

A RENDSZERVÁLTÁS

és a csehszlovákiai magyarok

(1989-1992)

ELBESZÉLT TÖRTÉNELEM

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok
(1989–1992)

Elbeszélt történelem 1.

Sorozatszerkesztő
Tóth Károly

A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok (1989–1992)

Szerkesztette:
Popély Árpád
Simon Attila

A kötet előkészítését és kiadását támogatta:

Közép-európai Alapítvány – Stredoeurópska nadácia (CEF), Bratislava

Data Information & Expert Consulting (DITEC), Bratislava

© Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009

Photo © Berta András, Fogas Ferenc, Gyökeres György, Köteles László,
Méry Gábor, Nagy Piroska, Prikler László, Jozef Tokár, Tóth Lehel,
Tóthpál Gyula, 2009

Photo © Fórum Intézet archívuma, 2009

ISBN: 978-80-89249-28-2

TARTALOM

Előszó	7
1. Barak László	9
2. Berényi József	41
3. Bugár Béla	57
4. Csala Kornélia	75
5. Csáky Pál	93
6. Csekes Erika	121
7. Dolník Erzsébet	143
8. Gyurovszky László	177
9. Hodossy Gyula	235
10. Hunčík Péter	257
11. <u>Janics Kálmán</u>	301
12. Juhász R. József	313
13. B. Kovács István	333
14. Lacza Tihamér	349
15. Mészáros Lajos	373
16. Molnár Imre	391
17. A. Nagy László	411
18. Németh Ilona	433
19. Neszméri Sándor	453
20. Öllös László	483
21. Püspöki Nagy Péter	521
22. Sándor Eleonóra	547
23. Sidó Zoltán	571
24. Szabó Rezső	615
25. Szigeti László	639
26. Szilvássy József	675
27. <u>Takács János</u>	693
28. Tóth Károly	703
29. Varga Sándor	745
30. Világi Oszkár	763
31. Zászlós Gábor	771

A rendszerváltás éveinek kronológiája	783
Ajánlott irodalom.....	817
Személynévmutató	820
Településmutató	834
Rövidítések jegyzéke	838
A beszélgetések készítői	839

ELŐSZÓ

Az 1989–1990-es csehszlovákiai rendszerváltás óta eltelt húsz év történelmi léptékkal mérve olyan rövid időszak, amely kellő távlat hiányában nem teszi lehetővé az akkori események hagyományos történetírói megközelítését. A múlt visszaidézésének azonban a leíró történeti munkák mellett más, hasonlóan érvényes, módzatai is. Ilyen eszköz a történészek kezében az *Oral History*, vagyis a személyes történeti interjúk módszere, amely – a saját hátrányai mellett – olyan lehetőségeket nyújt a múlt eseményeinek megismeréséhez, amihez a hagyományos történetírói módszerek nem elégségesek.

Az elbeszélt történelem (*Oral History*) módszerét a történészek többek között akkor alkalmazzák, amikor írásos dokumentumok híján nagyon nehéz feltárni a valóságot, felkutatni a tényleges, olykor a történelmi folyamatokra komoly hatást gyakorló háttéreseeményeket. Amikor a történetek forgatagában nem készülnek feljegyzések, jegyzőkönyvek, fényképek, nincsenek írásos emlékek. Ilyenkor a történelmi esemény vagy egy-egy történelmi időszak legfontosabb szereplői maguk mondják el, hogy szerintük, mi is történt valójában.

Az *Oral History* az élő emlékezetre épít. Éppen ezért nagyon mértéktartóan kell viszonyulni hozzá. Ugyanazon személyek, akik egy helyiségben voltak egy adott időpontban, másképpen emlékeznek ugyanazon eseményre, mert másképpen éltek meg azt. A módszer lényege, hogy nem szabad beavatkozni az emlékezetbe, mindenki elmondhatja azt, amit megélt. Az elmondottak, az adatok és tények ezt követően – mint egyébként minden forrásanyag – külön vizsgálatot és körültekintő elemzést igényelnek.

Az *Oral History* módszerével készült munkák azért is sajátos forrásai a múltnak, mivel az interjút készítő személy (történész, újságíró) még ha óhatatlanul is, de valamilyen szinten maga is alakítja az interjúalany rögzítésre kerülő élményanyagát, hiszen az, hogy az interjúalany mit és hogyan fogalmaz meg nem kis mértékben a kérdező felkészültségétől, szándékától is függ.

A Fórum Kisebbségkutató Intézet az elmúlt egy évtizedben több tucat mélyinterjút készített a rendszerváltás szlovákiai magyar résztvevőivel. Kötetünk ezekből közöl néhányat. Az *Elbeszélt történelem* könyvsorozatunk a jövőben további interjúkat kíván megjelentetni, szándékai szerint, már nemcsak az 1989–1992-es időszakról, hanem a későbbi történetésekről is. A felvett interjúk egy része életinterjú olyan személyiségekkel, akik az elmúlt évtizedekben meghatározóak voltak a szlovákiai magyarok történetének alakításában. Ebben a kötetben értelemszerűen ezen beszélgetéseknek csupán azon részeit közöljük, amelyek az adott korszakra

vonatkoznak. Gondosan ügyeltünk arra, hogy publikált anyag hiányzó részeit jól látható módon kipontozással (...) jelöljük. A beszélgetések teljes terjedelme (amennyiben a beszélgető alany nem rendelkezett másként) megtalálható és kutatható a Fórum Kisebbségkutató Intézetben.

A jelen kötet összesen 31 interjút tartalmaz, olyan személyekkel, akik – kivétel nélkül – nemcsak átélői, hanem valamilyen formában alakítói is voltak a rendszerváltásnak, illetve az azt megelőző és követő eseményeknek. A könyv szerkesztőinek azonban nem az volt a szándéka, hogy csupán a politika csúcán lévő emlékeket rögzítsék, hanem olyan személyeket is, akik a szélesebb közvélemény előtt ugyan kevésbé ismertek, ám akkor és ott – a fővárosban vagy valamelyik vidéki városban – azt tették, amit lelkiismeretük és meggyőződésük megkívánt tőlük. Az interjúalanyok legtöbbször 1989-ig semmiféle kapcsolata nem volt a hivatalos politikával, hétköznapi munkásként, értelmiségiként vagy épp diákként élte életét. Ma közülük sokan aktív szereplői a közéletnek: parlamenti képviselők, a szlovákiai magyar pártok és társadalmi szervezetek meghatározó személyiségei. Vannak olyanok is közöttük, akik miután sikeresen levezényelték a rendszerváltás első hónapjait, ismét visszatértek korábbi szakmájukhoz, és irodalmárként, tudósként, képzőművészként, szerkesztőként, vállalkozóként ma is „civil” életet élnek. Azok az események, amelyekről a jelen könyv hasábjain beszélnek, az ő életüket viszszaforbíthatatlanul megváltoztatták: olyan tapasztalatokkal lettek gazdagabbak, amelyek maig befolyásolják világlátásukat.

A kötet megjelenését az teszi aktuálissá, hogy a ma emberének megítélése szerint az 1989-ben elkezdődött folyamat, vagyis a rendszerváltás még nem zárult le teljesen. Tehát amikor az 1989–1990-es eseményekről beszélünk, azokat korántsem a történelmi múlt kódbevezető eseményeként érzékeljük, sokkal inkább a jelen helyzetünk kezdeteként, hiszen annak a politikai–társadalmi–gazdasági közegeknek, amely bennünket körbevesz, a gyökerei 1989-be nyúlnak vissza.

Az interjúk az 1989–1992-es szlovákiai magyar rendszerváltó napokról, hónapokról, azok előzményeiről és utóéletéről szólnak. Bár egyének személyes, szubjektív emlékeiről van szó, ezek a szövegek mégis szélesebb közérdeklődésre tarthatnak számot, hiszen az egypárti diktatúra bukása és a szabad társadalom megszületése olyan eseménysor volt, amely mindannyiunk közös nagy élménye, s amelynek értékét majdani unokáink fogják majd a maga helyén kezelni és értékelni.

A szerkesztők célja eredetileg az volt, hogy ez az első kötet lehetőleg valamenyny fontos szereplő visszaemlékezését rögzítse. Ez a szándék azonban különböző okok miatt nem teljesülhetett, így maradt ki a kötetből több olyan személy (Balla Kálmán, Dobos László, Duray Miklós, Grendel Lajos, Tóth Lajos, Popély Gyula, Himmler György és még nagyon sokan mások), akik meghatározó alakjai voltak az akkori eseményeknek. Remélhetőleg a jelen kötet tervezett folytatásában az ő visszaemlékezéseik is olvashatók lesznek.

Az *Oral History* sajátossága, hogy a tanulságokat nem a történészek, de még csak nem is a megszólaltatott interjúalanyok vonják le, hanem maguk az olvasók. Az olvasó az, aki az egyes interjúkat, és az abban fellelhető információkat mozaikkockaként egymás mellé rakja, hogy kirajzolódjék előtte egy kép: a csehszlovákiai rendszerváltás szlovákiai magyar története és szereplői.

A beszélgetéseket mintegy 100 korabeli fotó egészíti ki, amelyeket készítőik önzetlenül bocsátottak a rendelkezésünkre, ezúton is szeretnénk megköszönni nekik.

1

BARAK LÁSZLÓ

1953. szeptember 8., Muzsla. Publicista, költő, szerkesztő. 1973-ban a kassai magyar gépipari szakközépiskolában érettségizett, majd 1977-ig a Szabad Földműves lap szerkesztője, 1978–1989 között a Dunaszerdahelyi Járási Népművelési Központ munkatársa volt. A Független Magyar Kezdeményezés egyik alapítója, 1989 decemberétől a Nap szerkesztője, majd 1992-ben főszerkesztője és a dunaszerdahelyi Nap Kiadó igazgatója lett. 2007-től a www.parameter.sk szlovákiai magyar hírportál ügyelethes szerkesztője és rovatvezetője.

– Kezdjük talán azzal, hogy szűkebb és tágabb környezetben kik voltak azok, akik gyermekkorod óta jelentős hatást gyakoroltak rád. Tulajdonképpen a személyiséged fejlődése érdekel.

– Nyilvánvalóan befolyással voltak rám a szüleim, az apám, az anyám, a nagyapám, aki vasutas volt, pályamunkásként dolgozott a vasútnál, és aztán az apám is odakerült. Ő persze mindig tiltakozott az ellen, hogy bárki is vasutasnak nevezze, mert valamiféle arisztokratikus beállítottság folytán ez nem volt számára elfogadható, és mindig azt mondta, hogy ő vasúti alkalmazott, ami igaz is volt egyébként, mert a párkányi határállomáson a vasúti telefonközpontban dolgozott először műszerésként, majd, miután a munka mellett elvégezte a középiskolát, és leérettségizett, a telefonközpont vezetője lett. Valószínű, hogy annak idején többé-kevésbé ezért is lépett be a kommunista pártba, de azt gondolom, talán azért is, mert szegény családból származott apai és anyai ágon is, és számukra a szocializmus vagy a kommunizmus kezdeti évei még minőségi változást hoztak. Ezért aztán apám meggyőződéses kommunista volt. (...) Alapiskolába Muzslán jártam. Teljes szervezettségű kilencéves alapiskola, egy jó iskola volt. Talán azért is állíthatom mindenféle túlzott lokálpatriotizmus nélkül, mert nagyon sok értelmiségit adott a szlovákiai magyarságnak. Nagyon sokan

BARAK LÁSZLÓ

felsőfokú végzettséget szereztek és közéleti emberekké lettek a muzslaiak közül. Az alapiskola elvégzése után nem tudtam eldönteni, mi legyek, ezért az apám döntött úgy, hogy mivel Muzsláról sokan járnak a kassai ipariba, akkor én is iparista leszek. Végül is ez volt az egyik oka a döntésének, a másik pedig az, hogy az apám műszaki értelmiséginek számított, és azt akarta, hogy a fiából is az legyen. (...) Nem akartam beszélni az érettségiről, de őszintén szólva géptanból nem a szokásos időpontban érettségiztem, hanem szeptemberben pótérettségiznem kellett, és az iskolaév végén, a negyedik évfolyam befejeztével 1973-ban előttem állt egy nyár a pótérettségi előtt. Az apám már mindenféle dolgot eltervezett, hogy miként segít majd, hogy kivel kell beszélnie, hogy végül is letegyem az érettségit, de ezt megtiltottam neki, és azt mondtam, hogy ha tudomást szerzek ilyesmiről, akkor nem megyek el a pótvizsgára. Valamit azonban kezdenem kellett magammal. Nem akartam a szakmámban elhelyezkedni. Annak idején a középiskolában szerkesztője voltam a híres *Acéltoll* című középiskolai újságnak. Akkor már verseket is írtam, tehát úgy-ahogy tudtam olyan mondatokat írni, amelyekben alany is, állítmány is volt, s mivel Pathó Károly személyében muzslai főszerkesztője volt annak idején a *Szabad Földművesnek*, végül apai közbenjárásra kerültem a *Szabad Földműveshez* riporternek, segédszerkesztőnek 1973 júliusában. Az iskolából kiszabadult ember számára egy szerkesztőség egészen más, liberálisabb, szabadabb - szabadosabbnak is mondható - környezet volt, rendkívüli módon tetszett nekem, és nagy hévvel vettem bele magamat az ostoba aratási riportok írásába, nagyon élveztem azt, hogy láttam a nevemet most már az *Acéltollon* kívül igazi újságban is. Két-három hónapig tartott, amíg teljesen elfogadott ember lettem a szerkesztőségben, és nemcsak azért, mert a pártolóm a főszerkesztő volt, hanem mert bizonyítani is tudtam. Viszonyulni tudtam, és meg tudtam felelni azoknak a követelményeknek, amelyek abban a lapban voltak annak idején. 1973 őszén aztán bevonultam tényleges katonai szolgálatra, és 75-ben jöttem haza; 75-ben fejeztem be a katonai szolgálatot, ami teljesen üres és haszontalan két év volt. Visszamentem a szerkesztőségbe, ott ismerkedtem meg a nejemmel, Annával, aki csallóközi származású volt. Többé-kevésbé én is csallóközi vagyok, mert az édesanyám, Egri Anna Hodosban született. Három gyermekünk van, és normális házasságban élünk. Már amennyire normális házasságban élnek a közép-európai értelmiségiek... Visszajöttem tehát a katonaságtól, s akkor megtettek a kulturális rovat szerkesztőjének, mert úgy gondolták, hogy fiatalítani kell. Egyébként volt ott egy jó kollégám, Tóth Dezsőnek hívták. Rendkívül jó ember, de egy alkoholista volt, aki nem különösebben segítette a rovatot. Aztán volt egy Kovács István nevű szerkesztő, aki titkosszolgálati ügynök volt, és több ízben azzal dicsekedett, hogy a Dunára jár horgászni, a ligetfalui oldalra, a határ közelébe, és hogy az ő feljelentése alapján már több határsértőt elfogtak. Volt szolgálati fegyvere is, azt ugyan nem láttam, de azzal is eldicsekedett. Ez nem volt szimpatikus dolog számomra, de nem ez volt az az esemény, amellyel a kvázi ellenzéki-ségem kezdődött. 1976 decemberében karácsonyi számot csináltunk, és abba kiválasztottam Heltai Jenő *Karácsony este* című novelláját; ennek rövid cselekménye az, hogy egy katonaszökevény, aki alig lát már az éhségtől, elcsigázott, fáradt, fázik, meglátja, hogy egy faluszéli házban világítanak. Bekopogtat, a családfő beinvitálja őt a házba. Kiderül, hogy bent egy gyermek torokgyíkkal haldoklik. Az egész történetnek az a mondanivalója, hogy bár nagyon kevés ennivalója

volt a családnak, nagyon szegények voltak, mégis meghívták vacsorára, karácsonyi vacsorára ezt az embert. Befogadták, szállást adtak neki. A novella azal végződik, hogy a katonaszökevény azt mondja: imádkozunk istenhez, hogy a kislány ne haljon meg. Ezt a novellát leadtam, egyik felettesem azonban két nap múlva behívott az irodájába, és arra kért, hogy a novella befejezését, utolsó bekezdését hagyjuk el, mert abban imádkoznak. Én mint ifjú titán akkor már szentírásként tiszteltem az írott szót, ezért azt válaszoltam, hogy ez nem lehetséges, ez egy novella, ezt nem lehet, ezt megírta az író, megjelent a könyv, ezt nem lehet megtenni. Erre az volt a válasz, ugyan kérlek, Laci, hát azt senki sem olvassa, vagyis nem ismeri azt senki, csak te meg egy-két ember, nyugodtan elhagyhatjuk a novella végét, az olvasóink ezt nem veszik majd észre. Ez sokk volt számomra. Pár hónappal később beadtam a felmondásomat, pedig levelező tagozaton akkor kezdtem el a tanulmányaimat a pozsonyi Komenský Egyetemen. Tudtam, ha nem írhatok az újságba azt, amit akarok, és ha ilyen módon avatkoznak bele a kulturális és irodalmi rovat munkájába, akkor ez számomra nem az a közeg, ahol újságírói karriert kell befutnom, bármennyire is szimpatikus volt számomra, hogy szerkesztő úrnak neveztek sokan. Otthagytam hát a szerkesztőséget és az egyetemet is, és attól a pillanattól kezdve újságban csak mintegy öt év múlva kezdtem publikálni, ez a lap pedig a *Csallóköz* volt. A Dunaszerdahelyi Járási Népművelési Központba kerültem, ahol Héger Károly akkori igazgató a helyettesének szánt. Amikor 1977 szeptemberében beléptem, akkor ő egyhetes ott-tartózkodás után behívatott az irodájába, és közölte velem: ahhoz, hogy én igazgatóhelyettes legyek, be kell lépnem a kommunista pártba. Rögtön

Barak László az egyik dunaszerdahelyi nagygyűlésen (Fotó: Fogas Ferenc)

arra gondoltam, hogy nem ez volt az egyezségünk, és ilyesmiről szó sem volt, amikor annak idején megszólított. Nem mondtam igent, gondolkodási időt kértem. Időközben - még az egyetemen, ahonnét együtt léptünk ki - megismerkedtem a *Csallóközben* dolgozó „legendás” szerkesztőkkel, Bereck Józseffel, Mézáros Károllyal és Tóth Lászlóval. Kanovits György is ott dolgozott, a *Csallóköz* mostani főszerkesztője, velük konzultáltam meg ezt a dolgot. Ők egyébként mindannyian párttagok voltak, nem gondolom, hogy ezt bárki is letagadta volna közülük bármikor is, és azt mondták, végül is semmi sem történik, ha belépek a kommunista pártba. Sőt, jó is lesz, mert kölcsönösen meg tudjuk egymást védeni, ha valami probléma adódik. Erre azért volt szükség, mert a *Csallóköz* szerkesztősége a szokványostól eléggé eltérő szerkesztőség volt, ahol nem csupán pártújságírás zajlott. A hetvenes évek elejétől a *Csallóközben* rendszeresen volt kortárs irodalmi rovat. Ez sokszor vitát és nemtetszést váltott ki az akkori kiadó, a pártbizottság berkeiben. Azzal a szándékkal, hogy majd belülről megreformáljuk a pártot, beléptem a pártba, azt hiszem, hogy - de nem vagyok benne biztos - valamikor 78-ban vagy 79-ben. (...) Közben persze mást is csináltam. 1980-ban jelent meg az első verseskötetem *Sancho Panza szomorú* címmel, melyet a kritika többé-kevésbé elismeréssel fogadott. Ez pedig dopping volt a számomra olyannyira, hogy 81-ben megjelent a második kötetem *Vízbe fúlt plakátok* címmel, majd 1983-ban *Szelíd pamflet* címmel adtam ki kötetet, és 89-ben jelent meg az *Időbolt* című gyermekverskötetem. Tehát elmondhatom, találtam valami „pótcselekvést”. Ekkor már rendszeresen meghívtak az írószövetség magyar tagozatának akkori üléseire, azt hiszem, akkor lettem tag is, így megismertem a többi kortárs magyar irodalmárt, ezekkel az emberekkel tartottam a kapcsolatot. Nem is az emberi szabadságjogokkal kapcsolatosan voltak nekünk problémáink eredetileg, hanem lépten nyomon azt tapasztaltuk, hogy valamilyen módon korlátozni akarják a művészi szabadságot.

– *Irodalmon belül mennyire volt jelen az ellenzéki séged, vagy csak ott volt jelen?*

– Amikor a nyolcvanas évek elején Varga Imrét és a Tóth Lászlót az *Irodalmi Szemléből* elüldözték, leginkább Danás titkosrendőr és a Madách Kiadó vezetése „jóvoltából”, akkor fogant az első szervezett ellenzéki megnyilvánulásunk. Tiltakozásul a Tóth Laci és a Varga Imrét ért diszkrimináció ellen Hunčík Péter lakásán gyülekeztünk. Írtunk Váleknek, az akkori kulturális miniszternek egy levelet. Egy-két név azok közül, akik Hunčík Péter lakásán voltak: Grendel Lajos, Zalabai Zsigmond - ők kulcsfigurák, majd mindjárt kitűnik, hogy miért -, Vajkai Miklós, Dúdor István, Bereck József, Szigeti László és jómagam. Fogalmaztunk egy levelet Váleknek, amelyben tiltakozásunkat fejeztük ki az ellen, hogy ezt a két embert politikai okok miatt vagy mondvacsinált politikai okok miatt eltávolították munkahelyükről. A levelet megfogalmaztuk; sokáig tartott az összejövétel, mert Hunčík Péter felesége, Gabi nem volt otthon, tehát a miénk volt a lakás. Mérhetetlenül nagy mennyiségű ilyenkor szokásos ital és kaja elfogyott, de komolyan dolgoztunk, és rendkívül kvalifikált, pontos levelet fogalmaztunk, amelyben fölszólítottuk Váleket, hogy tegyen valamit. Végül is ez nem egy klasszikus ellenzéki tett volt, mert tulajdonképpen kooperálni akartunk Válekkel, hogy haszon oda, hogy normálisan működjenek a dolgok, mert azt gondoltuk, ő költő, ám tudtuk, milyen kommunista múltja van, és tudtuk, hogy rendkívül elkötelezett,

tehát semmiféle csodát nem vártunk, de egyfajta gesztus volt a mi részünkről Tóth Lászlóval és Varga Imrével kapcsolatban, akiknek az érdekében a levelet megírtuk. A megfogalmazott levelet mindannyian aláírtuk. Ez valamikor 83-ban vagy 84-ben volt. Azt kellett eldönteni, hogy ki viszi el a szóban forgó levelet Váleknek, és abban egyeztünk meg, hogy ez Grendel Lajos és Zalabai Zsigmond lesz, mivel mindketten a Madáchban dolgoztak. Zalabai Zsigmondnak oda is adtuk a levelet. Abban egyeztünk meg, hogy másnap beviszik Válekhez. Körülbelül egy hét múlva tudtuk csak meg, hogy Zalabai Zsigmond és Grendel Lajos valóban el is ment Válekhez, el is jutottak Válek irodájának előszobájába, de miközben várakoztak, Zalabai Zsigmond egy hirtelen mozdulattal a zsebéhez kapott, és közölte Grendellel, hogy otthon felejtette a levelet. Ez a levél a mai napig Zalabai Zsigmond birtokában van, és soha, de soha nem adta át senkinek... Aztán Tóth Karcsiék köréből jött egy tiltakozó beadvány, amit aláírtunk. Ez a beadvány alapvetően a rendszerváltás irányába mutató, nem a rendszerváltást kérő, de a rendszer liberalizálását követelő petíció volt. Volt egy másik, Dobosék által szervezett petíció ezt követően, amely „harmincháromak” elnevezéssel vonult be a kis szlovákiai magyar politikatörténetbe. Ennek ugyancsak aláírója voltam. Elég sajnálatos, hogy 89 után politikai viták tárgya lett. Annak ellenére, hogy a harmincháromak által aláírt petíciót is tulajdonképpen nyolcvan százalékból ugyanazok írták alá, mint a Tóth Karcsi-féle petíciót, amely szintén a Madách Kiadóból került ki. Ez egy ostoba dolog volt, de ha az emberben van egy kis empátia, akkor ez érthető, mert főként Dobos László és köre érezte azt 89 után, hogy nem ők voltak a főszereplői a 89-es rendszerváltásnak, és ezt többek között úgy próbálták ellensúlyozni, hogy különféle, teljesen fölösleges konfliktusokat szítottak az értelmiségiek között. Szerintem, ezek a konfliktusok valójában abból fakadtak, hogy az emberek mind önmaguk számára akarták azt a privilégiumot, hogy kizárólag ők és körük hajtotta végre a rendszerváltást. Holott a rendszerváltás tulajdonképpen automatikus következménye volt annak a széles körű folyamatra, amely a világban és Európában zajlott. Ezeket az eseményeket megelőzte a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának a tevékenysége, amely különféle petíciókat, leveleket köröztetett a szlovákiai magyar értelmiségiek között. Ez már a hetvenes évek végén elkezdődött, és 89-ig több ízben volt ilyen tiltakozó akció. Azt hiszem, hogy akkor volt a legnagyobb, amikor valahol a párt központi bizottságában vagy valamiféle félhivatalos fórumon fölmerült, hogy a magyar tannyelvű alapiskolákban csak a magyar nyelvet lehessen magyarul tanítani. Akkor nagy tiltakozási hullám indult, s tudjuk azt, hogy ki volt ennek a szervezője: Duray Miklós és köre, de én akkor Duray Miklóst még nem ismertem. Csak az aláírásgyűjtők egyike voltam. Többé-kevésbé mindig ugyanazok az emberek írták alá ezeket a petíciókat. A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága munkájában, tehát ha közvetlenül nem is, de közvetve úgy vettem részt, hogy aláírásokat gyűjtöttem több más társammal, Bereck Józseffel, Bödök Zsigmonddal és a Mészáros Károllyal együtt, akiket emiatt a nyolcvanas évek közepén több ízben be is idéztek a rendőrségre, és kihallgattak. Meg kell, hogy mondjam, bármennyire is jól hangzana, engem nem vitt be a rendőrség ebben az időszakban, és hogy valamilyen képet kapjon az utókor az én lelki imázsomról, el kell mondanom, meg voltam sértődve, hogy engem nem vittek be a rendőrségre. Egyrészt mert azt gondoltam, hogy volt olyan fontos szerepem, mint amilyen a beidézeteknek volt, a másik pedig az, hogy kellemetlenül érez-

A Márai Sándor Alapítvány egyik konferenciája (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

tem magam, mert az is eszembe jutott, mint némi paranoiával megáldott embernek, hogy a barátaim esetleg azt gondolják rólam, engem azért nem visznek be, mert talán valamilyen közöm van a rendőrséghez. De ami késik, az nem múlik, aztán ez is megtörtént, itt jön be a képbe Sándor Eleonóra, aki a dunaszerdahelyi múzeumban dolgozott, és jött a *Néhány mondattal*. Sándor Eleonórától kaptam meg a *Néhány mondat* szövegét azzal, hogy hajlandó vagyok-e aláírni, s hogy esetleg a baráti körömben hajlandó vagyok-e ezt megmutatni, aláíratni. Sok emberrel aláíratam azt a legendás beadványt. Aláírta Hunčík Péter, a már említett Jarábik Imre, Jarábik Gabriella, Bödőcs Zsiga, Bereck József, Mészáros Károly, Szigeti László, Világi Oszkár. Volt kudarc is egyébként az aláírásgyűjtések során. Olyan is előfordult, hogy néhányan visszavonták az aláírásukat, utólag kihúzták a nevüket a névsorból. Mégpedig olyanok, akik a rendszerváltás után úgy viselkedtek, mint valami forradalmárok, úgy viselkedtek, mintha 1989-ben születtek volna. Én pedig tudtam, hogy nem 1989-ben születtek... Persze ezt csak a történelmi hitelesség kedvéért mondom el, mert tudom, hogy nem minden ember egyforma lélektanilag, különféle karrierrek, különféle függések voltak a társadalomtól, a közegtől, amelyben éltek. Soha nem ítéltam el azokat az embereket, akik esetleg az ilyen tevékenységben nem óhajtottak részt venni, és becsületesen azt mondták, hogy ne haragudj, nem merem megtenni. Számomra ez teljesen normális volt, és a mai napig semmiféle averziót nem érzek az ilyen emberek iránt. Kivéve azokat, akik 89 után egészen másképpen kezdtek el viselkedni. Szeretném elmondani, hogy a Duray Miklóst először életemben Dúdor István temetésén láttam, akkor ismerkedtünk meg. Azt hiszem, hogy mellette ültem a halotti

toron. Elbeszélgettünk, de csak általános kérdésekről, semmiféle politikai felhangja nem volt annak a párbeszédnek, amit akkor folytattunk. Politikai ügyek kapcsán csak 1989 decemberében találkoztunk Hunčík Péter lakásán. Hunčík Péter után én voltam a második szlovákiai magyar, aki Duray Miklóssal találkozott, miután hazajött Amerikából. Ott fölkináltunk neki mindent, ami a lehetőségeinkből adódott akkor, hogy a Független Magyar Kezdeményezésben vállaljon szerepet... Még egy dolgot szeretnék megemlíteni, amely esemény során megismertem Martin Šimečkát és Milan Žiakot. Grendel Lajos, Sándor Eleonóra, Tóth Károly is ott volt, Hunčík Péter, Szigeti László, Balla Kálmán, Karsay Kati és jómagam, többen voltunk valamivel, de nem sorolok föl több nevet, mert olyan nevet még véletlenül sem szeretnék említeni, aki esetleg nem volt ott. Összejöttünk Pozsonypüspökiben azzal a céllal, hogy megalakítjuk a Szlovákiai Magyar PEN Klubot. Ez is a nyolcvanas évek vége felé volt, 88-ban talán. Akkor volt, vagyis azt követően volt Kanadában egy soros ülése a PEN Klubnak, amely ülésen a Szlovák PEN Klubot Peter Zajac képviselte volna. Arra kértük Zajacot, és erre kapunk ígéretet tőle, ezt Balla Kálmán beszélte meg vele, hogy képviseljen bennünket mint Szlovákiai Magyar PEN Klubot, hogy bejegyezzenek tagszervezetként. Nem volt jellemző ugyanis, hogy a PEN etnikai alapon szerveződjék. A magyarországi PEN Klubbal nem voltak szoros kapcsolataink, nem akartunk hozzájuk csapódni, és tulajdonképpen a szlovákhhoz sem, mert úgy éreztük, ki tudjuk egészíteni egymást, tehát ez nem valamiféle nemzeti különállási szándék volt a részünkről, hanem egyszerűen így akartuk magunkat, az önazonosságunkat megtartani. Peter Zajac elment Kanadába, föl is szólalt az ügyünkben, de a felszólalásának az volt a lényege, hogy semmi esetre sem szabad megengedni, hogy a szlovákiai magyaroknak PEN Klubjuk legyen...

– *Milyen volt a kapcsolat, ha volt valamilyen, a csehszlovákiai és a magyarországi ellenzékiekkel?*

– A szlovák ellenzékiek közül én csak Šimečkát és Žiakot ismertem, meg Zajacot a PEN-affér kapcsán. A magyar ellenzékkel pedig olyan kapcsolatunk volt, hogy annak idején, amikor Tőkés László temesvári református lelkész önkéntes fogságban tartózkodott a templomában, majd aztán vesztegzár alá került a templom, elhatároztuk Hunčík Péterrel, hogy Tőkés Lászlónak gyógyszereket viszünk, mert azt gondoltuk, rossz állapotban van, mint ahogy valóban rossz állapotban is volt. Filep Tamással vettük fel a kapcsolatot az ügyben, aki közismert budapesti ellenzékiként valamiféle kapcsolatban állt Tőkés Lászlóval. Két autóval mentünk volna konspiratív okokból, hogy ha valamelyikünket elkapják, akkor majd a másik eljut a célba. Az egyik autót Hunčík Péter vezette volna, a másikat pedig én, és csatlakozott volna hozzánk Mogoróssy László, egy dunaszerdahelyi fiatalember. Tehát fölvevük a kapcsolatot Filep Tamással, de végül is meghiúsult ez az expedíció azért, mert miután átmentünk Pestre, nem engedtek tovább. Azt mondták, szó sem lehet róla, hogy átmenjünk Romániába, mert bennünket ott lecsuknak, vagy másféle bántódásunk esik, és úgymond egyébként sem tudunk találkozni Tőkés Lászlóval. Tehát ez volt az első kapcsolat, aztán a másik már a rendszerváltás időpontjához fűződik, amikor itt 1989. november tizenhetedike után kezdetét vette a rendszerváltás, és önkéntes, jó értelemben vett komisszárjai lettünk az itteni változásoknak. Akkor ugyancsak Hunčík

Péter és én mentem el Filep Tamás lakására Budapestre, ahol a magyarországi sajtónak, az ellenzéki sajtó képviselőinek nyilatkoztunk az itteni változásokról. Ekkor kezdődött a konkrét kapcsolatom a magyarországi ellenzékkel. Azt hiszem, ennyi, ami a rendszerváltás előtti, tehát a november 17-e előtti időszakot érinti. Vannak emberek, ismert közéleti személyiségek, akik mindenféle mítoszokat találnak ki azzal kapcsolatban, hogy miként üldözték őket. Engem nem üldöztek. Végül is azt elmondhatom, hogy 1989 tavaszán két inzultus is ért a rendőri szervek részéről. Az első inzultus az volt, amikor hosszas készülődés után először mehettem át a szabad világba. Egy utazási iroda által szervezett út kapcsán nejemmel együtt, aki akkor öt hónapos terhes volt, átmentünk Bécsbe egy hajókirándulás „keretében”. Akkor rendkívül furcsa, nagyon gyanús volt, hogy nekem engedélyezték a kiutazást. Megmondom, hogy miért. Mint már mondtam, 78-tól vagy 79-től párttag voltam. És azt is említettem, hogy azért lettem a párt tagja, mert volt egy olyan naiv elképzelésem, hogy talán majd belülről valamiféle változást tudunk előidézni. Aztán hét éven keresztül készülődtem arra, hogy kilépek a pártból. Mígnem 1989 tavaszán már teljesen megérett bennem az, hogy kilépek, s ezt hangoztattam is. Akkor jelentkezünk erre a kirándulásra, erre a bécsi kirándulásra. Mielőtt beültünk volna a hajóba, idehaza nem volt különösebben komoly ellenőrzés, de észrevettem, hogy engem nem olyan módon ellenőriztek, mint a többieket, hanem kivettek a sorból, kérdezték, többet foglalkoztak velem, mint amennyit kellett volna, ami rendkívül sértő volt, és rendkívül arrogánsan viselkedtem velük. Arrogáns viselkedésem ellenére a határőrök átengedtek Bécsbe. Amikor visszafelé jöttünk, akkor pedig levetkőztettek, és a segglyukamba is benéztek, hogy nem vettem-e valamit, és akkor mondtam a zsaruknak: „Ti ostobák, hát úgysem tudjátok azt elvenni tőlem, amit én onnan behozok, mert az a fejemben van.” Ez az inzultus és konfliktus adta a végső lökést ahhoz, hogy a pártból azonnal kilépjek. Mondanom sem kell, rendkívüli felbolydulást idéztem elő pártberkekben, mert az igazgatómtól kezdve a pártinstruktorokon és különböző párttitkárokon kívül nagyon sok ember meghallgatott, kihallgatott, és mindenféle úton-módon meg akartak győzni, hogy ne tegyem meg, de akkor én már végérvényesen elhatároztam, hogy nem táncolok vissza, tehát nincs tovább, mert nem bírtam volna önmagammal azonosulni, ha a pártban maradok. A sok hazavona után valamikor nyáron megkaptam a hivatalos értesítést arról, hogy nem vagyok a kommunista párt tagja. Tehát 1989-ben léptem ki a pártból, nem november 17-e után, hanem november 17-e előtt négy vagy öt hónappal, s ezt én rendkívül fontos dolognak tartottam. Volt még a *Néhány mondat* aláírása. Miután, mint említettem, aláírtam, és Bödök Zsigmond barátommal együtt több emberrel is aláírtunk, beidézték a rendőrségre, egy Kalúz nevű dunaszerdahelyi rendőrpárancsnok hallgatott ki, majd átadtak az Stb, vagyis a titkosrendőrség embereinek, egy Kiss nevű akárkinek, nem tudom a keresztnévét, aki kihallgatott, majd kaptam egy papirost, hogy szóbeli megrovásban részesítenek, és ha még egyszer ilyen dolgot csinállok, akkor bezárnak.

– *Térjünk át az 1989. novemberi eseményeire! Hogy kezdődött nálatok?*

– 89 novembere úgy kezdődött nálunk, hogy valamikor a nyár folyamán, amikor én már nem voltam párttag, akkor Pestre utaztunk Hunčík Péterrel, Tóth Károlylyal s talán Szigeti Lászlóval, és szóba került, hogy lesz novemberben egy ösz-

szejövetel, többé-kevésbé ellenzéki összejövetel Tóth Lajos születésnapjának a megünneplése ürügyén november 18-án. Akkor erről többet nem beszéltünk, végül is aztán megkaptuk a meghívókat, és elmentünk erre az eseményre. Rendkívül sok ember volt ott, tele volt a sellyei szálloda vendéglője. Mindenféle előadásokat hallgattunk meg. Soha nem voltam az a típus, aki sokáig képes egy helyben ülni és intenzíven figyelni arra, hogy mi történik, úgyhogy megmondom őszintén, nem nagyon érdekelt, miről van szó. Arra emlékszem, hogy a Szabó Rezső valamikor este érkezett, mert Léván volt valamiféle jogásztalálkozó, és ő ott alkotmányjogi meg 1968-as nemzetiségi problémákkal kapcsolatos kérdésekről beszélt. Én akkor még nem tudtam, hogy ki az a Szabó Rezső, nem is különösebben érdekelt. Valamikor hét óra után mentünk át Tóth Karcsiék lakására. Tóth Karcsi hívott. A lakásán, tudomásom szerint a következő emberek voltak: Tóth Károly, Sándor Eleonóra, A. Nagy László, Grendel Lajos, Bereck József, Kulcsár Ferenc, akinek fájta a gyomra és az egész estét többé-kevésbé a WC-ben töltötte, mert gyomorfekély-rohama volt, aztán Gyurovszky László, aki egy torzonborz, hosszú hajú figura volt, azért is jegyeztem meg a nevét, Szigeti László, Hunčík Péter, Bába Iván, biztosan emlékszem rá, hogy ott volt Tóth László, Bettes István, Németh Ilona, a képzőművész és Öllös László.

– *Tóth Lajos ott volt?*

– Nem volt ott. Ennél többen nagyon nem is lehettünk ott. Nem akarok igazságtalan lenni, lehet, hogy még volt ott valaki.

– *Molnár Imrére, Csákyra emlékszel?*

– Nem, nem emlékszem rájuk.

– *Mi történt azon az estén?*

– Az történt, hogy elhatároztuk, alakítunk egy jogvédő szervezetet. Pártot egy ember akart alapítani, ez pedig Tóth Károly volt, aki a sarokba félrehúzódva mindig beszólt, hogy egy liberális pártot kellene alapítani. Javaslatát azonban senki nem támogatta, mi csupán egy ellenzéki szervezetet akartunk létrehozni. Rendkívül hosszú és meddő vitát folytattunk arról, hogy mi lesz a megnevezése, sokféle név fölmerült. Hosszú-hosszú vita után, emlékszem rá, hogy Grendel legalább 15-ször felszólalt ebben a vitában, és A. Nagy László meg is jegyezte viccesen, hogy a bolsevik párt első, alakuló kongresszusán Lenin elvtárs 160-szor szólalt fel, tehát így ment ez, amíg valaki kimondta, hogy Független Magyar Kezdeményezés. Aztán tudom, hogy a diáktüntetések támogató nyilatkozatot is elfogadtunk, szövívőket választottunk. A szövívő A. Nagy László, Tóth Károly és Grendel Lajos volt. Én is szövívő voltam, ahogy Hunčík Péter is. Legalább 12 szövívő volt. Az első nyilatkozatot A. Nagy László és én fogalmaztuk a konyhában. Tudtuk, hogy mi történik Prágában, és nem történt semmi sem Pozsonyban. Azt hiszem, hogy 18-án volt az első tüntetés Pozsonyban, vagy 19-én, de ez még egy spontán dolog volt. Volt Pozsonyban egy kiállítóterem, az Umelecká beseda. Oda kaptunk meghívót, de csak szóbeli meghívót, aztán összegyűlt ott egy csomó ember, majd végigmentünk Pozsonyon csordába verődve, és egyre

többen lettünk. Azon az első eseményen mintegy 500-1000 ember lehetett. Aztán a pozsonyi főtéren, a Szlovák Nemzeti Felkelés téren volt a következő tüntetés, azt hiszem, hogy 19-én vagy 20-án, ebben nem vagyok biztos. Tudom, hogy Dunaszerdahelyről erre a tüntetésre Hunčík Péterrel mentem föl, meg Németh Ilonával. Rendkívüli élmény volt. Annyira leírhatatlan, felszabadultságérzés volt az emberekben, és annyira megcsapott bennünket a szabadság szele, hogy abszolút nem féltünk semmitől, pedig akkor még nagyon is félhettünk volna. Abban az időben a pártapparátusok, a milícia, vagyis a munkásőrség, a titkosrendőrség meg a rendőrség is eléggé komoly beavatkozásokra készülődött. De hát végül is nem történt semmi, és... megtörtént a rendszerváltás. Hogy Pozsonyt követően Dunaszerdahelyen mikor volt az első tüntetés, nem tudom pontosan megmondani. Tudom, hogy korai havazás volt, és úgy szerveződött, hogy megkeresett Navrátil Ľuboš és egy barátja. Eljöttek a lakásomra, és azt mondták, hogy Pozsonyban már mindenhol működik az ellenzék, tüntetések vannak, és tudták, hogy én járok ezekre a tüntetésekre, tudták, hogy kiléptem a pártból, tudták, hogy milyen múltam van. Navrátil Ľubošsal úgy ismerkedtem meg, hogy annak idején, még a nyolcvanas évek elején idénymunkásként dolgozott a népművelési központban. Fotós volt, onnét ismertem őt. Azt hiszem, hogy a Baluška volt a másik úriember, akivel eljött hozzám, és arra kértek, csináljunk valamit, szóljak a barátaimnak, és szervezzük meg az összejövetelt. Megegyeztünk, az összes barátunkat felhívtuk, én is a sajátjaimat, akiknek én telefonáltam, azok is hívták saját ismerőseiket. Szóltam Jarábik Imrének, elkértük tőle a kultúrház hátsó bejáratának kulcsát. Kinyitottuk a hátsó nagy ajtókat, és azzal kezdődött az összejövetel, hogy kemény rockot játszott ott Baluškaék zenekara, a Dioptrik. Pillanatok alatt összeverődött egy csomó ember, 300-400 ember ott termett a semmiből. Tudom, hogy szlovákul Navrátil Ľuboš szónokolt, magyarul pedig a Németh Ilona és jómagam. Arra is emlékszem, hogy a tömeg tombolt és lelkes volt. Ez volt a kezdete a vidéki rendszerváltásnak, amely a legkomolyabban, a legalaposabban és a leggyorsabban a Dunaszerdahelyi járásban ment végbe. Három-négy nap múlva megtartottuk a kultúrház előtt az első „hivatalos” tüntetést, ahol több ezren jelentek meg. Aztán hetente kétszer volt ilyen összejövetel. Mindig azzal kezdtük, hogy mondjon le a járási pártvezetés, az államigazgatásban kompromittált osztályvezetők, a Dunaszerdahelyi Városi Nemzeti Bizottság elnöke. Ezeknek az összejöveteleknek a szónokai Világi Oszkár, Bereck Jóska, Bödők Zsigmond, Navrátil Ľuboš, Németh Ilona, Zsidó János, akkor még Bőson szolgáló plébános és jómagam voltunk. Azt meg kell jegyeznem, rendkívül kulturált módon zajlottak ezek a tüntetések, és elsősorban rajtunk múlt, hogy milyen végkimenetele volt az eseményeknek. Ha mi nem tudtuk volna megfogni úgy a tömeget, ahogy meg tudtuk, akkor komolyabb konfliktusok is lejátszódhattak volna, még vér is folyhatott volna. Megmondom őszintén, a későbbiekben sok embertől kaptam szemrehányást, hogy akasztanunk kellett volna, ám a mai napig nem bánom, hogy nem így történt. Habár, zárójelben megjegyzem, talán egy katarzis, egy országos katarzis jobban előre lendíthette volna a rendszerváltás ügyét, de ez sem biztos, mert Romániában vér folyt, és a mai napig látszik, hogy milyen viszonyok, milyen társadalmi viszonyok vannak ott. A posztkommunista politikai erők és az érdekcsoportok is megkapaszkodtak annak ellenére, hogy ott véres volt a forradalom... Közben megalakult a dunaszerdahelyi koordinációs központ, a VPN (Nyilvánosság az Erőszak

Ellen) és az FMK közös koordinációs központja. A VPN-központot a Navrátil Ľuboš vezette, az FMK-t én sok más emberrel együtt, Világi Oszkárral, Németh Ilonával, Bödök Zsigával...

– *Részese voltál a pozsonyi tüntetéseknek, hogyan vettél részt a pozsonyi FMK munkájában? Hogyan kezdődött ez a dolog?*

– Rendkívül fontos dolognak tartom azt, hogy a Tóth Karcsiék lakásán megalakult a Független Magyar Kezdeményezés. Megalakulásakor döntöttünk a *Nap* című lap elindításáról is. Ez vitathatatlanul és egyértelműen Szigeti László ötlete volt. A *Nap* december 15-én jelent meg először, ami azt jelenti, hogy valamikor december elején regisztrálták a minisztériumban, s Hunčík Péter volt az első főszerkesztője. Aztán megalakultak az FMK szervei, és tulajdonképpen azok az emberek lettek a központi irányítói az FMK-nak, akik Tóth Karcsi lakásán voltak. Később egyéb önkéntesek is. A VPN koordinációs központjába Szigeti Lászlót delegáltuk, aki részt vett a munkában, és később került oda Hunčík Péter meg A. Nagy László. A VPN egyébként egy nappal később alakult, mint az FMK, illetve két nappal később, az FMK november 16-án, a VPN, azt hiszem, november 18-án.

– *Tehát már a kezdetektől ott voltatok a VPN-ben?*

– Így van. Én kétlaki életet éltem, mert elsősorban Dunaszerdahelyen szerveztem a dolgokat, de rendszeresen kapcsolatot tartottam a pozsonyi központtal és a *Napban* is szerepet vállaltam úgy, hogy elsősorban a dunaszerdahelyi eseményekkel kapcsolatosan jelentek meg az írásaim. Mígnem valamikor karácsony előtt Romániában megdöntötték a Ceausescu-rendszert, kitört a polgárháború vagy forradalom, és mi voltunk az elsők Csehszlovákiából, akik egy expedíciót szerveztünk oda. December 22-én vagy 23-án jöttünk vissza Romániából. Világi Oszkár és jómagam kísértük el ezt az expedíciót, amely dunaszerdahelyi orvosokból állt, Rajzák László volt ott orvosként, aztán Farkas doktor és hát a mentősök. Mentőautókkal vittünk gyógyszereket Romániába. Rendkívül megrázó út volt, mert háborús viszonyok közé kerültünk. Ránk ugyan nem lőtték, de ahová mi gyógyszert vittünk, azt az aradi kórházat, még érkezésünk előtt fél órával is lőtték a Securitate ügynökei. Ezzel az eseménnyel kapcsolatban fontosnak tartok elmondani egy személyes dolgot, ami jellemző volt az akkori viszonyokra. Visszafelé jövet - ez egy négy napos út volt - meginterjúvolt bennünket a Magyar Távirati Iroda tudósítója, engem is, személy szerint. Elmondtam, hogy hol voltunk, mit akartunk, honnét vagyunk, mit csináltunk, mit vittünk, és azt is elmondtam, hogy a Securitate azt a kórházat, ahová mi a gyógyszereket vittük még fél órával az odaérkezésünk előtt lőtte. Amíg mi Magyarországon tartózkodtunk, az itteni híradóban, a csehszlovák tévéhíradóban leadták azt a hírt, hogy dunaszerdahelyi expedíció járt Romániában, és hogy egy Barak László nevű embert agyonlőttek a Securitate ügynökei. Ezt a híradót nem nézte a feleségem, de egy Mizera nevű ember, aki azóta már meghalt, aki a pozsonyeperjesi nemzeti bizottság elnöke volt, felhívta éjszaka a feleségemet, őszinte részvétét fejezte ki, és kifejtette neki, hogy ő tudja, hogy mi az, ha valaki elveszti az élettársát, mert az ő felesége is meghalt. Akkor Anna, a feleségem felhívta Hunčík Pétert,

közölte vele ezt a hírt, és körülbelül másfél órán keresztül tartott, amíg visszakeresték a televízióban elhangzott hírt, amit aztán valamilyen magyarországi csatornákon keresztül megcáfoltak. Tehát, hogy nem igaz, hogy én meghaltam. Rendkívül megdöbbentő esemény lehetett ez akkor a feleségem számára, mert engem különösebben nem érintett, nem is tudtam róla. Az akkori kaotikus eseményekre teljesen jellemző volt, ami történt, másokkal is előfordulhattak hasonló dolgok. Erről a romániai útról terjedelmes riportot írtam a *Napba*. Szó esett korábban arról, hogy menjek el a *Napba* főszerkesztő-helyettesnek. Erre 1990. január 15-én került sor. Ekkor két évig, de egy évig legalább, fizetetlen szabadságot vettem ki, tehát nem mondtam fel az állásomat a járási népművelési központban, de lehetővé tették, hogy fizetetlen szabadságon legyek. Aztán megalakultak az FMK szervei, ha jól emlékszem, valamikor kilencven tavaszán. Az elnökségnek meg az országos választmányának is tagja lettem.

– *Volt egy összkisebbségi találkozó a Csemadokban 1989. november végén...*

– Bizony, bizony, ez egy rendkívül fontos esemény volt. Ezt a Csemadok vezetősége hívta össze, azt hiszem, hogy Dobos László szervezte. Afféle össznépi, összértelmiségi találkozó volt azzal a szándékkal, hogy valamiféle tetőszervezetet kell alakítani, amely összefogta volna a szlovákiai magyar közéletet. Ideológiákra és mindenféle egyéb szekértáborokra való tekintet nélkül. Azon az összejövetelen, ha jól emlékszem, én is fölszóltam többedmagammal, akik a Független Magyar Kezdeményezést alapítottuk. Kivétel nélkül mindannyian azon az állásponton voltunk, hogy az efféle szervezetre nincsen szükség, mert eljött az ideje annak, hogy a homogenizált szlovákiai, illetve csehszlovákiai magyar értelmiséget fölszabadítsuk a homogenizáció alól, tehát mi azt képviseltük azon az összejövetelen, hogy mindenki a saját területén, a saját szervezetén belül képviselje a rendszerváltás eszméit, és azokat az elképzeléseket valósítsa meg, amelyek híve, vagy amelyekre lehetőség van. A szlovákiai magyar közéleti személységek szembenállásának ez volt a kezdete, mert az egységesítés ideáját abban az időszakban semmiféleképpen nem lehetett jó szándékúnak tekinteni. Kétféle dolog motiválhatta ezt a szándékot. Az egyik, hogy itt voltak az 1968-ban politikai szüzességüket elvesztett emberek, és végső soron esetleg üldözött és meghurcolt emberek, akik folytatni kívánták azt, amit 68-ban elkezdtek, és ez nem sikerült nekik. A másik társaság az volt, amely 1989-ig vagy a kommunista pártban, vagy azon kívül lapított, de teljesen sima és illeszkedő szem volt a láncban; ezek valamiféle lehetőséget kerestek arra, hogy az új körülmények között is megkapaszkodhassanak, és hát voltunk mi, akik a rendszerváltásnak a gyakorlati végrehajtói voltunk. Nem azért, mert mi kiválasztottak voltunk, hanem azért, mert a megfelelő időpontban a megfelelő helyen tartózkodtunk. Ez nem érdem egyébként, mert ha ezek nem lettünk volna, akkor abban az időszakban, abban a közegben, azon történések során egészen biztosan akadtak volna mások, akik helyettünk lépnek. Ez a háromféle érdekcsoport természetesen nem tudott oly módon egyesülni, ahogy azt a Dobos László akarta. A szembenállás nyilvánvalóan mindhárom csoport részéről és hibájából nagyon sokáig fennállt, és úgy gondolom, hogy részben a mai napig is fennáll. Annak ellenére, hogy a csetepaté elcsendesedett, a lelkekben, a gondolkodásmódban, a cselekedetek irányában látenszen a mai napig hat. Csak most már „békés” kö-

rülmények között. Vannak ideológiák, érdekek, elképzelések, és mindenki csinálja a saját munkáját. Helyenként eléggé bosszantó módon egymás ellen dolgoznak még mindig ezek a csoportok. Több olyan embert ismerek, aki már minden volt. Aki már volt liberális, volt nemzeti, szocialista, volt kereszténydemokrata meg minden volt. Ez is majdnem természetes az ilyen társadalmi örvénylések során.

– *1989-ben kezdődött a politikai mozgalmak formálódása. Elsősorban arra lennék kíváncsi, milyen volt az FMK, illetve Duray Miklós kapcsolata?*

– Említettem már, hogy Duray Miklóssal akkor találkoztam először, amikor hazajött Amerikából, és Hunčík Péter lakásán arra kapacitáltuk őt, hogy vállaljon vezetői posztot az FMK-ban, azonkívül felmerült annak a lehetősége is, hogy miniszterelnök-helyettesi posztot is kap a szövetségi kormányban az FMK. Ezt a posztot Duray Miklós el is vállalta, és megígérte, hogy az FMK-ban dolgozik majd. Ám tudjuk, hogy a kinevezésére nem került sor. Talán azért, mert ő ezt visszautasította, egyrészt Miklósnak nem nagyon fűlt hozzá a foga, másrészt pedig úgy tudom, hogy Čarnogurskýnak voltak fenntartásai a személyével kapcsolatban. Szóval nem került sor ennek a posztnak a betöltésére, ami a későbbiekben egyik hivatkozási alapjául szolgált arra, hogy 90 tavaszán elkezdje szervezni az Együttélést. Ezt megelőzően Miklós az FMK tagja volt, publikált a *Napban*, tehát minden teljesen normális körülmények között zajlott, csak nem vállalt semmiféle konkrét funkciót. Naponta bent volt az FMK központjában, míg

Berta András, Balla Kálmán, Soóky László és Barak László (Fotó: Berta András)

nem egy idő után eltűnt, elkezdte járni az országot, és elkezdte szervezni a saját pártját, mert az volt a meggyőződése, hogy nemzeti alapon szerveződő politikai csoportosulásra van szükség, amely összerántja a magyarságot. Tulajdonképpen azt kezdte a gyakorlatban megvalósítani, amit annak idején Dobosék a Csemadokban akartak.

– *Hogyan tudta ezt megvalósítani? Önerőből?*

– Miklósnak komoly ellenzéki múltja volt, ott volt például a vizsgálati fogsága, és tulajdonképpen minden szlovákiai magyar ismerte a nevét. Amikor 1989 után fölszabadultak, megszűntek a társadalmi gátak, és mindenki mondhatott, amit akart, rendkívül nagy élmény volt nagyon sok kisember számára, hogy Duray Miklós megjelenik a helyi kocsmában vagy kultúrházban, és szól a néphez. Duray Miklós kétségkívül a szívükből szólt ezekhez az emberekhez. Leginkább azokhoz, akiket az FMK nem tudott megszólítani. Azt is el kell mondani, abban a forradalmi időszakban az események olyan gyorsan peregtek, hogy az FMK-ba szerveződött vezetőknek nem nagyon volt idejük arra, hogy mindenkit megszólítsanak. Ezért nagyon sok emberről, nagyon sok értékes emberről megfeledkeztünk a forradalmi csetepatéban. Akikről megfeledkeztünk, azok közül nagyon sokan önként jelentkeztek nálunk, munkát szerettek volna vállalni, és lehetőséget is kaptak rá. Voltak viszont nagyon sokan az értékes emberek közül, akik nem jelentkeztek nálunk, megsértődtek, hogy nem kerestük meg őket. Amikor Duray Miklós elkezdte járni az országot azzal a szándékkal, hogy pártot alapít, akkor azok az emberek, akik nem voltak „foglaltak”, akik „szabadok” voltak, csatlakoztak Durayhoz. Azt hiszem, hogy így sikerült megalapítania az Együttélést. Azt sem kell elfelejteni, hogy rendkívül komoly támogató apparátusra talált a Csemadokon belül. Előbb már utaltam arra, hogy a Dobos mit akart, és Dobos, Szabó Rezső, az új Csemadok-vezetés Sidó Zoltánnal az élen feltétel nélkül kooperált Durayval. Sidónak lelkiismereti problémái is lehettek, hiszen ő kommunista képviselőként ült még a parlamentben, s ezt a tényt úgy kompenzálta, hogy ő magyar polgárjogi harcosnak biztosít szervizt ahhoz, hogy pártot szervezzon. Ez hatalmas előny volt, hiszen a legszervezettebb szlovákiai magyar csoportosulás a Csemadok volt. Hiába volt a Vöröskereszt, a Vadászszövetség meg a Milícia, vagyis a munkásőrség stb., a Csemadok sokkal több volt. Tehát a Miklós megkapta az egész struktúrát, azokat a struktúrákat szólította meg és foglalta le, amelyek eleve adottak voltak, amelyekkel nekünk nem volt oly szoros kapcsolatunk. Ha a Csemadok összejövetelein, esetleg a Dobos-féle összejövetelein annak idején kompromisszumkészebbek vagyunk, illetve nem határolódunk el annyira attól a szándéktól, amit Dobos ott meg akart valósítani, akkor lehetséges, hogy nem lehetett volna megalapítani oly könnyedén az Együttélést. Emlékszem, amikor Miklós bejelentette az FMK-ban, hogy pártot alapít, akkor az FMK vezetői megkérdezték, hogy mi lesz, miért csinálta? Miklós akkor megígérte, hogy az általa alapított politikai csoportosulás szorosan együttműködik majd az FMK-val. Ez valamikor 1990 tavaszán történt. Ebből a folyamatból nem lehet kihagyni a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat sem. Annak megalakulása is egy nagyon fontos esemény volt. Öllös László, aki politológiailag a legképzetebb volt köztünk, már a kezdeteknél szorgalmazta, hogy az FMK-n belül legyen keresztény tagozat, hogy meg tudjuk szólítani egyrészt a vallásos érzelmű em-

bereket, másrészt pedig, ha volt annak idején ilyen, a kereszténydemokratákat. Ám ha nekem most valaki azt mondja, hogy 1989 végén vagy 1990 tavaszán kereszténydemokrata volt, klasszikus értelemben vett kereszténydemokrata értelmiségi, akkor szemrebbenés nélkül a szemébe mondom, hogy hazudik. Voltak vallásos emberek, voltak papok, voltak az egyházközségek holdudvaraiba tartozó értelmiségiek, ezekről volt szó. Konkrét tárgyalásokat is folytattunk az egyház képviselőivel az FMK-n belül, és konkrét ígéreteket is kaptunk tőlük, csak hát voltak nemzetileg elkötelezett egyházi emberek, az ő holdudvaraikba tartozó személyiségek, és elsősorban Čarnogurský személye miatt ódzkodtak attól, hogy valamiféle koalícióban legyenek a szlovák kereszténydemokratákkal. Az egyik elképzelés az volt, hogy az FMK-n belül lesz keresztény tagozat, a másik pedig, hogy azt szorgalmaztuk, ne alapítsanak külön Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat, hanem legyen magyar kereszténydemokrata tagozata a Kereszténydemokrata Mozgalomnak, tehát a Čarnogurský-féle KDH-nak. Ha az ember utólag belegondol Čarnogurský múltjába és Čarnogurskýék jelenébe, valamint a 89 óta eltelt időszakba, szerintem indokolt volt részükről, hogy nem akartak a Kereszténydemokrata Mozgalomba betagozódni. Aztán mindenféle konkrét apparátus és hosszú távon használható vezető nélkül megalapították a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat, amelyet könnyedén – s ezt a szót kimondtan nem azért mondom, mert nem találok jobbat – „használt” Duray Miklós az Együttéléssel együtt egészen 1998-ig, az MKP megalakulásáig. Ennek többé-kevésbé az volt az oka, hogy a vezető értelmiségiek az FMK-n kívül elsősorban az Együttélésben maradtak. Hogy milyen állapotok uralkodtak a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalomban, amikor a választásokra került a sor, amikor listát kellett összeállítani, arra a legmarkánsabb példa Csáky Pál esete az FMK-val és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalommal, amely nagyon fontos mozzanata a szlovákiai magyar politizálás történetének és a „személyiségfejlődésnek”, ha úgy tetszik. Csáky Pál a Független Magyar Kezdeményezés Országos Választmányának tagja volt. Lévai gyűlésünkön, amikor a választási stratégiáról tárgyaltunk, és a listaállítás előtt álltunk, akkor Csáky Pál szólásra jelentkezett, és a következőket mondta: „Fiúk, szeretném bejelenteni, hogy a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom emberei megszólítottak, hogy a parlamenti választási listára nincs elég emberük, és mert ismerik az életvitелеmet, a magatartásomat, az elkötelezettségemet, szeretnék, hogy induljak a listájukon. Ezt a fölkerést elfogadtam, de megígérem nektek, amint ezt a küldetést teljesítettem, visszajövök közétek.” Azt hiszem, ezt a dolgot nem kell kommentálni.

– *Folytassuk az 1989. novemberi forradalom dunaszerdahelyi aktivitásaival!*

– A fővárosi eseményeket követően, szinte szinkronban zajlott minden Dunaszerdahelyen is, hiszen ez volt az egyetlen járás, amely az országos eseményeket időrendileg követni tudta. A többi járásban is voltak mozgolódások információim szerint, de ott egy-két hónapos késéssel zajlottak az események. A harmadik vagy negyedik nagygyűlésünkön hangzott el először, hogy ha azok az állami tisztségviselők és járási pártbizottsági emberek, akiknek vaj van a fejükön - azt mindenki tudta, hogy kinek van vaj a fején -, nem mondanak le a következő nagygyűlésünkig, körülbelül három- vagy négynaponként zajlottak ezek az események, akkor felolvassuk a neveiket. Ez a módszer rendkívül hatásosnak bizo-

nyult, mert rövidesen az elsők között mondott le Gyurcsík József, a városi nemzeti bizottság elnöke. Ezt követően találkozást kezdeményezett velünk Vágó Ferenc, aki annak idején a járási nemzeti bizottság elnöke volt. Erre a találkozóra a városi kultúrház épületében került sor, egészen pontosan az igazgató, Jarábik Imre irodájában találkoztunk Vágó Ferencsel. Ezen a találkozón ott volt, ha jól emlékszem, rajtam kívül Világi Oszkár, Navrátil Ľuboš, Ľubo Banič, Németh Ilona és a már említett igazgató, Jarábik Imre. Ezen a találkozón minden köntörfalazás nélkül közölte velünk Vágó Ferenc, hogy kéri azoknak a képviselőknek a névsorát, akiket a továbbiakban nem akarunk látni a közigazgatásban. Megmondom őszintén, nem erre számítottunk, hanem olyan alkudozásra vártunk, egy olyan szemléletre, mint amilyen a pártbizottság titkáiraival szervezett találkozón volt, amelyre ugyancsak a kultúrház épületében került sor. Ez a találkozó egy-két nappal a Vágó Ferencsel megejtett találkozás előtt volt, amelyen a járási pártbizottság képviselőjében megjelent valamennyi párttitkár. Vízváry József volt a vezető titkár, mert időközben Dudás Kálmánt nagy hirtelen leváltották. Ennek a leváltásnak a körülményeiről nem sokat tudok, mert egy rendkívüli járási közgyűlés, plénum keretében zajlott le, annyit tudok mellékinformációként, hogy rendkívül ízléstelen, arrogáns, hezitáló hangulatú gyűlés volt, és Dudás Kálmánt azok az emberek rúgták ki, akik a legnagyobb talpnyalói voltak az elmúlt évtizedek során, és a Vízváryt választották meg vezető titkárnak. Ezen a találkozón Vízváry volt jelen, egy Renczes nevű ipari titkár, Orbán, a mezőgazdasági titkár, Morvai, az ideológiai titkár és feltehetően Paulický Péter, a jelenlegi SDĽ-elnök (SDĽ - Strana demokratickej ľavice, Demokratikus Baloldal Pártja) is ott volt. A találkozó úgy kezdődött, hogy egy hosszú asztalnál foglaltunk helyet, ők az asztal egyik oldalán, mi pedig, Világi Oszkár, Navrátil Ľuboš, Mészáros Lajos és jómagam a másik oldalán. Úgy kezdődött, mint egy hivatalos pártkonferencia. Vízváry elvtárs üdvözölt bennünket, és mindenki sorban bemutatkozott, hogy mivel foglalkozik, és mindenki elkezdett beszélni a járás gazdasági gondjairól... Mi viszont nem azért kerestük velük a kontaktust, hogy meghallgassuk, milyen további elképzelései vannak a pártnak a társadalommal kapcsolatosan a járáson belül, hanem azért hívtuk meg őket erre a találkozóra, hogy közöljük velük, egy bizonyos határidőn belül, egy nagyon szűkös határidőn belül tüntessenek el minden kommunista szimbólumot, ami a városban található. Miután ezt közöltük velük, ők nagyon meglepődtek, ám készséggel szót fogadtak. A Vágó Ferencsel való találkozás másként zajlott. Rendkívül kooperatív módon viselkedett. Az összes alelnök nevét bediktáltuk a Vágónak, meg az osztályvezetők nevét, ő másnap leváltotta őket, s helyükbe léptek a kooptáltak. Nemcsak a Független Magyar Kezdeményezés és a VPN delegálta az embereket a járási hivatalba, hanem a Csemadok is jelölhetett. Egy érdekes epizódja ennek a dolognak, hogy akkor kerültek kooptált emberként a járási hivatal alelnöki posztjára ketten. Az egyik Németh Zsuzsa volt, Öllös László felesége, a másik pedig Kvarda József. Kvarda József volt a Csemadok jelöltje. Mi Kvarda Józsefet nem különösebben ismertük, tudtam azt, többen tudták, hogy Nagymagyaron egy állami gazdaság fizetett pártelnöke volt egy ideig, onnan került a kormányhivatalba. Tehát nem volt felhőtlen a véleményünk vele kapcsolatban, ezért kértük, hogy találkozhassunk, mielőtt mi is javasoljuk, hogy legyen kooptált alelnöke a járási hivatalnak. Erre a találkozóra Dunaszerdahelyen a Duna Szállóban került sor egy szombat délelőtti folyamán. Világi Oszkár és jómagam voltunk jelen, valamint Navrátil

Luboš. Amikor Kvarda József megérkezett, kezét fogtunk, bár nem voltunk barátok, azért ismertük egymást. Akkor már voltak bizonyos problémáink Duray Miklóssal. Ezek az események már 90-ben zajlanak, nem 89-ben. Leült az asztalhoz, és rögtön azzal kezdte, hogy ő igencsak nem szereti Duray Miklóst. Azt hiszem, én voltam az, aki azt mondtam neki ezután, hogy mi nem kérdeztük tőled, szereted-e Duray Miklóst vagy nem, mi itt egészen más dolgokról szeretnénk beszélni. Aztán megbeszéltük a megbeszélendő dolgokat, majd tekintettel arra, hogy a Csemadoknak nem volt más jelöltje, és nekünk sem volt különösebb érdekünk, azt mondtuk, hogy ha a Csemadok jelöltje Kvarda Jóska, akkor legyen ő a járási nemzeti bizottság alelnöke. Ezt azért tartottam fontosnak elmondani, mert ez a beszélgetés 1999-ben zajlik, és Duray Miklós legszűkebb körébe tartozó emberek egyike Kvarda József. Rózsa Ernő mellett Duray érdekeinek egyik „hégája”. Kilenc évvel ezelőtt a legkevésbé sem mutatkozott annak. Így került sor a tisztújításra a járási hivatalban. A városi nemzeti bizottságon Tilajcsik Árpád lett a kooptált elnök. A lényeg az, hogy a lakosság nem érezte káros hatását annak, hogy új emberek kerültek a város élére. Azt hiszem, inkább pozitív volt ez a dolog, mert másféle fogadtatásban részesültek, amikor bementek az épületbe stb. Talán ekkor kezdték érezni azt az emberek, hogy a hivatalnokok a városházán őértük vannak, és nem fordítva. Tudom azonban, hogy az FMK a kezdet kezdetétől nem számított Tilajcsik Árpáddal mint polgármesterrel. Az FMK Öllös Árpádot jelölte a későbbiekben erre a tisztségre, de ez már egy későbbi történet... A Dunaszerdahelyi járásban minden egyes szervezetben, minden egyes kis üzemben, nagyobb üzemben zajlott a rendszerváltás, megalakultak a helyi VPN- és FMK-csoportok, aztán mindenféle gyűléseket hívtak össze. Nagyon sokan próbálkoztak azzal, hogy mi, akik a járási vezetésben dolgoztunk, részt vállaljunk a kádercserékben. Az esetek többségében visszautasítottuk ezeket a kéréseket, mert nem akartunk még csak véletlenül sem valamiféle bőrkabátos komisszárok szerepében tetszelegni.

– 1990. január 30-án kooptálták az FMK színeiben a szövetségi gyűlésben lemondott képviselők helyébe Németh Zsuzsát, Sándor Eleonórát, Világi Oszkárt, Duray Miklóst és Popély Gyulát. Hogy zajlottak ezek a kooptálások? Mi is történt tulajdonképpen, miért ezeket az embereket kooptáltátok?

– Megmondom őszintén, hogy ezzel kapcsolatban nincsen számottevő információm, mert akkor már a *Napban* dolgoztam. Többé-kevésbé úgy zajlottak ezek a dolgok, hogy olyan embereket lehetett kooptálni az országgyűlésbe, akik viszonylag ismertek voltak a számunkra. Biztos vagyok abban, hogy ha az események nem olyan gyorsasággal zajlanak, mint amilyen gyorsasággal zajlottak, akkor körültekintőbbek is lehetünk volna. Lehetett volna bővebb körből embereket választani, de végső soron a kiválasztottak úgy kerültek tisztségbe, hogy valakinek, valakiknek, valamilyen csoportoknak az FMK-n belül, a VPN-en belül voltak ezek az emberek ismerősei, vagyis kezességet lehetett vállalni értük, és a maguk működési területén belül közmegebecsülésnek örvendő emberek voltak. Az is fontos volt a számunkra, hogy ne volt kommunistákat válasszunk.

– Február 9-én kooptáltak 42 képviselőt, többek között Grendel Lajost, Kovács Lászlót, A. Nagy Lászlót, Csekés Erikát és Zászlós Gábort. Zászlós Gábort

ugyanezen a napon a Szlovák Nemzeti Tanács alelnökévé is választották, de hát tudjuk, hogy nem maradt meg sokáig ebben a tisztségben.

– Ugyanúgy történtek ezek a dolgok is, mint ahogy a szövetségi gyűlésbe való kooptálás. Személy szerint külön történetem van Zászlós Gáborról, arról, hogyan lett a Szlovák Nemzeti Tanács alelnöke. Zászlós Gábort akkor ismertem meg, amikor kooptálni kellett a dunaszerdahelyi képviselőket, és a városi nemzeti bizottság elnökét, mert akkor még nem volt polgármester, Dunaszerdahelyen. Mi ugyanis nem a végső soron kooptált Tilajcsik Árpádot néztük ki annak idején, tehát nem rá gondoltunk, hanem Zászlós Gáborra. Zászlós Gábort Világi Oszkár révén ismertem meg. Világi Oszkár javasolta, hogy legyen ő a kooptált polgármesterünk. Amikor Világi Oszkár és jómagam a Bihari Szállóban találkoztunk Zászlós Gáborral - nyilvánvaló, hogy találkozni kellett, meg kellett őt kérdezni, hogy mi a helyzet, hogy ő mit gondol erről. Amikor előadtuk neki, hogy mire szeretnénk őt megkérni, akkor Zászlós Gábor udvariasan bár, de nagyon határozottan elutasította kérésünket, mondván, hogy ő nem patkány, aki menekül a sülyledő hajóról, ő kommunista volt, a jelen pillanatban is az, nem lépett ki a pártból, és ő nem vállalhatja el ezt a tisztséget, mert úgy érzi, hogy az menekülés lenne. Mi ezt tudomásul vettük, és elfogadtuk döntését. A negyedikéi dátum előtt, amikor kooptálták az általunk jelölteket a Szlovák Nemzeti Tanácsba, és Zászlós Gábor is a szlovák parlament alelnöke lett, erre úgy került sor, hogy annak idején az FMK-t Szigeti László képviselte a VPN koordinációs központjában. Szigeti Lászlónak azon kívül, hogy az FMK véleményét kellett képviselnie, az volt a feladata, hogy azokat az információkat, melyek ott elhangzottak, továbbítsa az FMK vezetőségének, hogy napra készen reagálhassunk. Nagyon sokszor előfordult, sajnos, hogy Laci nem tudott megfelelni ennek az elvárásnak. Nem vagyok benne biztos, hogy igazságos lennék, ha azt állítanám, készakarva, hanem azért, mert az események olyan gyorsan követték egymást, hogy végső soron nagyon sok dolog fölött elsiklott a figyelme. Viszont az, hogy ki lesz a Szlovák Nemzeti Tanács alelnöke, ez nem volt mellékes kérdés, és Szigetitől az információt, hogy parlamenti alelnököt kell jelölnünk, a kinevezés előtti napon, valamikor délután négy órakor tudtuk meg. Nyilvánvaló, hogy ha egy ilyen fontos tisztség betöltéséről van szó, akkor csak olyan embert lehet erre jelölni, akivel személyesen lehet találkozni. Sokféle név fölmerült Közép-Szlovákiából is meg Kelet-Szlovákiából is, csak sajnos nem tehette meg senki, hogy fölhívja telefonon a kiszemelt „áldozatot”, és közli vele, úgy készülj, hogy holnap majd bejössz a parlamentbe, leteszed az esküt, és te leszel a Szlovák Nemzeti Tanács alelnöke. Ha ezt valakivel megtesszük, akkor az az ember nem vesz bennünket komolyan, enyhén szólva. Teljesen tanácstalanok voltunk egy ideig, az egész FMK vezetés, mígnem megint eszébe jutott Világi Oszkárnak, hogy van egy jogi végzettségű ismerőse, aki annak idején szövetkezeti jogászként dolgozott, de hát mégis csak egy jogi végzettségű ember, a szlovák nyelvet is tökéletesen bírja, akit Zászlós Gábornak hívnak. Gyorsan döntöttünk, hogy egy háromtagú küldöttség meglátogatja Zászlós Gábort a lakásán, megbeszélendő vele az ügyet. Szigeti László, Világi Oszkár és jómagam elmentünk Zászlós Gáborékhoz valamikor estefelé. Rögtön megkértük őket, hogy üljenek le, mert komoly bejelentést szeretnénk tenni, és vegyék komolyan, amit kérünk tőlük. Elmondtuk, hogy mit szeretnénk, mit akarunk, és Szigeti megkérte a Zászlós házaspárt, hogy

gyorsan döntsenek, öt perc idejük van a döntésre. Ők félrevonultak egy szobába, három perc múlva visszajöttek, és közölték, hogy nagy megtiszteltetés, amit kérünk, hiszen az ország jövőjéről, a magyarságról és hasonló dolgokról van szó, és Gábor vállalta a jelölést. Távoztunkban kérdeztem meg tőle, hogy a pártkönyvét visszaadta-e már. Azt mondta, nem, de megegyeztünk abban, hogy másnap reggel megteszi. Meg kell mondjam őszintén, tulajdonképpen nem vallottunk szégyent Gáborral, tehát igazságtalan lennék, ha azt mondanám, hogy a Gábor a posztján csacsiságokat követett el. Meg tudta oldani azokat a feladatokat, amelyek ráhárultak.

– *Az első szabad parlamenti választásokra 1990. július 8-9-én került sor, az eredmények ismertek, a VPN és az FMK koalíció győzött 29%-kal, míg magyar viszonylatban az Együttélés–MKDM koalíció 8,6%-os eredménnyel 11 képviselőt juttatott be a parlamentbe, az FMK pedig ötöt. Hogyan zajlott le tehát mindenek az előzménye, a pártok közötti kapcsolatok a pártok megalakítása után és a választási kampány?*

– A pártalakításról már beszéltünk, azt hiszem, eléggé részletesen. A választási előkészületekhez szubjektív érzelmek nélkül nem tudok viszonyulni, és az is igaz, hogy eléggé zavaros emlékeim vannak erről az időszakról. Azt tudom, hogy rendkívül kemény sajtópárbajok folytak, amelyekben, mint ahogy említettem, komoly szerepet vállalt a *Nap* című lap is. Többé-kevésbé ez is lett a veszte késsőbb. Tehát voltak a sajtópárbajok, s minden területen szinte vérre menő szembenállás volt a két csoport között. Azt tudom, hogy az Együttélés hívei és a magyar kereszténydemokraták azzal érveltek, hogy mi nem vagyunk igazi magyarok. Tehát a szlogen az volt, hogy azok a képviselőjelöltek, akik a VPN-listán indultak a választásokon, azok nem magyarok, hanem nemzetárulók és bolsevikok, sőt kútmérgezők... A legnagyobb és a legelképezetőbb sajtóbotránynak tartom viszont azt, amikor Forró Evelyn, az MTV prágai tudósítója külön fejezetként vount be ebbe a politikai hecckampányba. Azt hiszem, hogy ilyen precedensre még talán nem is került sor soha. Legalábbis az én tudomásom szerint, mondjuk a katonai puccsokat kivéve, még nem került sor a választások ily mértékű befolyásolására. Tudni kell, hogy Magyarországról az akkori kormányzat sokkal inkább az Együttélés–MKDM koalíciót támogatta, mint az FMK-t. Ez abban nyilvánult meg, hogy a magyarországi központi televízió, annak is a Chrudinák Alajos és Sugár András által vezetett műsora, a Panoráma, amely a rendszerváltás előtt az egyik katalizátora volt a szlovákiai magyar értelmiség mozgósításának, 1990 után, amikor megalakult az MKDM és az Együttélés, teljesen kifordult önmagából, és átment egy, az ötvenes évekre emlékeztető primitív propagandista, május elseje szervező ceremóniamesteri stílusba. Példaként csak annyit tudok mondani, hogy annak idején csináltak egy műsort, amely azt volt hivatott felmérni, hogy milyen a támogatottsága a Dunaszerdahelyi járásban az FMK-nak, és milyen a támogatottsága az MKDM–Együttélés koalíciónak. Járásbeli embereket kérdeztek meg arról, hogy kire szavaznának, kikkel szimpatizálnak, és mit gondolnak a három párról. Az Együttélés egyik járási elöljárója, Fister Magda volt az egyik „véletlen” járókelő, akit megszólítottak, aki azt mondta, hogy az FMK-sok nem is igazi magyarok, és hogy nem rendes emberek. Megszervezett, ingyenes választási klippekkel közöltek ebben a politikai műsorban a

Független Magyar Kezdeményezés jelöltjei ellen. Visszatérve Forró Evelynre: ugye Forró Evelyn arról volt ismert akkoriban, hogy ő tudósított rendszeresen a csehszlovákiai eseményekről, a Vencel téri tüntetésekről nagyon szimpatikusan és rugalmasan. Utólag kiderült, hogy megfelelő túlzásokkal is, de a forradalmárok javára prezentált túlzásokkal, és a szlovákiai magyarok szemében a rendszerváltás egyik jelképe volt ő. Ami nem is probléma. A baj ott kezdődött, hogy Evelyn kezdte önmagáról elhinni, hogy Csehszlovákiában ő számolta fel a kommunista rendszert. Ami, ha emberileg mérlegeljük, egy tragikus tévedés, egy újságíró részéről pedig szakmai alkalmatlanságot bizonyít. Kritikai szempontból csak egy olyan következtetést lehet levonni, ha egy újságíró odáig sülyed, hogy a politikai erővonalak megváltoztatásának ambíciójával lép fel egy állami közszolgálati televízióban, egy idegen ország állami közszolgálati televíziójában, akkor ez a legsúlyosabb etikai gond vele kapcsolatban. Forró Evelyn magatartása abban csúcsosodott ki, hogy a választások előestéjén a magyar televízió híradójában egy kelet-szlovákiai volt FMK-tag véleményére vagy információjára hivatkozva azt közölte fő műsoridőben a híradóban, hogy a Független Magyar Kezdeményezés megszűnt, ezért minden szlovákiai magyar választót arra kérnek, hogy szavazzon az Együttélés-MKDM koalícióra. Mondanom sem kell, amikor ez a hír elhangzott a Magyar Televízióban, rendkívüli tehetetlenséget éreztünk annak ellenére, hogy aztán megpróbáltunk interveniálni. Azonnal fölhívtuk a Magyar Televízió főszerkesztőjét, mindenkivel megpróbálunk kapcsolatot teremteni, de nem tudtunk helyreigazítást kiharcolni, mert különféle adminisztratív és egyéb okok nem tették lehetővé. Többé-kevésbé a Magyar Televízió magatartása eredményezte azt, hogy olyan jó eredményt ért el a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom és az Együttélés azokon a választásokon... Ez a „választási kampány” hosszú évekre megmérgezte a szlovákiai magyar értelmiség közti viszonyt, s ennek kárvallottjai végül is a szlovákiai magyarok lettek.

– *Az Együttélés és az MKDM már március 31-én, az Együttélés alakuló kongresszusán koalíciós szerződést kötött egymással, az FMK pedig erre rá ugyanazon a napon Tornalján a második közgyűlésen döntött úgy, hogy a VPN-nel indul koalícióban. Ez evidencia volt vagy pedig...*

– Azt hiszem, hogy ez evidencia volt, mert az FMK ugyan folytatott tárgyalásokat az Együttélés és az MKDM vezetésével is, ám mi azt szerettük volna, ha ők is a VPN listáján indulnak mint rendszerváltó pártok, mert annak ellenére, hogy az Együttélés és az MKDM közvetlenül nem vett részt a rendszerváltásban, a 89 telén, 90 tavaszán zajló forradalmi megmozdulásoknak nem volt közvetlen részese ugyan, de rendszerváltó mozgalmaknak tartottuk ezt a két mozgalmat is. Miután azonban az MKDM és az Együttélés koalícióra lépett egymással, teljesen evidens volt, hogy mi az eredeti szándékunk mellett kitartva a VPN-nel indulunk a választásokon. Annyit még hozzátesszek, hogy az MKDM részéről voltak ígérek egészen az utolsó pillanatig, hogy együtt indulnak a VPN-nel, akárcsak mi, de hát ahogy az már a szlovákiai magyar pártok „történetében” lenni szokott, az utolsó pillanatban mindig pálfordulásra került a sor az MKDM részéről.

– *Térjünk a kormányalakításra! A VPN az FMK-val együtt megnyerte a választásokat. Hogyan emlékszel vissza a kormányalakításra, elsősorban magyar szem-*

pontból? Tehát a koalíciós tárgyalásokra, illetve a tárgyalásokra a koalíciós szerződésről.

– Én a koalíciós tárgyalásokon nem vettem részt, ezért nem tudok erről hitelt érdemlően beszámolni, így nem szeretnék ebbe belebonyolódni.

– Viszont július 21-én zajlott az első sajtóper a szabad Csehszlovákia történetében. A komáromi Reflex kontra Duray Miklós. Itt arról volt szó, hogy Duray szerint a Reflex hazudott, amikor azt a kijelentést tulajdonította neki, hogy „aki nem támogatja az Együttélés és MKDM koalícióját, az gazember”. Tudnál valamit mondani erről a sajtóperről? Emlékszel rá?

– Emlékszem erre a sajtóperre, és arra is emlékszem, hogy volt egy kis zajos lapunk, kis harapós lap, ez a Reflex volt. Fülöp Antal, Soóky László, Czúth János és Finta László szerkesztették, akiket a jó szándék vezérelt, forradalmárok voltak és forradalmárként viselkedtek abban az időszakban is, amikor már nem kellett volna, talán egy kicsit visszafogottabban kellett volna a lapot szerkeszteniük. Nyugodt szívvel állíthatom, hogy Duray Miklósnak nem volt igaza velük szemben. Hogy gazember, aki nem támogatja az Együttélés és az MKDM koalíciót, az egy enyhe „bélyeg” volt akkor, mert ettől keményebb dolgokat is mondtak nagyon sokan, nemcsak Duray Miklós, hanem mások is, például Popély Gyula, aki már akkor is híres volt szélsőséges radikalizmusáról. Nagyon sok minden elhangzott akkor, nemcsak az, hogy gazemberek vagyunk, támogatóinkkal együtt, hanem az is, hogy zsidók vagyunk, bolsevikok vagyunk, sőt kútmérgezők meg mindenféle, ami csak elképzelhető lehet. Tehát ez egy teátrális sajtóper volt, melyet valószínűleg Duray Miklós jól kihasznált a választások után. Nyilván abból a megfontolásból, hogy miután bejutottak a parlamentbe, a választásokon sikeresen szerepeltek, az volt a célja, hogy fel kell számolni az ellenfelet...

– Egy másik fontos eseménye a 90-es évek elejének, egészen pontosan február 9-ének, a komáromi székhelyű Jókai Mór Egyetem megalapítása körüli kampány. Február 9-én Duray, Popély és Sidó Zoltán Dubčeknek, a Cseh-Szlovák Szövetségi Gyűlés elnökének előterjesztették az erre vonatkozó törvénytervezetet, amelyhez 22 ezer támogató aláírást gyűjtöttek. Erről mit tudsz?

– Tudok egyet s mást. Nyugodt szívvel állíthatom, ezt talán mások is bizonyítani tudják, hogy az FMK-nak nem általában egy magyar egyetem megalapításával kapcsolatosan voltak fenntartásai, hanem az ellen volt kifogása, hogy a szóban forgó akció a legkevesbé sem volt előkészítve. Mert az, hogy 22 ezren követelik, legyen magyar egyetem, az egy dolog. Csakhogy annak a 22 ezer embernek, ha tisztességes az előterjesztő, akkor meg kellett volna mondania, miként és milyen úton-módon lesz megalapítva az egyetem, milyen tanszékei lesznek, mi mindent tanítanak majd ott, s gazdaságilag miként képzelik a működtetését. A magyar egyetem ideája azonban abból indult ki, hogy Komáromban megüresedett egy nagy épület, és az ügyeletes komáromi lokálpatrióták megnyerték Sidó Zoltánt annak, hogy bedobják a köztudatba, itt magyar egyetemre van szükség, magyar felsőoktatási intézmény kell. Tudomásom szerint jogászok és más szakemberek is azt mondták, hogy a szóban forgó törvénytervezet egy fecni volt ah-

hoz képest, amilyenek egy törvénytervezetnek lennie kellett volna. Tehát nem volt szakmailag kidolgozva. Harmadlagos tény, hogy abban az időben a politikai kontextus sem volt kedvező, tehát teljesen nyilvánvaló volt, hogy elutasítják a beadványt. Azóta már nagyon sok mindent megtanultunk a politikáról, valószínűleg azok az emberek is, akik ennek a beadványnak az aláírói voltak. A politika nem úgy működik, hogy valamit demonstratív kijelentünk, és azt vagy elfogadják, vagy nem, és ha nem, akkor megsértődünk. Hosszadalmas előkészületi időszakot követel egy ilyen törvénytervezet. Ez az egyik probléma. A másik szempont pedig az volt, hogy Miroslav Kusý, aki akkor a Komenský Egyetem rektora volt, megígérte, a magyar nyelvű felsőoktatást megoldják az egyetem keretén belül. Tehát tulajdonképpen ez volt a helyzet. Meg kell mondanom, ez az „egyetem história” egy rendkívül fontos históriává lépett elő a szlovákiai magyar politizálás történetében. Olyan szempontból, hogy ezt az „egyetemet” a mai napig lehet ragozni. Fölmelegíteni vagy fölemlíteni. Ha konfliktus van a politikusok között, akkor még mindig elő lehet venni, hogy te annak idején, vagy ti annak idején támogattátok a magyar egyetemet, vagy pedig nem támogattátok a magyar egyetemet. Tudom, mert Komáromban Sidó Zoltánnal a színházban tárgyaltunk az úgyről, és az összes fenntartásainkat elmondtuk Sidó Zoltánnak. (...) Azt gondolom, fenntartásaink indokoltak voltak. Nem biztos viszont, hogy véleményünket jól prezentáltuk akkor a közvélemény előtt. Sőt bizonyos, hogy nézeteink kendőzetlen kimondása miatt az „egyetemi ügy” kárvallottjai lettünk politikailag. Egészen biztos vagyok abban, hogy a mai politikai tapasztalatok birtokában ezt az ügyet másképpen kezeltük volna. Többé-kevésbé a mi hibánk miatt lehetett nagyon hosszú ideig fölhánytorgatni ezt a volt FMK-tagoknak. Később, amikor már az FMK Magyar Polgári Pártja (MPP) alakult, tehát amikor már a három párt között zajlottak a koalíciós tárgyalások, és amikor valamiféle megszorító intézkedést kellett az FMK, illetve az MPP ellen meghozni vagy javasolni, akkor mindig elő lehetett húzni az egyetem ügyét. „Jól van, rendben van, okosak vagytok, rendben vagytok, politikusok vagytok, de ti nem támogattátok a magyar egyetem ügyét.” Én egyrészt rendkívül súlyos politikai hibának tartom a mai napig annak a törvénynek az akkori beterjesztését, mert ha nem abban az időben kerül erre sor, akkor lehet, hogy már lenne magyar egyetem. Ez az egyik dolog. Másrészt viszont, az Együttélés és az MKDM szempontjából kétségtelenül egy nagyon jó politikai húzás volt, mert olyan tromfot adott a kezükbe, melyet lehet lobogtatni, és lobogtatták is éveken keresztül.

– *Térjünk vissza ismét a két választás közötti időszakra, tehát a parlamenti választások és az önkormányzati választások közötti időszakra, ahol a központi témák egy része a nyelvtörvény körül zajlott!*

– A nyelvtörvény ugyancsak fontos probléma volt. Ha egy társadalom nem konszolidált, nem civilizált, akkor nem a politikusok, a választóktól mandátumot kapott politikusok szervezik meg a törvénykezést, hanem az utca. Nyugodtan állítható, hogy a nyelvtörvényt, az első nyelvtörvényt az utca kényszerítette a politikusokra. Koalíciós partnereink is olyan magatartást követtek a nyelvtörvényrel kapcsolatban, sajnos, hogy a kecske is jól lakjon, és a káposzta is megmaradjon. Volt a „maticás törvénytervezet”, amely egy fasisztoid törvénytervezet volt, egy kirekesztő, diszkriminatív törvénytervezet, ezzel szemben a VPN-esek be-

nyújtottak egy olyan törvénytervezetet, amely ehhez képest, ehhez a kirekesztő, fasisztoid, diszkriminatív törvénytervezethez képest sokkal liberálisabb volt, ez került aztán elfogadásra. A VPN politikusai megtehették volna, hogy egyáltalán ne legyen nyelvtörvény, s leveszik a napirendről a dolgot. Sajnos, erre nem kerülhetett sor, mert mindenféle félelmek voltak a VPN akkori vezetésében, hogy elvesztik az emberek, a választók szimpátiáját. Természetesen ezt a nyelvtörvényt az FMK képviselői is megszavazták, ezért is kijárt az FMK politikusainak a nemzetáruló jelző... Meggyőződésem, hogy a jó és rossz verziók közül a közép-utat választotta az FMK. Középút volt, de nem arany középút. Mindenesetre az akkori hangulatot, a törvény elfogadásának körülményeit figyelembe véve, az elfogadott nyelvtörvényt akár győzelemnek is tekinthetem, tekinthetném, habár ahogy mondtam, nem tekintem annak. Még annak ellenére sem, hogy aztán lett ahhoz képest Mečiarék jóvoltából egy sokkal borzasztóbb nyelvtörvény.

– *Az önkormányzati választásokra és főleg a dunaszerdahelyi önkormányzati választásokra való felkészülés során mi történt? Hogyan zajlottak le ezek a választások?*

– Az akkori dunaszerdahelyi polgármesterjelölt kiválasztásában nem vettem részt. A családommal egy hétre elmentem a Tátrába kirándulni, mert egyszerűen szükségem volt arra, hogy egy kicsit kikapcsolódjak. Azt tudom, hogy a VPN-es barátaink annak idején Mészáros Lajost javasolták, hogy legyen az FMK polgármesterjelöltje, azt a Mészáros Lajost, aki immár alkotmánybíró.

– *Akkor mit csinált?*

– Mészáros Lajos rendkívül jó ügyvéd hírében állt már 89 előtt Dunaszerdahelyen, de nem angazsálta magát politikailag, nem volt párttag, és valamikor a 90-es évek elején, 89 végén, tehát valamikor januárban ajánlotta fel nekünk a segítségét, szolgálatait. Bizonyos kérdésekben tárgyalunk is vele, törvénytárgyalat és hasonló. Tehát Lajos tulajdonképpen az események „hátszínén” munkálkodott nagyon megbízhatóan, kvalifikáltan, jogi végzettsége volt, egy attraktív jelölt lett volna, sokan ismerték, és én nem tudom megmondani a mai napig, hogy miért nem őt jelöltük. Elmentem tehát pihenni, aztán amikor visszajöttem, Világi Oszkár és Németh Ilona közölték velem, hogy az FMK jelöltje Öllös Árpád, a dunaszerdahelyi gimnázium tanára, aki szintén rendkívül közkedvelt és közismert személyiség volt Dunaszerdahelyen. Nemzedékeket tanított, nagyon jó tanár hírében állt, és tulajdonképpen szavatulva volt általa az, hogy az FMK-nak polgármestere lesz Dunaszerdahelyen. Így is történt. Más kérdés, hogy Öllös Árpádnak nem volt semmiféle közigazgatási, politikai tapasztalata, és szerintem nem tudta kézben tartani a képviselő-testületet, a városi hivatalt, amelynek az élére megválasztották. A választási kampány ugyanúgy zajlott, mint ahogyan az országos választási kampány, vagyis rendkívül ellenségesen és idegesen. Minden volt, aminek egy ilyen választási kampányban lennie kell. Gyűlések, plakátragasztás, egymás plakátjainak a leragasztása, letépése stb., stb., de erre nem biztos, hogy sok szót kell vesztegetni. A választás eredménye viszont az lett, hogy kétharmados többséget ért el az Együttélés és az MKDM koalíció. Öllös Árpád törvényszerűen nem tudta kézben tartani a képviselő-testüle-

tet és a városi hivatal. Nem volt olyan erélyes, határozott személyiség, aki el-
lensúlyozni tudta volna azt a többséget, amely szemben állt vele, és Pázmány
Péter alpolgármestert sem, aki azóta immár másodszor Dunaszerdahely város
polgármestere. Gazdasági és mindenféle egyéb szempontból Pázmány Péter, az
Együttélés embere irányította a várost. Minden olyan ötletet, melyet Öllös Árpád
vagy az FMK-s képviselők kitaláltak, alpolgármesterként ügyesen elszabotált,
többek között egy olyan országos tévéállomás dunaszerdahelyi létesítését aka-
dályozták meg merő összeférhetetlenségből, esetleg tudatlanságból vagy irigy-
ségből, mint amilyen jelenleg a Markíza vagy a Nova. Tudni kell, hogy kizárólag
a képviselő-testület hezitálása miatt nem lehetett megkezdeni a kezünkben lé-
vő licencszerződés alapján a városi többségű Perfects Részvénytársaság égisze
alatt a műsor sugárzását. Amikor később ő lett a polgármester, sok mindent úgy
adott el, mintha az a Magyar Koalíció és az ő érdeme lett volna. Megtehetette
játszva, hiszen Öllös Árpád meglehetősen romantikus alkat volt, és nem tudott
konkrét dolgokról dönteni, tájékoztatni. Ha konkrét dolgokról tájékoztatott, ak-
kor sem azon a nyelven tette ezt, amit be tudtak volna fogadni azok, akikhez ez
szólt. Nevezetesen azokra a képviselőkre, azokra az ellenzéki, vele szemben el-
lenséges képviselőkre gondolok, akik a kétharmadát alkották a képviselő-testü-
letnek.

– *A 90-es évek elején kezdődtek a különböző civil kezdeményezések is, mind or-
szágos, mind helyi szinten. Ebben is elég aktívan részt vettél. Szeretnék erről
valamit hallani. Tehát a Márai Sándor Alapítvány létrehozásáról és egyéb más
ilyen aktivitásokról.*

– A Márai Sándor Alapítvány létrehozásának érdeme Tóth Károlyé. Ő volt az, aki
főtitkárként, az FMK főtitkáráként kiötlötte a Márai Alapítványt. Ki más is ösztö-
nözhetne volna a civil szerveződéseknek a megalakítását abban az időben, mint
azok a politikusok, akik a rendszerváltásban részt vettek? Én az egyik alapítója
vagyok a Márai Sándor Alapítványnak. Rajtam kívül Grendel Lajos, Tóth Károly,
Öllös László, Hunčík Péter, Világi Oszkár, Csekés Erika és még néhányan. A
Márai Sándor Alapítványon kívül abban az időszakban nem vettem részt más ci-
vil szervezet megalapításában.

– *Térjünk át a személyekkel kapcsolatos legfontosabb témára, ez pedig a Nap!
Már említetted, hogy, elég korán a Nap szerkesztőségébe kerültél főszerkesztő-
helyettesnek.*

– 1990. január 15-én.

– *Január 15-én, és 1990. január 26-án Soros György is meglátogatta az FMK-
irodát, és az alapítványa révén támogatást is helyezett kilátásba. Említetted,
hogy a Nap a későbbiek folyamán elég szerencsétlen módon vett részt a pártok
választási kampányában. Ha erről és a Nap átalakulásáról beszélnél...*

– Erre a „szerencsétlen” dologra nem fogok kitérni, mert elmagyaráztam az előb-
biekben, szóval nincs hozzáfűzni valóm. Akkoriban Hunčík Péter volt a Nap fő-
szerkesztője. Azt tudom, hogy nagyon sokáig bizonytalankodtam, és nem tud-

tam eldönteni, hogy legyek-e ismét újságíró, tehát teljes állásban dolgozzam-e újságíróként és főszerkesztő-helyettesként, vagy pedig a háttérből, külső munkatársként szervezzem a politikát. Végül is azt gondolom, azért döntöttem úgy, ahogy döntöttem, mert én hosszú távon nem tudok szigorúan megszabott dogmák között dolgozni. A politikai párt pedig, tetszik, nem tetszik, még a legjobb is, még a leghaladóbb is szigorúan meghatározott szabályok, hadd ne mondjam, dogmák szerint működik. Párhuzamosan megmaradtam ugyanakkor politikusnak, és tagja voltam a legfelsőbb vezetői testületnek, számomra azonban a *Nap* egy olyan lehetőség volt, hogy újságíróként a hivatásomat művelhetem, ráadásul kvázi függetlenséget jelentett számomra. Ezért vállaltam el a főszerkesztő-helyettesi posztot. Főszerkesztőként is szóba jöttem, de a leghatározottabban elzárkóztam attól, hogy főszerkesztő legyek. Annak ellenére ugyanis, hogy eléggé individualista, keményfejű és kezelhetetlen vagyok, képes vagyok egy jó csapatban dolgozni, egy jó csapat munkáját tudom befolyásolni. A gyakorlati munkát egy újság életében ugyanis soha nem a főszerkesztő végzi. A főszerkesztő félmjelzi az adott lapot, de a gyakorlati munkát a főszerkesztő-helyettes irányítja, és a közösen meghozott elképzelések megvalósítását ő szavatolja. Ezért lettem főszerkesztő-helyettes. A kezdeti időszakban, az 1989. december 15-i megjelenésétől kezdve a *Napba* rendkívül sok ember özönlött. Az *Új Szó* szerkesztőségéből azok az újságírók, akik úgy érezték, hogy nem kapnak elég teret, akik joggal érezték ezt, de azok is jöttek, akik dilettánsok voltak. Tehát a tehetségesek és a tehetségtelenek, a konjunktúralovagok, a jó szándékú segítők egyaránt följárnak a szolgálataikat. Eléggé szokatlan módon készült a lap. Egy normális újság úgy készül, hogy van valamiféle koncepció, elképzelés, hogy milyen témát, hogyan, miképpen járnak körül az emberek. A 90-es év közepéig a *Nap* nem így működött, hanem *ad hoc* alapon, ahogy jöttek az írások a szerzőktől, szelektáltuk azokat, megszerkesztettük, átírtuk, amelyeket kellett, így állt össze a lap. Tehát nem volt különösebb koncepció, de egy forradalmi időszakban ez teljesen természetes is. Aztán a koncepció kialakításához én is hozzájárultam, amikor később már klasszikus újságként kezdtünk működni. Annak idején a VPN alkalmazottjai voltunk, a VPN-től kaptuk a fizetést. Egészen 1990 nyaráig, amikor aztán megalakult a Danubius nevű kiadó, amely kiadója lett a lapnak, de erre majd visszatérek. Bár alkalmazottjai voltunk a VPN-nek, s ezt határozottan szeretném hangsúlyozni, nem jelentette azt, hogy a VPN vezetése bármilyen módon megnézte volna, hogy mit írunk, miről írunk, meg hogyan írunk, tehát teljes egészében függetlenek lehettünk politikailag. Ki is írtuk a lap alcímébe, hogy független hetilap. Napilap ambícióval indult a *Nap*, amelyhez azonban anyagi háttérrel nem tudtunk biztosítani. 90 nyarán alapítottuk meg a Danubius Kiadót. Balla Kálmánnal együtt megkerestük Fedor Gált, a VPN elnökét azzal a szándékkal, hogy szeretnénk leválni a VPN-ről, és önálló kiadóként folytatni a munkát. Fedor Gál kérésünket a lehető legnagyobb természetességgel fogadta. Meg sem lepődött rajta. Tulajdonképpen tíz perc alatt megkaptuk az igazolást arról, hogy önálló kiadóként működünk. A legkevésbé sem volt benne semmiféle politikai sunyiság vagy félelem, hogy majd más emberek leszünk, nem leszünk partnerek, vagy mit tudom én. Tehát megkaptuk a kiadási jogot, megalapítottuk a Danubius Kiadót. A Danubius Kiadó fő részvényese az FMK volt. Hunčík Péter december 1-jén a köztársasági elnök tanácsadója lett, ezt megelőzően még a nyár folyamán lemondott a főszerkesztői posztról, így lett Balla Kálmán a lap fő-

szerkesztője, aki addig velem együtt főszerkesztő-helyettes volt. A történeti dokumentáció kedvéért azt is meg kell jegyeznem, hogy egy rövid ideig, 1989. december 15-től 1990 tavaszáig Fazekas József is a lap főszerkesztő-helyetteseként tevékenykedett. Aztán visszament eredeti munkahelyére, a Madách Kiadóba. Miután megalakult a kiadó, 1990-ben az egész évet A3-as formátumban csináltuk végig. 1991. január 1-jétől jelentünk meg A4-es formátumban, részben színes nyomásban 48 oldalon. Nem volt kis munka. A kezdetektől számítva egyébként, egészen a lap megszűnéséig, melyre 1995-ben került sor, körülbelül 80 ember dolgozott a szerkesztőségben. Nem egyszerre, nem mindannyian főállásban, de ebből a nyolcvan főből minimálisan hatvanan egy bizonyos ideig főállásban dolgoztak. Rendkívül nagy volt a fluktuáció. Nem azért, mert a Balla Kálmán vagy jómagam valamiféle diktátorként viselkedtünk volna, és kirúgtuk volna az embereket. Nagyon sokan elmentek tőlünk önként más újságokhoz, átalakult a *Szabad Földműves* is, oda is átmentek, visszamentek az *Új Szóba*, miután látták azt, hogy nálunk nincsenek olyan fizetési lehetőségek, mint az *Új Szóban*. Sokan viszont azért voltak kénytelenek elmenni, mert nem tudtak megfelelni az elvárásoknak. Tehát elmondhatom, hogy szinte az egész szlovákiai magyar újságíró társadalommal kollégák voltunk egy bizonyos ideig. Közéleti hetilapként definiáltuk önmagunkat, és többé-kevésbé tudtuk is tartani ezt a trendet. Visszatérve a Soros-kapcsolatra! Soros György volt a legfőbb támogatója a Márai Alapítványnak. Fölvettük a kapcsolatot Soros Györggyel, Balla Kálmán és jómagam, sőt először Szigeti László, aki 90 tavaszán elment Amerikába kéthónapos angol nyelvtanfolyamra. Az első Soros-támogatást Soros Györgyneként Szigeti László eszközölte ki a Danubius Kiadó igazgatójaként 1990 őszén. Ez a támogatás nem pénzbeli támogatás volt, hanem kaptunk Soros Györgytől két számítógépet, amelyen tördelhettük a lapot. Ez nagy segítség volt, mert csökkentette a költségeinket, legalábbis csökkenthette volna. Csakhogy Szigeti László a Danubius igazgatójaként ezt úgy képzelte el, hogy alapítunk egy külön műszaki dolgokkal foglalkozó kft.-t Kalligram néven. A *Napot* annak idején Farnbauer Gábor és Juhász R. József, alias Rocco tördelte azokon a gépeken, amelyeket a *Nap* kapott erre a célra Soros Györgytől. Tulajdonképpen mi voltunk azok, a szlovákiai magyar lapok közül egészen biztosan, akik elsőként a nyomdai előkészítést is a kiadón belül végezték. Manapság, 2000 küszöbén ez már teljesen természetes, de akkor korántsem volt az. Tehát ilyen szempontból is úttörőknek számítottunk. Persze mert volt rá lehetőségünk. A lap a forradalmi időszakban, egy-két hónapon keresztül, 40 ezres példányszámban jelent meg. Amikor megkezdődtek a politikai szembenállások, amikor az *Új Szóban* is úgy érezték, hogy probléma van velük, hogy konkurenseik lehetünk, akkor beerősítettek propaganda meg mindenféle szempontból, aztán jöttek a politikai csetepaték, amelyekbe belebonyolódunk, következésképp pár ezerre csökkent a példányszámunk, s a *Nap* így természetesen veszteséges volt. Volt azonban rendszeresen kormánydotáció, amelyet nem csak a *Nap* kapott meg, hanem valamennyi magyar sajtótermék. Ezeknek a dotációknak a mértéke összehasonlíthatatlan volt a jelenlegi támogatások összegével. 1991-ben például a *Hét* című lap, a Csemadok hetilapja, amely a legkevesébé sem tartotta kegyeiben az FMK-t, a kormányon lévő FMK-t, 4 millió koronás támogatást kapott, a *Nap* pedig csak 2,5 milliót. Tehát azt sem vetheti senki a szemünkre, hogy mi kormánypozícióban, vagy a kormányhoz közel álló lapként nagyobb anyagi támogatásban részesültünk volna,

mint azok a lapok, amelyek ellenzéki lapoknak számítottak. Erről hitelt érdemlően azért tudok beszámolni, mert tagja voltam annak a bizottságnak, amely döntött a támogatások összegéről. Mint ahogyan tagja volt Lacza Tihamér is, a *Hét* akkori főszerkesztője. Felhőtlenül folytak a dolgaink, és normálisan működött minden, míg nem elkezdtek megjelenni mindenféle ügynöklisták. Valamikor 1992 áprilisának végén eljuttattak az *Új Szóhoz* és hozzánk is egy ügynöklistát, amelyen szlovákiai magyar újságírók is szerepeltek. Ezen a listán szerepelt sajnos Balla Kálmán is, a *Nap* akkori főszerkesztője és a kiadó igazgatója. Nem akarok belebonyolódni abba, hogy a Balla Kálmán miért szerepelt ezen a listán. Tény az, hogy saját maga is elismerte, hogy valamikor a rendszerváltás előtt aláírta az együttműködési szerződést. Azt csak zárójelben jegyzem meg, hogy legjobb tudomásom szerint Balla Kálmán gyakorlatilag nem működött együtt a titkosrendőrséggel, senkit nem jelentett föl, hisz jómagam is elég komoly kapcsolatban voltam vele 89 előtt is. Semmiféle ilyen dolgot nem tapasztaltam, amikor engem bevíttek a *Néhány mondattal* kapcsolatban például a rendőrségre, hogy Balla Kálmán ártott volna nekem, de azt sem tudom, hogy azok közül az emberek közül, akik annak idején ellenzékiek voltak és részt vettek bizonyos dolgokban, ártott volna nekik. Tény azonban, hogy saját bevallása szerint aláírta ezt az együttműködési szerződést, és emiatt lemondott a főszerkesztői posztjáról és a kiadó igazgatói posztjáról. A *Nap* impresszumában főszerkesztőként, megbízott főszerkesztőként 1992. május 18-án jelentem meg. Azt hiszem, Balla Kálmán az egyetlen ember, aki önkéntes száműzetésbe vonult amiatt, hogy felfedezték a nevét a titkosszolgálati ügynökök listáján. Azt hiszem, ő volt az egyetlen olyan ember a szlovákiai magyarok közül, aki önként levonta a következtetéseket abból, hogy valamikor az élete során elkövetett egy hibát...

– *Konkréten kik voltak még a listán?*

– Nem tudom. Mivel ez egy kényes dolog, nem szeretnék még csak véletlenül sem tévedni, hagyjuk inkább.

– *Térjünk még vissza 1991 történéseire. 1991 legfontosabb történése a VPN szakadása, Mečiar leváltása és a HZDS megalakulása volt, tehát elsősorban a szlovákoknál, a nagypolitika szintjén. Hogyan jellemeznéd ezeket az eseményeket?*

– Azt hiszem, hogy a VPN szakadása kapcsán vissza kell térnünk egy olyan eseményhez, amely 1990-ben történt. Amikor a 90-es választások előtt Ján Budajról kiderült, hogy Štb-nyanús, és rajta van azon a bizonyos listán, azt hiszem, a VPN szakadása valamikor akkor kezdődött. A hajszálrepedés a VPN-ben ekkor történt. Ján Budaj akkor lett kegyvesztett a VPN vezetése egy részénél. Látszólag Mečiarnál is többet tudott, habár Mečiar még abban az időben nem volt egy mérvadó ember. Mečiarról azt kell tudni, hogy úgy került a VPN-be, úgy lett belügyminiszter először, hogy a VPN-nek még közvetlenül a 90-es választások előtt sem volt belügyminiszter-jelöltje. A VPN-re az volt a jellemző, hogy volt egy grémiuma, 10-16 tagú grémiuma, ahol naphosszat arról tárgyaltak, hogy mi a teendő. A VPN koordinációs központjáról beszélek. Folyt a tárgyalás, az értelmiségi szócséplés meg minden. Egy napon a titkárnő bejelentette a Fedor Gáléknak,

hogy jött egy úriember, aki szeretne velük beszélni. Ezt az úriembert Vladimír Mečiarnek hívták. Vladimír Mečiar akkor bejelentette, hogy ő a belügyminiszteri posztra alkalmas ember, mert ő mindent tud, azt is tudja, hogy hol van a WC, és melyik ajtó hova nyílik a belügyminisztériumban, és fölajánlotta szolgálatait a VPN-nek... Az értelmiségi politikusok a homlokukra ütöttek, és azt mondták, hát kérem szépen, van belügyminiszterünk, hála istennek. Vladimír Mečiar így került a politikába. Visszatérve a VPN szakadására: volt egy nagy grémiuma a VPN-nek, olyan volt, mint a magyar pártoknál az országos választmány, amelyben a vidéki apparatcsikoktól kezdve a parlamenti képviselőkig mindenki ott volt. A nép közül jött politikusok voltak többségben, és ez a grémium döntötte el, hogy ki lesz a miniszterelnök. Mečiarral szemben a miniszterelnöki posztra a koordinációs központ Miroslav Kusýt jelölte; aki tisztában van a dolgokkal, és ismeri a két személyiséget, erre azt mondja, hogy micsoda különbség. Az is természetesnek tartható, hogy ez a nagyon vegyes, földuzzasztott grémium nem Miroslav Kusýt, az okos értelmiségi politikust jelölte miniszterelnöknek, hanem a karizmatikus és a nagy dumás Mečiar. Így lett Mečiar miniszterelnök. Miniszterelnökként pedig már a kezdetektől fogva pontosan ugyanazt a vezetői gyakorlatot művelte, amit aztán a csúcson csinált. Az FMK rendkívüli aggodalommal figyelte már azt is, hogy a Mečiar lett a miniszterelnök, és tehetetlen volt. Nem lehetett közvetlen beleszólásunk abba, hogy ki legyen a miniszterelnök, de azt nagyon jól tudtuk, hogy mi lehet Mečiarból. Evidens volt, hogy előbb-utóbb szakadáshoz vezet a VPN országos választmányának döntése. Teljesen világos volt számunkra, nagyon sokat beszélgettünk erről Fedor Gálékkal. Így jutottunk el a VPN szakadásáig, amit megelőzött Mečiar leváltása a miniszterelnöki posztról. Erre az eseményre 1991. április 23-án került sor. Az ominózus Kňažko-tévébeszédet követően szakadt a VPN, és aztán Mečiar nem tudta tovább vállalni a koalíció. Mečiar leváltásában rendkívül fontos szerepe volt az FMK-nak. Az FMK vezetői voltak azok, akik szinte belerugdalták a VPN akkori vezetőségét Mečiar leváltásába. Több titkos tárgyalás előzte meg a döntést. Két ilyen megbeszélésen én is részt vettem. Ivan Čarnogurský pozsonyi vállalatának üdülőközpontjában találkoztunk, mert attól tartottunk, hogy a székházunkat lehallgatják. Akkor ott pró és kontra érvek hangzottak el, hogy miért kell leváltani Mečiar, hogy mi a kockázata leváltásának, de végső soron egyezség született, hogy Mečiarnek távoznia kell. Az utolsó konspiratív megbeszélést követően került sor arra, hogy megidéztük Vladimír Mečiar. Ezen a találkozón Fedor Gál közölte vele, hogy leváltják őt. Ezen a megbeszélésen Vladimír Mečiar egy rendkívül elesett, megszeppent ember benyomását keltette. Mindent megpróbált az utolsó pillanatig, hogy a leváltására ne kerüljön sor, de végül is hiába. Az is figyelemre méltó, hogy ezt a döntést Hunčík Péter közölte a sajtó képviselőivel, ami nem is biztos, hogy szerencsés dolog volt, mert Mečiar rendkívüli gyűlölettel viseltetett aztán irántunk.

– *Kanyarodjunk vissza még az 1990. június 8–9-i parlamenti választások utáni kormányalakításhoz! Ezt hogyan élted meg?*

– 89 után volt az FMK második hivatalos győzelme, politikai győzelme, azután már nem mondhatni, hogy sok győzelmet aratott volna... Képviselőink a VPN listáján jutottak a parlamentbe, következésképp kormányalakításra jogosult koalí-

ció tagja lehetett a Független Magyar Kezdeményezés. Tekintettel arra, hogy nekünk a kooptált kormányokban is volt emberünk, nem ért bennünket váratlanul ez az esemény, hiszen kormányalakítási ambícióval indultunk a választásokon annak idején. A választások eredményének közzététele után, sőt már a választások előtt is, koalíciós tárgyalásokat folytattunk. A kormánybeli szereplésről szóltak ezek a koalíciós tárgyalások. Egy alapvető szándéka volt a Független Magyar Kezdeményezésnek, éspedig az, hogy mivel addig Zászlós Gábor volt a parlament alelnöke, ezt a státust meg akartuk tartani. Miniszterelnök-helyettesé viszont Varga Sándor helyett, aki kooptált miniszterelnök-helyettes volt, A. Nagy Lászlót javasolta az FMK országos választmánya, mellyel többé-kevésbé a választások előtt egyetértett a VPN vezetése is. Amikor viszont Mečiar elkezdte összeállítani a kormányát, nagyon határozottan kinyilvánította, hogy ő Zászlós Gábort kívánja miniszterelnök-helyettesnek, A. Nagy Lászlót pedig a parlament alelnökének szánja. Számunkra ez elfogadhatatlan volt azért, mert politikai tapasztalatait tekintve A. Nagy Lászlót sokkal alkalmasabbnak tartottuk a végrehajtó hatalomban való részvételre, mint Zászlós Gábort. Mečiar nem akarta ezt elfogadni, napokon keresztül tartott az alkudozás, és sejtettük, hogy azért nem enged, mert tulajdonképpen tart A. Nagy Lászlótól, azoktól az elvektől, azoktól az elvárásoktól, melyeket A. Nagy László a miniszterelnök-helyettesi posztról markánsan tudott volna képviselni. Emlékszem rá, a kormány hivatalos kinevezését megelőző napon Mečiar ultimátuma az volt, ha nem azonosulunk elképzelésével, hogy A. Nagy a parlament alelnöke, Zászlós meg miniszterelnök-helyettes legyen, akkor szakértőként Szabó Rezsőt nevezi ki miniszterelnök-helyettesnek. Számunkra ez teljesen elfogadhatatlan volt, hiszen Szabó Rezső nyíltan FMK-ellenes politikus volt, és természetesen azonnal nemet mondtunk Mečiar-nak. Elkezdődött a feszült várakozás, mert este 11 óráig végleges választ kellett adnunk, és kinyilvánította, hogy nem áll szándékában megváltoztatni véleményét. Ebből a párharcból, ebből a politikai húzd meg, ereszd meg párbajból Mečiar került ki győztesen, mert végül beleegyeztünk, hogy A. Nagy László legyen a parlament alelnöke és Zászlós Gábor kerüljön a kormányba. Ennek a kormánynak a későbbi történetéről már szóltam.

– A 90-es évben, már a választások után, a kormányalakítás után egyre markánsabban eldurvul az FMK és az Együttélés-MKDM koalíció közötti vita, illetve a magyar pártok vitája. Ennek talán a két legmarkánsabb példája Zoller nyílt levele Csákyhoz, illetve a Duray-Janics-vita. Te hogy emlékszel erre?

– Megmondom őszintén, hogy Zoller Csákyhoz írt levelére nem emlékszem, tudom, hogy volt valamilyen vita köztük, de ezzel kapcsolatban nem kívánok véleményt nyilvánítani. A Duray-Janics-vita pedig tulajdonképpen fölmelegítődött, mert még a választás előtt megvádolta Duray Janics Kálmánt, hogy a titkosszolgálatnak dolgozott, Janics Kálmán pedig azt állította Duray Miklósról, hogy KGB-s kém volt. A csatabárd tehát ki volt ásva a két személyiség között, és épp a választások előtt ásták el, akkor még senki nem tudta, hogy csupán ideiglenesen. Zselizen a Galán Géza által szervezett szabadtéri színpadi ünnepségen, amely a magyar koalíció kampánynyitója volt, Galán Géza dörgedelmes, patetikus hangon fölínvitálta a színpadra Duray Miklóst és Janics Kálmánt, ott a nagyközönség előtt kezet fogtak mintegy demonstrálva, hogy most már szent a bé-

Segélyszállítmány Románia felé (Fotó: Berta András)

ke, és most már egy a cél: legyőzni az áruló Független Magyar Kezdeményezést, és megnyerni a választásokat. A későbbiekben aztán többször volt nyílt ellentét köztük. Alkalmadtán, amikor politikai vagy bármiféle érdekből ezt az ellentétet fel lehetett melegíteni, az egyik vagy a másik fél fel is melegítette.

– Közben azért az FMK-ban is megérték a dolgok, az FMK első embere Tóth Károly volt, majd nemsokára Tóth Károly helyét A. Nagy László vette át, és 1992-re megtörténik az FMK arculatváltása, és Magyar Polgári Párt lesz belőle. Ezek a változások hogyan történtek?

– Ami történt, nem politikai erjedésnek nevezném, mert nem személyi problémák miatt került sor vezetőváltásra. Egészen biztos vagyok benne, hogy én javasoltam azt Tóth Károlynak annak idején, mivel a Független Magyar Kezdeményezésnek van egy parlamenti alelnöke, akit A. Nagy Lászlónak hívnak, teljesen kézenfekvő, hogy azt a politikust kell megtennünk elnöknek, aki a legmagasabb közjogi méltóság pozíciójában van. Tóth Károly a legkevésbé sem ellenkezett, és egy teljesen sima, egyhangú szavazás eredményeképpen lett A. Nagy az FMK elnöke, s ez, még egyszer hangsúlyoznám, teljesen pragmatikus döntés eredménye volt.

– És az MPP, tehát a párttá alakulás?

– A párttá alakulás szintén egy pragmatikus ügy volt. A kormányrésztvételt ugyan is sokkal rugalmasabban meg lehet oldani egy párt struktúrájában, mint egy mozgalom struktúrájában, amelynek rendkívül laza szabályai vannak. Zárójelben jegyezném meg, visszautalva 1989. november 18-ára, de lehet, hogy már említettem, Tóth Károly lakásán Tóth Károly volt az egyetlen, aki ötpercenként szót kért azzal, hogy pártot kellene alapítanunk, politikai pártot, tehát tulajdonképpen semmi más nem történt, csak megvalósult Tóth Karcsi álma. Teljesen normális döntés volt ez, és abszolút semmiféle vita nem volt körülötte, mert ha megnézzük a Szlovákiában működő politikai mozgalmakat, teljes egészében pártként működtek. Az Együttélés is és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom is tulajdonképpen pártként működött.

– 1992-ben parlamenti választásokra is sor került, amelyen az Együttélés és az MKDM koalícióban, míg a Magyar Polgári Párt egyedül indult. Miért?

– Azért, mert kevés volt a főka és sok volt az eszkimó. Sok volt a politikusi akarok, sokan akartak bejutni a parlamentbe parlamenti képviselőként, sokan akartak pozícióba kerülni a választások után, és nyilvánvaló, hogy ilyen szempontból a három párt létezése „terhelte” a szlovákiai magyarságot, mert a szlovákiai magyarság szemében a választási lehetőségekre ugyan három párt volt, de hát természetesen három pártnak apparátusa van, illetve hát a három pártnak saját politikusai voltak, ahogy említettem, akiknek komoly ambícióik voltak. Világos volt az, hogy nem születik egyezség. Először szeparált tárgyalásokra került sor; a Magyar Polgári Párt az MKDM-mel is folytatott koalíciós tárgyalásokat, és komoly ígéretekkel kapott a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalomtól egészen az utolsó pillanatig. Amióta létezik a szlovákiai magyar politikai paletta, ez mindig így volt, ám az MKDM végül mindig az általa erősebbnek vélt mozgalomhoz csapódott. Így maradt magára a Magyar Polgári Párt. Amikor pedig külön egyezséget kötött az Együttélés és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, kezdődtek újra a tárgyalások már az Együttélés–MKDM koalíció és az MPP képviselői között. Több mint húsz találkozáshoz került sor, rendkívül sok órát tárgyalt együtt a három párt tárgyalóküldöttsége. Ezek a tárgyalások semmi másról nem szóltak, csak arról, hogyan kell kiszorítani a koalícióból a Magyar Polgári Pártot. Erre megvoltak az okok és az ürügyek, úgymond az FMK-nak magyar egyetemhez való viszonyulása annak idején, az előző kormányban való részvétele, a nyelvtörvényhez való viszonyulása és mindenféle vélt, valós vagy mondvacsinált ürügyek. Semmi másról nem szóltak ezek a tárgyalások, mint hogy ne jöjjön létre a hármas koalíció. Annak ellenére, hogy a közvélemény, a szlovákiai magyar közvélemény rendkívüli intenzitással szerette volna elérni, hogy hármas koalíció legyen. Ezt tárgyaló partnereink is tudták, és választottak egy „gordiuszi csomó megoldást”. Kreáltak egy Magyar Néppártot, amelynek Popély Gyula lett a vezetője, és nagy dirrel-dúrral bejelentették, hogy végül is az MPP-vel ugyan nem lehetett megegyezni, de a hármas koalíció létrejött... Ezután nem maradt más választása a Magyar Polgári Pártnak, mint hogy egyedül induljon a választásokon, mert rendszerváltóként, viszonylag mozgalmas múlttal a párt nem engedhette meg magának azt, és a választóival szemben sem lett volna tisztességes, hogy ne induljon a választásokon. Ha egy politikai párt nem indul a választásokon, legyenek azok helyhatósági választások vagy parlamenti vá-

lasztások, tulajdonképpen aláírja megszűnését, fölszámolódását. Tehát elemi érdeke volt a Magyar Polgári Pártnak, hogy induljon a választásokon, és prezen-tálja magát a közvélemény előtt, ami többé-kevésbé sikerült is. Az 5%-os küszö-böt ugyan nem értük el, de több mint 3%-ot értünk el a választásokon, és ezzel lehetővé vált, hogy fennmaradjunk.

– Nemrégiben olvastam egy tanulmányt, amely arról szólt – egy szlovák politoló-gus tollából –, hogy az 1992-es, illetve a mostani, az 1999-es jelenlegi szlovák pártstruktúra jelentős mértékben megváltozott volna, ha annak idején a VPN utódpártjai, tehát a Demokrata Párt, az ODÚ és hát az FMK utódpártja, az MPP koalícióban elindult volna az 1992-es választáson. Voltak ilyen jellegű tárgyalá-sok?

– Voltak ilyen jellegű tárgyalások is természetesen, de ki kell, hogy ábrándítsam a politológusokat, mert nem tudom, hogy mennyire vannak tisztában azzal, hogy komoly igény, komoly szándék a megszólított szlovákiai politikai partnerek ré-széről nem volt. Mert a szlovák demokratikus ellenzék, a szlovák demokratikus pártok viselkedését is meghatározta a szlovák választóktól való félelem. Még a legjobb barátaink is ballasztként fogták föl a Magyar Polgári Pártot esetleges ko-alíciós partnerként. Bizonyos politikusokat fölvettek volna a listájukra, de ez volt a maximum, normális koalíciókötésre nem voltak hajlandóak.

– Hogyan értékeled a saját rendszerváltó szerepedet ma?

– Volt egy időszak, amikor a megfelelő időpontban a megfelelő helyen voltam. Úgy gondolom, hogy a saját lehetőségeim határain belül helyesen cselekedtem. Természetesen úgy, ahogy mindenki, én sem vagyok hiba nélkül való, és nyil-vánvaló, hogy az én cselekvéseim részleteibe is hibák csúszhattak, egészében véve azonban nyugodt szívvel elmondhatom magamról, hogy abban szerencsél-tetett a sors, hogy cselekvő részese lehettem egy forradalomnak, méghozzá nem csupán közkatonaként. Azt is hozzá kell tennem, hogy vesztettem is köz-ben, mint ahogy általában a forradalom gyermekei veszteni szoktak, mert majd-nem fölfalt ez a forradalom. Olyan szempontból is szerencsésnek érezhetem magam, hogy viszonylag emelt fővel és erkölcsi stig mák nélkül kerülhettem ki ezekből az eseményekből.

(A beszélgetés 2000-ben készült.)

2

BERÉNYI JÓZSEF

1967. június 6., Dunaszerdahely. Tanár, politikus. A pozsonyi magyar gimnáziumban érettségizett (1995), majd a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán magyar-történelem szakos tanári oklevelet szerzett (1991). A Magyar Diákszövetség egyik alapítója, 1990–1992 között a Független Magyar Kezdeményezés pozsonyi parlamenti képviselője. 1992–1993-ban a Nyitrai Egyetem tanársegédje. 1996–1998 között a Magyar Polgári Párt külügyi titkára, 1999–2000-ben az Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztérium tanácsosa, 2000–2002 között a Kormányhivatal régiófejlesztési osztályvezetője. 2002–2006 között külügyi államtitkár, 2006-tól a Magyar Koalíció Pártja parlamenti képviselője, 2007-től egyben az MKP elnökhelyettese.

– Az 1989-es események középpontjába került személyeknek általában volt valamilyen politikai „előélete”. A tiéd milyen volt?

– Én pedagóguscsaládból származom, ahol ráadásul az apa igazi helyi közéleti ember volt. Sokat vitáztunk családi körben társadalmi kérdésekről. Nagyon jókat vitatkoztunk. Úgyhogy nálunk a politika tényleg mindennapos volt. Az alapiskolában is, majd a középiskola alatt, amikor hétvégén jártunk haza egyaránt. A tévéhíradót, a Panorámát meg a Hetet rendszeresen néztük, a látottakat megbeszéltük. Nálunk otthon a politika vasárnap ebéd utáni asztaltéma volt, folyamatosan. És hát ez folytatódott az egyetem alatt is. A középiskolában, a pozsonyi Duna utcában akkor még Janda Iván volt az igazgató – mi voltunk az utolsó évfolyama, velünk zárta –, ő sem riadt meg a politizáló gimnáziumtól, diákoktól. Azt is el tudom mondani, hogy a Duna utca légköre abban az időben elég liberális volt, helyt adott szabadabb véleménycserére.

– Ezek melyik évek voltak?

– 81-től 84-ig. 1986-ben felvételiztem magyar-történelem szakra. A politika, a közélet az egyetemen is folytatódott.

BERÉNYI JÓZSEF

– *A családban csak a hivatalos, állami hírközlést figyeltétek? Például A Szabad Európa hallgatása nem volt szokás?*

– De, szokásban volt a Szabad Európa is. Szüleim azonban laza humorral figyelték a Szabad Európát, nem hittek teljesen neki. Úgy vélték, hogy a Szabad Európa az egyetlen olyan média, amely bár az állam által nem ellenőrzött, de a figyelemfelkeltése néha túlzó. Azért, hogy a rádió átütő legyen, hogy az emberek bekapcsolják, egyáltalán a frekvenciát megkeressék, és azt a bűgást meg sűgást kibírják szenzációk kellenek. Aztán később rájöttem arra, hogy vannak műsorok, amiket külön érdemes hallgatni, de ma is úgy emlékszem, voltak műsoraik, amelyek inkább a reklámot szolgálták.

– *Tehát nagyjából 86-ban kerültél egyetemre.*

– A foci világbajnokság idején volt a felvételem, mindig akkor kellett tanulnom, emiatt rendkívül dühös voltam, hogy nem nézhettem minden mérkőzést végig. 86-ban mentem Pozsonyba, és 86-ban megint világbajnokság volt, és 82-ben is. Úgyhogy 81-ben kerültem gimnáziumba.

– *Miért a magyar-történelem szakot választottad?*

– Tulajdonképpen kicsit tájékozatlanság miatt, mert nem tudtam, hogyan lehet bejutni a szociológiára, nem tudtam, hogyan lehet bejutni pszichológiára. Viszont valami ehhez közel állót akartam választani... A magyar nyelvet és irodalmat tudtam, a történelmet mindig szerettem, így aztán adott volt, hogy a magyar-történelmet kell választani. Hogyha más lett volna a rendszer, akkor feltehetően nem erre mentem volna, akkor talán szociológia-pszichológiára jelentkeztem volna. Ma, az információk sokaságának világában tudom, furcsán hangzik, egy középiskolát végzett diáknak nem volt elég tudomása a továbbtanulási lehetőségekről, de akkor ez így volt. A mi Duna utcai osztályunk tanulóiból elsősorban mérnököket akartak faragni, és nem társadalomtudósokat.

– *Kollégiumban laktál?*

– A középiskolán is és természetesen az egyetemen is. Igen.

– *Hogyan alakultak ki a baráti társaságaid?*

– Ez a Lanstyák Pistától függött. Ugyanis most tudtam csak meg nemrég, hogy ő szervezte meg a kollégiumi sejtünket annak idején. Ő akkor tanársegéd volt, ott lakott az internátuson. Elmondása alapján olyanokkal akart lakni, akik még nem megfertőzöttek, ártatlanok voltak. Ezért állítólag leegyezte az internátusigazgatóval, hogy mi, elsős magyar szakos fiúk mind egy sejtben lakjunk. Összeválogatott bennünket, úgyhogy a barátság ezzel kezdődött. A mi évfolyamunkban sokan voltunk fiúk. Hosszú idő után a miénk volt az első újranyitott magyar-történelem szak, amire sok fiú is bekerült. Ez elég volt egy baráti társaságra, sőt.

– Ezek mind új arcok voltak a számodra? Nem találkozták velük például művelődési táborokban?

– Igen. Minket a Duna utca, a középiskola lekötött. Az egy kis külön világ volt. Sokan arisztokratikusnak tartották a Duna utcát. Azt nevelték belénk az akkori tanárok, hogy ez egy válogatott társaság. Mi történetesen harminchatan voltunk egy osztályban, abból harmincnégy elvégezte a főiskolát vagy egyetemet. Nekünk a nyarainkat is lekötötte a Duna utca. Minket NDK-ba cipeltek, vagy épp Magyarországra építőtáborba, úgyhogy nem igazán volt üresjárat, foglalkoztattak bennünket, és nagyon jól. Így aztán kiestünk a művelődési táborokból, de jó, a mai napig összetartó középiskolás osztályok jöttek létre. A mai napig segítjük egymást, bármennyire szétszóródtunk, ha úgy adódik, hogy összehoz az élet bennünket, akkor segítjük egymást. Az egyedüli iskolán kívüli közösség ahová eljutottam, az a József Attila Ifjúsági Klub volt Pozsonyban.

– 89-ben a Diákszövetség vezetésébe azért bekerültek olyan emberek is, akik nem voltak kollégisták, például Somogyi Szilárd.

– Amikor elsős volt, ő is ott lakott. Ismertük egymást. Egy ideig még együtt is fociztunk, volt egy ilyen kis csapatunk, amivel harmadikok lettünk az egyetemi kistermes bajnokságon. Nagyon büszkéek voltunk rá.

– Ezek voltak a magyar szakosok. De közismerten a történelem szak szlovák hallgatói is fontos szerepet játszottak 89-ben. Velük nem voltak baráti kapcsolataid korábban? Mennyire ismertétek egymást?

– Hát, 89-ben én ugye – hányad éves is voltam? Negyedéves. Az azt jelenti, hogy már utánunk volt az első év katonai előkészítő. Ott ismerkedtünk igazán össze a szlovák srácokkal. Előtte csak köszönőviszony volt. Ennek aztán 89-ben nagy haszna lett. A katonai előkészítőben névsor szerint voltak a szekrények elosztva, és minden szekrénybe két ember rakta be a ruháját. Ott megtanulhattuk a toleranciát, hogy ne ordítsunk a másakra, ha a sáros cipőt ráteszi a ruhámra. Én, b betűs lévén, a Bombíkkal voltam egy szekrényben. Azzal a fiúval, aki a 89-es események egyik fő diákvezére volt. Sajnos később tragikusan elhunyt. Egy más mellett is ültünk. Sokat beszélgettünk, elsősorban aziránt érdeklődött, hogy mi kikkel tartjuk a kapcsolatot Magyarországon, majd ő is elmondta, hogy ők hogyan, kikkel tartják a kapcsolatot Csehszlovákiában. Elkezdtünk beszélgetni közéleti dolgokról. De még ártatlanul, én kicsit bizalmatlanul is – most ki ki-csoda itt, meg minek kérdez ez a Bombík ilyeneket. Egyébként is, a szememben eléggé furcsa figura volt, aki Nyitráról átlépett, gyanúsnak nézett ki az első pillanatban. Úgyhogy ott jöttünk össze ezekkel a srácokkal, furcsa módon az iskolában nem nagyon. S nagyszerű gyerekek voltak azok. A minimális érzete sem volt ott a nacionalizmusnak abban az időben. Tényleg, a minimális sem. Nem tudom, a többiek mit mondanak erről, ha megkérdezed őket. Az egyik nagy tévhitem, ami 89-90-ben vezérelt, az volt, hogy a szlovákok azok és olyanok, akikkel én ott a katonai előkészítőben voltam. Aztán kiderült, hogy azok nem a „szlovákok”, az a kisebbség a többségben, akikkel mi ott voltunk. Szociológusokkal, pszichológusokkal, VSMU-sokkal voltunk, hát mindenkivel, aki a Komenský

Egyetemre járt. Az volt a legtoleránsabb része a diákságnak. Láttuk, hogy a jogászok, az orvosok – akik mellettünk sorakoztak föl mindig – már nem voltak ennyire toleránsak. Ott már elhangzottak olyanok, hogy „feferón” meg „Na Slovensku po slovensky”. Ők mondogattak ilyeneket, a bölcsészkaron ilyen megjegyzések nem voltak.

– *Ezek szerint, igazán közeli kapcsolatok sem voltak.*

– Nem. Azt hiszem, hogy a legbarátságosabb kapcsolat, vagy legközelebbi kapcsolata közülünk Szikhardt Lajosnak volt Daniel Bútorával.

– *Mit jelent az, hogy „ártatlanul” válaszoltál Bombík kérdéseire?*

– Úgy értettem az ártatlant, hogy abban az időben még senki sem gondolta, hogy tudatosan kellene építeni a kapcsolatot a szlovákokkal, mert egy év múlva azért valami sokkal nagyobb bizalomra lesz szükség egymással szemben, egymás ismeretére. Ártatlanon azt értem, hogy politikailag céltalan volt egymás iránt az érdeklődés.

– *Egyetemista korodban már bekapcsolódtál a klubmozgalomba, művelődési táborokba?*

– A nyári táborokba nem, de ahogy már említettem a JAIK-ba jártunk középiskolásként is. Akkoriban a Patus Jancsi szervezte a JAIK-ot, akivel szintén együtt laktunk az internátusi sejten az első évben, és vele végig jó kapcsolatot tartottunk. Ő volt az összekötő Duray Miklóshoz. Tehát ilyen szempontból a JAIK-ba jártunk, és amikor főiskolások lettünk, akkor is látogattuk. És aztán elkezdtünk járni művelődési táborokba is, de fontosabb volt számunkra, sokkal fontosabb volt a magyarországi kapcsolat akkoriban. A Bibó Szakkollégium és a Rajk Szakkollégium.

– *Ez hogyan alakult ki?*

– Hát, ez azt hiszem, hogy a Vörös Péteren keresztül alakult ki, neki volt először velünk kapcsolata, ő adta meg a címeket. Először csak az érdekelt, adnak-e szállást, ha átmennénk moziba, színházba, akkor ott lehet-e náluk lakni. Azután, ha valaki közéjük csöppent, már látta, hogy nálunk szigorúan tiltott tabu témákban tartanak előadásokat. Elkezdtek először tapasztalni, hogy mit jelent az önkormányzat, internátusi önkormányzat, meg a szakkollégiumi önkormányzat, mi az a közösségépítés. Órákon belül kiderült, jóval többről kell, hogy szó essen közöttünk, mint a pesti szállásigényemről. Így alakult ki a kapcsolat a szakkollégiumok és közöttünk, köztünk.

– *Tehát ez fontos volt számotokra.*

– Ez abszolút meghatározó volt. Teljesen meghatározó volt. Az első szárszói tábor 1988-ban elementáris jelentőségű élmény volt számomra.

– *Mi hangzott el ott, ki volt ott, mi tette ennyire fontossá?*

– Bennem, azt hiszem, hogy csak 87-ben, főiskolás koromban ért meg az, hogy a reformkommunizmusnak nincs jövője. Én sokáig játszottam a gondolattal, el tudtam fogadni, hogy esetleg belülről a rendszert valahogyan demokratizálni lehet. Itt hangzottak el először olyan érvek, ezen a szárszói konferencián, amik végérvényesen meggyőztek arról, hogy a reformkommunizmus nem folytatható. És hát olyan hiteles irodalmat kaptunk, a lengyel Szolidaritás mozgalomról, 1956-ról, 1968-ról, a katyni vérfürdőről, amelyeket nem a párt ellenőrzött.

– *Mit jelentett konkrétan a kapcsolat Duray Miklóssal?*

– Ez azt jelentette, hogy ha a Jogvédő Bizottság kiadott valamit, akkor azt Patus Jancsi hozta el, és megkért, hogy terjesszük. Ezen kívül, amikor a Duray Miklós Amerikába készült, akkor találkoztunk vele egy beszélgetésre. 1989 előtt két-szer találkoztunk vele egy rövidebb beszélgetésre a „Fasisztáknál”.

– *Az mit jelent, hogy „találkoztunk”?*

– Jancsi szervezte, a bölcsészkar azon diákjait szólítottuk meg, akik érdeklődtek, és akikben megbíztunk.

– *Tehát mire a harmadik évfolyam végére, a negyedik elejére elértetek, már elég sokat tudtatok mindarról, ami kívül esett a hivatalos politikán.*

– Igen.

– *Mások elbeszéléséből tudom, hogy te Pozsonyban voltál a „gyertyás tüntetés” idején. Miért mentél el te egyedül a társaid közül a tüntetésre?*

– Hogy mondjam, nem tagadom hajtott a pusztá kíváncsiság is egyrészt, a tiltott gyümölcs édes íze, másrészt 1988 volt, 68-nak a huszadik évfordulója. Harmadrészt, akkora volt a nyomás az egyetem, a tanárok részéről, hogy ne menj el senki, hogy nem bírtam ki, hogy távol maradjak. Akkora agymosás volt az egyetemen, hogy rettenetes. Akkora már volt egy eléggé határozott politikai véleményem, ami nemcsak vélemény volt. Volt egy érvrendszer, amit magamban felépítettem, hogy mit miért kellene csinálni egy jobb társadalom építéséért. Emlékszem, hogy a tüntetés előtti ateizmus órára bejött egy ember. Pontosan emlékszem; egy szőke, magas, rendkívül zord arcú kék szemű ember jött be, aki úgy nézett ki, hogy bármikor sittre vág tíz-tizenöt évre, és kirúgat az iskolából, ha kell. Bejött, bemutatkozott, mondott valami nevet, mondta, hogy egy igen fontos ember üzenetét hozza nagyon fontos helyről. Mondta, hogy itt most államfőlforgató események lesznek, ezért pénteken mindenki szabadnapot kap, hazamehet. Csütörtökön mindenki utazzon haza, nézze meg az Angelikát a tévében, és nyugodjon meg. Mert a Hviezdoslav téren csak nyugatnémet, amerikai főlforgató CIA ügynökök lesznek, akik be fogják dobálni az ablakokat. A rendőrség pedig be fog avatkozni. Mindenkit, akit rajtakapnak rendbontáson, azt becukják, az egyetemistákat kirúgják. Valamint, hogy a demokratizálódási folya-

mat Csehszlovákiában beindult, a kommunista párton belül Jakešék vezetik, karöltve haladva a testvéri Szovjetunióval, ezért nincs szükség a rendbontásra. Itt megszakítanám a történetet és ugrok 3 évet. Ezzel az emberrel újra találkoztam, 1991-ben, amikor már parlamenti képviselő voltam. Valaki bejött az FMK-ba, és azt mondta, hogy itt van egy ember, aki a Déli (befektetési) Alapot szervezi és a politikai támogatásunkat kéri a szlovákiai magyarok kuponjainak begyűjtésére. Lássuk, mondtam. Erre bejött az irodába egy zordarcú ember, nagy kék szemekkel, mosolyogva. Teljesen ledöbbsentem. Mondtam neki, hogy mi már ismerjük ám egymást. Honnan ismerjük, kérdezte? Elmeséltem neki az 1988-as tüntetés előtti jelenését az ateizmusórán. Röviden válaszolt, nem ő volt. Pedig száz százalék, hogy ő volt. Szerinte, volt egy ŠtB-s, aki nagyon hasonlított rá, már többen összekeverték vele, mondta. Na, ő volt a Déli Alap-os, kiderült, hogy majdnem tökéletesen beszél magyarul. Elmondtam az élményemet a többieknek, miután nem adtunk politikai garanciát a Déli Alapnak. Na, visszatérve a tüntetéshez, tény, hogy a többieknek nem szóltam, hogy megyek, mert féltem kicsit. Bizalmatlan voltam, mert tényleg mindenkit megfenyegettek, hogy aki elmegy, és megtudják róla, holnap ki van rúgva. A tanárok testvériesen és barátián felszólított bennünket, hogy talán inkább ide ne menjünk. Nem durván, barátián jelezték: a mi célunk az, hogy diplomát kapjunk. Amit a tüntetésen tapasztaltam, az nagy, elementáris élmény volt. Azt, amit a szülőktől, a Duna utcai iskolától, az egyetemtől és a magyarországi kapcsolatoktól kaptam, egyfaj-

Az FMK és a Diákszövetség képviselői – Huncíék Péter, Somogyi Szilárd, Berényi József és mások (Fotó: Gyökeres György)

ta tanulási sorozatot, ez a 88-as tüntetés betetőzte egy kitörölhetetlen lelki tapasztalattal. A buszjáratokat elterelték, a malomvölgyi 39-es nem arra járt, mint máskor. Emlékszem, mikor szálltam ki a buszból, az „ROH”-nál, odaszólt bizalmaskodva, csöndesen a buszsofőr – olyan ötven-hatan voltunk csak a buszban –, hogy „no čo, chlapci, idete?” A rendőri beavatkozásnál futni kezdtem. A Hviezdoslav-térről kerülve a Szentháromság-szobrot, sikeresen fölszaladtam a Szlovák Nemzeti Felkelés térhez. Nem kaptak el. Ott láttam, ahogy sorra jöttek le a nagy, tömegoszlató harci gépek a tér felé. Félelmetes erődemonstráció volt. Jöttek, és én bevallom, ott a Baťa üzlet fala mellett elsírtam magam. Tehetetlenségből, félelemből, de megkönnyebbülésből is, hogy engem nem kaptak el. Sokos élmény volt számomra, amit láttam. A drasztikus rendőri beavatkozás végleg eldöntötte számomra, hogy ha itt egy adandó alkalom lesz, akkor ott kell, hogy álljak a rendszerváltás mellett hangosan és egyértelműen. Az idős nénik és bácsik ellen bevetett rendőrautók, valamint a rácsos Tatra teherautók vízágyúit azt az erőt kívánták demonstrálni, amely ellen nem szabad felvonulni. Nálam ez az élmény pont ellenkező érzést váltott ki. Az a hatalom, amely ennyire bután erőszakos a hatalom érdekében, nem érdemli meg, hogy létezzen.

– *Csak futólag ejtettünk szót a JAIK-ról. A szervezésben neked volt részed?*

– Volt részem, sőt, rövid ideig még elnöke is voltam, úgy két-három hónapig. Aztán Vörös Péter lett az elnök. Úgyhogy igen, részt vettem a JAIK-élet szervezésében, de önkritikusan mondom akkoriban a klub kisebb aktivitással működött. Bár voltak jó emberi kapcsolataink, ennek köszönhetően, volt egy nagyszerű előadás, aztán következett egy hónap, amikor semmi nem történt. Az emberek akkor is hetente egyszer, szerdán bejöttek, szabadon beszélgettek, esetleg valaki gitározott, de nem volt egy folyamatosan jó szinten tartott előadássorozat. Azért is vagyok kritikus, mert én emlékszem a Patus János-féle JAIK-ra. Ő nagyon sok energiával végezte a munkát, sőt az akkori körülmények sokkal nehezebbek voltak, mégis, jelentős hatalmi nyomás mellett volt egy folyamatos JAIK. Ebből a szempontból mi nem voltunk igazán jók. Gondolkozom, hogy előttünk ki volt... ja, a Dóráék, Rudas Dóráék csinálták. A JAIK egyébként valahol működött magától is, még ha előadások nem is voltak. Egyszerűen volt kulcsa a Csemadok előadóterméhez valakinek, bemehetett, majd a magyar diákok megjelentek és beszélgettek egymással. A JAIK gerincét az én időmben a magyar szakos hallgatók alkották, akik magyarországi kapcsolataik miatt elmondhatták „hány óra”, mi voltunk a soros „Okos Tónik”. Viszont szerveztünk magunknak egy magán történelemszemináriumot. Mivel az egyetemi oktatás a történelemtanszéken nagyon gyenge volt, szükségét éreztük egy önképző létrehozásának. Megkértük Püspöki Nagy Pétert, hogy hetente egyszer jöjjön el közénk az internátusra és tanítson minket. Később Öllös Lacit is hívtuk. Néhányszor Petőcz Kálmán is megjelent köztünk, mint hallgató. Ez nagyon jól sikerült.

– *Érintőlegesen esett már szó a művelődési táborokról is. November szempontjából a 89-es tábor talán valamivel fontosabb volt a többinél. Ezen ott voltál?*

– Most már nem tudom, hogy az a 88-as vagy a 89-es volt-e, amikor a Néhány mondat aláírása történt...

– 1989. *De akkor nem csak a Néhány mondathoz, de Bős ügyében, Erdély ügyében is zajlott aláírásgyűjtés. És akkor született a nyitrai tanárképzésről egy tiltakozó felhívás a táborban.*

– Igen, igen, ez ott fogalmazódott, és aztán alá is lehetett írni.

– *Én ennek a felhívásnak a kapcsán találkoztam Badin Ádám nevével. Te ismered őt, volt kapcsolatod a prágai diákokkal?*

– Igen, a JAIK-on keresztül, ott volt kapcsolat a brünni klubbal, a prágai klubbal és a kassaiakkal. Ismertem az Ádámot is, igen. De nem voltunk egy baráti társaság, nem volt alkalom rá, hogy így alakuljon. Akkoriban Pozsony, Brünn és Prága még távolság volt, legalább is nekem.

– *Ezekén túl történt még olyan dolog november előtt, amit te fontosnak érzel?*

– Igen. Azt láhattuk, hogy az egyetemen túl sokat megbuktattak közülünk, sokan kényszerből átléptek más szakokra. Van máig egy olyan érzésem, hogy ez nemcsak és kizáróan szakmai okok miatt történt. Úgy érzem, hogy veszélyt jelenthetett, hogy összegyűlt öt-hat diák, olyan srác, aki képes volt megszervezni magát, sőt, képes volt mozgósítani másokat is saját köreiken kívül. Rosszul esett, hogy nem a támogatást éreztem a tanárok részéről, tisztelet a kivételnek, hanem egyfajta csöndes, nem elnyomást, hanem csöndes szétzüllesztés szándékát éreztem. Aminek a minimális politikai színe sem volt sosem, de... Mindig a Tóth Karsci, Öllös Laci-féle generációhoz hasonlítottak, hogy na, most itt van a következő olyan társaság, ami nem szokványos. Mondták is az idősebb diákok, hogy benneteket ki fognak nyírni, hogy ti biztos nem maradtok így együtt az első szemeszter után, és ez is történt. Tehát voltunk ott páran – Talamon Alfonz, Szép Attila, Hajtman Béla, Vörös Péter, Thór Zoli –, aki szerves része volt ezeknek a dolgoknak. Valamint akik utánunk jöttek, még a következő generáció: a Buchlovics Péterék, a Molnár Norbi, Somogyi Frédi, Somogyi Szilárd és folytathatnám. Tényleg jók voltunk, de sokan nem tudtak diplomát szerezni, legalábbis nem ott, ahol a tanulmányaikat kezdték. Aztán ezen kívül, ami még fontosabb esemény az, hogy mi összehoztunk egy egyetemi független havi újságot Vita(min) névvel még 1989 előtt. Aminek sajnos csak néhány példányszáma jelent meg azért, mert a magyar tanszék nem karolta fel ezt a törekvést. Az akkori tanszékvezetés azt mondta, hogy ha nem teszünk le öt példányszámat előre, akkor nem adhat sem anyagi, sem technikai segítséget, mert hol a garancia, hogy ez meg fog jelenni folyamatosan, és nemcsak egy szalmaláng lesz... Öt példányt letenni előre pedig képtelenség. Pedig az első számba Hizsnay Zoltán, mint külsős adott egy írást, Talamon Alfonz, Buchlovics Péter, Hajtman Béla írtak bele, akik már akkor is publikáltak irodalmi dolgokat. Azt hiszem, Szép Attila is közölt történelmi tanulmányt, Molnár Norbiék írtak bele verseket, az előszó az enyém volt, úgyhogy ez saját magunknak, a diákoknak készült, szívünkhöz nőtt anyag volt. Ami ma már elképesztő, hogy sokszorosítási lehetőségünk nem volt. Az egyes példányszámokat lányok gépelték, hagyományos írógépeken. Hihetetlen rabszolgamunka volt. Az egyetemi könyvtárban volt egy lány, aki magyar szakra járt, ő gépelt a legtöbbet, mert neki volt írógépe. A tanszéken volt egy titkárnő, aki hajlandó volt gépelni – mindenki ingyen. A lányok

mindenféle ütött-kopott írógépen, amit otthonról hoztunk, gépelték az újságunkat, s úgy osztottuk szét egymásnak. Ez is egy elementáris élmény volt, hiszen a szervezési munkát én vállaltam Patus János gesztorsága mellett. A történetnek volt még érdekessége. Ahogy futkostam mindenhova pénzért, anyagi segítségért, hogy ne kelljen a szerencsétlen lányoknak minden egyes példányt külön gépeltetni, elmentem a Csemadokba is, ott ugyanis volt másológép. Egyenesen az aktuális főtítkárhoz szerettem volna bejutni, akit csak Lukács elvtársként ismertem. Voltam vagy háromszor, de a főtítkár mind a háromszor tárgyalt. Az a piros kis lámpa, ami még talán ma is megtalálható, égett, jelezvén, hogy Lukács elvtárshoz nem lehet bemenni, tárgyal, telefonál, elfoglalt. Dühös voltam, féltem, hogy meg fog bukni a lapunk. Édesapám észrevette, bajom van, morgok meg gépelek éjszakákat. Elmondtam neki a problémámat. Megsajnálta, és felhívta a Lukácsot. A Csemadokból üzentek, hogy a főtítkár fogad. Találkozásunkkor kedves volt és segítőkész. Van az újságban valami, amiből gondunk lehet, kérdezte? Semmi nincsen, mondtam. Akkor mehet. Másnap a Csemadok kinyomtatta, a Vita(min)t azt se tudom, hol. Ott volt nyomtatott formában, több száz példányszámban, gyönyörűen. Egy példányt őrzök. Az eset bizonyította számomra, ha nincsen konnekció, ahogy akkor mondták, hogyha a megfelelő konnekció nincs meg, akkor nincs esélyed. Ha megvan a konnekció, akkor mindjárt más... a dolgok működnek

– *Édesapád csemadokosként ismerte Lukácsot?*

– Nem tudom. Ő a legendás pozsonyi tanárképző első diákjai közt végzett az 50-es évek elején. Állítólag az iskola egyik központi diákja volt. Ismerettség, barátai köre általában innét eredeztethető. De az is lehet, hogy pártvonalon.

– *Röviddel november 17-e előtt a szlovák évfolyamtársaid már szerveztek Pozsonyban egy tüntetést. Tudtatok ti erről, szóltak nektek?*

– Tudtunk róla, Milan Novotný volt az egyik, aki szervezte. Tudtunk róla, de – hogy mondjam – mellőztük, mintha nem lenne. Nekem személy szerint voltak Novotný ellen kifogásaim. Ugyanis Pozsonyban járt a francia köztársasági elnök Mitterand. Szerettünk volna vele találkozni, de csak az egyetem vezetése által jóváhagyottak jutottak be az előadóterembe, és a kivételesek kérdezhettek, előre egyeztetett kérdésekkel. Milan Novotný nemcsak bejutott, hanem kérdezhetett is. Továbbá Novotný valami miatt berohant egyszer a dékánhoz panaszkodni. De Novotnýnak semmi baja nem történt ezek után. Ez a kettő nekem azt sugarta, hogy itt valami nem stimmel. Bár szólt, hogy menjünk el, szervezik a tüntetést. Ezek után gondoltam, hogy naná, nem megyek el erre a tüntetésre, hogyha te szervezed, mert te két olyan dologban benne voltál, ami nekem gyanús. Meg is mondtam neki: Hát tudod, a Mitterandhoz csak a legbiztosabb politikai srácok kerülhettek be, egyetlen magyar se volt köztük. Aztán volt itt a német Brandt kancellár is történetesen, te mindig ott vagy a kiválasztottak között. Közülünk véletlenül se került volna oda senki. Ma azt gondolom, Novotnýval kapcsolatban valószínű, hogy tévedtem. De akkor azt gondoltam, a hatalom szervezi a tüntetést, hogy megtudja, kik hajlamosak „felvonulni”. Furcsamód a felvonulóknak nem is történt semmi bajuk, amit máig nem értek, hogy hogyan történhetett. Az 1988-as gyertyás tüntetéshez képest itt ezek a gyerekek végigvonul-

tak állítólag a fél városon és kiabáltak, de semmi bajuk nem történt. A mai napig nem tudom, hogy mi volt ténylegesen e mögött.

– *November 17-e éjszakáját a magyar szakosok nagy része a JAIK-bálon töltötte.*

– Igen. Sőt, én, ha jól emlékszem, Budapesten voltam, és onnét jöttem meg. Igen, a bálra csak beugrottam. De ott nem történt semmi. Utána hazamentem Ekecsre. De már a bál előtt jöttek Prágából diákok, akik elmondták verik a népet, a tüntetőket. Személy szerint terveztem fölutazni Prágába, azt hiszem, a következő héten mentem volna.

– *A következő hét elején?*

– Nem, ez a hír még a JAIK-bálos héten érkezett, miszerint két hete ott verik a diákokat, míg Pozsonyban semmi sem történik. Az én prágai utamat az akadályozta meg, hogy a bál utáni vasárnap jelentették a tévében, hogy meghalt valaki, a rendőrök agyonverték. Bennem ez a 88-as gyertyás tüntetés élményét hozta elő, azt a borzalmat, amit ott átéltem. Fölutaztam vasárnap Pozsonyba, azzal, hogy tenni kell valamit. Megérkezésem után röviddel egy ismerős szlovák diák bekopogtatott, és mondta, hallottuk-e a hírt, hogy Prágában meghalt valaki. Azzal folytatta, hogy úgy tudja, mi hangadók vagyunk a magyarok között, ezért szervezzük meg, hogy holnap senki ne menjen iskolába, hanem mindenki menjen az aulába, mert nagygyűlés lesz. Kérdeztem, hogy mennyire komoly. Komoly, válaszolta minden tanszéken már valaki szervezi, az internátuson sokan szervezik, biztos, hogy sok a besúgó köztünk, de most már akkor is valamit csinálni kell. Végigfutottuk az ismerősöket, a legtöbbet fanyalogtak, nem volt nagy lelkesedés, nem hitték el, hogy a „szlovákok” is megmozdulnak, ennek ellenére másnap az aulában találkoztunk. És hát akkor kezdődött a buli, azaz a Csehszlovákiai rendszerváltás. Mellesleg a kopogtató fiú lett később a forradalmi „Zmena” kiadvány főszerkesztője.

– *Emlékszel erre az első nagygyűlésre?*

– Az első összejövetelek azzal teltek el, hogy az alapinformációk elmondása után, hogy miért is vagyunk itt, megnéztük, ki van ott, és ki hiányzik. Azaz a Komenský Egyetemről melyik tanszékek és melyik karok diákjai vannak ott. A legnagyobb bajok a jogászokkal voltak, nem akartak bekapcsolódni a szervezkedésekbe. Gondoltuk, a legrosszabb fajtájú kádergyerekek bojkottálnak. A hangadók a bölcsészek voltak, rögtön hajlandók voltak szervezést is vállalni, felszólalni is, nem csak részt venni. Aki nem, az hazautazott, miután kiderült, hogy nem lesz tanítás. Az orvostanhallgatók nehezen csatlakoztak, inkább másnap, a jogászok viszont egész héten hiányoztak. Azt hittem, hogy nem lesz erő átültetni csaknem semmit. Tehát itt nem lesz rendszerváltás, hanem a kommunista eliten belül talán, végre odakerülnek azok a reformkommunisták az élre, akik Magyarországhoz hasonlóan megkezdik a tárgyalásokat a rendszerváltásról. Tehát nagyjából erre lesz a társadalomnak ereje, hogy az öreg merev kommunista vezetőket lecserélje fiatalabb, nyitott, tárgyalóképes kommunistákra. Mindenki benne volt a félsz. Akkor már negyedikesek voltunk, hát most rúgjanak ki

minket, a franc vigye el, másfél évvel az egyetem vége előtt – gyakran elhangzott magunk közt. Azon kívül, hogy szerveztük, ne járjanak a diákok iskolába, azt találtuk ki, hogy nekünk, magyaroknak egyetemi reformprogrammal kell előállni. Két ok miatt, először, egy jó programmal megőrizhessük a folyamatokban való részvételünket, valamint azért, hogy az egyetemi diáksztrájkot ne lehessen elvinni és megbuktatni azzal, hogy magyarok irányítják. A mi részünk az egészből legyen az, hogy reformot kezdünk a felsőoktatásban. Úgyhogy elővettük szépen a fideszes dokumentumainkat, meg a Szabad Kezdeményezések Hálózata dokumentumait, föllapoztuk az oktatáspolitikai írásokat, kimazsoláztunk belőle jó gondolatokat, meg hozzá tettük, amit még ki tudtunk találni, egy éjszaka, hárman vagy négyen csináltuk: Szép Attila, Vörös Péter, Szilárd meg én. Megpróbáltuk másnap ezt fölolvasni. Ez még a november 17-e utáni héten történt. Daniel Bútora azonban nem engedett minket a mikrofonhoz. Nagyon dühösek voltunk. Fiúk, nem erről van most szó. De hát mi ezen annyit dolgoztunk, mi ezt fel akarjuk olvasni! Mondta, hogy hát föl fogjátok olvasni, csak nem ma, mert most nem erről van szó. Itt most tényleg nem erről van szó. S mondtuk neki, hogy ha mi nem olvassuk fel, akkor mi abbahagyjuk a sztrájk szervezését, mert hát így nem lehet, hogy nekünk vannak itt legitim követeléseink de félre vagyunk állítva. Biztos, hogy föl fogjátok olvasni, mondta, de már értsétek meg, hogy most itt arról van szó, hogy az egyetem vezetését le kell váltani. Valamiféle egyetemi reformprogram csak őket fogja segíteni, mert olyan vitatémát nyit, ami mögé elbújhatnak. El is jött az aulába az egyetem vezetése, még az első sztrájkhéten, mikor a diákok huzamos ideje nem jelentek mag a tanítási órákon. És megtörtént a defenesztráció. Az életemben először pulóvereket és farmerokat viselő professzorokat Somogyi Szilárd megkérte, üljenek a diákok közé és ne a főasztal mögé, mert az a diákoké Dano Butoráé, meg azoké, akik egész héten szervezik a sztrájkot. Kelletlenül, de megtették. Hihetetlen győzelemnek tűnt ez akkor. Hatalmas tapsot kapott a Szilárd. Szerintem az ő számára ez volt a nagy lökés, ami aztán bevitte őt az események közepébe. Megismételhetetlen teljesítmény volt, ahogy odalépett a mikrofonhoz és elkezdte: „ja nie som Slovák, možno že budem mať nejaké gramatické chyby, ale predsa”... Néhány mondatral lerombolta az addig kikezdehetetlen egyetemi vezetés autoritását, totális csődöt okozva nekik. Néztek egymásra tanácstalanul, arcukra volt írva, hogy szemtelen gyerekeknek tartanak minket, akik most mindent megengednek maguknak. Ők vitázni jöttek velünk és győzni, mindenkit visszaterelni a padokba. Ezzel szemben leforrázva elmentek. Ezután alakult meg az egyetemi koordinációs tanács. Végül mi is szót kaptunk, elmondtuk a reformtervezetünket. Hatalmas tapsot kaptunk, de nem hiszem, hogy a tartalom miatt. Inkább Szilárd teljesítménye miatt, és azért, mert nem nemzetiségi üggyel jöttünk mi, magyar diákok elő.

– Minden nap ott voltatok az aulában?

– Igen. Nem tudom, a többi egyetemen mi történt, de mi eléggé bezárkóztunk az egyetem falai közé. Nem is igazán tudtam, hogy mi történik a városban, és végképp nem, hogy Prágában mi történik. Az egyetemi vezetés „kiűzése” után, Fedor Gál megjelenése volt a következő jelentős fordulat. Az egyetemen belül mi diákok már urai voltunk a helyzetnek. Úgy emlékszem rá, mint egy rettenetesen szőrös emberre egy rettenetes kék kabátban. Dano Bútora bemutatta az au-

lában, hogy ő a színészek képviselője, aki eljött felolvasni a színész sztrájkbizottság kiáltványát, ami csodálatos. Fedor Gálnak nem lett nagy sikere. Akadozva olvasott egy rongypapírról, mintha zavarban lett volna, nem sokat értettünk a szövegből, de annyit igen, hogy: „žiadame”, „chceme”, „odstúpiť” meg ilyesmi. Elmenetele után bejelentették, hogy a Hviezdoslav téren a VPN bejelenti a megalakulását. Ez egy olyan polgári kezdeményezés, aminek nincs köze a kommunista párthoz, ezért mi, diákok is csatlakozzunk hozzá. Este természetesen kimentünk. A legnagyobb kérdés az volt, a rendőrség beavatkozik-e vagy sem. Végül is ez a gyűlés már nem az egyetem védőfalai közt zajlott. A magyar tanzékről sokan részt vettek. Knažko akkor olvasta föl az ominózus VPN nyilatkozatot, ahol szabad választásokat követelt, demokratizálást stb. Fél szememmel az egész összejövetel alatt a mellékutcákat figyeltem, várva a rendőrök megjelenését, és keresve, hogy merre kell majd menekülnöm. A rendőrségi beavatkozás elmaradt. Egyre bátrabbak lettünk. Akkor már világos volt, hogy az egyetemről ki kell lépni, és meg kell szervezni a többi magyar diákot is. Ekkor még nem lehetett tudni, hogy ők mit gondolnak, vagy mit csinálnak, egyáltalán csinálnak-e valamit. A következő hét szerdai napján, azaz JAIK-os napon, ritkán látott tömeg jelent meg a Csemadok tanácstermében. Jöttünk mi is, a magyar szakos okos tónik, kiültünk a főasztalhoz, és mondtuk, hogy mi vagyunk a diákszövetség kezdeményezői, csatlakozzatok. De nem mentünk felkészületlenül. Addigra éjszaka összeírtam egy alapszabály-tervezetet, másvalaki programvázlatot is készített, sajnos nem emlékszem, hogy ki. A programtézist és egy kiáltványt, a magyar diákoknak a kiáltványát a jelenlevők gyorsan elfogadták. Ebben tizenöt pont volt felsorakoztatva, nagyjából azonos a VPN-nyilatkozattal, ám kiegészítve az egyetemi autonómiára való törekvéssel, az oktatás szabadságával, párt nélküli iskolával és hasonlókkal. Utána jött az alapszabályvita, ami hát fergeteges volt, egyrészt azért, mert megjelentek a jogászok, és az alapszabályt szakmabeli ügynek tartották, másrészt azért, mert tényleges igény jelent meg valami közös szerv létrehozására, és mindenki „jó” szervezetbe akart belépni. Akkor ismertem meg például Hájos Zolit. A vita végén megalakult a Magyar Diákszövetség. A találkozó végén életem első rádiós nyilatkozatát tettem, ahol elmondtam, már nem oktatási reformról van szó, hanem rendszerváltásról. A cél a többpártrendszer, valamint szabad parlamenti választások. Állítólag én voltam az első, aki ezt a szlovák rádió magyar adásában Polák László mikrofonjába kimondta.

– *Volt idő és energia az alapszabállyal foglalkozni?*

– Volt, volt. Mindössze két oldalas alapszabály arról szólt, hogy alakuljon egy szervezet olyan legitim választott testülettel, amely hivatott a diákok nevében eljárni tárgyalásokra. Az egész alapszabály végül is erről szólt. Ez meg is alakult, a magyar diákok koordinációs tanácsa, fideszes minta alapján elnök nélkül, de vezető testülettel – ez olyan jól hangzott. Abba belekerült Pál Tibi az elektróról, Litomericzky Nándor az építészektől, Hájos Zoli a jogászoktól, a vegyészekről és orvosoktól is egy-egy diák. Igaz kissé naivan egymás neveinek a bekiabálásával, de mégis, egy jó kis csapat jött össze. Elhatároztuk, hogy ezentúl közösen fogunk föllépni. Akkor már a rendszerváltáson belüli szereposztás, a feladatok szétosztása egyre inkább megjelent. A diákokra hárult az oktatás reformja, az ifjúságpolitika, a SZISZ leépítése stb. Természetesen azzal, hogy a társadalmi

„Diákok, veletek vagyunk!” (Fotó: Berta András)

változások egészében is részt vesznek, de ezt már nem nekik kell egyedül végrehajtani. A VPN megalakulásával és terjeszkedésével már világossá vált, hogy nem vagyunk magunk, bátrabbak is lehetünk, többet is akarhatunk, nemcsak mi nézünk szembe a hatalommal. A magyar diákok nevében tárgyaltunk, a Csema-dokkal, ahol Lukács elvtárs segítségéről biztosított minket, felemlgette a Vita(min) kiadásánál kifejtett támogatását is. Voltunk a Madáchban is, ott beszéltünk Öllös Lászlóval, Tóth Károllyal, Grendel Lajossal, Szigeti Lászlóval mindegyiküket már ismertük korábbról. Mondták, hogy ők az FMK meg a Jogvédő Bizottság, és együttműködnek a VPN-nel. Áthívták Dobos Lászlót is, aki megkérdezte, hogy mi a helyzet az egyetemen. Mondtuk, hogy az egyetemen nincsen probléma, de ha a vidék és a munkások nem fognak csatlakozni, akkor feltehetően el fogunk bukni, úgyhogy mindenkinek csatlakoznia kellene. Ebben segítségre lenne szükség. Dobos László mondta, hogy ő is úgy látja, hogy ha nem fog csatlakozni senki, akkor elbukunk. Elég szkeptikus volt, feltehetően 1968-as tapasztalatai miatt. Akkoriban Vörös Péter elkezdte szervezni a magyar tanszéken a vezetés kicserélését. Somogyi Szilárd bejátszotta magát a koordinációs tanácsba.

– Az egyetemibe?

– Nem, az egész szlovákiai főiskolások koordinációs tanácsába. Nem osztottuk el konkrétan a feladatokat, de a Diákszövetség nagy részét aztán, Szép Attila, Pál Tibi, Litomericzky Nandi és én szerveztük, a magyar tanszéket pedig Vörös

Péter. Nagyjából ilyen volt a szereposztás. Forradalmi napjaink nem voltak mindennaposak. Szilárd gyakran éjszaka hívott, hogy munka vagy megbeszélés van, ahol jó lenne, ha én is ott lennék. Emlékszem egyszer éjfél után hívott, hogy most azonnal menjek be a koordinációs tanácsba, mert másnap Prágába tárgyalnak az OF-fel, és meg kell írni egy programot a szlovákiai fiatalsággal kapcsolatban. Három szlovák fiúval egész éjszaka fogalmaztunk. Végül elkészült a program, amely bár csalamádészerű volt, hiszen a demokrácia igényéből indult ki, de azzal ért véget, hogy a JAİK-nak pénz kell, hogy meg tudja szervezni a dolgait. Olyan volt, amilyen, de elfogadta a koordinációs tanács. Sajnos a további sorsát nem tudom. Külön élményt jelentettek az éjszakai plakátragasztások. A központi koordinációs tanács elosztása alapján voltak éjszakák, mikor nekünk magyar diákoknak kellett teleragasztani Pozsony néhány részét a rendszerváltás VPN-es szövegeivel. A mi társaságunk hatalmas elánnal, vidámsággal ment bele a fagyos téli, decemberi éjszakába. Bujdosva ragasztottunk, mindenkiben ŠtB-st láttunk, de jól szórakoztunk magunkon és a helyzeten. Nem is tudnám végigsorolni azokat, akik akkoriban ott voltak, mert nem akarok senkit kihagyni. Jó hangulatban voltunk, az biztos. Egymás nyakába ültünk, hogy anyagjainkat fel tudjuk ragasztani minél magasabbra, hogy a rendőröknek minél nehezebb legyen letépni. A legképtelenebb helyekre ragasztottuk a plakátokat, ahova csak lehetett. Senkinek nem kellett könyörögni, hogy csatlakozzon. Akkor már, decemberben, nagyon sokan voltunk. A diákok maguktól jöttek, és csinálták a dolgokat. Itt hadd álljak meg egy pillanatra. Azon magyar szakosok, akik inkább a versekkel, mint a társadalmi kérdésekkel múlatták idejüket, sokáig nem hitték el, hogy forradalom van. Azt gondolták, hogy ugyanaz történik, mint a gyertyás menet esetében: egy-két embert megpofoznak, aztán vége lesz. Amíg Grendel Lajos meg a Szigeti Laci nem mondták nekik azt, hogy itt egy rendszerváltás van, addig nekünk nem hitték el. Utána akármilyen utasítás érkezett a koordinációs tanácsból, azt teljesítették. Ez nem volt mindig kellemes feladat, hiszen hideg télben, a rendőrség kisebb molesztálásai mellett két-három órát előkészíteni majd irányítani egy felvonulást mondjuk a Priortól az egyetemig nem volt kellemes. Idővel a Hajtman Bélával lakott internátusi szobánk lett a Magyar Diákszövetségnek a központja. A Fidesz adott két írógépet, villanyírógépeket, ez hatalmas technikai fejlődés volt, jöttek a gépelni tudó lányok, megkaptuk a koordinációs tanácsból a különböző kiáltványokat, fordítottuk magyarra, a magyar szakosok magyarosították, majd osztogattuk, elsősorban a magyar diákoknak. Nem egyszer saját rokonaimnál láttam viszont azon szórólapokat, amelyeket mi fordítottunk magyarra, és a magyar tanszék diáklányai gépelték. Később azt a feladatot kaptuk, hogy mindenki menjen vidékre, beszéljünk a szülőkkel, keresztanyákkal, keresztapákkal, barátokkal, akárkivel, és mondjuk el, hogy Pozsonyban mi történik, mert a tévén keresztül semmit nem lehetett tudni. Én például Lubomir Feldekkel voltam valahol Léván. A csapatokat egy lista alapján állították össze. Gondolom mi mindig a dél-szlovákiai rendezvényekre kaptunk felkérést. Így éltem meg az 1989 novemberét és decemberét.

– A sajtóhírek szerint a Magyar Diákszövetség nagyon gyorsan, november 23-án megalakult, tehát már az első hét közepén. Hogyan választottátok meg az első ügyvivőket? Nem előzte meg az alakulást vita?

– Nem tudom, hogy kinek volt az ötlete, hogy most már a JAIK nem elég, már nem mozgalom, hanem egy jobban politikusi dolog kell. Sőt, a JAIK-ot fedezékbe kell rakni, ha az egész nem sikerülne, akkor elmondhatjuk a Diákszövetség és a JAIK két különböző intézmény, és a Diákszövetség viszi el a balhét. Ezek voltak az érvek. Aztán, hogy miért Diákszövetség, nem tudom. A vita nagy volt, ahogy már említettem az alapszabályról szóltak. Elnököket nem választottunk, de csaknem minden érdekelt helyet kapott a vezetésben, mint ügyvivő.

– *És miért Magyar Diákszövetség? Erről sem volt vita?*

– Erről nagy viták nem voltak. Már az első találkozásokon felmerült, hogy vannak itt olyan specifikusan magyar érdekek, a magyar diákoknak az érdekei, amit érdemes intézményes keretek közt kinyilvánítani. Arra a kérdésre, hogy mik ezek azt tudom mondani, hogy az egyes főiskolákon magyar diákoknak voltak mindenféle szabad és nem megszervezett, tulajdonképpen baráti társaságai. Ezek a srácok érezték úgy, hogy nincs esélyük másképp belekerülni az eseményekbe, az ő főiskolájuk koordinációs tanácsába csak akkor, ha képviselnek egy nagyobb intézményt. Mondjuk Csaba névvel, ugye, nem sok esélyem van, hogy beválasszák egy egyetem koordinációs tanácsba, de ha már a Magyar Diákszövetségnek az iskolai vezetője, akkor igen. Onnét tudhatják aztán a magyarok, hogy mi történik a saját egyetemükön, befolyásolhatják, hogy ki legyen a tanácskezelő, ki legyen a dékán, ami nagyon fontos volt abban az időben. Nem különösebben szerette senki sem az akkori vezetőket az iskolákon, mert utolérhetetlenek és kimozdíthatatlanok voltak. Egyébként nekünk bölcsészeknek is jól jött, az MDSZ léte, segített a szlovák koordinációs tanácsba, majd a főiskolás tanácsba való bejutásban. De a szlovák diáktársaink sem jártak velünk rosszul. Ugyanis egy-két rendszerváltó ügyben előbbre voltunk, pontosabban tájékozottabbak voltunk, mint Bútoráék. Ez köszönhető volt a Fidesznek és a Magyarországon korábban megkezdett rendszerváltásnak. Egy-két dolgot tényleg jobban tudunk, mert átélhettük a magyar televízió és a személyes kapcsolatokon keresztül.

– *Nagyon korán, az első napokban megjelent egy dokumentum Magyar Diáktanács aláírással. Milyen fórum volt ez?*

– Azt hiszem, hogy emlékszem rá. Szerintem a prágai diákok képviselték a Magyar Diáktanácsot. Akkoriban a magyar diákluboknak volt valamilyen egyeztető szerve, elsősorban a nyári művelődési táborok összehangolása miatt. Szerintem az volt a Magyar Diáktanács. Ezt a prágaiaktól kell megkérdezni, hogy is volt valójában.

– *Badin Ádám az Új Ifjúságban ehhez a dokumentumhoz kommentárt fűzött, amely szerint a prágaiak egyetértenek ugyan a Magyar Diákszövetség programjával, de elszórtan tartják az alakulást, mert a diákok dolga a sztrájkbizottságok segítése. Eljutott hozzátok ez az ellenvélemény?*

– Nem, ez így nem jutott el hozzánk. Nálam ez később úgy csapódott le, hogy a diáklubok vezetői kezdték úgy érezni magukat, mintha mi, a Diákszövetség ve-

zetői háttérbe szorítottuk volna őket. Bennük volt némi féltékenység, mindent átvesztek, mindent csináltak nélkülünk? Ilyenről tényleg szó se volt, hogy valaki itt a kluboknak a mivoltát, létét vagy a küldetését megkérdőjelezné. Egyszerűen arról volt szó – ezt el is mondtuk nekik, amit már előbb is mondtam –, épp a klubok védelme érdekében kell a Diákszövetség, hiszen nem automatikus, hogy a rendszerváltozás elsőre sikerül. Másrészt pedig kell egy szervezet, ami nyilvánvalóvá teszi a diákok és mindenki számára, hogy ez most nem előadás-sorozatot szervez, nem művelődéssel foglalkozik, hanem ez egy cselekvési terület intézménye. A rendszerváltáshoz kellett egy diákszövetség, ami cselekvési terep volt, közéleti, politikai felvonulási területe a magyar diákoknak.

(A beszélgetés 1996-ban készült.)

Kampányolnak az FMK-sok (Fotó: Berta András)

BUGÁR BÉLA

1958. július 7., Pozsony. Gépészmérnök, politikus. A somorjai magyar gimnáziumban érettségizett (1977), pozsonyi Szlovák Műszaki Főiskola Gépészmérnöki Karán mérnöki oklevelet szerzett (1982), majd 1990-ig a pozsonyi Nehézgépipari Vállalat tervezőmérnökeként dolgozott. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (1991–1998), majd a Magyar Koalíció Pártja (1998–2007) elnöke, az MKDM, illetve az MKP parlamenti képviselője (1990-től), 1998–2006 között egyben a szlovák parlament alelnöke volt. 2009-ben kilépett az MKP parlamenti frakciójából, majd az MKP-ból és Most-Híd néven új pártot alapított.

– Elöljáróban megkérlek, hogy mutakozzál be, mikor születted, hol, családi állapotod, milyen családból származol, iskoláid...

– 1958. július 7-én születtem Pozsonyban, somorjai lakos vagyok, szüleim már Somorján laktak pár hónappal azelőtt, hogy megszülettem. Két lánytestvérem van, fiatalabbak mint én. Öttagú családban nőttem fel. Nős vagyok. Egy gyermekünk van, kislány, feleségem Somorján a Mezőgazdasági Szaktanintézetben tanárnő. Édesapám munkáscsaládból származik, az édesanyám szintén. Az apu hentesnek tanult, és nagyon sokáig az ún. „húsgyárban” dolgozott, az édesanyám pedig Úszoron dolgozott az akkori szövetkezetben, ahol kertészettel, zöldséggel, gyümölcscsel foglalkoztak. Egy öreg házban laktunk, 11 éves koromban épült fel az új ház. Elég szűkösön éltünk, ennek az volt az eredménye, hogy együtt laktunk a nagyszüleimmel. A két nagyszülőmnek együtt 300 korona volt a nyugdíja. Azért, mert az anyám testvére 1952-ben a munkatáborból kiszökött külföldre. A nagyapámat öt évvel a nyugdíj előtt kidobták az állásából, ezért a minimum alatti nyugdíjat kapta. 300 koronából nagyon nehezen lehetett megélni. Azon spóroltak a szülők, amin lehetett. Nem jártunk rongyosan, de csak azt kaptuk meg, ami nagyon szükséges volt. Mindig volt azért ajándék karácsonyra, mindig megkaptuk, amit kértünk, én mindig puskát kértem. Elkezdtek az édes-

anyámék építkezni. Somorjára jártam óvodába, magyar óvodába természetesen, aztán magyar alapiskolába, később a magyar gimnáziumba.

– *Megbeszéltétek a gondokat a családban?*

– A szüleim megpróbáltak valamilyen burkot vonni körénk, ne érezzük a gondokat, és főleg ne azt, hogy sok minden a nagybátyám emigrálása miatt van. Ez így nem látszódott, mert hát mindig arról volt szó, hogy építkezünk. Mint afféle gyerekek szeretünk golyózni, két koronáért kaptam 100 darab égetett cserépgolyót, más gyerekek akkor már üveggolyókkal játszottak, vagy volt acélból is, vasból, de mi ezt nem engedhettük meg magunknak. Megtanultunk golyózni, és aztán elnyertük. Azt soha nem mondták, hogy azért van ez így, mert a Józsi bátyád kint van külföldön...

– *A család a nagybácsival mennyire tartotta a kapcsolatot?*

– A legdurvább időszak, sokáig figyelték a családot, az összes levél fölbontva érkezett, az körülbelül úgy 52-től 65-ig tartott. Utána már nem jelentek meg nálunk. Akkor csak hét éves voltam, tehát nem nagyon emlékszem, de a szüleim elmondásából tudom, hogy utána már nem jelentek meg az Štb-sek, már nem volt olyan, hogy találkozna-e, hogy Pozsonyban kívül beszélt akkor, amikor az üzlet előtt megállították? Aztán ez már nem volt. Akkor már lehetett érezni a 68-nak az előszelét, valószínűleg ezért fogták vissza magukat. Arra emlékszem, hogy 66-ban küldött csomagot. Kakaót, csokoládét, annak örültem a legjobban. Azóta már elmondta, milyen körülmények között sikerült kijutnia, majdnem belefulladt a mocsárba. Amikor kijutott, akkor egy papnál jelentkezett, és elmondta, hogy hova szeretne jutni. Eljuttatták Rómába, utána felajánlottak neki több lehetőséget, hogy hova mehetne, végül is Dél-Tirolt választotta, Soldent, ahol a falu 1900 méter magasan van, s fölötte hegyek 3200–3300 méter. Onnan szokta a csomagokat küldeni, később már kaptunk karácsonyra és húsvétra is egy-egy ilyen kis csomagot, benne olyan dolgok voltak, amit nálunk nem lehetett kapni, kókuszliszt is például.

– *A családban ismertétek ezeket a leveleket, az édesapád felolvasta?*

– Persze, sőt... Ezeket a leveleket nem olyan formában kell elképzelni, mint egy fehér lapot, és teleírja mindkét oldalát. Ritkán jött olyan, hogy levelező papírra írt volna, mindig a borítékban a belső felére írt.

– *Miket írt benne?*

– Írt az időjárásról, hogy mennyi hó van náluk, milyen szép, mennyi a turista. Amennyire emlékszem, tudom, hogy volt egyszer utalás arra, hogy majd egyszer eljön itt a jobb kor. Ez a levél szintén föl volt bontva. Visszaragasztották, lepecsételték, még ezzel is figyelmeztettek bennünket, hogy figyelnek...

– *Akkor a nagybácsi az számodra ugyan egy távoli személy volt, de mégis a család intenzíven tartotta vele a kapcsolatot.*

– A nagybátyám a példaképem volt, mert ő a saját, idézőjelben „önenergiájával”, önmaga elszántságából kockáztatva az életét ért el mindent, a hit kérdéseiben nem kötött kompromisszumokat, és tíz nyelvet beszélt.

– *Értelmiségi véna?!*

– Hát, én azt hiszem, hogy ez inkább az anyámék oldaláról, az apuénál ezt így nem fedeztem föl, sem a mostaniak, sem a korábbi rokonok közül. A legidősebbek, akik, már elmentek, de inkább az anyáméknál található a rokonságban egy-két tanult ember.

– *A felmenőid?*

– A nagymamámról, az édesanyám szüleiről tudok. A nagyapám kovács volt Macházán, becsukta az üzletét, vagyis a kovácsműhelyét, mert az emberek nem nagyon tudtak fizetni, ingyen dolgozott nekik. Nagyanyámék nem voltak kulákok, nem voltak nagygazdák, volt egy kis földjük. A nagyapám inkább mesterember volt, kovácsként foglalkozott azzal, amivel kellett, de hát a háború alatt nemigen volt lehetőség. A műhely még most is megvan, éppen a múltkor néztük. Nagyapám oldaláról már volt egy-két ember, akinek volt szakközépiskolája, abban az időben, és így hivatalnok lett.

– *1918-hoz, illetve 1948-hoz milyen volt a viszony a családban.*

– Főleg a nagyapám mesélte, ő szerette mindig a történelmet, a történelmi regényeket. A nagyapám elmondta, hogy mi volt az első világháborúban, a világháború után, és hogyan élték meg a nagyapámék. Nekik az óriási csalódás volt, hogy a franciák elbántak velük. Ő mondta így. Nem úgy fogom mondani, ahogy én ezt tudom, hanem az ő szavaival, hogyan látta, hogyan élte meg az egészet, úgy mondta mindig, hogy Magyarországról levágtak egy részt, és odadozták koncnak. A háború után nekik szerencsájuk volt, valami ismerősük benne volt abban a bizottságban, ahol összeírták azokat, akiket a vagonokra kellett volna rakni, és ő figyelmeztette a faluban azokat, akik rajta voltak a listán. És ezt úgy oldották meg, hogy ugye négy gyermekük volt, három lány és egy fiú, és hát a fiú az akkor már tanult, nem volt otthon, a három lány pedig dolgozott. Soha nem volt együtt a család. Volt valami olyan dolog, hogy úgy lehetett elvinni a családot, hogy ne maradjon itt gyerek, ezért menekültek meg.

– *1948-ban reszlovakizáltak?*

– Nem reszlovakizáltak. Nagyapám arra nem volt hajlandó. Szóval, ahogy én őt ismertem, ő egy büszke magyar ember volt. Nem féltéglás magyar, tehát nem olyan, aki szóban hangoztatta, hogy magyar. Büszke volt arra, hogy a jég hátán is megél, bármilyen körülmények között is - soha nem felejtette el, hogy magyar. Elmondta, hogy a világháborúban, mit tudom én, milyen környezetbe került ő, soha senki nem piszkálta őt a magyarságáért, hogy ilyen magyar vagy olyan magyar vagy. Fogolyként már a második világháborúban valami vérhasjárvány pusztított, és a nagybátyám, tehát az ő fia, itt az öreg hídon keresztül csempészte

át az „Alpá”-t. Azt küldözgette neki, és hogy azt itták, az mentette meg attól, hogy nem kapta meg ő is a vérhast. Azt tudom, hogy a második világháború befejezése előtt már leszerelt, a győri vagongyárban dolgozott, amikor azt lebombázták. Az volt a szerencséje, hogy már nem tudott odafutni, ahol a munkásoknak volt az övőhelyük, és odament, ahol a tisztségviselők voltak, először nem akarták beengedni, de aztán beengedték, a többiek mind meghaltak, ők megmaradtak, mert valamilyen erős asztal fönn tartotta a törmeléket. Nagyanyámék úgy tudták, hogy meghalt. Nagyon sok mindent elmondott a nagypapa, annak ellenére, hogy szomorúak voltak, de azért azt a dacolást a sorssal, a kitartást, azt láttam mindkettejük szemében. (...)

– *Mi segítette át a nehézségeken?*

– Nagyapám nem volt mélyen vallásos. Elment templomba, de nem lehet azt mondani, hogy mélyen vallásos ember lett volna. Nagyanyám vallásos volt, rendszeresen járt templomba. Nagyapámat inkább az egészséges dac jellemezte. Elvállalt bármit, bármilyen munkát, és inkább összeszorította a fogát, nem panaszkodott. Soha nem mondta azt, hogy ezek a piszok kommunisták, soha nem mondta, inkább azt mondta el, hogy miért jó a szabad gondolkodás, miért jó, ha az embernek szabadsága van.

– *A történetek, a mesék, amit gyerekkorodban hallottál, elsősorban kiktől származtak?*

– Ilyen történelmi dolgok?

– *Is-is. Azokra a történetekre gondolok, amelyek megmaradtak benned, formáltak a gondolatvilágodat.*

– Én úgy is mondhatnám, hogy a nagyapám gyereke voltam. Megrogyganva bár, de mindenhova együtt jártunk, akkor pedig már 12-13 éves voltam, együtt jártunk mindig borbélyhoz. Én kísértem el őt, tíz koronát vitt, abból megnyírták őt, vett egy Tarasbulbát és egy jégkrémet. Későbbiekben aztán Detva cigarettát vett, mert azok voltak akkoriban a legolcsóbbak. Emlékszem ő tanítgatott, vele voltam a legtöbbet. A szüleim építkeztek, hát ott nemigen lábatlankodhattam. Most nem azt akarom mondani, hogy nem tanítottak, mert az más dolog. Az anyám míg főzött, az újságpapíron le volt rajzolva egy nagy A betű, azt kellett körülrajzolgatnom, hogy megtanuljam, hogyan kell az A betűt, a vesszőket írni, meg amit az elsőben tanítottak. Arra emlékszem, hogy nem volt zöld ceruzám, és akkor az anyám megmutatta, hogy a sárga és kéket egymásra rákenete, és az zöld színt adott. Arra tanítottak, hogy mindent fel lehet használni, tehát amikor építkeztek a szüleim, az úgynevezett zsaluzásból, amikor az alap meglett, kivették az összes szöveget, az összes szöveget ki kellett egyenesíteni, aztán újból felhasználni. Ma ezeket eldobják. Sőt a rozsdás szöveget is kiegyenesítettük, mert azt beleverik egy-egy deszkába, és az jobban tart mint a másik, mert az rozsdás, ugye. El nem felejttem, hogy gyerekként, a vagonokból kipotyogott meszet összeszedtem, mert lehetett azzal is halat fogni. Bele kellett rakni egy üvegdobozba, vizet rá, lezárni, a melege a halak kíváncsian odajöttek, és akkor

szétpattant. Aki a legtöbbet adta, ilyen gyerekmeséket, az anyám volt. A nagymama nem annyira már, az igaz, hogy együtt laktunk, de ők már hamar elmentek aludni esténként, és nekünk volt egy úgynevezett mindennapi, hogy mondjam, ugye nem volt fürdőszobánk, és akkor a konyhában, az volt legjobban kifűtve, jó nagy lavór, és akkor megmostak bennünket. Bennünket az anyám szokott megmosni, mindig mondogatta, hogy kiállnak a bordáid. Ez este volt, még mielőtt lefeküdtünk volna. Amikor mentünk lefeküdni, a kisebbeknek mesélt a mókuskáról, én is szerettem valamikor. Fejből persze. Én nem emlékszem rá, hogy nekem lett volna mesekönyvem. Azt tudom, hogy volt egy kis plüss macim, ami még most is megvan, valamelyik keresztfiam vitte el. Helyes kis maci, amit az apám hozott, amikor katona volt, de mesekönyvre én nem emlékszem. Szóval ilyen leprellőra nem emlékszem. Mikor már az ember tudott olvasni, akkor már voltak a Grimm-mesék, amelyekben kevés rajz volt, de azt már én olvastam, És tudom, hogy most az én lányomnak vannak ezek a képecskék, abból, amit hall, amit a feleségem elmond neki, azt magának meséli. Leporellók, ahol képek vannak és felirat, olyan nem volt, nekünk nem volt.

– Az iskola?

– Hát tudnék negatívumot is, pozitívumot is mondani. A pozitívum az korábban jött. Azt szoktam mondani, hogy nekem szerencsém volt a osztályfőnökökkel, a tanárokkal is. Nekem az osztályfőnököm a Húsvéth Lajos tanító bácsi volt. Ő az

Az MKDM galántai közgyűlése 1991 áprilisában (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

egész osztálynak példaképe volt. Nem tudom, ismered-e a Húsvéth Lajos tanító bácsit? Ő megjárta a háborút, és megvannak neki a vastag jegyzetei, könyvek, Ő az az ember, aki megjárta a háborút, magyarként, akkor, amikor azt a legkeményebben megtorolták. Az összes gyerek kapott tőle egy kis mikuláscsomagot. El nem felejttem, akkor húsvétra is, hogy miért ünnepeljük, azt mindig elmondta, és annak ellenére, hogy próbálták őt piszkálni, úgy látszik, már csak azért, mert idős volt, hagyták. Ez az ember tanított meg nagyon sok gyereket arra, hogy hogyan kell a fákat visszavágnia, könyvkötőkör, ahova én jártam, megtanított, hogyan kell könyvet kötni. Kézzel, nem géppel. Akkor volt az iskolának, azt hiszem, még ma is megvan, egy ilyen kis kertje. Ott a fiúkkal ásott, kapáltatott, a lányokkal gyomláltatott, tehát ezeket a kerti dolgokat is belenevelte a gyerekekbe. Már akibe bele kellett, mert mi is be voltunk otthon fogva, azt tudom. És ő volt az, aki az osztályfőnöki órákon kemény magyar történelmi példákat adott nekünk. Ritkán volt az, amikor kimondottan osztályfőnöki órát tartott, ő inkább a történelemről beszélt, honnan jöttünk, a hét vezérről, a magyarok kalandozásairól – ezt mind tőle tudom. Én nagyon szerettem, még most is találkoztunk. Ez volt az egyik. A másik a matematikatanárom, már akkoriban előfordult, hogy türelmetlen voltam, és gyorsan akartam valamit, azonnal legyen meg, most, adjad, uram, de rögtön. Ő vezetett rá arra, hogy a matematikát nekem nem kellett tanulnom. Egy az, hogy jól magyarázott, figyeltem, és azt, ahogy előadta, meg is tanultam. Mielőtt ettem volna, megcsináltam a matematikát vagy a fizikát, azután ettem, aztán a többi házi feladat következett. De ugyanaz folytatódott a későbbiekben, amikor a gimnáziumban az osztályfőnököm Diósi Albert volt, ő tanította a matematikát is, ugyanezzel a türelemmel és a jó magyarázataival továbbvitte mindezt. Én a főiskolán nem is tanultam matematikát. Az, amit elmondtak, azt megértettem. A másik dolog az, hogy a kitarást beleoltották az emberbe. Beszélhetnék arról is, hogy elmentek a gyerekekkel a kirándulásokra. A Húsvéth tanító bácsi Pozsonyt mutatta meg, majd Magyarországra vitt el bennünket. A Diósi tanár úr, az osztályfőnökünk, az pedig már sítúrákra a hegyekbe, tehát a természetet szeretettette meg velünk. Ennek következményeképpen – feleségemmel osztálytársak voltunk –, nászútra is a Szlovák Paradicsomba mentünk. (...)

– *A szikra csapatba beléptél?*

– Nem, a szikra csapat, arról nem tudok, de a pionírba, abban voltam. A szikra nem maradt meg bennem, valószínűleg, az nálunk nem volt. Akkor ezt úgy vetették, ezt idézőjelben mondom, hogy tömegesen, a gyerekek beléptek, mert kirándulások vannak, hogy foglalkoztak a gyerekekkel, a szülők sokszor azt mondták, hogy hát ott marad két órával tovább a gyerek, és megtanul ezt-azt.

– *Azt, hogy közben ideológiát is tanítottak...*

– Nem, ez senkinek nem jutott az eszébe. A SZISZ-ben viszont igen. Én SZISZ-tag is voltam, és meg is gyűlt a bajom velük, mert akkor már kinyíltak a csipáim, saját véleményem találtam mondani. A főiskola után, főiskolán is, aki akart ment a SZISZ gyűlésekre, aki akart nem. Valójában nem is kényszerítették, mert nekem senki nem mondta, hogy lépj be. Automatikusan, ahogy fölmentünk

mindjárt be is írtak. Na most a munkában, a főiskola után kerültem összetűzésbe, mert ott valami kiküldött volt a ZTS-beli közgyűlésen, és valamiről beszélünk, és elmondtam a véleményemet. Az illető fölugrott, hogy azt nem lehet, azt nem szabad megengedni, ide csak előre leírt véleményekkel lehet jönni. Ezen csúnyán összerúgtuk a port, mert elmondtam, menjenek a fenébe, hát honnan tudjam én előre, hogy ki, mit fog mondani, arról mondok véleményt, ami ott elhangzik. Azt hiszem, ez már 85-ben lehetett, akkor már érezték az előszelét 89-nek, tehát senki nem csinált ebből problémát. (...) A főmérnök valahogyan fölfigyelt, s fölajánlotta 87-ben, hogy lépjek be a pártba. Már akkor valami kivétel kellett, hogy 30 éves korig, vagy valami, már nem emlékszem. Én mondtam neki, hogy elnézést kérek, de én nem hiszek az önök ideológiájában, én egy mélyen érző, vallásos ember vagyok. Azzal váltunk el, hogy gondoljam meg. Aztán eldöntöttem, hogy nem. Nem nyírt ki. Lehetett volna lehetősége, mert egy cégnek a főmérnöke, az káder volt. Azóta találkoztam vele többször, egy külföldi céget képvisel, és nagyon jó helye van. Tehát volt egy próbálkozása, neki nem jött be, de ennek ellenére megúsztuk. Ha azt mondanám, hogy azonnal főiskolára akartam menni, akkor hazudnék, azt tudom, hogy sokáig téma volt, hogy most már hova jelentkeznek. Szüleim, sem az anyám, sem az apám nem járatos abban, hogyan lehetne, mi az a terület, ahol jobban meg tud az ember kapaszkodni, csak azt tudtam, hogy tanulni szeretnék. Akkor döntöttük el, hogy akkor gimnáziumba menjek, mert ott még mindig eldönthetem, hogy választok valamilyen szakot, vagy pedig megyek főiskolára. Hála istennek, a szüleim azt hiszem, a nagybátyám példájából tanulva azt mondták, hogy tanuljatok, mert a tanulással sok mindent el lehet érni. Úgyhogy nem volt az, hogy minél hamarább szakma legyen, dolgozzatok...

– *A gimnáziumban volt valamilyen meghatározó élményed?*

– Mint afféle gyerek, persze hogy elmentünk például Kelet-Németországba, Berlinbe, cserebrigád-akció, tehát az ottaniak jöttek ide, mi meg mentünk oda dolgozni a gyárba. Akkor én nagyon vékonydongájú, 54 kiló voltam, és tudom például, hogy 90 keverést kellett csinálni egy műszak alatt. Ez 360 kiló homok volt, amit például, mikor a homokozónál voltam, a 360 kg homokot bele kellett rakni egy ilyen kétkerekű, nem talicska volt, hanem egy ilyen toló szerkezetbe, s ezt kilencvenszer kellett megcsinálni a nyolc órás műszak alatt. Ezzel el kellett menni körülbelül 50 métert, és el lehet képzelni, hogy lógott a nyelvem, de nem adtam fel. Akik velünk voltak tanárok, a végén megmondták – az egyik még mindig a somorjai gimnáziumban tanít, nemrég beszéltem vele –, hogy ők azt hitték, másnap én ki fogok dőlni, de bennem megvolt, hogy azért is. Mert megint bejön, a nagyszüleimtől azt a példát kaptam, hogy minden helyen helyt kell állni. (...)

– *Szlovák barátaid a gimnáziumban?*

– Nem mondhatnám, hogy voltak szlovák barátaim. Persze már akkor, mint afféle érdeklődő gyerekek, olvastunk a napi sajtót, vagy néztük a televíziót, a tévéhíradót, de azt is meg kell mondani, hogy az iskolában, majdnem 99%-ban, csak a magyar televíziót nézték. Pedig már akkor lehetett az osztrákot és a szlo-

vákot is két-két csatornán nézni. Hát akkor már lehetett érezni, hogy Magyarország egy kicsit másképp indul, mert ott lehetett vállalkozni stb. Ezekről is beszélgettünk, hogy ez miért nincs nálunk, miért van ez Magyarországon, miért van az, hogy ha átmegyünk oda, akkor már nem szocializmus van.

– *És odahaza, a politika...*

– Kis mértékben. Szüleim fáradtan jöttek haza. Apám elvégezte a munkáját Pozsonyban, nem is jött haza, hanem mindjárt kiment oda, ahol építkeztünk, az majdnem egy kilométer távolság volt, addig, amíg lehetett dolgozott, hazajött és lefeküdt. (...)

– *Esténként mit szoktatok nézni tévéhíradót...*

– Sokat hallgattuk, azt tudom, hogy nálunk már akkor is szokás volt a Szabad Európa rádió, az majdnem állandóan ment, és nem úgy ment, hogy vigyázz, jön valaki. És én azóta több kollégától hallottam, hogy a szülei hallgatták, és mindig valaki vigyázott. Nálunk ilyen nem volt. Volt egy öreg rádiónk, azt a testvérem vitte el, eléggé sajnálom, öreg, kicsike, de azon jól bejött a Szabad Európa Rádió. (...)

– *1968-ra emlékszel-e, hogy a családban hogy jelent meg 68?*

– Hát, amire emlékszem, mindenféle helikopterek röpködtek, és mind afféle gyerekek játszottunk bottal, hogy lövöldözzük őket. Nem azért, mert ellenséges helikopterek, egy tízéves gyerek nem így gondolkodik. Azt tudom, hogy nagyon sokat hallgattuk reggeltől estig a Szabad Európát. A rádió a nagymamámé, nagypapámé szobájában volt, és körülültük a rádiót, amikor bejelentették, hogy ne vegyen senki lisztet, ezt el nem felejttem, mert hogy mérgezett lisztet hordtak szét az oroszok. Ezt el nem felejttem, és azért nem, mert délelőtt még mindenki kapott egy kiló cukrot, kiló lisztet. Tehát a három gyerek az három kiló. Ugye, akkor mindenkit elküldtek, ha jól emlékszem, akkor három üzlet volt, tehát a gyerekeket így „avatták” be 68-as rejtelseibe, hogy be kellett készítenünk az élelmiszert. „Fejadagot” adtak, tehát a fejadagot többször kértük, azzal, hogy mi gyerekek is elmentünk. Én azt akkor sokáig nem tudtam földolgozni, hogy ha jót akar valaki, akkor hogyan használhat hazugságokat. Ez nem ment a fejembe. A Szabad Európa volt az, amit az ember meghallgatott, és az igazat mondja, és elmond olyanokat is, amiket ezek nem mondanak itt.

– *A 68-as eseményeket az édesapád az édesanyáddal hogy beszélte meg előttek, hogy jönnek a csapatok, hogy...*

– Azt hogy jönnek azt igen, a televízióban néztük, én arra is emlékszem, hogy a Dubček egy beszélgetés alkalmával beragasztott fejfel jelent meg, utána afféle gyerekekként arról beszélünk, hogy az oroszok megverték. Erre emlékszem. Emlékszem a dubček-kiflikre például, azok jó nagy kiflik voltak, és koronáért lehetett kapni. (...)

– Ott tartottunk, hogy hasonlóképpen gondolkodtatok. Részt vettél-e valamilyen szakkörben, Csemadok, diákkörök...

– Nem. Nem voltam aktív tag ebből a szempontból. Nem lehet azt mondani, hogy benne lettem volna olyan akcióban, amit én szerveztem volna. Jární jártam, de nem mondanám, hogy aktívan, inkább nézelődőként, vagy olyanként, aki a Csemadok évzárókon, ahol kultúrműsor is van, ott van.

– Az édesapád is Csemadok tag volt?

– Persze, az édesanyám is. Ők azt mondták, most pontosan akarom idézni, szóval – ennyi mindenkinek jut arra, 5 korona vagy tíz korona volt akkoriban a Csemadok tagsági bélyeg, hogy mindenkinek jut arra, hogy hozzájáruljon a kultúrához. Szóval annak ellenére, hogy anyagi problémák voltak, a Csemadok bélyegét mindig befizették.

– Aláírtál-e valamit a főiskolán, valami dokumentumot, memorandumot, Charta 77...

– A Charta 77-tet olvastuk. Azt nem tudom, hogy kitől kaptam, de egy zólyomi srácnak adtam tovább. Ott volt mindig egy-két srác, akikkel elmentünk sörözni, hasonló volt a véleményünk, hasonlóképpen ítéltük meg például a tanárokat, vágtuk a marxizmus-leninizmus tantárgyat, a politikai gazdaságtant. (...)

– Aláírások...

– Nem. Ezt nem aláírásra kaptuk, ezt valaki megszerezte valahonnan. Aláírásról nem volt szó. Úgy jutott hozzánk, hogy olvassátok el, ilyen is van. A Néhány mondatra emlékszem, aztán voltak ezek a 33-ak, olvasni olvastam, de már csak utána, hogy aláírták. Én nem voltam annyira aktív, hogy megszólítottak volna, hogy írd alá.

– Duray Miklós....

– Akkor már azért az ember odafigyelt egy-két dologra. Duray Miklósnak akkor volt bírósági tárgyalása stb., ez akkor már köztudott volt. Kapcsolatba 89-ben kerülhettem vele, akkor, amikor hazajött Magyarországon keresztül, vagy pedig 90 januárjában. (...)

– A gyertyás tüntetésen voltál?

– Voltam. A kollégák a cégnél, úgy tudták, valamit kellett venni, s e célból mentem a városba. Én ilyen beszerző típus voltam, nagyon sokszor kikerültem a városba. Láttam, hogyan zajlik le az egész, aztán beszámoltattak a munkatársaim...

– Honnan szereztél tudomást arról, hogy lesz ez a tüntetés...

– Nálunk az intézetben volt egy-két személy, vallásos emberek, idősebbek, hát akikkel ilyen dolgokról is lehetett beszélni, vallási dolgokról. Ebédidő alatt együtt szoktunk ülni.

– *Nem álltak kapcsolatban a vezetéssel ezek az emberek?*

– Nem hiszem, vagy ha igen, akkor igen jól titkolták. Mondjuk, én nem titkoltam azt, hogy én mélyen vallásos ember vagyok, annak tartottam magam. A ZTS-ben is voltak szócsövek, elég volt, ha valaki elejtett valamit, másnap már mindenki tudta. Bármennyire is azt mondjuk, hogy nagy kollektíva volt a Nehézipari Művek, a pozsonyi részlegében azért mindenki mindenkiről tudott.

– *Tehát nem a ZTS-ből kerültek ki azok, akik összevontak téged a későbbi...*

– Nem. Az megint másképp működött, ugye 89-ben...

– *Ne ugorjunk előre, mondjuk először azt, hogy a 89-et hogy élted meg...*

– Ősszel valakim megbetegedett, és a feleségem kolléganője felajánlotta, hogy elmehetünk háromnapos hajókirándulásra Bécsbe. Akkor voltam először Ausztriában. Mikor visszajöttünk, megbetegedtünk, mert hideg volt, és elmentem betegálmányba. Otthon voltam és néztem a tévét, és a magyar tévé ugye már fél éve jelezte, hogy valami lesz. Havellal volt beszélgetés meg Dubčekkel, voltak ellene tiltakozások, sőt az Új Szóban is megjelentek különféle falusi emberek, hogy miféle disznóság ez, uszít a Panoráma stb. Az ember meg szépen kezdte keresni, hogy mi lehet az igaz, és mi nem. Mondom, hogy akkor így a betegálmányban nézegettem a tévét, és kezdett akkor már valami forni, egyszer csak tüntetés Prágában. Hát érdekelt, ha jól emlékszem, hétfőgén volt, s elmentem hétfőn munkába, megmondtam a doktornőnek, hogy írjon ki, s fölmentem Prágába. Ismeretlenül, nem ismertem ott senkit, nem szóltam bele a politikába. A fiatalokban jobban benne van a lázadási ösztön. Felmentem megnézni, hogy mi van, s akkor még beszéltek arról, hogy valamit készítenek a kommunista pártvezetők a tüntetők ellen, suttozták, és amikor a Szövetségi Gyűlésben később képviselő lettem, akkor tárgyaltuk például azt, hogy alacsonyan repülő lökhajtásos gépeket akartak a tömeg fölött bevetni, ugye orrvérzés, fülhártya-pattanás stb. Ez is számba jött, és beszélgettek erről, és hogy Pozsony hallgat, mért nem csatlakoznak. És akkor hazajöttem, és akkor a ZTS-ben elkezdődött a fiatalok között a szervezkedés. Megalakult a VPN, én nem voltam az alapítók között, de a tagok között igen. Tudom, hogy jöttek a főiskolások, hoztak röplapokat. A ka-puőrök hajkurászták őket, és mi fiatalokként nagyon keményen felmérgetünk. A főmérnököt hívtuk, mi, az osztályunk, és nagyon keményen nekimentünk. Utána berendelték a milicistákat, és azok őriztek mindent, minden egyes bejáratot.

– *Ez mikor volt?*

– Azt már pontosan nem tudom – talán pár nappal a prágai tiltakozás után. Aztán volt a taxis tüntetés Pozsonyban. A taxisok mentek a városon keresztül. Ak-

kor már a belső újságban is szervezkedtünk, ami hetente jelent meg, megjelent néhány disznóság az igazgató munkatársáról, akit a párt helyezett oda, ideológus volt, vagy mi. Volt a VPN gyűlés, ki kell menni a térre, megalakult a szervezőbizottság, akkor már a térre kezdtünk járni. Magyar vonalon beindult először az FMK, voltam Somorján az FMK gyűlésen, sőt még most is ott van valahol a belépési nyilatkozatom. Utána jelent meg az első felhívás, valamikor decemberben, hogy alakuljanak MKDM-klubok, kereszténydemokrata klubok. S akkor kezdődött valójában a szervezkedés. Somorján először a plébános úr segítségével a templomba hívtuk össze az embereket.

– *Somorján a gyűlések megszervezésében is bekapcsolódtál?*

– Nem, csak részt vettem. Akkor mások voltak a felszólalók. Volt egy nagyon agilis ember, most is az önkormányzat képviselője, aki az akkori somorjai Városi Nemzeti Bizottság elnökét nagyon keményen támadta.

– *Ő mi volt, VPN-es?*

– VPN. Akkor még csak VPN volt. Ott, ahol most van a Szentháromság szobor, ott valamikor volt egy négy vagy ötlépcsős korláttal ellátott kis tér, aminek a közepén állt egy vörös csillag, s onnan indult az egész. Ott tartották a gyűlést, azaz, hogy másnap egy ismeretlen traktorista az egészet lerántotta. Oszloppal együtt, úgyhogy összetörött ott minden. Majdnem mindennap voltak akkor Somorján gyűlések, senki nem merte már keresni a bűnöst, hogy ki az, aki ezt megszervezte. Senki nem mert, mondjuk fellépni ellene, még a rendőrök közül sem, sőt, ha jól emlékszem, rendőrt nem is láttam kint, de erre azért nem esküdnék meg. És aztán Dunaszerdahelyen volt a későbbiekben nagy fölvonulás, ahol a pártelnöknek meg a Járási Nemzeti Bizottság elnökének címeztek néhány kiabálást. Olyan is volt, hogy egy nagy lapát ..., rá volt írva, hogy Dudás elvtárs stb. Erre már emlékszem. Tudom, hogy Somorján az első, ami úgy beindult, az a VPN volt. Elsősorban szólásszabadság, sajtószabadság, a párt vezető szerepének a megszüntetése volt a követelés. Meg, hogy a mi embereinket a parlamentbe, az mindenhol elhangzott, utána volt a szabad választások kiírása, még volt valami, szóval ilyen 8 pontos rölapok voltak.

– *Vezetőségcserét is követeltek a helyi igazgatásban?*

– Igen, igen a helyi igazgatás is benne volt, hogy Somorján mondjon le Szamos, a helyi nemzeti bizottság elnöke.

– *Ő nem járt ki a tüntetésekre?*

– Nem. Többször kiabálták, hogy gyere, ha mersz!

– *Ki képviselte a helyi nemzeti bizottságot ezen a tüntetésen, vagy tüntetéseken?*

Megbeszélés az MKDM-ben - középen Bugár Béla (Fotó: Gyökeres György)

– Hát hivatalos képviselő nem volt, egy alkalommal volt, de én akkor nem voltam ott, Pozsonyban voltam, de azok a munkások, akik a helyi nemzeti bizottságon dolgoztak, azok egy része ott volt. Mit tudom én, irodában dolgoztak, irodavezető volt...

– Milyen állásfoglalásuk volt?

– Nem szólaltak fel, de egyetértettek mindennel, mert olyan is volt, hogy ha egyetértünk, emeljük fel a kezünket vagy tapsoljunk. A tanárok kint voltak, mert tudom, hogy az osztályfőnökömmel ott találkoztam.

– Bekapcsolódtál Somorján a vezetőségváltásokba...

– Na, most én itt nem akarok durva lenni, de a vezetőségváltásokat kisajátította magának mindig egy-egy csoport. A ZTS-ben is, meg Somorján is, meg gondolom, máshol is. Azt mondták, hogy mi kezdtük, mi befejezzük be, én azt hiszem, a VPN itt csinálta az első hibát.

– Tehát ti be akartatok kapcsolódni, csak nem engedték. Hogyan próbáltatok bekapcsolódni ezekbe a történetekbe, ezekbe a személycserékbe, meg az eltelt időszaknak a főlvázolásába. Odamentetek a VPN-ekhez, és akkor azt mondtátok, hogy most felajánljuk a segítségünket, vagy ezt máshogy tettétek?

– Nem. Ezzel nem volt még probléma, hogy segítség, szervezés... Akik FMK-ként kezdettől ott voltak, szívesen vettek minden segítséget, de amikor már arról volt szó, hogy kiket javasolni, amikor már személyekről kellett dönteni, akkor jelentkeztek, hogy ezt kell bejuttatni. Miért azt? Azt mi nem támogatjuk - az első felálgolás után ez rögtön lecsapódott a veszekedésekben.

– *Az FMK-soknak volt beleszólásuk tehát, mennyire volt beleszólásuk, hogy kik kerüljenek a régiók helyébe?*

– Nem tudom, hogy Somorján mennyire volt beleszólásuk, azt tudom, hogy ott volt az a srác, aki éjt nappallá téve, nevét meg nem mondom már, csinálta ezeket az akciókat, ő is ott volt, de eléggé csalódott volt. Vagy azért, mert kevés volt a beleszólása, vagy azért, mert esetleg másképp akarták, nem tudom.

– *Milyen jelekből lehetett tudni, hogy csalódott volt?*

– Hát mondjuk a beszélgetésekből, mert volt ott ennek egy következő időszaka, amikor a Független Magyar Kezdeményezés azt szerette volna, ha ezek a keresztény klubok a Független Magyar Kezdeményezés valamiféle szárnyaként alakuljanak meg. Tudom, hogy ezzel a sráccal nagyon sokat beszélgettünk róla, hajlandók voltak sok mindenben besegíteni, el is mondta, hogy mennyit tárgyalnak, de hogy, szóval nem a legjobb irányba mennek a dolgok, tehát ilyen elejtett mondatokból.

– *Tehát, hogy a VPN-esek nem hajlandók velük...*

– Inkább rivalizálásról beszélt. Szóval nem azt mondta, hogy mindent ők akarnak, hanem ilyen rivalizálásról volt szó, hogy ki indult előbb, hogy minek ide még más.

– *A VPN-esek szlovákok voltak, az FMK-ások pedig magyarok?*

– Nem, nem. Nem lehet azt mondani, szlovákok, magyarok vegyesen, sőt, a VPN somorjai vezetője magyar volt.

– *Te és a szűkebb környezeted mennyire volt akkor elégedett azokkal a változásokkal, amelyek itt zajlottak a városban?*

– Nem mondhatnám, hogy elégedettek voltunk, mindenre úgy tekintettünk, hogy ez csak a nulladik lépés, hogy beinduljon valami, hogy ne lehessen azt visszacsinálni. Az első lépés a parlamenti választások lesz, mert néha bekerültek olyanok is mondjuk, akik lehet, hogy a választásokon meg se állták volna a helyüket, lehet hogy a pártja nem is jelölte volna, na de mindegy, ez egy más kérdés. Most nem valakit akarok támadni, ezek a kooptálások is úgy indultak, hogy ki kit ismer. A választás kampányból is áll, választási kampányból. Nekem nagyon sokat adott az első választási kampány. Amennyi helyen én megfordultam, ahol addig nem is ismertek, nemcsak hogy nem ismertek, én sem ismertem Közép-Szlovákiát, Kelet-Szlovákiát stb.

– *Voltak az első forradalmi hetekben olyan hangok a tereken és az asztaltársaságoknál, hogy a kommunistákkal azért nem kellene kesztyűs kézzel bánni...*

– Voltak ilyen hangok, persze, voltak olyanok, akik azt mondták, be kellene őket csukni. Aztán a téren is volt néhány hőzöngő. Azt tudom, hogy amikor a romániai események is beindultak, akkor a kultúrház előtt volt egy ilyen rövid politikai beszéd, kultúrműsor is, és ott voltak olyanok, akik az egyik embert, Presinszkyt, nagyon keményen megtámadták, lekommunistázták. Utcabeli fiúról volt szó, és neki akart menni, úgy kellett őt lefogni.

– *Azokban a napokban, hetekben itt Somorján mennyire volt téma a bősi vízi erőmű?*

– A kezdet kezdetén még nem volt téma. Kezdetben még nem, ez csak később jelentkezett. A politikai változások, az volt az első. Most nem akarok hazudni, talán egy-két hónappal később.

– *Decemberben elkezdték szervezni a kereszténydemokrata klubokat, azonnal még decemberben bekapcsolódtatok ti is a megszervezésébe, téged ki szólított meg?*

– Megjelent a felhívás, s akkor leültem egy-két emberrel meg a plébános úrral: mit lehetne tenni? Neveket mondjak? Boros János, a két Pék lány. Szóval volt három-négy-öt ember, akiket ugye ismertem a templomból, de nem tudtam, hogy mozognak közéleti téren is. Skriba Pál például. Leültünk, megbeszéltük, hogy mit lehetne csinálni, szó volt arról, hogy a templomban csináljunk toborzást. Sokan azt mondják, hogy vallási szervezetként indultunk, ez nem igaz! Ezt abból következtették, hogy a templomokban volt a kezdetek kezdete, mert onnan indult az egész. Volt egy tapasztalatom – de ez már megint egy későbbi téma, akkor már az imnapokkal kapcsolatban –, voltam egy alapszervezetet megalapítani Sárosfán. Sárosfán akkor egy szlovák plébános úr volt, akinek, azt hiszem, az anyukája vagy az apukája volt magyar, tehát törte a magyart, s megkértem, hogy mise után itt szeretnék néhány szót mondani, és hogy megengedné-e, és ez a plébános úr tört magyarsággal elmondta, hogy kedves hívek, nektek most el kell menni Komáromba, mert nektek magyar püspökséget kell kérnetek. Tehát ilyen tapasztalataim is voltak. Úgy megmelengette az ember szívét, hogy még ő is mellettünk áll. Tehát Somorján így indult be az egész. Aztán kezdtük bővíteni a kört, azt hiszem 10-12 ember volt az, akikkel elkezdtük gyűjteni az MKDM szimpatizánsokat.

– *Tisztázzuk tehát, még mindig KDH vagy már MKDM szimpatizánsok voltak?*

– Decemberben kereszténydemokrata klubok voltak.

– *Az emberek kíváncsiak voltak, mit lehet csinálni ezekben a klubokban, mit mondtatok nekik?*

– Akkor már megjelent az első *Kereszténydemokrata Híradó*. Hírhozó, benne van ebben a zöld könyvecskében. Ebben röviden le voltak írva a célok, hogy miről

van szó. Most az embereket, főleg azokat, akik vallásosak voltak, két dolog érdekelte, az egyik a politikai rész, tehát, hogy milyen változások lesznek és mire lehet számítani. Már akkor el lehetett mondani azt, hogy legyen szabad választás, azokat juttassák be, akikben ők megbíznak, akkor még kereszténydemokrata klubok voltak, mi is ilyen csoportosulássá kívántunk válni. Keresztényeként el voltunk nyomva, a feleségemet is figyelmeztették, hogy ha templomba fog járni, kirúgják az állásából. Korábban persze. Nagyon sok embernek volt ilyen tapasztalata. Felmerült a vallásszabadság, meg kell hirdetni, meg kell valószínűsíteni. S az, amit kezdettől fogva hangsúlyoztunk, s ez aztán bekerült az első választási programunkba is, a röplapokba, a magyar nevek használata. Nem tudom most megmondani, hogy kinek a fejéből pattant ez ki, kinek az ötlete volt, de már akkor 1990-ben a választási kampány röpcéduláiban ez benne volt. A mezőgazdaság volt a másik, amiről sokat beszéltünk, az egyik oldalon a elkobozott vagyonok, a másik oldalon viszont, mondjam azt, hogy valamiféle vállalkozás, tehát az, amit láttak Magyarországon, ahol már akkor kezdtek vállalkozni ezen a területen is, és hát az idősebbje meg különösen emlékezett arra, hogy valamikor nekik földjeik voltak, tehát az, hogy vállalkozni szeretnének. Körülbelül ezek voltak azok a témák, amelyek mindenhol rezonáltak. Rövid időn belül 1200-an jelentkeztek, szimpatizánsok, akkor voltak ilyen kis papírok, belépési nyilatkozatok. Tehát decemberben kezdtük, és januárban már megjelent az *Új Szóban* is egy felhívás, hogy Rajczy Lászlónál lehet jelentkezni. Sőt megjelent egy másik is, hogy Magyar Kereszténydemokrata Klubok, Rajczy ott lett bejelentve, de akkor még ez nem volt teljesen tisztázva, hogy a Magyar Kereszténydemokrata Klubok, azok most a Kereszténydemokrata Mozgalom alá fognak tartozni, vagy nem. Ez csak a későbbiekben dőlt el. Azzal, hogy például Rajczy Lászlónak jelentettem be, már azt hiszem január tizenvalahányadikán, azt hiszen 18-án, hány MKDM tagja van Somorján az alapszervezetnek, persze ez még akkor nem volt 1200, de 500 körül volt, mert mi azt csináltuk, hogy az utcákat jártuk, ahol mindenkinek meg volt a saját területe.

– *Rajczy Lászlóval hogy jöttél össze?*

– Újságon keresztül. Nem ismertem őt azelőtt.

– *Tehát megjelent az újságban a felhívás, te pedig reagáltál?*

– Az egyik volt az, hogy az újságban megjelent, másik, hogy megjelent a *Hírhozó*. Az úgy jutott el, és ez megint jó mechanizmus volt, a lévaiak kapták, és például somorján a plébános úr segítségével, nem tudom, hány ezerszer kinyomatuk, tehát sokszorosítottuk. Felhívtam telefonon, ja, telefonom nem volt, az egész kapcsolat az úgy volt, hogy a kórházba jártam, vagy egy utcai fülkéből hívtam, ha működött. Mindig egy marék pénz volt nálam, azt hiszem, akkor csak egy koronásra működött, és elmondtam neki, hogy mi van. Jött is vissza a papír, hogy be vagyunk regisztrálva ilyen-ilyen szám alatt, és majd értesítenek, hogy mikor lesz az első közgyűlés.

– *Személyesen mikor találkoztatok?*

– Rajczyval? Januárban vagy februárban, még a közgyűlés előtt. Azzal is megbíztak bennünket, hogy ha megalakult valahol egy alapszervezetet, a környező falvakban is csináljuk meg, tehát így, amit már említettem az előbb, Sárosfán is elindítottam, s több faluban is. Ez ma már érthetetlen, hogy ebben az anyagi világban, egy-egy mérnöki fizetés nem volt olyan sok, akkor hat vagy hét éve dolgoztam már, és nem akarok hazudni, de úgy 3000 koronát kereshettem. 22 ezer kilométert futottam le pár hónap alatt, lehet, hogy fél év.

– *Ez a 22 ezer egynéhány kilométer mennyi pénzembe került?*

– Azt ki lehet számolni, akkor úgy 7 liter körül evett a 120-as Skodám, a benzinnek literje, ha jól emlékszem, 14 korona volt akkor, vagy hogyan, akkor ha 20 ezret számolok, akkor az körülbelül 20 000 ezer koronába került.

– *És a feleséged ezt nem vette úgy, hogy ez a pénz valami másra kellett volna?*

– Nem. Az egyik oldalon, mondom, hogy nekem volt már valami pénzmagom, azaz, hogy a ZTS-től kaptam össze-vissza 34 000 koronát, amellett, hogy kaptam a stipendiumot, tehát a szociális és még a másik stípit is. Emellett minden évben minimum egy hónapot brigádoztam, olyan helyre mentem, ahol jól lehetett keresni. Megtakarításból ment el, közös pénz volt, de nálunk az soha nem volt probléma. És nemcsak én, hanem mondjuk a Rajczy, aki ennek az x-szeresét futotta le. És csinálták az emberek, és nálunk ez soha nem volt valami konfliktusnak a csírája, hogy ennyi meg annyi pénz elment.

– *Mikor kapcsolódtál be aktívan a formálódó vagy még csak csírájában létező mozgalomba?*

– Most akkor ugrunk egy kicsit, mert az, hogy ez különálló mozgalom lett, arról az 1990. március 17-i első közgyűlés döntött.

– *Az még messze van. Előtte itt van a Kereszténydemokrata Mozgalomnak az alakuló közgyűlése, ami ugye február 19-e.*

– Az nem a közgyűlés volt. Megtartotta alakuló kongresszusát a szlovákiai Kereszténydemokrata Mozgalom 1990. február 18-án. A KDH...

– *Ezen képviseltették-e magatokat, magyarok?*

– Igen, voltak ott magyarok, és végül is ez egy lökést adott akkor ahhoz, hogy a későbbiekben különálló mozgalommá kell válnunk. Ott több olyan dolog hangzott el, ami a magyarok – így fogom mondani – zsebében kinyitotta a bicskát, hogy mondjam finomabban – felnyitotta a szemüket. Az egyik oldalon, nem voltak hajlandók semmiféle kisebbségi programról beszélni. A másik oldalon, akkor már kezdett szerveződni egy hetilap, egy katolikus hetilap. Szlovák részről már régebben működött a *Katolícké noviny* (Katolikus Újság), és tudom, hogy mindenáron és minden módon fékeztek a magyar újságnak a létrejöttét. Anyagi módon, meg hogy kik fogják csinálni, a szerkesztőség. Erről leginkább Koller Gyula esperes úr

tudna beszélni, aki valójában az egyik szülőatyja volt a Reménynek. A szlovák papok részéről, sőt a Čarnogurskýék részéről is elhangzottak olyan vélemények, hogy miért kell magyar vonalon is ügyködni. Tehát ezek voltak az első jelei annak, hogy hoppá! Senki nem gondolt arra, hogy ebből probléma lehet, hogy valaki szlovák meg magyar, hanem az a kezdetleges ováció, az a hurrá hangulat, hogy most van lehetőség változtatni, akkor gyérünk, nyomjuk azt a szekeret, de gyorsan és közösen. Igen a szekeret lehet nyomni, de ha valaki oldalról akarja nyomni, ott gond van, csak a szavazatok érdekli őket. Gyertek, csak ne magyarkodjatok!

– *Előtte már valaki leült tárgyalni?*

– Persze. Janics Kálmán, Szőcs, ha jól tudom, és ha jól emlékszem, Rajczy. Ez még a közgyűlés előtt volt. Szlovák részről a Čarnogurský volt ott és Mikloško. Azt tudom, hogy a mieinknél ez nagyon mély sebet ejtett, mert várakoztatták őket egy olyan helyiségben, azt hiszem itt valahol már a KDH-ban, egy olyan helyiségben, ahol egyetlen szék nem volt, és aztán nem tudtak megegyezni. Arról volt szó, hogy akkor most hogyan, tehát beindult a magyarlakta vidékeken is a kereszténydemokrata klubok alakulása, és milyen szerepet szánnak nekik, szóval nem bírták megérteni, hogy miért kell ennek külön szerepet szánni, a magyaroknak. Nem értették meg a problémának a lényegét.

– *Tehát azt akarták, hogy az ő részükről felvázolt koncepciókat, célkitűzéseket a magyarok is támogassák.*

– Igen. Azzal, hogy se a vezetőségben, sehol nem lesz ember.

– *Volt erre igény konkrétan, hogy a vezetőségbe is valakit...*

– Akkor, amikor ez a beszélgetés volt, vagy várakoztatás, akkor már egyértelmű volt, hogy ebből nem lesz semmi. De azt tudom, hogy Hamerlik Rudolfot – később felkerült a KDM listájára is, sőt parlamenti képviselő lett belőle – azzal bízták meg, hogy itt a magyarok felé a későbbiekben közvetítő legyen. De ez nem működött.

– *Nem bíztak Hamerlikban?*

– Nem, nem a Hamerlikkal volt a probléma, a probléma a KDH-val volt. Tehát a KDH hozzáállása, egyáltalán a kisebbségi dolgokhoz, az a vélemény is, hogy mi nek kell itt még külön magyarnak is lenni, hogy keresztények vagyunk, az a fontos. Azt hiszem, ma már ők is belátták, hogy ez nem így működik.

– *Milyen alapon esett Hamerlikra a választás?*

– Ezt nem tudom megmondani, lehet, hogy voltak már korábban valamilyen kapcsolataik.

– *Tehát az első ilyen találkozó nem volt sikeres, aztán a KDH kongresszusán kiderült, hogy*

– Igen, de az első közgyűlésünk döntött, minden akkor már létező klub kapott lehetőséget részt venni. Somorjáról engem bíztak meg, meg ezt a hölgyet, nem jut az eszembe a neve, hogy részt vegyünk, és tudom, hogy ott volt Hamerlik is. Tehát ő azért volt ott és azért kardoskodott végig, hogy ne alakuljon külön mozgalom, továbbra is a Kereszténydemokrata Mozgalom szárnyai alatt legyünk. Azt hiszem, még egy ember volt ott, nem emlékszem a nevére, aki emellett tette le a voksát. Azt most meg nem mondom, hogy hányan, de akkor nagyon sokan hozzászóltak, és akkor ugye az embereknél még nem volt szokás, hogy fél órát beszéljenek. Szóval, nagyon sok ember felszólalt ott, éppen azért, mert kevesebbet beszélt mindenki, mint most. A Remény ügye is felmerült, hogy a Kereszténydemokrata Mozgalomnak megjelent már a programja, és abban nem szerepelt semmi olyan, amivel minket megszólítottak volna. Ezek alapján született meg a döntés, hogy külön mozgalomként alakuljon meg a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom.

– Ott helyben meg is született a döntés?

– Hát közgyűlés volt, a közgyűlésen persze döntést hoznak. Azzal, hogy a közgyűlés megválasztotta a vezetőséget. Volt egy másik dolog, hogy a felszólalások alapján – nem ismertségi kör alapján – kerültek be az emberek a vezetésbe, így kerültem be én is az első vezetőségbe, mint elnökségi tag. A küldöttgyűléssel nem is volt probléma, akkor nem voltak még politikai csatározások, aki mert, aki fölszólalt ott, az került a jelöltek közé.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

(Fotó: Berta András)

4

CSALA KORNÉLIA

CSALA KORNÉLIA

1941. május 24., Abara. Közgazda. A királyhalmeci magyar gimnáziumban érettségizett (1958), majd szakosító vizsgát tett a tornaljai közigazdasági továbbképző iskolában. Könyvelőként, közigazdászként, banki ellenőrként, programozóként dolgozott. 1989–1991 között a Független Magyar Kezdeményezés kassai helyi csoportjának elnöke, 1991-től 1998-ig az FMK kassai elnökségi tagja. 1999-től a Kassai Polgári Klub, 2003–2007 között a kassai Magyar Közösségi Ház elnöke.

– Foglalkozása?

– Eredeti foglalkozásom agrárközgazdász. Ezt meg kellene magyaráznom, hogy miért lettem az, ami lettem. A Királyhalmeci Tizenegyéves Magyar Tannyelvű Középiskolában érettségiztem. Sajnos, származási okokra hivatkozva megakadályozták, hogy főiskolára, egyetemre kerüljek. Eredetileg gyermekorvos szerettem volna lenni. Ebből nem lett semmi. Egyetlen hely, amit engedélyeztek a Tornaljai Mezőgazdasági Felépítményi Iskola volt. Oda felvettek, elvégeztem. Először könyvelőként dolgoztam, később az egyik szövetkezet főközgazdásza voltam. Kassára 1964-ben kerültem, ahol banki alkalmazottként dolgoztam a Szlovák Állami Takarékpénztár hitelkönyvelési osztályának ellenőreként. Elvégeztem egy programozói tanfolyamot, és 1968. február 1-től a számítástechnikában folytattam munkámat. Később Németországban, Lipcsében számítástechnikai kurzusokat végeztem az akkori EC IO40-es gépre és egy mezőgazdasági számítástechnikai intézet kutatási osztályán voltam alkalmazva mint kutató egészen a betegségemig, amikor nyugdíjaztak 1983. január 1-én.

– Az előző mondatra visszatérve tehát, hogy nem folytatta tanulmányait a királyhalmeci gimnázium után, ez esetleg összefüggött a szülők foglalkozásával?

– Igen, édesapám református lelkész volt. A családban nagyon sok lelkész és más értelmiségi volt anyai és apai ágon is. Gondolom, ez nem tetszett, és talán nem tetszettek a nézeteim sem. Pár vitám volt az iskola akkori igazgatójával, Tolvaj Bertalannal, akinek a nézeteivel képtelen voltam azonosulni. (...) Azt hiszem, nem tudta nekem elfelejteni, hogy vitatkoztam vele, és tűzzel-vassal megakadályozta, hogy tovább tanulhassak, és annak ellenére, hogy az iskola egyik legjobb tanulója voltam, az ötvenes évek társadalmi körülményei ebben neki szabad kezet adtak.

– *A családban foglalkoztak-e politikai kérdésekkel, jelen volt-e a mindennapokban a politizálás abban az időben?*

– Édesapám nem politizált, komolyan vette hivatását, és főleg a lelkészi munkájával volt elfoglalva. Szélesebb családi körben a nagyapám, mivel kárpátaljai házukat lebombázták, nagyanyámmal együtt hozzánk költöztek. Őt nagyon érdekelte a politika, és én gyerekkoromtól kezdve (...) vele és anyámmal együtt talán 4-5-dikes elemista koromtól kezdve hallgattam a Szabad Európát, az Amerika Hangját és ahogy megvitatják otthon egymás közt a helyzetet.

– *Volt-e valaki tagja a Csehszlovák Kommunista Pártnak a családban?*

– Nem volt senki a kommunista pártnak tagja, ahogy visszaemlékszem, a széles családi körben sem. Viszont voltak többen a családban és a baráti körben is, akik inkább ellenzékieknek számítottak. Tudatosan vagy tudatlanul, de ellenzéki hangulat uralkodott mindig a társaságban, amelyik összejött nálunk.

– *A szlovákiai magyar szerveződésekben, konkrétan a Csemadokban részt vett-e a család?*

– Édesapám a Csemadoknak annak megalakulása óta tagja volt. (Én 1960-ban léptem be.) Amiben tudott, segítségére volt a Csemadoknak, már ameddig engedték. Később már nem, mert ideológiai szempontból a lelkész nem foglalkozhatott a fiatalsággal. Amíg otthon voltam, az otthoni szövetkezetben alakítottam egy ifjúsági klubot, ahol úgy irányítottam a dolgokat, hogy sikerült egy kisebb könyvtárat összehozni, és igen gyakran tartottunk felolvasó estet.

– *Említette, hogy értelmiségi családból származik. Újságolvasás, tévénézés, rádióhallgatás mindennapos szokások voltak. Ezen keresztül, ahogy említette a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangján kívül jutott-e el önökhöz valamiféle politikai hatás Magyarországról? Sárospatakról álltak kapcsolatban valamiféle ellenzéki körökkel, tehát az 1960-as években ...*

– Az 1960-as években már igen. Előbb nem, mert Magyarországra először az 1956-os forradalom után jutottunk el. Ott igen és, hát... Nem tudom, említettem-e már az Újszászi családot, ahol gyakran összejött a magyar értelmiség színe-java. Ezt nem kell bővebben fejtegetni, hisz közsímet, hogy mit jelentettek ők, nemcsak Kelet-Magyarországra, de az egész Magyarországra számára.

– *Milyen emberek fordultak meg ott?*

– Az irodalom, a politika, a tudomány összes területéről jöttek oda. Olyan volt, mint egy sziget; megpihent az ember és amellett rengeteg tudást szerzett. Több-ször megfordultam ott ezekben a körökben, és borzasztó nagy hatással volt rám. Ezen kívül egy másik hely, amely hatást gyakorolt rám, Budapest, ahol ro-koni körökben szintén sok olyan emberrel találkoztam, akik később az ellenzék-hez csatlakoztak. (...)

– *1968, a változások szele, a prágai tavasz, milyen hatással volt Önre?*

– Előbbről kezdeném, egészen 1964-től. Ki kell fejtenem egy időszakot, ami nagy hatással volt nemcsak rám, hanem Szlovákiában több magyar fiatal értel-miségire is. Meg kell említeni a nyári ifjúsági táborozásokat, a NYIT-et. Azt hi-szem, már említettem is, hogy lényegében a NYIT nem 1965-ben a kőrösi tábo-rozással indult, hanem volt egy előtáborozás. Valami, amit talán nem is evidál-tak, de 1964 nyarán találkoztunk Gombaszögön, egy pár prágai és egy pár po-zsonyi egyetemista volt ott. Én a bátyám, Erdélyi Géza révén kerültem be ebbe a társaságba, ahol kb. 15-20 ember jött össze és inkább a „Sarlóra” emlékez-tünk. Megtárgyaltuk, hogy mit lehetne most tenni, mit kellene csinálni. Főleg a falukutatás izgatott bennünket, hogy hogyan lehetne tovább folytatni. Sajnos ezek csak tervek maradtak. (...) Ott a tábortűznél, egy ilyen hetes táborozásnál sok mindent megtárgyaltunk. Később jött a következő, vagyis az első nyilvántar-tott tábor, a kőrösi tábor, amit az Ady Endre Diákkör szervezett. Abba már be-kapcsolódott a JAIK és bekapcsolódott a kassai Új Nemzedék Klub is. Kárpát-medence több magyarulta területéről is voltak vendégek, és ez is egyéniség-formáló hatással volt az emberre. A következő tábor Abarán volt, amelyen az Új Nemzedék Klub meghívására részt vett Németh László is. Még ezzel kapcsola-tban meg kell említenem, hogy Németh László írásaival az otthoni családi könyv-tár révén ismerkedtem meg, és később aztán tudatosan vásároltam könyveit. Itt Kassán 1965-től voltak rendszeres klubtalálkozók. Bár az Új Nemzedék 1961-ben alakult, de keretében csak énekkar, irodalmi színpad és tánckör működött, a klubban viszont rendszeressé vált a heti találkozó, amelyre meghívtunk egy-egy közéleti személyiséget vagy művészt. Ha ez nem sikerült, akkor szabad fog-lalkozásként vitafórum alakult. A fiatalok nagyon szép számban jöttek össze, 1968 előtt 50-70 ember jött össze a főutcai teremben, amit Bába Piroska se-gítségével sikerült megszerezni. A Klub tagjaiból szerveződött később az FMK Kassán.

– *Ez az Új Nemzedék Kör a Csemadok keretén belül működött?*

– A körök igen, de a Klub nem a Csemadok keretében, hanem félig-meddig önál-lóan a Batsányi Kör támogatásával működött, bár voltunk néhányan, aki tagjai voltunk a Csemadoknak és a Batsányi Körnek is. A Batsányi Kör működéséről vannak nálam kompetensebb emberek, akik erről nyilatkozhatnak, de annyit el kell mondanom, hogy nagyon magas szinten szerveztük a dolgokat. Olyan ven-dégeink voltak, mint Illyés Gyula, Keresztúri Dezső, Esze Tamás, Ádám Jenő; meghívtuk Kodály Zoltánt, aki sajnos közben meghalt, így csak az özvegye

Péczy Sarolta jött el. Évente két-három műsoros estünk volt a Művészetek Házában, melyen fellépett Pásztor Ditta, a Tátrai Vonósnégyes, több operaénekes. Rendszeres vendégünk volt Jancsó Adrienne, Béres Ferenc és míg élt, Török Erzsébet. A magyarországi vendégek fellépésének fő szervezője Dobozyné Erdélyi Zsuzsanna volt. Akkor még élt a lelkesedés a magyarországi művészekben, és sohasem kértek fellépési díjat, csak költségtérítést. Itt Kassán, hála Béres Józsefnek, a Batsányi Kör első elnökének és kiváló szervezőképességének, mindig telt ház várta az előadókat. Ez a Batsányi Kör volt az Új Nemzedék Klub főtámogatója.

– *Nem konkuráltak ezzel a Csemadoknak, illetve a Csemadok nem vette rossz néven?*

– Abban az időben a Csemadok, amely kezdetben nagyon-nagyon jól működött Kassán, már stagnálni kezdett. Meghaltak a nagy veteránok, akik a kulturális munkát még a Katolikus Legényegyletben kezdték. Olyan volt az akkori Csemadok titkár és a vezetés egy része, akikkel már nem tudtunk együttműködni. Szóval nekik nem volt érdekük, hogy összetartsák a magyarságot és magas szintű műsorokat szervezzenek.

– *1968, Batsányi Kör, Új Nemzedék.*

– 1968-ban a Batsányi Kör és az Új Nemzedék is működött. A Batsányi Körnek, azt hiszem a hetvenes években, talán 1973-ban vagy 1974-ben volt az utolsó rendezvénye, ezután végképp felszámolták. 1970 körül Béres József, a Kör addigi elnöke lemondott, Göröcs Mihály vette át a vezetést. A konszolidációs időszak kezdetével jöttek a problémák. Azt hiszem nem titok, azóta mindenki tudja, hogy Göröcs a titkosszolgálat embere volt. Az Új Nemzedék Klub, melynek működését később egészen más alapokra helyezték, 1968-ban még nagyon lelkes munkát folytatott.

– *Mi történt 1968-ban és 1968 előtt?*

– Újra megemlítem, hogy rendszeresen hívtunk meg közéleti személyiségeket, irodalmárokat, művészeket, festőket, például Szabó Gyula festőművészt, aki kiállításra rögtönzött a Klubban, és előadást tartott a művészetről. Egy alkalommal Dobos László volt itt, aki egy nagyon lelkesítő beszédet mondott, de amikor megkérdezték tőle, hogy mit tud vállalni, hogyha ezek az emberek csakugyan elkezdenek követelőzni, mellénk tud-e valaki állni és tudja-e biztosítani ezeknek az embereknek, hogy nem kerülnek bajba. Erre a kérdésre nem volt hajlandó feladni. Felállt és otthagya a vitát.

– *Ez akkor volt, amikor a kormányban...?*

– Ez akkor történt, amikor tárca nélküli miniszter volt. Előzőleg Kocka István volt a minisztériumban, aki a klubokat felügyelte. Ő nem nagyon szólt bele a dolgokba. Egyszer-kétszer behívott minket, de nem adott direktívákat. Még az utolsó ténykedését el kell mondanom. Én őt nem ismertem közelebbről, csak azon a

két-három összejöveten találkoztam vele. Meg kell mondanom, hogy az utolsó találkozáson azt mondta nekünk, ne adjatok ki semmi névsort. Viszont az őt követő Tolvaj Bertalan, aki átvette a hivatalát, követelte, hogy mindenki lépjen be a Csemadokba és adjuk le a névsort, csak akkor működhet tovább a Klub. Ugyanezt követelte tőlem a rendőrség is. Behívtak a rendőrségre 1968 után, és szintén a névsort követelték, de mondtam, hogy nekem nincs semmilyen névsorom. Természetesen, ez nem volt igaz. Hazamentem és eltüntettem az iratokat. Azt mondták, hogy akkor írjam össze az embereket, mert úgyis ismerem őket, ha oda járnak. Azt feleltem, én nem kérdeztem senkitől a nevét. Én nem azért vagyok ott. Így aztán, nem tudom helyes cselekedet volt-e, ma sem tudom, nem vállaltam tovább a munkát. 1968-ban már férjnél voltam, gyereket vártam és nem vállalhattam az izgalmakat. Jó ideig nem mentem a klubba.

– *Tehát egyértelműen ellenzéki klubként volt számon tartva?*

– Igen. Az Új Nemzedék Klub is és a Batsányi Kör is.

– *1968-ban ezen kívül fejtettek-e ki konkrét politikai tevékenységet?*

– Annyit tehattunk, hogy részt vettünk mindenben, aminek értelme volt, például sztrájkok a munkahelyen. Azokon részt vettünk. Akkor egy munkahelyen dolgoztunk a férjemmel, minden egyes tiltakozást aláírtunk és minden sztrájkban részt vettünk.

– *Ennek következményei?*

– Következményei? Én közben elmentem anyaságira, úgyhogy nálam nem mutatkozhattak. A férjemnek munkahelyet kellett cserélni.

– *1968 utáni évek, 1970–1980-as évek, kapcsolatot tartott-e fenn a csehszlovákiai, magyarországi ellenzéki formációkkal? Illetve az akkori Jogvédő Bizottság munkáját tudta-e követni?*

– Én nem voltam tagja a Jogvédő Bizottságnak, viszont voltak köztük ismerőseim. Tudomást szereztem a dolgokról, viszont közben én az 1970-es években kint voltam Németországban. Kicsik voltak a gyerekek, a szüleim betegeskedtek, ápolgattam őket, nem tudtam abban az időben szerepet vállalni. Utána közbejött a betegségem. Figyelemmel kísértük mindig, és tudtuk a történéseket, de aktívan nem vettünk részt. Tudtuk a magyarországi történéseket is a rokoni és baráti kapcsolatok révén.

– *Volt-e a családban olyan személy, esetleg olyan esemény, ami 1968-ra vezethető vissza? Tehát volt-e börtön, azon kívül, hogy a férjének munkahelyet kellett változtatni? Voltak-e valamiféle számonkérések?*

– A szűkebb családban nem igazán volt, mert a három testvérem közül kettő aktívan soha nem politizált. Géza bátyámat nagyon szorongatták, és nagyon sokszor próbálták kényszeríteni arra, amire soha nem volt hajlandó, így megvolt a börtön

nála is a dolgoknak. A távolabbiban tudomásom szerint nem volt. Mivel nem volt párttag a családban, tehát nem tudták kidobni őket a pártból, viszont munkahely változtatásokra egy páran a szélesebb családi körben is rákényszerültek.

– *Akkor ugorjunk egy nagyot – 1989 novembere. Tudvalevő, hogy ön szinte az első volt, aki a tüntetések hírére reagált Kassán.*

– Nos, ehhez megint csak bővebben meg kell világítanom a helyzetet. Hozzám Bibó könyve még kéziratban a bátyám révén eljutott, és áttanulmányoztam. Őriási hatást gyakorolt rám, azt mondani sem kell.

– *Milyen időszakban volt ez, amikor a kezébe vette ezt a könyvet?*

– Közvetlen a 80-as évek elején. Akkor én már nyugdíjas voltam, nagyon komoly betegség után. Nem titok, rosszindulatú limfatikus daganatom volt. Szerencsémre itt vagyok és élek. Volt alkalmam olvasni, figyelemmel kísérni a magyar televíziót, a magyar rádiót, és ez hatással volt rám. Az 1989-es események idején a két lányom egyetemista volt, az egyik Prágában, a másik Pozsonyban. A prágai részt vett a 1989. november 17-i tüntetésen. Utána telefonon értesültem róla, és megint csak a Szabad Európa Rádió és a Magyar Televízió révén, mert a csehszlovák televízióban hírzárlat volt. Hívott a kisebbik lányom is hétfőn este. Barak Laci megírta a *Napban*, hogy Kassára a VPN vonattal érkezett el csak az események híre, és csak aztán kezdtek itt a szervezkedni. Ez tévedés. November 17-e utáni hétfőn este gyertyás menettel vonultunk végig a férjemmel együtt. Igaz a járdán, mert a diákok vonultak az úton, és mi már nem voltunk diákok, de végig a főutcán ment a nagy tüntetés. Az akkori Tuzex falán volt egy emléktábla, ahol 1968-ban elsőként agyonlőttek egy diákot az orosz katonák és még néhány embert. A táblát a konszolidáció idején a hatalom eltávolíttatta, a gyertyás menet mégis erre a helyre vonult, és itt tették le az égő gyertyákat. Még azon a héten, ma sem tudom, hogy ki, legépelve elküldte címemre az FMK alapszabályait és kiáltványát. (...) Felhívtam néhány embert az Új Nemzedék Klubból, és elkezdtünk szervezkedni. A jelentkezési lapokat, mivel az FMK-nak még nem volt irodája, a megadott magáncímek egyikére, Hunčík Péter címére küldtük el. Ezek után már küldték a címemre a *Szabad Kapacitást*. Abból értesültem az alapszervezetekkel kapcsolatos tudnivalókról. 20-22 taggal megalapítottuk az alapszervezetet, és azonnal bejelentkeztünk. Azt hiszem, innen datálódik, hogy a kassai alapszervezet az 1-es számot kapta.

– *Tehát ez volt a legelső, ami szerveződött?*

– Nem tudom, mindenesetre egyes szám alatt jegyezték be. Mi próbáltunk tovább szervezkedni. Felkerestük a Csemadokot, iskolákat stb.

– *Milyen volt a fogadtatás a Csemadokon belül, hogy megjelent egy politikázó magyar szervezet?*

– Nagyon-nagyon kétértelműen fogadták a dolgot. Kolár Péter volt az, aki azt mondta, hogy ez nagyon jó. Amint a VPN-ben megjelentek a felhívások, hogy le-

het panasszal és kérelemmel is fordulni hozzájuk, minden Csemadok kérelemhez kérték az FMK támogatását és az én aláírástomat, viszont a vidéki titkár, Boda Ferenc nagyon ellene volt, az ő véleménye szerint csak arra kell hallgatni, amit Dobos László mond. Ők Magyar Fórumot kezdtek szervezni. Kimentem vidékre szervezni az FMK-t, magyar falukban, ő ment utánam és megalapította a Magyar Fórumot. Tudjuk, mi volt a háttérben. Közben volt a Csemadoknak egy nagygyűlése a Tháliában, én ott is felolvastam az FMK felhívását és alapszabályait, kitettem az ívet, hogy írják alá. Alá is írták egy jó páran, de voltak, akik megtámadtak, hogy szét akarom verni a magyarság egységét. Már akkor ott egyenesen, az még 1989 decemberében volt. Tudni kell azt is, hogy itt Kassán először az Občianske fórum, a Polgári Fórum alakult prágai mintára, mert Kassára nem Pozsonyból jöttek a hírek, hanem Prágából – aztán lett csak a VPN. Én elmentem és megkértem, hogy tehessük ki az FMK felhívását az FMK alapszabályaival. Jöttek is aláírni, kb. 1000 ember. Azok közül vannak sokan később az Együttélésbe, vagy az MKDM-be mentek át, de viszont azt el kell mondani, hogy a mai napig nagyon stabil támogató rétege van itt Kassán az FMK-nak.

– *Milyen volt a vezetés, illetve a VPN-nel történt kapcsolatfelvétel milyen volt?*

– Amikor decemberben megalapítottuk az alapszervezetet, természetesen utána lett két szóvivő, én és Kovács Tibor vegyész, aki egy kutatóintézetben dolgozott.

Csala Kornélia, Szöllös Ilona és Végh László (Fotó: Berta András)

– *Milyen körülmények között dolgoztak akkor az első napokban?*

– Térdünkön itthon és saját telefonunkon. Irodánk nem volt, és mindent itthonról bonyolítottunk vagy személyes felkereséssel. Aztán később, mikor aláírta az FMK és a VPN Pozsonyban az együttműködési szerződést, azt hiszem, hogy január 20-án, utána két nappal, mivel nekünk is ki volt már dolgozva a szerződés az itteni viszonyokra, mi is aláírtuk és kaptunk egy irodahelyiséget. Volt ott telefon is, és akkor már könnyebben tudtunk működni. Én nem tudtam egész napos munkát vállalni, természetesen alkalmazott nem volt, de kétnaponként bejártam. Délelőtt vagy délután ott voltam, ki volt írva, hogy mikor.

– *Ki volt akkor a VPN vezetője?*

– A VPN vezetője először Peter Rašev volt, később lett Marcel Strýko, a koordinációs irodában pedig a Neuwirt. Neuwirtban nagyon jó támaszra találtunk, mert csakugyan sok mindenben igyekezett segíteni nekünk.

– *Nem lehetett érezni valami nemzetiiségi ellenszenvet?*

– Ezeknek az embereknek a részéről nem, de voltak külső támadások. Ezeket megvitattuk. Most itt visszatérek, vissza kell, hogy térjek valamire. Nekünk a magyar ellenzékkal kapcsolatunk volt. Szlovákiában, azt mindenki tudja, hogy nem volt egy kiépített ellenzék. Létezett valami, de vallási és nemzeti alapon tömörültek. Viszont azok között, akik ott fő-fők voltak ebben a vallási alapon tömörülő ellenzéki táborban, azok közül nagyon sok volt – vagy a férjem kollégái, vagy az én kollégáim. Velük hosszú éveken keresztül nagyon jó kapcsolatot tartottunk fenn, sőt még azokkal is, akik később nemzetivé váltak. Nekünk éjszaka-ba nyúló vitáink voltak. Az ellenzéki kérdésekben nem volt köztünk ellentét, de meg kellett vitatnunk a nemzetiiségi kérdéseket is. Sikerült is, mert ha észérvekkel az ember nyugodtan leül, és ha intelligens emberekkel kezd el tárgyalni, akkor nekik is el kell ismerniük azt, ami igaz. Viszont mi soha nem voltunk úgy, hogy veszekedésig fajult volna a dolog. Sem a férjem nem az a típus, én pedig végképp nem vagyok olyan, mert otthonról erre egy nagyon jó ajánlást kaptam. Szüleim azzal engedtek el, főleg az édesapám, hogy soha ne hagyd a magadét, de úgy vedd, ami a tiéd, hogy ne sérts vele másokat. Tartsd tiszteletben a mások véleményét. Ez az alaptétel mindig átsegített minket még a legélesebb vitákon is. Elismerték úgy, hogy talán én azt mondom, még a mai napig is, ezek az emberek között nincs nemzetiiségi ellentét itt Kassán. Ezek eléggé mérvadó személyiségek a mostani kassai demokratikus pártokban, ezért azt hiszem, hogy a mi vitáink is hozzájárultak a mai sikeres együttműködéshez. (...)

– *Mik voltak az első napokban azok a problémák, amiket meg kellett oldani, mármint a VPN-nel együtt?*

– Jöttek tanácsot kérni az emberek. Ki kellett utazgatni falukra. (...)

– *Milyen jellegű kérdések merültek fel? Mi volt az a probléma, amivel önökhöz fordultak.*

– Volt olyan kérdés, hogyan lehet leváltani az igazgatót. Hogyan szervezzék meg ezeket a leváltásokat. A falvakból jöttek a kérésekkel, hogy menjünk gyűlést tartani, mert ők is változást akarnak. (...) A legtöbb kérdés a munkahelyi változásokkal és a vagyoni jogi sérelmekkel kapcsolatban volt. Volt egy másik nagyon fontos probléma. A mai napig nem tudom megérteni, miért nem vettek róla tudomást a pozsonyiak, pedig Nagy Lacinak személyesen magyaráztam el telefonon. Rengeteg panasz gyűlt össze az elhurcoltak részéről nem a politikai foglyok, hanem a „mályenkij robot” túlélőitől. A panaszosok jöttek a VPN-be is és hozzánk is. Ičo Tiborral gyűjtöttük ezeket a panaszokat, rengeteg volt itt keleten. Nyugaton nem értették meg. Aztán később a választási kampányban ezt az Együttélés használta ki. Pedig először mi gyűjtöttük össze az adatokat, és mi kezdeményeztük a VPN-el együtt, hogy a felsőbb szervek is foglalkozzanak az ügygel. Mikor megjelent az *Új Szóban*, hogy csak az Együttélés tudja ezt orvosolni, akkor én újra kértem A. Nagy Lászlót, hogy tiltakozzon. Itt keleten a választók nagy részét ezzel fogta meg az Együttélés. Rengeteg embert érintett. (...)

– *Hogy látta az FMK fölbomlását a nagygyűlések után, tehát ahol az egyetértés uralkodott. Mi volt az a döntő mozzanat, ami kiváltotta az emberekből, illetve kik voltak, milyen formában, párttagok, nem párttagok, akik úgy gondolták, hogy egy másik magyar mozgalmat vagy pártot kell létrehozniuk?*

– Szerintem főleg a volt párttagok követelték. Én legalább is azt láttam, hogy amikor kimentünk gyűlésre még Királyhelmecekre is, ott volt Világi Oszkár, Tóth Károly és még valaki. Ismertem azokat az embereket személyesen, és főleg azok követelték, akik párttagok voltak, no meg Gyimesi. Az ŠtB és a volt kommunista párttagok követelték, hogy egy pártot kell alapítani, valami mást. Hiába próbáltam a volt tanáraimmal is beszélni, kijelentették ugyan, hogy egyetértenek az FMK alapszabályával, hogy ez mind szép, de nem elég a mozgalom, kell egy párt, egy másik párt, mert ez nem elég magyar. Már akkor valaki irányított, szerintem, meg kell csak nézni, hogy kik írták alá a felhívást az Együttélés alapítására. Ott két vadász szerepel, mindkettő neve a listán van. A harmadik Duray volt. Hárman írták alá. Mikor ezt megláttam, nagyon sok embernek megmondtam, hogy már elegendő van belőle és remélem nekik is, hogy vadászaton döntsék el a sorsukat. Most már mi akarjuk kézbe venni, ne pedig újra a vadászok döntsének. Döntögették eléggé a pártállam alatt vadászaton a sorsukat. Én így láttam ezt az egészet.

– *Helyi szinten a Csemadok az Együttélés Politikai Mozgalom megszervezése mellett állt ki? Vagy csak néhány személy?*

– A Csemadok itteni vezetése az Együttélés Politikai Mozgalom megszervezése mellett állt ki testületileg átadva a névsort. Sőt azt akarták, hogy a Csemadok alakuljon át párttá. Duray január elején volt itt kb. 13-14-én. Mennie kellett volna találkozóra Prágába a volt Chartásokkal, és ahelyett, hogy oda ment volna, eljött ide, természetesen nagy ovációval fogadták. Először én is lelkesedtem. Durayt ismertem az abarai táborozás óta, tehát 1966-tól, és tudtam róla azt, amit akkoriban tudni lehetett. Az FMK is őt kereste meg legelőször, és azon gondolkodtam, hogy nem lenne-e jobb csakis egyúttal maradni, nem lesz-e még-

is egy magyar párt, egy magyar mozgalom. (...) Duray provokatív konfrontációs hangnemben elmondott beszéde után egyenesen megéreztem, hogy ebben nem szabad részt vennem, mert ilyen hozzáállással nem használunk a magyar közösségnek. Közben a beleegyezésem nélkül besoroltak a szervezők közé és felolvasták a nevemet. Erre felálltam és bejelentettem, hogy én egy más mozgalomnak, az FMK-nak vagyok a szervezője. Mi úgy gondoltuk itthon és a baráti körben is, az a legfontosabb, hogy megdőljön a pártállam. Végre legyen egy demokratikus kormány, és mindenképpen meg kell teremteni a demokratikus viszonyokat Szlovákiában és a demokratikus viszonyok keretén belül természetesen követelni a mi jogainkat. Ez teljesen természetes, de addig, míg nem lesz itt demokrácia, addig úgy sem tudunk elérni kisebbségben semmit. Ezen az alapon, szóval a baráti körök és a szűkebb társaság, akik egykor az Új Nemzedék Klub tagjai voltak, azok 80 %-ban kitartottak az FMK mellett.

– *A későbbi két magyar mozgalom az Együttélés és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom jelenlegi vezetői közül többségben voltak azok, akik az FMK-ból váltak ki?*

– Itt helyben, a helyi vezetők közül?

– *Igen.*

– *Igen. Aláírták az FMK-ba a belépési nyilatkozatot, és aztán átmentek az Együttélésbe. Egyedül Balassa Zoli soha nem írta alá. Ő viszont nem is ezt akarta. Ő azt mondta, hogy a Kassai Magyar Baráti Társaságot szervezi, és ezen felül akartak egy hasonló valamit, mint Dobos László, Szlovákiai Magyar Demokrata Fórumot.*

– *Mik voltak azok a mozzanatok, amik döntőek voltak az ön számára, hogy a nagypolitikában részt vegyen? Tehát volt-e olyan személyiség, esetleg látogatás az akkori VPN-Občianske fórum vezetői részéről, akik említésre méltóak?*

– Tévedés ne essék. Én a nagypolitikában soha nem voltam benne, csupán a helyi politizálásban. Felkérést ugyan kaptam, akartak jelölni képviselőnek, de nem vállaltam, mert ismerem fizikai képességeim határait. A helyi politizálásnak nagyon jót tettek a látogatások, azok a gyűlések, amikor eljöttek Pozsonyból, az egy olyan biztatás volt. Főleg Gyurovsky és Tóth Károly jártak ide. Később már jöttek többen is, de valahogy Kassa az övék volt. Bár elég későn jöttek, amit nagy hibának tartok. (...)

– *Még egy kicsit ellentmondanék, mert igenis köze volt a nagypolitikához, hisz az akkori 1990 kooptált parlamentbe innen Kelet-Szlovákiából is bekerültek képviselők. Kik kerültek be konkrétan az ön javaslatára?*

– Tévedés ne essék, igaz, hogy lenn voltam én is Királyhalmecen, amikor Pirovits kooptálásáról döntöttek a Szlovák Nemzeti Tanácsba, de én őt nem ismertem, mások ajánlották. (...)

– *Helyi szinten az önkormányzat?*

– Még várjunk..., vagy a kooptálásra gondoltál?

– *Itt a helyi változások hogy történtek az önkormányzat területén, Óváros, illetve a város területén?*

– Akkor még kevesebb városrész volt, az Óváros mint városrész abban az időben még nem szerepelt. Hogy történt? A szlovák politikai pártok közül először csak a VPN volt, aztán alakult az SDL és a KDH. A helyi tanácsokban és a városnál a kommunista pártból alakult SDL emberei ültek. Az ő számukra nem volt probléma munkaidő alatt tartani a kerekasztal-beszélgetéseket. Viszont a mi számunkra ez óriási nehézséget jelentett, mivel tagjaink mind dolgoztak, egyedül én voltam szabad. Amikor délután tartották a kerekasztal-beszélgetéseket, januártól kezdve már eljárt Tancsák János és Halász György is. Megkezdődtek a kooptálások a helyi képviseletekben. Pár helyet mi is kaptunk. Meg kell jegyezni, hogy az ezzel kapcsolatos megbeszélések az egyes városrészekben párhuzamosan folytak, így nem tudtunk mindegyiken részt venni. Jelentős viszont, hogy Süli Jánost betettük képviselőnek, és mikor leváltották a polgármestert, ő került kooptálással a helyére. Az 1990-es helyhatósági választásokon már a VPN színeiben indult a mi támogatásunkkal. A többi városrészben 6-8 emberünk került be kooptált képviselőként. Sajnos, amikor a városi képviselőtestületbe való kooptálást tárgyalták, én nem voltam Kassán és a megbízottaink közül senki sem ment el.

– *Hogyan zajlottak ezek a gyakorlatban?*

– Egyszerűen akkor le lehetett mondani a képviselőket, vagy megvonták tőlük a bizalmat és a megüresedett helyeket kooptálással töltötték be.

– *És a VPN-nel nem voltak ez ügyben komolyabb összeütközések?*

– Akkor már mi együtt dolgoztunk és támogattuk egymást, így semmilyen összeütközésre nem kerülhetett sor. (...) Megkezdődtek az előkészületek az 1990-es parlamenti választásokra. (...) Szöllös Ilonát jelöltük, ő elvállalta. Bár nehezen, mert nem akarta otthagyni a munkahelyét. A választásokkal kapcsolatosan valamit el kell mondanom. A férjem, bár ő FMK tag volt, a KDH listáján indult a választásokon. Ez egy közös elhatározás volt Pozsony beleegyezésével. Ők is támogatták ezt. Már említettem, hogy baráti körünk és kollégáink közül többen ma is döntő helyen vannak a helybéli pártokban, ők kérték fel rá, hogy vállalja el. Mi akkor úgy döntöttünk, hogy a felénk nyújtott kezét nem szabad visszautasítani. És úgy gondoltuk, hogyha ott lesz köztük, jobban meg tudja értetni nézeteinket és céljainkat, mintha kívülről követelőzne valaki. Ezt az addigi tapasztalataink mondatták velünk. Én azt hiszem, ha újra kezdenénk, akkor sem cselekednénk másképp, bár kígyót, békát kiabáltak ránk, valószínűleg nem értették meg, hogy így is lehet politizálni. (...).

– *Ez inkább a magyar részről volt?*

A köztársasági elnök látogatása Kassán – Václav Havel, Marián Čalfa, Fedor Gál, Tóth Károly és Szöllös Ilona (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

– Csak magyar részről. Szlovák részről tökéletesen megértették. Megmondtuk nekik nyíltan, hogy azért megyünk, hogy a problémákat közösen megtárgyalhassuk. Nem vagyunk a konfrontáció hívei, hanem tárgyalások útján szeretnénk a dolgokat rendezni. Azt hiszem, ennek helyi politizálásban meg is volt a gyümölcse. (...).

– *Ebben az időszakban már nagyjából Kassán is ugyanazok a pártok működtek, melyek aztán később vezető szerepet játszottak itt Szlovákiában, illetve az akkori Csehszlovákiában.*

– Igen.

– *Kik voltak ezek a kikristályosodott pártok közül azok, amelyekkel a legjobban lehetett együttműködni?*

– A szlovák pártok? Sajnos, bár mi az MKDM embereivel nem voltunk rossz viszonyban soha sem, de az Együttéléssel igen, majd később kitérek rá, az 1990-es parlamenti választásokhoz is lesz egy-két megjegyzésem. De a szlovák pártok közül együtt tudtunk működni a KDH-val, VPN-nel, sőt egy darabig a szociáldemokratákkal nagyon jól együttműködtünk itt Kassán. Egészen addig, amíg Mutafov át nem vette az elnökséget. Ő volt az, aki fokozatosan kiszorította a magyarokat a Szociáldemokrata Pártból. Azt hiszem, hogy az elején a kassai régi magyarok kezdték újra szervezni a Szociáldemokrata Pártot, a régi kassai

szocdemek, akik magyar munkások voltak. Magyarok voltak és szociáldemokraták a szó valódi és eredeti értelmében, így azokkal mi nagyon jól együtt tudtunk működni. Mondjuk az SDĽ-ből talán egy-két embert tudok mondani, akivel el tudtunk beszélgetni, de a többséggel nem. Eléggé elhatároltuk magunkat a volt kommunistáktól. A zöldekkel nem volt legjobb a kapcsolatunk. Más talán nem is volt. Főleg a KDH és a VPN volt az, akikkel együttműködtünk, és velük indultunk aztán a helyhatósági választásokon koalícióban. Itt még el kell mondani, hogy a parlamenti választások kapcsán mi nem folytattunk negatív kampányt sem az Együttéléssel, sem az MKDM-el szemben, sőt azt lehet mondani, hogy amikor jöttek ellenük a panaszok a VPN-es irodába és hozzánk kerültek, inkább elsimítottuk azokat. (...) Az Együttélés és az MKDM negatív kampányukkal azt érték el, hogy a VPN akkori vezetőségét nagyon magukra haragították. Ez problémát jelentett a helyhatósági választásokon. (...)

– *Volt egy mozzanat 1990-91 környékén, amikor korábban már a KDM-ből kiváló MKDM, Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom helyi aktivistái valamiféle kezdeményezés vagy egyet nem értés folyamán újságcikkhíborút indítottak az akkori Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom vezetésével. Volt-e itt ennek valamiféle komolyabb következménye Kassán, mivel kassai indítatású volt ez a kezdeményezés? Érezhető volt-e, lehetett-e erről valamit hallani?*

– Igen, de itt vissza kell térni az 1990-es parlamenti választásokra. A KDH befutó helyet tartott fenn Magyar Ferencnek, egyedül neki az itteni magyarok közül. Szinte az utolsó percig várták, hogy elfoglalja, de ő ezt nem tette meg. Nekem most is meggyőződés, hogy nem adta volna fel ezzel a magyarságát, sőt, sokkal többet tehetett volna az érdekünkben, ő tekintély volt a szlovákok szemében is. Elment az MKDM-be, ahol azzal a feltétellel vállalta a tagságot és a képviselőjelöltséget, ha közösen indulnak az Együttéléssel. Ezt tőle tudom. Viszont Görcsös Mihálytól, az MKDM akkori elnökétől tudom, hogy Novitzky úgy került befutó helyre – ő az a másik kassai egyén, aki a kérdésben szereplő aférba belekerült –, hogy Duray kijelentette: „losonci ez is, tehát rendes ember, hát tegyék előre a listán”. (...). Szerintem, ha valamelyik a kettő közül az MKDM-ben legalább alelnöki posztot kap, akkor erre a csúnya piszkálódásra nem kerül sor. (...) Meggondolhatták volna viszont előre, hogy cselekedetükkel mennyit ártottak a magyar közösségnek.

– *Lehetett ez pusztán csak hatalmi harc?*

– Én szerintem az okozta, hogy ezek az emberek előtérbe akartak kerülni.

– *Milyen volt itt az arány a parlament, illetve a szövetségi gyűlésbe bejutott magyar képviselők kelet-szlovákiai illetve kassaiak között, beszéljünk Kassáról.*

– Kassáról a Szövetségi Parlamentbe bejutott Novitzky Béla és Magyar Ferenc az MKDM, Szöllös Ilona az FMK részéről. Keletről a Szlovák Nemzeti Tanácsban még Pirovits László az FMK és Köteles László az Együttélés részéről volt képviselő.

– Tehát abban az időben lehet mondani, hogy az Együttélést senki nem képviselte Kassáról?

– Kassáról nem, azt hiszem, hogy nincs is olyan markáns személyisége az Együttélésnek Kassán, aki megfelelné parlamenti képviselőnek.

– Térjünk vissza akkor az önkormányzati választásokhoz, ahol az FMK egész szép sikereket ért el. Mik előzték meg ezeket az eredményeket?

– Rengeteg tárgyalás, kerekasztal-megbeszélés. Először meg kellett vívni a harcot, hogy bekerüljünk a koalícióba. Érdekesség az, hogy a VPN vezetősége és mi is úgy gondoltuk, hogy továbbra is közösen folytatjuk a munkát. Közben Strýko megbízott két hivatalos szervezőt, Jurčšint és sajnos, a másíknak elfelejtettem a nevét, aki később átment valamelyik nemzetieskedő párthoz, nagyszombati valaki, nem kassai születésű, de itt élt. Ők kaptak megbízást, hogy vezessék a kerekasztalnál a tárgyalást. (...) Jurčšin azt állította, hogy a KDH tiltakozása miatt minket nem vehetnek be a koalícióba. Erre én a férjemmel együtt elmentünk a KDH elnöke után, aki kijelentette, hogy erről semmit sem hallott, ők minket támogatnak és az MKDM számára helyeket is biztosítanak. Kizárólag az Együttélés ellen van kifogásuk. A következő kerekasztal-beszélgetésre elmentem, ahol a vita odáig fajult, hogy kénytelen voltam Jurčšinnak megmondani, hogy hazudott. Szerencsére közben megérkezett a KDH elnöke és megerősítette állításaimat. A VPN-ből mellém állt még a jelenlevő Igor Nišponský és Mária Sabolová a KDH-ból. Kiálltak mellettem, és így kerül be a koalícióba az FMK. A magyar kereszténydemokraták is nagyon szerettek volna részt venni a koalícióban, sőt az Együttélés is felkért, hogy segítsek. Hosszas vita után a koalíció többi tagja már-már beleegyezett, de visszaütött az előző csúnya kampány, amit nem felejtettek el az Együttélésnek. Felsoroltak öt nevet, akik nélkül hajlandók lettek volna bevenni az Együttélést is. Én ezt tolmácsoltam feléjük, mire azt süttötték ki, hogy én akarok beleszólni, hogy kit indítsanak a választáson. Tovább folytak a tárgyalások, de ezután már semmilyen felkínált alternatíva nem felelt meg az Együttélésnek, sőt az MKDM jelöltjei is visszavonták leadott jelölőlapjukat. Állítólag ezt Görcsös telefonálta nekik Pozsonyból Dobos László javaslatára. Szeretnék még kitérni egy fontos mozzanatra. A 90-es parlamenti választások után a Szlovák Statisztikai Hivatal által készített jelentés alapján elemeztem a kassai helyzetet, és megállapítottam, hogy a magyar pártoknak közösen szlovák koalíciós partner nélkül nincs esélye bejutni az önkormányzatokba. Ennek alapján kértem a koalíciós partnereket, hogy bár elmérgesedett a helyzet, felvehessük a listára a másik két párt jelöltjeit mint függetleneket. Sajnos, ebbe sem ment bele az Együttélés, inkább koalícióra lépett a Szociáldemokrata Párttal és a Szlovák Megújódás Pártjával (Strana slovenskej obrody). Egyedül egy ukrán jelöltjük került be az egyik önkormányzatba. Nekünk 8 képviselőnk volt a négy legfontosabb városrészben. A városi képviselő testületbe nem sikerült bejutnunk, bár két jelöltünk egyenként több mint 3 000 szavazatot kapott, de ez akkor kevésnek bizonyult. Viszont az önkormányzatok mellett működő szakszervezetekben mindenütt volt emberünk, aiktól tudomást szerezhettünk a történeésekről. Rajtuk és a koalíciós partnereken keresztül bizonyos befolyásunk volt a város menetére. (...)

– *A koalíció megalakult. Mi volt az a mozzanat, esemény, ami miatt ez a koalíció leváltotta az első szabadon választott főpolgármestert Kassán.*

– Igen. Azt el kell mondanom, hogy nagyon megosztott volt a vélemény Kopnický jelölésénél, és azt hiszem, hogy emiatt sok mindent nem kaptunk meg, mert pontosan tudta, hogy mi nem támogatjuk őt. Viszont ő volt a kooptálások idejében megválasztott polgármester, akit még a képviselő testület választott meg. Már ott olyan megnyilvánulásai voltak, hogy egyszerűen én képtelen lettem volna őt javasolni, vagy rá adni a szavazatomat, mert szavahihetetlen embernek tartottam. Ígéretett, soha semmit nem tartott be, és ha valamit el akartunk intézni, akkor egy hónapig tartott, amíg fogadott minket, és amit megígért, azt nem tartotta be. Azt mondtam, hogy én erre nem adom a szavazatomat, hogy ő legyen a jelölt. Mást akartunk jelölni. Úgy szinte egy-két szavazaton múlt, hogy ő lett (...). Például megígérte A. Nagy Lászlónak, hogy a magyar iskola kibővítése számára biztosít épületet. Egy olyan épületet ígért, amellyel a város nem is rendelkezett. Kértem A. Nagy Lászlót, hogy ne mondja el a gyűlésen ezt az ígéretet, mert ebből úgysem lesz semmi. Ő azt felelte, nem érti a filozófiámat, és bejelentette. Természetesen aztán nekünk kellett magyarázkodnunk, hogy miért nem teljesült az ígéret. A Kassaiak ahhoz voltak szokva, hogy mi csak azt ígértük, amit teljesíteni tudtunk. (...)

– *1992, ez volt az első olyan választás, ahol...*

– Még valamire térjünk vissza. El kell mondanunk, hogy itt Kassán – ami szintén nem volt nagyon propagálva, Mečiar első leváltása után hét párt megalapította a Demokratikus Blokkot. Egyik aláírója a mi mozgalmunk volt. (...) Rengeg közös akciónk volt, elég jól láttattuk magunkat.(...)

– *1992, a választások.*

– Erről én túl sokat nem tudok mondani; nekem volt egy konfliktusom Pozsony-nal, amihez hozzájárult az is, hogy egyáltalán nem vették figyelembe, amit mi akartunk. Ők a maguk módján akarták intézni a dolgokat. A Demokratikus Blokk meghívta oda például Havel elnököt. Egyedül én jártam a Blokk összejöveteleire, én voltam az aláíró. Ehhez a társasághoz jött egy meghívás és Pozsony egyszerűen keresztül húzta, hogy én menjek a Havel elnökkel való találkozóra; akit helyettem küldtek, szégyenben maradt, mert fogalma sem volt, hogy mi folyik a Blokkon belül. Ezért álltam bizonyos fokig félre. (...)

– *Milyen volt a kapcsolat fenntartása a kormányon lévő FMK-val annak idején az 1992-es választások előtt?*

– Az 1992-es választások előtt, hogyha valamire szükségünk volt, például Nagy László igyekezett megtenni. Itt az volt a vélemény Kassán, hogy a Thália az Együttélés mellett van, hogy Kolár Péter előttünk szépen beszélt, de itt az Együttélésnek agitál. Ennek ellenére mi kértük meg Nagy Lászlót, hogy az autóbust intézze a Tháliának, így kapott a Thália autóbust. Szépen megköszönték, mert az Együttélés szavazói táborát hordták a propagandagyűlésekre ezzel a busszal. De hát ez

már őket minősíti, nem minket. Azonkívül sok mindent intéztünk a Tháliának, az egyes kultúrsoportoknak, folyamatosan támogattuk a magyar iskolákat. Erről senki nem akart beszélni és senki nem akarta tudomásul venni, mert ezt az FMK, vagy az MPP csinálta. Én felrovom azt is, hogy Reiter Géza mint FMK-ás lett az iskola igazgatója a mi segítségünkkel, de soha egy plakátunkat nem engedte kiteni, az Együttélés plakátjai viszont állandóan ott lógtak. (...)

– *1992-ben választások kezdődtek. A felkészülés milyen volt?*

– Folytak a tárgyalások a nagykoalícióról, de ez inkább az országos vezetés ügye volt. A nagykoalíció nem jött létre, és mi csak a magyar szavazatokra számíthattunk, bár a választások után láthattuk, hogy szinte az ország minden részében szavaztak ránk. Valószínűleg a szórványban élő magyarok. (...)

– *Az Együttélés részéről és MKDM részéről 1992-ig rengeteg támadás érte az akkori FMK-t vagyis a Magyar Polgári Pártot, amiért kormányzati pozícióban nem csak a magyarok érdekeit képviselte. Most ez a kampány alatt, hogy végződött? Voltak-e valamilyen támadások konkrétan?*

– Mindig voltak. Egy személyes beszélgetésen Reiter Krisztinával a következő történt. Kassán megpróbáltuk megalakítani a Magyar Asszonyok Ligáját. Beszélgetés közben arra hivatkoztam, hogy a nőkön keresztül, ha vidékre is kimegyünk, rengeteget tudunk tenni az anyanyelv és iskoláink védelmében, továbbá, hogy esetleg a közelgő országgyűlési választásokon is meg lesz az eredménye (1992). Mire ő azt válaszolta, hogy nincs szükségünk rá, mert inkább legyen kevesebb képviselő, de az jó magyarokból kerüljön ki. Erről ennyit. Itt Kassán is minden nagygyűlésen volt egy-két ember, aki felállt és mondta a magáét ellenünk pontosan ezen az alapon. Ez egy annyira hamis dolog, mert aki figyelemmel kíséri a napi sajtót, láthatja, mi történt az 1992-es választások után, sőt az 1994-es után is. Duray arról cikkezett, hogy nem biztos, hogy nem kell nekünk tárgyalni Mečiarral, és hogy a kormányból mégiscsak tudnánk valamit csinálni, és hasonló dolgokat írt. (...)

– *A mai napokig aktívan részt vesz a politikai életben? Hogy látja ma Szlovákiában, Szlovákia területén a demokratizálási folyamatokat, illetve volt-e valójában rendszerváltás, történt-e rendszerváltás, érezhető-e valamilyen változások?*

– A mai Szlovákiához még el kell jutni, még odáig nem jutottunk, mert előbb voltak a 1992-es választások, de erre tudok válaszolni most is, mert mindig is ezt mondom. Én, aki itthon ültem és figyelemmel kísértem a TV-ben, a rádióban a magyarországi rendszerváltást, tudtam, hogy mi minden probléma merült fel. Pontosán láttam, éreztem akkor is, amikor Havel elnök az egyik tévéműsorban összehasonlította a magyar változásokat, mondván, hogy milyen hosszú ideig húzódott, mi pedig egy pár hónap alatt megoldottunk mindent. Akkor egyenesen azt mondtuk a férjemmel együtt, hogy dehogy oldottátok meg, a szőnyeg alá söpörtétek. Ennek az eufóriának vagy inkább politikai tévedésnek lett a következménye, hogy Havel elnök ajánlatára 2 évben szabták meg az első szabadon választott parlament működési idejét. (...)

– Önnek a mindennapjai, vagy a helyzete megváltozott-e a rendszerváltás következtében?

– Igen, és nagyon pozitív volt, mert egy pár éven keresztül, volt egy olyan eufória, ami az embernek erőt adott, hogy végre megszabadult attól a nyomástól, mert én kettős nyomást éreztem, hogy a régi szóval éljek osztályon kívüli, és plusz magyar vagyok. Ez a kettős nyomás lépten-nyomon ott volt. Erre is volt orvosságom hazulról. Apám kijelentette, ti Szlovákiában élő magyarok vagytok, mégpedig egy ilyen származással akkor nektek duplán kell tudnotok, bárhová kerültök, bárhol fogtok dolgozni, bármi lesz a szakmátok, mindig törekednetek kell a 100%-os teljesítményre, hogy ne nektek kelljen kérdezzetni másoktól, hanem hozzátok járjanak kérdezni, akkor el fognak ismerni. Ez nagyon jól működött addig, míg dolgoztam. Azért a háttérben mindig éreztem ezt a kettős nyomást. Egy pár éven keresztül most a rendszerváltás után annyira elhalványult mind a két nyomás, hogy felszabadulttá váltam. Most már érzem újra a nemzeti nyomást, nagyon keményen és csak azzal a különbséggel, hogy a kommunista rendszerben én már megtanultam a sorok között olvasni, megtanultam az észjárásukat és tudtam védekezni ellene, de most ezek itt kiszámíthatatlanok. (...) A másik dolog pedig az, hogy sántít a jogállamiság (...), ami nagyon súlyos problémákat hozhat még elő. Ezek azok a problémák, amik a szőnyeg alatt voltak. Ha tisztázva lett volna sok minden 1989-ben és nem lett volna annyira bánsónos ez a forradalom. Nem gondolok itt vérontásra, mert azt soha sem szerettem volna, de keményebben kellett volna kezelni a változásokat, és nem engedni, hogy újra funkcióba kerülhessenek azok, akik a kommunista rendszerben kompromittáltak magukat. Itt nem az egyszerű párttagokra gondolok, hanem akik pénzért vagy funkcióért mindenre, még a gazdák padlásának kiséprésére is kaphatók voltak. Én mindenkinek tisztelem a meggyőződését, de akik karrierizmusból funkcionáriusok lettek, azokat ne vegyük vissza azon az alapon, hogy „de magyar”. (...) Ha valaki gerinctelen, az számomra mindegy, hogy magyar vagy szlovák. Egy gerinces szlovákot jobban tudok becsülni, mint egy gerinctelen magyart. (...)

– Ha már itt tartunk, kik voltak azok a helybéli politikusok, akikről azt mondja, hogy nagy személyiségek voltak, illetve mennyien maradtak meg azokból ...

– A magyarok közül?

– Vegyesen.

– Én inkább kettéosztanám a dolgot. Beszélhetünk a „rendszerváltás” meghatározó személyiségeiről itt helyben és azokról, akik a mai napig kitartottak és komolyan is gondolták, nem csak helyezkedni akartak, vagy esetleg felsőbb utasításra cselekedtek, azzal a céllal, hogy továbbra is az ŠtB központ irányításával történjenek a dolgok. És talán van egy harmadik csoport is, amire az az effektus érvényes, hogy „felszínre kerül a szemét”. Felsorolnám azokat, akik itt helyben részt vettek a rendszerváltás folyamatában. Nem az én tisztem eldönteni, hogy ezek közül ki, melyik csoportba tartozik, mert esetleg szubjektív véleményt alkotnék. Rašev, Strýko, Bakšay, Čverčko, Voštek, Rajnič, Sabolová,

- 92 Repasky, Zentko, Zentková, Nišponsky, Varga Tibor, Neuwirt, Hrabovská, Vojtáš; magyar részről: Balassa Zoltán, Kolár Péter, Dudás Péter, Csala Kornélia, Csala András, Balázs Mária, Rudas Dóra, Magyar Ferenc, Görcsös Mihály. Lényegében ezek az emberek álltak a kezdet kezdetén, a többiek később csatlakoztak, sokan csak helyezkedtek. (...)

(A beszélgetés 1995-ben készült.)

És a gyertyák csonkig égtek... A kassai Thália Színház bejárata az 1989 decemberi romániai forradalom idején.
(Fotó: Köteles László)

CSÁKY PÁL

1956. március 21., Ipolyság. Vegyészmérnök, prózaíró, politikus. Az ipolysági magyar gimnáziumban érettségizett (1975), a pardubicei Vegyészet Főiskolán vegyészmérnöki oklevelet szerzett (1980), majd 1990-ig a lévai textilüzem vezető technológusaként dolgozott. 1990–1998 között a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom parlamenti képviselője, 1991-től egyben alelnöke, 1992-től frakcióvezetője volt. A Magyar Koalíció Pártja megalakulása (1998) után annak elnökhelyettese, majd alelnöke lett. 1998–2006 között a szlovák kormány miniszterelnök-helyettese, 2006 óta az MKP parlamenti képviselője, 2007-ben a párt elnökévé választották. 1989 előtt a Csemadokban is aktív munkát végzett, 1992-ben, majd 1994-ben egyik kezdeményezője és szervezője volt a lévai magyar értelmiségi fórumoknak.

– Szóljunk először a családról.

– Az első dolog, ami mindkét ágra, tehát az apai és az anyai ágra is jellemző volt, hogy a Csehszlovákia és Magyarország között létrejött trianoni határok családjunkat a szó legszorosabb értelmében kettévágták. A család egyik fele a magyarországi részekben élt, a másik fele pedig itt. Gyermekkoromban még korlátozták az átjárást Magyarországra. Volt egy olyan időszak, amikor csak kétszer lehetett átmenni. Emlékszem, egyszer átmentünk úgy tavasz tájékán, s a második átmeneti lehetőséget megtartottuk, ha ne adj' isten valami történik valamilyen rokonnal, vagy valamilyen családi eseményre kell menni pozitív vagy negatív értelemben. A rendeletet kijátszva persze rendszeresen találkozott a család, mindenféle furcsa módon. Gyermek koromban például nem értettem azokat a cseleket, amelyeket az Ipolyon mint határfolyón alkalmaztak. Több fürdőhely volt az Ipolyon, ahová leengedték a magyarországiakat, illetve a szlovákiaiakat, csehszlovákiaiakat, de ezeket általában úgy jelölték ki, hogy együtt ne fürödjenek. Ők persze ezt kijátszották, és megegyeztek, hogy melyik fürdőhelyen fognak találkozni. Csak azt kellett ügyesen elintézni, hogy a magyarországi határőr vagy a csehszlovák „finánc” – ahogy itt nevezték a vámost –, ne vegye észre, ki honnan van. Tudták, hogy délután kettőkor kell találkozni. Az, aki nem volt ott

hon, tehát akinek nem ez volt a hivatalos fürdőhelye, az a ruháját eldugta, át-
úszott a túlsó partra, és ott már fürdőruhában nem lehetett az embert megkü-
lönböztenni, sőt igazoltatni se mindig. Az a jelzés, hogy „te hozod”, azt jelentet-
te, hogy a vasárnap délutáni beszélgetésre ki hozza a bort. Ilyen gyermekkori kö-
rülmények között éltünk. Emlékszem, az egyik barátom kapott egy pofont a Tót-
gyarmat és Balassagyarmat között levő hídon, amikor megkérdezte az anyuká-
jától: „Hogy van az, hogy magyarok vagyunk, Magyarországra megyünk, és hatá-
ron kell átmennünk?” Ott volt a határőr nem messze, és az anyuka valószínű-
leg úgy gondolta, hogy ilyen kérdéseket nem szabad föltenni, mert ebből gond
lehet. Ezért a fia ott a szellős hídon kapott egy szellős pofont. (...)

– *A családotban mennyire próbálták a szüleid belétek oltani azt, hogy bele kell
illeszkedni a környezetbe, ahova beleszülettetek? Netán volt olyan nézet is a
családon belül, hogy keresni kell a változtatás lehetőségét, és meg kell próbál-
kozni a helyzetetek megváltoztatásával?*

– Ebben a szüleim között óriási különbség volt. Édesapám hírhedten keményfe-
jű ember volt. Ő több konfliktusba is belekeveredett, főleg a szövetkezetesítés
idején, amikor nem akarta azt úgy végigcsinálni, ahogy az akkori viszonyok kö-
zött elvárták volna. Sőt meg is mondta keményen a véleményét, amiért bevitték
őt a rendőrök és kihallgatták, mivel amolyan ellenzéki vezéregyéniségnek tartot-
ták a faluban. Él bennem egy pillanat – úgy ötvennyolc-ötvenkilenc tájáról –,
amelyre nagyon homályosan ugyan, de emlékszem. A szövetkezet egyik széna-
kazlát éjjel valaki fölgyújtotta. Utólag kiderült, hogy ez valamilyen összjáték volt
a szövetkezet vezetése és az akkori járási vezetőség között. A szövetkezet csőd-
be ment, nem tudták eladni a termékeiket. Tudták, ha a széna elég, akkor a biz-
tosító megfizeti nekik. Ezt az esetet ugyanakkor ki akarták használni más dol-
gokra is. Ha már ezt tesszük, keressünk egy bűnbakot, akin példát lehet statu-
álni, mondván: a rendszer ellensége gyújtotta föl! Én emlékszem arra – még ki-
csi voltam –, hogy hajnalban, talán 4-5 óra lehetett, durván kopognak az abla-
kon, verik az ablakfélfát. Édesanyámmal együtt aludtunk, még nem született
meg a húgom. Ő egyébként 1962-ben született. Anyu kimegy, kinyitja az ajtót,
és bejön két rendőr vagy csendőr, de kint áll még kettő kutyával, és eléggé dur-
ván kérdezzetik szlovákul az anyámat. Ő próbál válaszolni, de megijedve, mert
hajnal van, én pedig félek, remegek, nem tudom, mi történik. Sötét van, lénye-
gében csak egy kis petróleumlámpa ég, azt hiszem, akkor még nem volt villany.
Hallom, hogy eléggé durván, szlovákul beszélnek, az egyik csendőr néha magya-
rul is. Nem nagyon értem, miről van szó. Később megtudtam, hogy akkor történt
a tűz, és megpróbálták édesapámra kenni a dolgot. Édesapám lábának megfe-
lelő nyomok vezettek a mi kapunkhoz és be az udvarba, ahova bejött a kutya is,
amely a nyomok után ment, és keresték az édesapámat. Óriási szerencséje
volt, hogy akkor már Losoncon, az Elektrovod vállalatnál dolgozott. Eredetileg
bognár volt, aztán később átképezte magát villanszerelőnek. A magasfeszül-
tségű villanyvezetékeket szerelte, többek között a losonci elosztóállomást is. Az-
nap éjjel, mivel egész heti műszakra járt, ott volt a munkatársaival. Ott volt
egész nap, ott aludt velük a munkásszálláson egy barakkban. Hatan vagy nyol-
can aludtak egy szobában, tehát bombabiztos alibije volt. Természetesen nem
követhetett el és nem is követett el ilyeneket. Már a gyerekkorban – még nem

is értettem és nem fogtam föl, hogy mi történik – ilyen helyzetekbe kerültem, mert az apámnak más nézete volt a világról, mint „illetl” volna. (...)

– *Mennyire voltál szabad a pályaválasztás tekintetében? Milyen idős korodban kezdtek el veled a szüleid erről beszélgetni?*

– Nem volt ez ilyen egyértelmű. A mi családunk tradicionális család volt. Léteztek bizonyos tabu témák, amelyekről a gyerekek előtt nem beszéltek, például a nemiség vagy szexuális dolgok. Ilyenekről soha nem esett szó. A pályaválasztásnál az befolyásolt, hogy sokat hagytak olvasni, hogy elláttak könyvekkel. Születésnapomra, karácsonyra általában könyveket kaptam. Ez előre jelezte további sorsomat. Megmutatta, hogy milyen irányba szeretnének terelni. Apám a műszaki pálya felé terelt volna. Nem gondolt arra, hogy főiskolát kellene végeznem. Valószínűleg a klasszikus falusi felfogás szerint úgy gondolta: az lenne számomra a legjobb, ha valamilyen szakmát tanulnék ki, tehát szakközépiskolát végeznék. Anyám nem. Ő mindenképpen értelmiségi pálya felé szeretett volna irányítani, még ha ezt így nem is fogalmazta meg. A klasszikus hármásra gondolt: pap, tanító vagy orvos lehetne a gyerekből. Szomszédunk, a falusi tanító gyakran járt hozzánk. A fiával együtt nőtem fel, szinte testvéreknek éreztük magunkat. Aztán volt egy olyan időszak, amikor nagyon sok pap barátom volt. Mivel nemigen volt más értelmiségi a faluban abban az időben, anyu szerette volna, ha feléjük orientálódom. Volt a környéken egy-két fiatal kezdő pap, akik nagy hatással voltak rám, és volt egy öreg kanonok úr, aki máig is él, s akinek sokat köszönhetek. Gyakran elbeszélgettem velem, nagyon művelt ember volt, és sokat tanultam tőle. A hatvanas évek második felében félig-meddig száműzetésbe jött hozzánk egy volt püspöki titkár. Kissik Jánosnak hívták. Ő azon papok egyike volt, akit a Mindszenty-perben bebörtönöztek. Nagyon nehéz élete volt a börtönben, majdnem meghalt, amíg kimenekítették. Széles látókörű ember volt. Később, mikor már hetedikes-nyolcadikos tanuló, sőt gimnazista voltam, gyakran eljöttek hozzánk. Olyankor leültünk és beszélgettünk. Valószínűleg azért, mert nekik sem volt igen kivel beszélgetniük, meg nekem sem. Máig emlékszem, egyszer a Római Birodalomról egy egész délutános, nagy vitát folytattunk. Anyám büszkén nézte messziről, hogy: „Hú, hát a fiam ilyenekhez is hozzá tud szólni, amilyeneket a méltóságos pap úr mond!” (...) Beléptem a Szocialista Ifjúsági Szövetségbe, a SZISZ-be, mert mindenki belépett. A Csehszlovák–Szovjet Barátsági Szövetségbe viszont az iskolából egyedülként nem léptem be. Annak viszont Sági Tóth Tibor volt az elnöke. Sokszor jöttek utánam, a szüleimet is behívták, de én azt mondtam, hogy nem. Ennek azonban mégiscsak van egy előjátéka, mikor úttörő lettem. Én nem tudtam, hogy mit jelent ez. Ünnepséggé vált az iskolában, ott volt az édesanyám is. Piros kendőt kötöttek a nyakunkba. Hazafelé menet az anyu már az utcán mondta: „Vedd le a kendőt!” „Miért?” - kérdeztem. „Csak, vedd le!” Ez pénteki napon volt, apám már hazajött, otthon várt minket. Persze tudta, mi történt. Kérdezte, hol voltunk. Anyu meg: „Hát szülői értekezleten, meg ilyesmi...” „Én csupa vörös gyereket láttam hazajönni az iskolából. Neked is van ilyen kendőd?” – kérdezte az apám. Mondom: „Van.” Azt mondta: „Gyere ide.” Odamentem. Megmutatta a kapufát. „Látod a kaput?” Mondom: „Igen.” „Addig mehetsz vele. De ide az udvarba ezzel be nem jössz!” Apám egyértelműen útbaigazított. Ilyen háttérrel voltam én úttörő. Egyedüli vol-

tam tehát Ságón, aki nem volt „szovjet-barát tag”. Viszont SZISZ-tag, az voltam. Úgy éreztem, valamit kell csinálni, és ez lehetőséget biztosított rá. Semmi olyat nem csináltunk, ami ideológiailag érdekes lett volna. Sportakciókat szerveztünk, és egészében aktív kis társaság voltunk. (...) Már akkor is volt egy időszak, amikor nyelvelenőröket küldtek a gimibe. Mi mindenféle diákcsínyeket követtünk el, az egy szép időszak volt. Nagyon összetartó csoport voltunk, egyébként máig összejár a társaság... Hogy tiszta legyen a kép, én odáig nem jutottam el egészen a nyolcvankilenc-kilencvenes év végéig, hogy aktívan ellenálltam volna, nem is voltam olyan közegben. Talán ha idekerülök Pozsonyba... De nem akartam Pozsonyba kerülni két ok miatt. Először is, mert a város nem tetszett nekem. Máig nem tetszik, mert egy hektikus, stílus nélküli, összevissza dobált, ideiglenes jellegű városnak tartom. Ez az egyik ok, hogy máig nem költöztem Pozsonyba, pedig ezer okom lenne rá. A másik dolog pedig az, hogy Léván létezett egy közeg, ahol az ember kiélhette magát. Nekem eszembe sem jutott a nyolcvanas évek végéig, hogy bármibe is belépjek, kivéve a Csemadokot. Munkahelyi témákkal foglalkoztam. Világos volt számomra, hogy ez biztosítja a megélhetést, ebből lesz a családomnak pénze. Ugyanakkor rengeteget foglalkoztam már akkor, nyolcvanegy-nyolcvankettőben a kultúrával. A Csemadokban rengeteg időt töltöttem. Mindenféle szakköröket, klubokat szerveztünk, színdarabot játszottam, voltak olyan hetek, hogy alig voltam otthon. Jártuk a falvakat, megpróbáltuk Léván felpezsdíteni az életet, és azt hiszem, sikerült is egy bizonyos fókig. Megpróbáltunk regionális kulturális központtá tenni. Persze mindig voltak politizálások is. Mivel a család egy része – mint mondtam – Magyarországon élt, s él máig is, gyakran jártam Magyarországra, főként moziba. Több filmet, amit itt nem lehetett megnézni a nyolcvanas években, ott néztem meg. Könyveket is hoztam onnan, és szamizdatokat is magyar barátaimtól. Ami nagy élmény volt számomra, hogy találkoztam olyan emberekkel, akik másként gondolkodók voltak, akikben ezt a szellemi szabadságot nagyon tiszteltem. Itt-ott részt vettem a Rakpart Klub néhány rendezvényén, Horváth Misi szervezésében. Az akkori ellenzék néhány összejövetelére is eljutottam. Egyik ilyen alkalommal találkoztam Illyés Gyulával, talán a Kossuth Klubban tartott beszélgetésen. Magyarországon akkor már más volt a légkör, erről beszélgettünk itt is, tehát a Csemadokban. A próba általában este hattól kilencig tartott, de egykor mentünk haza, mert kilenctől egyik még beszélgettünk. Volt néhány nálam is egyértelműben gondolkodó barátom, például egy fiú, Erdélyi Jánosnak hívják, aki a nyugati irodalomra koncentrált. Tudott angolul, hozott mindenféle angol, amerikai és német újságokat, és akkor olvastunk. Tehát egyfajta más szemlélet már akkor létezett. Léván ez pezsgett úgy a lakáson, mint a Csemadokban, amely valamiféle népközpont volt. Majdnem minden hónapban volt ott Magyarországról valaki, aki ellenzéki-nek vagy függetlennek számított. Ezek voltak a lévai évek. Másrészt tudtam, hogy a gyárban, szakmai téren nem vagyok kikezdehető, mert ott megcsináltam a magam munkáját, és kész. (...)

– *Mennyire volt intenzív a barátságod Zoller Mihállyal, és rajta kívül voltak-e más „kebelbarátaid” is?*

– Voltak persze, de Misi volt az egyik legjobb barátom. Volt időszak, amikor szoros, mindennapos kapcsolatban voltunk, volt, amikor kicsit eltávolodtunk egy-

mástól bizonyos okok miatt. Az ő sorsa is egy nagyon jellemző történet. 1982-ben ismerkedtünk meg. Egészen a haláláig majdnem megszakítás nélkül tartottuk a kapcsolatot. A kilencvenkettes választási kampányban kicsit összekaptunk, de az csak egy fél évig tartott. Júniusban voltak a választások, de kilencvenkettő végén már együtt szerveztük a lévai találkozót. Októberben elmentem utána, hogy „figyelj, Misi, valamit kellene csinálni”. Mindjárt tudta, hogy mi van, és december elején meg tudtuk szervezni a találkozót. Más vonal a Dolník Erzsi. Vele is sokat beszélgettünk ezekről a dolgokról. Ez egy jó csapat volt. Aztán ott volt Újváry Laci. Ő iskolaigazgató volt, akit hetvenháromban kirúgtak a tanügyről, hetvenegyben a pártból. Az igazgatói posztról azért váltották le, mert hatvannyolcas volt, aki Dobos társaságába tartozott. Őt csak nagyon nagy zűrök árán tudtuk visszavinni a Csemadokba. Ő volt később a rendező – irodalmi színpadot csináltunk, színdarabokat játszottunk. Mind annyian kicsit mások voltunk egyébként. Kósa Csabáékkal vagy Ablonczyékkel valamikor nyolcvannyolc táján ismerkedtünk meg – átjött irodalmi estet csinálni a Berzsényi Társaság: Kiss Dénes, Ablonczy Laci, Kósa Csaba. Ablonczyval jól elbeszélgettünk, dedikálta a könyvét, utána három hétre rá jön a Misi, eléggé paprikás hangulatban. Mondom: Mi van? Azt mondja: Most olvasom az ÉSt. Ablonczy piszkálja ezt a kormányt. Akkor került hatalomra a Németh-kormány. És hát ahhoz képest, ami itt Csehszlovákiában volt, Németh Miklósék elég erős reformpolitikát folytattak. Nem ment a fejünkbe, miért kell ezt a kormányt még jobban szorongatni. Ötvenhatról legalább négy-öt egész éjjeles vitánk volt.

– Kik vettek részt ezekben a komolyabb vitákban?

– Volt egy tizenkét-tizenöt tagú csoport.

– Kikre emlékszel?

– Néhány név az aktívabbakból: Újváry Laci, Dolník Erzsi, Szurdi Éva, Balogh Rózsa, Csánó Gizi. Érdekes módon alig volt köztük tősgyökeres helybéli, mind úgy jött fel Lévára. A legkülönbözőbb helyeken dolgoztak.

– Gondolom, hozzatok is eljutott, hogy a Jogvédő Bizottság mivel foglalkozik.

– Persze. A Jogvédő Bizottsággal közvetlenül nem kerültem kapcsolatba, de amikor az a nagy akciójuk volt, amikor a szülők tiltakoztak, akkor kapcsolatba kerültem velük úgy, hogy az egyik barátom, Gyurgyík Laci megkeresett. Megkért arra, hogy bizonyos leveleket kellene postázni, én elmentem más postákra, és ott dobáltam be őket. Szereztem nekik sokszorosítókat – műanyag fóliát, amelyről másolatokat csináltak. Tehát ilyen dolgokban segítettem őket kívülről, de eszembe nem jutott volna, hogy keresnivalóm lenne ilyen szinten. Föl sem merült bennem. Meg mondom neked őszintén, még kilencvenben sem. Én kilencvenben úgy alakítottam pártokat, hogy az adott pillanatban jelen voltam. Mondjuk az MKDM alapításánál nagyobb szerepem volt, de még akkor is, kilencvenben, mikor úgy volt, hogy négy különböző pártlistára kerülök fel, úgy kerültem fel az MKDM listájára, hogy egy kinti képviselő leszek, aki Léva és környéke dolga-it fogja egyengetni, meg besegít itt-ott a politikába.

– *Tehát nem érett meg benned 1989 novembere előtt az a gondolat, hogy ez a rendszer megváltozhat, ezért komoly ellenzéki munkát kell folytatni?*

– Nem. A katonaságnál már eljutott hozzám egy-két Havel-írás, és szamizdatokhoz is hozzájutottam. A Chartát valamikor nyolcvanhárom-nyolcvannégyben olvastam. Nem tudom, autentikus szöveg volt-e. Szinte agyonolvasott papíron volt. Azzal viszont egyetértettem, ami benne volt. Most nehéz megmondani, mit tettem volna, ha valaki azt mondja, hogy írjam alá. El tudom képzelni, hogy aláírtam volna. Azt tudom, hogy amikor itt az ún. harmincnyolcak dokumentuma volt utólag, valaki azt mondta: „Te is aláírhattad volna.” Akkor azt mondtam: miért nem küldtél el, miért nem szóltatok, én aláírtam volna. Merthogy azt mondták, kevés műszaki értelmiségi csatlakozott hozzá. Tehát ilyesmi volt, de a belső körökben nem voltam ott. Még egy dolog a nyolcvanas évekből – akkor kezdtem írogatni. Itt-ott bejártam a Madáchba, egy-két kéziratomat leadtam, amely aztán megjelent az *Irodalmi Szemlé*ben vagy az újságokban, később könyv alakban is. Grendellel, Tóth Karcival a Madáchban ismerkedtem meg nyolcvanhét-nyolcvannyolc táján. Így lettem én nyolcvankilenc őszén FMK alapító tag. Meghívót kaptam Tóth Lajos születésnapjára összejövetelére, és ott este Tóth Karcsi azt mondta nekem: „Te, figyelj: a mi lakásunkon összeülünk, és jó lenne, ha el tudnál jönni te is”. Saját kocsimmal voltam, velem volt Zoller Misi, Dolník Erzsébet és Erdélyi János, akiről már beszéltem. Öccsével, Erdélyi Lászlóval ők is tagjai voltak annak a körnek, melyről beszéltem. Akik bár nem jártak be a Csemadokba, és nem játszottak színdarabot, de nagyon sok irodalmat hoztak. Nekik a család révén – egyik nagybácsikájuk régi polgári könyvtárat vett meg, nagy gyűjtő volt – rengeteg könyvük volt az első republikából meg a Monarchia idejéből, amelyek nagyon hasznosak voltak. Alapos történelmi-politikai tájékozódást szerzett belőlük az ember.

– *Amikor a Karcsi meghívott a lakásukra, nem tudhattad, milyen összejövetelre kerül ott sor. Nem merült föl benned, hogy nemet mondj?*

– Nem, ez föl sem merült bennem. Az igazság az, hogy túlságosan nem lepődtem meg, mert egy-két beszélgetésen korábban részt vettem Pozsonyban is. Ha megtehettem, mindig csináltam szabadnapot. Ha összegyűlt annyi túlóráim, vagy többletmunka, kértem szabadnapot. Egy napra följöttem Pozsonyba, s akkor végigjártam a társaságot. Ez a kapcsolat nem volt nagyon intenzív, de elég volt ahhoz, hogy ők is tudjanak rólam. Az Iródiában is ott voltam, egy-két írásom megjelent az *Iródia-füzetek*ben. Újvárbá is eljárógattam, megfordultam különféle táborokban, kerékpár túrákon, művelődési táborokban. A Jókai-napokra rendszeresen mentem, és voltak olyan Jókai-napok is, amikor a klubban elcsúszott a dolog politikai vitaestté. A hivatalos Csemadokosok tépték a hajukat, hogy most ebből mi lesz. Ezek amolyan szerves felfutást jelentettek, de nekem eszembe sem jutott, hogy most lépnem kellene, vagy országos szinten valamit alá kellene írom. Azt hiszem, ma is sok ilyen vidéken élő értelmiségi van, aki úgy gondolkodik, mint akkor én: „Ha fentről jön valami, azt támogatom, megcsinálom vagy megszervezem, de az én vadászterületem ott lent van.”

– *Amikor átvonultatok a Tóth Karcsiékhoz, gyalog mentetek, vagy autóval?*

– Én nem tudtam, hogy hol laknak, tehát valaki vitt engem kocsival. Hogy ki, és kik ültek mellettem, már nem tudom. Azt tudom, hogy kik voltak már a lakásban. (...)

– *Kik voltak ott?*

– A Tóth házaspár, Grendel Lajos, Balla Kálmán, A. Nagy Laci, Barak. Nagyon nehéz most visszaemlékezni. Úgy tizenöt ember lehetett. Biztosan tudom, hogy Kálmán eléggé intenzíven vitte a szót, és Grendel Lajos is. Grendel javasolta, hogy Balla Kálmán legyen a szóvivő.

– *Mi volt a központi téma?*

– Amikor odamentünk, akkor két dolog volt: az első az, hogy Karcsi azért vetette föl ezt a találkozót, mert Kusýék megkeresték őket, hogy szeretnének a magyarokkal tárgyalni, s hogy kellene egy ilyen csoportosulás, amely ezt meg tudná tenni, és partnere lenne a szlovákoknak. Utána azt mondta: most telefonáltak neki Prágából, az Ady Endre Diákkörből, hogy Prágában valami nagy balhé volt, a rendőrség nagyon keményen lépett fel. Tudom pontosan, hogy ez a hír megijesztette a társaságot, hogy állítólag egy halott is van, és valószínűleg bekeményedik a politika. Ott olyan hangok is előjöttek, hogy ez az alakulófélben lévő csoportosulás akár egy földalatti társulássá is válhat. Emlékszem a megdöbbenésre, kicsit a bizonytalanságra és a félelemre is, és arra, hogy a társaság elszánt volt. Igaz, hogy volt ott alkohol és egy kis humorizálás is. Alkohol kevés, ez nem volt jellemző. Nem volt ez annyira hivatalos, kemény és ijedt társaság. Itt-ott egy kis humorizálás is előfordult, de ez is inkább a belső feszültséget levezetendő.

– *Volt ellenvetés arra a feltevésre, hogy illegális, földalatti csoporttá váljatok?*

– Nem.

– *Volt konkrét elképzelés arra vonatkozóan, hogyan lehetne ezt végrehajtani?*

– Nem volt. Bár elkezdtek többen fejtegetni, hogy mindenképpen meg kellene keresnünk a szlovák ellenzékieket, mivel ők is közeledni akarnak, s valami hasonlót kellene csinálni, mint ők. Tudom, hogy fölmerült a Charta is, hogy ehhez is valamilyen módon viszonyulnunk kell, akár alá is kell majd írni. A társaság úgy érezte, hogy valamit csinálni kell, tehát ilyen belső feszültség mindenképpen ott volt, de nem volt teljesen világos, hogy mit és hogyan. Tény, hogy egy szöveg megírásával megbízták Kálmánt és Grendelt. Az meg is született. Ott kezdték írni. Tudom, hogy vitatkoztunk a konkrét szövegen, két dologhoz én is hozzászóltam, de nem voltam nagyon aktív.

– *Milyen célt szolgált ez a szöveg?*

– Valami olyasmi lett volna, hogy megalakult ez a társaság, s amennyire vissza tudok erre emlékezni – a szöveg tartalma már nem teljesen tiszta nekem –, a demokratizálódásról, a reformokról és hasonló dolgokról szólt volna.

– *De ott, akkor nem készült el.*

– Akkor nem készült el. Egy vázlat elkészült, és viták voltak arról, hogy mi legyen és mi ne legyen benne, sőt a megfogalmazásról is.

– *Mivel ért véget a szövegezés? Azzal, hogy valaki kidolgozza a végső változatot?*

– Igen. Arról volt szó, hogy másnap összejönnek azok, akiket megbíztunk. Talán a következő hármas: Tóth Karesz, Grendel, Balla Kálmán. Ebben azért nem vagyok biztos. Hogy ezt ők majd letisztázzák, eljuttatják a többiekhez, a társaság aláírja, és ezzel megalakul a szervezet. Ezen aztán túllépett az élet. Hazamentem, és elkezdett mozogni a föld. Vasárnap jöttek a kemény hírek.

– *Mielőtt még rátérnél az elkövetkezendő napok ismertetésére, érdekelne, mi ként emlékszel a szállodában folyó vitára? Folyt-e parázs vita, s ha igen, miről?*

– Parázs vita nem volt. A szállodában előadások voltak. Néhány felszólaláshoz hozzá lehetett szólni. Késő délután vagy este jött Szabó Rezső, aki elmondta, hogy a Csemadok elnöksége valahol összeült – talán a Lévai járásban, Ipolyságon –, és megfogalmaztak valamiféle beadványt a párt felé. Meghívták Rezsőt

1989. november 18., Vágsellye – Turczel Lajos és Csáky Pál (Fotó: Köteles László)

is, mert Rezső addig mellékvágányra volt terelve. Ő ott egy rövid előadást tartott az alkotmányos jogokról, főleg a 144-es alkotmánytörvényről. Nem volt erről vita, hanem az volt, hogy a résztvevők nagy része valószínűleg ezeket nem nagyon ismerte. Pontosan emlékszem arra, hogy a Tóth Karcsi meg Öllös Laci kérdéseket tettek föl a Rezsőnek, hogy oktatási témában mit lehetne tenni. Rezső válaszolt, majd azt mondta: „Tudjátok mit, gyertek majd el a jövő héten, és akkor ezt megnézzük pontosan, hogyan lehetne.” Tehát ez nem vita volt, inkább olyan kérdezz-felelek, s az egésznek jó hangulata volt. Tudom, hogy Turczel Lajos bácsival ültem egy asztalnál és Zoller Misivel meg Erdélyivel.

– *Nem hangzott el véletlenül, hogy Esterházy Jánosról valamilyen formában meg kellene emlékezni?*

– Erre nem emlékszem. Lehet. Nem kizárt.

– *Dobos ott volt a konferencián?*

– Nem.

– *Nem hiányolta senki?*

– Azt hiszem, szóba került, hogy ott lehetett volna. De Dobos akkor még mindig olyan személy volt, akit...

– *Volt olyan személy, akit a többség különösen hiányolt? Akire számítottak, ám nem jött el?*

– Nem tudok ilyenről. Lehet, hogy éppen Laci. Lehet, hogy küldtek is neki meghívót, csak nem jött el vagy nem akart eljönni?! Nem tudom.

– *Rátérhetünk a forradalmi napokra. Mint mondtad, vasárnap már keményedett a helyzet...*

– Igen. Vasárnap volt egy fellépésünk. Amikor hazamentünk, utána nagy beszélgetés volt. Bejött a feleségem azzal, hogy a tévé szerint mi történt Prágában. Akkor az még a hivatalos tájékoztatás volt. Hétfőn a munkahelyen már sokat beszéltek erről, majd kezdett polarizálódni a társaság.

– *Kikre?*

– Hát rendszerhűekre és másként gondolkodókra.

– *A rendszerhűek többnyire kommunisták voltak?*

– Többnyire kommunisták voltak. Az akkori vezető pozícióban lévő elit, akik azt mondták: „Mit akarnak ezek már megint! Miféle dolog ez?!” Többen voltak, akik azt mondták: „Nem lehet ezt így tovább hagyni!” Volt ott néhány elég erős anti-kommunista is, de ez még akkor nem jött elő. Nem tudom, naprakészen kéred-

e elmondani, hogy mi volt. Ez nagyon nehéz. Én ezt Léván éltem át. Három-négy nap után kezdett átcsúszni a prágai televízió, Pozsony még mindig tartotta magát a keményebb vonalhoz. Akkor mi elég sokat hallgattuk a magyarországi híreket. Főleg azokról van szó, akikről beszéltem. A munkában ez mindig szóba került, beszéltünk is róla, de a munka ment tovább. Majd eljutunk a sztrájkhoz, melybe az események átcsaptak. Ezzel összefüggésben eszembe jutott a Panoráma-effektus. Még nyolcvankilenc novembere előtt a Panorámában megjelent Havel és Dubček. Én több családot ismerek, akikhez szlovákok jártak át, és Dubčeket nekik magyar szinkronból fordították vissza szlovákra. Volt egy ilyen kampány akkoriban az *Új Szóban* is, amikor tiltakoztak a munkások az ellen, hogy Dubček felszólal a magyar televízióban, s ne beszéljen a szlovákiai magyar munkások nevében. Azt hiszem, Sugár Andrásnak volt egy interjúja vele. Ez azért érdekes, mert Sugár András könyvében, azt hiszem az a címe, hogy Dubček megszólal, van egy olvasói levél, amely a mi konyhaasztalunkon született meg a következő módon. Volt a Csemadokban egy Búra István nevezetű sófő, egy tisztességes ember, aki párttag, sőt egy ideig milicista is volt. Amikor látta, hogy merre haladnak a dolgok, azt mondta, hogy le van minden fűtyülve. Kilépett a milicisták közül, párttagnak viszont megmaradt. Vasárnap délután valaki csenget. Jön Búra István mérgesen, mutatja az *Új Szót*, hogy a munkások itt tiltakoznak: a Panoráma miket beszél, mindenféle szocialistaellenes dolgokat. Azt mondja, ő azért jött, hogy írjon egy levelet az *Új Szónak*, melyben tiltakozik a tiltakozó levelek ellen. Kért, üljünk le, és írjuk meg. Amikor megszületett több példányban, azt mondtuk, akkor ezt holnap több példányban ajánlva feladjuk. Én mondtam: figyelj, nekem van egy ismerősöm a *Magyar Nemzetben*, átviszem, és megjelentetik Magyarországon is. Azt mondta, ez nagyon jó dolog. Hétfőn feladtuk a levelet ajánlva. Szerdán Búra eljön utánam a munkahelyemre, és felhívjuk az *Új Szó* szerkesztőségét. Odaadják az akkori főszerkesztőt, akivel közlöm: itt van egy Búra István nevű úr, aki küldött önöknek ajánlva egy levelet, miért nem tették közzé. Paprikás hangon felelősségre vont, hogy mi közöm hozzá, majd azt mondta: „Egyébként is, utóközlést mi nem vállalunk. Ez a levél tegnap megjelent a *Magyar Nemzetben*.” Ilyen sztorik is voltak. Visszatérve nyolcvankilenc novemberéhez, három-négy napig óriási feszültség volt. A munka ment a gyárban, de mindenki érezte, hogy valami van, valami történni fog. Az emberek összegyűltek a gépeknél – korábban ez nem volt. Aztán átbillent az egész oda, hogy már a televízióból is az jött le, hogy mutatták a prágai nagygyűléseket, és kezdett Szlovákia is ébredezni. Az a hét nagyjából így telt el. Mi pénteken összejöttünk, és elkezdtünk gondolkodni azon, hogy mit lehet és mit kellene csinálni. Akkor derült ki az, hogy – talán hétfőre – általános sztrájkot hirdettek meg. Azon a napon, amikor általános sztrájk volt Léván, akkor volt ott Kóka Rozália és Halász Péter Budapestről. Tudom, hogy a kultúrházban ment az előadás, és kintről hallottuk a tömeget. Előtte mi is kint voltunk a nagygyűlésen. Később bementünk, de közülünk Zoller Misi kint maradt és beszélt. Akkor, az első nagygyűlésen még szlovákul beszélt, legalább kétezer ember volt a téren. Három nap múlva kellett volna lennie Bitskei Tibor előadásának, azt már lemondtuk. Másnap megegyeztünk, hogy magyarul kellene beszélni, és mit kellene mondani. Később már magyarul szólalt fel a nagygyűlésen.

– Mit mondott?

– Az akkori érveket. Hogy ez a rendszer így elfogadhatatlan, nekünk egy normális demokráciát kell építeni, ahol szlovákoknak és magyaroknak is megvan a helyük, és arra kérjük a szlovákokat, hogy támogassák a forradalmat, hogy a magyarokkal együtt csinálják ezt végig.

– *A szlovákok részéről milyen volt a fogadtatás?*

– Nagyon megtapsolták. Emlékszem, Misi nagyon lelkesen jött hátra, gratuláltam neki. Tényleg jól csinálta, és jól fogadta a tömeg. Sahlingerová – később a VPN részéről járási főnök és Prágában képviselő lett – mindjárt mondta szlovácul, hogy ezt mi is így gondoljuk. Nem vagyok biztos a napban, hogy mikor volt az általános sztrájk, de azt tudom, hogy előtte egy héten át nem történt aktív dolog. Az történt, hogy délutánonként volt egy-két míting. Az első mítingen kevesen voltunk. Ez szerdán vagy csütörtökön este volt. Én egyébként mindegyiken ott voltam. Pénteken, akkor volt a nagyobbik, ott már kétezer ember volt. Nyilván a televízió hatására. Nagyon lehetett látni, hogyan hatott az emberekre, hogy átállt a televízió. Másik dolog, hogy az emberek kezdték érezni: ha kimennek az utcára, az erő ad. Meg az újdonság is vonzotta őket. A következő héten hétfőn, amikor bementem a munkába, mondták nekem, hogy az igazgató fog beszélni a munkásokhoz, ott kellene lenni. Azt mondtam, hogy én nem megyek oda. Tudom, hogy nagyon sokan távol maradtak. Jött egy telefon, lehívtak az egyik részlegbe. Ott már formálódott a VPN. Kérdezték, most mi legyen és hogy legyen – általános sztrájk lesz, és a gyárnak ebben részt kellene vennie. Akkor jöttek olyan hírek, hogy a textilgyárat meg fogják szállni a milicisták, körbeveszik, hogy az emberek ne mehessenek ki, s akkor mit fogunk csinálni? Mondom: ne hülyéskedjete, van itt több kapu, megoldjuk. Nem probléma, meg kell szervezni az embereket, hogy minél többen menjünk ki. Délután kettőkor, a két műszak találkozásakor volt egy gyűlés, ahol még nem volt sok ember, kb. negyvenen-ötvenen lehettek ilyen keményebb hangúak – én nem voltam akkor ott a gyárban –, hogy ez lesz, és azt mondták, nekünk is el kell kezdeni a sztrájkot. Akik ott voltak, helyeseltek. Azt mondták, hogy igen, ki kell menni a főtérrre. Este jött Misi, hogy a sztrájkot meg kell szervezni, el kell menni ebbe meg abba a gyárba, és beszélni kell a magyarokkal.

– *Misi hol dolgozott akkor?*

– Misi a járási nemzeti bizottságon dolgozott. Ez egy nagyon érdekes dolog egyébként, mert majdnem kirúgták. Nyolcvannyolcban volt egy Csemadok járási konferencia, ahol ketten eléggé kritikusan fölléptünk. Ő volt a keményebb, a kritikusabb, s akkor ebből zúrjai lettek, olyannyira, hogy majdnem kirúgták őt az állásából, de végül maradt. A munkaügyi osztály osztályvezető-helyettese volt. Korábban számoltak vele mint potenciális párttaggal, ezek után kihúzták a listáról. Mivel nem volt potenciális párttag, nem lehetett később osztályvezető sem.

– *Szóval Misi azt mondta, hogy ezt gyorsan meg kellene szervezni...*

– Igen. Akkor este beszéltünk a Novochemásokkal, voltunk egy úr után, aki elmondta, hogy a Novochemások kijönnek a térrre. Akkor már világos volt szá-

munkra, hogy elég sokan kijönnek. Még a tolmácsiakkal is akartunk beszélni, de azt mondták, hogy ez már nem a magyarok dolga, hanem a szlovákoké. Tehát oda nem mentünk ki. Másnap a térre hosszú sorban vonultunk. Mire bementünk a gyárba – valamikor tízre kellett a téren lennünk –, az éjszakai műszak ki nyomott textiliákra fehér-piros-kék csíkokat. Ezeket kitettük az irodákba, jelezve a sztrájk kezdetét. Tudom, hogy akkor jött le Roman Zelenay is. Mondták, hogy mennek Kňažko anyukájához, mert Kňažko valahol távol volt, az édesanyja pedig nagyon aggódott. Akkor nekem ő még szimpatikus volt.

– *Akkorra már Léván is megalakult a VPN?*

– Akkor már voltak VPN-csoportok.

– *Meg tudod mondani, hogy milyen napon alakultak meg?*

– Úgy huszonnégy-huszonötödikén.

– *A gyárban azonnal elkezdett működni?*

– Nem a gyárban alakult meg először, hanem kint a városban, mégpedig egy ilyen összejövetel után. Alá lehetett írni a támogató nyilatkozatot – ott volt az én aláírásom is –, utána pedig a gyárban is megalakult, külön. Ott a gyárban aztán voltak olyan dolgok, hogy szavazni kellett minden vezetőről. Sokan nem kapták meg a bizalmat. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy én voltam a Lévai járásban az egyedüli, aki száz százalékat kapott. Akkor már osztályvezető voltam négy-öt éve, de jó viszonyban voltam a többiekkel. Tehát megalakult a VPN, s kapott egy székhelyet, amely az egyik lévai művelődési klub volt, a kultúrházhoz tartozott. Ez a klub volt használatban, ott gyűltünk össze mint magyar csoport. Ez a csoport többször összejött a Csemadokban.

– *Ez a VPN magyar csoportja vagy FMK-csoport volt?*

– Nem volt ez mindjárt annyira világos, de aztán persze letisztult, hogy FMK. Ami érdekes, hogy ott a VPN-ben találkoztam én először több emberrel, akiket ismerem is meg nem is. Például egy Turay Péter nevű úrral, aki a Lévai járásból hatvanhatsz év után mellőzött és kirúgott középiskolai tanár volt a pedagógiáról. Ő volt a lévai járási VPN elnöke kilencven januárjától. Ebben a VPN-ben találkoztam nyolcvankilenc decemberében azzal a képviselővel, aki később nagy HZDS-es lett, és kilencvenkettő-kilencvennégy között parlamenti képviselő volt: Tibor Kuzberttel. A szlovák parlamentben is többször fellépett, ellenem is felolvasott mindenféle lévai nyilatkozatokat, elég komoly dolgokat. Már akkor, az első perctől próbált ilyen nagyképű lenni; gondoltam is, hogy: „Hű, ha ilyen emberek lesznek, akkor mi lesz itt? Ez semmivel sem jobb annál, ami volt.” Az viszont tény, hogy már nyolcvankilenc decemberében írtunk FMK-csoportként több beadványt, és FMK-csoportként fogadott bennünket a járási nemzeti bizottság kommunista elnöke.

– *Kik voltak a csoportban?*

– Zoller Misivel és Dolník Erzsivel hárman tárgyaltunk vele. Máig megvan, hogy miről tárgyaltunk. Ilyen kívánságlistát vittünk magunkkal, amire azt mondta, hogy ő csak a VPN-nel tárgyal. Erre mi azt mondtuk, hogy ez a VPN magyar vonulata. Voltak követeléseink, ezek közül néhány teljesült is. Politikai pályafutásom talán legsikeresebb időszaka volt ez. Néhányat felsorolnék: a hatvannyolcas tanárok rehabilitálása, a lévai magyar tanfelügyelő leváltása – ő volt addig a Csemadok elnöke is; a nyolcvannyolcas Csemadok-konferencián nagyon negatív szerepet játszott. Azt mondta nekünk akkor a Csemadok titkára: vegyük tudomásul, hogy ebben az országban még nagyon sokáig az „elvtárs” megnevezés fog dukálni. A lévai találkozón ugyanis nem úgy szólítottam meg a jelenlévőket, hogy „elvtársnők és elvtársak”, hanem úgy, hogy „hölgyeim és uraim”. Tehát őt váltottuk le, s akkor az elnök meg kérdezte: ki legyen helyette. Én azt mondtam: Dolník Erzsi, és ő lett. Az alapiskola igazgatója szintén egy vonalas kommunista volt. Valamikor december közepén történt, hogy még a régi szülői szövetségnek kellett bizalmat szavaznia az igazgatónak. Tudom, hogy egy nagy beszédet mondtam ott, életem talán egyik legsikeresebb beszédét. Utána elvonultak, szavaztak, és leváltották az igazgatót. Hetvenháromtól nyolcvankilencig a *Garamvölgye* című lapot úgy adták ki, hogy volt két magyar és két szlovák oldala. Követeltük, hogy a két szlovák oldal helyett is két magyar oldal legyen – ez akkor nem valósult meg, de kilencvenkettő januárjától igen, és később is így jelent meg.

– *Voltak más követelések is?*

– Több kemény követelés volt: a városházán a kulturális ügyekkel foglalkozó személyeket cseréljék ki, mert nagyon csúnyán viselkedtek. Sikeredt. Szóval akkor voltak ezek a cserék.

– *Hogyan reagált ezekre a követelésekre a járási nemzeti bizottság elnöke?*

– Mondogatta, hogy beszélhetnénk a többiről is. Próbált egyezkedni. Amit meg ígért, az két nap múlva teljesült. Képlékeny volt minden, s ő kommunistaként próbálta átmenteni magát. Leküldetett a tanügyi osztály vezetőjéért, és elmondta neki: „Ezek az urak azt kérik, hogy a magyar tanfelügyelőt le kell váltani.” Másnap behívták a tanfelügyelőt, bementünk mi is. Ő remegett, sírt, hogy most vele mi lesz. Mondtuk neki: menjen el tanítani, hiszen nem akarunk itt senkit bántani, de neki le kell mondania, mert hozzájárult a magyar iskolák leépítéséhez. Végül aláírta a lemondását. Tárgyaltunk a városi tanács elnökével, úgy hívták, hogy Žiga. Ő egy magyarul is tudó ember volt. Igyekezett jó képet vágni. A felesége magyar volt, és ő is tudott valamit magyarul, voltak magyar gyökerei, tehát nem volt egy „magyarfaló”. Amikor ott voltunk nála, kezdett előzékenyen viselkedni. Érezte, hogy ez az ára annak, hogy ne bántsák. De nem is akadt ember, aki vele szemben megfogalmazott volna bármit is. Persze végimentek akkor a kádereken – a kultúrház igazgatójától kezdve a városban szinte mindenkin, a gyárban is leváltottak két igazgatóhelyettest. Ez történt a Csemadokban is. Ez nagyon forró időszak volt, soha nem voltunk otthon. Szülői értekezlet volt az iskolában – leváltották és kicserélték az igazgatót. A december hatásos időszak volt. Közben pedig itt-ott, amikor lehetett, néztük a televíziót, hogyan mennek a dolgok Prágában. Ami még érdekes, hogy tudtommal a kommunista párt

lévai járási bizottsága maradt nyeregben legtovább. Pozsonyban már lemondtak és cserék voltak, Léván még mindig nem akartak szembesülni a helyzettel. Tudom, hogy volt egy nagy tüntetés, amikor körbevettük kívülről a pártházat, és skandálások voltak. Az ideológiai titkár még akkor sem akart lemondani, de a járási vezető titkár azt mondta, hogy ezt már nem lehet tovább folytatni.

– *Honnan tudod, hogy ő ezt mondta?*

– Később elmondták, akik akkor ott voltak mellette. Volt a párt járási elnökségének egy magyar tagja is. Egy úr, aki a Duray-perben eléggé negatív szerepet játszott. Végül is nagy nehezen lemondtak. Másnap eljött tőlük a nagygyűlésre egy valahonnan gyorsan előkapart elvtárs, akire tökéletesen emlékszem. A nagygyűlésen felállt, és azt mondta: „Igen, sok probléma volt a vezetéssel, de most már minden jó lesz, mert mi váltottunk, támogassatok bennünket, és gyertek utánunk!” Tehát az új járási pártvezető december elején nem tudta, hogy mi van. Kifütyülték, és kikiabálták a teremből. Nem engedték, hogy befejezze a mondandóját. Pedig akkor ha valaki szólni akart, szót kapott. Léván az első körben egy Sahlingerová nevű hölgy lett a VPN főnöke. Tanárnő volt a középiskolában, és belecsöppent a dolgokba. Később a prágai parlament képviselőnője, a Külügyi Bizottság alelnöke volt a Szövetségi Gyűlésben, majd nagykövet akart lenni Londonban, de ez nem jött be neki. Ő lett a járási nemzeti bizottság elnöke is 1989 decemberétől. Akkor még voltak járási parlamentek. A járási nemzeti bizottság megmaradt egészen a kilencvenes választásokig, de hatásköre már nem nagyon volt. Én a második hullámban, tehát januárban kerültem be a bizottságba, mint VPN-es képviselő. Akkor már Sahlingerová volt az elnök, a helyettese pedig Turay Péter.

– *Mennyire volt hatékony ez az öthónapos átmeneti időszak?*

– Nem volt hatékony, mert a VPN talán még kétszer ülésezett, aztán jöttek a választások, és ez megszűnt. Az volt a jó, hogy még januárban-februárban lehetett néhány dolgot csinálni – intézmény- és személycseréket megvalósítani. Képviselői igazolvánnyal lehetett menni mindenhova, mert akkor, ha valaki képviselő volt, annak a szava sokat nyomott a latban.

– *Sahlingerovát milyen embernek ismerted meg? Milyen hatást gyakorolt a környezetére, a mozgalomra és az eseményekre?*

– Kicsit ködös a kép. Pozitívként értékelhető, hogy ő ezt akkor vállalta. Kiállt az első mítingeknél, és szervezte az egészet. Végül is ő volt az első főnök, akivel tárgyalni lehetett. Emlékszem az első tárgyalásokra a VPN-ben, ahol megbeszéltük a napirendi pontokat. Egy javaslatom nekem is volt, és ő ült le tárgyalni róluk még a régi kommunista vezetéssel. Én is azt mondtam: mi az, hogy mi járunk hozzájuk tárgyalni?! Mondjanak le, közöljük velük, hogy VPN-es vezetés lesz, és könnyebben megy minden. Ez később meg is valósult. Másik oldalon viszont elhanyagolta a lévai dolgokat. Nagyon keveset tartózkodott Léván, mert Prágában lett képviselőnő, sokat utazgatott. Egyébként angoltanárnő volt. A Lévai járásban pedig eközben visszarendeződtek a komcsik. Misi már februárban

azzal jött, hogy „mind jönnek vissza”. Sahlingerová ígért ezt, azt, am azt, de nem csinált semmit. Nem tudom, ez mennyire volt tudatos nála, vagy mennyire nem ért rá. Viszont tény, hogy az első VPN-székhelyet – egy eléggé jó állapotban lévő valamikori családi házat, kibővítve egy nagyobb közösségi teremmel – már kilencvenegyben privatizálta.

– *Mikor vált nyilvánvalóvá, hogy anyagi jellegű ambíciói vannak?*

– Úgy kilencven márciusától-áprilisától. Néhány dolog már decemberben közrejátzott, ami zavaró volt. Az elsőt a román forradalom előtt még december negyedikén szavazta meg a Szövetségi Gyűlés, hogy a kommunista párt vezető szerepe meg szűnik. Próba volt, én be sem mentem, mert egyenes adásban közvetítette a tele vízió a parlament ülését. Mikor megszavazták, azt mondtam: most van a második születésnapom. Mentem le – volt otthon egy üveg nagyon erős pálinka, azt vittem magammal –, a többiek megkérdezték: „Mi van? Ilyenkor kezdődik a próba?” „Nem tudjátok, mi történt? – kérdezem. – Prágában most szavazták meg, hogy megszűnt a kommunista párt vezető szerepe!” Akkor koccintottunk és ittunk erre. Utána már lehetett érezni több dolgot, hogy vannak itt zavaró hatások – egyrészt a romániai forradalom. Karácsony táján ültünk a tévé előtt, és szurkoltunk nekik. Emlékszem, Felsőszecséről, ez körülbelül hat kilométerre lehet, egy nyugdíjas bácsika rend szeresen bejárt a Csemadok rendezvényeire. Bejött akkor is gyalog a gyűjtéskor, és azt mondta: „Itt van ezer korona, tegyék ezt is hozzá, én ezt erre szántam.” Te lehordták a Csemadokot mindenféle dologgal, tőlünk is ment kamion megrakodva.

– *Kik szervezték a segélyakciót?*

– Misi, én, Újváry és a Csemadok vezetői, akik a környék falvaiból küldték az emberekkel a csomagokat. A végső számla, ki mennyit adott be, máig nálam van. Nyolcvankilenc decemberében kezdtük érezni, hogy a VPN kezd bedugulni.

– *Már decemberben?*

– Igen, december második felében. Akkor már nem volt benne az az erő, dinamika, ami november végén vagy december elején.

– *Ez miben nyilvánult meg?*

– Például decemberben kijött egy körlevél, amelyben Sokol érsek felszólította a hívőket a keresztény klubok létrehozására. Én azt gondoltam nyolcvankilenc decemberében, hogy a szabad választásokon két oldal fog egymással szemben állni: a kommunista blokk és az antikommunista. Így van esélye az antikommunista blokknak, hogy győzzön. December végén világossá vált, hogy ez tovább fog differenciálódni, és a katolikus egyház bele fog ebbe valahogy lépni. Karácsonykor az egyház gyűjtést szervezett. A gyűjtés sikeres volt, a bevétel viszont eltűnt. Nem tudom, hogy mire fordították a pénzt.

– *Honnan tudod, hogy eltűnt?*

– Nem hozták nyilvánosságra, hogy mire költötték. Akkor már Čarnogurskýék kezdtek szerveződni, és Janicsék tárgyalást kezdeményeztek velük központi szinten. Itt felvetődött, hogy legalább az összeg egy részét adják nekik.

– *Mekkora összegről volt szó?*

– Nem tudom, de nem kis összegről, mert akkor még nagy eufória volt. Nem is a pénz a lényeg, hanem az, hogy ennek komoly politikai vetülete volt. Januárban mindenhol keresztény klubok jöttek létre, viszont KDH még nem volt. December végén, a két ünnep között kaptam egy meghívást Ipolyhídvégre, a plébánoshoz. Ott volt Molnár Imre, Gyurgyík Laci és még néhányan. Ott kezdtek engem győzködni, hogy kellene csinálni egy magyar kereszténydemokrata pártot, és higgyem el, hogy az FMK-nak meg a VPN-nek nincs semmilyen jövője. Az csak egy eufória, és hamarosan ki fog fulladni. Egy keresztény alapú dolognak viszont van esélye arra való tekintettel is, hogy az embereknek azt mondjuk: „Mi Esterházy tanainak folytatói vagyunk”. Nekem akkor kételyeim voltak, és húzódoztam. Egyrészt úgy gondoltam, hogy negyven év szocializmus után keresztény eszmékkel kezdeni nem teljesen szerencsés dolog, másrészt pedig felnőtt két generáció, melynek nem sokat jelent az Esterházy név. Én nem a megosztás híve voltam, hanem az összefogásé. Emlékszem, akkoriban a *Hétben* is volt egy vitafórum, hogy a Csemadok párttá alakuljon-e vagy sem. Kaptam egy felkérést, hogy szóljak én is hozzá. Amellett voltam, hogy ne alakuljon át. Azt mondtam, a Csemadok legyen kulturális szervezet, próbáljunk meg „több lábon állni”. Januárban-februárban kezdtem viszont tapasztalni, hogy hiába VPN meg FMK, keresztény klubok vannak, és Čarnogurskýék befolyása eléggé erős a magyar vidékeken is. Kezdtük ezt felfogni mi is, és megkerestük Laciékat, akik Pozsonyban már szervezkedtek. Az ő véleményük ugyanaz volt, mint a miénk. Egyházi sugallatra Pozsonyban is létrejöttek különböző keresztény klubok, sokrétű szerveződések, és nyilvánvaló volt, hogy ezek később párttá alakulhatnak. Magyar barátaim próbáltak tárgyalni velük. A szlovákok véleménye az volt, hogy össze kell tartani, egy nagy pártot kell létrehozni, melynek részeként a párt politikáját is befolyásolni tudjuk. Közben a VPN-vonal folytatódott. Bekerültem járási képviselőnek. Láttam, hogy bizonyos dolgokban egyre kevésbé tudom befolyásolni a VPN politikáját, mert jöttek bizonyos személyek, akik később HZDS-esek lettek. Mondhatom én nekik bármit. Kezdem rájönni, hogy akit hatvannyolcban kirúgtak a kommunista pártból, az nem mind demokrata volt. Ugyanakkor viszont láttam, hogy ez a keresztény téma az embereket megfogta. Megkeresett engem Léván a szlovák KDH-szerveződés is. Együtt jártunk vidékre. Volt egy-két olyan hely, ahol az emberek keveset tudtak szlovákul. Ilyenkor felkértek, hogy én mondjam el – alkítsunk keresztény klubot. Szóval január-februárban már ilyen is volt.

– *Az FMK erre a tevékenységre áldását adta?*

– Én az FMK ügyvivői testületébe kerültem be, tehát az országos vezetői testületbe. Volt egy lévai összejevetel, ahol a Grendelék már mint parlamenti képviselők beszámoltak arról, hogy mi történt a pozsonyi parlamentben, Sándor Eleonóra pedig arról, hogy mi történik a prágai parlamentben. Én szóltam, hogy engem megkerestek, és elmondtam, hogy a kereszténydemokrata témával is fog-

lalkozni kellene. Emlékszem, Öllös mondta azt, hogy mi ezt támogatjuk. Segítettük is őket már az első körben. Sőt az FMK komáromi közgyűlésén is ott voltak, Rajczy.... Ott volt a Zelenay is. Máig emlékszem, azt mondta: „Azért mégiscsak kiírhattatok volna a szlovákul is, mi zajlik itt (csak magyar feliratok voltak kint) mert nem találtam be.” De végül is amit mondott a demokráciáról meg egyebekről, az úgy jó volt. A magyar téma ott is felmerült, és érezni lehetett a diszharmoniót.

– *Tehát nem volt ellenükre, hogy segítesz a keresztény klubok szervezésében...*

– Így van. Én az FMK tagjaként részt vettem a klubok szervezésében. Az FMK-sok azt mondták, nem ellenzik, sőt... Komáromban megjelent a Rajczy is, mint a formálódó magyar kereszténydemokrata klubok főtitkára, és mondott egy szöveget, amit nagyon pozitívan vett mindenki. Ezután, kilencven januárjában jelent meg egy felhívás az MKDM létrehozására, ahol az első hat ember között ott vagyok én is. Szóval akkor egy ilyen képlékeny állapot volt, a dolgok össze voltak keveredve.

– *A lévai lakosság és azoknak a falvaknak a lakossága, ahová jártatok, a kezdeti eufória után mikor kezdett a VPN-nel ellenségesen viselkedni?*

– Egyfajta ellenszenv mindjárt az elejétől megvolt, mert a faluk egy része – a helyi nemzeti bizottság és a szövetkezeti elnökök eléggé tartózkodóak voltak. Én a hangsúlyos változást már december végén éreztem. Annak ellenére, hogy én ezt éreztem, nem tartottam jónak, hogy befelé differenciálódjunk, sőt ebben veszélyt is láttam. A VPN-ben is láttam, hogy jönnek a rivalizálások: ki menjen az első körben, ki a másodikban. Érezkelni lehetett a belső feszültséget. Van két dokumentum, amely szintén érdekes, kilencven elejéről származik. Ez egy Léváról szélbe kiáltott felhívás a szlovák értelmiséghez arról – ez már akkor is veszszőparipám volt –, hogy építsünk egy Európát, egy új hazát magunknak, fogjunk össze, és ne legyenek feszültségek közöttünk. Ezt a szöveget, azt hiszem, kilencven januárjában bocsátottuk ki magyarul és szlovákul. Megjelent az *Új Szóban*, a *Napban*, de a szlovák újságok közül egyikben sem. A *Verejnost'* részleteket talán lehozott belőle. Ez már kicsit csalódást okozott. Egy másik nyílt levélünk később fogalmazódott meg, amikor megjelentek a magyarelles hangok, sőt akkor már létezett a Budaj-affér a szlovák parlamentben. Leültünk Misivel, és azon gondolkodtunk, hogy ki volna az a morális autoritás, akit megszólíthatnánk nyílt levélben, akit megkérhetnénk: „Mondja: ÁLLJ!” Felmerült Havel neve is, de ezt azzal vetettük el, hogy ő messze van. Végül megegyeztünk abban, hogy egyházi személynek kell lennie, és akkor megegyeztünk Sokolban. Ez a nyílt levél megjelent az *Új Szóban*, kaptunk rá választ is, de eléggé semmitmondó választ. Ezek a bizonyítéka annak, hogy időben ráérezünk: a magyar–szlovák téma problémás lesz. (...) Próbáltuk, amit lehetett. Sokfelé eljártunk, és ál-lítom: engem az győzött meg az MKDM ügyében, amit kint tapasztaltam. Annak hatására írtam alá, hogy alakuljon meg az MKDM. Az MKDM azonban nem úgy alakult meg, hogy va la ki kitalálta: a szlovákiai magyaroknak az első republika hagyományai vagy valamilyen politológiai megfontolás miatt kereszténydemokrata vagy konzervatív pártra van szükségük, hanem azért, mert a nép maga moz-

dult el ilyen irányba, püspöki felhívásra. Ezeket a klubokat át kellett hoznunk valahogy a másik oldalra. Belső vita tárgya volt, hogy különálló mozgalom alakuljon-e, vagy pedig része legyünk a nagy szlovák mozgalomnak. A Csemadokban, március 16-án tartott, nagyon hektikus és eléggé kemény közbeszólásokkal tarkított alakuló gyűlésen a szlovák vonulaton belül maradni akarók marginális helyzetbe kerültek. Például Hamerlik Rudolf és Zilizi Tihamér, akik később fölkerültek a KDH listájára. Ez jelzi kissé, hogy a KDH milyen játékot játszott, mert a listán elég hátrányos helyre tette őket. Nem hiszem, hogy olyanokat választottak, akik a magyarokat igazán képviselni tudják. Erről többet tudnának mondani neked azok, akik részt vettek a tárgyalásokon: Koncsol Laci bácsi, Simkó Tibor vagy a többiek. Közéjük úgy kerültem be, hogy Püspöki Nagy Pétert, aki Gyurgyík Lacival, Szócs Ferencsel, Rajczy Lacival együtt ezen az alakuló ülésen főszerepet játszott, régóta ismertem. Úgy érezték, hogy annak alapján, hogy itt-ott írogattam az újságokba, és ismertebb vagyok, az MKDM-nek hasznára lehetnék. Akkor én úgy gondoltam: persze, itt-ott besegítek, de nem akarok én ebbe országos szinten belemenni. A mozgalom megalakulásakor be akartak venni az országos elnökségbe, de nem fogadtam el. Bugár Bélával ott találkoztam először. Valamihez hozzászólt, nem nagyon fogadták el, ezután visszatáncolt. Én eléggé aktívan felléptem annak érdekében, hogy független mozgalom jöjjön létre, főleg amiatt, amit vidéken tapasztaltam.

– *Ez még mindig nem okozott problémát az FMK-ban?*

– Nem. Ha az FMK-vonalat vesszük, én továbbra is jártam az FMK-gyűlésekre. Többek között ezért sem fogadtam el az MKDM ajánlatát az elnökségi tagságra. Úgy gondoltam, ha menni akar ez, akkor menjen, de nem akartam benne szerepet vállalni. Március utolsó hetében külföldi szolgálati úton voltam Németországban. Április hetedikéig kellett leadni a képviselőlistákat. Hazajövök vasárnap este, Misiék felkerestek. Elmondták, hogy az FMK jelöl képviselőnek. Hét-fő reggel jövök be a gyárba, Turay Péter keres a VPN-ből: „Figyelj, magyarok is kerülnek a VPN-listára, és mi úgy gondoltuk, hogy téged elindítanánk.” Mondom Péternek, hogy ezt még meg kellene beszélni a többiekkel, és miért ne inkább Misi induljon, hiszen ő sokkal aktívabb volt. Ez meglepett engem. Erre két óra múlva felhív Rajczy Laci, hogy csinálják az MKDM-listát, és nincs emberük – nagyon szeretnék, ha vállalnám a jelöltséget jó elől a listán. Otthon a feleségemnek elmondtam, hogy mit akarnak, ő ellenezte, hogy igent mondjak.

– *Mikor volt ez?*

– Április elején. Erre másnap jön a lévai járási KDH főnöke, hogy a zselízi KDH engem jelölt a KDH-listára. Azt mondta, esély arra, hogy jó helyre kerüljek. Közben megtudtam, hogy a hétvégén volt az FMK tanácskozása, ahol az országos testület valamilyen listájánál ismét szóba kerültem. Tehát mindegyik esetben mások jelöltek. Egyik este személyesen is megkerestek a KDH-sok, hogy írjam alá beleegyezésemet a jelölésembe. Mondom nekik: nem lehet, ezt meg kell még beszélni az FMK-ban. Hétvégén az MKDM főtítkára jött, hogy írjam alá a jelölésem. Mindenkit szorított az idő. Közben beszéltem Tóth Karcival telefonon. Megegyeztünk, hogy az FMK-listán nem indulok, hanem aláírom az MKDM-listán

Valahol Szlovákiában (Fotó: Berta András)

való jelölésem, mert nekik van a legkevesebb emberük. Tehát azt aláírtam, végül is beleegyeztem a jelölésbe.

– Ez volt az egyedüli ok, amiért nem az FMK, hanem az MKDM listáján indultál? Miként zajlott le ez a telefonbeszélgetés?

– Az egyik legfontosabb ok az volt, hogy az FMK február táján már kezdte hivatalosan is liberális pártnak deklarálni magát, s ebben eltávolodtunk egy kicsit egy mástól. Kilencven júliusában aláírtam a kilépésem, megköszönték az együttműködést, és sok sikert kívántak az MKDM-ben. Ugyanis miután megegyeztünk, hogy az MKDM-vonalat folytatom, áprilisban fölvettem a kérdést: „Most mi legyen? Kilépjek-e az FMK-ból?” Úgy gondoltam, káros lenne, ha nagy dérral-dúrral kilépnék, mert kikerülhetne a sajtóhoz, és az FMK-nak ártanék vele. A megegyezés úgy szólt, hogy a választások alatt formálisan még FMK-tag leszek, közben indulok az MKDM-listán az FMK beleegyezésével. Tőlük is meg kellene kérdezni, mert én javasoltam, hogy így legyen. Az FMK akkor még kistestvérének tartotta az MKDM-et. Valószínűleg az FMK is rájött arra, hogy a VPN–FMK-lista nem lesz olyan sikeres, mert akkor már lemenőben volt a VPN népszerűsége. Március–április táján már nagyobb volt a KDH népszerűsége. Abban az időben volt a pápalátogatás. Szóval a KDH felmenőben volt, és az FMK-sok valószínűleg úgy gondolták – most csúnyán fogom ezt mondani –, lesz egy emberük vagy szimpatizánsuk a másik oldalon is, és ez nem árt. Nem beszélve arról, hogy az

MKDM-nek tényleg nem volt embere. Engem nagyon meglepett az, hogy menyire előre kerültem a listán. A következő hét hétfőjén, azt hiszem két nappal a lista leadásának határideje előtt, Rajczy keresett kétségbeesetten: „Csáky úr (akkor még magázódtunk), óriási tévedés történt, ön fölkerült a listánkra, bent van a második helyen, a nyugat-szlovákiai területben talán az elsőn. De szerepel az FMK meg a VPN listáján is. Most akkor hogy van ez? Tisztázzuk, mert nem lehet két helyen indulni.” „Én úgy egyeztem meg Tóth Karcival, hogy nem leszek az FMK-listán” – mondtam. Ő akkor felhívta Karcst, és megegyeztek.

– *Hogyan kerültél fel a VPN-listára?*

– Előtte volt egy FMK-bizottság, ahol beválasztottak. Külföldön voltam, mások döntöttek rólam. Akkor volt az a szolgálati út, egy hét kiesett, és ez így ment két irányba. Sőt a KDH járási vezetősége által összeállított listán is rajta voltam. De a VPN-éről már Léván kihúztak, a KDH-éről pedig Pozsonyban. Akkor ilyen cseppfolyós állapotok uralkodtak. Nem voltak letisztulva a dolgok, kaotikus volt a helyzet, és nem voltak tisztázva a szervezeti játékszabályok sem. Aki jött, azt választották, tehát akit ismertek. Én úgy gondoltam, az első kétéves ciklusra vállalom a képviselőiséget, amíg mások jönnek. Vidéki képviselőként segíteni akartam. Nem gondoltam, hogy a politika sűrűjébe kerülök.

– *Visszatérve a Karcival folytatott telefonbeszélgetésedre: elmondta neked, hogy hányadik helyen indulsz a listájukon, ha akarnád?*

– Nem, azt hiszem, erről nem volt szó.

– *Nem is jelezte, hogy milyen esélyed lenne a parlamentbe való bejutásra?*

– Jelezte, hogy eléggé jó hely lenne – esélyes helyen lettem volna. Nem tudom, hogy ez mit jelent pontosan, hogy bekerültem volna-e. Ezen még soha nem gondolkodtam. Ami engem nagyon meglepett, hogy az MKDM annyira előre tett a listán. Közben nyolcvankilenc decemberében volt egy nagygyűlés, melyet az FMK szervezett Léván, csak magyaroknak. Oda lejött a Duray Miklós is, aki akkor már kooptált képviselő volt. Arról a napról van szó, amikor majdnem kinevezték miniszternek. Valaki megadott egy címet és egy telefonszámot, amely állítólag Miklós apósának a telefonszáma volt. Meg kellett kérdeznem, hogy Miklós el tud-e jönni. Felhívtam. Egy úr jelentkezett – valamilyen rokona –, aki elmondta, nem tudja, el tud-e jönni Miklós, mert Prágába ment. Miklós azonban megjelent Léván a találkozó előtt húsz perccel. Duray Miklósnak én nagy tisztelője voltam. Mondtuk neki: azt hittük, hogy nem jön el, mert Prágába kell mennie. Akkor azt mondta eléggé idegesen: „Nem voltam sehol.”

– *Ki javasolta őt miniszternek?*

– Azt hiszem, ez FMK-s tipp volt, de ezt ők fogják neked pontosan megmondani. Tudom, hogy Čarnogurský ellene volt. Olvastam azt a szöveget – azt hiszem, a *Szabad Újságban* –, azt a jegyzőkönyvet, hogy ez miként hiúsult meg. Ki tudja, mi történt volna a szlovák–magyar viszonyban és a szlovákiai magyar politikában, ha az

a dolog ott akkor máshogy sül el. Szóval Miklós eléggé ingerült és csalódott volt. Tehát nem volt a helyzet magaslatán annak ellenére, hogy ezek a napok akkor dinamikusak voltak. Ezen egy kicsit csodálkoztam is. Nagyjából emlékszem rá, hogy miket mondott. Nem volt rossz szöveg. (...) Léván valóban volt egy fáma, hogy úgy kerültünk mi hárman, Zoller Misi, Dolník Erzsébet és én három pártba, mert elosztottuk egymás között a pártokat. Ez nincs teljesen így, de van benne némi igazság. Tényleg volt ilyen, hogy valamikor február végén, március elején meghívást kaptam Pozsonyba a Csemadokba, az Együttélés előkészítő ülésére is. Akkor én azt mondtam: „Álljon már meg a menet! Én belekeveredtem az FMK-ba, az MKDM-nek aktívan segédkeztem – nem kellene nekem több pártot alapítanom.” Különbösen sem tartom jónak, hogy errefelé menjen az egész, hogy gomba módra elszaporodjanak a pártok. Nem mentem el, de összehívtam a társaságot, és beszélgettünk erről. Az tény, hogy a kilencvenes választási kampányban nagyon sok helyen voltunk együtt. Az is tény, hogy később már – úgy április táján –, amikor tudtam, hogy ki fogok lépni az FMK-ból, jelölőm kellett magam helyett valakit a központi ügyvivői testületbe, és én Zoller Misi-t jelöltem. Persze olyan megegyezés alapján, hogy maximálisan együtt fogunk működni, mint ahogy ez végül is megtörtént. Kilencvenben többször megtörtént, hogy a VPN, az FMK és az MKDM–Együttélés koalíció kampánygyűlése közös volt. Én mindenütt azt javasoltam, hogy az MKDM–Együttélés koalícióra szavazzanak. Ha ezzel valaki nem ért egyet, akkor még egy tisztességes választás van, a VPN–FMK koalíció. Misi is ugyanezen a véleményen volt, de ő fordított sorrendet mondott. Így jártuk végig a lévai járást. Ismertek bennünket, és olyanok is csatlakoztak hozzánk, akik a környéken elismertek voltak, például Újváry László, Gerő János és mások.

– *Meddig tartott ez az idillikus időszak, amíg az együttműködés jónak volt mondható a három párt képviselői között?*

– Azt hiszem, különbséget kell tenni a központi és a helyi szint között. Helyi szinten nálunk kilencvenkettőig. A nyelvtörvényről való szavazás után egy nappal Misi feljött, és azt mondja: „Te, ne haragudj, de nem értem, miért szavaztál ellene. Nem értek veled egyet.” S akkor leültünk, és megbeszéltük, hogy mi van. Én mondtam a magamét, és ő is mondta a magáét. Ő több dolgot nem tudott pontosan, ezért elmondtam neki a háttérben történeteket is. Nem győztem meg teljesen. Azt mondta, hogy most már elfogadhatóbb, de akkor is úgy érzi, hogy meg kellett volna szavazni a törvényt, mert válsághelyzet volt. Tehát ilyen hangsúlyeltolódások mindjárt kilencven őszén voltak. De helyi szinten ezek nem voltak komolyak. Központi szinten más volt a helyzet.

– *Az, hogy központi szinten támadtátok egymást, nem volt kihatással a helyi csoportokra?*

– Biztos, hogy hatással volt, de mi le tudtunk ülni, és meg tudtuk egymással beszélni a dolgokat. Annak ellenére, hogy az FMK politizálásával szemben nekem is voltak fenntartásaim, mindezek ellenére úgy éreztem, hogy kilencvenkettőben meg kellett volna csinálni a hármas koalíciót. Kilencvennégyben talán volt némi szerepem abban, hogy a Magyar Koalíció létrejött. Főleg azért, mert éreztem és tapasztaltam, mekkorát hibáztunk kilencvenkettőben. Kilencven és kilencven-

kettő között az volt a véleményem, hogy nincs más út, mint a VPN-nel való valamilyen együttműködés. Én szerettem volna, ha a VPN tovább megy, de a VPN megszűnt. Előre lehetett látni, hogy az ODU nagyon furcsán fogja végezni, végül nem is vállalták fel a koalíciót az FMK-val. Nem tartottam helyesnek, hogy az FMK-MPP csak úgy „ott maradjon”, és egymással szemben álljunk. Még akkor sem, ha a kilencvenkettes választási kampányban már voltak komoly durvaságok. A zselízi Csemadok-találkozón csúcsosodott ki az egész. Azt mondták a szervezők: mivel választási kampány van, mindegyik pártnak adnak két-három percet. Az Együttélésből azt mondták, hogy beszéljek én. A másik oldalon pedig Misi beszélt. Felmentünk, és akkor Misi megkérdezte, hogy ki kezdjen. Mondtam neki, ő, hiszen ő a kormánypárti. Ő nem ellenkezett, és ugye másodiknak mindig könnyebb beszélni. Tehát én is egy kicsit rájátszottam, én sem voltam mindig teljesen tiszta. Azzal, amit mondtam, kicsit befűtöttem neki, mint kormánypártinak. Ilyen rövid idő alatt persze túl sokat nem lehetett elmondani. Az egészből az jött ki, hogy a mi oldalunkra billent a mérleg nyelve. Ebből aztán némi harag lett közöttünk – nem az én részemről.

– Miben látod a fő okát annak, hogy kilencvenkettőben nem jött létre a hármas koalíció? Volt-e az MKDM-en belül ennek valós támogatottsága vagy csak egy kisebbség akarata volt ez?

– Az MKDM-nek még kilencvenkettőben sem volt egyértelmű vonalvezetése. Püspöki Nagy Péter kilencvenben a választások után küldött egy meghívót, hogy találkozzunk a Csemadok székházában a folyosón, és beszéljük meg, hogy hol fogunk majd összeülni. Egy parlamenti párt a kulturális szövetség folyosójára hívta meg tárgyalni megválasztott parlamenti képviselőit. Tehát akkor ennyire improvizált volt minden. Kilencven-kilencvenegyben úgy történt minden, ahogy Péter mondta. Kálmán bácsi már idős volt. Leváltása után jött Béla, aki fiatal volt még, és Prágában volt képviselő. Itthon nem nagyon voltak emberek. Én nagyon sokszor kerültem olyan helyzetbe, hogy komoly döntéseket kellett meghozni. A legkeményebb helyzet talán kilencvenegy áprilisában volt, amikor le kellett váltani Mečiar-t. Ezek voltak azok a momentumok, amelyek mint egy örvény, bevitték a politikába. Egyszerűen nem volt más választásom. Elmentem a parlament elnökségének ülésére. Ott volt a televízió, a nemzetközi sajtó. Azt kérdeztem magamtól: most akkor mi legyen? Kieleződtek a dolgok. Végül is a mi támogatásunk nélkül nem lehetett volna véghezvinni a leváltást. Ilyen improvizációk sora volt az egész, így formálódott az egész társaság. Kilencvenkettőben nem volt az MKDM-nek vonalvezetése, egyértelműen az Együttélés diktált. Én emlékszem két-három olyan kampánygyűlésre, ahol a Dobos Lacival voltam. Laci elég jó kapcsolatot alakított ki velem. Már a nyolcvanas évek közepén volt egy lévai beszélgetésünk, amikor mint író-t hívtuk meg. A vacsora után, éjfél előtt indult el a vonatra. Mondta a többieknek, „ti csak menjete, mi még sétálunk még egyet”. Így beszélgettünk Léván nagyon hosszan a betiltott Dobossal. Ez így megmaradt bennem, és ettől kezdve Lacival közeli kapcsolatba kerültem. Sokaknak talán több dolog nem tetszik, de Laciban sok tisztelni való is van. Neki mondtam többször ebben a kampányban, hogy nem volt szerencsés dolog nem megkötni a hármas koalíciót. Tudom, ő volt az, aki végül is a tárgyalásokon azt mondta Miklós nyomására: „Ám ne legyen.” Nagyon tartott tőle, hogy nem lesz

meg a hét százalék. Laci szerintem el tudta volna fogadni a hármas koalíciót. Biztosan kemény feltételekkel, de belement volna. Nem azért, mert meg akarta csinálni, és nem azért, mert az FMK-t szerette, hanem azért, mert nem akart testvérháborút. Akkor tényleg az volt a kérdés, hogy mi van, ha senki nem fut be a kettő közül. Ez az, amitől ő tartott. Többször megkérdezte a kampányban is, hogy meglesz-e a hét százalék. Mondtam, hogy szerintem nyolc százalék is meglesz, de az utolsó pillanatig nem lett meg. A választás napján egy nagy EDU-összejövetel volt Budapesten. Antallék akkor megerősödtek. A Vendégházban voltunk fönt, ott volt a hivatalos program. Ott találkoztam először személyesen Helmut Kohllal. A választások második napján, szombaton tértünk haza a Bugár Bélával. Az autóban hiába hallgattuk a híreket, nem voltak még eredmények. Fél hét körül érkeztünk meg, vacsoráztunk, majd beültünk a tévé elé. Akkor már mondták az eredményt – az első összesítésben 7,6 százalékunk volt. Felugrottunk, és egymás nyakába borultunk, hogy megvan! Ezzel csak azt akarom mondani, hogy nekünk sem volt mindegy.

– *De ebből még mindig nem derült ki számomra, hogy végül is miért nem jöhetett létre kilencvenkettőben a hármas koalíció?*

– Nagyon egyszerű. Az Együttélés kemény magja nem akarta. Kilencven-kilencvenkettő között a szlovákiai magyar ellenzéki politika meghatározója Duray Miklós volt. A jelenlegi helyzet egyik problémája éppen az, hogy nincs vezéregyenység. Tehát most úgy sodródik az egész. A kilencven-kilencvenhárom közötti időszak egyébként a nagy elméletek kora volt. Emlékszem, hogy volt az autonómiáról kerekasztal, több találkozó, szövetségi alkotmány előkészítése, rádióban kerekasztal, a szlovák alkotmányról kerekasztal stb. Benne voltam én is a Dubček-bizottságban, amely a szövetségi alkotmányon dolgozott. Ez olyan hektikus, eufórikus időszak volt. Volt ugye az az FMK-megfogalmazás, hogy „csak kormányban, csak nagy párt részeként lehet eredményt elérni, s azt kell csinálni, ami kilencvenben bejött”. Az Együttélés azt mondta, csak ellenzékéből lehet eredményesen politizálni. És még egy dolgot megfogalmazott Miklós: az „egységes politikát”. Végül is mindig egy párt létrehozására törekedett. Azért az MKDM alatt is vágta a fát, amikor csak lehetett. A fő dolog számára az volt, hogy az MDF-kormányra támaszkodva a lehető legerősebb autonóm pozíciót tudja kiharcolni. Nem volt tekintettel mások véleményére. Ha megnézzük a kilencven-kilencvenkettes időszakot, az FMK és az MKDM–Együttélés koalíció között komoly viták voltak. A törés megvolt a nyelvtörvénykor vagy már előtte is, és ez így ment tovább. Ezt valószínűleg köztük kellene tisztázni. Nem beszélve arról, hogy Miklósnak személyes kifogásai vannak több emberrel szemben is, nemcsak az FMK-sokkal szemben. Valószínű, ő arra gondolt, hogy egyszer s mindenkorra le kell a számolni a belső ellenzékkel. Szerintem ez volt a legfőbb oka annak, hogy nem jött létre a hármas koalíció.

– *Mennyire volt szerepe ebben az akkori magyar kormánynak? Mennyire támogatta Duraynak ezt a törekvését, illetve nem inspirálta őt?*

– Eléggé támogatta, de nem hiszem, hogy inspirálta. Miklós többé-kevésbé autonóm módon tevékenykedett, habár biztos, hogy nagyon erős együttműködés volt.

Sokan mondták erre a kilencven-kilencvenhárom közötti időszakra – biztosan hallottad is –, hogy nem Antall befolyásolta Durayt, hanem Duray Antallt. Ez azért egy erős túlzás, de tény, hogy Antall kikérte mások véleményét. Az enyém is egy-két esetben, de nem hiszem, hogy nagyon hagyta volna magát befolyásolni. Biztos, hogy megértő volt, és ha valamit mondtunk, igyekezett pozitívan viszonyulni hozzá. De azt, hogy befolyásolni hagyta volna magát lényeges dolgokban, az túlzás. Tagadhatatlan, hogy támogatást kaptunk. Kilencvenkettőben nem lett volna meg a 7,6 százalékunk, ha nincs magyar mediális támogatás. Duray Miklósról portréműsört közöltek, többször megjelent a Panorámában. Mi is megjelentünk néhányan, többek között én is. Tehát volt némi támogatás Magyarországról. Nem is beszélve arról, hogy egyéb játszmák is voltak, például megjelent egy hír, hogy az „FMK nem indul a választásokon”, meg voltak hasonló zöngék. Ha jól emlékszem, az akkori csehszlovák kormány tiltakozott is hivatalosan, diplomáciai úton. (...)

– *Mennyire befolyásolta Duray Miklós viselkedése a két mozgalom – az MKDM és az Együttélés – szövetségi politikáját?*

– Eléggé, bár ez inkább az Együttélésben érvényesült. Én az MKDM-ben kilencvenkettőtől vagyok elnökségi tag. Már a fél világ az MKDM alelnökének tartott, és nem voltam az. Láttam, hogy szükség van arra, hogy néhány ember dolgozzon – így sodródtam egyre beljebb a politikába. Én végig a szlovák parlamentben voltam, ahol sokkal intenzívebb politizálás közepébe kerültünk. Itt forrt az egész. Prága sterilebb volt, meg persze nagyobb: ott voltak a csehek, európai politika stb. Itt meg ez a kis nacionalista „kondér”. Ez az egyik dolog. A másik az, hogy folyamatosan improvizálni kellett, így nem nagyon voltak átgondolva és megbeszélve a dolgok. A harmadik elem, hogy voltak politikai döntések, amelyeket az Együttélés úgy hozott, hogy előtte megbeszéltük. Ilyen értelemben befolyásolta Miklós a történeteket. A szlovák parlamentben inkább Dobos, Szabó Rezső, Rózsa, Bauer Edit – ez a társaság csinálta az Együttélés politikáját. Azt hiszem, hogy az Együttélésben is jelentős súlyt kapott ez a napi politizálás. Miklós csak néha szólt ebbe bele, kilencven és kilencvenkettő között nem annyira. Kilencvenkettő után már igen. Egy beleszólásról tudok: a szlovák alkotmány elfogadásakor főleg az ő hatására nem mentünk be szavazni. Az MKDM véleménye az volt, hogy be kell menni, és „nem”-mel kell szavazni. Utána kilencvennégy tavaszán Mečiar leváltásánál nagyon intenzíven játszott Miklós, ott nagypolitikát akart csinálni. Ezt néhány ellenzéki máig a szemünkre veti. Emiatt voltak bizalmatlanok irányunkban. Valóban volt egy olyan időszak, amikor egy-két képviselőjét nem engedte be szavazni vagy kérte, hogy külön frakcióülés legyen az Együttélés részére, és ne szavazzanak úgy, ahogy később szavaztak. Sőt kilencvennégyben a Moravčík-kormány idején néhányan az ő hatására nem szavazták meg az első körben a táblatörvényt. Harna Pista akkor jelentette ki, hogy aki nem tud kompromisszumot kötni, az menjen terroristának. Ez volt az oka annak, hogy Pista nem lett képviselő. Ezt azért mondom, mert kérdezted, hogy mennyire befolyásolta Miklós a koalíciós pártokat. Ő saját maga körül is elégé tisztogatott. (...)

– *Ez azt jelenti, hogy nem volt egy alapszabályzat, amely alapján a pártszervek meghozták a döntéseket?*

– Formálisan volt. Nem voltam elnökségi tag, de tudom, hogy az elnökségi üléseken mindenkiben volt pici kisebbségi érzés Püspökivel szemben. Püspöki azt mondta: „Ez kell. Ki van mellette?” A többség mellette volt. Formálisan demokratikus volt az egész, a megalakulásról szóló szavazás is demokratikus volt. Valamikor kilencven őszén már volt néhány összejövetel, ahol vita kerekedett. Péter mondott valamit, és valaki visszaszólt. Tehát már kilencven őszén volt néhány választmányi ülés, ahol megjelentek a kemény ellenvélemények, és veszekedésekre került sor. Kilencven őszén, kilencvenegy tavaszán olyan helyzetek voltak, ahol nagyon szégyelltem magam. Például volt egy országos választmányi ülés kilencven szeptemberében a Duna utcán. Az elnökségi asztal, mint egy barikád. Az egyik oldalon Püspöki Nagy Péter foglalt helyet. Az elején azt mondta: „Imádkozunk mint keresztények.” Aztán elmondott egy politikai vagy egyéb szöveget. Ez a Duna utcai ülés olyan veszekedésbe torkollott, hogy csak néztem, mi van. Ilyen több is volt, például Újváron és Léván.

– *Szeptemberben miről folyt a vita? Mik voltak az MKDM központi problémái?*

– A lényegét pontosan tudom. Péter vezetni akarta az MKDM-et, mégpedig úgy, hogy: „Én megmondom két hónapra, mit kell tenni. Azt megcsináljátok, aztán visszajövök Pestről. Ellenőrizzük, és megint megmondom, hogy mit kell tenni.” Az ő filozófiája az volt, hogy nem kell nagy konfliktusban lenni a kormánnyal, nem kell túlságosan ellenzéki politikát folytatni. Ha lehet, meg kell próbálni konstruktívnak lenni. A kilencvenes állapotokhoz képest nem is volt buta ötlet. Püspöki, és rajta kívül még néhányan úgy vélték – sokáig Farkas Pali is úgy gondolta –, hogy minél inkább nem kell nagyon politizálnunk, mert minket a falusi nép úgyis megválaszt. Az MKDM tehát csendesen elvegetálhat. Még egy dolgot el kell mondani Péterről. Szerette a pénzt. Tehát ő annak alapján, amit az előbb mondtam, nagystílusban próbálta vinni a saját dolgait is. A választási kampányban is eléggé megfizették az előadásait, az útjait. Béla nagyon sokszor utazott vele sofőrként, és jó viszonyba kerültek. Az, hogy később Bélát jelölték elnöknek, az ő befolyásának köszönhető. Az emberek azzal álltak elő, hogy székház vagy iroda kellene, és kellene valamilyen tervszerű tevékenykedés stb., Péter azonban mindent leintett, és ezt nem mindenki fogadta el. Nem beszélve arról, hogy később a kassaiak – egy értelmiségi társulás, amelyik az MKDM-et csinálta, egy része képviselő volt Prágában – megpróbálták ilyen klasszikus konzervatív párttá átformálni az MKDM-et. Ezért 1991 tavaszán Galántán néhányukat kizárták. Én nem szavaztam – igaz, mint képviselőnek, nem is volt szavazati jogom. De nem értettem egyet azzal, hogy négyüket kizárták a pártból. Ők aztán megpróbálták engem az akkor szerveződő Magyar Néppártba beszervezni. Többször megkeresett Popély és Szócs, aztán voltam egy előkészítő összejövetelen is, ahol ott volt Gyurcsík Iván is az Együttélésből. Egy tisztább, talán nemzeti magyar pártot akartak, velem is számoltak, de én nem mentem bele annak ellenére, hogy nyíltan megmondtam nekik is és az elnökségnek is, hogy nem értek egyet azzal, hogy az MKDM-ből embereket így „szánkáznak ki”. Csúnya dolog volt az akkor. Ott is megint Péter játszott főszerepet. Pontosan láttam, hogy mondták néhányan: „Ne most, még ne most.” „De most kell!” Felállt, és azt mondta az embereknek, hogy ezek eretnekek, ezek azt akarják, hogy szétessünk. Ezzel lehetett hatni az emberekre, és a túlnyomó többség megszavazta a kizárást. Péter szavának akkora súlya volt.

– *Próbáljuk meg sorra venni a közgyűléseken történeteket!*

– Fejből nem tudom mindet, mert nem vagyok nagyon elragadtatva a pártpolitikától, és nem is nagyon érdekel ilyen szempontból. Próbálom ezt folyamatában látni. Kilencvenegy januárjában vagy februárjában a dunaszerdahelyi közgyűlés sorrendben a harmadik vagy negyedik közgyűlés volt. Az MKDM akkorra belső válságba került. A lényeg az volt, hogy marad-e Péter vagy sem, marad-e Pétervonal vagy sem. Ott már nagyon kiéleződtek a dolgok. Ezt Péter úgy állította be – és nem minden alap nélkül –, hogy az Együttélés szét akarja verni az MKDM-et. A lényeg az, hogy úgy érkeztem meg Dunaszerdahelyre, hogy parlamenti képviselőként nem kaptam meghívót a saját pártom közgyűlésére, a küldötteket is őrző-védő kft. fogadta.

– *A többi képviselő sem kapott meghívót?*

– Senki, kivéve az elnökségi tagokat. Nekem viszont Szőcs, az akkori alelnök küldött meghívót. Ő megpróbálta ezt a helyzetet normálisabbá tenni. Tény, hogy akkor folytak a viták arról, hogy mennyire önálló az MKDM politikája, és mennyire függ az Együttéléstől. Én azt hiszem, hogy Szőcs és a kassaiak megpróbálták közelíteni az Együttéléshez. Ilyesmi a gyengébb számára mindig veszélyekkel jár. Szerintem az MKDM volt olyan nagy és „nehézkész”, hogy nem lehetett volna csak úgy felfalni. Püspöki Nagy Péter meg a többiek attól tartottak, hogy az Együttélés be akar minket kebelezni, és hogy ennek Szőcs meg Novitzky meg Magyar Feri bácsi a szószólói. Abban az időben voltak az MKDM és az Együttélés vitái is. Ők viszont azt mondták, hogy ilyen vitákat nem kell és nem szabad folytatni, próbáljunk meg normális párttá szerveződni. Tény, hogy Kálmán bácsi is hajlott néha erre felé, tehát több esetben nem nagyon támogatta Pétert, ezért egy belső elnökségi ülésen eléggé „puccsszerűen” leváltották, amire nem volt mandátumuk. Engem megdöbbenett, hogy fél évvel az első szabad választások után egy állítólag demokratikus párt közgyűlésére, a saját pártoméra, először nem kapok meghívót, másodsor rendőrök fogadnak: városi rendőrök, zöld ruhás rendőrök meg valami őrző-védő kft. Mutatom a képviselői igazolványom, mellyel az országban mindenhol beengednek, ide azonban nem. Jön egy csomó ember – vagy hatan –, és mondják: „Itt az én cédulám (ilyen névre szóló belépési valami, amivel lehetett szavazni is), menj be ezzel, ne hülyéskedj! Majd én kint maradok, te pedig menj be!” Elutasítottam. Most miért mondanám én, hogy engem Lőrinc Jóskának hívnak?! A saját pártomnál? Ne vicceljete! – mondtam én. Mikor megkezdődött a gyűlés, először szavaztak, hogy a képviselőket be kell engedni. Mi addig kint beszélgettünk néhányan. Utána kijöttek értünk, hogy „képviselő urak, tessék befáradni”. Mindenki bement, kivéve engem. Én Gyurgyík Lacival, András Károllyal átmentem a szomszéd cukrászdába, ott hosszasan elbeszélgettünk a demokráciáról és sok mindenről. Többek között arról is, hogy mi az, ami itt történik. Majd beültem a kocsimba, és hazamentem. Tehát én nem voltam bent. Érdekes módon, állítólag évek múltán, egyik országos választmányon még mindig felhozták, hogy nem volt szép tőlem, hogy nem mentem be. Itt nagy viták voltak, és Pétert nyilvános szavazással újraválasztották, és majdhogynem változatlan formában újraválasztották az elnökséget is, Kálmán bácsit szintén. Ezek után már a sajtóban is megjelentek a polémiák:

nyilvánvaló volt, hogy az MKDM-en belül zúrók vannak. El kell olvasni, hogy mit írt a Novitzky meg Magyar Feri bácsi. Azt írták – amennyire én visszaemlékszem –, hogy ez így nem párt, ezt így nem lehet csinálni, el kell indulni egy szerveződések útján, ellenkező esetben fel fogunk morzsolódni. Állítólag Farkas Palit küldték el, mint egyik elnökségi tagot, Kassára, hogy egyezkedjen velük. Akkor még nem voltam alelnök. Állítólag egyezkedett is velük, de nem tudtak megegyezni. Voltak olyan hangok is, hogy megegyeztek, de nem tartották be. Ettől függetlenül ez így ment tovább, mígnem Galántán kilencvenegy májusában kizárták őket a mozgalomból, és kivezették őket a teremből. Azon az ülésen már ott voltam, de szavazati jog nélkül, mert a képviselők nem kaptak szavazati jogot.

– *Ez Püspöki „rendezésében” történt?*

– Igen. Püspöki furcsa volt, mert előtte imádkozott, aztán fölheccelte ellenük a tömeget. Amikor ők azt mondták, hogy ehhez nincs joguk, akkor a négy képviselőt a saját őrző-védő fogdmegeivel kivezettette a teremből, amire még a kommunista rendszerben sem nagyon volt példa. Akkor fogtam magam, és tiltakozásom jeléül én is kimentem a teremből. Szócs Feriék meg Magyar Feri bácsi és Popély Gyula, aki kint volt – valamilyen más rendezvényen, tehát nem az MKDM-konferencián –, ezt úgy értelmezték, hogy én is otthagytam az MKDM-et. Én nem akartam otthagyni az MKDM-et, és nem gondoltam, hogy egy Magyar Néppárt oldja majd meg a problémát.

– *Annak ellenére, hogy szerinted manipulált volt ez a galántai közgyűlés, a szavazás rendben folyt?*

– A szavazás az legitim volt. Egy dolog vitatható, hogy az akkori alapszabályzat nem ismerte a kizárást. Először kizárták őket, aztán megváltoztatták az addigi alapszabályzatot, hogy lehessen kizárni. Úgy érzem, ezek „mečiarista-trükkök” voltak. Novitzky és Magyar Feri bácsi szót kaptak, fel is szólaltak, de rosszul, indulatoktól fűtötten. Én azt hiszem, hogy egy normális pártban nem az a megoldás, hogy kizárok valakit, hanem leülök vele, és meg tárgyaljuk az ügyet. Mondd el, mik az érveid, én elmondom a saját érveimet, és döntsön a többség. Valahogy így kellett volna ezt csinálni.

– *Ezután volt az ominózus elnökségi ülés, ahol Janicsot leváltották?*

– A közgyűlés véget ért, a résztvevők hazamentek, engemet is beleértve. Akkor az elnökség összeült, és ott Kálmán bácsi erős kritikát mondott. A részleteket azoktól kellene megkérdezni, akik ott voltak, én csak az elbeszélések alapján tudom, hogy mi történt. Péter ezt kikérte magának, és felheccelte az elnökséget is, mire azok megszavazták Kálmán bácsi leváltását. Nekem máig furcsa, hogy ilyen elnökségi tagokkal ülök egy elnökségben. Megszavazták az elnök leváltását, és kikiáltották Bélát elnöknek, amire az alapszabály szerint nem volt joguk, de hát ez most már „passzé”. Ekkor Farkas lett az alelnök, aztán másfél hónapra rá volt egy másik országos választmány. A választmányi ülés után összeült az elnökség, ahol én megint nem voltam ott. Ott viszont már Farkas robantott Püspökivel szemben. Akkor már eléggé Püspöki-ellenes volt a hangulat.

Püspöki beleegyezett, hogy távozik, de egymillió koronát kért az imnapokat szervező iroda számára, amelyet ő felügyelne. Ezzel nem tudott egyetérteni az elnökség. Péter erre azt mondta: „Vagy ezt fogjátok csinálni, vagy lemondok.” Állítólag Farkas Pali volt az, aki azt mondta, akkor fogadjuk el a lemondást.

– Mit jelentett az MKDM számára Püspöki távozása?

– Én azt hiszem, hogy Péter azt a meghatározó szerepet azért tudta eljátszani, mert az MKDM-nek nem volt hatékony vezetése. Ezután nyilvánvalóvá vált az úr. Maradt Bugár Béla, aki Prágában volt, és tapasztalatlan volt. Egyre inkább kezdtek sűrűsödni a dolgok. Főleg kilencvenegy őszén, kilencvenkettő tavaszán, amikor érződött az ország válsága. Tehát elég jelentős úr maradt Péter után, és sokat kellett rögtönözni. Ez befolyással volt az én személyes sorsomra is. A történelem behozta ide engem, muszáj volt valamit csinálni. Főleg Mečiar leváltása, az volt kemény dió. Az MKDM klubja a szavazás előtt összeült, és megbeszélte a dolgot. Az Együttélés klubja is így szavazott. Tehát nem nagyon voltak testületi döntések, mint később. Elég amatőr módon működött ez akkor.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

„Szabad választásokat!” (Fotó: Fogas Ferenc)

6

CSEKES ERIKA

1963. október 1., Ógyalla. Ügyvéd. Párkányban járt gimnáziumba, Selmezbányán érettségizett, majd a pozsonyi Komenský Egyetem Jogtudományi Karán szerzett oklevelet (1985). Ezt követően 1989-ig vállalati jogászként dolgozott. A rendszerváltás idején a Független Magyar Kezdeményezés (Magyar Polgári Párt) tagja, 1990-ben kooptált pozsonyi parlamenti képviselője, 1992-ben a Csekes-Világi Ügyvédi Iroda (CVD) egyik alapítója, különböző gazdasági és pénzügyi intézmények, valamint alapítványok igazgatótanácsának, illetve felügyelő bizottságának a tagja, elnöke. Jelenleg a Közép-európai Alapítvány (CEF) kuratóriumának az elnöke.

– Mikor születted, hol születted, gyerekkorod hol élted, iskoláidat hol végezted, milyen a családi háttér.

– Pontos dátumot is mondhatok, 1963. október 1-én születtem Ógyallán, de nem ez volt a lakhelyünk, hanem Búcsón laktam a szüleimmel. Apukám búcsi, anyukám meg a szomszéd faluból Bátorkesziről származik. Búcsón laktunk ötödikes koromig, mikor elköltöztünk Párkányba. Negyedikes koromig Búcsón jártam iskolába, ott volt egy egyosztályos szlovák iskola, egy osztályba sűrítve öt évfolyam. Ötödikbe én már Párkányba mentem iskolába. Szlovák iskolába jártam, mert a szüleim megegyeztek, hogy nekik fontos, hogy tudjak szlovákul. Búcs annak idején teljesen magyar környezet volt, szlovák szót nem lehetett hallani. Élt a faluban két vagy három szlovák család, akik szinte teljes izolációban éltek. Számomra a szlovák nyelv valami furcsa dolog volt, nem tudtam egy szót sem. Beíratk az első osztályba – persze a tanító néni is magyar volt, de szlovákul beszélt velünk –, és én annyira nem tudtam szlovákul, hogy amikor a negyedikesek és ötödikesek írták a tollbamondást szlovákul, és a tanító néni diktált nekik, akkor én mindig csak arra figyeltem föl, hogy időről időre azt mondja, hogy bodka, bodka, bodka. Nekem pedig a gyerekorvosomat úgy hívták, hogy Bodka doktor néni. Nem fért bele az én hatéves fejembe, hogy mi a jó fenéért

CSEKES ERIKA

emlegeti mindig a tanító néni a Bodka doktor nénit. Visszamenőleg nagyon fontosnak tartom, hogy szlovák iskolába jártam. Ezt azért is hangsúlyozom, mert sokan úgy gondolják, hogy negatív dolog a gyermeket szlovák iskolába íratni, vagy netán elítélendő is. Nem akarom megkérdőjelezni a tudományt és a statisztikákat, melyek szerint, jobb, ha a gyermek az anyanyelvén sajátítja el a tudást, de a saját példám mutatja, hogy lehet ezt másképp is csinálni. A szlovák iskola révén nagyon jól elsajátítottam a szlovák nyelvet, és minden későbbi munkahelyemen én voltam a szlovák helyesírástudó az összes szlovák kolléga között. Ez a nyelvtudás hatalmas előny volt számomra mindig is a későbbiekben, és talán ezért sem éreztem soha azt, hogy engem a szlovákok azért diszkriminálnak, mert nem vagyok közéjük való. Tény viszont, hogy Búcsón a szlovák iskolát egy egészséges magyar környezet kompenzálta, és arra készítetett, hogy rengeteget olvassak magyarul, rengeteget foglalkoztam a magyar történelemmel, irodalommal. Tehát azt, amit az iskolában nem kaptam meg, azt én valahogy ilyen tudatalatti indíttatásból bepótoltam.

– *Szüleid mivel foglalkoztak?*

– Anyukám eredetileg kirakatrendező volt, de főleg eladóként dolgozott. Amikor Búcsón laktunk, akkor a helyi zöldségüzletben volt sokáig, amire emlékszem, aztán sokáig a helyi kultúrházban volt ilyen gondnokszerű, majd a párkányi papírgyárban árusított az egyik büfében. Apukám a helyi JRD-ben dolgozott, kovács volt, aztán a párkányi papírgyárban dolgozott.

– *Könyvek voltak otthon?*

– Igen. Az biztos, hogy otthonról származott a könyvszeretetem, a szüleimnek sok könyve volt, és tudatosan arra vezettek kicsi korom óta, hogy mindig vásároljunk könyveket. És mivel ők jó tanulót akartak belőlem, bizonyára azért, mert látták hogy erre van valamiféle adottságom is, mindig is támogatták az én könyvszeretetemet, még akkor is, amikor tini koromban rühelltem mosogatni meg takarítani, és állandóan csak olvastam.

– *A családi háttér, vagyoni helyzet milyen volt?*

– Nagypapám tősgyökeres búcsi volt, de nem volt ez egy gazdag család, ő a helyi földbirtokos Renner családnak volt a parádéskocsisa. Az ő édesapja zálogba adta a családi házat meg az összes vagyonát valami barátja adósságaiért, aki aztán elkártyázta a saját vagyonát, és így az én dédnagypapám is elszegényedett. Nagyszüleimnek, akikkel mi is élünk, hat gyermekük volt, nagypapám korán meghalt, tehát mi tényleg nem élünk nagy lábon.

– *Párkányba azért költöztetek, mert az édesapád elment a papírgyárba dolgozni.*

– Persze. Az én szüleim nagyon világi, nyitott emberek voltak már akkor is, annak ellenére, hogy falun éltek. Apukám focizott, és állítólag nagyon jó futbalista volt. Hívták őt Komáromba, Párkányba többször, anyukám pedig kirakatrendezőként beutazta Csehszlovákiát, egyszer itt működött, másszor ott, amíg én meg

nem születtem. Abban a korban, szerintem, polgárpukkasztóan progresszív emberek voltak. Anyukám éveken keresztül járatta az összes divatlapot, nem ismertem Búcsón még egy embert, akinek járt volna az *Ez a divattól kezdve a Móda*, a *Barátnő* a *Žena a móda*, tehát minden, ami akkor kapható volt. Volt több próbálkozásuk is, hogy lakhelyet változtassanak, csak hát az persze akkor nem volt olyan egyszerű, mert a nagymamámmal laktunk egy házban, aki egyedül volt, nagypapám meghalt három éves koromban, és a nagymamának akkor még négy kiskorú gyermeke volt, akikről az én szüleim segítettek gondoskodni. Kétkezi munkával fölépítettek egy új házat a régi családi ház mellé, és egyszerűen nem engedhették meg maguknak, hogy ők csak úgy elköltöznék, mert akkor a nagymamámnak kellett volna nevelni a négy gyereket. Ők erről soha nem beszéltek, de szerintem, ez nagy szerepet játszott abban, hogy otthon maradtak, bár voltak ajánlatok, meg szerettek is volna elmenni, de inkább ott maradtak, talán várták a kellő pillanatot. Amikor én aztán már ötödikes voltam, apukám elment dolgozni a papírgyárba, anyukám is Párkányban kapott állást, engem meg átírtak a párkányi iskolába, egy ideig még Búcsón laktunk, buszoztunk minden hajnalban oda és minden délután vissza.

– *Mit jelentett akkor az, hogy kirakatrendező?*

– Hát rendezte a kirakatokat, hogy szépen nézzenek ki. Ahogy bennem kialakult az akkori képe, anyukám tip-top, frizurás, sminkes, mindig a legtrendibb cuccokban öltözött nő volt, aki egyedül járta az országot. Mindez 1963-ban nagyon furadolog lehetett. Dolgozott Pozsonyban, Prágában, Ašban, Gottwaldovban és Partizánskéban, mivel a cipő volt neki a profilja. Szerintem ez akkor a szabadságot és a másság elfogadását, a világba való kilépést, a nyitottságot jelentette, ami kevés embernek adatott meg ilyen kis faluból, de akár Párkányból is.

– *A szüleid világnézete milyen volt?*

– Tény, hogy beírtak katolikus hittanra, ami akkor az iskola mellett volt, és mivel Búcsón nem volt katolikus templom, a szomszéd dunamocsi katolikus plébános tartotta nekünk az órákat. Szerintem, ezt inkább nagymamám kérésére tették. Anyukám nem szerette a papokat, mert az volt a véleménye, hogy a papok általában mindig valami önös célt követnek. Szokta is őt látogatni egy másik plébános Kesziről, ahonét származott, de emlékszem, hogy ha meglátta, hogy jön a plébános, mindig az ágy mögé bújt. De engem soha nem befolyásoltak, nekem kellett vagy lehetett döntenem.

– *Párttagok nem voltak?*

– Párttagok voltak, azonban 68-ban visszaadták mindketten a pártkönyvüket. Velem soha nem beszélgettek arról, hogy miért, aztán amikor már felnőttként kérdeztem őket, akkor egy rövid választ kaptam, hogy „ott voltál nekünk te, és veled akartunk foglalkozni.” Aztán hogy mi volt, hogy volt, nem tudom. Szerintem, inkább az befolyásolta az ő döntésüket, hogy a faluban látták, hogy szemétségek történnek, amiket konkrét emberek végeztek, emberek, akik próbálták uralni a falut. Nekik soha nem tetszettek az ilyenek, úgyhogy inkább kiléptek, hogy ők ebből nem kérnek.

– *Testvéred még nem volt?*

– Akkor még nem, aztán 70-ben született meg a testvérem.

– *68-ban mikor adták vissza, amikor már bejöttek az oroszok vagy még előtte?*

– Fogalmam nincs.

– *A párkányi éveid... Milyen volt a párkányi szlovák iskola?*

– A párkányi szlovák iskola az teljesen standard dél-szlovákiai vegyes iskola volt. Az órák szlovákul folytak, a szünetben és a sulis után pedig magyarul beszélt a többség, kivéve néhány tényleg szlovák családból származó osztálytársat, de azokból kevés volt. Ez azonban nem jelentett számunkra semmit, csak annyit, hogy a két nyelvet úgy váltottuk, ahogy éppen szükség volt rá. Én nagyon jó tanuló voltam, nagyon örültem hogy elköltöztünk Párkányba, mert kicsi korom óta arra vágytam, hogy nagyvárosban éljek, és Párkány számomra maga volt a kezdet. Emlékszem, hogy még a búcsi időszakomban ment a tévében egy circuszosokról szóló sorozat, és mi éveken keresztül a szomszéd Katica barátnőmmel állandóan ezt a tévé sorozatot játszottuk babákkal. Én voltam a Lona Dória artistolány, Katica pedig a Francis Dória. Én már Lona Doriaként is azt játszottam, hogy egy ilyen nagyvárosi független, világban utazó artista lány vagyok. Ez a párkányi időszak már annak a játéknak volt valahogy a folytatása.

– *A középiskola?*

– Én sokáig konzervatóriumba akartam menni, mert éveken át zongorára jártam, és állítólag nagyon tehetséges is voltam. Kiváló zongoratanáraitam voltak, akikkel együtt sok energiát és időt invesztáltunk az én zongorajátékomba. Aztán már tinikoromban kezdtem megelégedni a napi két-három órás gyakorlást, versenyre járást, meg a szigorú rezsimet, amit egy zongoristának muszáj betartania, és elkezdtem lázadni. Ez tipikusan az az eset volt, hogy éveken át világos volt, hogy én konzervatorista leszek, a tanáraitam is azt akarták, a szüleim is azt akarták és én is azt akartam – tudod, amikor el van döntve, hogy a gyerek hova megy, és ez mindenki számára világos. A gyerek meg egyszer csak megtorpan, és azt mondja, de én mégsem. Valami piti kis hülye okból becsökönyszerűsödik, és aztán már nem akar tovább menni. Mindenki nézett, hogy most mi van? De a szüleim nagyon okos emberek, és akkor is respektálták, megpróbálták elmagyarázni nekem, hogy mi a döntésem következménye, de látták, hogy nem megy, így a legjobb döntésnek a gimnázium tűnt, mert az nem specializál semmire. Jó tanuló voltam, tehát reálisnak tűnt, hogy majd főiskolára tudok menni, és hát ott maradtam helyben. Aztán nyolcadikból mentem gimibe, ami akkor még nagyon szokatlan dolog volt.

– *És miért nyolcadikból?*

– Mert stréber is voltam, meg szerettem kilógni a sorból. Tiszta egyeses tanuló voltam, és akkor kísérleteztek azzal, hogy kell-e a kilencedik osztály, tehát a jó

tanulókat kiválasztották, és kipróbálták, mit tesz a kilencedik osztály kihagyása. Négyen mentünk az egész nyolcadikból át, három az én osztályomból és egy egy másik osztályból. Nekem nagyon tetszett, hogy már gimnazista leszek, és átugrom azt az egy évet, és az is, hogy a zeneiskolai barátaimmal fogok végre egy osztályba járni, mivel ők egy évvel voltak idősebbek. Ez aztán abszolút meghatározó volt az életemben, mert olyan osztályba csöppentem, ahol hatalmas, életre szóló barátságokra leltem. Néhányan abból az osztályból, a „kemény mag”, sok éven át összetartottunk, buliztunk, zenét hallgattuk, szórakoztunk, hülyéskedtünk.

– *Mik voltak a kedvenc tantárgyaid?*

– Szerintem nem volt olyan, csak olyan volt, amit utáltam: a matematikát, a fizikát, de legjobban a tornát. Gyerekként és tiniként a szó szoros értelmében fadarab voltam, és még ráadásul pszichés problémáim is kötődtek hozzá, mert duci is voltam. Nem tudtam olyanokat, hogy kötélre mászni, labdajátékokat játszani, gimnasztikázni, és egyáltalán minden problémát okozott ami torna volt.

– *A történelem?*

– A történelmet nagyon szerettem, a földrajzot nagyon szerettem, a szlovák nyelvet, az orosz, kémiát, biológiát.

– *Meg is tanultál oroszul?*

– Dehogyan... Főleg alapsulin szerettem az orosz, jártam orosz szavalóversenyekre is, szlovák szavalóversenyekre, na meg persze zongoraversenyekre. Én ilyen versenyző típus voltam már óvodás koromtól.

– *És az nem frusztrált téged a verseny?*

– Nem emlékszem rá hogy frusztrált volna. Semmi ilyen negatív érzés nem maradt meg bennem.

– *Elértektél a gimnázium végére és milyen iskolát választottál?*

– Ja, megint volt egy ugrásom, mert én ilyen vagyok, hogy konszolidált-konszolidált, és aztán jön egy bukfenc. Negyedikben elmentem Selmebányára befejezni a gimnáziumi tanulmányaimat azért, mert a zongora előtti álmom az volt, hogy divattervező legyek. Ennek az álomnak is volt múltja, mert anyukám féltve őrizte divatlapjait össze-vissza nyirbáltam, ragasztgattam magamnak a saját divatkollekcióimat meg a leporellóimat. A régebbi ruháit is szétmetéltem, és csináltam a saját kreációimat a babáimnak. De ezt akkor Csehszlovákiában csak nagyon magas szinten, ilyen képzőművészeti szinten lehetett tanulni, és én tudtam, hogy léteznek a világban olyan iskolák, ahol sokkal alacsonyabb szinten is el tudja az ember érni, hogy ez legyen a szakmája. De hát ez sem volt olyan egyszerű, végül is Selmebányára fölvettem a lengyelországi tanulmány előkészítésére, de nem divattervezőnek, hanem műemlék-restaurátornak. Ez kicsit más volt, de én ab-

ban bíztam, hogy ha már egyszer bekerülök ebbe a művészeti vonulatba, akkor sokkal egyszerűbben fogok tudni arra felé indulni, amerre akarok. Ez egy nagyon jó döntés volt, mert Selmecebánya ugyan nagyon rossz egy év volt az életemben, olyan mint a srácoknak a katonaság szokott lenni, viszont nagyon meghatározó volt. Letöltöttem ott azt az egy nagyon keserves évet, aztán onnét mentem jogra, mert Lengyelországból nem lett semmi, mivel Jaruzelski kihirdette a szükségállapotot, minket meg a komcsik letiltottak, hogy nem mehetünk még csak a lengyel határra sem, nem hogy túllépjük azt. Akkor azt mondták, hogy próbáljunk meg itthon iskolát választani. Ez a selmeci előkészítő egy nagyon jó gimnázium volt, úgyhogy nekem egy nagyon jó startpozícióm volt, hogy fölvegyenek jogra.

– *Voltak ismert évfolyamtársak is Selmecebányán?*

– Világi Oszkár, Németh Ilona, Kádek Henriett, Miroslav Lajčák, Pavol Lančarič jutnak az eszembe így kapásból.

– *Mind egy osztályba jártatok?*

– Nem, ott nyolc osztály volt az szerint, hogy ki milyen nyelvre szakosodott, ki milyen országba akart menni. Aztán még ez is osztódott humánra meg reálra. Azt hiszem 120-an voltunk ebben a nyolc osztályban, de azért nagyjából ismer-tük egymást.

– *Tehát zongorista, divattervező, restaurátor, jog. Miért éppen jog?*

– Jog azért, mert Lengyelországba nem lehetett menni és más külföldet nem tudtak nekem felajánlani, nálunk pedig műemlék-restaurátori szakmát tanulni sehol máshol nem lehetett tanulni csak a képzőművészeti főiskolán, amire nem volt elég tehetségem. Jártam rajzra, meg festettünk sokat, de az nem volt elég a képzőművészetre, meg nem is akartam. Tehát valami alternatívát kellett választani, és megint jöttem a naiv ötlettel, hogy mivel én nagyon szerettem az igazságot, akkor hadd legyek én bíró. Akkor ment a Petrocelli-sorozat a tévében, én is olyan Petrocelli akartam lenni. Nehéz volt bejutni a jogra, de Selmecebánya egy jó elrugaszkodási pont volt, jó volt a reputációja az iskolának. Erről az iskoláról mindig azt mondták, hogy ezek a miniszterek gyerekei, és biztos, hogy a főiskolákon is úgy vettek bennünket, hogy na ezeket inkább föl kell venni, mert ha nem vesszük föl, akkor kapunk valami telefont innét-onnét.

– *Oszkárt is azért vették föl?*

– Azt nem tudom. Arra viszont határozottan emlékszem, hogy együtt mentünk felvé-telire, mivel Selmecen együtt jártunk lengyelórákra, és már akkor jó barátok voltunk. Persze egymás mellé ültünk a felvételin, hogy tudjuk egymást segíteni, ha kell.

– *Jogon mit választottál?*

– Nem volt olyan, akkor négyéves iskola volt, és minden alaptantárgyat átvette-k, nem volt olyan hogy szakosodás.

– *Kivel jártál ott? Ismert ember nincs.*

– 230-an voltunk az évfolyamban, úgyhogy ott azért akadt, de így konkrétan egy-pár diplomatán kívül nem jut eszembe senki.

– *Milyen élményeid voltak az egyetemen? Tanulmányaid kapcsán.*

– Biztos, hogy adott valami rendszert a fejembe, amire aztán építhettem, de 89 után végképp nem lehetett azt használni amit én ott megtanultam. Meg hát ez a Komenský Egyetem – nem mondok semmilyen titkot, mert mindenki ugyanezt élte meg – nem figyelt oda, hogy mi ott valamiféle viszonyt kialakítsunk az egyetemmel, vagy akár a szakmával. Lepörgették a tananyagot, amit kellett, és ennyi. A barátokon kívül semmilyen élményem nem maradt, amire azt mondhatnám, hogy determinálta a pályámat. Abszolút semmi. El kellett végezni, hogy legyen diplomája az embernek. Ami viszont szuper volt, az a diákélet. De megint csak nem az évfolyamtársaimmal (azért akadtak kivételek) és nem is azokkal, akikkel ott megismerkedtem, hanem a párkányi barátaimmal, akik általában mind Pozsonyban tanultak, és mi éltük az életünket.

– *Az mit jelentett?*

– Rengeteg időt töltöttünk együtt. Minden pénteken együtt utaztunk haza vonattal, megbeszéltük egymással, hogy pénteken találkozunk a Meridiánon vagy az Amicuson vagy a Metropolon, és akkor így nagy bandába összeverődve utaztunk a vonaton. Aztán a vonatról egyenest a híres párkányi presszóba mentünk, ami a hídon volt (már lebontották, de annak emléktáblát kéne állítani). Ott aztán bevártuk a többieket, akik nem Pozsonyban tanultak, vagy későbbi vonattal jöttek. Hülyéskedtünk, vicceket meséltünk, zenét hallgattunk, dumáltunk, táncolni jártunk. Fiúk csajoztak, csajok fiúztak. És aztán ez ment az egész hétvégén. Nálunk otthon ez olyan szállóige volt a családban, hogy „na sötétedik, Erika indul”. Ez volt a hétvége. Aztán vasárnap este megint összeverbuválódva mentünk valamelyik vonattal két-három fülkét lefoglalva Pozsonyba. Ott aztán megint valamelyik kocsmába mentünk, sokáig a törzshelyünk a Zbrojnos borozó volt. Amikor pedig a bejött a bálszezon, akkor elkezdtünk táncolni Katalin-báلكor és befejeztük farsang utolsó napján, egyetlen bált sem kihagyva, ami miatt néha bizony 2-3 is jutott egy éjszakára. A környéken minden cigányzenész ismert bennünket, és tudták, hogy ha mi megjelenünk, garantált lesz a szórakozás. Voltak persze éjszakai beszélgetések is, de nem politikáról, hanem erkölcsi dolgokról, szerelemről, barátságról.

– *Pozsonyban más diákéletbe nem kapcsolódtál be? Klubélet vagy ilyesmi?*

– Jártam elég sokat a JAIK-ba, de csak nézőként, nem kapcsolódtam be soha, mert nem volt igényem más társaságra, mint arra ami nekem már megvolt. Aztán persze volt egy fiúm, szerelmem, és vele a JAIK rendszeressé vált az életben. De nem voltam szervező, hanem csak úgy bejártunk.

– *És ő valami szervező volt ott a JAIK-ban.*

– Nem, csak ő dunaszerdahelyi volt, millió embert ismert ott, és neki az olyan természetes dolog volt, hogy odajártunk. Én is megszerettem.

– *Fontos volt az életedben? Esetleg nevet lehet mondani?*

– Nagyon fontos volt, de nem mondom meg a nevét.

– *És a JAİK-ban mit láttál?*

– A jó programokat láttam. Nagyon megszólított engem, hogy nagyon jó minőségű előadások voltak és érdekes emberekkel lehetett ott találkozni. De azért az sem hagyott valami szuper mély nyomot az életemben. Biztos, hogy fontos volt, de csak apró kis lépés, hogy „jé, ilyen is van”.

– *Ennyi évet ugortál, meg kihagytál, mikor jártál egyetemre?*

– 1985-ben fejeztem be.

– *És aztán?*

– Elvégeztem az iskolát, és akkor foggal-körömmel ragaszkodtam ahhoz, hogy én Pozsonyban akarok maradni. Magam sem értettem, hogy miért, mert Pozsonyt utáltam. Ehhez hozzátartozik, hogy az élet engem mindig olyan városokba sodort, amiket utáltam. Pl. Selmecbánya, rettentő undorító város volt. Pozsonyt utáltam, mégis itt ragadtam. És aztán a későbbiekben az élet megmutatta, hogy volt annak értelme, hogy ide sodort, és kiderült, hogy miért volt ez jó. Pontosan amiatt, hogy a forradalmat megélhessem úgy, ahogy megéltem. Foggal-körömmel ragaszkodtam ahhoz, hogy Pozsonyban akarok dolgozni – ezt azért mondom, mert nagyon nehéz volt munkahelyet keresni jogász diplomával egy lánynak, akinek nem volt protekciója. Én már akkor is ügyvéd szerettem volna lenni, de az ügyvédi kamara az totál zárt társaság volt. Hatalmas protekció kellett hozzá, vagy pénz, vagy nem tudom, mi. Az olyan volt, hogy meg se próbálta az ember, mert tudta, hogy elutasítják. A másik megoldás az lett volna, hogy bíróságra megyek dolgozni, ezt lehet hogy el is lehetett volna valahogy intézni, mindenféle kapcsolatokon keresztül Újvárbán, de azt nem akartam. Én Pozsonyban akartam maradni. És Pozsonyban ez is lehetetlen volt. Volt egy komáromi nagyon jó barátnőm, akivel együtt laktunk a kollégiumban, és ő már akkor egy építkezési vállalatnál dolgozott Pozsonyban. Az ő kollégája győzött meg arról, hogy „hiszen van itt egy hely nálunk a cégben, menjél el a személyzeti osztályra, kérdezd meg”, és aztán föl is vettek, és ott dolgoztam egész 89-ig.

– *Milyen, melyik cég volt?*

– Ezt úgy hívták akkor, hogy Pozsony Város Építkezési Vállalata (Výstavba hlavného mesta Bratislavy).

– *Ilyen üzemi jogászként?*

Igen is, meg nem is. Ez egy vagyoni jogi osztály volt, ahol 15 jogász volt, egy nagyon érdekes társaság. Ebből a társaságból 89-ben szinte mindenki sikeres em-

ber lett, egész más ágazatokban. Ebből a 15 fős csoportból indult az *Avízo* alapítója és tulajdonosa, ebből jött Gašparovič szövegírója a későbbi felesége, ebből lett az akkori Demokrata Párt néhány oszlopos vezéregyénisége, ebből szerveződött az első szlovákiai ingatlan ügynökség, valamint az Aupark és más későbbi projektek megvalósítója és tulajdonosa.

– *Ellenzéki emberek?*

– Nem voltak disszidensek, de egy nagyon ellenzéki gondolkodású hely volt. Ott már kezdtem érezni, hogy miről szól a világ. Lehet mondani, hogy sokáig tartott, míg leesett a tantusz, de én egész addig csak a szórakozásnak, a könyveknek, a zenének és a barátaimnak éltem.

– *S mit jelentett az, hogy leesett a tantusz.*

– Hát leesett a tantusz, láttam azt, hogy egy szocialistábbnál is szocialistább országban élünk, ahol az nem rúg labdába, aki nem tartozik az elithez, és hogy semmi nem működik úgy, ahogy működni kéne. Persze addig is láttam, de nem érdekelt, mert a rendszeren kívül éltem, vagy fölöttem, ha így tetszik.

Bíró Anna (Panni néni), Csekes Erika és A. Nagy László

– *Erről a munkahelyeden volt szó?*

– Persze, állandóan mindig szidtuk a rezsimet. Annak a kollegámnak/barátomnak, aki az *Avízo* tulajdonosa lett, a bátyja kint élt Nyugat-Németországban, úgy hogy eleve rezsimellenes embernek volt nyilvántartva. Aztán volt egy idős kollégám, Uralnd doktor (már nevet is mondhatok, mert sajnos meghalt), aki Prágában Slánskynál dolgozott, vagy ahogy ő mondta „lítal jsem v slánskiádě”, és hát a múltja miatt, ő is ilyen fura figura volt. És így mehetnénk végig a neveken. Azt is lehetne mondani, hogy ez a munkahely amolyan kényszermunkahelye volt sok olyan embernek, akit már nem igen lehetett más, jobban akceptált helyen láthatóvá tenni, és akik már megégették magukat, ezért nem „ugráltak” túlságosan.

– *De számodra ez fontos volt.*

– Nagyon fontos volt. Ott láttam, hogy a politika milyen hatással lehet az ember életére, és ha az ember megalkuszik, szárnyalhat tovább, de ha nem teszi, vagy esetleg egyszerűen csak pechje van, akkor az élete megpecsételődik. Volt egy Veres kollégám, aki reszlovakizált, csak azért, hogy visszakapja a családját vagyionát, és a gyermekeit normális körülmények között nevelhesse fel. Ő is egy világot nyitott meg nekem, mert azon keresztül láttam azt, hogy mit jelentett az, amin ezek az emberek keresztül mentek. A mi családunkat is érintette a kitelepítés, de mi erről sosem beszéltünk. Nagymamám testvére néhány évet Jáchymovban töltött a bányákban, de ezt csak úgy elvétve hallottam, és sokáig nem tudtam, hogy az mit jelentett, mert ők a feleségével sosem panaszkodtak.

– *Tehát Pozsonyban voltál 89-ben.*

– Igen, és ebben a vállalatban, ahol még akkor is dolgoztam, én voltam az egyik megalapítója a VPN-nek. Kijelenthetem, hogy ez teljesen spontán szerveződés volt, tehát – minden azóta napvilágot látott konspirációs elméletet megdöntve – nem volt ott semmiféle fölülről jött direktíva, teljesen önkéntes dolog volt annak a pár embernek a részéről, aki ezt megcsinálta.

– *Miért alakítottátok meg?*

– Azért, mert erős belső késztetésem volt, hogy most már aztán tényleg meg kell változtatni a dolgokat, és úgy éreztem, hogy ebbe most már mindent bele kell adni, kerül, amibe kerül.

– *Ebbe a társaságba bekerültek aláírásgyűjtési akciók?*

– Nem, abszolút nem. Azokról én nem is tudtam akkor. De ez lehetett amiatt is, hogy 89 nyarán, amikor a Néhány mondat megjelent, elég sokáig kórházban voltam egy súlyos baleset miatt, úgyhogy énnekem ott elég hosszú kiesésem volt. Most nem akarom magam erre kibeszélni, de egyszerűen ez valahogy így megkerült. De lehet, hogy szimplán csak arról volt szó, hogy ezek az aláírásgyűjtések nem kerültek el ebbe a társaságba, mert ezek az emberek már megégették

magukat, főleg az idősebb generáció. Én nem azt a képet akarom kelteni, hogy ez most valami ellenzéki sejt lett volna – mi ott nem szervezkedtünk, és nem csináltunk semmi olyat ami megváltotta volna a világot. Csak dumáltunk dolgokról, ennyi volt az egész.

– *A magyar kapcsolatszerezés 89 előtt milyen volt.*

– Semmilyen nem volt. Oszkár elment katonaságra, meg hát ő Szerdahelyen közjegyző volt, úgyhogy ott teljesen megszűnt a kapcsolat egy időre. A párkányi barátaim közül is a fiúk elmentek katonának, a lányok vagy már férjnél voltak, vagy épp készültünk férjhez menni.

– *A férjed?*

– 86-ban férjhez mentem Bukovský Igorhoz, akivel a párkányi strandon ismerkedtem meg. Ő csehszlovák válogatott úszó volt, és odajártak a strandra, ahol én úszómesterkedtem. Ahogy az aztán lenni szokott, a házasság első éveiben elég sok időt töltöttünk együtt. Nekem ez a munkahelyem nagyon lógós munkahely volt, reggel beiratkoztam, délután kiiratkoztam, ha éppen úgy volt jó nekem. Volt tehát kellő tér arra, hogy inkább a kapcsolatunknak éljek.

– *Akkor lettél vegetáriánus?*

– 89 októberében lettem vegetáriánus.

– *A férjed is csak akkor?*

– Persze, mind a ketten csak akkor, mert ő akkor az orvosi egyetemen abban az évfolyamban volt, ahol táplálkozástudománnyal foglalkoztak, és ott kezdett kicsit jobban informálódni ez iránt. Egyszer hazajött, és azt mondta, hogy ő most már nem fog húst enni. Mondom: „Jól van, de akkor mit fogunk enni?” Elkezdtem kicsit tájékozódni a témában, és egy új világ nyílt ki előttem... Ez egy két-hónapos folyamat volt, még a születésnapomon nyúl pástétomot ettünk, aztán azt kidobtam, és ott befejeződött.

– *A VPN-ben mit csináltak?*

– Mentünk először is aláírást gyűjteni az akkori OF/VPN-es felszólításra, hogy szabad választásokat akarunk, hogy sztrájkot akarunk, hogy el akarjuk törölni az alkotmány 4-ik cikkelyét. Néhány pillanatig vaciláltunk, hogy most ki lesz az, aki a kezébe fogja ezeket a papírokat és végigmegy az épületen – ez egy 12 emeletes épület volt –, és bemegy a vezérigazgatóhoz, a vezérigazgató-helyetteshez, a különféle pártfunkcionáriusokhoz, mert hiszen mindenkinek meg kell adni a lehetőséget. És hát „én megyek, mert menni kell” felkiáltással, megfogtam, és kezdtem a 12-ik emeleten. A másodikon volt a vezérigazgatói, éppen vezetőségi ülést tartottak, amikor én bekopogtam. Volt még velem valaki, már nem emlékszem, kicsoda, de én voltam az, aki mondtam a szöveget. Csak néztek rám, amikor bekopogtam, és megkérdeztem hogy „uraim itt van egy aláírásgyűjtési

akció, biztosan tudják, miről van szó, szeretném önöket megkérdezni kíváncsiak-e aláírni”. Annyira be voltak fagyva, hogy nem voltak többre képesek többet mondani, csak hogy „nem, köszönjük”. Az általános sztrájkot is megszerveztük, nálunk az épület előtt, ahol többek közt én is fölszólaltam. Aztán volt nálunk is ilyen részleggyűlés, ahol máig sem értem, hogyan csináltam, de egyszerűen az igazgató-helyettest, akihez mi tartoztunk, ott mindenki előtt fölszólítottam, hogy mondjon le, mert ő egy komcsi régi struktúra.

– *És lemondott?*

– Úgy emlékszem, hogy igen. Ez az ember egyike azon keveseknek (remélem), aki szerintem máig is engem szid, hogy beleszóltam az életébe. Persze, biztosan ma is éli a világát, mert hiszen az idő megmutatta, hogy nem tettük tönkre a komcsik életét a forradalmunkkal.

– *Hány éves voltál akkor?*

– Huszonhat. Ha én visszatekintek magamra, elképesztő, hogy olyan fiatalon mire voltam képes... De mindig is ilyen volt az életem – most is ilyen vagyok –, hagyom, hagyom a dolgokat elmenni egy bizonyos határig, minden szuper, minden oké, mindenkit szeretünk, de aztán elérek egy pontig; és akkor ott robbanok.

– *A VPN-központba jártatok?*

– Igen, oda is én jártam. Az valahogy úgy kezdődött, hogy tanácsstalanok voltunk sok dologban, meg hát úgy éreztük, hogy koordinálni kellene ezeket az aktivitásokat, és bejártam az akkori Jiráskovára. Legtöbbet Ferko Mikloškovával egyeztettem, meg néha Peter Tatárral.

– *És az FMK-ról tudtál?*

– Az FMK-ról én csak akkor hallottam, amikor Grendel Lajos fölszólalt a főtéren. Mindennap ott voltunk az Igorral a téren, ráztuk tisztességesen a kulcsokat, de nem volt nekem semmilyen más kapcsolatom vagy aktivitásom.

– *Aztán hogyan kerültél kapcsolatba az FMK-val?*

– Úgy, hogy miután hallottuk Igorral a Grendelt fölszólalni, én rettentően megörültem, és nagyon büszke voltam, hogy „jé, a magyarok is belemennek” és „jaj, én is akarok”, és „jaj, de kár hogy én nem vagyok ott”. Akkor elkezdett bennem lángolni valami hatalmas alkotási és rombolási kényszer, ami aludni sem hagyott. Közben Igor állandó nyomást gyakorolt rám, hogy „hülye vagy, miért nem mész be, menjél csak be az FMK-ba, mond, hogy itt vagy, és hogy segíteni szeretnél nekik, aztán majd meglátod”. „Á, nem megyek, nincs nekik szükségük én rám”, mondtam, „elvannak ott nélkülem is”. Annyit mondtam aztán az Igor az „igét”, hogy be is mentem és ott is maradtam. Ahogy bementem, emlékszem a Mozart-ház hihetetlen nyüzsgő hangulatára, mindenki jött-ment, ott már lehetett érezni a cselekvést, a forradalmat. Emlékszem a lépcsőfordulóban a

Grendel valakivel nagy vehemenciával vitatkozott valamiről. Bementem az akkori FMK irodába, te (Tóth Károly) ültél egyedül abban a kis helyiségben, és mondtam neked, hogy „szia, én Csekés Erika vagyok, jogász a szakmám és szeretnék segíteni”. Rám néztél minden meghökkenés nélkül, és azt válaszoltad, hogy „jó az szuper, mert csak egy jogászunk van”. Nem hagytam, hogy folytassad, közbevágтам: „Ne mondd a nevet, mondhatom én? Világi Oszkár.” Erre azt mondtad: „Igen. Honnét tudod?” Nem tudtam persze, de abban a pillanatban világossá vált számomra, hogy Oszkárral visszacsekkolunk egymás életébe. Viszont az első FMK-s találkozásom veled volt.

– *Te az Oszkárral nem is beszéltél előtte?*

– Nem. Oszkár eltűnt az életemből, elment katonaságra meg elment közjegyzősködni, ahogy már említettem.

– *Hogyan találoztál Oszkárral aztán.*

– Arra már egyáltalán nem emlékszem.

– *Elfogadtuk a segítségedet, aztán mit csináltál.*

– Tudod, milyen volt akkor a helyzet – mindent kellett csinálni. Elkezdtem bejárni az FMK-ba, aztán ez a bejárás már olyan intenzív volt, hogy csak néha tudtam hazamenni...

– *A munkahelyed?*

– Mint már említettem, a munkahelyem elég laza volt, mint sok munkahely akkor. Gondolom, emiatt tudtam bejárni sokszor napközti is, de munka után biztosan. Amikor pedig képviselő lettem, a képviselőséggel járt fizetett szabadság.

– *A Nap munkájába te bekapcsolódtál?*

– Nem, a *Nap* teljesen a Barak Lacinak meg Balla Kálmánnak volt a tere. Persze, intenzív volt az együttélés ott azon a néhány négyzetméteren a *Nappal* is, de írni nem írtam és nem is dolgoztam velük. Az FMK-ban volt elég munka, ott mindent kellett csinálni, ami jött. De a legintenzívebb tevékenység a dohányzás volt! Jöttek a hírek, az események peregtek percenként, mindent meg kellett beszélni, mindent analizálni kellett. Viccen kívül azonban, a megbeszéléseink úgy néztek ki, hogy én ültem a decemberi fagyok közepette az ablakban egyetlen nemdohányzóként, az irodában pedig nem lehetett látni a füsttől...

– *A VPN-esekkel tartottad a kapcsolatot?*

– A koordinációs központ már akkor eléggé bezárkózott, úgy hogy én személy szerint ritkán jutottam be Budaj belső irodájába, még képviselőként is ritkán fordult ez elő. Inkább akkor kerültem velük kapcsolatba, mikor ők megjelentek nálunk. Ez általában a Szigeti Laci keresztül történt, Laci jött nagy sebbel-hobbal,

mondott néhány okos dolgot, és aztán ugyanolyan sebességgel el is ment. Vagy hát voltak az emlékezetes „atrocitások”, amikor levonult a KC-nak egy komoly része az FMK-ba, és számon kérte a titkos programunkat.

– *Tényleg senkit sem ismertél az FMK-s körből?*

– Én totálisan senkit nem ismertem.

– *De a közepébe kerültél!*

– Már elmeséltem. Bementem, és bent maradtam. Akkor ezt senki nem firtatta. A lényeg az volt, hogy dolgozni kellett, nyomulni kellett, pörögni kellett. Mindenki egy hajón volt, és mindenki a barátom lett, és úgy éreztem, engem is így elfogadtak. Akkor nem volt idő gondolkodni ilyen dolgokon, reggeltől éjszakáig fontosabb dolgokról kellett nemcsak gondolkodni, hanem dönteni is.

– *Vidékre jártál ki?*

– Aztán a későbbiek folyamán nagyon sokat. Kampányoltunk is rendesen, meg hát építettük is a pártot. Annyit jártam gyűlésekre különféle helyekre, amennyit csak lehetett, de azt már nem tudom megkülönböztetni, melyik időszakban is volt. A választási kampánygyűlésekre határozottan emlékszem, de inkább talán már a későbbiekre.

– *Részt vettél a programalkotásban is?*

– Én már nem emlékszem ebből sem részletekre, de hát azt nagyon egyszerű visszagondolni, mi is lehetett. Mi egy szocialista országban éltünk, ami nem volt jogállam, semmi nem működött úgy, ahogy annak egy demokráciában működnie kéne. Tehát nekünk meg kellett tanulnunk, hogy egy demokráciának milyenek a jogi alapjai, mit kell változtatni a jogrenden belül. Ez, most így visszatekintve, pofonegyszerű volt, hogy demokratikus választások alapján működő parlamentáris demokráciát kell kiépíteni. Ami most már mindenkinek természetesnek tűnik, és talán már az iskolában is tanítják polgári nevelésen belül, azt nekünk ki kellett találnunk, illetve lekoppintani a működő demokratikus országoktól.

– *Hogyan lettél parlamenti képviselő?*

– Bejöttél valami KC ülés után, és azt mondtad, a szokásos csendes nyugalommal és a világ legtermészetesebb dolgának tekintve, hogy nekünk holnapig kell három ember a Szlovák Nemzeti Tanácsba, meg emberek a Szövetségi Gyűlésbe, és Erika te lennél az egyik, légy szíves, holnap hozd be a személyidet – valahogy így volt.

– *Tudtad egyáltalán, hogy hol a parlament?*

– Persze. A jogi egyetemen volt olyan tantárgy, hogy államjog, és Prusák docens, akinek a barátai ott dolgoztak a parlamentben titkárként, elvitt bennünket egyszer,

és megmutatta. Ez volt az egyik fénypontja az egész négy évnek, és az egyetlen tanár, aki elvitt bennünket egy ilyen érdekes helyre, mint a parlament volt.

– *És akkor behoztad a személyidet.*

– Nem volt ez ilyen egyszerű, mert hát ha fapofával is jelentetted be, számomra az nagyon sokat jelentett. Ilyenek jártak a fejemben, hogy „Jeszus Mária, parlamenti képviselő, 26 évesen, tapasztalatlanul, én erre abszolúte nem vagyok képes stb.”. Aztán otthon megint meghánytuk-vetettük az Igorral, ő elém tartotta a képletes tükröt, „mit akarsz náladnál jobbat hol találnak, hát nézd meg magad. Jogász vagy, van némi tapasztalatod, tisztességes vagy, becsületes vagy, okos vagy, nyitott vagy, mit akarsz még többet, pontosan ez kell, hajlandó vagy ezekkel a komcsikkal szemben kiállni”. Aztán valahogy megint ilyen egy-két álmatlan éjszaka után azt mondtam, akkor oké gyerünk bele. Szerintem, ekkor tanultam meg egy életre, hogy nincsenek az ember számára túl magas célok, ha kellőképpen motivált.

– *Igor nem jött számításba? Nagyon aktív kezdett lenni.*

– Igor nagyon aktív volt, de neki már akkor egészen más volt a prioritása. Persze ő nagyon-nagyon átélte ezeket a magyar–szlovák ügyeket, már akkor érezhetőek voltak a feszültségek, nagyon igazságtalannak érezte az egészet a magyarokra nézve, és teljesen értelmetlennek tartotta, de ő már akkor szervezte a vegetáriánus társaságot, és az lefoglalta az idejének nagy a részét. Mi akkor nyilvánossá tettük az otthoni telefonszámunkat, amit a mai világban el sem tudok képzelni A 833 444 telefonszám minden falon lógott, minden oszlopon a városban, és Csehszlovákia összes vegetáriánusa hozzánk hívott – haza. És mi ezt még csak nem is utáltuk, sőt nagyon örültünk, hogy hívnak az emberek, és mindenkivel kedvesen elbeszélgettünk. Ilyen időszak volt ez akkor. Mindenki szeretett mindenkit.

– *Kinek a helyére kerültél a parlamentben, emlékszel?*

– Én tornaljai képviselő lettem, tehát annak a helyét foglaltam el, aki Tornaljáról volt képviselő, és az valami hölgy volt, a nevére már nem emlékszem.

– *Tudtad hol van Tornalja?*

– Hát persze! Sokszor elmentem oda, ha már Tornalját képviseltem... Meg hát ott voltak az FMK-s barátaim, Kónya Zoli, Ferencz Jóska, Máté Béla, Solymos Jóska. Rögtön ahogy kooptáltak elmentem, és nagygyűlést tartottam, megvolt ennek a fazonja.

– *Aztán tartottad is a kapcsolatot?*

– Abszolút mértékben. Ezek a barátságok még ma is élnek és ugyanolyan erősek, mint akkor voltak. Ha odahívok valakihez az ottaniak közül, ugyanúgy megörülünk egymásnak, mint akkor, és ott folytatjuk, ahol abbahagytuk mintha nem

is telt volna el 20 év. Jó példa volt erre a rimaszombati VPN-esek közül Dano Brezina, ő most már itt működik Pozsonyban a harmadik szektorban. Amikor én mentem először oda Szombatra, akkor a Dano volt az, aki várt engem a buszmegállón, mert ugye busszal mentem, és Dano volt az, aki ott bevezetett a VPN-es közegbe. Aztán, ha ezek a tornaljai, rimaszombati „fiúk” rám csörögnek, mindig nagyon örülök. Befogadtak maguk oéézé, és én azt nagy becsben tartom máig is, hogy hozzájuk tartozhattam.

– *És hogy nézett ki a parlamenti munka Pozsonyban?*

– Nagyon intenzív volt. Én jogászként az alkotmányjogi meg a mandátumvizsgáló bizottságba kerültem, és az emberjogi bizottságban is működtem. Rengeteg anyagot kellett kidolgozni, de leginkább véleményezni és jóváhagyni. A szlovák parlament hatásköre sokkal szűkebb volt, mint a Szövetségi Gyűlésé, tehát nem volt annyira determináló, mint a Szövetségi Gyűlés, viszont a alkotmány szerint, ami a Szövetségi Gyűlésbe ment, először végig kellett mennie a Szlovák Nemzeti Tanács bizottságain és a plénumban. Aztán az SZNT-nek volt független törvényhozói jogköre is, ezen belül saját jogalkotást végeztünk. Mi ott egyfolytában tonnányi mennyiségű anyagokat olvastunk, véleményeztünk, írtunk. Ugye ez azt jelentette, hogy látástól vakulásig parlamenti munka folyt. Nagyon intenzív volt. Ülések, egyeztetések, plénumok, bizottsági ülések ez mind egymást követte nagy sebességgel. Alig tudtam hazajárni, vagy a parlamentben voltam, vagy az FMK-ban, ha pedig maradt szabadidőm, segítettem szervezni a Vegetáriánus Társaságot.

– *Ott komoly politikai döntések születtek, hol zajlottak ezek?*

– A politikai döntések az esetek nagy részében – ugye mi a VPN klubjához tartoztunk – a KC VPN-ben születtek, és voltak képviselői gyűléseink bent a Jiráskován, ahol meg lehetett beszélni a dolgokat. De akkor olyan fekete-fehér volt minden. Tudtuk, hogy mi az ami fontos, amit el kell fogadni a parlamentben, nem kellett az embereknek annyit magyarázni, nem spekuláltunk mi akkor, mi szívből politizáltunk. Mindenki tudta, hogy ez most ezért és ezért fontos, és nem kellett arról órákon keresztül beszélni, hogy miért fontos. A későbbi választási időszakokban, amikor láttuk, hogy miből áll a politika, meg is dicsértük viszámenőleg magunkat az akkori képviselőtársaimmal, mondván, hogy a legjobb képviselők a kooptált képviselők voltak. Ahol én még aktívan részt vettem az az FMK-ban történő politikai döntések voltak, amik aztán kivetődtek a KC VPN döntéseire és a mi parlamenti munkánkra is.

– *A prágaiakkal milyen volt a kapcsolatokat?*

– A prágaiakkal nem volt nagyon intenzív a kapcsolat, ők ugyanúgy el voltak veszve a prágai parlamenti munkában. Ha itthon voltak, akkor mindig csak pár órára, de persze befutottak az FMK-ba. Emlékszem Sándor Nórára, még a levegőt is gyorsabban szedte, azért mert mindig rohant valahová. És akkor voltak ilyen gyors megbeszélések, de nem mondhatnám azt, hogy valami intenzív koordináció lett. Legalábbis én nem emlékszem rá. Egyszer-kétszer meglátogat-

tam őket Prágában is, és néha voltak közös vidéki utaink is, bár én csak Oszkára emlékszem, hogy voltunk egyszer Kassán valamilyen FMK-s gyűlésen.

– *Az FMK-ban volt valami funkciód?*

– Elnökségi tag lehettem. Nem emlékszem. Ez is csak annak a tükre, hogy akkor ezek a dolgok egyáltalán nem játszottak szerepet, mert az ember azért volt ott, hogy csinálja a dolgokat, nem azért, hogy valami funkcióhoz kötődjön a dolog.

– *Aztán jött a választás, te hogyan emlékszel az első szabad választásokra?*

– Amikor kooptáltak a parlamentbe, ami február elején volt, akkor fizetett szabadságot vettem ki, és „beköltöztem” a Jiráskovára az FMK-ba. Én voltam akkor az irodavezetőtől a kampánymenedzseren keresztül parlamenti képviselőig minden. Te voltál még ott, azt hiszem, teljes munkakörben, és úgy emlékszem, Nagy Laci is. Mi hárman voltunk az FMK. Aztán titkárnő, könyvelők, a Feri bácsi meg a Panni néni. Úgyhogy én ezt a választási kampányt nagyon intenzíven végigcsináltam, viszont már azzal, hogy nekem ez az időigényessége a képviselőségnek nagyon megterhelő volt, és úgy döntöttem hogy már nem akarok indulni az első szabad választásokon, viszont mindent meg akarok csinálni azért, hogy a választások eredményesek legyenek, és azok, akik már tudatosan választották a politikai pályát, sikeresek tudjanak lenni.

– *A listán ott voltál.*

– A listán ott voltam, de hogyan csináltuk a listát? Úgy, hogy mindenki ott legyen, mert akiket ismertek, az mind szavazatot hozhatott. Rengeteget utaztunk Szlovákiában veled, az Oszkárral, Nagy Lacival, Barak Lacival, Öllössel (Istennem, az hogy vezetett!). Leginkább arra emlékszem, hogy bent az FMK-ban minden kérelem, minden intézkedés, minden plakát, minden kitűző rajtam keresztül ment, ez volt számomra olyan meghatározó élmény, amire úgy emlékszem. Reggeltől éjszakáig bent voltam, fogadtam a különféle delegációkat, külföldit, belföldit egyaránt. Jöttek a rimaszombatiak, „nálunk ez és ez történt”, és koordináltam, szerveztem, összehívtam azokat, akikre szükség volt. Ez volt az egyik olyan meghatározó. A másik meg ezek a kiutazások voltak, rengeteget kampányoltam. A választásokra már nem is emlékszem. Csak arra, hogy már a választások előtt nagyon sokan mondták nekünk a magyar választók, a híveink, hogy milyen jó, hogy a VPN fölvelt minket a listára, így ők az Együttélésre fognak szavazni, bár minket szeretnek, de minket a szlovákok úgyis bevisznek a parlamentbe. Ez nekem nagy csalódás volt, mert naivitásomban el sem tudtam képzelni ilyen legitim átverést, ha lehet ezt annak mondani. Ott kezdtem pofára esni. Ott láttam, hogy hoppá, a politika néha máshogy működik, mint ahogy azt te jó szívvel, jó lélekkel elgondolod. Mert mi jó szívvel, jó lélekkel kötöttünk koalíciót a VPN-el, mentünk velük egy listára, és azt gondoltuk, hogy a jószívű, jó lelkű magyar választópolgárok is ugyanezt fogják tenni. Azok meg így csináltak nekünk ni, hogy legyen minél több magyar képviselő, mi az Együttélésre szavazunk. Én többre nem is igen emlékszem ezekből a választásokból.

Csekes Erika és Grendel Lajos (Fotó: Berta András)

– *A három magyar pártot hogyan élted meg. Mi maradt meg benned.*

– Bennem leginkább a Csáky Palinak a megfutamodása vagy minek nevezzem, az maradt meg bennem. Ott ültünk az FMK-nak az irodájában, ahol beterjesztette nekünk azt az ötletét, hogy ő most egy kicsit elmegy MKDM-et szervezni FMK-s ügynökként, aztán majd visszajön. Ez úgy megmaradt bennem, mert abban a pillanatban világossá vált előttem, hogy Pali nem tartozik közénk. Számomra a Csáky Pali meg is maradt ugyanebben a besorolásban, mint ahová akkor került. Nekem az elfogadhatatlan volt, hogy valaki egy másik pártot akar menni szervezni azzal hogy FMK-s ügynök, és hogy majd visszajön. Végül is nem is lett FMK-s ügynök, mert úgy dolgozott az FMK ellen, ahogy csak tudott. Erre emlékszem. Aztán arra emlékszem ahogy az Együttélés kezdett alakulni, de mivel ez Duray Miklóshoz kötődött leginkább – akit csak úgy mellékesen, a VPN és az FMK kooptált a prágai parlamentbe –, ott a történések nagymértékben Prágában zajlottak. Az is nagy sokk volt számomra, amikor Duray Miklós visszajött Amerikából, és akkor ő bent volt nálunk az FMK-ban, beszélgettünk vele, és akkor mondta nekünk az elképzeléseit a jövőről. Emlékszem, ő úgy jött vissza Amerikából, mint egy király, mindenki várta hogy „jaj, jön a Duray Miklós, majd ő megmutatja”, és aztán jöttek a nagy pofára esések. Mert közben kiderült,

hogy itt vannak mások is a csehszlovákiai magyarságon belül, akiknek van elképzelésük arról, hogy hogyan kell a dolgoknak működniük, és ezek az elképzelések bizony homlokegyenest ütköznek a Duray Miklós elképzeléseivel, és hasznosabbak is ezek az elképzelések mint Duray konfrontatív politikája. Ennek ellenére az FMK úgy döntött, kooptáltatja őt a szövetségi parlamentbe. Ez is csak a nagylelkűségünk és naivitásunk kombinációját igazolja.

– *És a választások után? Nem lettél parlamenti képviselő.*

– A választások után szerintem költöztünk. Elköltöztünk a Jiráskovárról a Žabotovára, én még mindig az FMK-ban dolgoztam. Ezt úgy éltem meg, hogy ki-dobtak bennünket a VPN-esek, mert akkor már elkezdődtek mindenféle torzsal-kodások a VPN-en belül, és az FMK-val is előjöttek ezek a mindenféle a bizalmi kérdések, titkos program stb. – mindennek egy közös nevezője volt, a választá-si kudarc, ami azt jelentette, hogy a VPN-nek az FMK nem hozott annyi szavaza-tot, mint azt elvárták. Aztán valaki be is dobta nekünk a törülközőt, hogy költöz-zünk el innen, szükség van az irodáinkra. Nagyon negatívan éltük meg, hogy a nagy barátság a VPN-nel a mélypontra zuhant. Elköltöztünk a Žabotovára, ahol akkor több politikai párt kapott irodát, de az épület a KDH-é volt. Emlékszem ahogy a KDH-s titkár éjszakánként ott járt az irodáinkban és keresett valamit, a mai napig se tudjuk, hogy mit. Ez a légkör más volt mint a Jiráskova, ez is hoz-záadott a lelkiállapotunkhoz. Mindannyian nagyon csalódottak voltunk, hogy a választásoknak az lett az eredménye, ami lett. Ez persze semmi volt a követke-ző választásokhoz képest.

– *Te ott maradtál az FMK-ban, és ott dolgoztál?*

– Ott dolgoztam, és én már nem is mentem vissza a régi munkahelyemre, mert három hónapra kiutaztunk Amerikába, ráköltve a repülőjegyekre az összes pénz-ünket, ami volt. Amikor visszajöttem, Nagy Laci már az SZNT-nek alelnöke volt, Ferko Mikloško pedig az elnöke, és akkor a Lacival mi már azon dolgoztunk, hogy bemenjek a Szlovák Nemzeti Tanács apparátusába. Akkorra már megtanul-tuk a leckét, hogy az apparátusnak milyen fontos szerepe van, és hogy ezt az akkor még tömören kommunista apparátust fölhangítsuk, pl. az én személyemmel is többek között. Ez aztán simán ment, sikerült, Mikloškonak egy szavába ke-rült. Én aztán a szervezési osztályon dolgoztam, ami azt jelentette, hogy az ösz-szes dokumentáció, ami a plénum ülésére került, az a mi osztályunkon keresz-tül ment, és valahol én is részt vettem ennek a folyamatában. Ami nagyon fon-tos volt, mert az apparátus tényleg nagyon tudott manipulálni azzal a tudással, ami neki megvolt. Nemcsak önmagával a házszabállyal, annak is mesterei vol-tak, hanem a dokumentumok előkészítésével, földolgozásával, tárolásával, min-dennel. Nem akarom megsérteni az akkori kollégáimat, mert nem vettem észre sosem, hogy manipuláltak, de sokkal többet tudtak erről az egészről, mint a képviselők, és manipulálhattak volna. Azzal, hogy ilyen emberek, mint én, ott voltunk, visszafogták magukat, ha csak nem valami nagyon komoly politikai hord-erejű dologról volt szó, akkor az SZNT apparátus tele volt StB-sekkel is.

– *Mire emlékszel, milyen fontos ügyekre?*

– Az ország nevével kapcsolatos vitákra (ún. pomlčková vojna) nagyon jól emlékszem, de szintén megint a gyakorlati oldaláról, hogy ott volt a hatalmas demonstráció, az volt az első demonstráció Pozsonyban november után. Totálisan le voltunk dőbbsenve, hogy honnét jött egy ilyen része Szlovákia lakosságának, ez is hatalmas nagy pofára esés volt mindenkinek. Arra is emlékszem, hogy akkor a hátsó bejáraton hagytuk el először a házat, mert a főbejárat veszélyes lett volna. Mindannyiunk életében megváltozott valami, láttuk hogy bejött ide egy olyan elem, amivel nagyon nehéz lesz megbirkózni. Ez aztán megismétlődött a nyelvtörvény kapcsán is majdnem ugyanilyen forgatókönyvvvel.

– *Gondolom, a nyelvtörvényt családilag is nehéz volt. Már Igorra gondolok.*

– Igor ugyanúgy nem értette, hogy mit akarnak ezek a nacionalisták, és nálunk ez nem okozott semmilyen nehézséget. .

– *Meddig dolgoztál a parlamentben?*

– Amíg el nem mentem újra Amerikába, ami 1991 októberében volt.

– *Ez az amerikai utad mi volt?*

– A National Forum Foundation nevű alapítvány pályázatára jelentkeztem, ők válogattak embereket tanulmányutakra Amerikába, hogy megismertessenek bennünket az amerikai politikai rendszerrel. Én ezt a pályázatot megnyertem, és ez lehetőséget adott arra, hogy három hónapig a kongresszusban nagyon intenzíven részt vegyek az ottani munkában, és hogy tényleg elsajátítsam az amerikai törvényhozásnak a munkamenetét, módszereit, az amerikai politikai rendszert, a bírósági rendszert, ott ismerkedtem meg Amerikával. Volt szerencsém Liebermann szenátornál is dolgozni, aki nemrég alelnökkijelölt volt.

– *S amikor hazajöttél...*

– Egyenest mentem az Elnöki Irodába, mert ez már előtte le volt egyezve, hogy oda fogok visszajönni. A Havel Elnöki Irodája akkor nyílt meg Pozsonyban, ha jól emlékszem novemberben.

– *Ki volt az iroda vezetője?*

– A vezetője Kusý professzor volt, a helyettese pedig Miloš Žiak. Miloš volt az, aki meg volt bízva azzal, hogy állítsa össze a személyzetét ennek a mikroirodának.

– *Neked mi volt a feladatod?*

– Többféle feladatam volt. Egyik az volt, hogy én voltam az elnöki irodának a kapcsolattartója a Szlovák Nemzeti Tanáccsal, ezért meg is kaptam a magamét, mert amikor a Gašparovič lett a következő házelnök, akkor első dolga az volt, hogy Schwarzenberg kancellárnak levelet írt, hogy megtiltja az én belépésemet

az épületbe. Rendszeresen jelentéseket adtam le az elnöki stábnak arról, hogy mi történik a Szlovák Nemzeti Tanácsban. A másik feladatköröm az volt, hogy az elnöknek a jogalkotói munkájában részt vettem. Biztos, hogy mindenki emlékszik arra az alkotmánymódosítási törvénycsomagra, amit Havel kitalált, és előterjesztett, amit én adtam elő személyesen a fölborzolt kedélyű szlovák parlamenti képviselőknek az SZNT bizottságaiban. Csak arra emlékszem, hogy felháborodott képviselői pofák néznek rám, ez maradt meg bennem. Ezeket az alkotmánymódosításokat adtam elő, meg hát voltak más törvényhozási dolgok is, amelyek megalkotásában részt vettem. Ezen kívül én voltam a fő kapcsolattartója az elnöki irodának a magyar pártokkal is, valamint az elnöki iroda nyugat-szlovákiai felelőse. Ez azt jelentette, hogy ha az elnök jött le Nyugat-Szlovákiába, akkor én voltam az, aki javaslatokat adtam, hogy hova menjen, mit csináljon, végig kísértem őt. Én voltam azért is felelős, hogy a nyugat-szlovákiai polgármesterekkel, az akkori állami képviselet vezetőivel tartsam a kapcsolatot, így ismerkedtem meg például František Gauliederrel Galántán.

– *Meddig voltál az elnöki irodában?*

– Míg az elnök le nem mondott 1992-ben. Az elnök valahogy augusztusban lemondott, és én novemberben már letettem az ügyvédi vizsgát. Én még ott az irodában végigcsináltam azt, amit végig kellett csinálni, de ott már nagyon rossz hangulat volt. Mert hiszen a szlovákiai iroda az teljesen elvesztette a létalapját, akkor már csak úgy sajnáltak bennünket a kollégák, hogy „ja mi lesz veletek”. Lezártuk az ügyeket, és aztán én is húztam el a csíkot onnét, mert a bomlási folyamatból nekem sem kellett.

– *Mik voltak a legnagyobb élményeid, ami úgy megmaradt benned ebből az időszakból? Az életedben mit jelentett ez az időszak?*

– Hát nehéz megmondani, szinte minden megélt nap élmény volt... Az életemet ez az időszak totálisan megváltoztatta, szinte mindenben. Akkor álltam rá erre a turbós életformára, ami máig is tart. De például olyan mozzanatok, amikor Havel először bejött az FMK-ba elnökjelöltként, vagy a nyomasztó hangulat a 90-es választási listák leadásakor a VPN-ben, amikor Budajnak színt kellett valla a SztB-s múltjáról, azok felejthetetlenek bizonyára.

– *Aztán csodálatos szakmai karriert futottál be, ez a két év mennyire játszott szerepet ebben.*

– Meghatározó szerepe volt, akkor változtattuk meg többek között az ügyvédek működési struktúráját, hirtelen az Ügyvédi Kamara kinyílt, mert kinyílhatott, mert ott is ki lettek túrva a régi komcsi elemek (legalábbis részben), úgyhogy nekem teljesen egyértelmű volt, hogy miután megoldottam azt a dilemmámat, hogy nem akarok Prágába menni, mert ugye ez egy hatalmas dilemma volt, akkor Szlovákiában egyetlen lehetőség volt, ami számba jöhetett, az az ügyvédség volt. Teljesen determinálta azért is, mert azért tudtam sikeres ügyvéd lenni, mert a legapróbb részletekig ismertem azt, amit akkor elfogadtunk, vagy ha nem ismertem, akkor tudtam, hogy hol nézzem meg. Ismertem a filozófiát, ismertem

a koncepciót, tudtam, hogy mi és miért keletkezett, és ezen belül sokkal könnyebb volt gondolkodni akármilyen kreatív megoldásban. Nem beszélve arról, hogy azért ebben az országban még nem rég is ugyanazok az emberek játszottak kulcsfontosságú szerepet, akik valahol ott voltak abban az időszakban, amikor én intenzíven részt vettem a politikában. Ami azonban a legfontosabb változás volt, hogy az ügyvédi vizsgáim letétele után megfogadtam önmagamnak, hogy már soha nem akarok munkaviszonyban lenni, csakis szabadfoglalkozású akarok lenni az életem hátramaradó részében.

– *Ez a Prága tényleg olyan nagy dilemma volt?*

– Hatalmas dilemma volt. Három hétig nem aludtam. Amikor Lányban az elnök lemondott, akkor ott voltunk a hívei. Szlovákiában a szlovákok között az elnökről meg a tanácsadóról nagyon negatív kép élt, valamilyen haramiabandának tartották őket, pedig Havel elnök környezete nagyon érzékeny, odafigyelő emberekből állt, és nagyon jól tudták azt, hogy mi, akik az elnöki iroda szlovákiai részben dolgozunk, most már nagyon nehéz körülmények között fogunk élni egy agresszív, önálló Szlovákiában, mert minket föderalistáknak, engemet még ráadásul magyarnak is fognak elkönyvelni. Tettek alternatív ajánlatokat. Nekem volt egy lehetőségem, hogy mikor Saša Vondra cseh külügyminiszter lett vagy lett volna (már nem emlékszem), felajánlotta, hogy legyek a legközelebbi munkatársa. A másik alternatíva az volt, hogy ott maradok a prágai Elnöki Irodában azzal a perspektívával, hogy mi már akkor tudtuk, hogy Havel újra fog indulni a Cseh Köztársasági elnöki posztért. Tehát azt az időszakot kellett volna ott átvészelni, amíg nincs elnök, aztán egy egészen más konstellációba belemenni. Na ehhez nekem nem volt kedvem, úgy éreztem, Csehszlovákia volt az otthonom, nem Csehország, tehát ez az elnöki irodai ajánlat teljesen tárgyitalan volt, viszont Saša Vondra ajánlata nagyon csábító volt, ott azt csinálhattam volna, amit szerettem. Abban az időben én vittem az FMK-nak a külügyi kapcsolatait, úgyhogy már nagyon benne voltam a sűrűjében a dolgoknak. Viszont ez komoly, radikális változást jelentett volna, költözés stb. Aztán – nagyon nehezen – úgy döntöttem, hogy nem. Pedig mindennek az alternatívája az volt, hogy az Oszkárral közösen nyitunk öt koronával a zsebünkben egy ügyvédi irodát Dunaszerdahelyen. Ez mellett döntöttem, és elkezdődött egy újabb fejezet az életemben.

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

DOLNÍK ERZSÉBET

7

1940. május 13., Pozsonyligetfalú. Pedagógus, politikus. A komáromi magyar gimnáziumban érettségizett, a pozsonyi magyar Felsőfokú Pedagógiai Iskolán matematika-fizika szakos tanítói oklevelet szerzett. 1990-ig a lévai óvónőképző pedagógiai szakközépiskola tanára, 1990-től a magyar iskolák járási tanfelügyelője, majd a járási tanfelügyelőség vezetője volt. 1990-ben az Együttélés vezetőségi tagja, Lévai járási választmányának elnöke, 1992-ben az Együttélés központi titkára és oktatásügyi alelnöke lett. 1998–2006 között a Magyar Koalíció Pártja parlamenti képviselője volt. 1989 előtt a Csemadokban is aktív munkát végzett, 1992-ben, majd 1994-ben egyik kezdeményezője és szervezője volt a lévai magyar értelmiségi fórumoknak.

– Arra kérlek, hogy röviden mutasd be életpályádat, élettörténetedet.

– Az életrajzi adatokat illetően: 1940-ben születtem Pozsonyligetfalun (akkor Engerau néven a németek által megszállt település volt). Érdeklődésként említem, hogy gót betűkkel írt, német nyelvű keresztlevelem van. Édesapám Czírók Miklós csallóközi (Tany) származású, református vallású volt, édesanyám Bánász Erzsébet lévai és katolikus vallású. Pozsonyban dolgoztak mind a ketten, ott ismerkedtek meg, és ott éltünk 1942-ig. Közben Ligetfalut megszállta a német hadsereg, így lett szülőhelyem a Német Birodalom része. Édesapámat a többi felnőtt férfihez hasonlóan kötelezték, hogy Németországban építsék az un. Göhring-csatarnát. Miután egy baleset miatt hazajött, behívták a magyar hadseregbe katonának. 1942-ben költöztünk Lévára, a 40-es éveket itt töltöttük. Itt éltük meg a második világháborút, a város elfoglalását előbb a németek, majd az oroszok által. A háború után 1946-ban kezdtem iskolába járni. Eközben megszületett a húgom, majd 48-ban a következő. Négyen vagyunk testvérek, négy lány. 1946-ban természetesen magyar iskolák nem voltak, így az alapiskolát szlovákban kezdtem, egy kissé zűrés körülmények között. Mivel szüleim reménykedtek, hogy megnyílik a magyar iskola is, csak szeptemberben vittek a szlovák elemibe. Így szeptembertől négy évet szlovák alapiskolába jártam. Az az osztály,

DOLNÍK ERZSÉBET

amelybe jártam, 99 százalékban magyar gyerekekből állt, a tanító néni szlovák volt. Ő nem tudott magyarul, mi nem tudtunk szlovákul. De ami ritkaság volt ebben az időszakban, nagyon toleráns, kedves fiatal nő volt, aki igyekezett úgy, ahogy tudott, kézzel-lábbal magyarul is beszélni velünk. Az ötödik évfolyamot már magyar iskolába jártam, s itt fejeztem be a 8-osztályos általános iskolát. Eközben az iskolarendszer is átalakult, így a szlovák iskola után az ötödik évfolyamot még elemi iskolában végeztem. A hatodik osztály helyett a polgári iskola első évfolyamába jártunk. Ez után alakult át az iskola nyolcosztályos általános iskolává, amely ún. kis érettségivel (záróvizsgával) végződött. Ebben az időben nem voltak már gimnáziumok, hanem 11 éves középiskolák. Léván nem volt magyar középiskola, így Komáromban folytattam tanulmányaimat a Tizenegyes Magyar Tannyelvű Középiskolában (a volt bencés gimnáziumban), itt érettségiztem, majd utána Pozsonyban matematika-fizika szakos tanítói oklevelet szereztem. Mind az alapiskolai záróvizsgán, mind az érettségin választható tantárgyként a kémiát választottam, de mivel nem nyílt matematika-kémia szak, így aztán matematika-fizika szakos pedagógus lett belőlem. Az államvizsga után Léván, a magyar alapiskolában kezdtem tanítani. A magyar óvónőképzőt Komáromból 1959-től Lévára költöztették (eddig Komáromban a tizenegyes iskolával egy épületben volt). Így aztán a Lévai Tanítóképző fokozatos megszüntetésével egyidőben, szlovák és magyar osztályokkal az óvónőképző épült ki. Az 1959-60-as tanévben nyílt az első évfolyam, majd tanévenként általában 2 szlovák és 1 magyar osztály. Meghívtak előbb csak néhány órát tanítani a magyar osztályokban, majd fokozatosan mind a négy évfolyamban tanítottam matematikát és fizikát, később oktatástechnikai gyakorlatot. A következő években így átkerültem oda, és itt tanítottam egészen 1990 májusáig. Az 1990-es év már úgy alakult, hogy ugye közbejöttek a 89-es rendszerváltó események. Az 1989-90-es tanévet még ott kezdtem, de már nem fejeztem ott be, mert 1990 tavaszán megpályáztam a magyar iskolák járási tanfelügyelői posztjára kiírt pályázatot, amit meg is nyertem, így aztán 1990. május 1-től mint a magyar iskolák járási tanfelügyelője dolgoztam. A következő évben kineveztek a járási tanfelügyelőség vezetőjévé. Tehát már nemcsak a magyar iskolák tanfelügyelője voltam, hanem a Szlovák Tanfelügyelői Központ lévai kirendeltségét vezettem. Itt dolgoztam 1992 őszéig. 1992. szeptember 1-től egy év ún. fizetetlen szabadságot vettem ki, mert megválasztottak az Együttélés központi titkárának. Így kerültem Pozsonyba mint központi titkár, illetve a későbbiekben oktatásügyi alelnökként dolgoztam, tehát kettős funkciót láttam el. Egy évet voltam tehát fizetetlen szabadságon, majd 1993 szeptemberétől megszüntettem a tanfelügyelői funkciómat és a politikai pályára léptem, s itt is maradtam a mai napig. Az MKP megalakulása után 8 évig (1998–2006) parlamenti képviselő voltam.

– A politikai pályára lépés előtti időszak érdekelne. Mikor döntött el, hogy te politikai pályára lépj? Ha jól emlékszem a Panorámában volt egy műsor, épp a rendszerváltás előtt, és akkor te voltál, aki nyilatkozott a Panoráma szerkesztőjének. Fel tudnád eleveníteni ezt az időszakot?

– A politikai pályával kapcsolatosan a Panorámát megelőző időszakokkal is kellené egy kicsit foglalkozni. Lényegében a politikával majdhogynem folyamatosan kapcsolatban voltam előtte már több éve. Persze az első néhány év elsősorban

annyiból állt, hogy amint elkezdtem tanítani, a Csemadokban is dolgozni kezdtem. A 80-as években már bizonyos ellenzéki politikai vonatkozású tevékenységet is kimutathattam, mégpedig úgy, hogy egyrészt közvetett kapcsolatba kerültem a (Duray-féle) Jogvédő Bizottsággal. Duray nem tudott róla, csak 1989 után tisztáztuk, hogy bizonyos, a magyar óvodákkal kapcsolatos anyagok egy részét én szedtem össze, s másokon keresztül jutott el hozzá. A Panoráma adásával összefügg az is, hogy ezeket az anyagokat magyarországi és csehországi kapcsolatainkhoz is eljuttattuk. Magyarországon a nyolcvanas évek második felében elsősorban a Duna Kör tagjaival kerültem kapcsolatba, illetve az alakuló ellenzéki mozgalmakkal. Itt természetesen nem beszélhetünk még valamiféle magyar pártokról, lényegében az alakulásuk előtti időszakról van szó, a szamizdatok terjesztésének időszaka, ezek eljuttatása Csehországba, illetve részben a lengyel ellenzéki mozgalmakhoz. Ez a kapcsolattartás két vonalon zajlott: egyrészt voltak Szlovákiában még a Csemadokhoz kapcsolódó rendezvények, például Léván konkrétan a Csemadok mellett létrehoztunk egy művelődési klubot, s ennek kapcsán kapcsolatba kerültem más szlovákiai művelődési klubokkal, elsősorban a párkányi Himmler Gyuri által vezetett Balassi Klubbal. A lévai művelődési klubot először csak simán művelődési klubnak neveztük, majd Koháry István Művelődési Klubnak is. Hasonló kapcsolat alakult ki a magyarországi klubokkal is.

– *Ez mikor volt?*

– Most már egészen pontosan nem tudom megmondani, úgy a nyolcvanas évek második felét lehet említeni. Ennek keretében került sor aztán olyan rendezvényekre, mint a Garam menti találkozók (Szeptemberi találkozók), irodalmi, történelmi estek stb. Ez már kimondottan a 89 előtti két-három évet jelenti. Tehát léteztek olyan művelődési klubok, amelyek deklaráltan kulturális tevékenységgel foglalkoztak, de a valóságban már politikai ténykedés is kimutatható. Ez volt az egyik vonal.

– *Hol tartottátok ezeket a rendezvényeket?*

– Konkrétan a lévai művelődési klub ott működött, ahol volt éppen a Csemadok. Például volt egy időszak, amikor a Csemadok az azóta lebontott Katolikus Kör épületében volt, majd egy ma már nem létező Halász-féle családi házban. Azt az utcát lebontották, a helyén épült a Dituria Üzletközpont (volt Tesco). Majd hosszú ideig egy barakkban, az „Okružná” nevű lakótelep mellett volt egy most már üres telek, nagyjából ott állt egy barakk, ami lényegében a lakótelep befejezése után ottmaradt ún. felvonulási épület. Ezt kaptuk meg akkor, amikor ledöntötték ezt a Halász-féle családi házat, ott alakítottuk ki a Csemadok székhelyét. Lényegében a klub is ott működött. Azt is tudni kell, hogy itt megfordultak a nyitrai titkosrendőrök is. Ez nem az én elnöki időszakom alatt történt, hanem közvetlen előtte. Mint kiderült, az egyik kollégánkat rákényszerítették, hogy átadja a titkos rendőröknek a barakk kulcsait, állítólag egy megbeszélést akartak ott tartani. Ennek következtében aztán ez a kolléga, itt most nevet nem fogok mondani, aztán ki is lépett a Csemadokból, lemondott a tisztségéről. Azt nem kell senkinek sem részletesen elmagyarázni, hogy ahova ők egyszer betették a lá-

bukat, ott már egészen biztos, hogy különböző technikai eszközök, lehallgatást biztosító „szerkentyűk” maradtak. Ezt követően lettem én az alapszervezet elnöke. A fenti eseményekből kifolyólag aztán az épületben semmiféle olyan megbeszélést nem tarthattunk, ami bizalmasnak minősült. A hivatalos Csemadok-gyűlések, klubrendezvények ott voltak, de minden egyéb megbeszélést már csak és kizárólag magánlakásokon tartottuk, elsősorban nálam.

– *Tapasztaltál esetleg olyan dolgokat, hogy téged megfigyelnek? Tudnál konkrétumokat is mondani, hogy milyen helyzetekben?*

– Hát az elég sokszor előfordult. A lehallgatásokat illetően: Ugye amint említettem, elsősorban a lakásomon találkoztunk, ha biztosak akartunk lenni abban, hogy köztünk marad, amiről beszélünk (ez a lakás a Pokrok Üzletközpont mögött, egy 13 emeletes toronyházban volt). Egész konkrétan – nem titok, nyugodtan mondhatom a neveket – Zoller Misi, Csáky Pali és Újváry Laci meg én találkoztunk ott rendszeresen. Ott tartottuk a nem hivatalos gyűléseinket. Tehát tartottunk hivatalos Csemadok vezetőségi gyűléseket a barakkban és voltak a nem hivatalos megbeszélések az én lakásomon. Akkor vált nyilvánvalóvá, hogy figyelnek és lehallgatnak bennünket ezeken a gyűléseken, hogy szinte minden gyűlés időpontjáról tudtak, s esetenként arról is, hogy ki volt jelen. Abszurd dolog is előfordult – akkor is jókat derültünk rajta –, feljelentettek egyrészt a kommunista párt pozsonyi központjában, valamint az igazgatónak is jelezték, (tudva, hogy én soha nem voltam a kommunista párt tagja), hogy középiskolai pedagógusként én ott férfiakkal találkozom. Nem politikai ügyet kreáltak, hanem látszólag erkölcsi kifogásként kezelték ezt. Úgy emlékszem, a járási Csemadok-titkárt is értesítették az ügyről. Persze az első megbeszélés után világos volt, hogy nem erről van szó. A politikai háttér akkor vált világossá, amikor engem behívtak a lévai járási pártbizottságra, s ott faggattak a beszélgetéseinkről. Érdekes módon a jelentések következménye nem az volt, hogy engem a titkosrendőrség központjába hívtak volna be, hanem mindig a járási pártbizottság volt a kihallgatások helyszíne. Ott aztán már egész konkrétan olyan kérdéseket tettek fel, amelyek témája ezekről a megbeszélésekről származott. Arra is gyanakodtunk, hogy mivel minden emeleten négy lakás van, esetleg valamelyik szomszédom jelentette, de azok nem tudhattak arról, hogy miről beszéltünk. Aztán a lehallgatások konkrét technikai jellegű dolgaira is fény derült. Mivel majdnem biztos voltam benne, hogy valahol mikrofonoknak kell lenniük a lakásban, az egyik magyarországi ismerősömnek, barátomnak is megemlítettem a gyanúmat. Amikor legközelebb meglátogattak minket, szét-szedte a telefonkészüléket és talált is valami „szerkentyűt”. Figyelmeztetett arra is, hogy hol mindenütt lehetnek ilyen eszközök. Más alkalommal gond volt a telefonommal, a hibát be is jelentettem a postán. Még azon a napon megállított egy ismerős úr (máskor napokig kellett várni!), történetesen az egyik kolléganő férje, hogy hallotta, problémám van a telefonnal, s eljönnének most azonnal megjavítani. A „javítás” után még pontosabb információik voltak a járási pártbizottságon. Ennél még kellemetlenebb volt az, hogy azt tapasztaltuk a lányommal együtt, hogy feltehetően valakik jártak a lakásban. Mint egy rossz krimiben, kísérelteztünk, például apró tárgyakat helyeztünk el, s figyeltük, ugyanott vannak-e, ahová tettük, elszakadt-e az ajtóra rögzített cérna stb. A lá-

nyom máig emlegeti, hogy félt hazamenni, mennyit szorongott, mert úgy tűnt, valóban volt ott néhány esetben valaki.

– *Ezek szerint kulcsok is voltak.*

– Bár lehetetlen bizonyítani, biztos, hogy valakinek volt kulcsa a lakásomhoz. Aztán a postán bizalmasan figyelmeztetett egy ismerős úr, hogy a külföldi postákat rendszeresen felbontják (az állásával játszott az illető, hiszen ő postai alkalmazott volt). Általában ezt nekik kellett valamilyen módon rendbe rakni. Persze előfordult az is, hogy egyszerűen felbontva kaptam meg a küldeményeket. Néha vissza volt ragasztva, elsősorban a magyarországi és csehországi levelek. Több alkalommal szétverték a postaládámat, mindenféle nacionalista és vulgáris üzeneteket írtak rá stb. Ezt már a rendőrségen is jelentettem, „kivizsgálták”, nem tudták megállapítani hogy ki a tettes, lezárták az ügyet. A megfigyelésekhez kapcsolódnak magyarországi tapasztalataim is. Olyan jellegű problémáim voltak, mint idehaza. Magyarországon ugye a klubmozgalom keretében művelődési táborokat szerveztek, amelyeken több alkalommal én is részt vettem. Egyik alkalommal (ez még mindig 89 és a Panoráma-adás előtt volt) volt egy művelődési tábor, amelyen Csengey Dénes is jelen volt. Ezt most azért említem, mert ő ott egy fantasztikus beszédet is mondott. Talán őmiatta is, de általában Magyarországon is küldtek az ilyen rendezvényekre megfigyelőket. Ott volt többek között egy fiatalember, aki – becsületére legyen mondva – mindjárt az első nap fölállt egy ilyen beszélgetés alkalmával, bemutatkozott és bejelentette, hogy őt a KISZ KB küldte ki, azért van itt, hogy megfigyelje és jelentse, mi történik a táborban. Tudjunk róla. Ezt nyilvánosan elmondta. Ugyanez a fiatalember vitt benünket autóval Pestre, hogy gyorsabban hazajussunk. Figyelmeztetett, számoljak azzal, hogy mielőtt én hazaérek, már a lévai járási pártbizottság ideológiai osztálya tudni fog arról, hogy én itt voltam, mit mondtam, kivel beszéltem, ki vitt fel Pestre. És számoljak azzal is, hogy be fognak hívni. Így is volt. Hazajöttem, és másnap már hívtak a járási pártbizottságra, számon kérték, hol voltam, mit mondtam, kivel találkoztam stb. Olyannyira abszurd volt a dolog, hogy ezt másnak nem hinném el, ha nem velem történik meg. Ugyanekkor az egyik lengyel ismerősöm, aki történetesen az Egyesült Államokban bizonyos tanácsadói szerepkört töltött be, nem tudott hivatalosan érintkezni a lányával. Ennek az úrnak a lánya ezért Magyarországra jött Ausztriából, ő pedig az Egyesült Államokból, hogy ott tudjanak találkozni. Az úr nem tudott magyarul, és engem megkértek az ottani szervezők az egyik rendezvény kapcsán, hogy mivel én perfekt beszélek szlovákul és természetesen értek csehül is, feltehetően az én szláv nyelvtudásommal szót fogok érteni vele. Egyébként valóban, egész jól megértettük egymást. Beszélgettem vele, ezt is tudták. Valószínűleg mindenkiről tudták, kivel találkozott, kivel beszélgetett, mit mondott stb. Nagyon jól megszervezett megfigyelési rendszer közepette éltünk. Erre és az itthoni tevékenységemre figyeltek aztán fel a Panoráma szerkesztői.

– *Mivel a témánk a rendszerváltás, a megfigyelés a rendszerváltás előtt történt, meg tudnád mondani, hogy kik azok, akik besúgtak? Nem szükséges neveket említeni, ha ma találkozol velük, hogy viszonyulsz hozzájuk, hogy lehet ezzel megbékélni?*

– Ezt szét kell bontani néhány területre. Hogy kik végezték a lehallgatásokat, arról természetesen nem tudok mit mondani, az anonim volt. Volt néhány személy, akiről feltételeztem, hogy besúgók. Egész konkrétan volt ilyen a tantesületben is, például egy tanár-kolléga, aki hosszú ideig a tantesületben a helyi pártbizottság elnöke volt (Ján Osvald), meghalt már. Ő közismerten olyan személy volt, aki pártvonalon tartotta a kapcsolatot sok mindenkivel, szerepet vállalt az 1968 után végzett átvilágítások során is. Minden jel arra mutatott, hogy mások is jelentettek, de arról nem volt bizonyítékom. Volt aztán olyan személy is, aki feladatul kapta, hogy engem szemmel tartson, ilyen volt a járási ideológiai titkár. Az ő lányát tanítottam, szlovák osztályba járt. Volt benne annyi becsület, esetleg taktika, hogy nem fejtett ki rám a lánya érdekében valamiféle különösebb nyomást, bár eléggé gyenge tanuló volt. Az is tény, hogy engem nem lehetett amúgy sem befolyásolni. Elég sok problémája volt az igazgatónak is azaz, hogy mindenféle ilyen „főkommunisták” gyerekeit tanítottam, s általában elég gyenge jegyeket kaptak a tantárgyaimból. A feltételezésemet személyes beszélgetéseink is igazolták, mert igyekezett ideológiai téren befolyásolni, valamint az igazgatón keresztül is megpróbált rám nyomást gyakorolni.

– *Lukáč szlovák ember volt?*

– Lukáč szlovák volt, a teljes neve Imrich Lukáč. Egy érdekes figura volt a Lukáč. Az igazgatói tisztséget 1968 után vette át, amikor „kinyírták” az előző igazgatót, Štefan Chudýt. Kelecsényi, kemény szlovák ember volt, nagyon sokan a magyarok közül úgy ismerték, mint nacionalistát. Meg kell mondjam, sokkal kevésbé volt veszélyes a magyarok szempontjából, mint néhány simulékonyabb kolléga. Ugyanakkor az is tény, hogy Léván 1989 után ő szervezte a Maticát. Chudýval kapcsolatban az objektivitás kedvéért el kell mondani azt is, hogy ő kapta feladatul a régi magyar könyvtári könyvek likvidálás, főleg azokat, amelyek a szocializmus előtt kerültek be a könyvtárba. A lévai óvónőképző lényegében örökölte a magyar tanítóképző könyvtárát, és ezek között értékes könyvek is voltak, valóságos könyvritkaságok. Tehát ő azt a parancsot kapta, hogy ezeket a könyveket meg kell semmisítenie. Akkor ő minden magyar és magyarul tudó pedagógust behívott az irodájába, és közölte, ő ezt a feladatot kapta, de ő tankönyvet, illetve bármilyen könyvet nem hajlandó megsemmisíteni. Azt mondta, csináljunk a könyvekkel, amit akarunk, vigyük el, tüntessük el – ő semmiről sem fog tudni –, mert máskülönben bezúzzák. Mindenki az érdeklődési körének megfelelően elvitt ezekből a könyvekből néhányat, és a maradék semmitmondó, esetleg már a szociból származó könyveket hagytuk elvinni és bezúzni.

– *Szlovákokat említettél. Magyarok többen voltak, vagy kevesebben a besúgók között. Az arányszám milyen lehetett?*

– Arányszámot nem tudok mondani, mert az ember soha nem tudta pontosan, hogy hányan vannak, akik megfigyelnek. Egyről biztosan tudok, aki egyébként közrohej tárgya volt, sokan ismerték Léván. Úgy emlékszem, egy kálnai magyar emberke volt, aki rendkívül feltűnően és primitíven végezte a „munkáját”. Általában mindenki gyorsan felismerte. Velem kapcsolatban az történt, hogy bizonyos ideig, amikor én mentem az iskolába tanítani, akkor ő megjelent mögöt-

tem néhány méterre. Az ember először azt hitte, hogy véletlen, aztán mikor már feltűnő volt a rendszeres „véletlen” találkozás, tudomására hoztam, hogy tudok róla. Aztán egy idő után lekopott. Ő például magyar volt. A Csemadokkal kapcsolatban is történt hasonló eset, mint Magyarországon a művelődési táborban. Annak a hölgynek a nevét inkább kihagynám, aki a KISZ-es fiatalemberhez hasonlóan felállt és bejelentette, őt a pártbizottság megbízta, hogy a Csemadok rendezvényeken vegyen részt és jelentse, ha olyasmit tapasztal, ami politikai szempontból probléma. Vállalta, mivel ő párttag, de nem fog ártani nekünk. Jó, ha tudjuk, mit akar a párt, ha nem vállalta volna, küldtek volna helyette mást, aki nekünk tényleg rosszat akar. Ilyen is előfordult. Szóval volt elég sok belőlük, de a többsége olyan személy volt, akiről nem sokat tudott az ember, csak úgy sejtette, hogy talán nem teljesen tiszta. El kell hogy mondjam, ezek az emberek általában párttagok, sokszor valamilyen módon zsarolhatók is voltak. A taktika általában az volt, hogy akiről úgy tudtuk, hogy feltehetően jelent, vagy legalábbis valami kapcsolata van a titkosrendőrséggel, vagy a pártbizottsággal, ezek előtt általában nyíltan, hangosan beszéltünk, és – amint említettem – próbáltunk olyan nem teljesen nyilvános helyeken megbeszélni a fontos ügyeket, ahol feltételeztük, hogy nem hallgatnak le bennünket. A rizikó azért mindig megmaradt. Aztán ehhez tartozott még az a tapasztalatunk is, hogy sajnos – ezt el kell mondani –, főleg a magyarországi ellenzékiek között akadt olyan, aki borzasztó gyerekes módon, nem törődve semmiféle óvintézkedésekkel, néha tényleg zűrés helyzetbe hozta az embert. Egy barátom, aki aztán bekapcsolódott a magyarországi mozgalmak szervezésébe is, országgyűlési képviselő is volt egy nagyon rövid ideig, majdnem lebuktatott. 1989 előtt (tehát a nyolcvanas évek második feléről van szó) kialakult egy olyan rendszer, hogy a magyar ellenzékiek – hogy kevésbé lehessen nyomon követni a cseh ellenzékiekkel való kapcsolatukat – általában azt az utat választották, hogy szlovákiai magyar barátok kapcsolatai segítségével juttatták el a különböző küldeményeket Csehországba. (Én is vittem Csehországba személyesen is ilyen letiltott irodalmat.) Például voltak Magyarországon nyomtatott és sokszorosított szamizdatok, illetve olyan könyvek, amiket ugyan cseh nyelven jelentettek meg külföldön, de Csehországban nem lehetett nyilvánosan használni, megvenni, nem lehetett eljuttatni sem, ezeket néha Magyarországon le is fordították. Ezeket eljuttatták Felvidékre a szlovákiai magyarokhoz, itt újra csomagolva különböző városokban föladtuk postára és eljuttattuk Csehországba. Hozzám általában úgy jutott el az ilyen küldemény, hogy rendszerint egy teljesen ismeretlen hétköznapi emberke, vállalva a kockázatot, áthozta a határon, és megkeresett a lakásomon. Igen ám, de erre az együttműködésre gyorsan rájöttek a magyarországi elvtársak. Feltehetően megbeszélték a csehekkel, hogy fokozottan fogják figyelni azokat a postai küldeményeket, csomagokat, amelyek Szlovákiából érkeznek. Egy alkalommal – ez egy konkrét eset 1988-ból – az ún. Garam menti találkozó (amit később Szeptemberi találkozóknak kellett átnevezni) alkalmával érkezett egy ilyen küldemény. Ez egy szabadtéri színpadon zajló kulturális rendezvény volt. Eredetileg Garam menti találkozóknak neveztük, csak aztán az elvtársak nyomására meg kellett változtatni Szeptemberi találkozóra, mert szerintük a Garam mentén nemcsak magyarok élnek, hanem szlovákok is. Ez a bizonyos Szeptemberi találkozó ez egy nagyszabású rendezvény volt. Eredetileg kicsit hasonlított a zselizi népművészeti fesztiválhoz. Csak érdekességként például előfordult egy alkalommal, hogy itt volt

egyszerre ugyanazon a rendezvényen a Hajós, a Szóttas, az Ifjú Sziveknek egy csoportja, Komáromból a Dixiland, egy kamarazenekarnak nevezhető együttes, fellépett a Bodonyiék zenekara, úgy emlékszem, hogy a Zseliz Énekkar, természetesen a helyiek, ez azt jelenti a Csemadok népművészeti csoportja, iskolás gyerekek stb. Az is előfordult, hogy például az esti órákban három helyszínen párhuzamosan ment a műsor. Az éjszakai órákban még olyan film vetítésére is sor került, mint például a Koncert című film. Képzeld el a hangulatot, mikor egy szabadtéri színpadon vetítjük a filmet és a résztvevők együtt éneklnek a Talpra magyart! Levetítettük a Tanú című filmet egy alkalommal, úgy, hogy a kommunista párttól engedélyt kaptunk a lejátszására azzal, hogy a Zoller Misi elhitette velük, hogy ez egy szocialista film.

– *Volt műsorvezetője is ennek a rendezvénynek?*

– Persze, a Csemadok részéről Csáky Pali üdvözölte a nézőket, a műsorvezetők pedig váltakoztak. A párt részéről nem volt külön beszéd, de mindig ott volt egy megbízott személy. Ezen a rendezvényen történetesen Smidtné Eördögh Zsuzsanna, akit valaha tanítottam, és akkor már a VNB kulturális osztályán dolgozott. Színmagyar régi lélai családból származott, de már szlováknak tartotta magát. Néhányszor megkérdezte, nem túl zűrös-e egy-egy rész, de nyíltan nem szólt bele, talán azért is, mert a tanítványom volt. Természetesen jelen volt néhány titkosrendőr is, akiket már látásból ismertünk. A lényeg az, hogy egy ilyen rendezvény (1988) alkalmával, amikor jelen volt a kommunista párt megbízottja, és ott volt még jó néhány titkos rendőr, akiket úgy látásból ismertünk, berobogott egy magyarországi ismerős, oda jött hozzám és közölte, hogy hozott egy autónyi anyagot, hova lehet tenni. Kirázott a hideg, amikor láttam egy személyautót zsúfolva könyvekkel. 1988-ban, amikor már mindenkit ellenőriztek, hogy ez hogy jutott át a határon, nem tudom... Gyorsan kellett megoldást találni: Most hova tegyem ezeket a könyveket a titkos rendőrség szemeláttára?! Hála Istennek a szüleim ott ültek a szabadtéri színpad előtt, anyukámnak azt mondtam, hogy most ne kérdezze, hogy mit csinálók, adja oda a lakáskulcsát. Elvittük a könyveket az édesanyámék lakására (egy háromszobás lakótelepi lakás), fölhurcoltuk, a lakás tele lett könyvekkel. Utána persze jött a következő kérdés, mit csináljak a könyvekkel, mert ezeket el kellett volna juttatni Csehországba, miközben megkaptuk Magyarországról az üzenetet, hogy a csehek már tudnak a módszerünkről, figyelik a könyvek útját. Másnap kellett volna csomagolni és küldeni a megfelelő címekre. Szerencsére éppen akkor jött Lévára egy barátunk Magyarországról, és figyelmeztetett, hogy már egy darab könyvet se adjunk a postára, mert abban a pillanatban lebukunk mi is és ők is. Utána a Bába Piroska nénihez kerültek ezek a könyvek, a fia jött el értük, elvitte az édesanyjához, de azt már nem tudom, mi lett a sorsuk.

– *Emlékszel rá milyen jellegűek voltak ezek a könyvek?*

– Persze, politikai jellegű, ellenzéki, szamizdat kiadványok, de szépirodalmi művek is olyan szerzőktől, akik már évek óta index alatt voltak. Tehát Magyarországon is voltak ilyen nehezen kivédhető bakik. Aztán következett az az időszak, amikor már az iskoláinkkal kapcsolatban rengeteg probléma látott napvilágot.

Ez már sok évvel az iskolák körzetesítése után volt. Ekkor olyan jellegű támadások érték a magyar iskolákat, melyek veszélyesebbek voltak, mintha egyszerűen megszüntették volna a magyar iskolákat, óvodákat. A legkülönbözőbb módon próbálták leépíteni az oktatási intézményeinket. Ez összefüggésben volt például az én munkahelyemmel, a lévai óvónőképzővel is. A lévai óvónőképző szakiskolájában a hetvenes évek második felében fokozatosan megszüntették a magyar oktatást. Az első információk szerint, Ógyallán az építészeti szakközépiskolájában kellett volna magyar óvónőképző osztályoknak nyílniuk, a szlovák tagozat pedig maradt volna Léván. Ehelyett már az első évben Ógyallán a magyar mellett szlovák osztályt is nyitottak, tehát a szlovák óvónőképzés bővült, a magyar csak évfolyamonként egy osztályban folyt. Hiába harcoltunk minden lehetséges fórumon a magyar tagozat újraindításáért Léván, ez csak 1984-ben sikerült. Ekkor is, az ígéretek szerint, minden évben nyitottunk volna egy magyar osztályt, de módosították a tervet (minden második évről beszéltek), végül az 1984/85-ben indult magyar osztály után nem engedélyezték újabb osztályok megnyitását. Tehát 1989-ben megszűnt Léván a magyar óvónők képzése. Ennek az osztálynak voltam osztályfőnöke, majd a következő tanévben hagytam el végképp a pedagóguspályát. A hetvenes években végrehajtott körzetesítés után elkezdtek az óvodák és alapiskolák leépítését. Az alapiskolákban kisebb létszámot engedélyeztek, az óvodákban nem tették lehetővé újabb csoportok létrehozását. A magyar középiskolák megszüntetésével elkezdtek hangsúlyozni a magyar szülők között, hogy jobb, ha már az alapiskolát, illetve óvodát szlovák intézményben végzi a gyermek, hiszen úgyis csak szlovák tannyelvű középiskolában folytathatja majd tanulmányait. Léván sem lehetett két osztály a magyar óvodában, bármennyi gyermek is járt ide. Kérvény kérvény után ment a szülők részéről a járási hivatal illetékes osztályára, nem engedélyezték. Országszerte a városokban általában olyan helyre rakták a magyar óvodákat, melyeket szinte lehetetlen volt időben megközelíteni. Rengeteg ilyen – a szülőket elbizonytalanító – dolgot eszeltek ki, hogy próbálják a magyar tanítást ellehetetleníteni. Az is hatással volt az iskola-, illetve óvodaválasztásra, hogy a szülők tudomására jutott a magyar óvónőképzés megszüntetése. Erről természetesen mi mindenütt, ahol csak lehetett, beszéltünk. Ez jutott a magyarországi intézmények és az alakuló civil szervezetek tudomására. Ekkor már Magyarországon fokozatosan kialakult bizonyos fajta ellenzéki mozgolódás, bár még ezek nem voltak kimondottak politikai mozgalmaknak, például a Független Jogászfórum. Mivel már a szlovák politikai intézmények és a CSKP tudott rólam, Magyarországon is feltételezték, hogy engem itt megfigyelnek - tőlem is kikérték a pontos adataimat azzal, hogy számon tartanak, és amennyiben bármi atrocitás is ér, akkor esetleg jogorvoslatot is nyújtanak Erre végül nem volt szükség. Figyelték a kapcsolataimat mind Szlovákiában, mind Magyarországon. Ezt követően információkat is kértek tőlem, főleg a minket ért sérelmekről. Több anyagot írtam, elsősorban a magam területéről, tehát a magyar oktatási és kulturális intézmények problémáiról, és eljuttattam Magyarországra. Persze hasonló módon, mint mások, tehát nem személyesen, hanem mások segítségével. Az én konkrét kapcsolatam Horváth Mihály volt, (már meghalt), vele találkoztam rendszeresen vagy Budapesten az ő lakásán, vagy Léván, nálam. Horváth Misiről tudni kell, hogy feltételezhetően az ő halála sem volt teljesen rendben...

– *Én úgy tudom, hogy a vasútátjárónál nem állt meg a sorompónál.*

– Tudomásom szerint az nem vasúti átjáró volt. Az abroncsosi művelődési táborban a tábor bejáratí sorompójának ütközött. A résztvevők szerint nem lett volna szabad akkor leengedni. A nyaki ütőere szakadt el, illetve sérült, így szinte azonnal elvérzett. Ami alátámasztja azt, hogy nem volt minden rendben, a szlovákiai hatóságok reakciója a kiadatása ügyében. Magyarországi barátaim információja szerint, kérték a test kiadását, de csak hamvasztás után az urnáját adták ki Magyarországra. Így már semmit sem lehetett megállapítani. Én nem voltam ott a táborban, de az ismerősök azonnal riasztottak mindenkit, aki kapcsolatban volt a Misiel. Budapesti barátaim értesítettek, hogy legyek nyugodt, mert ők azonnal kimentek a Misi lakására, nekik volt kulcsuk, és minden dokumentumot elvittek. Horváth Misiről tudni kell, hogy ő egy érdekes egyéniség volt. Ha az ember küldött neki anyagokat, például az én személyes adataimat, ő azt lerakta egy kupacba, nem dugdosta el, mint mi. Egyébként igaza volt, azt mondta, ha valaki bejut a lakásába, és meg akar valamit szerezni, teljesen mindegy, hogy hova fogja tenni, leteszi a földre egy csomagba, vagy megpróbálja elrejtteni, teljesen mindegy, úgylis megtalálja. Alig mentek el, már ott volt a magyar titkosrendőrség és más „illetékesek”, és vitték a Misi anyagait. Ha ez egy sima baleset, akkor nem fognak ott azonnal anyagokat keresgélgni. A másik dolog, hogy a Misinek a holttestét nem adta ki Szlovákia hanem csak az urnáját. A temetésén is ott voltak gyanús személyek, akiknek nem kellett volna ott lenniük.

– *Szeretnék visszatérni a klubrendezvényekhez, amit a barakkban tartottatok. Tudjuk azt, hogy nagyon sok felvidéki városban megindult ez a mozgalom. Tudjuk, hogy a mai napig rendszeresen látogatod a rendezvényeket, ott vagy minden egyes előadáson. Meg tudná-e nevezni olyan beszélgetéseket, előadásokat, amelyeknek volt egyfajta ilyen földalatti ellenzéki szerepe? Tudom, hogy Párkányban a Himmler Gyuri hívott oda történészeket, mégpedig olyan történészeket, akik nem éppen a hivatalos történelmi állásfoglalást képviselték. Tudnál most említeni neveket, kik voltak ezek, milyen szerepet tölthettek be?*

– Természetesen, ilyen rendezvényen ismertem meg Bauer Editet és férjét, Bauer Győzőt. Őt is úgy hívtuk meg például, hogy az AIDS-ről tartson előadást. Ez az előadás is megvalósult, de ezen felül teljesen másról is beszéltünk. Bauer Editet szociológusként hívtuk meg, s természetesen szintén beszélt más témákról is, mint például az anyanyelvű oktatásról. De ugyanígy volt nálunk sok író, történész, néprajzos, akikkel elsősorban a magyarságot érintő kérdésekről beszéltünk. Ugyanígy László Bélát is említhetném, akivel abban az időben szoros volt az együttműködés. Ő volt az egyik kapcsolatomb bizonyos ellenzékiek számító személyekhez, ő is részt vett különböző rendezvényeken, s együttműködött a főiskolásokkal. Jártam Himmler Gyuri Balassi Klubjába is, mert akkor még el tudtam menni a klubrendezvényre, és még este vissza is tudtam jönni az utolsó éjszakai vonattal. Néhány alkalommal a JUGYIK rendezvényeire is eljutottam. Sok magyarországi vendégünk is volt, elsősorban közéleti szereplők, írók, történészek, de megfordult Léván Balczó András, Hidegkuti Nándor, Buzánszky Jenő, Nagy János, Kóka Rozália, Czeizel Endre és mások.

– *Mekkora és milyen volt az a közeg, akik hallgatták ezeket az előadásokat?*

– Sokkal több, mint mostanában. Akkor nemcsak a klubrendezvényeket látogató szűk réteg jött el, de elég sokan mások is, tudniillik a lévai magyarságnak nem volt lehetősége más rendezvényekre eljutni. A közönség tehát sokszínű volt, a fiataloktól kezdve a nyugdíjasokig minden korosztály. Viszont a diákság hiányzott. Léván egész egyszerűen nem volt magyar középiskolás réteg, az alapsiskolásokat viszont be tudtuk vonni úgy, hogy például a gyermekeknek is szerveztünk foglalkozásokat, így Gyerektáncházat Bodonyiékkel, majd mesedélelőtöt, kézműves foglalkozást, bábozást, belekapcsolva a nevelőnőket, óvónőket. Tehát hasonlóan dolgoztunk a gyermekekkel, mint jelenleg a Kersék János Kör. Sajnos az első néhány sikeres esemény után az egész valahogy kifulladt. A szülők nem hozták rendszeresen a gyerekeket. Visszatérve a kérdésedhez, a klubrendezvényeket aztán általában más cím alatt hirdettük meg. Természetesen nem mondhattuk azt, hogy itt a magyar őstörténettel fogunk foglalkozni, vagy éppen a honfoglalással, vagy más nemzeti témával. Meg kellett szervezni azt is, hogy aztán a párt részéről lehetőleg olyanok jöjjenek, akik végül is kevésbé voltak veszélyesek.

– *Volt arra esetleg példa, hogy valakinek a párt részéről nem tetszett volna valami és közbeszólt?*

– Úgy hogy közbeszólt, nem. Általában, ha kissé zűrzesebb volt a téma, annak a következményeként behívtak ugye a városi pártbizottságra, mert elnökként mindenért felelős voltam. Érdekes módon engem általában ott kértek számon. Nem tudom az egésznek a mechanizmusát, kit, hol faggattak. Beszélgettem más klubvezetőkkel, későbbi politikusokkal, akik szintén a Csemadokban dolgoztak – mi általában, a jelenlegi politikai paletta szereplői ismertük egymást 89 előttről is. Gyakran mosolyogtunk is azon, hogy teljesen mindegy, hogy ki kapcsolódott az MKDM-hez, az Együttéléshez, vagy az MPP-hez, a múltunk általában a klubmozgalomhoz kötődött. Ezek többsége arról panaszkodott, hogy a titkosrendőrség zaklatta őket. Engem a titkosrendőrség megfigyelt, de ugyanakkor rendszeresen vagy a járási pártbizottság ideológiai főosztályára, vagy a városi pártbizottságra citáltak be mint a Csemadok elnökét, vagy éppen mint az óvónőképző tanárát. De mivel általában a Csemadok égisze alatt mentek a rendezvények, általában Csemadok-elnökként kérték számon, hogy most éppen mit rendeztünk. Nekik kellett megmagyarázni a bizonyítványunkat, általában nem sok sikerrel. Aztán voltak olyan kabaréba illő esetek is, mint például az 1988. április 19-i, temetőben rendezett koszorúzás alkalmával, amelyre elég sokan jöttek Magyarországról és sok volt a magyarországi autó, egy szenilis öreg kommunista bácsi a fejemre olvasta, hogy ő tudja, hogy Horthy 5-ik hadosztályának belépését készítik elő. Ekkor aztán már a szlovák elvtársak is röhögésbe törtek ki, és próbálták meggyőzni, hogy hát Horthy is halott már és 5-ik hadosztály sincs. Tehát „ezek” már nem „azok”. Ezeket a temetőben megvalósuló rendezvényeket is olyan céllal használtuk ki, hogy találkozhassunk más magyar szervezetek tagjaival. Például az említett 1988-as koszorúzást egész konkrétan úgy szerveztük, hogy kikértem az összes létező magyarországi klub címét és vezetőinek a nevét (az összes jelentősebb Csemadok-szervezetnek, ifjúsági kluboknak, ma-

gyarországi civil szervezeteknek). Ők névre szóló írásbeli meghívót kaptak. A legtöbben el is jöttek, még Prágából, Brünnből is, elsősorban az egyetemi klubok vezetői. Természetesen sokan Magyarországról jöttek autókkal. A hatalom is készült, az Ipolyság felől érkezőket a temető előtt várakozó rendőrök megállították (elsősorban a magyarországi autókat), és aztán többet bevittek autóstól a rendőrségre, ott elvették tőlük az útleveleiket, hiába próbálták mondani, hogy erre nincs joguk, egyszerűen elvették tőlük, kikérdezték őket, mit keresnek itt, mit akarnak, többek között Kiss Dénes költőt, és másokat is. Akkor már tudták, hogy itt egy nagyszabású rendezvény lesz. Az ünnepi beszédet követően nem a megszokott rövid, félórás műsor volt, hanem két és fél, háromórás műsor következett az emlékműnél. Beszédet is mondtak a magyarországiak és a főiskolás klubok vezetői is.

– *Ha már itt tartunk, akkor maradjunk még. Ki szerettem volna külön téni a megemlékezésekre, mert én részese vagyok a megemlékezéseknek napjainkban, és mindig visszaemlékeztek, és azt mondjátok, hajdanán mindig megvolt a diszkrét bája, össze tudtatok jönni. Akkor ez mind annak köszönhető, hogy ezek a meghívók kimentek névre szólóan, aztán jöttek a maguk kockázatára? Már akkor is a himnusszal zártatok, vagy ez még nagyon kockázatos volt?*

– Nem az a lényeg, hogy volt, vagy nem volt himnusz. A koszorúzási ünnepség műsora nem egyik napról a másikra, hanem fokozatosan alakult ki. Akkor még a járási Csemadok-titkárság abban az utcában volt, amely az Oroszlán Szálló mellett vezetett az akkori autóbusz-állomásra (jelenleg Soltész tér). Ábel Gábor volt az a személy, aki elbírálta a műsorunkat.

– *Ha már itt tartunk, meg akartam kérdezni, hogy te mikor és kitől vetted át a Csemadok-elnökséget?*

– A Csemadok elnöke voltam egészen 1992-ig. Még az elnökség előtt egy ideig klubvezető voltam, a klubrendezvényekért egyébként ez után is felelős voltam. Tulajdonképpen a 60-as évek elején kezdtem el a Csemadok vezetőségében dolgozni. Először krónikát vezettem, aztán kultúrával foglalkoztam, és sok más funkciót is betöltöttem, az utolsó időszakban voltam az alapszervezet elnöke. Abban az időszakban, amikor én elnök voltam, Csáky Pali volt az alelnök, Zoller Misi pedig a titkár. Mi hárman húztuk tulajdonképpen a Csemadokot. Visszatérve a megemlékezésekre, Ábel Gáborhoz jártunk, mert mindig a Csemadoknak kellett jóváhagyni az egyes rendezvények műsortervét, tartalmát. Ez nemcsak Léván volt így, hanem mindenütt a Csemadok titkárságain. Először csak koszorúztunk. Semmi más nem volt, csak koszorúzás. Ez a 80-as évek elején lehetett. A következő évben azt mondtuk, hogy legyen akkor már egy vers is. Rábólintottak, jó, legyen vers. A következő évben: legyen egy beszéd is, jó, legyen, de tudni akarták, ki fogja a beszédet mondani, és le kellett adni a beszéde szövegét is. Természetesen nem volt zűrös a beszéd. Akkor március 15-ét még nem ünnepeltük, csak április 19-ét, a nagysallói csata emlékművénél. A következő évben már a beszéd, vers és a koszorúzás mellett eldöntöttük, legyen rövid kultúrműsor is. Minden évben valamit hozzátettünk. Egyik évben már volt díszőrség is. Természetesen népviseletbe öltözött lányok, fiúk álltak az emlék-

Rózsa Ernő, Bauer Győző, Bauer Edit (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

mű mellett. Ez a folyamat 1989-ig tartott, amint már az előzőekben említettem (a titkosrendőrök jelenléte, a magyarországi vendégek zaklatása stb.). Erről egyébként készült egy videofilm. Csáky Pali mondta az ünnepi beszédet, szép kultúrműsor következett, a himnuszt is beleértve. Egyik kolléganőm férje jött kamerával (Mádel Lajos), méghozzá kérés nélkül, és felvette majdnem az egészet. A Panoráma keretében sugárzott felvétel is rajta van, beleértve azt a részt is, amit az osztályomban készített a Panoráma stábja a diákokról. A himnuszt illetően nem is terveztük, hogy elénekeljük, csak úgy spontán kezdtük el az ünnepség végén. Fényképek is készültek a videón kívül – nagyon aranyos, amint egy titkosrendőr áll a fa mögött, és csak a fejét dugja ki mögüle, meg hasonló jele-
netek... Ez a megemlékezés volt az egyik ok a sok közül, ami miatt be kellett volna fejeznem a tanítói pályafutásomat. Itt már jött egy nagyon komoly számon-
kérés, az igazgatónak is konkrétan megmondták, hogy ez az 1989. április 19-
ei ünnepség elfogadhatatlan. Az igazgatómat már többször figyelmeztették mi-
attam. Tulajdonképpen nem volt olyan járási pártbizottsági ülés, hogy a nevem
ne merült volna fel, és ne fejezték volna ki nemtetszésüket az illetékesek. A pe-
dagógiai szakközépiskolában szerintük maximálisan követni kell a párt ideológi-
áját, én ezt nem teszem. Az igazgatóm eddig tudott védeni a tanításban elért
eredményemre hivatkozva, de ekkor aztán megmondták – a becsületére váljon,
többször figyelmeztetett, próbáljam meg visszatartani magam –, ő nem tud to-
vább az iskolában tartani. Azt válaszoltam, hogy nem akarok neki ártani, de ma-
gamtól nem mondok fel, és ezt se fogom abbahagyni. Aztán a koszorúzás után

behivatott és azt közölte, csak szeretné megmondani, tudjak róla, hogy ezután az április 19-i koszorúzás után nagyon keményen őt is számon kérték a párt különböző fórumain, és megmondták neki, amennyiben nem bocsát el, akkor őt fogják leváltani. Ekkor már olyan „vagy-vagy” helyzet alakult ki, és számoljak az-
 zal, hogy ő nekem nem fog felmondani, de nem fog tudni tovább védeni sem. Tehát ilyen majdhogynem kompromisszumot kötött saját magával, ugyanis neki azt mondták, hogy leváltják. Azt mondta nekik, nem mond föl, de nem is fog tovább védeni. Ezután kezdődött el a zaklatás és megfélemlítés időszaka. Egyrészt az iskolába többször feljött az ideológiai titkár (Jablonický) és más „elvtársak”, másrészt megtették a konkrét lépéseket az eltávolításomra. Általában ez úgy történt, hogy behívtak az igazgatói irodába, néha még az igazgatót is elküldték, és órák hosszat ment a szöveg. Rá akartak kényszeríteni, hogy határolódjak el az eddigi tevékenységemtől, és vonjam vissza, amit a televízióban mondtam. Szükséges lépésként meg kellett volna tennem, hogy valamelyik napilapban (*Új Szó*, *Pravda*) közöltessek egy nyilatkozatot, miszerint szánom-bánom, amit mondtam, esetleg arra kellett volna hivatkoznom, hogy félrevezettek és felhasználtak a véleményemet a Panorámában, én ezt nem úgy gondoltam stb. Azt is felajánlották, hogy esetleg csinálnak velem egy beszélgetést, és én ebben az egészet visszavonom, mert megtévedtem, nem is úgy gondoltam.

– *Tudjuk pontosan a Panorámának az időpontját?*

– Rajta van a filmen, de napra pontosan most nem tudom. Valószínűleg 1989 tavasza, mert még a lányaim ott voltak, ők 89 júniusában érettségiztek. Ugyanabban az évben ősszel kellett volna már elmennem az iskolából, miután a pozsonyi iskolaügyi hivatalban közölték, hogy akkor most már befejeztük, többé nem taníthatok a Pedagógiai Szakközépiskolában

– *Az Együttélés politikai mozgalom indulása Léván a te nevedhez köthető. Kikkel, hogyan alapítottátok, kinek a hatására, mert én úgy tudom, hogy ott ahol erős Csemadok működött, az Együttélés is nagyon szilárd talajon kezdte a működését. Vajon ez így volt-e Léván is?*

– Az Együttélés megalapításával kapcsolatban az objektivitás kedvéért el kell mondani, nem az Együttélésben kezdtem az aktív politizálást. Az események so-
 ra – ahogy aztán meggyőződtem róla – nemcsak Léván, hanem máshol is általában olyan volt, hogy ugye elsőként megalakult a VPN. Léván is megalakult a VPN, természetesen szlovák kezdeményezésre, majd ezt a mozgalmat létrehoztuk egyes munkahelyeken is, többek között például nálunk az óvónőképzőben is. A Nyilvánosság az Erőszak Ellen nevű mozgalomnak végül is abban az időben nem volt valamifajta nemzetisége. Aki úgy gondolta, hogy szembe fordul a kommunistákkal, az úgy általában szimpatizált ezzel a mozgalommal. Az óvónőképzőben létrejött alapszervezetnek az elnöke lettem, egy szlovák kolléga (Ludovít Bakaj) volt az alelnök, és hát a kollégák egy része belépett a mozgalomba. A következőkben elkezdtek gyűjteni az aláírásokat az egyes magyar mozgalmak számára. A Független Magyar Kezdeményezés – az FMK – megalakulásával kapcsolatban annyit jegyeznék meg, hogy annakidején Tóth Lajossal én nagyon jó barátságban voltam, engem is meghívott a születésnapj bulijára, amire

nem tudtam elmenni, mert éppen távtanulókat vizsgáztattam. Ezért megkértem Zoller Misit és Csáky Palit, menjenek el helyettem is. Zoller Misi aztán ott maradt az FMK-ban. Én egy ideig még hordtam az FMK jelvényét, szimpatizáltam természetesen a csapattal, nem voltam regisztrált párttag, de oda tartozónak éreztem magam, mivel a szervezőkkel 89 előtt együttműködtünk. Aztán gyűjtöttük az aláírásokat a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom mellett is, támogattam a megalakulását én is. Aztán Duray Miklós kezdeményezésére az Együttélést alapítottuk meg. Az Együttélés létrejöttével kapcsolatosan a Csemadoknak valóban nagyon fontos szerepe volt. Ugyan sokan rákérdeztek, hogy egyáltalán miért kell az Együttélésnek létrejönnie, illetve mi volt az oka, hogy így osztódott a magyarság. Az, hogy ki hova került, és én is hova kerültem, annak azért több komoly oka van. Nézetem szerint abban a pillanatban, amikor a VPN mellett párhuzamosan kezdtek megalakulni a magyar mozgalmak, természetes volt, hogy az ember valamelyik magyar mozgalomhoz kapcsolódott. Fontos tényezőként hatott, hogy magában a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalomban szinte elejétől kezdve elkezdődött valamiféle szlovák–magyar szembenállás. Nem hittem volna, hogy annyira rövid idő alatt, tényleg egy-két hónapon belül kialakul ez a jelenség.

– *Helyi szinten Léván?*

– Helyi szinten is tapasztaltam, de például Nyitrán is ugyanezt figyelték meg, elsősorban a tüntetések alkalmával. A lányom éppen akkor kezdte a főiskolát, tehát első kézből kaptam az információkat.

– *Pozsonyban nem így láttam, ott teljes összefogásnak tűnt.*

– Nyitrán ismert tény, akik oda jártak, azok mind emlegették, hogy a főiskolások például az elején szintén összefogtak, hordták a VPN-es „V”-alakú kis kitűzött, mellette a magyar piros-fehér-zöld meg a szlovák nemzeti színű szalagot. Néhány héten belül már „smrť na Maďarov” hallatszott az utcán. És ugyanazok a főiskolások rajzoltak a padokra akasztott magyarokat. Lehet, hogy a főiskolások befolyásolhatók, de sajnos, ugyanezt Léván is tapasztaltuk. Együttműködtünk, de már voltak köztük olyanok, akik kifogásolták, miért kell a magyarokkal együtt szervezni a dolgokat. Talán az is hozzájárult ehhez, hogy az alakuló magyar mozgalmak valamifajta konkurenciát jelentettek számukra. Visszatérve az Együttélésre, nézetem szerint, az MKDM elsősorban a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom megalakulására volt majdhogynem válasz. Persze ez nem azt jelenti, hogy csak azért alakult, de határozottan tapasztalható volt ez is. Az egyik ismerősöm szerint, ha nem alakul meg az MKDM, „akkor a magyar rózsafüzéres nénikék elmennek a kereszténydemokrata mozgalomba”. Az FMK végül is hamarabb megalakult, mint a VPN, tehát ez valóban egy első kezdeményezés volt, de aztán fokozatosan a konzervatívabb, illetve vallásos érzületű emberek eltávolodtak a Független Magyar Kezdeményezéstől. Talán azért is, mert egész egyszerűen az FMK csatlakozott a VPN-hez, ami sok magyarnak nem tetszett. Ugyanakkor kezdődött a magyarok megosztottsága a katolikus és református vallás szerint is. Ez a nézet sokáig tartotta magát, bár az MKDM soha nem volt tisztán katolikus, és ugyanúgy az Együttélés sem volt tisztán református. Én pél-

dául katolikusként az Együttélésbe kerültem, mások meg reformátusként az MKDM-be. Az MKDM-ben – ez most a magánvéleményem – hiányoztak azok a számomra nagyobb tekintéllyel rendelkező magyar személyiségek, akik meggyőződéseim szerint gondolatilag, eszmeileg, politológiaiilag hozzám közel lehettek. Persze ebben is voltak kivételek, hiszen például Csáky Pali is az MKDM oszlopos tagjává vált. Tehát azok a személyiségek, akik vezetői lettek az MKDM-nek, azokat vagy egyáltalán nem ismertem, mint Bugár Bélát, vagy pedig úgy ismertem, mint Janics Kálmánt, akiről hallottam, akit tiszteltem, elolvastam a könyvét, de személyesen nem kerültem vele kapcsolatban. Püspöki Nagy Pétert már ismertem, de többről nem igazán tudtam. Ugyanakkor mivel a Csemadok berkeiből az írók, történészek elsősorban Durayval voltak kapcsolatban, (én magam is elsősorban ezeket az embereket ismertem), teljesen természetesnek láttam azt, hogy én az Együttéléshez fogok tartozni. Az is közrejátszott döntésemben, hogy Duray Miklós személyesen is megszólított, megbízott bennem. Eközben mikor ezek a mozgalmak megalakultak, majd a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége is szerveződött, mi négyen, a már említett „négyes fogat” – Újváry Laci, Csáky Pali, Zoller Misi meg én – hallgatólagosan elosztottuk egymás között, ki hova fog kerülni, mit fog csinálni. És ha jól emlékszem, az Együttélésbe az Újváry Lacinak kellett volna mennie mint régi Csemadokosnak. Aztán teljesen másként alakult az egész. Visszatérve az Együttéléshez, a Csemadok tagok többsége szinte automatikusan az Együttélésbe jelentkezett, és általában az Együttélés vezető pozícióit mind országos, mind járási és helyi szinten általában a Csemadok vezető pozícióban lévő emberei foglalták el. Végül is Duray Miklós is valaha a Csemadok-központban dolgozott. De sorra vehetnénk akár a Duka Zólyomi Árpádtól kezdve Dobos Lacin keresztül Popély Gyuláig, ezek mind valahol kapcsolódtak a Csemadokhoz. Léván is hasonló volt a helyzet. Én akkor a lévai elnök voltam, mind Léván, mind a járásban az egyik legaktívabb, közismert emberként ismertek, és nemcsak Csemadok-vonalon, hanem a tanári pályán is, megbízhatónak tartottak, megválasztottak. Ugyanígy több emberről lehetne beszélni.

– *Most közbeszólok. Említetted már az előbb is négyetek nevét. Nekem ez úgy tűnik, mintha egy konszenzust kötöttetek volna, mert egyedül az Újváry Laci az, aki azután nem került be a nagypolitikába és hármotok igen. És még hozzá úgy, hogy mindhárman más-más politikai színekben folytattátok. Ez tényleg véletlenszerű volt, vagy kialakult a világnézeti tájékozódásokatok, hogy ki hová tartozzék, vagy pedig leültetek, megbeszéltétek, nekünk így lesz esélyünk, hogy tovább tudjuk képviselni Lévát felsőbb szinten.*

– Is-is. Tudniillik, ahogy előbb is megemlítettem, hogy másképpen gondoltuk, mint ahogy alakult, igazából senki sem tudta, mi lesz ezekből a mozgalmakból. Azt se, hogy megmarad-e külön-külön a három politikai mozgalom, vagy a pedagógusszövetség, vagy együtt fogják képviselni a magyarságot, de úgy gondoltuk, saját személyiségünknek megfelelően egyikünk megy ide, a másik oda, a harmadik meg amoda. Én is szimpatizáltam velük, el is jártam még Újvárbá és más helyekre is, ahol találkozók voltak, de aztán a világnézeti és más okok miatt fokozatosan átmentem inkább az Együttélés vonalára. Az is tény, hogy én soha nem voltam liberális beállítottságú, ellentétben Misivel. Csáky Palit is inkább

konzervatív, katolikus embernek ismertem. Bennem erőteljesebb volt a nemzeti beállítottság, és ebből kifolyólag hozzám közelebb állt az Együttélésnek a filozófiája, ideológiája. Az viszont tény, hogy kicsit mi is rájátszva erre az egészre, magunk is mondtuk, és már úgy váltunk ismertté rögtön a kezdetek kezdetétől, hogy mi vagyunk a tipikus példája a szlovákiai magyarságnak. A Csemadokban működő, a lévai magyarság életét szervező három ember három pártba és majdnem azonos funkcióba is kerültünk. Úgy emlékszem, Zoller Misi országos szinten elnökségi tag volt, Csáky Pali meg én mindketten alelnökök voltunk aztán éveken keresztül, én az Együttélésben, Pali az MKDM-ben.

– *Újváry Laci szerepe?*

– Az Újváry Laci helyzete úgy alakult, hogy (ez az én feltételezésem) ő ugyan ment volna, vagy jött volna az Együttélésbe, de ahhoz túl liberális volt. Az MKDM-be semmiképpen sem, mert ő ateistának vallja magát, és menet közben rájött arra, hogy sajnós az a bizonyos múlt is kísért a mai napig. Ugyanakkor pótolhatatlan szerepet vállalt a Csemadokban.

– *Viszont fontos volt a jelenléte, hogy a kultúrát szervezze.*

– Annál inkább, mivel ahányan voltunk annyi felé kerültünk. Zoller Misi ugyan Léván maradt, de sajnós gyorsan meghalt. Tulajdonképpen a kultúra majdhogynem teljes egészében a Lacira maradt. A mai napig az egyik legaktívabb szervezője Léva kulturális életének, ezt egyesek nem is veszik jó néven.

– *Innen kezdődött aztán a ti politikai pályafutásotok, politikai ívetek. Csáky Pali az MKDM-ben, te az Együttélésben. Ezek után milyen gyakran jöttetek még össze ún. kerekasztal beszélgetéseken, fórumokon, amikor le tudtatok ülni, beszélgetni, nem voltak közöttetek valamiféle súrlódások épp amiatt, hogy azért más-más színezete van mindhárom pártnak.*

– Voltak, de nem olyan mértékűek, mint országos szinten.

– *Nem ment rá a ti emberi kapcsolatokatok?*

– Nem, egyáltalán nem. Sőt! Az ugyan tény, hogy a lévai Csemadokból kiváltunk és tulajdonképpen 89-cel megszűnt az a fajta félig-meddig háttérben, meg titkosan szervezett megbeszéléssorozat, aminek segítségével tudtuk a lévai magyarságot, a magyarság életét valamennyire befolyásolni. Nem volt rá szükség. Viszont folyamatosan tartottuk a kapcsolatot, mert rengeteg olyan esemény volt, amikor egész egyszerűen szükséges volt az együttműködés mind országos, mind helyi szinten. (Például tüntetések szervezése a Mečiar-kormány idején). Másrészt az emberi kapcsolatok már mélyek voltak, tényleg jó értelemben vett nagyon jó barátság alakult ki mindannyiunk között, úgyhogy nemcsak alkalmanként, hanem rendszeresen megbeszéltük a dolgokat és hát mi voltunk a szervezői aztán a lévai értelmiségi találkozóknak is. Ezek végül is arra a tapasztalatra épültek, amit mi 89 előtt szűk körben itt Léván tenni tudtunk. Úgy gondoltuk, amikor már nagyon elvadultak a viszonyok a pártok között, meg renge-

teg probléma merült fel az első választások után, s akkor már az országos politikai helyzet kritikussá vált, hogy nem lehet együttműködés nélkül bármit is kezdeni. Akkor döntöttük el, hogy megszervezzük ezeket a lévai értelmiségi találkozókat. Persze azok a bizalmas beszélgetések, melyeket 89 előtt folytattunk, már nem voltak időszerűek.

– *Akkor most 1989. november 17-vel folytatjuk. Az ezt megelőző napokat hol élted át?*

– Amint már említettem, számomra 89 tavasza nagyon zűrzös időszak volt, sok zaklatásnak voltam kitéve, és ez ősszel folytatódott. Sajnos nem mondható, hogy jött a szünet, és minden befejeződött. Nekem akkor már osztályom nem volt, magyar diákok sem voltak és hát tanítottunk, meg hát mindenki csinálta a maga dolgát. Én is tartottam a kapcsolatot jobbra-balra sok mindenkivel, és folytatódott a folyamatos zaklatás is. Hozzá kell még tenni, hogy – s ezt nem lehet egész konkrét dátumhoz kötni – de mind a két gyerekem tulajdonképpen valamilyen fokon áldozata lett a tevékenységemnek. Itt most részemről talán felröghető eseményt kell elmondanom, ha őszinte vagyok mindenkire és hozzád is. Amikor már kezdett nagyon rázóssá válni körülöttem a politikai helyzet, s tudtam, hogy ennek kemény következményei lehetnek, még akkor ugyan nem dobtak ki az állásomból, de már várható volt. Leültettem a fiamat és a lányomat, elmondtam nekik, hogy sok mindenről ők nem tudnak, egyszerűen az ő érdeükben sok mindent nem mondtam el. Egyszerűen megpróbáltam őket távol tartani az eseményektől. Tudniillik Bea akkor a gimnáziumot fejezte be, a fiam már főiskolás volt. Megmondtam nekik, én ezt és ezt csinálom, akkor már elmondtam a konkrét kapcsolatokat is. Nem kellett részleteket mesélgetni, sőt a fiamnak már volt is némi tapasztalata ezen a téren. Lehet, hogy hallottál arról a nyitrai titkosrendőről – szürke barátnak nevezték egymás között – aki a magyar főiskolásokat zaklatta, vele is szerette volna felvenni a kapcsolatot. Még a katonaságnál is hivatkozott rá egy provokátor, aki arra akarta rábeszélteni a fiamat, hogy figyelje a katonákat, persze ő ezt elutasította. Valószínűleg ezért tartották nyilván, mint magyar nacionalistát. Figyelmeztettem őket: az lehet a vége, hogy téged, Tibor esetleg ki fognak rúgni a főiskoláról miattam, vagy megpróbálnak zsarolni, bármi előfordulhat. Bea, téged nem fognak fölvenni a főiskolára. Most töletek akarom hallani, mondjátok meg, mi a véleményetek. Ha azt mondjátok, hogy álljak le, akkor nem csinálom tovább, mert ti mind a ketten azt akarjátok. Ha azt mondjátok, hogy vállaljátok, mert hogy engem kirúgnak az állásomból az egy dolog, de Ti is a világon vagytok, a Ti jövőtök is kockán forog, akkor csinálom tovább. És mind a kettő azt mondta mindenféle különösebb gondolkodás nélkül – egy-két kérdés után –, hogy csináljam. A fiam ugyan megúsza a kirúgást, de amint mondtam, ez is közrejátszhatott a zaklatásában. Az is előfordult, hogy én vettem át egy neki címzett idézést a rendőrségre, s amikor a parancsnokságon megkérdeztem, milyen okból kell bemennie, figyelmeztettek, hogy nem kívánatos külföldi személyekkel tart kapcsolatot. De a Beát két évig nem vették fel az egyetemre. Léván leállította őt az egyik titkosrendőr, és megmondta neki kerek-perec úgy, ahogy most mondom: „mondja meg az édesanyjának, hogy ameddig azt csinálja amit, addig nem fog fölkerülni a főiskolára”... Én akkor még tanítottam, és akkor mondta az igazgatóm, hogy fogok kapni egy felszó-

lítást (ezt most már pontosan nem tudom, október elején lehetett), hogy menjek Pozsonyba a főnökasszonyunkhoz. Őt is behívták Pozsonyba és megmondták neki, hogy el fognak távolítani az iskolából, ő már tovább nem tud segíteni. Úgy másfél-két hét múlva meg is kaptam írásban, hogy menjek fel Pozsonyba.

– *Tehát az iskolaévet elkezdted?*

– Elkezdtem, sőt végig is tanítottam még azt az évet. Akkor fölmentem Pozsonyban, a papíron nem írták, hogy miért hívnak, csak annyi állt a levélben, menjek föl, jelentkezsek ennél és ennél az elvtársnál, nem emlékszem már a nevére – egy hölgy volt a főnökünk a kerületi hivatalban. Ekkor egy teljesen abszurd szituációba kerültem. Valamivel hamarabb értem fel, megkerestem az irodát, s a folyosón vártam. Úgy is tudtam, hogy miről lesz szó, ne siettessem a dolgokat, szépen vártam. Jött két hölgy az a bizonyos főnökasszony, látásból ismertem és egy számomra ismeretlen másik. Néhány méterre tőlem beszélgettek úgy, hogy én hallottam és értettem őket. Nem tudom pontosan idézni, de mondta a főnökasszony a kolléganőjének, hogy fog jönni ez és ez, mármint én Léváról. Azonnal, ahogy befejeztük a beszélgetést és aláírja a jegyzőkönyvet, hogy tudomásul veszi a felmondást, utána hívni kell a (...), és megmondani az eredményt. Erre én nem reagáltam semmit. Pár perc múlva behívtak, és amikor beléptem, abban a pillanatban láttam hogy nekik is „leesett a tantusz”, mert hát enyhén szólva meglepődtek. Láttak engem a folyosón, csak nem tudtak azonosítani, nem tudták ki vagyok. Ettől függetlenül elkezdtek játszani a szerepüket, hogy azért hívtak be, mert ennyi és ennyi éves vagyok és az iskolában úgy néz ki, hogy nem lesz helyem, tudniillik már magyar osztályokat nem fognak nyitni. Hogy előtte húsz vagy harminc évet tanítottam szlovák osztályokban, az senkit nem érdekelt. Át kell helyezniük, s amikor megkérdeztem, hogy hova, mondtak nekem egy hetes számú szlovák alapiskolát, aminek akkor még a terve sem volt meg. Nekem rövidesen elegendő lett, és mondtam, hogy tudják, hiszen előttem beszéltek kint a folyosón, én is tudom, mert már azzal jöttem ide, hogy azt az utasítást kapták, hogy nekem okot kell találni a felmondásra, és fel is kell mondani stb. Meg akartak győzni, hogy közös megegyezéssel menjek el az iskoláról. Volt még egy apró kis próbálkozásom, akkor voltak olyan szabályok, hogy ha az ember bizonyos időt tanított, illetve bizonyos kort megélt, nem lehet csak úgy eltávolítani, megpróbáltam utalni erre. Semmi se érdekelte őket. Elém tették a papírt, hogy írjam alá. Természetesen én ezt elutasítottam. Aztán az került a papírra, hogy „odmieta podpisat” – elutasítja az aláírást. A következmény: az évet befejezhetem, de a következő tanévtől nem taníthattam. Ez volt hétfőn, és pénteken volt november 17. Úgyhogy én a november 17-ét úgy éltem meg, hogy itthon tanítottam, és közben tudtam, hogy nekem befejeződött a pedagógiai pályafutásom. És akkor jött a következő fordulópontra az életemben – november 17-e. Hogy mi történt konkrétan azokban a napokban, azt most már dátumra lebontani nem tudom. Mikor Pozsonyban megvolt az első nagy tüntetés, akkor kezdődtek a nagyobb városokban is. Léván is megvalósult az első tüntetés, tanítási idő alatt, a diákjainkkal ketten a kolléganőmmel mentünk le a főtérre, a többiek nem mertek se eljönni velünk, se hazamenni. Fura hangulat volt akkor a tantestületben.

– *Mekkora volt a kollektíva, hogy azért lássuk az arányokat is?*

– Abban az időben harminckettő vagy harminchárom pedagógus volt plusz az igazgató. Abból hárman voltunk magyarok, a többiek közül persze volt olyan is, aki tudott magyarul. A lényeg az, hogy az egyik kollégával – történetesen szintén matematika szakossal – lementünk a diákokkal a térre, itt is volt kulcsörgetés, lelkesedés.

– *Most ez hol történt? Emelvény volt?*

– A főtéren, nem is pódium volt, az emlékmű része egy emelvényszerű talapzat, arra álltak a szónokok. Néhány kommunista tisztségviselő megpróbált odamen-ni és élére állni az eseményeknek, kérték, engedjék, hogy ők is szólhassanak (Mesár, a városi pártbizottság elnöke és mások). Mivel a jelenlévők kifütyülték őket, lassan eloldalogtak. Aztán volt még néhány további tüntetés. Az egyik ilyen tüntetés éppen a Kóka Rozália műsora alatt volt. Előbb a kultúrházból néztük, majd egy kicsit megszakítottuk az előadását. A néhány tüntetés mellett rögtön elkezdődött az együttműködés keresése a szlovákok és magyarok között olyany-nyira, hogy már az első esti tüntetésen Zoller Misi fel is szólt a nevünkben, el-mondta, hogy mi magyarok is együtt vagyunk veletek stb., hasonlóan, mint ahogy Pozsonyban is elhangzott ilyen felszólalás, illetve beszéd. Aztán elkezdtünk közös rendezvényeket szervezni. Például akkor volt itt Langoš, meg Snop-ko. Tehát nem a VPN, hanem a szlovák és magyar ellenzékiek közösen. Közben elkezdtünk járni Nyitrára is. Oda én jártam általában, érdekes módon az FMK és az MKDM részéről nem emlékszem, hogy volt-e ott egyáltalán valaki Léváról.

Duray Miklós és Dobos László az Együttélés közgyűlésén (Fotó: Méry Gábor)

– *És mi célból kezdtetek Nyitrára járni?*

– Akkor kezdtük kerületi szinten szervezni az együttműködést. Ebből az időből ismerem Hrušovskýt, Dostált és más szlovák politikust. Akkor még az is megfordult a fejünkben, hogy lehet akár egy teljes visszarendeződés is, és egy rosszabb elszámolás, mint 1968 után. Érdekes helyzet alakul ki ebben az időben az iskolában is. Az igazgatóm, mikor bejelentette, hogy nem tud tovább védeni és majd megtörténtek a novemberi események, ő akkor kényelmetlen helyzetbe került. Nem mondhatom, hogy kimondottan szembe fordult volna velünk, meg nem is támadott bennünket, de nem is állt be a sorba. Ő tudatában volt annak, hogy tulajdonképpen az egyik mozgalom sem vette volna szívesen, ha párttagként jelentkezni akart volna a rendszerváltó mozgalmakba. Szépen csendben vezette az iskolát és lényegében csak egy adminisztrációs munkakört töltött be, de azzal a tudattal, hogy én eltávozom az iskolából. S akkor jött december elején egy értesítés, hogy Magyarországon karácsony előtt menjek átvenni a Berzsényi-díjat, amit azért ítéltek oda, mert aktív munkát végeztem a magyar kultúra területén, példamutató politikai helytállást tanúsítottam a szocialista rendszerben stb. Elmentem az igazgató után, mert ki kellett kérni magam a tanításról. Nagyon készségesen beleegyezett. Csáky Palival mentünk át, neki volt autója, nekem nem, nagyon szívesen jött velem a díjátadásra. Tőkés nem tudott eljönni (mi ketten kaptuk ebben az évben a Berzsényi-díjat), akkor éppen menekülőfélben volt, azt se tudtuk, hogy mi van vele, él-e egyáltalán. Azon a napon Budapesten tüntetés volt a román nagykövetség előtt, oda is elmentünk Palival. Amikor visszajöttem, a karácsonyi szünet után egy hatalmas bokrétával várt a tantestület, az igazgató is gratulált, és elmondta, hogy micsoda büszke rám, és örül, hogy egy ilyen pedagógus dolgozik az iskoláján, aki ilyen elismerést kapott – én meg azt hittem, rögtön felrobbanok. Tartottunk egy pedagógiai tanácsot ennek tiszteletére, mindenki gratulált, és ekkor fordult föl képletesen a gyomrom. Azt mondtam, no ebből nekem elég. Tudniillik, amit még nem mondtam és lényeges, az iskola jelenlegi igazgatónője a rendszerváltás után vette át az igazgatói tisztséget, de előtte ő volt a helyi pártszervezet elnöke. Amikor már nagyon szorult körülöttem a hurok, miközben magánéleti problémáim is voltak (röviddel előtte váltam el a férjemtől), a gyerekeimre való tekintettel nem volt mindegy, hogy állás nélkül maradok. Beát miattam nem vették fel, csak harmadszorra az egyetemre – de ettől függetlenül is –, segítenem kellett Levente unokám nevelésében is. Azért az nem volt mindegy, hogy állás, fizetés nélkül maradok-e. Talán emberi gyengeségnek is minősül – de megkérdeztem –, függetlenül attól, hogy tudják, mi az ún. "bűnöm", hogy nem tudnának-e mint kollégák mellém állni. Nem azt mondtam, hogy megmenteni, de legalább egy gesztust tenni, nem vagyok én egy sátánfajzat. Az volt a válasz: nem. Senki a tantestületből nem állt ki mellettem (esetleg titokban sajnált, mint például Mádel Gizike).

– *Még az a matematika szakos sem, aki kivonult veled?*

– Nem, mikor négyszemközt beszélgettünk, sajnáltak, Mádel Gizike párttagként próbált segíteni, de ő nem volt pártelnök. Nem tudom, mennyire emlékszel, megélted-e azt, hogy osztályfőnök akkor lehetett csak valaki, ha párttag volt, ha nem volt párttag, megbíztak mellé egy párttagot, aki felügyelte az osztályfőnöki

munkát (ún. poverený člen strany). Mádel Gizike volt ez a „gyámom”, és ha osztályfőnöki órát tartottam, akkor neki ott kellett bent ülnie, mert ki tudja én majd mire fogom őket oktatni. Nekem szerencsém volt, mert Gizike elkötelezett magyar pedagógus volt, tehát sokszor „falazott”.

– *Az, ami most az asszisztens az osztályfőnök mellett?*

– Azzal a különbséggel, hogy az asszisztens alá van rendelve az osztályfőnöknek, a megbízott párttag az viszont fölötte állt, tehát gyámkodott fölötte.

– *No és ő a tanítási óra alatt bármikor bemehetett? Hogy volt ez?*

– Igen, de az osztályfőnöki óra volt a fontos. Ha valami nem tetszett a megbízott párttagnak, akkor figyelmeztetett: vigyázz, mert baj lesz.

– *Tehát ő volt a világnézeti felelős.*

– Ez a legtalálhatóbb megfogalmazás. Gizike ezt a szerepet játszotta mellettem, és valóban nem mondhatok róla e téren semmi rosszat.

– *Még annyira bizonytalanok voltak, hogy nem lesz változás, hogy nem tudtak volna kiállni melletted?*

– Feltehetően. Véleményem szerint, volt, aki meggyőződéses kommunista volt, sőt esetenként besúgónak minősíthető, volt olyan, aki egész egyszerűen emberileg gyenge volt, nem mert kockázatot vállalni, és most mit ne mondjak, a pedagógusok sem mernek mindig határozott nézetet képviselni. A lényeg az, hogy ezek után egyrészt, mikor nem kaptam semmiféle erkölcsi támogatást senkitől, a kollégáktól sem, másrészt tényleg nyugodtan nézték volna, hogy kirúgnak, ugyanakkor, amikor az igazgató meg elkezdett ömlengeni az érdemeimről és utána itt mindenki a keblére ölelt, hogy jaj de aranyos vagy, de büszkék vagyunk rád, akkor azt mondtam, nekem ebből elég. Ugyanebben az időben beszéltük meg – mert ugyanakkor már a pedagógusszövetséget is szerveztük –, hogy az egyik fő feladatunk megtisztítani a különböző intézményeket a párttagoktól, főleg azoktól (tanfelügyelőséget, járási tanügyi hivatalt), akik a magyar iskolák számára elfogadhatatlanok, mert egész egyszerűen közrejátszottak például a magyar iskolák megszüntetésénél, a körzetesítésnél stb. Ilyen volt a lévőjárásban a magyar tanfelügyelő. Javasoltuk leváltani, és azt akartuk, hogy általunk megnevezett tanfelügyelő kerüljön a helyére, azzal, hogy természetesen pályázat volt kiírva. Ebben az átmeneti időszakban a régi vezetés tagjai nem nagyon ellenkeztek, rendszerint sikerült az új emberekkel betölteni a tisztségeket. Anélkül, hogy ez eszembe jutott volna, egész egyszerűen meggyőztek, hogy jelentkezzenek a pályázatra. Úgy gondoltam, bár soha ilyen funkcióban nem voltam, jelentkezem, és meglátom, mi történik. Lutovský volt a főtanfelügyelő akkor a járásban, s mivel megnyertem a pályázatot, hozzá kerültem, mint tanfelügyelő. Nem voltam szakfelügyelő, aki bizonyos tantárgyakat ellenőríz, hozzám tartozott minden, ami a magyar iskolákkal kapcsolatos. Ezt a funkciót töltöttem be tulajdonképpen 92-ig azzal, hogy a második évben kineveztek a járási tanfelügyelőség vezetőjének.

– *Térjünk vissza november 17-hez. Az érdekelne, amikor ti lejöttek a térre, és rendszeresen esténként tüntetések voltak, találkozók, hogy a munkásréteg mikor kezdett felocsúdni, és az utcára menni, mert én azt láttam és tapasztaltam, hogy akkor volt a diákoknak igazán sikerük, amikor bejelentették a szakszervezetek, hogy ők is a diákok mellé állnak. Léván, a lévai járásban volt erre példa, olyan eset, hogy már a diákokon kívül esetleg munkás, értelmiségi is megszólalt és hallatta a hangját?*

– Ezzel kapcsolatban tudni kell, hogy Léván éppen nem a diákok tüntettek elsősorban. Itt egyetlen főiskola sem volt. A középiskolásoknak azért eléggé behatárolt lehetőségeik voltak, és nem is voltak elég érettek ehhez. Nálunk a városban elsősorban felnőttek tüntettek. Sajnos, azt nem tudom megmondani, hogy a szakszervezet, mint testület, mikor kapcsolódott hozzá, nem tudom. Ezt a Névery Zoltán tudná megmondani, ugyanis a Névery Zoli elejétől kezdve az egyik fő mozgatója volt a lévai eseményeknek. Valójában a lévai politikai ténykedésünknek egyik legfőbb szereplője a Névery volt, mint FMK-s. Ő személyesen is nagyon közeli kapcsolatban volt – azt már tőle kell megkérdezni, honnan és mióta ismerték egymást – a VPN lévai szervezőivel. A járási nemzeti bizottság 89 utáni első elnöke egy bizonyos Sahlingerová Eva volt, és Névery Zoli abban az időszakban a helyettese volt. De ők már előtte ismerték egymást. De ugyanúgy az összes többi. Mindazok, akik a különböző tisztségeket betöltötték, többnyire Névery Zoli ismeretségi köréhez tartoztak. Nekem Névery Zoltán valójában új ember volt, mert a Csemadokba sem kapcsolódott be aktívan. Természetesen mi is megismertük egymást, támogattuk is abban, hogy ő legyen a jelöltünk erre a bizonyos járási bizottsági elnökhelyettesi funkcióra.

– *Ezt tényleg így hívták, hogy járási nemzeti bizottság? Ilyen előkészítő bizottságok voltak?*

– Volt egy koordinációs tanács, abban is ő működött. Én most a hivatalra gondoltam. A járási nemzeti bizottság (ONV) nem is olyan régen alakult át járási hivattalá. S ő annak lett az alelnöke. Sahlingerová volt a Lévai JNB első ellenzéki elnöke – még a régi megnevezések szerint – de már új emberekkel. A koordinációs tanácsban is ő dolgozott a magyar mozgalmak képviselőjében.

– *Vajon az tényleg törvényszerű volt, hogy akik Csemadok-tagok voltak, azok az Együttélés tagjai is lettek, vagy esetleg már tudtak új embereket is toborozni.*

– Igazság szerint akkor nem néztünk utána, nem jegyeztük fel, ki jött a Csemadokból. Léván a Csemadokba tömörültek a magyarok, függetlenül attól, hogy formálisan tag volt-e vagy egyszerűen csak magyar, aki valamit tenni akart magyar vonalon, vagy legalább részt akart venni a rendezvényeken. Léván akkor nagyon visszaesett a magyarok lélekszáma, hisz már akkor messze túl voltunk a deportáláson, kitelepítésen és betelepítésen. Tehát amikor már a 89-ben a rendszerváltás bekövetkezett, már jóval 20% alatt volt a lévai magyarság részaránya. A 2001-es népszámláláskor már csak 15,6% volt a magyarok lélekszáma. Tehát aki magyarként valamit tenni akart, az valamilyen módon kötődött a Csemadokhoz. Az MKDM-be is elég sokan jelentkeztek, de valóban elsősorban

az Együttélésbe. Egyszerűen ez szinte természetes, spontán folyamat volt, hogy a Csemadokból azok, akik radikálisabbak, konzervatívabbak voltak, ebben a mozgalomban látták a helyüket. Persze hozzá kell tennem, hogy óriási szerepe volt annak, hogy ki szervezi az Együttélést. Elsősorban Duray szerepére gondolok, akinek akkor nagy tekintélye volt, sokan felnéztek rá. Az is számított, hogy Léván én Duray mellé álltam, mivel engem is elsősorban a Csemadokon keresztül ismertek meg.

– *Akkor Duray többször is járt itt Léván.*

– Igen. Duray többször is volt itt, de nemcsak az Együttélés szervezése kapcsán. Ha például olyan rendezvényt szerveztünk, ami nem volt közös a szlovákokkal, s azt akartuk, hogy a magyar lakosság mozduljon meg, akkor meghívtunk olyan beszélgető partnereket, akik ismert személyiségek voltak, s ekkor zsúfolva volt a Družba kultúrház. Duray Miklósról sokan úgy tekintettek, mint a szlovákiai magyarság megváltójára.

– *Lehet hogy kicsit erőltetem, de az a fő célunk, hogy a novemberi napokat elemezzük. Én ezt diákként éltem meg, és azt tapasztaltam, hogy Pozsonyban nagy volt az összeborulás magyarok és szlovákok között. Ováció, mindenki örült a magyar szónak. Léván is volt ilyen ovációs hangulat, és ha volt, akkor meddig tartott?*

– Össze tudom hasonlítani, mert a pozsonyi összeborulásban és a diákok szervezésében a lányom is részt vett. Nyitráról járt Pozsonyba, a diáktanács tagjaként, a nyitrai magyar főiskolásokat képviselte. Ő is beszámolt, hogy mi történik éppen Pozsonyban. Léván ez kevésbé volt tapasztalható. Itt is volt néhány hétig tartó lelkesedés, amíg még mindent közösen szerveztünk, de olyan nagy érzelmi alapú összeborulást azért itt nem lehetett tapasztalni. Valószínűleg ez abból is adódott, hogy kevesen voltunk, tehát nem voltunk annyira partnerek az itteni szlovák mozgalmak számára, de a politizálás az közösen folyt. Koordinációs bizottság itt is működött, és sok mindent szerveztünk még 90-ben is. Ez működött, de aztán nagyon gyorsan szétváltak az útjaink.

– *Most lenne érdekes elmondani (amit elmondtál 89-cel kapcsolatosan, tehát a besúgó rendszer hogyan működött és kik voltak azok), érződött valami megtorlás szándéka, hogy én vagy mi most visszaadjuk, megmutatjuk, hogy márpedig most mi a demokrácia szelével kerülünk hatalomra, történt-e tisztogatási kísérlet. Itt a városban Léván sikerült esetleg visszaszorítani a 89 előtti állapotot?*

– Az a helyzet, hogy vér nem folyt, és nem volt bosszúállás sem. Viszont nagyon következetesen – és itt volt eredménye azért a szlovák-magyar együttműködésnek –, demokratikusan történt meg a váltás. Egész egyszerűen – mondjam azt, hogy szinte ideálisan békés, demokratikus módon –, eltávolítottunk mindenkit. Léván nem volt, legalábbis én nem tudok arról, hogy bármifajta kimondott erőszak előfordult volna. Az az igazság, hogy rendkívül megijedtek itt az elvtársak. Hogy rövidre fogjam, tehát az első egy-két bizonytalan próbálkozás után, hogy bekerüljenek ebbe az új struktúrába, ők maguk is nagyon gyorsan háttérbe hú-

zódta. A koordinációs bizottság jól működött, s fokozatosan minden fontos tisztségben, hivatalok élén sikerült a váltás. A városi nemzeti bizottságban is az első választások után megújult az önkormányzat. A megválasztott képviselők (én is tagja lettem a képviselőtestületnek) még a régi városi nemzeti bizottság elnökének kezébe tettük le a fogadalmat. Utána adta át a tisztséget az új polgármesternek. A járási ideológiai titkár saját maga kreált egy kissé megmosolyogtató sztorit, ti. eredeti foglalkozása állatgondozó volt. Tüntetően visszament a faluba, ebbe a munkakörbe azzal, hogy megmutatja, nem szégyelli a munkát.

– *Ezek szerint, többen belátták, hogy itt most jön a váltás, és jobb, ha háttérbe húzódok, vagy pedig már akkora volt a nyomás, ott volt az erő a kezetekben, és azt mondták, most már le kell hajtani a fejem, és tovább kell állnom.*

– Voltak ilyenek, de voltak olyanok is, akiket egyszerűen le kellett váltani. Még csak azt se mondhatom, hogy túlzottan kapálóztak volna. Valószínűleg azért, mert rendkívül szabályszerűen történt, mintha ezt csináltuk volna azelőtt is. Hasonló módon történt a tanfelügyelőségen is. A lévai járásban volt egy tizenvalahány tagú tanfelügyelet. Ennek a 70 százaléka lemorzsolódott, elment, és az első tanév végén (1991-ben) csak ketten maradtunk. Én 1990. május 1-től lettem tanfelügyelő, tehát nem fejeztem be a tanévet. Az 1991/92-es tanévben kineveztek a járási tanfelügyelői központ vezetőjének. Már az én vezetésem mellett vettünk fel további két személyt. Néhányan nagyon ügyesen tudtak helyezkedni, ezek átmentették magukat más munkakörbe. Például Lutovský az egyike volt ezeknek, aki új beosztásban végül is a múlt évig a tanügyben dolgozott.

– *A te munkakörödbe tartozott a járás összes alapiskolája?*

– Azzal kezdtünk, hogy az első évben, tehát abban a 90/91-es tanévben nem mehettünk ki az iskolákra. Egyetlen feladat volt, amit központilag kiadtak, hogy nem szabad iskolát látogatni hivatalosan. Még annyira átmeneti zűrzavaros volt minden, hogy bármit csinálhattunk, de iskolalátogatást, inspekciót nem volt szabad.

– *Neked akkor volt tiszta képed arról, hogy mi a helyzet az oktatásügyben?*

– Abszolút saját erőből szereztem információkat. Később hivatalosan ezt csináltam az Együttélésben is. Ebből tudtam profitálni mindig is, mint oktatási szakember. Mivel megvoltak a kapcsolataim, minden iskolán volt ember, aki velem közvetlenül, vagy valamilyen más módon (Csemadok, vagy valamelyik ellenzéki mozgalom) keretében kapcsolatban volt. Bár az iskolalátogatás meg volt tiltva, azért mi beszélgethettünk, összejöhetünk Léván, mint bárki más. Egyrészt beszélgettünk, nem hivatalos tanácskozást tartottunk, másrészt mivel ez bizonyos rizikó volt, leveleztem az iskolákkal. Megírtam nekik, hogy mi volna jó, ha megírnák, milyen problémáik vannak, hol kellene változtatni, mi nyomja a szívüket, mire lenne szükség a magyar iskolákban. Aztán ugyanezt csináltam az Együttélésben belül, de országos szinten. Ehhez jött még hozzá a pedagógusszövetség. Azzal, hogy benne voltam abban az előkészítő bizottságban, amely előkészítette a pedagógusszövetség létrehozását, sok adathoz, információhoz hozzájutot-

tam. Pozsonyba jártunk, a Duna utcai gimnáziumban találkoztunk, Szkladányi Bandi szervezte, ő akkor ott tanított, és ő hozzá jártunk Pukkai Lacival, László Bélával, Kovács Lászlóval stb. Ez aztán a következő „mankó” volt, az ember a pedagógusszövetségen keresztül is tudta szervezni a dolgokat.

– *Meg is jelent egy komoly tanulmányod a Régióban, azt hiszem, 1994-ben az oktatásüggyel kapcsolatosan. Már ez az akkori tapasztalatodnak az egyik lenyomata, vagy pedig a pedagógusszövetségen belüli munkád, vagy mindkettő.*

– Három, mert az Együttélésben is dolgoztam ezzel a témával. Szó szerint, minden egyes magyar iskoláról volt egy olyan kimutatásom, melyet mindig frissítettem, kezdve a diákok létszámával, mennyi a bejáró, mennyi a helybéli, mennyi pedagógus van az iskolában, milyen szakos, mire lenne szükség, mennyien és mikor mennek nyugdíjba, hogy állnak a hitoktatókkal, van-e katolikus, református hitoktató, mi várható a következő évek során, hol kellene szétválasztani az iskolát, hol nem volt eddig lehetséges, hol kellene új igazgatót kinevezni, de ez szinte napra pontosan megvolt. De tudod milyen munka volt ez a terepen? Ezt nem lehetett volna megcsinálni egyedül, szükséges volt a titkárok és a kollégák segítsége. A tanfelügyelőség csak a járásra szorítkozott. Egy alkalommal összehívtam a Nagykürtösi, a Nyitrai és a Lévai járásból néhány szakembert, akiktől tudtam, hogy megbízható, ügyesretek kollégák és megvitattuk, mi a helyzet ebben a három járásban. A magyarság szempontjából ez a három járás egy régió. Hozták a jelentéseket, melyik faluban mikor szűnt meg a magyar iskola, mi a helyzet a magyar nemzetiségű gyerekekkel, óvodák, mi a kilátás stb. Ezt grafikusán is ábrázoltuk, térképet csináltam belőle, hogy hol van most pillanatnyilag a nyelvhatár, és mi történik akkor, ha a veszélyeztetett iskola megszűnik. Sajnos, az én 92/93-ban készített térképem pontosan tükrözi a mostani állapotot. Az SZMPSZ-ben oktatáspolitikai alelnökként az első pillanattól főleg az országos tiltakozások, dokumentumok szerkesztése, a politikusokkal való egyeztetés volt a feladatom.

– *Mi az, ami még mindenképpen fontos, amit el akarsz mondani akár belpolitikai, politikai szempontból Léva és az iskolaügy, az iskolák helyzete kapcsán?*

– Nem voltam képviselő, tehát nem voltam részese a parlamenti csatározásoknak. De helyben is voltak bizonyos feszültségek, és természetesen egészen 98-ig, amíg külön működött a három párt, folyamatosak voltak a különböző fajsúlyú és különböző témákat érintő csatározások. Itt Léván elsősorban az FMK és közöttünk keletkezett feszültség, mégpedig azért, mert az FMK a parlamenti választásokon a VPN-nel közös listán indult. Volt egy országos hírű, sajtóvisszhangot is keltő konfliktusunk, ezt szó szerint értem, mert az Új Szón keresztül üzengettünk egymásnak Zoller Misivel annak idején. Zoller Misi itt Léván azt a nézetet képviselte, mely szerint ne politizáljunk külön, csak a szlovák pártokkal együtt érdemes. Nehezen viselte el azt is, hogy mivel az MPP külön indult, képviselői nem kerültek be a parlamentbe. A választások után számomra máig elfogadhatatlan módon reagált. Mind magyarul, mind szlovák nyelven nyilatkozatban közölte, hogy mivel „a csehszlovákiai magyarság kb. egyharmada nem ért egyet a kizárólagossággal, a nemzeti (nemzetiségi) héroszok teremtésével, (....)

a fanatizmussal (...). Én is ebbe a harmadba tartozom (...) a befogadó közeg megmérettetett, úgy érzem, nem tudom azt a másik irányvonalat követni. Ezért a mai nappal lemondok a Csemadok OV-tagságról, a JV elnöki tisztségéről, valamint a lévai alapszervezet alelnöki tisztségéről.” Ezt kértem én számon az *Új Szóban* egy nyílt levélben, mert a nyilatkozatában a szlovákiai magyarságról mondott elfogult, igaztalan véleményt. Persze, akik máig számon kérik rajtam ezt a levelezést, már elfelejtették, mi volt a kiváltó ok. A pártegyesítés után – bár ez már nem tartozik szorosan a témánkhoz – nagyon kellemetlen időszak következett, amikor a „nagysallói csata” néven elhíresült járási konferencia előtt Andruska Csilla kezdeményezésére úgy szervezték meg a választásokat, hogy Vavreczky József (MKDM) kivételével csak Együttéléses tagjai legyenek a járási elnökségnek, Andruska Csilla lett a járási elnök. Én először el sem hittem, csak később győződtem meg a valóságról.

– *Csáky Palinak a politikai pályafutása már rögtön a rendszerváltás után egyértelmű volt?*

– Nem, ez nyílt titok. Kezdem azzal, hogy ő is benne volt az FMK mellett kialakult szervező csoportban. Ugyanakkor, amikor megkezdődött az MKDM szervezése, akkor ő teljesen az MKDM mellé állt, neki volt kapcsolata Janics Kálmán irányába, illetve úgy emlékszem – lehet, hogy tévesen –, hogy Püspöki Nagy Pétert is ismerte. Mi – lévaiak – kezdetől Csákyt tartottuk felkészültebbnek, min-

1990. január, Nyitra – megalakul az SZMPSZ (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

dig támogattuk. Érdekes momentum, hogy Andruska Csilla, aki eleinte szinte kritikátlan Duray-imádó volt, Csákyt, de Bugárt sem kedvelte, és nagyon gyorsan Bugár mellé állt. Számomra Bugár Béla az első pillanatoktól kezdve problémás figura volt. Mérnökök voltak mindketten, de politikai téren sokkal felkészületlenebb volt, mint Csáky, aki már bizonyos ellenzéki múlttal, sok kapcsolattal rendelkezett. Ebben az időszakban már Dobos Lacival is igen jóban volt, és Szabó Rezsőhöz is járt tudatos politológiai-jogi képzésre. Szabó Rezső az Együttélés létezésének a kezdetén örökösen azon lamentált, milyen kár, hogy a Csáky Pali ott van, mert benne látja a jövő magyar politikusát.

– *Térjünk vissza akkor a témánkhoz. Értelmiségi fórum. Ha jól tudom és ha jól emlékszem, ezt előzték meg az értelmiségi találkozók.*

– Van köztük kapcsolat, de nem teljesen ugyanaz. Mi lévai értelmiségi találkónak neveztük ezeket az összejöveteleket. Elsősorban az volt a célja, hogy bizonyos témákkal kapcsolatban közös nevezőre jusson a három magyar mozgalom, illetve mindazok a magyar értelmiségiek, akik ugyan nem tartoznak valamilyik párthoz vagy mozgalomhoz, de egyszerűen fontosnak tartják, hogy mi történjék a felvidéki magyarsággal. Ilyen formán aztán tényleg volt a három párt képviselői között nagyon sok olyan személyiség, akik véleménye mérvadónak számított (Koncsol László, Turczel Lajos, Duka Zólyomi Árpád, Popély Gyula, jogászok, írók, pedagógusok, újságírók). Fontos dokumentumokat is elfogadtunk, megszólítottuk a szlovák értelmiség képviselőit is. Ekkor már felmerült az egységes politikai képviselőlet, a pártegyesítés szükségessége is. Duray végül jópofáskodott, hogy zárjuk rájuk – mármint a pártelnökökre – az ajtót, és csak akkor engedjük ki őket, mint pápaválasztáskor, amikor jön a fehér füst, ha meg egyezett a három pártelnök. Ekkor kezdődött az igyekezet, hogy közösen képviseljük bizonyos kérdésekben a magyarság érdekeit. Ilyen téma volt ugye a politikai képviselőlet, az oktatásügy, a nyelvhasználat problémaköre. Tehát olyan közös témák, amelyekre aztán a későbbiekben megoldást kellett találni.

– *Hányan voltak, sokan gyűltetek össze?*

– Sokan voltunk. Sokkal többen, mint előre feltételeztük.

– *Fő szervezője?*

– Mi hárman. Hárman vállaltuk a szervezést, a feladatokat elosztottuk. Lényegében a narrátora Csáky Pali volt, ő vezette igazából ezt az egészet, de aztán váltakoztunk is például a vita vezetésénél. Zoller Misi intézte a helyszíneket, a szállást, kosztot stb. A magnófelvételeket én készítettem. Mindenki a maga vonalán felmérte, kik lennének azok, akiket meg kellene hívni. Volt tehát egy ilyen magunk által kiválasztott csoport, azonkívül sajtóban is hirdettük, voltak, akik ez alapján jelentkeztek. Először néhány előre megbeszélt előadás hangzott el az adott témával kapcsolatban, majd a vitában mindenki kifejtette a véleményét.

– *Újváry Laci is szerves része volt?*

– Nem emlékszem pontosan, valószínűleg jelen volt, de a szervezők mi voltunk hárman, a három mozgalom képviselőjében.

– *Én a párkányi, már akkor értelmiségi fórumnak nevezett találkozón voltam, és ott éreztem azt, hogy kezdődött valamiféle ellentét az értelmiségiek és a politikai elitréteg között. Ott bírálatok fogalmazódtak meg, amit Csáky fejéhez vágtak (akkor kormányon volt az MKP), ott az úgy kezdett képbe kerülni. Gondolom, hogy ezeknek a találkozóknak a hangulata sokkal egységesebb volt.*

– Itt semmi ilyenről nem volt szó, azt, amiről beszélsz, én is tapasztaltam több alkalommal. Ha csak lehetett, elmentem én is az értelmiségi fórumokra, voltam Szerdahelyen is, Somorján is, úgy emlékszem, hogy Párkányban nem voltam.

– *De ott voltál, ott ismerkedtünk meg.*

– Valószínűleg rosszul emlékszem. Én is tapasztaltam több alkalommal – nagyon kínos helyzetbe is kerültem néha, mert engem mindig úgy hívtak meg, mint az értelmiségi fórum tagját. Ugyanakkor én pártpolitikus is voltam. Volt úgy, hogy pártpolitikusként elő kellett adnom, például a főiskolák jogi háttéréről, de ugyanakkor én értelmiséginek is tartottam magam. S akkor értelmiségiként kellett védenem a mundért a politikusok támadásaival szemben, a pártban viszont ment a pusmogás az értelmiségi fórum résztvevőivel szemben. Az értelmiségi fórumon pedig szidták a pártpolitikusokat. Úgy tűnt számomra, hogy azok az értelmiségiek, akik folyamatosan szidták a politikusokat, többségében azok közül kerültek ki, akik valamilyen módon kiszorultak a politikából, nem kaptak funkciót, a politikusok közül pedig azok bírálták a legjobban az értelmiségieket, akik nem voltak eléggé elfogadott irodalmárok, történészek stb., tehát mindkét oldalról azok, akik úgy érezték, a közélet perifériájára kerültek. Persze nem biztos, hogy valóban így van, s vannak természetesen kivételek is.

– *Azért említettem ezt, hogy ekkor Léván is tapasztalható volt-e ilyesmi?*

– Inkább azt kerestük, hogy mi lenne a közös feladat. Akkor még idealisták voltunk.

– *De valahol akkor kezdődött ez az egész. Lehet, hogy már ezt el is mondtad, hogy voltak elégedetlenkedők mindkét táborban.*

– Igen, de ez már inkább később jelent meg. A politikai szembenállás, a tapasztalatom alapján, akkor kezdődött, amikor megalakult az FMK – elsőként a magyar mozgalmak közül –, úgy gondolták, az FMK lesz az a politikai erő, amely a magyarságot képviseli, s ehhez az FMK-nak joga van. Abban a pillanatban, amikor megalakult más politikai tömörülés, az konkurenciát jelentett. Persze így is van. Amikor elkezdődött ez a folyamat, a liberális eszmeiség meggyengült nemcsak a magyarok között, hanem Szlovákiában általában. Azt hiszem, a felvidéki magyarsághoz közelebb áll a keresztény-konzervatív világnézet. Az Együttélés folyamatosan erősödött, és nem igaz az az állítás, hogy az MKDM nélkül nem került volna be a parlamentbe. A statisztika az ellenkezőjét mutatja. Természe-

Szögesdrót a csehszlovák–osztrák határon (Fotó: Gyökeres György)

sen az Együttélés és az MKDM közösen még nagyobb erőt jelentett. Ez nemcsak a politikában volt tapasztalható. Még az értelmiség és a politikusok közti ellentét mögött is gyakran ez a politikai ellentét figyelhető meg. Annál is inkább, mert azért a felvidéki magyarság történelme folyamán soha nem kötődött markánsan a liberális eszmékhez. Ez összefügg a lakosság településszerkezetével, életkori összetételével stb.

– *Diákként tapasztaltam az FMK-nak, aztán később az MPP-nek a működését, ők voltak azok, akik meg akarták és meg is tudták szólítani a szlovákságot, én akkor láttam és éreztem azt, hogy igen, lehet együtt, de aztán kiderült az is később, hogy tömegeket nem tudnak megszólítani. A másik pedig az, amit te mondasz, hogy a felvidéki magyarság zöme idős emberek, középkorosztály. Én itt látom az eleve kevés szavazat okát, s hogy nem kerültek be a parlamentbe. Az MKDM és az Együttélés koalícióra lépett. Itt Léván ez helyi szinten hogyan mutatkozott meg. Volt ennek valamiféle helyi színeze?*

– Talán érdekes lesz, amit mondani fogok. Amikor az önkormányzati választásokon jelölt-listát kellett állítani, olyannyira szervezetlen volt még az MKDM, hogy az Együttélés jelöltjei mellé csak feltételezett hovatartozás szerint jelöltük meg azt, hogy ki tartozik az MKDM-be.

– *Említettük a tanulmányodat, ami megjelent a Régióban. Mennyire volt neked arra idő és lehetőség, hogy pedagógusi pályád tapasztalatait meg tudd osz-*

tani a nyilvánossággal? Van-e még benned olyan igény, amennyiben erre kapnál felkérést, hogy esetleg tovább folytasd a szakmai cikkeknek az írását.

– Az a helyzet, hogy kimondottan, szűken vett szakmai cikkem talán három-négy jelent meg még 89 előtt. A szlovák nyelvű *Vychovávateľ, Predškolská výchova* c. lapokba, meg a *Szocialista Nevelésbe*, valamint az *Óvodai Nevelésbe* írtam néhány cikket. Az összes többi írásom inkább oktatáspolitikai jellegű. Most ezt az összes többit úgy értsd, hogy a *Kisebbségi Szemlé*től kezdve a *Köznevelés*en keresztül a lévai *Garamvölgyéig*, több helyre írtam. Előfordult, amikor a *Szabad Újság* még napilap volt, hogy szinte hetente, vagy még gyakrabban jelent meg egy-egy írásom. A lévai *Garamvölgyében* még annak idején Pozsonyi levelek címmel önálló rovatom volt. Ha én bámiről írtam, az mindig valamilyen módon az oktatáspolitikához kapcsolódott. Megírtam, hogy miért problémás a magyar középiskolák helyzete, külön foglalkoztam az egyes iskolatípusokkal, főiskolákkal, törvényekkel, s ez a politikával valamilyen módon mindig összefüggött. Azonkívül beleástam magam helytörténeti dolgokba is. Most már kb. két éve szinte a levéltárakban élek, a lévai iskolák történetével foglalkozom. Ugyanakkor viszont hova írjon az ember? Egyszerűen nincs hova írnom. Szakmai cikket nem tudok már megírni, hasonlóan, mint ahogy nehéz lenne bemenni és matekot tanítani, nem tudom, hány év kiesés után. Gondolj bele, húsz éve nem tanítok.

– *És hiányzik?*

– Nagyon, mármint a tanítás. Nem beszélve a reflexekről, hogy reggel az ember fölébred, s rápillant az órára, nem késik-e. Hiányoznak a diákok, hiszen középiskolás fiatalok között éltem le az aktív életem nagy részét. Gondolj bele, a 60-as évek elejétől a rendszerváltásig. Majdnem harminc évet tanítottam.

– *Akkor te azt a váltást, ami történt veled, azt nem felhőtlen örömmel tetted meg. Amikor megkaptad a felmondást a pedagógiai iskolában, ha úgy vesszük, feljebb jutottál a ranglétrán azzal, hogy tanfelügyelő lettél, sőt vezetője lettél az intézménynek, nem érezted úgy, hogy véget ért egy korszak, vagy esetleg nem volt meg benned az a szándék, hogy én majd egyszer visszamegyek és tanítani fogok?*

– Összetett volt. Ismerned kellene, át kellene élned azt a lelkiállapotot, amit én akkor megéltem. Egyrészt négy éves állandó kardélen táncolás, ellenzéki tevékenység, Csemadok-munka, állandó veszélyhelyzet, másrészt élveztem a tanítást.

– *Valahol azért te is előhívtad ezt az életet.*

– Bizonyos fokon élveztem, tudatában annak, hogy lehetséges, hogy utcára kerülök. És akkor jött ez a lehetőség, hogy szükség van rám tanfelügyelőként. Ugyanakkor a tanfelügyelőség tőlem olyan messze volt, mint Makó Jeruzsálem-től, mert én nem tudok hivatalnok lenni és főleg nem rendőr. És az én számomra a tanfelügyelőség azt jelentette – tapasztalat az eltelt évekből – hogy én fogom a kollégáimat zaklatni. Úgy hogy én úgy mentem oda, hogy jó, megpróbálom, aztán majd meglátjuk.

– *Mely események befolyásolták leginkább az életedet?*

– Trianon és 1956, s természetesen 1989.

– *És 68?*

– Az engem nem igazán érintett meg. Nehéz bevallani, de engem borzasztóan zavart az egész Dubček körüli mozgolódás, nekem Dubček rettenetesen idegen volt, s amikor tapasztaltam magam körül, hogy álszent módon a legvadabb párttagok először istenítik, aztán szembefordulnak vele, visszataszítónak láttam az egészszet. Erdélyben voltam, amikor azok a meghatározó események történtek, s mivel ott még rádiót is csak titokban hallgattunk, a szovjet megszállásról sem tudtam, csak amikor hazajöttem, szembesültem vele. Fura helyzet volt, nem tudtam, hogy Léván miért kérdezi magyarul a harckocsiból a katona, hogy merre van az állomás. Engem maga a 68 nem rázott meg, annál inkább az, ami utána következett. Például az a bizonyos Ján Osvald, akit emlegettem, mint feltehető ügynököt, az minden áron arra akart rászedni, hogy én mondjam meg, ki hogyan viszonyult az eseményekhez, bántottak-e, mint magyart stb., persze nem járt sikerrel. De visszatérek az eredeti kérdésedhez. Abban a pillanatban, hogy elkezdődött valamilyen politikai mocorgás és én ebbe belekapcsolódhattam, akkor én jól éreztem magam, lételemem volt mindig a nyüzsgés. Tulajdonképpen akkor is bizonyos értelemben jól éreztem magam, amikor képviselősként első ciklusában reggelig tartó üléseken marakodtunk Mečiarékkal.

– *Akkor van benned egyfajta egészséges mazochizmus.*

– Igen, ezt mások is mondták már. És ez a legnagyobb bajom most. Hiába próbálok én most nyüzsgögni...

– *Nem is baj, hogy említettük ezt a két dátumot. 56-hoz képest túl fiatal voltál, viszont 68-nál már abban a korban voltál, amikor tudhattál volna nagyon keményen mozogni, odahatni, 89-nél pedig azt lehet mondani politikailag későn érő kamaszként élted át ezeket az eseményeket.*

– Ezt kicsit visszautasítom olyan szempontból, hogy ez igaz lenne, ha én úgy kerülök bele a 89-es eseményekbe, mint a ma született bárány. Politikailag tisztán. Nekem volt előtte egy tíz éves ciklusom, ami másról szól. Egyébként próbáld megmondani, mikor történhetett az első politikai zűrm, életem melyik részében!

– *Nem említettük még a Charta 77-et.*

– Nem, sokkal korábban.

– *Akkor ez még akkor volt, mikor iskolába jártál? Alapiskolás voltál?*

– Kezdhetjük ott is. Versenyeztünk azon, hogy ki tud gyorsabban meglógni a főtéti tüntetésekről. Az első írásos dokumentum arról, hogy nacionalista magyar

vagyok, az a tizenegyéves középiskola első évfolyamában egy vasutastól származik, aki beírta a vasúti diákigazolványomba, hogy bürokrata vagyok. (A szerencsétlen nem tudta, mi a különbség a nacionalista és a bürokrata között.) Tudniillik én magyarul kértem jegyet a vasútállomáson, mert a komáromi magyar gimibe mentem, és visszautasítottak. Akkor szájat mertem mérni vele, jó alaposan összeszólalkoztunk. Az 56 az teljesen más kategória. Érettségiző osztály voltunk már, és visszautasítottuk a pártbizottság utasítását, hogy ítéljük el a magyar fiatalokat. (A mi tiszteletünkre került emléktábla a Selye Gimnázium falára.) Ezek az események szorosan kapcsolódnak az életem másik meghatározó történelmi traumájához, Trianonhoz. Nos el lehet engem ítélni, ki lehet nevetni, de soha nem tudtam elfogadni a Trianon utáni állapotot. Ehhez hozzájárult az is, hogy szüleim is nagyon nehezen viselték el, és valójában soha nem békültek meg vele. Nekem is meggyőződésem volt, hogy ez az állapot nem tarthat sokáig. Természetesen gyermeketeg illúzió volt, meg politikai éretlenség, de akkor nekem az volt a meggyőződés, hogy amennyiben győz a forradalom Magyarországon, akkor az egyben azt fogja jelenteni, hogy minden visszarendeződik. Tehát ez a mi dolgunkat is megoldja. Megszűnnek a határok, mi is visszacsatlódunk Magyarországhoz. Amikor már egyértelmű volt, hogy a forradalmat levetik Budapesten, teljesen kétségbeestem. Térden állva sírva imádkoztam az albérleti szobában, hogy haljak meg, mert én így nem tudok élni. Én akkor szinte érzelmileg kiégtem, akkor tudatosítottam, hogy vége. Soha nem leszek már csak egyszerűen magyar, hanem mindig szlovákiai magyar maradok Ezt lehet konzervativizmusnak, naivitásnak, butaságnak, jobboldali szélsőségnek nevezni, de ez bennem élt, függetlenül attól, hogy továbbra is tudom, az események visszafordíthatatlanok.

– *Volt arra neked lehetőség, hogy az osztályfőnöki órákon esetleg beszélj ezekről a dolgaidról?*

– Nem. Sok mindenről, amit most elmondtam, beszélünk, de konkrétan az 56-tal kapcsolatos dolgokról noha utaltam rájuk, soha nem beszéltem ilyen megközelítésben. Egyetlen egyszer beszéltem nyíltan, kerülve az érzelmeket, még hozzá akkor, amikor kerek évfordulója volt az 1956-os forradalomnak, és Andruskó Imre meghívott a gimnáziumba. Olyan hangulata volt az egésznek, hogy ott egy kicsit elengedtem magam.

– *Visszatérve még 89-hez. Most már évek múltán az egészre úgy felülnézetből tekintesz. Ami ott történt 89-ben, szerinted, az mind magától értetődő volt, vagy törvényszerű, vagy mindamellett ha ez volt, akkor helyes döntések sorozataként dőlt meg a rendszer?*

– Nem. Egyike vagyok azoknak, akik azt állítják, hogy nem történt meg az igazi rendszerváltás, legalábbis nem történt meg teljes mértékben, sőt volt egy időszak, amikor ezt elutasítottam, de most már arról is meg vagyok győződve – tárgyi bizonyíték nélkül –, hogy mások irányították az eseményeket. Persze nem úgy, hogy személy szerint befolyásolták az embereket, hanem ezt az egész folyamatot. Valószínűleg a mai napig is irányítanak. Ahogy mondtam, nincs rá tárgyi bizonyítékom, sokkal inkább azok a módszerek tűnnek ismerősnek, ahogy a

mai politikát, illetve az utóbbi évek politikáját irányítják. Egész egyszerűen az ember úgy érzi, mintha ezt én már megéltem volna, mintha ez már megtörtént volna, mintha ugyanaz történe velünk, mint húsz évvel ezelőtt. A másik elképesztő dolog, ami a magyar térfélen tapasztalható – lehet, hogy ez már az összeesküvés elméletekhez tartozik –, ami közöttünk, velünk történik. Itt nemcsak a pártpolitikára gondolok, hanem általában az emberek közti viszonyokra, kultúrára, az ügyeink intézésére, a magyarságtudat szétbomlasztására. Ez egész egyszerűen nem lehet véletlen. Egyszerűen lehetetlen, hogy ez mind egyszerre történjen. Ami az MKP-n belül történik, az csak a jéghegy csúcsa. Ami az országban magyar vonalon folyik – a silány irodalom, az agymosással felérő televíziós műsorok, a sajtó bomlasztó hatása, az értelmiségi réteg acsarkodása, az erkölcsi züllesztés –, ez egyszerűen nem lehet véletlen.

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

Tüntetés Érsekújvárbán (Fotó: Berta András)

GYUROVSZKY LÁSZLÓ

1959. szeptember. 30., Vágsellye. Villamosmérnök, vállalkozó, politikus. Az érsekújvári elektrotechnikai szakközépiskolában érettségizett (1978), a pozsonyi Szlovák Műszaki Főiskola Villamosmérnöki Karán mérnöki oklevelet szerzett (1983), majd 1990-ig a vágsellyei Duslo vegyikombinát technológusaként dolgozott. A Független Magyar Kezdeményezés egyik alapítója, vezetőségi tagja és szóvivője, a Nap újságírója és rovatvezetője, 1994–1998 között a Magyar Polgári Párt, 1998–2003 között a Magyar Koalíció Pártja alelnöke, 1998–2002 között és 2006-tól az MKP parlamenti képviselője, 2002–2006 között a szlovák kormány építésügyi és régiófejlesztési minisztere. 2007-ben lemondott képviselői mandátumáról, kilépett az MKP-ból, és a Tiszai Vegyi Kombinát Felügyelő Bizottságának elnöke.

– Először kérném a születési adatokat!

– 1959. szeptember 30-án születtem Vágsellyén.

– Hányadik gyerekként, milyen családban?

– Első gyerekként; anyám tanítónő, 1936-ban született. Közép-Szlovákiából származik. Az apám 1933-as, Érsekkétyről származik, Érsekújvár, Párkány és Léva között egy kis falucska, és hát ők szintén magyarok voltak, de a névből ítélve valószínűleg valamilyen lengyel származású család lehetett, legalábbis arról a vidékről származó család. De akiket én ismertem, azok már mind magyarok voltak, a rokonok, mindenki. (...)

– Vágsellyén nőttél fel. Vágsellye kétnyelvű város, magyarok, szlovákok lakják. Ne lépünk ki olyan gyorsan a gyerekkorból. Amennyire vissza tudsz emlékezni, ez a kétnyelvűség mennyire határozta meg a gyerekkorodat? Mennyire határozta meg a személyiséged alakulását?

– Hát azt nem tudom megítélni, hogy mennyire határozta meg, de én számomra teljesen normális volt, hogy mind a két nyelvet beszéltem. Annak idején, amikor én kicsi voltam, akkor a nőknek már fél évvel a szülés után munkába kellett menniük. Úgyhogy 4 vagy 5 hónapos koromban én már bölcsődébe jártam, ott is tanultam meg beszélni meg játszani, így én tulajdonképpen a két nyelvet egyszerre tanultam meg. Hát aztán persze az ember tudja később, hogy melyik az anyanyelve, de soha sem volt problémám azzal, hogy szlovákul is kifejezzem magamat. Meg hát az utcán is sokan szlovákul beszéltek. Addig, amíg iskolába nem jártam, nem is tudtam, hogy milyen nyelven beszélek, nem tudatosult bennem.

– *Miért magyar iskolába adtak, magyar alapiskolába jártál, ugye?*

– Hát azért, mert magyar voltam, édesanyám magyar.

– *Azért ez nem olyan egyértelmű minden magyar családban, annak ellenére, hogy magyarok. Nagyon sokan adják szlovák iskolába a gyerekeiket különböző okok miatt. Azért kérdezem, hogy nálatok?*

– Ez felesleges kérdés. Az apám, mikor elvégezte az alapiskolát 45-ben, akkor utána nem voltak magyar iskolák, és ő akkor több társával együtt kiszökött Esztergomba, és a háború után 2 vagy másfél évig ott jártak gimnáziumba, és akkor jöttek vissza tanulni Szlovákiába, amikor Komáromban létrejött az első magyar tanítási nyelvű gimnázium. (...)

– *A gimnázium elvégzése után az édesapád továbbtanult még főiskolán?*

– Aztán elment Prágába villamosmérnökre, ott volt, azt hiszem, 2 vagy 3 szemesztert és utána visszajött Pozsonyba, hogy közel lehessen az otthonához - Pozsonyban több volt a magyar is.

– *Tehát diplomás az édesapád, édesanyád is?*

– Igen. Ő azonban a háború után szlovák iskolába járt, mert akkor nem volt magyar iskola, és amikor Füleken megalakult a magyar tanítási nyelvű gimnázium, akkor ő is átlépett oda, elvégezte a gimnáziumot és Pozsonyba került, elvégezte a főiskolát mint szlovák-magyar szakos. Utána Vágsellyén tanított a magyar iskolában, és a mai napig ott tanít.

– *Mit?*

– Szlovákot tanított főleg, meg igazgató-helyettes volt. Most pedig szlovákot tanít, meg történelmet, földrajzot. (...)

– *A párttal kapcsolatban milyen volt az édesanyád, édesapád viszonya?*

– Az apám párttag volt, édesanyám nem volt párttag.

– *Ő párttag volt, vagy funkcionárius is, vagy csak fizette a bélyeget, és ezzel le tudta az egészet?*

– Csak párttag volt.

– *Tehát nem volt tisztsége a pártban?*

– Valami tisztsége volt, mert ő volt a karbantartásnak a vezetője, de nem tudom pontosan, hogy mi.

– *Otthon a párttal kapcsolatos dolgok megjelentek-e beszélgetéseknél.*

– Nem, ilyesmiről soha nem beszélgettünk. Ha beszélgettünk is ilyen politikai témáról, akkor inkább arról, hogy az itteni magyarok hogyan élnek, meg hogy miért van ez a helyzet, ami van. Főleg a kisebbségi téma volt az, amiről beszélgettünk, ha politikára került a sor. Hogy miért nincsenek magyar iskolák, vagy miért nincsenek kétnyelvű feliratok Vágsellyén, vagy ha van, akkor miért olyan kevés, ha kevés, akkor miért nincs ott, meg amott? Vagy, hogy hogyan van ez megoldva máshol? Voltunk Romániában, és ott is elsősorban ez érdekelt bennünket. A tengerparton voltunk kirándulni, autóval, odafele is, visszafele is megálltunk az erdélyi városokban. Ez volt. Ha beszélgettünk, ez volt a fő téma. Politikáról nem tudtunk egymással beszélni.

– *A politika annak idején megjelent az oktatásban is, amikor a magyar iskolának a bezárására került sor, és hát akkoriban már Duray Miklós nevét sokan ragozták. Veled beszéltek-e a szüleid ezekről?*

– Az a helyzet, hogy én 14 éves koromtól elmentem otthonról az újvári ipari iskolába és csak hétvégén jártam haza. 1977-ben akarták megváltoztatni az iskolák tanítási nyelvét, arról én az iskolában szereztem tudomást. A szüleimmel is beszélgettünk róla, és általános volt a vélemény, hogy ez nagyon durva lépés volna, de a saját környezetemben nem tapasztaltam, hogy valamilyen ellenállás lett volna ezzel szemben. Nem kerültem kapcsolatba semmiféle petícióval, semmiféle más ilyen... (...)

– *Utána a főiskolára kerültél. A főiskolai éveid alatt mennyire voltál aktív?*

– Hát elkezdtem írni az *Új Szóba*, a *Hétbe* meg a *Nőbe* ilyen popzenei, rock és jazz kommentárokat és ismertetőket.

– *Hányadik évfolyamban kezdődött?*

– Hát mindjárt az elsőben, tehát amikor leérettségiztem, már akkor a középiskolában voltunk négyen-öten barátok, nagyon sokat foglalkoztunk zenével.

– *Kik tartoztak a baráti társaságodba a középiskolában?*

– A baráti társaságomba négyen tartoztak, négyen voltunk, de amiről most beszélek, az nem egészen ez a kör volt, mert két kör volt. Az egyik baráti társaságomból ketten Ipolyszakállasról, egy meg Bátorkesziről, a Pallag Gyuri, a Nagy Ottó, a Baka Gabi, aki időközben meghalt már. Másokkal meg zenével foglalkoztam. A Hlavács Róbi Újvárból, ő most mozdonyvezető, meg Németh Lackó, Udvardról, aki aztán kiment Svédországba, kinn maradt 82-83-ban.(...)

– *A zene mit jelentet?*

– Ez azt jelentette, hogy lemezeket gyűjtöttünk, koncertekre jártunk, például Pestre is, és hát olyan lemezeket gyűjtöttünk, amiket akkoriban nem volt nagyon szokás, tehát nem popzenét, hanem rockot, bluest. Akkor még nem volt alternatív zene, főleg dzsesszt, folkzenét, és a külföldiek közül is ezeket az igényesebb zenéket, már amennyire akkor Csehszlovákiában volt lehetőség erre. A főiskolán rengeteget jártam Csehországba koncertekre, folk koncertekre.

– *Ezek a koncerteknek volt ellenzékijellege?*

– Igen volt ilyen, persze. De igazán nem úgy volt ott ellenzéki dolog, hogy most kiálltak volna, és elmondták volna, hogy..., hanem a magatartás, az egész életmód idegen volt attól, ami az újságokban volt. Más volt, egyszerűen mintha nem vettek volna tudomást róla. De nem csak a zene volt ilyen, hanem a cseh film, vagy a cseh irodalomnak a nagy része, egyszerűen más, a kettő között alig volt érintkezési pont.

– *Tehát ekkor már érzékeltétek, hogy a csehek ebből a szempontból sokkal nyitottabbak, Szlovákiában pedig...*

– Igen! Amikor Szlovákiában főiskolára jártam, akkor még csak Pozsonyban lehetett ilyenrel találkozni. Például a PKO-ban rengeteg koncert volt, amiket már akkor csináltak, ezeket a koncerteket Snopko, Lipa meg a Daněk, aki újvári volt, szervezték.

– *A Csemadokban nem volt olyan vonal, ami felkarolt volna ilyen kezdeményezéseket, nem tudsz erről? Milyen emlékeid vannak az akkori Csemadokról a főiskolás időkből?*

– Két emlékem van, vagy három. Az egyik emlékem a vágsellyei Csemadok, ami ellen nekem semmi kifogásom nem volt, csak azt nem értettem, hogy miért van ilyen ellenérzés Tóth Lajossal szemben Vágsellyén.

– *Mert a Tóth Lajos?*

– Mert a Tóth Lajos más volt, mint az emberek többsége, és ő ezzel ellenérzéseket váltott ki, aktív volt, mindenfélét kezdeményezett, csinált.

– *És a Csemadokban hogy nyilvánultak meg ezek az ellenérzések?*

– Ezek úgy nyilvánultak meg, hogy igyekeztek Tóth Lajos érdemeit kisebbíteni, mikor a klubot betiltották, őt is letiltották a klub éléről.

– *Te mivel magyaráztad ezt az ellenszenvet?*

– Tóth Lajos más volt, olyan ember volt, aki agressziót váltott ki. Mert akkoriban az ellenzékiek nem voltak olyanok, hogy mondjuk tapsikoltak volna annak, hogy van köztük valaki, aki összetűzésbe kerül a hatalommal, és emiatt veszélyeztetni ezt, vagy azt. Akkoriban a Csemadok elnökét jóvá kellett hagyatni a városi pártbizottságon, szóval egészen más világ volt, mint manapság, és ezt a nyugalmat, vagy ezt a megegyezésen alapuló együttműködést megzavarta. Meg hát neki a személyes tulajdonságai is olyanok voltak, meg olyanok most is, ami sok emberben visszatetszést kelt. A másik emlékem az a JAİK-hoz fűződik, mert amikor elkezdtem járni a főiskolára, akkor kezdtem el járni a JAİK-ba is Pozsonyban, és pont akkor volt a JAİK 15 éves. 78-ban az első vagy második találkozón rögtön össze is hívták az addigi JAİK vezetőket. Ott volt Duray Miklós is, ott volt a Zsüli (Kajla Júlia) meg mások is. 15 évig nem volt sok elnöke a JAİK-nak. Azt hiszem öten-hatan voltak, akkor még a Gál Piroska néni volt az ottani szervezetnek az elnöke, hozzá jártunk mindig kulcsért. Ez volt a Csemadokkal kapcsolatban a második élményem. A harmadik pedig az volt, hogy a Csemadok engedve a köznyomásnak, kiírt egy Melódia nevű táncdalfesztivált. Erre akkor már írtam az *Új Szó* pozsonyi kiadásában, és elküldtek engemet a Melódiára, hogy írni kell róla. Elmentem oda, és meg is írtam a véleményemet, ami eléggé lesújtó volt. De nem is annyira az éneklésről, hanem a szervezésről, az egész koncepcióról, hozzáállásról, és az *Új Szó* ezt le is közölte minden probléma nélkül.

– *Ez hányban volt?*

– 79 vagy 80-ban.

– *Akkor még ki volt az irodalmi rovatnak a vezetője?*

– Szilvássy volt a vezetője, Bodnár volt ott, Szigeti Laci és Kövesdi. Leközlötték és szörnyű botrány lett.

– *Kinek a részéről volt botrány?*

– A Csemadok részéről volt, amikor György István volt a Csemadok főtítkára, Gyenge János volt a főszervező és titkár. Szörnyűséges botrány támadt belőle.

– *Mégis, mi volt veled szemben a fő kifogásuk?*

– Mert leírtam azt a mondatot, hogy „feltehetőleg a Csemadok vezetése nem tekinti szívügyének a csehszlovákiai magyar táncdalénekes tehetségeknek a felkarolását”, vagy valami ilyet írtam.

– *De amit a szervezés kapcsán írtad?*

– Igen. Ami természetesen egyértelmű volt, mert valóban nem volt szívügyük. Ők ezt rettentően szívükre vették, azt mondták, hogy menjek be a Csemadokba, mert ezt meg kell beszélni, és akkor én visszatelefonáltam, hogy nem megyek be, hanem menjünk el máshova. Elmentünk az Olympia Kávéházba, és ott beszélgettünk másfél, két órát.

– *Ki volt ott?*

– Gyenge János, én, és azt hiszem, a Debrődy Géza, ők ketten szervezték ezt a dolgot.

– *Mire jutottatok aztán?*

– Nem tudtunk megegyezni, mert ők azt akarták, hogy írjak helyette egy cikket.

– *Hogy tegyed helyre, azt akarták?*

– Igen. De mondtam, hogy nincs mit helyre tenni.

– *Te akkor Csemadok tag voltál?*

– Igen, azóta is Csemadok tag vagyok.(...)

– *Nem fenyegettek meg azzal, hogy ki is ebrudalhatnak onnan?*

– Nem, de az nem lett volna komoly fenyegetés, hogy kitesznek, csak inkább attól tartottam, nehogy véletlenül a főiskolán csináljanak valamilyen problémát.

– *Hányadik évfolyamban volt ez?*

– Akkor talán harmadikban, de pontosan nem emlékszem már erre.

– *De nem volt ugye ennek olyan következménye, hogy megpróbáltak volna neked a főiskolán keresztbe tenni.*

– Azért annyira nem volt komoly a dolog. Ezt csak azért mondtam el, mert többek között ez volt az egyik emlékem a Csemadokról, hogy milyen bunkók voltak ott. Aztán írtam még egy cikket a Csemadokról, és többen akkor mondták, hogy végre megmondta valaki ezeknek a molyoknak ott benn.

– *Ennek nem volt valamilyen kihatása az újságírói karrieredre? Vagy nem szóltak oda a Csemadokból az Új Szóba, hogy erre a Gyurovszkyra azért figyelni kell, mert ő azért...?*

– Nem volt, mert akkor a Szilvássy is meg a Bodnár is komoly Csemadokosok voltak, és nekik szintén az volt a véleményük, hogy nem árt ezeknek a ... -nak odamondogatni.

- Az Új Szó sok közül kikkel voltál szorosabb kapcsolatban?
- Velük, akiket mondtam.
- Az irodalmi rovatból inkább csak?!
- Igen, Szigeti, Szilvássy, Bodnár, Dusza. Dusza akkor jött oda a Nőből. Aztán G. Szabót jól ismertem, vele voltam, úgy ahogy jóban.
- Összejáratok néha, vagy csak benn a szerkesztőségben ilyen kézirat átadás-kor ültetek össze?
- Benn a szerkesztőségben. Mondjuk Bodnár sokat segített nekem, mert neki adtam oda a cikkeimet.
- Ellátott szakmai tanácsokkal, vagy egyéb jellegűekkel is?
- Neki adtam oda, és ő javította ki, és aztán mindig elmondta, hogy ezt hogy kell írni, és ebből én sokat tanultam.
- Elmondta azt is, hogy ezt, hogyan kell megírni abból a szempontból, hogy benne legyen az, amit az ember akar, de még átmenjen a cenzúrán?
- Ilyen jellegű tanácsokat, nem adott. Inkább olyanokat, hogy hogyan lehet megírni valamit úgy, hogy az azt fejezze ki, amit én akarok mondani.
- De leközlhető legyen.
- Igen, hogy lehessen közzélni.
- Mert gondolom, hogy azért működött egy öncenzúra, nem kellett ezt mondaniuk a Bodnáréknak, hanem én magam is tudom egyébként.
- Hát persze.
- Mert az ember tudta, eleve úgy nagyjából érezte, hogy meddig mehet. Aztán sokszor, mikor úgy érezte, hogy még tovább mehet, már nem mehetett. Mikor a határon volt, olyankor szoktak lenni a problémák.
- Így volt.
- Te veled megtörtént az gyakran, hogy átlépted azt a határt, annak tudatában, hogy még a határon belül vagy, de ugyanakkor egyesek úgy vélték, hogy...?
- Megtörtént, persze hogy megtörtént, de igazából ez a zenei dolog nem volt olyan komoly.
- De ezen kívül?

– Én mondjuk nyugodtan megcsinálhattam azt, hogy egy recenzióban leírtam, hogy ez és ez a zenekar tagja, mondjuk Jiří Mráz, vagy Alan Vitouš, miközben ők kiszöktek Nyugatra, és elméletileg nekik nem lett volna szabad megjelenni az *Új Szó* hasábjain. De én nyugodtan leírhattam, mert senki nem tudta, hogy ezek kicsodák, micsodák. Ilyen szempontból nekem nem voltak megkötéseim. De voltak olyan cikkeim, amik nem jelentek meg. De ilyenre nagyon kevésre emlékszem (...).

– *Ugye Te egészen 89-ig együttműködtél az Új Szóval úgy kisebb-nagyobb kiadványokkal.*

– Nem. Én 78-ban kezdtem el írni. A szünetben kezdtem el, azért mert a *Hétben* olvastam egy kritikát, boruljon feledés a nevére, nem tudom, hogy kicsoda írónak vagy publicistának, hát az valami szörnyű volt... Olyan rossz volt, gondoltam, hogy én ettől jobbat tudok írni. Aztán írtam is, be is küldtem, és meg is jelent.

– *És meddig tartott ez a kapcsolat?*

– Ez úgy 85-ig. Aztán 85 után elkezdtem írni a *Hétbe*. Írtam az *Új Szóba*, aztán a *Nőbe*. Szigeti volt a főszerkesztő, megkért, hogy írjak. Aztán őt kitették a *Nőből*, és én is nagyon rosszul éreztem magam. Depresszióba kezdtem esni úgy 85-86 táján.

– *Egyre kevesebb dolgot lehetett leírni, ugye?*

– Kevés dolgot is lehetett leírni, meg egyszerűen azokat, amikről én szerettem volna írni, már nem adták ki akkor. Eléggé nagy fojtogatás volt a zene terén. Azt hiszem 86 vagy 87 volt a cseh zene éve és akkor megszűntettek egy csomó együtttest, felszámolták a *Jazzová sekce* elnevezésű szerveződést, a *Folková sekce*t. Egyszerűen szörnyű idők voltak, és én is kicsikét depresszióba estem, és elfogyott az energiám. Ha az embernek elfogy az energiája, akkor nem tud senkivel semmit közölni. Ha nincs belső energiája az embernek, akkor nem ír, és aztán nem írtam. Egész 89-ig nem írtam semmit.

– *Még visszatérve az Új Szóhoz, tehát 78-ban, amikor Te elkezdtél írogatni nekik, alá tudod támasztani, hogy akkoriban még ez a kulturális rovat volt a legszabadabb légkörű társaság?*

– Persze, ez teljesen egyértelmű volt. Az *Új Szóban* egyedül a kulturális rovatot lehetett olvasni. A többi, az propaganda rovat, a külpolitikai rovat, a gazdasági rovat, ezek teljesen átrovatok voltak, itt ezeket az embereket nem is nagyon ismertem, nem is volt miért beszélgetni velük. A kulturális rovatban az akkori viszonyok között nagyon széles látókörű és tájékozott társaság jött össze. Ez mai szemmel nézve egy nagyon komoly társaság volt.

– *Ezen a társaságon belül is voltak emberek, akik többet engedtek meg maguknak, szókimondóbbak voltak, de voltak olyanok is, akik kevésbé. Olyan emberek, akik szókimondóbbak voltak azok később ki is kerültek abból a rovatból.*

Vissza tudsz te emlékezni azokra az időkre, amikor a Szigetinek kezdődtek meg ott a problémái az Új Szóban?

– Hát amennyire én tudom a Szigetinek nem voltak különösebb problémái. Szigeti azért ment el, mert ő dramaturg akart lenni a kassai Tháliában. Ő már az Új Szóban is ezzel foglalkozott, tehát színházakkal, és azt hiszem rendezett is valamit.

– *Tehát nem azért, mert ott valakivel összerúgta volna a port?*

– Én legalábbis nem tudok arról. Semmi különösebb problémája nem volt, azon túl, amilyen problémája általában mindenkinek volt. És utána jött a Dusza, aki szintén színházakkal foglalkozott. (...)

– *Akkor, amikor azt mondod, hogy elfogyott a belső energiád 85 körül lehetett. 85-től 89-ig az végül is 4 év. Mi jellemezte akkor az életedet, mi felé fordultál, hogyha az írást így elhagytad? Mit lehet erről elmondani? Végül is a főiskolát befejezted, elmentél dolgozni a DUSLO-ba és akkor mi történt veled 4 évig?*

– Semmi különös nem történt velem. Dolgoztam a DUSLO-ban, szerettem a munkámat, érdekelt is. A villanykarbantartásban dolgoztam. Az akkori viszonyokhoz képest egy nagyon modern berendezés volt.

– *A kollektíva, a légkör milyen volt?*

– Nagyon jól éreztem magamat. Nem volt semmi különösebb probléma. Először munkás voltam, aztán mester, aztán főmester. A vége felé már 30-40 emberrel dolgoztam. Azt tudom mondani, hogy nagyon jól éreztem magamat, és azt hiszem, hogy ők is nagyon jól érezték magukat. (...) De aztán úgy 5-6 év után kezdtem megunni, mert kezdtek a dolgok ismétlődni. Aztán, amikor elmentem 3 vagy 4 hónapra a DUSLO-ból 89 után a VPN-be dolgozni, akkor a távollétem alatt választások voltak, és a munkások 90%-a megválasztott abba a funkcióba, amiben voltam. Nem volt semmi különösebb problémám, az alatt a 4 év alatt a Tóth Karcsiékhoz jártam Vágsellyén.

– *Épp ezt akartam kérdezni! Miért éppen a Karcsiékhoz? Tehát mik ennek az előzményei?*

– Karcsival jártam alapiskolába, aztán ő elkerült gimnáziumba, majd a főiskolán találkoztunk újra Pozsonyban. Ott akkor már volt egy társaság, a Tóth Karcsi, Öllös Laci, Molnár Imre, és hát hozzájuk jártam vitatkozni, beszélgetni.

– *Hol szokott ez a társaság Pozsonyban találkozni?*

– A Malomvölgyben, ott volt internátusunk. Oda járt Duray Miklós is, őt is megszokták hívni. Nagyon sokakat abban az időben ismertem meg.

– *Duray Miklós miről szóltak ezek a beszélgetések akkoriban?*

– A Jogvédő Bizottságról, vagy nem is annyira erről, hanem inkább a magyar iskolákról.

– *Duray Miklóstól kaptatok anyagokat?*

– Csak egy részét, mert a másik részét a Karcsiék hozták, meg az Öllösék.

– *Cseréltek is egymással?*

– Nem is kellett cserélni, mert azt hiszem a Miklós ezeket megkapta, ő maga is hozta ezeket a dolgokat, csak ezekről folyt a beszélgetés, hogy mi folyik. Meg annak idején csináltunk egy színházat. Az volt a neve, hogy Vág. Tulajdonképpen ugyanez a társaság volt: Öllös, Molnár Imre, Tóth Karcsi.

– *Mi volt ennek a célja, mit akartatok ezzel elérni?*

– Színházat csináltunk, elsősorban magunknak, de még a tévében is szerepelünk valamilyen másorral. Igen, indultunk valamilyen szlovák versenyen. Ott megláttak bennünket, és szerepeltünk a tévében is. Ez egy szó nélküli darab volt, de a szlovák tévé vetítette.

– *Milyen szó nélküli darab volt, valami pantomim?*

– Nem pantomim, de nem volt neki szövege. Már pontosan nem emlékszem erre. Be volt gyakorolva, nem olyan, ami ott történt. Utána még egy másik darabbal is felléptünk, ez volt az Albeetól az Állatkert, Tóth Karcsi meg én játszottuk.

– *Melyik állat volt a Tóth Karcsi?*

– Tóth Karcsi egy ilyen züllött csavargó volt, én meg ilyen tisztos polgár voltam, aki leül a parkban, és akkor jön ez a züllött polgár, és ki akarja provokálni őt, mert rettentően idegesíti őt, hogy én mint nyakkendőös fiatalember, vagy polgár ülök, és nagyon jól érzem magam, élvezem az életet, végül aztán úgy kiprovokál, hogy megölöm őt. Ez az a történet.

– *Ez a kilátástalanságról szól? Vagy miről?*

– Ez inkább egy-két életforma. Két életformának a különbségéről szól. Egy megállapodott polgár, aki semmit sem kérdőjelez meg, és igazából semmi nem érdekli őt. A másik a társadalomnak kitaszítottja, ilyen hajléktalan, akit sok minden érdekli, és ki akarja zökkenteni ezt az embert az ő nyugodtságából. Volt ennek akkor egyfajta politikai aktualitása is, de igazából ez az egész nekünk arra volt jó, hogy összejöttünk 10-15-en, beszélgettünk, lekötöttük magunkat. Ennek ürügyén csináltunk ilyen politikai iskolázásokat filozófiáról, meg a politikai helyzetről.(...)

– *Tehát az irodalmi kör égisze alatt politizáltatok is?*

– Igen, Galántán és Vágsellyén.

– *De mivel, ahogy mondtad, hogy Durayval elég gyakran találkozgattatok ebben a körben, azért nem akarom elhinni, hogy nem lett volna irántatok érdeklődés, mondjuk az ŠtB részéről, hogy nem figyeltek titeket. Ezt mennyire lehetett érzékelni?*

– De volt.

– *Miben nyilvánult ez meg? Honnan tudtátok?*

– Úgy, hogy a dolognak egy bizonyos szakaszában embereket hallgattak ki, vittek be kihallgatásra.

– *Téged is bevitték?*

– Engemet nem. Egy időben úgy volt, hogy elmegyünk mindannyian Prágába. Hogy a magyar tagozatosok átlépnek a prágai hungarológiai tanszékre, s én is elmegyek Prágába. Ott nyitottabb volt a légkör. Itt Pozsonyban sokan úgy éreztük, hogy már nagyon fojtott a légkör, már nagyon ismernek bennünket.

– *Tehát elterveztétek. Tettetek-e konkrét lépéseket?*

– Tettünk. Olyan komoly lépések történtek, hogy ketten el is mentek Prágába: Oravec Aranka és Czére Gyöngyi. Elmentek oda elsőnek, de aztán utána kiderült, hogy őket még inkább befogták az ŠtB-sek Prágában. Nagyon sokat vitték őket kihallgatásra.

– *És ennek mi volt az oka? Ti nyilván megtaláltátok erre a magyarázatot! Mert azok ismeretlen emberek Prágában.*

– Nem voltak azért annyira ismeretlenek, mert Pozsonyból ismerték őket.

– *Jó, de a prágaiak számára nyilván kisebb jelentőségűek, kisebb halak voltak, mint az akkori chartások, vagy nem tudom.*

– Nem velük hallgatták ki őket, hanem azok mellett.

– *Azért mondom, hogy ezek kis halak voltak azokhoz képest. Mi volt ennek az érdeklődésnek az oka, hát főiskolás gyerekek, magyarok ráadásul?*

– Épp ez az, magyarok voltak, kapcsolatban álltak az akkori magyar ellenzékkel, Duray Miklóssékkal. Ez elegendő volt. Próbálták felvenni a kapcsolatot a chartásokkal. Ezek után ez az ügy megállt, és nem folytatódott tovább.

– *Ti innen Pozsonyból megpróbáltatok kapcsolatot teremteni a magyarországi ellenzékkel és a chartásokkal? Már amennyire lehetőségetek volt, milyen próbálkozások voltak, erre lenné kíváncsi?*

– Nézd, ezt én most nem tudom, mert igazából ezt a Tóth Karcsi, az Öllös és a Molnárék csinálták, meg a Sándor Eleonóra. Az egész kapcsolattartást, meg a Gyurcsík Iván. Ők is jártak Magyarországon tanfolyamokra, én ezeken nem vettem részt akkor. (...)

– *Miután ezek a főiskolai évek lezárultak, elmentél Vágsellyére, ott ugye tartottad a kapcsolatot a Karcsival? És még kikkel?*

– Tulajdonképpen nagyon nem tartottam a kapcsolatot senkivel, a Karcsin kívül. Néha az Öllösnél voltam Somorján.

– *Tóth Lajos?*

– Tóth Lajos abban az időben már csak dinnyézett, nem csinált semmit sem, autót vásárolt. Elege volt az egészből, az ŠtB-sekből, az utazásokból. Elege volt belőle.

– *1985-től 1989-ig elege volt?*

– Igen. Aztán voltunk egypárszor Janicsnál. Ott volt a közelben Vágirályfán.

– *A Janiccsal való beszélgetésekből mit ragadnál ki? Miről beszéltek?*

– Egyszer voltam nála. Ő a könyvéről beszélt, meg arról, milyen nehéz... Tudtuk, hogy ki ő, mert a könyvét ismertem, olvastuk. Az alatt az időszak alatt eléggé kilátástalannak láttam a dolgokat.

– *A Karcsiék ugyanebben az állapotban voltak 85 után, vagy pedig ők azért még próbálkoztak, aktívabbak voltak?*

– Karcsi Pozsonyban dolgozott, úgyhogy ők ezt csinálták tovább. Igazából ez az egész apátia olyan dolog volt, hogy ha nagyon szigorúan veszem, akkor ez egy másfél, két év. Aztán 1987 végétől, 88-ban ez azért átment rajtam. Elkezdődtek mindenféle aláírási akciók.

– *Például?*

– Volt a Csehszlovákiai magyarok memoranduma 1988, amelyet 300-400-an írtunk alá. Aztán Újvárbán, a Rokkóék az óvodákkal és iskolákkal kapcsolatban szerveztek egy nagy petíciós akciót.

– *Ezt is aláírtad?*

– Igen. Aztán akkor már folytak a dolgok.

– *Charta 77. Azt is aláírtátok? Mert utólag is alá lehetett írni.*

– Tudom, de nem. Hozzám a Charta nem is került el. Ha odakerült volna, valószínűleg aláírtam volna, mert olyan stádiumban voltunk, hogy már mindegy volt.

Ha az ember egy bizonyos ponton túllépett, akkor már mindegy volt. Oda került például elénk a *Néhány mondat* c. memorandum, akkor azt gondolkodás nélkül aláírtuk, pedig tudtuk, azt fogják mondani, hogy az aláírókat névvel és lakcímmel beolvassák a Szabad Európában. El is kezdődtek, csak aztán jött 1989, és aztán az egésznek vége lett.

– *Hogyan kezdődött el, mivel találkoztál?*

– 89 tavaszán, amikor aláírtuk a *Néhány mondatot*, a Szabad Európában beolvasták az aláírók neveit, és aztán a DUSLO-ban mondták, hogy ezt nem várták tőlem, hogyan képelem ezt a dolgot vezető pozícióban.

– *Számoltak veled, mint potenciális káderrel?*

– Nem tudom, de igazából komolyan nem tudott kifejlődni ez a dolog. Engem nyáron olvastak be, azt hiszem. Akkor szünet volt, mindenki szabadságolt, ezért nem történt semmi sem. Aztán már 89-ben jöttek az események, és utána már...

– *De akkor már a Karcsi is a DUSLO-ban dolgozott, nem?*

– Igen.

– *Neki is voltak ilyen problémái?*

Egyeztetés a cseh politikusokkal - Podstránsky Vladimil, A. Nagy László, Világi Oszkár, Gyurovszky László, Pavel Rychetský, Jiří Dienstbier, Dagmar Burešová, Petr Pithart
(Fotó: Fórum Intézet archívuma)

– Karcsi munkás ember volt. Úgyhogy ez az időszak, amiről beszéltem, úgy 87 végén véget ért, már nem voltak ezek az apátia jellegű... Érdekes különben, hogy ennek ellenére sem tartottam senkivel a kapcsolatot. Az azt jelenti, hogy én 83-tól 89-ig, nem mozdultam ki Sellyéről. Ott voltam Sellyén, családom volt akkor, vettem egy házat, meg ilyeneket csináltam.

– *Tehát szerveztél a jövődet?*

– Semmiféle különösebb ellenzéki tevékenységet nem folytattam, ezt az aláírást leszámítva, ez az öt év úgy kimaradt. Érdekes volt, hogy 89-ben, amikor eljöttem Pozsonyba, akkor mindenkit ismertem. Szóval azt a társaságot, a szlovákokat is ismertem. Jártak mondjuk a Jazz-re a Studio értére, a Budajt onnét ismertem, oda járt Újvárbá, meg a PKO-ba.

– *Tehát a szlovák ellenzék nagy része alternatív volt.*

– A magyarokat is megismertem, mert aki ott mozgott az. (...)

– *Kusýékat mikor ismerted meg és milyen körülmények között?*

– Kusýt és Šimečkát 89-ben ismertem meg, Langošt azt kicsit korábban.

– *De azt tudod, hogy a Kusýék megkerestek titeket? Erről gondolom a Karcsiék beszámoltak. Hogy volt ez a megkeresés? És akkor beszéltek erről, hogy mi legyen a következő lépés?*

– Beszéltünk erről, és az volt a terv, hogy most már mi fogunk valamit szervezni. A *Literálny týždenník*ben megjelent egy írás, és a Tóth Karcsiék válaszoltak rá.

– *Mikor volt ez, nagyjából?*

– Azt hiszem 1988-ban.

– *Legalább főbb vonalakban, mi volt ez a cikk, amire reagáltak?*

– Ján Bobák írt egy cikket a magyarországi szlovákokról, valamilyen maticás, valamilyen nacionalista írás volt, sok minden hülyeséget leírt benne az illető, de többek közt leírta azt is, hogy szerinte Magyarországon több százezer szlovák él, amire aztán a Karcsiék válaszoltak, elmondták, hogy az a kérdés, hogy ki milyen nemzetiséghez tartozik, az egyéni döntés kérdése, és annyian vannak, ahányan annak vallják magukat.

– *Ez volt a lényeg, ami titeket arra kényszerített, hogy...*

– Igen, meg volt szó a kitelepítésről. Nagy meglepetésünkre ezt a cikket, amit átbeszéltünk korábban, le is hozta a *Týždenník*, erre figyeltek fel a Kusýék, Langošek és ezek az emberek. Aztán megkeresték a Karcsiékat, eljöttek Vágselylyére beszélgetni, és utána volt szervezve egy másik beszélgetés.

– 87-ben volt ez?

– Ez 88 őszén lehetett, de meg kellene kérdezni a Karcsit. Amikor találkoztunk 89 novemberében a kapcsolat már megvolt.

– *Tehát a magyarországi ellenzék, akikkel a Karcsiék kapcsolatban álltak, és a Kusýék között nem történt meg 89 novembere előtt a kapcsolatfelvétel?*

– Nem nagyon. Valami volt, de erről sokat nem tudok. 89 előtt történt még, hogy Tóth Lajos 50 éves volt, és az erre való felkészülés már jóval korábban megkezdődött.

– *És már rögtön azzal a szándékkal, hogy ezt össze kell kötni, mármint a születése ünneplését azzal a tanácskozással?*

– Igen. Gondolom a Karcsiék már beszéltek erről korábban. Karcsi átgondolta, hogy valamit kellene csinálni, és ki kell használni ezt az alkalmat arra, hogy sok ember össze tud jönni. Mert előtte összeállították, hogy kit kéne meghívni magára a születésnapra, s utána kit kéne behívni csak a Karcsiékhoz, az ő lakásukra.

– *Kiestek valakik? Vissza tudsz erre emlékezni, hogy volt olyan ember, hogy XY-t hívjuk, de aztán úgy döntöttetek, hogy mégsem?*

– Persze, voltak.

– *Kik estek ki, akikre vissza tudsz emlékezni, akikkel szemben nem volt akkora bizalom, hogy mégiscsak oda meghívjátok őket? Gondolom, ez nem titok?*

– Nem emlékszem. Volt persze, kit lehet, kit nem lehet meghívni, de így most már nem emlékszem. Úgy tűnik, hogy Csemadokos körökből származó emberek iránt volt kisebb bizalom. Helyettük olyan emberek kerültek be, mint Grendel Lajos, Balla Kálmán, vagy az Iródiások közül néhányan. Azok iránt inkább meg volt a bizalom. Vágsellyéről is voltak ott emberek.

– *Miről folyt a vita.*

– A vita arról folyt, hogy kellene valami hasonlót csinálni, mint amit az Emanuel Mandl, Csehországban volt egy ilyen iniciativa, kezdeményezés. Az volt az első csehszlovákiai politikai párt, a mostani OF-nek az elődje.

– *Tehát az akkori szervezeti lehetőségeket kihasználva.*

– Igen, azon belül, és erre lehetőség is volt. A kezdeményezés az se nem párt, sem semmi, tehát ez az iniciativa lett az FMK.

– *De ez független attól, ami Prágában történt.*

– Prágáról mi abszolút nem tudtunk.

- *Semmi hír nem volt arról, hogy Prágában valakik szerveződnek?*
- Ki adta volna ezt a hírt? Esterházy Jánost rehabilitáltuk. Elhangzottak mindenféle előadások.
- *Rehabilitáltak Esterházyt? Kinek a javaslatára?*
- Molnár Imre javasolta.
- *Hogy nézett ez ki, hogy rehabilitáltak? Kinyilvánítottatok, hogy aláírtatok valamit?*
- Úgy, hogy elhangzott Esterházyról az előadás, mely szerint Esterházy egy nagy magyar ember, és feltettük a képét a falra.
- *Utána elmentetek a Karcsiékhoz?*
- Igen, utána elmentünk a Karcsiékhoz, senki sem hallgatta a rádiót, mindenki el volt foglalva saját magával, mindent megbeszéltünk. Majd később elmondom, hogy miről beszéltünk, csak azért mondom, hogy mi nem tudtunk abszolút semmiről sem. Mindent leírtunk, és mindenki békésen elment aludni.
- *Várjál, nem volt telefonhívás? Mert valaki, valami olyat mondott nekem, hogy éjszaka, amikor ti még javában vitakoztatok, akkor jött valami telefonhívás, hogy kapcsoljátok be a tévét.*
- Nem, ilyen abszolút nem volt. Mi reggel tudtuk meg, mikor a reggelit befejeztük, hogy mi történt Prágában.
- *Hogyan tudtátok ezt meg?*
- Rádiót hallgattunk.
- *Reggel? Tehát este nem hallgattátok?*
- Nem, mert el voltunk foglalva saját magunkkal, minket abszolút nem érdekelt, hogy mi történik a kívülvilágban.
- *Ott is aludtál a Karcsiéknál?*
- Azt hiszem igen, vagy hazamentem, nem tudom pontosan. De reggel, mikor mentem a Karcsiékhoz, mert be kellett fejezni ezt a szöveget, akkor tudtuk meg, hogy Prágában történt valami.
- *És akkor az egész aktualitását veszítette.*
- Ellenkezőleg az események felgyorsultak, gyorsan ki kellett adni mindenféle nyilatkozatokat.

– *Tehát ott már sokkal bonyolultabb tervre volt szükség, mint amire egy nappal korábban gondoltak.*

– Mi akkor nagyjából azon gondolkodtunk, hogy létrejött ez a társaság, és ugyanúgy, mint a csehek csinálják, mi is ki fogunk adni nyilatkozatokat, ezeket fogjuk sokszorosítani, alá fogjuk ezeket írni, névvel, címmel, hogy már elég volt ebből a bujkálásból. Ez volt ennek az egésznek a lényege, és lezártuk, hogy most már pedig ki fogunk lépni a nyilvánosság elé, teljesen nyíltan fogjuk csinálni a dolgokat.

– *Tehát a felrázás lett volna az elsődleges?*

– Az is, meg bekapcsolódni a csehországi, meg egyáltalán az ellenzéki életbe. Ezt terveztük el. El is döntöttük, és mindjárt meg is írtuk a nyilatkozatunkat. Tulajdonképpen megalakult a szervezet. Ez így megtörtént, és mire hozzá láttunk volna az eltervezett munkához, addigra kitört a forradalom. Azért mondom, hogy a kettő közt nem volt semmi összefüggés. Nem az történt, hogy kiderült, hogy valami történt, és utána összeültünk, hanem a kettő egymástól független volt.

– *Így utólag milyen jelentőségét látod annak, hogy akkor, amikor kitört a forradalom, tulajdonképpen már létezett kvázi egy ilyen kis csoport, akik felkészültek voltak ilyen szempontból? Akik el voltak rá szánva, hogy bekapcsolódnak az ellenzéki életbe? Milyen jelentőségét látod ennek, hogy ez a kis csapat akkor már összeállt?*

– Ennek rendkívül nagy jelentősége volt, 89-től 92-ig az FMK részt vett az összes rendszerváltó törvény megalkotásában. 92-ig meg lett alkotva minden törvény, amit Mečiarék 92 óta bontanak le.

– *Az, hogy magyar részről már készen állt egy ilyen csapat, ez növelte a bizalmat a szlovákiai magyarsággal szemben a szlovák ellenzék oldaláról? Voltak ilyen jelzések szlovák részről?*

– Persze, ez teljesen evidens volt, de ez nemcsak ennek volt köszönhető, hanem az addig kialakult kapcsolatnak is. Tehát, hogy minket ismertek. Sziget, Tóth Karcsit, Öllöst ismerték, mi meg ismertük őket. Ezért ez egy fontos lépés volt. Az, hogy kialakult ez a csoport, az már sok mindennek volt a következménye, és az, hogy kialakult, ebből is következett sok minden. Ha nem lett volna ez a társaság, akkor biztos, hogy a szlovákiai magyarság 90 és 95 között passzívabb szerepet játszott volna az egész rendszerváltásban.

– *Szóval eltartott volna egy ideig, amíg megtalálja az utat a dolgokhoz?*

– Igen. Én úgy gondolom, hogy 89-től 92-ig történt meg a politikai és a törvénykezési rendszerváltás. A szocialista rendszert át kellett alakítani egy normális rendszerré.

– *Jó, de még mindig csak ott tartunk, azoknál a momentumoknál, ahol a magyarok ezekbe a folyamatokba bekapcsolódta.*

– Jó, csak a jelentőségéről kérdeztél. A jelentősége ez. Aztán az is fontos, hogy mi az első időszakban, az első fél vagy egy évben politikailag sokkal aktívabbak voltunk, mint a szlovákok.

– *És ezt majd elmondod. Ott fogjuk folytatni, hogy a november 17-i, prágai tüntetés és a VPN november 19-i megalakulása idejére ti már teljesen fel voltatok készítelve. Mit jelentett ez konkrétan azokban a napokban, amikor jöttek a hírek, hogy szerveződik Pozsonyban egy csapat? Hogyan reagáltatok erre?*

– Először is elváltunk egymástól 18-án éjjel. Mi akkor nem tudtunk még semmiről, és abban egyeztünk meg, hogy Karcsi, én, meg még valaki, vágsellyeiek, hogy reggel összejövünk, és írunk még valami nyilatkozatot. A lényeg az, hogy reggel meg is jelentem a Karcsinál, akkor már kiderült minden, tudtuk, hogy mi van. Akkor hirtelen kellett írni valamilyen nyilatkozatot, vagy valamit, ami erre a dologra reagál. Aztán mondtuk, hogy gyorsan el kell küldeni azokra a címekre, amiket akkor ismertünk Prágában és Budapesten. Emlékszem rá, hogy Karcsival írtuk ezt a szöveget, számolgattuk, hogy ezért hány évet lehet kapni, mert eléggé kemény szöveget írtunk, de azt mondtuk, hogy most már mindegy, hogy ha elkezdjük, végig kell csinálnunk, akkor már nincsen mire várni.

– *Hol akartátok közzé tenni?*

– Arra gondoltunk, és aztán meg is csináltuk, hogy elküldjük a Szabad Európának ezt a nyilatkozatot.

– *Így akartátok közzé tenni?*

– Persze. Akkor még nem voltak olyan lehetőségek, mint most. Azzal a céllal írtuk, hogy elküldjük az Amerika Hangjának, a Szabad Európának és Prágába is az általunk ismert címekre.

– *Akkor még mindig nem tudtátok, hogy Pozsonyban is szerveződnek?*

– Nem, akkor Pozsonyról még mindig nem tudtunk. Lehet, hogy nagyjából azon a napon, 18-án és utána este már a tévében is bementék, hogy Pozsonyban is van valami, vagy másnap mondták be, pontosan nem tudom. De aztán mi kapcsolatban voltunk egymással, és azt hiszem, hogy az Öllös vagy a Szigeti mindjárt másnap Pozsonyban volt, és mondta nekünk, hogy ott is van tüntetés, és hogy az Umelkában lesz gyűlés, azt hiszem rá két napra. Ez az Umelka söröző az öreg hídnál. Ott volt egy kiállítás, oda el is mentünk, már mint FMK-sok. Ott aztán nagy tömeg volt, és akkor a tömegből felállt Fedor Gál egy emelvényre, és elmondta a szövegét.

– *Mire tudsz visszaemlékezni abból a szövegből, mi fogott meg?*

– Hát, hogy milyen disznóság történt Csehországban, hogy milyen szemétséget csináltak a rendőrök, diákokat vertek meg, megölték az egyiket, akkor még úgy tudtuk, hogy megölték azt a diákot. Ez, aztán emlékszem fellépett még Feldek,

felolvasta a *Vyhlásenie radového člena KSČ* szövegét, vagy valami ilyen szöveget, hogy ő, mint a kommunista párt tagja önkritikát gyakorol. Valami szörnyű disznóságra jött rá, és így tovább. Azt hiszem aztán Öllös is felszólalt, vagy a Grendel, pontosan nem emlékszem. De annak meg volt a forgatókönyve, úgy-hogy abban már biztos szerepeltünk, és aztán be is írtuk magunkat valamilyen alapító tagnak.

– *Azt a forgatókönyvet ki tervezte meg?*

– Én nem voltam ott, de amennyire ismerem későbbről a VPN működését: Baján, Budaj, Snopko, ezek az emberek.

– *Maradjunk ennél az eseménynél. Próbálj meg visszaemlékezni, a legapróbb részletekig, hogy akkor, amikor a Fedor szólalt meg, milyen volt az emberek arca, vagy egyáltalán milyen volt a miliő? Mit éreztél te és a körülötted állók, milyenek láttad ott a helyzetet?*

– Elég nehéz visszaemlékezni erre, mert most már teljesen más világban élünk. Akkor egy olyan közegből jöttünk mi oda, ahol végül is 30 éves koromig teljesen kommunista rendszerben éltünk, és nem volt abszolút semmilyen lehetőségünk normálisan, nyilvános helyen beszélni olyan dolgokról, hogy például szükség van-e a kommunista pártra, vagy hogy szükség van-e arra, hogy csak egy párt legyen? Vagy egyáltalán, hogy bírálni lehessen ezt a rezsimet, és az emberek, akik ott álltak, és akik csinálták, vagy hallották, nekik egy óriási élmény volt. És a mi számunkra is egy óriási élmény volt ez, hogy ki lettek mondva a dolgok nyilvánosan, hogy nincs ott a rendőrség, vagy lehet, hogy ott vannak az ŠtB-sek, de nem mernek tenni semmit sem. Egy csomó embert láttunk, akiket ismertünk korábbról is. Művészklubokból, meg ilyen helyekről is. Az mindenki számára egy óriási élmény volt, hogy itt most a rendszernek teljesen nyílt bírálata kezdődik meg, de az is világos volt nekünk magyaroknak, ez elég kevés. Hogy ezeknek az embereknek a 99,99%-nak nincs ellenzéki tapasztalata, nem ismerik a csehországi, a magyarországi folyamatokat, fogalmuk sincs, hogy mit kellene csinálni. Eléggé nagy illúziókban éltek, ami aztán később meg is nyilvánult. (...)

– *Egyáltalán mennyi magyar volt ott? Próbálj visszaemlékezni!*

– Én csak azokra emlékszem, akik az FMK-ból voltak ott. Lehet, hogy voltak ott még, azt hiszem a Gyökerest láttam, de másokra nem igen emlékszem.

– *Újságírók, írók? Az FMK-sokból ki?*

– Öllös, Tóth Karcsi, Szigeti, Grendel, Oszkár, Nagyvendégi Éva, Nóra, én. Duray még akkor nem volt otthon.. Másokra nem emlékszem.

– *Te realista ember vagy. Nem gondoltad akkor, hogy itt bármi megtörténhet, és hogy mik lesznek ennek majd a következményei? Hogy odáig elmentek a dolgok, hogy ott a művészklubban a többiekkel együtt a rendszert döntögetted? Nem fordult ez meg a fejedben?*

– Ott, akkor nem. Előtte, amikor írtuk a Karcsival a nyilatkozatot, vagy amikor mentünk erre a tüntetésre, esetleg. Attól tartottunk, hogy vannak valamilyen speciálisan kiképzett kommandósok – tudtuk, hogy a belügyminisztériumnak van valami speciális egysége –, és attól tartottunk, hogy ezeket megpróbálják majd bevetni, mint amikor volt egy évvel korábban az a gyertyás tüntetés Pozsonyban. Én utána közvetlenül oda mentem, és láttam a Hviezdoslav téren, hogy mi maradt utánuk, azok után az emberek után. Inkább ilyentől tartottunk, hogy egyszer csak megjelennek, és elkezdenek rendet csinálni, hiszen láttuk, Prágában ütötték-verték a tüntetőket. Az, hogy mi lesz a munkahelyen, arra nem gondoltam.

– *Aztán onnét a művészklubból elindult ez a csapat kifelé, igaz?*

– Igen.

– *A Hviezdoslav térre. Este volt, sötét volt, onnét elindultatok. Mi történt utána?*

– Mentünk a Hviezdoslav térre.

– *Miért pont oda?*

– Ott egy prágai diák és Kňažko is beszélt.

– *Ez volt az első alkalom, hogy Kňažko kikerült a tömeg elé?*

– Szerintem igen.

– *Csak úgy spontán, vagy valaki megbízta?*

– Nem, már akkor a VPN-ben meg volt egy vezetés, ott volt, Langoš, Kňažko, Sýkora, Fedor Gál, Budaj.

– *És azután már forgatókönyv szerint ment?*

– Már az szerint. Ott már ezek a dolgok nagyjából meg voltak. Kňažko elkezdett beszélni a Slovenská besedában, de nagyon rosszul lehetett hallani, és akkor mondták, hogy menjünk ki. Utána elmentünk oda a Hviezdoslav térre, ott fel lehetett állni a szobor talapzatára. Mentek a villamosok, buszok. Többek közt fel lépett egy prágai diák meg valaki a Szabadságpártból is.

– *De akkor ezt Fedorék túrték? Ugyan volt valami forgatókönyv, de ez az egész szabad volt?*

– Persze. Úgy, ahogy jöttek a felszólalók, például egy Hlaváček volt az, aki részen ott össze-vissza beszélt. Nagyon rossz benyomásom volt erről.

– *Ott aztán befejeződött a demonstráció a Hviezdoslav téren, utána hova mentek ti, magyarok? Már akkor aznap napvilágot látott a VPN alapító nyilatkozata*

ta, ez volt 19-én este. 20-án nyilatkozatban hivatalosan is csatlakozott az FMK a VPN-hez. Ezt, gondolom, megelőzte valami.

– Igen, még az ezelőtti napon vagy órákban találkoztunk. Öllös és Szigeti be-
mentek a VPN akkori koordinációs központjába, ez ott volt a Színművészeti Fő-
iskolán, és elmondták, hogy kik ők, de ismertek bennünket, az FMK-t. Karcsi ott
dolgozott a Madáchban nem messze onnét. Mondták, hogy rendben, és minden-
ki azt kérdezte, hogy hol van Duray Miklós.

– Kik kérdezték?

– Kusý, meg a Šimečka. Mondták, hogy még Amerikában van, de hogy értesítik,
hogy mi történik. Aztán megalakult a koordinációs tanács, és abban Duraynak
mindjárt helyet biztosítottak. De mivel ő nem volt ott, abban egyeztek meg, hogy
addig valaki helyettesíti. Valaki olyannak kellett lenni, aki Pozsonyban dolgozik.
Végül Szigetit tettük be a koordinációs bizottságba.

– Azért nem olyan egyértelmű, hogy miért őt választottátok meg, választhatatok
volna akárki mást?!

– A Nagy Laci Magyarországon volt két hétig, ő nem lehetett. Karcsi nem tudott
annyira szlovákul, Grendel nem akarta elvállalni, Öllös tanított, megint csak nem
tudott elmenni, Nóra Galántán dolgozott... Szóval csak Szigeti jöhetett számí-
tásba.

– Szigeti Dunaszerdahelyen lakott?

– De ő akkor éppen nem dolgozott, ha jól tudom, így neki volt ideje. Elment az
első koordinációs ülésre, és képviselt bennünket. Aztán jött a hír tőle – nem tu-
dom pontosan mikor volt ez –, hogy mit kellene csinálni, mit kellene követelni.

– Amit Szigeti FMK-s nézetként képviselt a VPN tanácskozásain, az mennyire
volt azonos az FMK magjának a véleményével?

– Teljesen azonos volt. Ez általában úgy történt, hogy valaki feldobott valamilyen
témát, utána Szigeti telefonált nekünk, elmondta, hogy mi van. Aztán én is vet-
tem ki egy-két nap szabadságot, elmentem a Madáchba, és ott Öllössel, Tóth
Karcsival, Nórával, Balla Kálmánnal, Grendel Lajossal elkezdtünk gondolkodni,
írtunk valamilyen megoldásokat, jegyzeteltünk. Aztán Szigeti visszament. Egy-
szer jött egy olyan dologgal, hogy külpolitikai koncepciót kellene írni. Elkezdtünk
gondolkodni, és akkor azt mondtuk, hogy ki kellene lépni a Varsói Szerződésből,
menjenek ki az orosz csapatok, meg ilyesmi...

– Laci egyetértett azzal, hogy a ti helyzeteteket némileg megkönnyítette az, hogy
a Karcsiéknak, Nórának, Öllösnek és még néhány embernek voltak a magyaror-
szági nyári szabadegetemen szerzett politikai képzésük?

– Persze, ez teljesen egyértelmű volt. Egyrészt Magyarországról, másrészt csehországi kapcsolatokból. Magyarországon és Csehországban elég világos elképzelések voltak arról, hogy mit kéne csinálni.

– *Ezekon a szabadegyetemen ez át volt beszélve?*

– Igen. Teljesen világos volt, hogy meg kell szüntetnünk a kommunista párt vezető szerepét, be kell vezetni a többpártrendszert, ki kell nyitni a határokat, és az orosz csapatoknak el kell menniük az országból.

– *November 22-én volt egy nagy tüntetés Pozsonyban, azon 60 ezer ember vett részt. Azt tudod-e, hogy ki szólalt fel az FMK részéről?*

– Grendel.

– *Milyen előegyeztetés alapján történt, hogy éppen ő legyen az? A szlovákok ebbe belebeszéltek, vagy abszolút rátok hagyták, hogy ki legyen?*

– Azt mondtuk, hogy Grendel a legismertebb személyiség, megjelent neki akkor már egy szlovák könyve is, elég híres író volt, és őt ismerték.

– *Az nem volt lényeges, hogy mennyire karizmatikus az az ember? Mennyire tudja a tömeget megfogni?*

– Az nem.

Az FMK és a Fidesz pozsonyi megbeszélése 1990-ben (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

– *Tehát az nem volt szempont a szlovákok részéről, hogy csak olyanok lehetnek, akik megfogják a tömeget?*

– Nem, Grendelt ismerték, nem volt ellene kifogásuk. Tudták, hogy egy ismert személyiség. Nagyon sokan személyesen is ismerték, például Feldek közeli barátja volt. Tehát nem volt semmi komoly ellenvetés. És mi is arra gondoltunk, hogy Grendel olyan személyiség, akit a magyarok ismernek, és aki a magyarokat meg tudja nyerni.

– *Három nappal későbbi tüntetésen Grendel már magyarul szólalt meg. Ez meg volt-e beszélve, vagy ez csak úgy jött?*

– Meg volt beszélve.

– *Abszolút semmilyen ellenvélemény nem volt? Még Kňažko, Budaj részéről sem?*

– Nem. Ott ez nagyon spontán hangzott, meg nagyon jól hatott. Később voltak aztán problémák, amikor Konrád kezdett el magyarul beszélni. Ott már elkezdődött, hogy nem volna jó, ha ő magyarul beszélne, de aztán végül is megegyeztünk. De Grendel fellépésekor még forradalmi eufória volt, és mindenki boldog volt.

– *A Konrád fellépése előtt a VPN-esek közül konkrétan kiknek nem tetszett a dolog?*

– Nem tudom, mert nem vettem részt ezeken az előzetes beszélgetéseken, de azt tudtuk, hogy Konrád fel fog szólalni, és ez meg volt beszélve a VPN-esekkel. Konrád neve ismert volt, a VPN egy része tudta, hogy komoly ellenzéki ember, és mi azzal a tudattal mentünk oda, hogy Konrád fel fog szólalni. De nem szólították őt az emelvényre, nem hívták őt. Budaj és Kňažko irányították az egészet, és nekik kellett hívni az embereket. Aztán utána reklamáltunk, hogy mi van.

– *Tehát részükről sem volt valami nagy akarás? Visszatérve még november 25-éhez, akkor volt a Csemadok pozsonyi székházában egy tanácskozás. Ti voltak ott, mármint az FMK, a Magyar Diákszövetség, a Magyar Területi Színház sztrájkbizottsága és Dobosék. Ezen a tanácskozáson, ha jól tudom a Dobosék kísérletet tettek arra, hogy létrehozzanak egy egységes magyar politikai erőt. Mit tudsz erről elmondani, mire tudsz visszaemlékezni? Mennyire volt ez részükről egy átgondolt koncepció, vagy mennyire volt spontán, csak ott a helyszínen megfogalmazott elképzelés?*

– Elégé átgondolt volt. Nekünk az volt az elképzelésünk, hogy össze kell hívni a magyar erőket, és arra kell őket rábírn, hogy egységesen támogassák a VPN-t, és egységesen álljanak ki a forradalom mellett. És erről szerettünk volna velük beszélni, és Öllös ilyen értelmű előadást is mondott el, a mi nevünkben, hogy mi ezt így gondoljuk és ezt tapasztaljuk, bele kell kapcsolódn, az eseményekbe. A magyaroknak ott kell lenniük, és irányítaniuk kell a dolgokat Pozsony-

ban is és Prágában is. Nagyjából ezt tartották a színészek és a diákok is. Dobos, Szabó Rezső, meg a Csemadokosok, Duba, ezek az emberek egy sorban ültek, és közülük Dobos beszélt. Azt mondta, hogy pontosnak kell lennünk, s hogy először is a magyar egység megteremtésével kell foglalkoznunk, és neki van egy elképzelése, egy nyilatkozata, amit alá kellene írni. Létre kellene hoznunk egy nemzetiségi csúcsszervet, amiben mindenki szerepel, és ennek a nemzetiségi csúcsszervnek kellene irányítani a magyar törekvéseket. De aztán a vége az lett, hogy a nyilatkozatból semmi sem lett.

– *Ti még hajlottatok is volna arra, hogy ezt a magyar csúcsszervet létrehozzátok? Mert hát bementetek nyilatkozatot szerkeszteni.*

– Nem, mi azt döntöttük el, hogy mindenki, úgy ahogy van, megfeleljen a szlovák partnerének.

– *Ti azzal mentetek be nyilatkozatot szerkeszteni, hogy ezt átültessétek? Ők pedig azzal mentek be, amit mondtál? Tehát nem egyezhettetek meg.*

– Igen.

– *Az FMK részéről Öllös volt akkor a nyilatkozatfogalmazó, egyedül?*

– Azt hiszem, igen. Lehet, hogy Nóra és Hunčík is, de azt hiszem, hogy csak Öllös volt.

– *Tulajdonképpen, ha jól értem, a tanácskozás jelentős részében arról vitatkoztok, hogy összpontosítani az erőket a magyar csúcsszerv létrehozására kellene, vagy pedig a rendszerváltásra, hozzákapcsolódva a rendszerváltó erőkhöz. E körül ment a vita.*

– Igen.

– *Utána az FMK értékelte ezt a tanácskozást, ugye? Leültetek és értékeltétek. Milyen következtetésekre jutottatok, hogy ha a Csemadok, olyan marad amilyen, akkor mi fog következni a szlovákiai magyarok számára? És ha a szlovákiai magyarok jelentős része az egységes magyar politikai erő megalakításán fog fáradozni, akkor ebből mi fog következni?*

– Az nem merült fel ott, hogy egy nagy pártba kell tömörülni, mert akkor senki sem gondolkozott pártokban. Mi abban gondolkoztunk, hogy létre kell jönnie egy-két magyar pártnak, de ott más így nem gondolkozott. Mi úgy értékeltük, hogy a Csemadoknak nincsen belső energiája, hogy részt vegyen a dologban, ezért a leghelyesebb az volna, ha a Csemadok nem politizálna. Ott például még olyat is fejtegetett Szabó Rezső, hogy nem biztos, hogy a Csemadok nem indulhat a választásokon. Számunkra egyértelmű volt, hogy csak pártok indulhatnak. Mert ott ők teljesen ilyen korporatív módon gondolkodtak, hogy esetleg szövetkezetek, szakszervezetek és kulturális szövetség meg miegymás lesz a többpártrendszer. Mi csak néztünk, hogy miről beszélnek, hol élnek ezek az emberek.

– Tulajdonképpen a 68-asok voltak, akik a Fórum köré csoportosultak.

– Még utána is tulajdonképpen, amikor kellett embereket kooptálni, ővelük nem számoltunk. Ezekkel az emberekkel mi nem tudtunk rendszerváltást csinálni. És amikor felmerült annak a kérdése, hogy kiket lehetne bevinni a parlamentbe, amikor voltak a kooptálások, akkor már Dobos fel sem merült. A mi köreinken kívül Popély Gyula és Duray Miklós volt az, akikről azt mondtuk, hogy ezeknek az embereknek ott a helyük a parlamentben.

– Akkor, amikor ezek a kooptálások voltak, akkor még nem szerveződött az Együttélés, ugye?

– Nem.

– De a csírái már megvoltak?

– Nem, még a csírái sem voltak meg. Duray odajárt az FMK-ba.

– Én úgy tudom, hogy Duray nem sokáig maradt az FMK-ban, talán egy hétig.

– Azért annál hosszabb ideig. Mert tudom, amikor megjött Amerikából három vagy négy héttel a rendszerváltás után, akkor először Pesten volt, nem pedig Pozsonyban.

– Onnét jött a hír, hogy Duray itthon van?

– Igen, és aztán elmentünk hozzá, és elkezdtek neki magyarázni, hogy mi van itt, és teljesen abban voltunk, hogy ő most fogja magát és hazajön. Mondtuk neki, hogy haza kell jönnie, neki ott a VPN-ben a helye, a koordinációs bizottságban. Szigeti helyett neki kell járni különböző dolgokra, be kell menni a szövetségi kormányba, képviselőnek kell lennie. Ő azonban fanyalgott, hogy miért így, meg úgy. Ott volt Popély Gyula, aki szintén elmondta, hogy ezt meg azt kell csinálni.

– Duray veletek, vagy utánatok jött haza?

– Utánunk, pár nappal.

– De, amikor elindultatok, még nem tudhattátok, hogy jön-e vagy sem?

– Ő mondta, hogy fog jönni, csak még el kellett intéznie pár dolgot. Ő nem mondta, hogy nem fog jönni.

– Tehát ígéretet tett arra, hogy majd jön.

– Igen. Nem mondta, hogy nem fog jönni, csak nem volt olyan lelkes, mint ahogy azt mi elvártuk volna.

– *Ő nem tudta felmérni, nyilván, nem volt benne. Aztán decemberben hazajött Duray, és Pozsonyban azonnal bekapcsolódott a forradalomba, vagy pedig hagyta...?*

– Járt be a VPN-be, járt be hozzánk.

– *A koordinációs tanácsban aztán végül felváltotta a Szigetit?*

– Nem váltotta fel. Azt mondta, hogy ez elég nagy feladat. Ő most nem akar, sokáig volt Amerikában.

– *De felválthatta volna?*

– Persze, hisz az ő helye volt. Járt be hozzánk az FMK-ba, ott szoktam vele beszélgetni. Aztán egyszer azt mondta, hogy elvállalna az FMK-ban titkári helyet. Aztán mi jelöltük a szövetségi kormányba. Tulajdonképpen ezért jött haza, mert mi jelöltük oda nemzetiségi miniszteri posztra. A VPN-en belül történt megegyezés, hogy a VPN fog javasolni egy nemzetiségi miniszteri posztot, és a miniszteri posztra Duray Miklóst fogjuk jelölni. Ezzel mentek el Prágába tárgyalni, Szigeti is, meg a többiek is. Arra a hírre Duray Miklós hazajött, hogy őt jelöljük erre a posztra. El is mentek Prágába.

– *Ez tulajdonképpen miniszterelnök-helyettesi poszt volt. A kisebbségi ügyek a miniszterelnök-helyettesi poszthoz tartoztak?*

– Igen, többek közt ez volt a gond. Marián Čalfa ellene volt a dolognak. A VPN felállított egy sorrendet, hogy mi a legfontosabb, amit el kell érni, és ez a miniszteri poszt csak a második, vagy harmadik helyre került, aztán végül is ezt a posztot engedték, hogy jól van, akkor ez nem kell.

– *Ezt az egyet?*

– Mást is, ez is köztük volt. Miklós számára ez egyfajta töréspont volt. Mert ott és akkor úgy tűnt, hogy ő is ott lehet azok között, akiket ismert. Ott volt Čarnogurský, ott volt Kusý, ott volt Šimečka, ott voltak a csehek, akikkel aláírta a Chartát. Akkor úgy tűnt neki, hogy mégiscsak van igazság a földön. És végül azzal kellett neki hazajönnie, hogy ezt a posztot nem sikerült elérnie. Ez nagyon érzékenyen érintette őt.

– *Lehet, hogy Duray emiatt arra is gondolhatott, hogy ha a VPN és az FMK kelő határozottsággal kiállt volna mellette, akkor ez a miniszteri poszt talán meg lehetett volna.*

– Nem tudom...

– *De most én arra gondolok, hogy az FMK-soknak lehetett volna lehetőségük meglobbizzni, és talán meg is lobbizták, tehát ezért kérdezem, hogy kinek volt ekkor szava ebben az FMK részéről?*

– Szigetinek volt szava ebben.

– *Két nappal később a szövetségi kormány után megalakult a szlovák kormány is. A szlovákiai miniszterelnök-helyettesnek akkor Varga Sándort jelöltétek. Akkor nem merült fel esetleg Duray Miklós?*

– Az egészen más volt. Szlovákiában egy kicsit másképp mentek a dolgok. Amikor tudomást szereztünk róla, hogy új szlovák kormány fog alakulni, akkor felkérték a Csemadokot – de nem a VPN –, hogy a Csemadok jelöljön valakit. De kikérték a mi véleményünket is. Ez már nem volt olyan tiszta ügy. Nekünk tulajdonképpen nem volt kifogásunk Varga Sanyi ellen, de aztán Varga Sanyi különösképpen nem járt hozzánk az FMK-ba.

– *Mit lehetett tudni akkor a kormány tevékenységéről? Varga Sándor adott nektek áttekinthető tájékoztatást?*

– Nem nagyon.

– *Akkor honnan lehetett tudni a kormányról?*

– Hát akkor a kormány nem is volt nagyon fontos. Az igazán fontos dolgok a VPN koordinációs centrumában és a parlamentben dőltek el. Mi erre a kormányra úgy tekintettünk, mint egy dízseregire, amik azért vannak ott, hogy csináljanak dolgokat. Akkor a kormányt nem tekintette senki fontosnak, mert tudtuk, hogy a lényegesebb dolgok nem ott, hanem Prágában dőltek el a szövetségi kormányban és a szövetségi parlamentben. Ez az egész szlovákiai dolog kicsit olyan másodrendű volt, és a kormány duplán másodrendű volt. (...)

– *Az FMK első országos közgyűlésére december 17-én került sor Dunaszerdahelyen. Ezen 300 küldött vett részt, és ott olvastátok fel az ideiglenes szabályzatot is. Mennyire volt előkészítve ez a közgyűlés vagy mennyire volt improvizált? Mennyire befolyásolták az ott lévők elképzelései? Mi maradt meg benned az első közgyűlésről, kaotikus volt, rendezett volt, szervezett volt, nem volt szervezett? Képzeld el, hogy egy pártnak az alapjait kellett ott megbeszélni. Mennyire volt ez előkészítve?*

– Elő volt készítve, de ennek az előkészítésében én nem vettem részt. Politikai szövegeket írtunk, meg politikai nyilatkozatokat készítettünk. Beszámoltunk arról, hogy mi van a VPN-ben. Még előtte csináltunk kerületi találkozót Közép-Szlovákiában, Kelet-Szlovákiában. Közlöttük az *Új Szóban*, hogy hol leszünk, akit érdekel, az jöjjön el, és sok embert így ismertünk meg.

– *Ezek az első vidéki utak milyenek voltak?*

– A hangulat nagyon barátságos és nagyon érdekes is volt a legtöbb helyen. Ezekről nem maradt semmi különösebb emlékem, mert ezek beleillettek az akkori légkörbe. Voltak ismerősök, voltak új emberek, akiket ott ismertünk meg. Nagyon jól elbeszélgettünk. Egyszer elmentünk Királyhelmece, és ott csináltunk

egy ilyen gyűlést. Össze is jött egy csomó ember, lehetettek olyan 200-an. Mi elmondtuk a szövegünket. Ott volt Világi Oszkár, Tóth Karcsi, én, Öllös, mondtuk a szövegeket. Mikor mentem ki, felállt egy fekete ember, mondta, hogy ő Gyimesi György, és mondott egy olyan szöveget, hogy... Én akkor nem tudtam ki ő, csak ott láttam meg. Mondta, hogy vigyáznunk kell, össze kell fognunk, meg hogy teljesen távol állt tőle ez a forradalmi világ. Aztán más emberek is beszéltek, és az egész zavaros volt. Láttuk, hogy ennek a Gyimesinek komoly befolyása van. Ott volt Fuksz Sándor is, akit ismertünk korábról, biciklitúrákról, és mondta, hogy nem baj, a Gyimesi tulajdonképpen kiállt mellettünk. Aztán felállt Pirovits, és olyan volt, mint amikor a vízbe belemegy egy szép, világos, nagy üvegoszlop, és látni, hogy körülötte minden zavaros. Mondtuk, hogy ez az ember ért bennünket, és érti azt, hogy mi folyik ebben az országban. Amikor ő elmondtta, hogy mit kéne csinálni, akkor megint felállt öt ember, hogy miért? Aztán felállt Horváth Dénes, szintén odavalósi, és azt mondta, hogy Pirovits a környék legjobb jogásza, ő tudja, hogy ezeket a dolgokat hogyan kell csinálni. Ezt megjegyeztük magunknak, ez így megmaradt bennem.

– Szóval erről a december 17-i közgyűlésről nem maradt meg semmi benned?

– Annyi maradt meg, hogy ezek az emberek mind megjelentek, eljött Csala Kornélia Kassáról a két lányával. Ott már őket ismertük, de voltak olyanok is, akiket nem. Mindenki nagyon lelkes volt.

– Ott már a pártalapítás felé tereltétek a dolgot?

– A párt az csak később lett.

– Jó, a mozgalom felé?

– Persze. Megválasztottuk az ideiglenes választmányt, meg a szóvivőket. Ez az egész FMK közgyűlés azért jött létre, hogy az akkor aktív emberek kapjanak valami legitimitást.

– De december 27-én már az ideiglenes kormány működött, és ti látogatást tetek az oktatásügyi miniszternél. Milyen elképzelések voltak akkor erről?

– Ki volt akkor az oktatásügyi miniszter? Már a Kováč lett volna?

– De abban megegyeztek állítólag, hogy mintegy 200 magyar pedagógus tanul majd a Nyitrai Pedagógusképző Karon. Arra lettem volna kíváncsi, hogy voltak-e esetleg olyan kérések, amik a sajtóban nem jelentek meg, de elő lettek terjesztve és nem lettek teljesítve?

– Tudom, hogy volt egy találkozó, amin megegyeztek minden lényeges pontban a miniszterrel. Megegyeztünk abban, hogy szükség van a magyar pedagógusképzés megoldására, szükség van magyar nemzetiségi miniszter-helyettesre és ebben meg is tudunk egyezni. Aztán utána – hogy ezen a találkozón, vagy más találkozón, azt már nem tudom pontosan – Öllös kifejtette, hogy az FMK-nak mi-

lyen elképzelései vannak az autonóm iskolákról meg a kisebbségi autonómiáról, és ettől teljesen megrendültek a VPN-esek, Kováč és a helyettese is. Ezek után mintha teljesen megfagyott a légkör. Arról volt szó, hogy Nagy Laci lesz a helyettese az oktatásügyi miniszternek, mert ő pedagógiai pályáról jött, de erre azt mondták, hogy akárkit, csak az FMK-ból senkit, mert itt valami ördögi terv készül. Kováč elkezdett mindenféle titkos terveket keresgélgni az FMK körül. Elégge nagy bizalmatlanság alakult ki.

- *Lehet, hogy ide vezethető vissza a későbbi bizalmatlanság a VPN-ben.*
- Azt hiszem, igen.
- *Mert erre én is emlékszem, nagyon sokáig volt a sajtóban is, és éppen ezért, mert sokan figyeltek rá, nyilván a VPN-ben is beszédtéma volt.*
- Egészen addig úgy készültünk, hogy Nagy Laci lesz a miniszterhelyettes. És egyszer csak puff, vége az elképzelésnek.
- *Végül még kiderül, hogy Öllös a hibás ezért?*
- Öllös mondta el, de mindannyian egyetértettünk vele.
- *Ha jól tudom, még az ominózus második oktatási miniszteri látogatása előtt, a VPN és az FMK megegyeztek egy nemzeti kisebbségről szóló közös dokumentum kidolgozásában. Ez a megoldás nehezen, vagy könnyen született meg?*
- Ebben megegyeztünk, teljesen, vita nélkül. Azt mondták a VPN-esek, hogy ez egy fontos téma, írjunk egy szöveget, és majd ők aláírják. Nóra írt egy szöveget, két-három találkozáson ezt összezsírozták Langošsal és Šimečkával. Nagyon jó szöveg volt. De ők valójában nem tudták, hogy mit írnak alá. Amikor meglátták a szlovákok, akkor döbbentek meg, hogy hogyan lehet ilyen dolgot aláírni a VPN-ben. Tulajdonképpen sokan sokáig nem tudták, hogy mit írnak alá. Nem fogták fel az értelmét.
- *Annyira nem voltak politikailag képzetlenek, Fedor, Šimečka nem tartozott ebbe a kategóriába.*
- Ők tudták mit írnak alá. Csak ők azt hitték, hogy a többségnek ez a véleménye.
- *Inkább azt akarták hinni.*
- Ez egy teljesen polgári jellegű nyilatkozat volt.
- *Január 18-án viszont a Polgári Fórum tanácsát tájékoztattátok a kisebbség helyzetéről. Ott mi volt?*
- Nóra meg én voltunk ott. Nagyon érdekes volt, mert mentek sorban a dolgok. Előttünk az OF koordinációs tanácsa az ifjúság meg a sport helyzetével foglalko-

zott. Aztán jöttünk mi. Nóra elmondta először azt, hogy miről fogunk beszélni, és előadta a dolgokat, hogy milyen a helyzetünk, mit akarunk, mit csinálunk. Aztán jöttek a kérdések, és a képviselők jelentős része – teljesen meglepődöttünk ezen – azt kérdezte, hogy nem akarunk-e határmódosítást?

– Kik kérdezték?

– Hát az OF-esek.

– Szlovákok nem voltak ott, csak csehek?

– Csehek voltak. És mi teljesen megdöbbenünk, hogy miről beszélnek ezek, honnét veszik, hogy határmódosítást, meg revíziót szeretnénk. Álmunkban sem gondoltuk arra, hogy ez egyáltalán téma lehet. Pedig ők komolyan kérdezték. De mondtuk, hogy nem. Lehetne ez is egy megoldás, de mi éppen másra gondoltunk. Aztán utána rájöttünk, hogy ők azért foglalkoztak ezzel a dologgal, mert potenciális veszélyt láttak benne.

– Tehát valójában nem is azért hívtak fel titeket, mert komoly megoldási javaslatokat akartak hallani a magyar kisebbség helyzetének javítására? Meg voltak róla győződve, hogy ti határmódosítást akartok?

– Igen, mert valaki mondta nekik.

– Tehát ennyire nem voltak a reális szlovákiai helyzetről tájékozódva?!

– Ezen nagyon meglepődöttünk mind a ketten.

– De ha már ott voltatok, akkor azért beszéltetek a saját elképzeléseitekről?

– Persze, mi aztán elmondtunk mindent, de azt már láttuk, hogy azért nem egészen hitték el.

– Maradjunk még a cseheknél. Voltak biztos törekvések, hogy valahogy bejussatok ti is a csehszlovák parlamentbe, hogy helyet kapjatok a kormányban. Hogyan próbáltátok meg ezt a törekvést érvényesíteni, tehát milyen vonalakon? VPN-en keresztül, vagy más vonalakon is?

– A VPN-en keresztül.

– Mikor volt az téma, egyáltalán, hogy a szövetségi parlamentben a magyarok milyen arányban képviseljék magukat?

– Normális arányban, az az 10%, 1990. január elején.

– Ezt a VPN elismerte. Csak azért mondom, mert nem voltak még parlamenti választások. Kooptálásoknál is elismerte?

Az FMK első közgyűlése, 1990. február – Grendel Lajos, Gémesi Károly, Pirovits László, Kovács László, Sándor Eleonóra, Öllös László, A. Nagy László (Fotó: Berta András)

– Ezt a VPN-ben senki sem kérdőjelezte meg. Mindenki számára világos volt, hogy a leváltott magyar képviselők helyére csak magyarok mehetnek.

– *Tehát nem volt olyan, hogy a csehek menjenek a helyükre, legalább részben?*

– Nem. Németh Zsuzsa, Sándor Nóra, Világi Oszkár, Popély Gyula, Duray és később Gémesi Károly. És lehetett volna még egy, de azt elszűrtük, Somogyi Szilárd még nem volt 21 éves. Akkor lett volna 7 képviselőnk. Aztán, mikor bekezdült oda Popély és Duray, akkor azok összeálltak a magyar kommunistákkal és elkezdtek szervezni az Együttélést.

– *Mi az a mindjárt?*

– Februárban, márciusban.

– *Hogy jöttek el egyáltalán hozzátok azok a hírek, hogy Duray mégsem marad az FMK-ban, és saját pártot alapít? Mikor történt ez?*

– Úgy, hogy amikor kooptáltuk őt, akkor két dolog történt, az egyik az, hogy Popély Gyulával, Sidóval és Vitéz Erikával benyújtottak egy törvényjavaslatot a magyar egyetemről.

– *De a magyar egyetem az nem januárban volt, mert januárban voltak a kooptálások.*

– Akkor valamikor februárban.

– *Azért mondom, hogy a legelső dolog talán nem ez volt, hogy meg fogja alapítani a pártját.*

– Jó, lehet. Szóval megkezdődtek Duray Miklós körútjai Dél-Szlovákiában, és mindenhol jöttek a hírek, hogy ezeken a találkozókön Duray Miklós szidja az FMK-t, hogy az nem képes önálló magyar politikára, őt is korlátozza, és hogy szükség van egy igazi magyar pártra, sőt nemcsak erre, hanem elkezdte támadni az embereket, például Világi Oszkárt. Erre persze mi is felkaptuk a vizet, és aztán mi is elkezdtük mondani, hogy miféle dolgokat csinál Duray Miklós. Szóval kezdett belőle egy kicsit kellemetlen vita kerekedni, ráadásul nyilvános vita. Meg aztán valamikor februárban, megjelent az *Új Szóban* nagyon előkelő helyen egy alapító felhívás. És ezt a felhívást megelőző napon Duray feljött Popély Gyulával, Gyurcsík Ivánnal és még néhány emberrel a VPN-be hozzánk, és azt mondta, hogy mi itt most egy pártot, vagy egy mozgalmat fogunk létrehozni. Nagyon jó lenne, hogyha nem veszekednénk egymással, és nagyon jó volna, ha ővele csinálnánk a dolgokat, mert ő úgy gondolja, hogy ez a VPN-ben nem fog menni. Hogy mi csak a VPN-nek vagyunk a része, nem vagyunk igazi párt. Arról akart meggyőzni, hogy ha vele fogunk menni, akkor jó lesz. (...) De tulajdonképpen másnapra kiderült, hogy nem volt semmilyen lehetősége. Akkor már az *Új Szóban* ott volt a nyilatkozat, hogy kik az alapítók, és nyilvánvaló volt, hogy a Csemadok struktúrájára épült az egész. Ez előre adott dolog volt. Nem is igazán tudom, hogy miért jöttek el hozzánk ezt bejelenteni.

– *Akkor, amikor január 30-án a lemondott képviselők helyére léptek az új magyar képviselők, akkor Duray és Popély azonnal csatlakoztak az ellenzékhez, gondolom a kommunisták voltak akkor még.*

– Ők azt mondták, hogy rosszul látjuk, mert nem a kommunistákkal álltak össze, hanem a magyarok álltak össze magyarokkal. De mondtuk neki: „Nem látjátok, hogyan néz rátok a szlovák ellenzék, hogy Duray Miklós végre beül a parlamentbe, és első lépése az, hogy Sidó Zoltánnal elmegy tárgyalni, aki megszavazta 89 októberében a kommunista tüntetésellenes törvényt, azzal lép fel közősen.” Mondtuk neki, hogyan lehet ilyet csinálni?

– *És a VPN és a Polgári Fórum, hogyan értékelte ezt? Végül is Duray közismert személyiség volt.*

– Nagyon negatívan és lehangoltan kérdezték, hogy mi ez. Mi kooptáltuk őt, még Popélyt is. Ez egy nagyon kellemetlen helyzet volt, mármint nekünk. És igazából mi sem értettük, hogyan lehet ilyet csinálni, hogy Duray Miklós összefog azzal a Sidó Zoltánnal, aki egy közismert kommunista volt, és köztudott volt, hogy megszavazta a gyülekezés lehetőségét tiltó, úgynevezett kommunista gumibot-törvényt 89 őszén.

– Utána február 9-én már előterjesztették a Jókai Mór Egyetem megvalósításáról szóló törvénytervezetet. Ennek milyen visszhangja volt a VPN-ben?

– Elég rossz volt.

– Konkrétabban? Kik voltak azok, akik számon kérték tőletek, hogy az az ember, akit ti kooptáltatok a parlamentbe, most mit csinál?

– Budaj, Kňažko, voltak emberek, akik azt mondták, hogy nem volt ez előre megbeszélve, olyan új platform a politika terén, amire nem voltak felkészülve. Idegen volt ez az egész.

– Az FMK táborán belül ez elősegítette olyan hangoknak a megszólalását, hogy végül is, itt esetleg ilyen módon is meglehet oldani a kisebbségi pedagógushitányt. Az FMK-n belül ez megosztotta-e az embereket?

– Nem. Világos volt, hogy ennek csak propaganda jelentősége van. Miklós el sem jött megvédeni ezt a törvénytervezetet a szlovák parlamentbe. Mert a szövetségi parlament kikérte a szlovák parlament a véleményét, és a szlovák parlament iskolaügyi bizottságának kellett volna ezt megvitatni, ahol történetesen Grendel Lajos volt a mi részünkről, és ezen a megvédésen nem vett részt sem Sidó, sem Duray. Volt egy megbeszélés a Csemadokban, ahova a Nóra elment. Ő a szövetségi parlament képviselője volt. Ennek a megbeszélésnek az volt a célja az ő részünkről, hogy Nóra támogathatná ezt a törvénytervezetet a szövetségi parlamentben. Nóra azt mondta, hogy miért ne, de itt, meg itt rossz, és akkor azt mondták, hogy áruló az, aki nem bírja megérteni ezeket az ökörségeket. Aztán elkezdtek terjesztetni, hogy az FMK tagadja, pedig az FMK sehol sem szavazott ellene. A szövetségi parlamentben nem volt erről szavazás, az itt volt Pozsonyban. Pozsonyban, amikor meg kellett volna védeni, nem jelent meg sem Sidó, sem Duray, Grendel nem volt szintén, tehát nem is támadt ez ellen, így a bizottság nem is ajánlotta. (...)

– Az Együttélésnek az a javaslata, amely az 5 %-os szavazati küszöb eltörlését követelte a választások előtt, az milyen reakciókat idézett elő? Ezt az 5%-ot általánosságban kérték eltörölni, vagy csak a kisebbségek számára?

– Csak a kisebbségek számára kérték eltörölni.

– És ez az FMK és a VPN között...?

– Mi akkor azon az állásponton voltunk, hogy aki politikából akar élni, az alapítson egy pártot, és kösse a koalícióhoz, mert akkor a koalíció még előnyökkel járt. Ezért működünk együtt a VPN-nel. Egyébként ez kényes kérdés volt, nemzetiségi pártok nem léteztek, és ma sem léteznek.

– Egyáltalán lett volna ennek valamilyen veszélye, hogy több kis magyar szerveződmény bekerült volna a parlamentbe, és akkor nem tudott volna effektív politikát gyakorolni a magyarság?

– Mi akkor ebben nem gondolkodtunk. Mi akkor úgy láttuk, hogy az Együttélés kommunisták és ŠtB-sek gyülekezete, ami igaz volt. Az Együttélés, például nem volt hajlandó átvilágítani a képviselőit, a mi kétségeink megalapozottak voltak, és igazán semmi érdek nem főzött ahhoz, hogy ilyen ŠtB-gyülekezetet besegítsünk a parlamentbe.

– *Azért később ez ellenetek fordult. Én emlékszem erre, hogy végül is hátat fordítottatok az Együttélésnek, de később joggal mondhatták, hogy hát a VPN-esek első embere Ján Budaj szintén ŠtB-s volt.*

– Igen, azzal a különbséggel, hogy róla még a választások előtt kiderült, az átvilágítás során, amit a VPN megcsináltatott. Akiről kiderült, hogy ügynök volt, azt le is vette a listáról.

– *Emlékszel a március 5-i kihelyezett kormányülésre, ami Komáromban volt? Te ott voltál? Mit tudsz erről?*

– Igen ott voltam. Az egy nagy színjáték volt.

– *Kinek a részéről volt nagy színjáték?*

– A maticások részéről meg a kormányhivatal részéről. Az ülést az öreg Lexa – ez nem az a Lexa, hanem az apja –, vezette, ő volt az, aki először szót adott a nézőtérben elhelyezkedő embereknek, akik a járási és kerületi hivatal vezetői voltak. Lehetett látni, hogy nagyon meg volt tervezve, és Lexa dirigálta, hogy most ki fog fellépni. A magyarok közül, azt hiszem, csupán a komáromi járási hivatal vezetője, meg még ketten kaptak szót. De ez elég erőltetett dolog volt, mert az egyik ilyen örök felszólaló, az éppen Mečiar volt, akinek egy nagyon durva felszólalása volt. Mutogatott Sidóra, és azt fejtegette a végén, hogy „Mi tudjuk, hogy politikai tevékenységet folytattok, és ezt lehet csinálni, – mondta a Mečiar –, de ezt ne csináljátok a kulturális pénzekből. Amivel mi teljes mértékben egyet is értettünk. De ez már eléggé durva dolog volt, főleg, mikor már látam utána, hogy itt ez az egész meg van szervezve. Az öreg Lexa hívta elő az embereket, akik elmondták, hogy a magyarok mit akarnak itt, szét akarják verni az iskolákat, mindenféle kétnyelvű táblákat akarnak, meg ilyenek.

– *De hisz még csak március 5-e volt. Tehát, te úgy gondolod, hogy ez az ŠtB által megkomponált dolog volt?*

– Úgy gondolom, hogy az ŠtB és a szlovák kormány, a szlovák nacionalista körök által közösen megkomponált dolog volt. Ott az teljesen világos volt, hogy ez itt nem spontánul történik, hanem előre meg volt beszélve.

– *És Mečiar itt ebben egy figura volt, aki játszotta a maga szerepét.*

– Igen.

– Ott az A. Nagy felszólította a Mečiar, hogy határozottabban lépjen fel a nacionalizmus ellen. Erre nem emlékszel?

– Nem.

– Arra sem, hogy mi volt erre Mečiar reakciója?

– Nem.

– Utána, tíz nappal később a szlovák kormány állást foglalt Szűrös Mátyás Havelhez intézett levelével kapcsolatban. Szűrös megvádolta a szlovákokat, hogy ellenséges politikát folytatnak a magyarokkal szemben. Erre vissza tudsz emlékezni? Egyáltalán mik voltak ennek az előzményei magyar oldalon, és mennyire illett bele a Durayék játszmájába? Mennyire segítette hozzá a szlovák kormányt és a szlovák nacionalista erőket, hogy élezzék a nemzetiségi feszültséget?

– Ez az a levél, amit a Szűrös írt a köztársasági elnöknek. Hát ezt az FMK elég reálisan ítélte meg, mert ez a levél tartalmazott olyan dolgokat, ami 90%-ban nem volt igaz.

– Tehát túlzó volt.

– Túlzó, és olyan dolgokkal vádolta a Havelt, amiről a Havel nem is tehetett, és ami nem is volt igaz, és akkor azt mondtuk, és azt hiszem jól is gondoltuk, hogy ez megint a Miklóséknak, a Csemadoknak az akciója.

– És valóban, később beigazolódtott, hogy ez az ő akciójuk volt, és az ő nyomásuk alatt írta Szűrös ezt a levelet?

– Mi ezután nem kutattunk. Ez megérkezett Prágába, Szigeti ezt megkapta, hogy hozza el Pozsonyba, nézzük meg, véleményezzük, írjunk egy választ Havelnek, hogy mi a tartalma a levélnek. Ezt, azt hiszem, meg is írtuk, Szigeti el is vitte, aztán az egész ügy valahogy elaludt. Úgy tudom, Havel nem is válaszolt Szűrösnek.

– De ez nem segített a szlovák és a magyar politikai elit közti bizalom elmélyítésében.

– Nem, mert ez az egész Szűrös-ügy eléggé szerencsétlen dolog volt, Szűrös futtatni akarta magát a hazai közvélemény előtt, hogy ő foglalkozik ezzel a kérdéssel. Gondolom a Miklósék meg azt mondták, hogy meg kell kicsit piszkálni a cseheket. Benne volt a Jókai Mór Egyetem, meg a pedagóguskérdés, hogy nincs megoldva, noha akkor már meg volt a terv, hogy 200 meg 400 diákot fognak felvenni Nyitrán.

– A nyári választások előtt felvettétek-e hivatalosan a kapcsolatot az akkori politikai magyar vezetéssel és az egyes pártokkal?

- Nem nagyon. A VPN-ben ez nem volt központi téma, az SZDSZ-t ismertük.
- *Úgy gondoltátok, hogy erre még lesz idő?*
- Eléggé el voltunk foglalva a saját dolgainkkal.
- *Arra nem figyeltetek fel, hogy a később megalakult Együttélés eléggé intenzíven tartja a kapcsolatot Magyarországgal?*
- Felfigyeltünk, de a mi képviselőink Pozsonyban és Prágában azzal voltak elfoglalva, hogy az összes rendszerváltó törvény meg legyen szavazva. Nekünk igazából nem volt időnk sem kedvünk, hogy Magyarországgal foglalkozzunk, és arra figyelünk, amit a Miklós és Popély Gyula csinált.
- *A március 26-ai magyarországi parlamenti választásoknak volt-e valamilyen kihatása a szlovákiai eseményekre?*
- Akkor az MDF került kormányra, aminek az akkori hivatalos álláspontja az volt, hogy minden környező országban támogatni, preferálni kell egy magyar pártot, tehát a Vajdasági Magyarok Szövetsége, a Romániai Magyarok Demokrata Szövetsége, Csehszlovákiai Magyarok Demokrata Szövetsége és így tovább.
- *Miért Együttélés lett és miért nem szintén demokrata szövetség?*
- Azért, mert a Csemadok eldöntötte azt, hogy nem fog átalakulni párttá. Ez volt a probléma, és ezért volt kénytelen Duray Miklós létrehozni az Együttélést.
- *Áprilisban, amikor már választási szerződésen gondolkodtak a pártok, a választási koalíciókon, fel sem merült bennetek, hogy a magyar pártokkal lépjetek koalícióra. Mert akkor már az MKDM is alakulófélben volt. Milyen kapcsolatokat volt az MKDM-el. Az MKDM-nek a megalakulását még támogattátok is, ha jól tudom? Milyen volt ez a kapcsolat, mit érdemes róla elmondani?*
- Igen, nekünk az volt az elképzelésünk, hogy Szlovákiában a magyarok között létre kell hozni egyfajta párhuzamos társadalmat. Nem gondoltuk, hogy maguktól is létre fognak jönni politikai pártok, civil szerveződések, s ezek be fognak kapcsolódni az ország társadalmi életébe. Ilyen szempontból tulajdonképpen örültünk annak, hogy a kereszténydemokraták próbálnak szervezkedni, és próbálnak valamilyen pártot csinálni. Bár őszintén szólva, most így visszagondolva, eléggé merev elképzelés volt a mi részünkről, hogy mi, mint FMK, más pártok létrejöttét támogattuk. De ez abban az időben volt, amikor már lehetett látni, hogy Duray Miklós saját pártot fog alapítani, és azt gondoltuk, hogy nem árt, hogy ha hárompólusú lesz a szlovákiai magyar politika. Sőt, akkor még azzal is számoltunk, hogy létre fog jönni valamilyen baloldali párt is.
- *Tehát decemberben-januárban az MKDM akkori politikai személyiségei keresték egy majdani szervezeti struktúrának a legideálisabb, legmegfelelőbb formáját. Honnan lehetett azt tudni decemberben, januárban, hogy végül is Duray Mik-*

lós létrehozza a pártját? Akkor még ennek talán nem voltak egyértelmű jelei? Amikor ti arra törekedtetek, hogy az MKDM kapcsolódjon be, ahogy mondtad, a szlovákokkal párhuzamosan a politikai életbe?

– Voltak jelei, hogy Duray Miklós saját pártot akar csinálni, elsősorban abból, hogy már nem vett részt az FMK munkájában. Másodsorban abból, hogy az energiájának a nagy részét csak erre kezdte fordítani. Tehát megpróbálta a Csemadokot párttá alakítani, ahol aztán az volt az első reakció, hogy a Csemadok majdnem szétrobbant. Meg is jelent erről az interjú a *Napban*. Harmadrészt pedig abból, hogy amint képviselővé tettük őt a parlamentben, abban a pillanatban összeállt az ott lévő kommunista képviselőkkel, és elkezdett egy nagy körutat Dél-Szlovákiában. Nem lépett be, nem vett részt a VPN koordinációs centrumának a munkájába.

– Akik később lettek csak magyar kereszténydemokraták, először a keresztényklubok tagjaival, milyen közös rendezvényeket szerveztetek? Hogyan tudsz ezekre az első hónapokra visszaemlékezni? Akkor még voltak tüntetések, különböző közös akciók?

– Nem emlékszem arra, hogy a keresztények bármilyen módon, legalábbis az általunk ismert körökben, részt vettek volna a forradalmi eseményekben. Biztosan ott voltak sok helyen, rendezvényeken, munkahelyeken, de nem mint keresztények. Nem is volt lehetőségük megjelenni, mert nem voltak megszervezve. És mivel nem is voltak ilyen jellegű ambícióik, ezért ők inkább a hitélet felé fordultak, és azt lehetett mondani, hogy igazából mi nem is vettük őket annyira komolyan. Annak, hogy nem vettük komolyan őket, teljesen érthető okai voltak. A keresztényeknek nem volt még programjuk sem; elég, ha azt elmondom, hogy a kereszténydemokraták programja 1990-ben a Surján-féle kereszténydemokrata néppárt lemásolt programja volt. Szóról szóra, a helyesírási hibákkal együtt. Így mi őket igazából nem vettük komolyan. Inkább a VPN-re koncentráltunk. Csak olyan értelemben vettük komolyan őket, hogy láttuk, hogy az Együttélés később megpróbálja őket különféle, eléggé el nem ítélt módszerekkel bekebelezni.

– Március végén a szlovákiai magyar és a szlovák pártok jelentős része már választási szerződéseket kötött, vagy pedig azon dolgozott, hogy megköthesse azokat. Az Együttélés választási szerződést kötött az MKDM-el. Felmerült-e az FMK szerveiben, hogy csatlakozzanak ehhez a választási koalícióhoz? És, hogy esetleg egy hármas koalíciót hozzanak létre a magyar pártok? Foglalkoztatok-e ezzel a gondolattal behatóbban? Ha pedig nem, miért nem?

– Az a gondolat, hogy az Együttéléssel és az MKDM-mel együtt induljunk a választásokon, komoly formában nem merült fel az MPP-n belül. Ennek több oka volt. Az egyik, hogy az Együttélést okkal és joggal a volt ŠtB-sek és volt kommunisták és nacionalisták gyűlekezetének tartottuk. Ezt, különben, be is igazolta a későbbi fejlődés. Valahol, azt hiszem, mondtam már, hogy Duray Miklóson kívül mindenkit kilusztáltak a szövetségi parlamentből, ahogy az MKDM nagy részét is, tehát valóban egy ŠtB-s gyűlekezet volt. Ez számunkra egyszerűen nem volt

elfogadható. Az Együttélés és az MKDM is elutasították, hogy lusztráltassák a jelöltjeiket, mi pedig fel sem engedtük azokat, akik nem voltak lusztrálva. Ez akkor számunkra egy olyan kardinális kérdés volt, hogy fel sem merült, hogy egy ilyen gyülekezettel komolyan választási koalíciót kössünk. Rendkívüli módon csodálkoztunk azon, hogy a keresztények képesek leállni egy ilyen ŠtB-s társasággal, mint az akkori Együttélés volt. Ez volt az egyik ok. A másik az volt, hogy a VPN-nel nagyon jó volt a viszonyunk, és mi azt gondoltuk, hogy a VPN listáján indulva sok mindent el tudunk érni.

– *Úgy gondolod, hogy csak a VPN, vagy az egész szlovák társadalom rossz jelnek vette volna?*

– A demokratikus erők úgy értelmezték volna, hogy ez a demokrácia eszméitől való eltávolodás, a nacionalista eszmékhez való közeledés lett volna. Nekünk az volt a célunk, hogy továbbra is részt vegyünk a rendszerváltásban, és kormányra kerüljünk. Ez volt az elképzelésünk. Harmadrészt pedig, arra az időszakra már eléggé rossz viszonyunk alakult ki az Együttéléssel, a magyar tévében, illetve a Panorámában egy rendkívül negatív kampány kezdődött el ellenünk. Úgy állítottak be bennünket, hogy mi vagyunk a nemzetárulók, a csehszlovák aktivisták, meg ilyesmi. Ez beleillett az akkori magyar kormány hivatalos politikájába, amely szerint minden országban létre kellett hozni egy magyar pártot: volt az RMDSZ, a Vajdasági Magyarok Demokrata Szövetsége, az Ukrajnai Magyarok Nemzeti Közössége stb.

– *Vannak, akik úgy vélik, hogy a magyarországi meghatározó médiák, televíziós és rádiós személyiségek 89 után, 90-ben tulajdonképpen így akarták ellensúlyozni a korábbi elkötelezettségüket a kommunista rendszerrel. Te nem osztod azt a nézetet, hogy ez egy politikai koncepciók nélküli spontán folyamat megnyilvánulása volt?*

– Nem egészen osztom ezt a véleményt, biztos, hogy ez nagyon sok esetben így volt. Azt gondolom, hogy a kettő egymás mellett volt. Létrejött egy társadalmi, újságírói mozgás, amiről te beszéltél, ugyanakkor meggyőződéseim, hogy az Antal-kormány, illetve az MDF köreiben létrejött egy nagyon is átgondolt elképzelés arról, hogy a környező országokban a meglévő magyar pártoknak hogyan kell cselekedniük, ezeket hogyan kell támogatni. Hogy mit kell elérni a szomszédos államokban, amikben benne volt az is, hogy destabilizálódnak, és fel lehet vetni újra bizonyos jogokat, valamint a hatalmi kérdést. Ilyen-olyan módon elég képlekenynek tűnt a politikai helyzet Európában ahhoz, hogy ennek az esetleges esélyét megpróbálják kihasználni. Biztos, hogy erről nem született semmilyen kormányhatározat vagy parlamenti döntés, de abból, ami történt, amit csináltak, ahogyan hozzánk viszonyultak és amire élesen reagáltak, azokból egyértelmű volt, hogy ez történt ott. Ezekben a hetekben nehezen volt elképzelhető, hogy mi az Együttéléssel induljunk egy listán.

– *Azért ez egy nagyon érdekes meglátás, és túlságosan súlyos feltételezés. Azon túl, hogy hozzátok így viszonyultak a magyarországi kormánykörök, volt-e számodra egyéb bizonyítéka is annak, hogy ez a te feltevésed valóban megállja a helyét? Voltak-e egyéb információk, amelyekre alapozhattad a gyanúdat?*

– Egy biztos, le lehetett mérni a sajtóból, meg abból, hogy ezek a politikai erők hogyan viszonyultak hozzánk. Másrészt le lehetett mérni abból is, hogy milyen módon segítettek az Együttélésnek és a vezető embereiknek. Mondok egy konkrét példát. Azt hiszem, hogy 1990 tavaszán vagy őszén több tíz diák magyarországi továbbtanulását finanszírozták Magyarországról olyan módon, hogy csupán az Együttélés rendelkezett információkkal, amelyek alapján a diákokat ki kellett választani. Tehát csak az Együttéléssel szimpatizálók gyerekei mehetek tanulni Magyarországra.

– *Ez a kivételezésnek is lehet egy megnyilvánulása.*

– Amiket most mondtam, nincsenek konkrét bizonyítékaink. Ez akkor nem úgy működött, hogy megkaptuk volna azokat az Antall-kormánytól. Az Antall-kormány egy teljesen zárt falként működött, oda még az MKDM-nek sem volt bejárása, az MKDM is csak valamikor 1992 vége felé jutott be először abba a körbe, ami addig Duray Miklós magánterülete volt. Ő járt Jeszenszkyhez, ő járt Antallhoz. Nem azt mondom, hogy ő diktálta a Csehszlovákiával szembeni magyar politikát, de hittek neki. Duray Miklós, Dobos, meg egypár ember olyan koncepcióból indultak ki, amit az előbb elmondtam, és az Antall-kormánynak nem esett neheze ez a koncepciót magáévá tenni. Így folytak a dolgok. Ebbe a koncepcióba mi abszolút nem illettünk bele.

– *Ti megpróbáltatok közvetíteni 90 első felében, tehát még a választások előtti időszakban, az Antall-kormány felé, a VPN-esek és az új magyar vezetés között?*

– Tulajdonképpen igen. Hogy pontos legyek, mi nem próbáltunk közvetíteni az Antal-kormány és az akkori VPN kormány között, hanem megpróbáltuk valahogy elfogadtatni magunkat, próbáltunk eljutni az Antall-kormányhoz, az MDF-be. Bizonyos értelemben sikerült is, volt egypár egész érdekes tárgyalásunk egészen addig, amíg el nem jött Pozsonyba Csurka István, az MDF alelnöke az MPP-be. Ez már a 92-es választások előtt olyan fél évvel lehetett. (...)

– *Úgy gondoltátok, hogy az együttéléseselek elsődleges célja a demokratikus változások fékezése volt?*

– Épp ez az a pont, ahol azt kell mondanom, hogy tévedtünk, mert politikai hibát követünk el, amikor nem vettük teljes mértékben észre Prágában, a Szövetségi Gyűlésben és Pozsonyban is, hogy a legtöbb gyakorlati dologban ezek az emberek velünk szavaztak. Főleg azután, hogy megtörténtek az átvilágítások. Amikor új emberek jöttek. Mi sok esetben csak a szavakra reagáltunk és szavakból ítéltünk meg cselekedeteket, nem pedig fordítva. Nem cselekedeteket néztünk, hanem propaganda-fogásokat, ez volt az egyik komoly hiba. Ezek az emberek ugyanis az esetek 90%-ban a kormánykoalícióval szavaztak, tehát nem szavaztak a demokratikus változások ellen.

– *Nem volt az emberekben esetleg félelem, nem gondoltátok, hogy félnek megnyilvánulni?*

– Nem. Igazából mi ezt annyira nem is figyeltük. Bennünk élt egy nagyon erős előítélet, aminek meg voltak az okai. Több okból kifolyólag nekünk nagyon gyorsan felül kellett volna vizsgálni a róluk alkotott képünket, és csak a tapasztalatokra, tényekre lett volna szabad támaszkodnunk.

– *Még mielőtt ebbe belevágnál, milyen pozitívumok következtek volna abból, hogyha így jártatok volna el, ahogy most mondd?*

– A pozitívumok elsősorban a jövőre nézve következtek volna be. Nekünk akkor hosszabb távon kellett volna gondolkodnunk. Mi akkor már tudtuk, hogy a VPN-nek nagy traumát okozott az, hogy mi nem tudtunk hozni annyi százalékot, amennyiben megegyeztünk, és szinte biztos volt, hogy nem fognak velünk indulni a következő választásokon. Ezért nekünk már akkor azon kellett volna gondolkodnunk, hogy kivel fogunk indulni a választásokon.

– *És milyen alternatívák lettek volna akkor?*

– Közvetlenül a választások után semmilyen alternatíva nem látszott, mert azt láttuk, hogy a VPN-nel nem fogunk indulni. Tehát nincs más lehetőségünk, mint megpróbálni közeledni a magyar pártokhoz, ami nekünk azért is érdekünk lett volna, mert együtt erősebbek lettünk volna. Az akkori szlovák parlamentben a magyar képviselők aránya 16% volt. Soha ilyen mértékű arány nem volt a magyarok részéről, és valószínű, nem is lesz már. Az MKDM–Együttélés és a VPN listáján bejutottakon kívül, a KDH-nak és az SZLKP-nek is volt magyar képviselője, szóval sok magyar volt. És ebbe én nagyon komoly politikai hibát látok. Később erre rájöttünk, amikor a Mečiar megbukott, de akkor már ez nem ment.

– *Kik voltak az FMK-n belül azok, akik – ha lehet úgy mondani – hangadók voltak, és ha valakiben fel is merült volna ez az ötlet, hogy próbáljatok közeledni a magyar pártok felé, mindenképpen lesöpörték volna az asztalról?*

– Prágában Oszkár és Nóra, itt Pozsonyban pedig elsősorban Tóth Karcsi.

– *Tehát ők meg nem engedték volna. És úgy gondolod, hogy ők voltak akkor többségben, vagy az ő oldalukon állt a többség akkor az FMK-ban?*

– Nem, ahogy ezt most elmondtam, csak valamikor a Čarnogurský-kormány utolsó félévében széükszerűségből merült fel. Akkor már nem volt más lehetőség. De ezt megelőzően, ahogy most elmondtam, ez az MPP-ben nem fogalmazódott meg így egyértelműen, nem is volt erről így vita, egyszerűen mással foglalkoztunk. Az a kérdés, hogy mi lesz velünk a választások után, ez csak az utolsó félévben kezdett bennünket érdekelni. (...)

– *Akkor most térjünk át a második okra, amiről beszélni akartál a magyar pártokkal kapcsolatban, hogy miért nem sikerült.*

– Ez volt a fő ok. A másik pedig az, hogy az ő részükről szintén volt egyfajta szembenállás velünk szemben.

– *Ha közeledtetek volna, mit gondolsz, mi lett volna a reakció? Annak tudatában, amit elmondtál a magyar kormánypartok kapcsán?*

– Nem tudom, hogy a gyakorlatban hogyan tudtuk volna megvalósítani ezt a közeledést, ugyanis még akkor olyan elképzelések, olyan célok voltak, főleg Prágában, Duray Miklósék olyan módszerekkel dolgoztak, hogy nem tudom, sikerült-e volna.

– *Milyen módszerekkel?*

– Például az akkori frakcióból kizárták Bugár Bélát Prágában.

– *Erre hogy emlékszel vissza, mi volt a valódi oka annak, hogy kizárták onnan? Hol csapódott az le?*

– Mert Bugár Béla nem akarta teljes mértékben alávetni magát Miklós akaratának, és nem ment bele abba, hogy az MKDM az Együttélés alcsoportjaként működjön. Megtörtént például az, hogy Duray Miklós egy pozsonyi konferencián az MKDM nevében lépett fel. Ezek nagyon durva dolgok voltak. Amit én az előbb felvázoltam, az nem biztos, hogy sikerült volna, de ennek ellenére meg kellett volna próbálni. Nekünk ott abban a helyzetben túl kellett volna tenni magunkat az előítéleteinken.

– *Áprilisban már megkezdődtek a nacionalista tüntetések Szlovákiában, Pozsonyban. Nyelvtörvényt követeltek, illetve elkezdődött a kötőjelháború. Ezek az önállósulási törekvések mennyire jelentek meg a VPN választási programjának előkészítésében, a hozzatok való viszonyának alakításában, szemléletében?*

– Tulajdonképpen ezek az események kezdték el formálni Mečiar platformját, és azt, ami akkor történt Pozsonyban: tehát az SNS megalakulását, a Matica slovenská aktivizálódását, miközben tudtuk, hogy a Maticába ismét csak a volt ŠtB-ek gyűlnek össze. Akkor nem lehetett tudni, hogy ez az egész nacionalista hőzöngés, hol fog véget érni, hogy fog rá a szlovák társadalom reagálni. Akkor annak a kérdése, hogy legyen-e önálló Szlovákia, istenkáromlással volt egyenlő. És az olyan volt, mint ha most valaki azt mondaná, hogy Szlovákiát három részre kell osztani.

– *De azért a VPN-ben is megjelentek olyan hangok, hogy azért nagyobb önállóság nem ártana?*

– Nem tudtuk, és a VPN sem tudta, hogy mit fog mindehhez szólni a választóréteg, hogy tulajdonképpen mit akarnak. Az egész választóréteg viselkedése annyira bizonytalan volt, senki sem volt biztos a saját választóiban, hogy mit akarnak. Mindenki csak találgatni tudta, hogy mi lesz ebből. Aztán Fedor Gálék kitalálták, hogy ennek csak úgy lehet ellent állni, hogy ha létrehoznak egy nagyon széles népfrontot, ahova bevesznek mindenkit, aki most Szlovákiában népszerű, de nem nacionalista, nem keresztény, és nem kimondottan kommunista.

– *Az, hogy nem keresztény az miért volt fontos?*

– Mert azok Čarnogurskýékhoz tartoztak. Így került aztán egy csoportba Čalfa, Dubček, Čič, Mikloško, Langoš.

– *Még mielőtt a választásokig elmennénk, volt még egy fontos esemény májusban, hogy megszavazták Csehszlovákia új elnevezését, az ominózus kötőjelet. Vissza tudsz emlékezni, hogy ezt az FMK-ban hogyan értékeltétek? Ez volt az első nacionalista győzelem volt. Hogy szavaztatok a parlamentben?*

– Pontosan nem tudom, hogy szavaztak ott a képviselők. Mi Csehszlovákia mellett voltunk teljes mértékben. Ilyen kötőjeles dologba nem mentünk bele, mert ez a Cseh és Szlovák Köztársaság nekünk megfelelt. De ez mondjuk minket nem érintett, mert ez a magyar helyesírásra nem vonatkozott. Mi továbbra is Csehszlovákiát írtunk, egybe. De az biztos, hogy nem tetszett nekünk ez az egész kötőjeles dolog. Voltak törekvések a tüntetők részéről, levelekkel bombázták a parlament elnökét, kormányelnököt, hogy vizsgálják meg Duray hazai és külföldi kijelentéseit.

– *E mögött úgy gondolod, hogy volt valamilyen átgondolt tendencia, vagy esetleg az ŠtB-ből vagy a belügyminisztériumból elindított kezdeményezés, hogy Durayt beállítsák közös ellenségként?*

– Biztos, hogy volt ilyen szándék, de az is biztos, hogy a szlovákok erre nagyon fogékonyak voltak. Nem kellett különösebben erőlködni. Azok az emberek, akiknek egy kis vaj volt a fején, azok nagyon szívesen bekapcsolódtak ebbe a dologba, és próbálták elterelni a figyelmet saját magukról.

– *Csak hogy ez kölcsönös volt. Duray Miklósnak is volt ebből a haszna?*

– Nem tudom, direkt csinálta-e, hogy megtámadják, de biztos, hogy ő is alkalmas alany volt erre az egész kampányra. Hogy értékeljem ezt az egész nacionalista őrröngést, nagyon félelmetesnek és veszélyesnek tűnt ennek az egésznek a felfutása. Számunkra akkor az, hogy Csehszlovákia esetleg kettészakadhat, azt jelentette, hogy vissza fogunk süllyedni egyfajta keleti zónába, és a demokráciát el lehet felejtetni, ami végül is bebizonyosodott, mert így lett. Akkor mi borzasztóan tartottunk attól, hogy ez megtörténhet.

– *Ebben az időszakban, amikor a nacionalista hőbörgés kezdett egyre erősödni, május 11-én megjelent Sugár András Havelhez intézett nyílt levele, amiben a Jókai Egyetemnek a mielőbbi létrehozását sürgette. Vissza tudsz emlékezni, hogy ez milyen reakciót váltott ki a csehek és a szlovákok részéről? Ennek volt-e valamilyen kimondott hatása a választások kimenetelére?*

– A miénkre biztosan volt, mert akkor már éreztük, hogy ez egy nagyon veszélyes helyzet. Ez az egész egyetem ügy már egy olyan dologba ment át, amihez már annyi indulat, érdek, emóció, mítosz és illúzió kapcsolódott, hogy már nem lehetett mit csinálni. A szerepek annyira világosan ki voltak osztva: ti vagyok a rosszak, mi vagyunk a jók. Ezt sorolta mindenki, és ebből már egyszerűen nem tudtunk jól kijönni. Akkor ráadásul Kováč ott volt a listán, aki egy csomó jó dol-

got tett, de ő volt az ördög megtestesítője ebben az ügyben. Ez annyira rossz helyzet volt, hogy igazából nem is tudok mit mondani, csak azt, hogy nem tudunk mit csinálni.

– *Az a nyitrai ügy, hogy Nyitrán nyíljon magyar kar, az erre válasz volt.*

– Nyitrai kihelyezett kart akartunk Komáromban, de akkor azt mondták, hogy „ti árulók vagytok, pocskondiázó emberek”. Ez az egész komáromi ügy mutatja a politikai tapasztalatlanságot. Mondtuk volna azt, hogy igen, és veszünk volna össze emiatt a VPN-nel, és ne vettünk volna részt az egész rendszerváltásban? Az jobb lett volna talán? Itt dilemmák előtt álltunk, amiben döntöttünk, és kész

– *Így utólag, lehet, hogy sokan fognak ezért vádolni titeket, mert ha akkor ti kiálltatok volna az egyetem mellett, ma már lenne egyetem. Ennyi év után hogy látod, lehetett volna akkor egyáltalán egyetem? Milyen feltételek mellett, milyen áron lehetett volna?*

– Nem lehetett volna, ugyanis nem volt meg a kellő képviselőnk száma ahhoz, hogy ezt keresztül vigyük. A mi képviselőnk a kormányban egészen Mečiar leváltásáig nem volt olyan mértékű, a 90-es választások előtt végképp nem, utána pedig részben nem, hogy a mi akarattunk itt ebben perdöntő lett volna.

– *Tegyük fel, hogy érvelhettetek volna a VPN és Čarnogurskýék előtt is. Mit tudtatok volna mondani, mivel tudtatok volna alátámasztani azt, hogy igenis, ezt az egyetemet létre lehet hozni?*

– Amit megtehettünk volna, hogy sokkal nagyobb erőfeszítést tettünk volna azért, hogy jöjjenek létre a kihelyezett tagozatok, vagy hogy jogilag rendeződjön a magyar tanszék ügye Nyitrán, de ebben a csatározásban nem volt több lehetőségünk. Annyi irányban kellett védekeznünk, hogy a Jókai Egyetem ügye elsőpör minden racionális megoldást.

– *Minden racionális megoldás jelentéktelen megoldásnak tűnt emellett?*

– Vagy pedig túl veszélyesnek. Az, hogy legyen komáromi egyetem, komáromi kihelyezett tagozat, ez csak az első lépés a komáromi magyar egyetem felé. Itt nagyon nehéz volt érvelni a racionális megoldások mellett is. Azért mondom, hogy egyike volt a legerősebb esetnek a szlovákiai magyarság történetében.

– *Ennek alapján kirajzolódik egy olyan kép, hogy maguk a 89 novemberében még demokratikusnak minősülő erők is kezdtek tömeghatásnak, vagy szlovákok részéről megnyilvánuló nacionalista tömegektől való félelem hatása alá kerülni? Hogy a magyarokban ellenséget kell látni, még akkor is, ha nem a Duray pártjában vannak?*

– Nem is, hogy azt kell látni, hanem ugyanazt a félelmet érezték a választóikkal szemben, amit most éreznek a zöldek például. Nem tudják, hogyan fognak reagálni a választóik.

– Gondolod, hogy itt csak stratégiai félelemről volt szó, és nem belső félelemről, hogy ők maguk is féltek?

– De volt belső félelem is a VPN egyik részében. Mečiarék, Kňažkoék esetében, Húska, minden bizonnyal. De a minisztériumban a vegyesen lakott területek felosztása Kováčnak és Zajacnak volt az ötlete, ami elég beteg ötlet volt.

– Ez miben nyilvánult meg?

– Abban, hogy korábban volt a nemzetiségi főosztály, és utána ők ketten létrehozták a minisztériumban a vegyesen lakott területek főosztályát, ahol volt egy szlovák és egy magyar osztály is. Ez egy nagyon beteg ötlet volt, és mi ezt végig kritizáltuk, egész a választásokig. Nagy Laciék intézték, ő volt akkor iskolaügyi referens. Ezt tőle kell megkérdezni. De annyit tudok, hogy nagyon sok koalíciós tárgyalásokon vetettük fel ezt, én magam is jártam Zajacnál. Egész a választásokig próbáltuk ezt a kérdést megoldani, de nem sikerült egy tapodtat sem előrejutnunk, elsősorban Kováč miatt. Alig vártuk, hogy menjen el májusban az UNESCO-ba, és akkor aztán sikerült valamilyen megoldást találnunk, de ebben nem volt ideális a kapcsolatunk a VPN-nel. Nagyon sok olyan dolog történt, amit így utólag visszatekintve, nem lett volna szabad megtennünk. Csak még egyszer ismétlem, nem volt hozzá politikai erőnk, hogy bizonyos dolgokat kikényszerítsünk.

– Milyenek voltak az erőviszonyok az új parlamentben a választások után?

– Nekünk volt 5 képviselőnk a szlovák parlamentben és a kormánykoalíciónak azt hiszem, hogy 85 vagy 84 képviselője volt, szóval nagyon kényelmes többségük volt egészen addig, míg Mečiar ki nem lépett. (...)

– Akkor tulajdonképpen csak a tisztességérzetén múltott a VPN-nek, hogy milyen engedményeket ad nektek?

– Igen. Sok mindent el tudtunk érni, de egyszerűen nem voltunk abban a pozícióban, hogy azt mondjuk, hogy kilépünk, ha...

– A kormányalakítás során, amikor ti előálltatok bizonyos javaslatokkal, ezt egyértelműen a tudtokra hozták?

– Nem adták a tudomásunkra, csupán Mečiar mondta egyszer – épp itt voltunk nálunk – akkor, amikor előterjesztette a kormányát. és bizonyos posztok elosztásáról volt szó. Utána Mečiar idetelefonált, és azt mondta, hogy ha ezt nem fogadjuk el, akkor az Együttélést veszi be. Ő Zászlóst akarta a kormányba, nem pedig az A. Nagyot, mi pedig az A. Nagyot akartuk a kormányba, Zászlóst pedig a parlamentbe. Akkor Mečiar azt mondta, hogy ha ebbe nem megyünk bele, akkor az Együttéléssel kormányoz. Lehet, hogy ez csak blöff volt, de..

– Nekem rémlik, hogy ott név is felmerült.

- Szabó Rezső neve.
- *Őt meg is nevezte Mečiar?*
- Persze.
- *Utólag mit gondoltatok, hogy miért Zászlós volt olyan fontos Mečiarnak?*
- Egyrészt azért, mert A. Nagy Laci nem volt jóban vele, másrészt pedig az A. Nagy sokkal következetesebben ment volna bizonyos dolgok megoldása irányába, mint Zászlós. És Mečiar ezt tudta.
- *Miben nyilvánult meg az, hogy Laci nem volt jóban Mečiarral?*
- Azt én nem tudom, hogy miben nyilvánult meg, de egyértelmű volt a véleményünk, és nekem is az volt, hogy a Laci sokkal előretörőbb, sokkal erőszakosabb volt, sokkal többet elért volna a kormányban, mint Zászlós Gábor. Zászlóst nem is akartuk a kormányba, mert féltünk, hogy el fog veszni ebben a kormányban, ami részben be is igazolódott. Már A. Nagy Laci volt a képviselőnk amikor a koalíciós megbeszéléseken megegyeztünk, hogy neki kell a kormány alelnöki posztjára menni, és a kisebbségi ügyekkel kell foglalkoznia, de Mečiar ezt nem akarta. Számára ez veszélyes lett volna.
- *A többi poszt elosztásánál voltak még problémák? A kormányon belüli miniszterhelyettesi, államtitkári helyekre gondolok, parlamenti bizottsági helyekre. Mit akartatok akkor, mire törekedtetek? Milyen pozíciókra, és abból mit sikerült elérni?*
- Arra törekedtünk, hogy legyen miniszterelnök-helyettesi poszt, másrészt parlament alelnöki posztunk. Ezt mind a kettőt sikerült elérni. Ezen kívül igazából többre nem is törekedtünk, ugyanis a többire volt idő, de mindenképpen gondolkodtunk a mezőgazdasági minisztériumban, az iskolaügyi minisztériumban és a kulturális minisztériumban.
- *Miért tartott olyan sokáig, míg ezekbe a minisztériumokba sikerült bejutnotok? Mert ugye tudjuk, hogy eltelt egy kis idő, amíg sikerült ezt valóra váltani.*
- Ennek az oka két dologban kereshető. Az egyik Mečiar kormányalakítási machinációi, másrészt pedig még egyszer ismétlem, mi akkor nem voltunk abban a helyzetben a VPN-en belül, hogy különösebben érdekeket tudtunk volna érvényesíteni. Egyrészt az erőviszonyok miatt, másrészt pedig, amikor az Együttélés és az MKDM a mi szempontunkból tarolt, mi pedig éppen, hogy csak bejutottunk a VPN hátán, nem volt bennünk annyi energia, és a VPN-en belül is csálódottság volt emiatt.
- *És ez a magyar államtitkári helyeknek a betöltésénél nagy szerepet kapott. Úgy gondolod, hogy Mečiaron múltott, vagy egyszerűen a VPN részéről volt a főbb ok?*

– Nézd, én az év végéig nem vettem részt a koalíciós tárgyalásokon. Én csak azután kezdtem részt venni rajtuk, amikor novemberben világossá vált előttünk az, hogy itt egy csomó dolgot lekéstünk: a miniszterhelyettesi és a minisztériumon belüli posztok leosztást, a járási posztok elosztását. Kiderült, hogy az FMK egy rossz passzban lévő párt volt, és ráadásul még azt tovább gyengítette az, hogy sokunkat látványosan kivontak a politikából és megpróbáltak újságokat meg konferenciákat csinálni.

– *Működési rendellenességek léptek fel?*

– Egyszerűen láttuk, hogy az események elmennek mellettünk. A képviselők, Prágában és Pozsonyban is, még úgy, ahogy próbáltak bekapcsolódni a dolgokba, de kormány szinten, a köztársaságok szintjén elment mellettünk az egész, és nem tudtunk csinálni semmit sem. Erre rájöttünk Nagy Lacival meg másokkal is, és utána elkezdtünk járni a VPN koordinációs centrumába, intenzívebben elkezdtük hallatni a hangunkat, és ennek aztán egy idő után meg is lett az eredménye. De az is egy nagyon komoly politikai hiba volt, amikor a választások után pár kiemelt poszt kivételével kiűrtettük a terepet, és nem voltunk elég erőszakosak.

– *És nem volt esetleg kellően előkészített stratégiátok arra, hogy különböző szinteken hogyan beszerezni magyar reprezentánsokat?*

– Úgy látszik, hogy nem volt megfelelő stratégiánk.

– *Ahogy mondtad, 90 végétől már jártál ezekre a tárgyalásokra. Hogyan próbáltatok akkor érvekkel élni azon kívül, hogy a VPN koordinációs tanácsában gyakrabban hallattátok a hangotokat?*

– Azt el kell mondanom, hogy roppant nagy hibának tartom azt, hogy létrehoztuk a *Napot*. Az 90%-ban elszívta az FMK politikusainak energiáját. Barak, Hunčík, Balla, én, Tóth Karcsi, Nóra ott nyűglődtünk, hogy minden héten jelenjen meg a *Nap*, aminek hatása már minimális volt, és nem volt egyszerűen időnk. Az egy szörnyű nyűg volt.

– *Nem merült fel egy idő után, amikor a példányszám állandóan csökkent, hogy hagyjuk ezt a lapot?*

– Ebből is presztízskérdést csináltunk. Nem lehet hagyni azt a lapot, ami a forradalom szimbóluma. Ezzel csak sorolom a sok hibát, de csak a saját igazolásunkra, a VPN ennél százezernél több hibát követett el, és ma már ez a párt nincs is. De csak azért állítom arányba a kettőt, hogy ne hogy az tűnjön ki, hogy mi hibát-hibára halmoztunk, más meg nem.

– *De visszatérve. Hogyan próbáltátok akkor 90 után helyrerakni ezt a kedvezőtlen helyzetet, azon kívül, hogy a koordinációs ülésekre bejártatok?*

– Megpróbáltunk embereket szerezni. Nagyon sok embert meghallgattunk akkor, és próbáltuk őket berakni a posztokba, így bukkantunk rá Podstránsky

Vladimilra, aki a mezőgazdasági minisztériumba került, elmentünk Pósa Lajos után is, aztán Tóth Jánost sikerült betenni az iskolaügyi minisztériumba. Így lettek államtitkárok.

– *Mik voltak a kritériumok?*

– A kritérium a szaktudás volt. Semmi más nem volt, csak a szaktudás, és az, hogy persze lusztrálni is kellett ezeket az embereket.

– *Az, hogy magyar legyen, nem volt kritérium?*

– Tudnia kellett magyarul, de például Podstránsky nem volt magyar.

– *De tudott magyarul?! Tehát azért a magyarokkal szemben legyen egy pozitív hozzáállása? Ez elég volt?*

– Igen. Ezek az emberek voltak. Vagy például Molnár Rozi, aki aztán az ellenőrzési minisztériumba került. Vagy sikerült aztán a központi hivatal egyik helyettes vezető posztját betölteni, oda Néveri Zoltán ment. Később Prágába került Podstránsky a gazdasági minisztériumba államtitkárnak Dlouhyhoz. Az ő helyére jött egy másik, aki aztán átment az MKDM-be, most nem jut eszembe a neve. Aztán több járási elöljáró, Komáromi elöljáró, Léván a munkaügyi hivatalba. Szóval, igyekeztünk már konkrét posztokba beültetni embereket. Az egyik miniszterhelyettes a pénzügyminisztériumban is a miénk lett. Oda is többet jelöltünk, de azok nem jöttek be. Vagy például sikerült Prágában is helyet szereznünk a szociális minisztériumban. De mondjuk nem minden szerzett helyet sikerült betöltenünk, sajnos. És aztán még a nemzeti vagyonalapban is ott voltunk.(...)

– *Ez az első év a választások után strukturális szempontból, szervezeti felépítés szempontjából, párttagság és anyagi szempontból hozott-e valami újat? Mi jellemezte ezt az évet?*

– Eléggé szegényes évek voltak. Nem volt például autónk, elég alacsony fizetésért dolgoztunk. Kaptunk valami kevés pénzt a választások után, abból éldegéltünk.

– *Mennyi volt az a kevés pénz? Én úgy tudom, hogy nem kaptátok meg azt, amire számítottatok?*

– Igen, kevesebbet kaptunk akkor. Az úgy volt, hogy 11,2%-ot kellett volna kapnunk a VPN pénzből, de ezt nem kaptuk meg, mondván, hogy nem hoztunk olyan eredményt, amit vártak. Így annak az egyharmadát kaptuk meg, ami elég kevés volt.

– *Nem lehetett volna ezt megtámadni valahogy?*

– Volt egy koalíciós szerződésünk, de ez nem ment.

– A VPN-ben elég nagy herdálás volt. Úgy gondolod, hogy probléma nélkül megadták volna, ha nem herdálták volna el a pénzük nagy részét?

– Elképzelhető, de aztán a herdálásnak meg is lett az eredménye. Úgy eladósodtak, hogy aztán fel kellett magukat számolni.

– Van itt egy eléggé fontos mozzanat, ami 90 májusában történt. A szlovák kormánynak volt egy olyan határozati javaslata, hogy a dél-szlovákiai térségben, annak hasznosítása érdekében, legyenek betelepítések. És ezt még a parlament nemzetiségi bizottsága is megvitatta. Tehát, betelepítést indítványoztak a magyar lakta vidékekre. Emlékszel te erre?

– Erre nem emlékszem, csupán valami rémlik.

– A nemzetiségi bizottság aztán elutasította, és feltehetőleg azért nem emlékszel rá, mert a parlament sem tárgyalta meg, miután a bizottságok elutasították. De azért érdekelt volna, hogy kinek a fejéből pattant ki ez az ötlet.

– Erre nem emlékszem.

– Mit lehet elmondani a trencsénteplici tárgyalásokról? Ugye ez volt az első komoly szakítópróba a szlovák, a cseh és a szövetségi kormány között? Tudtátok-e, mint kormánykoalíciós párt, miért ment Mečiar Trencsénteplicére tárgyalni?

– Nem tudtuk. Sőt, a VPN sem tudta. Ez volt az első pillanat, amikor teljesen világossá vált, hogy Mečiar kikerült a VPN és a parlament ellenőrzése alól, és önálló politikát folytat. A kormány akkor már teljesen a politikai pártoktól független, önálló pártként kezdett működni. A kormánytagok csak Mečiarnak tartoztak felelősséggel, senki másnak, és a többi párt ebbe nem tudott beleszólni.

– Minden kormánytag?

– A kormánytagok 90%-a így érezte, és a többiek sem mertek ellene tenni. (...)

– Mečiarnak a teóriája akkor az volt, hogy több hatáskört lehozni szövetségi szintről, többek közt a pénzügyek terén, hogy a szlovák költségvetésbe áramló pénzekről elsősorban a szlovák kormány döntsön. A VPN-ben erről nyilván kialakult egy vita. Tehát, a szövetségi képviselők összezsaptak a szlovák parlament képviselőivel. Nekem valami rémlik, hogy nem volt a VPN képviselői körében sem egészen összhang.

– Nem, ezt nem osztom, mert Mečiar mindenkinek a háta mögött intézte a dolgokat, és a többiek már csak utána reagáltak.

– És a Zászlóstól mit lehetett tudni? Ő milyen információkat tudott meg?

– Tőle akkor minimális információkat kaptunk, mert ő is azt az elvet fogadta el, hogy az FMK nem szól bele a működésébe. Megköszönte nekünk a jelölést,

meghívott bennünket egy vacsorára a hétvégi házába, és ezzel befejezettnek tekintette a párt beleszólását a kormány működésébe.

– *Ez véglegesnek volt tekinthető, vagy később azért sikerült jobb belátásra téríteni Zászlóst?*

– Később sikerült, de eléggé nagy konfliktusok és országos választmányi viták árán. Ez egy eléggé nagy harc volt egészen addig, amíg a 92-es választásokon ugyan Zászlós listavezető volt, de függetlenként indult.

– *Mečiar távozása előtt vagy után sikerült őt valamelyest jobb belátásra bírni?*

– Még a távozása előtt sikerült, mert akkor már világos volt, hogy Mečiar és Zászlós között konfliktus van. Aztán már Zászlós elkezdte képviselni az érdekeinket a kormányban.

– *A kompetenciákról szóló első trencsénteplici tárgyalást több is követte. A VPN-ben ennek milyen utóhatásai voltak? Tudjuk, hogy hogyan fejeződött be Mečiar kísérlete, de azért addig több mint egy év eltelt.*

– Mečiar már akkor a saját politikáját folytatta, és mindenki csak kapkodta a fejét.

– *Tehát a VPN-ben érzékelték, hogy Mečiar szívja ki belőlük az erőt és az energiát?*

– Igen.

– *Mikor érkeztek az első hírek arról, hogy saját platformot fog alakítani, és hogy saját párt megalakításán töri a fejét?*

– A VPN-ben már nem lehetett tovább tűrni azt, amit Mečiar meg mert csinálni, és ahogy csinálta. Aztán a dolog elérkezett egy olyan pontig, amikor Nagy Laci és én is állandóan jártunk a nyakukra, hogy ezt az embert le kell váltani, mert egész Szlovákiát és a VPN-t is hazugságba és totális csődbe viszi, mert olyan módszereket honosít meg, amit egyszerűen nem lehet akceptálni. Akkor történt meg egy próbaszavazás a VPN frakció ülésén Pozsonyban. A képviselők többsége úgy szavazott, hogy igen, Mečiar le kell váltani, mert olyan politikát folytat, ami a VPN-nek és az országnak már káros. Akik akkor nem szavazták ezt meg, azok váltak a HZDS prágai és pozsonyi képviselőivé. Tehát, nem úgy volt, hogy Mečiar elkezdte volna tervezni a platformját, és aztán utána jöttünk mi. Mečiar az egész VPN-t akarta, bizonyos embereket ki akart dobni, csak a dolog fordítva sült el.

– *Arról nem voltak információitok, hogy Mečiar előre gondolkodva jó stratégaként információkat gyűjt a VPN és más pártok embereiről?*

– De, csinált ilyet.

– *Kormányelnökként is csinálta?*

– Persze.

– *Honnan lehetett ezt tudni?*

– Eldicsekedte.

– *Mégpedig?*

– A sajtóban elmondta, hogy neki információi vannak mindenkiről. Különféle borítékok vannak az asztalán, hogy bizonyos emberek miért nem mernek elmenni stb.

– *De olyan emberekről nem tudtok, akiket megzsarolt volna?*

– Košťát megzsarolta.

– *És a VPN-en belül ezt megtárgyaltátok?*

– Igen.

– *És Košťá le is mondott?*

– Igen. Más képviselőket is megzsarolt. Ez aztán azt okozta, hogy a VPN eldöntötte, hogy ezzel az emberrel nem lehet kormányozni.

– *De ti ezt mennyivel előtte javasoltátok már, mielőtt leváltottátok?*

– Jó három-négy hónappal.

– *Még 1990 végén*

– Igen. De akkor még azt mondták, hogy várjunk. De már lehetett látni, hogy Mečiar egyszer elszabadul. És aztán nemcsak hogy elszabadult, hanem még tisztességtelenül is csinálta.

– *Mi alakult volna másként, ha időben leváltják Mečiar? Tehát, hogyha legalább Trenčénteplíc után néhány hónappal, amikor már egyre agresszívakabban kezdte ezeket az intrikákat?*

– Nem sikerült volna leváltani, ugyanis nem volt képviselő, aki leváltsa. Tehát meg kellett történniük bizonyos disznóságoknak ahhoz, hogy a képviselők egy részében az az érzés alakuljon ki, hogy ezt az embert le kell váltani. Tulajdonképpen ugyanez a folyamat játszódik le a mai napig. Meg kell ismerni, hogy ennek az embernek nem lehet hinni. Hogyha valaki azt mondta volna az elején, hogy ez így lesz, senki sem hitte volna el neki. De sajnos ez így volt, így van és így lesz.

– 1990. augusztus második hetében már voltak nagyon erős tüntetések a szlovák nyelvtörvény elfogadása mellett. Ezekre a tüntetésekre, éhségsztrájkokra, erre a nyomásra, hogyan reagált a kormánykoalíció?

– Ez az egész nyelvtörvény zavaros és szövegményes volt. Senki sem tudta, hogy a nyelvtörvény mögött álló erők mennyire erősek. A KDH nagyon hosszú ideig habozott, hogy tulajdonképpen melyik megoldást támogassa.

– A KDH belső problémái is hatást gyakoroltak?

– Igen, a VPN-ben is. Ez a nyelvtörvény a VPN számára nagyjából olyan volt, mint nekünk volt a komáromi egyetem ügye. Ott elmondtam mindent.

– A sajtóból származó adat, hogy akkor, augusztus végén a közvélemény-kutatások szerint a lakosság 82%-a óhajtotta a szlovák nyelvtörvény elfogadását. Tehát, nyilván ez is hatással volt arra, hogy...

– Azért mondom, hogy ez olyan volt, mint nekünk a magyar egyetem ügye. Amikor megkérdeztük 90-ben, hogy kell-e magyar egyetem, mindenki azt válaszolta, hogy persze kell a magyar egyetem. Ezzel szemben nem volt érv.

– Ebben a légkörben hogyan hatottak az olyan kijelentések, mint például, amit Antall mondott augusztusban, hogy 15 millió magyar miniszterelnökének érzi magát? Vissza tudsz erre emlékezni, hogy a koalíción belül és kívül, milyenek voltak a reakciók?

– Nagyon komolyan felmerült, hogy Magyarország valószínűleg határrevízióra törekszik, és hogy Durayék ennek a megtestesítői Csehszlovákiában.

– Mečiar a Matica slovenská martini, augusztusi közgyűlésén azt állította, hogy Budapest megkérdőjelezi Trianont. Mennyire lehetett ezt akkor komolyan venni, mennyire volt ez saját politikai célkitűzéseit szolgáló célzás és mennyire volt meggyőződése?

– Erre egyszerűen nincs válasz.

– Jó, akkor így teszem fel a kérdést. Mečiar 90 augusztusában, a Matica közgyűlésén kijelentette ezt, és a szlovák kormány miniszterelnöke volt. Ti, mint koalíciós párt, kezdeményeztetek-e valamilyen megbeszélést Mečiar ilyen jellegű kijelentésével kapcsolatban, mert hát nyilvánvaló, hogy ez is a feszültség fokozódását segítette?

– Nem tudom, de például, amikor Mečiar kijelentette azt, hogy nem adják vissza a magyaroknak a földjeiket, akkor csináltunk egy nagy kampányt, és tiltakoztunk is a VPN-ben, de erről az esetről nem tudok.

– És a VPN arra hogy reagált?

– Korrigálták a törvényt.

– *Miután az FMK és a VPN augusztus végén kidolgozta a saját nyelvtörvény-tervezetét, ami megfelelt a nemzetközi normáknak, megkerestétek-e az Együtt-élést, MKDM-et, hogy vonják vissza a saját javaslatukat – mert az Együttélésnek volt saját nyelvtörvény-tervezete –, és próbáltatok-e velük ebben kompromisszumra jutni?*

– Igen. Találkoztunk velük a parlamenti tárgyalások előtt, és próbáltuk őket rávenni arra, hogy lássák be, hogy az ő javaslatuk semmiképpen sem alternatívája a maticás és a kormánypárti javaslatoknak, egyrészt, mert nem is fogják tárgyalni az övéket, másrészt pedig elmondtuk nekik azt, hogy hogyan fog lezajlani a parlamenti tárgyalás forgatókönyve, és hogy a kormánykoalíció feltett szándéka az, hogy mindenféle nyomás ellenére ezt a törvényt meg kell szavazni. Ugyanis erre egy pontos forgatókönyv volt írva, ezért arra kértük őket, hogy ezek után szavazzák meg ők is a kormánykoalíció nyelvtörvénytervezetét. Ez így meg is történt, egypár ember kivételével. Dobos, Csáky Pál és nem tudom ki még, ketten vagy hárman tartózkodtak, vagy pedig ellene voltak, a többi képviselő beleegyezett, megszavazták a nyelvtörvényt.

– *Duray nem volt jelen az Együttélés és az MKDM frakció ülésén?*

– Ezen az ülésen nem volt jelen, de másnap ott volt a Csemadok ülésén és értékelte. Azt mondta, hogy jó nyelvtörvény született, és ez meg is jelent másnap az Új Szóban. Később aztán ezt letagadta, de utána lehet nézni. Az Új Szóban meg is jelent, hogy Duray Miklós szerint a kormány jó nyelvtörvényt fogadott el.

– *Tehát egy nappal azután ő úgy értékelte. De én arról is hallottam, hogy Duray Miklós ezt később felröptte a saját képviselőinek, akik támogatták, és komoly probléma adódott emiatt?*

– Igen. Bauer Editet többször megbélyegezte, és távozásra szólította fel az Együttélésből.

– *Magyarországról milyen jelzések érkeztek? Magyarországon hogyan értékelték a nyelvtörvényt?*

– Elítélő vélemények voltak.

– *Megjelent ez a médiákban is?*

– Igen, de az már nem jelent meg, hogy az Együttélés megszavazta. Ez egy ketős játék volt: azt mondták, hogy a nyelvtörvény szörnyű, az FMK szörnyű, de azt hogy ők ezt megszavazták, azon elsiklottak.

– *Nektek akkor volt bejárásotok a médiákba? Ez 90 szeptemberében volt.*

– Nem.

- *El tudátok volna magyarulni, hogy miért kellett ezt a törvényt így elfogadni?*
- Nem. A magyarországiakra gondolsz?
- Igen.
- Nem.
- *Volt kísérlet részletekről, próbálkoztatok akkor?*
- Mindig próbálkoztunk, de mindig elmentek mellettünk.
- *Milyennek érezted te ennek a hatását a szlovákiai magyarokra, hogy ti nem tudátok kellőképpen a magyar médiákban megjelentetni a véleményeteket, míg Duray megtudta? Tehát, arra lennék kíváncsi, hogy 90-ben a szlovákiai magyarok mennyire voltak befolyásolva a magyarországi médiák által?*
- Kevésbé, mint a komáromi magyar egyetem ügyében, sokkal inkább értették, hogy itt miről van szó és észrevették azt, hogy a kormány kiáll mellettük. Akkor volt Mečiar vitája Markušsal a tévében, ahol eléggé lesöpörte őt. Tehát a helyzet nem volt olyan rossz, mint az egyetem ügyében.
- *Mivel magyarulod azt, hogy Mečiar akkor nem állt ki a nacionalista megoldás mellett, holott a népszerűségét növelni tudta volna, ha kiáll Markušék mellett. Hiszen, ahogy mondtam, az emberek 82%-a nem egy európai szellemű nyelvtörvényt kívánt, hanem Markušék nyelvtörvényét.*
- Nem tehette, mert a parlamenti képviselők nem szavazták meg, másrészt a kormány sem és a VPN sem volt e mellett a megoldás mellett.
- *De hát Mečiaré volt a kormány már akkor is?*
- Akkor a maticás megoldás úgy volt felfogva, mint az ellenzék titkolt hatalomátvételtét, amit meg kell akadályozni. Mečiar nem lépett fel a nyelvtörvény ügyében. Mečiar a nyelvtörvény egész előkészítése alatt sem lépett fel, sőt a parlamenti tárgyaláson sem mondta el a megegyezett beszédét. Eredeti elképzelés szerint, neki kellett volna felszólalnia utoljára, és komoly beszédet mondania, hogy ez a nyelvtörvény európai nyelvtörvény, a maticás javaslat pedig nacionalista nyelvtörvény.
- *És ezt nem tette meg. Miért?*
- Nem magyarulta.
- *Nyilván számon kértétek tőle?*
- Azt mondta, hogy nem volt rá szükség.
- *De ott volt a parlamentben, figyelte a vitát?*

Képviselőjelöltek az első szabad választások előtt (Fotó: Berta András)

- Igen.
- *De azért nyilván fel lett szólítva?*
- Nem lett felszólítva. Csak egy megjegyzés volt, hogy ő is fel fog szólalni.
- *És aztán kinn a tömeg, ha jól tudom, tüntetett.*
- Persze, be akarták törni az ajtót.
- *És volt egy olyan javaslat, hogy Mečiar menjen ki az erkélyre és mondjon beszédet? Nem tudsz visszaemlékezni? Aztán a Mikloško ment ki, mert Mečiar nem volt hajlandó.*
- Nem tudom.
- *Aztán végül is Mečiar megjelent a televízióban.*
- Miután már kiderült, hogy a kormányt nem buktatták meg, a képviselők minden nyomás ellenére megszavazták a kormány javaslatát, Aztán elment ő is, és lesöpörte Markušť.

– Szeptemberben Jeszenszky is ellátogatott Pozsonyba, tárgyalt a VPN-nel és az FMK-val is. Akkor találkozó már Antall kijelentése, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke..., a nyelvtörvény megszavazása, a Jókai Mór Egyetem elutasítása, a növekvő nacionalista hangulat jegyében valósult meg. Mit lehet erről elmondani? Mi mindenről folytattatok ti akkor megbeszélést?

– Nem vettem részt ezen a tárgyaláson, csak azt tudom, hogy eljött Pozsonyba, hogy Miklóssal tárgyaljon. Bementek egy erdőbe, és ketten beszélgettek. Ez volt az ő tárgyalásuk. Nem bíztak senkiben sem.

– A VPN és az FMK képviselői is találkoztak Jeszenszkyvel. Azért kérdezem, hogy miről beszélgettek?

– Nem volt jelentősége.

– Az FMK részéről ki volt ott?

– Erre nem emlékszem.

– 1990 novemberében már a 6. közgyűlését tartotta az FMK, ez az év végén volt. Hogyan értékeltétek az eltelt egy évet?

– Pozsonyban volt?

– Nem, Dunaszerdahelyen. Semmi sem rémlik?

– Nem, annyi közgyűlés volt.

– Akkor átugorjuk. 1990 decemberében ment Hunčík Havel mellé, a köztársasági iroda munkatársaként. Miért éppen a Hunčík mellett döntöttetek, miért őt küldtétek oda? Mennyire harcolt meg ezért a posztért maga Péter?

– Hunčík sokat járt a VPN-be, tudott angolul és nagyon jóban volt Bútorával, aki Kňažko után a szlovák főtanácsosa volt Havelnek, és mindenki úgy gondolta, hogy akkor Hunčíknak kell Prágába mennie.

– Gyakorlatilag ez mit jelentett később az FMK-nak? Milyen pozitívum volt abból, hogy Péter nem itt Pozsonyban, hanem Prágában csinálta a politikát? Így utólag, előny volt ez a pártnak, vagy hátrány?

– Mindenképpen előny volt. Mivel a köztársaság elnöki irodában most már ketten voltak, az egyik Csekes Erika, másik pedig Hunčík Péter. (...)

– Egy emberről nem beszéltünk, aki aktív szerepet vállalt a rendszerváltásban. Ő Szigeti László, aki benne volt a koordinációs bizottságban is. Meddig volt benne? Mikor ment el onnan?

– Szigeti az FMK alelnöke és egy meghatározó személyisége volt a pártnak.

– *Hova tűnt ez az ember a választások után?*

– Szigeti eléggé elfogadott lett az FMK-ban, de a saját szakállára cselekedett. Nagyon kevészer informált bennünket, tehát bizonyos mértékben megrendült a bizalom iránta.

– *Mikor rendült meg?*

– A választások előtt. Másrészt pedig elkezdtek mindenféle információk áramlani arról, hogy ki ŠtB-s, és ki nem az. Kit kell kihúzni, kit nem kell kihúzni, és jöttek olyan információk is, hogy Szigeti is rajta van azon a bizonyos listán. Akkor sokan azt mondták, hogy ez szörnyű, illet nem szabad csinálni, sokan mások – köztük én is - pedig azt mondták, hogy nem szabad ellenőrizetlen információ alapján különféle dolgot állítani. Aztán Mečiar és Budaj körül már nagyon rossz volt a dolog, nagyon sok embert kihúztak a listáról. A viszony annyira megromlott, hogy Szigeti elbúcsúzott a párttól.

– *Tulajdonképpen elvárta volna, azt hogy vakon higgyetek benne?*

– A Szigeti kiváló személyiség volt, így utólag nem tudom mit válaszolt volna erre, hogy mi lett volna a helyes. Ő annyira impulzív személyiség, és azok a dolgok, amik ott akkor történtek, annyira újak voltak és ellentmondóak az információk, hogy senki biztosat nem tudott mondani. Jöttek különféle levelek, hogy ki ŠtB-s, és ki nem az, aztán jött ugyanennek az ellenkezője, ebbe nem volt rendszer. Ezekre a kérdésekre én neked nem tudok válaszolni, mert nincsenek egyértelmű válaszok. A lusztrációs törvényt csak 90 tavaszán fogadták el, akkor még azt sem tudtuk, hogy mik az ügynöklistán, hogyan működnek. Az egészből totális káosz keletkezett, a forradalmi hullámnak egyfajta kicsapódása, amiről senki nem tudott. Különböző emberekről, akikről azt hittük, hogy istenek, kiderült, hogy ŠtB-ügynökök. Amire te most választ akarsz kapni, egyszerűen nincs válasz. Abban a helyzetben a Szigeti egyszerűen elment. Nem közöcsítettük ki. Sokan védték, sokan támadták őt, de abban a helyzetben, abban a pillanatban ő már mást nem csinálhatott. És mi sem tartottuk őt igazán komolyan vissza, örültünk neki, hogy egy gonddal kevesebb.

– *Nem is akart visszajönni később sem a politikába?*

– Sohasem voltunk rosszban egymással, de már a politikába nem jött vissza. Szóval ez egy zavaros dolog volt. Ennél többet nem tudok erről mondani.

– *91 első negyedévére tulajdonképpen a válságok nyomták rá a bélyegüket*

– Feszült volt a légkör. Akkor kezdtek bizonyos emberek a Mečiar mellett politikai munkát kifejteni és akkor kezdődött, hogy a Mečiar megvádolt embereket, hogy ellene dolgoznak és mások utasításait követik. Az egyik a Kučerák volt, meg a Mikloško. (...)

– Aztán elérkezett az ominózus időszak, amikor végül is a VPN eldöntötte, hogy megszabadul Mečiarától, még annak árán is, hogy kettészakad. Mikor derült ki, hogy kik állnak a háttérben, mint mozgató emberek, és hogy a leváltása utáni események irányítása átgondolt forgatókönyv szerint történnek?

– Számunkra csak 92-ben.

– Tehát akkor ezt nem tudtátok?

– Nem. Tudtuk azt, hogy van benne valami hazugság. Annyit mindenképpen tudtunk, hogy a Kňažko, aki beszélt és Budaj. Budaj, Kňažko, Mečiar, erről a háromról tudtunk.

– De Budaj nem állt ki a Mečiar mellett, nem jelent meg!

– Ezt tudtuk, de hogy ebben az akcióban Budaj keze ott van-e, nem volt bizonyíték, de tudtuk, hogy ők azok, akik csinálják.

– Elleneztetek a VPN koordinációs tanácsában (vagy akkor már másnak hívták ezt a szervet), ennek a televíziós beszédnek a várható következményeit, és elemeztétek, hogy milyen legyen a stratégia ezután?

– Nem elemeztük, annyi volt világos, hogy Mečiar le kell váltani, mert a VPN vezetése ellen folytat kampányt, és ilyen körülmények között nem lehet kormányozni.

– Utána megfogalmazódott-e a VPN-ben, hogy mégsem adja át Čarnogurskýnak a miniszterelnöki posztot, hanem megpróbál saját erőből talpra állni?

– Igen, de ez inkább bennünk fogalmazódott meg. Mi azt mondtuk, hogy a VPN ne adja át Čarnogurskýnak a hatalmat, amikor többsége van velünk és a másik két magyar párttal.

– És mi volt az ellenérv?

– Ekkor már a VPN-ben nem volt erő és önbizalom a kormány élére állni.

– Vagy Čarnogurský volt túl jó pozícióban?

– Nem, Čarnogurský nem volt jó pozícióban. A KDH akkor Oberhausert javasolta a kormány élére.

– Ha a VPN továbbra is ragaszkodott volna a miniszterelnöki poszthoz, a KDH meg ragaszkodott volna, hogy a funkciót Oberhauser kapja, akkor a VPN-nek kellett volna meghajolnia?

– A VPN soha nem akarta volna Oberhausert, meg mi sem akartuk. Oberhauser egy buta ember volt.

234

- *Akkor így mondom: a KDH eredetileg Oberhausert javasolta, később kompromisszum útján Čarnogurskýt, de mindenképpen a KDH volt jobb pozícióban.*
- A VPN tudott volna miniszterelnököt állítani.
- *Na de elfogadta volna-e ezt a helyzetet a KDH?*
- Más lehetősége nem lett volna.
- *De lehetett volna.*
- Micsoda?
- *Ha kilép a kormányból.*
- A KDH ezt nem tette volna meg.
- *Biztosak voltak ebben a VPN-esek?*
- Mi biztosak voltunk.
- *Milyen változásokat hozott Čarnogurský jelenléte a kormány élén nemzetiségi tekintetben? Nemzetiségpolitika terén történt-e valamilyen korrekció?*
- Nem.
- *Oktatási törvény? Önkormányzatok?*
- Semmi ilyen nem történt.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

9

HODOSSY GYULA

HODOSSY GYULA

1960. május 3., Dunaszerdahely. Költő, újságíró, könyvkiadó, intézményszervező. Több szlovákiai magyar szervezet, intézmény alapítója és vezetője. Nevéhez fűződik többek között az *Íródia* (1983), a *Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség* (1990), a *Lilium Aurum Könyvkiadó* (1992), a *Katedra Alapítvány* (1996) és a *Vámbéry Polgári Társulás* (2000) létrehozása. A *Független Magyar Kezdeményezés* egyik alapítója, majd a *Magyar Polgári Párt* központi titkára, 2003-tól a *Szlovákiai Magyar Írók Társasága* elnöke.

– Szólj néhány szót magadról.

– Dunaszerdahelyen születtem, 1960. május 3-án. Az akkori idők megfogalmazása szerint munkásszülőkk gyermekeként. Már nyolcéves koromban elhatároztam, hogy költő leszek. Ezután semmilyen más pálya nem érdekelt. Ehhez hozzátartozik, hogy nagy felbuzdulásomban ekkor írtam meg első verseskönyvemet, egy füzetet telis-tele írva versekkel. Az elhatározás, hogy költő leszek, teljesen áthatotta általános iskolás éveimet. Csupán egyetlen bibi volt, az is csak a legvégén derült ki, amikor továbbtanulásra kellett jelentkeznem. Olyan középiskola, ahol a költői mesterséget tanítják, nem létezett, így aztán ebből a buliból én kimaradtam. Magyarán, nem jelentkeztem sehová se. Mehettem volna gimnáziumba, de nem mentem, amit később meg is bántam, de hát abban az időben a fiúk többsége valamilyen szakközépiskolát választott. Nekem azonban egyik sem tetszett. Így aztán Hulkó tanárnő, néhai osztályfőnököm, a szüleimmel megbeszélte, hogy az lesz a legjobb, ha autószerelő leszek. A hetvenes évek közepén ez igen divatos szakma volt. Mellesleg, szüleim is úgy vélekedtek, hogy a fiúgyerek szakmát kell, tanuljon, mert az egy jó megélhetés. Szegény osztályfőnököm annyira lelkén viselte sorsomat, hogy 1975. szeptember 10-én eljött értem és magával cipelt a Gorkij utcai szakmunkásképzőbe, mondván: „Mától

fogva itt fogsz tanulni, fiam.” Így lett belőlem pár esztendő múltán szakképzett autószerelő.

– *A szüleidnek mi volt a foglalkozása?*

– Mivel eléggé népes család vagyunk, anyum a háztartást vezette, de azért néha itt-ott munkát is vállalt, apum pedig a Slovlik konzervgyárban munkásként dolgozott. Amikor 1948-ban hazakerült az orosz fogságból, mindjárt ott helyezkedett el, s ott töltötte el élete nagy részét. Ez a Slovlik eredetileg keményítőgyár volt, amit előbb vágóhíddá alakítottak át, s csak később lett belőle zöldség és húsfeldolgozó nagyüzem. Apum segédmunkásként kezdte, de csakhamar megbízták azzal, hogy segítsen átszervezni a céget húsfeldolgozóvá. Ő kereskedelmi iskolát végzett, így a kollektívában az egyik legmagasabb szintű műveltséggel rendelkezett. Biztosan ezért figyeltek fel rá. Mivel a cég Trencsénhez tartozott, gyakran jártak le hozzá a központból, s mint jó szakemberrel, aki kitűnően tudott szervezni, meg is voltak vele elégedve. Csakhogy következett a második lépcsőfok, be kellett volna lépnie a pártba. Biztatták is őt erősen, hogy ilyen jó lesz, meg olyan jó lesz, nagyszerű vezető válik majd belőle. Apum azt válaszolta, hogy ez lehetetlen: három évig volt orosz fogságban, így igen jól tudja, milyen a kommunizmus, őt ott ütötték-verték, ezért hát senki ne kívánja, hogy lépjen be a kommunista pártba. Mi lett a válasz? Apumat elvitték, és három napig fogva tartották a rendőrségen, majd másfél évre egy ostravai szénbányába helyezték át vájárnak, mert az országnak épp ekkor arra volt szüksége. Így aztán nem lett belőle vezető, sem semmi más – becsületes ember maradt.

– *Mennyire hatott rád ez az eset?*

– Nehezen tudnám megfogalmazni. Apum sohasem beszélt a sorsáról, a múlt-ról szinte semmit sem mondott, ez amolyan tabu volt nálunk. Persze engem annál inkább izgatott, mi minden történhetett a múltban, s mennyire érintették az események a családjunkat... De aput hiába faggattam... Amikor a múltra terelődött a szó, ő mély hallgatásba burkolózott. Lehet, hogy éppen ez váltott ki bennem nagyfokú érdeklődést az olvasás iránt. Már gyerekkoromban is, ha olvastam, leginkább a dolgok történelmi háttere érdekelt.

– *Volt valaki a családjodban, aki valami módon irányította érdeklődésedet, vagy csupán autodidakta módon gyarapítottad műveltségedet?*

– Ebben a dologban teljesen magamra kellett hagyatkoznom, de a művelődés iránti vágy mérhetetlenül nagy volt bennem. Mi is lehetne más az ilyen fiatalember, mint autodidakta? Ráadásul külön voltam. Részben hagytam magam sodortatni a sors által, lásd a pályaválasztásomat, ám ugyanakkor igyekeztem mindenkitől függetleníteni magam. Tizenhat éves voltam, amikor a szüleimtől elköltöztem albérletbe, Mariska nénihez. Bérbe vettem tőle egy nyári konyhának készült kis házikót, volt vagy kétszer két méter az alapterülete, és berendeztem magamnak. Ez lett az én hálószobám, konyhám, ebédlőm, fürdőszobám, vagyis minden célnak megfelelő otthonom. Igen jól megvoltam benne, csak éppen pénz kellett hozzá, pénz az önálló élethez, ami azt jelentette, hogy kereseti for-

rás után kellett néznem. Egyetlen lehetőségem az írás volt. Fiatal korom ellenére akkor már elég sokat publikáltam a *Csallóközben*, *Új Szóban* és az *Új Ifjúságban*. Persze nemcsak verseket írtam, hanem mindenfélét, ami jött: novellákat, riportokat és tudósításokat is, csak hogy meg tudjak valamiből élni. Ebből nem sok mindenre futotta, ezért hétvégeként elmentem vagonokat kirakni a vasútra. Ez igen jó buli volt és jól jövedelmezett, mert naponta meg tudtam keresni száz koronát is. A lakbérem pedig háromszáz korona volt. Mi volt ehhez az ötven korona, amit inasként kaptam havonta a szakmunkásképzőben. A lényeg az, hogy a fenntartásomhoz szükséges pénzt össze tudtam hozni.

– *Akkor most térjünk át arra a tevékenységedre, mely által leginkább ismertté váltál a szlovákiai magyar fiatalok között. Az 1989 előtti közösségi munkádra.*

– Az indíttatáshoz hozzátartozik, hogy még tizenhét éves sem voltam, amikor először begyűjtöttek a rendőrök. Egyik írásom volt az oka. A *Csallóköz* szerkesztőségében megbíztak azzal, hogy készítsek aratási riportot. Ki is mentem az egyik szövetkezetbe, egyenesen az aratók közé, és kezdtem kérdegetni őket. Szó szót követett, s a munkások egyszer csak elkezdtek szapulni ez elnököt. Szidták, mint a bokrot, én pedig mindent leírtam, amit mondtak. Nem lehetett rossz írás, mert megjelent, csak hát megjelent az elnök is, nem máshol, mint a járási pártbizottságon. Magából kikelve lármázott, ki az, aki ilyen őrültségeket mer írni az ő virágzó szövetkezetükről, ki engedte meg neki, hogy ilyesmit csináljon? Lett is ezután haddelhadd. Mint mondtam, engem bevittek a rendőrségre, csallóközies szóval élve, egy kicsit meg is „pufáltak”, és lelkemre kötötték, hogy többet ilyesmit nem szabad csinálni.

– *Mikor volt ez pontosan?*

– Dátumokat ne kérdezz tőlem, mert sajnos, naplót nem vezettem, de ha jól emlékszem, 76 nyarán lehetett... Elég az hozzá, hogy egyszer csak kezdtem valamit nem érteni. Ha egyszer azt írják, valami így van, miért van éppen amúgy? Röviden, rengeteg ellentmondásba ütköztem, és ez borzasztóan zavart. Az írásaim pedig, és a verseim is, elkezdtek mind erről szólni, ami pedig azzal járt, hogy egyre kevésbé tetszettek másoknak. Értem ez alatt azokat, akik az irodalmat felügyleték. Hamar meg kellett éreznem, nagy bajba kerültem, mert eltiltottak a publikálástól. Ám ahelyett, hogy az intézkedés engem letört volna, azt gondoltam, ez ellen valamit tenni kell. Ebbe nem lehet csak úgy belenyugodni, legalább a fiatalokat kell tájékoztatni arról, hogy itt mások az elvek és teljesen más a valóság... Kezdték különféle rendezvényeket szervezni. Az első emlékezetes összejövetel 1979-ben volt Dunaszerdahelyen; úgy neveztük el: „Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel...”. Ez az irodalmi-népzenei fesztivál – merthogy az volt – három napig tartott. Három napon át jártuk Dunaszerdahely utcáit, 150 fős szereplőgárdával, népzeneészekkel, népi táncosokkal, irodalmi színpadok szereplőivel. Engedélyezett rendezvény volt, még rendőri kíséretet is adtak hozzá, nehogy valami baj történjen, de arra nem számítottak, hogy leállítjuk a forgalmat, pont az útkereszteződésben adjuk elő a műsort, meg a pártbizottság épülete előtt csódtjuk össze a népet! Hát persze, hogy engem voltak felelősségre mindezért. A szigorú fejmosást nem vettem komolyan, bennem csak az élt, igazi kultúrát kell

adni az embereknek, más nem érdekelt. Viszont ezzel egy időben jelent meg az egyik versem, az Utazás nagyapám körül. Két évre eltiltottak miatta az írástól. Nem estem kétségbe, mert éppen akkor hívtak be katonának. A két év a katonaságnál gyorsan eltelt. Nyolcvanegyben, amikor leszereltem, folytattam a szervezést ott, ahol abbahagytam. A kultúrházban összehoztam egy klubot, amelynek a „Fórumműhely” nevet adtuk. Az volt a célunk, hogy a fiatalokat megismeressük olyan fogalmakkal, mint a szlovákiai magyar sajtó, a szlovákiai magyar irodalom, képzőművészet, népzene, mit tudom én még mi mindennel. A lényeg az, hogy az illetékesek megsokallták, és most már nem elégedtek meg annyival, hogy leállítottak, hanem nemkívánatos személynek nyilvánítottak a járásban. Egyszerrel, a Dunaszerdahelyi járásból kitiltottak.

– *Mielőtt erre rátérnénk, megkérdezném, mennyire volt a te aktivitásod egy helyhez kötött, mondjuk Dunaszerdahelyhez? Akkor már másutt is működtek művelődési klubok, részben a Csemadokon belül, másrészt már léteztek a diákklubok, sőt létrejött a klubhálózat. Volt-e ezekkel kapcsolatod?*

– Hogyne lett volna! E nélkül képtelenség lett volna dolgozni. S hogy valamilyen fórum összetartson bennünket, létrehoztuk a Szlovákiai Magyar Klubtanácsot. Ennek én voltam a kezdeményezője.

– *Melyik évben?*

– 77-ben vagy 78-ban. Nem tudom, de ez talán nem is lényeges. Fontosabbnak tartom, hogy sikerült Dél-Szlovákiában újjászervezni a klubokat. Persze, nem volt ez olyan magától értetődő dolog. Szervezni csak úgy lehet, ha kiépítünk egy jól működő kapcsolatrendszert. Én ugye akkor inas voltam, vagyis szakmunkás, aki nem vehet ki szabadságot akkor, amikor neki tetszik. Mégis sikerült elérnem, hogy a cégnél, ahol szakmai gyakorlaton voltam, egy hónapra kimaradjak. Ez arra kellett, hogy bejárhassam Dél-Szlovákia falvait, városait. Mindenhol megkerestem azokat az embereket, akiket valakik megfelelőnek tartottak klubvezetésre. Egyik a másikat ajánlotta, és én telefonáltam, mentem, beszélgettem velük, együtt tervezgettük, mi hogy lenne jó, hogyan tudjuk leginkább megmozgatni az embereket. Pozsonytól Nagykaposig mindenhova eljutottam, beleértve az egyetemi klubokat is. Ahol már működött klub, ott a vezetőjét kerestem fel, ahol még nem, ott megpróbáltam rászedni valakit, hogy alakítsa meg. Rengeteg akadályt kellett leküzdeni, mert nemcsak a térbeli szétszóródottság okozott gondot, hanem a félelem is, ami az emberekben élt. Ugyanis a hatvanas évek végén már léteztek művelődési klubok, csakhogy ezeket a hetvenes évek elején majdhogynem mind betiltották, és aztán jöttem én, hogy most újra kellenie szervezni őket. Központi programokat csináltunk, előadókat hoztunk Magyarországról, összeállítottunk egy címlistát, melyről a klubvezetők választhattak előadókat. A Csemadok a legnagyobb ellensége volt mindannak, amit mi csináltunk. Ahol csak lehetett, akadályozta a klubmozgalmat, tiltakozott ellene, s ez némelyeknek jól jött, mivel a hatalomnak sem tetszett a mi nyüzsgölődésünk. Előfordult, hogy klubesten megjelent a rendőrség, és szétkergette az embereket. Nem keveset reszkíroztak a klubvezetők sem, mert a munkahelyükön bizony rákérdeztek, mit is csinálsz te? Az egzisztenciáját joggal féltette mindenki,

a hatalom pedig kiszámíthatatlan volt, nem lehetett tudni, mikor üt. Az érdekesség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy a hetvenes éves második felében már Magyarországon is léteztek klubok, csak klubtanácsuk nem volt. A mi példánk alapján rájöttek arra, hogy ez mennyire szükséges. Többek között Németh Zsolt volt ennek az egyik kezdeményezője. Rendszeresen átjött hozzánk, szinte hetente itt volt, folyvást egyeztettünk, mi is átmentünk hozzá, és a lakásukon tartottuk a klubtanács alakuló összejevetelét. Igen szoros kapcsolat alakult ki közöttünk, illetve a két klubtanács között. Tehát ez volt a hetvenes években, aztán, mint mondtam már, 79-ben behívtak katonának.

– *Jó, hát akkor térjünk át 81-re, illetve annak közvetlen előzményeire. Mi történt akkor?*

– Semmi rendkívüli dolog nem történt, azazhogy folytatódott a már megkezdett munka. Én két évig katona voltam, s ez idő alatt rengeteget olvastam, miközben ápoltam a kapcsolataimat. Onnan ez teljesen simán ment, hihetetlenül könnyen. Kendi Marika, az akkori feleségem hordta be nekem az irodalmat, szamizdatot is, ahogy ezt annak idején neveztük. Így hát alaposan fel tudtam készülni, hogyan folytatom a munkát, ha majd hazajövök. Amikor leszereltem, a kultúrházban létrehozottam a már említett Fórumműhelyt. Persze hogy ez is klub volt. Mivel a két éves letiltásom ideje lejárt, újra elkezdtem publikálni is, de nem sokáig tehettem, mert pár hónap múlva következett az ominózus határozat. Ekkor jelent meg nálam Gémesi Károly, a Csemadok érsekújvári elnöke Major Feri bácsival, hallották, mi történt, és felajánlották, hogy menjek át hozzájuk Újvárb.

– *Mit jelent pontosan az, hogy kitiltottak a járásból? Hoztak egy párthatározatot vagy bírósági döntés szolt róla?*

– Bírósági döntés nem volt. Hogy is lett volna? Ilyet nem szoktak csinálni, vagy legalábbis ritkán. Pártbizottsági határozatot hoztak, amely arról szolt, hogy nemkívánatos személy vagyok a járásban. Na most, ha valakit nemkívánatossá nyilvánítottak, az nem kaphatott munkát, dolgozni viszont a szocializmusban kötelező volt, és ha nem volt munkahelye az embernek, akkor mint munkakerülőt lecsukhatták, ráadásul az állandó lakhatásomtól is megfosztottak és az állandó lakhely is kötelező volt. Ha jól emlékszem, tizenkét napom volt, hogy állandó lakhelyhez jussak. A munkakerülőre sokféle törvénybe ütköző dolgot rá lehetett húzni, s csak ezután jöhetett a bírósági ítélet. Akit pedig a bíróság elítélt, a jó ég se állt mellé. Megvolt ennek az ördögien kiagyalt forgatókönyve. Hogy mi történt volna velem, csak föltételezni lehet... A leginkább meglepő az volt, hogy Gémesiék azt is tudták, milyen döntést hozott a pártbizottság, azt is, hogy a titkosrendőrség szeme rajtam van, hogy mindenféle gond van velem, s ettől függetlenül merték vállalni a pártfogásomat. A szememben ez igen nagy tett volt. Úgy tekintettem rájuk, mint bátor, becsületes emberekre, és azok is voltak. Elfogadtam a meghívásukat. Lakásom is lett. Gémesi Karcsi kiment két évre Algírba. Akkoriban divat volt jó nevű szakembereket, főleg mérnököket az úgynevezett gazdaságilag elmaradott országokba küldeni. Karcsi a Vunár nevű érsekújvári szerszámgéptervező és -gyártó cégnél dolgozott, onnan emelték ki, s mivel a város közepén lévő lakása felszabadult, ott lakhattam. Munkát pedig a

Csemadokban kínáltak, pontosabban azt ajánlották fel, hogy legyek a Csemadok-ház vezetője. Ez az épület az alapszervezeté volt. Itt kezdtem el dolgozni 1983-ban. Talán mondanom sem kell, ugyanazt csináltam, mint azelőtt. Nekilátam különböző klubok szervezésének, azzal a különbséggel, hogy most már volt hova hívnom az embereket. Nagyon szerettem a „Tsomó” elnevezésű irodalmi kört. Majd később a fiatal írókat, műfordítókat képzőművészeket, néprajzoso-kat, tudósokat tömörítő Iródiát, Szekciókat hoztunk létre, amelyekbe szakok szerint tömörültek az emberek. Hamar kiderült, hogy mennyire szerteágazó a fiatalok érdeklődése, ezért sokféle szekció alakult. E kis csoportokba megpróbáltuk behozni a szakma legjobbjait. Előadásokat szerveztünk számukra, és munkáikból füzeteket jelentettünk meg *Iródia-füzetek* címen. E füzet sorozatnak 17 vagy 18 száma jelent meg, sokféle témájú írással. Nagyszerű, rendszeres munka folyt vagy másfél esztendeig, aztán elkezdődött körülötte a hercehurca. Jól sejtette a hatalom, hogy itt többről van szó, mint sima irodalmi találkozóról. Elkezdődtek a följelentések...

– *Mikor?*

– 84-ben, körülbelül másfél évig tartott a zökkenőmentes munka. 84-ben már rendszeresen hívogatták a Csemadok vezetőit raporra, és a járási könyvtár igazgatónőjét is, mivel „irodalmi” tevékenységünk a könyvtár égisze alatt folyt. Az igazgatónő szlovák hölgy volt, egy nagyszerű ember, aki erélyesen ki mert állni mellettünk, mondván, semmi törvényellenes dolgot nem tettünk, nem érti, miért akarnak valakit is felelősségre vonni. Mondanom sem kell, hogy nyomban kegyvesztett lett és leváltották a posztjáról.

– *Kik voltak a társaid, akikkel Újvárbán szervezted a dolgokat?*

– Juhász (Rokkó) József, Mészáros Ottó, Fabó Tibor, Farkas Icu, Szabó Zsuzsa, Pálovics László. Ők voltak mellettem éjjel-nappal, amit szó szerint kell érteni, mert Gémesi Karcsi lakásában kezdetben egyedül laktam, aztán az lakhatott ott velem, aki akart, s egyre többen jöttek nemcsak Újvárból, máshonnan is. Jött Krausz Tivadar, Hizsnyai Zoltán, Szászi Zoltán, M. Csepécz Szilvia, Tóth Károly, akik rengeteg időt töltöttek ott, ügyeltek és törődtek az Iródiával. Aztán megérkezett az *Irodalmi Szemlétől*, illetve Madáchtól Grendel Lajos és Balla Kálmán és gyakorlott irodalmárokként atyáskodtak a kibontakozó irodalom fölött. Nagyon sokat köszönhet a társaság nekik. Liszka József segítségével egy külön néprajzos csoport kezdett dolgozni, Jávorka Tamás pedig a képzőművészeket fogta össze. Filakovszky Péter a természettudományi részleg vezetője volt.

– *Volt kapcsolatokat a csehszlovákiai, a magyarországi ellenzékkel, illetve a Jogvédő Bizottsággal?*

– Hogyne lett volna. Hiszen a Jogvédő Bizottság felhívásait ugyanúgy terjesztet-tük, mint a saját munkáinkat, sőt sokszorosítottuk is. Tóth Karcsiék által kapcsolódtunk hozzájuk. Hogy lehetett volna ezt kihagyni? Karcsiék voltak a kapocs köztünk és a szlovák ellenzék között, ha lehet őket így nevezni. Ugyanis volt egy műfordítói szekción is. Az egyik *Iródia-füzetet* az ő munkáik töltötték ki. Rend-

szeresek voltak a szlovák–magyar találkozók is. Akkori vélemények szerint több mint valószínű, éppen emiatt húztuk ki a gyufát. Rossz néven vették tőlünk, hogy a szlovák fiatalokat is megbolondítjuk holmi téves gondolatokkal, eszmékkel. Elképzelhető, hogy volt benne valami, legalábbis sokan állították.

– *Erősebb volt az ellenzékiesség a magyarok, mint a szlovákok körében?*

– Biztos, hogy erősebb volt, sőt jóval erősebb. Ugyanis a csehszlovák hatalom, amely a szlovák fölött állt, nem sokat törődött azzal, hogy itt a nemzetiségeken belül, a magyarok között, mi történik. Az volt a fontos, hogy ne üssék bele az orruk a közös dolgokba, egymás között pedig csináljanak, amit akarnak. Megnyugtató volt számukra a Csemadok létezése, amely eleve azért lett kitalálva, hogy felügyeljen a magyarokra, mármint a magyar kulturális mozgásokra. Ha valami gyanús volt, a Csemadok megbízható emberei megtehették a feljelentéseket. Nekik megvoltak hozzá az eszközeik, amelyekkel betilthatták, vagy eltíporhadták az ilyen kommunistaellenes kezdeményezéseket, mint a miénk is volt.

– *Most térjünk át 89-re, illetve annak előzményeire. Mit tudnál erről elmondani? Például mennyire ért váratlanul az esemény, hol voltál, amikor a forradalom kirobbant, amikor megjött a diáktüntetések híre?*

1989. november 18. Vágsellye - Hírszemle - Hírszemle Tóth Ildikó, Barak László, Bereck József, Hodossy Gyula, Grendel Lajos, Tóth László, Hunčík Péter, Kulcsár Ferenc, Szigeti László (Fotó: Köteles László)

– Az előszele már annyira benne volt a levegőben, hogy csak az nem vette észre, aki nem akarta. Csupán azt kellett észrevenni, mi történik a Szovjetunióban vagy akár Magyarországon. Én akkor betegápolóként dolgoztam a somorjai kórházban. Februárban fizetetlen szabadságot kértem november elsejétől egy esztendőre. Elkezdtem intézkedni, gondolván, nekem ősszel fontosabb dolgom lesz, mint betegápolóskodni. Megérzésemet igazából még magamnak sem tudtam elfogadhatóan megindokolni. Elhatároztam, hogy végigjáróm a klubokat, előadásokkal a szlovákiai magyar irodalomról, meg egyebekről, mert hiszen az előadókörutak akkor már korántsem az irodalomról szóltak, hanem arról, hogy mi nem jó a társadalomban, mi történik az országban vagy itt Közép-Kelet-Európában, és mi játszódik le, egyáltalán mi van másutt. Milyen példa az, amit követni lehet, mert mi teljesen ki vagyunk zárva a normális életből. Az emberek sokszor értetlenül néztek rám, és azt kérdezték, te írni akarsz, ugye? Persze, hogy tudták, itt majd valami más lesz, mint addig volt, de hogy mikor, nem is sejtették. Én sem. Mégis utólag úgy vélekedtek, hogy én már februárban tudtam, mi fog bekövetkezni novemberben. Ezt persze nem tudhattam, de úgy általában mindenki érezte, hogy változás várható. Ősszel volt Tóth Lajos, az egykori, méltán nagyhírű Vörösmarty Klub elnökének születésnapja, 89-ben volt az ötvenedik. Már nyáron elhatároztuk, hogy ez alkalom lesz arra, hogy a klubvezetőkkel, a régebbiekkal is, valamint a szlovák és magyar értelmiség egy részével nála találkozzunk. Listákat állítottunk össze, ki jöhet számításba, kivel érdemes, illetve kivel kell kapcsolatot fenntartanunk. Végül összeállt a névsor, kiket fogunk meghívni. Világi Oszkárt pedig felkértük, jogászként legyen a segítségünkre, nehogy valami felesleges bakit kövessünk el.

– *Milyen bakira gondoltatok?*

– Amiből valakinek is komoly kellemetlensége származhatott volna, mert akkor már a hatalom igen ideges volt. Számunkra világos volt, bármilyen titokban szervezzük is a találkozót, bármennyire körültekintően válogatjuk is ki a meghívottakat, a háromszáz ember között – ugyanis ennyivel számoltunk – biztosan ott lesznek a titkosrendőrség besúgói is. Tehát úgy akartuk megszervezni a találkozót – mert hát valójában annak szántuk –, hogy senkit se tegyünk ki fölösleges meghurcolásnak. Minden a törvényesség látszatát keltse. Oszkárnak se volt mindegy, hogy ilyen titkos találkozó szervezésébe bekapcsolódik-e, hiszen ha kiderül, biztosan kirúgják az állásából. Mondhatom, nagyon tisztességes volt, és alapos körültekintéssel igazított útba bennünket. Szervezkedésünknek e találkozó összehozása volt az egyik része. A másik egy magyar politikai tömörülés megalakítása. Ez teljesen más sínen futott, amiről még Tóth Lajos sem tudott. Tóth Karcsi ötlete volt. Feleségével, Sándor Nórával spekuláltak azon, hogy szükség lenne valamilyen új szervezetre. Tóth Karcsinak volt az ötlete, hogy a születésnap lesz a legmegfelelőbb alkalom arra, hogy külön összehívjuk azokat, akik nevükkel vállalják ezt, írunk egy nyilatkozatot, amelyet mindenki aláír. Húsz-huszonöt embert mégsem lehet egyszerre lecsukni. Még csak lehetetlenné tenni sem lehet egyszerre.

– *Mikor fogant meg e kettős összejövétel szervezésének a gondolata? Karcsi és Nóra agyában mikor kristályosodott ki a mozgalom létrehozásának terve?*

– Mozgalom még akkor nemigen kerülhetett szóba, csak közvetlenül a prágai események után. Akkor az volt a cél, hogy az a húsz-egynéhány ember, aki részt vett a Jogvédő Bizottság munkájában, illetve ellenzéki tevékenységet folytatott, adja nevét egy közös felhíváshoz, amelyen legyen rajta: Tóth Károly, Öllös László, A. Nagy László és mindenki más neve, köztük az enyém is. Tehát igazából erről szolt az akkori történet. Az egy másik kérdés, hogy ezzel egy időben robbantak ki a prágai események. Azt, hogy november 18-án Vágsellyén találkoztunk, még nyáron elhatároztuk. Hogy Karcsi mikor találta ki a nyilvánosság elé lépésünk tervét, időben nem tudom behatárolni. Az azonban biztos, hogy nem november 18-án, hanem jóval előbb. Persze hogy 17-én, de 18-án sem az volt a fő gond, hogy mi most már felfedjük magunkat, hanem az, hogy mi lesz, ha megdől a kormány? Meg lehet egyáltalán dönteni? Lehet győzni? S ha lehet, akkor utána mit csinálunk? Ehhez kellett a mozgalom, ezért jött olyan váratlanul létre. Éreztük, hogy most már semmi tétovázás, minden energiát be kell vetni. Most már nem levelek kellene, hanem konkrét cselekvés. Azonnal rá kell kapcsolódnai az „Občiansky fórum”-ra és ...

– *Hogy alkalmazkodjunk az időrendhez és pontosak legyünk, térjünk vissza a születésnapra. Mikor volt pontosan és hogyan zajlott le?*

– Lajos születésnapja november 18-án van. Tényleg ott voltak, eljöttek az emberek, akikre számítottunk. Persze, még nem arról beszéltünk, hogy miként lehetne megdönteni a rendszert, csupán a hibáiról és a tarthatatlanságáról. Azt a húsz-egynéhány embert, akik alapítói lettek a Független Magyar Kezdeményezésnek, Karcsi szólította meg és hívta a lakására. Ott aztán megfogalmaztuk az elképzelésünket és a mozgalom nevét is, ott határoztuk meg a nevét is: Független Magyar Kezdeményezés.

– *Fel tudnád sorolni, kik voltak ott?*

– Karcsi azt állítja, huszonketten voltunk ott, és arra kért, írjam le, kik. Tizenötig jutottam csak el, több nem jutott eszembe. Azt javasoltam Karcsinak, akiről biztosan tudja, hogy ott volt, írassa le mindenkivel külön-külön, és akkor biztosan összeáll a pontos lista. Nagyon fontosnak tartom, hogy ezt pontosítsuk, mivel ez most már történelem. A történelmi adatok pedig legyenek pontosak. A kitalációkat ki kell belőle szűrni! A valóságot pedig meg kell írni.

– *Amikor kvázi megalapítottátok az FMK-t, már tudtátok, hogy mi zajlik Prágában?*

– Én 18-án éjjel Karcsiéknál aludtam, mert másnap készültem fel Prágába, az Ady Endre Diáklukban lett volna előadásom. Amikor fölértem, már nem kellett előadni semmiről, ott már egészen más dolgok történtek. Fantasztikus élmény volt. Igazi forradalmat láttam, a fiatalok egyetemeket foglaltak el, Prága pontosan olyan volt, mint ahogy olvasmányélményeim szerint forradalomban kinéz egy város, és így ment ez négy-öt napig. A Karcsiéknál megírt nyilatkozatot magammal vittem Prágába, ahogy megmutattam az ottaniaknak, azonnal lefordították cseh nyelvre. A cseh lapok pedig közölték, hogy Vágsellyén megalakult az

FMK, és a magyar fiatalok üdvözlik a cseh forradalmárokat. Pozsonyban pedig a VPN úgy kezdett kibontakozni, hogy a Független Magyar Kezdeményezéshez igazodott, ennek vezetőitől, illetve tagjaitól kérdezték, mit hogyan kell tenni. Minden olyan kézi vezérléssel működött.

– *Mi történt azután, hogy hazajöttél Prágából?*

– Csak akkor jöttem haza, amikor Jakeš bejelentette, hogy lemondott a kormány. Országszerte szerveződtek a mítingek. Én egyenesen Dunaszerdahelyre jöttem, ahol már egy teljesen megváltozott világ fogadott, eluralkodott az eufórikus állapot, de azért itt még igencsak kellett szervezni a dolgokat. Jártunk ki falukra előadásokat tartani a változásokról, elmondtuk, mit hogyan csináljanak az emberek. Jó pár kazettát hoztam magammal Prágából a 17-ei verekedésről és sok más eseményről. Rengeteg felvételt készítettek a TV-sek, amelyeket az egyetemisták sokszorosítottak és széthordtak mindenhová, jutott belőlük nekem is. Hoztam nyilatkozatokat is magammal, amelyeket a színészek, mindenféle művészek adtak ki. Politikusok, ellenzékiek, nyilatkoztak arról, hogy meg kell dönteni a rendszert. Ezeket vittük tovább és hirdettük mi is.

– *Hogyan emlékszel vissza az FMK és a VPN kapcsolatának a kialakulására? Hogyan zajlottak le a nagygyűlések?*

– Azokban én nem vettem részt, mert 23-án, mikor hazajöttem, Pozsonyban már működött a VPN. Akkor foglalták el a Mozart-palotát, ahol ott volt a VPN és az FMK is. Karcsi akkor azt mondta, Pozsonyban most már nem nagyon van ránk szükség, menjünk Dunaszerdahelyre, mert a járásban meg kell szervezni az FMK-t. Világi, Barak, Hunčík mind Pozsonyban voltak, és keményen szervezték a mindennapokat, ezért Szerdahely bizony jól lemaradt. Első dolgunk volt tehát, hogy létrehozzuk és megerősítsük ott is az FMK-t.

– *Kik lettek a tagjai?*

– Sok mindenki. Elsősorban akiket említettem az előbb, aztán Németh Ilona, Dömény Tamás. Mogyoróssy Laci lett a titkár, akit aztán főállásba is fölvevünk. Én még két közgyűlés szervezésében vettem részt, és utána kiszálltam a politikából. Rájöttem, hogy ez már nem az én világom, a mindennapi politizálás már egészen más dolog, mint az ellenzéki alapokon történő. Akkor azt kellett megfogalmazni, mi nem jó, mi működik rosszul. Az új állapotokhoz pedig hivatásos politikusok kellettek, az pedig nem szerettem volna lenni. Viszont kínálkozott a cserkészszövetség megalapítása. Neki fogtam. Kiváló feladatnak bizonyult.

– *Jó, de maradjunk még a forradalomnál. Azt mondod, Dunaszerdahelyen az FMK-t te szervezted meg. Milyen más magyar mozgalmak jöttek létre akkor?*

– Mondom, én rövid ideig vettem részt az aktív politizálásban, de amíg ott voltam, tudtommal, Dunaszerdahelyen semmiféle más magyar mozgalom nem jött létre.

– *Mondtad, hogy két közgyűlést szolgáltál végig. Mikor voltak ezek, és mi volt a te feladatod?*

– Az egyik rögtön az elején, valamikor 90 januárjában, a másik meg tavasszal, májusban vagy júniusban lehetett. Keményen meg kellett dolgozni értük, s ezt mindenki meg is csinálta becsületesen. Tudni kell hozzá, hogy ez alatt a félév alatt gyakorlatilag egyikünknek sem volt munkahelye. Mindenki abban a reményben dolgozott, hogy majd a kialakuló társadalomban ki-kí megtalálja a maga helyét. Én úgy februártól vagy márciustól kezdve a *Csallóköz*nél voltam, mondjam, szerencsés helyzetben, mert onnan kaptam valamennyi fizetést. Viszont tudtam, hogy többeknek körülöttem nincs munkahelye, és mégis becsületesen végezték a feladatukat.

– *Voltak-e információid a Csemadokban zajló eseményekről?*

– Azt tudom, hogy a Független Magyar Kezdeményezésben a kommunistákkal szemben, úgy általában, igen nagy volt az ellenőrzés, ami teljesen jogos volt. Akiket lépten-nyomon feljelentettek, azoknak nem volt kedvük együtt dolgozni azokkal, akik a kommunista hatalom kiszolgálói voltak. Szerintem a Csemadokban a nagy kiváras ideje uralkodott el kezdetben. Akárcsak az írószövetségben. Mind a kettőben furcsa dolgok történtek azelőtt. Vegyük például az én esetemet. Beszéltem az Iródiáról, amit végül is betiltottak, és következett a mindenféle hercehurca. Egy év meghurcoltatás után végül is nem tudtak rám bizonyítani semmiféle „szocialistaellenes” cselekedetet, a központi pártbizottságon hajlandó volt fogadni egy „elvtárs”, akit arra kértem, nem lehetne-e már az eljárást leállítani ellenem, mire ő azt mondta, szerinte is le kéne állítani, mert butaság az egész. Csak előbb kellene beszélni Rácz Olivérrel, hogy vonja vissza a feljelentést. Írtunk egy levelet Rácz Olivérnek, aki a Csehszlovák Írószövetségnek volt a valakije, talán a magyar szekció elnöke. A lényeg az, hogy a magyarokkal szemben, ha problémájuk akadt valakivel, mindig úgy jártak el, hogy kerestek egy megfelelő magyart, akivel aláíratták a feljelentést, aminek alapján működésbe lépett a gépezet. Ezt alkalmazták a Csemadokban, az írószövetségben és mindenütt, attól függően, hogy a kiszúrt egyén tevékenysége kihez, melyikhez állt közelebb. Mindez köztudott volt, ezért történhetett meg, hogy a változtatás helyett a kivárást részesítették előnyben. Éppen ezért határozott úgy a Független Magyar Kezdeményezés, már a dolgok legelején, hogy minél előbb értesíteni kell Durayt, azaz, hogy gyorsan tájékoztatni kell mindenről, ami november második felében történt. November 23-án megdőlt a kormány – erre jól emlékszem –, és lemondott Jakeš, a fiúk pedig nyomban felhívták Durayt telefonon, és közölték vele, azonnal jöjjön haza, mert most már elérkezett a mi időnk, hát cselekedni kell.

– *Ki telefonált Duraynak?*

– Azt hiszem, Öllös Laci. Duray azt felelte, hogy neki ezt még át kell gondolnia. Naponta hívták őt, és ő csak folyvást azt hajtogatta, hogy még át kell gondolni az ügyet, s egyszer csak megjelent a pesti TV-ben, és elkezdett nyilatkozni a szlovákiai magyar helyzetről. Mindenki ledöbbent. Hogy lehet az, hogy a magyar TV Amerikában megtalálta Durayt, s aztán hirtelen kiderült, Duray Magyarországon van. Gyorsan menjen hozzá egy küldöttség! Tóth Karsci és Öllös Laci Pestre utaztak, és megkérdezték Duray Miklóst, mi volt az oka, hogy inkognitóban

jött vissza, és miért nem egyenesen haza, hiszen már izgatottan várják. Összehívtunk egy országos közgyűlést, azzal a szándékkal, hogy ott megválasztjuk majd Durayt elnöknek, csakhogy ő a hazatérését és az elnöki szerepvállalást feltételekhez kötötte. Az egésznek a lényege az volt, hogy ő miniszter akar lenni a szövetségi kormányban, mégpedig nemzetiségi miniszter. Ezt sikerült is megbeszélni és elfogadtatni a VPN-esekkel, mire hazajött, beültettük őt egy autóba, és felvittük Prágába. Úgy emlékszem, ez egy szerdai napon volt. Ott aztán az történt, hogy a csehek nem szavazták meg a nemzetiségi posztot.

– *Nem tudod, mi lehetett az oka?*

– A csehek egyértelműen kijelentették, hogy a magyar nemzetiségi kérdést Szlovákiában kell megoldani. Nekik nem érdekük, hogy legyen egy föderális miniszter, aki a nemzetiségi ügyekkel foglalkozik. Csehországban nincsenek nemzetiségek, legalábbis nem olyan számban, hogy az indokoltá tenné egy ilyen funkció létrehozását. Szlovákiában viszont más a helyzet, ezért a szlovák kormányon belül hozzanak létre ilyen posztot. Csakhogy Duray nem elégedett meg a szlovák kormánnyal. Pedig a szlovákok ezt akkor simán megszavazták volna. Ez történt szerdán, és másnap, csütörtökön reggel megjelent az újságban, hogy Duray Miklós pártot alakít. Rögtön kiviláglott, hogy Miklós kétutas politikát folytat. Miközben tárgyalt Karcsiékkal arról, hogy mit hogyan s miképpen kellene tenni, ezzel párhuzamosan új mozgalmat kezdett szervezni. S itt jön be a képbe megint a Csemadok. Duray a csemadokosokkal kezdte el építeni a másik tömörülést, a későbbi pártot. Ki tudja, akkor is megtette volna-e, ha bekerül a csehszlovák kormányba, valószínűleg igen, de most már mindegy. Nekünk azt mondta: „Tehetetlenek vagytok, nem tudtok ti elintézni semmit, veletek nem lehet pártot alapítani.” Meg azt is mondta, hogy a szlovákokban nem lehet megbízni, mert azok átverik a magyarokat. Pedig a szavazás nem ezt bizonyította, a szlovákok egyhangúan megszavazták a javaslatunkat, ettől függetlenül Duray azt hajtogatta, nem lehet bennük megbízni.

– *Mennyire kísérted figyelemmel a járásban, illetve Szlovákiában országos szinten a különböző személyi változásokat, gondolkodok a vezetőcserékre, és mennyire tudták befolyásolni ezt a helyi politikusok?*

– Nem volt ez olyan egyszerű dolog. Képzeld el, aki azelőtt még párttag se volt, így aztán minden társadalmi mozgásból ki volt rekesztve, a politikában szinte semmihez sem értett, egyik pillanatról a másikra parlamenti képviselő lehetett, miniszter vagy éppen bankigazgató. Egy-egy pozíciócserét 24-48 óra alatt meg kellett szervezni. Polgármestereket kellett keresni, közben azért arra is ügyelni kellett, hogy az illető értsen is ahhoz a munkához. Nagyon izgalmas volt ez a dolog. Telefonáltunk, futkostunk mindenki után, győzőgettük az embereket, vállalták el ezt, vállalták el azt. Nagygyűléseket szerveztünk, folyamatosan tájékoztattuk az embereket, itt helyben a kultúrház előtt, mert sehova se fértek be. Elmondtuk, ki mondott le, kit kell leváltani, kinek a helyére ki került, szóval folytak az események.

– *A sajtóban ugyanezt nem lehetett volna megtenni?*

– A sajtóban is folyt a tájékoztatás. Akkor már megjelent a *Nap*, s az *Új Szó*... Az *Új Szó* szerepe, ugye... Az *Új Szó* a kommunista párt lapja volt, annak irányába, ha rövid időre is, de nem volt meg a bizalom, tehát érthető oknál fogva gyorsan kellett az FMK-nak egy új napilapot alapítani. Aztán alakultak más lapok is, mint például a *Reflex*, amelyet Fülöp Tóniék hívtak életre Komáromban. Ez is egy izgalmas dolog volt akkoriban.

– *Elérkeztünk a 90-es évekhez. Mennyire vettél részt a választási felkészülésben, mondjuk a kampányban az FMK részéről?*

– Már említettem, hogy az én politikai szereplésem kilencven elején abbamaradt. A cserkészszövetség elnöke lettem, s mint olyan, nem vehettem részt párt-politikai mozgásokban... A legelején, mikor a kooptálások voltak, akkor még igen, akkor még aktív voltam.

– *Mennyire változott meg a státuszod, pontosabban az életed 89 után?*

– Nem tudom, mi az igazság, mert azt is mondhatnám, teljesen megváltozott, meg azt is, hogy egyáltalán nem változott meg. Ha ahhoz viszonyítjuk, hogy 79 és 89 között állandó letiltások, zaklatások között kellett élnem, akkor teljesen más lett a helyzetem. A szervezőmunkát illetően viszont minden maradt a régi-ben. Én sohasem tudtam nyugodt tempóban élni, mindig teljes erőbedobással dolgoztam. Amikor kiléptem az aktív politikai életből, átálltam a cserkészmozgalom megszervezésére.

– *Hogyan tettél szert cserkészkapcsolatokra, pontosan hogy történt az átállásod?*

– Lelkes Tibor barátom, aki szintén Dunaszerdahelyen élt, levelezett Bodnár Gáborral, a Külföldi Magyar Cserkészszövetség akkori ügyvezető elnökével, már a régi időkben is. Teljesen véletlenül találtak egymásra az *Ifjúsági Magazin*ban. Tibor leköszölt egy apróhirdetést a magyarországi lapban, hogy amerikai fiatalokkal szeretne levelezni, mert ő amolyan műszaki zseni, akinek ilyen meg olyan alkatrészek, diódák és a jó ég tudja, mik kelleneek – ehhez én nem értek –, s ezeket nálunk nem lehetett akkoriban beszerezni. Bodnár Gábor válaszolt neki, aki-ről Tibor azt hitte, egy tizenéves srác, és csak írogatott neki folyton, hogy most küldjél ezt, küldjél azt, és a küldemények rendre megérkeztek. Egyszer aztán egészen véletlenül a cserkészszövetség fejléces papírján érkezett a válasz Tibornak. Jött utánam, hogy hallottam-e már valamit róluk, mármint a cserkészek-ről. Ez még a kommunista időkben volt. Mondtam, hogy persze, hallottam, meg olvastam is, és adtam neki egy-két könyvet, hogy tudjon utánanézni, mi is az valójában. Azt is mondtam neki, tudja meg pontosan, ki az a srác, akivel levelez. Amikor Tibor megkérte őt, „Írjál magadról valamit, ki vagy te, mivel foglalkozol”, akkor Bodnár Gábor küldött neki egy csomagnyi könyvet magáról, és megírta, hogy ő már 70 éves, és a cserkészek ügyvezető elnöke. Jött aztán Tibor kétségbeesve hozzám, hogy nézzem, kivel levelez ő már évek óta, s nekem adta a könyveket, teljesen átruházott rám mindent, mert őt az ilyen dolgok nem nagyon érdekelték. Én megörültem neki, és levelek útján megismerkedtem Bodnár úr-

ral. Folyamatosan tartottuk a kapcsolatot, és most már nekem küldte az irodalmat, nemcsak a cserkészekről, másról is, s ha nem lehetett postán, mert ugye nem mindent lehetett, más csatornákon juttatta el. A kapcsolat ugyan megvolt, de arról szó nem esett, hogy cserkészetet kellene szervezni.

– *Mikor kezdted kialakítani vele a kapcsolatot?*

– 1987–88 táján, de még csak rendszertelenül, rapszodikusán. Megjelent Tibor, és hozott ezt meg azt. A cserkészlet létrehozását először Gábor bácsi említette meg, nyilván sejtette, hogy egyszer majd sor kerül rá. Amikor aztán jött a fordulat, s ő telefonált, hogy most már ideje foglalkozni a cserkészettel, mielőbb meg kell szervezni. Rögtön intézkedni akart, de mondtuk, hogy most még nem lehet, majd dolgozunk azon is, de most egyelőre politizálni kell, teljesen át kell alakítani a rendszert. Ő azonban nem hagyott békén, mondván, a fiatalokkal való munkát nem lehet utoljára hagyni. Ha igazán rendszerváltást akarunk, akkor neki kell fogni a fiatalokkal foglalkozni. A cserkészlet kitűnő lehetőség, amelyen belül a fiatalok megtanulhatják a demokráciát, megtanulhatják, milyen a modern, civilizált, polgári európai élet és így tovább. Magyarázta, hogy ez egy nemzetközi szervezet, a világ minden részén vannak cserkészek, ez a világ legnagyobb gyerekszervezete. A Nemzetközi Cserkészszövetségnek a gyermekszervezetek közül a legtöbb tagja van a világon, és hát ezen országos szervezetek rendszeresen tartják a kapcsolatot egymással. Belegondoltunk abba, hogy milyen szuper dolog ez, mekkora lehetőség, utazgathatnak a gyerekeink bárhová, mehetnek Japánba, Amerikába, onnét meg jöhetnek gyerekek ide. Hát ez nem is olyan rossz, hiszen eddig sehová se lehetett menni. Éreztem, hogy lépni kell. A politikában már mindenki megtalálta a helyét, e területen már nem lehet újat tenni, legalábbis én akkor úgy éreztem. Amikor újra fölhívott Gábor bácsi, mondtam, rendben van, elvállalom. Át is utazott hozzánk Amerikából, rá egy hétre már itt volt.

– *Ezután mi történt?*

– Végigkérdeztem az összes ismerőszámot, bekapcsolódna-e, tud-e a cserkészetről valamit, s szerinte mit kellene tenni, hogyan kéne elkezdni. Begyűjtöttem az információkat, és elkezdtem cikkeket írni a cserkészetről és a cserkészszövetség megalapításának fontosságáról. 1990 nyarán jelentek meg az első írások a *Csallóközben*, meg aztán más lapokban is. Megpróbáltuk ezt a dolgot felfuttatni. Aztán kezdtek jelentkezni az emberek, hogy én is, meg én is szeretnék dolgozni. A kilencven végén megalakultak az első cserkészszerveződések, majd 91-ben összehívtuk az első közgyűlést, és megalakult az országos szövetség is. A következő lépésként a cserkészszövetség égisze alatt létrehoztuk a Liliium Aurum Kiadót. Ezt két oknál fogva tartottam fontosnak. Az egyik az volt, hogy általa a cserkészszövetséget tudjuk népszerűsíteni, amihez ugye kiadványok kellenek, hiszen cserkészirodalom addig nem létezett nálunk, s a Külföldi Magyar Cserkészszövetség sem rendelkezett annyi tartalékkal, amennyire szükségünk volt, másrészt meg nem voltam biztos benne, hogy egy az egyben tudnánk használni az ő kiadványaikat, hiszen egy teljesen más világról szóltak, mint amilyen a miénk. Nekünk másként kellett a problémát megközelíteni. Mindehhez hozzátartozik, hogy a cserkészszövetség vallásos szervezet, s bár egyik

egyházhoz sem kötődik, Istent hirdeti, és ilyen jellegű könyvek sem voltak akkor még nálunk. Úgyhogy kiadásukra is terepet kellett biztosítani. Ezek voltak az alapvető dolgok, s hozzá az a szándék, hogy nem akármilyen kiadót hozunk létre, hanem nyereségorientáltat, amely sok mindent elbír. Természetesen foglalkozik majd szépirodalmi kiadványokkal, néprajzi és sok más szakterülettel is. Mindehhez segítőtársra, szakemberekre volt szükségem. Többek között megkerestem Kulcsár Ferit az *Irodalmi Szemlé*ben, lenne-e kedve eljönni hozzánk, a kiadóba. Vállalta. Így kezdődött a munka.

– *Mindebből az világlik ki, hogy a cserkészszövetség miatt hagytad ott a politikát. A politika viszont mégiscsak érdekelt. Mennyire tudtad figyelemmel kísérni a politikai eseményeket, a pártok kilencvenes szereplését a választásokon? Ahol az FMK a VPN-nel indult, az Együttélés pedig az MKDM-mel?*

– Ez 90-ben volt? Nem később?

– 90-ben.

– Hát erre nem nagyon emlékszem, már mondtam, hogy nem vettem benne részt.

– *Akkor már csak a cserkészszövetséggel foglalkoztál?*

– Csak annyiban igazítanálak ki, hogy nem a cserkészlet miatt hagytam ott a politikát, hanem önmagam miatt. Ha nem lett volna a cserkészlet, kitaláltam volna mást. 89 novemberében volt a változás, de én már 1990 márciusában untam az egészet. Nem volt ez már igazából nekem való dolog. Ugyanis a politikában sokszor nem az történik, amit te akarsz, és neked akkor is mosolyogni kell. Ez a fajta viselkedés nem tetszett nekem. Ott rengeteg kompromisszumra van szükség, de nemcsak kompromisszumra, olyan dolgokat is véghez kell vinni, amelyek teljesen szíved ellen valók, de mert a politikai érdek megkívánja, az adott lépést meg kell tenni. A közösen hozott határozatok betartását ésszerűnek, fontosnak és elkerülhetetlennek tartom egy politikai párt életében, de engem akkor már a szabad alkotás vonzott inkább. Van a társadalomban nagyon sok olyan terület, amelyek nem a politika mentén szerveződnek. Ezen fontos dolgok is kellenek ahhoz, hogy a demokrácia működőképes legyen és megerősödjön. Nekem megfelelt a cserkészlet, a könyvkiadás, az alapítványosdi...

– *Jó, akkor folytassuk innen. Hogyan sikerült megteremteni a cserkészlet működésének alapfeltételeit?*

– Elsősorban a Külföldi Magyar Cserkészszövetség segített bennünket. Nekik köszönhetően már 1991-ben részt vehettek a fiataljaink Ausztriában egy tisztképző táborozáson. Erre azért volt szükség, mert a szövetségben van egyfajta hierarchia, és ezt végig kell járni. Mert előbb lesz valaki kiscserkész, majd cserkész, aztán őrvezető, segédtest, tiszt és így tovább. Tíz fiatalot küldtünk a táborba, mert kellett a tisztek. Nálunk nem lehetett alkalmazni a felmenő rendszert, mert nem volt előzménye a dolognak, így hát fordított irányba kezdtük az

építkezést. Hely, illetve helyiségek is kellettek, ezért a járási pártbizottság épületében sikerült egy irodát berendezni a szövetségnek. A bútorok is onnan valók voltak. Ami pedig az anyagiakat, a legfontosabb szakirodalmat és a képzést illeti, a Külföldi Magyar Cserkészszövetség segített bennünket. A további segédanyagot, könyveket, propagációs anyagot már magunk adtuk ki. 91-től folyamatosan megjelent a folyóiratunk, a *Cserkész*, amely által meg tudtuk szólítani a leendő cserkésznövéndékeket. Mindez olyan sok munka volt, hogy öt évet engedélyeztem rá magamnak. Öt év alatt fel kellett építeni a szövetség központi székházát, a cserkészparkot, létre kellett hozni a kiképzőközpontot, szóval mindennek működnie kellett, amire szükség volt. És mindazt, amit akkor megálmodtam vagy közösen megterveztünk, sikerült is megteremteni.

– *Milyen volt a kapcsolatok a politikai pártokkal, mondjuk az MKDM-mel, hiszen ő lett volna a hozzátok közel álló mozgalom?*

– A cserkészszövetség minden politikai párttól független. Mi szigorúan alkalmazkodtunk a világszövetség alapelveihez, ebbe semmiféle politikai párt nem fér bele. Ez alapfeltétele annak, hogy egy-egy szervezet tagja lehessen a Cserkészmozgalom Világszövetségének. Mi nem voltunk annak tagja, de tagfelvételi igényünket rögtön a szervezőmunka megkezdésekor beadtuk. A jelentkezésünk után minden évben megmértettünk, aminek alapján bizonyos pontszámokat értünk el, ez olyan jó helyezést jelentett, amilyent hosszú évtizedek óta működő cserkészszövetségek sem tudtak felmutatni. Tehát rendszeresen látogattak bennünket, és nagyon figyeltek ránk. Svájcban működött a világközpont, ahonnan rendszeresen jöttek nekünk gratulálni, és segíteni minket.

– *Tehát a politikusaink békén hagytak benneteket, nem akartak valamilyen módon mégiscsak belefolyni a munkátokba?*

– A cserkészszövetség alakuló ülésén megjelent Duray Miklós, várta, hogy felkérjük, legyen a szövetség elnöke. Joggal elvárhatta, mert Amerikában a Külföldi Magyarok Cserkészszövetségénél cserkészfogadalmat tett. Ily módon hiteles cserkészsként valóban meg lehetett volna őt választani. Mégsem tettük meg, mert én szigorúan ragaszkodtam a világszövetség szabályaihoz, és ő akkor már az egyik vezető politikusunk volt. Volt ugyan olyan terv, hogy létre kellene hozni tiszteletbeli elnöki posztot vagy tiszteletbeli tisztségeket olyan emberek számára, akik tudnák segíteni a cserkészteket, különféle helyeken képviselhetnék azt, és szót emelhetnének a cserkészteket fontossága mellett, de végül is elálltunk ettől. Az MKDM-ből is felkerestek bennünket, hogy legyünk az ő ifjúsági szervezeteik. Ezt is vissza kellett utasítanunk.

– *Kik kerestek fel és mikor?*

– Pontosan nem emlékszem, de ez nem is olyan fontos. Bosszantó volt, hogy közölték velünk egyértelmű kérésüket, s miután azt visszautasítottuk zsarolni kezdtek, ha nem állunk kötélnek, megalakítják a MIK-et, a Magyar Ifjúsági Közösséget, vagy valami ilyen nevű szervezetet, akik átveszik a szerepünket. Mi nem azért nem tettünk eleget egyik vagy a másik kérésnek, mert ezt vagy, azt

a személyt nem szerettük, hanem azért, mert meg akartunk felelni a nyugati elvárásoknak; most is az a véleményem, hogy a cserkésznek mindenkor politikamentesnek kell lennie. Kell egy olyan gyermekszervezet, amely összeköti a különböző népek kultúráját, és biztosítja a gyerekek mozgásterét. És az se mindegy, hogy a nyugati kultúra milyen csatornákon áramlik be hozzánk. Sajnos azután, hogy Durayt nem választottuk meg elnöknek, és nem fogadtuk el az MKDM felkérését sem, mindkét pártban elkezdtek úgy értelmezni a dolgokat, hogy az már mégsem helyes, hogy a cserkészszövetség elnöke egy FMK-s legyen. Ide egy más ember kell, nem egy FMK-s, liberális. Tudod, a cserkészszövetség egy konzervatív szervezet, és oda olyan ember kell, aki alkalmazkodik a játékszabályokhoz. Rossz néven vettem, hogy annyira kiélezték a dolgokat, mert tényleg nem arról volt szó, hogy nekem tetszik-e vagy sem az Együttélés vagy az MKDM politikálása. Az egy teljesen más kérdés.

– *Te akkor tagja voltál az FMK vezetésének, vagy valamilyen szinten volt benne szereped?*

– Semminek sem voltam a tagja a cserkészszövetségen kívül. Mihelyt megalakítottuk a szövetséget, én mindenhol kiléptem. Az FMK-ba akkor kerültem vissza, amikor a cserkészszövetségi tisztségemről lemondtam. Ezután hagytam magam beválasztani az országos választmányba.

– *Amíg a cserkészszövetségben voltál, tudatosan került a kapcsolatot a pártokkal?*

– Egyáltalán nem. Ez számárság lett volna. Mindhárom párttal próbáltam jó kapcsolatot kiépíteni. Rendszeresen folytak egyeztetések, ez fontos volt a szövetség léte szempontjából, hiszen akkor születtek olyan törvények, amelyek befolyásolták mindnyájunk életét, a gazdálkodásra vonatkozó törvények például, hogy mit szabad és mit nem szabad. Ha valamelyik faluban meg akartuk alakítani a cserkészcsapatot, kellett hozzá a pártok vezetőinek jóindulatú támogatása. Vidéken nagyon függtek a történésektől, hogy egyes politikai pártokon belül mit mondanak. Ha ott fenn azt mondták, nem kell, akkor azt lent nem csinálták vagy nem merték csinálni. Ezért én nagyon szoros kapcsolatot tartottam fenn mindhárom párt vezetésével, és nem is panaszkodhatom egyikre sem, mert mindenütt megtaláltuk a közös hangot. Támogatták a cserkészszövetséget megjelenését, megengedték, hogy a politikai vagy politikai jellegű rendezvényeken népszerűsítsük a szövetséget, beszéljünk róla. Fontos volt, hogy az önkormányzatok ifjúsági bizottságába vegyék be a cserkészcsapatok képviselőit is. Ha egy falusi rendezvényre, városi ünnepségre meghívták a Csemadokot vagy bármelyik civil szervezetet, legyen ott a cserkészcsapat parancsnoka is. Ezt sikerült is elérni, de ehhez politikai jóindulat kellett a pártok részéről. 92 végéig elértük, hogy nem volt olyan vidéki esemény, ahol a cserkészcsapatok ne képviseltették volna magukat.

– *Már kilencven végére kiéleződött az ellentét az FMK, illetve az Együttélés és MKDM között. Mennyire hatott ez ki a cserkészszervezetre, illetve a te életedre? Említettél a jó kapcsolatot, hogy lehetett azt ápolni ilyen körülmények között?*

– Lehetett. Állítom, hogy lehetett, bár sok minden jobban is alakulhatott volna. Sokszor és sok helyen kezdték éreztetni velem, hogy én egy FMK-s vagyok. Lényeges kérdésekben mindig közös nevezőre jutottunk, másképp nem lehetett volna dolgozni. Természetes, hogy a csapatok önállóak voltak. Az egyes csapatokon belül olyasmiről folytak viták, hogy mi legyen akkor, ha a csapatparancsnokot megválasztják például az MKDM helyi elnökévé. Ezért a csapatparancsnokot nem tagadhatták ki. Én viszont ragaszkodtam a szabályokhoz, amit mindig úgy értelmeztek, hogy én a politikai mozgalom ellen vagyok, és ellene szervekedek. Felrőtták, hogy nem engedem az MKDM címkéit kiragasztani a cserkész-
ingek vállára. Én mindig azzal érveltem, hogy ezzel a cserkészlet alapelvét szeg-
nénk meg, s ha az FMK címkéjét akarná valaki kiragasztani, azt sem engedném
meg.

– *1990-ben, a bársonyos forradalom után, elkezdődött a civil szféra kialakulá-
sa a kisebbségi társadalmon belül is. Maga a cserkészszövetség is civil szerve-
zet. Hogy viszonyultak hozzá a szlovák szervezetek?*

– Sorra alakultak meg a különböző gyermek- és ifjúsági szervezetek. Ilyenek volt például a Rada Mládeže Slovenska (RMS), amely örököse lett a SZISZ vagyon-
nak. Mi kezdettől fogva tagja voltunk az RMS-nek, mint egyedüli magyar szerve-
zet, és felvetődött a kérdés, hogy jó lenne, ha más magyar szervezetek is ala-
kulnának, és ott lennének mellettünk. Így lett tagja a Diákhálózat, vagy nem is
így hívták őket, hanem talán Magyar Diákszövetségnek. Mivel ott voltam a gyűj-
tőhálóban, tudtam minden újonnan alakult szervezetről. A következő „alakulat”
a Keresztény Ifjak Szövetsége volt, és folyvást alakultak újabb és újabb szerve-
zetek. Én mindegyiknek örültem, s mivel a mi szervezetünknek akkor már kiala-
kult a saját szerkezete, szinte mindenki tőlünk kérdezte, hogy mit, hogyan, mi-
képp kell csinálni. Lehet, hogy rossz tanácsokat adtam nekik, mert lassanként
mind megszűntek. Ezt most viccből mondtam, mert én rossz tanácsot, úgy hi-
szem, soha senkinek nem adtam. A lelkiismeretem nem vitt volna rá. Na, szó-
val, maximálisan támogattuk mindegyiket, működtek is némelyek négy-öt esz-
tendeig, de hogy mi lehetett az oka széthullásuknak, nem tudom. A munka má-
sik területe az alapítvány volt, amit ki kellett találni, hiszen azelőtt ilyesmi sem
létezett. Beregisztráltattuk például a Campana Aurea Alapítványt, amely a beteg
gyerekek megsegítésére szolgált. Akkoriban nem értették az emberek, hogy mi-
ért kell egy ilyen alapítvány, hiszen a gyermekek gyógyítására ott vannak a kór-
házak.

– *Hogyan kezdődött, és kik vettek részt benne?*

– A Szlovákiai Magyar Cserkészletért Alapítvány cserkészvezetői kezdeménye-
zésként jött létre, a Campana Aurea pedig dr. Balázs Ferenc segítségével. Ő Új-
várbán dolgozott belgyógyásként, onnan ismertem, ezért az alapítványt együtt
csináltuk. Balázs doktor barátom, annak idején sokat segített nekem, így hát
szóltam neki, van egy ötletem, és felkértem őt, legyen a kuratórium elnöke. Na-
gyon örült az ötletnek, vállalta. Miután a felkérést a cserkészszövetség orszá-
gos tanácsa is megerősítette, Újvárbán felkerestük Bauer Ferenc gyermekorvost
és Török József szemészt, hogy vállalják el a kuratóriumi tagságot. A világ min-

den tájára szétküldtük a segélykérő felhívásokat, valamint azt, hogy aki segítségre szorul, forduljon az alapítványhoz. Jöttek is a levelek szép számmal, és mi lehetőségünk szerint próbáltunk segíteni. Nehéz munka volt, hiszen vannak esetek, amikor már csak a Jóisten tud segíteni... Voltak vigasztaló eredmények, de nagyon szomorú esetekkel is találkoztunk. Dunaszerdahelyen is, egyik közeli ismerősünk lánya számára, aki nagyon imádott cserkészkedni, miután kitudódott, hogy rákbeteg, éveken keresztül gyűjtöttük az orvosi kezelésekhöz szükséges adományokat, elküldtük különböző orvosi vizsgálatokra, sikerült Bécsbe is kijuttatni, rengeteget dolgoztunk érte, és mégis...

– *Milyen volt a kapcsolatokat a magyarországi állami intézményekkel?*

– Intézményekkel? Inkább egyénekkal és gyermekszervezetekkel tartottunk szoros kapcsolatokat. De azért nagyon megtisztelő volt, amikor 91-ben egy beszélgetésre meghívott bennünket a Magyar Köztársaság elnöke, Göncz Árpád. Nagyon kedves volt hozzánk, és mélyen érdeklődött a munkánk iránt.

– *És az ottani alapítványokkal?*

– Az Illyés Alapítvánnyal...

Tótkés László látogatása Somorján (Fotó: Berta András)

– És a szlovákiai civil szférával? Cserkészszövetséggel?

– A rendszerváltás után a Szlovák Cserkészszövetség is megalakult, de jóval később, mint a miénk, valamikor 91 végén. Részt vettünk az alakuló gyűlésükön, s aztán folyamatosan tartottuk velük a kapcsolatot. De az RMS-szel mindvégig szorosabb volt a kapcsolat. Az RMS székházban irodát működtettünk. Állandó képviselőnk az egyik pozsonypüspöki cserkészisztünk Wurster Olívia volt. Rengeteg találkozónk volt akkoriban, nemzetközi találkozók is, sok ember segítségére volt szükség. Ha kellett, ment Olívia, vagy Ajpek Gabi. Hodossy Karcsi is keményen dolgozott. Őt főleg oda küldtük, ahol angoltudás szükségeltetett, tehát nemzetközi találkozókra. A világszervezettel való kapcsolattartás is Karcsi bevonásával történt. Ő tárgyalta a nyugati alapítványokkal és szervezetekkel is.

– Beszéltünk már a Csemadokról, de azért rákérdezek: véleményed szerint miként történt az átalakulása? Ti részt vettetek-e ebben, vagy legalább figyelemmel kísértétek-e?

– Én azt gondolom, hogy a Csemadok úgy alakult át, hogy senki sem vette észre, hogy átalakult. A Csemadokban levő emberek egyszerűen kivonultak a Csemadokból, és elkezdtek mást csinálni. A szlovákiai magyar kultúra a szervezésében változott meg, és aki érdekelve volt benne, megkereste a maga helyét, a régi Csemadok pedig egyszerűen leépült. Ha valaki most arról beszél, milyen nagy baj, hogy a Csemadok nem működik, mert nincs rá pénz, és ennek valamiféle politikai háttere van, én erre azt mondom, butaság. A politika végképp nem gátolta a Csemadokot, hogy a szlovákiai magyar kultúráért tevékenykedjen. Persze jó, ha pénz is van hozzá, de nem ez volt az elsődleges kérdés. Az alap-szervezetek megmaradtak és dolgoznak. Azelőtt sem kaptak pénzt, most sem tartanak rá igényt. A dolgokat egészen másképp kell szervezni. Emlékszem, volt olyan elképzelés is, hogy a Csemadok alakuljon át politikai párttá, ez valamikor 90-ben lehetett.

– 1990 januárjában.

– A lényeg az, hogy maga a tagság döntött úgy, hogy a Csemadok ne legyen politikai párt, de nem is tudom, miért beszélek én erről, engem az Iródia-affér után Érsekújvárbán a Csemadokból kizártak, azóta sem szólt nekem senki, mindenkitől bocsánatot kértek, boldog-boldogtalant rehabilitáltak, de senkinek eszébe nem jutott, hogy velem mi történt. Persze én sem álltam elő, hogy itt vagyok, most már engem is rehabilitáljanak.

– Visszatekintve, mai szemmel, hogyan minősíted a rendszerváltást és benne a saját szerepedet?

– Kezdem azzal, ha valaki a nyolcvanas években felvetette volna, hogy a rendszer egyszer meg fog dőlni, kevesen hitték volna el. Talán csak a fiatalok, mert ők alapjáraton nem hitték el, hogy valami örökké tartson. A középgeneráció zöme azért nyugodott bele a létezésébe, mert mást nem tapasztalt, mint a kommunista világot. Az a néhány ember, aki kiment nyugatra, s hazajött, és mesélt

ezt-azt, hittek is neki, meg nem is. Olyan kevesen mehettek ki, hogy a véleményük nem sokat nyomott a latban. Aki pedig csak az itthoni dolgokat ismerte, azt hitte, ez az örökkévalóság. Az öregek meg, akik fiatalkorukban mást is tapasztaltak, úgy meg voltak félemlítve és annyira beletörődtek, hogy csak azt hajtogatták, a régi világ már sose jön vissza. Nem is tudom, találkoztam-e olyan emberrel, aki nyíltan kimondta volna, hogy egyszer vége lesz. Voltak felfutások, még a nyolcvanas évek derekán is, amikor sokan beléptek a pártba, például, ki-tűnő irodalmárok, a magyar értelmiségből jó páran. Mintha divat lett volna a tömeges belépés. Talán azt gondolták, ha a párton kívül nem lehet szervezkedni, majd alakíthatnak a párton belül olyan csoportokat, amelyek megreformálják a társadalmat. Akkor majd létrejön egy egészen más, emberarcú rendszer vagy ilyesmi. Azt, hogy teljesen el fog tűnni az, ami van, nem hiszem, hogy hitte volna valaki is. Még akkor sem, amikor a németek tömegével jöttek a Trabantjainkon, és itt hagyva rozoga autóikat átmertek a határon. Még akkor sem gondolták sokan. Elmondok egy nagyon szomorú esetet. Az egyik faluban, itt a Csallóközben történt, hogy egy német család a Duna-parton hagyta a Trabantját, és át akart úszni a Dunán. A helyi lakosok értesítették a milicistákat, akik nagy buzgalmukban lelőttek egy tízéves gyereket. Mindenkinek sikerült átúszni, csak azt az egy gyereket vetette ki valahol lejjebb a víz. Ez nyolcvankilenc októberében volt. A milicista azzal büszkélkedett a kocsmában, hogy ő árulókra lövöldözött, mert azok, akik ilyen utakra vállalkoznak, mind árulók. Ha valaki ma ilyesmit elmesél, feláll az ember hátán a szőr, de akkor ez nem így volt. Az emberek a lelük mélyén elítélték az ilyen hősködőket, de nyíltan nem tettek semmit, inkább elfogadták, hogy azok, akik szökdösnek, valamennyien árulók. Mindennek alapján azt akarom mondani, hogy 89 novemberében minden olyan hihetetlennek tűnt, még számomra is. Én azt gondoltam, s biztos, hogy nem voltam vele egyedül: ha majd kitör a forradalom, olyan lesz, mint egy háború, és csak azután változik meg valami. De hogy négy vagy öt nap után lemondjon Jakeš, s azt mondja, csókolom, most már befejeztük, vége, ez teljesen képtelenségnek tűnt. Mi is volt a kérdés?

– *Hogy a saját szerepedről beszélsz!*

– 1989 előtt nekem folytonos konfliktusaim voltak a családon belül a szüleimmel is. Amikor folyvást azt hallották, hogy ilyen meg olyan zűrök vannak körülöttem, most meg éppen bevittek a rendőrök, hát nem voltak valami büszkék rám, rengeteg szomorúságot okoztam nekik. Folyton mondogatták: miért kell nekem mindenbe beleavatkoznom, főleg a politikába, hiszen a rendszernek úgysem lesz vége. Ezt nem panaszképpen mondom, hanem azért, mert nagyon szeretem őket, és ami most van, elégtétel és bizonyíték arra, hogy érdemes volt. Mégiscsak megérte végigvinni a dolgokat. Badarság lenne azt állítani, hogy attól dőlt meg a rendszer, hogy én meg mások... sőt nagy hazugság lenne, de valahol belül jó érzéssel tölt el, hogy én is tettem valamit érte. És szüleimmel szinte egyik pillanatról a másikra megváltozott a kapcsolat, szóval sokkal jobb lett köztünk a viszony. Mondtam, hogy apu nekem soha nem beszélt a múlttól, pedig az ő ifjúkorában is megtörtént sok minden, akkor is volt cserkészszövetség, biztosan voltak neki is konfliktusai, de soha egy szót sem szólt róluk, a fogásról sem, semmiről. És most nyolcvanévesen jön anyuval a rendezvényeimre,

ott vannak, és én érzem, hogy büszkén vannak ott. Ez nekem nagyon jól esik. Az is, hogy én nemhiába beszéltem róla. Azt mondták, ez csak álom, hülyeség, valóság sose lesz belőle, ilyesmiről nem szabad beszélni, csak a szívedet fájdítod. Nem mintha ők nem akarták volna a változást, persze hogy ők is akarták. De érted, ha valamiben nem hiszel, a politikai körülmények miatt nem tudsz hinni, akkor tényleg azt gondolod, minek belelovalni magadat, csak bosszúság és szomorúság a jutalmad, jobb, ha megfeledekezel a fölösleges gondokról, hiszen csak meghurcoltatod magad érte, mással kell törődni, nem ilyesmivel, mert ha mégis, akkor valóban elrettentenek a kudarcok. Most viszont tényleg nagy az öröm, hogy bejött, sikerült, valóban így képzeltem el, vagy talán nem is így, de még szinte gyerekként belém ivódott, mindenemet átítatta a vágy, hogy egyszer dőljön meg az a rendszer, és egyszer csak megdőlt.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

Himmler György Alexander Dubček érsekújvári látogatásán szónokol (Fotó: Berta András)

HUNČÍK PÉTER

10

1951. május 25., Ipolyság. Orvos, költő, publicista. Az ipolysági magyar gimnáziumban érettségizett (1969), majd a pozsonyi Komenský Egyetem Orvostudományi Karán orvosdoktori oklevelet szerzett (1976). Egyetemi tanulmányait követően orvoscént dolgozott. 1989-ben a Független Magyar Kezdeményezés egyik alapítója és vezetőségi tagja, a Nap c. lap főszerkesztője, 1991-ben Václav Havel csehszlovák köztársasági elnök nemzeti-ségügyi tanácsadója lett. 1993–2003 között a Márai Sándor Alapítvány igazgatója, 2004-től a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet Interetnikus Kutatások Központjának igazgatója.

– Mit tudnál mondani a családdodról?

– 1951. május 25-én születtem Ipolyságon. Családi háttéréről, melyet az ügyvéd-irodista apuka, anyuka, cukrász kisvállalkozó nagyapa alkot, nem fogok sokat beszélni, mivel ezt pontosan leírtam a 2008-ban megjelent *Határeset* című könyvben. A katolikus-evangélikus, illetve a magyar–szlovák gyökereim leírása ugyancsak ott található. Ami fontos: arra emlékszem, hogy sokat beszélgettek, hogy micsoda vita volt 1957-ben, hogy a Hunčík Laci hova adja be a gyermekét: magyar iskolába vagy szlovák iskolába. Ma már anyám be meri vallani, hogy ő nagyon a szlovák iskola mellett kardoskodott, apám meg egyértelműen közölte, hogy szó sem lehet róla. Állítólag ennek a döntésnek nagyon komoly hatása volt, s Friml Gyula és a többi magyar ember a városban a következő évben, hozzánk hasonlóan, magyar iskolába adta a gyermekét. A „nagy magyarok” a következők voltak Ipolyságon: Engelhart Laci, Hunčík Laci, Friml Gyula és mások. Ők voltak az értelmiségiek: a patikus meg az ügyvéd meg Kucsera, a gyógyszerész, ilyen nevekkkel, és én ebből a „bumm” generációból jöttem; az 1951-ben születettek voltak az első háború utáni nagy bumm. Akkoriban nyíltak meg a magyar iskolák, és erre mindenki nagyon figyelt, és emlékszem, hogy apám milyen büszkén vállalta azt, hogy ő magyar iskolába íratott be, és figyelte, hogy utána hány barátja,

HUNČÍK PÉTER

fiatal kollégája merte a gyereket magyar iskolába íratni. Tizenhárom éves koromban tanultam meg szlovákul. Nagymamám, Buth Mária volt a családban az egyetlen szlovák, az evangélikus nagymama. Ő úgy vezette le a családfáját, hogy Hrúz Mária és az én nagymamám nagymamája édestestvérek voltak. Ideáig le tudják vezetni a családfát, ő volt a szlovák a családban, de ő csak imádkozott szlovákul, ez volt az egyetlen szlovák kommunikáció, és az, hogy néha hajnalonként arra ébredtem, hogy jöttek be a hrusói asszonyok a piacra, és néha megálltak a volt barátnői nagymamánál, és énekelgettek hajnalban a pincében. Nagyon lágy, a közép-szlovákiai dialektust beszélték, és ez maradt meg bennem. Mi csak magyarul beszéltünk, s még a közeg is annyira magyar volt, hogy a szlovák barátaim is magyarul beszéltek. Volt egy nagyon erős zsidó közeg körülöttünk, az nagyon nagy hatással volt ránk; nagyapámnak az összes barátja, az összes kollégája a városban, a Lillingék, Grünwaldék, Büchlerék, a hentes, a papírzület-, játékszület-, textilüzlet-tulajdonosok mind zsidók voltak. Ezeknek a fiai – a háború után nagyon sok gyerek született, s ezekkel összejöttünk – mind magyarul beszéltek, és akik szlovákok voltak, azok megtanultak magyarul. Mert különben nem tudtak volna velünk beszélni.

– *Erősen városi polgári család voltatok?*

– Igen. Hamarább tanultam angolul, hamarabb tanultam németül, hamarabb tanultam franciául, mint szlovákul. Nem megtanultam ezeket a nyelveket, hanem hamarabb kezdtem tanulni őket, mint a szlovákok.

– *A család milyen vagyoni háttérrel rendelkezett?*

– Semmilyen. Egy családi ház volt az összes vagyonunk, melyet nagyapa még 1912-ben vett. A cukrászdát államosították, a többi elpusztult a háborúban. Egy-egy bútordarab megmaradt, amire nagyon vigyáztunk, egy óra, egy nagy szekrény, egy fotel vagy karosszék, s néhány könyv, a legnagyobb mennyiségben a könyvek maradtak meg.

– *Milyen könyvtárak voltak?*

– A családi könyvtár hatalmas volt, de a nagyapámnak három gyereke volt. A legkisebb gyermeke volt az én anyám, a Mancsi, Révész Mancsi, és az ő erőszakos bátyja, a Révész Feri elég keményen kisajátította a könyveket. Egy sajátos könyvgyűjtő módszere volt: a könyvtárból is lopta a könyveket, melyekre rá volt írva: Ipolysági Magyar Királyi Könyvtár tulajdona – ő meg áthúzta, hogy csak volt, és most már Révész Ferencé. Így hát anyám könyveit is, szinte az egészet, elhordta. 4-5 ezres könyvtára volt, minden megvolt benne, aminek egy tisztességes könyvtárban az ötvenes években lenni kellett, tehát a líra Adyig volt meg, Márai például ott volt, minden ott volt, a remekírók is, akiket Feri bácsi rémes íróknak nevezett, és tulajdonképpen a világirodalom is mind ott volt, 90 százaléka magyarul, tehát még az olvasmányélményeim is mind magyarok. A mai napig gondot okoz, ha szlovák vagy angol társaságban ki akarom húzni magam, és nem tudom hirtelen megmondani angolul Shakespeare-nek a művét, mert magyarul tanultam meg, az idézeteket is.

– *Sokat olvastál?*

– Hát persze, ez családi vonás volt. A nagypapa már úgy nevelte a gyerekeit, hogy ezek már polgárok lesznek, nem iparosok, úgy is adta már őket iskolába, papnak az egyiket, mert abban az időben ez teljesen normális volt, evangélikus papnak, banktisztviselőnek az akadémiára a Feri bácsit, és anyám volt az egyetlen, aki csak érettségiig vitte, de klasszikus polgári érettségit tett. A tanárai szerint, akik még engem is tanítottak, ő volt a legtehetségesebb: teljesen visszahúzódo alkat volt részben az evangélikus mivolta, részben a személyes élettapasztalata következtében – ő tudniillik a háborúban elvesztette a férjét, s szinte negatívistikus emberré nevelték, és ő aztán minket ugyancsak ebben a szellemben nevelt.

– *Alapiskola, középiskola Ipolyságon?*

– Ipolyságon, mind nagy élményekkel Mici nénitől kezdve, aki az elsőt kezdte, a Galkó tanító néni, aki másodikban tanított bennünket, ő Major Istvánnak volt a lánya. Egészen az érettségiig Cseri Jenő, Vas Ottó, Korpás Pali, Dióssy Gyula – ezek voltak a tanárim. Döbbenetes ma látni a fiatalokat és az ő kapcsolatukat a tanáraikkal; nekünk egészen más kapcsolatunk volt tanárainkkal. Csodálatos élmény volt... Mindenkinek megvoltak a hepjei, apámnak a matematika, mert orvos akart lenni. S mivel szegény volt, nem tudott orvosi egyetemre menni, csak olyan szakot tudott elvégezni, amit munka mellett tanulhatott – s ez a jog volt. Kétszer végezte el egyébként a jogot, először a magyarok alatt, de azt nem ismerték el neki. Nosztrifikálni kellett, 1947-ben nosztrifikáltatta Szlovákiában. Ez volt az az időszak, amikor francia nemzetiségűnek vallotta magát, s így nem tudták őt kidobni az egyetemről. 1948-ig tehát ismét elvégezte az egyetemet. Anyám nem ment tanulni, pedig neki volt a legtöbb esze. Apám nagy sértődésére és bánatára, amikor engem a tanítók felhívtak felelni, azt mondták, te a Révész Mancinak a fia vagy, anyád nagy fej volt, bár csak az apád is ilyen okos lett volna. Szóval ez volt a mérce, anyám a nagy fej, aki mindent tudott, pl. a *Határ- eset* című könyvemnek a jó 40 százalékát anyám személyes történetei alapján írtam. 89 éves, és tökéletesen fog az esze, és a Pó folyó mellékfolyóitól kezdve a Pireneusok csúcsait, a görög és latin igeragozást, Dózsa György parasztháborújának az összes eseményét felmondja, és Kisfaludy Károly költészetéről is úgy beszél, mint az érettségijén.

– *Egyetemre hogy kerültél?*

– Nehezen. Orvos akartam lenni, Hunčík nagypapa halála után 15 éves koromban döntöttem el, hogy orvos leszek. Nagyon sokat tanultam, nagyon sokat olvastam, nagyon akartam menni Angliába. Emiatt jöttem haza, mert 1969-ben, amikor elvégeztem a gimnáziumot, kimentem Angliába dolgozni. Volt egy jó barátunk, a Broomfield úr, az kivitt, s elkezdtem dolgozni Angliában, utcaseprő voltam, dokkmunkás, mosogattam, és végül pincér lettem. Nagyon megtetszett, pénzem volt, nők voltak, éjszakai élet volt, egy 18 éves gyereknek mi kellett még, nem is akartam hazajönni.

– Több mint hat hónapig. Apám könyörgött, hogy jöjjen haza, s az egyetlen dolog, amivel rávett a hazajövetelre, az az orvosi kar ígérete volt, mert ugyanúgy, ahogy ő sem tudta elvégezni az orvosi levelező tagozaton, én sem tudtam volna. Broomfield bácsi kellemes idős bácsi volt, ő szállást adott nekem, ami nagyon nagy szó volt. Taníttatni nem taníttatható volt, orvosit ott is csak napalinn lehetett volna végezni teljes odafigyeléssel. Ezért hazajöttem. 1969-ben nem vettek fel helyhiány miatt, bár a pontszámom elegendő volt. 1970-ben fellebbezésre vettek fel – a pontszámom ugyanúgy megvolt, de csak fellebbezésre vettek fel – Pozsonyba általános orvosi szakra, máshova nem is adtam be a jelentkezésemet. Szinte tudomásul sem vettem, hogy az első két évben a könyveink döntő többsége cseh volt, nem pedig szlovák, a tanárok döntő többsége kilógott 1968-ban, tehát fiatal tanársegédek, adjunktusok vették át a helyüket, ezekből lettek villámgyorsan docensek, némelyikből ifjú professzor is, publikációk és minden előképzések nélkül. Még az egyetem épülete is olyanira cseh volt a Sasinkova utcán, hogy még a feliratok is csehül voltak bent az épületben. Pl. az első emelet úgy volt kiírva, hogy „první patro”, és amikor az anatómiakönyvben az első évfolyamban azt olvastam, hogy „měkké patro”, néztem a magyar anatómiakönyveket, hogy ezek mit találtak ki, hogy a cseh nomenklatúrában van „emelet” a szájban is, a magyarban viszont nincs. Akkor még nem tudtam, hogy a szájpadról hívják *patronak*, nekem ez emeletként jött le. Aztán ki is repültem anatómiából, mert a kar izmairól szóló tételezt húztam, és bár tudtam mindent, de a professzor valahogy rájött arra, hogyan lehet elkapni engem. Azt mondta, hogy most mutassam a kezemmel, amiről beszélek, és én nem tudtam megmutatni. Bevágtam a szöveget, tökéletesen megtanultam, de nem tudtam megmutatni, és kirúgott, hogy ha majd ezt is megtanulom, akkor jöhetek vissza. Sőt még a kedvenc tantárgyamból a hatodik évfolyamban ismételnem kellett a belgyógyász államvizsgámat, tökéletesen tudtam mindent, de valami olyan szót mondtam, hogy kapkodja a levegőt, mert légszomja van. Ezt én magyarból szó szerint fordítottam le szlovákra, hogy légszomja van, és a professzor, aki elég kellemetlen volt, azt mondta, hogy „potom, keď sa naučíte to správne aj po slovensky, budete lekárom v Československej socialistikej republike. Naučíte sa po slovensky to nie je légszomj, ale lapá po vzduchu, dobre?”. A szlovák tudásom végig kísértett. Olyan dolgokban okozott gondot, ami egyébként nem volt komoly dolog. Pl. a nemzetközi munkásmozgalom történetében, a marxizmus–leninizmus történetében, a szocialista közgazdaságtanban – erre a többiek mindössze fél órát szántak, de nekem meg kellett tanulni a kifejezések miatt. Nekem az egyetem azért okozott gondot, mert gondom volt a szlovákkal.

– *A pozsonyi életben mennyire vettél részt?*

– A második év után kezdtem lejárni a klubba. Az első két évben semmi, akkor csak kapaszkodtam és tanultam, mint egy őrült, hogy megmaradjak. A tanulás egyébként az volt, hogy aztán kezdtem becsülni a saját szakmámat is, amikor láttam a többieket. Jogászokkal laktam együtt, építészekkel, Grendellel, Fazekas Jósikával, mármint egy internátuson, ahogy mondtuk annak idején. A jogá-

szok és építések jöttek-mentek, a Mexikó nevű sörözőben sörözgettek, én pedig ültem a könyvek mellett, és tanultam, mint egy állat. Ez azért egy kicsit más egyetem, mármint akkor úgy jött le, hogy nemhiába büszkék az orvosok, olyan seggük van, mint a rinocérosznak, olyan vastag, mert nem fej kellett hozzá, hanem segg. Miután átvészeltam a második évet, és nem repültem ki, mert ettől féltem nagyon, akkor kezdtem el nagyon intenzíven járni a klubba. Ugye ne felejtsek el, hogy 1970-ben, amikor egyetemista lettem, októberben megjelent az első versem nyomtatásban Somos Péter név alatt. Az *Új Ifjúságban* jelent meg, nekem ott kezdődött a nagy dilemmám, a szlovák nyelv mellett a másik nagy problémám, ami nehezítette a tanulásomat, ez volt. Akkor döbbsentem rá tulajdonképpen, hogy én író vagyok. Az szeretnék lenni.

– *Miért Somos?*

– Mert egy Tóth Elemér nevű úriember, aki az *Új Ifjúságot* szerkesztette, közölte velem: egy ilyen névvel, hogy Hunčík, akarsz te magyar irodalmat csinálni? Választunk neked valami jó nevet, mondta. És én hazajöttem, és kiválasztottam azt a nevet, hogy Somos Péter, mert Ipolyság fölött volt egy kis kupac, egy halom, egy kis dombocskas, amit úgy hívtak, hogy Somos, abban volt egy kis kocsmas. És 18-20 éves kölyökként imádtuk azt a helyet az Ipoly fölött. Közvetlenül a határ fölött, Tesmag után volt ez a hegy. Hétféteken esténként kimentünk oda, és akkor a Lajoska húzta, a cigány, és ha jókedvünk kerekedett, bementünk az Ipolyba, a magyar az úgy mulat, hogy a cigány – a cimbalom kivételével – be az Ipolyba, ott húzták, és amikor nagyon be voltunk rúgva, nagyon bátrak voltunk, akkor átmentünk Magyarországra is, és táncoltunk néhány lépést a túloldalon, aztán belevetettük magunkat a vízbe, gyorsan vissza, nehogy elkapjanak bennünket. Ebből jött ugye a Somos Péter, ami nekem akkor fantasztikus névnek tűnt, ettől szebb magyar név nincs.

– *Sok verset írtál?*

– Eleget, csak a gond az volt, hogy anyám első férjét is Somosnak hívták. Ez nekem eszembe nem jutott, amikor nevet változtattam, csak apám sápadtszürke képére emlékszem, amikor boldogan hazavittem a versemet, hogy apu, nézd, mert fényképpel együtt jött, publikáció, és egy ideig nem értettem, miért taszítja őt ennyire a vers. Nem a versem, hanem a riválisa, az anyám első férje volt Somos Pista, én meg Somos Péter. Anyámnak nagyon tetszett a dolog. A vers, az irodalom akkor Tóth Laci, Varga Imrét, Kulcsár Feri jelentette, Zalabai Zsigát, aki tőlünk volt Ipolyságról szintén, Pásztórol, és az *Irodalmi Szemle* körül akkor már forgolódo Grendel Lajost, aki lévai volt. Ezekkel a gyerekekkel telt el a harmadik, negyedik, ötödik évem. Sokkal könnyebb volt ez a három év, mint az első kettő. Megint borotvaélen táncoltam nemegyszer, most nem a tananyag miatt és a szlovák miatt, hanem azért, mert leültem Grendellel, és Grendel Lajos egyszer azt mondja nekem, hogy öreg, várjál, hát az jó, hogy megjelentél, de akkor a kezembe nyomta Sükösd Mihály könyvét, és azt mondta, hogy először is ezt olvasd el. Déry Tibortól a *Felelet* meg a *Befejezetlen mondat* – ezt végig kellett olvasni, addig nem állt szóba velem. És most jön a világirodalom, amit én megtanultam a középiskolában, azt tisztességesen tudtam, de eszem ágá-

ban nem volt elmélyedni Ady, József Attila vagy Somlyó Zoltán költészetében. Radnóti imádtam, de nekem Radnóti a háborús verseit jelentette. Irodalmi színpadot csináltam Vas Ottóval már egyetemistaként, az egyetemi vizsgákra felkészülés is úgy zajlott, hogy amikor otthon tanultam, ki volt nyitva például egy Déry Tibor-könyv és fölötte a patológia, a kórbonctan. És amikor apám benyitott a szobába éjjel, hogy tanul-e a fiacskája, villámgyorsan a kórbonctant ráhúztam a *Felelet nincse*, és akkor hangosan mondtam a kórbonctan anyagát. Mikor kiment, olvastam tovább a történeteket, Füst Milánnak *A feleségem történetét* és másokat. Tehát ez volt a fő csoport. Ezzel a csoporttal nagyon sokat jártunk Prágába is az Ady Endre Diáklukba. És még ott volt a József Attila Ifjúsági Klub. De akkor már, s ez döbbenetes dolog, 68-ról semmit nem hallottam, az a társaság teljesen visszahúzódott, mármint akik 68-at csinálták. 68-ról én hallottam, mert MISZ-küldöttként ott voltam 68-ban, akkor 17 éves voltam, és akkor volt SZM az iskolánkban, s mi a SZM-t 67-ben, 68-elejen MISZ-re alakítottuk át. És én voltam az országos konferencia megbízottja, ott találkoztam először a MISZ-es fiúkkal 68-ban. Döbbenetes, hogy 70-72-ben már a szele se volt ennek, hangja se volt ennek a csoportnak.

– *Te nem léptél be a pártba?*

– Nem. Nem is lehetett, ez tabu volt otthon, ez föl se merülhetett volna. 1968. augusztus 22–23-a környékén, 17 évesen felmerült, hogy belépek a pártba, mivel akkor teljesen elhittem, hogy most mindenkinek ki kell állnia a vysočanyi kongresszus mellett, és mindenkinek segíteni kell őket, a rádió magyar adásában is ezt hallottuk, és segítettük a küldötteket eljutni Vysočanyba, kevergettük az útjelző táblákat E. Fehér Pál nagy bosszúságára, aki az Ipolyságot elfoglaló csapatban volt, és ott irányított politikai tisztként, kevergettük, és nem tudtak előrehaladni, és akkor volt egy olyan 68. augusztus 23-a, ha valaki azt mondaná, hogy írjam alá a belépést a pártba, akkor biztos beléptem volna. Utána nem lehetett, mert nem erről szólt a családi életünk. Ez az, amit a *Határesetben* próbálok leírni, hogy szinte magolni kellett, amikor mentem az iskolába, ismételtetni, hogy Szovjetunió, Szovjetunió, amikor jöttem iskolából: Oroszország, Oroszország. Feri bácsitól olyan pofont kaptam, ha Szovjetunióztam otthon, Tormától meg akkor, ha Oroszországoztam. Anyám belénk sulykolta, hogy nem szólunk semmit, befogjuk a szánkat, apámnak a példája ott volt, aki 48 után nem kapott állást Ipolyságon, 63-ban, amikor apám Besztercebányáról visszajött, ahol dolgozott akkoriban, én bácsinak szólítottam. Anyámtól azt kérdezte, melyik a Pali és melyik a Péter, aztán barack a buksi fejre, s tőlem megkérdezte, hogy jól megy-e a matematika, és ment meccsre. Tehát ebből anyám azt szűrte le, hogy jó, a pártba nem lépünk be, de nem is sokat ugrálunk. Ez a tudat olyannyira erős volt, hogy apámnak egyik fő motivációja az orvosi mellett az volt, hogy ez az egyetlen szakma, ahol az elvtársak nem fognak odaállni a műtőasztal mellé, és parancsolgatni, és emellett az orvos minden rendszerben doktor úr lesz. Ez volt az egyetlen motivációja, azért kell orvosnak menni, mert a többibe, az újságírásba meg mindenbe belepofáznak, ez az egyetlen, amibe nem, és nem fognak helyetted operálni.

– *Elvégezted az egyetemet, hova kerültél, ott maradtál Pozsonyban?*

– Nem. Akkor nagyon nehéz kölyök voltam, nem tudtam, hogy mennek a dolgok. Hatodikban már nagyon jól tanultam, tudniillik nagyon érdekelt a dolog, a pszichiátriára akartam menni dolgozni, szerettem volna Guensberg professzorhoz járni. Részt vettem a TDK-n, s azt hittem, hogy ez olyan egyszerű, megvan a vizsgám pszichiátriából egyesre, a professzor engem választott ki demonstrátorának, bejárhattam a klinikára, kaptam tőle anyagokat olvasni. Azt hittem, oda fognak venni, de aztán kiderült, hogy nincsenek kapcsolataim, s akkor esett le nekem huszonvalahány éves koromban, hogy nem így működik a világ. Úgy működött, hogy egyáltalán elhelyezkedni sem volt egyszerű. A legkézenfekvőbb az volt, hogy menjek keletre dolgozni, ott nagyon sok állás van. Arra azonban már nem voltam hajlandó, hogy én az emberiség kedvéért elmenjek Homonnára dolgozni. Az ipolysági kórházból a rebellis orvosokat 68 után mind Homonnára és a Bodroghözbe helyezték ki. Szegény Mokoš Janko, szegény Sadloň Janko, akik 68-ban pofáztak, büntetésből kihelyezték őket, s örülhettek, hogy orvosok maradhattak. Az egyetlen lehetőség az volt, hogy menjek el iskolaorvosnak – ez az alja a mi szakmánknak. Fel tudtak venni Érsekújvárbá. Közben megnősültem, elvettem az osztálytársnőmet, Tóth Gabriellát, és Érsekújvárbán volt neki kis lakása, melyben még konyha se volt – beléptél, és ott laktunk. Oda született Gabika lányunk 76-ban, és nagyon boldog voltam, s azt el tudtuk intézni, hogy fölvettek engem oda iskolaorvosnak, és így lettem néhány tanonciskolának az orvosa. Ezen belül is én kaptam a legrosszabbat, mert a gimnáziumokat meg a érettségivel végződő iskolákat kicsippentették a kollégák, így a tanonciskola volt a legalja a dolognak. A lényeg azonban az, hogy „dorast” orvos lettem, mert ezt így hívták szlovákul; az orvostudományból tudod, hogy az emberi élet során a legegészségesebb életkor a 15-16 és 20 év közötti. Ilyenkor nincsenek betegségek. (...) És elkezdtem ügyelni teljesen felelőtlenül, én a magam részéről s ők a saját részükről hathetes diplomával beültettek egy mentőbe, két kézzel jelentkeztem, hogy kell a pénz, és azt mondták, hogy menj. És akkor sokszor úgy jártam ki a beteghez, hogy előttem volt egy kis orvosi kézikönyv, részletesen kikérdeztem mindig a nővérrel, hogy mi a baj, hogy mire odaérek, körülbelül tudjam, miről is lehet szó. Agyvérzés lesz vagy infarktus, mi az első teendő ilyenkor, és akkor megtörtént olyan nevetséges dolog, hogy megálltunk a ház előtt szirénázva, és a doktor úr még a mentőautóban ült, és lapozgatta a kis orvosi kézikönyvet, hogy mi a teendő, és csak aztán mentem be a beteghez. Megtanultam mindenképpen.

– És aztán 79 után?

– 1979 után megint jött az irodalom, én közben is írtam, bevonultam katonának, 78–79-ben egy évet szolgáltam Horažďovicében a cseh–német határon, szintén egy jó tapasztalat volt, mert ezredorvos voltam, önállóan dolgozó orvos. És aztán jött az irodalom ismét, Szigeti formájában, vele nagyon jó barátságban voltam, verseim itt-ott megjelentek az *Irodalmi Szemlé*ben, az *Új Ifjúság*ban, a *Hétben* s talán a *Nőben* is, sőt Magyarországon is. Egyszer Szigeti rám telefonált, azt hiszem, még katonaság előtt, és mondta: az a te nagy bajod, hogy te Újvárbán soha nem fogsz fejlődni, hogy nincs senki, akivel ott beszélgethetnél. Ami tény és való, egy szál magam voltam ilyen szempontból Új-

Megbeszélés a Nap szerkesztőségében (Fotó: Gyökeres György)

várban. Sokkal kevesebbet olvastam és írtam akkor Újvárbán. Élveztem az életet. És nagyon élveztem azt, hogy jó napot, doktor úr!, én voltam a mentő, aki megjött kék fénnel, mentővel, élet-halál ura voltam, aki eldönti, hogy bevisszük-e a kórházba a beteget vagy nem. Nagy dolog, de nagy felelősséget is jelent egy 25 éves kölyöknek. És akkor a Laci egyszer rám szólt, hogy téged egyetlen egy dolog menthetne meg, ha szépen otthagynád ezt az Újvárt, mert ott nem lehet fejlődni. És akkor megbeszéltük a feleségemmel, aki, gondolom, ugyancsak örült annak, hogy kiesik abból a fertőből, amit Újvár jelentett számomra...

– *A feleséged mit csinált?*

– Tanított egy ottani középiskolában, angol szakos tanárnő volt, és, gondolom, ő is nagyon örült neki, hogy elmegyek onnét, mert a kis ügyeimnek volt otthon visszhangja, volt elég sok kattanás ebből otthon, és így 80-ban, amikor megjöttem a katonaságtól, eljöttem, és elkezdtem itt érdeklődni, hogy mit lehetne csinálni. Szerdahely, ez a magyar város csúcs volt abból a szempontból, amit nekem el lehetett érni. Komárom vagy Szerdahely? Inkább Szerdahely. Itt volt Tóth Laci, Varga Imi, Kulcsár Feri, Szigeti Laci, Bereck Jóska, akkor ismerkedtem meg Barakkal, itt volt az irodalom a *Csallóközben*, mindig a karácsonyi szám – meg azt hiszem, a húsvéti is – volt extra szám. Nagy dolog volt, már októbertől csináltuk, és rang volt bekerülni a karácsonyi számba.

Nyári elvtársnak is meg kellett felelni, annak már novemberben bemutatták a szerkesztők a készülő karácsonyi szám anyagát, és kőkeményen húzogattott ki onnét dolgokat. De ide akartam kerülni, s ide is kerültem, s ugyanúgy iskolaorvos lehettem, csak azzal a különbséggel, hogy három éven keresztül semmit sem csináltam, nem fejlődtem: fél állásban iskolaorvos, fél állásban egy őrült belgyógyász főorvosnak a beosztottja voltam, aki 3 cm-rel még nálam is alacsonyabb volt. Ez volt az egyik nagy gátlása, egy apró kis Napóleon volt, velejéig szlovák ember, akit két tény frusztrált nagyon: az egyik az, hogy én nagyon tudatosan magyar voltam, büszke voltam arra, hogy a szaknyelvet magyarul is tudom – olyan szakkifejezéseket használtam tudatosan, mint tüdőle-beny és mások –, magyar szakirodalmat olvastam csak azért, hogy magyarul is helyesen használjam a szakkifejezéseket. Ő tudta, hogy nem keveréknyel-ven beszélem a magyart, ezt nagyon hangsúlyoztam, és nagyon az élére álltam mindenfajta orvosi megmozdulásnak, például színházba jártunk, verseket olvastunk, tehát kiutált engem a kórházból, s emellett még volt egy borzasztó nagy problémám, mert belekeveredtem a politikába. A politikával ez volt az első nagy találkozásom, illetve a második, mivel 56-ban már az óvodában kapcsolatba kerültem a politikával: akkor 5 éves gyerekként eltanácsoltak az óvodából, mert 56-ot kommentáltam a Szabad Európa Rádió hírei alapján. A másik találkozásom a politikával tehát az volt, amikor 80-ban megkoszorúztam Steiner Gábor emlékművét Komáromban egy színházi előadás után. Azt hiszem, annak én voltam a dramaturgja, s ha jól emlékszem, kissé pityóká-san az éjféli vonatra menet megálltam az aznap leleplezett Steiner Gábor-mellszobor előtt, a párt épülete előtt, és kezdtem vele beszélgetni: látod, Gabi, ide kerültél, majd utána a koszorúkat megpróbáltam messziről rádobni a nyakára, és hát a harmadik-negyedik sikertelen kísérlet után valaki a vállam-ra tette a kezét, és mondta, hogy „to by aj stačilo však”. Bevittek a rendőrségre, ott töltöttem az éjszakát, másnap reggel az ügyész előtt voltam, és kiderült, hogy a kettes számú paragrafus alapján kommunista mártírok meggyalázása címen vádat fognak emelni ellenem. Hát ez kegyetlenül nehéz időszak volt, nehezen lehetett túlélni azt a hat hónapot, bár nekem nem is volt annyira nehéz, én csak akkor ijedtem meg, amikor behívtak az igazgatóságra, és közölték, hogy ők mindent tudnak. Én azt hittem, hogy a dolog csendben elül, de az a rendszer úgy működött, hogy egy pillanat alatt minden információ az igazgató elvtárshoz jutott. Ő tudott mindenről, de biztosított jóindulatáról, mert hogy fiatalember vagyok, és a fiatalság bolondság, mondta. Kiderült, hogy nem erről van szó, hanem arról, hogy Megyeren tíz éve üres egy körzeti orvosi állás, és a kutya nem akar lemenni Nagymegyerre, így hát az esetem kapóra jött nekik, s ügyem elsimításának fejében engem küldenek oda. Ez még mindig jobb volt, mintha azt mondták volna, hogy lépjek be a pártba, vagy esetleg működjem együtt a rendőrséggel. Így kerültem tehát Megyerre. A dolog mindenesetre úgy végződött, hogy 80 novemberében az ügyész azt mondta nekem: „pán Hunčík, tak to ukončíme teraz, ja prekvalifikujem tento trestný čin na prečin”, tehát átminősítette kihágásra a bűntényt. Elmagyarázta a lényegét – mert hogy apám nagyon futkosott, ugye, apám jogász, és jogász barátain keresztül valószínűleg protekciót akart nála is szerezni –, hogy miről van szó: maga csak nyugodjon meg, és ne futkosson, meg úgyis hiába futkos. Elmondta, hogy tulajdonképpen ez egy preventív akció volt, amire én nagyon

jól jöttem nekik, mert most lesz a köztársasági elnöknek, Gustáv Husák elvtársnak az újráválasztása. Maga nagyon jól tudja, hogy Prágában azok a személtládák megalapították a Charta 77-et, aztán jön a BBC meg a Reuters, és tiltakozni fognak, hogy az emberi jogokat eltapossuk, na és erre maga nagyon kapóra jött volna, egy részeg értelmiségi, aki meggyalázza egy kommunista mártír szobrát, aki egyébként zsidó is volt, és egy koncentrációs táborban végezték ki. Szóval épp a megfelelő személy voltam erre a szerepre, és ők erre gyűjtöttek már akkor megfelelő embereket, ha majd Havelék tiltakoznak novemberben Husák újráválasztása ellen, és ha jön a BBC és a Reuters, majd meg tudják mutatni, kik is voltak azok az emberek, akik tiltakoztak az utcán. Talán mondanom sem kell, azt sem tudtam, ki az a Havel és mi az a Charta 77, tényleg nem érdekelt a dolog. Érdekeltek a nők, érdekelt a pia, érdekelt az orvosi hivatás valahol és az irodalom. Döbbenetes volt, amikor az ügyész előhúzta a verseimet, és volt egy olyan versem, hogy a *Piros nadrág*, s kereste benne az áttételeket meg a titkos jelentést, és hogy miért lett ennek a versnek a címe az, hogy *Piros nadrág*. Mondanom sem kell, hogy épp ez után az eset után kezdett el érdekelni, hogy kik is Havelék, és már meg mertem tenni, hogy nem írtam alá a Charta 77 elítéléséről szóló dolgot. Természetesen nem úgy nem írtam alá, hogy kiálltam a többi elé, és azt mondtam, hogy én ezt nem írom alá, hanem úgy, hogy amikor meghirdették, hogy nagygyűlés lesz a kórházban, és megmondták, miről lesz ott szó, minden intézményben tartottak akkor ilyet, előre tudtuk, hogy a nagygyűlésen a kórház meg a poliklinika orvosai kollektíven fognak tiltakozni V. Havel felbujtó tevékenysége ellen. Én akkor már tudtam az ügyésztől, ki az a V. Havel, és akkor fogtam magam, és elmentem az egyik kolléga után, és akkorra kicseréltem vele az ügyeletet: beültem a mentőbe, és elmentünk mentőautóval. Azt mondtam, én addig nem jövök vissza, amíg be nem fejezik. Befejezték. És nagyon büszke voltam rá, hogy a tiltakozást nem írtam alá.

– *Iródia?*

– Az nem volt. Az nekem nem jött össze, mert az Újvárbán volt. Ráadásul a versek írása közben rá kellett döbbennem arra, hogy Varga Imre jobb verseket ír, mint én, meg Tóth Lacinak is jobb versei voltak, s Keszeli Ferinek és Kulcsár Ferinek is – ennyi önkritikával rendelkeztem. És ez a felismerés elég bénítóan hat, az ember írja-írja a magáét, de az az önkritikus felismerés, hogy lehet, hogy nem vagyok egy született költő, bizonyára a mennyiségre is hatott hál istennek, és ehhez még társult az a momentum, hogy kirúgták Varga Imrét meg Tóth Lacit a *Szemléből*. Akkor az én panellakásomban, kint az Észak lakótelepen ült össze három napon keresztül mintegy 23 ember, aki élt és mozgott az irodalomban és a művészetben, Dúdor Pistától kezdve másokig, hogy milyen ellenlépést teszünk – a feleségem, Gabi akkor három napra elutazott. Meg is fogalmaztunk egy levelet, melyet Grendelnek és Zalabainak kellett volna Válek elvtársnak elvinnie, ami aztán úgy végződött, hogy Válek elvtárs fogadta őket, és akkor Zalabai elkezdte tapogatni a kabátzsebét, és szent isten, Lajos, otthon felejtettem a levelet! A levélátadásból egy jókedvű beszélgetés lett a Válek elvtárrsal, nem tiltakoztak, nem tiltakoztunk. De ugyanakkor elhatároztuk azon az összejövetelen – melyen rettentően sok piát ittunk, Dúdor Pista nagyon sokszor berúgott a

három nap alatt – azt is, hogy addig nem fogunk írni, publikálni, amíg ezt a két embert vissza nem veszik a *Szemlébe*. Nehéz megmondani, jól jött-e ez nekem abban az írói válságomban vagy nem. Mindenestre én komolyan vettem a fogadalmat, és nem írtam. Persze az első, aki írt, akinek rá két hónapra megjelent az írása, Tóth Laci volt. Imre hosszabb ideig kibírta, aztán el is ment Magyarországra. Laci elmondta, ebből él, érthetően nem vádként mondom, csak ma már jókat lehet ezen röhögni, tehát elmondta, hogy ő ebből él, nem tudott másként megélni. Nekem az volt az írók között a szerencsém, hogy a szakmából tisztességesen meg tudtam élni, nem éltem át azokat az egzisztenciális, fenyegető gondokat, amit egy író átél, amikor csak az írásaiból kell megélnie.

– *Ők még az egyetemet sem végezték el.*

– Talán kissé görcsösebbek voltak ezek a gyerekek. Itt az egyetlen nagy kivétel Varga Imre volt, aki azzal a könnyedséggel írt verset, ahogy József Attila mondta, hogy ha nem tudsz mást, csak akkor írájál verset, ha tényleg mást nem tudsz olyan könnyedséggel csinálni, mint a versírást. Ezután nekem jött egy kis fordulat, mármint művészeti irányba, jött az újratálatkozásom Gágyorral a kassai Thálián keresztül, és elkezdtem nagyon intenzíven a színházzal foglalkozni. Majd Péter kassai fenéken billentése után mentem vele Magyarországra, így szerepeltem egyébként dramaturgként plakátokon is, műkedvelőként. Nagyon érdekelt ez a buli, nagyon izgalmas kihívás volt intellektuálisan is, művészileg is, néha lélekébúvárként is, ebbe nagyon beleástam magam. Utána nem nagyon írtam, utána a színház volt 1984-ig, amikor Gágyor úgy döntött, hogy dobant. Ez egy kicsit meghökkentett, mert én sem tudtam róla. Azt hittem, hogy a legeslegjobb barátok vagyunk, olyan szoros a barátságunk, hogy ettől már szorosabb nem lehet. Éveken keresztül nálunk lakott, együtt ettünk, ittunk, főzött Gabival, és úgy ment, el, hogy magam sem tudtam. Jó, hát abban az időszakban lehet, hogy ez volt a konspiráció alaptétele, még a legbelső barátoknak se megmondani azt, ha az ember elmegy. Szép évek voltak ezek, mert Győrben dolgoztunk, Kecskeméten dolgoztunk. De ott jöttek azok a kellemetlen élmények, és egyre erősebben bejöttek, mi az, hogy szlovákiai magyar, mi az, hogy kisebbségi magyar, hogy a magyar állampolgár és a magyar társadalom nem ismeri a szó ízét, és egyáltalán nem is óhajt ezzel foglalkozni. Akkor jöttek ezek a fölismerések, hogy ha irodalmár, művész, tudós akarsz lenni, át kell költözni Magyarországra, úgy esetleg elfogadnak, ez volt Csendes Laci esete, Szarka Laci esete, Varga Imre esete, de úgy, hogy innét és kisebbségi maradsz, az nem megy. Nagyon csúnya konfliktusaink voltak. Győrből például úgy távolítottak el, hogy egy esti bemutató után kártyáztunk a színészklubban, és heccelődtek, hogy na cseszko magyarok, Karaffa hány embert végezett ki ottan nálatok Prešovban? Ment a heccelődés, aztán heccelődve visszakérdeztem, hogy Kádár János hány embert végeztetett ki, Karaffa végeztetett ki többet vagy a Kádár Jancsi, jó lenne eldönteni? Ti mit szoltatok akkor, amikor Kádár... – hogy az más? Másnap a győri színház igazgatójához, Bor Jóskához hívtak, és egy pillanat alatt közölték, hogy a színházzal mindenfajta együttműködés meg van szüntetve, nyilván valamelyik színész földobott. Aztán Péter Kecskemétre ment, oda még utánamentem, aztán elment, és ezzel a színház is, mármint ez a része. Utána elkezdtem csinálni az én magánszínházamat PONSZ néven itt, Dunaszerdahelyen, amit ma

is büszkén vállalhatok, mert 89-ben mi nyertük a Jókai Napok Nagydíját, Mézőly Miklós *Ablakmosójával*. Szép évek voltak ezek a próbáktól a vendégfel-lépésekig, szóval lehet így is színházat csinálni. Nagyon nagy dolog volt a Jókai Napokon szerepelni, egyáltalán odajutni. Majdnem kielégített az írás helyett, melyet bár visszafogtam, de azért írtam verseket 89-ben is. 88-tól aztán megint nagy-nagy lendülettel vettem bele az írásba magam, és nagyon jó visszhangokat kaptam rá magánszinten. (...) Közben egyre inkább közéleti dolgokat is írtam, például 40 oldalas tanulmányt 88 végén Bős–Nagymaros-ról, amely elég jól átfogta a dolgokat. Nem mondtam én egyetlen egy új mondatot sem, megmondom őszintén, nem voltam Bős–Nagymarista, aki újat tudott volna mondani. Különféle irodalmi forrásokhoz automatikusan nem tudtál hozzáférni, de innét-onnét ezt-azt elolvastam, és egyetlenegy adalék volt az enyém. (...) A lényeges momentumom az volt, hogy előre megjósoltam, hogy itt tulajdonképpen egy nagyon átfogó és egy nagyon jól átgondolt asszimilációs folyamat kezdődik, hogy ide lejön több tízezer ember dolgozni észak-ról mint egyszerű melósok az építkezésre, majd az itt meglevő hatalmas munkásszállókba lehozzák maguk után a családot is, és a Csallóközt így tíz éven belül át fogják formálni. Dercsikát, Bakát és a szintisza magyar falvakat szlovák falvakká fogják varázsolni. Megkongattam a nagyharangot, hogy most már tiltakozunk, nemcsak az árvíz miatt, meg nemcsak amiatt, hogy eltűnnek a halak, madarak, hanem még a magyarok is eltűnnek! Nagyon szépen reagáltak, mert a pártbizottságon megtárgyalták ezt a dolgot, mondta nekem a Baculák Vera. Szóval nem volt elég a megyeri kihelyezésem, ezek szerint erre is fölfigyeltek. Volt még egy másik írásom is, amelyik Magyarországon jelent meg, de azt sem tudom, hol. A romániai falurombolással kapcsolatban én a szlovákiai falurombolásról írtam, mondván, hogy tulajdonképpen itt a történelem átrajzolása folyik. A kő és a személyes emlékezet kapcsolatáról, a kőépület és a psziché kapcsolatáról. (...) S egy másik nagy élmény 88-ból: jött Tóth Karcsi a 88-as memorandum aláírásával, s akkor nagyon kemény vitánk volt, hogy ebből mi minden hiányzik magyar vonalon, amit ide bele kellene tenni. Nóra itt volt, arra emlékszem, de hogy volt-e még valaki más, arra már nem emlékszem, és akkor azzal álltatok elő ti ketten, hogy itt kissé más szemléletről van szó. Mert tulajdonképpen az emberi jogok meg a kisebbségi jogok meg a demokratizálás – megmondom őszintén: nekem a demokrácia kérdése 88-ig azt jelentette, hogy magyar kisebbség. A magyar kisebbség volt az alfa és ómega, ha ezt megoldják, akkor nincs gond. 83–84-ben egy Vlačihová nevű oktatási miniszterhelyettes be akarta az alternatív oktatást vezetni, és én Bödők Zsigával és Barakkal jártunk hármásban az ismerősök után, és aláírásokat gyűjtöttünk ellene. Egyik nagy élményünk Baueréknál volt, amikor összejöttek Bauerék és Ozogányék, mert előre megüzentük, hogy nagyon fontos kérdésben szeretnénk Bauer Győzővel beszélni, és mondták, hogy ekkor és ekkor elmehetünk, és nemcsak ők voltak ott, hanem Ozogányék is. Zsiga a ház előtt megállt, mi meg Barakkal bent voltunk. Két és fél órán keresztül ment a beszélgetés és a győzködés, hogy mit csinálnak itt a magyar iskolákkal. No de mi párttagok vagyunk, mondták, és lehet, hogy a párt nem is tud róla, mi történik. Az egésznek az volt a lényege, hogy mutassátok már, ki írta alá, hát nem mutathatjuk meg, mert konspirációs szabály: nem nézhetitek meg. Este nyolcra Zsigát már a guta ütögte a ház előtt, mert attól félt, hogy

bennünket már ott bent letartóztattak, hogy csapda volt az egész. Este nyolcfél kilencre mégiscsak aláírták mind a négyen, mi meg boldogan mentünk haza a négy aláírással. Barakkal meg Zsigával megittunk valamit, aztán én vittem fel a tiltakozó jegyzéket a lakásomra, a nyolcadik emeletre, akkor már a Keleti lakótelepen laktunk. Éjfél után pár perccel verik az ajtót ész nélkül, a feleségem rohant ki az erkélyre, mert mondtam neki, hogy itt van nálam az összes ív, amit azon a héten gyűjtöttünk, és ha elkezdek hangosan beszélni, akkor összetéped, és a levegőbe szórod. De nem kellett kiabálnom, mert Ozogány Ernő és Bauer Győző jött el, mondván, hogy most tárgyalunk, és úgy éreztük, hogy a mi helyzetünkben ezt nem írhatjuk alá. Volt akkor egy rövid, fojtott hangú vita, de aztán mégiscsak kihúzták a nevüket. Hajnali kettőig vitatkoztunk. Végül is ki lettek húzva. És aztán volt még egy akció a 80-as években, amely azzal végződött, hogy egy dimitrovkai munkás küldött állítólag egy névtelen levelet írt, hogy ha a magyar iskolák ellen valami történik, ő tudja, hol kell felrobbantani a Slovnaftot, valami ilyen volt a levélben. Hogy ez igaz volt vagy nem, nem tudom, de ez volt akkor a duma. Ezeknél én mind ott voltam. Úgy, ahogy ott voltam a 80-as évek közepétől a *Beszélő-társaság* körül is, mégpedig Légrádi Péter unokasógoromon keresztül, tehát aki az unokatestvéremnek volt a férje, és így kerültem kapcsolatba a Pető Ivánnal, Jeszenszky Gézával, Demszkyvel. Ezekkel kapcsolatban is nagyon nagy volt a kiábrándulásom, mert ők állandóan Havelről kérdeztek meg Kusýról, Šimečkáról. A magyar kisebbség nem volt téma számukra. A *Beszélő*-be bármikor hozhatsz anyagot, mondták. Tudok írni a kisebbségről, mondtam. Ne ilyeneket hozzál, mondták, és közölték, miről kellene írnom. Én arról tudok írni, hogy mit csinálnak itt velünk ezek a rohadtak, a kisebbséggel, de ez valahogy nem volt nekik téma. Mentek Walesához, nemegyszer mentem Lengyelországba velük, kvázi tolmácsnak, amikor a határig csempészték a rotációs gépeket meg egyéb dolgokat négy-öt autóval. Mélységesen felháborított, én vagyok az elnyomott kisebbség, emberi jogokról beszélnek, és én mintha ott se lettem volna. Mondták a maguk nagy dumáját, néha közbeszóltam, hogy velünk, magyarokkal is ugyanez történik, de valahogy ez nem érdekelte őket. Ez volt a nagy kiábrándulás. Akkor jött a 88-as sztori.

– *Duray Miklós?*

– Duray Miklóssal egyetlenegy eset volt, amely nem jól végződött. Ez 85-ben volt, amikor Miklós megkért, hogy az egyik anyagához írnék-e valamit. Kellene egy felmérés meg írás arról, hogy az asszimiláció hogyan hat a vegyes családokban, szóval a vegyes házasság hatása az asszimilációs folyamatra, és meg is kellene magyarázni, micsoda veszélyt jelentenek a vegyes házasságok, és hogy lehetne ezt a veszélyt mérsékelni. Mondtam neki, hogy ez butaság, mert ez nem működik, a vegyes házasságokat nem lehet megakadályozni. Az nem újdonság, hogy a vegyes házasság az asszimiláció melegágya, ebben nincs semmi, ami számomra érdekes lenne. Becsültem őt, és szerettem volna vele együtt dolgozni, de nem tudtam bejutni abba a körbe. Akkor, 85 táján már bementem volna, de ő ott akkor egyértelműen lezárta a dolgot, hogy ha nem akarsz segíteni, akkor mondd meg világosan. Mondtam neki, Miklós, dehogynem szeretnék segíteni, de beszéljük meg, miben tudok segítséget

nyújtani, mert ebben nem. (...) Ez volt az az időszak, mikor Szerdahelyen 84–85 táján mindenkit behívtak a rendőrségre. Nagyon meg voltam sértődve, mert én az utolsók között voltam, akiket behívtak. Már olyan elméleteket gyártottam magamban, hogy akik a kommunista párt tagjai, azokat nyilván előbb fogják behívni. Konkrétan Bereck Jóskát, Szigeti Lacit, Barakot, mert ők párttagok is voltak. Szóval kidolgoztunk egy rendkívül jó taktikát: senki senkire semmi rosszat nem fog mondani, a lényeg az, hogy mindenki mindenkinek megmondja azt, hogy miről szólt az egész, hogy a következő készülhessen, és az egészet úgy elbeszélni ott a rendőrségen, hogy én senkit nem ismerek, és csak általánosságokat tudok mondani. Az volt a taktika, hogy senki semmi konkrétat nem mond. Nekünk annak idején eszünkbe sem jutott egy olyan típusú fellépés, amit a magyarok meg a chartások csináltak, hogy nézzenek ide, én szarok erre a rendszerre. Dehogyan jutott. Ha nehéz a kérdés, akkor eljátszani a hülyét, egyébként meg szabadon asszociálni, beszélgetni. Főleg az volt a fontos, hogy egymást azonnal pontosan informáljuk. Engem hívtak be az utolsók között. Akit behívtak, először az útlevél-ellenőrző osztályra kellett mennie, ezt már tudtuk előre, elvették az útlevelet, majd behívtak, hogy valamit meg kell beszélni az útlevéllel kapcsolatban, s ott kiderült, melyik a Tóth nevezetű főhadnagy. Amikor a rendőrség járási parancsnoka bejött abba a helyiségbe – én ismertem őt, mert a felesége szakács volt a feleségem iskolájában, és a szülői bálakon találkoztunk, onnét tudtam, hogy alezredesi rangban van –, az én fickóm fölpattant, és mondta, hogy „Súduh podplukovník, nadporučík Tóth, dovoľte, aby som pokračoval v činnosti”, vagy valami hasonlót, szóval rendesen bejelentkezett, és onnét tudtam meg, hogy nadporučík Tóth, tehát hogy főhadnagyi rangban van. Nem volt se kellemetlen, se kellemes. Olyan túl édeskés fickó volt, én meg elhatároztam, hogy hősiezen fogom majd mondani ott a dumát, szóval nem volt kellemes dolog, amikor kiderült, a Steiner Gábor-emlékműtől kezdve az apám dolgain keresztül mindent tudnak rólam. A döbbenetes az volt, amikor azt mondta, hogy arról is tudunk, hogy maga egyszer emigrálni akart, aztán azonban kiderült, hogy ezt szegény apám elmondta valakinek a baráti körében. Gabival valóban úgy döntöttünk, hogy lelépünk, ugyanis nem kaptunk útlevelet. Ahányszor kérvényeztük, hogy mennénk turistaútlevéllel Jugoszláviába, valami miatt sosem nem kaptuk meg, és akkor eldöntöttük egyszer Gabival, hogy valakit nagyon lefizetünk, szóval mindent előkészítünk Jugoszláviára. (...)

– *Téged nem akartak beszervezni?*

– Ez ugye most derült ki, hogy arról szólt a buli. Én meg voltam győződve, hogy ettől a pillanattól kezdve én leszek itt a fő ellenség, nagyon kell vigyáznom, mondom, egy-két órás beszélgetés volt ezzel a Tóth főhadnaggal, elmondta nekem, hogy mi mindenről tudnak, elmondta azt is, hogy ki mindenki van körülöttem, akikről ők tudják, miről szoktunk mi beszélgetni. Egyetlen olyan szó nem hangzott el, hogy nem akar-e vagy nem dolgozna-e nekünk. Soha nem jutott eszébe, hogy belépjen a pártba – ilyen kérdés elhangzott, s az is, hogy magának akkor se jutott eszébe, hogy belépjen a pártba, amikor 80-ban benne volt a szarban Steiner Gábor miatt. Valószínűleg ez csak puhatolózás volt, mert nem mondott semmi konkrétat, csak azt, hogy majd még találkozunk. Az a kérdés valahogy

úgy hangzott el, hogy nem akarna-e majd velem még találkozni? No nem itt, ez kellemetlen volna, találkozhatunk valahol valami kávéházban, ilyen kérdés elhangzott. Mondtam, hogy nem, nem. De akkor már tudtam, hogy figyelni fognak. Erről aztán meg is bizonyosodtam, amikor egyik délután stoppal mentem ki Megyerre. Megállt egy autó, beültem, elvinne-e Megyerre, kérdeztem. Hát persze. Odanéztem, és a Tóth főhadnagy volt. Mondtam, álljon meg. Dehogy állok, kiviszem magát Megyerre, erre jöttem, hát elviszem, hisz megyszolgáltatba. Ilyen duma volt, és tényleg kivitt Megyerig. Közben az egész autót végigtapiztam, mivel ez az eset is abban megerősített meg, hogy engem nagyon figyelnek. Stoppoltam, és éppen ez a fickó jött, teljesen véletlenül, elvitt a poliklinikára, ez is egy furcsa dolog, hogy épp Megyerre visz az útja. Útközben majdnem szétszedtem a kocsit, teljesen véletlenszerűen felnéztem, a napellenzőt lehajtottam, nyilvánvaló volt, hogy a mikrofont kerestem, de nagyon feltűnően csinálhattam a dolgot, mert mondta, hogy mit gondol, az autó talán be van mikrofonozva, és én maga miatt jöttem ide? Mondom, azt nem tudom, de hogy én miattam, az könnyen meglehet, hát szóval idáig ment a dolog. A lényeg az volt, hogy nagyon tisztességesen én is úgy viselkedtem, mint a többiek, magyarul rögtön én is végigmondtam, ha Lacira kérdeztek valamit vagy ha Barakra, én is ugyanúgy megpróbáltam semmiről nem beszélni. Két alkalommal volt ilyen kellemetlen esetem Magyarországgal kapcsolatban, egyik ilyen a *Beszélő*-nél tett látogatás után, amikor a Légrádi Pétertől jöttem, mindig éjszaka mentünk, bolyongtunk ott is, egyszer a határon emiatt leállítottak, szétszedték a kocsit teljesen, és valóban találtak *Beszélőt*, csak nem tudom, miért hagyták meg, félretették a többi könyvvel együtt, mert mindig vásároltam könyvet. Nem tudom, mi volt az, amit még kerestek. Talán azt gondolták, hogy én is ahhoz a csoporthoz tartozok, akik rotációs gépeket hordják a lengyeleknek, de maga a *Beszélő* nem okozott nekik semmi gondot. (...) Később részt vettem a Vörösmarty téren egy Havel letartóztatása elleni tüntetésen, ahol a szónok rám mutatott, és azt mondta, hogy íme, itt van Szlovákiából is egy nem tudom micsoda, és hogy mondjak néhány szót. És én csak azt mondtam, hogy üdvözlétet küldik a szlovákiai másként gondolkodók. Befejeztem, és nem szóltam semmit. Utána nem mertem hazajönni, mert meg voltam róla győződve, hogy addig vagyok biztonságban, amíg Magyarországon vagyok. Addig semmi nem történhet velem, mert a magyar elvtársak mégiscsak mások, itt vigyáznak rám. Aztán éjjel felé megindultam a határra, és természetesen már ott voltak a fényképek a tüntetésről, és akkor végigfutott a fejemben az egész folyamat. Vagyis hogy a gyűlés után előhívták a képeket, aztán kinyomozták, ki vagyok, valaki felült a motorbiciklire, és elment a győri határátkelőig, ott leadta, s mondta, jönni fog. Végiggondoltam, hogy működik az egész rendszer. Kegyetlen dolog volt így elképzelni az egészet, mármint hogy a magyar meg a csehszlovák elvtársak így együttműködnek. Ez így ment. Akkor jött a 88-as dolog, nem tudom, emlékszel-e arra, hogy akkor néhány kemény vitánk volt, mert te azzal jöttél utánam, hogy írjam alá az októberi tiltakozást a köztársaság hetvenedik évfordulóján. Azt mondtad, hogy az még nem egy kész anyag, amikor hozzám jöttetek. Én meg erre elkezdtem magyarázni, hogy ki kell bővíteni a dolgot, mert hiányzik ez meg az, és mondtam egy csomó dolgot, ami bennünket, kisebbségeket érintett. Aztán jött a szlovákiai magyar írók PEN Klubja. Ma már nevetségesnek tűnik, hogy ellenforradalmi tevékenység volt PEN Klubot szervezni. Emlékszem arra a nagy eseményre, amikor

először esett le a tantusz, hogy jé, van ilyen szlovák PEN Klub is. Eljött Miloš Žiak és Milan Šimečka a mi gyűlésünkre. Žiak nagy kalapban bejött, és én már közben védtem a szlovákokat velük szemben, mert Miloš elkezdte a szlovákokat támadni, hogy milyen érzéketlenek, és lassan már ott tartott, hogy én védtem a szlovákokat, hogy nem is vagytok ti olyan rosszak. Akkor kezdtem gondolkodni, hogy szent isten, én még ilyen szlovákkal nem találkoztam. Šimečka egy kicsit visszafogottabb volt, mármint nem ömlött belőle a szó annyira, mint Milošból. De nagyon szépen, nagyon határozottan beszélt. Ekkor kristályosodott ki bennem teljesen egyértelműen, ha párttag lennék, akkor most ilyen önkritikát gyakorolnék. (...)

– *A szakmai karriered?*

– A szakmai karrierem odáig ment, hogy (...) az első pszichiáter voltam az egész Csehszlovákiában, aki először általános orvosiból tett szakvizsgát. Soha nem akartam körzeti orvosként dolgozni, az elképzelésem mindig az volt, hogy leteszem a belgyógyász szakvizsgát, és utána megyek pszichiáternek. Ez volt a mániám. A lényeg az volt, hogy megragadtam Megyeren körzeti orvosként. Azt hiszem, szerettek az emberek, mivel Karpiš doktor meg Zapplečka doktor meg Vondráček doktor után jön egy Hunčík doktor, na de magyar. Abban a színmagyar közegben végre egy orvos, akinek el tudták mondani, amit akartak. Magyarán: egy olyan bizalom, tisztelet övezett, hogy soha nem volt anyagi gondom annak ellenére, hogy pénzt nem nagyon vettem el. Ami nagy sértés volt a beteggel szemben, de akkor hozták libában, kacsában, zöldségben, tojásban, zsírban, húspanban, sonkában, szalonnában, piában, de ezt nem lehetett visszautasítani, ezt elhozták a lakásomra. Volt egy időszak, amikor a feleségem azt mondta, túl sokat iszol, elment az üzletbe 15 üveggel, és hozott helyette egy jó konyakot, és azt mondta, legalább ezt idd. Utána nagyon keményen hajtottam, hogy pszichiáter lehessenek, de nem akarták. A lényege az volt, hogy aláírtam egy olyan papírt, hogy ha leteszem a pszichiátriai vizsgát, kötelezem magam, hogy itt maradok az idők végeztéig ebben a magyar járásban, és itt fogok magyar nyelven dolgozni. Aztán 85-86 táján, úgy látszik, hogy megbocsátottak a Steiner-ügyem miatt, mert aláírták, hogy mehetek, és akkor elkezdtem megint járni 36 évesen mint kezdő orvos 1700 koronáért föl Pozsonyba a klinikára három éven keresztül, és 88-ban szakvizsgáztam megint, ezúttal pszichiátriából. Csak később tudtam meg, hogy Baculák Vera kolléganőm volt az, aki „kijárta” nekem a dolgot, azaz engedélyt kaptam arra, hogy pszichiátriából szakvizsgát tegyek. Vera nagyon sokat segített a fiatalabb magyar orvosokon a járásban. A szakvizsga után bebizonyosodott, hogy az igazgató úr félelmeinek volt némi alapja, mert én azonnal olyan témakörökkel kezdtem el foglalkozni, ami akkor tabu volt. Szexológiaiából egy éven keresztül írtunk Bordás Sándorral egy sorozatot a *Nő* c. hetilapba, amely nagyon népszerű volt, de állítólag később a főszerkesztőnőt emiatt tették ki a lapból, majd öngyilkosság-kutatással foglalkoztam: a Dunaszerdahelyi járás és vidékének, a magyarok és a szlovákok öngyilkossági mutatóival foglalkoztam, a magyar öngyilkossági modell itthoni hatását vizsgáltam. És ezek publikálásával is próbálkoztam. Volt, amit sikerült kiadni, volt, ami csak 89 után jött ki. Fazekas Jóska barátom például 88-ban betette a 89-es *Madách Naptárba* az egyik öngyilkossági felmérés eredmé-

nyeit. És aztán kezdtem kommunikációval, etnikai identitással foglalkozni. Tehát az igazgató úrnak meg a többieknek az a félelme, hogy nem jó ennek szakvizsgát adni, jogos volt, mert egyre többet olvastam ún. politikai pszichológiát meg társadalmi pszichológiát, faltam a könyveket, angol nyelvű könyveket is, magyar meg szlovák könyveket is, konferenciákra jártam, izgalmas volt, és ez engem akkor teljesen lekötött

– A *Néhány mondat*?

– Azt aláírtam. Ez már 89-ben volt. 89 nem azért jött, mert az ember érezte a változás előszelét. Lehet, hogy másoknak jobb volt az orruk, de én itt, Csehszlovákiában nem gondoltam arra, hogy a rendszer még abban az évben meg fog bukni. De akkorra valahogyan elegendő lett az egészségből, és elkezdtem azon gondolkodni, milyen jó megoldás lenne, ha engem most letartóztatnának. Nevethetsz, de addig az egész mindig olyan dolgokon bukkott meg, hogy arra gondoltam, mi lesz velem ott bent, mert nem lesz sem ez, sem az: pontosabban egy szál cigarettát se kapok. Nekem úgy indult minden napom, hogy felkeltem, elszívtam egy cigit, kávé, utána vécé, és akkor beindult a napom. Mindig az jutott eszembe, hogy most téged le fognak tartóztatni, és akkor a te reggeli kávédnak annyi. Ez most nagyon nevetségesnek tűnik, de így volt. De akkor 89-ben már elhatároztam, amit ma már mindenki magától értetődőnek tart, hogy ha engem még egyszer bevisznek, én nem fogom többet azt mondani, hogy nem tudok róla, akkor már odáig jutottam. Ebben benne volt a ti dolgotok, hogy jöttetek 88-ban, benne volt, hogy elkezdtem a Bős–Nagymarosról írni, *Kövek lélektana* vagy valami hasonló volt a címe, s úgy éreztem, hogy én most már ezt vállalom, mindegy, hogy nem lesz kávé és cigaretta egy ideig. Szóval a *Néhány mondat* számomra teljesen magától értetődő volt. A család kétségbe volt esve, a Szabad Európa Rádió így mondta be, úgy csoportosította, hogy immár a Csallóközben is magyar értelmiségiek 22 fős csoportja ilyen sorrendben írta alá, és a neveket elmondta végig. Akkor már, azt hiszem, vállaltam volna. Megvolt a szakvizsgám is, ami nekem szintén nagyon fontos dolog volt. Nevetségesen hangzik, de sosem voltam annyira nagy bátor legény, szerettem volna megalapozni az egzisztenciámat, s most már nem vehetik el, hogy pszichiáter vagyok. 88 novemberében tettem le a szakvizsgámat, s azt már senki nem veheti el tőlem. Emlékszem, hogy a pszichiátriai szakvizsgám előtti éjjel nem tudtam aludni, borzasztóan ideges voltam, 25-26 éves gyerekek mentek szakvizsgára, én meg majdnem 40 voltam. És hallgattam a Szabad Európa Rádiót, amely arról beszélt, hogy Gorbacsov elvtárs is demokrata, és arról beszélt a Szabad Európa, hogy Gorbacsov beszédében elképzelhetőnek tartotta, hogy a glasznoszty és a peresztrojka keretében két kommunista párt fog versengeni egymással a győzelemért a következő választásokon. Mind a kettő hasonló, de mégis más néven és más személyiségekkel. És ezt a szakvizsgán elmondtam, mert ott is volt politikai vizsga. És a docens a marxizmus–leninizmus tanszékről teljesen megdöbbenve hallgatott, és mondta, maga ezt most kitalálta vagy hallotta. Nagyon nyugodtan mondtam, hogy nem, éjjel nem tudtam aludni, és a Szabad Európát hallgattam, és ott mondták be, hogy Gorbacsov elvtárs ezen medítál. 89-ben már nyíltan mertem vállalni a dolgokat, de addig nem vállaltam. Nem is készültem rá, gyáva is voltam, meg nem is volt bennem kellő tudatosság. 89-ben ért meg bennem az, hogy igen.

– Te hívtál meg engem a Tóth Lajos nevében. Még azt is hozzátetted, hogy este majd néhányan elvonulunk, és te is köztük vagy, terád is gondoltunk, ezért este ne menjetek rögtön haza. Így kerültem oda, és akkor nekem a *Regióban* megjelent egy cikkem, és én azzal ott felszólaltam. (...) Emlékszem, amikor befejeztem a felolvasásomat, mert ez nem volt benne a programban, akkor lépett be a Szabó Rezső. Neki is volt valamilyen előadása, és utána nagyon büszke voltam, hogy a nagy Szabó Rezsőnek felvezető zenekara voltam tulajdonképpen, hogy én szoltam előtte. Amikor véget ért a buli, akkor ti mondtátok, hogy hova megyünk, merre megyünk. Néhány embert én vittem autóval, Szigetit például. Barakot nem, de tudom, hogy az én kis társaságomból Barak és Szigeti ott volt. Volt olyan is, akit még nem ismertem. Öllös Lacival talán egyszer-kétszer kezet fogtunk, de róla fogalmam se volt, ő más kategória volt, jóval fiatalabb volt nálam. Öllös például nagyon megdöbbenett, hogy milyen okos emberek vannak, amikor mondani kezdte a libertárius eszméket... És én akarok itt rendszerváltó ember lenni, és azt sem tudom, hogy jöttek elő ezek a különféle vegytiszta gondolatok. Csak akkor nyugodtam meg, amikor Grendel Lajos épp olyan dilettáns módon beleszólt vagy nyolcvan alkalommal a vitába, hogy akkor nincs olyan nagy baj. Nagy Lacival például sokat találkoztunk, de nem volt vele kapcsolat. Vele is évek hosszú során: szevasz, ja te vagy a Nagy Laci, szóval ő meg két évvel idősebb volt nálam. Ezen a szűk szerdahelyi körön kívül másokat nem nagyon ismertem. A mi hálózatunk kis szerdahelyi hálózat volt, nem mentek az információk, nem nagyon jöttek, néha olyan, hogy képzeljétek el, Tóth Karcsi felesége Prágában volt, találkozott a Peter Uhllal. (...) Én is jártam tudniillik Prágában, és döbbenetes élmény volt, hogy jártam Hrabalhoz. Szigeti egy időben megkért, hogy megakadt a könyvírásban (egy interjúkötetet adott ki később *Zsebcselek* címmel), Hrabal meghülyült, megbolondult, megcsökönyösödött, nem hajlandó egy szót se mondani, és hogy elmennék-e vele hozzá. Kiderült, hogy Hrabalt nagyon érdekli az öngyilkosság, a pszichiátria, és ezáltal éveken keresztül nagyon jó kapcsolatban voltam Hraballal, de tény, hogy néha persze tényleg meghülyült. Emlékszem a kreskói látogatásokra, verset írtam róla születésnapjára, egy verset, amely arról szólt, hogy a kreskói házat hogy figyelik a zöldek, vagyis a rendőrök, meg hogy az egész hogy megy, és nekünk ez egy hősköltemény volt, ám kiderült, hogy az ellenálló író is rajta van az Štb-listán. Azt azonban a mai napig nem hiszem el, hogy jelentett volna valamit, de elképzeled, hogy én oda járok hozzá Szigetivel abban a tudatban, hogy a csehszlovák szellemi ellenállás csúcsához járunk, és Hrabalnak aztán még valami kitüntést is adattunk magyar barátainkkal. Azt hiszem, 88-ban volt, és számomra nagy kaland volt, hogy kikkel tartok kapcsolatot a cseh szellemi életből, hiszen Hrabalon keresztül egy csomó íróval meg festővel találkoztunk a kocsmákban, de ezek valószínűleg úgy néztek rám, hogy isten tudja, milyen provokátor jött ide. Hrabal úgy mutatott be, hogy pszichiáter, mőj kolega, s az egészben az volt a döbbenetes, hogy mikor meghalt, akkor döbbentem rá, hogy én voltam a konzultánsa a halálába. Mert éveken keresztül végig arról beszélt, hogy lehet a legizgalmasabban öngyilkosságot elkövetni. Mondtam neki morbid történeteket, hogy milyen öngyilkosságokat látni. A legjobb az volt, amikor egy fickó maga alá rakta a fát, valahogy beprézelte magát a vaskályhába, s a fára benzint öntött,

s még a fejére tudta még pöccinteni a vaskályha tetejét, és utána meggyújtotta magát. Amikor kinyitották a vaskályha ajtaját, a két szeme kirepült. Mondta, hogy ez egy jó történet. Egyest kaptam érte, ez jó történet volt. Aztán körülbelül ugyanúgy repült ő is ki az emeleti szobából. Ezek voltak az én nagy ellenálló dolgaim. 600-as Fiatom volt akkor, kb. 6-7 óra volt az út Prágába, s megtörtént, hogy a prágai benzinolnál megállított a prágai rendőr állított, ellenőrzött valamit, a gumikat ellenőrizte, és azt mondta, hogy sofőr úr, bizony ezzel így nem mehet Prágába. Mentem a Hrabalhoz, és ott kellett megfordulnom, és jöttem vissza hat órán keresztül. Megerősítettek abban, hogy ezek tudnak róla, hogy én most megyek a Hrabalhoz, mert megfordítottak, és hat órát zötykölődhettem vissza.

– *Mire emlékszel a sellyei estéről?*

– Arra emlékszem, s ez nagyon mélyen megmaradt bennem, s ez a nagy büszkeségem, hogy van egy PEN Klubunk, amit a Peter Zajac nevezetű barátunk cserben hagyott a kanadai világszövetségben, ahol nem állt ki mellettünk, nem képviselte. Még egy mondatot csak. Összeállítottam a verseskönyvem: 89 szeptemberében fizetetlen szabadságot vettem ki, s november tizenvalahányadikára megvolt a könyv, és megegyeztem Tóth Lacival, hogy 19-én vagy 20-án, hétfőn megyek föl Pestre. A mai napig ott vannak a verseim így összeszedve. Három hónapot dolgoztam vele, válogattam, átirtam, dolgoztam vele. Ez lett a sorsa az én első verseskönyvemnek. Sellyén mintegy 20-22 ember jöhetett össze Tóth Karsai lakásán. Emlékszem, szegény Kulcsár Feri végighányta az éjszakát, Grendel Lajos meg mindenbe belebeszél, te állandóan pártot akartál alapítani, Öllös meg felemelt mutatóujjal magyarázott nekünk a liberalizmusról. Nagy Lacira is emlékszem, de a leglényegesebb az volt, hogy világossá vált előtttem: mostantól valami nagyon megváltozott, mert ez már nem PEN Klub meg ilyesmi. Számomra a leginkább megdöbbentő az volt, hogy ha néha beszélgettünk ilyen témákról, s azon négy ember részt vett, az már sok volt. Itt pedig huszonvalahányan bepréslődve ülünk egy lakásban, és teljesen nyíltan beszélgettünk: ez volt a legmegdöbbentőbb. Ki hívott bennünket össze, milyen alapon jöttünk össze, ez a lakás biztos be van mikrofonozva, és eszembe sem jutott, hogy ez most esetleg provokáció. De hát a délelőtti rész nem erről szólt. (...) Akkor este világossá vált, hogy már nem állunk meg a PEN Klub kérdésénél. Eleinte azt hittem, hogy ismét összejönnek az írók, és megint eldöntenek valamit. Mert nekem ezzel kapcsolatban volt egy nagyon rossz érzésem 88-ból, amikor a tiltakozásunk után újra jött, azt hiszem, Barak, hogy itt van még egy anyag, amit alá kellene írni. Mondta, hogy ez a Dobosék anyaga, és hogy írjam alá az ő nyilatkozatukat, a 33-ak nyilatkozatát. Elolvastam, és láttam, hogy itt különféle dolgok vannak, és mondtam, hogy mi ott azt írtuk alá, hogy nem egyezkedünk, itt meg arról van szó, hogy egyezzünk meg valahogy.

– *Valahol azt nyilatkoztad, hogy háromszor két szövivőt választottunk, hogy ha az első kettőt letartóztatják, helyükbe lépjenek a többiek.*

– Azért választottunk rögtön többet, mert az alapelképzelés az volt, hogy lehet, hogy első párt másnap reggel azonnal elviszik. (...) Négy szövivő biztosan volt. Emlékszem arra, hogy te utána felhívtad Forró Evelyn-t a telefonfülkéből, és őt

tájékoztattad. Új dolog volt számomra, hogy amit megbeszélünk, az rögtön megy a világsajtóba. (...) Azért emlékszem erre, mert volt több szóvivő, volt olyan logikai eszmefuttatás, hogy nem eshetünk szét azon, hogy a szóvivőnket azonnal le fogják tartóztatni. Az este odáig gradálódott, azt hiszem, te voltál, nem tudom, a Nórán kívül Öllös is be volt-e építve, s támogatta-e azt az ötletet más, hogy pártot kell alapítani. Mert én csak rád (Tóth Károly) emlékszem, aki rágta a bajszát, és ugyanazt a hülyeséget ismételte, ami nekünk, ugye, hülyeség volt. A pártnak olyan pejoratív értelme volt, hogy azt normális ember nem tudta elfogadni. Szigeti, Grendel Lajos meg Barak, számomra teljesen érthető módon, azt magyarázták hogy a pártról szó se lehet. Ők párttagok voltak akkor, és tudták, mi az a párt, én pedig arra voltam büszke, hogy soha semmilyen pártba nem belépni, a mozgalmat azt... Végül is nem volt véletlen, hogy a nevet úgy választottuk hosszú vita után, ahogy az kijött, és a szép az volt, hogy – mi éjjél után végeztünk, ha jól emlékszem fél kettő felé – amikor hazafelé tartottunk, én Szigeti Lacit vittem, bekapcsoltam a rádiót, egész órának kellett lennie, talán két óra lehetett, a Szabad Európa Rádió vagy az Amerika Hangja jelentette izgatottan, hogy mi történt Prágában. Ekkor esett le a tantusz, majdnem visszafordultunk, de aztán mégis csak hazajöttünk. Itthon még belenéztem a jegyzeteimbe, aztán úgy döntöttem, verset írok, meg is írtam a verset, de hál istennek gyorsan kihúztam belőle minden nevet meg minden aktualitást, aztán a *Nap* első oldalán meg is jelent ennek a versnek egy verziója. Aztán a kérdés: holnap menjek-e Pestre, vagy ne menjek. De már jött az üzenet, hogy menjünk fel Pozsonyba a Besedába. Nálad mindent megbeszéltünk, csak azt nem, hogy mit fogunk csinálni a következőkben. Minden meg volt beszélve a mozgalomról, de egyetlen praktikus lépés nem volt. Emlékszem, feltételezés szintjén megvolt, hogy valakit le fognak tartóztatni, de hogy utána ki mit fog csinálni és mi lesz, arra konkrét elképzelés nem volt. És ehhez nagyon jól jött az Umelecká беседа meg a pozsonyi dolgok. Erről már délután tudtam Szigetitől, akkor még a barátság azt jelentette, hogy az embernek volt egy-két haverja, és csak azzal kommunikált. Mi akkor délután felrohantunk Pozsonyba körülnézni, akkor még csak tényleg a Besedába, aztán hétfőn vagy kedden a Hviezdoslav téren már lezajlott az első tüntetés.

– *Hogyan lett belőled főszerkesztő?*

– Mintha megéreztem volna, hogy itt valami történni fog, kedden bementem a pszichiátriára, s mondtam a kolléganőimnek, hogy szabadságot veszek ki, vagy meghosszabbítom a szabadságomat. Ettől a pillanattól kezdve nagyon szimpatikusan reagált mind a két szlovák kolléganő, főleg Kramplová: menj, most lehetőségod adódott, fiatalok vagytok. Szóval azt mondta, hogy menjetek, és tegyetek valamit értünk is. Ettől a pillanattól kezdve én nem mentem vissza dolgozni egészen januárig, hanem Pozsonyban voltam, azaz reggel elmentünk, és késő éjjel jöttünk haza. Persze éreztük, hogy még nincs minden lefutva. Mondok egy epizódot: november 27-e táján elromlott a kocsim, és bevittem Somorján autószerelő haveromhoz, Bodó Imréhez. Fölhívtam őt hajnalban, hogy megyek, ideadta a saját autóját, hogy menj, mert ti vagytok a forradalom, csináljátok, és megjavítja a kocsimat. Másnap este, amikor visszavittem a kocsiját, Imrének két nagy kék folt itt meg ott, hát mi történt, képzeld el, mondja, mentem az au-

tóddal Somorján, és egyszer csak egy kereszteződésnél megálltam, két oldalról nekem ugrottak, kirángattak a kocsiból, és össze-vissza törtek, hogy honnét lop-tam a kocsit, ki vagyok én, maga nem Hunčík. Szóval november végén még így mentek a dolgok. Mi Szigetivel végig arról beszélgettünk, hogy amikor Pozsonyból haza éjjel Szerdahelyre jövünk, valaki telefonon leadja, hogy elindultak, hogy az Štb még mennyire működik, akkor is mennyire működött. Ekkoriban tüntetések voltak Pozsonyban. A pozsonyi tüntetésre embereket kezdtem toborozni a kórházban, s erre azt mondja az egyik kolléga, majd ha jól a seggetekbe lőnek a sós puskával, a tankok széttapossák a p-átokat, akkor majd szervezkedhetnek. Ez volt a reakció, nem pedig az, hogy – ekkor még december elején jártunk – hogy az emberek spontán rohantak, boldogan. Keszeli Feri akkor borzasztóan szeretett minket és a lakásán a tüntetés előtt mindig kaptunk teát, és tüntetés után is, meg beszámoltunk neki a dolgokról, ő aztán elküldte az MTI-nek. Reszketett, nem ment ki az utcára. A Grössling utcában lakott, ott volt lakása. Az öcsém, aki ott az Omniában dolgozott, amely az SNP tér mellett van, a Prior mellett, az öcsém is azt mondta, hogy néztünk benneteket a 12. emeletről, félelmetes, nem kellene odamennetek, mert a mellékutcák tele vannak tankokkal meg rendőrökkel. Szóval ez ment. Hogy hogyan lettem főszerkesztő? Valószínűleg úgy, hogy én az első pillanattól kezdve ott voltam Pozsonyban. A többiek közül sokan hazamentek, és otthon szervezték az eseményeket, Szerdahelyen, Vágsellyén, Galántán, Komáromban. A többség munkába járt, és csak délután jött, és volt néhány ember, ilyen csélcsap széltolók, akik ott tudtunk lenni. Szigeti rögtön bekerült a legfelsőbb vezetésbe, Nagy Laci csak később, mert egy ideig nem is volt otthon. Emlékszem, november végén már én is bent ültem a KC VPN-ben, mert Nagy Laci azt mondta Budajnak, hogy mi magyarok tudni fogjuk, mit kell tenni, ezért mostantól itt fog ülni Hunčík. Két példával jellemezném a szerepünket a VPN-ben: 1990–91 fordulóján, mi magyarok voltunk azok, akik nagyon gyakran tanácsokkal láttuk el szlovák barátainkat a mozgalom, illetve az állam vezetésével kapcsolatban, mégpedig olyannyira, hogy egyszer Fedor Gál kimondta az azóta oly sokat ismételt mondatot: Vy Maďari, vám dymí mozog. Ez nem azért volt, mert olyan okosak lettünk volna, hanem azért, mert abban az időben a magyarországi változások előttünk jártak, és magyar barátaink sok hasznos tanáccsal láttak el minket, és mi ezeket egyszerűen lefordítottuk Szlovákia nyelvére. A másik példa: amikor Mečiar basáskodása már tetőpontra hágott, mi, Tóth Karcsi meg jómagam kezdtük el követelni Fedortól, hogy Mečiar váltsák le a kormány éléről. Fedor gyorsan reagált a dologra, Mikloško, Zajac meg a többiek egy kicsit lassabban. Amikor aztán mégiscsak belementek, és leváltották, az lett a „jutalmam”, hogy aznap éjjel a tévében én mondhattam be a híres mondatot, hogy „Úgy döntöttünk, hogy Vladimír Mečiar visszahívjuk a kormány éléről”. Ez az én számból majdnem úgy hangzott, mintha azt mondtam volna, hogy mi magyarok hívtuk őt vissza. Másnap hajnalban, amikor busszal indultam vissza Prágába, a buszpályaudvaron jól le is köptek érte. Szóval ott ültem a VPN-ben, ahogy ott ült a Gindl, Bútor, Langos, Zajac, Fedor Gál meg a többiek. Peter Tatár meg az ajtóban állt, és szortírozta az embereket, hogy kit enged be. Büszke is voltam rá, hogy engem már beengedtek. Aztán elkezdtem járni az ülésekre, de november végéig, december elejéig semmiféle munkamegosztás nem volt köztünk, mindenki mindennel foglalkozott. Arra jól emlékszem, amikor Havel „meghívta” Langošt, hogy legyen belügyminiszter Prágában, Jano félreült,

és elkezdett a saját minisztériumán dolgozni, aztán elutazott Prágába. Főnt voltam Pozsonyban, és valamelyik gyűlésen – melyen Grendel ott volt, az biztos, Szigeti ott volt, jómagam ott voltam, szlovák oldalról ott volt Gindl és Boris Pastera – felmerült, hogy még mindig nincs újságunk, mert az egyik szlovák lap valami csúnyát írt rólunk a tüntetéssel kapcsolatban. Akkor jött az ötlet, hogy újságot kellene kiadni, és négytagú küldöttség ment a minisztériumba, mert újságalapításhoz engedélyt kellett kérni. És 1989/2-es számmal megkaptuk az engedélyt a *Nap* című lap megindítására. 89/1-es volt a *Verejnost'*, abban az évben nem is adtak ki mást, 89/2-es pedig a *Nap* volt. Nagyon gyorsan ment az intézkedés, én biztosan nem ajánlkoztam, mert újságot belülről még nem láttam, soha nem dolgoztam lapnál, eszembe nem jutott volna, én nagyon jól éreztem magam abban a pozícióban, amelyben voltam, hogy futkostam, intézkedtem, embereket hívtunk vissza, és neveztünk ki helyükre újakat, és akkor ismerkedtem meg Jano Budajjal és Fedor Gállal, Bútorával, és egyszerű kis falusi orvosként döntöttünk olyan dolgokról, hogy a kormány kit fog leváltani, kit fog ki nevezni miniszternek, tehát én nem akartam egy újság főszerkesztője lenni. Valaki ott ebből a csoportból azt mondta, hogy Gindl lesz a szlovák lap főszerkesztője, én meg a magyaré. És arról is beszéltünk, hogy mikorra jelenik meg az első szám. Én mint abszolút dilettáns, azt mondtam, hogy december 15-én az utcán lesz az első szám. Gindl a haját tépte, mert ő csak január 1-jén akart megjelenni először, én mint teljesen aktív mozgalmi ember azt mondtam, hát mi akkor is december 15-én. Gindl azt mondta: normális vagy, hogy lehet december 15-én kiadni egy újságot, ha csak most, december elsején kaptuk meg az engedélyt? Merthogy ő már dolgozott újságban, én meg nem. Abban az időben bejárt segíteni az FMK-ba Tóth Ildikó és néhány további szép fiatal lány az egyetemről. Ezen fiatalok egyike volt Hizsnyai felesége, emlékszem, akkor villámgyorsan leültünk Ildikóval valamiféle koncepciót készíteni. Emberek kellenek. Honnét emberek? Az újságíró-társadalmat ismertem, és biztos voltam abban, hogy az lesz a fő gond, hogyan fogjuk kiszűrni azt a sok jelentkezőt, aki tódulni fog hozzánk. És úgy gondoltuk, hogy elmegyünk, és végiglátogatjuk a sok szerkesztőséget. Először a Hétfé, Ozsvald Árpád, Keszeli Feri és a többiek birodalmába mentünk. Úgy küldtek el a p.-be, hogy nem igaz. Keszeli a jellegzetes humorával, a többiek pedig olyan óvatosan, de nagyon egyértelműen tudtomra adták, hogy hülye vagy, nem vagy normális, nem értesz hozzá. Mit akarsz, hol a jogosítványod ehhez stb., még a minimális hajlandóságot sem mutatták. Elkeseredetten kísértáltunk onnét Ildikóval, és átsétáltunk az Új Szóba. De a bejáratnál egészen megdöbbsenem, mert ott Papucsek Gergely állt talpig milicista egyenruhában, géppisztollyal. Amit én nem értettem meg, és jópofáskodva megveregtettem a vállát, hogy szevasz, Gergő, beengedsz? Azt mondta, hogy igen, de nem biztos, hogy ki is fogsz jönni. Nem jól éreztem magam, hát december 1-je van, azt hittük, hogy minden egyértelműen már megfordult. Végül is fölengedtek, de előzőleg aprólékosan kifaggattak a portán, hogy hova mennek, kihez mennek, minek megy, bejelentkeztek, nem jelentkeztek be. Aztán végre kaptunk engedélyt. Fölmentünk a 22. vagy 25. emeletre, már nem emlékszem, de jó magasra kellett felmenni az Új Szóba, a lényeg az volt, döbbenetes, hogy mire mi a négy-öt perces egyezkedés után felmentünk Ildikóval, a szerkesztőségben már nem volt senki. Illetve ketten mégis ott maradtak, az egyik a főszerkesztő, aki úgy állt, a főszerkesztői irodájában, mint a kapitány a hajón, s várta a támadást. A másik

Hunčík Péter az egyik dunaszerdahelyi nagygyűlésen (Fotó: Fogas Ferenc)

szegény Dusza Pista volt, aki nem tudta fölvenni magára a kabátot, és szegény fuldokolva gyürkődte a kezét a kabátba. Kérdeztem tőle, hogy hol vannak a többiek? Volt eszük, ezek már mind elmentek, mondta. Kénytelen voltam a főszerkesztő úrhoz bemenni, ami nagyon izgalmas dolog volt. Kiss Jóska volt a főszerkesztő, s majdnem kopírpapíron ugyanaz a jelenet játszódott le, mint ami lejátszódott a szerdahelyi kórházban, amikor az igazgató úrhoz engem küldtek be, Fucker igazgató elvtárhoz, hogy közöljem vele, ezentúl nem lesz igazgató elvtárs. Akkor Fucker igazgató elvtárs azt mondta, hogy de kolléga úr, doktor úr, hát mondja meg, hogy mit kell megtanulni, én megtanulom, én jó igazgató leszek, mondja meg nekem, hogy melyik könyveket kell átnézni, mit kell megtanulni. Higgye el. Majdnem ez a jelenet játszódott le szó szerint Kiss Jóskával, aki izzadva és lihegve kezdte mondani, hogy hát mi itt vagyunk, készen a változásokra, itt az egész szerkesztőség. Mi meg nagyon buták voltunk, mert tényleg be kellett volna ülni a szerkesztőségbe, de olyan mély undor volt akkor mindannyiunkban, legalábbis bennem, Laciban meg a többiekben, hogy egyszerűen ezt nem is tudtuk elképzelni. Nem véletlen, hogy a *Verejnost'* sem tudta elképzelni azt, hogy ők beülnek a *Smena* szerkesztőségébe. Lényeg az, hogy egyetlen egy ember nem jött át az *Új Szóból* sem. Persze jöttek olyanok, akik egy-egy írást hoztak be, Keszeli Feri meg a többiek, de dolgozni senki sem jött hozzánk. De az volt a lényeg, hogy mire Ildikóval visszatértünk a szervező körútról, már ott volt a szobában Fazekas Jóska meg a Balla Kálmán, Kiss Edit meg Karsay Kati, akik már erről tudtak, megnyugvással vettem, hogy azt mondták, jönnek. Vég-

re van újságíró itten. És Kálmán meg Jóska nagyon tisztességesen, pontosan tudták, hogy most ez kell, ez kell. Végre tudtak utasítást adni embereknek. Sok egyetemista volt ott akkoriban, és mi szétosztottuk a munkát, hogy ki mit fog csinálni, írógépet, papírt kellett szerezni, mert semmink az égvilágon nem volt, aztán elértük a Budajnál azt, hogy a *Verejnost'* és a *Nap* kapott egy közös helyiséget, amit szekrényfalloal elválasztottunk, hogy ez lesz a *Verejnost'* szerkesztősége és egyharmad részben volt a *Nap* szerkesztősége. Elkezdtünk anyagokat gyűjteni, nyomdába kellett járni, abban Gindl segített, hogy a *Pravda* nyomdája vállalja a nyomást, milyen legyen a példányszám, a papírmínőség, a formátum. Meg lehet ezt tanulni, ha van, aki előtted mondja, és csak rá kell bólintani, mikor előtted vitatkoztak arról, hogy most amerikai típusú újság lesz vagy európai, és én bólogattam, hogy mégis Európa, akkor legyen az a formátum. Fogalmam nem volt, hogy most nagy lesz vagy kicsi lesz. Tudtam, hogy mindent a Gindl után kell mondani, mert egy fasza gyerek, mondom. Kálmánék elmondták, hogy fog kinézni a szerkezete belülről, én meg főszerkesztettem. Nagyon jó volt főszerkeszteni, megmondom őszintén, életemben nem voltam még olyan helyzetben, hogy én mondtam meg, ez jöhet, az meg nem. De nem voltam diktátor. Nagyon-nagyon gyorsan kialakult egy működő szerkezet, és én nagyon élveztem azt az első hónapot. Január 15-én Fazekas Jóska aztán elment, visszament a Madáchba, de egy hónapig, ha jól tudom, ott volt. Borzasztóan élveztem, amikor este – mert egész nap futkostam a terjesztéssel kapcsolatban, mert a PNS-ben nem akarták vállalni a lap terjesztését – hét-nyolc óra után visszamentem a szerkesztőségbe, két hűséges társam Jóska és Kálmán mindig megvárt, aztán Kati megvárta Kálmánt, és sokszor Kiss Edit is ottmaradt, de a lényeg az volt, hogy Jóskával és Kálmánnal hárman nekiültünk, és a beérkezett kéziratokat kezdtük szemezgetni, jókat röhögtünk, és javítottunk, szóval élveztem a dolgot. Aztán jöttek persze kellemetlen dolgok is, amikor például Zalabai Zsigmond nevezetű jó barátom, aki két cikket is akart rögtön közölni az elején, de azok nem voltak alkalmasak a közlésre. Akkor hallottam először olyan szavakat, hogy te áruló vagy, nem is vagy te a magyarságnak igazi micsodája, nem beszélve arról, hogy januárra már az *Új Szó* is felébredt, és megértették, hogy nincs nagyobb baj. Ha jól emlékszem, a szerkesztőségben nálunk soha nem dolgozott 12 embernél több. Ebből négy volt kvázi újságíró, a hét hölgy meg a két fiú, a többi meg diákok voltak Somogyi Szilárdtól kezdve. Ennek ellenére milicista szavamat tartottam, december 15-én este nyolc órakor 40 ezer példányban megjelent a *Nap* első száma. Mi voltunk ezzel az elsőek egész Csehszlovákiában, nem volt még *Lidové noviny*, a *Verejnost'* meg csak utánunk, este 10-re jött ki. Szóval két órával később. Este megvártam Gindlt, és rohantunk a nyomdába, erről van néhány fényképünk, többek között Duray Miklós ott a nyomdában és pezsgős üveggel, Fazekas Jóska, Kálmán, Karsay Kati, az egyetemista lányok, én egy üveg pezsgővel a kezemben, Miklós olvassa a *Napot* mellett, lapozgattuk, hogy néz ki a lap. Miklóssal akkor még felhőtlen volt a kapcsolat, amikor hazajött Amerikából, illetve Magyarországról, pár napot nálunk lakott Szerdahelyen, és késő esténként sokat beszélgettünk a jövőről. Tőlünk utazott fel Prágába, amikor még úgy volt, hogy miniszter lesz belőle a Čalfa-kormányban, és szegénynek nem volt öltönye sem, úgy adtunk össze kölcsönpénzt, hogy vegyen fekete öltönyt a beiktatásra. Amikor aztán dolgavégezetlenül visszatért, mert megfúrták a kisebbségi minisztérium tervét, Miklós kezdett elkomorodni, és az igaz, hogy

ezután is sokat ült a *Nap* szerkesztőségében, de akkor már jártak utána emberek innét-onnét, és azokkal tárgyalt, nem pedig velünk. Szóval a lap december 15-én megjelent, az emberek vették, de ez csak pünkösdi királyság volt, egy hónapig tartott az abszolút egyeduralom és lelkesedés. Január közepe táján már észhez tért a *Smena* is, észhez tért az *Új Szó* is, és elkezdtek nagyon keményen támadni minket. Az *Új Szósok* rájöttek, hogy itt csak egyetlen baj van, mindent meg lehet úszni, csak gyorsan le kell váltani Kiss Jóskát. December 15-én Szilvássy nagy gesztusként este hat órakor megjelent a lap nyomtatásánál, és azt mondta, hogy látod, én nem vagyok az ellenséged, mint te, hogy eljöttél a szerkesztőségbe, és ellenünk beszéltél meg minden, én eljöttem, mert partnernek tekintelek benneteket, eljöttem a *Nap* születését megünnepelni veletek. Mondtam neki, hogy rendben van, Jóska, az *Új Szó* temetésére majd én is elmegyek, ne félj. Nagyon megjegyezte, mert amikor ötvenéves lettem, valaki megkérdezte, hogy a Hunčík 50. születésnapjára nem kellene-e írást közölni az *Új Szóban*, Szilvássy rögtön azzal poénkodott vissza, hogy majd a temetésére írunk valami szépet. Persze a szerencsétlen nem tudta, hogy az én bajom vele a Panoráma-botrány volt, ugyanis a feleségem néhány tanártársával együtt aláírta a Panorámát támogató kiáltványt. Ez még 89 elején volt. A lényeg, hogy kirúgták az iskolájuk igazgatóját, a tanárok meg szigorú megrovást kaptak. És akkor valaki a pártközpontból megsúgta Baculák Verának, hogy Szilvássy József volt az, akinek a sajtót kellett figyelni, és ő jelentette az elvtársaknak, ő vitte be a titkosrendőrségre, hogy ezek tiltakoztak. Nekünk ez volt a személyes konfliktusunk Szilvássyval, mert Baculák Vera elmondta, hogy Szilvássynak köszönjétek meg, hogy a feleségedet kirúgták az állásából, a feleségemnek ugyanis akkor el kellett menni tanítani Légre. De vissza a *Naphoz*! Még januárban is sok gondunk volt: papírgondok, terjesztési gondok, minden az égvilágon, szóval egyáltalán nem volt ez egy diadalmenet, nagyon keményen keresztbe tudtak tenni a fiúk ott, ahol csak lehetett. S amikor aztán az *Új Szó* és a *Smena* felébredt, és magához tért, csak akkor jött a neheze. Március elején nagyon gyorsan aktivizálódott az SNS, s attól kezdve tulajdonképpen az *Új Szó* lett a nagy nemzetébresztő lap, s hozzá képest a *Napban* mi voltunk a csitítgatók ahelyett, hogy átmenünk volna mi is kemény nemzeti hangnembe. Mi arról írtunk, hogy nyugi meg demokratikus értékek meg együttműködés a szlovákokkal, és ez pillanatokon belül a lap példányszámának alakulásán is meglátszott. Németh Babi volt ott, ő volt a főmonitorozó, aki reggel beállt az újságárushoz, ha vittek legalább 5 lapot, akkor jó volt, ha egy órán keresztül nem vittek, akkor már jött, és hangoosan szorongott, hogy megszűnik a lap, mert nem veszik. Az újságírók továbbra se jöttek nagyon, nem lett jó hírünk. December 24-én döntöttük el, hogy kelle-ne magunknak fizetést adni, a többség ugyanúgy volt, mint én, november 20-tól ezek az emberek ott éltek, és mindenkinek, így nekem is előjött az a gondom, hogy az utóbbi hónapban nem adtam Gabinak egy fillért sem. Akkor döntöttük el, hogy valami kis fizetést fogunk magunknak adni. A lényeg az, hogy Barak jött még, aki a Fazekas után állt be, Sándor Nóra kezdett aktívan írogatni, de lényegesen nem bővült a szerkesztőgárda. Gyurovszky Laca is később jött. Az első választásokig nem nagyon bővült a szerkesztőség, s nekem ez nagyon erős vízválasztó volt olyan értelemben, hogy az értékrendet pontosan le tudtam mérni a *Nap* olvasottságán, a kooperáló, együttműködő értelmiségieken keresztül, hogy körülbelül milyen lesz az első választások végeredménye. Mondtam is, csak az

első választásig maradok, nem is akartam júniusnál tovább, hisz azt terveztük, hogy talpra állunk, és majd fogják csinálni az aktív politikusok tovább. Közben a főszerkesztői funkcióból eredően elvittek Amerikába, körbehordoztak két hét alatt az összes amerikai vezető napilap meg hetilap szerkesztőségében, hogy tudjam, hogy kell lapot csinálni, elvittek Angliába, meghívtak az angolok is, mert ők is segíteni akartak. Mindenki hívott, és magyarázott, rendkívül hasznos, de használhatatlan tanácsokat kaptam, hogy kell majd megoldani ezt és azt. Nem lehetett elmondani, hogy nekünk még írógépből is csak kettő van, és be kellett jelentkezni, hogy ki mikor fogja a cikkét leírni. Ennek ellenére tisztességesen küzdöttük azt, hogy végig megjelentünk, kétszer hetente. Nem tudtunk napilappá válni. Az elképzelés az volt egyébként, hogy napilap leszünk, de ez kivihetetlen volt 12-es létszámú gárdával. És lényegében semmilyen anyagi támogatást nem kaptunk, amivel át lehetett volna transzformálni a lapot. Nem tudtunk ajánlatot sem tenni az újságíróknak.

– *Miért nem lettél képviselő?*

– Az eszembe se jutott. Nekem végig az volt az elképzelésem, hogy júniusban visszamegyek dolgozni.

– *Nem a választásokra gondoltam, hanem a kooptálásokkor?*

– Akkor sem. Nekem volt állásom, én szerkesztő voltam. Mondjuk ki őszintén, az egyik szempont akkor az volt, kik azok, akik igazából a mi oldalunkon állnak, és el is tudják vállalni ezt a munkát. Grendel Lajos úgy lett kooptált képviselő, hogy Lajos ismert író volt már, és még semmi funkciója se volt, de volt szabad ideje. Ez a momentum is benne volt, nem azt mondom, hogy mindenki így volt, de ez a momentum is benne volt. Nekem volt állásom, eszembe nem jutott, mindig az volt, hogy júniusban visszamegyek dolgozni a pszichiátriára. Hál istennek, most már nem tabutéma az öngyilkosság, nagyon reméltem azt, hogy engem most elkezdene hívogatni konferenciákra, most már a világ szabad lesz, és konferenciákra járhatok, olvashatok. El is mentem, én tisztességesen visszavonultam 1990 júniusában.

– *Havellal mikor találkoztál először?*

– Akkor tudtam meg, hogy a *Nap* milyen fontos dolog. Amikor eljött Pozsonyba december 27-én, a pozsonyi VPN-központ látogatásának egyik kiemelkedő eseménye az volt, hogy meglátogatta a két újság szerkesztőségét. Eljött hozzánk is, és jó húsz percet ott volt. Viccelődött, fogta az újságot, fordítgatta, nem értett semmit, de nagyon tetszett neki, hogy van ennyi oldal benne, meg képek vannak, és egész jó a nyomdatechnika, nagyon szorít nekünk, és elmesélte, hogy az egyik legfontosabb a sajtószabadság és a szólásszabadság... Akkor nagyon híres ember lettem, mert tele volt a sajtó vele Magyarországtól kezdve, hogy Havel meglátogatta a kisebbség újságját. Grendel Lajos fogadta őt egyébként, de mindenki ott volt a szerkesztőségben. Akkor beszélgettünk először egy kicsit hosszabban, és este még egy kicsit, és akkor Bútora elkezdte neki mondani, hogy köztársasági elnökként ki kell alakítania a tanácsadó testületét. És akkor

este Simečka egyértelműen – az öreg Simečka, nem a fiatal – azt mondta, hogy „pre národnostné menšiny potom ako že viem predstaviť aj Petra a neviem čo všetko” [vagyis hogy a nemzetiségek részéről Pétert tudnám tanácsadóként elképzelni]. De akkor, 89 decemberében ott volt a *Nap*, és szó sem lehetett arról, hogy menjek. Aztán visszamentem Szerdahelyre pszichiáterként dolgozni, és jöttél te valamikor ősszel, s akkor együtt mentünk föl Prágába Havelhoz. Én akkor elfogadtam az ajánlatot. Te is mondtad, hogy ezt nem engedhetjük ki, nekünk kell egy kapcsolódási pont, ezt a lehetőséget ki kell használni. És akkor veled elmentünk Prágába, és akkor mondtam, hogy bennem megvan a hajlandóság, hogy mégiscsak felmegyek Prágába. Mert akkor már nem mentek olyan jól a dolgok. (...) Beléptem, nagyon tisztességes helyet kaptam ott, szobát kaptam, minden titulussom megvolt, ami kellett hozzá, „ředitel sekce” lettem. Ott minden tanácsadó „ředitel” volt. De eltelt két hónap, s én Havelt alig láttam, illetve láttam reggelente néha, amikor tanácskoztunk, de nem tudtam vele beszélni, ezért aztán február elején bejelentkeztem rendesen hivatalosan a titkárnőjén keresztül. De hiszen maga minden reggel itt van vele, igen, de én szeretnék vele nyugodtan beszélni, hogy miért is vagyok itt, és minek jöttem ide. Azokon a reggeleken, amikor beszélgettünk, nagyon kevés szó esett a magyarokról, inkább Szlovákia került szóba. Emiatt egyébként Martin Bútórának is nagyon sokszor lelkiismeret-furdalása volt. Mi akkor hárman laktunk a prágai várban, Bútora, Schwarzenberg meg én.

– *Amikor fölkerültél a prágai várba Havel elnökhöz kisebbségi tanácsadóként, miből állt ez a munka?*

– Az első gond az volt, hogy a Charta koncepciójából fakadóan az a funkció vagy pozíció, hogy kisebbségi tanácsadó, tulajdonképpen számukra az égvilágon semmit nem jelentett. Régtől ismert a konfliktus Duray Miklós és a chartások között, amelynek az volt a lényege, hogy a Charta koncepciója szerint az emberi jogokat kell megoldani, és az emberi jogokon keresztül megoldódnak a kisebbségi konfliktusok is. Már önmagában az a tény, hogy Martin Bútora felkarolta és fölterjesztette, hogy az ő általa vezetett Emberi Jogi Hivatal mellett legyen egy kisebbségi szekció is, melynek aztán én lettem a vezetője, már ez önmagában nagyon nagy teljesítménynek számított, mert a cseheknek ehhez nem volt affinitásuk. Annak a prágai körnek, amely az elnököt és körét jelentette, akkor jelentős befolyása volt az egész csehszlovák politikai élet alakulására. Masaryk óta íratlan hagyomány a cseh politikai életben, hogy a Hradná Petorka, az elnök és az öt tanácsadója, annak idején, egyértelműen befolyásolta a parlament döntéseit, sok mindent meghatároztak. Havel ennek szellemében járt el, tehát ennek igenis volt súlya, ha már nem olyan, mint Masaryk idejében, de igenis volt, és keményen bele is kötöttek nemegyszer, és belénk kötöttek nemegyszer tanácsadóba is. (...) A csehek és Havel köre nem nagyon érdeklődött és nem nagyon értett a kisebbségi kérdéshez, és Szlovákiát sem értették meg. Ezt ki kell mondani. Az én személyes esetemben ez annyit jelentett, hogy ott voltam 90 decemberétől, ott dolgoztam, és eltelt már jó néhány hét, ha nem két hónap, amikor el tudtam érni azt, hogy először a Havel elé kerültem. És úgy kerültem Havel elé, hogy rendesen Schwarzenberg hercegen keresztül kellett bizony elég hangsúlyosan és határozottan jelezni, hogy itt vagyok, engem a kormánykoalíci-

öt támogató magyar kisebbség delegált ide az FMK-n keresztül, és mégsem járja az, hogy én a döntésekből, a tárgyalásokból és mindenből kimaradtam. Ott voltam, irodám volt, titkárnőm volt, csodálatos irodahelyiségem volt, csodálatos helyen laktam bent a prágai várban, tehát kifelé ez nagyon szépen nézett ki, és nagyon sok irigym is volt, mert volt szolgálati gépkocsi 750-es BMW sofőrrel, korlátlan telefonhasználat és utazási kedvezmények, ide-oda lehetett menni, és mentem különféle rendezvényekre, elsősorban Szlovákiába, ahova az elnökök meghívták, az elnök delegálta Martin Bútort, Bútora engem, tehát ilyen szempontból élvezhettem volna, és valószínűleg a kétéves időszak 92 végéig ott nagyon jól eltelt volna. De ha az ember belenéz, akkor kiderül, nem volt túlságosan nagy fogadókészség arra, amit én ott csinálok vagy szerettem volna csinálni, mert a csehek számára a kisebbségi kérdés alig jelentett valamit.

– *És a Bútora is így érezte ezt?*

– Bútora el volt foglalva a saját dolgaival, abból a 12-es társaságból, akik mi ott az elnök tanácsadói körét képeztük, amelyről néha magunk se tudtuk, hányan vagyunk, mert időnként megjelentek ott olyan emberek is, akiket ilyen nem formális módon az elnök kijelölt további tanácsadójának, pl. megdöbbsentem egyszer, amikor a vár folyosóján összefutottam Bobekkel, a híres énekesssel, akit istenítettem és imádtam. Én úgy vettem, hogy csodálatos dolog, hogy a Pavel Bobekkel beszélgethettem, ám kiderült, hogy ő is kulturális külső tanácsadóként jelent meg ott. Nem volt világos, hogy ki milyen funkcióban és milyen súlylyal van ott. Szlovákiából mindenesetre csak ketten voltunk. Martin Bútoraival magánemberként is jó barátságban voltam, együtt laktunk, mérhetetlen sok időt töltöttünk el informálisan is, délután véget ért a munka, estefelé nem volt kivel beszélgetni, egymással jártunk kocsmába, ide-oda, vacsorázni, jöttünk-mentünk. Tehát Bútora mindent tudott és mindent értett, és azt se mondhatnám, hogy közömbös vagy közönyös volt velünk szemben, ám teljesen el volt foglalva azzal, hogy a saját pozíciójára súlyt helyezzen, melynek előzményei voltak. Martin ugyanis érezte, hogy baj van vele, mert amikor az elnök az Egyesült Államokba utazott, őt sem sorolták be a küldöttségbe, és nagyon kemény, késhegyre menő vita kerekedett abból, amikor Martin azt mondta, hogy nem lehetséges az, hogy Szlovákiából senki nincs az elnök mellett, és majd ezt ott megkérdezik az amerikai szlovákok, és rákérdeznek teljesen jogosan, és akkor ez kiderül. Szóval ilyen kemény dolgok voltak. Martinnak küzdenie kellett abban közegben, tehát ő nem nagyon tudott velem foglalkozni, és nagyon sok időbe telt, amíg őt is elfogadták. Később pedig el volt telve önmagával, hogy a második évben, amikor a pozíciója már megszilárdult, bizony nagyon magas rangban mozgó és libegő ember volt. Aztán Martint rá kellett döbbsenten arra, hogy én nem púp vagyok a hátán, hanem ha engem bevon abba a tanácsadói körbe, amelyik reggelente hetente két alkalommal összejön, és ott szavazati jogom és beleszólásom van, azzal az ő munkáját könnyíteném meg. Jó fél év eltelt, és Schwanzerbergen keresztül, akiben több érzékenység volt e kérdés iránt, mint magában az elnökben. Amikor két hónap után Schwanzerberg segítségével bementem az elnökhöz, és beszélgettünk vele, akkor egy pillanat alatt átfutott az agyamon egy nagyon nagy fölismerés vagy megdöbbenés. Az elnök íróasztala mögött a falon egy hatalmas térkép volt, a Cseh Királyság térképe. Nekem hirtelen eszembe ju-

tott, hogy ez a bácsi, akit a világ tisztel és csodál, Václav Havel, Csehszlovákia köztársasági elnöke irodájának falán nem Csehszlovákia térképe volt, hanem a Cseh Királyságé, és ő így érezte jól magát. Ettől kezdve kezdtem kissé kritikusán szemlélni az elnököt, amikor Szlovákia szóba került. Nem is a magyarság vagy kisebbség, csak Szlovákia. Akkor merültek fel bizonyos problémák, konkrétan az, hogy az elnök valahányszor ide érkezett, mindig feszültebb volt, mint máskor, ami egyszerűen abból fakadt, hogy a szlovákiai eseményeket és összefüggéseket nem értette annyira, mint a csehországi dolgokat. (...) Amiből teljesen egyértelmű volt, hogy ő nagyon kritikusan szemlélte önmagát, hogy őneki Szlovákia sose lesz olyan közeli, nem fogja úgy ismerni, nem is ismerheti úgy, mint Csehországot, melynek minden kis települése, minden gondja, politikai áramlata, kultúrája a kisujjában volt. És akkor ott volt Szlovákia, amelyről jóval kevesebbet tudott, azt is főleg a tanácsadóin, vagyis rajtunk keresztül. Nagyon jellemző dolgot mondok neked. Pozsonyból mentünk helikopteren Komáromba, és a helikopteren, amikor átrepültünk Dunaszerdahely fölött, én nagy büszkén lemutattam, hogy elnök úr, nézze, ott lakom én. Figyelmet mímelt, igen, valóban, hol vagyunk tulajdonképpen, mondtam, hogy Szerdahelyen, s a helikopternek az ajtajában ugyanolyan zseb van, mint az autók ajtajában, és abban rendes autótérkép volt, és elővettem a térképet, és föllapoztam azt a két oldalt, ahol Szerdahely és környéke volt, és mutattam neki, hogy itt vagyunk, és Komárom irányába megyünk, és mondta, hogy mutassam meg neki Szlovákia térképét, hogy tudjon tájékozódni. (...) No jó, földrajzból lehetett gyengébb, de valóban az volt a helyzet, hogy a szlovák ismeretanyaga meglehetősen kicsi volt, és érzékenységekben is más volt. Ő azt, hogy mi történik Szlovákiában, nem értette, s ennek volt aztán az a nagyon kellemetlen mellékhatása, hogy miután Mečiar kezdett egyre jobban profilálódni, világos volt, hogy a nyerő ember a következő választásokon a HZDS-t létrehozó Vladimír Mečiar lesz, akiről a prágai várban vicceknek, ironikus megjegyzéseknek a tömkelege alakult ki. Karikatúrák jelentek meg róla a cseh lapokban. És különösen azt tudták nagyon jól karikázni a csehek, hogy szembeállították a filigrán pöttöm Havelt Mečiarral, és olyan meszerű jeleneteket rajzoltak le és kerekítettek ki, hogy a Kis Herceg, a gyöngé, ám de okos kis emberke hogyan fogja legyőzni a behemót bokszolót, a vérszomjas vadállatot. Olyannyira ment, hogy Havel végül is rendkívüli nagy ellenszenvet érzett vele szemben, (...) és nem is volt hajlandó vele találkozni. És ugye itt volt a mi felelősségünk, felelőtlenségünk, hogy így mondjam, ketten voltunk Szlovákiából, ketten szállítottuk a híreket Szlovákiából. El kell mondani, hogy Martin Bútora szintén nem volt Mečiarnek egy nagy támogatója, mint ahogy én sem voltam támogatója. Itt még csak azt mondanám el, hogy volt egy ún. miniszteri klub, amikor még egyben volt a VPN, és péntekenként összeültek azok is, akik hét közben Prágában voltak, azokkal, akik Pozsonyban dolgoztak. Ide én is bejáratos voltam mint prágai tanácsadó, és sokszor Mečiar mellett ültem egész este, és figyelhettem a reakcióit, viselkedését és sokszor a kifakadásait is. Peter Zajac vezette ezt a pénteki klubot, és járt fel s alá, és mondta a magáét, mire Mečiar sokszor kikelt magából, és kiabálva mondta, hogy neki kívülről ne beszéljen bele a dolgába senki, mert más bent a kormányban csinálni a dolgokat és más kívülről beledumálni. De akkor már világos volt, hogy komoly különbségek vannak az ő és a mi értékrendünk között. Nyilvánvaló volt, hogy a szakítás után ősellenségünknek tekintettük őt, kettőnk között az volt a kis különb-

ség, elég nagy különbség, hogy én ennek ellenére 91 októberére-novemberére egyre világosabban láttam, és megpróbáltam világosan megfogalmazni is, hogy az elnök úrnak azért találkozni kellene azzal az emberrel, aki a jövő évben megnyeri a választásokat, mert kormányt fog alakítani. Egy gond volt, hogy az elnöknek volt egy zseniális, sajátos tulajdonsága, nagyon furcsa, egy, a vele beszélgető partner számára kellemetlen tulajdonsága, hogy ha valami olyan véleményt hallott, ami nem egyezett az ő véleményével, nagyon szomorúan tudta félrehajtani a fejét, és nagyon szomorúan tudott nézni az emberre. (...) Emlékszem, hogy én néhány héten keresztül készültem arra a szobámban ülve, a prágai várban volt egy nagy szobám, egy apartman és benne olyan szekrény, melynek az egész eltolható fala tükörből volt. És reggelente ültem az ágy szélén, és beszéltem a tükörbe, hogy elnök úr, értse meg, arról van szó, hogy neked a Mečiarra... és végigmondtam és elképzeltem mindig az ő szomorú képét, és azt hajtogattam magamban, hogy nekem ezt akkor is végig kell mondani. És közben már az elnök tanácsadói körébe, kizárólag VPN-es híreket vittünk.

– *Jelentéseket írtatok.*

– Írtunk, de hát ez mind ebben a szellemben íródott, mit írhattunk volna mi Mečiarról, ha nem negatívát. Az egyetlen dolog az volt, hogy én aztán valamikor november végére össze tudtam szedni a bátorságomat, s az egyik reggel végigmondtam neki, hogy elnök úr és kollégák, értsétek meg, arról van szó, hogy Szlovákiában van egy ember, akinek a népszerűsége töretlenül emelkedik. Tudomásul kell venni, hogy meg fogja nyerni a jövő évi választásokat, és az elnök úrnak ezért kutya kötelessége lenne vele találkozni. (...) És erre Žantovský jött, és közölte, hogy ha így gondolod, akkor te még mit keresel itt közöttünk. Ezért úgy gondoltam, hogy írni kell egy lemondólevelet, amit meg is írtam, be is adtam Schwarzenbergnek, aki aztán szépen leállított, mondván, nem eszik olyan forrón a kását. És akkor elküldtek decemberben egy amerikai körútra, az elnöknek volt néhány meghívása nagy hírvű amerikai egyetemeken. Az ezeken az egyetemeken megrendezett konferenciákon, beszélgetéseken az elnök helyett én vettem részt, ami egyrészt nagyon nagy kitüntetés volt és nagyon nagy kihívás, mivel nagyon sok helyen rákészültek Havelra, az egyik helyen Havel darabjából színházi előadást tartottak, és nekem a díszhelyen kellett helyet foglalnom. Természetesen nem rám volt ez méretezve, hanem őt várták, és nyilván el tudod képzelni, hogy az újságírók utána körülvettek, és mindenki arról faggatott, hogy mi volt a véleményem a Havel-darab előadásáról, hogy adták elő Prágában és mi volt a mondanivalója. Nem volt ez egyszerű dolog, a lényeg az, hogy számomra ez azzal járt, hogy az egyik beszélgetésen Jugoszlávia is szóba került, és akkor mondtam néhány dolgot, ami később nagyon nagy üzleti sikerré terebélyesedett. Konkrétan arról volt szó, hogy Jugoszláviát próbáltam elemezni az amerikaiaknak, és az egyik fő szempontot arra helyeztem, hogy a jugoszláv föderális sajtó szétesett, a jugoszláv televízió a konfliktus első pillanatában megszűnt sugározni, helyette szerb, horvát, szlovén televízió indult, és ezek aztán elkezdték az uszítást egymás ellen. Arról beszéltem, hogy nekünk Közép-Európa visegrádi államainak tulajdonképpen létre kellene hozni egy ellentétesen működő, ellentétes filozófiát valló televíziót, melynek a lényege az lenne, hogy többnyelvű televízió, közép-európai többnyelvű televízió, a 21. század többnyelvű televíziója

lenne, amely tulajdonképpen épp ezt a közép-európai együttműködését segítené, hisz a kultúránk, a hagyományaink, a gazdasági helyzetünk, a szociális helyzetünk, ezeknek az országoknak a politikai szerkezete mind-mind hagyományos vagy hasonló. Közös királyaink is voltak. Ez után a beszélgetés után lépett hozzá az az ember, aki úgy mutatkozott be, hogy a BBC-nek a nyugdíjas igazgatója, aki eljött Havelt meghallgatni, de Havel nem volt ott. Helyette engem kérdezett meg, hogy ezt a tervezetet a hasamra ütve mondtam, vagy valóban gondolkodom ezen. Én egy jót hazudtam, s azt mondtam, hogy természetesen ezen már régóta gondolkodom. Persze ott jött elő ez a hülye ötlet, és azt mondta, hogy akkor szeretné látni írásban. És a hétvége alatt a szállodában kértem egy számítógépet, és ott gépeltem 20-30 oldalt a közös kultúráról, sportról, a hagyományokról, arról, hogy ez hogy nyilvánulhatna meg egy többnyelvű televízióban, kerekasztal-beszélgetésekben, politikai műsorokban, filmekben. Tulajdonképpen ez volt az, amit aztán 92 januárjában Szlovákiában beadtam mint pályaművet, melynek alapján a TA3 a licencét megkapta, amit aztán később Mečiar elvett tőlem.

Amikor visszajöttem 91. decemberében, Schwarzenberg csak annyit mondott, hogy a dolog el lett intézve, nem kell kapkodni, minden rendben van. Én, megmondom őszintén, nem nagyon kutakodtam, mert abban a pillanatban kaptam egy nagyon nagy feladatot is. A feladat pedig az volt, hogy Havel akkor próbált beterjeszteni a parlament elé egy hat törvényből álló elnöki csomagot. Adigra, 91. decemberére már megtanulta, hogy nem lehet úgy csinálni, mint addig csinálta, hogy nagyon sokszor leballagott, szó szerint átballagott a várból a parlamentbe, és bement a parlamentbe meglepetésszerűen, rajtaütésszerűen, és elmondta, hogy ő most ilyen és ilyen törvényt szeretne beterjeszteni, és a parlament, miután felocsúdott abból a sokból, hogy hát ő az elnök, és mi vagyunk a parlament, és nekünk nem a bólogató János szerepet kell játszani. Persze 91-re a parlament azért megmakacsolta magát, és azt mondta, hogy nem így működik. Ha az elnök úr akar valamit, természetesen joga van, de ennek megvannak a formái. Tehát amikor Havel ezt a számára fontos törvényjavaslatot akarta, amelyben a referendumban is szerepelt, számára nagyon fontos volt. Elkezdett előzetes tárgyalásokat folytatni a parlamenti pártokkal. És akkor történt meg, hogy a három magyar párt képviselőivel is tárgyalt. Én nem voltam itthon, azért mondom, hogy állítólag egy ritka megegyezés született. 91. decemberében már nem volt annyira feszült a légkör, ezért már kommunikáltak egymással az MKP, az MKDM és az Együttélés tagjai, ez már nem az a légkör volt, mint egy évvel azelőtt, amikor a parlamentben vagy valahol összeszaladtak, akkor két külön lépcsőn hagyták el a termet, és nem is kommunikáltak egymással. Az jött ki az egészből, amikor tárgyalt a magyar pártok képviselőivel, hogy az elnök úr javaslatát támogatják, ellentételezésként viszont azt kérték, hogy a Beneš-dekrétum régen nyugvó ügyére valami megoldást kell találni. És az elnök úr a megoldás megtalálásával akkor engem bízott meg.

– Ez egy írásos megbízatást jelentett?

– Egy írásos megbízatás volt, és nekem később megsúgták, hogy A. Nagy Laci volt az egyik, aki tárgyalt, nem tudom, ki volt a másik az MPP részéről. Az MPP részéről állítólag egy az egyben elhangzott a nevem olyan módon, hogy az elnök

úrnak van itt egy tanácsadója, aki magyar, és aki közel áll hozzánk, mi delegáltuk, vagyis meg lehet ezt az embert ezzel bízni, és dolgozzon vele. Valaki még konkrétan a nevemet is mondta, hogy ezzel meggyorsítsa vagy hangsúlyosabbá tegye a feladatot, illetve az elnöknek a szerepét. Erre kaptam azt a megbízást, hogy dolgozzak ki az elnök számára egy javaslatot, melynek az volt a lényege, hogy a Beneš-dekrétumok ügyét valahogy rendezni tudja.

– *Te ezt hogyan fogadtad?*

– Ezt akarom mondani. Nem volt benne az, amit szóban közölt velem. Szóban azt közölte velem, hogy ennek 92 májusáig realizálódni kellene, mert akkorra van betervezve egy Göncz–Havel elnöki találkozó, és jó lenne, ha ezen a találkozón már be lehetne jelenteni azt, hogy ezt a kérdést rendeztük. Ez a megbízatásomban nem volt benne, ezt szóban közölte. Ami a kezdeti lelkesedésemet egy pillanat alatt lelohasztotta, az az volt, hogy semmifajta pontos meghatározás nem volt, hogy mit kell csinálni, és mit vár el és milyen irányban. Szóval ott voltak a Beneš-dekrétumok és a magyarok az egyik oldalon és a Csehszlovák állam a másik oldalon. Nekem meg azt mondta az elnök, hogy valami megoldást kell találni. Halvány dunsztom nem volt, halvány dunsztunk nem volt, hogy milyen megoldásról lehetne szó, a lényeg az volt, hogy én természetesen konzul-

Megjelent a Nap első száma – Tóth Károly, Hunčík Péter, Somogyi Szilárd, a háttérben Duray Miklós és az egyik nyomdász (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

táltam az én barátaimmal az MPP-sekkel, és megegyeztünk, hogy ez egy olyan nagy falat, hogy ezt mindenképpen a többiekkel közösen kell megcsinálni. Meg is egyeztünk tehát a négy párt képviselőivel, hogy pártunként két-két embert delegálnak, és hogy kétéves intervallumokban fogunk találkozni és tárgyalni. Az első beszélgetés, amely létrejött rögtön január végén...

– *Emlékszel hogy kik vettek részt?*

– Gémesi Karcsi volt ott, Princzel úr, aki egykor zselizi tornatanár volt, amikor még sportoltam gyerekkoromban, Princzel volt a Lévai járás tótumfaktuma a sportban, tehát ővele nagyon jó viszonyban voltam, Szőcs Feriék voltak ott, tehát egy-egy névre minden delegációból emlékszem. A döbbenetes az volt, hogy az Együttélés delegációjának csak az egy tagja volt állandó, mégpedig az Együttélés lengyel alelnöke, a delegáció másik tagja az ülésről ülésre változott. Nem volt ez magas szintű tárgyalás, s gyanúsna kellett volna lenni, hogy nem veszik komolyan, nem hisznek benne. És való igaz, hogy amikor januárban első alkalommal összejöttünk, akkor bábeli zűrzavar volt, hogy nem tudtuk, miről tárgyaljunk, hogy és mit kellene tenni. A legextrémebb dolgok jöttek elő, hogy legyen egy bocsánatkérés és valami ilyen, és be van fejezve, egészen odáig, hogy rendezzük el a dolgot egyénekre lebontva, és akkor kiderült, hogy nincsenek pontos adataink, nincsenek fölmérések, hogy mi történt, hány embert érintett, hogy volt részletesen. (...) Ezt nem lehetett megoldani. Az volt a szörnyű, hogy már február elejére a sajtó kiszagolta ezt a dolgot, nem tőlem, az biztos, és nem a prágai várból, a lényeg az volt, hogy valamikor februárban megjelent a *Právo* című lap címlapján, hogy Havel elnöki irodájában megalakult egy ilyen bizottság, és a németkérdés is meg lesz oldva.

– *Erről is szólt a megbízatásod? Mármint a németekről?*

– Nem, kimondottan nem. Amikor én beszéltem Havellal, akkor merült föl a németkérdés, megmondom őszintén, én hoztam fel, mégpedig úgy, hogy úgy éreztem magam, hogy én az elnöki hivatalnak a tagja vagyok, tehát én nagyon lojálisan ötlettel is támogattam rögtön Havelt, mondtam neki, elnök úr, ez azért nagyon jó nekünk, mert előbb-utóbb a németek is el fognak jönni hozzátok, mármint a csehekhez, Németországnak gazdasági súlya, politikai súlya sokkal nagyobb, mint Magyarországé, tehát Csehszlovákiának sokkal jobb lenne, ha a magyarkérdést megoldanánk először, és a magyarkérdésnél alkalmazott módszereit és milyenségét lehetne később alkalmazni a németekkel szemben, mondván, hogy ez volt a precedens, és nem lehet kivételt tenni. Azt hiszem, Havelnél ez volt az utolsó pont, amikor pontosan megértette a lényegét. Nem tudom, decemberben vagy januárban volt-e ez a beszélgetés, nem az irodában, egyszer egy kocsmában üldögtünk, és akkor mondta ott a barátainak – mert ez a téma annyira nem érdekelt senkit, hogy a reggeli megbeszélésen talán el sem hangzott –, hogy van egy ilyen bizottság, hogy értsd, annyira marginális jelenség volt, ültünk valamilyen kocsmában a vár mellett, ez nagyon gyakran megtörtént, munka után kora délután vagy este az elnök mondta, hogy most elmegyünk egy sörre. (...) És akkor abból a tizenkét emberből, aki ott ült reggel, négy fölkel és elment. Tehát tulajdonképpen az igazi döntések nagyon sokszor eb-

ben a legszűkebb körben történtek meg, és a legszűkebb körbe tényleg azok az emberek tartoztak, aki vele 8-12 éve együtt dolgoztak.

– *Melyik kocsma volt ez?*

– Az U černého vola. A külügyminisztériumi hivatal magasságában 200-300 méterre a vártól. Emlékszem, Žantovský ugrott nekem borzasztóan üvöltözve, az orrom előtt lebegtette másnapi *Právot*, hogy miket fecsegettem ki, és nem volt rá fölhatalmazásom. Én tényleg beszéltem újságíróval, tényleg elkövettem azt a hibát, addig tanácsadóként nem adtam interjút, illetve itthon adtam sokszor, de ki figyelt a szlovákiai lapokra. Én valóban beszéltem az újságíróval, és volt egy olyan elemzés, amely szerint a Beneš-dekrétumok bizonyos része már úgysem érvényes, hatályát veszítette. És én ezt elmondtam az újságírónak, vagyis azt, hogy a Beneš-dekrétumok bizonyos része már hatályát veszítette, a többit pedig meg lehet nagyon könnyen oldani minden presztízavesztés és politikai, gazdasági veszteség nélkül, tehát akkor oldjuk meg most stb. Ez természetesen úgy került a *Právo* lap címlapjára, hogy „Peter Hunčík tvrdí, že niektoré Benešove dekréty už sú neplatné”. A csehek számára ez sokkal érzékenyebb téma, mint Szlovákiában, mert ne felejtjük el, hogy 3 millió németet telepítettek ki. Döbbenetes volt, hogy ez után a cikk után rövidesen megjelent a prágai várban három német úr, akik bejelentkeztek, valamelyik szudétanémet egyesület nevében jöttek érdeklődni, hogy hogy is lesz majd ezek után tovább. Mind a három német úr nagyon elegánsan fölöltözve, kis táskácskával jött, és a kis aktatáskájukból az egy-másfél órás beszélgetés alatt előkerültek mindazok a dokumentumok, amelyekről a magyarokkal kapcsolatban elmondtunk, hogy nem tartottuk meg. Ők viszont még a vad menekülés idején is ügyeltek arra, hogy ezeket az alapvető dokumentumaikat, már aki túlélte, magával vigye, és egyszerre csak 45 év után bevonultak, és azt mondták, hogy itt vannak a dokumentumok, itt volt az én házam, ez volt a kertem, ez volt a földem. Nem mondom hogy ez mindenkinek így megvolt, de annak a három úrnak megvolt, és ők azt állították, hogy a Németországban élő döntő többségnek ugyanígy megvannak a papírjaik. Én kérdeztem is tőlük, hogy véleményük szerint, mit jelentene a németeknek a kárpótlása, és ők valami 870 milliárd német márkát mondtak. Én el sem tudtam képzelni ennyi pénzt, nem tudtam, hogy ez mennyit jelent Csehszlovák költségvetésben. Žantovskýt az elnök állította le nagyon tisztességesen, és mondta, hogy fölösleges erről most már beszélni, a cikk megjelent, tudjuk, a kommunisták írták, akik még inkább irtóztak a Beneš-dekrétumoktól, hisz annak idején ők voltak ennek a kiötlői, akik Beneš-t rávették erre a dologra. És volt még egy nagyon érdekes momentum, ami tökéletesen jellemzi Schwarzenberg nagyon csavaros eszét és gondolkodását. Schwanzerbergről én nagyon sokat gondolkoztam, és olyan végletekig mentem el, hogy teljesen degenerált arisztokrátáról van szó, aki néha egészen úgy tudott viselkedni a nevetésével, a vigyorgásaival, a kommentárjaival vagy pedig egy zseniális színész arisztokrátáról van szó, aki képes eljátszani a tökéletes hülyét, miközben az agya nagyon-nagyon jól forog, és amikor ez a megoldás kijött tőle, amit most fogok mondani, akkor döbbsentem rá, hogy a másik verzió az igaz, és az, hogy egy nagyon jó eszű emberről van szó, aki nagyon sokszor a hülye vagy buta ember álarca mögé bújt csak azért, hogy legyen ideje, területe, helye átgondolni a választ. Tudniillik Schwarzenberg úr azt mondta, hogy itt jogi analízisre lesz szükség, ezt megbeszéltük a komisszióval is, tehát a négy

magyar párt vezetésével, és ott is megegyeztünk abban, hogy őrajtuk nyolcukon kívül, tehát pártonként két-két emberrel, azaz nyolc emberrel létre kell jönni egy másik bizottságnak, amelyben nem lesz egyetlen magyar sem, mert ez szakértői bizottság lesz, cseh és szlovák. És a szakértői bizottság ítéli meg a Beneš-dekrétumokat jogilag, de csak kizárólag jogilag, és én – s ezt már nem tartalmazta a Havellel történt megállapodás – a nyolc embernek a javaslata alapján kértem föl, hoztam létre a cseh és szlovák bizottságot, s a kérdés az volt, hogy minősítsék, hogy az akkori jogrend, a nemzetközi jog szerint a magyarokra és németekre vonatkozó Beneš-dekrétumok a nemzetközi joggal és a csehszlovák joggal összhangban voltak-e, és az emberi jogi normák keretei közül nem lógnak-e ki. Ezt a kérdést javasolta a nyolc ember, és ezt a kérdést tettem föl annak a két embernek, akit a bizottságba meghívtam a szlovák és a cseh oldalról. A szlovák oldalról Gabriel Brenkát, aki a külügyminisztériumban a jogi részleg igazgatója vagy vezérigazgatója volt, a cseh szakértő pedig egy akadémikus volt, akit Schwanzerberg javasolt, mondván, csakis őt hívhatod meg, mert ő volt az, aki Beneš dekrétumait annak idején jogilag előkészítette. Adjunk neki egy esélyt, hogy helyrehozza a hibáját, mondta Schwanzenberger. És (...) ez az akadémikus vállalta is a feladatot. Sem Brenka, sem pedig a cseh akadémikus nem járt ezekre a gyűlésekre, tehát a nyolc magyarral történt megegyezésen nem vettek részt, ehhez én is ragaszkodtam, ők is, de a nyolc magyar politikus is egyetértett azzal, hogy a két bizottság ne kommunikáljon egymással, nehogy az jöjjön ki a végén, hogy a magyarok meggyőzték a jogászokat, hogy őszierintük alakítsák ki a véleményüket. Én persze folyamatosan tájékoztattam a politikus bizottság tagjait, és az volt a döbbenetes, hogy a két jogi szakértő bizony hamarabb egyetértésre jutott, mint a magyar politikusi csapat. Brenka doktor alapállásához tudni kell, hogy a volt Csehszlovák Szocialista Köztársaság Külügyminisztériumában volt már valamilyen funkciója, aztán a forradalom után még egyet előre is lépett, ezek szerint nem volt olyan nagy párttag, és valószínűleg megérezte, hogy most az ő további sorsának az alakulása majd attól is függ, hogy ő most egy modern, haladó gondolkodású jogásként jelenik meg vagy pedig az 50 év előtti jogi normákat támogató maradi, elmaradott és nemzeti irányban gondolkodóként. Ezt pontosan megértette, és számára nem is volt lényeges, és nem véletlen, hogy olyan gyorsan pontot tudtak tenni a dolog végére. A cseh szakember pontosan tudta, miről van szó, és elég világosan elmondta, hogy ő akkor erre parancsot kapott, és neki csak a jogi kereteket kellett megállapítani arra, amire ő parancsot kapott. A jogrend persze a háború utáni jogrend volt, s itt a bosszú teljesen mindennapos volt, lásd például a németek kitelepítését, és tulajdonképpen sokkal jobb lett volna, ha csak a Beneš-dekrétumok szellemében járunk el a németekkel, mint ami valóságban történt, hisz akkor, 91 végén már kezdtek megjelenni az első írások arról, amikről nekem Bohumil Hrabal már a nyolcvanas években beszélt. A pszichiáter és amatőr történész Petr Příklad körül kialakult csoport ekkor már írásokat jelentetett meg a kitelepítés során elkövetett szörnyűségekről. Hrabal tudniillik, akivel nagyon jó kapcsolatban voltam, a 80-as években, amikor a *Zsebcselek* c. könyv készült, nagyon sokat jártam hozzá, és beszélgettünk, nemegyszer említette ezeket a dolgokat. Ő említette azt, hogy Brünn alatt a Karvináról deportálandó németeket, akiket Bécs irányába hajtottak, Brünn alatt volt az utolsó megálló a határ étlépése előtt, mintegy tízezer embert nagy káramokba betereltek éjszakára, kijöttek a bosszúsomjas városiak, és azt rájuk gyűjtötták, és ott állítólag rengeteg ember elpusztult. Petr Příkladéék azt állították,

hogy ez tíz százalékot jelentett, azaz a németek kb. tíz százaléka halt meg a kitelepítés során. A csehek számára a Beneš-dekrétum nemcsak gazdaságilag, hanem emberileg és morálisan is nagy terhet jelentett, és mintha tényleg meg akartak volna ettől szabadulni, és minél előbb. A jogi bizottság már márciusra elkészítette a jelentést, április elejére már mindenképpen ott volt, és nekem nagyon könnyű dolgom volt azt mondani a nyolc politikusnak, a négy párt képviselőjének, hogy jogilag a dolog adott, itt a papír, amely szerint ez nem hatályos, láttam a prágai levéltárban, az elnöki levéltárban ezeket a döntéseket, ezt vezettük, jegyzőkönyvek voltak erről írva folyamatosan. De még mindig nem volt meg egyébként a legnehezebb, hogy mit is akarunk.

– *Térjünk egy pillanatra csak vissza, hogy miről szólt ez a dokumentum! Tehát azt mondta ki, hogy a Beneš-dekrétumok hatályukat veszítették?*

– Nem. A dokumentum arról szólt, hogy a dekrétumok keletkezésük pillanatában a nemzetközi joggal ellentétben álltak, s a csehszlovák jogrendbe sem voltak beilleszthetők, tehát így a kollektív bűnösség mint kategória nem szerepelt az akkori jogrendben, és az említett dekrétumok az akkor érvényes emberjogi normáknak sem feleltek meg. Erre a három kérdésre válaszolt egyértelműen három nemmel a két jogász szakértő, hogy nem voltak összhangban sem a csehszlovák, sem a nemzetközileg érvényes emberjogi normákkal. Ez volt a lényeg, nekik erre kellett válaszolni

– *De megoldás nem volt?*

– Nem. Megoldásra őket senki sem kérte fel. Január folyamán nálunk járt Chászár Ede, az ismert amerikai magyar szakember, aki a mai napig létező amerikai magyar koalícióban vezető szerepet játszott. Ebben a koalícióban fontos szerepet játszott még Szentiványi Gábor, a Koszorús testvérek, Nagy Karcsi és Pásztor Péter, egyszóval történészek, jogászok, szociológusok. Amikor tudomást szereztek arról, hogy én ezen dolgozom, és végre megnyílt az út a megoldás felé, közülük is nagyon sokan voltak, akik segíteni akartak, mert például Szentiványi Gábornak itteni gyökerei voltak. Ők villámgyorsan meghívtak egy USA-látogatásra, hogy talán valamiben tudnának segíteni. Volt két-három előadás volt Washingtonban a Kossuth klubban, volt New Yorkban egy előadás, és volt New Jerseyben is. Szóval három előadás volt mind a három helyen, tömve volt a nézőtér, nagyon sokan hallgatták, s kérdezték, hogy miben segíthetnének. Elmondtam nekik nagyon őszintén, hogy halvány dunsztom sincs, azért jöttem, hogy van-e valakinek ötlete, hogy ezt a kérdést 45 év után hogyan lehetne komplex módon megoldani. A lényeg az, hogy néhány héttel később, február közepe táján jött egy faxüzenet, azt hiszem, Nagy Karcsi és a Császár Ede volt az aláírója vagy a Frank Koszorús, már nem tudom: a lényeg az volt, hogy találtunk egy precedens értékű példát számotokra, beszéljétek meg, hogy elfogadható-e, és leírták az esetet, amely arról szólt, hogy a második világháború során internált amerikai állampolgárságú japánok, akiket a Pearl Harbor megtámadása után Kalifornia területén internáltak, internálótáborban voltak egészen 46-ig, hogy ezekkel az emberekkel szemben az amerikai kongresszus csak 1984-ben hozott döntést. Úgy csinálták, hogy a kongresszus bocsánatot kért az ameri-

kai-japán közösségtől, és létrehozott egy alapot a japán kultúra támogatására az Egyesült Államokban, és a még élők szimbolikus személyes kárpótlást is kaptak. Ebből a három pontból állt a japánokkal szembeni kárpótlási mód, az amerikaiak ezt küldték el, én ezt ismertettem a nyolc emberrel a következő ülésen, és ez a javaslat került be központi javaslatként, és nagyon gyorsan olyan légkör alakult ki, hogy ez számunkra is használható lehet, és szó szerint úgy, ahogy az amerikaiak használták, tehát legyen egy bocsánatkérés, legyen egy alap a csehszlovákiai magyar kultúra támogatására, fejlesztésére úgy, mint annak idején Masaryk is hozott ilyen alapot létre ugye. Ha jól emlékszem, Bugár Béla javaslatára azon kezdtünk tanakodni, hogy ha csak 1 koronát kap minden egykori kitelepített, az is jó, de azt az 1 koronát azon a címen kapja meg minden kitelepített ember, hogy vele igazságtalanság történt. Arra már nem emlékszem, hogy személyesen mondta-e vagy Princzkel mondta azt, hogy Bugár Béla ezt üzent. De Bugár Béla szavának akkor még nem volt nagy súlya. Erről aztán vita kerekedett, elsősorban március-április folyamán, amikor megjött a jogi vélemény, hogy jogilag is megtámogattuk. Persze én folyamatosan tájékoztattam az elnököt arról, mi van, s megdöbbenésemre egy szó nélkül tudomásul vette. Még egyszer mondom, én nagyon sokszor elmondtam neki a német párhuzamot, mondván, hogy elnök úr, nekünk, az elnöki hivatalnak ebbe mindenképpen bele kell menni, fontos, hogy az ő személyisége is benne legyen pozitívan. Fontos, hogy ezt a kérdést megnyitotta, de volt annyira realista politikus is, aki fölismerte, hogy ezt a kérdést meg is kell oldani. Tehát tudta, hogy mi van, és akkor április folyamán én már elmondtam a nyolc embernek, hogy lesz Göncz–Havel találkozó, konkrétan ez így fog formát ölteni, és 92. június 12-én voltak a választások, és egy hónappal előtte kellett volna lennie a Göncz–Havel találkozóknak. Mindegy, a lényeg az hogy ennek ez lett volna a szenzációs bejelentése, bár nem tudom, az elnök előtte akart-e konzultálni a magyar féllel, valószínűleg a diplomáciai csatornákon megüzentek volna valamit, de az lett volna a szenzációs bejelentés, hogy lezárjuk a magyarok ügyét, a Beneš-dekrétumok ügyét. Ezt nekünk szigorúan titokban kellett tartani. Nem nagyon jelent meg az itthoni újságban semmi, tisztességesen betartották a szavukat az oda delegált politikusok is, mert alig jelent meg valami az itteni újságokban. Nagyon fontosnak tartottam, hogy Duray Miklóssal erről a kérdésről beszélgessek. Voltam utána a parlamentben, kerestem őt nem is egyszer, egyetértett az egésszel és támogatta, de nem volt tagja a küldöttségnek. Ez engem nem döbrentett meg, de hát ő akkor a prágai parlamentbe sokat dolgozott, és ha ő nem vesz részt a munkában, hanem az alelnöke van ott, akár elfogadható is, bár mondom, kellett volna, hogy valamire figyelmeztessen. Én ennek ellenére elég gyakran, amikor a Gémesi Karcsi után mentem a parlamentbe, mindig leültem Miklóssal is, hogy tájékoztassam őt a fejleményekről. Arról is tájékoztatva volt, hogy egy koronát javasolt a MKDM, és arról is, hogy úgy néz ki, a többiek is elfogadják az egészet, tehát ők is rájárák meg, gondolják végig az egészet, az alapítvány dolgát is. Közöltem, hogy lesz Göncz–Havel találkozó. Tehát április folyamán volt egy vagy két találkozó, s minden úgy tűnt, hogy a legnagyobb rendben van, elő volt készítve, mennyi pénz lesz benne. Az elnök nagyon fellélegzett, amikor egy koronát hallott, de egymás között őszintén beszélgetve elmondtam nekik, hogy mi a különbség a németek és mi közöttünk. Akkor már járt nálam a három német úr, s a többség utánanézett, tudták, hogy nem vagyunk abban a helyzetben sem a

magyar, sem a német kitelepítettek, hogy megfelelően tudnánk dokumentumokkal argumentálni, ezért ebbe a megoldásba mindenki belement egészen addig, amikor április végén vagy május elején, akkor, amikor már az utolsó gyűlés volt, Duray Miklós informálisan megkeresett, és azt mondta, hogy az Együttélés nevében közli, hogy ők ebbe nem mehetnek bele, ezt nem tudják elfogadni. A kérdésre, hogy mi ennek az oka, lakonikus rövid válasz volt: Havel cseh, bennünket a szlovákok telepítettek ki, és egy cseh elnök ne kérjen bocsánatot tőlünk azért, amit a szlovákok tettek.

– *Ennek volt következménye, hogy az Együttélés nem fogadta el?*

– Igen, mert a Havel elnöknek volt egy előzetes feltétele, amit szintén mindenkinek elmondtam az alakuló gyűlésünkön, hogy csak akkor érvényes ennek a bizottságnak a döntése, ha egyhangú lesz, és volt egy nagyon fontos mondata, „raz a navždy”, egyszer s mindenkorra ezt az ügyet lezárjuk. Tehát nem lesz tovább Beneš-dekrétumok nyitogatása, szakmailag lehet róla vitatkozni, de politikailag ezzel a bocsánatkéréssel és azzal a megoldással, amit végül is ők saját maguk javasoltak, amerikai magyar mintára, ezzel ezt lezárjuk, egyhangú döntésnek kell lenni. Azért vett részt a teljesen súlytalan Néppárt is ebben, mert arról is vita volt, hogy nekik ott kell-e lenni vagy nem, hiszen az MKDM-ből, innét-onnét kivált pártütő csapat ez, nincs mögötte senki, de végül abban egyeztünk meg, hogy épp az egység miatt, ha bejegyezték őket, ne lehessen azzal argu-

Az elnök és tanácsadója – Václav Havel és Hunčík Péter (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

mentálni, hogy valaki ebből kimaradt. Ezzel lezárult az egész. Be kellett jelenteni a gyűlésen, amire aztán már a lengyel elnök nem is jött el, a többieknek megmondtam, hogy ez van, arra már nem emlékszem, hogy volt-e határidő, hogy meggondolhatja vagy nem, de azt hiszem, nem volt semmi ilyen, hiszen Miklós egyértelműen közölte. Még ezt sem tudtuk hova tenni, senki nem tudta hova tenni. Bennem volt egy borzasztó hülye érzés, az üresség érzése volt, megmondom őszintén, hát hogyné legyezgette volna a hiúságomat, ha a szlovákiai magyarok egyik problémáját én, a nagy varázsló oldom meg. Nyilván ez is benne volt a dologban, de tény és való, hogy komoly munka volt mögötte, és az a négy vagy öt hónap, ami december és január között lejajlott, számomra erről szólt.

– *Ezek a jogi elemzések végül is valahol megtalálhatók?*

– A prágai elnöki levéltárban. Az én butaságom volt, mert akkor annyira dühös lettem a világra és mindenre, hogy mindent leadtam, s még másolatokat sem csináltam. Hatalmas anyag volt. Karasovának hívták a titkárnőmet, ő vezette, s mert magyarul tárgyaltunk egymással, a gyűlés után nekem kellett Karasovának lefordítani, miről is volt szó. Kilencen voltunk, és másfél órán keresztül kiabáltunk, veszekedtünk magyarul és nem mivel a titkárnőm nem értett belőle semmit, sokszor ki is ment. Én fordítottam le délutánonként az anyagot, és az ő gépelte le. Rendesen iktatta, úgy, ahogy kell. Ha én arra gondolok, hogy ez az ügy húsz év múlva is aktuális lesz, és lesz majd valami súlya, mindenről csinállok magamnak másolatot. De én olyan dühös lettem akkor, annyira kiment alólam a talaj, olyan üresség fogott el, hogy ez eszem ágában sem volt.

– *A szlovákiai németekre vonatkozott volna ez?*

– Nem. Nekem úgy mondta az elnök, hogy a magyarok javaslata kimondottan arról szólt, hogy a szlovákiai magyarok kitelepítését és a rájuk vonatkozó Beneš-dekrétumok ügyét kell rendezni ezzel a bizottsággal. Ezt mi meg is csináltuk, aztán mégsem lett bocsánatkérés, és ha jól tudom, el is maradt az a Göncz–Havel találkozó.

– *A te mindennapjaid hogy zajlottak ott a várban? Azt mondtuk, volt lakosztályod, volt titkárnőd, de egyébként te Prágában mit csináltál?*

– Egy szép példa a prágai várról meg arról, hogyan látták mindezt akkor az emberek. Az egyik este leültünk Mészáros Lajossal, aki később került be a parlamentbe, és vacsora után eljött hozzám a várbeli lakásomba. Este volt már, és elővettem a kulcsaimat, kinyitottam az egyik, majd a másik kaput meg ajtót, aztán bementünk hozzám. És akkor Lajos mondott egy mesészerű mondatot: Ha én ezt elmondom a klubban a barátaimnak, hogy Hunčíknak kulcsa van a prágai Várhoz. Nem volt kötött munkaidő. Elsősorban azt kell tudni, hogy bár állítólag sehol nem volt leírva, majdnem miniszteri vagy miniszterhelyettesi rangban szerepeltünk. Erre kb. olyanból következtethettünk, hogy ha diplomáciai események voltak Prágában, a tanácsadó testület tagjait is meghívták. Tehát ezen a szinten kezelték minket. Ez annyit jelentett, hogy nagyon sok volt számomra a külföldi beszélgetés. Tulajdonképpen mi ketten, amikor elkezdtük kiépíteni az Emberjogi és Kisebbségi Osztályt, akkor abban a helyzetben voltunk, hogy mind a ketten elmondhattuk,

hogy mi teljesen fölöslegesen vagyunk, tanácsot adni az elnöknek kisebbségi emberjogi kérdésben nem tudunk. Ő tényleg nagyon jól tájékozott volt, a charta éveiből a kisujjában volt minden, jobban tudta a dokumentumokat, mint mi. Nekünk inkább az volt a feladatunk, hogy a kisebbségi osztályt kiépítsük. Persze Havel nagy dramaturgiai húzása volt, amikor 90-ben eldöntötte, hogy nálunk nem úgy lesz, mint a többi környező országban, hogy négyéves ciklusonként jönnek választások, hogy mi még éretlenek vagyunk arra, hogy megfontoltan és jól válasszunk, ezért adunk két évet, és két év után, mikor már ez a eufória lecsillapodott mindenkiben, akkor már nyugodt fejjel fogunk választani, és utána indul meg az igazi demokratikus fejlődés. Szóval mi is úgy jöttünk, hogy két évünk van arra, hogy lefektessük az alapokat, hogy mit kell csinálni. Én először Martin tanácsadója lettem, és 91 közepére már a kisebbségi osztály vezetője voltam, tehát ennek voltam a vezetője, igazgatója, és ennek megfelelő szinten dolgoztam. Hozzám tartoztak az egyházak képviselői is. Nagyon izgalmas dolgok voltak, emlékszem, keleten ment a nagy vita a görög katolikusok és az ortodoxok között, miután a ruszin nemzetiség mint ilyen újra el lett ismerve mint nemzetiség, és nagyon sokszor kellett Homonnára és környékére utaznom, s olyan dolgokat kellett elismítani és szó szerint kivasalni, hogy ki használhatja pl. a ortodox templomot, amelyről a görög katolikusok azt állították, hogy valamikor az övék volt. Csakhogy miután Sztálin elvtárs egy tollvonással eltörölte, hogy itt ruszinok s ezzel együtt görög katolikusok vannak, az egyházuk elvesztette minden vagyonát, elvesztette templomhasználati jogát. Ez viszont 90 után újra terítékre került, és ebből nagyon komoly probléma volt Kelet-Szlovákiában. Nagyon sokat voltam kint személyesen, és püspökökkel, papokkal tárgyaltam, mert olyan eseményeket írtak le nekem, hogy például az adott községben vasárnap reggel 6 órakor a két pap megindul futva, és amelyik hamarabb ér el a templomba, arra a napra lefoglalja magának a templomot, és aznap ortodox vagy görög katolikus misék vannak. Meg verekedésbe torkolló konfliktusok, viták is voltak. Ide tartozott a magyar kisebbséggel kapcsolatos minden tevékenység, a nemzetközi kapcsolatok. Például gyakran találkoztam magyarországi szlovákokkal, csehországi németekkel. Nagyon gyakran meghívtak egyéb kisebbségi találkozókra Szlovákiába, nemegyszer voltam zsidó hitközségben. Néha zsinagóga újrabeépítéséhez kértek támogatást, anyagi és erkölcsi támogatást, akkor oda lettem küldve Csehországba is, és nagyon sok volt a külföldi konferencia. Az én feladatom tulajdonképpen az volt, figyeljek, nézelődjek, készüljek fel arra, hogy ha 92 után egy kisebbségi osztályt fölállítunk, az már a nemzetközi gyakorlatnak megfelelő módon működjön. Aztán ott volt a romák ügye. Csehországban akkor már jól működő szervezeteik voltak, és már akkor volt rasszizmus is. Egyszer körbevettek minket szkinhed fiatalok az egyik roma összejevetelen, és végül a csendőrok szabadítottak ki minket. És a roma vezetőkkel kezdtük lefektetni egy roma Charta alapjait is. És az idő múlásával egyre fontosabb lett az is, hogy Bútora mellett én voltam a második számú szlovák, tehát nem volt több szlovákiai ember, tehát Szlovákiáról az összes elemzést mi ketten írtuk, dolgoztuk föl, a sajtófigyeléstől kezdve mindent mi csináltunk, és nagyon sokszor jöttek tiltakozások, hogy nem is úgy van a dolog, ahogyan azt mi látjuk. Szóval a munkánk irtozatos volumenű dolog volt, ne felejtjük el, hogy akkor Havel talán a világ egyik legnépszerűbb embere volt. El tudod képzelni azt az irdatlan mennyiségű meghívást, amit ő kapott? Ő csak azokat a meghívásokat fogadta el, ahol kitüntet-

tést vagy tiszteletbeli doktori címet kapott. Amelyikre a Žantovský és Saša Vondra meg Křížan el akart menni, arra ugye mentek el mint közelebbi tanácsadók, de nem volt olyan hónap, hogy legalább egy külföldi utam ne lett volna. Ez volt rövid európai út, Szicília, Palermo, de szerepelt köztük Kanada, Amerika, Japán, Délkelet-Ázsia is, ahova az elnök nevében el kellett menni. Ennek volt egy nagyon izgalmas része, hogy mi nem nagyon tudtunk szelektálni. Nagyon kezdetleges stádiumban volt a protokoll, Havel mellett mindig volt néhány mutatós fiatal csaj, akik próbáltak ott protokollfőnökként szerepelni, de igazi protokoll még nem volt abban az időben. Egyebek között Schwarzi volt a szűrő. Jöttek meghívások személy szerint nekünk, azt neki kellett bemutatni, és ő mondta, hogy erre érdemes elmenni, vagy ezt nem vállalhatjuk el. Emlékszem arra a meghívásra, melyet ketten kaptunk Martinnal a világ egyik legintenzívebb kurzusára és ötnapos találkozóra az Egyesült Államokba egyetemi tanárok, akadémikusok, különböző vezetők részvételével, ahol a meghívó szerint annyi mindent meg fogunk tanulni Amerikáról, hogy másnak egy év kellene hozzá. A meghívót Schwarzenberg átnézte, és mondta, ez jó, menjetek el. Mi elmentünk Martinnal Amerikába, és az ötnapos ottlét alatt tudtuk meg, hogy tulajdonképpen ki hívott meg bennünket, és hova mentünk el, hogy Moon atyának, a nagy koreai egyházalapító Moon atyának a rendezvényén vettünk részt. Mikor leszálltunk, és fogadtak bennünket New Yorkban, akkor mondták el, hogy semmi vész, Moon atyánál már volt Mečiar is valamikor, volt Klaus is, most az elnöki hivatalt vették célba, és bennünket kettőnket hívtak meg. Amikor Martin Bútora megtudta, hogy a találkozó utolsó előtti napján a vacsorán személyesen Moon atyával fogunk találkozni, akkor valami gyomorgörcsre hivatkozva azonnal repülőgépre ült, és hazautazott, hogy neki itt ne kelljen megjelenni. Ja, még Šútovec is ott volt a parlament alelnökeként. Rögtön elmagyarázta, hogy ő németül nagyon szépen beszél. Így én lettem a csehszlovák delegáció vezetője, aki díszasztalnál Moon atyával együtt vacsorázott. Ez csodálatos dolog volt, mert ott volt az orosz pénzügyminiszter, a lengyel szejm elnöke, tehát ilyen nagyságok voltak. Magyarországról valami gazdasági miniszter volt ott, és két és fél órán át hallgattuk Moon atyát, aki előadta az elméletét arról, hogy ő isten után az első isteni jellegű teremtmény, és mi a szerepe a világban, és mit fog csinálni. Szavait fordították angolra, de röhögött rajta az egész főasztal, persze nem lehetett kimutatni nevetésünket, harapdáltuk az asztalkendőket, mert néha a hasát verte, néha a derekát, felhúzta az ingét, a puszta hasát verte, és csattogott a hasa, és mondta koreai nyelven, hogy az isten itt van az én hasamban, és a tolmács ugyanúgy felhúzta az ingét, és ő is elkezdte verni a hasát, és mondta angolul, hogy Isten ott van Moon atya hasában. Aztán Moon atya megfordult, és elkezdte a vesetájékát verni, és csattogtatni, és mondta, a hanami, az isten a vesémben is benne van, a tolmács ugyanúgy csinálta. De az az 500 ember, aki az ő híve volt, s velünk szemben ült, mélységes komolysággal figyelte őt. Mi vendégek meg ott voltunk, mint a foglyok abban a hatalmas házban, ahol ő lakott New York mellett és nem tudtunk elmenni, mert nem volt cipőnk, mert a belépéskor le kellett venni. A szejm elnöke csak bökdösött, hogy menjünk, hagyjuk itt az egészséget. Igen ám, de nem tudtunk kimenni, mert nem volt cipőnk. Elmentünk végére másfél óra után, és ott akartuk kibekkelni. Kiderült, hogy a vécén biztonsági szolgálat emberei állnak, tévék voltak, ugyanazt közvetítették, mint bent, a biztonsági emberek pisilés után elkezdtek enyhén és udvariasan bökdödni bennün-

ket, tessék visszafáradni. A végén meg a nagy megalázás, illetve akkor nem annak vettük, meglepetés, miután Moon atya befejezte, mindenkivel kezét fogott, mármint velünk, tízen vagy hányan ültünk annál az asztalnál, elment, és a vendéglátók figyelmeztettek, mikor vége volt a vacsorának, hogy nézzük meg, mi van a tányér alatt. Megemeltük a tányért, és minden tányér alatt egy boríték volt. A borítékot mindenki diszkréten zsebre vágta, és a szállodai szobában néztük meg, hogy 500 dollár volt mindenkinek a borítékjában. Martin nem kapott 500 dollárt, kicsit dühöngött. Šútovec először röhögött, aztán kétségbe volt esve, s én úgy döntöttem, hogy ennek bizonyítéka ne maradjon semmi. Bementem, akartam venni magamnak egy számítógépet, ami akkor nagyon nagy dolog volt, végül jól átvertek. Egy New York-i üzletben megvettem egy klaviatúrát és valami részeit a számítógépnek, ahogy jött az a pénz, úgy elment. De kiderült, hogy ez annak volt a része, hogy a Moon szekta terjeszkedni akart Csehszlovákiában, és úgy gondolták, hogy a politikai elitnek néhány kulcsfiguráját megfogják, az elnöki hivatalt, a parlamentet, Mečiar, Klaust. És akkor néhány nappal ezután meg is jelentek a prágai várban Moon szekta emberei, és mondták, hogy Csehszlovákiában gyűlést szeretnének tartani, nagyon jó lenne, ha Havel kiadna egy olyan nyilatkozatot, hogy nem ellenzi, hanem támogatja. Tehát ilyeneken kellett részt venni. Nagyon sokat utaztunk. Annak ellenére, hogy nem volt kötött munkaidő, jelentések írtunk, monitorokat készítettünk, tárgyalásokon vettünk részt, folyamatosan tartottuk a politikai pártokkal a kapcsolatot, rendszeresen bejártunk a parlamentbe. Akkor még nem volt parlamenti figyelő, nekünk felváltva kellett bejárni, és mindenkinek a saját területét kellett figyelni. Tehát ha emberjogi vagy kisebbségi kérdés volt, akkor nekünk kettőnknek, Martinnal. Tulajdonképpen nem volt üresjárat, nagyon kaotikusnak tűnt az egész, az egész elnöki első periódus, legalábbis az első év az nagyon kaotikus volt. Akkor születtek azok a viccek, hogy robogóval meg biciklivel közlekedik az elnök. Tényleg nagyon hosszú folyosók voltak. Nagyon civil hangulata volt a várnak. Ha nem volt valami fontos esemény napközben, akkor az emberek farmerban, pulóverben, ingben dolgoztak, beleértve az elnököt is. Egy-két nagyon izgalmas látogatóm is volt a várban, akikből aztán nagyon sokáig, idézőjelben mondom, jól éltem olyan értelemben, hogy fontos kapcsolatokra tettem szert. Meglátogatott például a CNN szakkomentátora, Jerry Post, aki szintén elmeorvos volt. Felcsöngetett a portáról, s kollégaként akart velem találkozni. Én meg ahelyett, hogy kidobtam volna, fogadtam őt, és néhány év múlva az amerikai pszichiátriai szövetség meghívott San Franciscóba, majd Palermóba konferenciára, és mind a két helyen én tartottam a megnyitó beszédet. Az ismeretség Piotr Dutkiewiczzel is innen datálódik. Ő egyetemi tanár volt, és ugyanúgy bejelentkezett, mint Jerry Post, és én azt sem tudtam, ki ő, de tíz évvel később meghívott az ottawai Carleton Egyetemre vendégtanárnak. Nagyon izgalmas kapcsolatok is kialakultak.

– *És akkor hogyan ért véget a hivatali idő?*

– A hivatali idő elég furcsán ért véget. Egy kisebb konfliktus volt, mert a választások után volt a brünni találkozó. A választások úgy végződtek, ahogy végződtek. (...) Akkor már Havel is tudta, hogy mit kellett volna tennie, de akkor már valahogy nem jött össze, hogy találkozzon Mečiarral. Én is hazajöttem választani, de abban a pillanatban, hogy leadtam szavazatomat, már jött is a telefonhí-

vás, hogy jön a sofőr, és azonnal vissza kell menni Prágába. Rohantam is föl Prágába. Szétszéledt a társaság, az egyik tanácsadó ide ment, a másik oda, és azonnal rohannunk kellett Brünnbe, mert megtudtuk, hogy Brünnben van valamiféle tanácskozás Mečiar és Klaus között. De amire a konvojunk leért Brünnbe, addigra be is fejezték a tanácskozást. Tehát mi csak arról tudunk, hogy valami megegyezés született, nagyon gyorsan született megegyezés, és az arcokból, a nagyon szűkszavú nyilatkozatokból arra következtettünk, hogy számukra legalábbis nagyon pozitív megegyezés, s néhány napon belül kiderült, miről is van szó. Tulajdonképpen megtörtént az ország kettéválását megindító első találkozás. Nagyobb véleménykülönbségek nem voltak a két győztes között ebben a kérdésben, mind a ketten egyetértettek abban, hogy nem lesz közös jövő, annyira ellentétes a politikai felfogás és a filozófia. Tehát ebben a kérdésben Prágában nem hangzott el talán egyszer sem szűk körben, hogy Mečiar szétverte az országot, egyszerűen arról volt szó, hogy ez egy megegyezés volt. Akkor már nagyon feszült volt a viszony Klaus és Havel között. Ha véletlenül összehoztunk egy találkozót, egy-két mondatot szoltak, és szinte szikrázott közöttük a levegő. Emlékszem, én kísértem Havelt, és automatikusan hátrahúzódtam néhány lépésre, hogy ne is vegyek részt ezen a találkozón, mert nem volt jó hallgatni. Többnyire kerülték egymást, hisz akkor már megvolt az ODS és megmaradt az OH, illetve lett az OH. Az OH-ban voltak a havelista emberek, és kisebbségbe kerültek, míg az ODS diadalmasan végigcsinálta a választásokat. Klaus azzal érvelt, hogy ő nem akarta szétverni az országot, hisz pártja, az ODS Szlovákiában is bejegyzett párt volt. Ő tulajdonképpen meg akarta menteni az országot, hisz itt is kampányolt. De egyetértettek abban Mečiarral, hogy közösen nem fognak tudni létezni, ezért szét kell menni. Ezt nagyon gyorsan megértettük vagy megkaptuk, mert hiszen a prágai várnak is megvolt a különféle hírforrásrendszere, elég gyorsan jöttek a hírek, részletes hírek, és akkor megindultak arról a tanácskozások, hogy mit kell tenni. Két végső verzió volt, két véglet. Az egyik, hogy azonnal mondjon le az elnök tiltakozásként, a másik az volt, hogy a végső-kig ki kell tartani. Amikor kiderült, hogy az utolsó nap december 31-e, akkor nagyon sokan mondták, hogy ezt kell csinálni, azt kell csinálni. Megmondom őszintén, én is inkább amellett voltam, hogy az elnöknek maradnia kellett volna, akár levelezni a kettéválás folyamatát. Az azonban nem volt egyértelmű, hogy a szétválás békés lesz. Jugoszlávia példája lebegett előttünk, másrészt nem lehetett azt mondani, hogy mindenki egykedvűen vette tudomásul a kettéválást Szlovákiában. Az egyik mézesmadzag, az egyik ígélet az volt, hogy nem lesz kettéválás népszavazás nélkül. Ha jól emlékszem, novemberre jelölték ki a népszavazás időpontját, s én mindenképpen amellett kardoskodtam az elnök úr mellett, hogy álljon meg a menet, mi lesz, ha ő lemond, miről fog szólni a népszavazás, mi lesz, ha esetleg a népszavazás azt mondja, hogy maradjunk, és nem lesz zászlóvivője épp a közös Csehszlovákiának. Többen meg azt mondták, hogy mondjon le, az az igazi tiltakozás. Végül a lemondás mellett döntött, s július folyamán mégiscsak lemondott. Lemondott vele együtt Schwarzenberg is, én még egy picit hezitáltam, augusztus végén jöttem el, de nem tudtam, hogy mit csináljak. Én magam mondtam, hogy maradni kellene, és további egy hónap telt el, amíg leesett a tantusz, hogy én most mit csináljak itt. Nekem nincs súlyom, nincs értelme az egésznek. Jött egy Dobrovský nevezetű volt hadügyminiszter, egy katonás emberke, aki egyszerre csak középiskolás fegyelmet akart

nekünk bevezetni, nem volt elnök, ő volt a kancellár, ő volt minden. Reggel fél nyolckor mindenki az irodába, találkozók, elszámolni a papírokkal, telefonhívások. Nem értettem, miről van szó, nehogy azt hidd, hogy emiatt, de egész egyszerűen megváltozott minden, nem volt súlya, és azt mondtam, hogy elmegyek. De a mai napig gondolkodom azon, hogy mi lett volna akkor, ha Havel marad, és tényleg kiírják a népszavazást 92 októberében? Vagy talán épp az lett volna a konfliktus forrása, hogy ott van Havel, és a végsőkéig magyarázza a polgároknak, hogy Csehszlovákiának egyben kell maradnia. Jól emlékszem a közvélemény-kutatás eredményeire: akkor Szlovákiában mindenesetre a többség az együtt maradás mellett volt. Csehországban is elég nagy táborra volt annak, és néhányan attól féltek, hogy a hadsereg vezetésén belül hogy fog alakulni a helyzet, és a hadsereg vajon el fogja-e úgy fogadni a kettéválást, hiszen ebben közismert volt, hogy nagyon sok szlovák tiszt Csehországban szolgált, cseh területeken, s az állampolgárság kérdése nem volt tisztázva. Felmerült a kettős állampolgárság kérdése: a szlovákok azt mondták, hogy nekik mindegy, lehet kettős állampolgárság, s ha jól emlékszem, a csehek azt mondták, szó sem lehet róla, volt itt elég sok feszültségre való ok, a vegyes házasságtól kezdve. Nagyon kiábrándultam jöttem haza, nem sokat foglalkoztam egy-két hónapig a politikával, nem tudom, a népszavazást hogy ejtették a programból, csak azt tudom, hogy szép csöndben elhallgatták, és elaltatták a kérdést, és közben intenzíven folytak a tárgyalások a parlament mindkét háza között. Nyilvánvaló volt, hogy a dolog így fog végződni, s mi mennyire naivak voltunk. Aztán az is nagyon foglalkoztatott, hogy 92-ben az MPP külön indult a választásokon, mert ugyan voltak tárgyalások a két magyar párttal, de ők egyértelműen azt mondták ránk, hogy nem, árulók vagytok. (Emlékszem, Csáky azt is mondta, hogy a VPN miatt majd a történelem ítélőszéke előtt fogunk felelni.) Aztán a kettes koalíció alig jutott át a lécen, és ha velünk jöttek volna, akkor bőven tíz százalékot érünk el. És döbbenetes lett volna az eredmény akkor is, ha az ODU elfogad minket, MPP-t partnernek. Folytak a tárgyalások a VPN utódpártjával az ODU-val, én arra emlékszem, akkor nagyon erősen amellett voltam, hogy az ODU-val kellene koalícióra lépni, de akkor Peter Zajacék voltak azok, akik inkább jobban féltek ettől a koalíciótól. Mi úgy okoskodtunk, hogy az a pár liberális, aki bennünket támogat, az ODU-s koalíciót is támogatni fogja, mert számukra ez egy elfogadható verzió. És ugye mi történt a végén: 4,96%-ot kapott az ODU, tehát négy ezrelékkel maradt el az 5% küszöbtől, az MPP pedig 2,31%-ot kapott. Tegyük fel, hogy a ránk szavazó emberek fele elhagyott volna minket ezért a koalícióért, nos még akkor is ketten megkapjuk a 7%-ot. És ne feledjük, hogy 1992-ben Mečiar nem olyan hatalmas előnnyel nyerte meg a választást. Ha jól emlékszem, 35-36 százalékot kaptak, és csakis az elveszett szavazatoknak köszönhetően lett olyan többségük, hogy új alkotmányt tudtak elfogadni. Egész máshogy alakulhattak volna a dolgok, de hát ez már egy másik téma.

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

JANICS KÁLMÁN

1912. december 29., Vágkirályfa – 2003. augusztus 20., Vágkirályfa. Orvos, közíró, történész. A pozsonyi magyar gimnáziumban érettségizett (1931), orvosi diplomáját a pozsonyi egyetemen szerezte meg (1937). Münchenben megjelent *A hontalanság évei c. monográfiájában* (1979) elsőként dolgozta fel a csehszlovákiai magyarság 1945 utáni jogfosztásának történetét. Az 1989-es rendszerváltáskor egyik alapítója és első elnöke, majd 1990 szeptemberétől tiszteletbeli elnöke, 1990–1992 között egyben pozsonyi parlamenti képviselője volt a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalomnak.

– Az első dokumentum az MKDM szárnypróbálgatásáról 1989 decemberének végéről származik. Ez egy nyilatkozat kereszténydemokrata klubok alakításáról. Ezt Peres Imre, Zsidó János és Öllös László írta alá. A doktor úr már tudott ezekről az előkészületekről?

– 1989. december?

– December 23.

– Akkor még nálam nem jelentkezett senki, de 1990 januárjában Zilizi Tihamér látogatott meg. Javasolta, hogy azonnal menjek Pozsonyba, nagy összejövétel készül, megalakul a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom. Megmondtam, hogy nem megyek, és semmiféle pártba nem kívánok beépülni, politikai szerepet vállalni, mert én ehhez már öreg vagyok. Két vagy három óra hosszat kívánt meggyőzni. A végén azt mondtam: „Tudod mit, fél óra múlva megy a vonat, nem bánom, elmegyek, mert tőled nem lehet megszabadulni.” Hát elmentem, és cseppentem bele egy kezdeti mozgalomba. Akkor még teljes volt a tájékozatlanság, senki sem fejtette ki, hogy lényegében mit akar. Pozsonyban az elsők között fejtettem ki az elképzelésemet azok után, hogy Öllös magyarázgatta a tár-

sadalom mozdulatait. Öllös kezdeti tájékoztatása után én emlegetni kezdtem a két háború közötti módszereit a magyar politikai életnek, kiemelve, hogy ugyan-ezt kellene folytatni, és hasonló módon megvédeni a társadalom érdekeit, megvédeni a magyarságot az elnyomási kísérletekkel szemben. De Öllös leintett. Erre emlékszem, ma is tudom, hogy Öllös intett le. Tudom, hogy ez érdekes, Öllös szerint ugyanis: „Óriási tévedés, kedves doktor úr, egy új világ kezdődik, egy egészen más világ, amit összehasonlítani sem lehet azzal, ami akkor volt. Egyenrangúak leszünk mind, egyenrangúak lesznek a nemzetek!” Hát ezt én nem egészen hittem el, de aztán bólintottam: „Hát jó, jöjjön az új világ, majd megnézzük az új világot.” Hogy az új világ azután hogyan alakult ki, azt szép sorjában tapasztalhattuk.

– *Ezen az első összejeövetelen már a pártalakítás is felvetődött, vagy csak a klubok szervezése?*

– Nem. Azt csak úgy dobták akkor be, hogy ugyanez lesz, ami ott van (a nyilatkozatban – S.E.), mert egy csomó pap is volt, de mindenki tanácstalan, mindenki össze-vissza beszélt. Szóval, akkor még nem dőlt el semmi. De utána aztán januárban volt egy összejeövetel, és ott már megalakultunk. Az már olyan komolyabb volt. Nem tudom, lehet hogy márciusban.

– *Egy másik közlemény szerint január 18-án megalakult a magyar kereszténydemokrata klubok mozgalmának szervezőbizottsága. Ezen Hamerlík Rudolf és Rajczy László neve van szövívőként feltüntetve.*

– Mind a kettőt ismerem, ott voltak, tényleg ők vállalták. Pozsony vidékiek voltak, központban voltak, vállalhatták is. De aztán, mikor volt ez?

– *1990. január 18-án.*

– Márciusban volt az első közgyűlés, ahol tisztikart választottak. Azt hiszem, akkor választottak engem elnökek. Márciusban.

– *De januártól a doktor úr már benne volt a szervezésben?*

– Persze, nem tagadhattam le, kapcsolatban voltam Rajczyval is, és ezekkel is, mind. Néha el is jöttek hozzám, úgyhogy nem lehetett letagadni.

– *Márciusban, amikor intézményesült a párt, a klubmozgalom szervezői között még mindig voltak olyanok, akik nem értettek egyet az önállósulással, hogy a szlovák kereszténydemokratáktól teljesen függetlenül kell működni.*

– Igen, voltak. És nem tudom... Hamerlík talán... és aztán Zilizi is. Zilizi Tihamér is erősen Čarnogurský mellett állást foglalt mindig. Zilizi következetesen elnevezte azt, hogy önálló magyar kereszténydemokrata mozgalom alakuljon. De függetlenül ettől, hogy ő – szerintem, ez a magánvéleményem –, nagy érdemei voltak, hogy minden így összejött. Annak ellenére, hogy nem értett egyet a mi alapvető elképzeléseinkkel, mégiscsak hasznos tevékenységet folytatott. Futká-

rozott ide-oda, rengeteg dolgot elintézett. Úgyhogy határozottan csak értékelni lehet a Zilizi tevékenységét.

– *Doktor úr, hogyan emlékszik vissza az első közgyűlésre? Hogyan választották meg a párt vezetését?*

– Ezek olyan vitás dolgok voltak. Nem akartak senkit megsérteni, és aki csak egy kicsit szerepelt a közéletben, azt beszúrták valahova. Így láttam én. És arra emlékszem, és hát nekem se volt ellenvetésem senki ellen – azt tudom, hogy aztán, amikor volt az első alakuló közgyűlés, ahol már tisztségviselőket választottak, akkor már egy kicsit ideges voltam. Mert nekem nem tetszett sehogyse, mikor mondták, hogy engem akarnak javasolni. Hát, mondom, miért pont engem, hát... és így tovább, de aztán a végén mégis úgy maradtunk.

– *Hogyan tudta innen, Királyfáról irányítani a pártot?*

– Sehogy. Voltak pozsonyiak, a Rajczy például, a Rajczy nagyon aktív volt. Nem tudom, miért, mikor például a Rajczy már teljesen kiesett mindenből, én próbáltam a Bugárnál is a Rajczy mellett kiállni, hogy vissza kéne hívni valahogy, de úgy látszik, hogy roppantul megsértődött. Mert ő akart a legfőbb vezér lenni, valahogy, erre a következtetésre jutottam. Hogy a sértődöttség volt az oka, hogy a

Képviselői megbeszélés - Rózsa Ernő, Janics Kálmán, Tirinda Péter és Ásványi László (Fotó: Méry Gábor)

Rajczy kiszállt mindenből. Hamerlik pedig úgy eltűnt valahogy. De a Rajczy mellett én próbálkoztam, azt hiszem, voltam is nála, még a lakásán is, Szenc mellett, Rétén lakott, voltam a lakásán is, és... De már akkor olyan ellentétek voltak. Nem mondta nekem nyíltan, de személyek ellen volt kifogása, nekem az volt az érzésem, hogy rangot akart volna magának, mint vezető ember, hogy ő legyen az egész Magyar Kereszténydemokrata Mozgalomban. Láttam, hogy mennyien vannak már ugye, akik közreműködnek, tesznek valamit... Én nem nagyon törekedtem, hogy valaminek kinevezzenek, de nem lehetett kibújni a dolgok alól.

– Nyilván fontos volt a doktor úr tekintélye.

– Valószínű, hogy csak úgy „cégtáblának” használták.

– De nyilván nem csak ennyi volt a szerepe elnökként. Az újsághírek szerint már ekkor megkezdődött a gondolkodás a közös fellépésről az Együttéléssel.

– 1990-ben májusban volt a választás, ugye? Szóval nagyon-nagyon összesodródtak az események akkor, alig volt időnk, megtárgyaltunk valamit, megbeszélünk, de még ide kellene menni, még ezekkel kellene találkozni, folyton ilyen újabb és újabb hírek voltak. És nekem nemigen volt lehetőségem, se kedvem így annyit futkározni. Sokszor volt úgy, hogy nem mentem aztán, és mondtam, hogy nélkülem is csináljátok szépen. Ki is volt az, aki helyettem úgy elég aktívan működött? Nem is tudom már.

– Volt egy kassai csoport, Szőcs Ferencék...

– Velük jó, ha félévenként egyszer találkoztunk véletlenül Pozsonyban. Semmiféle kontaktus közöttünk nem volt. Ez a másik vidék pedig, ez a Közép-Szlovákia, meg Garam-vidék, Losonc, onnan jóformán senki nem volt.

– Püspöki Nagy Péter került még ekkor a vezetésbe tanácsadóként.

– Igen. Köztünk azután bizonyos konfliktus keletkezett, és ő úgy eltűnt. Olyan homályos körülmények között meglépett Magyarországra.

– Mi volt az oka ennek a konfliktusnak?

– Hát az még most se világos. Nem tudom. Azt tudom, hogy többször észrevettem, hogy teljes valótlanságokat beszél. Aztán dühös lettem, és meg is mondtam neki, hogy tessék igazat mondani. Olyan dolgokat, de olyanokat, ami nem is lett volna lényeges, még ha akármilyen, azt mondják, hogy beépített ember lett volna a Püspöki is. Nem tudom, nincs rá semmi bizonyítékom. Ugye, ami nyilvánvalóan bizonyítható, hogy nem igaz. Minek olyat állítani? Kompromittálni magát.

– Mindenesetre 1990 végéig neki fontos szerepe lehetett a pártban, fontos politikai állásfoglalásokat tett...

– A baj az volt, hogy sokszor elment ide-oda, kapcsolatot keresett, szerepet is vállalt, és nem tájékoztatott minket. A legtöbbször nem tudtuk, hogy mit csinál. Én ellene személyileg nem is léptem fel, nem is tudom, hogy kik szorították ki a mozgalomnak a vezetőségéből.

– *Az újságok szerint ezek a kassaiak voltak...*

– Jaj, igen, a kassaiak azok nagyon keményen, azok is... De úgy ezen a mi vidékünkön, itt nemigen, mert vele szembeszállni senki, hogy az igazat megmondjam. Mert mégis volt bizonyos presztízse, társadalmi, ugye.

– *Kicsit most előreszaladtunk az időben. Hogyan emlékszik vissza a koalíciókötésre az Együttéléssel?*

– Hát, megmondom az igazat, nekem abban semmi részem nem volt, én arra nem emlékszem. Engem nem kérdeztek, de én helyesletem, amikor tudomásomra hozták, hogy létrejött, és már koalícióban fogunk menni a választáson. Szóval nem voltam ellene, és nem mondtam, hogy a magyar keresztény párt egyedül induljon. Persze nekünk rögtön tömegeink voltak. És a valóságos helyzet az volt, ezt most is vallom, hogy a választópolgárnak több mint a fele a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat támogatta, már a magyar vonalon. Persze a választás titkos volt, úgyhogy azt nem lehetett lemérni pontosan, és ki mondani, és amikor olyan ellentét bontakozott már ki, én mondtam Bugáréknak is, hogy hát végső esetben indulunk magunk, ha nem lehet velük megegyezni. De meg lehetett azért, mert ők is belátták, hogy mást nem lehet tenni, mint koalícióban menni. De hátrányunkra volt mindig a képviselők száma, mert ugye több járt volna. Mindenki tudta, hogy a lakosságnak legalább a fele a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat támogatja, és egyharmad képviselőket kapunk csak.

– *Szóval a doktor úr a tárgyalásokon nem vett részt.*

– Nem, nem. Azokon – azt hiszem, még Rajczy is benne volt, Bugár is talán már, bár az nem tudom, mikortól. De én nem is mentem, nem is mentem volna.

– *Ebben nem játszott közre az Ön vitája Duray Miklóssal?*

– Nem, mert nekem az volt a nézetem, hogy azért ha közös érdekről van szó – például amikor összejött az Együttélés és az MKDM, kezdet is fogtunk nem egyszer. Nem volt emiatt semmiféle konfliktus, azt én elkerültem, s vigyáztam, még egy szót se szóljak olyasmit, ami támadásnak minősíthető. Hát mi értelme lett volna ennek, hogy egyik magyar párt vezetője háborút kezd a másik magyar párt ellen... Ezt nem lehet. Úgyhogy én erre vigyáztam nagyon.

– *A választások után ön is képviselő lett a szlovák parlamentben. A frakció vezetéséből mennyire vette ki a részét?*

Útcai jelenet a bársonyos forradalom időszakából (Fotó: Berta András)

– Csak mint frakciótag. Mert néha úgy összejöttünk külön, ugye, az egyik helyiségben az MKDM-esek, a másikon az Együttélés, de voltak közös összejöveteleink is. Most azon gondolkozik, hogy nálunk ki mozgatta, ki irányította akkor? Talán a Bugár még nem.

– Ő Prágában volt.

– Ja, ő Prágában volt. Akkor azért nem. Akkor nyilván Rajczy.

– Nem Csáky Pál? Mert Rajczy is Prágában volt.

– Csáky akkor még talán nem volt aktív. A végén csak magam maradok... Nos, nem voltak ott olyan adminisztratív nehézségek, ugye, tájékoztattak, hogy itt és itt lesz közös ülés, azt én továbbadtam, megmondtam...

– Ott nem volt gond a politikai egyeztetéssel?

– Nem. Szóval bármilyen közös összejövetelünk volt, soha semmiféle éles összetűzés MKDM és Együttélés között nem volt. Mindig respektáltuk a másik pártnak a véleményét, úgyhogy nem volt semmiféle ilyen konfliktus, hogy összeveszünk, elmegyünk vagy hasonló, kivonulunk, ilyen nem fordult elő.

– *Viták azonban voltak, például az őszi önkormányzati választások kapcsán. Ehhez ön is nyilvánosan hozzászólt. A komáromi Együttélés egyeztetés nélkül közös indulásra szólította fel a pártokat.*

– Igen, tudom, hogy volt ilyen súrlódás, de ez nem volt nagyon lényeges. Olyan felületes dolog volt ez csak. Ez nem volt komoly ellentét, vagy szakadás. Ilyen kezdeményezés nem volt egyik részről sem. Nem is lehetett, hiszen, ahogy mondom, minden normális, intelligens ember tudhatta, hogy végzetes lenne, ha alakítanánk két magyar pártot. Akkor a magyar választópolgár azt mondaná, hogy dehogy megyek én oda, hiszen már annyi magyar párt van, nem tudom, kire szavazzak.

– *Itt vannak ezek a sajtónyilatkozatok az ügyről.*

– Az igaz, hogy nem vettem semmi részt ebben. Erre emlékszem egy kicsit, hogy ez a komáromi nyilatkozat... Az volt talán a hiba, hogy ugye mégiscsak én voltam az MKDM elnöke, és lehetett volna velem beszélni, el lehetett volna ide ug-rani, mert akkor azt mondom, hogy jól van, rendben van, egyetértetek. De nem történt semmi ilyen, a hátunk mögött volt ez bedobva. És azért aztán én is ellene szoltam, de ilyen finoman. Rég volt...

– *1990 szeptemberében, Szencen történt meg a párt élén a vezetőváltás. Ekkor választották Bugár Bélát elnökké, ön pedig tiszteletbeli elnök lett.*

– 90-ben? Emlékszem egy kicsit, igen, talán ott voltam én is.

– *Bugár akkor még viszonylag fiatal volt. Hogyan ért fel ilyen gyorsan a csúcsra?*

– Hát ebben én bűnös vagyok ám. Őszintén mondom valamit. Én mindig féltem, hogy minden munkát rámsóznak. És mindig igyekeztem úgy keríteni valakit, aki elnök lesz, és én majd messziről fogom az egészet nézni. És örültem, amikor valaki olyan aktívabban fellépett. Tudom biztosan, hogy én nagyon támogattam a Bugár Bélát akkor. Lehet, hogy azért választották meg.

– *Doktor úr, voltak nagy horderejű döntések a szlovák parlamentben, mint például a nyelvtörvény elfogadása. Ezeket hogyan élte meg?*

– Hát a nyelvtörvény megszavazásakor nem tudom, hogy kimentünk-e, de az biztos, hogy azt egyetlen magyar se szavazta meg. Vagy volt, mégiscsak voltak, akik megszavazták. Nem is tudom, hogy az MKDM-ből kik. Szóval voltak, veszedtem is én kettővel, hogy mégis tartózkodni kellett volna. Én nemmel szavaztam, és többségünk nemmel szavazott. De azt hiszem, nem mentünk ki, csak egyszerűen nemmel szavaztunk. Akkor még nem vettük nagyon komolyan ezt az egész nyelvtörvényt. Azóta csináltak egy komoly jogi bázist belőle, évekre, ugye. Azt hittük, hogy csak ilyen átmeneti kezdeményezés, amit elfelejt mindenki fél év múlva. De nem így lett.

– *A Szövetségi Gyűlésben éles konfliktus volt a frakción belül és a az Együttélés és az MKDM között is.*

– Ez Prágában volt? Én ezt hallottam, de részleteket nekem senki nem mondott, és erről nem tudok, hogy mi volt a háború oka.

– Nem lehetséges, hogy a kassai képviselők kilépése okozta? Ők 1991 februárjában nyílt levélben támadta a párt vezetését Szócs, Görcsös Mihály, Magyar Ferenc.

– Ezek mind kassaiak?

– *Kassaiak.*

– Én jó viszonyban voltam a Görcsössel, és írtam is neki levelet. Válaszolt is. De valahogy átvette ezt az álláspontot, ezt a kassaiakét, ő is. Szóval bizalmatlanok voltak, és ellenségfélének tekintették az egész pozsonyi társulatot, Bugárékát.

– *A nyílt levelekben azt nehezményezték, hogy senki sem szerepel az elnökségben. Az újságban megjelent levelek azt kifogásolják, hogy nem elég szoros az együttműködés az Együttéléssel.*

– Hát, ebben van valami igazság, csak viszont ez egy nagyon általános tétel kimondása. Mert azért valami nagyon ellenséges viszonyban nem volt az Együttéléssel a MKDM.

– *Követelik Bugár Béla távozását...*

– Ezt ismerjük. Szóval a kassaiaknak az akciója volt akkor ez.

– *Aztán ők kiváltak a pártból.*

– Kiváltak, és semmi kapcsolat nem maradt a végén az MKDM és a Novitzky, és Görcsös és a keletiek között.

– *Az MKDM-en belül hogyan sikerült lezárni ezt a vitát?*

– Mindenki hallgatott. Valahogy a Bugárék intéztek mindent, én csak azt vettem észre, hogy ezek úgy lassan lekopnak rólunk, a kassai társaság. Görcsös például. A Szóccsal egyszer azt hiszem, hogy beszélgettem hosszan, talán egy vagy két órán keresztül. Sok dologban igazat is adtam nekik, de hát... A legnagyobb baj az, hogy Pozsony és Kassa messzi van egymástól, nem lehetett érintkezni. Amikor kialakult valami, hogy egyiknek ez a véleménye, másiknak amaz, abból egy bizonyos idő alatt már ellentét keletkezett. De olyan kiagyalt ellentét, ami nem is volt tulajdonképpen. Úgyhogy komoly, valódi konfliktus nem is volt, mégis szétestünk.

– *Végül azonban az MKDM megerősödve került ki ebből a vitából.*

– Az MKDM-en segített ez a Nyugat-Szlovákia. Mert itt négyszázezer magyar van, és ezek közelről nézték az eseményeket. Mellettünk szavaztak, úgyhogy óriási többségünk volt tulajdonképpen.

– *A doktor úrnak 1990 elején az volt a véleménye, hogy kellene egy kereszténydemokrata, egy szabadelvű és egy baloldali magyar párt. Fönntartja ezt a véleményét?*

– A gyakorlatban ez így pontosan nem vált be. De valóban, hiányzott akkor is a baloldal, ezt néhányszor ki is mondtam, hogy a baloldali magyar nem mer mukanni.

– *Miután tiszteletbeli elnök lett, mennyire kérték még ki a véleményét a döntésekről?*

– Nem kérték ki. Úgy eljöttek néha beszélgetni, tájékoztattak is, de a véleményemet kikérni, nem állíthatok ilyesmit. Én örültem is neki, mert akkor nem hagytak volna békében, akkor hiába nem vagyok elnök.

– *Szóval az MKDM-et elsősorban a nevével, a tekintélyével segítette.*

– Hát igen. Szóval mindenkivel szemben, akivel bármiféle vita keletkezett, az volt az álláspontom, hogy létre kell hozni a magyar kereszténydemokrata mozgalmat. Mindenképpen és mindenáron. Még megmondom a leglényegesebbet: kérem, a XX. században volt egy párt, amelyik mindig megvolt és még mindig megvan, ez a kereszténydemokrata párt, keresztény párt. Ez megvan mindenhol. A többi mind megbukott, szétesett, vége lett, és ezért mondtam, hogy ilyen pártot kell nekünk is alapítani, aminek reménye van az örök életre. Mert a politikából nem tudják kiűzni a kereszténységet, hiába, az nem megy. Szóval azért is álltam én ki olyan keményen a kereszténydemokrata mozgalom mellett, mert ugye voltak olyan irányzatok, hogy most már az nem kell, arra nincs szükség, néppárt lesz, ilyen párt lesz, olyan párt. És mindenkinek azt mondtam, hogy nézd: aki nem nagy keresztény, soha diplomot nem látott belülről, az is, ha egy kis esze van, nem fogja támadni a magyar kereszténydemokrata mozgalmat, hanem támogatni fogja. Ez egy olyan erő, amely itt működik közöttünk, és sikeresen szervezi a társadalmat ebben az évszázadban. Sőt, már a múlt században is volt. Úgyhogy én ezzel érveltem, hogy olyan kötélbe kell kapaszkodnunk, amely erős és nem szakad el, és ilyen például ez a keresztény mozgalom. Ennek alapján kell pártot szerveznünk. És elég keményen áll még ma is a mozgalom. Az Együttélés, az ugye gyöngébb most.

– *És hogyan alakult a viszonyuk a szlovák kereszténydemokratákkal?*

– A lehető legrosszabbul. Én nem is találkoztam a Čarnogurskýval. A Čarnogurský volt nálam, de még akkor én nem voltam se képviselő, se semmi, még a forradalom előtt, 89 augusztusában. Ott a másik szobában beszélgettünk, adtam neki ajándékba az egyik könyvem is, el is vitte. S a Mikloško is vele volt. És nagyon kellemesen, jól beszélgettünk, értettük egymást, és mondtam, hogy a magunk részéről támogatnánk minden mozgalmat. De még akkor

nem volt forradalom, utána jött minden csak. Szóval akkor találkoztam vele, és később nem.

– *Nem is próbáltak tárgyalni?*

– Nem, valahogy nem. Ők megijedtek tőlünk. Ők – a Čarnogurskýéknak énszerintem az volt a nézete, hogy vigyázni kell arra, nem elveszteni a szlovák társadalmat, mert ha a magyarokkal kezdünk barátkozni, akkor leégünk a politikában. Ezt én csak gondolom, de ez lehetett nekik az alapállásuk. És van is ebben valami. Mert annyira sovínisztára van nevelve a szlovák társadalom manapság, ugye, hogy ha ők elkezdtek volna komolyan, mondjuk, egyetérteni a magyarokkal, akkor meg is bukott volna a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom a választáson. És ezt ő tisztán láthatta, a Čarnogurský is. Ezért vigyázott arra, hogy főlösképpen ne barátkozzon velünk. Ugye bizalmas kis beszélgetések voltak, de valami egész komoly összeövetel nem. Mondom, hogy voltak nálam kétszer, amikor még forradalom se volt, de mikor már lett forradalom, és ők is képviselők voltak, meg én is, pártvezérek, akkor már nem találtak meg engem.

– *Őnök sem próbálkoztak kapcsolatot teremteni?*

– Voltak olyan kezdeményezések, de olyan egyéniek csak, ismerkedtek, de olyan komoly kapcsolat nem volt, hogy leültünk volna beszélgetni, hogy segítsük egymást, és hasonlók. Az szóba se került, soha. A Žilizi, az emellett volt, de hát ő mindig túlméretezte a dolgot, mindig olyat akart, amit pont akkor még nem lehetett intézni abban a formában, ahogy ő akarta.

– *Most már jobbnak látja az együttműködés esélyeit?*

– Fogalmam nincs róla. Nekem már nincs semmi kapcsolatom velük. Bugárral néha levelezünk, karácsonyi üdvözletet küldünk, de nem tudok semmit. Ha egy kis aktivitást mutatnék, hogy elmennék, akkor hívnának is, de hát elmúltam már hatvan éves, negyedszázada. Tudja, hány éves vagyok? Nyolcvanöt leszek. (...) No, mondok valamit. Ez az összetűzés és ez a harc köztünk és az Együttélés között, az elég éles volt azért. De igyekeztem én is tompítani, és ők is, úgyhogy sikerült úgy elhallgattatni saját magunkat. Nekem az alpnézetem az volt, és ez most is megvan, amit előbb is kifejtettem, hogy ez egy nagyon komoly alapja a politikai szervezkedésnek, a kereszténység. És mikor megalakult ez a demokrácia, mondtam, gyerünk a kereszténységbe kapaszkodni! Ez egy nagyon jó eszköz annak is, aki teljesen istentelen. Ezt támogassa, mert a nép ebben hisz, és ezt kell átadni a tömegeknek. Nem pedig kitalálni mindenféle frázisokat, amik úgy is csak egy-két hónapig léteznek, egy-két évig, aztán eltűnnek. De már a múlt században volt kereszténydemokrata mozgalom. Ennek utánanézettem, és láttam, no és nagyon erős volt, ugye, a két háború között, a Keresztényszocialista Párt, Esterházy János.

– *Még a végén azt kérdezném meg, hogy mik voltak a doktor úr elképzelései 89-ben, amikor kiderült, hogy komoly változások várhatók?*

– Ha már őszintén beszélünk – nem hittem el, hogy megbukhat a kommunizmus egy forradalommal. Én nem hittem el. Én meg is mondom most mindenkinek, én még 1989 – még augusztusban, amikor itt voltak Čarnogurskýék, még arról beszélünk, hogy a kommunista rendszerben hogyan lehet majd a keresztény mozgalmakat szervezni stb. Én akkor kezdtem hinni abban, hogy tényleg egy komoly erő kerekedett felül, mikor már képviselő lettem, és láttam, hogy itt már tényleg fölbomlott minden. Ugye, a kommunizmus hetven év óta keményen odavágott mindenkinek, és azt hittük, hogy jön a nagy, kemény ütés miránk is. És ha nem volt Sztálin, volt Bulgaryin, vagy kicsoda, egyszer csak ránk törnek, és vége lesz a nótának. És nem történt meg. Mert közben bomlott a szovjet is. Az volt a szerencsénk. Ha nem lett volna ott is bizonyos bomlás, Moszkvában, akkor azért ránk törtek volna. Nem lett volna demokratizálódás. Na de én abba nem láttam bele, hogy Moszkvában is történik valami, ugye. És azon csodálkoztam aztán, hogy megy minden, nem csinálnak ellenünk semmit. Hát akkor folytassuk! Aztán már 90-ben, az első hónapokban, már eszembe se jutott, hogy félni kell Moszkvától. 89-ben, akkor olyan tanácstalan voltam. És tudatlan főleg, fogalmam sem volt róla, arról, hogy hát most ez sikerülhet itt egy ilyen mozgalmat, vagy nem sikerülhet, ezt fogja Moszkva tűrni, vagy nem fogja. Talán ez hiba is volt, hogy soha nem tájékoztatták a világot arról, hogy micsoda erők vannak náluk, hogyan kormányoznak, ki megbízható és kinek. Nem, az egy olyan titokzatos népség volt, az egész szovjet hatalom. És aztán úgy képzeltem, hogy jön majd a nagy csapás, mint 68-ban Csehszlovákia ellen, meg a magyarok ellen 56-ban. Mert jöhetett volna, ha más rezsim lett volna Moszkvában. De bomlásnak indultak ők is, és azt hiszem, hogy annak köszönhetünk mindent. Képzeljük el, ha nem indul bomlásnak, és egy jó sztálinista garnitúra van! Akkor olyan vígan „súdurok” vagyunk most is... Úgyhogy tulajdonképpen megnyertünk egy világháborút. Azzal, hogy a szovjet lebukott abban a lehetőségében, hogy meghódítsa Európát. Nekik voltak ilyen terveik. Egész biztos. Az Atlanti óceánig el akartak menni. Én olvastam erről sokat, de tényleg, komolyan, orosz kommunisták is azt vallották, hogy nincs más megoldás, az Atlanti óceánig kell menni. De azt elfelejtették, hogy Németországot is csak angol-amerikai segítséggel verték le, hogy már a németek mentek volna Moszkváig, hogyha nincs angol-amerikai erő. Én különben németpárti voltam a háborúban.

– *Miért?*

– Azért, mert az orosz aztán nem vártam. Én azt mondtam, hogy akármit csinál ez a német, de mégiscsak európai kultúrnépség, de ha ránk tör ez a ruszki, hát hogy abból mi lesz, azt el nem tudom képzelni. Az a baj, hogy nagyon buta volt a propagandájuk. Annyira jókat mondtak, amit az ember nem hihetett el. Ha megmondták volna az igazat, hogy mi ment Moszkvában, ez és ez, hogy itt erőfeszítéseket tenni és átszervezni a társadalmat, ezt is lehetne, de nem. Csak a nagy dicsőség, a nagy Sztálin, stb., Molotov – ettől megijedtem. Persze hogy a német uralom se lett volna jó. A németek meg nem tudták lemérni, hogy mit lehet még, és mit nem lehet már. Érdekes, mikor katona voltam – mert én katona is voltam – németekkel sokkal találkoztunk. És úgy beszélgettünk. Hát valamelyik tudott németül, hát... Érdekesek voltak, volt némelyik, aki teljesen elítélte Hitlert. Hogy az marhaság, hogy nem nyerhetjük meg a háborút. Evés közben

mondom neki, hogy a háborút, ha megnyertük – édes uram, mein lieber, azt mondja, ezt a háborút mi nem nyerhetjük meg. Szóval tudták, a tisztok tudták, hogy ezt a háborút elvesztik. Mindenesetre még mindig jobb volt ez a második világháború félig-meddig német uralommal, mintha ránk tört volna a kelet, az orosz, már a század elején, és bekebelezett volna. Akkor már magyar nem is volna itt nagyon. Nemigen.

– *A csecsenek is túléltek...*

– Csak a csecseneknek nincs annyi ellenségük, mint nekünk. Román, jugoszláv, szlovák, cseh, mind arra ment volna, hogy ezeket most már pusztítsuk ki.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

Együttélés-MKDM egyeztetés – Rózsa Ernő, Szabó Rezső, Janics Kálmán, Csáky Pál és mások
(Fotó: Fórum Intézet archívuma)

JUHÁSZ R. JÓZSEF

1963. július 18., Párkány. Költő, intermédia művész, grafikai szerkesztő. Az érsekújvári elektrotechnikai szakközépiskolában érettségizett (1982). Egyik alapítója és vezetője volt az 1987-ben létrejött érsekújvári Stúdió érté kortárs művészeti társulásnak, a rendszerváltás idején részt vett a Független Magyar Kezdeményezés megszervezésében, 1990-ben a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó létrehozásában. 2000-ben egyik alapító tagja és vezetője a Kassák Intermediális Kreativitás Központnak.

– Kezdjük azzal, hogy a családi háttéréd milyen, milyen iskolákat végeztél, honnan származol és hogy kerültél Érsekújvárhoz?

– 1963-ban születtem Párkányban, Kéménden nőttem fel, 15 éves koromban kerültem fel Érsekújvárhoz az elektrotechnikai szakközépiskolába. Négy évet lehúztam, itt is laktam, tehát gyakorlatilag 15 éves koromtól vagyok érsekújvári. Következett pár nyári hónap a fater mellett villanyszerelőként, aztán Pozsonyba mentem energetikusként dolgozni a ZSE céghez, akkor ismerkedtünk meg veled (Tóth Károly), akkor jelent meg az első versem is az *Irodalmi Szemlé*ben. Most már talán megfejtethetlen, de lehet, hogy valaki tudja, ki adta oda Balla Kálmánnak, ez még az Iródia előtt volt, 1983 nyarán. 1983-ban összesen nyolc hónapot húztam le Pozsonyban. Jártunk a JAİK-ba, aztán így Hodossy Gyula hívott haza Érsekújvárhoz. Nyolc hónap után, 83-ban hazaköltöztem, illetve visszaköltöztem Érsekújvárhoz, és azóta is itt élek. Szüleim: apám villanyszerelő volt, anyám pedig szőlész. Apám idén januárban halt meg, anyám nyugdíjazásáig szőlész volt. Két testvérem van: öcsém pék, húgom ápoló Lekéren, a pszichiátriai intézetben, úgyhogy a jövőm be van biztosítva... Iskolák: hétszer felvételiztem a középiskola után egyetemekre, az első két alkalommal kibernetika szakra nem vettek fel, és az összes többi jelentkezésemet már a pozsonyi egyetem magyar

szakára adtam be. Oda Csanda Sándor miatt nem vettek föl. Még egy próbálkozásom volt jóval később, a kommunikációs szakra, Pestre, de nem vettek fel. Egész konkrétan: nem csináltam meg a felvételit, mert a meghívót a felvételire elküldték a címemre, a Jazdecká 20., Nové Zámky címre, csak éppen Szlovéniába. Így csak egy nappal a felvételi előtt kaptam kézhez, így esélyem se volt. 1984-ben nősültem, 1985-ben született a lányom és 1988-ban a fiam. Feleségem főnevelő. A lányom logopédusként dolgozik Pesten, emellett a második diplomájára készül pszichológiából; a fiam pedig nemzetközi kommunikáció szakon tanul Budapesten, a BKF-en, most lesz harmadéves.

– *A családban és az iskolában milyen irodalmi hatások értek? Hogyan lett belőled költő?*

– Anyám örök életében rengeteget olvasott. Több mint valószínű, hogy ez innen jön. Nekem az első irodalmi próbálkozásom gyerekkoromban, tizenévesen volt, akkor írtam az első sci-fimet. Sci-fiből komoly gyűjteményem volt, tizenéves koromban végigolvastam az összes tudományos-fantasztikus könyvet, a Kozmosz-könyvektől kezdve, az volt a csúc, azt szerettem, és aztán egyre komolyabb irodalmat kezdtem olvasni. Középiskolában ez egy kicsit abbamaradt, az első egy-két évben reál beállítottságú voltam. Majd harmadiktól kezdtem ilyen szöszszöneteket írni a sulinak összejövetelekre, humoros szövegeket, már a szalagavatón is ez volt az egyik műsorszám, elmondtam a négy év történetét. A negyedik év végén már kezdtem versekkel jelentkezni. 81-82-ben írtam az első dolgaimat. Aztán egész korán bekapcsolódtunk az Iródia mozgalomba, addigra már megjelent az *Irodalmi Szemlé*ben egy-két versem. És aztán ez jött folyamatosan. Az, hogy most mivel foglalkozom, az Iródiának köszönhető, mert szerintem erre az egész generációra hatással volt. És a vége felé, sőt talán nem is a vége felé, hanem egy – másfél év után aztán, mivel itt éltem Érsekújvárott, együtt csináltuk Gyulával az egészet, együtt szerveztük, már olyan embereket is tudtunk hívni, akik jobban érdekeltek. Az avantgard irodalmat be tudtuk hozni az Iródiára. Voltak itt Petőczék (Petőcz András), elhoztuk Cselényit (Cselényi László), megismerkedtünk a Magyar Műhelyesekkel, és Szkárosi Endrével, és gyakorlatilag az Iródia után – ami 83-86 között volt – mindjárt meg is alakítottuk a Stúdió értét, ahol már kizárólag alternatív művészettel foglalkoztunk.

– *Mit jelentett az, hogy téged a Hodossy Gyula hazahívott Pozsonyból?*

– Gyula állást kapott a Csemadokban és kitalálta, hogy összehívja a fiatal tollforgatókat Csehszlovákiából. Tudta, hogy ide jártam iskolába és embereket keresett, akik ebben segítenek neki. Nekem a pozsonyi nyolc hónap azzal telt, hogy sokat jártunk a JAİK-ba, de a munka maga nem érdekelt. Végül is, utána néztem a lehetőségeknek, Gyula is talán valamit segített, s onnantól kezdve fűtő voltam, gyakorlatilag egy-két hónap kivételével. Fabó Tibivel meg a Farkas Icával hármásban béreltünk egy lakást, ott laktunk egy évig együtt. Az is egy szép időszak volt. Az egész Iródia ott lakott. Tehát így hívott haza. Hazajöttem, és aztán kezdtük szervezni az Iródiát.

– *Miből állt a szervezés?*

– Meg kellett szólítani az embereket. Össze kellett szedni valamiféle támogatókat, tehát jártunk jegyeket árulni, cégeknek, szakszervezeteknek. A Csemadok egyébként klubként felvállalta az egészet 83-ban, és azt hiszem, mindjárt az első találkozóra is tudtunk kiadni nyomtatott füzetecskét versekkel, irodalmi szövegekkel, meg biztosítani mindazt, ami egy ilyen rendezvény szervezésével jár.

– *Mit jelentett számokra az Iródia?*

– Hát az Iródia nekem nagyon-nagyon sokat adott. Szerencsém volt, de azt hiszem, az egész társaság így volt ezzel, hogy nagyon jó időben jött. Tehát akkor, amikor egy új csapat jelentkezett, egy fiatal csapat, huszonévesek voltunk mind, és akkor kaptunk egy olyan lehetőséget Gyulától meg az újavári Csemadoktól, hogy komolyabban foglalkozhatunk irodalommal: tehát nem azt olvasom, ami véletlenszerűen a kezembe kerül, hanem tudok beszélgetni a saját dolgaimról korombeliekkel vagy idősebbekkel, hozzáértőbbekkel, ráadásul bele tudok szólni abba, hogy milyen legyen a program, sőt szerkesztésből, füzet szerkesztésből is kaptunk leckéket. Tehát az irodalmi életbe vezetett be minket az Iródia.

– *Ez mozgalom is volt...*

– Azt hiszem, a nevében is benne volt a fiatal irodalmárok országos mozgalmátalan, nem is vagyok benne biztos. Nem hiszem, hogy ezt mozgalomként fogtuk volna föl. Inkább egy nagyon jó csapat volt, és vittük mindenhol az Iródiát: akkor még nagyon jól működtek a nyári művelődési táborok, mindenütt ott voltunk, és jó csapat voltunk. Jó volt Iródiásnak lenni. Bárki, aki kapcsolatba került velünk, aztán eljárt az Iródiára.

– *Honnét verbuválódtak?*

– Az egész országból. Tehát Prágától kezdve Királyhelmeig, nagyon sok helyről jöttek a fiatalok, s biztos, hogy a negyedévenkénti találkozókra mindig mindenki eljött. Már ebből is látszott, hogy jó a csapat, jó ott lenni, ki nem hagyta volna senki! És hát nagy sörözések voltak, természetesen huszonévesként nagy filozófiai dumák világmegváltásról, stb. Meg a legfontosabb, hogy a találkozón mindenki felolvasta a verseit, és arról Balla Kálmánék, Grendelék Lajosék, Tóth Laciék és még mások a már ismert irodalmárok közül elmondták a véleményüket. Meg persze a kortársak, így véleményformáló csapat is volt az Iródia. És nem kevésbé fontos volt az, hogy irodalmat, könyvet adtak a kezünkbe. Olyan könyveket, melyekhez egyébként nem tudtunk volna hozzájutni vagy nem biztos, hogy hozzájutottunk volna, vagy nem biztos, hogy a kezünkbe kerültek volna.

– *Ez nem tiltott irodalom volt?*

– Lehet, de nem az volt a szempont, hogy megengedett vagy tiltott irodalom-e, hanem a szempont mindig is a minőség volt. És ez az Iródián is látszott. Ugyanúgy szlovák, cseh vagy más nyelvű irodalmat is a kezünkbe adtak, ami aztán oda vezetett, hogy ez volt az első olyan irodalmi generáció, akiknél nem volt fon-

tos a magyarkodás és nem a csehszlovákiai magyar költők voltak a példaképek, hanem az európai minta volt az, amire mi kapcsolódni szerettünk volna, és talán sikerült is néhányunknak.

– *Tehát nem nemzetiségi irodalomkör volt, hanem...*

– Igen, ezt nagyon korán kimondtuk. Emlékszem, nagyon korán elhangzott, hogy szakítsunk a csehszlovákiai magyar irodalommal mint példaképpel, követendő vonallal, egyáltalán a kisebbségi léttel, és hogy íróként az a feladatunk, hogy az Irodalomban vegyünk részt, nem pedig a csehszlovákiai magyar irodalomban.

– *A közéleti vitákban az Iródia részt vett?*

– Hát én azt hiszem, hogy hivatalosan erre nem volt lehetőség, de mindig beszélgettünk közéleti dolgokról. Ha programszerűen nem is beszélünk a politikáról, de egymás közt mindig is szó ezekről a dolgokról. Úgy emlékszem, Krausz Tivadar generálta a vitákat, neki az apja volt filmes vagy ilyesmi, ő hozott magával olyan szemléletet és látásmódot, ami teljesen idegen volt akkor a csehszlovákiai magyar közéletben. Rajta keresztül indult el valami... Aztán később persze jött másfajta dolog is. Ilyenek voltak a párizsi Magyar Műhelyesek és az avantgard irodalom, Szkárosiék és Petőczék.

– *A Magyar Műhely hogyan jutott el ide, Csehszlovákiába?*

– Én azt hiszem, Cselényin keresztül. Azt hiszem, 86-ban tiltották be az Iródiát, egyenes kapcsolatunk 86-ig nem volt a Műhellyel, de 87-re már egészen konkrét kapcsolat alakult ki, tehát már személyesen ismertük egymást. Ez a kapcsolat az Iródia alatt indult, gondolom, küldözgettük az anyagokat, már nem emlékszem rá. Akkor már voltak vizuális költészeti dolgaink és az egyedüli fórum a *Magyar Műhely* volt, ahol ezt publikálni lehetett. 1987-ben Magyarországon már több helyen, több ilyen alternatív folyóiratban közöltem vizuális költészeti dolgokat. Teljesen biztos, hogy az Iródiából, belülről indult.

– *A betiltás mit jelentett az Iródiának?*

– Hát ez nagyon zúros időszak volt, ahogy én emlékszem rá. Ezt talán az újbáron és Gyulán kívül nagyon kevesen élték át vagy tudják elképzelni, mi ment itt. Gyulát napi szinten zaklatták, ennyi. A Csemadokon belül mindig megpróbáltak beleszólni a dolgokba, kirúgták a munkahelyéről, megverték őt az utcán, tehát egészen durva dolgok is történtek. Megpróbálták az egész rendezvényt betiltatni – a Csemadokon keresztül, mert akkor még kellett egy fedőszerv és a Csemadok teljes mértékben felvállalt minket. Gémesi Karcsi volt akkor a Csemadok elnöke, ő nagyon sokat tett azért, hogy ez három évig működhetett. Sokkal előbb betiltották volna, ha tehetik. Aztán Gyulának el is kellett mennie Érsekújvárból, utána még talán egy évet volt itt, vagy talán annyit se. Én úgy tudom, hogy már eleve azért jött Érsekújvárra, mert Dunaszerdahelyen már zúros volt a háttere, semmit nem tudott csinálni, egyszerűen elzavarták Dunaszerdahelyről, Újbárra viszont Gémesi Karcsi hívta őt. Ő adott munkát és lehetőséget

neki a Csemadokban. A betiltás konkrétan azt jelentette, hogy 86 szeptemberében jött valami levél, amivel egy tollvonással betiltották az Iródiát. Nekünk az úgy jött le, hogy szeptemberben valamikor megvolt az Iródia találkozók, utána megtudtuk, hogy nem lehetünk többet a Csemadokban, nem volt helyünk, ahol találkozhattunk volna, bár még összejöttünk párszor utána, aztán Balla Kálmánék próbálták az *Irodalmi Szemle* mellett ezt a Fiatal Írók Körét létrehozni és az egész Iródia mozgalmat oda csatolni. Addigra már a három év alatt nagyon sok publikáció volt mögöttünk, már egy erős csapat voltunk. Nem véletlenül tiltották be. És mellékletként az *Irodalmi Szemlé*ben ez a társaság folytatta még egy-két évig. Azt hiszem, a Fiatal Írók Körét is betiltották vagy nem tudom, mi történt vele, nem hiszem, hogy egy vagy két évnél tovább működött.

– *Még azért a Főnix Füzetek megjelentek a Madáchban.*

– Ez már nem a mozgalom eredménye, hanem az egyéneké, akiknek volt publikálható és vállalható anyaga. Mert azért a cenzúra működött. Először a *Próbaút* jelent meg, tizenegyen szerepeltünk benne, utána pedig, pár ember kivételével mindegyikünknek jelent meg könyve a *Főnix Füzetek*ben.

– *Az Iródiában volt egy néprajzi szekció, meg azt hiszem, képzőművészeti is.*

– Volt képzőművészeti, néprajzi, tudományos, ezeknek jelentek meg külön-külön füzetek. Liszka József vitte a néprajzi szekciót az Iródián belül, ott is egész komoly csapat volt, akik kifejezetten néprajzzal foglalkoztak. Azt hiszem, nem is egy füzet jelent meg. A tudományos szekciót talán Jávorkáék csinálták, ha jól emlékszem, legalább is Jávorka Tomi ott volt. A képzőművészeti szekciót Németh Ilona szervezte. Már az utolsó *Iródia-füzeteknek* is ő tervezte a borítóját és az elrendezését. Farkas Ica és többen is részt vettek még ebben. Tehát ezek mind működő szekciók voltak, hiszen a publikáció is mutatja, hogy komoly munkát végeztek, ki tudtak hozni egy-egy ilyen füzetet. Ezek nem is kis füzetek voltak, ráadásul, a vége felé egész komoly füzetek jelentek meg. Más ilyen szekcióról nem tudok.

– *Az Iródiának az utolsó ilyen akciója, az azt hiszem, szintén képzőművészeti volt Csicsón. Emlékszel te arra? Nagy Géza, aki máig is ott él, most, ha jól tudom, egy szoborcsoporthoz készített Csicsón. Ő szervezett egy illegális kiállítást a kastélyban, Csicsón. Azon te nem voltál ott.*

– Nem voltam. Nem emlékszem rá. Németh Ilona mesélt erről, de majdnem biztos, hogy nem voltam ott ezen az akción.

– *Az Iródia megszűnt, Gyula elment Érsekújvárból, s akkor ti mihez kezdtetek, te mihez kezdtél?*

– Tehát 86-ban szűnt meg. 87 márciusában volt Kassák Lajos születésének a 100. évfordulója, és még az Iródián belül indítottunk el – indítottam el – egy mail-art akciót, de akkor már komoly kapcsolataim voltak Pesten az alternatív irodalmi élettel, az *Új Hölgyfutárral*, az *Aktuális Lappal*, a *Médium-Arttal*, a *Böl-*

csész *Index* körüli dolgokkal, a *Jelenlét*-nél Petőcz Andrásékkal és ebben nagyon sokat segített Galántai Gyuri. Úgy kerültem el akkor Galántai Gyurihoz, hogy mentünk címekért azzal, hogy megcsináljuk a Kassák Mail-artot. Tehát a 100. születésnapjára. Megszólítjuk a világ képzőművészeit vagy művészeit, mert ugye a mail-art az nem értékközpontú művészeti irányzat, bárki részt vehet benne. És ő adott egy csomó címet, ott másoltam napokon keresztül a címeket, akkor még nem volt fénymásoló meg ilyesmi. És még innen adtam fel Érsekújvárból, és azt hiszem, még az Iródiától a levelet, amely kiment 500 címre, a világ 36 országába azzal, hogy a születésnapot Kassák szülővárosában megünnepeljük egy mail-art kiállítással. S közben betiltották az Iródiát, de a képek közben már érkeztek az otthoni címekre, a Jazdeckára. Eredetileg a Csemadokban terveztük a kiállítást, ám a betiltás miatt erről szó sem lehetett. De az év végéig, azt hiszem, a közvetlen betiltásig nagyon sok minden megérkezett. Hatalmas reakciót váltott ki! A mail-artnál azt kell tudni, hogy általában 10 százalék jelentkezik. Annak idején az már egy komoly eredmény volt, hogy itt az 500-ból 302 ember reagált rá!

– Ezek nem csak magyarok voltak?

– Ezek egyáltalán nem magyarok voltak: a magyarországiakon kívül szlovákok, csehek is, Eduard Ovčáčekék innen, Csehszlovákiából. Az alternatív művészethez tartozó művészvilág jelentkezett Szlovákiából is. Tehát Dezider Tóthék, Ján Budajék, Rudo Sikoráék, az ehhez a körhöz tartozó képzőművészek is részt vettek ebben a mail-artban. Elsősorban külföldiek voltak, köztük nyilván magyarok is, de sok szlovák is. A sok azt jelenti, hogy a 300 közül 20 magyar, 5-6 szlovák, pár cseh. A világ minden tájáról érkeztek az alkotások. Emlékszem, hogy Görögországból egy köbméteres plasztik doboz jött, amibe bele volt építve egy kis installáció. Ezt annak idején komoly probléma volt megszerezni a postától. Végig kellett menni az összes vámon, a küldeményt mindenki leellenőrizte. De hát nem értették, mi az, úgyhogy nem volt gond. Aztán Krausz Tivadar segített: már Budapesten lakott, oda nősült és a Fehérvári út környéki lakásuk volt a találkozóhelyünk, akkor ráadásul már a *Kapunál* volt, amelyet, ha jól tudom, Brády Zoltán szerkesztett, szóval Tivadar ott dolgozott vagy haverkodott vele, nem tudom, mindenesetre az ő segítségével aztán kiküldtünk egy újabb adag mail-art felhívást és akkor már budapesti címet adtunk meg. Ő segített abban is, hogy Budapesten 87 márciusában meg tudtuk csinálni a kiállítást. Ehhez az kellett, hogy az ide érkezett anyagokat át kellett csempészni Magyarországra, mindenféle lengyel vonatokkal vittük át, mert a lengyel vonatokban a lengyel gazdasági turistákat ellenőrizték, minket nem. Abban még Tóth Anikóék segítettek, tehát vittük át nagy csomagokban a megérkezett műveket. Hál'istennek mindent sikerült minden probléma nélkül átvinni. Ott meg egy Teszársz Károly Vasas Művészegyüttes és Ifjúsági Ház vagy valami ilyesmi nevezetű helyen vállalták föl a kiállítást és a katalógusát is ráadásul. Bár a katalógusra Krausz Tivadarral szereztünk pénzt, az is egy sztori volt. Miután minket itt betiltottak Szlovákiában, föltételezem, hogy ismerniük kellett volna a magyar titkosrendőröknek is a Krausz meg a Juhász nevet, de minket ez egyáltalán nem foglalkoztatott, egy percig a fejünkben meg nem fordult, hogy bárki is figyelhet, vagy ha figyelt is, nem érdekelt, nem volt téma. Bementünk a pénzügyminisztériumba és mondtuk, hogy mi szlovákiai vagyunk, de Pesten akarunk egy katalógust kiadni Kas-

Karsay Katalin, Juhász R. József, Szőke Edit és Öllös László 1989. november 25-én a magyar szervezetek találkozóján a Csemadokban. (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

sák születésnapjára. Aztán átirányítottak egy másik ajtóba meg egy harmadikba, aztán találtunk egy államtitkárt, aki azt mondta, hogy ezt elintézi nekünk, hasonló gondolkodású volt, föltételezem.

– *A nevére nem emlékszel?*

– Nem, sajnós nem, jó lenne, ha emlékeznék. Ez már többször megfordult a fejemben, de nem emlékszem. Szerintem akkor sem tudtam a nevét. Mert csak egyszer voltunk nála, akkor is mentünk ajtóról ajtóra, onnan telefonált ez az illető a Vasas Művelődési Ház igazgatójának és nekik küldték át a pénzt, és abból aztán csinálták meg ezt a bizonyos katalógust 500 számozott példányban. Azóta már interneten egy csomó helyen keresik. Fontos dolog volt annak idején. Meg hát nagyon nagy anyag, háromszáz műalkotás érkezett be. Aztán Tivadarral még szerkesztettünk ott hozzá irodalmi részt is. Meg volt egy nagyon jó megnyitója is, már akkor voltak ott ilyen kis utcai jelenetek, be volt borítva két kiló tollal az egész előtér, csak azon keresztül lehetett bemenni. Azt tudom, hogy a takarítónők szentségeltek reggeltől estig, mert bársonyülések voltak ott, és az összes toll beleragadt az ülésekbe. Azt hiszem, ott találkoztam először 87 márciusában személyesen a párizsi Magyar Műhelyesekkel. De ott voltak Kassák kortársai, akik még ismerték Major Ottót. Rádiófelvételeket hallgattunk meg Kassák Lajos hangjával és ki volt rakva az egész kiállítás. Ez történt az Iródia után, ez volt az első akció, rengeteget foglalkoztunk vele, nagyon nagy munka

és nagyon nagy szervezés volt. Közben egyre jobban megismertük ezt a csapatot, akik szervezkedtek Magyarországon az alternatív művészetben, és hát kedvet is kaptunk hozzá. És a következő dolog – még mielőtt a Stúdió érté ugyanabban az évben megalakult volna – az volt, hogy Németh Ilonával körbejártuk azokat a képzőművészeket, akik nem vettek részt a hivatalos képzőművészeti életben, tehát műtermekben állítottak ki, meg másokkal találkoztak. Budajt így ismertük meg. Interjúkat készítettünk szlovák és magyar képzőművészekkel, amit az *Irodalmi Szemlében* publikáltunk. Tehát Jovánovics Györggyel, Mauer Dórával, Viktor Hulíkkal, Dezider Tóthtal, nem tudom, ki mindenki volt még, szóval ez hónapokon keresztül ment ugyanabban az évben, s ennek eredményeképpen – mert őket meg is látogattuk személyesen, megismertük a műtermeket – megismertünk egy másfajta képzőművészeti életet, másfajta képzőművészeti tevékenységet, s akkor döntöttünk úgy Ilonával, hogy ezt meg kell osztani másokkal is, mert nálunk – főleg a csehszlovákiai magyarság körében – semmi hasonló egyáltalán nem volt. Akiiket közben megismertünk – akcióművészeket, képzőművészeket –, áthívtuk egy-egy előadásra ide, Érsekújvárra, Dunaszerdahelyre, Somorjára, Pozsonyba a JAIK-ba, ahova csak tudtuk. Így hoztuk el például – még a Stúdió érté előtt – a 180-as csoportot Pozsonyba. Ez volt talán az első ilyen rendezvény, még a JAIK-kal szerveztük meg. Ők is benne voltak, és nem is a JAIK-ban tartottuk, hanem valahol Pozsonyban: egy pincehelyiségre emlékszem, de nem tudom, hol volt. Ez volt az első ilyen rendezvény a *Kassák* mail-art után. Azt hiszem, ez is megelőzte még az interjúkat. Aztán így, 87-től megalkotottuk a Stúdió érté Mészáros Ottóval, Németh Ilonával és Simon Attilával (ő pár hónapig volt csak benne, mert aztán átköltözött Magyarországra és máig ott él és dolgozik, biokémikusként). Kifejezetten experimentális művészeti irodalmi csoportot akartunk létrehozni, amit véghez is vittünk. És mentek ezek az előadások.

– *Honnan a megnevezés?*

– Mindent kipróbáltunk, olyan nevek jöttek elő...! Máig emlékszem, ezeket grafikailag is tervezgettük Ilonával is, Ottóval is, találgattuk a neveket, próbáltuk, hogy cseng, hogy nem, milyen nevet adjunk neki, aztán végül is valahonnan jött ez a Stúdió érté.

– *Miből állt a tevékenysége az Stúdió érté-nek?*

– Az elején az egyetemi klubokba vittük ezeket az előadásokat. És ez már az Iródiának volt az egyenes következménye, hogy nem magyarokat vittünk, hanem egyfajta irányzatot, egyfajta művészeti elképzelést, amibe számunkra ugyanúgy beletartozott Tomáš Ruller Csehországból, mint Márta István Magyarországról. A Fekete Dobozosokat is így ismertük meg, Márta Istvánon keresztül. Tehát mindjárt a legelején létezett Bódy Gábornak az *Infermentál* című videofolyóirata, egy kísérleti videofolyóirat, akkor fölveltük a kapcsolatot a Filmstúdióval, ahol kísérleti filmeket készített, Bódy Gábornak is ott jelentek meg az első filmjei. Ott dolgozott Márta István meg a Feketedobozosok, tőlük kölcsönöztünk ki filmeket, és ezeket vetítettük itt nálunk. Ezek olyan filmek voltak, amelyek nem kerültek hivatalos forgalomba. Tehát ez már kifejezetten más kultúra volt. Nem tiltott, de

inkább, mondjuk, a megtűrt kategóriába tartozott. Mi ezt a kultúrát hoztuk át. Zenéből ugyanezt, Patachich Ivánt elhoztuk, azóta már nem él... Ő az egyik első elektroakusztikai zenész volt Magyarországon, nagyon jó nevű zenész, rajta keresztül megismertük a pozsonyiakat, mert ő rengeteget járt Pozsonyba, nagyon jók voltak a kapcsolatai. Ráadásul a pozsonyi elektroakusztikai stúdiónak nagyon jó neve volt a világban. Így ismertük meg aztán Ďurišekat (Juraj Ďuriš). Máig ott vannak Pozsonyban és folytatják az elektroakusztikai stúdiót. Őket is ugyanúgy elhívtuk. Nem érdekelt bennünket, hogy kifejezetten csak magyar előadókat hívjunk. Mentek ezek a havi előadások mindenfelé Brünmben, Prágában, tehát egyetemi klubokban, mindenhol. Kiadtunk – még az első fesztivál előtt – egy katalógust, amelyben publikáltuk azokat, akik jártak velünk előadásokra. Azok voltak benne, akiket az előbb említettem. Nagyon szép kis kiadványt sikerült készítenünk. És akkor én itt, Érsekújvárbán, már az egyik barátomon keresztül – ez most érdekes lesz –, bejártam az OKVTČM (Okresný klub vedecko-technickej činnosti mládeže) klubba. Ez azért volt számunkra érdekes, mert ott 87-ben voltak számítógépek! És mivel annak idején vizuális költészettel foglalkoztam, nekem az egy kincsesbánya volt... Ugye, számítógéppel egész érdekes dolgokat lehet csinálni, sőt, még ki is lehet nyomtatni. Így aztán folyamatosan bejártunk ebbe a bizonyos klubba. Ráadásul, mivel ez az OKVTČM egy hivatalos szervezet volt – azt hiszem, hogy a SZM-nek egyik klubja –, fölvállalta ezt a bizonyos első katalógust, meg az elején a Stúdió érté-t is. Ők tették hivatalossá, mást nem lehetett tenni, és ráadásul itt volt a Csemadok. Akkor még ott dolgozott Gémesi Karcsi és ő fölvállalta a Stúdió érté-t. Ugye teljesen más dologról volt szó, képzőművészet, zene és egyebek, nem csak irodalom, így valahogy visszaszivárogtunk a Csemadokba. Miután végigmentünk ezeken az előadásokon, ez tartott 87 szeptemberétől-októberétől 88 tavaszáig, addig eljutottunk oda, hogy hívjuk össze ezeket az embereket egy fesztiválra. Ezt meg is csináltuk. Addigra az OKVTČM és a Csemadok fölvállalt minket, tehát hivatalosan is meg tudtuk szervezni. Megint mentünk a szakszervezetekhez jegyeket árulni és egyebek, ebből ki tudtuk fizetni a katalógust meg ilyeneket, így 88 júniusában összehoztuk az első fesztivált. Erre azokat hívtuk meg, akik már előzőleg szerepeltek az egyetemi klubokban. Nyilván jöttek többen is: Rudo Sikora, Milan Adamčiak, megjelent a szlovák alternatív művészeti élet, Ján Budaj is ott volt az első fesztiválon is, Dezider Tóth, Michal Kern, már ő sem él, Márta István Magyarországról, Galántai Gyuri Magyarországról, Petőczék, Bíró Jóska, Kelényi Béla, nem fogok mindenkit felsorolni. De ennek már volt koncepciója. Mégpedig az, hogy a magyar és a csehszlovák képzőművészeti életnek nagyon élő kapcsolatai voltak 68 körül. Az emberek személyesen ismerték egymást, ami ugye a konszolidáció után megszűnt. Ez úgy derült ki, hogy nyilván jártunk ide is, meg oda is interjúzni, meg találkozgatni emberekkel és ők kérdezték, hogy mi van a Galántaival, azok meg megkérdezték, hogy mi van a Koller Kálmánnal meg a többiekkel. Ők mind ismerték egymást, mi pedig összehívtuk őket és programszerűen, direkt ezért csináltuk az első fesztivált, hogy ezeket a kapcsolatokat újrateremthessük. Ezt deklaráltuk, ez a katalógusban is benne van. Így jött létre azután az a bizonyos első fesztivál, és a második ugyanúgy. A másodiknak már híre ment, hogy ez olyan rendezvény, amit korábban nem lehetett megszervezni Csehszlovákiában, és egyszer csak Érsekújvárbán meg lehet csinálni... Máig tíz emberből kilenc és fél nem tudja, mi a performansz vagy alternatív művészet,

vagy kortárs zene, zörej zene, amivel mi foglalkoztunk. Egyszerűen kiestünk a fő vonalból, messze voltunk Pozsonytól, meg lehetett csinálni. Így aztán jött a következő fesztivál. Az első fesztivál gyönyörűen lezajlott, nagyon jó akciók voltak, nagyon jó hangulata volt az egésznek, azt hiszem két vagy három napon keresztül folytatódtak, itt, a Csemadok épületében. 1988 volt az, amikor a Magyar Műhelyeseken keresztül meghívást kaptam Szegedre a Poliphonix fesztiválra. A Poliphonixről annyit kell tudni, hogy ez egy máig működő franciaországi alternatív költészeti fesztivál. A legnagyobb nevek alapították és csinálják. A pezsgőgyáros Bernard Heidsick az egyik alapítója, Julien Blaine, Papp Tibor, azt hiszem, máig a Poliphonix szervezői között vannak, és Magyarországon 88-ban már kicsit szabadabb volt a légkör, mint nálunk és át tudták hozni ezt a fesztivált Szegedre. Budapestre még nem, de már Szegeden meg lehetett csinálni. S mivel ismertem a Műhelyeseket, meghívtak erre a bizonyos fesztiválra. Addig már én magam is elkezdtem foglalkozni performansszal, 87 előtt nem foglalkoztam vele aktívan, akkor csak szerveztünk. 87-88-tól aztán már magam is elkezdtem a performanszokat művelni. Meghívtak, bemutatkoztam, a franciáknak megtetszett, és elhívtak Franciaországba 88-ban. Aminek semmi akadálya nem volt, beadtam rendesen a kérvényt, ugye kiutazási engedély kellett, ez volt a Tarascon-i költészeti fesztivál. Egyszerűen kiengedtek, és gyakorlatilag onnantól kezdve vagyok jelen a nemzetközi életben, meg aztán mindegyik fesztiválra hívtak, és ezeken újabb és újabb embereket ismertem meg. Ebből a szempontból ez azért volt fontos, mert addigra volt valamiféle nemzetközi tapasztalatom is. A második fesztivál idején – 88-ban volt az első, tehát 89-ben – már úgy tudtunk fesztivált szervezni, hogy akkorra már részt vettem két fesztiválon és láttam, nagyjából hogyan működik. Ott is természetesen az alternatív vagy a kísérleti költészet témákról volt szó, tehát nem a fő vonalról, a mainstream-ről, tehát ebből a szempontból mindegy volt, hogy Kelet-Európa vagy Nyugat-Európa, mert itt független szervezetekről van szó az egész világon, és ez befolyásolta a második fesztivált is. Ami még befolyásolta – legalább is az Érsekújvári háttérrel –, két dolog volt: az egyik, hogy 89-ben csináltunk egy aláírásgyűjtési akciót magyar iskolák, magyar óvodák érdekében, hogy magyar osztályokat nyissanak. Magyar óvodából alig volt, talán egy magyar óvoda volt, vagy egy se, vagy csak szlovák osztályok voltak az óvodákban. Úgy éreztük, hogy fel kell szólalnunk azért, hogy nyíljanak magyar óvodák, iskolák. Ez egy kicsit másik vonal, de itt éltem Érsekújvárbán, és Varga Imrének az első felesége, Magda volt az, aki ezt főlvállalta szervezésileg is, mert komoly szervezés ment ekörül, meg Nagy Imre. És azt találtuk ki, hogy megírunk egy levelet a pártnak, gondolom, ahova kellett, a járásra, és beleírtuk, hogy szeretnénk, ha minél több magyar iskola vagy magyar óvoda indulna. Szerintem az egész járásról volt szó, mert az elején úgy volt, hogy Újvárbán csináljuk ezt meg, de aztán az egész járásra kiterjesztettük, mert kiderült, hogy az egész járásban problémák vannak a magyar iskolákkal, óvodákkal, 89-ről van szó... Nem, ezt még 88-ban kezdtük és 89 tavaszára lettünk készek az egészszel, ami úgy történt, hogy elkezdtünk aláírásokat gyűjteni, tényleg az egész járásban. Mentünk emberről emberre, egyik vitte a másiknak, ami újdonság volt, s ami meglepte az embereket, az az volt, hogy aláírtuk az aláírásgyűjtő íveket, mindegyiken ott szerepelt a hármunk neve. Ezt általában úgy szokták annak idején csinálni, hogy nincs aláírva, tehát nem vállalták föl névvel, hanem csak beindult egy ilyen mozgás és akkor lehetett nyomozni hogy ki is csinálja

ezt. Mi föl vállaltuk névvel, címmel, mindennel együtt. Nagyon nagy fölbolydulást okoztunk a járásban. Nagyon sok aláírást gyűjtöttünk össze, szerintem ezeket, amelyek közt voltak iskolaigazgatók, óvónők, tanárok, pozíciókban ülő emberek nevei, és leadtuk ezeket a listákat, bevittük a pártra, ahova kell. A következménye az lett, hogy összehívtak mindenkit személyesen, minden vonalon: pedagógusokat, kultúrával foglalkozó embereket, a pártvonalon összehívták a párttagokat, akik aláírták, és mindenkit leszidtak, mindenkit megfenyegettek, vissza akarták vonatni az aláírásokat. Volt, aki visszavonta, volt, aki nem. Minket állandóan behívtak, de nem is pártvonalon, hanem volt egy Boros nevezetű, nem párt- hanem a járási bizottságnak az elnöke. Ő hívatott be, és akkor mondta, hogy hát mi ez. Mégis, hogy gondoljuk? Ez 89 tavaszán történt, akkor fűtőként dolgoztam, már a gázkazánházban, itt, Újvárbán, ugye a ranglétrán előre léptem, mert a szénfűtésű kazánház után gázfűtésű kazánházban dolgozhattam, 50 méterre a lakásomtól. Teljesen automata volt az egész, nem volt különösebb munkám. De volt telefon, lehetett telefonálgatni. Ugye mindenki telefonálgatott, az addig nem okozott problémát, telefonálgattunk mindenfelé. Meghívást kaptam Párizsba, egy következő fesztiválra. (Ez már azután történt, hogy leadtuk azt a bizonyos aláírásgyűjtést.) Megint beadtam a kérvényemet, ráadásul akkor már többször egymás után jelentkeztem főiskolára is. Fűtőként. A kiutazáshoz szükséges ajánlást a munkahelyem nem volt hajlandó megadni. Így már 89-ben nem engedtek ki Nyugatra. Ez előzte meg a 89-es fesztivált. Ott volt még néhány dolog, ami megelőzte a második fesztivált. Illetve nagyjából arra az időre esett egy találkozó, amit te szerveztél Sellyén, a lakásodon. Miroslav Kusý volt ott, Langoš (Ján Langoš) volt ott, Ivan Čarnogurský, te voltál ott, Sándor Eleonóra, talán Öllös meg én. Azt tudom, hogy teljesen véletlenül keveredtem oda, mert mentem Pozsonyba és hívtalak, s mondtad, hogy van ez és én egy szerűen leszálltam Sellyén, elmentem hozzátok. Az volt az első kifejezetten politikai beszélgetés, arról volt szó, hogy fel kell venni a kapcsolatot a szlovák ellenzékkal: a magyar értelmiségiek a szlovák ellenzékkal. Beleszólni nyilván nem tudtam semmibe, mert politikai szinten annak idején nem volt semmilyen kapcsolat, illetve csak részben volt, mert hiszen Budajjal addigra már ismertük egymást, sőt Budajnak valamiket intéztünk is, mert addigra voltak kapcsolataim pozsonyi nyomdászokkal, akik tudtak feketén nyomtatni dolgokat, nyomtattak is, nekünk is. Én hoztam össze Budajt ezzel a nyomdász emberkével, aki nekik viszont fontos lenne, hogy beugorjon a neve – majd utánanézek –, mert nekik is nyomtattak valamit. Volt ugye ez a zöld könyv, amit Budajék adtak ki és volt még egy kötet: a pozsonyiak kiadtak egy ellenzéki könyvet... Majd átgondolom, mi volt ez. Összehoztam őket, tehát ők már nyomtattak nekik valamit. Aztán volt még a Fragment K-ból az Oleg Pastier. Mivel az első fesztiválnak jó híre ment szlovák körökben is, fölverték velem a kapcsolatot. Ott egy interjút is csináltunk, még a forradalom előtt. Tehát azokkal az emberekkel úgy nagyjából összeismerkedtünk, tényleg csak ilyen ismerkedési szinten. Aztán volt ez a találkozó nálatok, ellenzéki politikai emberekkel. Ott hallottam először, milyen ellenzéki politikai mozgalmak léteznek, meg volt az aláírásgyűjtés, meg volt ez a találkozó, aztán a fesztiválra, úgy döntöttünk, hogy nem csinálunk katalógust, hanem kinyomtatunk egy nemzetközi képeslap-albumot. Ezt a pesti Médium-artosokkal közösen csináltuk, de ők csak a nevüket adták. Ez Petőcz Andrásnak volt a folyóirata, és ezt kinyomtattuk Pozsonyban. És elkobozták. Rájöttek. Ad-

digra a saját dolgaimat is csináltattam velük, egyszerűen probléma volt nyomdát találni. Akkorra már sikerült néhány dolgot ezen a bizonyos emberkén keresztül kinyomtatni, feketén. Elkobozták, mikor rájöttek, mi van, csak pár darab maradt meg belőle. A képeslapok mind megmaradtak. Utána egy dobozt gyártottak le nekünk, amibe bele voltak rakva ezek a képeslapok. 15 embertől két-két képeslap, tehát az ember egyiket megtarthatta, a másikat pedig elküldhette: rendes képeslap formájúra készült. S a képeslapon rajta voltak a nevek hátul, és rá volt írva, hogy „Nemzetközi Művészképeslap Album”, mint a Stúdió érté fesztiváljának a katalógusa. Tehát azok szerepeltek benne, akiket hívtunk a fesztiválra. Ebből aztán komoly botrány lett, a gazdasági rendőrségre is behívtak minket. Mi eközben a háttérben megegyeztünk, így semmit nem tudtak ránk bizonyítani. Ennyi volt az előzménye. És akkor jött a második fesztivál. Az már egy érdekesebb dolog volt...

– *A PEN Club megalakulásánál te ott voltál?*

– Igen, ott voltam, és szerintem tagja voltam, igen, Grendelékkel voltunk valahol Pozsonyban. Azt tudom, hogy volt egy összejövétel a PEN Club kapcsán, a Grendel benne volt, nem tudom, ő indítványozta vagy ő szervezte, de emlékszem egy összejövételre, ahol kifejezetten ezért mentünk Pozsonyba, valamilyen klubba, valahova a külvárosba... Püspökin a kultúrházba. Erről igazából sokat nem tudok. Nem vettem részt kifejezetten munkában, csak a megalakulásánál voltam ott. Jött ez a bizonyos második fesztivál. Akkorra tehát megvolt az aláírásgyűjtés, a fesztiválra pedig kimentek a meghívólevelek, meg volt hirdetve. Azonnal behívtak a járási nemzeti bizottságra, hogy mi ez már megint. Pár hónappal azt követően, hogy ekkora botrányt kavartunk az aláírásgyűjtésekkel! Megint egy nemzetközi akció, ahol mindenféle furcsa emberek jönnek össze és ráadásul ez a képeslap-album, amelynek ilyen háttere van. Akkor már behívtak az etikai bizottságra, ha jól emlékszem, vagy valami ilyesmire, a párton belül. Oda is beállítottam rövidnadrágban, úgy, ahogy kell, nyár elején, fesztivál előtt. Szerintem ez napokkal lehetett a fesztivál előtt, mire eljutott a tudatukig, hogy ugyanaz az ember csinálja a két dolgot: Juhász József. Volt ebben a képeslap-albumban egy meztelen nő kép, és megkérdezték, hogy ez meg micsoda. Ennek semmi köze az esztétikához. (...) Próbáltak ijesztgetni, amit csak el tudsz képzelni, mindenbe belekötöttek, nem engedték, hogy terjesszük ezt a képeslap-albumot, viszont nem tiltották be a fesztivált. Nem mondták azt, hogy nem szervezhetjük meg, ezért gondolom, hogy ez napokkal előtte lehetett. Viszont küldtek oda egy embert. És ez az ember a kulturális osztálynak volt a vezetője, szintén nem emlékszem a nevére, de ez nem is fog eszembe jutni. Szlovák neve volt, de azért valamennyire beszélt magyarul. És természetesen a Csemadok-vonalon is az összes pártos ott volt a fesztiválon, egész végig. Kiküldtek egy kamerást az OKVTČM klubból, nyilvánvaló volt, miért, nekünk ugyanis volt saját kameránk. Berta András vette fel nekünk akkor a dolgokat, és mindent felvett. Akkorra már volt egy másik mail-art kiállítás. Az összes kép ki volt állítva, mert ez nem értékközpontú művészeti irányzat, úgyhogy bárki küldhetett bármit. Ott már hívtunk másokat is külföldről. Ukrajnából például ott volt egy Fodor Géza nevű, állítólag alternatív költő, de semmi köze nem volt az alternatív irodalomhoz. Kicsit modernebb volt, mint a többiek, de ott nem igazán jellemző az ilyesfajta

mozgás. Megjelent, teljesen váratlanul, Monty Cantsin, azaz Kántor István, aki 72-ben disszidált Magyarországról Kanadába, New York-i feleségével, Krista Goddessel. Ők Galántain keresztül, akivel jól ismerték egymást, megtudták, hogy nálunk performansz fesztivál zajlik, s valami úton-módon beengedték őket Csehszlovákiába – fogalmunk sincs, hogyan. Cantsin Kanadában is, egy konzervatív ember számára abszolút botrányos viselkedésű, botrányos felfogású ember volt, aki például a saját vérével írt történelmet. Bement a MoMA múzeumba New Yorkban és két Picasso kép közé a saját vérével a falra egy x-et rajzolt. Mondjuk, ez így jól hangzik, vicces, de ennek van egy története. Évtizedeken keresztül csinált egy neoista mozgalmat, amelyben a vérnek próbálta visszaadni az értelmét, értékét, művészeti jelentőségét. Egészen érdekes dolog. Szóval ő megjelent nálunk a mindenféle színű hajával, a meztelen feleségével, amit el tudsz képzelni, mindent megkaptunk az alatt az egy-két performansz alatt tömören, meg hát természetesen a pártemberek is... Úgy kezdődött ugye, hogy beindult a fesztivál, elmondtuk szlovákul, magyarul a megnyitó szöveget, úgy ahogy kell, és onnantól kezdve bent az irodában ott ült ez az emberke és kétóránként valakinek adta le a jelentést Pozsonyba. Szó szerint, minden két órában, egész órákor bement és telefonált. Ezt onnan tudjuk, hogy Gémesi Karcsi volt akkor az elnök, és ő mondta, hogy mi történik, és mi van, mire kell vigyázni a fesztivál alatt, nehogy botrány legyen. Csakhogy addigra a szlovák ellenzéki politikai és művészeti élet is megtudta, hogy ilyen mozgás van Érsekújvárbán és kivonultak csőstül, Besztercebányától Pozsonyig, Budajjal az élen. A többieket nem is nagyon ismertük, ilyen szinten nem volt kapcsolatunk velük, meg nem így szerveztük a fesztiválokat, nekik viszont érdekes volt, nézőkén jöttek el. S aztán elkezdődött a fesztiválózás, le is zajlott mindenféle botrány nélkül, majd pár nappal később elkezdődött a telefonálgatás, fekete autó ide, fekete autó oda, jöttek értünk, hívtak be. Ott egyébként fontos szerepe volt ennek a bizonyos Borosnak, aki a járási nemzeti bizottság elnöke volt, s akinek leadtuk előtte az aláírásgyűjtési íveket – nem tudom, miért, de abszolút kiállt mellettünk, már amennyire kiállhatott egy olyasvalaki, aki a járási nemzeti bizottságnak az elnöke. Mivel ott már napi szinten történtek a dolgok, megadta a saját telefonszámát, és mondta, hogyha bármi van, akkor őt személyesen hívjuk, megpróbál, amit csak lehet, intézni vagy segíteni. Értelmetlen volt, hogy miért segít, nem is ismertük, senkinek senkije nem volt, nem volt családi háttér, semmi. De örültünk neki. Emiatt volt tehát az, amit már előzőleg említettem, hogy telefonálgattam a munkahelyről, mint ahogy mindenki. Erre az egészre az volt a reakció, hogy nem engedtek ki arra a bizonyos fesztiválra Párizsba, ami ugyanazon a nyáron zajlott. A következő pedig az, hogy följelentettek minket, nyilván nem tudtak csak engem följelenteni, mert négyen dolgoztunk abban a kazánházban, mind a négyünket a szocialista vagyon szétlopkodásáért. Valamibe egyszerűen bele kellett kötni. Már látszott, hogy valamit lépniük kell felénk, mert egy éven belül két ekkora botrányt csinálni a szocializmusban, az már nekik is sok volt. Föl is jelentettek. Szeptemberben vagy októberben – nyáron volt a fesztivál –, már megvolt a tárgyalás is, ahol az történt, hogy elítéltek minket és a kárt, amit okoztunk a cégnek, a fizetésünkéből levonták. Bíróági tárgyalás lett belőle, ahol kimondták, hogy bűnösök vagyunk, ez a szocialista vagyon meglopása, és megmondták az összeget, amelyet eltelefonáltunk. Nem volt nagy összeg. Azt a büntetést kaptuk, hogy ezt ki kellett fizetni.

A Stúdió érté első fesztiváljának résztvevői 1988-ban (Fotó: Berta András)

– *Akkor most van priuszod?*

– Már nincs, törölték 90-ben. Aztán többször voltunk bent mindenféle kihallgatásokon, mindenféle vonalon, tehát a városházára is be kellett mennünk, az MsNV-re, a pártra is, a járási nemzeti bizottságra is. A Csemadokosokat, Gémesi Karcsit ugyanúgy cibálták jobbra-balra. Közvetlenül a forradalom előtt Gémesi Karcsi, mivel ő állt hivatalosan a Stúdió érté mint szervezet mögött, bírósági idézést kapott ez ügyben. Csak mi akkor még nem kaptuk meg. Ez egy-két nappal a forradalom előtt történt. Minket szó szerint a forradalom mentett meg ettől. Azt tudtuk, ki volt az konkrétan, aki bíróságra adott minket, mert ugye a forradalom idején előszedték ezeket a dolgokat, az MsNV-nek a kultúrosztályosa volt (nevet nem mondanék), az idézést még megkaptuk, de a forradalom miatt már nem lett belőle semmi.

– *Mi volt a vád?*

– Én úgy tudom, hogy illegális szervezkedés. Ez volt a vád. Mert hogy a Csemadoknál másképp voltunk regisztrálva, mást csináltunk, mint ami be volt jelentve, valami ilyesmi. És még az, hogy elkobozták ezt a képeslap-albumot, amit szintén a fesztiválra készítettünk. Nyilván összefüggtek a dolgok. Most elbizonytalanodtam, mert nekem ez a levél nem volt a kezemben. A forradalomkor, ami-

kor mindezt számon kértük ezeken az embereken különböző gyűléseken, összejöveteleken, kiderült, ki volt a feljelentés hátterében. Már a forradalomnál tartunk, de időközben még ott volt Tóth Lajosnak az 50. születésnapja.

– *Én még kérdeznék valamit: a Szabad Kapacitás.*

– Az is OKVTČM. A *Szabad Kapacitás* is onnan indult, ahonnan a Stúdió erte katalógusa: bejártunk oda a számítógépekhez és ezeken keresztül a most használatos számítógépes tördelőprogramok első verzióit tanulgattam (Ventúra, Qark), mert érdekelték. Azért, mert vizuális költéssel foglalkoztam és ezekkel jó dolgokat lehetett csinálni. De akkor már kapcsolatban voltunk veletek és úgy döntöttünk, hogy csinálunk egy szamizdatot. Remélem, jól emlékszem ezekre a dolgokra. Úgy tudom, hogy ez még a forradalom előtt történt és kifejezetten szamizdatot készítettünk. Ezt úgy tudtuk megcsinálni, hogy az OKVTČM klubnak az elnöke jó barátom volt és egy vasárnap délután, amikor nem volt munkaidő, odaadta a kulcsokat. Mi lementünk oda Németh Ilonával, és a számítógépeken gyártottuk az oldalakat, csináltunk mintaoldalakat, hogyan nézzen ki, milyen legyen a dizájnja. Azt tudom, hogy iszonyatos munka volt, nem is értettem még a számítógépekhez annyira, ezekhez a programokhoz sem. És végül az lett belőle, hogy kinyomtattuk és összeragasztgattuk őket, klasszikus módon, úgy, ahogy abban az időben készültek a kiadványok. Jó esetben egy fél oldalt, maximum egy oldalt tudtunk összehozni a számítógépes programokkal, és aztán, mielőtt befejeztük, eltüntettünk mindent a számítógépről és mentünk haza. De arra már nem emlékszem – lehet, hogy majd segítesz –, honnan voltak a szövegeink a *Szabad Kapacitás* első számába. Erre abszolút nem emlékszem. Most tartok ott, hogy elmondtam, hogyan készült az első *Szabad Kapacitás*, milyen körülmények között, csak nem emlékszem, milyen szövegekből készült. Honnan volt nekünk szövegünk?

– *Irodalmi szövegek voltak.*

– Irodalmi szövegek voltak a *Szabad Kapacitás*ban?!

– *Nem, amikor készült a Szabad Kapacitás, ilyen illegális vagy félillegális irodalmi lapnak készült.*

– Nem, biztos hogy nem! Egész konkrétan tudom, hogy a *Szabad Kapacitás* kifejezetten szamizdatnak készült, abszolút szamizdatnak, csak nem tudom, mi volt benne, és abban sem vagyok száz százalékosig biztos, hogy a forradalom előtt megjelent egy száma...

– *Készen volt egy szám.*

– Én is úgy tudom, hogy készen volt egy szám, de nem emlékszem a tartalmára. Tudom, hogy a Babival éjszakákat töltöttünk bezárva ebben az OKVTČM klubban, és összeraktuk az első számot. Ez mindenképpen még november 18-a előtt volt. De beszéljünk a sellyei összejövetelről. Megint csak úgy szerveződtek a dolgok, hogy a szűk körön kívül nem tudott senki arról, hogy valami készülő-

ben van, de azt tudtuk, hogy ott kell lenni, mert fontos. Elmentünk Tóth Lajos 50. születésnapjára. Eszem-iszom, dínom-dánom, nagy asztalok megterítve, és akkor egyszer csak fölállt a társaság, és beszélgetés közben eldőlt, hogy megyünk a Karcsihoz. Átvonult egy csapat, alig fértünk be. Mi a Babival elmentünk oda, emlékszem még Csáky Palira, Nagy Lacira, Öllösre, Németh Zsuzsára, persze ott voltak ti Nórával, meg Barak, Szigeti, Grendel, Bába Iván, Bettess és ennyi. Ez tizenhárom ember, akikre emlékszem. Biztos, hogy többen voltunk, de nem sokkal. Még egy ilyen sztorira emlékszem, hogy vagy Barak vagy Szigeti hazament Grendel cipőjében. Belelépett, elment és aztán Grendelre meg nem ment rá az a cipő, ami ott maradt, vagy fordítva: Grendel ment el más cipőjében és Szigetire nem ment rá Grendel cipője, aztán papucsban vagy mezítláb ment el tőletek. Ott voltunk nálatok, a lakás teli volt emberekkel, és ott dumáltunk a dolgokról. Tudtuk, hogy ezek a prágai események megtörténtek, s meg kell alakítani az FMK-t, és akkor ment a beszélgetés, hogy mi legyen, hogy csináljuk, mikor, kik. Ott már egészen komoly mozgalom alakult meg, gyakorlatilag aznap este. Sokáig ott voltunk.

– *És miről volt szó? Nem emlékszel.*

– Nem. Ilyen részletek beugranak, amikről beszélgettünk: szervezkedésről, hogyan nézzen ki, hogyan kell ezt megcsinálni, hol legyenek, ki legyen a szóvivő. Egy mozgalmat alapítottunk ott, amelyet Független Magyar Kezdeményezésnek neveztünk el. Azt hiszem, annak neveztük el, nem vagyok biztos ebben sem. Azt se tudom, hogy hogyan váltunk el. Nem tudom, mi volt a következő lépés, de az biztos, hogy ott helyben megalakítottuk az FMK-t és szerintem rögtön másnap már Pozsonyban beindultak a tüntetések, történések. Másnap már mentünk föl Pozsonyba. Ott már mentek a tüntetések. Ott már Grendel felszólalt. Újvárbán is beindultak a tüntetések. Csak én az újvári tüntetésekből teljes mértékben kimaradtam, pont amiatt, mert mi napi szinten fönt voltunk Pozsonyban. Egyszer kétszer jöttem haza aludni, és azt is tudom, hogy egyik ilyen alkalommal éppen járt a várost egy nagy tömeg, éppen az állomásnál tartottak és mentek a főtérre, mikor hazaérkeztem, s akkor mentem velük és akkor már vittem az FMK hírért és felszólaltam ott a nagygyűlésen, a főtéren, s aztán folytattam az utam tovább, haza. Egyébként teljesen kimaradtam az újvári történésekből. Viszont a pozsonyiaknál voltak meredek dolgok. Nem tudom, milyen módon, hogyan kerültünk a Pálffy-palotába, mindenesetre az lett aztán a VPN-nek a központja, oda az FMK-t is befogadták. Akkor már abszolút jó kapcsolatunk volt, úgy emlékszem, Mikloškoékkal meg a Kňažkoval, volt ott egy moziteremszerűség vagy előadóterem, ahova összehívtak embereket. Ott volt aztán az a református lelkész, aki az elején az FMK-ban komolyan részt vett, a nevét nem tudom. Tehát mindenféle megbeszélések voltak, már a Pozsonyon kívüli emberekkel, akik a forradalomba bekapcsolódtak. Emlékszem, mikor a szórólapokat elkezdtek nyomtatni és széthordani az egész országba, állandóan úton voltunk Kassától akármeddig. Kaptunk berendezéseket, fénymásolókat, helyben tudtuk fénymásolni a dolgokat. Azon készítettem az első elektrografikai munkáimat. Volt egy időszak, amikor be voltunk oda zárva. Azt hiszem, az első választások idején, három napra vagy egész hétvégére, lehet hogy hosszabb időre is, be volt zárva az ajtó. Emlékszem egy beszélgetésre egész konkrétan, azt nem fogom elfelej-

teni, lementünk kávézni, ott volt egy kávézó az épületen belül, és egy kerekasztal-beszélgetés alakult ki arról, hogy ki legyen az első, kit jelöljünk miniszterelnöknek. Senki nem akarta vállalni. Azt hiszem, Mikloško ült ott, A. Nagy Laci, nem emlékszem mindenkire, öten vagy hatan voltunk, és valaki azt mondta, hogy van itt egy ember Sellyéről, Mečiar, akit 68-ban kidobták őt a pártból, és hogy keressük meg őt, jó káder lehet. Ott merült föl először ez a név, és onnantól kezdve nem kell a többit elmesélni, tudjuk, ki az a Mečiar. Így visszagondolva, érdekes lenne tudni, ki hozta be ezt a nevet oda. Valószínűleg valamelyik szlovák mondta ki.

– *Te szóvivője voltál az FMK-nak. Mi volt a feladatod?*

– Ott többen voltunk, ez így ment körbe-körbe, mindig más volt a szóvivő. Volt egy időszak, amikor szóvivő voltam. Én szerintem valami olyasmi volt a feladatom, hogy megalakítani az FMK helyi szervezeteit és kapcsolatot tartani velük, meg a sajtó felé. Valami ilyesmire emlékszem. Sajtóhíreket kellett leadni, hogy most itt és itt lesz gyűlés, itt és itt megalakult az FMK. Aztán a *Szabad Kapacitás*ba mentek az ilyen cikkek tovább. Akkor ez már kézenfekvő volt, mivel kész volt az első szám és átvettük a nevet és a formát is, így beindult rendesen ez a *Szabad Kapacitás*. Aztán én is tördeltem, azt hiszem. Mentek a hírek a pozsonyi történetekről, a programnyilatkozatok az egész országra, mindenfelé.

– *Te részt vettél az első programnyilatkozat kidolgozásában?*

– Ott voltam, részt vettem benne, de most nem tudom, hogy belekerült-e egyetlen változtatásom vagy mondatom, de fizikailag ott voltam.

– *Belőled miért nem lett képviselő?*

– Azért nem lett belőlem képviselő, mert már június körül voltak az első szabad választások...

– *Előtte voltak a kooptálások januárban, ott miért nem lettél képviselő?*

– Ez föl se merült, én nem is akartam képviselő lenni. Ott Gémesi Karcsi meg Csekes Erika ment Prágába, meg jelöltük azt a srácot, aki még nem töltötte be a 21. életét. Nem is akartam ebben részt venni, aztán már én, személy szerint, odáig jutottam, hogy lezajlottak az első szavazások, én onnantól kezdve se párttag nem akartam lenni, sem a politikával nem akartam foglalkozni. Akkor már, a vége felé, komolyabb botrányok, ellentétek is fölmerültek. Amikor már a pozíciók szétosztására került sor, meg az egész politika átalakítása folyt, ott már kemény könyöklések mentek, és ott derült ki igazán, hogy milyen a politika, hogyan működik a politikai élet. Azt mondtuk Német Ilonával egyszerre, hogy vissza a kaptafához, csináljuk azt, amihez értünk, azzal többet segítünk, mintha elmegyünk politikusnak. Ez folyamatosan, menet közben alakult ki bennünk. A mozgalom alkalmazottai voltunk, én a VPN-ben dolgoztam. Létrejött a *Nap* decemberben 15-én. A *Nap*nak nem volt alkalmazottja. A *Napot* a VPN adta ki.

– *Én kérdeznék valamit: Gémesi Karcsi neve már többször felmerült, elhangzott, és itt Érsekújvárbán Gémesi Karcsi lett az egyik jelölt, sőt még januárban beke-
rült mint kooptált képviselő, ez hogyan zajlott, erre nem emlékszel?*

– Nem, mert nem voltam itt Érsekújvárbán. Arra emlékszem, hogy aztán Karcsi volt többször is főnt Pozsonyban, meg találkoztunk, de ezeken a megbeszélése-
ken én gyakorlatilag nem vettem részt.

– *Hogy esett a választás Karcsira?*

– Szerintem ez már összefügg azzal, hogy az Iródiát és a Stúdió érté- is végig-
csinálta, és a Csemadok mellett is voltak ilyen ambíciói.

– *Ki javasolta? Ugyanis az volt a helyzet, hogy itt, Udvardon mondatták le az
egyik képviselőt, aki kommunista képviselő volt. Karcsi gyakorlatilag az ő helyé-
re került a parlamentbe. Nem tudsz erről semmit? Reméltem, hogy te fogod
tudni... Akkor Karcsit kell megkérdezni.*

– Nem tudok róla.

– *Egyébként a választási kampányban te hogyan vettél részt?*

– Egyrészt úgy, hogy csináltuk a kampányfilmeket – az már megint egy érté vo-
nal, mikor a Fekete Dobozosokat hívtuk át és ők csinálták meg nekünk az első
kampányfilmeket. Emlékszem, álltunk az alagútban és vártuk, mikor jön a villa-
mos, a fény: ahogy a sötétségből látni az alagút végén a fényt, szóval ilyen egy-
szerű szlogenek voltak. Babiék csinálták a plakátokat, arra is emlékszem. Jó kis
plakátok voltak, madarakkal meg családdal. Aztán pedig hordtuk szét a *Szabad
Kapacitást*, a választási plakátokat, tehát csináltuk magát a terjesztést, ugye,
veled jártunk rengeteget, vittük a cuccokat keletre, aztán az SZDSZ-től volt egy
mikrobuszunk, amivel vittük a nagy plakátokat, amit Németországban nyomtat-
tak ki hibásan, onnan hozták ilyen utánfutós „majdnem-kamionnal”. És azt át-
pakoltuk. Az SZDSZ mikrobuszát össze is törtük menetközben, mindjárt az első
úton. Milyen szuper volt, hogy magyarországi volt a kocs, magyarul dumáltunk
és Garamszentbenedeken simán beengedtek házhoz, betettük oda az autót, te-
li magyar plakáttal, semmi probléma nem volt ezzel annak idején, olyan nagy
volt az eufória. Többször voltunk akkor keleten, mint otthon. Állandóan úton vol-
tunk, mindenféle gyűléseken. Újvárbán is többször volt a Csemadokban gyűlés,
találtam is egy kazettát, az Öllös Laci beszél ott lent a pincében, elmondja, hogy
mi az a liberalizmus. Ki is dobtak a Csemadokból minket. Én ebben vettem
részt, és persze csináltam a *Szabad Kapacitást*. Ez volt a feladatom.

– *Utána, a választások után, ha jól emlékszem, elmentél a Kalligramba.*

– Igen, megalapítottuk a Kalligramot. Szigeti Laci találta ki, Farnbauer Gábor,
én, Grendel és egy TSZ-elnök, aki hozott 50 ezer koronát, mi meg nem tudom
mennyivel szálltunk be, egyforma arányban szálltunk be pénzzel. Megcsináltuk
a Kalligramot, ott helyben mi is tördeltük az elején, akkor átvettük Farnbauer Gá-

borral az *Új Szót*. Az is a 90-es évek legeleje. Addigra már a Kalligramnál megvoltak a berendezéseink, nekünk otthon mindegyikünknek, és el tudtuk vállalni, nagy biznissz volt egy darabig. Szerintem a Kalligram is egy darabig ebből működött. A középső belső lapot mi magunk csináltuk, ott nyomtattuk, hajnali négyöt óráig fönt voltunk, főleg az elején, mert ez napilap volt. Abban az időben szinte nem is voltam otthon. Ez így ment szerintem egy-két évig. Aztán a Kalligrammal befejeztük, egyszerre kiléptünk Farnbauer Gáborral, a TSZ-elnök is és szerintem Grendel is. Ennek is megvolt az oka, mert a Kalligramban semmiféle avantgard alkotás megjelentetését nem lehetett kiverelkedni, Laci ebből a szempontból elég konzervatív nézeteket vall máig. Ez volt az egyik oka, a másik meg az, hogy én Érsekújvárból laktam, s nekem elég nagy probléma volt naponta följárni Pozsonyba, napi szinten abszolválni az utazást autó nélkül, minden nélkül. Eleinte ugye pénz se volt igazán rá, a többi meg később alakult ki. Végül is teljesen békésen, normálisan szétváltunk. Aztán mi még folytattuk tovább, átvettük az *Új Nő* tördelését, én még évekig azzal foglalkoztam, aztán meg mindenféle párkányi lappal. A *Napot* a Presscentrumban csinálták, aztán a szerkesztőség maga tördelte, de akkor én meg már nem voltam Pozsonyban.

– *Németh Icával eldöntöttétek, hogy maradtok a kaptafánál. Milyen volt az utóélet vagy a későbbi élet?*

– A 90-es nyári fesztivál közvetlenül a választások után zajlott le, és mivel mi a választásokig fönt voltunk Pozsonyban, semmi időnk nem maradt arra, hogy megcsináljuk a fesztivált. Meg hát forradalmat csináltunk, nem fesztivált, de ezt sem akartuk kihagyni, sőt, ezt mindenképpen tovább akartuk folytatni. Meg eldöntöttük, hogy vissza a kaptafához. Pár hét alatt összehoztuk a fesztivált, de később volt, mint ahogy szokott lenni. Egy kisebb fesztivál állt össze szimpóziummal, külső utcai performanszokkal, még a Csemadokban. A fesztivált a Csemadokban és a Csehszlovák-Szovjet Barátság Házában rendeztük meg, amelyet addigra átvettünk. Oda már Csehországból, Erdélyből is érkeztek, kezdtek jönni művészek külföldről, Jugoszláviából, egyéb helyekről, egyelőre csak a környező országokból. Ott volt egy srác, tudom, sokáig tartottuk a kapcsolatot egy jugoszláviai szlovák sráccal, Jaroslav Supeknek hívják. Őt is elhoztuk ide, valahol az utcán festett föl egy hatalmas bélyeget, élőképet csinált, ott az emberek fotózkodtak, bementek a bélyegbe – rengeteg utcai performansz volt. Először mentünk ki a fesztivállal az utcára. Az volt számunkra a jelentősége, hogy ki lehetett menni. Szóval azért meg tudtuk csinálni, addigra a Galéria is fölcsabadult, Markusek Ica, illetve Farkas Ica addigra már a Galériánál dolgozott, és ők szerveztek, illetve közösen szerveztünk L. Gály Olgával egy kiállítást. Látens tendenciák – ez volt a címe, a szimpóziumnak is és a kiállításnak is. Ott már egészen rangos társaság jött össze, köztük szlovákiai művészek, magyarok és szlovákok, tehát tulajdonképpen csehszlovák-magyar kiállítás volt. Jöttek a tévések, készítettek riportműsorokat ezekkel a csoportokkal, akik a kommunizmus alatt vagy a régi rendszer alatt már működtek. Alternatívák – azt hiszem, ez volt a műsor címe. Gyakorlatilag ugyanazok az emberek szerepeltek benne, akik a fesztiválon: Galántaiék, Petőczék, tőlünk mi voltunk benne, aztán pozsonyiak: a Bezladu a skladu, a Vidiek meg egy-két képzőművész, tehát egy közös csehszlovák-magyar tévéműsor volt, mindkét adón ment. Már ott is részben utcai performan-

szokat csináltunk. Akkor csináltuk a Betonkeverő-koncertet Újvár főterén. Az emlékezetes volt, az újváriak azóta is emlegetik. Azt hitték, hogy valami emlékművet fogunk állítani. A sok betonkeverővel. Ez volt a 90-es fesztivál, és 91-től volt, amikor már rá is tudtunk készülni, mindig egy évre előre dolgoztunk, ez volt az első komoly fesztivál, amit már minden szempontból sikerült rendesen megszervezni. Kapott egy dizájnt, kapott egy új nevet (Transart Communication), már nem experimentális művészeti irodalmi fesztivál volt, hanem performansz- és multimédia fesztivál. Babi csinálta a komplett dizájnját, megtervezte a katalógust, már célzottan hívtunk embereket, akkor már tudtunk pályázni. Nagyon sokat segítettek az ismeretségek a VPN-ből, így az első fesztiválokra tudtunk olyan anyagi támogatást szerezni, hogy nem is kellett volna a saját pénzünket beletenni, de mégis minden egyes fesztiválra ráfizettünk, az elejétől a végéig. Viszont tudtunk embereket hívni. Ja, és a harmadik fesztiválunkra A. Nagy Lászlóval eljött a kulturális miniszter, Ladislav Snopko és üdvözölte a fesztivál vendégeit. Az nagy szám volt akkor, nyilvánvaló, érezhető volt a változás.

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

Nagygyűlés Érsekújvárott (Fotó: Berta András)

B. KOVÁCS ISTVÁN

1953. július 4., Rimaszombat. Régész, néprajzkutató, helytörténész. A kassai magyar ipariban érettségizett (1972), majd a budapesti ELTE Bölcsészettudományi Karán néprajzból és régészetből szerzett diplomát (1977). A rimaszombati Gömöri Múzeum régész-muzeológusa (1977–1988), majd a rimaszécsi Honismereti Ház vezetője (1988–1990), a Gömöri Múzeum igazgatója (1990–1995), a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem oktatója (1995–1999), majd a Gömör-Kishonti Múzeum régésze. 2002 óta a református egyház rimaszombati Tudományos Gyűjteményeinek igazgatója. Nevéhez fűződik a Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület újraindítása (1990) és a Gömörország c. negyedévenként megjelenő honismereti folyóirat megalapítása.

– Mondj nagyon röviden egy-két mondatban valamit a magánéleteredről: mikor születted, hol születted? Mit kell tudni nagyon röviden a családról?

– 1953. július 4-én születtem, Rimaszombatban, kórházban. Szüleim baracciak, én is baraccinak tartom magam. (Baraca nevét mi hosszan, két c-vel ejtjük.) Ez egy 15 kilométerre lévő kis település, ott nőttem föl, ott kezdtem iskolába járni, amelyet Tornalján fejeztem be 1968-ban. Akkor kerültem Kassára a magyar ipariba, ott érettségiztem 72-ben. Innen pedig egyenes út vezetett Pestre, a bölcsészkarra. Az ELTE Bölcsészkarán 77-ben szereztem néprajz-régészet szakos diplomát. Ezt követően hazakerültem Rimaszombatba, az akkori Gömöri Múzeumba, ott dolgoztam régész-muzeológusként 1988 őszéig, amikor első ízben hagytam el az intézményt. 1980-ban megnősültem, feleségem pedagógus, tornaljai. A következő évben megszületett Szabolcs fiam, majd négy évvel később Hajnalka lányom. Szabolcs mérnök-informatikus, Pesten végzett a Műszaki Főiskola Neumann János Informatikai Karán, Hajnalka pedig a holnapi napon államvizsgázik, ő német–néderlandisztika szakon tanul a Károli Gáspár Református Egyetemen. Feleségem – miután 1988-ban beköltöztünk Rimaszombatba – hű maradt Baraccához, a mai napig ott tanít, igazgató a helyi kisiskolában.

– *Még annyit mondj el, hogy a család, melyből származol, milyen jellegű volt? Vannak-e értelmiségi gyökereid vagy első generációs értelmiségi vagy?*

– Első generációs értelmiségi vagyok. Apai ágon a Medvesaljáról származom, a nagyapám dobfenéki, nagymamám péterfalai, akik a húszas években kerültek Baracára, ott vettek birtokot. Anyai ágon a Tokár családot mondhatom rokonnak. A Tokár családban volt értelmiségi, mégpedig pedagógus, aki az első Csehszlovák Köztársaság idején szerzett diplomát. Voltaképpen ő volt az első értelmiségi a rokonságban. Még visszatérve a Kovács ágra: ott is lett volna értelmiségi, hiszen két nagybátyám, Sándor és Zoltán az elsők voltak, akik Baraccáról középiskolába jártak. Itt, Rimaszombatban, a velünk szemben lévő Egyesült Protestáns Gimnázium diákjai voltak, egyikük nappali tagozatos, másikuk levelezős. Sajnos, mindketten fiatalon elvesztek. Sándor bátyám valahol orosz hadifogságban pusztult el valószínűleg, nem kaptunk hírt róla, Zoltánnak pedig egy kézigránát robbant fel a kezében, és a sérüléseibe halt bele 1945-ben. Így hát voltaképpen első generációs értelmiséginek tartom magam.

– *Ahogy felvázoltad pályádat, tulajdonképpen egyenesnek tűnik Baraccától a rimaszombati múzeumig ez a pálya, de 1989 előtt azért voltak ebben gondok, hogy úgy mondjam, belenyúlt-e a politika vagy belenyúlt-e a rendszer a pályafutásodba, vagy mindig azt csináltad 89 előtt és úgy, ahogy szeretted volna.*

– Bizonyára beleszólt valamilyen módon. Egy mozzanatra emlékszem nagyon élénken. Gyerek voltam, nem tudnám megmondani, hány éves. A falu szélén, mint minden tisztességes faluban, nálunk is volt kovácsház. Egy alkalommal a helyi nemzeti bizottság akkori titkára – akit mi saját szóhasználatunkban „pridel”-nek nevezünk, azaz Magyarországról áttelepült ember volt, aki beszélt ugyan magyarul, de a magyart sem, meg a szlovákot sem beszélte igazán jól – valamit mondhatott apámnak, neki nem tetsző dolgot. Hogy mit, azt nem tudom, de az előttem van, amint apám galléron ragadja, és a falhoz tapasztja, mondván: tönkre akarod tenni ezt a gyereket is? – utalva reám. De hogy ennek a szóváltásnak, ennek az összekülönbözésnek mi volt a tényleges oka, nem tudom. Apám szókimondó ember volt, a véleménye mellett kiállt. Vélhetőleg valami olyasmit mondhatott ott, ami nem volt ínyére az akkori hatalomnak. Apám egyébként nem volt tagja a kommunista pártnak, ahogy szűkebb családom más tagja sem. Nem mondhatom azt, hogy megpróbáltak volna ellehetetleníteni, vagy olyan lépéseket tettek volna ellenem, ami megoldhatatlan problémát jelentett. Tehát sem a középiskolai tanulmányaimat illetően, sem az egyetemi továbbtanulásomat illetően nem éreztem különösebb hátrányt.

– *Én arra gondolok, hogy te már 89 előtt értelmiségi pályán dolgoztál, és nyilván mindig megvolt az önálló véleményed. Ez nem jelentett-e gondot, mindig tudtad-e azt csinálni vagy azt kutatni, amit akartál, ilyen szempontból nem volt-e valami zökkenő?*

– Nem, nem mondhatom ezt. Egy másik példa jut eszembe, mintegy igazolva azt, hogy a véleményemet nem rejtettem véka alá. Egy időben, a 80-as években Magyarországra nem lehetett utazni, csak úgy, ha forintot kaptál. Forintot meg

nem akartak adni, pedig temetésre készültünk, s akkor én a véleményemet eléggé érthető módon kifejtettem a bankintézményben. Aztán a hölgyek azt mondták, hogy akkor menjek föl az igazgató elvtárshoz. És én fölmentem az igazgató elvtárshoz. Emlékszem rá, hogy miután beléptem, a köszönésemet az-zal fogadta, hogy maga az, aki szidta a szocializmust? Tehát nyilván tudták rólam, hogy a rendszernek nem vagyok híve, de annyira azért nem voltam konfrontatív – hogy ne szépitgessenem, visszatekintve, a fiatalkori éveimet –, hogy kifejezetten provokáltam volna az akkori rezsimit. Tehát kérdésedre válaszolva: voltaképpen nem szóltak bele abba, hogy mit akarok kutatni, nem szóltak bele abba se, hogy publikálok-e, nem publikálok-e. Igazából, nem nagyon éreztem személyre szabott korlátait.

– *89 előtt tudtál valamit a Csehszlovákiában működő ellenzékről, a Charta polgárjogi mozgalmáról, illetve ha magyar vonalon nézzük, a kisebbségi Jogvédő Bizottságról, az iskolamentő akciókról?*

– Némi információ eljutott hozzám, néhány alkalommal még írásos anyagokat is kaptam, de én ennek nem voltam részese. Ott voltam az első művelődési táborban, Őrsújfalun, ahová még szegény megboldogult Dúdor Pistával meg másokkal utaztunk, arra is emlékszem, hogy valaki le is ütötte őt ott. Talán, azt hiszem, ott ismerkedtem meg Duray Miklóssal is. Nem vagyok benne biztos, de én azelőtt sem Duray Miklóssal, sem a Jogvédő Bizottság más tagjaival nem voltam szorosabb kapcsolatban. Tehát ennek a mozgalomnak én nem voltam részese.

– *Utólag lehet-e tudni azt, hogy volt-e itt Rimaszombatban vagy a környékén valamilyen aktivista vagy nem?*

– Nem, őszintén szólva, nem is érdeklődtem ez iránt. Nem tudom.

– *89 nyarán azért már látható volt, hogy valami készül ebben az országban, hiszen ha csak a budapesti tévét nézi az ember, a Panoráma, a Dubček-interjú, az Új Szóban folytatott kampány, aláírásgyűjtések, erre hogyan emlékszel, illetve neked az életedben is történt 89 nyarán változás, munkahelyet váltottál?*

– Én 1988 telén, karácsonyán mentem el a múzeumból. Ez sokakat meg is lepett a kollégáim között is. Nem értették, miért megyek el, mert talán észrevették, hogy nekem valóban, a szó nemes értelmében szívügyem volt a múzeum meg a múzeumhoz kötődő honismereti tevékenység. Olyan helyre mentem, Rimaszécsre, amelyik az idő tájt egy meglehetősen fontos hely volt. Az akkori Új Élet Egységes Földműves Szövetkezet elnöke Juhász István mérnök volt, aki látszólag „együtt üvöltött a farkasokkal”, de azzal együtt, hogy vállalta a pártpolitikát és részesévé vált formailag az akkori rezsimnek, mégiscsak azt kell mondjam – és ezt húsz év után visszatekintve is meggyőződéssel vallom –, hogy sokkal kevésbé az akkori rezsimit hitelesítette, mint inkább a rezsim adta lehetőségek közepette a közönség javára próbált valamit elérni. Miután ez a szövetkezet nem volt egy klasszikus „földműves” szövetkezet olyan értelemben, hogy csak a mezőgazdasági termelésre szorítkozott volna, hanem volt ott lovas, volt ott autóversenyző, volt ott sokféle, földműves-szövetkezetben meglehetősen furcsának tűnő személy, úgy gondol-

tam, hogy egy muzeológus is elfér köztük. Beszélgettünk erről a lehetőségről, s ő akkor azt mondta, hogy menjek el. És én elmentem, vállaltam a kihívást. Ott egy dél-gömöri tájházat, regionális múzeumot, mindegy, minek nevezzük, szerettünk volna létrehozni. Talán ebben a döntésemben a felkínált lehetőségen túl az is benne volt, hogy 1977 nyarától 1988 őszéig én a Gömöri Múzeumban voltaképpen semmilyen lehetőséget nem kaptam vezetőként – nem igazgatói tisztségre gondoltok, hanem osztályvezetői tisztségre vagy valamilyen középszintű tisztségre –, hogy az elképzeléseimet megvalósíthassam. Nem mondom, hogy hátrányos helyzetben voltam, bár így is lehetne fogalmazni. Nem panaszként, hanem tényként mondom ezt. Könnyű Katát táncba vinni. Amikor tehát fölínálták, hogy tessék zöldmezős beruházásként egy intézményt létrehozni, természetesen igent mondtam. Szegény anyám óvott tőle, annyi megjegyzése volt, hogy: nem ismered te a szécsi népet! Hát, nem ismertem a szécsi népet! De nem volt a szécsi néppel gondom, ahogy a szövetség tagjaival, vezetésével sem, a cakóiakkal, az iványiakkal, a zádoriakkal, a jéneiekkal és harmaciakkal sem. Én úgy éreztem, hogy befogadnak. Lehet, hogy eleinte afféle csodabogár voltam én is a szemükben, mint egy-két másik ember. Lapot alapítottunk, lefektettük az intézmény alapjait, megkezdtük a jövőbeni múzeumépület felújítását, folyt a gyűjteményépítés, kiállításokat szerveztünk, azaz a munka teljes gőzzel beindult.

– *Ez valahol azért, ha ez nem is fogalmazódott meg, feszegette a rendszer kereteit, mert szokatlan dolog volt, hogy alulról jövő kezdeményezésre elkezdik valakik öntevékenyen a saját nemzeti kultúrájuk értékeit menteni, mert itt erről is szó volt szerintem, a helyi magyar kultúra, a gömöri kultúra védelméről. És emiatt biztos, hogy előbb vagy utóbb szembekerültetek volna a rendszerrel, de aztán jön a rendszerváltás, és ez nem derült ki. De nem emiatt ment tönkre.*

– Nem emiatt ment tönkre. 1988 karácsonya volt, amikor én odamentem. 1989 tavaszán, nyarán a tevékenységünk megszilárdult, és szilárd kereteket kapott, világosak voltak a célkitűzések, szóval kitaláltuk a jövőt, beépültünk az adott rendszerbe – úgy, hogy elveinket nem kellett feladni. De hát jött 89 novembere, és amire utaltál. Lehet, hogy előbb vagy utóbb, más okok miatt, a regnáló kommunista hatalomnak is szemet szűrt volna. Nyilvánvalóan adottak voltak a túlréshatárok, hogy meddig lehet elmenni. Ezt a határt azonban nem volt módja túllépni ennek a kezdeményezésnek, mert jött 89 novembere, és a másik oldalról jött a csapás.

– *1989 nyara, Dubček, Panoráma stb. Visszaemlékszel ebből az időszakból valamire, amit érdemes elmondani?*

– Nem. Nem igazán. Az igazság az, hogy a rimaszécsi vállalat annyira lekötötte az energiáimat, hogy én a napi politikával, a magyarországi, közép-európai fejleményekkel, tendenciákkal nem igazán foglalkoztam. A magyar tévéből tájékozódtam az eseményekről. Ennek ellenére 89 novembere meglehetősen váratlanul ért.

– *Hol ért fizikailag november 17-e és milyen körülmények között? Hogyan emlékszel vissza az első napokra, amikor az első hírek jöttek, hogy Prágában valami történik? Hol voltál te akkor, Szécsben voltál?*

Az Együttélés rimaszombati négyesfogata - Komlósy Zsolt, Batta István, Boros Zoltán, B. Kovács István (Fotó: Jozef Tokár)

– Szécsben voltam, de a részletekre már nem emlékszem. Azt tudom, hogy az első olyan élmény, ami bennem tartós élményként megmaradt, az a rimaszombati dohánygyár előtti nagygyűlés volt, amelynek én nem voltam szervezője, hanem csak érdeklődőként jelen. Emlékszem Marian Lackora meg még egy-két másik emberre, akik azóta a közeletet elhagyták, s akik akkor ott szónokoltak.

– *Ez volt az első megmozdulás. És ez mikor volt?*

– Ez volt az első megmozdulás, de a napot nem tudom megmondani. Azt gondolom, Hízsnyan Géza inkább részese volt a kezdeti mozgólódásoknak, szervezkedéseknek, mint jómagam.

– *Beindultak a tüntetések, demonstrációk, akkor már inkább Rimaszombatban voltál és kezdte ezekre kijárni vagy akkor még továbbra is Rimaszécsben tevékenykedteél?*

– Én Szécsben voltam egészen 1990 májusáig, de hát azért a legtöbb fontos rendezvényen, fórumon, mint például a Rimaszombati Magyarok Fóruma – több alkalommal szerveztünk ilyen fórumot – meg az FMK körüli szervezkedésben ott

voltam. Rimaszécsen voltam többnyire, délután azonban már hazajöttem, olykor napközben is, hisz olyan feladataim is voltak, mint a *Szécsi Szó* szerkesztése. Az utóbbi a szövetkezet havilapjaként indult, két száma jelent meg. A nyomtatást Rimaszombatban kellett intézni. Tehát a munkaköröm végett is sűrűn tartózkodtam Rimaszombatban.

– *Itt, amikor megkezdődtek a demonstrációk stb. – egy olyan városban vagyunk, ahol akkor valószínűleg egálban voltak a szlovákok és a magyarok – együtt folyt-e ezeknek a demonstrációknak a szervezése, emlékszel-e arra, hogy kik szervezték ezeket: szlovákok vagy magyarok, vagy talán közösen? Sok helyen azt tapasztalni Délnyugat-Szlovákiában, hogy a magyar lakosság hamarabb reagált. Volt egyfajta előnye a magyarországi események miatt? Itt Rimaszombatban ez hogyan történt?*

– Emlékezetem szerint Rimaszombatban nem a magyarok vitték a prímet. A VPN részéről Peter Lebovič, Štefan Glezgo neve jut eszembe, meg az említett Marian Lacko, illetve az STV szerkesztője, Daniel Brezina volt ennek az egésznek a motorja. És ehhez csapódtak aztán magyar részről főleg azok, akiknek a szlovák kapcsolatai, szlovákokkal való társadalmi, emberi kapcsolatai intenzívebbek voltak. És aztán ebből fokozatosan nőtt ki az FMK, illetve aztán majd az FMK-ból az Együttélés, később.

– *Ha már itt vagyunk az FMK-nál, mondtad, hogy alapítója voltál, vagy azok között voltál, akik az elsők között léptek be a mozgalomba. Egy olyan ember, aki korábban tudatosan nem politizált, ahogy mondtad, annak ez természetes dolog volt. Az, hogy akkor belesodródtál ebbe.*

– Gondolom, igen. A szlovákiai magyar történeteknek egy bizonyos fokig, ha nem is aktív, de passzív résztvevője voltam, hiszen Vágsellyén is ott voltam azon a rendezvényen, amelynek az estéjén az FMK megalakult.

– *Ez azt jelenti, hogy meghívót kaptál Tóth Lajos születésnapj rendezvényére, de minek köszönhetted a meghívást?*

– Azt nem tudom. Korábban is kapcsolatban voltunk. Egyébként a Vörösmarty Klub rendezvényeire régebben is kaptam meghívót.

– *Tehát részt vettél a vágsellyei rendezvényen, ahol már a szállóban is voltak olyan dolgok, ami akkoriban szokatlan volt, hiszen ott került sor, ha jól tudom, Esterházy Jánosnak a méltatására.*

– Erre nem emlékszem. Az megmaradt bennem, hogy egyebek közt Sándor Nóra tartott ott előadást, de én aztán ezekkel a dolgokkal nem foglalkoztam.

– *Itt Rimaszombatban kik voltak még rajtad kívül, akik az FMK-t elindították?*

– Hízsnyan Géza, Bán Zoltán erős emberei voltak az FMK-nak. Persze voltak többen is, Kónya Zoltán, Kovács László például, de most nem tudnék mindenkit felsorolni.

– Mit jelentett az a gyakorlatban, hogy FMK-s voltál? Szerveztetek gyűléseket, együttműködtetek a VPN-nel?

– Igen, együttműködtünk, de hát ez egy nagyon spontán dolog volt. Rimaszombatban is. Különböző felhívások jelentek meg, ilyen magyarok fóruma, olyan magyarok fóruma, például a Nagybalogi Magyarok Fórumára emlékszem, amelyet Ibos László nevesített. Azóta ő is visszavonult a közéletből. Tehát sokféle kezdeményezés jött, mindenki próbált tájékozódni, mi történik, milyen irányba kell mozdulni. Főleg személyes kérdéseket akartak megoldani. Eltávolítani a régi rezsim embereit.

– Az egész szlovákiai magyar rendszerváltásban nagyon fontos momentum volt az, hogy Duray Miklós kicsit késve kapcsolódik be az eseményekbe, külföldön volt, aztán Pesten, aztán visszajön, aztán természetesen őrá is számítanak az FMK-ban, ő is tevékenykedik, de aztán elkezdi utazgatni ki a vidékre, gondolom, erre is, és aztán elkezdi szervezni a saját politikai tömörülését, az Együttélést. Visszatekintve, számodra természetes az, hogy átkerültél ebbe a mozgalmába? Hogyan történt ez, hogyan emlékszel erre vissza?

– Nem is tudom. Olyan ösztönösen történt minden. Általában a művelődési ház nagytermében voltak a fórumok (több is volt belőlük), amelyekre rendre meghívtunk fontosabb embereket. Tóth Károly éppúgy megfordult itt, mint Duray Miklós, sok mindenki más a későbbi vezető személyiségek közül. Egy fórumra élénken emlékszem. Batta István szólalt fel a közönség soraiból. Felkeltette a jelenlévő Duray Miklós figyelmét. Ő mezőgazdasági mérnök volt, aki Bátékában a szőlészetben dolgozott, de nyelveket beszélő, művelt, olvasott, felkészült ember, aki nagyon aktív szerepet vállalt a mozgalomban. Én kerültem a vezető szerepet. Lehet, hogy meglepően hangzik, mégis azt kell, hogy mondjam, Rimaszombatban sokkalta inkább képviselte az Együttélés itteni vezetése azokat az ideákat, amelyeket formailag talán az FMK-nak kellett volna képviselnie. Mindig a szlovákokkal való együttműködést kereste, ennek a lehetőségét, szükségességét hangsúlyozta, konkrét emberi-politikai kapcsolatokat ápolt. Mindeközben karakteres nemzeti, illetve kisebbségi érdekképviselőt hirdetett és vállalt. Miután az Együttélés megalakult, az FMK megmaradt, természetesen, de a társadalmi-politikai súlya csökkent. Az Együttélés pedig tömegmozgalommá vált. Tehát a demokratikus szlovák politikai erő – értem ez alatt a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalmat, a Kereszténydemokrata Mozgalmat vagy Demokrata Pártot – képviselőinek is az Együttéléssel kellett kapcsolatokat teremteniük, mert ez volt magyar részről a meghatározó politikai tényező. Az FMK-val való együttműködés jelképes maradt, nem volt annyira politikai súlya a dolognak.

– Akkor ez azt jelenti, hogy itt azért a többség, sőt még azok is, akik az FMK helyi alapítói voltak, azok mind átmertek az Együttélésbe?

– Nem. Többen, köztük például Hizsnyan Géza is, végig FMK-s maradt és liberális meggyőződésű ember, a mai napig az, ő soha nem lépett át az Együttélésbe. Ő egyenes vonalú pályát futott be. Miután ez a forradalmi időszak lezajlott,

kilépett a politikából. A későbbiek során, sok-sok „hitvita”, egyeztetés eredményeképpen jutottunk el oda, hogy az egykori FMK-sok néhány meghatározó alakja előbb afféle független tanácsadóként, konzultánsként, de egyre közelebb került az Együttéléshez, majd csatlakozott is ahhoz. Innen aztán már egyenes út vezetett az MKP-ba.

– *Hogy tudnád azt megfogalmazni, hogy mi volt az a momentum, amiért mondjuk itt, Rimaszombatban meg másutt is az emberek lelkesen csatlakoznak egy meginduló mozgalomhoz, az FMK-hoz, aztán pedig átlépnek egy másik mozgalmába, az Együttélésbe. Mitől volt vonzóbb egy gömöri ember számára az Együttélés, mint az FMK?*

– Hogy miért volt, ezt nem tudnám megmondani. Egy dolgot vélek fontosnak ezzel kapcsolatban. Amikor az identitás regionális, felekezeti vagy egyéb arcát próbálja az ember egy kicsit előtérbe tolni, nagyobb súlyt adni neki, akkor óhatatlanul szembesülni kényszerül azzal, hogy a nemzeti hovatartozás élménye mindent felülír. Azt gondolom, hogy az Együttélés létrejötténél és népszerűségénél is ez munkált a háttérben. Ugyanakkor Rimaszombatban, mint mondtam, a karakteresen nemzeti Együttélés a kezdetektől felvállalta a demokratikus szlovák politikai erőkkkel való stratégiai szövetséget. Esetleg még arra gondolhatni, hogy – túl az elveken – minden politikai erőt konkrét, hús-vér emberek hitelesítenek. És vagy hitelesítik, vagy hiteltelenítik azt. És még valami: utólag is úgy látom, az, hogy ki melyik politikai táborhoz csatlakozott, gyakorta sokkal inkább emberi-baráti-munkahelyi kapcsolatok függvénye volt, semmint elvi-eszmei felfogásból adódó tudatos vállalás.

– *A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom ebben a korai stádiumban, mondjuk az első választások előtt, megszerveződött itt Rimaszombatban vagy nem? Egy ilyen többnyire protestáns magyar lakosság körében volt erre lehetősége?*

– Megszerveződhetett volna. Ennek semmi akadálya nem volt. Itt azonban ez négy évet késett. Magyar részről két politikai erő volt jelen, az FMK és az Együttélés. Az MKDM meglehetősen sajátságos körülmények között lépett be a helyi közéletbe. Visszagondolva ezekre a dolgokra, nagyon rossz száíze lesz az embernek. Az FMK-ban és az Együttélésben politizáló magyarok, túl a vitákon, nagyon korrekt és baráti kapcsolatban voltak egymással. A köztünk meglévő szemléletbeli, felfogásbeli különbségeket próbáltuk ütköztetni és találni valamilyen elfogadható közös megoldást. Az MKDM viszont úgy lépett erre a küzdőterre, mint elefánt a porcelánboltba, sőt, mai szemmel visszatekintve azt se zárom ki, hogy valakik megszervezték, és ehhez az MKDM akkori vezetése csak statisztált.

– *Ahogy nézem és ismerem a 90-es pályafutásodat, akkoriban valószínűleg választhattál, tehát lehetett volna lehetőség az országos politika felé is elmozdulni, de te mégis a helyi szintű politikát választottad.*

– Lehetett volna, biztosan. Ma én is ülhetnék a parlamentben, lehetnék képviselő, részese lehetnék az országos politikának. Istennek legyen hála, hogy végül is nem így történt. Valahogy mindig ódzkodtam ettől. Két okát látom ennek.

Úgy éreztem, a helyi politizálás sok tekintetben fontosabb. Másrészt annak tudom be az ódzkodást, hogy voltak szakmai ambícióim, szerettem volna bizonyos dolgokat elvégezni. Vívódtam hosszú időn keresztül, nem tudtam egyeztetni az ambícióimat, az elképzeléseimet, a szakmai terveimet azzal, hogy én Pozsonyban vagy valahol másutt üldögélek a parlamentben, és nyomogatom a gombokat. Valahol éreztem, hogy a kettő együtt nem megy. És amikor megszólítottak, amikor listákat kellett összeállítani, amikor embereket kellett jelölni, akkor én rendre visszakoztam. Ez a tartózkodás 2006-ban csúcsosodott ki, amikor fölmerült a nevem, mint esetleges államtitkársjelölt – azt is elhárítottam. Nem tudok mást mondani, nem akarnék senkit megbántani, de lehet, hogy ebben a bölcsész végzettségem is közrejátszott. Egy mérnök esetében talán kisebb lemondást jelentett a szakma elhagyása, a politikában való szerepvállalás, mint egy régésznek vagy egy néprajzosnak vagy egy magát történésznek képző embernek.

– *De a városi politikába azért belemásztál alaposan. Ez úgy kezdődött, hogy először, gondolom itt is, megtörtént az addig működő járási bizottságnak az átalakítása, ha jól tudom, már ekkor bekerültél, és utána az első helyhatósági választásokon.*

– Igen, én ezt fővállaltam, s az Együttélés színeiben vállaltam föl. Az Együttélés színeiben lettem a városi nemzeti bizottság, illetve járási nemzeti bizottság plenumának kooptált tagja, majd az első szabad választást követően az önkormányzat képviselője. Valójában soha nem voltam pártpolitikus. Alkatilag sem vagyok erre igazán alkalmas. Én értelmiségi embernek vélem magam, aki – mint majd minden felelős értelmiségi 89 után – részt vállalt a politikai cselekvésből. Volt, aki hamarabb otthagya, volt, aki később. Én az utóbbiak közé tartozom. De helyi szinten olyannyira benne voltam a politikai történetekben, hogy gyakran olyan dolgokat is nekem tulajdonítottak vagy nekem is tulajdonítottak, amihez semmi közöm nem volt. Úgy látszik, elképzelhetetlennek tartották az ellenfelek vagy riválisok, hogy ebben ne legyen benne a kezem.

– *Mik azok a legfontosabb dolgok, amiket azonnal oldani kellett itt például a rendszerváltás után, amiben nyilvánvalóan közreműködtél te is?*

– Elsősorban a személyi kérdéseknek a megoldása. A járási nemzeti bizottság plenumának a személyi rekonstrukciója, bizonyos emberek bejuttatása, mások eltávolítása, a helyi államhatalmi szervek személyi összetételének a módosítása. Ezek voltak a legkényesebb dolgok. S aztán jöttek a szintén fontos, de jellegét tekintve más jellegű problémák, mint a szellemi rehabilitáció, tehát utcanevek, közterületek átkeresztelése, szimbólumok megváltoztatása, új irányok kijelölése. Ezekben én, másokkal együtt, végig cselekvő részt vállaltam.

– *Ezekben a kérdésekben hol volt több vita, hogy így mondjam, magyar oldalon belül, tehát az Együttélés és az FMK között, vagy a magyarok és a szlovákok között?*

– Erre nem tudok jó választ adni. Esetről esetre is változott. Nyilván az Együttélés és az FMK között is volt eltérő felfogás, és voltak viták, de azért ezek kezelhetők voltak. Magyar részről, emlékezetem szerint, meg lehetett egyezni. Már csak azért

is, mert túl kevesen voltunk akkor is, és egyszerűen nem volt nagy választék. Nem lehetett olyan embereket leaggatni a szögről, akik már évek óta csak az alkalomra vártak, készültek volna, hogy elfoglalják a megfelelő posztokat. Nagyobb problémát jelentett, hogy ha magyar-szlovák vonatkozásban merültek fel gondok. Tehát akár egy-egy személy jelöléséről vagy bizonyos tisztség betöltéséről volt szó.

– *Említetted, hogy az Együttélés szerinted bizonyos mértékben azokat az eszményeket testesítette meg itt a városban, amit az FMK-nak szoktunk tulajdonítani. Ez abban nyilvánult meg, ha jól tudom, hogy az Együttélés része volt a demokratikus blokknak itt, Rimaszombatban. Ez hogy jött létre?*

– Volt itt egy ember, egy Pozsonyból ideszármazott ember, Peter Lebovičnak hívták. Ő volt a levéltár igazgatója. Köztünk, hivatásunk okán is, jó szakmai és emberi kapcsolatok alakultak ki. Így ért bennünket 89 novembere. Peter Lebovič jó szervezőképességgel, stratégiai és taktikai érzékkel megáldott ember volt, aki tudta, hol van a határ, meddig lehet elmenni – s addig el is ment. Ez érvényes akár a hatalom lebontása, akár a magyar-szlovák együttműködés tekintetében. Ő jól érezte és látta azt, hogy itt szükség van egy olyan tömörülésre, amely összefogja a „rendszerváltó”, antikommunista erőket. A „Demokratikus Blokk” az ő elnevezése, noha együtt hagytuk jóvá, de ő ötlötte ki. És ebben az Együttélés nagyon intenzív szerepet vállalt. Mindez akkor történt, amikor már az Együttélés volt magyar részről a meghatározó erő. Én inkább konzervatív embernek vélem magam, de azt gondolom, hogy a szlovák-magyar együttműködés szükségességéről, a közös fellépés szükségességéről, tehát a nemzeti korlátok túllépéséről vallott eszméket magam is mindig képviseltem, és valamennyi részem nyilván van abban, hogy az Együttélés rimaszombati helyi és járási szervezete 90-ben komoly és korrekt partnernek számított. Az Együttéléssel való együttműködést tehát nem csak a politikai kényszer szülte. Volt időszak a helyhatósági választások után, amikor a Demokratikus Blokk erejének a nagyobb részét az Együttélés adta.

– *Ez nem jelentett semmiféle konfliktust az Együttélés központjával, hogy helyi szinten ilyen partnerekkel működtek együtt?*

– Emlékezetem szerint, nem. Igyekeztünk jó kapcsolatokat ápolni a liberális térfélen éppúgy, mint a nemzeti konzervatív oldalon. Példaként említem, hogy egy alkalommal, még a kezdeti időkben, a helyi Együttélés döntése az volt, hogy az elképzelésünket és a véleményünket egy-egy ember tolmácsolja Pozsonyban az FMK, illetve az Együttélés ugyanazon a napon tartott kongresszusán. Ha az Együttélés országos politizálását összevetem a rimaszombati szervezetének a politizálásával, akkor bizony a kettő között volt különbség. Az Együttélés Rimaszombatban egy elfogadott, korrekt, politikailag meghatározó stratégiai szövetségese volt a VPN-nek. Az Együttélés nélkül nem is lehetett volna a szükséges a változásokat végrehajtani.

– *Az MKDM-nek a helyi politikába való belépéséről egy kicsit negatívan nyilatkoztál. Lehetne erről bővebben is hallani?*

– Itt sokáig nem volt a kereszténydemokrata mozgalomnak alapszervezete. Nyilván nem volt rá igény. Amikor azonban megalakult, 94-ben, az FMK, majd az

MPP tagjai, illetve az Együttélés képviselői egyaránt hamarosan jelezték a pártvezetésnek, hogy problémák vannak a helyi képviselet körül. A gondok akkor jelentkeztek, amikor, azt hiszem, 94-ben, a helyhatósági választások előtt az MKDM képviselői a HZDS képviselőjével ültek egy asztalnál, amikor az MKDM saját polgármestert jelölt, és ezáltal ellehetetlenítette az FMK és az Együttélés közös jelöltjét, akit a szlovák partnerek is elfogadtak. A habot a tortán az jelentette, amikor az MKDM egyetlen képviselőjét az ún. „Za Slovensko” (Szlovákiáért) blokk választotta meg rimaszombati alpolgármesternek. Az említett tömörülésben a kommunista utódpart, a Szlovák Nemzeti Párt, a Szlovák Kereszténydemokrata Unió és a HZDS volt jelen, tehát a java a szlovák sovíniszta erőknél. Az MKDM helyi vezetői végtelen nagy károkat okoztak itt Rimaszombatban. Mindezt a mozgalom akkori csúcsvezetői, köztük Bugár Béla és Csáky Pál tétlenül nézték, legalizálták. Nem voltak képesek, vagy nem akarták felfogni azt, hogy itt nem partikuláris MKDM-érdekről van szó, hanem MKDM címszó alatt szétverik a nem könnyen megteremtett magyar–szlovák egységet. Mert annak az ígéretesen fejlődő magyar–szlovák együttműködésnek, ami az Együttélés és a VPN, illetve más demokratikus szlovák erők között kialakult, az FMK-val együtt, természetesen, ennek az egységes fellépésnek a szétverője a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom rimaszombati szervezete volt Matyinko Lászlóval és az azóta megboldogult Kónya Ferencsel az élén.

– *Te, ha jól tudom, annyira benne voltál a helyi politikában, hogy 92-ben polgármester-helyettes lettél, de nem sokáig, mert 93-ban lemondtál erről a tisztségről. Tehát hogyan emlékszel erre vissza?*

– Pár hónapig voltam polgármester-helyettes. Említettem, hogy a helyi rendszerváltók között volt a szlovák televízió akkori egyik regionális szerveztője, Daniel Brezina, aki a közéletben sokáig jelen volt, majd aztán őt is elköptatta az idő. Tehát Daniel Brezina volt a Demokratikus Blokk színeiben az alpolgármester. Miután ő lemondott, és jelölni kellett a helyére, felmerült, hogy – tekintettel a kommunista utódpartot képviselő polgármester szlovák voltára –, magyar részről kellene jelölni. Végül a Demokrata Blokk engem kért fel. És megint csak visszautalok az ódzkodásra és tartózkodásra a direkt politizálástól, s jeleztem, hogy amennyiben nincs más megoldás, én elfogadom az alpolgármesteri jelölést, de megválasztásom esetén csakis nem függetlenített tisztségként tudom ellátni. Múzeumigazgatói tisztségemet és szakmai elképzeléseimet nem kívántam feladni. Így lettem én nem függetlenített alpolgármester a városban. Pár hónapig tartott ez az állapot. Azt hiszem, hogy a rimaszombati magyar iskolaügy volt az a problémakör, amelynek a megoldatlansága, illetve az akkori „megoldása” következményeként az alpolgármesteri tisztségről lemondtam. Iskolaügyben itt nagyon komoly küzdelem folyt. Magyar részről alapvető felfogásbeli váltást jelentett a „gettó-szemlélet elhagyása. Arra törekedtünk, hogy legyen két magyar általános iskola. Akkor még nem gondoltunk a majdani demográfiai problémákra. Legyen két magyar iskola, legyen miből választani, legyen konkurencia, ösztönözze egymást a két iskola jobb teljesítményre. Új iskolaépületet szerettünk volna az egyik magyar iskolának. Itt nagyon kemény harcok folytak. Még ülösztájkot is folytattunk a Járási Tanügyi Hivatal ajtaja előtt, a folyosón. Ha személyes megjegyzést is tehetek itt, elmondom: mindaz, amit én 1995-ben

kaptam, amikor kirúgtak az állásomból, az alapvetően ennek szólt, az iskolaügy körüli elkötelezettségemnek volt a „honorálása”.

– *Ez felvet egy olyan dolgot, hogy ha jól érzékelem, itt Rimaszombatban 1995 után sem oldódott meg az a helyzet, hogy itt minden fontos tisztséget szlovákok töltöttek be, és ez a mai napig így van, s hát a magyar iskolahálózat jelentős hátrányban van.*

– Nemcsak abban! Kénytelen vagyok megint utalni a múzeum ügyére. Nem az én személyemről van szó. Rimaszombatban 1945 után egyetlen kulturális intézmény élén nem állt magyar ember. Nincs rá példa!

– *Miközben akkor még magyar többségű város volt.*

– Az első ember, aki járási szintű művelődési intézmény élére került, az szerénységem volt, akkor, amikor múzeumigazgató lettem, 45 év után – 1990-ben. S ez négy évig tartott. Miután engem kirúgtak, visszaállt a „rend”.

– *Röviden azért beszéljünk erről is, hogy neked azért a személyes sorsodban olyan szempontból is jelentős változást hozott 89, hogy visszakerültél a múzeumba valamilyen körülmények között, sőt négy évig igazgató is voltál. Mondjál erről röviden valamit!*

– Én 1989-ben, mint mondtam, még Rimaszécsen voltam, ott értek utol az események. 1990-ben a múzeum akkori igazgatója – akinek a felfogásával én alapvetően nem értettem egyet – azon nagyon kevés emberek egyike volt, aki azt mondta a kollégáinak: tessenek bizalmat szavazni, vagy bizalmatlanságot nyilvánítani. És a kollektívától nem kapott bizalmat. Ez még nem jelentette azt automatikusan, hogy neki menni kellett – ám ő vette a kalapját, és lemondott. Ezek után jött a pályázat, de ez nagyon hosszú történet, én megkímélném ezen a helyen az érdeklődőket a részletezéstől. A lényeg az, hogy hosszú és keserves tortúra végén igazgatóként tértem vissza az intézménybe. Mint említettem, a helyi politikában vastagon benne voltam. Minden kényes kérdés megoldásának részese voltam, nyilván mások megtisztelő társaságában. Nagyon sok konfliktust kellett felvállalni, és hát ezt megjegyezték sokan. Egyszerre voltam önkormányzati képviselő, tanácstag, pár hónapig alpolgármester is, mindeközben pedig az általam vezetett múzeum transzformálásának korántsem könnyű feladatait kellett elsősorban ellátnom. Mindaz, amit a közéletben vállaltam és tettem, kellemes vagy kevésbé kellemes dolgokat, óhatatlanul visszaköszönt adandó alkalommal. Egy alkalommal Roman Zelenay kulturális államtitkár hivatott magához. Beköszönésemre ez volt a válasz: „Tak Vy ste ten zástupca primátora!” (Hát Ön az az alpolgármester!) Aztán hosszan tárgyaltunk a rimaszombati iskolaügyről, szerepvállalásomról – de akkor a leváltás még elmaradt. 1994 tavaszán, a második Mečiar-kormány idején Slobodník miniszter elérkezettnek látta az időt, hogy „felmentsen a terhek viselése alól”. A javára kell írnom, hogy miután a néhai Igor Chamula, melleleg egykori kertszomszédom, aki akkor parlamenti képviselő volt a Szlovák Nemzeti Párt színeiben, naponta vendég lehetett nála és – afféle újkori Catoként – naponta zúgta a fülébe, hogy engem ki kell

rúgni, sokáig nem engedett a nyomásnak. Végül Dušan Slobodník leváltott ugyan, de egy már távozó kormány minisztereként és olyan határidővel, ami lehetővé tette, hogy utódja korrigálhasson. Jött is az új kormány, az MKP csendes támogatásával, és én tisztségemben maradhattam. Lubo Roman volt akkor a kulturális miniszter. Személyében egy nagyon rokonszenves, tisztességes embert ismerhettem meg. Én elmondtam neki, hogy nézze, miniszter úr, van bizonyos határ, amit én nem lépek túl semmilyen körülmények között. Ha ezt várja tőlem, ki se nevezzen, mert egyszerűen nem fogom felvállalni. Tréfával próbálta elűtni, szóval, emberként viselkedett. Jó szívvel gondolok rá. Aztán találtunk megoldást, és végül is visszakerültem. Ez az állapot tartott 1994 végéig. Jött az új választás, s akkor engem egyik napról a másikra leváltottak, majd koholt vádak alapján, mondván, hogy én az utódomat (aki a Szlovák Nemzeti Párt embe- re volt és rendszeresen jelentgetett), egy nőt, megvertem volna. Bíróság elé akartak cibálni, miután ez nem sikerült, kihágást akasztottak a nyakamba, meg- hurcoltak a nyilvánosság előtt. Szóval én voltam az ő szemükben az a személy, aki majdhogynem az utódom szlovák vérét hullajtva jelöltem ki a magyar auto- nómia határait Szlovákiában. Kirúgtak. Azt hiszem, nem az illető hölgy ambíció- ja volt itt a meghatározó, hanem az 1989 novemberétől 1994 végéig terjedő öt évnek a közéleti szerepvállalása, ezt „honorálta” a politikai hatalom.

– *Még visszaugorva 1990-re: a te neved bizonyos mértékben összeforrott a Simonyi Alapítvánnyal is, de úgy tudom, nem voltál az alapítók között. Mondjál erről valamit!*

– Én a Simonyi Alapítvány megalapításánál nem voltam jelen. Simonyiban, az Együttélés választási gyűlésén merült fel, hogy magyar egyetemre volna szükség, de ez nincs, az nincs, amaz nincs túl az akaraton, pénz se. Ekkor valaki a zsebé- be nyúlt, és letett valamennyi pénzt, mondván, hogy akkor közadakozásból terem- sük meg a feltételeit. Ma már kicsit jóindulatú mosolygásra készít ez a buzga- lom, de akkoriban ezt komolyan elhitték az emberek, és ez a közösségi összetar- tozásnak egy nagyon jelentős mozzanata volt. Mert emberek, intézmények, önkor- mányzatok sorakoztak föl, és az időközben létrehozott Simonyi Alapítvány révén adakoztak a majdani egyetem javára. Mondom, nem voltam ott, ellenben egy al- kalommal valami okból valakivel meg kellett valamit beszélnem, és az említett ala- pítvány éppen Simonyiban ülésezett. Lementem, s veszemre, mert részesévé tet- tek a történetnek. Igazgatótanácsi tag lettem majd pedig hát nekem osztották ki az igazgatótanácsi elnöki tisztséget, amit aztán van szerencsém a mai napig ellát- ni. A jobb sorsra érdemes Simonyi Alapítvány nagyon szép szimbóluma a szlová- kiai magyar összetartozásnak. Azt gondolom, hogy mindazt, amit a Pázmány Péter Alapítvány napjainkban végez, azt alapvetően éppúgy végezhetne volna a Simonyi is. Így is kezdődött, hiszen a HTMH a Simonyit szólította meg mint a potenciális lebonyolítót. Aztán valaki közbeszólt, s a döntés olyan lett, amilyen. Gyakorlatilag ugyanazok a szervezetek, azaz az MKP, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövet- sége, a Szlovákiai Magyar Szülők Szövetsége stb., akik a Simonyi Alapítványt is jegyzik, létrehoztak egy második „Simonyi Alapítványt”. Hogy ez jó vagy nem, ma már mindegy. Ez így történt, ezen már túl vagyunk. Jelenleg a Simonyi Alapítvány inkább csak szimbólum, anyagi forrásai csekélyek, talán a jövőben sikerül új értel- met adni neki. Mindenesetre addig, ameddig erre reális lehetőség van, addig ezt

a szimbólumot megőrizzük mint a szlovákiai magyar összefogás szép példáját, s aztán majd meglátjuk, mit hoz a jövő.

– *A nagypolitikára visszatérve, azért te még a 90-es években benne voltál, azért még részese voltál a nagypolitikának.*

– Részese voltam, de újból hangsúlyozom azt, amit korábban is: noha én nem tagadom, hogy az FMK-nál kezdtem, az Együttélésben folytattam és az MKP-nak is tagja voltam, ma már nem vagyok tagja politikai pártnak. A feltűnést kerülve, csendben vonultam ki. A legutóbbi választáskor is civilként próbáltam magamat megfogalmazni, és hangsúlyoztam a jelöléskor, a megválasztásom után is, hogy ha lehetőségem lesz rá, akkor civilként kívánok jelen lenni. A civil társadalom füle, szeme, szája szeretné lenni. Hát ez nem adatott meg. Azaz egy napra megadatott, s milyen furcsa fintora a sorsnak: 2006. július 4-én, amikor politikai pályafutásom csúcán és bizonyára zárásaként is, pótképviselőként, egy napra belültem a szlovák parlamentbe. Éppen 53 éves voltam, születésnapomat ünnepeltem. Ráadásul 1953-ban születtem. Vannak az életnek ilyen furcsa fordulatai. Majd két évtizeden át részt vettem a pártpolitikában, vállalhattam volna országos szereplést is, de az a valami, amiről már szoltam, mindig visszatartott. Anyagilag biztosan jobban jártam volna, de meglehet, emberként talán elpusztított volna. Nem vagyok az a fajta ember, akiről minden lepereg, szemközt köphetnek, letöröm, és megyek tovább. Jól van ez így. Rimaszombatban ma is képviselő vagyok, s mivel MKP színekben jelöltek és kaptam bizalmat, szellemi függetlenségem hangsúlyozásával tagja maradok a képviselői klubnak. Ezt kívánja a tisztesség!

– *Nem azt kérdezem tőled, hogy mit hozott a rendszerváltás a szlovákiai magyaroknak, hanem inkább úgy kérdezem, hogy mit hozott ennek a régiónak, Rimaszombatnak, hiszen te annyira erősen kötődsz ezen régióhoz szakmailag, egész civil teljesítményeddel. És hát, ha belegondolok, amit én látok a városban, hogy mi változott meg a rendszerváltás után. Látok itt egy-két szobrot, ami nem volt itt, látok itt intézményt, ami nem volt itt előtte, és ezek valahogy mind kapcsolódnak a te nevedhez. Mi az, amit pozitívként emelnél ki, most ne a negatívummal kezdjük? Mi az, amit szerinted hozott a rendszerváltás a gömörri magyarok számára?*

– Talán a szellemi országépítés terén tudtam a legtöbbet tenni, természetesen megannyi kiváló társsal közösen. Ez a régió lehetőséget kapott arra, hogy saját múltjával szembesülhessen – legalábbis azok, akik szembesülni akarnak. Hogy Tompa Mihály száműzött szobra visszakerülhetett az immár ismét nevét viselő térre, hogy mellé kerülhetett Petőfi Sándornak a szobra, fontos. Az a tény, hogy ennek a városnak a szellemi arculata kicsikét megváltozott 89 novembere után, akár az utcaneveket nézzük, akár bizonyos intézménycsírákat tekintünk, akár azt, hogy tizedik éve jelenik meg az ország egyetlen vidéken megjelenő folyóirata, a *Gömörország*, s az, hogy én mindennek részese lehettem, az mérhetetlen öröm. Az, hogy létrejöhetett a református gimnázium Rimaszombatban, és magam is ott lehettem nem az első sorokban, de a magam módján, akár ötletgazdaként, akár meghívott vendégtanárként részese lehettem ennek, ez öröm. De nem véletlenül hangsúlyoztam én itt a lehetőséget. Mert ezek mind-mind csupán lehetőségek. Lehetőség az, hogy valakik Petőfi szobrára nézve a képzelt tükörben magukat lás-

sák, elődjaink és utódjaink (képzelt) társaságában, hogy végiggondolják, miből lehetne építkezni, hova lehetne visszanyúlni. Fontos az, hogy ha ránéz az utcát jelölő névtáblára, s ott Mikszáth Kálmán, Bartók Béla vagy Hatvani István nevét olvasa, akkor valami eszébe jusson róla. Fontos az, hogy van egy folyóirat, amelyet olvashat, és befolyásolhatja őt, vagy eszébe juttathat valamit. Fontos az, hogy van egy iskola... Ám ha valaki nem akar olvasni, s nem érdekli az utcanév, Mikszáth nevét csak betűzni tudja, s a néhai, illetve mai jó palócokra fűtyül, ha nem lát okot szembenézni a szoborral, ha nem él az iskola nyújtotta lehetőséggel... – akkor mit tehet a magamfajta?! Egy közéleti ember nem tehet többet, mint lehetőséget kínál föl, a maga erejéhez meg lehetőségeihez mérten, de hogy ki akar élni a lehetőséggel, akar-e élni vele, van-e visszhang, az nem rajta múlik. Találkozik az ember olyan visszajelzéssel is, hogy a fene megeszi az emléktáblát, akár az egyiket, akár a másikat, akár a Bartók Béláét, akár a Tóth családet, akár a Petőfi-szobrot vagy bármi más! A fene megeszi, mikor nincs munkánk, amikor itt kínlódunk, amikor munkanélküliség van, amikor hetelni kell jámi, amikor a munkahivatalt látogatjuk évszámra. S erre mit mondhat a magamfajta értelmiségi? Ki tehet erről? Tompa Mihály tehet róla? Netán Petőfi Sándor? Szomorúan, keserűen gondolom és mondom: nem az a probléma, hogy szobor van, nem az a probléma, hogy iskola nyílt, nem az a probléma, hogy folyóirat jelenik meg, nem az a gond, hogy az utca- nevek is visszatükrözik egy város hajdan volt szellemiségét. Az a gond, hogy ez azért feltűnő, azért vált ki averziót többekből, mert ezzel együtt az egyenrangúságról csak álmodozunk, nyelvünk alárendelt, megalázott helyzetben van, nincsenek a területfejlesztésben avatott embereink, nincsenek közigazdászaink, nincsenek mérnökeink, és hadd ne soroljam a további hiányterületeket. Pedig ők lennének azok, akik egyensúlyt teremthetnének, s mindannyiunk révén helyükre kerülhetnének a dolgok. Miközben új utak épülnének, miközben munkahelyek jönnének létre, miközben közigazdaságilag megfogalmazható lenne ennek a régiónak a jövőképe... S még nem szóltam a cigányság, magyarság, parasztság szinte megoldhatatlannak tűnő dilemmájáról. Miért csodálkoznék hát, ha az emberek azt mondják: elmész ám a francba a legközelebbi szoborterveddel. Most gondolkodom azon, hogy jövőre lesz száz éve, hogy megjelent *A fekete város*, Mikszáth Kálmán regénye, amelyben csodálatosan szép emléket állít ennek a városnak is. Hiszen itt lett belőle magyar író! Hát nem érdemelne meg az a közösség, amely íróvá nevelte, hogy emlékeztesse erre?! Hogy arra gondolhasson, nem alávaló hely ez, hiszen Mikszáthon kívül, Ferenczi Istvánt adta, Szentpéteri Józsefet is adta meg Győry Dezsőt, s Petőfinek is köze volt hozzá... Hát mégiscsak vagyunk mi valakik, nem többek, mint mások, de képesek vagyunk valamire. Próbáljunk valamit mi is fölmutatni! Hogy ösztönzést kapjanak az emberek. Föl se merem vetni az ötletet, mert nem tudom, hova küldenek el. Itt van az én nagy dilemmám.

– *Ha azért azt mondanánk, hogy most húsz évvel visszaforgatnánk az időt, és valaki azt mondja neked a rendszerváltás előtt, hogy te a következő húsz évben leszel múzeumigazgató, leszel nyitrai egyetemi oktató, alapítasz folyóiratot, amely sikeres folyóirat, kapsz számos díjat, szobrokat állítasz a városban, akkor bizonyára jó dolognak tartanád a rendszerváltást?*

– Nem a rendszerváltással van a baj. A gond az, hogy közösségként nem tudunk élni a lehetőséggel! Saját tevékenységem minősítése nem tisztem. Ez alatt

a húsz év alatt sok mindenhez közöm lehetett. Nem ok nélkül vélték egyesek, hogy bármi „gyanús” vagy „nem gyanús” dolog történt Rimaszombatban, abban biztosan benne vagyok én is. Ám szeretném hangsúlyozni, hogy soha nem egyedül voltam. Voltak és vannak a helyi közéletben olyan társaim, szinte elnyúlhatetlen emberek, akik nem a szellem emberei, akik nem a tollat forgatják, kevésbé forog a nevük a közéletben. Bán Zoltán nevét említhetném. Ez az ember a hátán hordja a magyar közéletet húsz év óta. Panasz szó nélkül. És ha volt időszak, mikor hűvösebb volt köztünk a viszony, akkor többek között azért volt így, mert nehezen tudta megbocsátani, hogy én otthagytam a pártpolitikát. Azt mondta, hogy neked ehhez nincs jogod. Hát hogy jössz te ahhoz, hogy csak úgy kilépsz?! Az ember hallgatja a sok fecsegést: így civilek meg úgy párt... Hát ki itt a civil és ki a pártkatona? Hisz az SZMPSZ elnöke elmegy civilként a magát civilként meghatározó fórumra, miközben az MKP Országos Tanácsának a tagja! A Csemadok országos elnöke, a legnagyobb civil szervezet elnökeként elmegy ugyanarra a fórumra, miközben éppúgy az MKP Országos Tanácsának a tagja. Hát ki a civil és ki a pártkatona? Az elkötelezett, tisztességes magatartás határai egyébként sem itt húzódnak. Ne fessük ördöggént a falra azt sem, aki pártban van, s azt sem kell szükségszerűen magasztalni, aki pártonkívüli, úgy mond, civil! Tegye mindenki a dolgát, és ne játsszunk már erre a civil meg nem civil dologra, mert az egésznek igazából nincsen sok értelme... Nyilván érződik a keserűség a szavaimból. Ez a problémák miatt van. Az elmúlt húsz évben bizonyára magam is tehettem volna többet, jobban. Igyekeztem sokoldalúan hasznossá tenni magam. Ennyire futotta... Ha viszont arra gondolok, hogy az Úristen kegyelméből kiashattam a szeretett városom Főterét, hogy régészként kutathattam a sajógömöri várat, Gömör első megyeközpontját, hogy felfedezhettem Közép-Európa egyik legfontosabb régészeti leletét Méhiben, hogy néprajzosként felgyűjthettem annak a kitűnő tehetségű cigány-magyar embernek a meséit, akitől csodálatosabb tehetségű mesélőt nem hordott még a hátán a Felföldnek nevezett táj, ha szülőfalum népköltészetének emléket állíthattam, ha Petőfi vagy mások szobrának felállításához közöm lehetett, ha tíz év óta szerkeszthetem a *Gömörország* folyóiratot, ha átadhatjuk ősszel a Református Tudományos Gyűjtemények székházát, kiállítással, és elindulhat végre egy intézmény... hát akkor mi az ördögöt panaszkodom én?! Nem is teszem. Egyszer néhai szomszédom, Porteleki Laci bácsi kifakadt: „Nagy kabátot adott énrám az Isten.” Ő a családjára gondolt. Én a szakmai és közéleti vállalásokra alkalmazhatom ezt. Az Úrnak legyen érte hála, övé a dicsőség! Zárzó helyett azonban – nehogy az álszerénység vádja érjen – még egy megjegyzést bátorkodom tenni. Ha mérnökök, közgazdászok, szociológusok és egyéb okos emberek ugyanennyit tettek volna, amit a magamfajta értelmiségi igyekezett tenni a neki rendelt posztokon meg a maga erejéhez mérten, talán előbbre tartanánk.

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

LACZA TIHAMÉR

14

1948. november 29., Bátorkeszi. Vegyész, publicista, szakíró. Az érsekújvári magyar gimnáziumban érettségizett (1967), majd a prágai Károly Egyetem Természettudományi Karán vegyészi oklevelet szerzett (1972). 1975-től a Csemadok Hét c. hetilapjának szerkesztője, 1989–1995 között főszerkesztője volt, 1995-től a Szlovák Rádió magyar adásának szerkesztő-riportere, 2002 óta egyben a Szabad Újság c. hetilap rovatvezetője. 1989–1993 között a Csemadok elnökségi tagja, 1992–1995-ben az Együttélés vezetőségi tagja, 1991–1996-ban a Szlovákiai Magyar Tudományos Társaság alelnöke.

– Röviden a személyi adatokról.

– Lacza Tihamér vagyok, 1948. november 29-én születtem, Bátorkeszin. Szüleim parasztszármazásúak, apám a kilencedik, legkisebb gyerek volt a családban. Édesanyám lényegében falusi lány volt, de az anyai nagyapám molnár volt. Életem első húsz éve tulajdonképpen a Komárom–Párkány–Érsekújvár háromszögben zajlott. Bátorkeszin születtem, de amikor négyéves voltam, elköltöztünk Köbölkútra, ott jártam alapiskolába, a középiskolai tanulmányaimat – természetesen magyar alap- és középiskola – az érsekújvári gimnáziumban végeztem 1964 és 1967 között. 1967-ben felvettek a prágai Károly Egyetem Természettudományi Karára, ahol kémiai tanultam, és végeztem is 1972-ben. 1972-től 1975-ig a Szlovák Tudományos Akadémia Polimer Intézetében dolgoztam. 1975-től 1995 júliusáig gyakorlatilag a Hét szerkesztőségében dolgoztam, először szerkesztőként, majd 1989 december 15-től a lap főszerkesztőjeként.

– Hogyan kerültél a Hétbe?

– Vissza kell térnem Prágához, mert Prágában én az Ady Endre Diákkörben tevékenykedve – egy ideig az elnöke is voltam 1970 és 71 között – elsősorban

LACZA TIHAMÉR

kulturális feladatokkal foglalkoztam. 1969-ben kiadtunk egy *Homokóra* c. kiadványt, amely kimondottan irodalmi jellegű folyóirat volt. Ezt úgy kell elképzelni, hogy írógépen írtuk, és 5 vagy 6 példányban lemásoltuk. A lapba elbeszéléseket, illetve kisebb tanulmányokat, esszéket írogattam. Tehát voltak ilyen irodalmi ambícióim is, sőt az egyetemen, pontosabban a bölcsészkaron, a magyar tanszéken is elég gyakran megfordultam egy időben, be-bejárógattam Rákos Péter előadásaira is, tehát volt ilyenfajta érdeklődés bennem. Sőt rendszeresen vásároltam mindenféle könyveket az ottani Magyar Kultúrában. Érdekeltek a különböző írókról írt monográfiák, íróportrék. Abban az időben nagyszerű sorozat volt az Arcok és vallomások: főleg a huszadik századi magyar írókat mutatta be, és volt egy másik sorozat is, amely főleg a világirodalom nagyjait mutatta be. Ezeket nagyon szívesen olvastam. Aztán mikor visszakérültem Pozsonyba, megismerkedtem a későbbi feleségemmel, aki történetesen Dénes György költő lánya. Tehát így az irodalommal és az újságírással is közelebbi kapcsolatba kerültem: a feleségem a rádió munkatársa volt, és abban az időben az apósom is a Szlovák Rádió Magyar Adása irodalmi rovatának volt a vezetője. Tehát ilyen érzelmi indíttatásoktól fogva kerültem aztán az újságírói pályára. Így lettem én pályaelhagyó.

– A *Homokórát* kivel szerkesztetted, és voltak-e ott olyan emberek, akik 89-ben szerepet vállaltak a forradalom idején?

– A *Homokórával* kapcsolatban többek között Kurucz Sándort említeném meg, aki abban az időben Prágában tanult, jó fotókat készített, és verseket írt. Kurucz Sándor később Magyarországra került, ott filmoperatőrként végzett a filmművészeti főiskolán és főleg Sára Sándorral dolgozott együtt különböző dokumentumfilmekben, illetve játékfilmekben. Aztán Kovács Tibort említhetném, aki pozsonyi volt, és belsőépítészként végzett az iparművészeti főiskolán, verseket írogatott, és egy üvegművésznőt vett feleségül, aki Prágában tanult, de dél-komáromi volt: Vida Zsuzsának hívták. Kuczi Lajost is megemlíthetem, ő református lelkész, most, ha jól tudom, valahol Ipolszágon vagy talán Rimaszombatban, de nem tudom pontosan, hogy hol van. Még voltak mások is, de olyanok, akik később, a 89-es fordultnál valamilyen módon aktívabban közreműködtek volna, nem nagyon voltak. A prágai Ady Körben azonban sokan voltak, akik a 89-es fordulat után is aktívan politizálni kezdtek. Duka Zólyomi Árpádot Prágában ismertem meg, már éppen végzős volt, amikor úgy volt, hogy szinte egymásnak adtuk a stafétabotot, pontosabban még közben volt egy másik elnöke is a klubnak. Ott volt Bajnok István, aki szintén Prágában tanult, és ő is volt elnöke az AED-nek. Később a 89-es eseményekben közreműködött, sőt még ma is. Most más nevet nem tudnék említeni.

– Visszatérve a Hétre. A Hétbe 1975. október 1-jén kerültél, és szerkesztőként dolgoztál.

– Először riporterként és kezdő újságíróként főleg riportokra jártam, és különböző anyagokat hoztam a lapba, de már akkor is vállaltam szerkesztési feladatokat, lévén, hogy a tudomány-technika rovat ugye létezett, és ebből próbáltam egy épkézláb rovatot szerkeszteni. A rovat szerkesztése közben kezdtem el

olyan dolgokkal foglalkozni, mint a szlovákiai magyar értelmiség helyzete és szerepe. 1978-ban a Fábry Napokon kértek is tőlem egy előadást. Valahogy egyszer Gál Sándor szóba hozta, hogy milyen érdekes lenne a műszaki és a természettudományi értelmiségre is rámutatni, mert én végül is ilyen dolgokkal foglalkoztam végzettségemet tekintve, és főleg olyan emberekkel készítettem interjúkat, akik műszaki vagy természettudományi vonalon tevékenykedtek: tudósokkal és szakemberekkel. Velük készítettem beszélgetéseket azzal a szándékkal is, hogy magunknak is bizonyítsuk, hogy igenis lehet egy magyar általános és középiskolában végzett emberből is tisztességes értelmiségi, sőt nagyon jó szakember. Elsősorban olyan embereket kerestem meg, akik magyar iskolába jártak, amíg csak tudtak, és ennek ellenére bizonyították azt, hogy valóban lehet így is boldogulni. Az a szlogen járta akkoriban is, hogy aki nem tud rendesen az államnnyelven, annak kevés esélye van az érvényesülésre, így aztán sokan szlovák iskolába adták a gyerekeiket. Most, hogy erről beszélünk: én már tulajdonképpen Prágában ismerkedtem meg Bauer Győzővel is, aki már nem diák volt, hanem fiatal orvoskutató. Duray Miklóssal is Prágában ismerkedtem meg 1968-ban és 1969-ben a nyári ifjúsági táborban, Kéménden. 1969 nyarán még meg lehetett szervezni, amikor a Husák-féle rezsim még nem kezdte el azt a „rendcsinálást”, amit 1970-től aztán következetesen végrehajtott. Ez volt az az átmeneti időszak, amikor ezt meg lehetett csinálni. Tehát Duray Miklós volt ennek a tábornak a parancsnoka, Duka Zólyomi Árpád volt a helyettese, én pedig harmadéves egyetemistaként az őrségparancsnoka. Tehát én ezekkel az emberekkel akkor így közelebbről is megismerkedtem, sőt emlékszem, hogy 1972 nyarán Kurucz Sándorral és Duray Miklóssal felkerestük Szabó Gyulát Prágában, a kórházban, ahol utolsó napjait töltötte: természetesen Szabó Gyula losonci képzőművészről van szó. Aztán később elmentünk Karlsbad mellé egy kis cseh településre, ahol Osztyenyi Leandert kerestük fel. Ő 1945 után került Csehszországba, és egy érdekes művészettel foglalkozott: porcelánfestéssel, tehát tányérokat és porcelánokat festett. Duray Miklós készített vele egy interjút, ami később meg is jelent az *Irodalmi Szemlé*ben. Kurucz Sándor fotókat készített. Tehát erre tudok így visszaemlékezni.

– A Charta 77-tel volt-e kapcsolatod?

– A Charta 77-tel nem volt kapcsolatam. Megmondom őszintén, ebben a bizonyos kisebbségi Jogvédő Bizottságban aktívan nem vállaltam szerepet. Durayval és A. Nagy Lászlóval voltam kapcsolatban mint ismerősökkel. A. Nagy Lászlót már 1969-ben megismertem, akkor ő a József Attila Ifjúsági Klubnak volt az elnöke. Néha Duray Miklós bejött a szerkesztőségbe, a *Hétbe*, és egy-két dolog iránt érdeklődött. Nem tudtam, hogy akkoriban mivel foglalkozott éppen, de valamilyen fényképekre is szüksége volt, archív felvételekre.

– A párttal volt-e kapcsolatod, tehát voltál-e párttag?

– Elég későn, már a gorbacsovi fordulat után. Ezt sokáig sikerült kivédenem, aztán valahogy mégis sor került rá. 87 és 89 között voltam a párt tagja. 89 novemberében vagy december elején Gál Sándorral és néhány fiatallal mi voltunk azok, akik feloszlattuk a pártszervezetet a Csemadokban. Gyakorlatilag az erje-

dés a párton belül vagy legalábbis a Csemadokban már valamikor a nyári hónapokban elkezdődött, sőt ha úgy vesszük, már januárban, hiszen 89 januárjában volt egy néhány napig tartó csendes tüntetés Prágában. Akkor már egyfajta furcsa hangulat uralkodott, ráadásul Magyarországon korábban elkezdődött valami, és Gorbacsov színrelépésével már itt is elindult valamilyen erjedés vagy el kellett volna, hogy induljon. Erre egy példát hadd mondjak: 89 márciusában a Csemadok lévai járási szervezete járási konferenciát tartott. Ott volt Zoller Mihály és Csáky Pál, illetve Dolník Erzsébet. Ők nagy lévai Csemadokosok voltak és jó barátok, én akkor kerültem velük közelebbi kapcsolatba. Csáky Pállal már korábban is ismertük egymást, mert ő irogatott nekünk a *Hét*be, és én később, amikor már a *Hét* irodalmi rovatát szerkesztettem, elég gyakran kaptam tőle kéziratokat, tehát ő már a 80-as évek elejétől rendszeresen küldözgetett írásokat. Volt egy ilyen rovatunk is a *Hét*ben, hogy HOL, tehát Hallottuk–Olvastuk–Láttuk, amelyben kisebb film-, könyv-, hanglez- és képzőművészeti recenziók jelentek meg. Csáky érdekes könyvekről küldött recenziókat és elbeszéléseket, néhány ebből megjelent a *Hét*ben. Azt is mondhatnám, hogy írói pályafutása a *Hét*ben kezdődött, ott publikált először komolyabb írásokat. Tehát azon a bizonyos lévai járási Csemadok konferencián 89 márciusában Zoller Mihály éppen Gorbacsovra hivatkozva egyfajta „nyitást” sürgetett. Ezt el kell mondanom, mert kevesen tudják elképzelni. Egy ilyen járási konferencián a járási pártbizottság fontos emberei meg szoktak jelenni, itt a járási pártbizottság első titkára volt jelen, a nevére már nem emlékszem. Eléggé leforrázva hallgatta ezeket a szavakat, aztán a szünetben egy bizalmas társaságban igencsak zokon vette Zoller Mihály szavait. Ezzel csak azt akarom jelezni, hogy 89 márciusában azért itt nálunk még korántsem úgy mentek a dolgok – főleg nem szlovák vonalon –, nem nagyon lehetett látni, hogy itt komolyabb fordulatra sor kerülhet.

– *A Csemadok Központi Bizottságán belül milyen volt a helyzet?*

– Én ugyan nem voltam a Csemadok Központi Bizottságának tagja, csak a rendszerváltás után kerültem ilyen módon kapcsolatba a Csemadok legfelsőbb szerveivel. Ebben a társaságban volt mindenféle vélemény. Arról kellene beszélni, hogy a pártszervezetben belül eléggé megoszlottak a vélemények: Keszeli Ferenc akkor még a *Hét* munkatársaként, Gál Sándor, Ozsvald Árpád, Zs. Nagy Lajos és jómagam is még a párt tagjaként egy meglehetősen belső ellenzékot alkotunk ebben a szervezetben. Voltak közömbös emberek, akik csak lavíroztak, és hát persze volt a kemény mag is.

– *Kik voltak azok?*

– Balázs Bélát lehetne említeni, aki akkoriban a *Hét* főszerkesztő-helyettese volt, Petrik Józsefet, aki akkor a Csemadok titkára volt, Lukács Tibort is talán meg lehetne említeni, aki akkor a Csemadok főtitkára volt. Sidó Zoltán is tagja volt ennek a csapatnak, ő is inkább az ellenzékiek oldalán. Volt is egy kellemetlen konfliktusa ezzel a Petrik nevezetű úriemberrel, akiről közismert volt, hogy talán a titkosrendőrség valamilyen magasabb rangú képviselője a Csemadokban, a szakszervezet elnöke is volt. Szó volt róla, hogy leváltják a szakszervezet elnöki posztjáról, mert nem közmegelegedésre végezte a munkáját. Sidó Zoltán

is kicsit közrejátszott abban, hogy ez megtörtént, tehát nem kapott bizalmat, ami nagy meglepetést okozott a felsőbb pártszerv kiküldött képviselője előtt. Tehát ilyen érdekes momentumokat lehetne felidézni ebből az időszakból. Végül eljutunk oda, amikor 89 novemberében már komoly incidensekre került sor, tehát a prágai tüntetőket verték a rendőrök, és valamilyen módon reagálni kellett volna abban az időben. Emlékszem arra, hogy egy kicsit tanácsalanság volt a pártszervezetben belül, tehát szerettünk volna valamilyen módon tiltakozni a brutalitás ellen, és akkor a párt ellen is kellett volna tiltakozni, de voltak olyanok, akik ezt nem nagyon szerették volna. Nem fogadtunk el elítélő nyilatkozatokat, hanem egyszerűen nem reagáltunk ezekre a dolgokra. Később az események nagyon gyorsan haladtak előre, hisz alig egy-két hét leforgása alatt aztán teljesen megváltozott minden.

– *Egy kis kitérő: a Panorámát nem kellett elítélnetek annak idején?*

– Hogy kicsit megvilágítsam a helyzetet: a *Hét* nem volt ugyan ellenzéki lap – ez nevetségesen hangzott volna abban az időben –, de valahol mi voltunk azok, akik nem képviseltük a pártvonalat, mivel mi nem voltunk pártorgánusok. Mi a Csemadok lapja voltunk, egy kicsit valahogy megpróbáltunk ebből kimaradni. Bár voltak emberek: az említett Balázs Béla meg néhányan a korábbi vezetők közül, akik szerettek volna egy kis „vonalasságot” is bevinni a lapba. Ők néha megírtak egy-két vezércikket vagy évfordulós cikket is, de az egész lap jellegére nem volt jellemző a pártot éltetni. Így elég sokszor kerültünk olyan helyzetbe, amikor kis megdorgálások is érkeztek a pártközpontból a szerkesztőség címére. Egy érdekes dolgot akartam még ezzel kapcsolatban megemlíteni: már szoltam róla, hogy 1978-ban tartottam egy előadást a Fábry Napokon a szlovákiai magyar értelmiség helyzetéről. Hosszú idő után, azt hiszem, ez volt az első olyan írás, amely megpróbált egy igencsak szerény képet festeni arról, hogy körülbelül hogyan néz ki a szlovákiai magyar értelmiség. Megpróbáltuk különböző statisztikai adatokkal is alátámasztani. Nekem lehetőségem nyílt bizonyos dokumentumokhoz, pontosabban számadatokhoz hozzájutni, amelyek nem voltak ugyan titkosak, csak éppen nem forogtak közkézen. Így pontos adatokat kaptam arról, hogy egy bizonyos időszakon belül hányan jártak egyetemre és milyen volt a nemzetiségi megoszlásuk. Ebből következtettünk arra, hogy hány szlovákiai magyar tanul és tanult, illetve ebből hány főiskolát, illetve egyetemet végzett magyar nemzetiségű szakemberünk lehet. Ezekből az adatokból kiderült, hogy többnyire – tehát a pedagógusokat most nem számítva, pontosabban őket kiemelve ebből – 75-80%-ban inkább természettudományi, reálértelmiségiek dominálnak, sőt talán még magasabb arányban is, és a humán értelmiségiek – jogászok, közgazdászok esetleg irodalmárok – számaránya jóval alacsonyabb. Tehát a reálértelmiség – a természettudományi és műszaki értelmiség – számarányát tekintve jóval felülmúlta a humán értelmiséget. Ez egy olyan potenciális erőt jelentett, amely gyakorlatilag nem volt kiaknázva. Én rámutattam arra, hogy ezzel az értelmiséggel kellene valamit csinálni, és hogyan lehetne őket aktívabb munkára serkenteni. Az adott körülmények mellett természetesen nem nagyon lehetett arról ábrándozni, hogy olyan szerveződések lehessen létrehozni, mint mondjuk a rendszerváltozás után. De például a Csemadokon belül esetleg valamilyen módon színesebbé lehetne tenni a munkát, tehát a hagyományos falusi

szervezeteket, a színjátszó- és tánccsoportokat ki lehetne egészíteni értelmiségi körökkel, olyan szellemi fórumokkal, amelyek korábban a Csemadokban nem igen voltak jelen. 78-at írtunk akkoriban, ez a tanulmány később megjelent a *Hétben* is éppen akkor, amikor a Csemadok 30. évfordulóját ünnepeltük. Akkor a *Hétnek* volt egy dupla terjedelmű ünnepi száma, és ezért ez a tizenhét oldalas tanulmány ott megjelenhetett egészében. Én megpróbáltam egész 45-től nyomon kísérni ezeket a dolgokat, és hát persze a 1945 és 1948 közötti eseményekről akkor sem lehetett bő lére eresztve írni, de azért valahol megemlítettem ebben az írásban, hogy gyakorlatilag a szlovákiai magyar értelmiséget „lefejezték” 45 és 48 között, majd 50-ben szinte a nulláról kellett újra indulni. Ezek a dolgok is elhangzottak ezen az előadáson, illetve megjelentek nyomtatásban. Nem akarom ezt valami nagy hőstettnek beállítani, csak jellemezni szerettem volna annak a kornak az ellentmondásosságát, amelyet a konszolidáció idejének is lehetne nevezni. Akkor a „fű alatt”, tehát nem olyan nagy orgánumban, mint az *Új Szó* vagy más napilap, hanem hetilapban megjelenhettek néha ilyen gondolatok. Gál Sándor is megeresztett abban az időben néhány olyan dolgot, ami meglepő volt, és szinte a felfedezés erejével hatott, tehát voltak törekvések, hogy valamilyen módon őszintén szembenézzünk a múlttal és azokkal a negatívumokkal, amelyek a mi sorsunkat valahol egy kényszerpályára állították 1950 után. Erről azért beszélek ilyen terjedelmesebben, mert számomra mindig

Szabad választások 1990-ben (Fotó: Berta András)

is fontos volt a szlovákiai magyar értelmiség helyzete, feladatai és szerepe, a rendszerváltás után pedig egyike voltam azoknak, akik a Szlovákiai Magyar Tudományos Társaságot megalapítottuk.

– *Az 1988–1989-es magyarországi folyamatok mennyire hatottak rád, illetve a környezetedre? Tehát 1989 nyarán már lehetett-e érezni vagy inkább te érezted-e azt, hogy ebből már valami lesz?*

– 1989 nyarán már biztosan lehetett érezni. Én 1988-ban még nem voltam abban annyira biztos, hogy ilyen gyorsan és drámai fordulatokkal folynak le ezek az események. Megint csak zárójelben jegyzem meg, hogy az én „soklakiságomat” jellemző dolog az, hogy mivel én irodalomkritikával is foglalkoztam, sőt az első könyvem egy irodalomkritikai gyűjtemény volt, az írói körökkel elég közeli kapcsolatban álltam, ugyanakkor a végzettségemet tekintve a természettudományi és műszaki emberekkel is viszonylag jól szót tudtam érteni szakmai dolgokról is. Tehát így lényegében mind a két értelmiségi közösséget jól ismertem. Főleg a fiatal írók megnyilvánulásaiban lehetett már érezni, hogy szeretnének ezen a szorításon lazítani, tehát egy ilyen erőfeszítést lehetett érezni soraikban. Mint utóbb kiderült, nem volt ez véletlen, hiszen voltak magyarországi kapcsolataik. Nekem magyarországi kapcsolataim a 80-as években nem voltak. Inkább csak figyelve az eseményeket, a sajtót – elég sok magyarországi lapot olvastunk –, könyveket és a televíziót is. Természetesen a Szabad Európát is rendszeresen hallgatva azért az ember ezekről a dolgokról többet sejtett és többet velt tudni, mint az átlagember. Azt viszont, hogy ilyen gyors, drámai fordulatot vesznek az események, 1989 nyaratól vált eléggé egyértelművé számomra. Főleg azután, hogy a német turisták lábbal tüntetve tömegesen hagyták el az NDK-t, Szlovákián keresztül Magyarországra és Magyarországon keresztül persze Ausztriába igyekeztek. Ezek már sejtetni engedték ezeket a dolgokat. Itt megint egy kitérő arról, hogy 1989 szeptemberében – akkor még voltak ilyen szociális vívmányok is – szakszervezeti beutalóval sikerült eljutnom Marienbadba. Egyhetes beutalót kaptunk, a feleségemmel és az apósommal voltunk ott. Figyeltem az ottani hangulatot. A cseh kisvárosban egy alkalmi társaság jött össze, akik szintén szakszervezetis beutaltak voltak, és akikkel egy asztalnál ültünk. Próbáltunk beszélgetni sok mindenről, és meglepő módon az volt az érzésem, hogy Csehországban abban az időben korántsem volt olyan izzó a hangulat, mint mondjuk Magyarországon. Pláne azt követően, hogy akkor már Magyarországon eltemették Nagy Imrét, és lényegében 1956-ot szinte teljesen átértékelték. Mindenki tudja, hogy azon a temetésen már igen kemény szavak is elhangzottak. Ezt összevetve azzal, amit Csehországban tapasztaltam e röpké hét alatt, az volt az érzésem, mintha Csehországban a társadalom még téli álmot aludna. Legalábbis a nagy része, hisz nyilván volt ott is mozgás, de korántsem olyan látványos és feltűnő.

– *1989 novembere milyen pozícióban ért téged, tehát mit csináltál éppen akkor?*

– 1989 novemberében – konkrétan emlékszem – egy előadást készültem tartani. A pozsonyi magyar tanszék a szlovákiai magyar irodalomról tervezett egy előadás-sorozatot. Tudom, hogy szolidaritásból a diákokkal, akik már akkor sztrájk-

koltak, mi is lemondtuk sokan ezt az előadást. Így aztán azt hiszem, hogy ez az akció meg is hiúsult. Pár nappal korábban volt egy összejövetel arról, hogy mit lehetne tenni, tehát a szlovákiai magyar irodalom dolgai körül min lehetne javítani stb. Emlékszem rá, akkor összejött egy csomó lap munkatársa, szerkesztője, irodalmi és kulturális rovatok vezetői. Én is ott voltam, és akkori főszerkesztőnk, Strasszer György is, Szilvássy, Kiss József az *Új Szóból*, az *Irodalmi Szemlé*től és más kiadóktól is voltak. Ez valamikor a november 17-e előtti napokban volt. Bár akkor még nem fogalmazódtak meg olyan egyértelműen a dolgok, ahogy aztán később, de mégis valami vibrált a levegőben. Aztán jött november 17-e, és ezek az incidensek Prágában, és aztán itt is rendszeresebben kezdtek el tüntetgetni. Ez az egész tüntetéssorozat ott zajlott a Szlovák Nemzeti Felkelés terén, amely pár lépésre volt a *Hét* szerkesztőségétől. Mi a *Hét*ben dolgozva, gyakran kinéztünk oda, hogy mi zajlik ott, és így szinte egyik napról a másikra kint találtuk magunkat a tüntető tömegben. Ez így ment, ha jól tudom, heteken keresztül. Valahogy így belekerültünk ebbe a forgatagba és ebbe a forradalomba. Emlékszem egy összejövetelre, valamikor november 25-e táján, tehát már az emlékezetes események után. Valaki kezdeményezésére a Csemadok székházában, itt Pozsonyban rendeztek egy összejövetelt, ahol különböző csoportok tagjai jelentek meg, mint később kiderült. Ezt azért mondom így, mert én akkor még azt hittem, hogy ez egy értelmiségi összejövetel lesz, tehát emberek, akiket ismertünk, összejövünk, és megbeszéljük, hogy a szlovákiai magyar értelmiségnek mi a teendője. Akkor nagy meglepetésemre olyan emberekkel is találkoztam, akiket már régen ismertem, és ezek az emberek egyszer csak félrevonultak a terem egyik sarkába. Később kiderült, ez volt a Független Magyar Kezdeményezés magja. Öllös Lacit láttam ott ebben a társaságban (nem tudom, ott volt-e A. Nagy László), Bödők Zsigmondot, akit régebről nagyon jól ismertem, hiszen csillagászként többször is csináltam vele interjút, és rendszeresen jártam az általa szervezett nyári csillagászati táborokba. Tehát viszonylag jó kapcsolatban voltunk, és akkor úgy viselkedett, mintha meg se akarna ismerni. Ezt nem tudtam mivel magyarázni. Végül is az volt az érzésem, hogy ők valamilyen kemény magot képviselnek, és a többiek, akik úgy odavetődünk, próbáltuk a helyzetet felmérni. Sok minden nem volt világos számunkra. Mint utólag kiderült, ezek az emberek, akik ott így félrevonultak, már ott voltak Vágsellyén azon a bizonyos emlékezetes születésnapi összejövetelen.

– Arról korábban nem hallottál?

– Nem hallottam, pedig Tóth Lajost is ismertem korábról, de valahogy én nem kerültem oda. Nem is tudtam erről az akcióról, és utólag derült ki, hogy mi volt ott. Aztán végül így alakult a dolog, hogy Dobos is ott volt és még sokan, főleg a régebbiek, a 68-as „üldözöttek” (ezt kicsit azért idézőjelbe kell tenni) és olyanok, akik a Csemadokban jobban benne voltunk. Valahol a másik sarokban egy másik társaság jött össze, emlékszem Bauer Győzőre, Fóthy Jánosra, és voltak ott még nagyon sokan. Akkor tulajdonképpen több csoportra oszlott ez a nagy sereglés, és már akkor érezni lehetett a levegőben, hogy itt egyhamar nem lesz közös nevező, tehát mintha itt most egyszeriben megoszlottak volna az erők. Ahelyett, hogy közösen megbeszéltük volna, hogyan tovább, és mi legyen a teendő, különböző székértáborokra kellett szétesnie ennek az egésznek.

– *Mikor volt ez pontosan?*

– Valamikor november 25-e vagy 27-e táján. Egész pontosan már nem tudom megmondani, de úgy egy hétre rá, hogy lezajlottak a prágai események. Aztán így kezdődött lényegében ez az egész. A Csemadokban is hirtelen fontossá vált az, hogy egy csomó embert a Csemadokból eltávolítottak, kizártak 68 után. Akkoriban főleg ezek az emberek jelentkeztek, hogy most már talán valamit tenni kellene az ő érdekükben is, tehát valamilyen módon kárpótolni kellene őket, vagy legalábbis bocsánatot kellene, hogy kérjenek tőlük. Volt egy rendkívüli Csemadok-közgyűlés 1989. december 6-án. Akkor mi már a szerkesztőségben december 4-én megbeszéltük, hogy ott is sor kerül személycserékre. Strasser György, aki akkor főszerkesztője volt a lapnak, hatvanhárom éves volt, tehát mindenképpen megoldhatóvá vált az, hogy fájdalommentesen megváljon a főszerkesztői posztjától, tehát nyugdíjba mehet, mert már így is túllépte a nyugdíjkorhatárt. A szerkesztőség titkos szavazással egyöntetűen úgy szavazott, hogy én leszek a lap főszerkesztője. Így lettem én legalábbis elvben főszerkesztőnek javasolva. Abban az időben voltak ilyen vívmányok, hogy kis közösségek, ha elhatároztak valamit, akkor a felettes instanciák igyekeztek azt tiszteletben tartani. Ezzel az ajánlattal és javaslattal a szerkesztőség nevében felléptek december 6-án. Abban a nagy kavargásban, ahol meg kellett sok mindent változtatni, és sok mindenről született döntés, elhangzott az javaslat is, hogy a *Hét* szerkesztőségének közössége ezt szeretné. Beválasztottak a Csemadok elnökségébe is, és december 15-én a Csemadok új elnöksége hivatalosan is kinevezett engem a lap főszerkesztőjévé.

– *Az FMK-val együttműködtetek, tehát te együttműködtél az FMK-val annak idején?*

– Én a Független Magyar Kezdeményezéssel igazában nem működtem együtt. Az újságíróknak az lett volna a feladatuk, hogy megpróbáljanak most már végre tényleg valamilyen újságot csinálni. Az FMK-val, megmondom őszintén, azért sem nagyon működtem együtt, mert valahogy taszított az a hangnem, amit mindjárt a kezdet kezdetén megütöttek. Egy kicsit arrogánsan, egy kicsit talán kioktató módon, egy kicsit talán abból a pozícióból, hogy „mi vagyunk a tiszták, meg mi vagyunk azok, akik itt most a dolgokról döntünk”, és azok az emberek, akiket én már évek óta ismertem – és azt hittem, hogy jól ismerem őket –, az egyik pillanatról a másikra furcsán megváltoztak, és érdekes „pózt” öltöttek magukra. Ez engem zavart, és sosem találtam igazán a hangot, és az a fajta hozzáállás sem volt rokonszenves, ahogyan ők a dolgokat megpróbálták kicsit idealizálni valamilyen módon úgy is, hogy úgy gondolták, most tiszta lapot kezdünk, és akkor összeborulunk a szlovák értelmiségiekkel, főleg azokkal, akik felvilágosult gondolkodású értelmiségiek. Aztán a dolgok szépen menni fognak a maguk törvényei szerint. Nem akarom nagyon okosnak feltüntetni magam, de már akkor egy csomó dolog utalt arra, hogy ez az átmenet nem lesz olyan sima dolog. Nem beszélve arról, hogy én akkor már 41 éves voltam, tehát egy kicsit talán több tapasztalattal a hátam mögött, mint némelyek. Ismertem kicsit a történelem korábbi időszakait is, amikor az ilyen forradalmi változások végbementek, és mindig megvolt ennek is a maga „hordaléka”. A nagy francia forradalomtól kezdve említhetnék egy csomó példát. Ez a fajta – szinte felhőtlen – optimiz-

mus engem taszított egy kicsit. Nem azt akarom mondani, hogy a történések engem igazoltak, de végül is például még 1990 áprilisában (én jártam az FMK sajtótájékoztatóira, mert újságíróként érdekelték ezek a dolgok, de tényleg csak mint újságírót) többek között volt az FMK-nak egy érdekes sajtóértekezlete, amelyen „nagy mellénnyel” nyilatkoztak dolgokról. Ott ült előttem Barak László, azt hiszem a *Nap* főszerkesztő-helyettese volt akkor, később főszerkesztője. Ő is ott ült újságírói minőségben. Mondom neki: „Laci, nem gondolod, hogy ez egy kicsit túlzás, amit itt mondtok?” Azt hiszem, az elnökségi asztalnál Tóth Karcsi ült és még valakik, akik tájékoztatták az újságírókat. „Például itt van ez a Szlovák Nemzeti Párt...” – mondom én. „Ááá, 0,5 %!” – mondja ezt 1990 áprilisában Barak László. Ebből csak azt akarom kihozni, hogy még ők sem, akik úgy gondolták, hogy bennfentesek és tájékozottabbak, ők sem nagyon látták, milyen veszélyek leselkednek rájuk. Nekem például Mečiar már 1990 márciusában nem volt rokonszenves, ellentétben másokkal, akik még nagyon sokáig nagy államférfit láttak benne. Mondhatnánk neveket is: Tóth Mihály annak idején, ugye, hány ilyen cikket írt, sőt még Dusza István is, ha jól tudom. 1990. március 5-én volt az, amikor szerették volna leváltani Schustert, a parlament akkori elnökét (később köztársasági elnök lett). Helyére Ján Budajt akarták volna ültetni – valamilyen oknál fogva nem sikerült. Az a bizonyos kinevezett parlament, mert akkor már sok mindenkit csak úgy kooptáltak a parlamentbe, nem szavazta meg, nem tudni, hogy miért, ma sem tudom egész pontosan. Arra viszont emlékszem, hogy volt egy nagygyűlés, ahol Mečiar igen hangos beszédet tartott: „Majd mi megmutatjuk” – ilyen hangnemben és hogy „a börtönök üresek, de majd tele lesznek”, és hasonlókat nyilatkozott, pontosan már nem tudom visszaidézni. Nagyon visszataszító és ugyanakkor elgondolkodtató beszéd volt ez, és már attól a pillanattól kezdve ez az ember nem volt rokonszenves.

– *Nem volt ebben egy kicsi félelem amiatt, hogy te is párttag voltál 1987-től?*

– Nem, én tulajdonképpen a pártban nem voltam olyan sokáig, hogy okom lett volna félni. Az az igazság, hogy végül is talán én abban a pártban épphogy megfordultam. Az nyilván nem mentség, hogy az ember végül is csak 1987-ben kerül be a pártba. Magyarozatképp talán csak annyit, hogy valamit reméltünk ettől a gorbacsovi fordulattól. Talán ezzel lehet magyarázni, hogy végül hagytam magamat rábeszélni, mert volt egyfajta nyomás. Lehetséges, hogy azért is, mert akkor még azért a dolgokat úgy képzelték el, hogy az esetleges leendő vezető kádereknek valamilyen módon végig kell járniuk egyfajta számlélírtát. Ezért is sürgették a felettesek. De én nem félttem ettől, megmondom őszintén, hogy az én 87–89 közötti „ottlétem” valamilyen kihatással lehet erre. Nem ezért, egyszerűen az arrogancia és megnyilvánulás nem volt rokonszenves, ahogyan beszélt. Ez már sok mindent sejtetni engedett számomra.

– *Az FMK kooptált képviselőket, és kooptált olyan képviselőket is a parlamentbe, akikkel azelőtt kapcsolatban voltál. Említetted például Duray Miklóst. Akkor, amikor az FMK Durayt kooptálta, azután sem tartottad az FMK-val a kapcsolatot?*

– Én megmondom őszintén: egyszer, amikor Duray visszajött valamikor decemberben Amerikából, és még Budapesten is elidőzött, tehát egy kicsit késve ér-

kezett vissza, én valamikor januárban, szintén egy sajtótájékoztató után vagy valamilyen apropóból ott jártam az FMK központjában, és ott volt Miklós. Ott tett-vett, valamit intézkedett, és mondtam neki, hogy „Miklós, te most tulajdonképpen itt vagy az FMK-ban? Mert nekem az az érzésem, hogy te nem ide való vagy ebbe a társaságba.” Szóval valahogy ez szóba került ott köztünk, már nem is tudom pontosan, hogy miért, és Miklós valami olyat talált mondani, hogy végül is ez az egyetlen magyar politikai tömörülés, és itt kell valamit csinálni, de volt egy olyan érzésem akkor is, hogy ő ezzel az FMK-val hosszabb távon nemigen fog tudni együttműködni. Ez csak inkább megérzés volt, nem azt mondom, hogy én ezt már akkor határozottan éreztem. Később ezt aztán az események igazolták, hiszen alig egy hónapjára, valamikor február végén megjelent egy felhívás a lapokban, hogy megalakítják az Együttélést, és amikor ez megjelent, akkor már szerintem Duray Miklós szakított is az FMK-val.

– *Te ott voltál a kezdeteknél, az Együttélés alapításánál?*

– Igen, ott voltam. Végül is egy csomó olyan ember vett ebben részt, akiket én már régóta ismertem. Nem azt mondom – ellentétben Tóth Mihállyal, akinek szent meggyőződése volt –, hogy az Együttélést a Csemadok hozta létre. Ez szerintem így nem állná meg a helyét, de sokan dolgoztak a Csemadokban. Nem az apparátusra gondolok, hanem vidéki szervezetekben és sok helyütt az országban azok az emberek, akik az Együttélés létrejöttét szorgalmazták. Az indulásnál én is ott voltam, de megmondom őszintén, kezdetben nem akartam tisztséget sem vállalni, tehát hogy valamilyen testület tagja legyek, és nem akartam politikailag aktív lenni. Gondolva arra, hogy egy újságírónak elsősorban az a dolga, hogy lehetőleg a dolgokat kívülről, semlegesen és pártoktól függetlenül nézze. Egy évvel később aztán mégiscsak beválasztottak az országos választmányba, úgyhogy az Együttélésben tevékenykedtem, s gyakorlatilag még most is tevékenykedem. Most van 1997. május 20-a, tehát az országos választmánynak mind a mai napig tagja vagyok, de az igazság az, hogy többször is távol marad-

Pozsony – 1989 novembere (Fotó: Gyökeres György)

tam az ülésektől, igaz, hogy ez rajtam kívülálló okok miatt történt. A választmány ülésein nem tudtam megjelenni most már az elmúlt négy vagy öt alkalommal sem, mert vagy a munkám, vagy valamilyen egyéb akadály miatt nem tudtam eljutni oda. Abban az időben, amikor a *Hét* főszerkesztője voltam, sok mindent vállaltam, nem is tudom, miért, amit talán nem is kellett volna csinálni. Nem azért mondom, mintha restelném, hanem azért, mert néha olyan dolgokat is vállaltam, amelyek meghaladták az energiámat. Tehát nem a lehetőségeimet, hanem egyszerűen az ember annyi helyre el volt kötelezve. Ugye említettem, hogy valamikor 1990 őszén kezdtük szervezni a Szlovákiai Magyar Tudományos Társaságot, amit aztán létre is hoztunk. Végül is az volt az igazi közösség, ami leginkább vonzott engem: szintén egy pártokon felül álló, tehát pártsemleges, ha úgy tetszik szakmai társulás, amelynek az volt a célkitűzése, hogy elsősorban a tudományos munkával foglalkozó, műszaki, természettudományos és humán értelmiséget csoportba szervezze. Azokat az elképzeléseket, amelyeket én már annak idején, 1978 táján megpróbáltam papírra vetni, igyekeztünk a gyakorlatba is átültetni és megvalósítani.

– *Erre majd visszatérünk. Az Együttélés megalapításánál te milyen szerepet vállaltál, mert azt mondtad, hogy politikai szerepet nem akartál vállalni?*

– Én nem voltam ott azokon a bizonyos politikai megbeszéléseken, ahol arról volt szó, hogy meg kell szervezni az első nagyobb közgyűlést, és ezt milyen módon kellene tálni, tehát elsősorban a sajtóban hogyan kellene ennek az új szerveződésnek saját magát bemutatnia. Úgy színre lépni, hogy ne legyen riasztó, és ne legyen az a sokkhatás, mint ahogy az FMK sajnos színre lépett, és ahelyett, hogy tömegeket vonzott volna magához, inkább taszított. Sok olyan értelmes embert is eltaszított, akik lehetséges, hogy gondolkodásmódjukat illetően közelebb álltak volna az FMK-hoz, mint más társasághoz.

– *Tehát amikor arról volt szó, hogy létrejön egy új szervezet, és az Együttélés megalakul, akkor ki szölt neked, hogy kellene itt segíteni és nem vállalnál-e valamilyen szerepet?*

– Ez valahogy úgy alakult ki, hogy volt a Csemadoknak egy rendkívüli országos közgyűlése, ahol én ott voltam. Utána egy húsz vagy huszonöt fős társaság még ott maradt, és egy kötetlen beszélgetés kezdődött. Ott szóba került az, hogy talán valamit kellene csinálni. Én most már pontosan nem tudom megmondani, hogy ez hogyan is volt. Csak így emlékszem, hogy az országos közgyűlés után, miután lezajlottak a szokásos procedúrák, és miután a társaság nagy része szétoszlott, mi ott maradtunk, 30-50 ember vagy talán még annyian sem.

– *Véletlenül maradtatok ott?*

– Azok az emberek, akiket ott beválasztottak a Csemadok elnökségébe. Az Együttélés ötlete, hogy egy olyan politikai tömörülést létrehozni, amely nemcsak a szlovákiai magyarságot, hanem az akkor még Csehszlovákiában élő összes nemzeti kisebbséget összefogná és valamilyen módon annak az érdekeit képviselné, 1990. január 6-án, a Csemadok szenci elnökségi ülésén vetődött fel.

– *Ki vetette föl?*

– Bárdos Gábor, a Csemadok akkori titkára volt, aki felvetett ilyen gondolatot, hogy egy ilyen pártra lenne szükség. Hogy hogyan jött ez szóba a Csemadok elnökségi ülésén? Természetesen abban az időben mindenki politikával foglalkozott és politikáról beszélt még olyan szervezetekben is, amelyek kimondottan nem voltak politikaiak, a Csemadok legalábbis nem tartotta magát annak. Ennek ellenére a politikáról természetesen sok szó esett, nem beszélve arról, hogy a Csemadokban is volt egyfajta sértődöttség, mert az FMK abban az időben eléggé támadta a Csemadokot. Egy kicsit joggal is, de az az érzésem, hogy nagyrészt alaptalanul, mert hiszen az egész Csemadokot támadta. Jóllehet a Csemadoknak mindig volt egy szűk vezető apparátusa vagy kinevezett vezetője, akiket a pártközpontban hagytak jóvá, tehát nyilván ezeknek a munkáját nem lehetett pozitívan értékelni. Viszont a Csemadok tevékenységét – különböző szervezetek és táncscsoportok munkáját és azok önzetlen munkáját, akik ingyen, szabad idejük rovására csinálták azt – talán egy kicsit sértette, alábecsülte és lenézte ez a fajta hozzáállása az FMK-nak. Valamilyen módon a Csemadokon belül kialakult egy FMK-ellenes hangulat. Szóval a Csemadokban olyanok is jelen voltak abban az időben, akik korábban esetleg a párt felsőbb szerveivel voltak szorosabb kapcsolatban vagy olyan emberek, akik sok olyan dolgot csináltak, amit 1989 után joggal felelhettek nekik. De ez a fajta általánosítás sok embert sértett. Tehát a Csemadok vezetésében is sok embert irritált, hogy az FMK részéről ilyen támadásnak van kitéve. Ennek ellenére mindig megvolt a szándék ebben a vezetésben és az elnökségben, hogy megpróbálta keresni a kapcsolatot a szervezetet bíráló emberekkel, és igyekeztünk volna bevonni őket a Csemadok munkájába vagy legalábbis valamilyen módon kapcsolatba kerülni velük. Akkor már arról volt szó, hogy rendkívüli országos közgyűlést kell összehívni, és új tisztségviselőket, különböző szervezetek és testületeket választ a Csemadok. Szó volt arról, hogy esetleg az FMK-val rokonszenvező embereket is bevonjunk a munkába, s ennek az értelmetlen konfliktusnak valamilyen módon vessünk véget.

– *Miért nem valósult ez meg?*

– Nem tudom. Igazából az FMK részéről nem nyilvánult meg az érdeklődés a Csemadok iránt olyan értelemben, hogy nem nagyon akartak ők ebben részt venni azért is, mert továbbra is meg voltak arról győződve, hogy a Csemadok kompromittálódott, és egy olyan szervezet, amely az elmúlt 40 évben a kommunista rendszer kiszolgálója volt. Holott én azt hiszem, hogy ez egy nagyon nagy félreértés, és ha nagyon röviden áttekintenénk a Csemadok történetét és mindazt, amit a Csemadok végzett, azért azt is látni kell, hogy nagyon sok mindent tett a szlovákiai magyar kultúrának nemcsak az ápolásáért, hanem az önszervezésünkért is. A Csemadokon keresztül ismertük meg egymást. A Csemadok jóvoltából tudtam azt, mi történik Királyhelmeceken, mi történik Nagykaposon, tehát az ország legtávolabbi vidékein is. Újságíróként is a Csemadoknak köszönhetően ismertem meg egy csomó embert végig az országban és Dél-Szlovákiában. A Csemadok volt az a központ – most úgy értem, hogy vidéken és a járásokban is –, ahol az emberek összejöttek, találkoztak és megismerkedtek egymással. Nélküle sokkal nehezebb lett volna megszervezni bármilyen politikai pártot, beleértve az FMK-t

is. Nyilvánvaló, hogy kellett ez a háttér, ez az ismeretség. Annak idején volt egy telefonszámjegyzékem: mindig azt szoktam mondani magyarországi ismerőseimnek, hogy ez az én kis „mindenttudóm” – bármilyen számot bárhol felhívhatok, és ha szükségem van valamilyen információra, megszerezhetem. Hiszen elég csak tudni, hogy kit hol keressek, és honnan jönnek az információk. Abban az időben ez még így működött. Most már sajnos a Csemadok a széthullás állapotában van, vagy legalábbis ezek az információs csatornák már nem úgy működnek, de korábban ez még működött, és valóban ez nagy segítséget jelentett a szlovákiai magyarságnak. Végül is ott tartottunk, hogy volt ez a bizonyos összejövetel. Akkor ez még nem a rendkívüli országos közgyűlés volt, hanem valamilyen testületnek az összejövele, ahol az a bizonyos január 6-i javaslat egy konkrét formát öltött, tehát elindult ennek az Együttélés mozgalomnak a szervezése: Felhívások a lapokban, elkezdődött az aláírásgyűjtés, mert már akkor is tízezer aláírás kellett ahhoz, hogy egy pártot be lehessen jegyeztetni. A Csemadokban elég sokan gyűjtötték az aláírásokat, akkoriban néhány ívet én is aláírtam ismerősségekkel. Ez a tízezer vagy nem tudom hány ezer aláírás gyorsan össze is jött. 1990. március végén zászlót is bontott az Együttélés, amelyben volt olyan javaslat – végül is nem vállaltam –, hogy az országos választmányban szerepet vállaljak. Nem kívántam benne lenni, megmaradtam szimpatizánsnak, később aztán, egy évre rá mégiscsak bekerültem az országos választmányba.

– *Muszáj valamit megjegyeznem. A beszélgetésünk folyamán, amikor az Együttélésről beszéltünk, a válaszod végén már többször a Csemadokról beszéltél, noha a beszélgetés elején megjegyezted, hogy a Csemadok és az Együttélés összefonódása nem volt olyan, mint ahogy azt sokan emlegették.*

– Igen, ez látszólag ellentmondás. Én csak azt akartam ismételten hangsúlyozni, hogy nem volt a Csemadok elnökségének olyan döntése, amely az Együttélés szervezésére szólított volna fel, sőt hivatalosan mindig pártoktól semleges, kulturális társadalmi szervezetnek tekintette magát. Nyilván nagyon sok Csemadok-tag rokonszenvezett az Együttéléssel. Úgy mondhatnám, hogy a Csemadok-tagoknak a nagyobb része rokonszenvezett az új mozgalommal, amelyet azért érzett magáénak, mert a leginkább tükrözte azt a közhangulatot, amely a Csemadok-tagok körében uralkodott. Talán ezért volt ez az összefonódás.

– *Egyetértesz-e azzal, hogy az Együttélés végül is a Csemadok alapszervezetein épült ki és így terjeszkedett?*

– Nem lehet ezt így mondani. A Csemadok alapszervezetei továbbra is működtek, és ezek mellett párhuzamosan létrejöttek az Együttélés alapszervezetei az egyes településeken, falvakban és városokban. Azt, hogy ugyanazok az emberek voltak aktívak a Csemadokban is és az Együttélésben is, nem vitatom. Bizonyára nagyon sok helyen volt ilyen. Tudok viszont olyan esetekről is – részleteket most már nem tudnék erről mondani –, hogy a Csemadokban azelőtt nem nagyon vállaltak aktív szerepet, valahogy nem érdekelte őket ez a munka, de az Együttélésbe bekapcsolódtak. Erre is volt példa. Az tény, hogy sokan voltak a Csemadokban, akik az Együttélésben is aktívak voltak.

– *Térjünk vissza a Hétre. 1989. december 6-án téged főszerkesztővé választottak, 15-én ki is nevezett az elnökség. Hogy zajlott ez le, tehát mi zajlott a Hétben a változások idején? Azt tudjuk, hogy Strasszer György főszerkesztőt nyugdíjba küldték. Azután hogy alakultak a dolgok?*

– Voltak olyan vádak, legalábbis találkoztam vele, hogy mivel a *Hét* a Csemadok lapja volt, így valamilyen módon az Együttéléshez is közel áll. Akkor, amikor nem vállaltam azt a felkérést, hogy legyek az országos választmány tagja, lehet, hogy ezzel is igyekeztem ezt a vádat kivédeni. Később rájöttem, hogy tulajdonképpen nem ezen múlnak a dolgok, hanem azon, hogy az ember hogyan szerkeszti a lapot. Én igyekeztem elsősorban kulturális, a társadalmat egészében érintő problémákkal foglalkozó lapként szerkeszteni, és a politikát valóban csak a legszükségesebb szinten hoztuk be. Elsősorban olyan dolgokra kell gondolni, hogy ankétokat szerveztünk, tehát felvetettünk olyan kérdéseket, mint például „Akarja-e az olvasó, hogy a Csemadok átalakuljon párttá?” Érkeztek rá válaszok, reagálások, és többnyire olyanok, hogy nem akarják, hogy párt legyen, tehát a Csemadok maradjon meg Csemadoknak.

– *Foglalkoztatott benneteket akkoriban, hogy a Csemadok párttá alakuljon?*

– Nem, bennünket nem, de felmerült ez a kérdés a Csemadok keretein belül, hogy esetleg a Csemadokból létrehoznának egy pártot. Akkor már az Együttélés is valahol szerveződött. Voltak olyan elképzelések és törekvések, hogy a Csemadokot kellene átalakítani, mert végül is a legjobban megszervezett szervezet, tehát nyilván ez volna a legegyszerűbb, ha egy pártot létrehoznánk. Végül is erről letettek, mondván, hogy a Csemadokra szükség van, és a Csemadokban olyanok is vannak, akik nem szimpatizálnak ezekkel vagy azokkal a politikai elképzelésekkel, de ugyanakkor összetartja őket a magyarság szolgálata. Nem akarom részletezni, lényegében ezt a gondolatot elvetették maguk az olvasók is a beérkezett válaszok alapján. Volt még például olyan sorozat is, hogy „Miért szeretem az anyanyelvemet?”, tehát végre foglalkozhattunk olyan testhez álló és húsba vágó kérdésekkel, amelyekről korábban nem nagyon lehetett a nagy nyilvánosság előtt beszélni, és nem lehetett elmondani a véleményünket. Aztán volt egy olyan sorozat, ahol különböző emberek, tollforgatók és egyszerű emberek is elmondhatták a véleményüket arról, hogyan képzeli el a jövőt, tehát hogy mit hogyan kellene a továbbiakban csinálni. Abban az időben rengeteg cikket írtam, és akkor kezdtem el társadalompublicisztikával foglalkozni. Korábban inkább ismeretterjesztéssel foglalkoztam, és nagyon ritkán írtam olyan cikket, amit publicisztikának lehetne nevezni. Elsősorban inkább irodalomkritikával foglalkoztam még az 1989 előtti években, aztán tudományos ismeretterjesztéssel, riportok és interjúk írásával. Főleg ezek voltak azok a műfajok, amelyek érdekelték, és amelyekben produkáltam is. 90 után kezdtem intenzívebben társadalompublicisztikát írni. Abban az időben én is mindenféle dolgokat megeresztem. Általában igyekeztem magam távol tartani a személyes jellegű csatározásoktól, de hát ilyen „piti” ügyekben gyakran adódtak abban az időben személyes konfliktusok. Például: Mit mondott Sándor Eleonóra a prágai parlamentben, és Duray Miklós hogyan reagált erre – ilyen dolgokba mi nem akartunk belemenni. Meg persze olyankor, amikor interjút készítettünk főleg politikusokkal, példá-

ul Duray Miklóssal, mert ő volt akkor a szlovákiai magyarság vezéralakja. Nem sokan ismerték őt korábról, legfőljebb a nevét, és hát kíváncsiak voltak az olvasók is, hogyan gondolkodik, és hogyan látja a dolgokat. Ő nagyon sokszor megszólalt a lapban interjúalanyként és persze más politikusok is. Igyekeztünk az FMK politikusaival beszélgetéseket készíteni. Sokszor előfordult, hogy például Duray Miklós esetleg mondott valamit az FMK címére, akkor az FMK szükségét érezte, hogy reagáljon ezekre a dolgokra. Így aztán helyet kaptak a lapban az ő válaszaik is. Volt egy-két ilyen eset, de éppen abból kifolyólag, hogy a lap nehézkesen jelent meg, ezek a válaszok elég későn láttak napvilágot. Ez eléggé rugalmatlanná tette a lapot. A másik oldalon azért igyekeztünk sorozatban olyan dolgokkal foglalkozni, amelyek valamilyen módon az önismeretünket szolgálták. Ezt már korábban is csinálta ez a lap, bizonyára emlékszel rá és sokan mások is: annak idején 1976-ban elkezdtünk egy néprajzi sorozatot a lap hátsó borítóján. Szerénytelenség nélkül állíthatom, ennek az elindítója én voltam. Ott bemutattunk a népművészettől kezdve a népviseleteken át sok olyan dolgot, ami a szlovákiai magyar népi kultúrával kapcsolatos. Aztán voltak más sorozatok is, most ezt nem részletezném. Lényeg az, hogy csináltunk ilyen sorozatokat már az 1989-et megelőző időkből is, és ezek olyan érdekes anyagok, amelyek szerintem forrásanyagként is használhatók lennének a mai napig is, és nagyon sajnálom, hogy nem jelentek meg könyv alakjában. Később aztán több ilyen sorozatot is indítottunk 1990 után. Olyan dolgokról is, amelyekről korábban esetleg nem lehetett volna írni vagy sorozatot készíteni. Emlékeztetes volt például a „Település-lexikon” nevezetű sorozatunk, amelyben bemutattuk az összes szlovákiai magyar települést, nagyon röviden, tehát vettük az egyes járásokat és az ott található, a magyarok által is lakott településeket, ahol még akár kisebbségben is voltak. Ez is egyfajta önismeretet szolgált. Ez a sorozat futott vagy három évig a lapban. Ennek a szerkesztését is tulajdonképpen én csináltam és Ozsvald Árpád (1932–2003) kollégám, aki akkor főszerkesztő-helyettes volt a lapnál. Közben el kell mondanom azt, hogy ahogy múltak az évek, tehát 1990 után, sajnos az anyagi helyzetünk is eléggé bizonytalanná vált. Nem tudom, mennyire érdekes, de el kell mondanom azt is, hogy a lapot mindig kellett, hogy anyagiilag támogassák, mert nem tudott volna saját maga megélni még akkor sem, ha harmincezer példányban jelent meg, még akkor is kellett az állami támogatás. Így hát 1990 után eléggé kaotikus volt a helyzet, sokáig nem tudtuk, hogy lesz ez a támogatás... Valamilyen módon működött ez az egész mechanizmus, míg aztán a Mečiar-kormány harmadszor is hatalomra került. Adig úgy működött, hogy a központi támogatási rendszerben egy összeget kapott a lap kiadója ahhoz, hogy megjelenhessen. Ez a támogatás tulajdonképpen a veszteséget fedezte. Közben új lapok is indultak, ami sok embert elcsábított. A Hétben egy olyan gárda jött össze az évek során, akik elsősorban író emberek és olyanok voltak, akik az itteni viszonyok között mondhatnám egy magasabb szinten művelték az újságírást. Ezek közül nagyon sok embert elcsaltak, úgyhogy egyre apadt a szerkesztőségi gárda. A lap terjedelme ugyanakkor nem csökkent, sőt növekedett, tehát egyre kevesebben voltunk arra a munkára, vagy még arra a pluszmunkára, ami volt. Úgyhogy végül a szerkesztői állomány fele elment vagy ezért, vagy azért, többeket sokkal magasabb fizetésért elcsábított mondjuk az *Új Szó* és más lapok is.

– Említetted már a szerkesztőségen belüli mozgásokat. Engem most az érdekelne, hogy 1989 decemberétől 1992 júniusáig körülbelül milyen újságírók voltak a Hétben, kik jöttek-mentek, és milyen volt a politikai megosztottság? Voltak-e politikai ellentétek a lapon belül, a szerkesztőgárdán belül?

– Politikai ellentétekről csak annyiban lehet beszélni, hogy Balázs Béla közutálatnak örvendett a szerkesztőségen belül, mert őt úgy ültették a nyakunkra annak idején, és mindjárt főszerkesztő-helyettesi széket kapott. Az Új Szótól kellett – most részletezni nem kívánt okok miatt – távoznia, és hát persze odahelyezték, hogy megerősítse a pártvonalat. Ő nagyon „becsületesen” igyekezett is végrehajtani ezt a megbízatást. 1989 után az ő személye természetesen meglehetősen problematikusá vált a társaságban. Végül is valamilyen munkajogi problémák miatt nem sikerült tőle megválnunk, már azért is, mert közel volt a nyugdíjkorhatárhoz. Ott maradt hatvan éves koráig, a szerkesztőségből ment nyugdíjba, de gyakorlatilag 1989 után nem nagyon jelentek meg írásai, talán egy-kettő. A többiek, hogy neveket is említsek: Ozsvald Árpád, a lap örökös főszerkesztő-helyettese, egyébként ő volt a lap alapítója is 1956-ban. Mács József, szintén ismert prózaíró, Gál Sándor prózaíró és költő, Zs. Nagy Lajos, Keszeli Ferenc, Miklósi Péter. Ott volt még Csanaky Eleonóra, egy rövid ideig Lovász Attila is megfordult itt, tulajdonképpen az aktív szerkesztői pályafutását itt kezdte. Korábban is írt már a lapba és más lapokba is, de a Hétben indult. Ők aztán nagyon gyorsan eltűntek, Lovász Attilát elhívta az Új Szó. Csanaky Eleonóra azt hiszem az Új Szóban, majd a Szabad Újságban kötött ki egy idő után. Keszeli Feri is elment a Nap szerkesztőségébe. A többiek közül Mács József nyugdíjba ment, Gál Sándor is kivált egy idő után a szerkesztőségből, mert ő Kassán egy lapot alapított a Keleti Naplót, ott vállalt feladatokat. Miklósi Péter visszakerült az Új Szóba, mert őt annak idején onnan bocsátották el 1970 táján, és mivel úgymond rehabilitálták, visszakerült az Új Szó kötelékébe. Aztán jöttek persze újak is, de többen mentek el, mint ahányan jöttek. Például egy időben ott volt Gyurkovics Róza is, aki most a Szabad Újság főszerkesztő-helyettese, korábban a Nőnél volt, amely átmenetileg megszűnt, és így került át a Hétbe.

– Bár ezt most már elég nehéz megítélni, de politikailag és nézetileg nem nevezhető homogénnek ez a társaság.

– Nem, de végül is ez a lap szerkesztésénél korántsem jelentett problémát. Én személy szerint mindig is toleráns embernek tartottam magamat, és azt hiszem, hogy az is vagyok. Én nagyon sokféle véleménnyel meg tudtam barátkozni, vagyis elfogadtam. Tehát nem voltak ilyen megkötések sem, hogy valamiről vagy valakikről nem lehetett írni, vagy csakis bizonyos hangnemben lehetett volna írni. Eléggé nyitottak voltunk, és szívesen vártunk másoktól is anyagokat, sőt, a Hétre mindig is jellemző volt, hogy széles körű külső gárdával dolgozott. Rengetegen írtak a lapba vidékről és más tollforgató emberek is, olyanok is, akik nem a szerkesztőségben dolgoztak. Olyanok, akik sosem dolgoztak ott, de szerették ezt a lapot, és magukénak érezték. Olyan rovatokat találtunk ki, amelyekben helyet kaphattak olyan emberek írásai, akik nem voltak aktív újságírók. Ez egyfajta háttérrel biztosított számunkra, tehát továbbra is jöttek ezek az írások, bár talán nem olyan mennyiség-

ben, mint szerettük volna. Az anyagi lehetőségek szűkösebbek lettek, és néha a honoráriumokkal is elmaradtunk. Ez aztán érezte is a hatását.

– *Abból, amit korábban elmondtál, úgy értettem, hogy az FMK is teret kapott a lapban, általában reagálások formájában.*

– Mi igyekeztünk bemutatni FMK-s politikusokat is interjúk formájában, de az igazság az, hogy a pártok politikai dolgaival nem nagyon foglalkoztunk. Ha valaki meg is szólalt valamelyik pártnak a színében, akkor lehet, hogy elmondta a saját pártja elképzeléseit. Bennünket viszont elsősorban általánosságban érdekeltek a dolgok. Tehát ha gazdasági, jogi vagy akármilyen más problémáról volt szó, elsősorban nem az volt a szempont, hogy most az Együttélés, MKDM vagy más párt képviselője mondja, hanem hogy valaki olyan mondja el, aki köztudottan szakértője ennek a problémának. Persze ez nem mindig sikerült, voltak emberek, akik elmondták a pártprogramot, vagy legalábbis ezt idézték lépten-nyomon. Ezt nem lehetett kivédeni, de igyekeztünk ezeket a dolgokat pártsemleges módon kezelni. Amikor választási kampány volt, igyekeztünk csakis olyan hírdetéseket közölni, amelyeket a pártok hivatalosan adtak le, tehát semmi olyasmit nem akartunk az olvasókba szuggerálni, hogy „márpedig erre ne szavazzatok, és csakis ezt támogassátok stb.”. Ilyen szempontból mi igyekeztünk betartani a játékszabályokat. Nem mondom azt, hogy ez mindig maradéktalanul sikerült, és azt sem állítom, hogy ha valaki statisztikát készítene, akkor a Független Magyar Kezdeményezés vagy később a Magyar Polgári Párt nem szerepelt olyan arányban a lapban, mint ahogy azt esetleg ők szerették volna. Viszont ez nyilván nem csak rajtunk múlott, meg aztán végül is volt egyfajta averzió is velünk szemben. Ők megtalálták a maguk fórumát, és úgy gondolták, hogy az a fontosabb fórum számukra. Bennünket gyakorlatilag nem is nagyon kerestek fel, tehát nem bombáztak írásokkal.

– *A nyelvtörvény idején mi volt a helyzet?*

– Az első nyelvtörvényre gondolsz, amelyet 1990 novemberében hagytak jóvá!?

– *Igen.*

– Azt hiszem, hogy mi erről a nyelvtörvényről csak inkább valamilyen kommentárokat írhattunk, már pontosan nem emlékszem. Ezzel nem nagyon foglalkoztunk a napi aktualitások szintjén. Általánosságban foglalkoztunk nyelvünk helyzetével, de ezt ettől függetlenül tettük. A lap azt a vonalat képviselte (mást nem is képviselhetett), hogy szükség van arra, hogy a kisebbségek is korlátlanul használhassák anyanyelvüket, tehát megszorítások nélkül és lehetőleg normális keretek között. Természetesen senki nem kívánta volna azt, hogy hivatalos iratokat magyarul adjanak ki Zsolnán vagy olyan helyeken, ahol magyarok egyáltalán nem élnek. Tehát mi egy ésszerű, reális álláspontot képviseltünk. Magát a parlamentben történt eseményt, vagyis a szavazást meg az egész „cécót” körülötte mi különösebben nem kommentáltuk, vagy legalábbis azt hiszem, hogy nem foglalkoztunk vele.

A Tudományos Társaság olyan szerveződés volt, ami lényegében a Csemadok égisze alatt jött létre. Amikor szerveztük, akkor sokat töprengtünk azon, hogy váljék-e függetlenné a Csemadoktól, vagy a Csemadok keretén belül működjön. Arról volt szó, hogy esetleg be lehetne jegyeztetni a belügyminisztériumban önálló társaságként. Ugyanakkor a Csemadokban különböző társaságok jöttek létre. A Csemadok volt a „fedőszerv”, és a társaságok viszonylag független szubjektumként besorakoztak a Csemadokba. Nyilván senki sem akarta a Csemadokból rákényszeríteni az elképzeléseit ezekre a társaságokra. Ezek tényleg alulról jövő kezdeményezés következtében jöttek létre, de kihasználva azokat az előnyöket és lehetőségeket, amelyeket a Csemadok tudott nyújtani. Tehát megtaláltunk egy ilyen ésszerű kompromisszumot: bizonyos ügyintézéseket, „aktatologatásokat” és szervezési dolgokat vállalt egy ember, akit a Csemadok fizetett. Mi pedig magáért a munkáért vállaltuk a felelősséget. Mindenféle programokat találtunk ki, és elképzelések születtek arról is, hogy mit kellene csinálnia a társaságnak. A szlovákiai magyar tudományos és műszaki értelmiség politikai szempontból nyilván megosztott, de ez a társaságon belül szerintem egyáltalán nem volt észrevehető. Nem volt egyáltalán szándékunkban politizálni, és nem is tűrte volna senki sem, az alapszabály is kizárta. Mi azt szerettük volna, hogy rendszeresen összejöjjenek a műszaki, természettudományos és humán szakemberek – szerettünk volna szekciókat létrehozni, tehát még azon belül is kisebb csoportokat az egyes szakterületeken –, és ezáltal még hatékonyabbá lehetett volna tenni sok mindent. Szerettünk volna egy szellemi bázist, olyan szellemi háttérrel létrehozni, amelyet bármely politikai párt kamatoztatni tudott volna. Ha tehát szakértői véleményre lett volna szükség akármilyen kérdésben, akkor nyugodtan fordulhatott volna hozzánk. Ugyanakkor a Tudományos Társaság célul tűzte ki azt, hogy előkészíti annak a projektjét, hogyan is nézzen ki az önálló magyar egyetem Szlovákiában. 1968 augusztusában, három nappal a szovjet invázió előtt jelent meg egy írásom az *Új Ifjúságban*, ez volt az első nyomtatott írás tollamból egyetemistaként. Arról elmélkedtem, mert akkor még lehetett, hogy milyen egyetemre lenne szükségünk. A szlovákiai magyar egyetem gondolata nem 1989 után vetődött fel, hanem jóval korábban, tehát már 1968-ban is. Mindenféle elképzelések születtek erről: magyar orvosi egyetem, mezőgazdasági egyetem és hasonlók. Abban a kis cikkemben egy olyan javaslatot fogalmaztam meg, hogy elsősorban egy tanárképző egyetemre lenne szükség, ahol általános és középiskolai tanárokat oktatnának magyar nyelven, amely fóruma lehetett volna a szlovákiai magyar tudományosságunk, elsősorban a különböző humán területeknek is: történelemnek, néprajznak, nyelvészetnek, irodalomkutatásnak, ugyanakkor a természettudományoknak is. Amikor a Tudományos Társaság szervezésével voltunk elfoglalva, megint csak felvetődött ez a gondolat, akkoriban megint cikkeztek erről 1990-ben. Én magam is írtam cikket, sőt ott voltam azon a bizonyos nagy összejövetelen valamikor 1990 januárjában Nyitrán, ahol szintén felvetődött ez a kérdés, és szintén követeltük a magyar egyetemet. Persze akkor is vita volt, hogy egyrészt milyen egyetemet, másrészt, hogy hol legyen ez az egyetem. Végül is tudtuk, hogy sok beszédnek sok az alja, tehát a Tudományos Társaság nekiült, és egy szakértői csoportot hozott létre, pontosabban kettőt. Egy olyan szakértői csoportot – ez sajnos egyáltalán nem működött –, amely azt vizsgálta volna, hogy hol

vannak a legjobb feltételek egy ilyen egyetem létrehozására. A másik csoport pedig egy olyan munkába fogott, amelyben kidolgozta annak az egyetemnek a vázát, amelynek meg kellett volna születnie. Az az igazság, hogy végül is egy felemás dolog született. Nekem nem volt maradéktalanul szimpatikus az a gondolat, amit akkor megfogalmaztak. Pontosabban nem is a gondolat nem volt szimpatikus, hanem azok a javaslatok, amelyek akkor születtek, mert végül is sokan voltak Nyitráról ebben a bizottságban, és talán a nyitrai viszonyokból kiindulva a nyitrai Pedagógiai Főiskolához idomították ennek a szerkezetét. Tehát a szerkezetét – tanszékeket és a szakokat – úgy képzelték el, hogy Nyitrán fog működni. Én egy sokkal komolyabb dologra gondoltam, például egy kémiai tanszék vázlatát vetettem papírra, tehát hogyan kellene kinéznie a kémia oktatásának ezen az egyetemen. Belekalkuláltuk már azt is, hogy esetleg bachelor-képzés is volna. Lényeg az, hogy dolgoztunk ezen jó hosszú ideig, végül megszületett az a tervezet, amelyet eljuttattunk a pártokhoz is, most nem tudom, hogy az FMK kapott-e belőle. Azt tudom, hogy MKDM-nek is megküldtük, és az Együttélésnek is átadtuk. Tehát a tervezet elkészült, sőt, ha jól tudom, a magyar Oktatási Minisztériumba is elvitt valaki egyet ebből a példányból. Egy lévai összejöveten, azt hiszem a Második Értelmiségi Fórumon, hivatalosan is bejelentettem, hogy megszületett ez az anyag. Persze azóta sem mozgatta a füle botját senki, és sajnos, az események azóta úgy alakultak, hogy úgy tűnik, ez most egyelőre nem aktuális. Egy érdekes dolgot ezzel kapcsolatban is hadd jegyezzek meg. Felkértünk embereket szakterületek szerint, hogy dolgozzanak ki egy koncepciót, például hogyan nézzen ki az irodalomoktatás, az esztétikaoktatás az egyetemen. Hushegyi Gábort megkértem, hogy az esztétikaoktatással kapcsolatosan dolgozzon ki egy ilyen elképzelést. Aztán végül egy összejöveten, amelyet a Tudományos Társaság szervezett, megint csak terítékre kerültek ezek a konfliktusok – most nem akarok ebbe belemenni –, tehát hogy ott szemben álltak bizonyos nézetek és személyek is bizonyos kérdésekben. Elég az hozzá, hogy ezen a bizonyos összejöveten is kiéleződött a helyzet. Összecaptak különböző nézetek, aztán odajött hozzám Hushegyi Gábor, és azt mondta, hogy ne haragudjak, de ő elkötelezte magát a Kisebbségi Kultúrák Kara mellett, és nem akar ebben a munkában részt venni, mert ez valahogy az elveivel ellentétes volna. Próbáltam őt meggyőzni arról, hogy én nem látok itt semmi ellentmondást, mert ő még attól dolgozhat ezen a bizonyos koncepción, ez úgysem a nyitrai pedagógiát érintő kérdés. Sok mindent történt ezzel kapcsolatban, hadd ne említsem azokat az incidenseket a prágai parlamentben és mindenütt másutt. Ha jól emlékszem, valamikor 1991 vagy 1992 januárjában Berényi József parlamenti képviselő törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, hogy a nyitrai pedagógiai karon létre kellene hozni a nemzetiségi kultúrák karát. Ez váratlan dolog volt, mert úgy nézett ki, hogy az FMK nem konzultálta senkivel. Egy kicsit kellemetlen helyzetbe hozta a többi magyar pártot és mozgalmat. A Tudományos Társaság is kénytelen volt valamilyen módon reagálni rá. Mi kifejtettük egy állásfoglalásban – azt hiszem, hogy én szövegeztem meg, de végül is a Tudományos Társaság elnöksége nevében jelent meg az *Új Szóban* –, hogy a Tudományos Társaságnak van egy szakmai csoportja, amelyik a magyar egyetem koncepciójával foglalkozik, és már komoly munkát végzett ezen a területen. Ilyen alapon nem tud egyet érteni ezzel a megoldással. Lényegében először került ilyen helyzetbe a Tudományos Társaság, amikor valami miatt tiltakoznia kellett. Kicsit talán politikai dolog is volt ez, bár kimondottan szakmai

szempontból kezeltük a kérdést. Emlékszem egy kellemetlen epizódra is, amikor egyszer összefutottam Öllös Lászlóval, és ő nekem támadt, hogy miért akarjuk mi őket mindenáron lehetetlenné tenni, fúrni. Próbáltam neki megmagyarázni, hogy szó sincs erről, mi csak elmondtuk a véleményünket. Nem sikerült őt meggyőzőm, és hát a Laciról közismert, hogy merev volt sok kérdésben. Azt hiszem, hogy az ő merevsége is közrejátszott abban, hogy az FMK vagy később az MPP sok esetben nem tudott igazán megfelelő hangnemet megütni a többi magyar mozgalommal szemben, mert valahogy ez a fajta magatartás, amit ők képviseltek, kihatott az egész MPP politikájára is.

– *1991-ben az Együttélés Országos Választmányának lettél a tagja.*

– Ez, ha jól tudom, az Együttélés III. közgyűlésén volt Kassán.

– *Ki jelölt téged az országos választmányba?*

– Nem tudom. Elhangzott egy javaslat, és ezt megszavazta a közgyűlés.

– *Mennyiben változott a politikai tevékenységed, pályafutásod?*

– Igazában én a politikában továbbra sem voltam benne azon túl, hogy újságíróként természetesen nyakig benne voltam a politikában, mert hát az újságíró, sajnos, nem kerülheti ezt el. Viszont kimondottan aktív politikálzásba nem kezdtem. Lényegében csak az országos választmány tagjaként három-négy országos választmányi ülésen vettem részt. Ott voltam jelen, de ezt leszámítva politikai feladatot nem vállaltam. Én elsősorban újságíró voltam, másodsorban pedig a Tudományos Társaság alelnökeként dolgoztam. Ez eléggé lekötött engem. Aztán egy időben még a Csemadok elnökségének is tagja voltam. Úgyhogy az Együttélés Országos Választmányában tagként jelen voltam, de lényegében egy a 75 vagy 80 ember közül. Így különösebben aktív politikai munkát nem fejtettem ki.

– *A Csemadok elnökségének tagja voltál. Hogy zajlott ott a munka 1990-től 1992-ig?*

– Gyakorlatilag ebben az időszakban végig ott voltam. Később kerültem ki abból a megokolásból – ezt el kell mondanom –, mert úgy döntöttek, hogy a Csemadok alkalmazottai ne legyenek ilyen választott testületben. Nem tudom, hogy ez bölcs döntés volt-e, nem akarom ezt kommentálni, minősíteni sem. Számomra annyiból volt hátrányos, hogy így tulajdonképpen közvetve jutottam csak hozzá bizonyos információkhoz, amelyekhez korábban közvetlenül tudtam hozzájutni, és egy újságíró számára az információkhoz való hozzájárása nem mellékes. Hogy ezt a munkát hogyan lehetne jellemezni? Ez egy meglehetősen nagy létszámú testület: 20-22 tagja volt, aztán később leredukálták 13-15-re. Viszonylag nagy és elég nehezen mozgatható volt még ez az elnökség is. Végül is ott nagyon sok érdekes gondolat megfogalmazódott, én nagyon sok anyagot készítettem elő, mert megbíztak különböző feladatokkal. Tehát az elnökség számára előkészítettem (más elnökségi tag is kaphatott ilyen feladatot) például a szöványmagyarság helyzetével kapcsolatos anyagot, hogy mit kellene tennünk azokon a területeken, ahol a magyar-

ság nem tömbben él, hanem valamilyen módon szórványhelyzetben van. Egyrészt készítettem egy elemzést arról, hogy mi az, amit egyáltalán szórványnak lehet tekinteni, és körülbelül hogy néz ez ki. Különböző adatok álltak a rendelkezésemre, mert nem mindenki ismeri ezeket, annak ellenére, hogy hozzáférhetőek. Én ezeket csoportosítottam reálemberként, vagyis természettudományos képzettségű emberként, aki matematikát meg fizikát is bőven tanult. Ilyen kimutatásokat készítettem, másrészt pedig felvázoltam a helyzetet, tehát hogyan néz ki az oktatásügy ezeken a vidékeken, és mit kellene csinálni. Nagyon sok érdekes dolog is megfogalmazódott akkor azon az ülésen, végül is nem történt semmi sem. Ez jellemző mind a mai napig a Csemadokra, hogy nagyon sok érdekes gondolat, ötlet felvetődött, sőt készültek anyagok is, amelyekkel lehetett volna valamit kezdeni, amelyekre lehetett volna építeni. Végül továbbra sem történt semmi. Megmaradtak azok a dolgok, amik voltak korábban is: elsősorban a rendezvény-központúság. Tehát megrendezni azokat az országos versenyeket, illetve ünnepélyeket, amelyek egy kicsit inkább a kirakatot jelentik. Vannak más dolgok is; mivel nincsenek intézményeink, a Csemadoknak talán el kellett volna gondolkoznia azon, hogy egyfajta intézmény-szerepet is felvállaljon. Ki kellett volna alakítania kis munkacsoportokat, akár anyagilag is biztosítani ezeknek a működését, ahol bizonyos, részben elméleti feladatokat végeztek volna el: szociológiai, szociográfiai és egyéb felmérésekre gondolok. Másrészt pedig bizonyos szakértőket bevonva segítettek volna olyan feladatok elvégzésében, amelyek fontosak, mint például a kárpótlás, földek visszaigénylése stb. Tudom, hogy az emberek, főleg faluhelyen, eléggé tanácstalanok voltak, szükségük lett volna valamilyen segítségre. Én többször is mondtam, hogy a Csemadok úgy tehetné magát hasznossá, és úgy szerezhetne újabb támogatókat, ha megpróbálná ezeknek az embereknek a problémáit megoldani, vagy legalábbis segítené nekik abban, hogy eligazodjanak a szövevényes jogi dolgokban és ilyen ügyek intézésében. Többen javasoltuk azt is, hogy vállalkozásokkal is kellene foglalkoznia, vagy esetleg besegítenie valamilyen vállalkozások elindításában szakmai segítséggel vagy egyéb dolgokkal is. Sajnos, csak ötletek voltak, tehát nem valósultak meg.

– *Miért?*

– Talán azért is, mert ez már meghaladta ennek a kis társaságnak az erejét, és lehetséges, hogy olyan fajta munkát igényelt volna, amire nem voltunk felkészülve. Lehetséges az is, hogy ez nem tűnt olyan attraktívnak egyesek számára, tehát voltak olyanok, akik a Csemadokot főleg arra szerették volna kihasználni – és erre is van példa 1990 után is –, hogy a „Csemadok hátára pattanva” igyekeztek magukat előtérbe állítani nemcsak idehaza, hanem a határon túl is. Sokan esetleg éppen a Csemadokban viselt tisztségüknek köszönhetően kerültek olyan pozíciókba vagy olyan „hírbe”, hogy ők az igazi képviselőink. Végül sokan nagyon is kihasználták ezt a lehetőséget.

– *Mondanál neveket?*

– Neveket is mondhatok, mert végül is miért ne? Dobos Lászlót már régen ismerték, még 1989 előtt is elég sokat futtatták főleg írói körökben, de gondolom, hogy Szabó Rezső is szívesen kihasználta volna ezt a lehetőséget. Voltak még

sokan, akik talán nem is olyan magas posztokon voltak, de a Csemadokban dolgozva vagy a Csemadokra hivatkozva jutottak bizonyos előnyökhöz. Tudok olyanokról is, akik nagyobb támogatást kaptak, hogy elindíthassanak vállalkozásokat. Amelyeket persze nem úgy kaptak, hogy ők, személy szerint, hanem a szlovákiai magyarság kapta, de végül is ezt mind a maguk hasznára fordították.

– *És most mondanál neveket?*

– Neveket...? Én inkább csak hallomásból tudok ezekről a dolgokról, és nem mernék rá megesküdni, ezért nem merek neveket sem mondani. Nem biztos, hogy így van, de nagy a valószínűsége, hogy voltak olyan emberek, akik kaphattak olyan pénzeket. Függetlenül a pártoktól, sajnos, és ez most már nem csak a Csemadokkal kapcsolatos, hanem volt sok olyan ember, aki akár az Együttélés, akár az MPP, talán még az MKDM vonzáskörébe tartozók közül is sokan, akik valamilyen módon meglovagolták ezeket a lehetőségeket, és anyagilag, szerintem, jól profitáltak.

– *Most így visszatekintve, hogyan értékeled 1989. november 17-től 1992 júniusáig az eseményeket mind személyes helyzetedet tekintve, mind pedig általánosan?*

– Mindenképpen üdvözlötük a forradalmat, én magam is nagyon örültem neki. Annak ellenére, hogy sok megpróbáltatással járt számomra. Egyrészt az életem teljes mértékben megváltozott olyan értelemben, hogy elég sok társadalmi feladatot vállaltam magamra. Különböző üléseken, mindenféle szervezetekben, testületekben tagként részt vettem. Sőt ott voltam még annak idején a Szlovákiai Magyar Újságírók Társulásának az elindításánál is. Egy ideig a szindikátusban a Szlovákiai Magyar Újságírók Társulásának valamilyen statutaris képviselőjeként. Végül is a többiek lassan kikoptak mellőlem, aztán nekem kellett az ügyeket intéznem, végül valahogy ez az egész társulás szép csendesen kimúlt. Nem volt meg az az erő, hogy ez működjön. Pedig én úgy éreztem, hogy erre szükség lenne, és voltak helyzetek, amikor talán jó lett volna, ha van egy ilyen szervezetünk, amelyik esetleg bizonyos vitás kérdésekben – sajtóetikai kérdésekben akár – valamilyen módon állást foglalt volna. Nem akarom magam „nagy bölcsnek” beállítani, de volt egy olyan érzésem, hogy a dolgok így alakulnak és így fognak tovább fejlődni. Talán újságíróként sokkal jobban ismertem a társadalmat, meg egyáltalán az emberek gondolkodásmódját. Engem a dolgok nem leptek meg annyira. Voltak olyan helyzetek, amikor meglepődtem, hogy ilyesmi történik, de úgy nagy általánosságban a folyamatok iránya, és egyáltalán a dolgok, ahogyan követték egymást, és ahogy az események jöttek, számomra nem voltak meglepőek. Természetesen egy rendszerváltásnak velejárói ezek a folyamatok, de az az érzésem, hogy itt nagyon sok hibát elkövetett az az értelmiség, amely kicsit hagyta magát elringatni, ugyanakkor a saját elméleti elképzeléseit – szociológusokra és politológusokra gondolok, akik elméletben tudják, hogyan kellene működnie a társadalomnak – valahogy összetévesztették a valósággal, aztán csak későn döbrentek rá, hogy a valóság kicsit másképpen működik, mint ahogy az elméletek leírják.

– Szlovák értelmiségieket is lehetne említeni, de maradjunk csak a mi berkeinkben. Én úgy érzem, hogy főleg az FMK köreiben voltak sokan: megint csak az Öllös Laci jut az eszembe, de másokat is említhetnék. Ők egy kicsit talán úgy képzeltek el, hogy idealizálva, egy modellként kellene működnie mindennek. Valahogy nem akartak kilépni ebből a körből, tehát továbbra is ragaszkodtak ezekhez a „modellekhez”, holott a valóságban ez a modell egyáltalán nem volt – itt, legalábbis a mi viszonyaink között – működőképes. Egyszer azt találtam mondani, hogy a liberalizmus a jóléti társadalmak luxusa. Liberalizmus abban az értelemben, ahogy általában megfogalmazzuk. Tudom, hogy Schöpflin Györgynek sem tetszett ez a gondolat. Ennek ellenére én továbbra is meggyőződéssel állítom, hogy sajnos kell egy bizonyos társadalmi fejlettségi szint – gazdaságilag és egyébként is – ahhoz, hogy a liberális gondolkodásmódnak reális esélyei legyenek. Megmondom őszintén, amikor arról volt szó, hogy az Együttélésben különböző platformokat kellene létrehozni, volt egy ilyen kezdeményezés. Végül is aztán ez sem kristályosodott ki, de volt szociális, liberális és nemzeti konzervatív platform. Én a liberális platformhoz csatlakoztam. Tulajdonképpen hozzám is közel állnak ezek a gondolatok, valamilyen módon meg is fogalmaztam nagyon röviden, hogy én valahol centrálisan, középen képzelem el magamat, tehát nem vagyok sem annyira jobboldali, sem annyira baloldali. Inkább középen, természetesen kicsit jobbról közelítve, tudnám magamat elhelyezni, már ami a politikai gondolkodásomat illeti.

– *Te követtél-e el hibát ebben az időszakban?*

– Nagyobb hibát talán nem. Lehetséges, hogy olyan értelemben igen, akár szakmai szempontból is, hogy újságíróként talán nem sikerült azokat az elképzeléseimet maradéktalanul megvalósítani, amelyeket szerettem volna. Igaz, hogy végül is a lap, amelynek a főszerkesztője voltam, megszűnt. Lehet, hogy az én hibám is, mert nem voltam sosem menedzser típus, nem tudtam a lapot a kívánt módon menedzselni. Tehát nyilván lehetséges, hogy ott több erőbedobással kellett volna iparkodnom, de én úgy érzem, hogy azért megtettem azt, ami tőlem tellett. Egyéb hibák? Nyilván voltak, de úgy érzem, komolyabb hibákat, amelyeket utólag meg kellett volna bánnom, nem követtem el.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

MÉSZÁROS LAJOS

15

1955. április 3., Jóka. Alkotmánybíró, ügyvéd. A Szenci Magyar Tanítási Nyelvű Gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Komenský Egyetem Jogtudományi Karán szerzett diplomát (1978). Ezt követően ügyvédként dolgozott. 1990-től tagja a Szlovák Ügyvédi Kamarának. 1992-ben a Szövetségi Gyűlés Népi Kamarájának képviselője, az alkotmányjogi bizottság tagja. 1998-2000 között a szlovák parlament képviselője, az alkotmányjogi bizottság alelnöke. 2000 januárjától, ill. 2007 februárjától a Szlovák Köztársaság Alkotmánybíróságának bírója.

– Első kérdésem az lenne, hogy beszélj a családi hátteredről, honnan származol, kik voltak a szüleid, milyen iskolákat végeztél!

– Jókán a családi házban születtem, itt vannak szent helyeim, szüleim, őseim sírjai, itt kereszteltek meg, húsz éves koromig itt éltem, tehát elsősorban jókai vagyok. Parasztcsaládból származom, a papa mezőgazdasági parasztember, igazi parasztember a javából, aki nagyon szerette a földet, aki volt még etető, de parádés kocsis is az állami gazdaságban, amíg meg nem betegedett, utána dolgozott még állami vállalatnál, onnan ment nyugdíjba. Sosem volt párttag. A családfa kutatásával kapcsolatban megtudtuk, hogy dédnagyapám nemesember volt, mives, nagyon szép sírköve van a jókai temetőben. Sokáig tévesen abban a tudatban voltunk, hogy Lajosnak hívták a dédnagyapámat is, ahogy a nagyapámat, papámat is, de kiderült, hogy ez nem felel meg a valóságnak. Dédnagyapám hivatalosan Vince volt, és kiderült, hogy viszonylag sok földet birtokolt, de sok volt az örököse, meg nagyapám állítólag nem vetette meg az italt sem, és szenvedélyes kártyás volt, így a családtól a szociban már nemigen volt mit elvenni, tehát már nem volt mit restituálni sem. Lajos nagyapám állatokkal kereskedett. A Csallóközből fel a hegyaljára, Bazinba meg Modorba vitte, hajtotta leginkább az árut. Édesapám elmondása szerint előfordult, hogy miután nagy-

MÉSZÁROS LAJOS

apám vásár után hajnalban hazajött a cigánykocsmából, nagyanyám megkérdezte tőle, hol a pénz, nagyapám azt válaszolta: „van úgy hogy nem mén a lap.” Jókán ez a szólás legendássá vált. Természetesen kutattam, hogy hol szereztek földeket, vagyont az őseim, hogyan lettek nemesek. Még nincs bebizonyítva, de úgy tűnik, hogy a dédnagyapám apja, tehát az üknagyapám katona volt. A Kossuth-verbuválta 48-as honvédekhez Jókáról nagyon sokan, 16-an jelentkeztek. Novák Veronika egyik tanulmánya szerint a legtöbben erről a környékről. Két Mészáros is volt köztük. Érdekes, hogy a Jókán verbuvált honvédek állítólag Hurban csapatai ellen harcoltak Miava környékén. Föltételezhetően tehát őseim katonáskodással, vitézséggel szerezhettek nemességet és vagyont, amely azonban leginkább fölaprózódott. Papámnak hét testvére volt. A mamám, aki háztartásbeli volt, szintén szegény, vagyontalan családból származott, tíz testvére volt. A múlt rendszer tehát azzal, hogy elvette volna vagyonunkat, nem nagyon tudott sújtani bennünket, a családomban emiatt nem nagyon szídták a rendszert. A szüleimet ki sem telepítették, de papám édestestvérét, aki egy gazdához ment férjhez, kitelepítették a Balaton mellé, Hidegkútra. Az igazság azonban az, hogy mi ezt gyermekként pozitívan éltük meg, mert járhattunk nyaranként a Balatonra kirándulni. Ami az egyéb megpróbáltatásokat illeti, a papát elhurcolták kényszermunkára Csehországba közvetlenül a háború után, amikor úgymond a köz érdekében törvények kényszerítették az embereket különböző újjáépítési munkákra, de a testvérével együtt időben visszaszöktek a családjukhoz. Amikor az egész családot deportálni akarták Csehországba, mamám a nyolcadik hónapban várta nővérem megszületését, a papa meg átmenetileg eltűnt, ezért ha listán is voltak, végül is itthon maradtak. A deportálás időszaka érintette tágabb családunkat, a nagynénimen kívül például a sógorom családja is Morvaországba volt kitelepítve, és ezek a negatív élmények a családban is visszhangra találtak. A mamám nagyon okos és szigorú, de jószívű asszony volt, sose volt tagja semmilyen szervezetnek, talán még a Csemadoknak sem. Négyen vagyunk testvérek. Nővérem, aki 47-ben született, egészségügyi nővér, bába-asszony volt Jókán, mindenki ismeri, sok jókait segített a világra. A bátyám 50-ben született, ő építész, ma vállalkozó, és öcsém 60-as, aki autószerelőnek tanult ki, ma azonban a bátyám alkalmazottja.

Szüleim jó fejű gyerekeknek tartottak, és azt akarták, hogy valami legyen belőlem – ahogy mondták, ezért idősebb testvéreimtől eltérően, akik magyar iskolába jártak, engem „megpróbáltak” szlovák iskolába adni. Annak ellenére, hogy színjeles tanuló voltam, ötödikes koromban az unokatestvéremmel, a szomszéd lánnyal meg egy barátommal együtt, szüleim beleegyezésével és testvéreim határozott támogatásával, átiratkoztam a magyar iskolába, ahol minden működött. Abban az időben nagy hatással volt rám az *Egri csillagok*, a történelem, *A Pál utcai fiúk*. Ez utóbbit színre vittük (meg pl. *A próféta gyűrűjét* is stb.), kitűnő iskolaválogatottunk volt fociban, pingpongoztunk, atlétikai versenyeken vettünk részt, énekkar működött, zenekarunk volt. Később a szenci magyar gimnáziumban folytattam, ott is érettségiztem. Nagy hatással volt rám Selye János *Az álomtól a felfedezésig* című könyve, ezért elhatároztam, hogy megpróbálok bejutni az orvosi karra. Mázik tanárnő irányítása alatt biológiai olimpiára a bal kéz öröklődéséről írtam tanulmányt. Nem voltam az első között, de megismertem az egyetemi könyvtár katalógusait, ahol anyagot gyűjtöttem, először kutattam. Illetve már ismételten, hiszen előtte Párkány Antal magyartanáromnak a Sas An-

dorról írott monográfiájához gyűjtöttünk anyagot a könyvtárakban, és főleg az *Új Szóból* és más újságokból másoltunk ki cikkeket a témával kapcsolatban. Egyébként kitűnő volt a légkör a gimnáziumban. A végén azonban csalódtam, amikor a biológiateanárnom figyelmeztetett, hogy ha nincs ismeretségem, akkor nem vesznek föl az orvosi karra, ha a felvételin sikeresen is vizsgázom. Nem volt ismeretségem. Gondoltam, megpróbálom Magyarországon, de nem kaptam minisztériumi engedélyt, ami akkor föltétel volt. A katonai orvosira nem jelentkeztem, mert azt akkor hagyta ott a barátom. Elkecserekedtem, azt mondtam, ha ilyen a világ, nem fogok tovább tanulni. Az osztályfőnököm, Solymos Erzsébet azonban a szülői értekezleten azt javasolta nővéremnek, hogy beszéljenek velem, és jelentkezsek pl. jogra, mert humán osztályba jártam, és sohasem volt gondom a történelemmel, amely tantárgy ott a legfontosabb. Ezek után jelentkeztem a jogi egyetemre, ahova minden gond nélkül felvettek, mert a felvételi vizsgákat megcsináltam, és mert pozitívan diszkriminálva voltam. Arról van szó, hogy abban az időben a jogi egyetemre is nehéz volt bejutni a túljelentkezés miatt, de a nemzetiségekhez tartozó diákok számára kvóta rendszert alakítottak ki, egy 5 százalékos klauzulát, ami annyit jelentett, hogy legalább ilyen százalékban más mint szlovák nemzetiségű diákot is fel kellett venni. Mivel a jogi tanulmányoknál a nyelv dominál, az említett kvótába, a jelentkezett nemzetiségekhez tartozó diákok bőven belefértünk. Abban az időben a magyar diákokat főleg műszaki pályára irányították. Az egyetemi tanulmányaim során különösebb problémáim nem voltak. A kis diplomámat nemzetközi jogból szereztem. Évfolyam-munkám az 1977-ben kialakult ciprusi helyzettel foglalkozott. Balajti Árpád volt történelemtanáromnak köszönhetően rendszeresen olvastam a *Magyarország* c. társadalmi, politikai hetilapot. Már a gimnáziumi évek alatt is fölváltva jártunk fel Pozsonyba, és az Orbisban vásároltuk a lapot meg más külföldi újságot. Bizonyára ezek az előzmények is befolyásolták témaválasztásomat. A doktori disszertációm 1981-ben már büntetőjogból dolgoztam ki. A címe az volt, hogy „Változások a magyar Btk.-ban és ezek lehetséges hatása a csehszlovák Btk.-ra”. Az egyetem befejezése után, 1978-ban makacsul elhatároztam, hogy ügyvéd leszek, bár tudtam, az ügyvédségre nehéz bejutni. Segíteni akartam az embereknek, azoknak, akikhez tartozom, ahogy azt bizonygattam Kőrös István bácsi, volt magyartanítómnak, aki a jegyzőséget ajánlotta, mert bátyja Komáromban közjegyző volt. A vizsgák sikeres letétele után kerültem az ügyvédségre, de azzal, hogy csak az Erdőháton – Senicában volt hely. A távoli munkahellyel kapcsolatban jól informált pozsonyi főnököm úgy igazított útba, hogy „nem fogsz itt a Csemadokban táncolni, hanem a Záhórákban”. Az Erdőháton nem táncoltam, de nagyon jól éreztem magam. Emberileg és szakmailag is mindenben segítettek. Csupán az elején volt gondom, mert az erős tájszólással beszélő „záhórákokat” nem értettem. Ha nem láttam az emberek arcát, mimikáját, mint ha idegenül beszéltek volna. Az ottani nagyszerű morva nemzetiségű főnököm nem értette hónapokig, hogy miért féltem a telefonoktól. Később jött a katonaság, és azután azért bíztam abban, hogy valamikor csak visszakerülök a járásomba, Galántára. 1980-ban megüresedett egy hely Dunaszerdahelyen, ahol, és ezt a múlt rendszerben is tudták, szinte lehetetlen hogy egy ügyvéd ne tudjon magyarul. Így kerültem Dunaszerdahelyre 1980. október 6-án, emlékszem a történelmi dátum miatt, egyébként éppen azon a napon volt LGT-koncert a kultúrházban. Lényeg az, hogy ott telepedtem le, és aztán 83-ban itt is nősültem

meg. Feleségem szintén jókai származású, szlovák–francia szakos tanárnő, magyar gimnáziumban tanít. Két gyermekünk – ma már felnőtt lányunk és fiunk – van.

– *Térjünk vissza oda, hogy te Jókán milyen életet éltél, bekapcsolódtál valamilyen Csemadokos dolgokba fiatal gyerekként!*

– Nyüzsgő gyerek voltam, mindig szerveztem, mindenben ott szerettem volna lenni. Azelőtt nem nagyon szoktak bizonyítványokba ilyeneket írni, én is csak nemrég vettem észre, hogy Kirpál Ildikó, volt osztályfőnököm azt írta a kilencedikes bizonyítványomba, hogy „jó szervező”. Valóban ott voltam a sportban, táncban, zenekart szerveztünk. Hetedikes korunkban már fölléptünk a nőnapon. Shadows-számokat játszottunk. Alapiskolás koromban szerepeltem a *Piros bugyelláris* című színdarabban, amelyet a Csemadokosok adtak elő. Mint a legfiatalabb fellépő a *Rákóczi hadnagya* című könyvet kaptam jutalmul, gyönyörű szép idézettel.

– *Szavaltál is?*

– Szavaltam is, és megszerettem a verseket, de mint ahogy már említettem, szívesen emlékszem a színdarabokra, amelyekkel jártuk a vidéket. Olyan irányítók voltak, mint a legendás Kőrös István bácsi meg pl. a Csemadokos Varga Laci, aki Nagymegyeren tanít, és az akkor szintén fiatal és aktív tanító, Mázsár Laci, aki akkor még nem volt szovjet barát és nagyon aktív volt. Gál Miki a sportban, főleg fociban, atlétikában, pingpongban vitt bennünket járési bajnokságokra, de megtanított bennünket sakkozni is. Mindent csináltunk, amit lehetett.

– *A Csemadok erős volt Jókán?*

– A Csemadok Jókán igazi közösségteremtő szervezet volt, amelyet mindenki támogatott. Kiváló egyéniségei voltak. Deák Iminek és a kitűnő vezetőknek köszönhetően számtalan színdarabot mutattak be, rendszeresen bálákat szerveztek, ápták az örökséget. A Csemadok az egy fogalom volt, a Csemadok az Csemadok volt. Nem volt sok értelme, hogy mi, FMK-sok annak idején a változások után támadtuk a Csemadokot mint egészet. Szerintem a helyi szervezeteknek a közösségteremtő szerepe mellett eltörpült a másik oldal, hogy a központ, egy szűk vezetés, amelynek nem is volt demokratikus legitimációja, végül is a hatalom eszköze is volt egy időszakban.

– *Középiskolásként is részt vettél otthon a Csemadok munkájában?*

– Már egyre kevesebbet, mert hétközben naponta utaztam, a hétvégeken meg bajnoki meccseket játszottunk a gimi csapatával az első ifjúsági kézilabdaligában. Az egyetemen meg kollégiumban laktam, ezért szakadt meg a kapcsolatom a Csemadokkal. Itt-ott azonban megtaláltak, és az előadásaikra mindig eljártam.

– *A családod vallásos volt?*

– Igen, a szüleim mélyen vallásos katolikusok voltak. Minket is ilyen szellemben neveltek. Vasárnaponként rendszeresen templomba jártunk. Ministráltam, legtöbbször Horváth Palival. Hittanra jártam, elsőáldozó voltam, bérnáltam. Bérnakeresztapám egy nagyon értelmes, érdeklődő ember volt, mamámnak a testvérbátyja, aki népbíró volt, és még középiskolásként tőle kaptam az első törvénykönyveket, amit annak idején a népbíróságon adtak nekik.

– *A szenci iskolaévek, gimnáziumi évek mit jelentettek már ilyen mozgalmi szempontból?*

– Szencen szintén zajlott a diákélet, sok mindenben részt vettünk. Amint említettem, kézilabdáztam, három évig ifjúsági ligát játszottunk a Slávia Szenc csapatával. Ez a gimink sikeres csapata volt. Szabó tanár úr vezette. Itt játszottam rövid ideig pl. a Bárdos Gyussival, aki később jött, fiatalabb nálam. Amikor a gimnáziumba kerültem, akkor az iskolában még a röplabdát preferálták. Pósa Lajosékkal még röplabdáztunk egy fél évig, de sose tudtuk legyőzni a szlovák gimnáziumot, mert ott sokkal több volt a diák, mint nálunk, tehát a válogatás lehetősége is nagyobb volt. Később átálltunk kézilabdára, mert a szenci iskolatársaink már az ötödiktől kezdve leginkább a kézilabdára szakosodtak. Volt négy-öt kitűnő játékos, akikre aztán épült az egyébként nagyon jó csapatunk. Tehát volt egy csapat, csavarogtunk, jártuk az országot. Abban az időben a legenda nyárasdi lányokkal is találkoztunk pl. felkészüléseken. A színjátszásból is kivettük részünket. Párkány Antal tanár úr kezdeményezésére az osztályok minden évben jeleneteket, különböző produkciót tanultak be, és karácsony előtt a volt Franciska Otthonban egymásnak mutattuk be ezeket. A jelenetekben általában szerepeltem, de volt zenekarunk is. Egy ideig velünk énekelt pl. Varjú Olga is, aki később Magyarországon lett színésznő. De működtek más körök is. Pl. az újságírói kör. Egri Péter újságíró vezette, aki az *Új Szó*-ból járt hozzánk. Felejthetetlen élményem lett, amikor az *Új Szó* közölte a szenckirályfai öreg kőhídról vagy a messzeségek vándoráról, Kőrösi Csoma Sándorról gondosan írt cikkeit. Persze a gimiben volt SZISZ-szervezet is, SZISZ-tagok voltunk.

– *Mikor Szerdahelyre kerültél, ott kikkel álltál kapcsolatban?*

– Amikor Szerdahelyre kerültem, gyakorlatilag senkit sem ismertem. Jókáról ugyanis az autóbuszok már nem nagyon mentek át a hídon a Csallóközbe, nálunk végeztek. Életemben talán másodszor voltam Szerdahelyen, amikor ott munkába léptem. Éltek, dolgoztak azonban évfolyamtársaim az egyetemről a városban. Novotný Rudi, aki most is bíró a szerdahelyi bíróságon és Kolláth Kornélia, aki először a lakásgazdálkodásnál dolgozott, később, a változások után pedig a járási hivatal jogi osztályának vezetőjeként levezényelte az összes már demokratikus választást a járásban. Hihetetlenül okos és művelt volt. Bár nem tudott igazán jól szlovákul, már az egyetemen is őt kérdezték mindig, amikor a csoportban már senki sem tudta a választ. Örök kár, hogy nem tudtuk őt megtartani. Ők voltak az elsők, akikkel kapcsolatban voltam. A szerdahelyieket később ismertem meg. Volt egy mikroközösségem, ez az ügyvédi iroda volt. Abban az időben hárman voltunk ügyvédek az egész járásra, tehát száztízezer emberre. A főnöknőm, dr. Buzgóné párttag volt, mert az ügyvédi munkaközösségek ve-

zetőjének annak kellett lennie. Nem csinált azonban nagy ügyet a dologból, hiszen olyan kis kollektíva voltunk, hogy számarányunk miatt még a „szocialista munkabrigád” sem lehetett létrehozni. A lényeg az volt, hogy teljesítsük a tervet. Havonta fejenként 33 ezer koronát kellett az ügyfelektől beszélni és a közös pozsonyi asztalra letenni. Ebből kaptunk azután két-háromezer korona fizetést. Dunaszerdahelyen ezzel sosem volt gond. Dr. Zányi kollégámmal mindig túlteljesítettük a tervet, és nyugtunk volt. A tágabb közösséget a járásbíró, az ügyész és a közjegyző kollektívája alkotta. Ezen belül sok jó ismerősöm, barátom lett, és itt ismertem meg Világi Oszkárt is, aki a közjegyzőségen kezdte pályafutását.

– *Ezek szakmai kapcsolatok voltak?*

– Igen ezek főleg szakmai kapcsolatok voltak.

– *Baráti kapcsolatok is?*

– Barátkozni leginkább Novotný Rudival barátkoztam, akivel fél szavakból is megértettük egymást. Amíg nőtlének voltunk, együtt csavarogtunk, visszajártunk a JAIK-ba, ahol végül is összejöttem a feleségemmel, de jártunk Nyitrára a

Tüntetőik Pozsonyban (Fotó: Gyökeres György)

magyar bálokra is, ahol ő ismerte meg a feleségét. Rudinak szlovák neve van, bár magyar nemzetiségű. A 80-as évek elején sokat tárgyaltunk együtt is, és gyakran magyar nyelven, mert a felek úgy akarták.

– *Akkor ez lehetséges volt.*

– Lehetséges volt, és nemcsak Szerdahelyen, de pl. Galántán, Komáromban is. A 80-as évek elején Dunaszerdahelyen kb. 15 bíró és ügyész volt, és az én emlékezetem szerint talán csak egyetlen hölgy nem tudott magyarul. Gyakran a tárgyalásokon is magyarul beszéltünk. A helyzet véleményem szerint a második nyelvtörvény elfogadása után változott meg, amely főleg lélektani szempontból befolyásolta a nyelvhasználatot.

– *A jegyzőkönyvek azok szlovákul készültek?*

– Igen, azok szlovákul készültek. Ez az egész világon így van, hiszen pl. ha Törökországban karambolozik valaki, akkor törökül készítik a jegyzőkönyvet. Ennek a hátulütője csak az, hogy a jegyzőkönyvet az érintett már nem tudja ellenőrizni, ha nincs mellette ügyvéd. Komoly eseteknél ezért is kell, hogy legyen ügyvéd. Különben a Csallóközben kevésbé komoly esetekben is szoktak ügyvédet fogadni, egyszerűen az idegen nyelvhasználat miatt. Amikor azonban én kezdtem Szerdahelyen dolgozni, még nem volt gond a nyelvhasználattal, mert a bírótól kezdve a titkárnőig általában mindenki beszélt magyarul, ami most már, húsz év után, nem jellemző.

– *Akkor térjünk a 89 előzményeire. Te 89-et hogyan értékelted? A Jogvédő Bizottság ott, a szerdahelyi kör tehát, amely Szigetiék, Barak Laciék, Oszkárék körül szerveződött, hogy te mennyire voltál benne ezekben a találkozókban, összejövetelekben?*

– Barak Lacit ismertem meg legkorábban az említettek közül. Nem messze lakott tőlem, és egyszer a lakásomra hozta egyik kollégáját azzal, hogy segítsen neki valamiféle jogi kérdésben. Kapcsolatunk azonban nem volt szoros, bár már odafigyeltem viselt dolgaira. Emlékszem 89 előtt, amikor megírta a dunaszerdahelyi akkori városatyákat kigúnyoló dolgozatát, amely énhozzám is sokszorosított formában jutott el, az írás egyik szereplője, egy rossz fényben beállított hölgy, ugyancsak magára ismert és személyisége védelme miatt be akarta perelni Barakot. Sok energiámba került, hogy meggyőzzem kolléganőmet, aki kikérte tanácsomat, hogy adott esetben az, ha valaki valamilyen írás szereplőjére hasonlít, de nem lehet őt bizonyíthatóan beazonosítani, a művészi alkotás szabadságának joga miatt, eleve kétes kimenetelű. Végül a hölgy nem perelt. Oszkár néhány évvel a gyengéd forradalom előtt lett közjegyzőgyakornok, akivel megértettük egymást. Hunčík Péterrel Oros Gyuszi hozott össze, akit népbíróként ismertem meg. A többieket az említett személyeken keresztül ismertem meg. Az az igazság, hogy a szamizdat kérdésekbe engem nem vontak be. Talán azért, mert még nem igazán ismertek. Ráadásul úgymond a bíróságon dolgoztam. Ezért is óvatosak lehettek. Egyszer meg is kérdeztem Baraktól, miért nem adták aláírni a Néhány mondatot. Azt válaszolta, hogy „annak idején még any-

nyira nem ismertünk téged”. Olyanoknak adták aláírni, akiket nagyon ismertek, és akikben száz százalékgig megbíztak. De ez érthető is. 89 előtt különben nekem a bírói hatalommal nem voltak különösebb problémáim. Azt kell, hogy mondjam, hogy ügyvédként sem emlékszem olyan esetre, hogy valaki rám politikai nyomást gyakorolt volna. Nem tudok arról se, hogy a bírákra politikai nyomást gyakoroltak volna, bár nem akarok butaságot beszélni, tudvalévó, hogy ilyenek voltak. Az én esetemben megemlítem a kivételeket. Egy „nagyon erős” szövetkezeti elnök esetében a kiskorú gyermek elhelyezésével kapcsolatban folyt a harc. Az anyát képviseltem, akinél addig a kiskorú el volt helyezve. Nem illik, de a tárgyalás előtt egy folyosói beszélgetésen rákérdeztem a bírótól, hogy várható-e szerinte bonyodalom az ügyben, mire a bíró megjegyezte, hogy itt nem lehet másképpen dönten, mint általában, tehát meggyőződtem róla, hogy az anyának lesz ítélve a kiskorú. A lényeg az, hogy később a tárgyaláson megfordítva döntött a bíró, mint ahogy vártam. Akkor kedvem lett volna földhöz csapni az aktát, és otthagyni az ügyvédséget. Később azonban megnyertük az ügyet, mert fellebbeztünk, és a fellebbviteli tárgyalásra csaknem két évvel a rendszerváltozás után került sor, amikor a kommunista szövetkezeti elnök és a járási bizottság hatalma kifakult. Meglepetésemre évekkel később a bíró elnézést kért tőlem, mondván, nem dönthetett másképp, mert „föntről” kapott utasítást. Azt akarom mondani, hogy nálunk, akkor, ez 87-ben lehetett, érzékeltam a gyakorlatban azt, hogy a járási pártszervek belebeszélnek a dolgokba. Ami a bírói hatalmat illeti, még egy esetem volt, amikor egy igazgatótanítót nemi visszaéléssel vádoltak meg, és ítélték el, állítólag a párt járási szerveinek megrendelésére. Az igazság az, hogy a tárgyaláson a szülők az igazgató ellen vallottak. Remélem, nem a titkosok dolgozták meg, bírták rá őket ilyen vallomásokra. Tény, hogy a bíróság nem tudott mást kezdeni a terhelő szülői vallomásokkal, mint elítélni a vádlottat. Ez az ember 89-ben ott volt közöttünk, amikor Erdélybe több kamion gyógyszert és egyéb dolgot küldtünk. Ami a politikai hatalmat illeti, nem voltam üldözött, bár előfordult, hogy szembekerültem a hatalommal. 1989-ig nem voltam sehol Nyugaton. Először a volt Jugoszláviába utazhattam 89 nyarán, de csak az akkor ötéves kislánnyal. A munkaadóm közbenjárására a feleségemnek a fiammal itthon kellett maradnia, mert csak úgy kaptam meg a devizaengedélyt, ugyanis abban az időben Trieszten keresztül Olaszországba menekültek az emberek. Így biztosíték volt arra, hogy nem lép le az egész család. 89 előtt volt egy időszak, amikor a város vezetésével is ellentétbe kerültem. Arról volt szó, hogy a város 85-ben, de lehet hogy még korábban, megbízta Püspöki Nagy Pétert, hogy dolgozza ki Dunaszerdahely monográfiáját. Péter megírt vagy 600 oldalt, aztán meg abbahagyta a munkát. Nekem később azt mondta, nem akarta megírni megrendelésre a város újkori szocialista történetét. Gyurcsikék szerették volna kiadni a könyvet, ezért többször felszólították, fejezze be a művet, mert különben pert indítanak ellene. Nekem kellett volna perelnem Pétert, de nagy tisztelője voltam, olvastam Boldogfárról, Szerdahely címeréről, a Csallóköz neveiről írott könyveit meg a többi munkáit is, ezért első körben a békéltetést javasoltam. Meghívtam a szerzőt az akkori városi nemzeti bizottság ülésére, és időt kértem tőlük, mondván, már egyébként is elévültek a város igényei, ami igaz is volt, amit viszont egy szerződés-kiegészítéssel, közös megegyezéssel át lehet hidalni. Így a szerződés néhány évvel meg lett hosszabbítva, de a városvezetés már nem akarta kívánni a mű befejezésének új határidejét, és

azt üzenték, dolgozzak ki Püspöki Nagy Péter ellen egy „kvalifikált” büntetőfeljelentést, és ha ez sikeres lesz, otthon leszek a városi nemzeti bizottságon, és megkapom a mostani tévéelnök szüleinek, Nižňanskýéknak ötszobás lakását a Vámbéry téren. Erre én azt válaszoltam, hogy nem akarok otthon lenni a városi nemzeti bizottságon, mire kihúztak a nagyobb lakást igénylők listájáról, mondván, hogy az akkor már négytagú családnak megfelel a Kukučín utcai kétszobás lakás is. Persze ezt nem hagytam annyiban, és megfellebbeztem a határozatot, és mivel föllebbezésünk az akkori járási nemzeti bizottság jogi osztályra került elbírálásra, ahol Kolláth Kornélia volt a kulcsembere, az ügyet megnyertük, és később az Észak II. lakótelepen kaptunk nagyobb lakást. Az igazsághoz tartozik az is, hogy Dunaszerdahely monográfiája tudtommal a változások után sem készült el, bár Öllös Árpád polgármester kérésére Péntek Pistáéknál próbáltam még közbenjárni, megkérni a szerzőt, hogy tartsa be számtalan ígéretét. Akkor beszéltem először és utoljára személyesen Püspöki Nagy Péterrel. Az említett eseten kívül nem volt konfliktusom a hatalommal. Nem voltam lázadó, sem rebellis. Ráadásul a pozsonyi elnököm Galántán akart belőlem főnököt csinálni, de négy-öt évig hál' istennek nem volt kvóta Szerdahelyen, de 89-ben lett kvóta, és ha nem jönnek a változások, biztosan párttag lettem volna. Engem a bárszonyos forradalom mentett meg. Azt megelőzően már kaptam is feladatot. Az igazságszolgáltatás mellett működő csehszlovák–szovjet barátság szervezetét kellett volna, hogy rendbe tegyem. Úgy tettük rendbe, hogy focitornákat, teadélutánokat szerveztünk, és a legfontosabb az volt, hogy a járáson Mázsár Lacinál meg kellett venni a tagsági bélyegeket. Mivel ügyvéd voltam, a mellékesemből vettem meg az egész blokkot. Még ma is megvan, mert már szét sem osztottam. Csupán egy bélyeg van kitépve belőle, az az enyém, amit magamnak beraasztottam. A többitől viszont nem is kértem a tagságit, a járással szemben mégis rendben voltak a dolgok. De hogy mi lett volna később, csak Kovács doktor közjegyzőre gondolok, aki velem szemben nagyon rendes volt, és gyakran mondta, nem kell ellenkezni, csak végezni tisztességesen a munkádat.

– *Nem tudom ki ez a Kovács doktor, én nem ismerem őt.*

– Dr. Kovács László a Dunaszerdahelyi járásban széles körben ismert és megbecsült közjegyző volt. Sajnos már nem él. Somorján él a családja. Fiai vívók voltak.

– *November 18-án nem a születésnapját ünnepeltétek valami Kovács doktor-nak? Tudom, hogy Oszkár meg Szabó Rezső ott volt.*

– Igen, de az más Kovács doktor. Az a Kovács Pali bácsi, aki kerületi bíró, szivarozó ember volt. Rózsa Ernővel meg Szabó Rezsővel voltak nagy haverok.

– *Te is ott voltál Léván.*

– Igen, 18-án én is ott voltam Léván. Szabó Rezsőnek volt előadása, amelyre fiatal jogászokat hívtak össze. Azt hiszem, együtt mentünk Oszival. Ha jól emlékszem, az előadások után Oszí hozzatok ment Sellyére. Engem is hívott, de valami volt a lábammal, inkább hazamentem. Titeket nem ismertem, de a klubról

tudtam. Először Csanaky Nóra hívott meg, amikor Nagy László, a költő volt a vendég, akit nagyon szeretek. Így ismertem meg Tóth Lajost is, aki a klubot szervezte.

– *89 után aztán mi történt?*

– 89 őszén már a mi munkahelyeinken is nagyon érződött, hogy valami van a levegőben. De arra, hogy összeomlik a rendszer, nem gondoltam. Ellenkezőleg, azt hittem, hogy minden úgy megcsontosodott, hogy itt egykönnyen változások nem lesznek, még a lengyelországi események ellenére sem, még akkor sem, ha akkor már ideiglenesen megnyitották a határokat az NDK-sok előtt. Valamikor októberben szakszervezeti gyűlést hívtak össze a bíróság legnagyobb tárgyalótermébe. A bíróság szakszervezetéhez tartoztunk mi, ügyvédek is, de az ügyészek meg a közjegyzők is. Világi Oszki kijelentette, hogy nem vesz részt az összejövetelen, ami akkor nagy szó volt. Én az idősebb és józanabb és mindig óvatosabb, próbáltam őt meggyőzni, hogy rendben, de nem kell túltűtőleg tudatni, nehogy gondja legyen belőle. Különben is ügyvédként diplomata voltam, még ha kedvem lett is volna valakivel összeveszni, nem tehettem meg a következő ügyfelek miatt. Oszki összeveszett az elnökkel, mert hogy hol az önkéntesség a szakszervezetben, ha muszáj megjelenni, meg hogy nincs is értelme, ezért sem megy. Akkor azt mondták neki, ha nem jössz, akkor majd itt a szomszédban, a „Fehér Házban” megmagyarázod a dolgot. Egy-két nappal november 17-e után Oszki meghívott, hogy nézzem meg kétszobás lakásukat, amit akkoriban kaptak. A lakásban alig volt berendezés, csak szőnyeg meg beépített szekrények, de nagyon örültek neki. Akkor figyeltem föl Évára, amint Oszinak mondja, hogy képzeld el, Szigeti még nem jött vissza Prágából, mert ott valami nagy zűrók, diák-tüntetések vannak. Ekkor kezdtem tájékozódni, hogy mi is történik körülöttünk.

– *Szigeti mit keresett Prágában?*

– Azt én nem tudom megmondani, csak azt tudatosítottam, hogy ott van, ahol a diákfőlfordulások is vannak. Erre figyeltem föl akkor, az volt az első reakció. S aztán jött Barak, hogy valamit kellene csinálni, hogy Navrátilék már szervezkednek. Az első összejövetel kint, a kultúrház hátsó oldalán volt. A szónokok a rampán voltak, mert Jarábik Imre, akkor még nem merte megengedni, hogy a kultúrház előtt legyen az akció. Én a tömegben voltam, és csak figyeltem, hogy miket beszélnek, de akkor még nem mocskos meg kutya kommunizáltak. Az csak később jött, miután már Pozsonyban is beindultak a tömegek, ahova rendszeresen feljártunk. Oszki rövid idő után azt mondta nekem, hogy figyelj, jogászokra van szükség, magyar jogászokra is. Gyere, ne hülyéskedj, te ide tartozol, közénk, hisz tudod. Azután kezdtem velük menni, de az az igazság, hogy először csak a lépcső alsó fokán, és minden héten följebb mentem, mert óvatos voltam. Nem tudtam, hogy mi lesz. Én a szamizdatot nem nagyon olvastam, de Márait meg Hamvast vagy más tiltott irományokat sem. Hamvasról tőled hallottam először az FMK-ban. Nekem 89 nyitotta föl a szememet. Egy-két hét után elkezdődtek a mozgolódások, a forrongások a gyárakban, üzemekben. Nálunk főleg az OSP-ben, a Pozemné stavbyban, a PHS-ben, a falukon pedig a szövetségekben kezdték leváltani az embereket. A járason Barakék már az Osvetá-

ból irányították, amit irányítani lehetett. Akinek jogi kérdése volt, utánam küldték az irodámba, minden nap késő estig benn tartózkodtam, de az első hetekben talán még fékeztem is a bársonyos forradalmat. Eleinte a forradalmárokat arról próbáltam meggyőzni, hogy a kidobásoknál be kell tartani a munkatörvénykönyvet, mert elveszíthetünk minden bírósági munkajogi pert, és az rengeteg pénzbe kerül. Egyszerűen nem ismertem föl, hogy mi van. Akkor ismertem föl igazából, hogy forradalom van, amikor az alkotmányból kivették a párt vezető szerepéről szóló cikket. Ez november végén volt.

– *Egyébként mindenki odafigyelt, főleg az alkotmányos megoldásokra Prágában és Pozsonyban is.*

– Persze, de miután Pozsonyban láttuk, hogy a tömeg milyen erős, aztán már bátrabbak lettünk Szerdahelyen is. Ezek olyan jelzések voltak, hogy akkor már kezdtük tudatosítani, amint mondtam, hogy nem kell minden áron betartani a munkatörvénykönyvet. Eljöttek utánam a másik oldaltól is, mert ismertek. Nagy Józsi az OSP-ből, akit emberileg később is tiszteltem és szerettem, annak idején fölvetette, hogy mit szólok az eseményekhez jogilag, hogy lehet, hogy mindezt, ami történik, mi jogászok megengedjük. Aztán jöttek az állami funkciókban lévő személyi változások. A volt fejesek közül volt, aki önként lemondott, és visszavonult a politikából, volt, aki egyezkedett, és elkezdődtek a tárgyalások, amelyekbe engem is bevontak. Egy megbeszélés nagyon megmaradt bennem, amikor az út menti táblák meg a középületeket díszítő csillagok, sarló-kalapácsok eltávolításáról volt szó. A kultúrházban a „Piroska” függönnyel elválasztott részében tárgyaltunk Vízváriékkel, a volt járási mezőgazdasági párttitkár is ott volt, Morvainak hívták, és még valaki. Közülünk Oszti tárgyalt meg Barak meg azt hiszem, Németh Babi. Ellenfeleink azzal kezdték, hogy beszéljük meg először általánosabban, mélyebben a dolgot, és csak utána térjünk át a gyakorlati teendőkre, mert most nincsenek eszközök meg idő sem a megvalósításra. A húszperces sóder után Oszkár lakonikus válasza az volt, hogy nincs mit általánosan megbeszélni, és hogy majd a jelképek eltávolításában segítünk. Emlékszem arra, amikor ledöntötték a nagy csillagot a pártépületről. Furcsa érzés volt. És azután jöttek a változások az államigazgatásban, az önkormányzatba való kooptálások, ahova én is bekerültem.

– *Ez mikor volt?*

– A kooptálások 90 telén voltak, de az államigazgatás személyi cseréi folyamatosan zajlottak. Aztán jöttek az első demokratikus választások, az önkormányzati választások.

– *Említetted a romániai eseményeket, gyűjtést meg egyebeket, te abba részt vettél?*

– Igen a gyűjtésben részt vettem, de nem voltam Romániában. Az Osvetánál Oros Gyuszival meg Bödők Zsigával szerveztük és vettük át az adományokat, és az volt az egyezés, hogy, ha szükség lesz még emberekre, akkor megyünk mi is. Megmondom őszintén, amikor hazamentem, és láttam az eseményeket a tévében, jobban örültem, hogy nem hívtak.

– *Sok helyen voltak problémák a küldeményekkel, Szerdahelyen nem volt gond? Nem a szállítás meg egyebek, hanem utólagosan meggyanúsítottak embereket, hogy elloptak dolgokat. Nem tudsz ilyenről?*

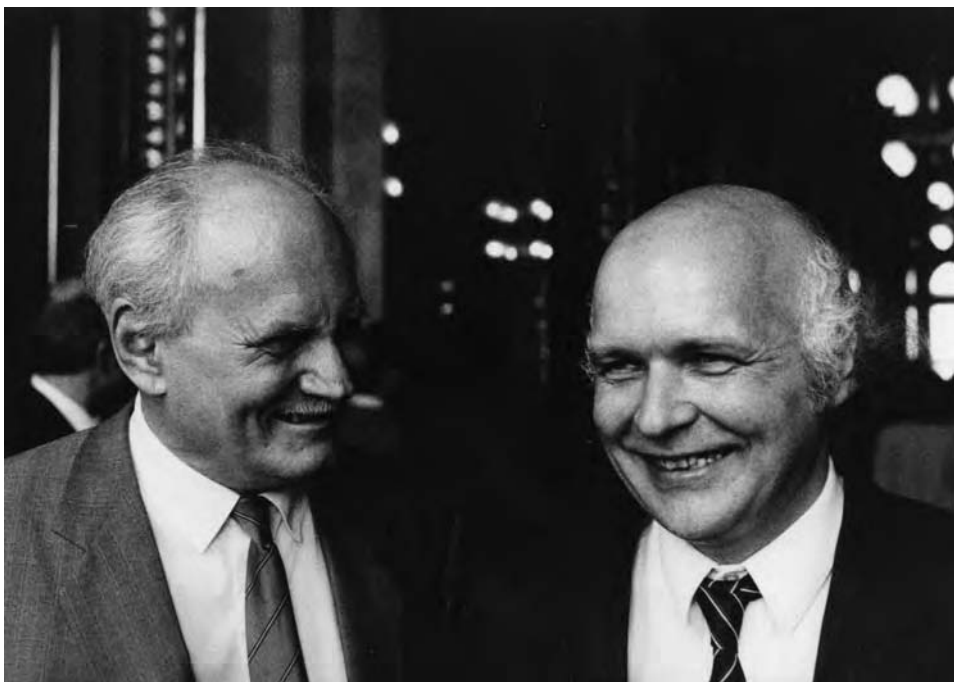
– Hát nem, bár tudnom kellene ilyesmit. Azt hiszem, Szerdahelyen a főnök vagy Zsiga, vagy Oros Gyula volt, nem emlékszem, hogy lett volna ilyen probléma. Én arról tudok, amit elmeséltek, arról, hogy Romániában voltak gondok. Hunčíkéra meg Barak Laciékra lóttak.

– *Ez mikor volt, karácsony táján?*

– Körülbelül úgy lehetett, karácsony táján.

– *A parlamenti kooptálások januárban voltak, te nem jöttél számításba parlamenti képviselőként?*

– A parlamenti kooptációk során nem. Azért, mert 90 elején már tudtam, hogy privatizálni fogjuk az ügyvédséget, és szerettem volna kiépíteni egy jó ügyvédi irodát. 90-ben beválasztottak az Ügyvédi Kamara mellett abba a legiszlatív bizottságba, amely az új ügyvédségről szóló törvényt készítette elő a csehekkel együtt. Akkor foglalkoztam először törvényalkotással. Az önkormányzati és egyéb munkából azonban az elejétől fogva kivettem a részemet. Rengeteget segítettem különböző alapszabályok kidolgozásában meg intézmények létrehozásában. Pl. Hodossy Gyulával létrehoztuk a cserkészetet 90-ben, 91 elején. Persze én, mint mindig, csak a dolog jogi oldalával foglalkoztam. Egy épületben volt az irodánk, és Gyula azzal jött utánam, hogy segíthetnék az alapszabály megírásában, mert az jogi munka. Később elmesélte, hogy valaki Bécsből telefonált neki, hogy már szabadság van, demokrácia van, már ideje lenne újjászervezni a cserkészetet. Gyula elmondása szerint igazából azt se tudta, mi az a cserkészet, de beleolvasta magát, és Liával éjjel-nappal dolgoztak a szervezet létrehozásán. Nekem sem voltak mintáim az alapszabályra. Egyszer, amikor befutott az irodámba Gyula, és sürgette a szabályzatot, azzal védekeztem, hogy azért tart sokáig a dolog, mert az ilyen jellegű szervezetek sajátosságait nem igazán ismerem. Erre felfigyelt ügyfelem, a nagymegyeri Takács néni, aki férjével Takács András bácsival bent ült az irodában, és azt mondta, hogy őneki megvan a nagymegyeri Legényegyletnek talán százéves alapszabálya. Elhozta, és ez lett az alapja az első cserkészszabályzatnak. Persze a régi szabályzatot felfrissítettük, és új intézményekkel gazdagítottuk, pl. a tiszteletbeli elnök tisztségével. Az első tiszteletbeli elnök a jászói premontrei apát, Bartal Károly Tamás lett. Öt évig voltam köztük, egyengettem a jogi dolgokat. Eleinte kéthetente, később ritkábban jöttünk össze. Gyula jó szervező, aki nagyon tudott kérni. Tudta azt, hogy ha tíz helyre elküld egy levelet, akkor egy helyről biztos visszajön, hogy adnak. Pláne abban az időben. Még Tom Lantost is megszólította, aki volt is feleségével Szerdahelyen. Gyula székházat szerzett a cserkészeknek, ami még a Csemadoknak vagy a pártoknak sem sikerült. A gond ott kezdődött, hogy pazarul berendezte a főcserkész irodáját. Mint a legjobb ügyvédeknel, bőr ülőgarnitúra, bárszekrény és bár használt, de akkor még feltűnő szolgálati Mitsubishi. Bár szerintem mindez eltörpült amellest, amit a szervezetért tett, a szerény cser-

Göncz Árpád és Grendel Lajos (Fotó: Nagy Piroska)

készek úgy négy év után természetesen zúgolódni kezdtek. Persze ebbe belejátszott az is, hogy az akkori magyar pártok közül az egyik szerette volna kiterjeszteni befolyását a már jól működő szervezetekre. Egyébként az Országos Szlovák Cserkészszövetség is integrálni akarta a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetséget. A többfordulós tárgyalások a pozsonyi YMCA-ban folytak, de Gyula vezetése alatt erre nem került sor. Később megkezdődött a szervezkedés Gyula ellen Magyar Feri bácsi vezetésével, de a fiataloknak, pl. Maitz Lacinak is megtetszett a főcserkész tisztje, és közgyűlést hívtak össze. Az alapszabály szerint nem kellett, hogy tisztújító közgyűlés legyen, de én azt javasoltam, nyerje el újból a cserkészek bizalmát, mondjon le, mert szerintem meg fogják őt szavazni. Nem szavazták meg. Öt év után Magyar Feri bácsit bízták meg a vezetéssel, és mivel mindig is demokraták voltunk, nem volt mit tenni. Aztán kezdte Gyula a *Katedrát* csinálni.

– *Miben bábáskodtál még, milyen szervezeteknél 90-ben?*

– Ezek már közvetlenül 90 után történtek, de szívesen megemlítem, mert nagy élményem volt, amikor létrehoztuk az első Magyar Magángimnáziumot Galántán, meg amikor 92-ben Dunaszerdahely városát tv-licenchez, sugárzási engedélyhez juttattuk.

A magángimnáziummal kapcsolatban Tóth Lajos keresett meg. Teljesen új problémakör megoldását kérte, azt, hogy dolgozzam ki a magángimnázium jogi

kereteit. Abban az időben talán még szlovák tannyelvű magángimnázium sem létezett, mert az induláskor még az oktatási minisztériumban, amely még a Mély úton volt, sem tudtak igazán tanácsot adni. Meg az egyeztetések során pl. viszszerterő kérdés volt, hogy milyen tantárgyakat fognak szlovákul tanítani a szlovák nyelven kívül. Talán Valacsai Pál volt ott akkor a tárgyalásoknál, amikor hivatalosan a testnevelésben született megállapodás, mert hogy a fiúknak a katonaság miatt ez majd nagyon jól jön.

Volt egyszer egy Ister Televízió is, amely úgy indult, hogy Hunčík Péter 92 januárja utolsó péntekén, kb. 17.00 órakor kihívott a városi önkormányzati üléséről, és a városháza folyosóján azt mondta nekem, Lajos, tv-t csinálunk, és ki kell dolgoznom egy versenypályázati kérvényt. Azt mondtam, jó, hétfőre kész lehet az anyag, mert nekem ehhez a tv-ről szóló törvényre van szükségem. Péter azonban azt mondta, ne hülyéskedjek, az nem megy, mert 18.00 óráig ajánlva postára kell adni a versenypályázati kérvényt, mert különben lekéssük az időpontot, és hozzátette, hogy van egy kérdőíve, amelyet egyelőre elég kitölteni, mert ahhoz hozzácsatoljuk a projektet, amelyet prágai barátaival dolgozott ki. Ezek után megkértük Ágikát, Öllös Árpád titkárnőjét, segítsen kitölteni a pályázati ívet. Az első pontban azt kellett megválaszolni, mi lesz a tv megnevezése. Én az Ister Televízió megnevezést javasoltam, mert itt a Duna latin megnevezéséről van szó, senki sem köthet bele. Később ebből bonyodalom lett, mert abban az időben ment Pozsonyban csödbe egy hasonló nevű cég, ami rossz fényt vetett az Ister TV-re. A következőben azt kellett megválaszolni, hogy ki fogja a tv-t működtetni. Péter tőlem várta a választ, mert hogy én vagyok a jogász, hiába mondtam neki, hogy ez nem jogi kérdés. Időzavarban voltunk. Egy óra alatt az adott cél érdekében természetesen nem lehetett új üzleti társaságot létrehozni. Az idő fogyott, és én azt ajánlottam, hogy működtesse az Ister TV-t a Perfects Részvénytársaság, amelyben Szerdahely városa volt csaknem száz százalékos tulajdonos. Azért is javasoltam ezt a megoldást, mert a városi önkormányzati gyűlésen jelen volt Jarábik Gabika is, a Perfects akkori elnöke, akinek alá kellett írnia a pályázati kérvényt, és nem volt gond hazamennie a pecsétért sem, mivel közel lakott. Végül a programstruktúrával meg más kérdésekkel kapcsolatos kérdéseket is kitöltöttük, hozzácsatoltuk a privatizációs tervezetet, és néhány perccel záróra előtt postáztuk a küldeményt. Néhány hónap múlva a prágai parlamentben keresett fel Péter, és tudatta velem, hogy megnyertük az Ister TV-t, Pozsonyban a kulturális minisztériumban át kell venni a licencet, és meg kell kezdeni a tárgyalásokat a befektetőkkel, mert egy éven belül a tv-t be kell indítani. Megkezdődtek a tárgyalások Budapesten a Ramadán Szállóban Palmerrel, a mindig csokornyakkendő volt amerikai nagykövettel, Berlinben a Central European Development Corporation pénzügyi társasággal, Pozsonyban több szakmai tv-s társasággal, Bécsben a Sony céggel stb. Egy éjjel még Soros Györggyel is beszéltem telefonon. Autóba kapcsolta őt a titkárnője, teniszezni ment. A tv működtetésének alapvető konstrukciója nagyon leegyszerűsítve az volt, hogy a tv-licencet birtokló Perfects Rt. és a Central European Development Corporation befektető közös részvénytársaságot hoz létre, amelynek székhelye Dunaszerdahelyen lesz. Az előszerződés alapján a stúdiók Pozsonyban lettek volna. Adóban, presztízsből, reklámban, jövedelemből óriási lehetőség kínálkozott Dunaszerdahely város számára. A befektetők feltétele azonban az volt, hogy a város nem lehet többségi tulajdonos a Perfects Rt.-ben, leginkább azért, mert

politikai jellege miatt bizonytalanná válhat az Rt. irányítása és működése, a következő feltétele pedig az volt, hogy a közösen létrehozott új társaságban a befektető többségi tulajdonos kell, hogy legyen. A versenypályázat benyújtásakor még az egész képviselő-testület és Öllös Árpád polgármester is támogatta a projektet. Jövőhagyta a fontosabb ügyleteket, tájékoztatást kért és kapott a tárgyalások kimeneteléről. A tv-licenc átadásától kezdődően azonban az Együttélés- és az MKDM-frakció álláspontja kezdett megváltozni. Mintha azelőtt nem hitték volna el, hogy a dolog komolyra fordulhat. Múlt az idő, de a Perfects Rt. átalakításának ügyében nem akart megszületni a döntés. Nyáron Mečiar megnyerte a választásokat, és őszig a kormányalakítással volt elfoglalva, csak azután figyelt fel az Ister TV-re. A pozsonyi szakmai társaságok Bartko úr vezetésével elbizonytalanodtak. Pázmány Péterék végül is nem járultak hozzá a Perfects Rt. átalakításához, és lassan kifutottunk az időből. Még elképzelni is nehéz, hogy a kicsinyes pártoskodás és bizonyára az irigység miatt is mitől esett el Szerdahely városa. Hunčík Péterék röviddel azután, már egy magán kft.-vel, ugyanazzal a szakmai projekttel és ugyanazzal az üzleti konstrukcióval nyerték meg Csehországban és indították útjára a Nova Televíziót. De ebből a történetből már én és barátaim valahogy kimaradtunk.

Kezdetről fogva ott voltam a demokratikusan megválasztott városi önkormányzatban, a helyi politikában, de a nagypolitikában is. Az első választásokkor azt akarták, hogy legyek polgármester. Tárgyaltak velem, de aztán Öllöst jobbnak találták. Én képviselője, barátja, segítője lettem Öllös Árpádnak. Előtte a prágai szövetségi parlamentbe a VPN listáján, az utolsó lehetséges napon, elfogadtam a jelölést, mert hogy húzó emberek kellettek, de arra kértem Barakot meg Navrátilt, hogy ne befutó helyre tegyenek az ügyvédi iroda miatt. Hogy miért a szövetségi parlamentbe és miért nem ide, Pozsonyba jelöltek, azt már nem tudom. Egyébként a 13. helyre kerültem a listán, és pótagként rövid ideig még így is bekerültem a parlamentbe, mert megalakult a szövetségi alkotmánybíróság, és a listán előttem álló Marian Posluchot alkotmánybíróvá választották. Az alkotmányjogi bizottságba kerültem, nem egész egy évet ültem Čič professzorral egy padban, mert olyan volt az ülésrend. Rajta kívül még kitűnő, véleményformáló jogászprofesszorok voltak a bizottságban, akiktől sokat lehetett tanulni. Különben naponta reggeltől éjfélig dolgoztunk a parlamentben, és nekem nagyon tetszett az a lelkesedés. Nem tudtuk, mi az előnye a képviselőségnek, pl. hogy a minisztériumban nyitva vannak az ajtók, és te bármit elintézhetsz. Én ügyvédként a prágai kereskedelmi minisztériumban még jobban el tudtam intézni licencet fakivitelre, vaskivitelre stb., mint amikor képviselő lettem. Akkor, ott ilyesmire nem volt idő. Ott voltam a földtörvény módosításánál, amikor elértük, hogy Szlovákiában a dekrétumok által blokkolt földeket is restituálni lehessen. Igaz, akkor lett a kiadandó ingatlanok területe behatárolva 150 ha szántóföld és 250 ha erdőségben, de aki előtte egy évvel érvényesítette jogait, és a nagy többség ezt megtette, annak korlátlanul ki kellett adni az ingatlanokat. A korlátozásnak azonban nem volt visszamenőleges hatálya, és nem is lehetett. Tudom, miről beszélek, mert gyakori ügyvédként 400-500 ha kiterjedésű földterületeket és több ezer hektáros erdőséget is sikerült visszaszereznem ügyfeleimnek. Például Kohn bácsinak szántót a Galántai járásban. A bíróságok és a jogi képviselők szándékos vagy csak egyszerűen a butaság miatti jogértelmezése miatt is rengeteg sérelem született, de a dekrétumok tartalmát végül is a ren-

delkezésemre álló adatok szerint némileg sikerült kiüríteni. Kár, hogy nincsenek pontos statisztikák. Nem vitás azonban, hogy vannak még részterületek, amelyek érintve sem lettek. Ilyenek pl. a csorbatói egyezmény alapján elvett ingatlanok, amelyekért a buzitai Vajányi Laci bácsi küzdött éveken át sikertelenül. Az említett egyezmény alapján, a háború után a magyar és az akkori csehszlovák határok mentén bármiféle ellenérték nélkül, úgymond biztonsági okokból az államok elvették a földterületeket, talán 25 vagy 50 kilométer határszélességben. Ezekre a területekre az egyik országban sem hoztak restitúciós törvényt. Magyarország Országgyűlését pedig a Magyar Alkotmánybíróság is kötelezte erre egyik határozatában.

– *Van ilyen teljesítetlen alkotmánybíróági határozat a kisebbségek jogairól is Magyarországon, a parlamenti részvétellel kapcsolatban?*

– Igen, van. Nálunk különben az alkotmánybírósnak ilyen hatásköre nincs. Ez a jogkör eléggé vitatott, mert elég nehéz a szuverénre, a parlamentekre valamilyen kötelezettséget rábírní. Nem ritkaság, hogy az ilyen jellegű alkotmánybíróági határozatokat nem teljesítik a törvényhozó szervek más országokban sem.

– *Te valahol a háttérben részt vettél, mielőtt szövetségi parlamenti képviselő letél, a törvények előkészítésben itt, a Szlovák Nemzeti Tanácsban.*

– Nem emlékszem, hogy megszólított volna valaki. Abban az időben még az első nyelvtörvénnyel kapcsolatban sem kérték ki a véleményemet. A többi törvénytervezetnél meg általában megnézték a cseh szabályozást, ott az mindig jól működött. A törvénynek koncepcióját, első változatát azok a nagy tudású professzorok szokták kimunkálni, akik közül sokan komcsik, leginkább reformkommunisták voltak, de abban az időben csöndben voltak, komolyan együttműködtek az új hatalommal, és a tudásukat adták ezekhez a törvényekhez. Később gyorsan történtek az események. Mi „prágaiak” eléggé el voltunk szakadva Pozsonytól.

– *Volt egy ilyen ellentmondás, kíváncsi volnék, te hogy vélekedsz róla, bár sok minden kiderült az eddigi beszélgetésből. Ugye mindenki azt mondta, hogy jogászok kellene a parlamentbe, mert törvényeket kell módosítani, új törvényeket kell hozni stb., viszont ezek a jogászok mind a kommunista jogrendben nőttek föl, azt tanulták. Ebbe hogy lehetett beletanulni. Többpártrendszer, vagyoni, gazdasági törvények, szociális törvények stb., melyeket meg kellett hozni, nem volt tapasztalat, nem volt gyakorlat. Tanulmányaitok során volt valami, amiből ki lehetett indulni. Tanulmányaitok során volt valami, amiből ki lehetett indulni. Tanulmányaitok során volt valami, amiből ki lehetett indulni?*

– Dehogyan. Ilyesmit sose tanultunk. Én úgy gondolom, hogy nem lehet összevetni a működő polgári demokráciákat és a forradalmi időszakot. Sokan mondják, hogy változások meg fordulat meg mindenféle jelzőket adnak, kevesen mondják ki azt, hogy forradalom volt. Én most már azt állítom, hogy forradalom volt. Mert forradalmi változások történtek, az egész jogrendszer és a gazdasági rendszer a feje tetejére állt. De az igaz, hogy folklórpolitikusok, de azt is mondhatnám forradalmi politikusok voltunk. Elég volt, hogy a járásban közismert sebész legyen valaki, aki a jogról az égvilágon nem tudott semmit, csak a változásokat akarta,

és húzó ember volt, elfoglalta a volt párttagok helyét a választott testületekben. Mint mindig, a költők, lásd Barak, írók, jó értelemben vett könyvmolyok voltak a rebellisek, mert ők voltak a legtájékozottabbak. Visszakalandozok a jogászokra. Igaz, hogy szocialista jogot tanultunk, de a jogász hamarabb ráérez olyan összefüggésekre, ami az államszerkezettel, politikával, törvényhozással függ össze, mert az adott kategóriákat megismerte, még ha az elferdített oldaláról is. Ugyanúgy, mint a filozófus, aki a társadalmi, közjogi összefüggéseket vizsgálja. Itt van Kis János esete, aki az egyik legnagyobb alkotmányjogász az én szememben, pedig tudjuk, hogy nem jogász. Azt hiszem, az természetes és indokolt, hogy minél több jogász legyen a parlamentekben. A történelmi Magyar Országgyűlésekben is többségükben jogászok voltak. Persze szükség van a sokszínűségre is, hogy minél több olyan ember szólhasson a témához, akit a téma főál-lásban foglalkoztat, aki hozzáértő. Az ideális azonban az volna, hogy a sebész vagy a közigazgatás képviselőnek okos jogász tanácsadója legyen. Ilyen tanácsadó volt pl. Werbőczy is, aki a legszűkebb királyi tanácsosok közé tartozott. Azt akarom mondani, hogy jogászra szükség van szerintem most is, hiszen még a jogász sem igazodik el pl. az európai uniós jog labirintusában, holott az meghatározza mindennapjainkat.

– *Kik voltak, mondjuk, tudsz neveket mondani, hogy kik voltak azok a meghatározó egyéniségek jogásként, akik a szövetségi parlamentben dolgoztak? Fölmerült Čič neve.*

– Nem éppen Čičre gondoltam. Neki inkább Szlovákia alkotmánybíróságának reprezentálásában volt jelentős szerepe. A bíróságok esetében a legfontosabb a bizalom, hogy az emberek bízzanak bíróságaikban. Ilyen értelemben a Szlovák Köztársaság Alkotmánybírósága érdekében szerintem Čič nagyon sokat tett. Tudott reprezentálni, bizalmat kelteni, és csaknem egész választási időszakában meg tudta őrizni a bíróság függetlenségét. Én inkább Zdeněk Jiřínskýre gondoltam, aki még most is meghatározó személyiség a Károly Egyetemen, Vladimír Mikuléra, aki mindent tud az önkormányzatiságról, Vlastimil Ševčík, aki az emberi jogok szabadságlevelének előadója és legfőbb védelmezője volt, a nagy tudású, de együttműködő kommunisták közül Marián Čalfára, akit nem kell bemutatni, Michal Benčík, Josef Mečlre és másokra gondoltam.

– *Még egy utolsó kérdés, szerinted melyik volt az a pont, mikor te úgy érezted, hogy tényleg megtörtént a változás. Tehát most már megvan, és nem lehet visszacsinálni, és mi volt a legérdekesebb dolog, amiről még mondani szeretnél valamit a legvégén?*

– Amint mondtam, azt, hogy forradalom van, azt akkor tudatosítottam igazán, amikor törölték az alkotmányból november 29-én a párt vezető szerepét. De azt, hogy a dolgokat már nem lehet visszacsinálni, azt az első győztes választások után gondoltam. Akkor láttuk, hogy visszahúzódnak azok az emberek, akiknek azelőtt hihetetlen nagy hatalmuk volt, s akkor kezdtek úgy viselkedni, mint akik már tudták azt, hogy mindent elvesztettek.

Végül talán a toleranciáról szólnék, arról, hogy tisztelni kell egymás véleményét. Tudvalévő, hogy a bársonyos forradalom után három magyar párt próbálta

képviselni az itthoni magyarság érdekeit. Én, mivelhogy ott voltam az eseményeknél, természetes, hogy FMK-s lettem. A bátyám azt mondta, hogy már semmilyen más pártba nem lép be, csak az MKDM-be, a nővérem akkor még nagyon tisztelte Durayt, és az Együttélésbe lépett be. Az öcsém Csemadokos maradt, nem lépett be egy pártba sem. Mi hárman testvérek a párhovatartozás miatt sohasem veszekedtünk. Nem próbáltuk egymást meggyőzni, átcsalni saját pártjába, és mindig időben megkötöttük a koalíciót. Rajtunk nem múltott.

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

Megnyílt a határ (Fotó: Gyökeres György)

MOLNÁR IMRE

16

1956. november 26., Ipolyság. Történész, diplomata. Az ipolysági magyar gimnáziumban érettségizett (1976), majd a budapesti ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem-szociológus szakos oklevelet szerzett (1986). Bár 1986-tól Budapesten él, tudományos munkássága a szlovákiai magyarság történetéhez kapcsolódik: nevéhez fűződik többek között Esterházy János életútjának feldolgozása. 2001 óta a varsói magyar nagykövetség kulturális tanácsosa.

– Hol, mikor született, és a gyerekkoráról mit tudna elmondani?

– Ipolyföldemesen születtem 1956-ban. Ez a nyelvhatár utolsó faluja. Tehát egy színmagyar faluban nőttem fel, amely meglehetősen elzárt világot alkotott az akkori eseményektől, folyamatoktól. Bár ha azt mondom, hogy teljesen elszigetelt közeg, az mégsem igaz, mert a falunkat is érintette mindaz, ami az ötvenes évek társadalmát meghatározta, tehát én még gyermekkoromban az úgynevezett mágángazda világba születtem bele. Művelték a földjeiket, majd elvették tőlük a földjeiket, állataikat, és bekényszerítették őket a szövetkezetekbe. (...) Hogy a nagyapámat ne lehessen küláklistára tenni, ezért mindkét fiát az iparba kellett küldenie dolgozni. Ezért az apám 17-18 éves korában elkerült bányába. Ostravára kellett mennie dolgozni, és attól kezdve tulajdonképpen jó 20 éven keresztül az ingázó munkások életmódját folytatta. (...) Az apám 55 évesen halt meg

– Elnézést, az édesapja mikor született?

– 1932-ben született. (...)

– Testvérei vannak?

MOLNÁR IMRE

– Igen, született két öcsém. (...) Az anyám volt a családfenntartó, neki kellett a pénzt beosztani, neki kellett a családi háznak az építését irányítani, ő szervezte a munkásokat és így tovább, és hát minden, ami tragédia történt, azt egyedül viselte otthon a családban. Tehát az anyám nem akarta, hogy mi is erre a sorsra jussunk, ezért neki köszönhetjük, hogy tanultunk, hogy továbbtanultunk. Így jutottam el én is a gimnáziumba, és bár elég közel van Ipolyás a falunkhoz, mégis megengedték a szüleim, hogy kollégiumban lakjam. Tehát egy viszonylag független életet éltem már a gimnázium első osztályától kezdve. (...) A gimnáziumba olyan tanáraink voltak, akik többnyire alkalmazkodtak ahhoz a rezsimhez, ami volt, és egy-két tanár volt csak, akivel lehetett beszélni arról, hogy mi van, suttyomban, titokban. Ezeket a tanáraitam mostanáig ismerem, szeretettel emlékezem rájuk.

– *Név szerint is akkor megemlítené őket?*

– Vas Ottó, Korpás Pál, Láncos Tamás, Píri Lajos, de igazán mondom, egy keze-men megszámolhattam volna. A többségük hallgatott vagy neutrális volt, és hát a másik része természetesen, körülbelül az egyharmad aránya volt, akik elég erősen, harcosan igyekeztek bennünket átnevelni különböző eszközökkel, amiknek mi egyértelműen megpróbáltunk ellenállni. Ilyen volt akkor a SZISZ, ilyen volt az ateista kör, a Szovjet Baráti Társaság, a jó isten tudja még, micsodák.

– *Tagja volt valamilyen szervezetnek?*

– A SZISZ-nek automatikusan mindenki tagja lett még a nyolcadik osztályban vagy mikor. Másik dolog az, hogy az ember hazament a falujába gimnazistaként, és morogni kezdett. Ezt én küldetéstudatnak éreztem, hogy ha én tanuló, akkor amit tudok, azt a faluban is átadhassam. Volt a gimnáziumban egy színjátszó kör, én is tagja voltam a Vas Ottó vezette irodalmi színpadnak, s ezt megcsináltam otthon is a faluban. Összeszedtem a fiatalokat, és szerveztünk egy színjátszó kört. Korpás Árpád egy olvasókört vezetett, amely nagyon sokat adott nekem. Az én világnézetem tulajdonképpen ott alakult ki. Ezt otthon én is megcsináltam. Emlékszem, hogy munkásgyerekekkel a faluban megrendeltem a *Nagy Világot*, a *Forrást* meg a romániai *Igaz Szót*. (...) Amikor a gimnázium után nem vettek fel főiskolára, katonának kellett mennem, és Eperjesre kerültem 1976-ban, mert előtte még egy évet, fél évet dolgoztam Losoncon a siketnéma gyerekek iskolájában nevelőtanárként. (...) A katonaságtól jelentkeztem aztán a pozsonyi egyetemre. Versek írogattam, már gimnáziumi éveim alatt közölte egy-két versem az *Új Ifjúság*. (...) Jelentkeztem a magyar tanszékre Pozsonyba, és oda fel is vettek a gimnázium után. (...) Viszont a Charta 77 után már megindult Szlovákiában is a Szlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságnak a tevékenysége, tehát ilyen szempontból tulajdonképpen már első egyetemistaként, tehát a két év katonasággal a hátam mögött, nagyjából tisztában voltam azzal, hogy mi történik ebben az országban, és meggyőződésem volt az, hogy itt tenni kell valamit. Többféle eszköze volt ennek: legális, illegális. Legális eszköze volt a pozsonyi József Attila Ifjúsági Klub, melynek rögtön aktív részese, majd elnöke lettem; tervezője, ügyvivője, mindegyike. Tehát ez volt a hivatalos forma, ahol a diákságot megpróbáltuk valamiféleképpen összekovácsolni. A másik az, hogy fölvevük a kapcsolatot azokkal az

emberekkel, a nagy elődökkel, akik 68-ban ezt a klubot elindították. 1978-ban 10 éves volt a József Attila Ifjúsági Klub. Ez jó alkalom volt arra, hogy meghívjuk az elődöket. Kik voltak az elődök? Hát azok az emberek, akik akkor dolgoztak, és most nem dolgozhattak semmit, köztük Duray Miklós, Grendelék, Varga Sándorék, Németh István, A. Nagy Laci, szóval elkezdtünk velük találkozni, beszélgetni, és rögtön a dolgok kellős közepében találtuk magunkat. Természetes volt, és ez volt az egyik módja, tehát tulajdonképpen az illegalitás határa, a másik vonal pedig Magyarország volt. Tehát rendszeresen jártunk Magyarországra át színházba, nekem is rokonaim voltak Budapesten.

– *Akkor nem volt limitálva az átjárás?*

– De volt. Ám ezt úgy próbáltuk áthidalni, hogy onnan hívtunk embereket, előadókat, amit korábban nem lehetett. Mi ezt megtettük a József Attila Klubban, és akkor először hívtunk meg írókat, költőket Magyarországról, énekeseket, népdalgyűjtőket, néprajzosokat.

– *Lehet mondani, hogy akkor egy ilyen föllendülés volt?*

– Természetesen. Szerintem akkor ez egy ilyen fénykor volt. Korábban vegetált a JAIK, de csak ezt tehette, és az volt a jó benne, hogy megmaradt. A mi időnkben többféle irányba próbáltuk meg kiszélesíteni ezt a klubtevékenységet. Azt hiszem, hogy a mi generációnk tényleg frissen jött, tehát nem érezte meg annak a társadalmi konszolidációnak a terheit, amit az előzőek megéreztek. Az előttünk lévő generációk már bent voltak a munkahelyeken, ahol megtörténtek az átvilágítások, és ők a bőrükön tapasztalták azt, hogy itt kushadni kell, mert baj van, veszélyben van az egzisztencia, meg minden. Mi ezzel nem számoltunk. (...) Teljesen természetes volt, hogy amikor a Jogvédő Bizottság első levelét a kezemre kaptam, a főiskolára jött vagy a kollégiumba, már nem tudom, akkor én ezt a levelet, tehát ezt azonnal több példányban legépeltük, és elkezdtük osztogatni. Emlékszem, összehívtuk a kollégium magyar diákjait, akik ott voltak, este mindjárt felolvastam, hogy most mit csinálunk ezzel a levéllel, amit kaptam. (...) Tulajdonképpen magam sem tudtam, milyen dolgot művelek. Ez akkor derült ki, amikor bevitettem a tanszékre a levelet, és a tanárainknak megmutattam Jakab tanár úrnak is és mindenkinek, aki ott volt, mondtam, hogy milyen levél van. Az ő reakciójukat inkább nem mondom el, mert hát nekik tényleg okuk volt félniük, mert hát ők is megérezték, meg hát tudták vagy tapasztalhatták azt, hogy működik, és hogyan reagál, és a birodalom hogyan vág vissza, és hát el is kobozták tőlem ezt a levelet, hogy jobb helyen lesz ez önáluk, de már akkor le volt több példányban sokszorosítva, én mondtam, hogy oda is adom, mert azért hoztam, hogy olvassák fel a tantestület előtt, tiltakozni kell. A levél, azt hiszem, valahogy úgy kezdődött, hogy mindenki tiltakozzon a maga módján. Mi vittük haza ezeket a leveleket a saját környezetünkbe, ott is terjesztettük. (...)

– *Mennyire engedték, vagy mennyire figyelték ezt a tevékenységet?*

– Hát természetes, hogy figyelték, de mi ezt tudtuk is. Nagyjából ismertük, hogy kik azok, és mindig tudtuk, hogy ott áll a sarokban a ballonkabátos úriember,

akit senki nem ismer, és ő a kiküldött megfigyelő. Ez valahogy olyan természetes volt, mi ezzel éltünk együtt, és tudtuk azt, hogy figyelnek minket. És tudtuk azt is, hogy itt vannak bizonyos határok az egyetemen. A Komenský Egyetemen nagyon nehéz volt a légkör akkor, ott tanítottak a fő ideológusok akkor, Plevza például. Az óráira jártunk. Ő írta meg a rendszer ideológiáját például, de sorolhatnám tovább a neveket. Tehát az egyetem volt az életünk tere. Újságot akarunk létrehozni, az lett volna a neve, hogy *Rá-Ma*, ugye nem a ráma a lényege, hanem hogy ma kell rámenni a dolgokra. Szabadegyetemet szerveztünk. A kollégiumban összehívtuk az embereket, és azt mondtuk, hogy lépjete be a klubba, lehet bizonyos témákról beszélni, de bizonyos témákról nem lehet, ezért a kollégiumi szobában összejevünk és itt fogunk beszélni. Szekciókat akartunk létrehozni, hogy ki-ki egy-egy területtel foglalkozzon, hogy gyűjtsön anyagot, dolgozzuk fel a társadalmat mi magunk, és Tóth Karcsi, Öllös Laci, Branstein Glória, mások, Sándor Eleonóra. Azt vállaltuk tulajdonképpen, hogy megalkotunk valamiféle rendszert, egy ilyen tudományos feltáró munkát fogunk végezni, hogy ennek a társadalomnak a szociológiáját, problémáit fölterjük, és a nyilvánosság elé tárjuk. Ez volt az elképzelésünk. Elég sok ütközés volt az egyetemen a tanáraikkal, akiket vaskalaposnak tartottunk, és hamar rájöttünk, hogy ott is mik a korlátok, a határok. Egyre inkább ebbe a második nyilvánosság irányába tolódott el a tevékenységünk. Most ebbe belejött az a bizonyos fordulat az én életemben, ami meghatározó volt, hogy 1978–79-ben lehetőség adódott arra, hogy a Komenský Egyetem magyar tanszéke és a Szegedi Juhász Gyula Tanítóképző Főiskola szlovák tanszéke között egy cserekapcsolat jöjjön létre, melynek az volt a lényege, hogy Szegedről jönnek szlovákok tanulni Szlovákiába, mi pedig megyünk magyart tanulni Szegedre. Emlékszem, számomra dilemmát jelentett, jelentkezzek, ne jelentkezzek, erre csak kiválasztott embereket küldtek el. Mi Durayval beszélgettünk erről sokat, hogy most mi a teendő. Menni? Nem menni? Miklós azt mondta, hogy ha odamentek, akkor ott is maradtok. Esküdöttünk égre-földre, hogy mi visszajövünk. (...) Végül is átkerültünk Szegedre 1978-ban, 79-ben.

– *Akkor ez a társaság egészét érintette?*

– Igen, szinte az egészét. Két lépcsőben.

– *Kiket nem említettünk még?*

– Tóth Károlyt, Oravec Arankát, Császár Gyöngyit, Bárdos Gysziékat, aztán később Öllös Laci és Kovács Tibi is jött. Tulajdonképpen ez volt az a társaság. Mindezenre az, aki átjött, és akiben meg volt az igény a másképp élésnek, a másképp gondolkodásnak, a jobbításnak, Magyarországon óriási energiákat és lökést kapott ebbe az irányba. Még meg kell említenem két nevet, Szarka Katalin és Bodnár Mária nevét, akik már korábban, még a pozsonyi diákeveink alatt csatlakoztak a csapathoz. Egy olyan csapat alakult ki ugyanis a kollégiumban Pozsonyban, főleg magyar szakos és más hallgatókból, amelyben komolyan próbáltuk venni ezt az önképzést, tehát azt a bizonyos hiányzó anyagot, ami az egyetem tananyagából hiányzott, s azt magunk próbáltuk megszerezni, utánajárni ennek, és valóban ez olyan igény volt, hogy nagyon sokan csapódtak hozzánk olyanok is, elsősorban természetesen a baráti körből, akik nem is voltak egye-

temisták. Branstein Glóriát említeném vagy Vajkai Miklóst, az író és másokat, Kövesdi Karcsit. Egy valami volt, ami feszültséget okozott, az pedig az, hogy bennünk a társadalom megváltoztatásának igénye munkált, de nem mindannyian ugyanazon az alapon gondoltuk. És kerestük azt az ideológiát, azt a társadalmi ideológiát is, módszert talán, ami közelebb hoz, közelebb visz bennünket ehhez az úthoz. Tehát ehhez a lehetőséghez. Többen falusiak voltunk, mint jómagam is, és egy vallásos háttérrel hoztuk magunkkal. Ezt unblock kikapcsoltuk. A legtöbben úgy gondoltuk, hogy az egyház és a vallás a maga konzervativizmussával és amúgy sem túl aktív jelenlétével, természetesen nem a maga jószántából, nem aktív jelenlétével, nagyon keveset, egyszerűen semmit nem tud hozzatenni a társadalom változtatásának nagy igényéhez, ami bennünk akkor mozgott, és ezért az egyházat és a vallást kikapcsoltuk, és más ideológiákat kerestünk. Én akkor fedeztem fel mellesleg épp az egyházon belül a latin-amerikai felszabadítási teológiai irányzatokat, amelyeket nehezen lehetett elérni, Magyarországról becsempészett könyvekből, próbáltam megismerni és továbbadni, de hát ez nem okozott osztatlan sikert, gondolom, mondanom sem kell. És akkor kerültünk kapcsolatba a marxizmussal is, amit elsősorban Öllös László barátomnak köszönhetünk, aki hatalmas képességekkel rendelkezett a könyvek fálását illetően, és ő hozott bennünket ókori és középkori filozófiai szerzők megismertetése után közelebb Marxhoz is, és egy ideig úgy gondoltuk, hogy a marxizmus az a társadalomideológia, amelyre valóban építeni lehet. Ennek a legnagyobb akadályja az volt, hogy lehet, hogy néhányan gondoltuk is így ideig-óráig, hosszabb-rövidebb ideig, de ezt borzasztó nehéz volt megmagyarázni a többieknek, akik éppen ettől a marxizmustól, pontosabban ennek a marxizmusnak a politikai leképeződésétől, a megvalósult, létező, reális szocializmustól szenvedtek, ettől mindannyian szenvedtünk.

– *Az Öllössel való kapcsolat milyen volt?*

– Ő is egyetemi hallgató volt, csoporttársak voltunk. Tehát ezt borzasztó nehéz volt eladni másoknak. Ez volt az a pont, ahol majdnem kenyértörésre került sor. Ha erre az időszakra visszagondolok, az jut leginkább az eszembe, hogy iszonyatosan sokat vitáztunk. Szóval az életünk minden percét a vita tette ki, de ezek a viták természetesen, hogy is mondjam, nem késre menő, ellenséges viták voltak, hanem valószínűleg csak az elmék és a nézeteink formálását szolgálták leginkább, de ugyanakkor ezek egyúttal a saját életmódunkban is kataritikus változásokat eredményeztek. Például hogy majdnem mindannyian főlsmoltuk magunk mögött azt a biztonságos kispolgárinak is nevezhető múltat vagy világot, amelyet magunkkal hoztunk a szülői, családi házból. Azzal a vélt vagy valós magyarázattal, hogy a szüleink úgysem értenék meg, amit teszünk. És valóban azokról a dolgokról, amiket csináltunk, ajánlatosabb volt otthon hallgatni, mert a kétségbeesés szélére sodorta volna szüleinket. (...) Ebben nagyon sokat segített nekünk Duray Miklós egyértelműen radikális elkötelezettségével, és mások is, akik ennek a pozsonyi értelmiségi szellemi létnek a meghatározói voltak akkoriban, akiket már fel is soroltam korábban. (...)

– *Hát térjünk még vissza a szegedi részképzésre! Mit tudnál erről mondani, illetve utána hogyan alakult az életed?*

– A részképzésre egy fél évre jöttünk, és itt egy majdhogynem pezsgő társadalmi élet találtunk, ahol írókkal lehetett író-olvasó találkozókra találkozni, filmrendezőkkel, mint a Gulyás testvérek, akik a szociofilm képviselői voltak. Számunkra ez újdonság volt. Tehát mi ebbe szinte belevetettük magunkat, és erre lehetőséget adott az, hogy a Juhász Gyula Tanítóképző Főiskola, ahova jöttünk, nagyon lazán kezelt bennünket mint vendéghallgatókat, tehát olyan egyetemre jártunk, amelyre akartunk, olyan órákra jártunk, amilyenre akartunk. Rögtön kiszúrtuk vagy megtudtuk, hogy kik a legjobb előadók, tanárok Szegeden, Szörényi professzor, Szörényi László, Ilia Mihály, Raffay Ernő volt akkor ott, de sorolhatnám tovább még a neveket. Most ezt inkább nem teszem. Bejártuk gyakorlatilag az országot. A legradikálisabb színházakba jártunk. Például Szolnokra, Budapestre rendszeresen. Lógva, ingyen a vonaton, mert arra pénzünk nem volt, és hát mivel tulajdonképpen odahaza sokan bekapcsolódtunk az amatőr színpadi mozgalmába is, amit egy egészen kis széljegyzetben muszáj kommentálnom. A kitörési pontoknak Szlovákiában 89 előtt két irányzata volt. A sajtó és a nyilvánosság nem létezhetett, hiszen abszolút cenzúra volt. Volt viszont az irodalmi színpadi vagy kiszínpadi mozgalom, amely mivel amatőr volt, nem esett olyan súlyos cenzúra alá, mint mondjuk például a komáromi vagy a kassai színház. Ez volt az egyik, a másik pedig a Csemadokon belüli népművészeti vagy népművelői tevékenység, amely a művelődési táboraival, nyári programjaival, a művelődési klubjaival meglehetősen jó alkalom és közeg volt arra, hogy bizonyos kérdéseket fel lehessen vetni és meg lehessen tárgyalni. Ez is sajnos egyik sarkalatos pontja volt a köztünk lévő vitáknak, ugyanis a csoport radikálisabb része azt gondolta, hogy a társadalomformáló érzéseket nekünk ki kell szabadítani a kisebbségi kérdésnek az abroncsából, hiszen a kisebbségi kérdés megoldatlansága csak egy a társadalom számtalan megoldatlan kérdései közül. Tehát voltak eleve olyanok is, akik azt mondták, hogy ezzel a kérdéssel nem is érdemes foglalkozni, inkább találkozunk a csehekkel, szlovákokkal, lengyelekkel, akárkikkel, és valamilyen általánosabb, magasabb szintről közelítsük meg ezt a kérdést, és majd eljutunk ennek a végeredményeképpen valamikor ahhoz is, hogy megoldódjanak.

– *Ez a gondolat, végül is lehet mondani, hogy az FMK-nak a fő irányvonala volt, ami aztán egy másik gondolattal csapott össze, és ezek szerint már a nyolcvanas évek elején megvolt ez a két irány.*

– Természetesen megvolt, de voltak mások, akik viszont azt mondták, hogy mi ilyen magasságokba sose tudunk eljutni, viszont itt vannak a létező kérdések: iskolák bezárása, oktatásügyi kérdések stb., lehetne ezeket tovább sorolni, az általános jogvédelmi kérdések. Ezekre most kell rögtön választ keresni, tehát nekünk az a feladatunk, hogy magyarként élve Szlovákiában a magyar népcsoport kérdéseire keressük a válaszokat, hogy azon próbáljunk elsősorban segíteni, s ezzel járulunk ahhoz hozzá, hogy a társadalom mint olyan, a közeg is demokratizálódjon.

– *Akkor végül is Duray Miklós már akkor is...*

– Duray Miklós egyértelműen a kisebbségi kérdésből indult ki. Mi már akkor úgy gondoltuk, hogy képesek vagyunk felülemelkedni ezeken a provinciális kérdése-

ken, és ilyen szempontból Durayval is voltak komoly vitáink. Sokan voltak, akik hol így, hol úgy gondolták, mindenesetre próbáltuk mi ezt össze is hozni, hogy ez a kettő együtt is legyen. Ez azért is fontos, mert a későbbiek során aztán egyértelműen be is bizonyosodott az, hogy amikor kisebbségi ügyekben ki kellett állni, akkor ezt meg is tettük. Mindenki, a csoport minden tagja kockáztatta jövőjét, tanulmányait, tehát mindent. (...) Tehát először csak a jó előadókat kerestük, aztán a jó színházakat, aztán egyre távolabb sodródtunk a nyilvánosság fórumaiba, és akkor fedeztük azt fel, hogy igenis Magyarországon is van egy második nyilvánosság, és több olyan magyarországi barátunk volt, Illés Zoltán nevét említhetném például, akivel korábbi amatőr színpadi mozgalmi múltunkból ismertük egymást, és ő elvitt bennünket olyan radikálisnak számító összejövetelekre, amelyek nem voltak nyilvánosak. Volt underground színház Magyarországon, lakásokon fölolvastak estek voltak, betiltott írókat, filozófusokat lehetett hallani, és akkor találkoztam életemben először az úgynevezett második nyilvánosság fórumaival, tehát a szabad egyetemekkel, ezt így hívtuk, hogy repülő egyetem, repülőóvoda, Lukács-óvoda. Lukács György tanítványainak második nemzedéke volt a Lukács-óvoda, vagy a Lukács-iskola után a Lukács-óvoda. Illegális vagy nem nyilvános filmvetítések, és az ember ott, ez a második közeg, ez most megint a belső magyarországi nyilvánosságot képezte, ami ugye egy óriási lépcsőfok volt. Legalább akkora lépcsőfok volt a két magyarországi társadalom között, mint ami Szlovákia és Magyarország között volt a nyilvánosságban. Tehát föltárult előttünk egy olyan világ, amely már nem volt kockázatmentes. Másrészt pedig azt láttuk, hogy itt Magyarországon is vannak kérdések, amik tabunak számítanak, hogy az a nyilvánosság, hogy az a demokrácia és az a légkör, amely nekünk annyira tetszett az első pillanatban, az is korlátozott, itt is megvannak a falak, hogy abba az ember beleütközik, ha odakerül. Ezt mi magunk is számtalanszor tapasztaltuk. Akkor is, amikor a határon túli magyarok ügyét fölvetettük akár nyilvános fórumokon, akár az egyetemen. Hát erről is csak korlátozottan lehetett beszélni. Nem szólva az olyan kérdésekről, hogy 68, 56, amiket mi a saját bőrünkön éltünk meg és tapasztaltunk. Én egyetemistaként nagyon sok előadást tartottam 68-ról, és mindannyian, akik itt voltunk.

– *Nyilvános fórumokon?*

– Nem, csak lakásokon, az ott tartott szemináriumokon, mert megmondom őszintén, ez csak Pesten volt. Tehát ez a fajta második nyilvánosság is eléggé korlátozottan csak Pestre szűkölt le. És ott Pesten is ez csak bizonyos liberális értelmiségiek bizonyos csoportjára vonatkozott. Tehát ez az értelmiség is, úgy vettem észre akkor, és nagyon hiányoltuk is, hogy eléggé csak saját köreikben mozog. Tehát nem megfelelően építette ki a maga társadalmi csatornáit, és valóban akkor jelentek meg az első szamizdat lapok, aminek részesei voltunk. Azaz, hogy mi Szlovákiából jöttünk, és gyakorlatilag kész válaszaink voltak azokra a kérdésekre, amelyeket az értelmiségi többsége fel sem tett, és fel sem tudott tenni a maga számára, ezzel mi szinte automatikusan csapódtunk ehhez a magyarországi radikális ellenzéki csoporthoz, megkerestük és megtaláltuk azokat az embereket, akik viszont föl vállalták a kisebbségi kérdést is.

– *Kik voltak azok?*

– Az első kapocs Törzsök Erika volt, aki Miklóssal jó kapcsolatot tartott fenn, s Erikán keresztül kerültünk kapcsolatba olyan emberekkel, akik segítettek itt Magyarországon abban, hogy a Jogvédő Bizottság dokumentumai átfésülten, európai normáknak is megfelelően jogilag stb., stb. láthassanak napvilágot.

– *Tehát itt Magyarországon?*

– Igen, és ezek a szövegek bekerültek itt a második nyilvánosság fórumaira, és hát ennek a nyilvánosságnak a kapcsolata mi voltunk az otthoniakkal, a Jogvédő Bizottsággal.

– *Ez mind, amit elmondtál, abba a fél évbe fért bele?*

– Tulajdonképpen abban a fél évben kezdődött el, és ahogy mondd, ez tényleg sok, mert hihetetlenül felfokozott életet éltünk. Akkor már kezdtük szervezni az egyetemi ifjúságot Szegeden. Akiikkel megismerkedtünk, barátkoztunk, de nagyon óvatosak voltak. Szeged akkor Komócsin uralma alatt volt. Komócsin Zoltán volt a megyei párttitkár, akit csak egyszerűbb és közvetlenebb nevén Pol Potnak becézett a gondolkodó értelmiség, és Szeged Pol Pot megyeként volt ismeretes. Olyan erős és vaskalapos pártvezetés volt, és ez a levegőben is benne volt, az egyetemen is érezhető volt. Az egyetemen megpróbáltunk embereket találni, fiatalokat, társakat, egyetemista társakat, akikkel beszélgettünk, és a magunk radikális nézeteit rázúdítottuk erre a fiatalságra. Az egyik részük tartózkodóan fogadta, a másik részüket érdekelte. (...) Arra jöttünk rá, hogy akkor tudunk igazán segíteni az otthoniaknak, legalábbis ez volt az én nagy felfedezésem, ha egyrészt informáljuk az itteni társadalmat arról, hogy mi történik kint, másrészt hozzájárulunk ahhoz, hogy ez a társadalom demokratizálódjék, mert csak akkor tud odafigyelni, akkor tud segíteni a határon túli magyaroknak. De melyik az a réteg és csoport, aki ezt a demokratizálást egyértelműen felvállalja. Volt egy bizonyos irodalmi értelmiségi réteg, de nekünk ez kevés volt. Csoóri Sándorral az első percben megismerkedtünk, ahogy átkerültünk. Illyés Gyulát személyesen, látogatások alkalmával ismerhettük meg, és sok más író, Csúka Istvánt, első utaink ezekhez az emberekhez vezettek. De egy idő után azt láttuk, hogy ez kevés, több kell, és így kötöttünk ki ennél a bizonyos radikális értelmiségnél. Kértél neveket, akkor visszakanyarodva Törzsök Erikán keresztül megismerkedtem Bence Györggyel és szinte mindenkivel, aki akkor számított, Rajk László, Kenedi János, Haraszi Miklós, a másik oldalon sorolhatnám Benda Gyulát, a környezetvédő mozgalmak akkor kezdtek kibontakozni. Ott is fontos volt a szerepünk; a dunai vízlépcső stb., tehát a társadalomnak mindazt a csoportját, aki élt, és mozgott, és próbált valahogy ebben az ügyben segíteni. A második nyilvánosságot Pestről lehoztuk Szegedre. Tehát Szegeden mi teremtettük meg a szabad egyetemet. A magyar egyetemistáknak fogalmuk sem volt róla, hogy ki az a Bence György vagy Kis János.

– *Most még mindig abban a fél évben vagyunk?*

– Még mindig. Hát sajnos erre több idő kellett, hogy elmondjam, mert ezeknek a dolgoknak a következménye az lett, hogy bennünket a rendőrség is figyelni

Alexander Dubček a párkányi csónka hídon (Fotó: Berta András)

kezdett, és volt egy harmadik dolog is, ami akkor volt: az erdélyi kérdés. Akkor kezdődött Erdélynek a reneszánsza, a 70-es évek végén, a 80-as évek elején. Tömegével mentek az egyetemisták Erdélybe, és vitték a könyveket, amit szépen tömegével koboztak el tőlük a román vámosok. Bennünket azonban mint csehszlovák embereket, csehszlovák útlevelemmel, a baráti Románia a baráti Csehszlovákia állampolgáraiként teljesen simán átengedtek, tehát mi nagyon gyakran küldöncszerepre vállalkoztunk. Éjszakai vonatokon hátizsákban vittük át a könyveket Erdélybe csehszlovák útlevelemmel, hozzánk be sem jöttek, elég volt az útlevelet felmutatni. A Bibliától kezdve, szamizdatot, gyógyszert, mindent. Ennek aztán az lett az eredménye, hogy megismerkedtünk az erdélyi magyar értelmiséggel, és ott is természetesen a legradikálisabb csoporttal, az *Ellenpontok* társaságával. És volt olyan időszak, hogy egyszerre három ország titkosrendőrsége figyelt bennünket, legalábbis engem. Ezt abból tudom, hogy Ara-Kovács Attilát, az *Ellenpontok* szerkesztőjét, amikor nála jártam, utána bevitték kihallgatásra, és közölték vele, hogy egy veszélyes nemzetközi kémlet látott vendégül, s hogy tisztában van-e vele. Attila mondta, hogy nem volt vele tisztában, de köszöni szépen, hogy erről tájékoztatták. És mindehhez hozzájárult az is, hogy 80-ban, 81-ben kitört a lengyel robbanás, tehát a Szolidaritás. Kijártunk Lengyelországba. Ott voltunk a lódzi egyetemfoglaló diáksztrájk kezdetekor Łódźban, amikor a diákokhoz először lejött az oktatási miniszter Varsóból, és a diákok gyűréjében kénytelen volt szembesülni azzal az iszonyatos nyomással és radikalizmussal, amivel az egyetemisták a maguk követeléseit letették elé az asztalra. Ennek is

az lett a következménye, hogy a rendőrség figyelt. Én egy konkrét üzenetet kaptam, hogy ne menjek vissza az egyetemre Pozsonyba, mert már kész van a ki-rúgásomról szóló papír. És egy feljelentés jött az egyetemhez is, rajta – én nem tudom, hogy milyen módon – hivatalos értesítés volt, hogy az én eltávolításom már folyamatban van. Akkor kellett hirtelen lépni az ügyben, és akkor úgy gondoltam, hogy az egyetemet mindenképpen be akarom fejezni, ha van egy lehetőség rá, és ezért letelepedési engedélyt kérek Magyarországon. Megírtam az Oktatási Minisztériumba, hogy itt szeretnék tanulni. Bocsánat, tehát hogy itt akarom befejezni az egyetemet, hogy nem akarok visszamenni – akkor még szó sem volt letelepedési engedélyről. És a minisztérium illetékes főosztályvezetője, egy Szalay Attila nevű úr, jó emlékezettel emlékszem rá most is, gyakorlatilag virágnyelven tudtomra adta, hogy ő engem mint csehszlovák állampolgárt nem vehet föl, vagy nem engedélyezheti az én itt tanulásomat csak akkor, ha nekem állandó letelepedési engedélyem van. És hozzátette, hogy állandó letelepedési engedélyt, fiatalember, csak akkor kaphat, ha családegyesítés miatt kéri ezt. Ez azt jelentette, hogy házasságot kell kötnöm. Mivel akkor nem volt szándékomban házasságot kötni, hát kapásból arra gondoltam, hogy akkor egy névházasságot kell kötnöm. Erdélyből akkor már a névházasságkötés elindult. Nagyon sok erdélyi értelmiségi jött névházassággal át Magyarországra, és számomra sem volt kérdés az, hogy akkor ezt pillanatok alatt meg kell csinálni. Elkezdtem az ismeretségi körömben a lányokat meginterjúvolni, de ez egy külön történet, hogy kiket és hogyan, de hála istennek volt egy hölgy Szegeden, aki hajlandó volt rá. Mellesleg többünknek megfordult a fejében ez akkor. Emlékszem Tóth Karcsi is próbálkozott, de őnekik nem volt ilyen problémájuk Pozsonyban az egyetemen, legalábbis akkor még nem. Ők visszamentek, én viszont egyértelmű volt, hogy nem mehetek vissza. És ezért én voltam az végül, aki nyáron, ezt a félét befejező nyáron megkötöttem a névházasságot. Ennek alapján kaptam letelepedési engedélyt ideiglenesen, és kértem, hogy átléphetsek a bölcsészkarra. Ez nem volt lehetséges, tehát nem folytathattam a tanulmányaimat, viszont a bölcsészkar dékánja azt mondta, hogy újra kezdek, tehát ha teszek egy felvételi vizsgát, akkor szeptemberben elkezdhetem elsősként, tehát akkor a két év Komenský Egyetemen eltöltött időm az tulajdonképpen elveszett, és akkor újra kezdtem, de most már nem magyar–német szakon, hanem magyar–történelem szakon a tanulmányaimat Szegeden. Valóban semmi egyebem nem volt, egy fogkefém a hátizsákban néhány könyvvel. Szegeden úgy laktam, hogy mosogattam a menzán, ezért kaptam élelmet, ellátást, takarítottam a kollégiumban, ezért lakhattam a kollégiumban, tehát hétvégeken dolgoztam kőművesnél, ezért valami pénzt kaptam, ebből tudtam némileg fenntartani magam, könyveket venni. És hatalmas nagy szabadságban éltem akkor, és éltünk többen így, és hát ennek következménye lett az, hogy egyrészt Szegeden valóban elindult egy nagyon komoly reformfolyamat az egyetemen, újságot hordtunk ki, szerkesztettünk.

– Végül is akkor a sorsod kettévált azoktól, akikkel addig tulajdonképpen együttműködtetek, vagy együtt folyt a tevékenység, tehát hogy magadra maradtál akkorra már?

– Nagyon érdekes, hogy ez nem jelentett törést, hogy ezt meg tudtuk beszélni, sőt mi több, felosztottuk magunk között a szerepet, én lettem a Magyarország-

ért felelős személy, ők pedig odahaza végezték ugyanezt, és nagyon sokszor megtörtént az például, hogy egy-egy szegedi vagy budapesti szabadegyetemre vagy estre, vagy egy illegális előadásra meghívtam őket is, és ők tartottak előadást. Szegeden közben annyira elindultak a dolgok, éppen most került a kezembe egy akkori BM-jelentés, egy belügyminisztériumi jelentés, amely rólam szól, és egy engem figyelő rendőrnek a jelentése az akkori ügyekről, ahol bizony kemény kitételek vannak. És hát ennek a következménye az lett, hogy a szegedi egyetem rektora, Kristóf Gyula, akit én jól ismertem, mert lefordítottam neki több szlovák történelmi tanulmányt magyarra, behívatott, és kerek pereg közölte velem, hogy nem tud tovább az egyetemen tartani engem, és ha én továbbra a szegedi egyetemen maradok, akkor nem tud jótállni azért, hogy én egyetemista leszek jövőre is. Tehát valami megoldást kell keresnünk, mondta, és jobb híján akkor az jutott az eszembe, hogy esetleg átjelentkezem Pestre a bölcsészkarra.

– *Ez rögtön az első évben volt?*

– Ez a második évben volt már, és akkor megcsillant a szeme, és azt mondta, hogy rendben, még támogat is engem a pesti bölcsészkaron, csak minél előbb távozzak el Szegedről. Ezt így nem mondta ki, de nagy megkönnyebbülést jelentett nyilván a számára is, mert Szeged egy kis város volt ahhoz képest, hogy egyeteme is volt. Tehát terjedtek a hírek, mindenki tudta, hogy mi folyik, hogy hol lehet illegális találkozókra jelen lenni, és a lapunk is elég komoly volt.

– *Mi volt ennek a lapnak a címe?*

– *Gondolatjel* volt a címe. Nemrég a *Magyar Nemzet*-ben olvastam egy írást, egy riportot Rózsa T. Endrével, aki a rádióban a *Gondolatjel* című irodalmi újságot elindította, és nagyon örültem, és szinte fölkiáltottam, amikor azt írja, hogy bevallja, a műsornak a címét egy Szegeden megjelenő bátor hangú, okos egyetemista laptól vette kölcsön. Most először vallotta be így a nagy nyilvánosság előtt. (...)

– *Kikkel csináltad, mert azok már elmentek, akikről eddig beszéltünk, tehát világos, hogy akkor magyarországiak voltak, akikkel együttműködtél.*

– Voltak szlovákiai magyarok is, mert azok mindig jöttek. Akkor jött később Öllös Laci, Bodnár Marikáék, azt hiszem Macsica Sándor is megfordult, Susla Béla, most pontosan nem emlékszem. Akik akkor bekapcsolódtak a mozgalmába, azok most mind nagyon komoly pozíciókban és helyeken vannak, Hévizi Ottó például filozófus és a Lukács Archívumnak az igazgatója, Víz Ferenc, ő költő, esztéta és irodalmár, Galamb György tanár, igazgatóhelyettes, Békés Csaba, aki az 56-os intézetnek az egyik vezetője Pesten, Kalmár Melinda, aki az irodalomtudományi intézetben dolgozik és nemrég jelent meg könyve, Jankó Attila, aki a természettudományi kart kapcsolta be, Józsa Fábán például, aki országgyűlési képviselő, komoly politikus, ő jogász volt akkor, hozta a jogi karról az embereket, akik alkalmasak voltak, hát Raffay Ernő, aki tanárként volt mellettünk, nagyon komolyan. Biztos még eszembe jutnak, Balogh László, aki most országgyű-

lési képviselő, ő hozta Rácz Sándort, az 56-os munkástanács halálra ítélt vezetőjét Szegedre, Takács Jóska például szintén irodalmár, Csuhay István a *Jelen-kort* szerkeszti Pécsen és a Takács Jóska, a Bartók Rádió irodalmi rovatának a szerkesztője.

– *Aztán jött Budapest...*

– Itt egy teljesen más közegbe csöppentem bele. A szegedi bölcsészkarhoz, a szegedi egyetemhez képest a pestit nem is lehetett egy napon említeni. A budapesti Eötvös Lőránt Tudományegyetem, ahova én is úgy jöttem át, hogy felvettem a szociológia szakot, tehát ez volt az ürügy, hogy plusz szakképzett szociológiát tanulhattam, a társadalomtudományokat is ilyen szempontból. Tehát miután felkerültem, a szegedi egyetem után a pesti bölcsészkar vagy egyetem úgy tűnt számomra, mint egy ilyen futószalagon gyártott értelmiség, a diplomás embereknek a társasága. (...) Itt is megkerestem azokat az embereket, Szentiványi Istvánékat, Mohai Tamásékat, akikkel már korábban a diákmozgalmakban kapcsolatba kerültünk Szegeden, és ők itt tulajdonképpen benne voltak az ellenzékiek közepében. (...) Akkor még jártam haza, de egyre sűrűbben beidézték a csehszlovák nagykövetségre, ahol kerek pereg tudomra adták, hogy én itt Csehszlovákia érdekeinek nem megfelelő tevékenységet folytatok, és mivel csehszlovák állampolgárként vagyok Magyarországon, ezért két lehetőséget adnak a számomra. Az egyik az, hogy bejárok rendszeresen és beszámolok a tevékenységemről, arról, hogy hol járok, milyen körökben forgok, és ott mit tapasztalok. Ezt mint csehszlovák állampolgárnak gyakorlatilag úgymond hazafias kötelességem, sose felejtsem el. Akkor a konzul, aki BM-es ügynök volt, csehszlovák BM-es ügynök persze, ez is volt a feladata, ezt utólag megtudtam, gyakorlatilag azt mondta, hogy hazafias kötelességem, hogy a szocialista, szocializmusellenes erőknél a tevékenységéről be kell, hogy számoljak, mert ha nem, s ez volt a második alternatíva, akkor megvonják az itt tartózkodásomat, és hazarendelnek. A számomra ez egy olyan döbbenetes dolog volt, hogy megint egy dilemma elé kerültem, és sok emberrel beszélgetve arra jutottam, hogy ha ez a két alternatíva van, hogy nekem tulajdonképpen egyféle besúgó munkát kell végezni. A konzul úr már felajánlotta, hogy majd hol és mikor beszéljük meg a részleteket, és akkor én azt mondtam, hogy ezt nem várom meg. Egy ilyen találkozási nem mentem el, és utána beadtam a lemondásomat a csehszlovák állampolgárságról. Szóval én akkor csak azzal a szándékkal maradtam itt, hogy itt tanuljak, és utána mindent, amit itt hasznosítok vagy kapok, áthonosítom, és ez egy ideig ment is. Amikor Pestre kerültem, a legjobb egyetemi tanárokat, szociológusokat, barátaimat, akik még nem voltak feketelistán itt, Magyarországon, azokat vittem át Pozsonyba, s vagy a József Attila Ifjúsági Klubban tartottak előadást, vagy ha olyan volt a téma, akkor egy kollégiumi szobában vagy egy lakásban. Samarjay Zolinál például vagy máshol. Tehát tulajdonképpen ez a szabadegyetem ott is megindult, és nagyon sok embernek adott lehetőséget. A másik fontos az volt, hogy olyan embereket, akik nem mehettek át a határon, mert itt is le voltak tiltva, azokból megszerveztünk hétvégi szabadegyetemeket itt, Pesten, és akkor egy csomó felvidéki egyetemista átjött ide egy hétvégére, és szabályos órákat hallgattak, szintén magánlakásokon, ilyen egyetemszerű, napszerű dolgokat. Itt a színháztól kezdve jog, közgazdaságtan, politika, történe-

lem, szóval mindenféle téma volt. Ez úgy történt, hogy hazulról megkaptam a listát, hogy kit mi érdekel, és én itt megszerveztem az előadókat, az időpontokat egyeztettem, tehát volt egy ilyen oda-vissza dolog. Azáltal, hogy én lemondtam a csehszlovák állampolgárságról, hontalanként éltem. Volt egy útlevelem, hontalan útlevét, nem mehettem Csehszlovákiába, csak akkor, ha két hónappal előtte bejelentettem az időpontot, hogy mikor mennék. Tehát egyszer-kétszer megcsináltam, aminek az volt a következménye, hogy nagy erővel vártak engem a határon, akár Ipolyságnál mentem át, akár vonattal. Ott már le volt adva a nevem, mindenféle tortúrákon kellett átesnem.

– *Azt nem értem, hogy szóval egyértelmű volt, hogy a csehszlovákoknak nem tetszik, amit csinálsz, de itt Magyarországon ugyanolyan veszélyes volt ez. Vagy itt azért mégsem annyira? Tehát magyar részről nem kaptál figyelmeztetést, hogy már most le kellene állni?*

– Szegeden nagyon sokszor. Szegeden a barátaim többször mondták azt, hogy most jönnek hozzám be, hogy letartóztatnak, elvisznek házkutatás lesz. Egyszer sem történt ez meg. Amikor a Duray Miklós pere volt, akkor – már nem tudom, hogy hontalanként, de azt hiszem, nem hontalanként, de csehszlovák polgárként – átmentünk, és ott voltunk Tóth Karcival együtt, ketten-hárman diákok ott voltunk a tárgyalóterem ajtajában. Engem még meg is bíztak akkor az emberek az ellenzéki vonalból, hogy menjek, és mondjam el, mi történik ott, hogy ha lehet, vegyek részt a tárgyaláson. És ez is egy óriási kockázat volt akkor, mert ha az ember odamegy, nyilvánvaló, hogy ott iszonyatosan sok titkosrendőr van, és bejutottam a tárgyalóterembe. Ez eléggé kevés embernek sikerült, benyomakodtam a tárgyalóterembe, és ott voltam abban a pillanatban, amikor félbeszakította a bíró a tárgyalást, mert bejött valaki, és a fülébe súgott a bírónak valamit, és az abban a pillanatban megszakította a tárgyalást, és az nem folytatódott soha többet. Utána, amikor visszajöttem erről a tárgyalásról, akkor a magyar ellenzékiek egy csoportja, Bába Iván, Hamburger Misi, mások, vártak az állomáson, meg Benda Gyula, nem tudom, még ki volt ott. Vártak az állomáson a vonathoz, hogy mi történt. (...) Isteni csodának tartom, hogy egyszer sem hívtak be, nem próbáltak beszervezni Magyarországon, s ez nekem valahogy egy biztonságot is adott. Én akkor ijedtem meg igazán, amikor ez a durva hangú és arcú konzul, aki mellel később Havel elnök biztonsági tanácsadójaként bukkan fel a rendszerváltás után, az én legnagyobb megdöbbenésemre. Szóval én akkor ijedtem meg, amikor ez engem fenyegetni kezdett, kilátásba helyezte, hogy mi minden vár rám. Én valahogy úgy éreztem, hogy Magyarországon itthon vagyok, és az itthoniak engem nem bánthatnak különösebben. Még akkor sem, amikor megszerveztem a nyári szabadegyetemet, amit Csopakon, a Balaton partján tartottunk 85-ben vagy 86-ban, nem tudom már pontosan, ahova budapesti ellenzékiek jöttek le, és a tábor a szegedi diákok, tanárok, fiatalok részére volt. Voltunk vagy százan. Hát ez is egy óriási szervezőmunka volt. Lejött oda a Konrád György is, Bence György is. Két rendőrautó állt ott a nyaraló előtt, aminek az udvarán zajlott ez a szabadegyetem. És itt most, hogy a dokumentumok a kezembe kerültek, a megfigyelési anyagok, egyértelműen látszik, hogy tényleg nagyon sok mindenről tudtak, amit csináltam. (...) Duray nyomán már létrejöttek olyan csoportok, főleg illegális csoportok Szlovákiában is, amelyek tulajdon-

képpen ugyanazt a tevékenységet folytatták, amit mi elkezdtünk. Így létrejött a Csehszlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportja, amit mi hoztunk létre. Én magam közreműködtem a Csehszlovákiai Magyar Információs Bizottság létrehozásában, amely úgymond hivatalos úgynökségként jelentetett meg híreket.

– *Tehát ezek Magyarországról szerveződtek?*

– Magyarország mint háttérország annyiban segített ezeknek a szerveződésébe, hogy ide áthozott vagy átcsempészett gépműnyből itt kiadvány lett. Ezt itt sokszorosítottuk, rendbe tettük tartalmilag, stilisztikailag, és lett belőle akár röplap, akár körlevél, akár pedig hírügynökségi anyag a magyarországi szamizdat számára. Az iskolák ügyében Tóth Károlyék léptek az iskolavédelmi csoport nevében. Ezek az akciók ott folytak, és az volt a céljuk, hogy az iskolák úgynevezett oktatási nyelvének átszervezése ellen tiltakozzanak. Ezeknek a tiltakozásoknak eredményük is lett. A Duray bezárásáról és az ennek nyomán elinduló kihallgatási hullámról, atrocitásokról jövő híreket pedig én továbbítottam magyarországi helyekre a Csehszlovákiai Magyarok Információs Bizottság révén, ahol aztán ebből hírek lettek. Volt még egy akció, ezt kicsit lokálpatriótaként említem: a mohi atomerőmű építése akkor kezdődött el, s erre is sikerült egy teteemes mennyiségű röplapot, tiltakozó röplapot sokszorosítani, Demszky Gábor segített ebben. Ezt is átjuttattuk, átcsempéztük, és volt Szlovákiában egy ilyen

Az első választások kampányának forgatagában (Fotó: Berta András)

röplapozás. (...) Az egyetem befejezése után aztán elkerültem a Mezőgazdasági Múzeumba, és onnét kaptam aztán egy felkérést a Magyarságkutató Intézetbe, amely önálló intézményként az Országos Széchényi Könyvtárhoz csatoltan működött. (...) Ez azt jelentette, hogy én egy kicsit felhagyva az aktív mozgalmi, forradalmi munkával, inkább ebbe a tudományos irányba mentem el. Persze minden kapcsolat megmaradt. (...)

– *Említettük a hontalanságot, amikor lemondta a csehszlovák állampolgárságról, ez nem okozott gondot az utazásnál?*

– Ez egy hosszú időszak volt sajnos, ez igen, ez tartott 86-tól 88-ig, tehát két, két és fél évet.

– *Addig nem is utaztál?*

– Addig nem utazhattam. Hontalan útlevelem volt. Úgy utazhattam, hogy egy vagy két hónappal előre be kellett jelentenem az utazási szándékomat. Tehát mint egy vietnami vagy tajvani állampolgár, úgy utazhattam, vízummal.

– *89-re már volt magyar állampolgárságod?*

– (...) Én már magyar állampolgárként voltam jelen Tóth Lajosnak azon a bizonyos vágsellyei születésnapjához. (...) Itt én Esterházy Jánosról beszéltem. Az én előadásom a negyedik-ötödik lehetett, és addig inkább tudományos jellegű előadások hangzottak el, s az én előadásom inkább arról szólt, hogy Esterházy János példája bennünket valamire kell, hogy sarkalljon, és ez a jelenlétük elmondása szerint is fordulatot hozott ott a tanácskozáson. Megteremtődött egy olyan atmoszféra, hála Esterházy Jánosnak, többen ott utána felszólaltak név szerint is adott személyiségek, Grendel Lajos, Tóth László és mások, és elindult egy ilyen gondolkodás, hogy mi hogy nevezzük önmagunkat, a szlovákiai magyar értelmiséget, amikor ilyen személyiségeink vannak, és erről semmit nem tudtunk. (...) Aztán többen elindultunk, és ott, Tóth Karcsi lakásán elkezdtünk fogalmazni egy szöveget.

– *Kik voltak ott, te kikre emlékszel?*

– Hát, akikre emlékszem: Tóth Karcsi, Öllös Laci, Sándor Nóra, Grendel Lajos, ott volt a Balla Kálmán, Bettes Pista, Tóth László. Most nem tudom, de ha eszembe jut valaki, elmondom, talán Csáky Pali is ott volt. Igen, Pali ott volt, én hívtam őt oda. Pali akkor inkább a fontolva haladók között volt, és engem nagyon bántott az, hogy megint két táborra szakadunk. Próbáltam a két csoport között pendlizni, és átcsábítani minél több embert oda Karcsi lakására, és azt hiszem, Pali is azok közé tartozott, akit sikerült odavinni.

– *Tehát akkor már nyilvánvaló volt, hogy Tóth Lajostól a társaság egy része elmegy.*

– Igen, hogy ott készül valami, és ott valami meg fog születni.

– Akkor még erre rákérdezek, hogy maga a társalgás, tehát amikor a Tóth Lajos meghívott, illetve amikor ez szerveződött, akkor ez már látszott, hogy ez milyen irányú vagy milyen jelentőségű lesz ott Vágsellyén?

– Nem, nem látszott, ez Lajos zsenialitása, hogy ő képes mindig az adott pillanatban bedobni egy olyan ötletet, amiből – amit maga sem tud, hogy hogyan, de aztán – elindul egy lavina. Tehát Lajosnak van egy ilyen értéke, hogy kitalál dolgokat, és ezek a kitalált dolgok egyszer csak megtelnek tartalommal. (...) Arról volt szó, hogy találkozzunk, legyünk együtt, és mondjunk egymásnak valamit. Dél-Szlovákiában ekkor volt egy értelmiségi bezárkózás, de ekkor az értelmiség között elkezdődött a petíciózás is. Azzal a szándékkal vonultunk félre, hogy megfogalmazzuk a szlovákiai magyar értelmiségnek a véleményét, szándékát, szándéknyilatkozatát erről a helyzetről, ami most van, kifejezzük a mi viszonyunkat ahhoz a helyzethez, ami van. Én pendliztem a kettő között, visszamentem a hotelba, és ott éjfélkor, emlékszem, a magyar hírekben bementék azt, hogy Prágában diáktüntetés volt, hogy a független források alapján áldozatok is vannak. Két áldozatról beszéltek, halálos áldozatáról. Én ezt mentem vissza megmondani Karcsiéknak. Rohantam vissza, és többen is jelentkeztek, hogy valaki bement, és mondta, hogy hát ez én voltam. És hát ekkor lett ott egy radikális váltás, és ekkor indult el, hogy akkor tiltakozni kell, létre kell hozni egy olyan csoportot, amely szóvivővel rendelkezik.

– Ott a hotelban ez a hír nem radikalizálta az ott maradókat?

– Nem, érdekes módon nem. Azt hiszem, még telt ház volt, vagy valami ilyesmi. Tehát nyilván megdöbbenést keltett mindenkiben. Amikor kijelöltük ezt a napot, november 18-át, akkor nem gondoltunk arra, hogy pont akkor jönnek ezek a dolgok, hiszen akkor még híre-hamva sem volt sem a prágai diákmegmozdulásnak, semminek. Én nem tartok semmit sem véletlennek, ezt se tartom véletlennek, hogy ez így alakult. Már csak azért sem, mert a szlovákiai magyar értelmiség és a szlovákiai magyar értelmiségnek az a része, amely például ott jelen volt, az eljutott gondolkodásában és cselekvési modelljeiben is arra a pontra, hogy ki kell lépnie a homályból. És Lajos is mondta, hogy meg kell törni a hallgatás falát, tehát ha van Prága, ha nincs Prága, a szlovákiai magyarság eljutott arra a készenléti állapotra, hogy innét már tovább mehessen. Minden előjel, minden előzmény ebbe az irányba mutatott. Ez megtörtént volna úgyis.

– Az elkövetkező, az erre következő napokra, feltételezem, akkor visszajöttél Magyarországra?

– Akkor visszajöttem Magyarországra, és akkor egy pendlizés kezdődött, hogy minden ilyen pozsonyi nagygyűlésre átmentünk, és fantasztikus hangulat volt. Én sírtam, amikor a pozsonyi nagygyűlés volt, amikor Konrád Györgyöt kísértem el erre az egyik ilyen fölszólalására. Ott voltam akkor is, amikor a Grendel és a Konrád volt az emelvényen. (...) Aztán már nem kellett segíteni semmit, hiszen a saját útján ment az egész. Örülök, hogy az első lapokban, amik megjelentek, a Napban, Hírmondóban vagy tájékoztatóban, én is írhattam. De aztán a dolog elindult a maga útján, aztán az én szerepem is, és ezt egy kicsit keserűen is

kellett tudomásul vennem, hogy egyre kevésbé volt rám szükség, hogy már kevesebb helyre kaptam meghívót, mindig utólag, szóval az ember mindig utólag értesült arról, hogy itt valami történik.

– *Azokra az eseményekre, amelyekre meghívót kaptál, konkrétan emlékszel? Tehát hogy mik voltak azok, amelyeken részt vettél?*

– Van egy fontos mozzanat, hogy amikor az események beindultak, és az FMK létrejött, akkor Duray Miklós Amerikában volt, és én Miklóssal korábban elég szoros kapcsolatban voltam, és amikor hazaérkezett, én mentem ki eléje a repülőtérre, és tájékoztattam őt azokról a dolgokról, amik otthon történtek. És én azt hittem, hogy Miklós azonnal rohanni fog haza, hogy belevesse magát az eseményekbe, de nem ez történt, hanem itt időzött Pesten, és ahogy akkor elmondta, tájékozódni akar arról, hogy mi történik. Láttam már egy törést, ami nekem nagyon rosszul esett. Én azt gondoltam, hogy majd Szlovákiában nem következik be a fölmozsolódás vagy a szétszakadozás. Számomra személyes tragédia volt, amikor ott elindult egy rivalizálás, ellenségeskedés. Később a magyarságkutató intézetből bekerültem az akkor frissen megalakított új kormánynak a Határon Túli Magyarok Hivatalába szlovákiai referensként, s azt gondoltam, hogy ha már három párt alakult ki, akkor nekem kötelességem a magyar kormány hivatalnokaként mind a három pártot egyformán támogatnom, tájékoztatni fontosabb dolgokról.

Tüntető a pozsonyi SZNF téren (Fotó: Gyökeres György)

– *Erről még egy kicsit beszéljünk, tudvalevő, hogy az FMK is támogatta az MKDM-nek a szerepét, tehát akkor még annyira nem vált ez el, hogy ha te azt mondd, hogy Durayval voltál közös platformon, mi volt az, ami az Együttélés megalakítása felé lökte őt?*

– Csak a saját véleményemet mondom. Én egyrészt azt láttam Miklós megérkezésekor, hogy ő valóban frontember volt, magára vette ennek a szlovákiai magyar keservnek a keresztjét és terheit, és mégis nélküle indultak meg az események. Szóval egy kicsit ez a sors fintora, vagy iróniája volt, vagy nem is tudom. Azt láttam, hogy ez keserűséget okoz Miklósnak, hogy vannak itt emberek, akik csinálják otthon a dolgokat. Ez nem féltékenységből vagy irigységből volt, hanem talán az az aggodalom mozgott benne, hogy esetleg elpuszkáznak, ellőnek valamit. Volt egyfajta túlzott eufória. (...) Miklósban valamiféle ilyen aggodalom munkálkodott, hogy nehogy a fürdővízzel, a demokratizmus fürdővizével együtt a magyarság is – mint különösen megszületett gyermek – kirepüljön az ablakon. (...) Láttam, hogy Miklósnál ez volt az egyik ilyen mozzanat, hogy ő most nincs benne a kezdet kezdetén a dolgok sűrűjében, nem lehet befolyása a dolgok menetére. A másik pedig, a szétválás igazán ott indult meg, amikor őt falhoz állították. Lényegében becsapták azzal, hogy felrendelték a kormányalakítási tárgyalásokra Prágába, még hozzá azzal a tudott céllal, hogy lesz nemzetiségi tárcanélküli miniszteri posztja az új demokratikus csehszlovák kormánynak, és hogy ennek a várományosa Duray Miklós vagy valamelyik más magyar. Aztán, és ezt tőle is tudom, de mások is elmondták, ott áltatták őt, még a teremből is kiküldték, hogy fáradjon ki, mert ők ott tárgyaltak erről a dologról, majd azt mondták neki, hogy köszönjük, hogy idefáradt, a viszontlátásra, nincs magára szükség. Tehát Miklósban szerintem akkor, ott fordult igazán meg a borjú, és akkor ő ezt nyilván jogosan is egy személyes sérelemnek érezte. Azok után, amit ő átélt, nyilván úgy értelmezhetette, hogy ez egyenes folytatása lesz annak, ami eddig volt, a magyarság mellőzése. És gondolom, azt várta, hogy ezeknek a tényeknek, ezeknek az apró jeleknek a hatására a magyarság kivonul abból a folyamatból, ami ott akkor megindult. S mivel az FMK úgy döntött, hogy mindezzel együtt is ott marad, és kormánypárt lesz, és tagja marad a kormánynak, ezt a Miklós úgy értékelte, hogy az FMK árulást követett el a magyarság ellen, a magyar ügyek ellen, és fontosabb számára Csehszlovákia. Bizonyos szempontból köztem és Miklós között itt romlott meg a viszony, nekem kormányhivatalnokként minden magyar pártot kellett támogatnom, nem dönthettem el, hogy ki a jó magyar vagy a rossz magyar, döntsék el azt a demokratikus választásokon a szavazások. Döntse el a szlovákiai magyarság. A magyar kormánynak az egyetlen feladata az, hogy akceptálja a legitimként létrejött szerveződések, és támogassa azokat. Miklós ezt nagyon rosszallta, és emiatt a viszony közte és köztem nagyon megromlott. Ez nagy keserűséget okozott. Miklós képes volt egy pillanat alatt félretenni minden olyan korábbi közös dolgot, ami számomra korábban elég nagy kockázatot jelentett, nyilván ez nem mérhető ahhoz, amit Miklós vállalt, de én is bármelyik pillanatban kirepülhettem volna az egyetemről, és bármi megtörténhetett volna velem. Én mindegyiket vállaltam, és nagyon-nagyon rosszul esett az, hogy ő ezt egy ilyen fajta politikai pragmatizmus szemléletével egy pillanat alatt képes átlépni, és úgy dönteni, ahogy azt a pillanatnyi politikai érdekei megkövetelték. Ez azt is jelentette, hogy az én pozícióm a Határon Túli Magyarok Hivatalában teljesen ellehetetlenült, mert Duray Miklós – a múltjánál fogva – a ma-

gyar kormányzó pártok, főleg az MDF szemében továbbra is a nagy Duray Miklós volt. Az ő véleménye – és ezt a véleményét soha nem takargatta – nagy mértékben meghatározta az én főnökeimnek a viselkedését velem szemben, és ennek az lett a végeredménye, hogy elhagyni kényszerültem ezt a hivatalt, azt a hivatalt, ahova Miklós be se tette jószerivel a lábát.

– *Tehát te hivatalból támogattad az akkori FMK-t is, amelyik akkor már kormányon volt?*

– Természetesen. Többnyire én szerveztem meg az útjaikat Magyarországra. Nekem akkor az volt az egyik feladatom, hogy szervezzem a tárgyalásaikat stb. Ők akkor úgy szerepeltek, mint az első csehszlovák kormányoknak, a Čalfa-féle kormányoknak a feltétlen kiszolgálói, támogatói, és akkor már az Együttélés is, majd később a kereszténydemokrata mozgalom által is elvárt lépések meg nem tétele miatt az FMK súlyosan diszkreditálódott. Joggal vagy jogtalanul, ez most más kérdés. Nagy hiba volt, hogy az akkori politikát az FMK sem akarta konvertálni a magyarországi viszonyokra, hanem az történt, és ez a legostobább dolog volt, hogy értelmetlen sajtópolémiaiba keveredett a magyar médiákkal, emlékezhetsz ezekre te is, hogy Chrudinák Alajosnak válaszol Hunčík Péter. Mi a fenének volt erre szükség. Ahelyett, hogy ezeket a kérdéseket tisztázták volna, egyeztettek volna, de ezt talán nem is lehetett akkor elvárni, én ezt nem mondom, csak azt mondom, hogy itt egy viszony elmérgesedése következett be, ami természetesen az Együttélés és Miklós malmára hajtotta a vizet olyan szempontból, hogy ők lettek azok, egyre inkább az Együttélés lett az a magyar mozgalom és párt és szervezet, amelyet aztán kötelessége lett támogatni az itteni kormányoknak. Annak ellenére mondom ezt, hogy Antall József szájából hallottam azt, amikor fogadta a három magyar párt képviselőit, hogy minden párt egyformán számíthat a magyar kormány támogatására. És én akkor azt gondoltam, hogy amit Antall József a magyar kormány elnökeként mond, az felelős kijelentés, és a hivatalnak is ezt kell végrehajtania az én személyemben. Én úgy gondoltam, hogy ez a hivatal és az, hogy engem felkértek erre a hivatali munkára, egyenes folytatása lesz annak a korábbi tevékenységemnek, amit 89 előtt végeztem, és teljesen kitágulhat a horizont, az európai horizont, ha úgy tetszik. Nagyon nagy lendülettel és tervekkel fogtam neki a munkának, s egyszer csak elfogyott körülöttem a levegő, és azt láttam, hogy nincs tovább maradásom, mert ez így teljesen értelmetlen sziszifuszi munka, amit nem lehet tovább csinálni. Voltak itt érvek pró és kontra, mindkét irányban, de be kellett látnom, hogy itt valóban megszűnt ez a tevékenység, tehát onnét aztán – amikor kikerültem a hivatalból – ez azt is jelentette, hogy számomra befejeződött a szlovákiai magyar politikai életben való direkt közreműködés. (...)

– *Még akkor pár szót a személyes sorsodnak az alakulásáról, miután kikerültél a hivatalból, illetve arról, hogyan látod mai szemmel a későbbi három magyar pártnak, a Magyar Koalíció Pártjának a megalakulását, illetve a rendszerváltást mint olyat?*

– Már említettem, hogy bennem a kerékpártúrakon, táborokon, egyetemi kollégiumok szobáiban tudatosodott, hogy szükség van arra, hogy tegyünk valamit

ezért a közösségért, ezért a népcsoportért, amelyből származunk, amelynek mindent köszönhetünk. Engem mindig az mozgatott, hogy én a szlovákiai magyarságért tegyek valamit. Minden egyes dolog, amibe belefogtam, az bennem korábban úgy fogalmazódott meg, hogy ebből milyen haszon lehet odahaza. Tehát egy közösségi ethosz, mondhatnám ezt, diktálta az én életutamat, és úgy gondolom, hogy ez egészen addig a folyamatig tartott. Megmondom őszintén, hogy ez nagy kiábrándulást is jelentett számomra. A politikából is. Ez nem azt jelentette, hogy a szlovákiai magyarságtól elfordultam, hiszen bárhová hívnak, megyek, de egyszerűen be kellett látnom, hogy más törvények szerint és más szinteken folyik a tevékenység, vagy más szinteken folyik tovább az élet, mint ahogy én azt befolyásolni tudnám. És valahogy azt is elfogadta az ember, hogy lehet, hogy nem az a jó, amit ő gondol, lehet, hogy mások jobban gondolják. Ez nem kevés keserűséget jelentett számomra, de most talán már ezzel valahogy megbékéltem.

(A beszélgetés 2000-ben készült.)

1989. november 18., Vágsellye – Tóth Lajos (Fotó: Köteles László)

A. NAGY LÁSZLÓ

17

A. NAGY LÁSZLÓ

1948. augusztus 10., Bodiná. Pszichológus, politikus. A somorjai magyar gimnáziumban érettségizett (1966), a pozsonyi Komenský Egyetem BTK pszichológia-filozófia szakán szerzett oklevelet (1972), ugyanott doktorált (1982). 1967–1970-ben a József Attila Ifjúsági Klub elnöke, 1968-ban egyik alapítója a Magyar Ifjúsági Szövetségnek. 1972–1989 között előbb a Kultúrákutató Intézet, később a Vezetéstudományi Intézet, majd a Felsőoktatási Kutatóintézet munkatársa. Alapító tagja a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának (1978), illetve 1989 novemberében a Független Magyar Kezdeményezésnek (FMK). 1991–1998-ban az FMK, majd a Magyar Polgári Párt (MPP) elnöke. 1990-ben kooptálták a Szlovák Nemzeti Tanács képviselői közé, majd 1990 júniusától 1992-ig parlamenti képviselő és a szlovák parlament alelnöke. 1994–1998-ban az MPP, 1998-tól az MKP parlamenti képviselője, az emberjogi bizottság elnöke. 2009-ben kilépett az MKP-ból és a Most-Híd politikai párt alapítója és elnökségi tagja.

– Kezdjük az életrajzi adataiddal, hol születted, milyen családból származol, milyen iskolákat végeztél, gyerekkorod meghatározó élményei mik voltak?

– 1948-ban születtem a Vágbesztercei járásbeli Bodiná (Bogyós) nevű községben, ez egy kis község volt, ma lehet olyan 600 lakosa. Apámék 1947-ben kerültek oda. A történet röviden az, hogy ők mindketten tanítók voltak, mindketten Pozsonyban még az első köztársaságban szereztek kántortanítói és néptanítói oklevelet, apám 1935-ben, anyám 1938-ban. Édesapám Nagy Sándor, édesanyám Nagy Sándorné Andrassy Erzsébet. 1945-46-ban elveszítették állásukat, elbocsátották őket tanítói állásukból, jogfosztottak lettek. A felső-csallóközi Bélvátán éltek anyai öregapámnak a házában, illetve a családjánál. Anyám állástalan volt, apámnak meg volt egy kiegészítő állása, az illésházi katolikus templomban kántorkodott vasárnaponként. Az volt az egyetlen jövedelmi forrásuk. A reszlovakizáció idején apám is, anyám is reszlovakizáltak, és ennek „köszönhető-

en” 1947-ben állást kaptak, de az indoklás az volt – legalábbis a család részéről a magyarázat –, ha szlovákok vagytok, akkor szlovák vidéken szlovák iskolában fogtok tanítani. És akkor kaptak állást a Vágbesztercei járásban Bodiná községben, ahol én születtem. 1951-ig éltünk ott eléggé szorongva, félelemben. Annyira, hogy amikor a dada ott volt nálunk napközben, akkor sem mertek beszélni magyarul egymás között. Ennek köszönhetően én nagyon gyatrán tanultam meg magyarul. Amikor 1951-ben a felső-csallóközi Sárosfára kerültünk vissza, ahol az ott megnyílt magyar iskolában kaptak állást, akkor én jobban beszéltem szlovákul, mint magyarul. Megint csak a család emlékezetéből tudom, hogy egyik alkalommal, amikor hazajöttünk Magyarbélre az apai nagyanyámhoz, akkor azt kérdeztem a nagyanyámtól, hogy „nadmama vy nemáte pulyky”. Ami azt jelenti magyarul hogy nagymama nektek nincsen pulykátok. És hát a nagyanyám nem nagyon tudott szlovákul, elsírta magát, és azt mondta, fiam nem értelek, mondjad meg az anyádnak, ő majd megmondja nekem. Tehát 51-ben visszakerültünk Csallóközbe, apám a mátyusföldi Magyarbélről származik egy vasutas családból, anyám pedig egy nagygazda családból Bélvátáról. És az első élményem Sárosfáról az volt, hogy a gyerekek, a velem egykorú játszótársaim, csúfoltak engemet, mert nem úgy beszélek magyarul, ahogyan ők beszélnek. Mint kiderült, nem az volt a probléma hogy én nem tudtam magyarul, mert gyorsan megtanultam magyarul, hanem az, hogy otthon tanultam meg magyarul magyarbéli, illetve bélvatai nyelvjárásban, ami ő-ző nyelvjárás volt, és Sárosfa meg í-ző vidék volt, úgyhogy eléggé kellemetlen élmény volt számomra az, hogy éppen a beszédem miatt csúfolnak. A másik problémám a későbbiekben alakult ki, ami eléggé meghatározó volt számomra, hogy ugye a tanítók gyereke voltam, és Sárosfa lakosainak a többsége béres, cseléd vagy napszámos volt, tehát eléggé szegény falu volt abban az időben. Középosztály nem volt, egy-két kivételtől eltekintve, mondjuk az uradalmi gépésznek vagy a szabónak a családja, a Végh Kálmánnak a családja ilyen volt. Nehezen fogadtak be az osztálytársaim, mert a falunak a jobban szituált családjába tartoztam. Ez megjelent az öltözködésemben is, mert úri gyerekként öltöztettek, a többiek pedig másképpen öltözködtek. A legnagyobb problémám az volt, amit meg is fogalmaztak, és ezért nem akartak velem játszani, hogy beáruolom őket majd az iskolában. Sokáig küszködtem ezzel a kizártsággal, miközben semmit se akartam jobban, mint hogy sok pajtásom, barátom legyen. Volt egy kivétel, épp az előbb említett Végh Kálmán úri szabónak a családja, neki a fiával, Végh Lászlóval, vagyis a Végh Lacival, aki majdnem velem egykorú volt, hamar kialakult a barátság. Ez nem azt jelenti, hogy mi ketten valamilyen kivételt alkottunk volna, de jól megértettük egymást. Lacinak is a családja feltörekvő, magukra is, a műveltségükre is sokat áldozó, igényes család volt, nemkülönben az én családom, úgyhogy megtaláltuk a hangot egymással. És ez a baráti kapcsolat végigkísért bennünket a mai napig. (...) Sárosfa, az egész falu egy nagy közösség volt, egy polgárosult modern falu már a 19. század végén, a helyi birtokos család a Bittó-család jelentős szerepet játszott a 19. században Magyarország történetében is. Bittó István többszörösen volt miniszter, a kiegyezés után miniszterelnök is. A kor legmodernebb gazdálkodási rendszerét vezette be ezen a földbirtokon, a mezőgazdasági termények, az állattartás vonatkozásában, de a gépesítés és a munkaszervezés vonatkozásában is. Tehát ez egy modern, nyitott polgárosult kisközség volt, és hát eléggé rátarti, büszke emberekkel.

– *Te sárosfainak tartod magad.*

– Hát a meghatározó mind nyelvi, mind szocializáció szempontjából Sárosfa volt. Különlegessége volt ennek a falunak is, mint sok tucatnyi más falunak környéken (Macháza, Tárnok, Lég stb.), hogy az első köztársaság idején morva telepesek érkeztek ide. akik számára kedvező körülmények jöttek létre. Földet kaptak, házat építettek nekik, és megtelepedtek a faluban. Nem sokan, de jelen voltak új, idegen elemként. És a második világháborút követően pedig Lubina vidékéről kerültek új telepesek a faluba. Ez az elem megjelent, és a gyerekkoromnak mindennapos élménye volt, hogy ezekkel a családokkal találkoztunk, a gyerekekkel találkoztunk, és volt a faluban egy ilyen különállás vagy ellenállás velük szemben, a felnőttek, a falu állandóan nevetségessé tette, csúfolták őket. (...) Az történt a morvákkal is meg a második világháború után betelepült szlovákokkal is, hogy tulajdonképpen kikoptak Sárosfáról miután fölérték azt a vagyont, amibe betelepedtek, nem találták meg a számításukat, visszamentek vagy a városba költöztek. Talán két vagy három család maradt meg Sárosfán abban az időben az én gyerekkoromban, akik benősültek vagy férjhez mentek, és gyakorlatilag integrálódtak a faluba, és ma ezeknek a családoknak már csak a származástudatuk van meg, de úgy tudom a többségük asszimilálódott.

– *Iskoláidat itt kezdted?*

– Sárosfán ötosztályos elemi iskola volt, fölváltva az édesanyám és az apám tanított, meg volt egy harmadik tanerő is. Nagy élmény volt számomra az iskola, együtt lehettem a többi gyerekekkel. Nem sikerült barátkozni, de egyszer aztán megtört a jég. Talán negyedikes lehettem, elmentünk az állami gazdaság istállóiba verebészni, egy csomó verebet fogtunk, bementünk hittanra, és ott kiengettük a verebeket a hittanóra alatt. Másnap felelősségre vont bennünket az apám, ő még a régi kényszerítő eszközöket használta, vagy vesszővel vagy nád-rágszíjjal büntetett, úgyhogy folsorakoztatott bennünket, és kezdte osztani a büntetést. Rám került a sor, és mondta, hogy te állj félre, téged nem foglak megbüntetni, és én lehúztam a gatyámat, és azt mondtam, hogy én is éppen olyan bűnös vagyok, mint a többiek, úgyhogy büntessem meg engemet is, és apám elvert engem is. Így integrálódtam a gyerekek közösségébe. A szocializációnak és a későbbi identitástudatomnak fontos összetevője volt az, hogy a szüleimnek az első köztársaságban megtanult néptanítói tevékenységének a folytatásaként gazdag társasági, társadalmi, szervezeti, kulturális, művelődési élet volt a faluban. Mindenféle szervezetek voltak, a Csemadok, a nőszövetség, a tűzoltók, ami csak létezhetett, színjátszó kör, ének- és tánccsoport, folyamatosan jelentek meg annak a kornak a szlovákiai magyar írói, színészei, színjátszói, az akkori szlovákiai magyar kulturális elit Sárosfán. És ez nagy hatással volt rám, meg hát másokra is. Emlékszem, akkor már nagybabcská voltam, eljött Mács József, más alkalommal Dobos László. Ehhez tartozik az is, hogy az iskolának és a falunak is jó könyvtára volt. Végh Laci barátommal szorgalmas látogatói voltunk mind a két könyvtárnak, és rövidesen kiolvastuk az egészet. Amikor megjelent az *Új Magyar Lexikon* első kiadása a hatvanas évek elején, és a községi könyvtárba is megjött, hát a Lacival mind a hat kötetet végigolvastuk, mert élveztük azt, hogy valamit megismerhetünk. Azt láttam, hogy minden vala-

mire való magyar faluban, volt népi kultúra, nálunk a faluban a táncok és énekek olyan betanított, idegen, más vidékről származó táncok voltak, mert semmi nem volt már ebben a polgárosult faluban. 1963-ban vagy 64-ben ebben a kérdésben is fordulat állt be, mert a Magyar Tudományos Akadémia egyik néprajzkutatója, Szomjas-Schiffert György eljött a faluba, és felmérte a falunak a népdalkincsét. Kiderült, hogy ebben a faluban már nincsenek eredeti dallamok, de egy réteg még érintetlen volt, ezek a kanász-, bakter- és dudanóták voltak. Ezeket csak olyankor énekelték a falusi bállokban, amikor már jó részeg volt a társaság, mind ordenáré, csúnya szavakat használó nóták voltak. Amikor rábukkant erre, két nappal meghosszabbította a sárosfai kutatásait, és kiderült hogy Felső-Csallóközben, talán az egész Csallóközben is, egyik kútője van ezeknek a nótáknak a legordenárébb szövegekkel. Nem közönséges káromkodások voltak ezek, hanem teljesen költői metaforák. Ennek a vége az volt számomra, hogy végre ennek a falunak is van valami identitása, nem egy senki, nem egy semmi ebben a világba, hanem van valami sajátossága, ami csak az övé, és ami meghatározó a népi lelkület számára. És még egy vonatkozás a szocializációhoz, hogy a sárosfaiak, mivel majdnem valamennyien egyformán alávetett sorban éltek a nagybirtokkal majd az állami gazdasággal szemben, nem voltak individualisták. Az egész falu egy zárt nagy közösséget alkotott, és a gyerekközösségben is ez megjelent, tulajdonképpen az egész falu együtt nevelte a saját gyerekeit, ha megéheztünk, bementünk a harmadik házba, vagy akármelyikbe, és az összes gyerek kapott zsíros kenyeret vagy lekváros kenyeret vagy cukros kenyeret, vagy akármit. 14 éves koromban városba kerültem, a középiskolát Somorján végeztem.

– *Az alapiskola felső tagozatát hol?*

– Szarván, a szomszéd községben, a középiskolát pedig Somorján. Somorja akkor hanyatló, de igazi kisváros volt. Hanyatló, mert akkor szűnt meg járási székhely lenni, 1960-ban. Ennek ellenére Somorja volt számunkra a várost, voltak emeletes házak, és a somorjaiak bennünket vidékieknek tekintettek, és hát le is néztek, ami komoly sértésnek számított. De mégis egy másik dimenzióba kerültünk, más tanárokkal találkoztunk, és más horizontokat nyitott meg az iskola. (...) Amikor Somorjára kerültem, a 15-16 éves gyerek szellemi szintjének megfelelően volt elképzelésem a szlovákiai magyarok történetéről, az igazságtalanságokról, sőt annak a hétköznapi életre kifejezett hatásáról is. Mivel jártam máshol is kirándulni, láttam, hogy ez egy szegény vidék, hogy Szlovákia más vidékei sokkal jobban fejlődnek, gyárak vannak, ipari létesítmények és a városok, községek is másként néznek ki. Ekkor alakult ki bennem az elhivatottság vagy küldetésstudat, hogy nekem ebben valami szerepem lehet, vagy valami szerepet kellene vállalni, hogy megváltozzon mindez. Az apám 1951-ben vagy 52-ben belépett a kommunista pártba, de otthon normális polgári nevelést kaptunk, sőt az anyám hívő és gyakorló hívő ember volt, úgyhogy vallásos nevelést is, és e kettős nevelésnek voltunk a példái mint sokan mások abban az időben. Otthon igen, de kint mást kell mondani. Visszatérve ahhoz a gondolathoz, hogy középiskolás koromra kialakult egyfajta társadalomkép bennem, és a lehetséges szerep is, ettől kezdődően a beszélgetések fonala Végh Laci barátommal ekörül folyt már, hogy mit kellene csinálni, milyen problémák vannak, hogyan le-

hetne megváltoztatni a dolgokat, természetesen mi nem gondoltunk valami forradalmi változtatásokra, de az olvasmányainkból tudtuk, hogy mi az a modernizáció stb. (...) A pályaválasztásom is ennek megfelelően alakult a középiskolai évek után. A bölcsészkart választottam és ott pszichológiát és filozófiát tanultam a pozsonyi egyetemen.

– *Hányban kezdted?*

– 1967-ben. Ekkor már arról, hogy Pozsonyban mit csinálnak a magyar egyetemisták, meg milyen a magyar egyetemi közösség, már sokat tudtam, mert a nővérem, aki négy évvel idősebb tőlem, egyik alapítója volt 1965-ben a pozsonyi egyetemisták klubjának, a József Attila Ifjúsági Klubnak, és a fiatalok ottani tevékenységéről is sok mindent hallottam. Többek között az 1965-ös árvíz idején Alsó-Csallóközben részt vettek falvak újjáépítésében. Mielőtt Pozsonyba kerültem volna az egyetemre, már részt vettem egy nyári ifjúsági táborban, amit a pozsonyi és a prágai egyetemisták szerveztek, és az egy nagyon meghatározó élmény volt a számomra.

– *Melyik tábor volt ez?*

– A pinci tábor volt. Meghatározó élmény volt számomra, mert a társadalmi, történelmi kérdésekről a legjobb hazai és magyarországi előadókat hallhattuk, és vitatkozhattunk olyan kérdésekről, amelyekről egyébként sehol sem lehetett beszélni... Hogy lehessen érteni, miről is beszélek, 1967-ben úgy készültem a felvételre filozófiából, hogy Sztálinnak a falusi könyvtárban megtalálható kötetét olvastam el, meg a Leninét. Pszichológiából még siralmasabb volt a helyzet, csak a pavlovi reflextant ismertem, és ennyi volt, de ez elég is volt. Pozsonyban mikor elkezdtem az egyetemi tanulmányaimat, szótárral kellett hogy tanuljak. Mindent értettem, de egy pszichológiai vagy filozófiai tankönyvet szótároznom kellett, mert nem értettem a szöveget, és ettől már csak az volt rosszabb, hogy cseh tankönyveink voltak, mert filozófiából, pszichológiából sem voltak szlovák tankönyvek. Úgyhogy eléggé kínos és keserves volt az első két év ebből a szempontból. (...) Szerencsém volt, hogy az első tanárom Miroslav Kusý volt, aki az első filozófiai bevezető tantárgyat adta elő, és nemcsak ő, hanem több kollégája is nyílt gondolkodású, kritikus hangvételű előadásokat adott elő. Ezzel párhuzamosan egy másik életet is éltem, ez pedig a pozsonyi magyar egyetemi ifjúsági élet volt. Ez nagyon meghatározó élmény volt, egy széleskörű önképzőkörelegű tevékenység zajlott ott, másrészt pedig egymásra találtunk azok, akik kritikusan szemlélték a szlovákiai magyarság helyzetét és magát a politikai rendszert is. A JAIK-ban, hogy egy belső demokratikus rendet alakított ki magának ez a társaság. Hogy kit hívunk meg, milyen rendezvények legyenek, szavazással döntöttük el, tanultuk a demokráciát, az egymáshoz való viszonyunkban is és a közösség kialakításában is. És komolyan is vettük ezt a dolgot. Amikor én bekerültem a JAIK-ba, akkor Duray Miklós volt a klubnak az elnöke és meghatározó személyisége, tele energiával, művelt volt hozzánk képest. Kiváló ember volt. Kivált a többiek közül tudásban, tapasztalatban és nyilván tehetségben is. Viszont egy probléma volt, hogy elnökként nem nagyon használta a demokratikus eszközöket, fittyet hányt a belső demokrácia szabályaira. És abban az idő-

ben ez lett a veszte. Demokratikusan leváltottuk Miklóst a JAİK éléről, és ugyan csak titkos szavazással engem választottak meg elnöknek 1967-ben, másodikos egyetemista voltam. Akik, úgymond, szerveztük Miklósnak a megbuktatását, azok később különböző fontos szerepet játszottak a szlovákiai magyarság történetében. Ez a Grendel Lajos volt, Bába Iván, Végh László, Szakál Gábor, aki operaénekes Kassán, Boros Kálmán, aki emigráns, 1969 óta kint él Svédországban, Bozsaky Katalin, aki hosszú ideig Prágában a Kulturális Intézetnek volt az igazgatója, Tóth László, Varga Imre volt ez a társaság, és még néhányan. Aztán három éven keresztül én voltam a klub elnöke. Eközben pedig beköszöntött 1968, a Prágai Tavasz, ami bennünket pozsonyiakat meg a prágai diákokat nem ért fölkészületlenül vagy váratlanul, mert a 60-as évek végére kialakult egész Csehszlovákiában egy ifjúsági klubmozgalom a prágai, a brünni, a pozsonyi, a nyitrai, a kassai egyetemisták saját ifjúsági klubokat hoztak létre, de vidéken is, éppen Vágsellyén is volt jól működő klub, Komáromban és még más helyeken is. Amikor 1968 bekövetkezett, akkor a magyar fiatalok készen voltak arra, hogy saját ifjúsági szervezetet hozzanak létre. Létre is jött a Magyar Ifjúsági Szövetség, a MISZ, annak a vezető szerveibe Varga Sándor, Duray Miklós, György István és mások kerültek be. Mi nem kerültünk be, mi voltunk a belső ellenzéke a vezetésnek.

– *A Csemadokban vállaltatok szerepet?*

– Olyan szerepet, mint amelyet Varga Sándor, aki a Csemadoknak az országos titkára lett, vagy éppen Duray Miklós, akit 68 májusában az elnökségbe választottak be, ilyen szerepet nem vállaltunk. Mi tulajdonképpen a tanuló éveinket töltöttük akkor, így a Csemadoknak az országos szerveibe mi nem jutottunk be, de nem is pályáztunk erre, nem is vágyódtunk ilyen szerepre. Viszont a Csemadokban történeteket ismertük, és a JAİK-ban hétről hétre megjelentek az akkor ismert országos vezetők: Dobosék, Szabó Rezsőék, Szőke József vagy éppen Kardos docens, aki az első szociológiai fölmérést készítette a nemzettudatáról Szlovákiában. Ez meg is jelent akkor az *Irodalmi Szemlé*ben, és később a társadalomképről is írt egy fontos tanulmányt. 1968-ban a meg szállást követő napokban a bölcsészkaron bekerültem a sztrájkbizottságba, és meg szálltuk az egyetemet, bezártuk a kapukat, és nem engedték be senkit. Egy hétig tartott ez a sztrájk, aztán megegyeztünk az egyetem vezetőségével. Ennek a későbbiekben az lett a következménye, hogy a sztrájkbizottság a vezetőit kizárták az egyetemről. Én megúsztam a dolgot, mert nem voltam az sztrájkbizottság vezetői között. 1968-ban, de a 60-as években sem volt jellemző, hogy a magyar egyetemisták Pozsonyban különösebben integrálódtak volna a szlovák egyetemi életbe, az ifjúsági szervezetben nem vállaltak szerepet, de egyéb egyetemi kulturális vagy társadalmi aktivitásban sem. Elégé elkülönültünk a szlovák egyetemi ifjúságtól, és nem voltak élő kapcsolataink sem a közélet, sem az irodalmi élet, sem a kulturális élet képviselőivel, a kommunista szervezetekkel meg pláne nem. Ez tükrözte egyébként az egész szlovákiai magyarság akkori állapotát is ahogyan Dél-Szlovákiában a magyar közösségek, falvak vagy városok közösségei külön életet éltek, két különálló világ volt az.

– *Messze is voltak egymástól.*

– A telepések jelen voltak a községekben, ott voltak a szlovák vezetők, de egy külön világot alkottak. Ők is ki voltak zárva ebből a magyar világból. Ez annyira tipikus volt, hogy középiskolás koromban folyamatosan jártak a katonák meg a rendőrök verbuválni az iskolába, hogy menjünk, jelentkezünk. Soha nem talál-tak jelentkezőt. Mert hát távol tartotta magát a szlovákiai magyarság ettől az in-tegrációtól, idegen elemként élte meg a szlovák elemet. 68-hoz visszatérve, én 68-ban megszakítottam egy évre az egyetemi tanulmányaimat, mert filozófia-tör-ténet vizsgából az egyik tanárom nem engedett vizsgázni, sok volt a hiányzá-som, és kénytelen voltam megszakítani illetve megismételni a második évfolya-mot, minden más vizsgám megvolt, de emiatt kénytelen voltam megszakítani. Egy évet nem voltam egyetemista, és ezt az évet a Csemadok központi appará-tusában töltöttem, népművelőként dolgoztam, a konkrét feladatom az volt, hogy szervezzem meg a szlovákiai magyar szociológiai és a szociográfiai társaságot. Miközben egy képzett szociológus, szociográfus sem volt. Ebben az időben jöt-tek létre a különböző szakmai szervezetek a Csemadokban. Ilyen volt a történe-ti társaság, a levéltári, az irodalmi társaság, a népművelői társaság, néprajzi tár-saság. És nekiláttunk Végh Lászlóval, aki közben első szociológus lett az egye-temen, hogy megszervezzük a szlovákiai magyar szociológiai társaságot. A tár-saság előkészületi bizottsága létre is jött, és hát nagy vehemenciával és nagy tervekkel kezdtük szervezni. Tanfolyamokat szerveztünk, meghívtuk a legjobb szlovák és magyar szociológusokat az akadémiáról, akik előadásokat tartottak a szociológia alapjairól, népismeretről, a társadalomismeret fontosságáról, módszereiről. Akiket pedig beszeresztünk, azok tanítók, népművelők voltak, Csemadok tisztségviselők, újságírók, írók. Az újságírók, írók közül olyanok, akik-nek volt érzékenységük a témához, akik akár helytörténeti kutatásokkal vagy helytörténeti vizsgálódással foglalkoztak, vagy a falunak a szociális állapotáról írtak oknyomozó riportokat. Ez egy évig működött, de közben beindult a norma-lizáció, elbocsátottak engem is a Csemadokból, a mai napig is se szervezte meg senki se, bár ma már vannak szociológusok, a szociológiai társaságot.

– *Ez meghatározta a pályátokat is...*

– Végül is igen. Belőlem soha nem lett gyakorló filozófus se pszichológus. Mi-kor az egyetemet befejeztem, akkor hosszú ideig kényszerpályán mozogtam, de mindig a társadalomkutatások közelében maradtam. A munkahelyem 1975-től egy továbbképző intézet volt, aztán pedig egy oktatáskutató intézetben dolgoz-tam egészen 1989-ig. És mindig konkrét szociológiai-empirikus vizsgálatokat vé-geztem, illetve végeztünk megrendelésre, az akkori hatalom megrendelésére. Volt egy rövid időszak 1972-73-ban, amikor egy évet a kultúra és közvélemény-kutató intézetben dolgoztam, ahol Végh László barátom is dolgozott, őt cserél-tem, az ő helyére mentem, mert ő elment katonának, és folytattam azt a vizs-gálatot, amiben ő is részt vett. Ő a szlovákiai magyar társadalom első fölméré-sét végezte, én pedig a ruszin kisebbséggel foglalkozó fölmérésben voltam. De ez egy rövid időszak volt, mert aztán két évre én is berukkoltam. Amikor haza-jöttem, akkor már nem vettek vissza az intézetbe dolgozni. Eközben 75 után tet-tünk néhány kísérletet többedmagammal, éppen Duray Miklóssal, hogy a Cse-madok keretén belül, vagy más szervezetek mellett, már amennyire lehetett ak-kor, folytassuk a fiatalok megszervezését nyári ifjúsági táborok és hasonló te-

vékény formájában. A JAIK az működött tovább, de mi már kinőttünk abból a korból, tehát máshol kerestük a lehetőséget. A Miklós is meg én is kényelmetlen személyeknek számítottunk a Csemadokban, nem voltunk kíváncsi személyek.

– *Elég sokan léptek be a pártba úgy 73 körül a te generációból. Te nem léptél be a pártba?*

– Engem ez nem érintett meg soha. Én a megszállás után komoly belső válságon mentem keresztül. Komolyan merült fel bennem, megengedhetem-e magamnak azt, hogy továbbtanuljak egy olyan iskolában, ahol ugyanazt a rendszert vezetik be, ami ellen én küzdöttem. És amikor befejeztem az egyetemet, az volt a dilemmám, hogy szabad-e nekem szerepet vállalnom valamilyen kutatóintézetben, ahol ha jól fogom a munkámat végezni, akkor építem, segítem ezt a rendszert. A dolog az egyszerűen dőlt el, mert mikor én befejeztem az egyetemet, nem sikerült munkát találnom, illetve a diplomámnak megfelelő munkát találnom. Aztán én bő félévig pincérként dolgoztam. Ezzel a dilemma megoldódott. Aztán jött a kétéves katonai szolgálat, ami aztán már teljesen átalakította a gondolkodásomat és a személyiséget is. Viszont ez a dilemma végig megmaradt bennem, mert azok a munkahelyek, ahol én dolgoztam, ezek ideológiai munkahelyek voltak, vezetőik kiemelt káderek voltak, akik vagy a párt központi bizottságának a titkárságán dolgoztak. Annyi haszna volt számomra a dolognak, hogy megtanultam a szakmát, adott egy konkrét társadalomismeretet is. Az oktatás-kutató intézetben folyamatosan világnézeti kérdésekkel kapcsolatos felméréseket végeztünk, hogy milyen az egyetemistáknak a gondolkodása, milyen a viszonyuk a rendszerhez, és mivel korrektek voltak a kutatások szakmai szempontból, az eredmények hűen tükrözték a fiatalok kiábrándultságát, az ellenállását a rendszerrel szemben. Ezek nem is kerültek publikálásra, hanem sorra a párt központi bizottsága ideológiai osztályának a fiókjába kerültek. 1975-től 79-ig a vezetéstudományi intézetben dolgoztam, és a sógorom Bába Iván Magyarországon élt, és az ott kialakuló, másként gondolkodó fiatalok körében tevékenykedett. Keresték a kapcsolatokat a cseh és a szlovák másként gondolkodókkal. A Csemadok alacsonyabb szintjein ott maradtak azok az emberek, akik meghatározóak voltak 1968-69-ben. Előbb a Bába Ivánt mondtam, másrészt pedig az anyósomnak a nevét kell említenem, Bába Piroskának a nevét, aki Pozsonyban a konszolidációs-normalizációs időszak idején a pozsonyi Csemadok helyi szervezetét vezette, és hát szervezte azt, amit és ahogyan lehetett, hogy a pozsonyi közösség együtt maradjon a nők, a gyerekek, a fiatalok, a családok. Neki is megmaradtak a korábbi évek kapcsolatai Magyarországon. És abban az időben voltak az első támadások a szlovákiai magyar iskolák ellen, ezek elsősorban az oktatás nyelvét érintették. És a negyedik pedig a cseh értelmiségnek a magatartása volt, még a Charta 77 előéletének időszakáról beszélek. És hát furcsán hangozhat most, de végül is az anyósom volt egy ilyen kezdeményezője és követője annak, ami később a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága néven jött létre. Ő volt az, aki a Püspöki Nagy Pétert, Duray Miklóst és engem is megszólított, és rászedett, hogy találkozunk, és mondta, hogy tennetek kell valamit...

– *Ő találta ki a formát is?*

– A formát nem, csak hogy valamit kellene csinálni. A pikantériája a dolognak az volt, hogy a Duray Miklóssal 1968 után nem voltam különösebben jó viszonyban, amiatt az incidens miatt, ami a JAIK-ban történt, meg a Magyar Ifjúsági Szövetségen belüli taktikai és stratégiai elképzelések különbözősége miatt. Igazából nem találkoztunk, nem kedveltük különösebben egymást. A 70-es évek második felében mégis összejött az első ilyen találkozó hárunk között...

– *Mikor volt ez?*

– Ez már a Charta megalakulása után volt, 77 után. Amiben meg tudtunk egyezni, az az volt, hogy jelentést kellene írni a kialakult helyzetről. Milyen helyzetben vannak Csehszlovákiában a magyarok, mi a helyzet a demokratikus intézményrendszerek ügyében. És egymás között elosztottuk a feladatokat, az elképzelések menetközben alakultak ki...

– *Ez nevezhető a Jogvédő Bizottság megalakulásának, ez az első találkozó?*

– Lényegében igen. Három dologban egyeztünk meg aztán a rendszeres találkozók során. Az egyik, hogy jelentést kellene írni, a másik, hogy milyen legyen a formája azoknak a dokumentumoknak, amelyeket hát produkálunk, és milyen módon hozzuk nyilvánosságra. Abban megegyeztünk, hogy milyen módon titkoljuk a tevékenységünket. Ebben kitűnő partner volt a Püspöki Nagy Péter, aki a korábbi teológiai és más tanulmányai során kitűnő ismereteket szerzett a titkos tevékenységek formáiról és a szabályairól. Az anyaggyűjtésbe pedig bevontunk több megbízható kollégát vagy barátot.

– *Tudsz neveket mondani?*

– Mivel mi nem jutottunk semmilyen, az államigazgatásban ismert vagy használt anyagokhoz, elsősorban olyan embereket kerestünk, akiknek voltak kapcsolataik, vagy ők maguk is az államigazgatásban dolgoztak. A többségük nem tudta, hogy mire kellenek ezek az anyagok. Ilyen volt Végh László, aki a kormányhivatal nemzetiségi tanácsában dolgozott, Varga Sándor, aki az országos levéltárban dolgozott akkor, Szilvássy József, aki az *Új Szó*ban rovatvezető volt és megfelelő kapcsolatai voltak, Sziegl Ferenc, ő volt a nemzetiségi titkárság vezetője, Gyönyör József, aki a titkárságon dolgozott, Kiss József is, aki az *Új Szó* főszerkesztője volt. Tanulmányok is készültek ezekből az anyagokból, illetve különböző nyilatkozatok és beadványok, amelyeket az akkori szlovákiai, csehszlovákiai politikai és államigazgatási csúcsszerveknek küldtünk el, akkor már megjelölve szerzőjét is a dokumentumnak: Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága. És elküldtük a Helsinki Záróokmány államai nagykövetségeinek is. Az alapja az volt ezeknek a dokumentumoknak, hogy Csehszlovákia megsérti az 1975-ös helsinki dokumentumot.

– *A Charta 77 is ennek alapján jött létre.*

– Igen. Röviden csak annyit még, hogy mivel a tevékenység illegális volt, ezért bizalmatlanok voltunk mindenkivel szemben, nehezen lehetett bővíteni a társa-

ságot. Egyetlenegy emberről gondolkoztunk komolyan, az Janics Kálmán volt. Duray Miklós kereste őt meg, eléggé ügyetlenül szervezte meg a találkozót, mert kísérete őt a titkosrendőrség. Utána találkoztunk hárman Püspöki Nagy Péter, Duray Miklós meg én a lakásomon Janics Kálmánnal. És ezen a találkozón vett részt Törzsök Erika is. Ami aztán a félreértések egész sorát eredményezte. Mert szegény Janics Kálmán azt gondolta, hogy csapdát állítottunk neki, anyámat, aki a konyhában főzött, ügynöknek tekintette, meg a Törzsök Erikát is, mert ő meg folyton a táskájában kotorászott. Ezt követően Janics Kálmánt kihallgatták, a megbeszélések részleteiről nem tudtak semmit sem, de a szervezésnek a körülményeit ismerték, de Janicsot nem tudtuk megszerezni. Janics Kálmán pedig azt gondolta, hogy Duray Miklós lépre csalta őt, provokatorként, aztán még KGB-ügynökként is megbélyegezte a Miklóst. Sem pro, sem kontra azóta sem derült ki semmi ebben a vonatkozásban. A Jogvédő Bizottság működésének az első szakasza nem volt hosszú életű, talán 6 vagy 7 dokumentumot adtunk ki. Én sokáig, hosszú évekig azt gondoltam, hogy azért bukott le a bizottság, mert Miklós megszegte a konspiráció alapvető szabályait. Ami igaz is volt, megszegte a szabályokat, részletekre nem akarok most kitérni, ismertek a részletek, hogy hogyan történt a házkutatás nála, talán, más választása nem is volt, így került vizsgálati fogságba. Magamról tudtam, hogy nem szegtem meg konspirációs szabályokat, Püspöki Péterről pedig nem tudtam elképzelni, hogy meg-

Bába Piroska (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

tette volna, mert éppen ő tanított bennünket a szabályokra. Ami megingatta a meggyőződésemet, az az volt, amikor évekkal ezelőtt kiderült, hogy Püspöki Nagy Péter ügynökként volt nyilvántartva a titkosrendőrségen. De azt gondolom továbbra is, hogy az első bukásunknak nem Püspöki Nagy Péter volt az okozója, hanem Miklósnak az ügyetlensége. Ennél viszont sokkal fontosabb volt, hogy a szlovákiai magyar közvélemény tudta, hogy van egy szervezet, amelyik a szlovákiai magyarok jogait védi. Ennek komoly jelentősége lehetett abban az időben, és aztán a későbbiek során is és 1989-ben is. Ez fontos tudatformáló erő lehetett azok számára, akik hasonlóképpen gondolkodtak és a cselekvés formáit keresték. A Jogvédő Bizottság megalakulásának szerepe lehetett abban is, hogy ha nem is példát, de ötletet adott ahhoz, hogy milyen módon lehet a hatalommal szemben hatékonyan védekezni. Ebből a szempontból nem véletlen, hogy 1989-ben, amikor megalakult a Független Magyar Kezdeményezés, az első dokumentumunk éppen a Jogvédő Bizottságra tudott hivatkozni mint egy fontos előzményre. Egyébként van egy különlegessége ennek a Jogvédő Bizottságnak, hogy hárman alapítottuk és 1989–1990-ben ugyanez a három személy három más-más magyar pártnak az egyik alapítója lett. Én azok között voltam, akik a Független Magyar Kezdeményezést létrehozták. Duray Miklós az Együttélést, Püspöki Nagy Péter pedig a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat hozta létre. Persze gyorsan mondom azt is, hogy amikor mi a bizottságot létrehoztuk, akkor semmilyen ideológiai, világnézeti és egyéb elkülönülés közöttünk nem volt. Ez végül is hasonló akármelyik földalatti mozgalom későbbi sorsához, veheted a környezetvédő mozgalmakat, a Duna Kör-t vagy a Charta 77-et is.

– És később mi történt?

– Emlékszem arra, hogy amikor a Jogvédő Bizottságról kiderült, hogy létezik, és elkezdődtek a rendőri zaklatások, egyszeriben a szlovákiai magyarok között *persona non grata* lettünk, idegenkedtek tőlünk, kizártak a társaságukból, nem hívtak sehová, ha az utcán találkoztunk ismerőssel, akkor átmentek az út másik oldalára, hogy ne kelljen találkozni vagy köszönni, nehogy együtt lássanak bennünket. Ebben az állapotban és légkörben számomra nagyon kellemes és revelációval fölértő élmények voltak azok, amikor én kapcsolatba kerültem a Madách Könyvkiadónak a szerkesztőivel, akiket azelőtt is ismertem, meg azokkal is, akiket közelebbről személyesen nem ismertem, fiatalokkal, akik megpróbáltak valamiféle függetlenséget kialakítani a kiadói politikával szemben akár az irodalom, akár a társadalomtudományi kiadványok területén. Három nevet tudok említeni abból az időszakból a Madách Könyvkiadóból, akikkel én kapcsolatba kerültem, és aztán többször is találkoztunk, beszélgettünk, sőt megpróbáltunk együttműködni is. Az egyik te voltál, és az *Új Mindenés Gyűjtemény*-t vetted át a Zalabai Zsigmondtól, a másik a Grendel Lajos volt és a harmadik Balla Kálmán. Egy olyan társaságba kerültem, amelyik teljesen úgy gondolkozott társadalmi és politikai kérdésekről, ahogyan én, és nyíltan, világosan tudtunk beszélni aktuális ügyekről, sőt tervekről. Azok a szűkös véleménynyilvánítási lehetőségek, melyek akkor voltak, amit Zalabai elkezdett kikezdeni az *Új Mindenés Gyűjtemény*-nyel, és aztán folytattátok ti, Balla Kálmán meg te, az egy teljesen kivételes teljesítmény volt abban az időben. Az emlékeimben úgy maradt meg az évkönyv a

későbbiekben, hogy élő társadalmi kérdésekkel, társadalmi önismerettel foglalkozott a történelem, az irodalomtörténet, a néprajz, a nyelvészet, a társadalmi önismeret oldaláról. Ettől is fontosabb volt az, hogy a mai szóhasználatból élve, projektek, tervek fogalmazódtak meg, megalakult a Gyűjtemény szerkesztőbizottsága, Popély Gyula, Vadkerty Katalin, Püspöki Nagy Péter, Varga Sándor, Liszka József és mások részvételével. A későbbiekben ezek köréből alakult meg a Független Magyar Kezdeményezés egyik meghatározó csoportja. Emberileg számomra nagyon kellemes volt, és azt a társadalmi elszigeteltségi érzést, ami bennem akkor kialakult, enyhíteni tudta. Eközben kialakult egy kapcsolatrendszerem a pozsonyi környezetvédő társasággal, akik magukat Bratislava nahlasnak (Pozsonyról Nyíltan) nevezték, akik egyrészt aktuális környezetvédelmi problémákat foglalmazták meg, másrészt pedig, megint csak mai megfogalmazásban mondanám, hogy Pozsonynak azt a multikulturális történelmi hagyományát tekintették magukénak, amit ma már természetesnek gondolunk sokan, de akkor ez egyáltalán nem volt természetes, olyan oldalról közelítették meg az aktuális problémákat, ami egy objektív társadalmi és történelmi beágyazódást jelentett. Ez a társaság az akkori szlovák társadalmon belül a félig legális félig illegális ellenzék egyik gerincét képezte Szlovákiában az egyházi és a politikai ellenzék mellett. Én akkor kerültem kapcsolatba Mikuláš Hubával, Peter Tatárral, Pavel Šrémerrel. És mivel Magyarországon is abban az időben működtek hasonló környezetvédő és társadalmi programokat is megfogalmazó hasonló társulások, mint a Duna Kör vagy éppen a SZETA. Az én szerepem az volt, hogy kapcsolatot alakítottam és tartottam velük, másrészt pedig az összes aktuális dokumentumukat lefordítottam magyarra, és ezt Magyarországon is terjesztették. Aminek a kockázata is megvolt abban az időben, éppen olyan nem kívánatos társaság volt, mint bármelyik más ellenzéki szervezet az akkori időkben. 1989 novemberében-decemberében ezekkel a szlovák fiatalokkal, értelmiségiekkel találkoztunk a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalomban. Úgyhogy megvoltak azok a személyes kapcsolatok és a kölcsönös bizalom is egymás iránt, volt mire építeni.

– 1988. július 16-án volt Nagy Imre és társai újratemetése. Volt ott néhány szlovákiai magyar is a Hősök terén, te viszont kiemelt helyen voltál, díszőrséget álltál a koporsóknál.

– Hát ez a véletlen műve volt. Mondtam már, hogy Bába Iván, aki a 70-es évek elejétől Magyarországon élt, Eötvös-kollégista volt Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, és az akkori magyarországi magyar irodalom körében csoportosuló személyiségek fölkarolták az Eötvös Kollégiumon belül a határon túli magyarokat, így köztük a sógoromat is. Magam is jártam az Eötvös Kollégiumba Végh Lászlóval, bennünket az akkori egyetemi KISZ-titkár, Bakos István hívott meg és szervezett be az Eötvös Kollégiumba. Járt oda Kósa László néprajzos, Kiss Gy. Csaba irodalomtörténész és mások. És Iván ebbe a társaságba került be, és aztán azok a kapcsolatok a továbbiakban már a maguk útján haladtak. Ennek logikus következménye volt, hogy később politikai és társadalmi szerepet vállaló magyarországi ellenzéknek a gyújtópontjába került ő is. Visszatérve ahhoz, hogy én hogyan kerültem Nagy Imre újratemetésére, illetve abba a díszőrségbe. Amikor alkalmanként Magyarországra sikerült átjutnom, akkor úgy

adódott, hogy többször találkoztam ezekkel az ellenzéki csoportokkal, a Duna Körrel, leginkább velük, vagy éppen az Iván későbbi élettársa, Vásárhelyi Judit révén vagy a Törzsök Erikán keresztül a SZETA-val. A véletlen úgy hozta, hogy amikor a temetés szerveződött én Magyarországon voltam azokban a napokban gyógykezelésen a mozgássérült lányommal a Pető Intézetben, és többek között Bába Iván is az egyik szervezője, sőt a moderátora volt magának a temetési szertartásnak. Együtt voltunk ott, és úgy adódott, hogy lehetőséget kaptam arra, bent voltam a Szépművészeti Múzeumban, ahol kiválogatták azokat, akik díszőrséget állhattak. Mondjuk a kuriózuma az volt a dolognak, hogy nem egy előre megtervezett díszőrség volt, meleg volt, ennek megfelelően voltam felöltözve, és hát amikor kiválasztottak, hogy díszőrséget állhatok a koporsók előtt, akkor kiderült, hogy mégse állhatok oda egy trikóban. Ahogyan cserélték, váltogatták egymást az emberek, úgy cseréltünk inget, nyakkendőt és zakót, a mai napig sem tudom, hogy kinek a zakójában, ingében és nyakkendőjében álltam díszőrséget. Ez júniusban volt, és egy héttel később a legnagyobb meglepetésemre, a magyar *TV Újság*, ami egymilliós példányszámban jelent meg Magyarországon, annak a címlapján éppen az a fotó volt, ahol én állok díszőrséget többedmagammal. Aztán ez is téma is volt a későbbiekben a Danász elvtárs kihallgatásain, hogy mit kerestem ott és egyebek. Én nem vagyok az az alkat, aki ebből valami utólagos nemzeti érdemet kreálna, mint ahogy egyesek ezt megtették hasonló ügyek kapcsán. Ennek ellenére számomra a mai napig is háttorzonogató élmény, hogy a kommunizmus egyik nagy áldozatának és Magyarország nagy reménységének a koporsója mellett állhattam, és azt se mondhatnám, hogy azt éreztem volna, hogy szlovákiai magyarként, mert ez utólagos belemagyarázás lenne, hanem emberileg fogott meg a dolog, és a mai napig is így emlékezem rá. Mint ahogy Orbán Viktor ott elmondott nagy politikai beszédére is, bátor hangvételű és világos beszéd volt. (...)

– *Akkor most térjünk át 1989 novemberére.*

– Tóth Lajos születésnapjának a szervezésében, kialakításában nekem semmilyen szerepem nem volt. Nem is ismertem mindenkit abban a nagy társaságban. A születésnap úgy maradt meg emlékeimben, hogy ez nem is születésnap-i összejövetel volt, hanem egy társadalomtudományi konferencia, ahol meghívott előadók mondták el különböző történelmi, társadalmi, politikai kérdésekről a véleményüket. És ehhez kapcsolódott egy vita. (...) Azon túl, hogy ennek a napnak más jelentősége is volt, amire mindjárt rátérek, úgy emlékszem, hogy ez volt az első igazán nyílt vita abban az időszakban. Ha nem úgy alakulnak a dolgok, ahogy alakultak az elkövetkező napokban, akkor ennek a találkozóknak sokkal komolyabb helye lenne a szlovákiai magyarok társadalomtörténetében, mint most van. Másnap minden más lett, de ez nem feledtetheti annak a konferenciának a jelentőségét. Este te egy társaságot meghívtál a lakásodra, én nem tartoztam a beavatottak közé, nem tudtam, hogy milyen célból megyünk oda. Egy megbeszélésre invitáltál bennünket, ahol párórás vitát követően egy politikai szerveződésnek a megalapítása történt meg, amely tudatosan és nyíltan vállalta a nyilvános szerepvállalást azzal, hogy nyílt társadalmi bírálatot fogalmazunk meg ezen az éjszakán elsősorban arról, hogy mit tartunk a legfontosabb kérdésnek a társadalmi változtatások vonatkozásában. Arra is emlékszem, hogy

megpróbáltuk kiválasztani a szóvivőket, akik képviselni fogják ezt a szervezetet. És abban a tudatban választottuk ki az embereket, hogy úgy ahogyan Csehországban, előbb vagy utóbb ezek az emberek lebuknak, letartóztatják őket, és akkor mások állnak a helyükre.

– *Nevekre emlékszel?*

– Úgy emlékszem, hogy az első kettes te meg én voltam. A következő párosokra nem emlékszem már. A magam személyére emlékszem, de a többiekre nem. Arra emlékszem, hogy ki mindenki vett részt, de abba se vagyok biztos. Fontosnak én azt tartom, hogy miután létrehoztuk ezt a politikai társaságot, megegyeztünk a játékszabályokban, a következő lépésekben, és visszamentünk ünnepelni Tóth Lajost. Mások meg hazamentek. És akkor derült ki, hogy Prágában tüntetések zajlanak, és az első dokumentumunk, amelyik megjelent az FMK nevében az éppen tiltakozás volt a rendőrség brutális föllépése ellen. Még arra emlékszem, hogy te fölhívtál, hogy beleegyezek-e, hogy az én nevem is ott szerepeljen a nyilatkozaton. És az ezt következő napoknak az eseményeiről én lemaradtam, mert vasárnap reggel a lányommal mentem Budapestre gyógykezelésre a Pető Intézetbe. Ha jól emlékszem egy hétig bírtam ki Magyarországon, mert közben otthon kitört a forradalom. Elbeszélésekből tudom, hogyan alakítottátok meg a koordinációs bizottságot Pozsonyban. A magam szerepéről annyit tudok mondani, hogy kihasználtam a korábbi kapcsolataimat Magyarországon, és tájékoztattam a sajtót, az ellenzékiet arról, hogy mi történik Szlovákiában. Hallgattam a rádiót és töltekek voltak híreim. Abba a körbe, amibe Bába Iván is tartozott, engem ismertek, és hozzám küldték az újságírókat kommentáljam, mi fog történni. Arra is emlékszem, hogy sajtóértekezletet is tartott az FMK Magyarországon azokban a napokban, talán november 25-ike körül, és ezt követően hazajöttem, és bekapcsolódtam a koordinációs munkába.

– *Nem dolgoztál? Hogyan tudtad ezt megengedni magadnak?*

– Úgy, hogy mikor hazajöttem Magyarországról, akkor fizetetlen szabadságot vettem ki, ez volt az utolsó napom a munkahelyemen, soha nem tértem vissza oda. Minden időmet és energiámat az FMK-nak az irodájában töltöttem reggeli óráktól kezdve az éjszakai órákig, megbeszélésekkel, tárgyalásokkal, jártuk az országot. Ti a Művész kertben részt vettetek a Nyilvánosság az Erőszak Ellen megalakulásán, tanácsokkal láttatok el őket, ez a későbbiek során komoly jelentőséggel bírt, az akkori FMK-ok kulcsszerepét is magyarázza az első hetek, hónapok folyamatában. Nekünk volt elképzelésünk arról, hogyan kell forradalmat csinálni, hogy kell egy változást levezényelni, mik a fontos feladatok, hogyan kell egy társadalmi rendszert lebontani. Többünknek volt kritikai-társadalmi műveltsége, másrészt pedig nem elhanyagolható az, hogy megvoltak a kapcsolatok a csehországi, a szlovákiai és a magyarországi ellenzéki gondolkodókkal. A legfontosabb dolog abból adódott, és ezt igazán kamatoztatni tudta a Független Magyar Kezdeményezés, hogy mögöttünk volt a magyarországi rendszerváltásnak a tapasztalata. Annak minden részlete. A szlovákiai ellenzék, és hát az ellenzéki mozgalmak fölkészületlenek voltak, és nem voltak információik arról, hogy hogyan zajlottak a rendszerváltás folyamatai.

– *Tudsz valami konkrétumot mondani. Hogyan nyilvánult ez meg?*

– Hát az úgy nyilvánult meg, hogy akkor mit is kell tenni. És a VPN-ben mindenki meg volt rettenve, hogy feladatot adjanak a Nyilvánosság az Erőszak Ellen helyi szervezeteinek, amelyek munkahelyeken, községekben, városokban alakultak meg országszerte, ők ezzel nem számoltak. A mi képviselőink mondták meg, hogy a párt vezető szerepét meg kell szüntetni, vonuljunk ki a munkahelyekről, minden társadalmi szervezetből. Emlékszem rá, hogy nagy riadalmat keltett a VPN-ben, amikor azt mondtuk, hogy vonuljon ki a politika a hadseregből és a rendőrségből, a belügyminisztériumból, vagy hogy a vállalatvezetőket és intézményvezetőket le kell váltani. A helyi kezdeményezések pedig válasszanak új vezetőket. Mi legyen az országgyűléssel. Hogyan, meddig és ki fogja kormányozni az országot. Erről a szlovák kollégáknak nem volt elképzelése, de a cseh kollégáknak se volt. Csehországban is tanácstalanok voltak. Az első napokban létrejött a cseh és a szlovák koordináció Havelék és a Budajék között, Prága és Pozsony között. Minden fennhéjázás nélkül mondom, mi voltunk a súgó emberek, hogy mit kell tenni, mik a társadalmi változásoknak a konkrét lépései. Annak ellenére, hogy mind a Nyilvánosság az Erőszak ellen, mind az FMK önálló politikai szubjektumként működött az első pillanattól kezdve (amiről a belügyminisztériumi bejegyzése is tanúskodik, és a későbbi történések is) a koordináció nagyon szoros volt abban az értelemben, hogy a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalomnak volt egy koordinációs tanácsa, ami naponta ülésezett, és ebben a tanácsban a Független Magyar Kezdeményezés legalább két tagja az első pillanattól kezdve ott ült. Ez te voltál, aztán Grendel Lajos volt, Szigeti László, és amikor én hazajöttem, én is bekerültem ebbe a társaságba. Minden fontos politikai kérdésben nemcsak a véleményünket mondtuk el, hanem a döntéseknek is a részesei voltunk, még személyi kérdésekben is.

– *A koordinációs tanács az első időszakban ernyőszervezet volt, ott ültek a forradalom első szervezeteinek a képviselői, így került oda az FMK is.*

– Így van, a környezetvédők ott voltak, a diákok, a színészek ott voltak. Nem tudom, ez az időszak mennyi ideig tartott, azt tudom, hogy a diákoknak megvolt a saját önálló koordinációs tanácsuk is, és ha jól emlékszem Zuzana Mistríková volt akkor a vezetője ennek a diáktanácsnak, és aztán ő vett részt a későbbiek során a VPN koordinációs tanácsának a munkájában. De jelen voltak a környezetvédők is, emlékszem rá, hogy Mikuláš Huba vett részt folyamatosan, de a chartások is, Čarnogurský és Miroslav Kusý. Amikor aztán konszolidálódott a helyzet, a VPN is és egy rendes, erőltetett munkamenetet vett föl, akkor már nem egy ernyőszervezetként működött, kivételt csak mi képviseltünk, az FMK. A koordinációs tanács utolsó üléséig mi részt vettünk valamennyi ülésen. Fontos szerepe volt ebben a munkában Szigeti Lászlónak, aki most a Kalligram Kiadónak a tulajdonosa és igazgatója, aki először a mi képviselőnként került be a koordinációs tanácsába, de az ő szerepvállalása és szerepköre túllépte ezt, és önállóan és tőlünk függetlenül működött, és vett részt a VPN irányításában, de a csehországi OF-nek a munkájában is. A legfontosabb kérdés az volt, hogy most rendszerváltás lesz-e, vagy valamilyen rendszerkiigazítás, kozmetikázott szocializmus. Ez dőlt el akkor az első napokban. A szlovák rendszerváltók több-

sége azt gondolta, hogy itt csak rendszer kiigazításról van szó, és ezért is voltak gyakran meghökkenve azon, amikor mi azt mondtuk, hogy alkotmányos változásra van szükség. A legfontosabb kérdés pedig ennek kapcsán az volt, hogy hogyan megvalósítani ezt alkotmányos úton. És itt is a magyarországi példát követtük, hogy „önként” lemondattuk a nemzetgyűlések kommunista képviselőit, és Prágában az OF, Pozsonyban pedig a VPN és az FMK nevezte meg azokat a képviselőket, akiket kooptálni kellett a parlamentekbe. Hihetetlen volt számukra, hogy minden gyakorlati ellenállás nélkül történt meg a parlament lecserélése. Ennek a különlegessége a szlovákiai magyarok számára még az is volt, hogy akik ott voltunk a rendszerváltozás közepén sokunknak fel kellett adnunk az addigi előítéleteinket a szlovákokkal szemben. Korábban ugye az volt, hogy minden szlovák egyforma, a magyarokat utálják, és nem lehet velük együtt dolgozni, illetve nincs közös cselekvési lehetőség. Ekkor megéltük ennek az ellenkezőjét. És ebből a tapasztalatból alakult ki bennünk az a meggyőződés, hogy azokat a külön érdekeket, azokat a kisebbségi magyar érdekeket, amiket mi képviseltünk, meg lehet valósítani együtt a szlovákokkal, illetve hogy csak a szlovákokkal együtt lehet megvalósítani. Ebből alakult ki a Független Magyar Kezdeményezésnek, majd a Magyar Polgári Pártnak az alapvető politikai paradigmája, hogy a kisebbségi jogokat csak a többséggel együtt lehet megvalósítani alkotmányos úton, törvényes úton, és ehhez meg kell teremteni Szlovákiában a feltételeket. Persze senki sem volt vak és süket közülünk, tudtuk, hogy problémák adódhatnak, de azt is tudtuk, hogy nincs más megoldás. Ez vonatkozott a nyelvhasználatra, az oktatásra, a kultúrára, magára a politikai intézményrendszerre, a politikai mechanizmusra, arra, hogy a kisebbségi jogokat hogyan lehet gyakorolni, illetve a döntéseket milyen módon lehet meghozni egy jogállamban. (...) Ebben a szellemben született meg az FMK és a VPN első közös nyilatkozata a nemzeti kérdések rendezéséről, ami nagy elismerést váltott ki a szlovákiai magyarság körében, de Magyarországon is. A valósághoz hozzátartozik, hogy a közös nyilatkozatot közös cselekvési terv már nem követte. Követte a későbbiek során a politikai-parlamenti-kormányzati együttműködés, de az egyes konkrét politikai célok megvalósításánál már akadályokba ütköztünk. Nem kis szerepe volt ebben a későbbi belügyminiszternek Vladimír Mečiarnek, és ezt követően a VPN-en belüli válság kirobbanásának, amikor megalakult a HZDS. (...)

– *Még beszéljünk a kormány megalakulása körüli dolgokról. Eléggé köztudott, hogy hogyan voltak a kooptálások, hogyan kerültek oda az emberek, de azért te eléggé komolyan részt vettél a kormány kialakításában is. Voltak-e elképzelések, hogy melyek azok a posztok, amiket be kell tölteni és milyen programmal induljon a kormány.*

– Világos volt, 1989 decemberére világos volt, hogy nem tartható tovább a korábbi kormányzat, át kell alakítani mind a szövetségi, mind a nemzeti kormányokat. A kérdés az volt, hogy milyen módon kell ezt megtenni, hogy mi legyen a technikája és kik vegyenek részt az új kormányban. Az igazság az, hogy az a szlovákiai politikai reprezentáció, amelyik 1989. november 17-e után gyakorlatilag kezébe vette a tényleges hatalmat az országban, nem volt fölkészülve erre a kormányváltásra, a hatalom átvételére, sem programok nem voltak, sem személyek, akik erre készültek volna, vagy akiket fölkészítettek volna valahol. Így

Tóth Károly, Ján Langoš, František Mikloško, Peter Zajac és A. Nagy László egy FMK-VPN megbeszélésen (Fotó: Tóthpál Gyula)

alakult ki mind Szlovákia, mind Csehszlovákia vonatkozásában az a helyzet, hogy egy átmeneti kormányt kellett létrehozni a kormányzati tapasztalatokkal rendelkező volt kommunista miniszterekből és az új politikai mozgalmak képviselőiből, akik képesek voltak a választásokig az országot kormányozni. És egy ilyen felemás megoldás született mind a három kormányban. Az újonnan kialakított parlamentekben többséget kaptak ugyan a kooptált képviselők, de a kormányokba a régi kormánytagok is bekerültek, sőt komoly pozíciókban. Szlovákiában az új kormányelnök Milan Čič lett, aki azt megelőzően a kommunista kormányban igazságügyi miniszter volt. De volt kormányzati tapasztalata, megvolt a tekintélye jogászként, és együttműködési szándékot mutatott az új politikai erőkkel. Ugyanez vonatkozott a szlovák parlament akkori elnökére Rudolf Schusterára is, aki ugyan a kommunista pártnak a régi megbízható tagja volt, de együttműködött a rendszerváltó erőkkel mind a kooptálások során, mind pedig egyéb társadalmi kérdésekben. A Čič-kormányban úgy érvényesítettük az elképzeléseinket, hogy a kisebbségi ügyekért felelős miniszterelnök-helyettesi posztot betöltöttük, és a kulturális és az oktatási minisztériumban tartottuk fontosnak, hogy ott miniszterhelyettesi szinten legyen képviselőnk. Ennek megfelelően került Varga Sándor a miniszterelnök-helyettesi székbe, aki kisebbségi és egyéb ügyekkel volt megbízva. Az oktatás területére térnék ki részletesebben, kidolgoztuk az oktatásügyre vonatkozó elképzeléseinket az oktatási autonómia vonatko-

zásában, amely gyakorlatilag a bölcsőtől egészen az egyetemig terjedő tanulás lehetőségét biztosította, személyi kérdésekben is konkrét elképzeléseink voltak. És nem csak az oktatás egyes szintjei tekintetében, hanem tartalmi és módszertani kérdésekben is megfogalmaztuk az elképzeléseinket. És ezt megpróbáltuk már a kinevezése előtt a leendő oktatási miniszternél, Ladislav Kováčnál érvényesíteni. Sajnos, nem sikerült, a tervezetünk nagy ellenállást váltott ki a miniszternél, de az akkor hivatalba lépő belügyminiszternél, Vladimír Mečiarnál is, és hát a miniszterelnöknél is.

– *Hogyan zajlottak ezek a megbeszélések Ladislav Kováčcsal.*

– Megelőzték a politikai megbeszélések a Nyilvánosság az Erőszak Ellen vezetői, illetve a Független Magyar Kezdeményezés vezetői között. Mi kidolgoztuk az elképzeléseinket írásban, és ezt a VPN vezetőivel megbeszéltük - Zajaccal, Bútorával, nem jut eszembe a neve, volt egy egyetemi docens is, akivel egyeztetünk, s ott nem volt semmi különösebb ellenállás, de az óhaj az volt, hogy a leendő oktatásügyi miniszterrel is beszéljük meg. Számunkra meglepetés volt, hogy éppen a nagy becsben tartott, liberális elveket valló Ladislav Kováčnál komoly ellenállásba ütközött a dolog, éppen az előbb említett nemzeti félelmek, nemzeti túlérzékenység miatt, és ő szövetségesül hívta Vladimír Mečiar és Čičet. Čičről hadd mondjam el azért azt, hogy bennünk megvoltak a félelmek az ő személyét illetően a kormányelnöki kinevezése előtt is már, mert többen emlékeztünk arra, hogy Duray Miklós perében szakvéleményt írt az ügyről. Ő akkor a tudományos akadémia jogtudományi intézetének volt az igazgatója, és az ő szakvéleménye elmarasztaló volt Duray Miklóssal kapcsolatban. Ez az ember lett az átmeneti kormánynak az elnöke, de nem volt olyan befolyásunk, hogy ezt megakadályozzuk. Ugyanakkor Zászlós Gábor személyével kapcsolatban sikert értünk el.

– *Duray december elején hazajött, tekintettel arra, amit mondtál a korábbi kapcsolatokról, te hogy élted meg az ő hazatértét és az ő szerepvállalását?*

– Amikor a Független Magyar Kezdeményezés megalakult novemberben s aztán a későbbi napok során is kivétel nélkül valamennyien, akik az akkori vezetői voltunk a Független Magyar Kezdeményezésnek, egyöntetűen úgy gondoltuk, hogy ha hazajön Miklós, akkor ő lesz a Független Magyar Kezdeményezésnek a vezetője a korábbi szerepvállalásából eredően. Nem emlékszem, hogy bárkiben valami kétely merült volna fel ebben a kérdésben. Az első politikai megbeszélésektől kezdve őt javasoltuk a KC-ba, majd később a szövetségi miniszteri posztra, illetve kooptált képviselőnek. Vártuk, hogy megérkezzen Pozsonyba, és bekapcsolódjon azokba a forradalmi folyamatokba, amik akkor zajlottak. Azt ugyan főnntartással, de megértéssel kezeltem, hogy Miklós nem jött haza azonnal, hanem Budapesten állt meg, és elég hosszú ideig időzött ott. Ezt is megértettük, Amerikából jött haza, és hiányoztak a közvetlen élmények, tapasztalatok. Bizalmatlanság lehetett részéről, lehet, hogy attól tartott, ha hazajön akkor valami politikai retorziók következnek a személye ellen. Amikor arról volt szó, hogy a Čalfa-kormányba miniszterként fogják kinevezni, akkor ő Budapestről utazott egyenesen Prágába a kinevezésére. Úgy tudom, hogy a kinevezését előző éjsza-

ka Čalfa hiúsította meg, de nem tudom, nem volt-e szerepe ebben Ján Čarnogurskýnak is. Ezt én pontosan nem tudom. Miután kárvallottként visszajött Pozsonyba, akkor sem vett részt a folyamatokban, tartózkodóan viselkedett, nyilván ez a kudarca, hogy nem lett miniszter, azokat a korábbi tapasztalatait és előítéleteit erősítette fel, amelyek éltek benne korábról, hogy a magyarokkal szemben mindenki ugyanúgy cselekszik legyen az kommunista vagy demokrata, mint korábban. Abban az időszakban, de az azt megelőző korábbi időszakban sem politikai nézetkülönbségek közöttünk nem voltak, sem világnézeti, sem politikai, sem ideológiai. A probléma akkor kezdődött, amikor Miklós nem a rendszerváltó magyar politikai erőkkel kereste és erősítette meg a kapcsolatait, hanem a megbukott, megbuktatott rendszer magyar nemzetiségű politikusaival, közéleti embereivel. Ha te előbb, azt kérdezted tőlem, hogy én hogyan éltem meg Miklósnak a visszatérését, azt kell válaszolnom, hogy nagy reményekkel, de azt kell mondanom, hogy aztán nagy csalódás is következett be. Ő volt a kommunista rendszerrel való szembenállás szimbóluma több generáció szemében. Nem tudtam megmagyarázni magamnak, hogy az esetleges személyes csalódásán túl mi akadályozta meg őt abban, hogy ne lássa a fától az erdőt. Itt egy hatalmas társadalmi változás közepébe csöppent, azt hittem, ezt akarta mindig, és jelentős szerepe lehet neki is ebben. Ehelyett összeáll a „jó magyarokkal”, akik legtöbbször azon kívül, hogy „jó magyarok voltak”, a korábbi rendszernek a hű kiszolgálói is voltak önkormányzati, vállalati szinten, a Csemadokban vagy a Kommunista Pártban és az ŠtB-ben. Az a politikai mozgalom, amit Miklós hozott létre, az Együttélés tulajdonképpen ezekre a „jó magyarokra” alapozta a tevékenységét. A mi kettőnk viszonya tulajdonképpen ennek a tapasztalatnak a tükrében alakult a későbbiekben, 1990 tavaszától kezdve politikai ellenfelekké váltunk, mindenfajta kommunikáció megszűnt közöttünk.

– *És az MKDM?*

– Nekem is van saját tapasztalatom arról, hogy hogyan jött létre a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, milyen szerepet, milyen támogató és szervező szerepet vállalt ebben a Független Magyar Kezdeményezés. És ez 1990 késő tavaszáig tartott, amikor aztán a kampányban kialakult a politikai rivalizálás. Ez már egy alapvető politikai kérdés mentén zajlott, egy politikai paradigma mentén zajlott. A döntő nem az volt hogy kommunisták vagy nem kommunisták, vagy esetleg nem volt kommunisták. Volt kommunisták az MKDM-ben nem voltak. A politikai paradigma az arról szólt, hogyan érvényesíteni a szlovákiai magyarok érdekeit Csehszlovákiában. Azon a módon, ahogyan mi elkezdtük, hogy az új demokratikus erőkkel együttműködve megtalálni az érdekérvényesítés módjait, vagy pedig szembe szállva az új politikai hatalommal, külső, kizárólag ellenzéki nyomásgyakorlással és egyéb eszközök bevetésével kikényszeríteni az új politikai hatalomtól a sajátos kisebbségi jogokat. (...) Gyorsan hozzáteszem kitérként, annak ellenére hogy a mi együttműködésünk a 90-es évek elején csupán egy próbálkozás volt a szlovák rendszerváltó erőkkel, és lehet, csak mérsékelt sikereket hozott a szlovákiai magyarok számára (bár a földtörvény és egyéb emberjogi törvények ennél sokkal, de sokkal többről szólnak), a modell működőképesnek bizonyult, amit legalább három országban sikeresen érvényesítettek azóta. Egyik maga Szlovákia volt 1998-tól 2006-ig, ahol az MKP nyolc éven keresz-

tül segítette Szlovákiát európai országgá avanszálnia magát, bevinni a biztonsági rendszerekbe, megteremteni a társadalmi békét, gazdaságilag megerősíteni a szlovákiai magyar közösségeket és vállalkozókat. Ez az egyik próbatétele volt annak a modellnek, amit az FMK kialakított. A másik próbatétele volt még ezt megelőzően az RMDSZ-nek a kormányzati szerepvállalása, és aztán a Vajdaság, ahol a VMSZ, ha jól emlékszem, kétszer vett részt kormányzati munkában. (...)

– *Jött az első szabad választás. Milyen elképzelésekkel indult az FMK?*

– Az egyik fő kérdés a parlamenti képviseletnek a kialakítása volt a másik pedig a kormányalakítás. A parlamenti képviselet kialakítása során sikerült meggyőznünk a VPN-es partnereinket, hogy a Független Magyar Kezdeményezés jelentős befolyással és támogatottsággal rendelkezik Szlovákiában. Ellenőrizni ezt alig lehetett, mert a közvélemény-kutatások gyermekcipőben jártak, azt mérték akkoriban csupán hogy milyen a VPN-nek és a Kereszténydemokrata Mozgalomnak a támogatottsága. A listaállításnál a lakosság etnikai arányait fogadtattuk el. Ennek köszönhetően minden tizedik hely a Független Magyar Kezdeményezést illette a VPN listáján. Ennek köszönhetően ismét öt parlamenti képviselőnk lett Szlovákiában, és ha jól emlékszem, 5 parlamenti képviselőnk lett a prágai Szövetségi Gyűlésben is. Ami még hozzátartozott: a VPN-el megegyeztünk, hogy a szlovák parlamentben és a Szövetségi Gyűlés egyik kamarájában alelnöki tisztség illeti meg a Független Magyar Kezdeményezést. A szlovák parlamentben engem választottak meg a parlament alelnökének, és a Szövetségi Gyűlésben pedig később Világi Oszkárt választották meg. A kormányalakítás vonatkozásában pedig ismét a kormány alelnöki tisztsége volt az, amiben megegyeztünk, és egy miniszteri és két államtitkári poszt. Egyik volt a környezetvédelmi miniszterhelyettes, akkor még nem minisztériumként volt, hanem azt hiszem, bizottságnak hívták, Výbor vagy Rada pre životné prostredie, ide Miklós Lászlót javasoltuk, azután volt a mezőgazdasági minisztériumba egy miniszterhelyettesi poszt, ide Podstránsky Vladimírt jelöltük. A gond a miniszterelnök-helyettesi poszttal volt. Az FMK engem jelölt erre a posztra, és ekkor kezdődtek a gondok, mert a kijelölt miniszterelnök Vladimír Mečiar nem volt hajlandó ezt elfogadni. Nekem a megelőző időszakban folyamatos konfliktusaim voltak a VPN-ben Mečiarral, különböző részletkérdésekben, akár ezt a komáromi kihelyezett kormányülést is, de más kérdésekben is. A kijelölt miniszterelnök nem fogadta el a jelölésemet, Zászlóst fogadta volna el, és két vagy három napot késett is a kormány kinevezése emiatt, mert az FMK kötötte az ebet a karóhoz, hogy én legyek a miniszterelnök-helyettese. És az utolsó pillanatban, illetve az utolsó órákban azzal zsarolta meg az FMK-t Mečiar, hogy ha nem fogadjuk el az ő javaslatát, akkor maga fog kiválasztani, kijelölni miniszterelnök-helyettest függetlenül a politikai megegyezésektől. Ez a személy, akit ő választott magának Szabó Rezső lett volna. És akkor elfogadtuk a miniszterelnöknek az ultimátumát abban a tudatban, hogy a VPN vezetése nem állt mellénk. Így került sor Zászlós Gábor kinevezésére, én pedig a parlament alelnöke lettem. Az egyik előzménye ennek a mečiari ellenállásnak az volt, hogy maga a miniszterelnök kiválasztása is együttes folyamat volt a VPN és a Független Magyar Kezdeményezés között. Több személynek a neve is fölmerült. Ha jól emlékszem öt jelölt is volt, akik számtatásba jöttek az új miniszterelnöki posztra. Az egyikük Miroslav Kusý volt, a másik Ladislav Košťa, aki később igazságügyminiszter volt a mečiari kormányban, az-

tán egy kassai közigazdász, akinek a neve nem jut most az eszembe, negyedik volt Mečiar, és még valaki volt. A VPN sorra adta fel a saját jelöltjeit, s az utolsó körben ketten maradtak: Mečiar és Kusý. Mi az elejétől fogva Miroslav Kusýt támogattuk. Az utolsó döntés egy plenáris ülésen zajlott, ahova meghívták a VPN vidéki vezetőit is. Ezen a plenáris ülésen többed magammal képviseltem a Független Magyar Kezdeményezést, és történetesen Mečiar mellett ültem a plénumban. A VPN plénuma, amit egyébként Budaj vezetett, Mečiart választotta miniszterelnökkéjelöltnek. Én pedig fölálltam, és előadtam, hogy miért nem jó Mečiar, indokoltam is, meg azt is, hogy miért jó Miroslav Kusý, és hogy az FMK megvétőzza Mečiar-nak a kinevezését. De mivel nem voltak akkor még az ilyen helyzetekre játékszabályok, a VPN plénumának a döntése maradt érvényben. Most kitalálhatnék történetet arról, hogy miket mondott ott nekem Mečiar, közben vagy utána, de nem találok ki semmilyen történeteket, egyébként sem emlékszem a szavakra, amiket mondott. Viszont egy kép a mai napig is előttem van, amikor befejeztem az indoklásomat Mečiar mellettem ülve a szék karfáját ropogtatta, egy életerős ember volt Mečiar, és rendesen ropogott a karfa, és hát szitkozódott. Úgy gondolom, ez szerepet játszhatott abban, hogy megvétőzta a jelölésemet a miniszterelnök-helyettesi posztra. (...)

– *Térjünk ki még arra, hogy aztán elég nagy szereped volt a leváltásában is.*

– Négypárti kormány alakult, a VPN, KDH, DS és FMK volt a kormánynak a tagja. Viszont ott már voltak játékszabályok. Koalíciós szerződés volt, kialakítottuk a pártok közötti együttműködés mechanizmusait, és mind a kormánytagok, mind pedig a parlamenti képviselők munkáját a koalíciós tanács koordinálta időről időre, talán hetente. Rövidesen kiderült, hogy Mečiar a legitim módon működő VPN szerveinek a döntéseit nem veszi figyelembe, nem tájékoztat, önálló politikát folytat. Az akkori VPN-ben kialakította a saját csapatát, amelyben nem szerepeltek a VPN alapító tagjai, a VPN eszmeiségét meghatározó személyiségek, mint a Fedor Gál, Bútorá, Zajac, Tatár és a többiek, az elégedetlen és alulinformált vidékiekből kialakította a maga támogatóit. A koalíciós tanács ülésein fölmerültek a problémák és az elégedetlenség a kormányzati munkával. De mind a VPN-esek, mind a három másik párt képviselői toleránsak és türelmesek voltak a kormányzás megítélésében. Az elégedetlenkedők és a bírálók azok elsősorban mi voltunk. Fél év után sikerült meggyőzni a VPN és a KDH vezetőit, hogy hívjuk vissza Mečiart, mert ellenőrizhetetlen volt már a hatalma. Sikerült megszerezni Čarnogurskýnak és Gálnak a támogatását. A következő ülésen Gálnak kellett volna beterjeszteni a javaslatot, de ez nem történt meg, és akkor az FMK összehívott újból egy rendkívüli koalíciós tanácsot, ismét meghátrált a VPN és a KDH. Aztán én az FMK nevében kitérve a kormányzati munka részleteire mondtam az érveket, hogy mi az, amivel Mečiar megsértette a koalíciós szerződést, és azt mondtam, hogy miután elveszítette a mi bizalmunkat, az FMK javasolja, hogy mondjon le, és ha ezt nem teszi meg, akkor a koalíciós tanács hívja őt vissza. Ezt követően aztán a többiek is csatlakoztak. Hunčík Péter volt az, aki bejelentette Mečiar visszahívását a Szlovák Televíziónak. (...) Még az jutott az eszembe, hogy a nyelvtörvény elfogadásakor, az első nyelvtörvény elfogadásakor volt egy érdekes eset Mečiarral kapcsolatban, amiről nem tud mindenki. Akkor már nem tudtunk simán törvényeket elfogadni, mert megosztott

volt a VPN-nek a parlamenti képviselője, a KDH is megosztott volt a nyelvtörvény kérdésben. Tulajdonképpen a VPN-nek az egyik része meg a húszegynéhány magyar képviselő volt az, aki támogatta a koalíciós elképzelést, a többiek az utcai tüntetések nyomására egy ultraradikális nyelvtörvényt szerettek volna elfogadni. Mečiar a korábbi politikai megbeszélések során azt mondta, hogy neki miniszterelnökként tekintélye van, nem kell tartani semmitől, ő majd fölszólal a szavazás előtt, és mond egy dörgedelmes beszédet, és a parlament elfogadja az ún. kompromisszumos nyelvtörvényjavaslatot. Húzódott a tárgyalás, a szavazás az esti órákban volt, Mečiar pedig otthagya a tárgyalást azzal, hogy a Szlovák Televízióban kell szerepelnie egyenes adásban Markušsal. De úgy hagyta ott a parlament ülését, hogy nem szólalt föl. Amivel számoltunk, hogy a nagy tekintélyű miniszterelnök megtámogatja saját pártjának a javaslatát, ez nem következett be. Mečiar elindult a televízióba, de nem érkezett meg. A parlament épülete és az STV épülete közötti úton a kocsiban várta, hogy mi lesz a parlamenti szavazás eredménye. És hát ott tudta meg, hogy pár szavazattal, de sikerült az ún. kompromisszumos nyelvtörvényjavaslatot megszavazni, és csak aztán, ennek a tudatában ült be a televízióba, és verte el a port az akkor is már ultranacionalistának számító maticás elnökhöz, Markušon. Azért mondtam el ezt a történetet, hogy már az akkori Mečiarra is jellemző volt az, hogy az ilyen kockázatos ügyekben nem mert szerepet vállalni. De voltak más kockázatos ügyek is, valaki talán még emlékszik a megfutamodásaira kormányelnökként, fontos döntések előtt eltűnt egy hétre vagy pár napra, és nem lehetett sehol utolérni, valahol elbújt, és akkor nélküle kellett fontos és kényes kormányzati ügyeket eldönteni.

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

A. Nagy László Nagy Imre koporsójánál 1989. június 16-án

NÉMETH ILONA

18

1963. január 28., Dunaszerdahely. Illusztrátor, Munkácsy-díjas képzőművész. A dunaszerdahelyi magyar gimnáziumban érettségizett (1981), majd a budapesti Magyar Iparművészeti Főiskolán a könyvművészeti és tipográfia szakon végzett (1986). 2006-ban doktorált a Budapesti Képzőművészeti Egyetemen, ahol 2007-ben egyetemi docens lett. Több lap grafikai tervezője (Ifi, Irodalmi Szemle, Nap, Profil), 1987-ben az érsekújvári Stúdió érté kortárs művészeti társulás egyik alapítója volt. 1997 óta csak képzőművészettel foglalkozik. 2003-ban a budapesti Magyar Képzőművészeti Egyetemen intermédia szakán tanít, 2004-től a pozsonyi Képzőművészeti Főiskola tanára, 2008-tól az intermédia és multimédia szak docense, az „in műterem” vezetője.

– Kezdjük azzal hogy mikor születted, iskoláid, családi háttered.

– 1963. január 28-án születtem Dunaszerdahelyen, azóta is itt élek. Ide jártam a magyar iskolába, a Vajansky utcai magyar iskolába, ott tanított az anyu is. És aztán gimnáziumba is Szerdahelyre jártam. Aztán a gimnázium után mentem Budapestre tanulni, egy évet vártam az egyetem előtt.

– Te voltál előkészítőben Selmecebányán?

– Nem. Nem, mert úgy volt, hogy jelentkeztem előkészítőbe, és náluk volt tehetségvizsga, és a tehetségvizsgán nem mentem át az első évben, csak a második évben mentem át, de akkor már leérettségiztem, nem volt miért Selmecekre mennem. Kettőnket felvettek, de egyikünk se járt Selmece. Így kerültem Magyarországra.

– Családi háttered, esetleg az édesanyád, édesapád, a felmenőid.

– Az anyu biológia-földrajz szakos tanárnő volt.

– Ő Szerdahelyről származott?

NÉMETH ILONA

– Nem, Koložsnémáról származott, és az a generáció volt, akik szlovák alapiskolába jártak, és utána az elsők között volt, akik pedagógiai gimnáziumba jártak Pozsonyba, most volt az 50 éves érettségi találkozásuk. Ahogy befejezte, tanítani kezdett, visszament Ócsára. Ez az a nemzedék volt, a Dobos László mások, anyu volt például Dobos feleségének, Évának az esküvői tanúja. Tehát visszament Ócsára, és Nemesócsán lett akkor az iskolának az igazgatóhelyettese. Biztos nem az első évben, de egy-két éven belül. És közben jártak egyetemre vagy főiskolára estin, nem tudom. Azt is Pozsonyban fejezték be. Volt egy barát-nője, akivel együtt csinálták végig, ő Komáromba ment, anyu meg Ócsára, és amikor férjhez ment Ekecsen, Ekecsről jött Szerdahelyre. Az apu szintén ugyanez a nemzedék. Az anyu 1935-ben született, az apu meg 1931-ben. Indítatásuk teljesen más volt, az anyunak a családja az egy kereskedő család volt, tehát egyrészt református család, másrészt kereskedő, volt egy üzletük, meg egy kocsmájuk, amit aztán elvettek tőlük. Neki ez a családi háttere. Az apu egy egészen szegény családból származott. Az anyukája Mosonmagyaróvárról származott, egy nagyon értelmes érettségizett nő volt, ami abban az időben teljesen ritkaság volt, hogy nőként ilyen műveltséggel rendelkezzen, 1899-ban született. Az apja szabó volt, de nagyon nehezen éltek. Az apu nem tudott rendesen tanulni, annak ellenére, hogy jó képességű volt. Még annyira se, mint az anyu, aki sokakkal együtt 1945 után kisgyerekként magyar iskolából szlovák iskolába kényszerült, és a szlovák iskolában azt se tudta, hogy mit tanulnak. Apu 20 éves korában került középiskolába. Az volt a szerencséje hogy találkozott Pázmány Péterrel, nem a volt dunaszerdahelyi polgármesterrel, hanem annak az apjával, aki egész életében, a család barátja volt, és minden vasárnap délelőtt nálunk volt. Pontosan nem tudom, de Péter bácsinak sikerült visszakérülnie Komáromba tanítani a mezőgazdasági iskolába, és oda került aztán az apu is, 12-en jártak oda, mindenki idősebb volt, nekik volt a tanítójuk Pázmány Péter bácsi. De meghitt volt közöttük a viszony, hiszen tanítvány és tanár között alig volt különbség. Elvégezték, és aztán az apu onnan ment a Károly Egyetemre Prágába tanulni. Ott járt négy évet, el akarták vinni katonának, úgyhogy visszajött, és Nyitrán fejezte be az iskolát, ott diplomázott. Akkor már majdnem harminc éves volt. És az anyuval úgy jöttek össze, hogy mind a ketten ilyen SZM aktivisták voltak, és apu már JRD elnök volt Ekecsen, anyu meg nagyon aktív volt az ifjúsági mozgalomban, és ott találkoztak, és így házasodtak össze 1961-ben. Anyu akkor költözött Ekecsre, és akkor apunak a karrierje abszolút fölfelé ívelt szakmai, meg gondolom, pártvonalon is. Először JRD elnök volt, aztán az Okresná výrobná správa (Járási Gyártási Igazgatóság) vezetője, és onnan 1969-ben lett mezőgazdasági miniszterhelyettes Pozsonyban. És aztán ott volt egészen a 80-as évek közepéig. Majd a Slovosivo vezérigazgatója lett, ahol 1989 után megerősítve ott maradt, és onnan ment nyugdíjba.

– *Mi az a Slovosivo?*

– Ez szintén egy hatalmas országos mezőgazdasági vállalat volt, ahol nemesítés-sel meg különböző mezőgazdasággal összefüggő tevékenységgel foglalkoztak. De úgy, hogy állami birtokokat fogott össze. Volt benne külkereskedelmi rész is, meg nemesítés is. Végig itt laktunk Szerdahelyen, annak ellenére, hogy apu Pozsonyban dolgozott. Arra emlékszem, hogy reggel háromnegyed hétkor elment, és este

vagy hazajött, vagy nem. Nagyon sokat volt távol. Anyu volt az, aki állandóan itthon volt. És velünk lakott az apunak az anyja is. Néha visszament Ekecsre egy-egy hónapra, de igazából velünk lakott. Ez volt az egyik nagymama, aki velünk lakott, aztán később a másik is, ilyen többgenerációs család élt együtt.

– *Az anyagi hétértre milyen volt a családnak?*

– Megvolt minden, az apu biztosan jól keresett, de ezek a különbségek a szocializmus alatt nem voltak olyan nagyok. Elég nagy volt a családnak, akiket támogattunk. Úgyhogy nem volt semmifajta felhalmozás. Gyakorlatilag egy házat építettek föl, ami részben kölcsönből épült, és amit majdnem a nyugdíjas korukig fizették. A mai napig se jellemző a családra a pénzhalmozása. Vagy egyáltalán a pénznek a különösebb értékelése. Más értékek mentén voltunk nevelve, sz rintem a szüleim is, ezt egyébként a mai viszonyok között nem tartom helyesnek, de ez így volt, és valószínűleg, a gyerekeimnek én is ezt örökítettem át.

– *Mik voltak ezek az értékek?*

– Elsősorban közszolgálat, a közösség szolgálata. Az anyu tanárnő volt, imádta a gyerekeket és nagyon szeretett tanítani. Mindig ezt hallottam tőle. Az apu részéről meg teljesen, a klasszikus értelemben vett baloldali szakértelmiségi volt, aki az én olvasatomban teljes mértékben a népet szolgálta, aki adott esetben a szlovákiai magyarság volt, de ezzel együtt Szlovákiát is. Elhivatott volt a kisebbséggel és a mezőgazdasággal szemben. Én ezt főleg gyerekként így éltem meg. Ezek voltak az értékek otthon. Szolgálni másokat, mit tudom én, segíteni Dunaszerdahelyen a kultúrház építését, utakat építeni, segíteni a magyar JRD-eket, én ebben nőttem föl. És rengeteg ember megfordult nálunk. Az biztos, hogy meghatározza az embernek az önértékelését meg egyáltalán a hatalomhoz való viszonyát az, ha közelről ismeri, és természetes, hogy bárki megjelenhet nálatok, miniszterek, magasabb rangú emberek. Tehát ez volt az egyik oldal. Viszont a családból nézve, ahhoz hogy a családot érteni lehessen, nagyon-nagyon fontos a másik oldal is. Ez egy nyitott, plurális család volt, két állandó férfi volt, aki az én életemben meghatározó volt az apun kívül, az egyik volt az idősebb Pázmány Péter, a másik meg Szabó Rezső. Szabó Rezső az anyunak a bátyja, és Péter bácsi meg az apunak a barátja. És ezek olyan emberek voltak, akik hetente jelentek meg. Péter bácsi nálunk itta a vasárnap délelőtti kávéját, és soha nem titkolta a nézeteit. Tudjuk, hogy Pázmány Péter milyen családból származik, megvoltak a jobboldali nézetei, állandóan vitatkoztak az apuval, és az apu egyáltalán nem volt egy bigott baloldali, elég nyitott volt másfajta nézetekre, miközben abszolút meggyőződéses baloldali és kommunista maradt a mai napig is. Vagy szociáldemokrata, most inkább szociáldemokratának nevezném. De őt ez nem gátolta abban, hogy a Rezső bácsival, aki ugye 68 után teljesen félre lett állítva, mindentől meg lett fosztva, hogy ővele állandóan vitatkozzon, és Péter bácsival is. És ráadásul én ezeket a vitákat hallgattam. Nem tudom, miért ültem ott, de folyton ott ültem, biztos érdekelt. Számomra ez nagyon meghatározó volt. Ezeknek a nézeteknek a többszínűsége, ez a plurális világlátás abszolút jelen volt a családban. Apu akkor került a minisztériumba, amikor Rezső bácsit éppen félreállították, de az apu végig segítette Rezső bácsinak a családját.

A Pázmány családot is folyamatosan segítette, és az összes rokonunkat, ismerősünket segítette. Egy másik nagybácsim is félre lett állítva, a Szabó Gyula, akit kevésbé ismernek. De ő is mezőgazdasági vonalon dolgozott. Aztán később a Gyula bácsit visszavették a pártba, de a Rezső bácsit sohasem. Ő csak 89 után lett rehabilitálva. Közben volt négy gyereke, és a család is nagyon összetartó volt. Az apu, amennyire tudta, segítette őket, mint ahogy Dobost is. Amikor még nem volt házunk, volt egy hétvégi házunk Eperjesen, 11 éves voltam, mikor ezt eladták, de Dobos Lászlónak is volt ott egy hétvégi háza, meg Fónod Zoltánnak is. A Fónod szintén ekecsi, mint az apu. És ott rengeteg ember megfordult. Czine Mihály, aki havonta, de nyáron többször is megfordult ott, de mások is, akik a Dobosnak a köréhez tartoztak, és az apu azokkal tartotta a kapcsolatot. Nagy beszélgetések voltak. Azokon a beszélgetéseken mi gyerekeként részt vettünk. Innen tudom, hogy mennyire lényeges, amit nagyon fiatalon hall valaki. A világnézetemnek alakításában ez rettentően fontos volt, a többfajta nézőpont, amit a szüleim teljesen respektáltak. Aztán később mondta az apu, hogy be kellene lépnem a pártba, mert hogy a pártot belülről kell javítani, és aztán az apu rájött arra, hogy ahogy fölneveltek, az pontosan ellene fordult. Ahogy neveltek, az egy más világnézetet hozott létre ahhoz képest, amit ő szeretett volna. Mert neki a saját baloldali világnézetébe beleférték azok a nézőpontok, amit mások vallottak, és mindent olvasott is, elég nyitott volt ilyen szempontból. Viszont a nevelése máshova juttatott engem. Amikor felnőttem, akkor a legtávolabb az állt tőlem, hogy a pártba belépjek. Mint ahogy nem is léptem be soha.

– *Nem is kényszerítettek, nem volt valami kényszerítő erő a családon belül, hogy ilyen vonalasabb jövőt képzeljenek el számodra?*

– Abszolút nem, annak ellenére, hogy köztünk kiéleződött a viszony. Mit mondanak, az apuék, a minisztérium, dolgoztak a bősi a vízi erőműnek tervein. Amikor egyetemista lettem, a Duna Körnek alapító tagja voltam a 80-as évek legelején, és én teljesen ellene voltam az erőműnek. Az apu dühös volt - a szobájában ki voltak rakva a vízi erőmű tervei, a mezőgazdasági vonatkozások miatt dolgozott rajtuk abban az időben -, mert tudta, hogy én nem érthetek a vízi erőműhöz, mégis totálisan a másik oldalon állok, tehát nem szakmailag vitáztunk, hanem elvi hozzáállás konfliktusa volt közöttünk.

Ebben az időszakban, a gimnazista éveimben a számomra ugyanilyen meghatározó volt a Szigeti Lacinak a köre is.

– *Mit jelent az, hogy Szigeti Laci köre?*

– Hát azt, hogy amikor gimnazisták lettünk, elkezdtünk egy színjátszó csoportot csinálni. A kultúrház mellett kezdtünk. És volt ott egy Kálmán Sarolta nevű fiatal nő, aki segített minket a színjátszásban. Valószínű ez volt a feladata a kultúrházon belül. És ő hívta oda a Szigeti Lacit, ők ismerték egymást, barátok voltak. És a Laci abban az időben dramaturg volt. Eljött nekünk segíteni, és ott ragadt. Tulajdonképpen egy színjátszó csoportot hozott létre, egy olyan baráti kört, amiből aztán egy önképző kör jött létre.

– *Kik voltak még benne?*

– Világi Oszkár, Hrapka Tibor, aztán az Ág Tibor bácsinak a lánya, Ág Zsóka, aki aztán Magyarországra költözött, aztán a Mag Gyulának az unokahúga, Mag Ildikó, aki Nyitráról jött, Cséfalvay Ingrid, aki később az unokatestvérem, Béla felesége lett, Ravasz Marián, aki a férjem lett.

– *Ez évekig tartott?*

– Igen, aztan átalakult, ezt nem tudom pontosan megmondani, azóta is valamilyen szinten megmaradt. Ez nagyon érdekes, mert amikor én elmentem egyetemre Budapestre, és ott elkezdtem járni Szörényi Lászlóhoz az Eötvös Kollégiumba, amely 20. századi magyar irodalommal foglalkozott. Ezt az önképző formát elhoztam Szerdahelyre. Szigeti Lacinál találkoztunk, megbeszéltük, hogy a héten mit fogunk olvasni, pl. Krúdyt, aztán elemeztük, tehát ez így folyamatosan ment. A színháztársaság kiveszett belőle, de ez a csoport egyben maradt. Azért mondtam, hogy a Lacinak a köre, mert magunk alakultunk, a Laci foglalkozott velünk hosszú években keresztül, a Jókai Napokra jártunk, beszélgettünk róla, tulajdonképpen a gimnazista évek végig erről szóltak. A Lacin keresztül megismertük a szlovákiai magyar írókat, mert nagyon sokan laktak itt Szerdahelyen. Aztán az a cso-

Eugen Gindl, Németh Ilona és Karsay Katalin a *Nap* első számának nyomtatásakor (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

port leszűkült, azok, akik valamilyen módon a művészettel foglalkoztak, azok maradtak, de az Oszkár, a Tibor, Nagy Adri, a Marián, én, Ág Zsóka, meg az Ildikó eléggé összetartottunk. És a Szigeti meg Bodnár Gyula elkezdte közölni a rajzaimat az *Új Szóban*. Érdekes, ahogy ezek az emberek, akik olyan 40 év körüliek lehettek, vagy 33 fölött, mennyire befogadtak bennünket, a Tóth Laci, a Barak, a Mészáros Karcsi, Bereck Jóska, a Szigeti, a Bodnár, Varga Imre, Kulcsár Feri az egész irodalmi társaság. Ez nagy hatással volt ránk abban az időben.

– *A tehetségedet mikor fedezted föl? Mikortól kezdted el rajzolni, alkotni.*

– Rajzolni mindig, és valamit csinálni mindig. A babaruha varrással kezdődött. Ez olyan kettősség volt, mert rengeteg sok mindent csináltam. Volt egy ilyen bábjátszó körünk, az első Duna Menti Tavaszt mi nyertük meg a bábszínházzal. Százszorszép Bábszínház volt a neve. Mindenfélét csináltam, nemcsak rajzoltam. A gimnazista évek alatt jártam rajziskolába, aztán Nyitrán jártam a Kiss Sándorhoz. Az utolsó két évben már tudatosan készültem a felvételire, és közben ezeket a tollrajzokat csináltam, amiből nagyon sokat leközltek. Ilyen szempontból elég szerencsém volt a Lacival, hogy ő ezeket nyilvánosságra hozta, és nem a fióknak rajzoltam elég fiatalon, de ennek lehet hátránya is, de én inkább az előnyét láttam akkor, amikor ezek megjelentek.

– *És akkor Budapest. Azt mondtad, hogy nem szakadt meg a kapcsolat Budapest és Szerdahely között.*

– Igen, de ez úgy volt, hogy nem Pestre akartam menni eredetileg, hanem Lengyelországba, csak akkor volt a Szolidaritás, és nem engedtek Lengyelországba plakáttervezésre. Maradt Budapest vagy Leningrád. És akkor Budapestet választottam. De ez kiváló hely volt olyan szempontból, hogy abszolút nyitott volt. Amikor elmentem, akkor a kört, igen, itt hagytam, de a folyamatos kapcsolat megmaradt. Hunčík Péter mondta nekem akkor, ide figyelj, haza ne gyere Magyarországról, menjél el, és soha vissza ne gyere. Egyszerűen nem értettem, hogy mit mond. Ő már tapasztaltabb volt, akkor már látta azt, amit most már én is látok, ezt ő már akkor teljesen világosan látta. Arra gondolok, hogy más országban, főleg abban az időben más, ott több lehetőség volt, mint az akkori keleti blokkban. Magyarország abban az időben mindenképp szabadabb országnak volt mondható, mint Csehszlovákia. Ő azt mondta, hogy nem szabad ide visszajönni. De annyira erős volt az itteni közeg egyébként, hogy minden héten hazajártam.

– *Egyébként ott milyen tanítód voltak? Szakmailag is meg emberileg is.*

– Kiválóak. Ez nagyon érdekesen alakult, mert ugye én itt képzőművészettel foglalkoztam, viszont ott csak iparművészetire lehetett menni. Tehát oda mentem. És ott a szemlélet annyira ipari szemlélet volt, tehát ez a szolgáltatási szemlélet, hogy ott a képzőművészetet lenézték. Annak az egyetemnek akkor az volt a szellemisége, lehet, hogy ez túlzás, de akkor úgy éreztem, hogy a művészet az abszolút hiábavaló, az a fontos, ami használható valamire. Ez annyira erősen megvolt, hogy bár én képzőművészként mentem oda, az egész budapesti tartózkodásom alatt soha nem léptem át a képzőművészeti akadémia küszöbét. Nem

néztem meg, hogy mit csinálnak. Visszamenőleg fölfoghatatlan a számomra, de egyszerűen nem mentem oda az öt év alatt. Nem néztem meg egy kiállításukat, másrészt pedig állandóan kiállításokra jártam. De az is hozzátartozik, hogy rettentően sokat voltunk bent az egyetemen, reggel kilenctől este kilencig. A beiratkozáskor átjelentkeztem grafikára, ami nagy szerencse volt, mert a többi szlovákiai textil szakra jart. Abból a szempontból is szerencsém volt, hogy volt egy Gergely nevű rektor, aki pont akkor jött, amikor én odakerültem, és reformot vezetett be az egyetemen, és pont az utolsó évfolyam voltunk, akik nem estünk bele a reformba. Azért szerencse, mert egyrészt az első évfolyam mindig problematikus, nem tisztázottak még a körülmények, másrészt a reformjába az is beletartozott, hogy az összes híres tanárt elküldte. Abban az időbe a tipográfia szak az egyik legjobb szak volt, és olyan emberek tanítottak ott, mint a Szántó Tibor, aki a Helikon Kiadónak volt az igazgatója aki akkor már hetven valahány éves volt, de egy fantasztikus személyiség volt. Ott volt a Kass János, aki nagyon híres grafikus, aki akkor már szintén 60 év körüli volt. Ő tanította a könyvillusztrációt. Akkor a Hajmann György, aki az egész tipográfiának az atyja, Zigány Edit, aki az akkori Móra Könyvkiadónak volt a műszaki igazgatója. A Háromszéki Pál, aki a békéscsabai nyomdát vezette, és ők csinálták Magyarországon a legszebb kiadványokat. Ezek az emberek teljesen megszállottak voltak. Baska György, aki Szlovákiából származik, és ő volt a rajztanárom például. Ott abszolút nagyon jó szemléletű tanárok voltak. Erneyi Sándor, aki alkalmazott grafikát tanított. Politikával egyébként nem foglalkoztak. Politikával viszont a Tamás Pál foglalkozott, aki szociológiát tanított. Ő is nagyon jó volt. Bejött, és azt mondta, most ezt hagyjuk, és beszéljünk 56-ról. Ő volt az egyetlen, aki végig három évig tanított bennünket, amolyan politikai kurzust tartott nekünk a Szolidaritásról, megnéztük a Vajdának a filmjeit, függetlenül attól, hogy ki volt a tanrendben, ő tanította a magáét.

– *Csehország, Lengyelország? Nem jártál ott abban az időben?*

– Lengyelországban nem, ott csak az elmúlt időben voltam először, a lengyelekkel nem volt kapcsolatom egyáltalán csak a kultúrán keresztül. Csehországba rengeteget voltam. Egyrészt hogy a csehszlovák kultúra annyira össze volt fonódva, és annyi mindent olvastunk a cseh irodalomból is, amit persze magyarul olvastunk. Egyrészt az irodalom miatt, másrészt a képzőművészet miatt, ami nagyon híres volt, és a színház miatt is. Brűnnbe is meg Prágába is sokat jártunk. Sokkal többet jártunk annak idején, mint most.

– *Te valamikor a 80-as évek második felében jöttél haza.*

– Egészen pontosan 85-ben jöttem haza, akkor voltam ötödéves, és férjhez mentem, és Ábellel, az első fiammal voltam terhes, azért jöttem haza, és a diplomamunkát már itthon csináltam. 86 januárjában született. 86 januárjától voltam itthon. Aztán már volt munkahelyem a Madách Könyvkiadóban Dobos Lászlónál, aki az apu barátja volt. Oda terveztem könyveket. Szóval az egész főiskola alatt dolgoztam, nem szüntek meg a kapcsolataim. Folyamatosan csináltam a Nőnek a gyerekvatát Kocsis Arankával. Éveken keresztül minden héten ilusztráltam. Azzal foglalkoztam, és akkor az Új Szóba is csináltam valamiket, ezt

folyamatosan csináltam. Ja, és még közben kezdtem csinálni az *Irodalmi Szemlét*. Azt csináltuk két évig Juhász R. Józseffel, Rökkóval csináltuk, olyan képzőművészeket mutattunk be, akik be voltak tiltva: Tóth Dezsőt, Gayort, Maurer Dórát, Jovánovics Györgyöt. Az Iródiát is csináltuk, ott is dolgoztam, ez lehet, hogy már a főiskola után volt. Ez mind akkor volt, mikor még nagyon kicsi volt a gyerekeim. Akkor kellett hogy legyen. Mert aztán az *Irodalmi Szemlében* hivatalosan is dolgoztam. Az Iródiába folyamatosan jártunk, egyrészt mert ismertük azokat, akik csinálták az Iródiát, másrészt meg a képzőművészet kötődött hozzá. A képzőművészeti dolgokat, ami az Iródiának kellett, azt részben én csináltam. Az utolsó Iródia-találkozó, egy képzőművészeti kiállítás, az Csicsón volt.

– *Ezt mondjad el.*

– Én a Csicsóra már nem jutottam el. Akkor már be volt tiltva az Iródia, mikor a csicsói találkozóknak kellett volna lennie, ott volt a Nagy Géza, aki képzőművészként ott a kastélyban a fölújításokat csinálta a saját szakállára, és ez a találkozó oda volt meghirdetve. A találkozót én is szerveztem, de aznap kivonultak a rendőrök, és akik ott voltak, szóltak azoknak, akik jöttek volna, hogy ne jöjjenek. Úgy tudom, mi elindultunk, de nem tudom, hogy megérkeztünk-e a faluba vagy sem. Csak azt tudom, hogy az a találkozó ott már nem jött létre.

–*Térjünk rá az Stúdió értére, Rökkóval hogyan ismerkedtél meg?*

– Szerintem az Iródián ismerkedtünk össze. Ez olyan 86-ban lehetett, mikor már az Ábel megszületett, és itt voltam Szlovákiában. Az idősebb írókkal voltunk kapcsolatban, és ő rajtuk keresztül ismertük meg aztán a fiatalabbakat. És akkor Rökkóval, Mészáros Ottóval és másokkal 87-ben alapítottuk a Stúdió érté. Az elég gyorsan kiderült, hogy hasonló dolgok érdekelnek bennünket. Mert az irodalomban a Rökkó egy egészen meghatározható szerepet képviselt. Vizuális költeményekkel, performansszal próbálkozott, viszont nem volt semmilyen fóruma, ahol bemutatkozhatott volna. Meghalt a Dúdor István. Dúdort nagyon jól ismertem, mert amikor jártam haza Pestről Komáromon keresztül, ő mindig bent ült az Európa Kávéházban. Amikor jöttem haza, átsétáltam a hídon, bementem az Európába, ott ült a Dúdor, beszélgettem vele két órát, és utána hazajöttem. Ez ilyen rendszeres kapcsolat volt. És amikor Dúdort meggyilkolták, akkor az egy nagyon erős élmény volt az én számomra. Hogy valakit egy szemétkukával Tornalján a parkban agyonvernek, felfoghatatlan volt számomra. Képzőművészettel én akkor nem foglalkoztam, a szabad képzőművészetet abbahagytam teljesen. És amikor visszajöttem a főiskoláról 85 után akkor tulajdonképpen szültem és utána nem tudtam, mi lesz, nem tudtam elképzelni. És amikor a Dúdor meghalt, és meghallottam, hogy szétverték a fejét azzal a kukával, akkor festettem az első képemet. Öt év után, én úgy éreztem, hogy a Dúdornak a „spirituális ereje átszállt belém”. Így éreztem. És akkor nekiálltam festeni, az a kép a Kortárs Magyar Galériában van Dunaszerdahelyen, nekik ajándékoztam. Azon egy ilyen nagy portré van, az egy ilyen nagyobb méretű kép, amin a Dúdor feje van, egy ilyen ordító fej, és a vér az piros lepkék formájában szétfröccsen. Ez volt az első képem, és tulajdonképpen egy gátat szabadított fel bennem ez a pillanat, mert utána elkezdtem festeni, és évekig festettem, 87-től 90-ig rengeteg

képet. Egy csomó dolgot kifestettem magamból, és az volt a legjobb benne, hogy abszolút mindenféle szándék nélkül csináltam. Igazából az volt a kezdete annak, hogy képzőművésszé kezdtem válni vagy valami ilyesmivé. Mert az az időszak abszolút erről szólt, a kisgyerek mellett a kétszobás lakásban ott festettem negyven képet. Amikor Dúdor meghalt, a Rökkóval foglalkoztunk a mail-arttal is. Ezt a Rökkó hozta be az életembe. Rökkó benne volt olyan művészeti aktivitásokban is, amit én egyáltalán nem ismertem. Az egyik ilyen volt a mail-art. Abszolút adekvátnak tűnt, hogy a Dúdornak a tiszteletére csinálunk egy Dúdor mail-artot. Az *Új Szónak* a hátoldalából, ahol ott volt Dúdor halálhíre, készítettünk egy felhívólevelet, amit szétküldtünk képzőművészeknek, ők beküldték a mail-artot, és ebből lett egy kiállítás egy abszurd helyen, Marcelházán Soóky Lacinál a kultúrházban, ahol Rökkóval három napon keresztül éjjel-nappal csináltuk ezt a kiállítást. Ha most azt mondanák nekem, hogy menjek el Marcelházára a kultúrházba, ahol éjszakákra becsuktak a Rökkóval, és ott dolgoztunk, nem biztos, hogy neki állnék. Akkor viszont azt csináltunk, és szerintem, kiváló kiállítás volt, nem beszélve arról, hogy az egész padlót fölfestettük kézzel csíkosra, és az emberek mikor bejöttek, azt szétkenték a cipőikkel. Ilyenekkel foglalkoztunk. Ebből aztán csináltunk katalógust is. Mert előtte Rökkó csinálta a Kassák Mail-artot, ahhoz nekem nem volt közöm. Annak ellenére, hogy nem járt művészeti egyetemre, elég szerteágazó művészeti kapcsolatrendszere volt a művészet ún. nem hivatalos részében. Mi nagyon sok mindent csináltunk együtt. És aztán 87-ben kezdtünk gondolkodni a Stúdió értén. Ott nemcsak ketten voltunk, ott volt Simon Attila, Mészáros Ottó, Rónay Péter és Gály Tamara is. Megalapítottuk együtt a Stúdió értét, de igazából hárman dolgoztunk a Mészáros Ottó, a Rökkó meg én. És aztán ez ment 20 éven keresztül, amiből 10 évet húztunk le együtt.

– *Ilyen teljesen steril képzőművészként, iparművészként a közéletbe hogyan tudtál mégis bekapcsolódni?*

– Eleve volt egy indíttatás, valamifajta olyan igény, hogy az ember alakítsa a dolgokat maga körül. Ez a már említett családi indíttatás. Aztán pedig az a különállás, ami a hivatalos állásponttal szembe helyezkedett. Egyrészt volt az íróknak a köre, akik annak ellenére, hogy esetleg párttagok voltak, nem mindenki, de a többség, mégis rendszerellenesek voltak. És volt egy magyarországi hangulat, egy ilyen közhangulat, hogy ha nem jött a 7-es busz, akkor az a kurva oroszok miatt nem jött. Nálunk a rendszerellenesség nem jelentett föltétlenül oroszellenességet. Magyarországon egyszerűen mindenben jelen volt, a pohár arrébb tételében, a fagyalt megvásárlásában, egyszerűen mindenben benne volt. Tehát ez volt az egyik része. A másik meg ugye ez az Iródia, és a Dialógus, Erdélyi Miklósnak a fia alapította, Erdélyi Dániel. És a Duna Kör Varga Jánossal, akihez Pilisborosjenőre jártunk Szerintem, kerestem ezeket, és így is még nagyon sok mindenből kimaradtam. Tudom, hogy pl. a művészetnek is az akkori undergrand vonalából totálisan kimaradtam, mert nem tudtunk róla. Amiről tudtam, abba beleszálltam.

– *De nem is volt probléma az ilyen közösségszolgálat, közéleti szerepvállalás, akkor ez különösebben nem okozott gondot egy képzőművésznek vagy egy írónak.*

Tüntetőök Dunaszerdahelyen (Fotó: Fogas Ferenc)

– Milyen szempontból gondolod?

– *Erkölcsei vagy magatartás szempontjából. Manapság az a jellemző, ha valaki képzőművész vagy írodalmár lesz, távol tartja magát mindenfajta közéleti szerepléstől.*

– Ez jellemző? Ezt nem érzem különben így. Úgy látom, hogy a képzőművészeknek vagy művészeknek a jelentős része nem tartja magát távol a politikától. Azért megszólalnak különböző események kapcsán. Nem gondolom, hogy a többség apolitikus lenne.

– *Akkor másképpen kérdezem. A 80-as évek végén te mennyire tudtad, hogy közéleti, esetleg politikai szerepet vállalsz?*

– Semennyire.

– *Nem tudatosodott ez benned?*

– Szerintem nem, bár próbálták tudatosítani pl. a Stúdió érté-nek az első vagy a második fesztiválján, amikor már be voltunk tiltva szintén, akkor már ezt nem lehetett nem tudatosítani.

– *Mit jelentett a betiltás?*

– Az azt jelentette, hogy a fesztivált betiltották. Úgy döntöttünk a Rökkóval, hogy ennek ellenére megtartjuk. Az úgy volt, hogy Rökkót felhívták, kaptunk egy hivatalos értesítést, hogy ezt a fesztivált nem lehet megtartani. És akkor leültünk, és azon gondolkodtunk, hogy most mi történhet, ha megtartjuk. S úgy döntöttünk, hogy most ezt kipróbáljuk. És meglátjuk, hogy mi az, amit nem lehet megtartani, hogyan nem lehet valamit megtartani. Az igaz, hogy abban az időben mi már más generáció voltunk, és nem voltunk beijedve egyáltalán, kerestük a cselekvés határait, ami egészen más volt, mint a korábbi generációknál. Azt gondoltuk, hogy meglátjuk, majd ha elvisznek, hát elvisznek, a korábbi értelmiségben benne élt a gát, amit a korábbi keményebb idők alakítottak ki, meg az önmaguk által kreált mítosz, hogy meddig lehet elmenni, mit nem lehet, mit nem szabad. Én tudtam azt hogy a Rezső bácsit rendszeresen bevitték, vagy hogy a Szigetet be szokták vinni, hogy a Durayval ez meg az történt. Ezt lehetett tudni. Viszont nem volt személyes tapasztalatunk ezzel. És a Stúdió ertében is csak annyi történt, hogy a kiadványokat elkobozták. De az, hogy olyan atrocitások értek volna bennünket, hogy mondjuk egzisztenciálisan ellehetítettek volna, nem fordult elő. Egyébként sem volt egzisztenciánk...

– *A Stúdió érté nemcsak az újvári közegben, hanem úgy általában Szlovákiában meg hát Közép-Európában is komoly szerepet játszott.*

– Igen. De ez folyamatosan alakult ki, mert ez amolyan „népművelő” szándékkal született, azzal, hogy a művészetnek olyan ágait, amiről egyáltalán fogalma sem volt a közönségnek, be kell mutatni... Azzal kezdtük, hogy ki kell nevelnünk a közönségünket. A közönségnevelés az úgy zajlott, hogy jártunk városról városra, mint a vándorzenészek, vándorcirkuszosok, és a klubokban bemutattunk bizonyos előadásokat, hívtunk külföldről performereket, zenészeket, és ezekhez közönséget szerveztünk. És amikor már sok fellépésünk volt, meg közönségünk, akkor próbálkoztunk a fesztivál megszervezésével. Ez egy év alatt lezajlott. Népműveléssel kezdődött, aztán azzal folytatódott, hogy összehozzuk a szlovákokat, cseheket a magyarokkal, és aztán ez volt tágitva folyamatosan egészen addig, hogy a 10. fesztivál már Csehországban, Magyarországon és Szlovákiában zajlott rengeteg ország művészeinek a részvételével.

– *Miből finanszíroztátok mindezt?*

– Koldulásból. Különböző JRD-kbe mentünk a Rökkóval, és mondtuk, hogy 2000 korona, 1000 korona, 5000 korona kellene, és így össze lett lejmolva, és ez független volt az államtól hosszú ideig. Aztán később alapítványi támogatásokat kapott. És maga a város Érsekújvár is kis mértékben támogatta.

– *És a szervezetek adtak?*

– Adtak, azért, mert akkor már szokás volt a művészeket támogatni. Valamilyen romantikus érzésből, másból nem tudom elképzelni. Pl. olyan is volt, a Pisch, aki a tejfalui szervezetnek volt a vezetője, odaszólt a járási pártbizottságra,

hogy államellenes tevékenységre kértünk pénzt. De egyébként adott. Ez is érdekes volt.

– *Aláírásgyűjtések, Jogvédő Bizottság. Ezekkel te mennyire voltál kapcsolatban. Mennyire emlékszel ezekre.*

– Amikor a Jogvédő Bizottságnak a levelei volt, akkor még nagyon fiatalok voltunk. Akkor én Pesten voltam. Tudtunk róla, tudtunk a Durayról, nagyon tiszteltük őt abban az időben. Végül is a bizottság eléggé zárt volt, nem lehetett csak úgy bekapcsolódni.

– *Inkább a romániai falurombolásra gondolok, a romániai falurombolás kapcsán volt aláírásgyűjtés, aztán a Néhány mondat stb.*

– Ebben részt vettünk, amennyire tudtunk. Gyűjtöttünk az aláírásokat. 89-ben még nem lehetett tudni, hogy mi lesz. Nem lehetett tudni szeptemberben, hogy mi lesz novemberben. Abszolút semmi jele nem volt semminek. Ellenzéki szervezkedés volt, felmerült az igény bennem is, hogy tevékenyen részt vegyek olyan munkában, ami a politikai álláspontunknak hangot tud adni, és kiállást biztosít. Közös gondolkodás volt arról, hogy hogyan legyen, mi legyen, az ellenzéket hogyan lehetne összefogni Magyarországon és Csehországban. A szlovákok hasonló szervezkedéséről nem sokat tudtam abban az időben, hiszen előtte öt évig Magyarországon éltem. Amivel kapcsolatba kerültem, a szlovákiai magyar rész volt. A te, Öllös László, Sándor Nóra, Németh Zsuzsa által kifejtett aktivitások ismertebbek voltak a számomra, mint a szlovákoké. Ez a csoport is a csehekre és a magyarokra kötődött. Mi a Rökkóval inkább ebbe az irányba próbáltunk szerveződni abban az időben. Az idősebb írógeneráció, nem tudom, mennyire lehetett szervezett. Úgy éreztem, lehet a generációs közelség miatt is, hogy ez az a csoport, az ahova tartozni szeretnék. Más műveltségük is volt, főleg írók voltak, a képzőművészek viszont, igazad van, majdnem teljesen kimaradtak. És a ti (Tóth Károly és köre - a szerk. megj.) részletekről adott volt egy másfajta politológiai, közgazdasági műveltség. Azt tudom, hogy honnan ismerünk meg benneteket, a Hodossy Gyulával csináltunk ilyen klubesteket itt a szerdahelyi kultúrháznak a pincéjében, ott lent voltak ilyen értelmiségi találkozók, és előadások. És emlékszem, először ott láttam a Németh Zsuzsát. És jöttetek ti is, ilyen hosszú pulóveres értelmiségi fiatalok, és előadásokat tartottak különböző témákban. Szerintem, mi onnan ismerjük egymást. Öllös Lacival egyébként szinte napi kapcsolatban voltam 1986 és 89 között, amikor a Csallóközi Múzeumban dolgozott Dunaszerdahelyen, én meg a diplomamunkámon dolgoztam Szerdahelyen. (...)

– *November 18-án volt a Tóth Lajos születésnapja, meg ez a Szlovákiai magyar értelmiségi lét című konferencia. Te hogy kerültél oda. Hogyan emlékszel erre?*

– Szerintem teljesen logikusan kerültem oda, mert akkorra már annyi mindenben voltunk benne.

– *Ki hívott oda?*

– Szerintem a Lajos. Biztosan rajtatok keresztül.

– *Tudtat, hogy hova jössz?*

– Persze. Én azért mentem. Miután már előtte voltak mindenféle megbeszélések ennek az egész ún. ellenzéki létnek a szervezetségével kapcsolatban. Nyilvánosságra hozni másfajta nézeteket. Ez erről szólt. én szerintem, ez a különböző csatornákon történő szerveződés jutott oda, hogy ott meg fog alakulni valami. Azért mentünk oda.

– *Tudtat, hogy ez valamiféle politikai mozgalomként fog megalakulni?*

– Szerintem, azt senki sem tudta. Lehet hogy valakik tudták. Én azt gondolom, hogy inkább azért mentünk oda, hogy ennek a formáit tisztázzuk. Mik azok a lehetőségek, amit mi tudunk csinálni. Az egyik oka az volt, legalábbis én úgy emlékszem, hogy azokhoz a meglévő struktúrákhoz valamifajta struktúraként tudjunk csatlakozni. Úgy, ahogy a szlovák ellenzéki mozgalom és a cseh és a magyar. Úgy emlékszem, ahhoz akartunk csatlakozni nem személyenként, hanem valami szervezett formában. Nem konkrétan a rendszer megdöntésére alakult, hanem azért, hogy a különvéleménynek valamilyen fóruma legyen.

– *És hozzánk hogyan kerültél?*

– Akkor este? Én úgy emlékszem hogy a Lajosnak a születésnapja meg volt szervezve, és ez apropót szolgáltatott erre a találkozóra. Az emberek tudták, hogy aztán hová menjenek, én a Rokkóval mentem át.

– *Kire emlékszel még ki volt ott?*

– Akire emlékszem, az a Juhász R. József, Tóth Laci, Filep Tamás, Barak László, Szigeti Laci, Hunčík, te a Nórával, Öllös Laci, Németh Zsuzsa. Aztán emlékszem a Bába Ivánra, A. Nagy Lacira, akit életemben akkor láttam először. Úgy emlékszem ő találta ki a Független Magyar Kezdeményezés nevet, más elnevezések is felmerültek, erre azért emlékszem, mert egy másik variáció közelebb állt hozzám, de az FMK lett megszavazva.

– *Hogyan mentél haza? Ott azért kiderült hogy Prágában van a tüntetés, neked volt valami elképzelésed, hogy itt valami komoly dolog kezdődik?*

– Én ezt nem tudom. Csak arra emlékszem, hogy Prágában kezdődött az egész és nagyon gyorsan átment Pozsonyba. És csak arra emlékszem, hogy Pozsonyban elkezdtek az egyetemisták tüntetni a Hviezdoslav téren, Popovič, aki később karrier lett, volt az első szónok, és hogy ahhoz csatlakoztunk. Jártunk föl naponta tüntetni Pozsonyba. És aztán kezdtük helyben is megalakítani ugyanezt.

– *És Szerdahelyen ez mit jelentett?*

– Szerdahelyen a legelső nagygyűlésnek a szervezését mi csináltuk a Návrátil Lubošsal, Ravasz Mariánnal, Czibula Csabával, Barak Lacival, erre emlékszem. Tehát megalakult a szerdahelyi FMK, azok voltak benne, akik gyakorlatilag Sely-

lyén is voltak. És megalakult a VPN, azt meg az szerdahelyi szlovákok csinálták, Luboš Navrátil, Banič, Dáša Šipulová, Rastó Baluška, azokat meg a gimiből ismertük. A szlovák meg a magyar gimnázium egy épületben volt. Nem igazán barátkoztunk, de tudtunk egymásról, mert volt kapcsolatunk egymással. Nekik is volt egy ilyen értelmiségi körük Szerdahelyen. Aztán ez a kettő úgy együtt működve szervezte a tüntetéseket. Aztán már gyors egymásutánban jöttek az események. Folyamatosak voltak a nagygyűlések, a váltások a városházán, akkor a különböző cégekben. Marián, a férjem Varsányi Lacival, Bachman Lacival és bizonyára másokkal az Ister bútorgyárban megalakították a forradalmi bizottságot, és ezeknek a cégeknek a képviselői különböző helyeken szerveződtek, mindig kineveztek egy képviselőt, akik jöttek ezekre a találkozókra. Például emlékszem Tarr Miklóstra, aki szinten valamelyik gyárból jött, és aktívan részt vett a változásokban. Úgy emlékszem, december elején a gyári munkások is nagy létszámban jöttek a kultúrház előtti térre tüntetni. Egyébként az FMK első és második embőlémáját is én készítettem.

– *A családotod hogy élte ezt meg?*

– Hát az egy nagy konfliktus volt. Egyrészt én akkor már külön életet éltem, házas voltam, gyerekeim voltak. Külön családot alkottunk. A szüleim féltettek, hogy mi lesz velem. Mikor az első tüntetés volt akkor az apu figyelmeztetett, hogy mesterlövészek vannak a párház tetején, meg még nem tudom hol, és féltettek mert azt gondolták ők is, hogy ebből még valami fegyveres beavatkozás lehet. Ez figyelmeztetés volt a részükről. Másrészt nem lehetett meggátolni, hogy a változásokban részt vegyek, ezt ők is tudták. Azt hiszem, hogy a szüleimben legerősebb volt a féltés, hogy bajom lesz belőle, másrészt az a fajta felismerés, hogy mindez ellenük irányul.

– *Édesapád az eléggé magas funkcióban volt.*

– Ez már csak egy végkifejlete volt annak a politikai nézetkülönbségnek, ami folyamatosan jelen volt közöttünk. Teljesen nyilvánvaló volt, hogy a családi kapcsolat ellenére más oldalon állunk. Tehát ennek már csak a vége volt tulajdonképpen. Ez ilyen szempontból nem volt meglepetés, mert nem akkor kezdtem rázni a kulcsokat, mikor a kulcsokat ráztuk, hanem már előtte. Ez egy elég hosszú folyamat volt. Úgyhogy, ez nem volt egy meglepetés. Mindenképpen konfliktushelyzet volt. Volt, amikor nem beszéltünk egymással, de azért az anyu révén a családi kapcsolat fönt volt tartva. A magánéleti kapcsolatot nem vágtuk el.

– *Úgy emlékszem, még az első hónapokban, 90-ben, hogy mi intenzívebb kapcsolatban voltunk az édesapáddal, mint te. Mikor jött a kormányalakítás meg egyebek, akkor nagyon sok jó tanácsot adott, és az sokat segített.*

– Persze. Nem az volt a probléma, hogy ő nem tudott szakmailag együttműködni másokkal, és nem hiszem, hogy ezt karrierből csinálta, hanem az, hogy az addig elért szakmai eredmények valamilyen formában fennmaradjanak, neki a legfontosabb a szakmai volt. Szakemberként a későbbiekben is mindig adott tanácsot annak, aki megkereste.

– *Amikor részt vettél az egész FMK beindításában regionális meg országos szinten is, hol találtad meg a te szerepedet az egészben?*

– Ha egyszerűen akarok fogalmazni, akkor a kezdetben aktivista és forradalmár voltam, később szakember. Az eleje az azért volt más, mert szerintem, ott nem voltak még igazán szerepek. A legeleje volt számomra a legelfogadhatóbb olyan szempontból, hogy az FMK-nak a működése egy klasszikus értelemben vett demokratikus működés volt. Ami azt jelentette, hogy az a néhány ember, aki ezt az egészet vezette, irányította és egyáltalán csinálta, azok ilyen horizontális struktúrában működtek, tehát minden egyes döntés, amiket ott meg kellett hozni, és abból rengeteg volt naponta, azokban a döntésekben mindenki jelen volt, mindenki elmondta a véleményét. Az ember nem érezte, hogy a kisebbségi vélemény eltűnik, hanem hogy beépül a többségébe, amire kialakult egy nézőpont, vagy egy döntés, addigra már mindenki azonosult vele. A későbbiekben aztán átmentem az alkalmazott grafikai részbe, mert az volt a szakmám. Mert ezeknek a megnyilatkozásoknak formát kellett adni. A szövegeknek megjelenésének, az emblémának meg ilyen dolgoknak. Egyre több munkát jelentett ez, azt már muszáj volt csinálni. S amikor megalakult az újság, a *Nap*, azt már meg kellett csinálni. S az teljesen logikus volt hogy, azt már én csináltam az Ordódy Dinivel meg másokkal, az már elég sok elfoglaltságot jelentett. 91-ben aztán elmentem Svájcba dolgozni négy hónapra, már lezajlottak a választások, ez az egész időszak, amit intenzíven ezzel foglalkoztam, másfél év volt. Az az időszak volt ez, amikor az egész FMK kialakult, a VPN működött és az első választások lezajlottak. Nagyon intenzív munka volt ez végig, az egész átalakulás, amikor mindenféle személyekről meg funkciókról döntöttünk, ahol nulla perc alatt lettek emberekből parlamenti képviselők, miniszterek, miniszterhelyettesek, az FMK olyan helyzetben volt, hogy egyszerűen osztotta a lapokat. Tehát ez elég hosszadalmas és intenzív időszak volt. Azért nem emlékszem részletekre, mert az egész egy hömpölygő folyamként maradt meg bennem. Leginkább az az életérzés, hogy ott voltunk, ahol az események történtek.

– *És hogyan tudtad megengedni magadnak, hogy 24 órát Pozsonyban légy? Gyerek?*

– Egy gyerekünk volt, és az anyu segített. Meg azt csináltuk a Mariánnal, hogy fölváltva jártunk a tüntetésekre, egyik nap ő, a másik nap én. Aztán besegítettek az ő szülei is. Marián balesetet szenvedett 90 februárjában, megoperálták a lábát, és három hónapig gipszben feküdt. Ez volt a kampány időszaka, akkor végig itthon volt. Akkor teljesen Pozsonyban lehettem, ilyen idők voltak ezek, ma már elképzelni is lehetetlen.

– *És a Napnak a szerkesztőségére emlékszel?*

– Persze.

– *Az hogy nézett ki?*

– Hát az ott volt bent az FMK-irodában, abban az épületben, ott zajlott minden. Jöttek a Madáchból az emberek, meg az Új Szóból is jöttek át emberek, akik a

Napot csinálták. Eredetileg arra készültünk, hogy új napilapot csinálunk. Azt gondoltuk abban az időben, hogy az *Új Szó* esetleg megszűnik, illetve hogy az az *Új Szónak*, mint pártlapnak, legyen konkurenciája. Emlékszem a Karsay Katiékra, Fazekas Jósikára, Szőke Editre, még a tördelőkre is az *Új Szóból*, meg a Ordódy Dinire és Kocsis Arankára, akik az *Nőből* jöttek át, meg Danielára, aki korrektorként dolgozott. Ennek a lapnak azért volt jelentősége, mert valahol szabad fórumává vált az információknak. A *Napot* úgy csináltuk, hogy tényleg egy közösségi és közéleti lap legyen. (...)

– *És a te feladatod mi volt?*

– Csinálni is, megtervezni magát a struktúráját, grafikai kivitelezését, szinte mindezt, folyamatosan minden oldalt csináltunk.

– *Ez technikailag mit jelentett? Mennyire volt technikai háttere az egész munkának, ha megjelenik egy lap az egy hatalmas apparátust meg technikai hátteret igényel, legalábbis akkor igényelt.*

– A Presscentrumban készült az *Új Szó* is meg a *Pravdától* kezdve minden szlovák lap, és ott jelentünk meg mi is, az ottani nyomdában nyomták., és az ottani nyomdászokkal működünk együtt, akik már VPN-esek voltak, például Juraj Oravec segített nekünk.

– *Volt egy másik komoly nagy esemény, amire rákérdeznék, ez volt a Nap első számának a megjelenése*

– A *Nap* a Presscentrumban készült, azért, mert maga a nyomtatás technológiája hatalmas rotációs gépeken ment, ami ott volt a legkorszerűbb Szlovákiában. És azt nem lehetett máshol. Az utolsó korrektúrákat ott a helyszínen csináltuk, a tartalmat is meg a formai korrektúrát is. Úgy volt, hogy a lapot, a kéziratokat leadtuk, előírtuk, klasszikusan csináltuk úgy csináltuk, hogy megvoltak a kéziratok írógépbe írva, az összes képet leadtuk, előírtuk a méreteket, a fejléceket, és azt bevittük a Presscentrum nyomdájába, aztán ott tördelték.

– *Ki volt ott az első szám megjelenésénél?*

– Az első számnak a megjelenésénél, akiről biztosan tudom, hogy ott volt, az a Hunčík Péter, ő volt a főszerkesztő, a Eugen Gindl a *Verejnost'* részéről, a grafikusuk, nem emlékszem a nevére, Ordódy Dini, én is ott voltam, meg az FMK részéről többen, olyan 6-8 ember lehetett ott. Azt tudom, hogy amikor elkezdték nyomtatni az újságot, a példányszámok miatt, mert a *Verejnost'*nak nagyobb volt a példányszáma mint a *Napnak*, ezért a *Napot* tették be először a gépbe, és ezért az első szabad szlovákiai sajtótermék a *Nap* volt. És aztán volt ott egy ilyen ünneplés. Komoly nagy esemény volt. Hogy egyáltalán megtörténhetett. A VPN és az FMK politikai szempontból egyeztetve működött, de ez az összes többi munka, a grafikai meg mindenféle más szerkesztés külön volt. Aztán a *Nap* is már külön szerkesztőségbe került, és már professzionalizálódott a munka. Ami a legérdekesebb időszak volt a számomra az pont az eleje, amikor minden

együtt volt még. Akár a lapkészítés, akár a politika csinálása, akár az embereknek a küldözgetése a megbeszélésekre.

– *Az FMK meg hát a VPN-en mennyire szólt bele a lap tartalmába?*

– Hát az FMK csinálta a lapot. Mennyire volt független az FMK-tól a lap? Elején nem volt független. Ez nem is így merült föl, hogy független. Ugyanis az FMK lapja volt. Azután már nem, amikor már volt egy rendes szerkesztősége, volt egy főszerkesztője, ezt mondom én professzionalizálódásnak, akkor már az egy független lap volt. A lap tartalma attól függött, hogy a szerzőknek milyen volt a nézete. De eleinte ez szerves része volt a politikai tevékenységünknek. A kultúrából bekerültek olyan dolgok, amik előtte nem jelenhettek meg. Egy csomó egyetemista segítette a lapot, futkosni kellett, ezt-azt csinálni. És ebből lett egy újabb generáció, mint Molnár Norbi, aki most az *Új Szó* főszerkesztője, Somogyi Szilárd, Somogyi Frédi, Berényi Jóska, Hizsnyai Ildikó és sokan mások. Tehát volt egy csomó egyetemista, fiatal, akik tulajdonképpen ott nőttek föl az FMK-ban vagy a *Nap* körül.

– *Te miért nem lettél parlamenti képviselő?*

– Nem is volt ilyen ambícióm, és nem is lettem volna rá képes.

– *Nagyon sok művészt is küldtek a parlamentbe akkor?*

– De nem ilyen frissen végzett embereket. Igen, lehetett művészeket meg irodalmárokat küldeni, de nem 26 éves művészeket. Azért az más. Ha most lenne a forradalom, és azt mondanák, menjek el a parlamentbe lehet hogy el is mennék. Nem beszélve arról, hogy nem is tudtam szlovákul, én Pesten tanultam. Visszajöttem 86-ban, és a szlovák tudásom majdnem a nullával volt egyenlő. Nekem az probléma lett volna. Én a biztonságos szlovák nyelvi tudásomat a 90-es évek végén szereztem meg. A nyomdai kommunikáció, az igen, annyit tudtam, de nem tudtam volna rendesen tárgyalni. És Szerdahelyen ez nem volt probléma, mert itt helyi szinten az események magyarul zajlottak, vagy csak annyira szlovákul, ahogy éppen kellett. Itt ez nem okozott problémát. A tüntetések Szerdahelyen, ahol én is beszéltem többször is, azok magyarul zajlottak, szlovákul a Navrátilék beszéltek. És nem beszélve arról hogy a kooptálásokról meg a későbbi jelölteknel figyelembe vettük, hogy milyen iskolát végeztek, jogászok, közgazdászok stb. (...)

– *Az első kampány megtervezését te végezted.*

–Kiírták az első választásokat, és akkor az egész kampányt meg kellett csinálni. Annak kidolgoztuk a stratégiáját, ez az FMK berkeiben zajlott. Ugyanúgy elkészült a stratégiája a VPN-nek. Ezt a kettőt valahogy egyeztetettük, és ennek megvolt a maga vizuális nyelve is. Előfordult, hogy hívtam azokat a grafikusokat, akikkel Pesten végeztem, hogy segítsenek a munkában. Ők részt vettek ezeknek a megtervezésében. Nem egyedül csináltam, mert itt nem igazán volt partner a szlovákiai magyarok részéről. Vagy pl. az SZDSZ-es kapcsolatok révén a

Törzsök Erikának a lánya volt az egyik, aki szintén dolgozott az elején. Amikor már meglettek az emblémák, a második embléma is, a madaras, már azzal dolgoztunk tovább. A pesti Fekete Dobozzal, Pesti Lacival például kampányfilmeket forgattunk, azok az első választási filmek, azok térden készültek olyan szempontból, hogy nem voltak fölkérve professzionális filmesek, hanem ezeket mi csináltuk végig. Megszülettek a forgatókönyvek, a forgatókönyveket a FMK hagyta jóvá, és akkor megegyezés alapján le lettek forgatva, és azokatadtuk aztán tovább.

– *Ezt Pesten csináltátok?*

– Pesten. Itt vettük fel, aztán ott lettek megvágva a Fekete Doboznál. A VPN filmjeit pedig a Ďuro Johanides csinálta. Ő filmes, ilyen végzettsége is van. Meg hát a pozsonyi VŠMU az egyik központja volt a VPN-nek a diákok részéről, az egész apparátus használható volt. Nem beszélve arról, hogy itt a szlovák értelmiség, színészek, filmesek, fotósok, mindenki beszállt a VPN kampányába. Azt nem tudom hogy mikor volt az, amikor Ján Budajról kiderült, hogy belügyes volt. És ott sírt mindenki a VPN-ben. Ez úgy kötődik a kampányhoz, hogy egészen a választásokig ember feletti munkát végeztünk, és a végén, amikor nyertünk, az egyik szimbólumunk megszűnt. (...)

– *A plakátok? Szenzációs plakátok voltak, gyönyörűek. Honnan volt erre pénz?*

– Egyrészt volt pénz a VPN-ben és az FMK-ban, de hogy honnan volt, nem tudom. Volt magyarországi segítség is, meg volt németországi is. Voltak olyan plakátok, amit itt megterveztünk és Németországban nyomtattak ki.

– *Hol nyomták ezeket a plakátokat. Nem emlékszel?*

– Szerintem a legtöbbet itt a pozsonyi nyomdákban. A jelvényeket Magyarországon csináltattuk. Akkor már Berta András is nyomtatott nekünk. A pozsonyi nyomdákban ezt ki finanszírozhatta, ezt egyáltalán nem tudom. Én pénzügyekkel nem foglalkoztam, azt se tudom, hogy az FMK-ban ki csinálta a pénzügyeit. A pénzügyi részére egyáltalán nem emlékszem. Mi a szakmai részét csináltuk. A választási kampányt Rokkóval csináltuk végig, és én úgy emlékszem hogy ilyen nagyon térden készült a legtöbb dolog, magunk csináltuk meg őket. Azt se tudom hogy a *Napot* ki finanszírozta.

– *Napot a VPN finanszírozta, az a VPN-nek a lapja volt.*

– *Azért voltunk a VPN alkalmazottai az első időkben?*

– *Az első választások után került az FMK-hoz.*

– Igen, de különben ezt az időszakot rettenetesen nehéz rekonstruálni, mert azokat az eseményeket elmondani, hogy például polgármestert állítottunk Szerdahelyen - egyszerűen leültünk a hotelben, és elkezdtünk neveket írni, hogy ki legyen a polgármester, történetesen az Öllös Árpád nekem jutott az eszembe,

ezt a Barakkal meg az Oszkárral csináltuk. És mondták, hogy tényleg az Öllös Árpád, és így lett polgármester. Nem volt rossz ötlet, mert aztán másodszor is megválasztották. És ez csak egy példa.

– *Te meddig vettél részt ebben a politikai mozgalmi életben?*

– Egészen az MPP megalakulásáig. 1991 márciusában mentem el Svájcba dolgozni, az is részben az FMK-nak volt köszönhető, akkor kezdtünk el utazni, és egyszer voltam Bécsben tanulmányúton, amit Kaltenegger Éva szervezett, járt ide az FMK-ba. Meghívott minket, a *Die Presse* szerkesztőségét látogattuk meg, megnéztük, hogy hogyan készül egy profi napilap. Ott laktunk nála a lakásán, és akkor végignézhettük, hogyan csinálják, hogyan készülnek a rovatok, tanítottak minket lapot csinálni, és utána volt egy svájci út, ami szintén ezzel függött valahogy, és akkor kaptam egy lehetőséget, hogy dolgozzam ott a grafikai ügynökségen. 1991. március elején mentünk el Svájcba, ott voltunk 4-5 hónapig. Amikor visszajöttünk Svájból, még valamennyire visszakapcsolódtam ebbe az egészbe, de itt már eléggé le is voltak osztva a lapok, az egész már elindult a pártátalakulás irányába, még elmentem arra a konferenciára, de aztán abba hagytam az egészet, meg már elindult a pártegyesülési folyamat is, akkor úgy gondoltam, hogy nem kell egyesülni. Azzal már nem tudtam mit kezdeni. Az már átment ilyen professzionális politikába, én már ott a kisebbségi nézetet képviseltem. Onnantól kezdve, és azóta is, a szlovákiai magyar közéletben kisebbségi nézetben vagyok. Az egész szlovákiai magyar palettában az FMK kívül semmivel nem tudtam azonosulni. Azóta se tudok. Amikor az FMK megalakult, akkor egyértelműen volt egy olyan erő, ami a szlovákiai magyarságot össze tudta volna fogni. Úgy gondolom, hogy ennek akkor megvolt az esélye. Véleményem szerint, Duray személye volt a megosztó személyiség, azóta is ezt így látom, de akkor is így láttam. És ő alakított maga alá egy pártot, ahol a vezérő elv azóta is az ellenségkép táplálása, meg ez a nacionalizmus. Az FMK-nak a megalakulásakor és előtte is fontos elem volt a szlovák demokratákkal való együttműködés. Nem úgy láttuk magunkat, mint Magyarországnak a kinyújtott csápjá, hanem mint egy identitás, ami se ide nem köthető, se oda nem köthető, hanem mind a két helyre köthető, egy ilyen kultúrák közötti állapot, ami szerintem egy pozitív állapot. Az a fajta világlátás, amit a Duray képviselt és képvisel, használhatatlan a normális élet szempontjából. Nekem ez volt a problémám az Együttéléssel. Szerintem ott kezdődött a megosztottság, amikor lényeges kérdésekben a tematizálás propaganda és személyi érdekek miatt más irányba ment el. És azóta se lett kijavítva. Én ezt valahogy így látom.

– *Mi az, amit el akarsz még mondani?*

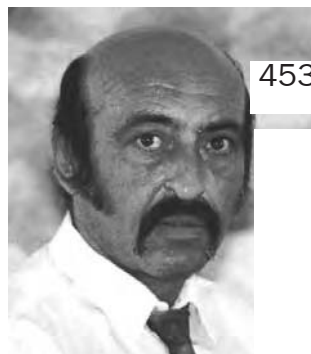
– Nem tudom, az 1989 utáni időszak az én számomra, az én emlékeimben egy ilyen egységként maradt meg, egy lezárt időszakként. Az ember azt gondolhatja, hogy az értelmiségnek az a fajta szerepe, ami mondjuk egy ilyen változásban muszáj, hogy meglegyen, és föl is vállalja, utána átmehet abba, hogy most már foglalkozz a szakmáddal. Volt egy időszak a Mečiar-korszak kezdetéig, amikor azt gondoltuk, hogy a dolgok most már jó irányba fognak menni..., lesznek a politikusok és lesznek a művészek. Nekem akkor született a másik gyerekem,

pontosan azért, mert azt gondoltam, hogy most már lehet még egy gyereket vállalni, és azt gondoltam hogy most már minden megy a maga útján és elindultunk Európa felé, és minden jó lesz. Ez egy ilyen általános eufórikus érzés volt. Egészen addig, míg nem jött a Mečiar-korszak, akkor a professzionális szakmai karriert választottam. Teljesen logikus módon. Mert a főiskola után években teljesen feltettem az életemet a politikára, a művészettel egyáltalán nem foglalkoztam. És az is hozzájárult ahhoz, hogy csak 90-ben volt az első önálló kiállításom, a Labirintus a Cyprián Majerník Galériában, Pozsonyban. Utána rengeteg meghívást kaptam. Tehát elindult egy ilyen szakmai karrier. És nagyon intenzív volt, csináltam a mesekönyveket, tankönyveket, elég sokrétű tevékenységet folytattam, és abba egyszerűen nem fért bele más. Ez már olyan sok minden volt együtt, meg hát a két gyerek. Ekkor már csak arra jutott idő, hogy amikor nagyon kellett, amikor meg kellett nyilvánulni, akkor abban határozottan és elkötelezetten részt vettem.

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

A Nap Havelnek is tetszik (Fotó: Prikler László)

NESZMÉRI SÁNDOR

1952. november 17., Alsószeli. Újságíró. A galántai magyar gimnáziumban érettségizett (1971), a krakkói Jagello Egyetemen történelem szakos oklevelet szerzett (1976). Ezt követően a Nő c. hetilap szerkesztője, 1982–1987 között a Csemadok KB titkára, 1989–1991-ben a Csemadok OV főtitkára, majd a Gazda Kereskedelmi Kft. elnök-igazgatója volt. Később a Duna Televízió pozsonyi tudósítójaként dolgozott, jelenleg a budapesti Magyar Nemzet szlovákiai főmunkatársa. 2001 óta Bárdos Gyula parlamenti képviselő asszisztense.

– Arra kérlek, hogy egy röviden mutakozz be!

– Alsószeliben születtem 1952. november 17-én. Ott jártam iskolába is, majd Felsőszeliben folytattam, mivel Alsószeliben csak 1–5. osztály volt. Az alapiskola után a galántai gimnáziumba, pontosabban akkor még csak középiskolába mentem. 1971-ben érettségiztem, utána Lengyelországban, Krakkóban a Jagello Egyetemen végeztem történelemtudomány szakot magiszteri titulussal, amit akkor még itt nem lehetett használni. 76-ban jöttem vissza, a Nő szerkesztőségébe mentem dolgozni, aztán egy évig katona voltam. 79-ben szereltem le, 80-ban a Nő főszerkesztő-helyettese lettem, 82 áprilisában megválasztottak a Csemadok KB művészeti titkárának, 87-ben magam mentem el a Csemadokból, mert lemondtam.

– Miért mondtál le?

– Alapvetően azért mondtam le, mert addigra kiderült a számomra az, hogy a Csemadok munkáját nem kizárólag a párt és az állam fékezi, hanem a Csemadokon belül is van annyi visszahúzó erő, hogy a peresztrojka szellemét nem lehet megvalósítani, és úgy gondoltam, hogy ahhoz már nem adom a nevemet.

Akkor az *Új Ifjúság*hoz mentem főszerkesztő-helyettesnek. 1989. december 6-án a Csemadok Központi Bizottságának rendkívüli ülésén mondtam egy programnyilatkozat-szerűséget, aminek a következtében megválasztottak főtítkárnak. Ennek következtében én készítettem elő a 90-es országos közgyűlést. Ott szintén megválasztottak főtítkárnak, majd 91-ben a galántai közgyűlésen nem választottak meg (egy szavazattal a Sidó Zolit választották meg főtítkárnak), más kérdés, hogy én nem is akartam jelöltetni magamat, de rábeszélésre, hogy ne úgy nézzen ki, hogy csak egy jelölt van, elvállaltam, a szavazás meg úgy sült el, hogy 33 a 35-höz, vagy a 34-hez, nem tudom pontosan. Akkor mentem át a Gazdába, először menedzsernek, aztán a Gazdát alapító szövetkezeti elnökök – ez kft.-ként működött – megválasztottak igazgatónak. Lényegében a *Szabad Újság* napilap kiadása volt az egész Gazda tevékenység lényege. 92-ben átvette a Madách a *Szabad Újság* napilapot, ekkor én már a *Magyar Nemzet* tudósítója voltam. 93-ban beléptem a *Szabad Újság* szerkesztőségébe, s a mai napig ott dolgozom főmunkatársként, és a *Magyar Nemzet* pozsonyi tudósítója vagyok.

– *Ez volt a szakmai életrajzod. A család?*

– Miután 1976-ban hazajöttem Lengyelországból, mindjárt megnősültem. Az első házasságomból három gyerekem volt. Az elsőszülött fiam, Zsoltika 77-ben született, sajnos meghalt 88-ban. 80-ban születtek a lányaim, Csilla és Tünde. Ezt követően váltam el 83-ban, és nősültem másodszor, s ebből a házasságomból van egy Tamás nevű fiam.

– *Hol élted meg 1989. november 17-ét? Hogy emlékszel a forradalomra, közvetlenül a forradalom előtti időszakra?*

– 1989 novemberét szakmai szempontból az *Új Ifjúság*ban éltem meg, ami azért érdekes, mert az *Új Ifjúság* a SZISZ Központi Bizottságának a lapja volt, és 1989. november 10-én Prágában volt a SZISZ-nek rendkívüli országos kongresszusa.

– *Miért volt ez rendkívüli?*

– Ez már a helyzetre volt reakció, nagyon érdekes volt, mert tudniillik november 10-én úgy jöttünk meg Prágából, hogy népiesen szólva, a nyakamat mertem volna rátenni, hogy nagyon rövid időn belül nagyon komoly változások állnak be. Hozzá kell tennem, hogy ez már érezhető volt a 88-as ifjúsági közgyűlésen is. Itt Szlovákiában is. Kramárnak, a színész fiúnak volt egy félelmetesen kemény fölszólalása, amivel nem is nagyon tudtak mit kezdeni a párt küldöttei, és hasonló hangnemű volt a csehországi, tulajdonképpen a csehszlovák országos közgyűlés is. Tehát 1988–89-ben az ifjúság körében, a Szocialista Ifjúsági Szövetségre gondolok, már nagyon jelentős mozgások voltak a politikát illetően.

– *Nem mondtad ez életrajzodban, te párttag voltál?*

– Igen. Ez a mozgás az ifjúságon belül azért volt érdekes újságírói szempontból, mert messze többet publikálhattunk, mint a pártlapok. Tehát vegyük így, ha a

SZISZ-ben uralkodó hangulatokat akartuk tükrözni, akkor ez messze többet jelentett, mint a pártlapok. Más kérdés az, hogy a párt minket is felügyelt, tehát abban az időben szinte nem múlt el olyan hét, hogy a lap megjelenése után ne készültünk volna a párt központi bizottságára, mert valamilyen kifogások mindig voltak. Ez az egyik oldala a dolognak, a másik oldala, hogy ugyanúgy, mint a szlovákiai magyarság többségére, ebben az időszakban már messzemenően inkább a magyarországi események hatottak. Tehát a 89. novemberi események egyfelől várhatóak voltak, másfelől, azt hiszem, hogy vártak voltak. Legalábbis én úgy tapasztaltam, hogy a szlovákiai magyarság nagyon nagy része érezte, hogy a rendszer meg fog bukni, és nagyon nagy része várta is, hogy megbukjon. Ehhez az én szempontomból mindenképpen hozzá kell tennem valamit, ami időben nagyon messze van 89-től. Arra szeretném fölhívni a figyelmet, hogy én 76-ban jöttem vissza Lengyelországból, abból a Lengyelországból és abból a Krakóból, ahol a legnagyobb tüntetés volt a KOR képviselőjének a letartóztatása ellen. Teljesen nyilvánvaló, hogy a tüntetésen mi diákok is ott voltunk, és igazából nekem Lengyelország ilyen szempontból igen fontos elem az életemben, bár a mai napig nem tudom hová tenni. Példaként mondok egy dolgot: én az egyetemen hivatalosan azt tanultam, hogy Katyn az nem német dolog, hanem szovjet alkotás. Ezt a közhangulat végett mondom, hogy milyen közhangulatban élttem én Lengyelországban. A közhangulat számomra katasztrófa volt, amikor hazajöttem, és a barátaimmal vagy jó ismerőseimmel leültünk beszélgetni. Itthon a legkisebb olyan jelzésre, ami a viszonyokat bíráló hang lett volna, a kollégák csöndesítéssel reagáltak meg azzal, hogy ne beszéljünk ilyenről, vagy ha igen, akkor menjünk el valahová, tehát egy teljesen más légkör fogadott itthon, amit nagyon nehezen tudtam magamban feldolgozni. (...)

– *Volt-e valamilyen kapcsolatot a hazai ellenzéki mozgalmakkal, most elsősorban a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságára gondolkodok?*

– Nem. Olyan közvetlen kapcsolatom nem volt, hogy tudtam volna azt, hogy én most a Jogvédő Bizottság tagjával vagy hozzátartozójával beszéltem volna. Semmi ilyen nem volt. Annyi volt, vagy annyit tudok, hogy az *Új Ifjúság* 88–89-es számait rendszeresen juttatták el innét Magyarországra azért, mert nagyon szabad-szájúak voltunk. Ilyen dolgokat hadd említsek, hogy a *Bratislava nahlas* megjelenése után volt a pártnak egy nagy központi bizottsági ülése a környezetvédelemről. Erre az *Új Ifjúság* úgy reagált, hogy addig ne mondjon a párt véleményt a környezetvédelemről, amíg a *Bratislava nahlas* szerzőit üldözi. Ezek már olyan megnyilvánulások voltak, amelyek azt bizonyították – nem tudok mást mondani, csak ismételni –, hogy az ifjúság körében már ilyen volt a közhangulat, s az *Új Ifjúság* ezt tudta tükrözni. Ha visszamegyünk 89 novemberéhez, tehát hogy én személyesen hogyan éltem meg: az én megélésemhez mindenképpen hozzájárul a lengyelországi 70-es évek eleje és hozzájárulnak a magyarországi változások, amelyek ott a 80-as években már teljesen egyértelműek voltak. Még személyes élményként annyit hadd mondjak el, hogy konkrétan 1989. november 17-én, ez ugye a születésnapom, én is ünnepeltem a születésnapomat. Tudtam, hogy Tóth Lajos is ünnepli a születésnapját, s akkor egy picikét rosszul éreztem magam, illetve sértve éreztem magam, hogy Lajos nem hívott meg. Nem voltam a meghívottak között, pedig lengyelországi kiutazásomig nagyon jó viszonyban

voltunk Lajossal. Lényegében én lemásoltam addig, amíg tehettem Alsószeleiben az ő MISZ-ét, aztán pedig, ha az egyetemről hazajöttem, mindig meglátogattam őt. Aztán pedig amikor félreállították őt, folyamatosan közöltünk vele vagy a klubjával kapcsolatos írásokat a *Nőben*, s tulajdonképpen az elsők között tudtuk meg azt, hogy ő ugyan háttérbe vonul a klub éléről, de Jóba Alajos, aki átvette a klubot, az olyan barátja, hogy tulajdonképpen továbbra is ő csinálja. Amit publikáltunk, azt mind megbeszéltük vele, hogy se neki, se az ügynek ne ártunk. Ez egy ilyen konspirációnak nevezhető munka volt, és nem értettem akkor, hogy miért nem hívott meg.

– *November 17-e pénteki nap volt, tehát feltételezem, hogy a szerkesztőséggel hétfőn találkoztatok először. Milyenek voltak az első reakciók, hogyan próbálta meg feldolgozni az Új Ifjúság szerkesztősége az új helyzetet?*

– Az *Új Ifjúság* szerkesztőségének nagyon egyszerű volt az átállás, mert jól mondd, hogy pénteki nap volt november 17-e. Az *Új Ifjúság* zárása olyan volt, hogy csütörtökön zártuk a lapot, ami a következő héten jelent meg, tehát mi semmilyen módon nem érhettük el az eseményeket, ellenben a megjelenő számunkban, a vezérfőcikk arról szólt, hogy a politikusok olyanok, mint a verebek a fán: megrázzák a fát, felrepülnek a verebek, de aztán visszaszállnak azzal együtt, hogy nem biztos, hogy ugyanoda, ahonnan elrepültek. Erről szólt a lap vezércikke.

– *Ki volt ennek a szerzője?*

– Én. Ami bizonyos értelemben, mivel kedden jelent meg az új szám, nagyon jó anyag volt, hiszen akkor a pártban is elkezdődött valami, hogy azért valamilyen változásokat csináljunk, de azért az olyan legyen, hogy az ne is legyen változás.

– *Szerintem csak az egyetemisták mozogtak.*

– Valóban, igazából csak az egyetemisták mozogtak. Az *Új Ifjúság* rögtön utána, tehát a következő számában már hozta az összes, a héten összegyűlt dokumentumot, tehát hoztuk a diákoknak a nyilatkozatát, hoztuk a Feldek-nyilatkozatot, hoztuk a Független Magyar Kezdeményezés nyilatkozatát. Semmilyen problémát nem jelentett nekünk az átállás, mert mint ismétlem, mi éreztük, november 10-én éreztük, hogy itt nagyon-nagyon rövid időn belül nagyon komoly változásokra kerül sor.

– *Te főszerkesztő-helyettes voltál. Ki volt a főszerkesztő?*

– Csikmák Imre.

– *Aztán a következő napokat hogy éltétek meg?*

– A következő napokat mind úgy éltük meg, hogy rohángált az egész szerkesztőség, hogy elérjünk minden lehetséges mozzanatot, megmozdulást.

– *Egy percre sem volt kétség a lapban?*

– Nem, egy pillanatig sem volt olyan, hogy vissza kell magunkat fogni, mert itt valami más irányba is elmehetnek a dolgok.

– És a Központi Bizottság?

– A SZISZ Központi Bizottsága, ez egy nagyon érdekes dolog, ez a személyes élményem, hogy azt hiszem, Janošovský volt az elnök akkor, és szerdán, valahogyan 20–22-e táján jött meg Ukrajnából, s összehívott egy sajtóértekezletet, de ezen a sajtóértekezleten már nem lehetett semmit sem csinálni, tehát Janošovskýt mi újságírók annyira beszorítottuk, hogy akkor már az induló tüntetésekkel kapcsolatban ő is azt mondta, hogy hozzájárulnak a kérvényezőkhöz. A későbbi Nemzeti Liberálisok Pártját megalapító Lauko volt akkor a diákoknak a vezéregyénisége, ő tárgyalt a Janošovskýékkel, és nem volt kocsijuk, én meg kocsival voltam ott, innét kerültem egészen be az ún. KC-ba, vagyis a központba. Úgyhogy én vittem Laukot vissza, és tőlem küldték el a papírt a SZISZ-központba, lepecsételtetni, hogy engedélyezzék a tüntetést. Ez egy nagyon érdekes sztori volt szintén, mert akkor a SZISZ-nek voltak különböző osztályai, főiskolások, dolgozó ifjúság stb. Pontosan nem tudom, hogy mennyi volt, annyit azonban tudok, hogy amikor visszavitettem ezt a tüntetési kérelmet, amivel aztán Budajék mentek az egyes körzetre, ott 11 pecsét volt rajta. S amikor bevitettem a KC-ba, éppen ülésezett a bizottságuk, s akkor Budaj meglehetősen nagy röhögések közepette mutatta meg az egész társaságnak, hogy na ilyen kérvényt sem adtunk még be az egyes körzetre, mert lényegében tele volt pecséttel az a néhány sor, hogy tüntetés készül. Aztán a szlovákiai magyarság szempontjából lényeges ülés volt a 24-ei, ez egy szombati nap, amikor az FMK-sok, az akkorra önmagukat deklaráló és a nyilvánosság elé lépő ún. 33-ak dokumentumának a készítői meg még nem tudom, ki mindenki jött össze a Csemadok nagytermében. Azt tudom, hogy akkor már ott voltak Németh Zsolték, tehát a Fidesz képviselői is üdvözölték a társaságot.

– *Te akkor az Új Ifjúság újságírója voltál.*

– Én akkor igazából részben az *Új Ifjúság* újságírójaként voltam ott, de részben úgy, hogy szóltak, hogy lesz egy ilyen összejövétel, és menjek el. Ott volt egy kisebb összecsapás, mert a 33-ak vezéregyéniségeként számon tartott Dobos és a hozzá közel álló néhány ember szeretett volna valami új politikai erőt vagy annak megalakulását prezentálni. Úgy emlékszem, hogy akkor találták ki a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma nevet, és az lett volna a 33-ak dokumentumára, illetve a 33 aláíróra épülő politikai kezdeményezés, amelyiknek valamiféle párttá kellett volna kinőnie magát. Viszont akkor már működött az FMK, azt hiszem, hogy Barak Laci, de ebben nem vagyok biztos, de valaki a 33-ak aláírói közül, aki az FMK-ban volt, azt hiszem, hogy mégiscsak Barak Laci volt az, aki felállt, s elmondta, hogy pártrol nem lehet szó. És nem lehet kikiáltani a 33 aláíróit mint a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma bázisát, mert ő az FMK-nál kötelezte el magát, az már egy működő szervezet. Egyébként ekkor mutatkozott be a Magyar Diákszövetség is mint önálló szervezet. Azt hiszem, az a 24-e volt az a pont, amikor kiderült, hogy Szlovákiában a magyarok között is többpártrendszer lesz. Azért derülhetett ki, mert akkor nyilvánvaló volt, hogy az FMK meglehetősen el-

A Csemadok XVI. országos közgyűlése 1991 áprilisában (Fotó: Prikler László)

határolja magát az idősebb nemzedéktől, hogy egészen konkrét legyek: a 68-asoktól, másfelől pedig a Csemadoktól. Tudniillik ezen a 24-ei ülésen szóba került az is, hogy a Csemadok átalakításával vagy arra épülve lehetne esetleg pártot csinálni.

– *Ki fogalmazta ezt meg?*

– Pontosan nem tudom, de a meggyőződésem szerint a 68-asok közül volt valaki. Akire biztosan emlékszem, hogy ott volt ezen a 24-ei találkozón a 68-asok közül, az akkori nagy hármas, Dobos, Szabó Rezső és Szőke Jóska. Közülük valaki fogalmazta vagy vetette ezt föl, de hát a csemadokosok közül nem volt ott senki olyan, aki valamilyen döntő szót mondhatott volna ki. Olyannyira nem volt ott senki, hogy végül ezen a 24-ei ülésen az apparátus tagjai és néhány járási titkár bizonyos értelemben elhatárolta magát a Csemadok vezetőitől, s kifejtette azt, hogy ők is a reformok mellett vannak.

– *Emlékszel arra, hogy milyen volt a reakció, amikor elhatárolták magukat a Csemadoktól?*

– Arra nem emlékszem, hogy milyen volt a reakció. A közönség megtapsolta és kedvezően fogadta azzal együtt, hogy igazából a Csemadokot a Csemadok nagy-

termében összejött nagyjából 100-120 ember legalább fele már akkor leírta. Olyan értelemben írta le, hogy nem a társadalmi szerveződés vagy a civil szerveződés ellen lettek volna ezek az emberek, vagy legalábbis én remélem, hogy nem így volt, viszont mint szervezetet leírták. Valahova odatették a Matica slovenská mellé, és nem tudom, hogy miért, de úgy viszonyultak hozzá, hogy az egy olyan struktúra, amit szét kell verni, és egyáltalán nem szabad vele szöba állni. Ugyan november 24-én ez nagyon indokolt volt azért, mert addig a Csemadok elnöksége, titkársága nem nyilvánult meg, sőt még a következő héten, ami már november utolsó hete volt, teljesen kétértelmű nyilatkozatot adott ki. A kétértelműt olyan értelemben, hogy ugyan elítélték a prágai diákveréseket, de volt egy olyan megfogalmazás vagy olyan mondat ebben a nyilatkozatban, hogy Jakeš elvtársakat felszólítják arra, hogy a külső és az országellenes elemektől szabadítsák meg a társadalmat, és ők kezdeményezzenek valamiféle megújítási folyamatot. Ezt követően az apparátus nekifogott a rendkívüli központi bizottsági ülés előkészítéséhez. Görfől Jenő megkeresett engem, hogy mint központi bizottsági tag nem vállalnám-e el azt, hogy mindjárt az ülés legelején a rehabilitáció kérdését vessem föl. Rehabilitáltassuk az összes olyan tagot, akit 68-ban kizártak a Csemadokból, illetve a Csemadok Központi Bizottságából, és azokkal az emberekkel megerősítve aztán a központi bizottságban szülessen olyan döntés, amelyik a Csemadokot ráállítja az új hullámhosszra. December 6-án volt a Csemadok Központi Bizottságának pozsonyi ülése. Határozottan emlékszem rá, hogy egy nappal korábban, tehát 5-én Varga Sanyi, Dobos, Szabó Géza, Görfől Jenő, nem tudom pontosan, de volt ott még valaki, meg én Dobosék irodájában, tehát a Madách székházában fogalmazgattunk valamilyen kiáltványszerűséget, ami aztán végül is nem jött össze valamilyen oknál fogva. Túl általános volt, ami ott aztán végül is megszületett, de akkor döntöttünk úgy, hogy jó, akkor egy politikai beszédet tart a központi bizottsági ülésen Dobos, én pedig az akkorra már ismertté vált elnökségi dokumentummal szemben betesztek egy ellenprogramot.

– *Mi volt ez az elnökségi dokumentum?*

– A Csemadok elnöksége által kidolgozott dokumentum lényegében egy kicsikét hasonlított a korábban említett nyilatkozathoz. Ebben a dokumentumban a Csemadok arra szólította volna fel a párt vezetését, hogy fogjon hozzá a valós átalakításhoz, a demokratizáláshoz, peresztrojkához meg mit tudom én, micsodához, s teljesen nyilvánvaló volt, hogy egy ilyen dokumentum elfogadásának semmi értelme nem volt, hiszen akkor már teljesen nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy gyökeres változások lesznek. Itt nem a szocializmus megreformálásáról, hanem egészen másról van szó. Az én ellenprogramom tulajdonképpen abból állt, amit akkor a Csemadok Központi Bizottsága határozati javaslatként aztán el is fogadott. Egyfelől a Csemadok ideológiamentes szervezet, amelyik nem fogadja el a párt vezető szerepét, a szervezeten belül pedig megszünteti az úgynevezett demokratikus centralizmust.

– *Ebbe mennyire fér bele az, hogy ez a nyilatkozat tartalmazza azt is, hogy a Csemadok támogatja a Polgári Fórumot és a Nyilvánosság az Erőszak Ellen programját?*

– Ez benne volt ebben a nyilatkozatban. Nem érzem az ellentmondást, tudniillik a Nyilvánosság az Erőszak Ellen és a Polgári Fórum akkor még igazából nem volt ideológiailag körülhatárolt. Tehát ha úgy tetszik egy rendszerváltó erőként nyilvánult meg a társadalomban, amelyik gyökeresen akarta megváltoztatni, mint ahogy meg is változtatta a rendszert magát. Én azóta sem hiszem, hogy valaki is meg tudta volna határozni, hogy az a program, amely december 6-án vagy 6-áig ismert volt a Nyilvánosság az Erőszak Ellen műhelyéből vagy pedig a Polgári Fórum műhelyéből, hogy az ideológiai térképen hová helyezhető el. Az nem volt se kereszténydemokrata, se konzervatív, se liberális, se szociáldemokrata. Ilyen jelleget nem lehet neki adni. Innét tulajdonképpen csak a rendszerváltást és a Polgári Fórum 10 pontját, illetve a Nyilvánosság az Erőszak Ellen 12 pontját támogatta ezzel a Csemadok az általam beterjesztett dokumentummal, amelynek valóban az volt a célja, hogy eltörölni az alkotmányból a párt vezető szerepét, hogy polgári, parlamentáris demokráciát létrehozni többpártrendszerrel, sőt a Nyilvánosság az Erőszak Ellen egyik pontja a kisebbségi helyzet valós megoldásának a célja volt, és ezt ideológiamentesen lehetett támogatni.

– *Hogyan fogadta a központi bizottság tagsága ezt programtervezetet?*

– Úgy fogadta, hogy nem volt ellenszavazat, de azt el kell mondanom, hogy erre a központi bizottsági ülésre a legprominensebbek nem jöttek el, tehát a Csemadok Központi Bizottságának azon tagjai, akiket teljesen nyilvánvalóan a párt ültetett oda, ha úgy tetszik, a Csemadok nyakába. Azok nem voltak ott. Gondolok itt Fábry Istvánra, Krocsány Dezsőre, Nagy Kázmérra, nem tudom, kit mondjak még ezek közül a magas funkcióban ülő szlovákiai magyarok közül. Azok az emberek, akik ott voltak, azok egyfelől a rehabilitáltak, akiket akkor meghívtunk, mert úgy volt megszervezve az ülés, hogy miután beterjesztettem a rehabilitációs szándékot, és megszavazta a KB, szünetet tartottunk, és ők azonnal jöttek, s már szavazati joggal rendelkezve vettek részt ezen az ülésen. A másik tábor, tehát a KB-nak az óriási többsége, vidékről jött. Pedagógusok, könyvtárosok, múzeumigazgatók, orvosok és nem tudom ki mindenki, aki, mint ahogy már mondtam, a mai napig a szent meggyőződése, hogy nemcsak olyan értelemben várta a változást, hogy be fog következni, hanem olyan értelemben is várta, hogy szerette volna, ha bekövetkezik. (...) A KB leváltotta Lukács Tibort, és megválasztott engem főtítkárnak. (...)

– *Ezen nüánszok ellenére úgy érezted, hogy mögötted van a KB?*

– Nem, én ezen nüánszok ellenére azt tudtam, amit szintén javasoltam, és szintén jóváhagyott a KB, hogy a lehető legrövidebb időn belül elő kell készíteni a rendkívüli közgyűlést. Tudniillik az akkori Csemadok-alapszabály értelmében az, hogy a KB leváltotta Tibort, mármint Lukács Tibort, és megválasztott engem, igazából alapszabály-ellenes volt. De jogi szempontból azért nem érzem azt, hogy valami zűrzavar lett volna, mert a nyilatkozat része volt az, hogy hatályon kívül helyezi az alapszabályt a rendkívüli közgyűlésig, aminek viszont az újat el kell fogadnia. Tehát igazából, ha úgy vesszük, törvény és jogmentén mentünk, nem volt ez egészen megfelelő, de ha megfelelő lett volna, akkor nem mondhattuk volna ki azt sem, hogy lemondunk a párt vezető szerepéről. És sok minden

mást sem mondhattunk volna ki, tehát igazából azt kell mondanom, hogy megbénítottuk volna a Csemadokot olyan értelemben, hogy az meg tudjon változni, vagy nekifogjon önmaga megváltoztatásához. Azért nem zavart az, hogy a KB-n a választások ilyenek voltak, mert tudtam azt, hogy két vagy három hónapon belül rendkívüli közgyűlés lesz, amely ezeket a dolgokat mind rendbe rakja.

– *Te ekkor december 6-án még párttag voltál?*

– Nem, én november 22-én visszaadtam a pártkönyvemet. (...)

– *Térjünk vissza erre a december 6-ra! Ezen KB-ülésen megválasztották elnöknek Sidót, társelnök lett Szabó Rezső és Dobos, a titkár pedig Bárdos Gábor és Gyurcsík Iván. Az ő megválasztásuk is ugyanolyan volt, mint a tiéd?*

– Igen. Tehát jött egy javaslat, ellenjavaslat nem jött, és mechanikusan szavaztak az emberek.

– *Ez a csapat 1989. december 6-a és 1990. március 10-e között – ekkor volt ugye a Csemadok rendkívüli közgyűlése ugyancsak Pozsonyban – tevékenykedett. Mi volt az, amit ez a hat ember megpróbált tenni?*

– Először is nem volt sajnos hat ember, ezzel párhuzamosan egyszerre több volt, mindjárt mondom, hogy hogyan. Az alapvető az volt, és a számomra nagyon fontos, hogy Gyurcsík Iván odakerült. Ivánnal közösen van egy csodálatos élményünk december 8-ról, ez a hétfői nap, amikor ketten ültünk a Csemadok főtitkári szobájában, s pontosan arról beszélgettünk, hogy egyszerre fog kelleni olyan népművelő tevékenységet folytatni a Csemadok alapszervezetei és a járási szervei felé, hogy tudatosítsák, mi a különbség az alulról építkező szervezet, tehát egy civil társadalmi szervezet, egy polgári elven szerveződő szervezet és a volt Csemadok között. És ezzel párhuzamosan mégiscsak föl fog kelleni vállalni azokat a kulturális értékeket, amelyeket a Csemadok végül is végzett, akár-hogy is van. Ezen kívül még egy feladatunk lesz, ellenállni valamilyen formában azoknak a politikai támadásoknak, amelyek akkor már elég erőteljesek voltak a Csemadokkal szemben.

– *Kinek a részéről?*

– Azt kell mondanom, hogy sajnos majdnem mindenki részéről. Ebbe beletartozik a Nyilvánosság az Erőszak Ellen, az FMK is, de beletartozik Duray Miklós is, aki Grendel Áginnak nyilatkozva – a *Nőben* jelent meg, de előfordulhat, hogy az *Új Szóban*, vagy picikét később a *Napban* – Amerikából hazatérve első nyilatkozatként azt mondta, hogy a Csemadokot szét kell verni. Tehát nem volt jó hangulat a Csemadok körül, de ismétlem és aláhúdom, hogy nem a tagságról volt szó, nem a vidékiekről volt szó, hanem döntően az akkori kialakult új politikai elit részéről. Akkor váratlanul megjelent ott Szabó Rezső, és nagy gondok közepe tette odaült közénk, és azt mondta, hogy fiúk, valamit azért mégis elrontottunk. Ivánnal kérdeztük, hogy mit? Hát, hogy a demokratikus centralizmusról mégse kellett volna lemondanunk, mert akkor hogyan fogjuk mi irányítani ezt a szerve-

zetet. Na onnét aztán kicsit betegek voltunk Ivánnal, hogy ha ilyen szemlélettel szemben kell megcsinálni a közgyűlést, akkor vajon milyen sikere lehet. Ezzel a szemlélettel aztán meglehetősen sokáig találkoztunk még. Nagyon nehezen tudtuk elérni azt, hogy a járási szervezetek a rendkívüli közgyűlésre készülve már titkos szavazásokat tartsanak. Ahogy mondtam, hogy végeredményben sokkal többen voltunk, mint hatan, és sokkal kevesebben is, ez arra vonatkozott, hogy nem lett volna szerencsés mindenkit bekapcsolni az előkészítő munkákba. Aztán közbejött egy más döntés is, történetesen az, hogy a Szövetségi Gyűlés képviselői profikká váltak, ami azt jelentette, hogy az elnök folyamatosan Prágában volt, viszont rengeteg támogatást kaptunk a járások részéről. Főleg a fiatalabbak részéről, Mézes Rudira, Kolár Péterre, Huszár Lacira gondolok, meg azokra az új emberekre, akiket hasonlóan vontak be újra a Csemadok munkájába az elmúlt időszakban kizártak közül, Kiss Miska Komáromban például. (...)

– *Nektek olyan elképzeléseket volt, hogy teljesen függetleníteni kell a Csemadokot az állami költségvetéstől?*

– Nekünk olyan elképzelésünk volt, hogy tudtuk, hogy nem lesz állami támogatás. (...) Tehát úgy nagyjából 1992-től, legrosszabb esetben 93-tól Csehszlovákiában a nyugati mintára pályázati rendszerrel fogják támogatni azokat a szervezeteket, amelyek arra érdemesek. Ebből indult ki az a koncepció is, hogy két-té kell választani az apparátust és a szervezetet. A szervezet a tagság és az alapszervezetek, amelyek teljesen önállóan és szabadon működnek, az apparátus pedig arra van, hogy oda-vissza alapon kiszolgálja a Csemadok szerveit, szervezeteit az igénynek megfelelően. Mit jelent az, hogy oda-vissza alapon kiszolgálja? Tulajdonképpen egy kulturális szolgáltató vállalattá alakult volna át az apparátus. 90-ben erre óriási lehetőség volt, hiszen az embereknek nem volt pénzük arra, hogy kiépítsenek egy hasonlóan működő szervezetet vagy intézményt, mint a Csemadok. A Csemadoknak minden járásban volt irodája, volt telefonja, volt autója. A Csemadok folyamatosan kapcsolatban volt a különböző művészeti irodákkal, kiváló együttesei voltak, itt most a Csemadokot alapszervezeti szinttől a központi iroda alkalmazottaiig gondolom, hiszen ők intézték minden rendezvényre a vendégeket, és ők intézték azt el, hogy valahol fellép-hessen az együttesük. Tehát koncertirodaként szinte rögtön működhetett volna a Csemadok apparátusa. Úgy, hogy amennyiben az alapszervezetnek vagy a járási szervezetnek különböző rendezvényre vendégegyüttes kell, akkor azt a vendégegyüttest elhozza, de párhuzamosan annak a vendégegyüttesnek egyéb fellépési lehetőségeket is biztosít, és ezzel párhuzamosan – kihasználva a különböző kapcsolatait – különböző fesztiválokra, turnékra, egyebekre juttathatta volna el az arra érdemes Csemadok-együtteseket.

– *1990–91-ben az állami támogatással volt valamilyen probléma?*

– Ekkor az állami támogatással az égvilágon semmilyen gond nem volt, sőt 94-ben sem volt még gond az állami támogatással. Nagyon sokan elfogadták ezt a koncepciót. Viszont, sajnos sokkal kevésbé fogadta el a Csemadok elnöksége és a járási szervek azzal a hangzatos és ugyan igaz szöveggel, hogy adófizető állampolgárok vagyunk, az állam kötelessége, hogy eltartsen bennünket, vagy

hogy az állam támogassa a magyar kultúrát. Ez így igaz is, csak ugye akárhogy is van, egy civil szervezetnek egy polgári társadalomban mindig kicsikét ellenzéki szerepe van. Tehát a civil társadalom mindig a hatalommal szemben fogalmazza meg magát. A hatalomtól nehezen várható el az, hogy egy jól működő 60–80 ezres tömeggel bíró szervezetet azért támogasson, hogy az ő ellene dolgozzon. Ezért volt várható az, hogy a kultúrát az említett pályázati rendszerrel támogathatja, de arra nem fog pénzt adni, hogy fizetett alkalmazottai legyenek annak a civil társadalmi szervezetnek, tömegnek, amely végeredményben a hatalom ellenében szervezkedik. (...)

– *Ha már megnyitottuk ezt a gazdasági kérdést, itt kérdezném meg, hogy utólag, évek múlva a Csemadok bírálói meg támogatói a ti számlátokra írják azt, hogy a Csemadok-székházat nem sikerült a Csemadoknak a saját tulajdonába megszerezni. Hogyan látod ezt?*

– Igen, mindjárt mondom ezt is, csak még visszatérek arra a kérdésre, hogy a borzasztó az volt, hogy az a szemlélet, hogy az állam kötelessége, az nem arra vonatkozott, hogy a kultúrát támogassa az állam, hanem arra vonatkozott, hogy az apparátus működését biztosítsa az állam. Ez egy óriási hiba volt akkor 90–91-ben, mert akkor igenis volt esély arra, hogy különböző vállalkozásokkal, és erre kidolgozott tervezetek voltak, melyek ma is megtalálhatók a Csemadok különböző archívumaiban, onnét kezdve, hogy például a Szóttos népművészeti varrodát működtetett volna egészen odáig, hogy el is indult a Csemart a lapterjesztéssel. Istenem, ha most visszagondolok arra, hogy az összes lapunk végül is azt sírja, hogy milyen rossz a terjesztés, a Csemartot pedig 93-ban úgy szüntették meg, hogy 180 terjesztője volt. Tehát megvoltak az esélyek és a lehetőségek arra, hogy egy nagyon épséges, normális és önfenntartó apparátus segítse a Csemadok munkáját.

– *Videókölcsonzót, lapkiadót, nyomdát terveztetek. Ebből mi valósult meg?*

– Ebből lényegében amíg én ott voltam, működött a Csemart, létrejött a Hont Kiadó, akkor alá volt írva egy szerződés egy svéd céggel és a komáromi nyomdával, hogy a komáromi nyomda privatizációjába a Csemadok úgy lép be, hogy az új gépeket a Csemadok hozza. Tehát részvénytársasággá alakult volna át a komáromi nyomda, nagyjából 30%-kal lett volna benne a Csemadok. Ki voltak dolgozva a turisztaszolgáltatások, arra is meg volt a lehetőség, hiszen a Csemadoknak, illetve a Szóttosnak egy-egy autóbusza volt, a Csemadoknak volt szenci nyaralója, tehát volt lehetőség rá. Nem az a szemlélet győzött a Csemadokban a 91-es galántai közgyűlésen, amelyik efelé mozdította volna el a Csemadokot, hanem az a szemlélet győzött, hogy az államnak kutya kötelessége minket eltartani.

– *Te támogattad volna ezt a kvázi gazdasági önállósodást?*

– Nekem ez volt a koncepcióm. Volt egy kérdésed a Csemadok-székházzal kapcsolatban. Ez azért nem igaz, mert ez jelentős csúsztatás. Tudniillik akkor még nem volt lehetőség arra, hogy a Csemadok székházát a járási hivataltól csak

úgy meg lehessen szerezni. Egyszerűen nem volt ilyen törvény. Az a törvény viszont, melyet restitúciós törvény néven ismerünk, tehát a különböző tulajdonjogok visszaszolgáltatása, az még inkább bonyolította a dolgokat, ugyanis a Csemadok jelenlegi székházának a fele a szabadkőműveseké volt, és nálunk akkor jelentkezett a 38-ig a házat üzemeltető szabadkőműves páholy svájci székhelyű, magyarországi fiókkal rendelkező jogutódjuk. Mi ott ebben a kérdésben abszolút nem léphettünk. Annyit tudtunk csak lépni, hogy a szabadkőműves páhollyal írtunk egy emlékeztetőt, hogy amennyiben ők visszaszerzik, abban az esetben a Csemadoknak adják a használati jogot. Saját vagyomba megszerezni egyszerűen jogilag nem volt esélyünk. Mi ezután sokat jártunk, próbálkoztunk jogászokkal, de egyszerűen nem volt rá lehetőség. Ez a válasz arra, hogy miért nem szereztük meg a Csemadok székházát. Az igazság az, hogy azt sem tudom, hogy most hogyan sikerült megszerezni, tehát hogy lemondott-e a szabadkőműves páholy a tulajdonjog visszaszerzéséről, vagy nem vonatkozik rá a törvény. Én azt hiszem, hogy nem vonatkozik rá a törvény, de az akkor még nem volt világos, mert a tulajdonjogot még a 30-as évek végén veszítették el.

– Térjünk még vissza a december 6-i KB-ülésre, az ott elfogadott programnyilatkozatra! Az egy szerkezeti, tehát strukturális váltást is deklarált. Mit sikerült ebből megvalósítani 1990 márciusáig?

– Az alapszervezetek egy az egyben vették a lapot, és mindenféle bejelentésektől függetlenül a helyben kialakított viszonyok szerint, tehát hogy az akkor még helyi nemzeti bizottság (hnb) kérte tőlük a tervet a kulturális tevékenységről, akkor ők beadták a tervet, és meg is valósították ezt a tervet, ha nem kérte, akkor a hnb nélkül valósították meg a saját tervüket, tehát az ott működött. Meglehetősen erős ráhatással kezdett el működni az is, hogy olyan választási rendszert dolgoztunk ki a közgyűlésig, de már a járásokra is, hogy nem a járási konferenciák vagy a közgyűlés mondja ki a végső szót például a KB javaslatára, hogy kik legyenek majdan a KB-ban, hanem a járási bizottságba közvetlenül az alapszervezetek választottak küldötteket. A járási konferenciák pedig nemcsak a központi közgyűlés delegáltjait választották meg, hanem egyenesen a majdani KB-t, amely akkor már tudtuk, hogy Országos Választmány lesz a neve, tehát ennek a tagjait is megválasztották egyenesen. Ez az ötlet, becsülettel beismerem, a december 6-i választásoknak a tanúságaként született meg, ugyanis attól féltünk, hogy ha nem így fogjuk megoldani, hanem hagyjuk mindig arra az adott járási konferenciára vagy aztán az országos közgyűlésre, vagy előterjesztünk egy listát, akkor azt ott kritikátlanul meg fogják választani. Ugyanakkor úgy véltem, hogy sem a KB elnöksége, sem a KB nem érett arra, hogy egy értelmes szelekciót csináljon. Tehát a márciusi közgyűlés maga annyiban volt már teljesen új, hogy egyfelől a központ mindennemű beavatkozása nélkül választották meg a járások az országos küldötteket, illetve a majdani országos választmányi tagok egy részét, és ugyanez volt érvényes az alapszervezetek és a járások viszonylatában, tehát az alapszervezetek minden ráhatás nélkül választották meg a küldötteket, másfelől a majdani járási választmányok tagjait. Ez mindenképpen eredmény volt a korábbi időszakokhoz viszonyítva. Az persze más lapra tartozik, hogy ez a választási mechanizmus, ez a gépies választási mechanizmus éppenséggel működhetett az alapszervezetekben is, mint ahogy biztosan működött is. (...)

– A legtöbb támadás a Csemadokot éppen ebben az időben érte, hiszen a rendkívüli közgyűlése után a Csemadok – megalakul februárban az Együttélés, márciusban már működik – ellen tulajdonképpen egy hadjárat indul el. A sajtóban ennek nyoma van. A vád jogosan vagy jogtalanul úgy szólt, hogy az Együttélés lenyelte a Csemadokot, vagy a Csemadok lefeküdt az Együttélésnek, az Együttélés a Csemadok struktúráját akarja kihasználni pártszervezésre stb. Hogyan emlékszel vissza ezekre a dolgokra?

– Ez valóban elhangzott sokszor és lényegében azóta is. Én ezt a már akkor is jelentkező hatalmi harcnak, a pártok közötti hatalmi harcnak minősítem, és annak, hogy sem a Csemadoknak, sem az Együttélésnek nem volt sajtója, amelyik reagálni tudott volna ezekre a dolgokra.

– A Csemadoknak ott volt a Hét.

– Igen, de az 3 hetes gyártási idővel készült, meg hát a Hét ugyanannak az elvnek az alapján, ahogy minden más, szintén demokratizálódott, tehát ugyan a Csemadok adta ki, de beleszólásunk nem volt. Teljesen autonóm módon szerkeszthette a szerkesztőség. Mi nem kértünk a Héttől semmilyen koncepciót, heti tervet, havi tervet, negyedéves mit tudom én micsodákat sem, teljesen önállóan és szabadon szerkeszthették a Hétet. Meg hát a Hétkben nem voltak ilyesfajta írások, s az nevetséges lett volna a Hétkben reagálni más orgánumok írására, nem beszélve arról – még egyszer mondom –, hogy túlságosan rossz volt a harmonogramja a Hétknek ahhoz, hogy azt az akkori felpörgetett időben bármire ki lehetett volna használni. Ez az egyik dolog. A másik dolog az, hogy a mai napig tart a vád, hogy ahogy mondtad is, a Csemadok az Együttélést messze-menőig támogatta. Ez pedig azért alakult így, mert már akkor szinte nem volt beszélő viszony a két magyar párt között. Tehát az FMK és az Együttélés között. Teljes volt a kölcsönös bizalmatlanság, mivel a Csemadokban már akkor el kellett kezdeni a leépítést. A Csemadokot 96 vagy valahány emberrel vettem át főtitkárként, és rövid időn belül több mint 30 embert el kellett bocsátani, mert úgy éreztük, hogy feleslegesen vannak annyian még akkor is, ha próbálkoztunk a különféle gazdasági dolgokkal, és néhányan be is léptek ezekbe a gazdasági kezdeményekbe, tehát oda mentek át, néhányan pedig az Együttélésbe. Az volt a szép ugye, hogy Varga Bélát mindenki úgy ismerte országosan és az FMK-n belül is, hogy ő a Csemadok alkalmazottja és a klubmozgalom felelőse, és az, hogy vele szerződést bontott a Csemadok, s Varga Béla átment az Együttélésbe dolgozni, ezt az FMK nem volt hajlandó tudomásul venni, annyira nem érdekelte, hogy mi történik a Csemadokban és az Együttélésben. Csak a vádaskodás érdekelte. Amikor Varga Béla elment az Együttélés plakátjaival vidékre, akkor az FMK bejelentette, a sajtó meg természetesen lehozta, hogy a Csemadok alkalmazottjai hordják az Együttélés plakátjait. Ami nem igaz, mert Varga Bélához akkor már a Csemadoknak semmi köze nem volt, de ezt én legfeljebb a nyugdíjintézetéről hozott igazolással tudnám bebizonyítani. Viszont annyira aljasnak tartom ezeket a vádakokat, hogy nem vagyok hajlandó egy lépést se tenni azért, hogy bármit is bizonyítsak, mint ahogy azt sem vagyok hajlandó bizonyítani, mert mindenki megbizonyosodhat róla, hogy az Együttélés úgy került a Csemadok székházába, hogy sehol másutt nem kapott helyet. Viszont mi gazdasá-

gi szerződést kötöttünk az Együttéléssel, s minthogy a gazdasági dokumentumokat 10 évig el kell rakni, ezek a gazdasági szerződések és az, hogy az Együttélés igenis fizetett a Csemadoknak bérleti díjat, az a mai napig leellenőrizhető. Mindennek utána lehet nézni. Amiben némi igazuk van és volt a bírálóknak, arra én igazából nem tudtam hatással lenni, hogy az Együttélés megalakítói között volt többek között a Csemadok volt két társelnöke is. Én a Csemadok részéről azt tartottam nagyon fontosnak, és magam is megtanultam a választási rendet úgy, hogy szinte versként szavaltam és verselemzésként tudtam elemezni, mert az volt az általános vélemény és nagyon sokan mondták a Csemadokok közül, tehát vidékről jött vélemény, hogy a Csemadok a felvilágosító munkába mindenképpen kapcsolódjon be, tehát a Csemadok tartson olyan összejeveteleket, ahol elmagyarázza az új választási rendet. Nem szabad elfelejteni, hogy a szlovákiai magyarság visszamenőleg vagy 60 évig nem választott szabadon, tehát nem tudta, mi az, hogy szabad parlamenti választások. Nem volt gyakorlata benne. Ráadásul külön választások voltak a Szlovák Nemzeti Tanácsba, a Szövetségi Gyűlésbe, a Nemzetek Kamarájába, a Népek Kamarájába, zölddel, kékkel s még nem tudom, milyen színekkel jelölt listák voltak. Ha nem tévedek, akkor több mint 40 párt, nem tudom biztosan, de nagyon sok párt indult a választásokon, az emberek kaptak haza egy hatalmas paksamétát, s el kellett dönteniük, hogy most mit is kell csinálni. Tehát ezt a választási mechanizmust magyarázta a Csemadok. Ezt tiszta szívvel merem mondani, állítani, sőt emlékszem egy általam tartott somorjai előadásra, hogy beültek Öllös Laciék, tehát az FMK somorjai születésű egész testülete végighallgatni azt, hogy én milyen előadást tartok a választásokról, s az egész Csemadok-gyűlés után kénytelenek voltak beismerni, hogy a várakozásaiktól eltérően valóban nem kampányoltam, hanem a választási mechanizmust magyaráztam el. De az egyszerűen kivédhetetlen volt, hogy a Csemadok társelnökei, Szabó Rezső és Dobos ne menjenek el Csemadok-gyűlésre. Most mindegy, hogy alapvetően a csemadokosok azt akarták, hogy a mechanizmust magyarázzák el, az is mindegy, hogy Szabó Rezső is meg Dobos is valóban a mechanizmust magyarázták el. Tényleg az van, hogy nem lehetett elválasztani azt a két dolgot, hogy ők párhuzamosan rajta vannak az Együttélés listáján. Tehát ilyen értelemben érthette ilyen vád a Csemadokot, de ehhez is hozzáteszem, hogy csak azért érte, mert senki nem figyelt oda, hogy Kovács Laci, aki az FMK, illetve az MPP listáján indult, és annak volt a képviselőjelöltje, az egyik legnagyobb Csemadok-szervezet, a dunaszerdahelyi élén volt. Hogy később aztán az MKDM vezetői, Fóthy ugyancsak a Dunaszerdahelyi járásban a Csemadok vezető embere volt. Tehát a Csemadokban, utólag is mondom, hogy hála istennek, az alapszervezetekben ez a meglehetősen gusztustalan kampány nem folyt. Hála istennek sem a Csemadokot, sem a pártokat, hogy így mondjam, vagy az emberek közti kapcsolatot, legalábbis az én tudtommal vidéken, faluhelyeken nem rontotta meg. A központi támadások, csatározások nem bontották meg és nem volt olyan, hogy a Csemadokból valakit kiebrudaltak volna azért, mert FMK-s vagy Együttéléses, nem volt olyan, hogy a vezetőséget aszerint állították volna össze, hogy ki melyik pártnak a szimpatizánsa, vagy melyiknek a tagja. Ezt abszolút nyugodt szívvel merem mondani.

– Személyektől elvonatkoztatva, például a Csemadok KB elnökségének február 9-i állásfoglalása nyíltan azt mondja, hogy a Csemadok KB elnöksége a saját

programnyilatkozatából is kiindulva támogatja az Együttélés politikai mozgalmat etc., etc. Tehát nem érzed azt, hogy jogosak voltak ezek a vádak? Hiszen a Csemadok tulajdonképpen deklarálta, hogy támogatja az Együttélést.

– Valamikor a legelején kérdezted azt, hogy a Csemadok miért támogatta a Nyilvánosság az Erőszak Ellent, miért támogatta a Polgári Fórumot, és a Csemadok időközben támogatta az FMK-t, utána az MKDM-et a megalakulása után ugyanilyen nyilatkozatban üdvözölte. Tehát ez a nyilatkozat nem arról szól, hogy kizárólag az Együttélést támogatja, hanem üdvözölte a megalakulását és a programját, amelyik viszont akkorra már, ellentétben a Duray már említett első nyilatkozatával, arról szólt, hogy a Csemadok fontos eleme a csehszlovákiai magyar kultúrának.

– Igen, viszont Sidó március 9-én, tehát a rendkívüli közgyűlés előtt egy nappal ismételten is – és ez már nem állásfoglalás volt, hanem egy sajtóorgánumnak, a Hétnek nyilatkozott, ahol felvállalja, hogy igenis támogatásunkról biztosítjuk az Együttélést, tehát itt már nem a mozgalom megalakulásáról van szó.

– Igen, de ugyanebből az időszakból tudnák mondani sajtóhírt, miszerint a Csemadokot Sidó továbbra is a kommunista párt felé viszi el, mert még mindig a kommunista párt tagja. Zolinak a nyilatkozására én ilyen nagy idő távlatából feleslegesen reagálnék, azt hiszem.

– A Csemadok elnökségének a nevében beszélt.

– A Csemadok elnökségének a nevében nehezen beszélhetett, mert a Csemadok elnökségében olyan értelemben, hogy csak egy pártot támogatunk, egyszerűen nem volt szó. Nyugodt szívvel merem mondani, hogy erről nem volt szó. (...)

– Ha visszagondolsz a Csemadok és az FMK viszonyára, tulajdonképpen hol futott zátonyra ez a kapcsolat, és megpróbáltatok-e ti nyitni az FMK felé?

– Megmondom őszintén, hogy fogalmam nincs, hogy hol futott zátonyra, mert Tóth Karcsitól kezdve Szigeti Lacin keresztül Nagy Laciig bezárólag, most mondhatnék egy rakás nevet, Zászlós Gabit mondhatnám, vagy akárkit, miközöttünk igazából soha nem volt semmilyen villongás. (...) Az viszont tudom, hogy az FMK listáján vagy az FMK jóvoltából a Szövetségi Gyűlésbe bekerült Duray Miklós, de ez itt megint Együttéléssé válik a későbbiek során, és Popély Gyula volt az, aki a Jókai Egyetem tervezetét benyújtotta. Közösén nyújtották be ezt a tervezetet. Ismétlem, én azt nem tudom, hogy ez időben az az időszak volt-e, amikor alakult vagy megalakult az Együttélés, vagy az az időszak volt, amikor még az FMK színeiben kellett, hogy politizáljon Duray és Popély. Erre pontosan nem emlékszem. Olyan vitáról vagy súlyosabb összecsapásról nem tudok, ami Zoli és az FMK-sok között kialakult volna, sőt úgy tudom, hogy vele sem voltak ilyen problémák. Hunčík Péter látogatta meg őt többször is, Tóth Karcsi is meglátogatta elnökként többször is. Én úgy emlékszem rá vissza, hogy megfejthetetlen volt akkor is ez a szembenállás, és utólag sem tudom megmagyarázni. Hogy milyen

próbálkozások voltak? Voltak próbálkozások, és volt is közös rendezvény a részünkről. Ez Újvárbán zajlott, a Csemadok újvári szervei és szervezetei rendezték a városi szervezet székházában, ahol többek között Tóth Karcsi volt az FMK részéről, én voltam a Csemadok részéről és most nem tudom megmondani, ki volt az ún. Csehszlovákiai Magyarok Fóruma részéről, mert akkor még ez is működgetett. Ott sem volt nyilvánosan semmilyen összetűzés közöttünk, semmi, tehát én nem találok utólag sem semmilyen olyan pontot, ami indokolta volna azt, hogy ilyen éles legyen a szembenállás, mint ahogy van egy olyan csendes érzésem, de lehet, hogy ezt most már csak beleérzem azokba az időszakokba, hogy nem is volt az olyan éles, mint ahogy azt a sajtó mutatta. (...)

– *Ugyanerre az időre esik az, amikor arról vitatkozott a szlovákiai magyar közélet sajtón kívül, hogy párttá váljon-e a Csemadok. Tehát ez így felmerült, hogy párttá váljon a Csemadok? Mik voltak az érvek, mik voltak az ellenérvek?*

– Nyilvánvalóan felmerült úgy, ahogy mondod, és a sajtó hasábjain is szó volt erről.

– *Ha jól emlékszem a Napban.*

– A *Nap* kezdeményezett egy sorozatot erről. Az egyetlen pont, amit kifogásoltam és kifogásolok Hunčík Péter és a köztem lévő viszonyban, hogy mi Péterrel nagyon jó barátok voltunk, és hála istennek vagyunk. Ott volt egy szakasz, hogy arra kértem Pétert, hogy ha már a *Nap* ilyen sorozatot indít, akkor újságíró-etikai szempontból talán együtt kellene dolgozni a Csemadokkal is, és nem voltak hajlandók velünk együtt dolgozni, úgy indították el a sorozatot, de ez már teljesen mellékes kérdés. (...)

– *Csak pró és kontra párttá válás. Végül is ezt a rendkívüli ülésnek kellett volna megfogalmaznia?*

– Eredetileg ez decemberben és januárban végig kérdés volt a Csemadokban. Be kell vallanom, hogy az egyik legnagyobb ellenzője annak, hogy a Csemadok váljon párttá, én voltam. Azt mondtam, hogy ha szükség van további pártokra, és úgy láttam, hogy szükség van az FMK mellett, hiszen pluralista társadalomban élünk, miért csak egy párt legyen. Akkor ám legyen, de ne a Csemadok legyen az. Én tudniillik szentül hittem, és hiszek abban, hogy a pártpolitizálásnak vannak stílusai, tehát a politika maga egy tudomány, nem biztos, hogy a pártjaink ezt így igazolják tevékenységükkel, de igenis az, és egészen más a civil társadalmi szervezet és a társadalom megszervezése vagy a társadalom szervezettsége. Az két teljesen különböző dolog. Én azt állítom, hogy a kisebbségnek nem csak politikai képviseletre van szüksége ahhoz, hogy érvényesíteni tudja érdekeit, ez is nagyon fontos, de talán ennél is fontosabb az, hogy a társadalma legyen megszervezve. A társadalmát pedig nem szervezheti meg párt, sőt: nem szabad, hogy párt szervezze meg a társadalmat. Azért voltam az ellen, mert a Csemadok a kisebbség szempontjából az egyik legfontosabb dolgot végezte, a kultúra ápolását, és a kultúra kötötte össze az embereket, függetlenül attól, hogy valaki megrögzött kommunista volt vagy elvakult keresztény, katolikus vagy akármi más, ezek az emberek a Csemadokon belül nem bántották egymást. (...)

– *S minek tudod be, hogy egyáltalán megfogalmazódott ez az igény? Amikor már volt FMK, amikor már alakult az MKDM, amikor már alakulóban volt az Együttélés, s akkor megfogalmazódik, hogy a Csemadok párttá legyen.*

– Az Együttélés akkor még nem volt. Hadd mondjam el, hogy azt hiszem, és itt most megint visszamennék arra a november 24-i Csemadokban megtartott ülésre, ahol meglehetősen zárt közösségként és a nyitásra meglehetősen elutasítóan viselkedő FMK léte is volt az egyik indíttatás. Tehát az, hogy volt ugyan egy FMK, de ez az FMK akkor egy nagyon szűk csoportként kezdett el működni, amelyik itt-ott megfogalmazott szándékai szerint nem kívánt tömegpárttá alakulni. Nem kívánt nagy tömegeket megmozgatni, hanem – ezt Újvárbán fogalmazta meg Tóth Karcsi négyszemközti vagy hatszemközti beszélgetésen, hogy – programalkotó párt akar lenni az FMK. Ez nem elégíthette ki a tömeget, nyilvánvalóan. A Kereszténydemokrata Mozgalom klubjainak a megalakulása pedig azért váltott ki ellenszenvet, mert a KDH első megnyilatkozásai, most lehet, hogy ezt 7-8 év után mondom csak, és akkor kevésbé volt ennyire olvasható és ennyire egyértelmű, a fundamentalista elemet erősítették, vagy pontosabban az szövegezték meg. Tehát a KDH, amit ma Čarnogurský úgy fogalmaz meg, hogy többek között a Rázus-féle Néppárt és a Hlinka-féle Szlovák Nemzeti Pártnak a követője is. Ez is hiányzott akkor. És még inkább hiányzott az a harmadik elem, amelyiket most már Čarnogurský hozzátesz, és néhányan KDH-ban elég erőteljesen képviselnek, a modern konzervativizmus. Ez a modern konzervativizmus volt a legkevésbé látható akkor, ellenben az előző kettő erőteljesen megjelent, erőteljesen mutatkozott. Nem szabad elfelejteni, hogy Čarnogurský volt az első, aki felvetette, hogy a 12 csillag mellett lesz esetleg egy következő csillag is, hamarabb, vagy a Szlovák Nemzeti Párttal egyszerre mondta ki annak a lehetőségét, hogy Cseh-szlovákia fölbomlik. És ez váltotta ki a Magyar Kereszténydemokrata Klubokban vagy a keresztényi klubokban azt, hogy ha már, akkor magyar kereszténydemokrata mozgalmat. Ez a két magatartásforma és két megnyilvánulási forma váltotta ki szerintem, annak az igényét, hogy kell egy vagy több, de minimum még egy magyar párt. Nem elég az FMK, és nem elég a kereszténydemokrata klubok. Az Együttélés megalakulása után aztán megalakult az önálló MKDM, ami igazából azért mégiscsak azt igazolja, hogy ez a Čarnogurský-féle megfogalmazása a Kereszténydemokrata Mozgalom céljainak hol hangosan, hol rejtve, azokat a magyar kereszténydemokratákat is arra a megállapításra juttatta, hogy magyar KDH-t kell alakítani, akik a kezdetekben felsorakoztak a KDH mellé. Tehát szerintem ez váltotta ki, hogy kell még egy, és mert nem volt semmi, amibe bele lehet kapaszkodni és lehet csinálni, hanem volt a Csemadok, amelyik úgy-ahogy addig végül is politizált, meg próbálkozott azért a hatalommal szemben az iskolák, a kultúra védelmében valamit tenni. Tehát így adódott, és ez mozgatta szerintem ezeket az embereket. Többségében az 50-es, 60-as embereket, hogy a Csemadokot kell átalakítani párttá, és talán ezért volt az, hogy a fiatalabb nemzedék volt az, aki megértette azt, hogy egy társadalmi szervezetet nem lehet párttá átalakítani, mert az sikertelenné válik, az egyszerűen olvashatatlan párt lesz. Végül ki fog derülni, hogy ideológiailag egymással összeegyeztethetetlen nézeteket valló emberek kerültek egy pártba. Ismétlem, akkor alapvetően az volt a szándékom, hogy különválasztani a politikát a társadalomtól, és a társadalom megszervezőjévé a hagyománnyal bíró, gyakorlattal, tapasztalatokkal ren-

delkező Csemadokot kell tenni. A Csemadokot tartottam olyannak, amelyik ezt meg tudta csinálni, és azt mondtam, hogy a politikát csinálják a pártok, és a pártok alakuljanak meg. Lehet, hogy most már utólag ebbe valamit belemagyarázok, nem tudom.

– Engem érdekelne az is, hogy a szűkebb, tehát az a 6 tagú vezetés, az elnök, a társelnökök, a főtitkár és a titkár hogyan vélekedett erről? Tehát, hogy leültek-e ti hatan erről beszélni, hogy párttá váljon-e a Csemadok, vagy sem, és hogyan vélekedett erről a tagság? Nem a vezetés, nem az elnökség érdekel, azt már meg is fogalmaztad, hanem a tagság, ahogy kijáratok gyűlésekre? Mit fogalmazott meg?

– Nem emlékszem arra, hogy hatan leültünk-e volna erről tárgyalni. Az viszont tény, hogy az elnökségben sokkal több ember van, mint hat, azt hiszem 21 tagja volt az elnökségnek, ott ez többször fölvetődött nyilvánvalóan, hiszen ott voltak, akik nem tartották teljesen kizártnak, hogy a Csemadok párt legyen. (...) Egészen pontosan meg tudom mondani, hogy ez a szenci kihelyezett ülés volt januárban, amelyik ezt végül is eldöntötte, hogy a Csemadok nem lesz párt. A tagság ugyan megosztott volt, de nyilvánvalóan a többsége azt fogalmazta meg, hogy ne, mert ha a többség azt szavazta volna, hogy igen, akkor meg kellett volna csinálni. (...)

– Márciusban már megvolt a társulási törvény? Az milyen mozgásteret adott nektek?

– A társulási törvény már megvolt, a teret a lehető legszélesebbet adta azzal együtt, hogy hála Istennek ez a társulási törvény, illetve a politikai pártokról és

Az Együttélés és az MKDM prágai képviselői 1991-ben - Magyar Ferenc, Novitzký Béla, Boros Zoltán, Bajnok István, Duray Miklós, Batta István, Varga Olivér, Szócs Ferenc, Mihályi Molnár László
(Fotó: Fórum Intézet archívuma)

mozgalmakról szóló törvény végérvényesen kizárta, hogy össze lehessen keverni a társadalmi szervezeteket a politikai pártokkal és mozgalmakkal. Ebből volt is egy kisebb botrány közvetlenül a választások előtt, és akkor megint egy kicsit fölerősödött, hogy ugyan, a Csemadok miért nem indul a választásokon, mert a Matica slovenská az utolsó pillanatban megpróbált összegyűjteni annyi szavazatot, hogy indulhasson a választásokon. Nagyon neves néprajzos volt akkor a Matica elnöke, akivel tárgyaltunk is, Viliam Gruška, nagyon kellemes tárgyalás volt vele, hogy mikor vitték el a Maticások őt oda, hogy aztán ő is meglehetősen durva dolgokat produkált és nyilatkozott ebben az időszakban. Azt a trükköt alkalmazták, hogy valami ilyen nevet találtak ki, hogy Politizujúca časť Matice slovenskej vagy valami ilyesmi. Így akartak indulni a választásokon, de Čič nagyon erőteljes közbelépésére, aki akkor kormányfő volt, és jogász, teljesen egyértelműen kizárta a kettőt, tehát abban az időszakban, március-áprilisig gondolom, akkorra már teljesen egyértelmű volt, hogy mi az a társadalmi szervezet vagy civil szervezet és mi az, hogy párt vagy politikai mozgalom.

– 1990. március 10-én volt a rendkívüli közgyűlés, ez a XV. közgyűlése volt a Csemadoknak. Mivel mentetek erre a közgyűlésre, mit kellett ennek a közgyűlésnek megfogalmaznia?

– Hát elsősorban azt, amiről már beszéltem, tehát azt, hogy a Csemadok érvényben lévő alapdokumentumai, tehát elsősorban az alapszabály szerint is meg az addig érvényben lévő társadalmi törvények és a társadalmi szervezetekre vonatkozó törvények szerint is a december 6-i rendkívüli KB-döntés bizonyos értelemben törvényellenes volt, bizonyos értelemben alkotmányellenes volt akkor még, aztán már nem, amikor eltörölték országosan is a párt vezető szerepét. De más egyéb kérdésekben is, ha úgy tetszik törvénytelen vagy törvényellenes volt. Én úgy ítélem meg, hogy ahogyan sok minden mást is kénytelenek voltak megtenni akár a parlamentek, akár a kormány, tehát olyan döntéseket hozni, hogy az átalakulás érdekében a törvény mellett haladni. Tehát a Csemadok rendkívüli közgyűlésének alapvetően igazolnia kellett, hogy ő volt az a szerve a társadalmi szervezetnek, amelyik olyan súlyos döntéseket, mint amelyeket a december 6-i rendkívüli KB-ülés kimondott, hitelesítenie kell, tehát jóvá kell hagynia. (...) Ez volt a tétje, ez volt a cél. Hogy mennyire sikerült? Én a mai napig állítom, hogy sikerült. Ennek eredményeként jöttek létre később a szakmai társulások. Tehát az, hogy a Csemadokon belül a szakmai társulások is önálló szubjektivitással működhetnek. Erről is vannak, a 91-es időszakból gondolom jegyzeteid. Ott rengeteg csúsztatás van abból is, hogy ki mindenki verte ki a heppet a Csemadokban, hogy legyenek ilyen szakmai társulások. Ez nem igaz, ez egy buta primitív hazugság, s ezt a mai napig állítom. 1990 márciusában a Csemadok alapszabályzatában benne volt az, hogy a Csemadokon belül vagy a Csemadokból kiszakadva önálló szubjektivitást kaphatnak. Liszka Jóska volt az első, aki erre ráharapott. Ő alakította meg a Néprajzi Társaságot. Erre a beszélgetésre úgy emlékszem, mintha tegnap lett volna, hogy Jóska bejelentette, hogy ők ezt a Csemadokon belüli szubjektivitást átmenetinek képzeli el, mert úgy gondolják, hogy majd a későbbiek során önálló jogi személyé alakulhat a Néprajzi Társaság, amelyik szerződéses viszonyba kerül a Csemadokkal. Erre én azt mondtam, Jóska, ezt az egész társulási rendszert ki fogjuk dolgozni, nekem is

ez a szándékom. Tehát az volt a szándékom, hiszen ott egy rakás más szándék is volt, például hogy végre megalakítani és megvalósítani azt, hogy legyen egy tudományos intézete a szlovákiai magyarságnak. Tehát a tudományos intézeten kívül a társulások is efelé hajlottak volna, hiszen megalakult a Tudományos Társaság is, pedig nem volt rá túlságosan nagy igény. Igazából ez központi kezdeményezés volt. És hát a módszertani központtá kellett volna átalakulniuk ezeknek a tudományos társulásoknak. Nyilvánvalóan akkor úgy volt előnyös mindenkinek, hogy a Csemadokon belül működjenek, mert hiszen a Csemadoknak voltak meg ehhez az eszközei. De az egészben benne volt az is, hogy a Csemadok ne vállaljon magára minden terhet, minden intézmény eltartását, hiszen önmaga eltartásával is foglalkoznia kell. Tehát az elképzelés arra irányult, hogy amint ezek a társulások megerősödnek szakmailag és gazdaságilag, akkor ezek a társulások intézménnyé alakulhatnak át, és leválhatnak a Csemadokról. (...) Nyilvánvalóan a 90-es évek legelején, a közgyűlésen ennek a csírája rakódott le az alapszabályzatban, és egy év alatt, lényegében a galántai közgyűlésig, már oda fejlődött az egész, hogy létezett 5 vagy 6 ilyen szakmai társulás, amelyek önálló küldöttekkel vettek részt a közgyűlésen. Tehát az önállósodásuk odáig fejlődött az alatt az egy év alatt, hogy legalábbis önmagukat meg tudták fogalmazni. (...)

– *A kezdetekben anyagiakat tudtatok biztosítani ezeknek a társulásoknak?*

– Természetesen. Tulajdonképpen az volt az elképzelés, és ez is igazolja, hogy a 90-es alapszabály értelmében jöttek létre a társulások és szabályozott volt. Tehát a 91-es cikkek hazugságok. A Csemadok azt vállalta fel, hogy akit a társulás megválaszt titkárának, azt fogja fizetni. Tehát lényegében a Csemadok felmondott a saját szakelődőinek, és a megalakuló társaságok kezébe tette le azt, hogy ki legyen az a szakember, akit a Csemadok az államtól kapott támogatásból meg a különböző bevételekből fizessen. (...)

– *Mennyire szabadultak el az indulatok? Végiglapozva az akkori sajtót, minden a Csemadokról szólt, mindenki a Csemadokot akarta megváltani, s valószínűleg ez a küldötteket is jellemezte. Ez mennyire volt ott érezhető?*

– Nem ez érdekes, ez ott nem volt érezhető, de jó, hogy mondd, mert ez volt aztán a következő csalódásom. Véget ért a közgyűlés úgy, ahogy véget ért. Volt még azon belül egy érdekes esemény, melynek a hátterében – a mai napig állítom, de bizonyítékaim nincsenek – a Szabó Rezső köré tömörülő 68-asok vagy Szabó Rezső baráti köre volt az, aki a közgyűlés második napjára olyan hangulatot teremtett, hogy a jelölőbizottság nem mert senkit megnevezni az elnöki és a főtítkári posztra. Emlékszem rá, a kassai Máté László volt a jelölőbizottság elnöke, és a hatalmas tömeg kint a PKO előcsarnokában, és első alkalommal ülésezett a már megválasztott országos választmány, ott szerencsétlenkedett, mert én feltételezem, olyan nyomás nehezedett rá, hogy nem mondtak ki semmilyen nevet az elnöki és a főtítkári posztra. A választás után úgy zajlott, hogy mindenki kapott egy üres papírt, és rá kellett írni, hogy kit javasol ezekre a posztokra. De ez csak epizód volt. Nem ez a döntő, hanem az, hogy nem volt igazán alkotó hangulata ennek a közgyűlésnek, tehát ez volt az első csalódás számomra, a másik csalódást pedig a rákövetkező napok, hetek sajtója okozta. És fő-

ként azok az emberek, például Bodnár Gyuszira emlékszem ilyen értelemben nagyon erősen, mert Gyulától nagyon sokat vártam olyan értelemben, hogy akár ellenprogramot is csinálhatott volna, hiszen ismerte a Csemadok munkáját. Valóban egy rakás elképzelése volt, nagyon felkészült és ügyes embernek tartottam, és tartom a mai napig természetesen, ott végigülte a két napot, egyetlen egyszer nem szólalt meg. Senkinek a jelentkezését nem utasítottuk vissza, erre határozottan emlékszem, se úgy, hogy egy konkrét előadást tartott volna, se úgy, hogy valamilyen témához nagyon röviden, pár szóval hozzászól, hogy javítson a dokumentumokon. S ezek után jött egy hatalmas nagy írás, amelyik arról szól, hogy ez a közgyűlés semmit sem oldott meg, és továbbra is meg kell újítani a Csemadokot, de azt, hogy hogyan kell megújítani, ha emlékszel az írásokra, akkor nem tudod belőle kiolvasni. Tehát számomra a másik csalódás nem a bírálatok, nem a közgyűlés bírálata, nem a közgyűlésen elfogadott célok bírálata volt, hanem az, hogy senki nem mondta meg a bírálatok mellett, sehol még csak egy kapaszkodó sincs arra, hogy jó, meg kell változtatni a Csemadokot, és ráadásul nem úgy kell megváltoztatni, ahogy a közgyűlés meghatározta, vagy megfogalmazta, hanem valahogy másként és hogyan. Ez egyszerűen sehol nem volt.

– A közgyűlés hogyan fogalmazta meg a pártokhoz való viszonyulást meg a párt-tá válást?

– Ezt elvetették, ott szó nem volt erről. A pártokhoz való viszonyt egyértelműen úgy fogalmazták meg a küldöttek is, hogy mindenki irányában nyitottnak kell lenni, többen úgy szólaltak fel, hogy név szerint is felszólították a VPN-ben dolgozó Szigeti Lacit, az FMK-ban dolgozó A. Nagy Lacit, Sidót, Durayt, Neszmérit, a nem tudom én, ki mindenkit, hogy üljenek le egy asztalhoz, és próbáljanak meg együtt gondolkodni. Tehát ilyen szempontból teljesen világos volt az, hogy a Csemadokot a tagság vagy a küldöttek valóban úgy képzeli el, hogy egyetlenegy párthoz se kapcsolódjon, hogy egyetlenegy párthoz se álljon be. Ellenben elvárták, hogy a Csemadok adjon teret a magyar politikusok számára arra, hogy az esetleges koncepcionális problémáikat egymás között vitassák meg. (...)

– A tervek között nagyon sok minden szerepelt. Az önálló társulásokról már beszéltünk, itt fogalmazódott meg az is, hogy népfőiskolákat kell szervezni, itt fogalmazódott meg az is, hogy a sajtó és az oktatásügy helyzetét meg kell oldani. Milyen alternatívákat fogalmazott meg erről a Csemadok?

– Alapvetően, ami az oktatásügyet illeti, ott tulajdonképpen ugyanazt fogalmazta meg, mint a társulásokkal kapcsolatban megfogalmazott, tehát azt, hogy amennyiben akarják a pedagógusok, akkor a Csemadok teret biztosít egy ilyen jellegű társulás kialakítására, amennyiben nem, akkor a Csemadok mint az egyedüli társadalmi szervezet segítséget nyújt ahhoz, hogy a pedagógusszövetség megalakulhasson, mint ahogy ez meg is történt. (...) Ami a sajtót illeti, ott egy más kezdeményezéssel álltunk elő. Ezt gazdasági útra szerettük volna terelni. Ennek érdekében létre is hoztuk a Hont nevű kiadót. Az első tárgyalások nagyon pozitívan indultak, mert a *Kis Építő*, a *Tábortűz*, az *Ifi* és a *Nő* is úgy tűnt, hogy hajlandóságot mutatnak, mivel a kiadók lemondtak vagy le fognak mondani róluk, hogy akkor egy ilyen kiadóban tömörüljenek. Mi számítottunk az *Új Szó*-

ra is, de amikor összehívtuk a Csemadokban azt a tanácskozást, amelyen részt vettek az említett lapok főszerkesztői és helyettesei, akkor az *Új Szó* részéről egyfajta elutasítás jelentkezett.

– *Miért Új Szóban gondolkodtatok, miért nem egy másik napilapban? Ezzel tulajdonképpen egy vitának lehetett volna véget vetni, hiszen akkor az Új Szó körül is folyt a vita, hogy csak egyetlenegy napilap van, amely elég nehezen tudta magát meghatározni.*

– Én azt hiszem, hogy azért, mert akkor a *Nap* sikertelen próbálkozása ott állt mögöttünk, tehát tudtuk azt, hogy nem olyan egyszerű a piacon elindítani pénz nélkül, mert ha lett volna rá pénz vagy megfelelő háttér, akkor nyilvánvalóan meg lehetett volna oldani, de egy ilyen kicsi piacon, mint amilyen a szlovákiai magyar piac, tőkeháttér nélkül nem lehetett volna fölvállalni. (...) A Csemadok többszörösen deklarálta a pártok felettségét, tehát hogy semmilyen párt mellett nem kötelezi el magát, ezen belül, a Csemadokon belül ez egy önálló gazdasági egység lett volna, amelyiket nem felügyelte volna a Csemadok semmilyen szerve, olyan gazdasági egység lett volna, aminek gazdasági alapokon kellett volna működnie. Úgy gondoltuk, hogy ez megoldja az *Új Szó* problémáját is. Tehát ha az *Új Szó* elvállalta volna azt a szerepet, hogy a Hont kiadón keresztül jelenik meg, ez egyfelől az *Új Szónak* adott volna mozgásteret arra, hogy minél gyorsabban letisztítsa önmagát, hogy így mondjam. Másfelől pedig a megglehetősen jó gazdasági eredményei miatt, a magas példányszáma miatt, és ismétlem, akkor már kezdtek az árak elindulni fölfelé, magyarán mondván, de úgy is fogalmazhatnánk, hogy a piacgazdasági feltételek kezdtek kialakulni a sajtópiacon is. Én úgy gondolom és úgy gondoltuk akkor is többen, hogy az *Új Szó* lehetne az a *Vasárnappal* együtt állami támogatás híján, különböző alapítványi segítségekkel, koncentrált reklámtevékenységgel, koncentrált reklámszerzési tevékenységgel, végül is a kiadó meg tudna állni a saját lábán. Ez volt az elképzelés, de az *Új Szó* azt mondta, hogy nem. Innét tulajdonképpen el kezdett omlani az egész koncepció azzal, hogy rögtön utána kimondta az ifjúság is, hogy nem, és a Diákhálózat, Somogyi Szilárdék gyorsan alapítottak egy diákkiadót. Ott volt a lehetőség arra, hogy a *Kis Építő*, *Tábortűz* a Hontnál jelent volna meg, a *Nő* és a *Hét*. Akkorra már teljesen egyértelmű volt, hogy a Smena kiadó is lemond a lapjairól, és a Živena is lemond a *Nőről*. Olyannyira közismert volt ez a tény, hogy a Nőszövetség alelnökasszonya el is jött a Csemadokba Grendel Ágival, aki akkor a *Nő* főszerkesztője volt, arról tárgyalni, hogy még mindig meg tudjuk oldani, mert akkor még élt az a törvény, hogy a tömegszervezetek között gazdasági szerződéssel átvinni a vagyont. Ez azt jelentette volna, hogy tulajdonképpen nem kellett volna semmit sem kifizetni, és kompletten, ahogyan van a *Nő*, a teljes vagyonával, fényképezőgépeivel, írógépekkel, könyvtárral, mindennel együtt átadták volna a Csemadoknak. Hogy közben mi történt, ezt nem tudom megmondani. Tény az, hogy egyszer csak a Grendel Ági elkezdett tárgyalni Dobossal. Azzal a Dobossal, aki végig ott volt a Csemadok elnökségében és támogatta a Hont megalakulásának a gondolatát. A megbeszélésen ott volt a Madách Kiadó részéről Szabó Géza, aki melegen üdvözölte a Csemadok elképzelését, hogy a Hont Kiadóba tömöríti a sajtót és megmenti. S egyszer csak Dobos azzal állt elő, hogy mit kell itt hülyéskedni holmi Hontokkal meg miegyebekkel,

hiszen ott van az ő kiadója. Megjegyzem, állami vállalat volt, tehát sokkal rosszabb helyzetben volt, mint bármelyik szerkesztőség, mint ahogy később ki is derült, mert másfél éven belül a minisztérium úgy tette taccsra az egész kiadót, mint a nagy franc, de hát Dobos akkor, illetve az előtt került a Madách élére, és akkor úgy egyszer csak magához tért, és azt mondta, hogy hiszen ott van az egész apparátus, tapasztalatokkal miegyebekkel. S akkor az Ági elkezdett a Doboshoz járni, vele tárgyalt. Így megálltak a tárgyalások a Nőszövetség és miközöttünk. Én úgy emlékszem, hogy a Nőszövetség még a Madách felé is megettette azt a gesztust, hogy átadja neki a vagyonát. Csak annyi kellett volna, hogy átveszi ezt a vagyont a lap kiadási jogával együtt a Madách, de mert nem volt állami támogatásról szó, illetve garancia, ezért még ezt a pecsétet sem kapta meg a Madáchtól a *Nő* szerkesztősége, mint ahogy aztán a Madáchban soha nem is jelent meg a *Nő*. Ezzel párhuzamosan Batta Gyuri, aki a Csemadok első találkozásán hivatalosan bejelentette, hogy a *Kis Építő* nevében Balajti Árpád fog tárgyalni, mert ő lemond a főszerkesztői székről, és nem is kíván a *Kis Építő*-ben dolgozni. Egyszer csak a költségvetési törvény elfogadása után november végén, decemberben, amikor kiderült, hogy lesz állami támogatás a lapokra, egyszeriben visszajött, megjelent, bejelentette, hogy márpedig a *Kis Építő*-nek ő a főszerkesztője, és a *Kis Építő* megy a Madáchba. Akkor mi ottmaradtunk a *Tábortűzzel*, meg a *Héttel* szerencsétlenül a nyakunkban, de akkor már be volt jegyezve a Hont Kiadó, megjegyzem akkor már működött a Csemart, és a Csemartnak volt jó néhány terjesztője, több tíz partnere, Magyarországról is hordtunk be lapokat. Tehát ott is megvolt a Csemartnak a partnere, de ilyen körülmények között aztán már nem lehetett arra számítani, hogy a kiadó gazdaságosan tud működni. Szerencsére még megkapták a lapok az állami támogatást, meglehetősen későn kapták meg, ez már 91-ben volt, de a Hont, illetve a Csemadok biztosította a *Tábortűz* kiadását is, csak annyi volt, hogy nem négyszínű, hanem kétszínű lap jelent meg. Úgy tudom, hogy a DH Press is biztosította az *Iffi* folyamatos kiadását, ellenben a többi lap nem jelent meg. Tehát a *Kis Építő* egyik napról a másikra szünetelt a Madáchon belül, és a *Nő* is szünetelt. Azt nem is tudom megmondani, hogy aztán hol folytatta, ki lett a kiadója 91-ben, de nagyon későn kezdett el megjelenni újra, nem tudom, melyik kiadó vállalta fel aztán, amikor megjöttek az állami támogatások. Ez nagy csalódás volt számomra, annál is inkább, mert amikor jóváhagyták a 91-es költségvetési tervet, akkor egyszeriben gazdája lett minden lapnak, és utólag vádolták meg a Csemadokot azzal, hogy erre a sok pénzre akarta rátenni a kezét. Holott amikor a Csemadok ezt elindította szeptember-októberben ezt a folyamatot, például a Hont bejegyeztetését stb., éppen azért tette, mert minden kiadó lemondott a lapról, és a Madách többek között azért nem vállalta fel, mert egyáltalán nem volt biztos, hogy lesz bármilyen állami támogatás is. (...)

– A Csemadoknak a gazdasági háttérét tulajdonképpen a Csemartnak kellett volna biztosítani, de ez nem igazán jött össze. Miért?

– Sok mindennek kellett volna a háttérét biztosítania. (...) Elképzeléseink szerint, a Csemartnak is három lábon kellett volna állnia. Ez volt a könyv- és lapterjesztés, a koncertiroda, a harmadik pedig egy általános export-import tevékenység, ami azáltal, hogy csehszlovák-magyar kapcsolatok is voltak vagy lehettek

volna, vagy Pozsony fekvése olyan, hogy éppenséggel Ausztriával is be tudtunk volna kapcsolódni valamilyen kisebb-nagyobb kereskedelmi tevékenységbe. Tehát az lett volna a Csemarkt. (...) A magyar Művelődésügyi Minisztériummal folytatott tárgyalások alapján előkészületben volt egy varroda, amelyik aztán a Szóttésre épült volna. Az előzetes számítások szerint annak is olyan jelentős összeggel kellett volna működnie, hogy a Szóttest teljes egészében eltartotta volna, és azon túl is tudott volna termelni pénzt, akár folklórfesztiválok támogatására és hasonlókra, tehát nagyon sok elképzelés volt. Volt turistahálózat is beiktatva, tehát a falusi turizmus felélesztése. (...) De jött a 91-es közgyűlés, amelyikre úgy került sor, hogy a 90-es közgyűlésen a már említett manipuláció volt a funkció megválasztásakor, és feltehetőleg nem úgy sülttek el a választások, ahogy azt bizonyos körök elvárták volna. Teljesen váratlanul Szabó Rezső bejelentette még 90-ben a pozsonyi közgyűlésen, hogy ez rendkívüli közgyűlés volt, és ez nem érvényes, és hogy a korábbi közgyűlésekhez mérten jövőre meg kell tartani a rendes közgyűlést, és ezért lényegében ott beszűkült ez az idő és a megbízatásom 13 hónapra. Ez alatt ennyit tudtunk elintézni, tehát előtárgyalások voltak, valami elindult, de hát nem futhatta ki magát, és azt hiszem, hogy azt már mondtam, hogy a 91-es galántai közgyűlés pedig a koncepciók harca volt. És a koncepciók harca lényegében arról szólt, hogy ezek a kezdeményezések, ezek az önálló gazdálkodásra irányuló kezdeményezések, ezek állítólag szétzilálják a Csemadokot, elviszik a küldetését, nem fogja tudni teljesíteni a küldetését, és egyébként is adófizető állampolgárok vagyunk, és lám, az új kormány is megszavazta a támogatást a Csemadoknak. Ez igaz is volt, ezen nem volt mit vitatkozni, mert való igaz, hogy 90-ben ugyan voltak félelmek, meg voltak koncepciók, meg voltak ellenkoncepciók, hogy mit fog tenni az új hatalom a civil szerveződésekkel. Végül is ebben a tekintetben nem változtatott semmit, s ez megerősítette azokat, akik úgy vélték, hogy nem kell semmit sem csinálni a Csemadokkal, hiszen majd az állam el fogja tartani, működhetünk úgy, ahogy eddig működtünk, és ez a koncepció győzött Galántán. (...)

– *Pár hónappal a rendkívüli közgyűlés után 1990. június 23-án a Csemadok országos választmányának ülésén Sidó bejelentette lemondását. Mi volt ennek az ügynek a hátterében?*

– Én azt hiszem, hogy ennek az ügynek a hátterében az volt, amit már elmondtam a rendkívüli közgyűléssel kapcsolatban. Az, hogy akkorra olyan belső nyomás nehezedett Zolira, hogy ő ezt nem tudta elviselni. A másik dolog az, hogy való igaz, és amikor Zoli előadta a lemondó beszédét, hitelesnek tűnt az a felfedezés nekem is, hogy tekintettel arra, hogy neki volt egy nagyon egyértelmű összetűzése Mečiarral, amikor az még belügyminiszter volt, és utána Mečiar kormányfő lett. Valóban megfagyott körülötte a levegő. Ezáltal egy kicsikét a Csemadok körül is megfagyott a levegő. Nyilvánvalóan ez nem vonatkozik a kormány FMK által delegált tagjaira, Zászlós Gabira, akivel többször is sikerült tárgyalnunk, vagy az oktatási és a kulturális minisztériumra, de mindentől függetlenül volt egy olyan hangulat, hogy ha valahová Zoli bejelentkezett elnökként, akkor nagyon nehezen kaptunk terminust. Ez vitathatatlan tény. Ismétlem, ez nem vonatkozik A. Nagy Lacira mint a parlament alelnökére és Zászlós Gabira, ellenben máshová mindenhol vonatkozik. (...) Meggyőződés-

sem, hogy itt nagyon kemény háttérharc volt, és oda vezethető vissza, hogy Szabó Rezsőék elképzelése már a rendkívüli közgyűlés előtt is az volt, hogy ne legyen ő az elnök, másfelől pedig azt nem tudom, hogy miért, de nagyon erőteljesen abba az irányba szerettek volna elmenni, hogy ne legyen fizetett elnöke a Csemadoknak.

– *Szerinted Szabó Rezsőéknek volt kitippelt jelöltjük?*

– Szerintem nyilvánvalóan igen, ami később, 91-ben be is jött. Nekem meggyőződése, hogy ők már akkor Bauer Győzőben gondolkodtak. Amennyiben nem lett volna fizetett elnök, tehát nem úgy fogadta volna el a közgyűlés az alapszabályt, hogy az elnök is alkalmazottja a Csemadoknak, tehát egy fizetett állást betöltő ember, akkor szerintem már a 90-es rendkívüli közgyűlésen Győzőt nevezték volna meg ellenjelöltként. Még azt is megcsinálták, hogy visszahívták a közgyűlést, és megváltoztatták az alapszabályt. Azt az alapszabályt, amelyet fél órával korábban a közgyűlés jóváhagyott. Éppen azért, mert megint nem jött be nekik az a számításuk, hogy Sidó ne legyen az elnök. Tudniillik az összes ember, akivel tárgyaltak, ez már a 91-es választásokra vonatkozik, ismétlem, az összes ember azt mondta, hogy elvállalja az elnöki posztot, de csak akkor, ha nem főállásban fizetett elnökként kell ezt ellátnia, betöltenie. Olyat viszont nem találtak, aki vállalta volna, hogy fizetett elnökként lesz. Ha lett volna ilyen ember, akkor szerintem már 90-ben sem Zolit választják meg elnöknek, vagy legalábbis nem őt javasolják, azt, hogy kit választottak volna meg, azt nem lehet tudni. Tehát két oka volt annak, hogy Zoli beadta a lemondását. Az egyik az, hogy a háttérben egy nem tisztességes játék folyt, a másik pedig az, hogy valóban megfagyott a levegő Zoltán körül ebben az időszakban.

– *Igen, de mielőtt beadta a lemondását, úgy tudom, négy szemközt beszélt veled, legalábbis a sajtóban így nyilatkozott, és azt mondta, hogy te teljes mértékben egyetértettél azzal, hogy igen, végül is ez a Csemadokon mozdíthat, ha az ő személye nem lesz ott, mert múltja miatt kikezdehető.*

– Mi Zolival rengeteget beszélgettünk négy szemközt, hatszemközt, nyolc meg én nem tudom, hogy hány szem között. Zoli a beszédét, amit elkészített, a mi beszélgetésünk alapján készítette el. Tehát azt kell mondanom, hogy ott választott az összes kifogásomra, amivel arról próbáltam meggyőzni, hogy az nem megoldás, hogy lemond. Én abból indultam ki, hogy ha a Csemadok arra az útra tér, hogy három hónappal ezelőtt megtartottuk a közgyűlést akármilyen körülmények között, de szentesítettek egy alapszabályt, szentesítettek egy programot. Az emberek, mint már mondtam, jelölés nélkül kaptak egy papírt, és rá kellett írni azt a nevet, hogy kit akarnak elnöknek, s a megválasztott országos választmányi tagok túlnyomó többsége Sidó Zoltán nevét írta oda, akkor én úgy gondoltam és azt mondom ma is, hogy nem lett volna szabad Zolinak azt a lépést megtennie. (...)

– *Értem. Engem a 90-es évből még egyetlen dolog érdekel, mégpedig a nyelvtörvény. A Csemadokban hogyan csapódott ez le? Mennyire voltatok külső szemlélői?*

– Nem tudtunk csak külső szemlélői lenni, már csak azért sem, mert sokkal több támadás érte a Csemadokot annak idején még, tehát a 90-es évek második felében is, mint bármelyik pártot. Lehet, hogy a sajtóban már nem, de a névtelen levelek, a névtelen telefonok és még nem tudom, mi minden folyamatosan jött, és ahogyan fokozódott, hergelődött a hangulat, annál több ilyen levél, telefon érkezett hozzánk.

– *Ezek mik voltak? Fenyegetések?*

– Persze. (...) Számunkra mérhetetlenül kínos volt az, mármint a Csemadok számára, hogy egyfelől az FMK adta a nevét a kormány által kidolgozott nyelvtörvénytervezethez, másfelől viszont kidolgozott az Együttélés–MKDM magyar koalíció egy másik törvénytervezetet. (...) Ami nyilvánvaló volt számunkra, az a „bez výnimky”, ahogy a Maticás törvényt végül is pengeélésre állították a VPN-esek, hogy az a „bez výnimky”, ez a kizárólagosság éppen most van mögöttünk, úgyhogy hagyjuk most már ezt abba. Tehát az egy elvetésre méltó volt. A kormány által beterjesztett olyan értelemben volt elfogadható számunkra, ahogy azt annak idején magyarázták is, tehát hogy amit nem tilt a törvény, azt megenged. Ott volt a 20%-os klauzula a hivatalos kapcsolatokra, ami lehetett volna 10%-os is, de végül is az a 20%-os a szlovákiai magyarság esetében nem jelentett akkora katasztrófát. Persze mint aztán később kiderült, a törvény igazi nagy buktatója ott volt, hogy többféle magyarázata lehetett. Amíg elfogadható volt a magyarázat, addig elfogadható volt a nyelvtörvény, amint a későbbiek során olyan hatalom került az ország élére, amelyik nem volt jóindulatú, abban a pillanatban lényegében ezt a nyelvtörvényt akár a kosárba is dobhattuk. Nagyon sok volt a féltő vagy a félelmet megfogalmazó levél és telefon a Csemadokba. Ebből tudom azt elmondani, hogy akkoriban a szlovákiai magyarság a szó legszorosabb értelmében félt. Ráadásul a médiák, tehát a tv, a rádió folyamatosan közvetített, ha jól emlékszem, akkor a törvény tárgyalásának a napjáról, tehát a „hej Slováctól!” kezdve a felbőszült tömeg üvöltéséig, a parlament kapujának a bezárásáig az mind ott volt az éterben, ott volt a képernyőn, s valóban félelmetes látvány volt. Erre tényleg így tudok visszaemlékezni. Konfliktusaink, mint szervezetnek, a Csemadokról beszélve, lényegében nem voltak sem az ellenzékben lévő magyar pártokkal, sem a kormányon lévő FMK-val.

– *A Csemadok soha nem vetette a szemére azoknak, akik ezt a törvényt megszavazták? Az Együttélésen belül végül is ez egy töréshez vezetett. A Csemadok mennyire játszott itt szerepet?*

– Semmilyen szerepet nem játszott. (...) A Csemadok ehhez sehogyan sem viszonyult. (...)

– *Térjünk rá akkor a 1991. április 27–28-i közgyűlésre, amelyről azt mondtad, hogy ez a közgyűlés a koncepciók harca volt! Tulajdonképpen itt a te életedben a Csemadok le is zárult olyan értelemben, hogy megszűntél Csemadok-vezető lenni.*

– Igen.

– *Először tisztázzuk azt, hogy mit jelent az, hogy a koncepciók harca? Milyen koncepciók álltak ott egymással szemben?*

– Én azt hiszem, hogy ezt eddig is egészen nyilvánvalóan elmondtam, de egészen röviden akkor még egyszer elismétlem. Tehát itt arról volt szó, hogy volt egyszer egy olyan koncepció, amelyik azt mondta, hogy maximálisan decentralizálni kell a Csemadokot, külön kell választani a társadalmi munkát vagy a civil társulási tevékenységet az apparátusnak a tevékenységétől olyan értelemben, hogy az apparátus kiszolgálója lesz, kulturális szolgáltató vállalata lesz a Csemadoknak a Csemadokon belül. És mindenképpen úgy, ahogy gazdaságilag kénytelenek voltak talpon állni az alapszervezetek, ugyanúgy az egész Csemadoknak gazdaságilag talpon kell maradnia, és úgy kell felvállalnia a feladatokat. Ezzel szemben állt a másik koncepció, amelyik azt mondta, hogy a szlovákiai magyar adófizető polgár, a Csemadok a szlovákiai magyar kultúra letéteményese, ennél fogva az állam kötelessége eltartani a Csemadokot. Ez a két koncepció ütközött úgy, hogy az a másik győzött.

– *Mennyire tudtad te megvédeni, mennyire tudtál te érvelni ott Galántán?*

– Nem nagyon tudtam érvelni, mert nem is akartam érvelni.

– *Te úgy mentél Galántára, hogy nem akarod tovább folytatni?*

– Én úgy mentem Galántára, hogy attól függ, milyen alapszabályt fogad el a közgyűlés. Ez volt az egyik feltételem. A másik pedig egy csalódásnak mondom, bár ez nem biztos, hogy jó kifejezés, tudniillik a közgyűlést megelőzően egy meglehetősen csúnya vita alakult ki a sajtó hasábjain. Ez a vita ez azért volt csúnya, mert olyan dolgokat vetett a Csemadok vezetőinek a szemére, amelyek nem voltak igazak. Itt egyszer már a beszélgetés során említettem, az *Új Szóban* konkrétan Dusza fogalmazott meg egy egész oldalas cikket „Kibújtás vagy bebújtás”, azt hiszem, valami ilyesmi címe volt, ahol onnét kezdve hazudott, hogy a társulásokat az elnökség le akarta söpörni az asztalról. De nem ez a cikk volt a döntő számomra, hanem az, hogy ezt követően a társulások titkárai fogalmaztak meg egy olyan véleményt az *Új Szóban*, hogy a gazdasági katasztrófa felé viszszerül a Csemadokot. Az én elképzeléseim teljesen egyértelműen team-munkára épültek, tehát az én elképzeléseim az egész Csemadok átszervezésével meg a társulásokkal meg az apparátus működése az nem egy hierarchikusan felépített első emberből meg második emberből állt. Ha a társulások vezetői nyilvánosan kijelentik azt, hogy nem bíznak bennem, ez párhuzamosan azt is jelentette számomra, hogy nem fogok tudni velük együttműködni.

– *Mi lehetett az oka, hogy ezt megfogalmazták?*

– Nem tudom, hogy mi lehetett az oka. Tudniillik amikor a galántai közgyűlésen a választások voltak, és én bejelentettem, hogy ezért nem akarok indulni, akkor a társulások nevében Takács Bandi felállt, és azt mondta, hogy itt valami félreértés történt, mert nem ellenem tették ezt a nyilatkozatot, hanem Sidó ellen. Úgyhogy nem tudtam meg, hogy mi a gond, de hát a nyilatkozat megszületett,

az én megítélésem szerint nem igaz, hogy csak Sidó ellen irányult, mert akkor azt úgy kellett volna megfogalmazni, hanem az rám is vonatkozott. A lényeg az, hogy nem akartam elvállalni a további megbízatásomat. De amikor Galántára mentünk, bíztam abban, hogy sokkal részletesebb vita lesz a Csemadok konkrét munkájáról, feladatairól, az eddigi elképzelések visszaigazolásáról vagy negálásáról. Ilyen tekintetben megint csak nem sokat adott a Csemadok közgyűlése, vagy csak én értékelem így, mert túlsúlyban voltak megint azok a hangok, amelyek a helyzet szomorú leírásával foglalkoztak, és nagyon sokszor megfogalmazódott ez a gondolat, hogy adófizető állampolgárok vagyunk, tessék minket eltartani.

– *Megvádolták a vezetőséget azzal, hogy például nem nagyon tudta a Csemadokot előre vinni?*

– Nem, nem vádolták meg. Ez egy csodálatos dolog, mert mondtam már, hogy a galántai közgyűlésen volt egy csodálatos manipuláció. Nevezetesen az, hogy számomra utólag is érthetetlen módon megint az alapszabály módosítása volt az egyik téma, de azt is tudom, hogy ennek az alapszabály-módosításnak az volt a célja, hogy megszüntesse a fizetett elnöki posztot. Tehát ha már egyszer hozzányúltak az alapszabályhoz, akkor kisebb-nagyobb változásokat még eszközöltek benne, és több kérdést, ahogy egyébként a rendkívüli közgyűlésre is, úgy tettek föl, hogy alternatívát fogalmaztak meg, és a közgyűlés a normális választási rendszeren keresztül olyan módosításokat fogadott el az alapszabályban, hogy megint megszavazta a fizetett elnöki posztot. S amikor összeült az országos választmány, hogy megválassza az elnököt, a főtitkárt, a titkárokat meg az elnökséget, meg a mi francot, akkor ott álltak, és láttam Szabó Rezsőn, hogy mindjárt meghal, mert kiderült, hogy itt most megint mi lesz. Akkor azt javasolták, hogy valaki magyarázza meg a közgyűlésnek, hogy nem jó ez az alapszabály, amit elfogadtak. Innét aztán az én demokrata lelkemnek nagyon nem tetsző dolgok játszódtak le. Valóban visszamentek a terembe, én már nem mentem vissza, megmagyarázták a tömegnek, hogy mi is itt a hézag.

– *Te már nem mentél vissza a terembe?*

– Nem mentem vissza a terembe.

– *Számodra ott véget ért a közgyűlés?*

– Igen. Számomra ott véget ért. Megszavazták azt, amit Szabó Rezsőék akartak. Akkor újra összeült az országos választmány, ott újra bejelentettem, hogy nem kívánok indulni a választásokon. Ott megválasztották Bauer Győzőt, Takács Bandi volt, azt hiszem, az ellenjelöltje. Akkor bejelentették, hogy Sidó indul a főtitkári posztért, és engem neveztek még meg Kolár Péter, miközben én már mondtam Péternek, hogy ilyen körülmények között nem vállalom semmit, s akkor fölálltam, és még egyszer megerősítettem, hogy nem vállalom semmit. Ekkor mondta el Takács Bandi az idézett szöveget, hogy nem rólam volt szó. Végül olyan argumentummal indultam el, hogy nem tudom pontosan, kik fogalmazták meg, talán Pukkai, hogyan néz az ki, hogy egy jelölt van, s hogy jelöltessem

magam. Mondtam jó, akkor jelöltetem magam, Zoli megnyerte a választásokat 34 : 33 vagy 35 : 34 vagy hasonló arányban, és folytatódott a közgyűlés. Én ott akkor már hátramentem a közönség közé, amikor Bauer Győző megköszönte a munkánkat, akkor mérhetetlenül nagy taps volt, meg utána is köszönetek, gratulációk, miegyebek, tehát nem mondhatom, hogy ott bármiféle vádaskodás lett volna. Nem is vagyok benne biztos, hogy az emberek többsége tudatosította, hogy ott koncepciók közötti harc van.

– *És te igaztalannak érezted ezt az eljárást?*

– Nem. Nem éreztem igaztalannak.

– *Mennyire szűkíthető ez Szabó Rezső és a te szembenállásodra?*

– Nem, mi soha nem álltunk szemben egymással. Szabó Rezső nem engem akart kinyírni.

– *Hanem?*

– Sidót. Csak rosszul sült el.

– *Ki követte el a hibát végül is?*

– Hát a manipuláció. Maga a manipuláció mint olyan. Szóval a demokráciában nem biztos, hogy lehet olyan módszerekkel meg eszközökkel manipulálni, mint mondjuk 68–69-ben lehetett. Egyszerűen ott már kezdett működni valamiféle demokrácia, és ebben a közegben a manipulációk nem úgy sülték el, ahogy azt egyesek vagy kettesek szerették volna. Ez egészen odáig ment, merem vagy tudom ezt mondani, hogy a magyarországi vendégek között volt többek között Czine Mihály meg Pomogáts Béla. Czine mondta – Deákin volt a díszbéd –, hogy na ő most már nem megy vissza a közgyűlésre, majd megvár bennünket, hiszen úgyis itt találkozunk mindenki, s nekem előre gratulált, mert őt úgy tájékoztatták, hogy én leszek a főtitkár. S amikor aztán este visszamentünk, és jött még egyszer gratulálni, mondtam neki, hogy ne nekem, hanem a Bauer Győzőnek meg Sidó Zolinak, akkor a Bauert tudta, de Sidót nem tudta, mert hát úgy volt, hogy én leszek a főtitkár. Ezért mondom azt, hogy ez határozottan egy manipulációnak a végeredménye volt.

– *Hogyan reagálta le az eredményt Szabó Rezső? Azt, hogy végül is a fegyver visszafelé sült el, bár nem biztos, hogy jó ez a megfogalmazás.*

– Nem jó megfogalmazás, mert az igazság az, hogy nekem úgy tűnik, mint ha neki ott valamilyen különös oknál fogva nagyon fontos lett volna Bauer Győző az elnöki poszt, hogy talán a többivel nem is törődött annyira. Ezt igazából nem tudom. Én soha nem kérdeztem meg tőle, soha nem kértem számon semmit se tőle. Azt hiszem, hogy annyit elmondtam hangosan, hogy méltatlan volt az, ahogy a közgyűlésre visszavitték a jóváhagyott alapszabályt és manipulálták, mert ha a szándékuk az volt, hogy olyan legyen az alapszabály, amelyet végül is

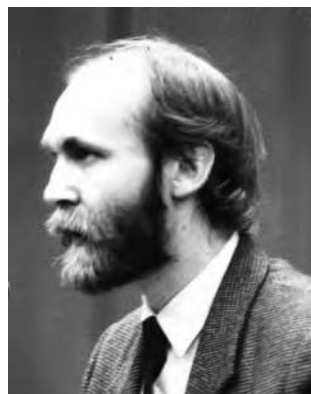
kicsikartak a közgyűlésből, akkor fel kellett volna vállalni azt, hogy a vitában elmagyarázzák az embereknek, hogy a két alternatíva közül melyik a jobb. Ez lett volna a tisztességes, ez lett volna a becsületes, de nem azt az utat járták. Erre határozottan emlékszem, hogy ezt elmondtam nekik, de hát ez nem volt igazán súlyos kérdés vagy súlyos dolog, mint ahogy, ha jól emlékszem, akkor a sajtó sem foglalkozott különösebben a későbbiek során ezzel a momentummal, pedig érdekes volt. Én a Csemadoktól nem váltam el sem úgy, hogy összevesztünk volna, vagy én lezártam volna a Csemadok tevékenységet, mert végül is országos választmányi tag maradtam vagy lettem. Sidó Zolival is meg hát az összes többi megválasztott emberrel, Bárdos Gabival, nagyon jól együttműködünk. Annál inkább, mivel hogy én aztán a *Szabad Újság*hoz mentem először menedzsernek – ez volt a neve –, borzasztó büszke voltam rá, mert csináltam egy kisebb közvélemény-kutatást a szerkesztőségben az emberek között, hogy ugyan vajon tudják-e, hogy mit csinálhat egy ilyen helyen, ahol se pénz, se lap-példányszám, se érdeklődés a lap iránt, semmi egyéb egy menedzser. Senki nem tudta, én se nagyon tudtam, de nem ez az érdekes. Az érdekes az, hogy többek között a *Szabad Újság*ban meglehetősen nagy teret kapott a Csemadok azáltal, hogy én ott voltam. Megpróbáltunk vagy megpróbáltam ügyelni arra, hogy objektívek legyenek az írások, ne legyen buta marakodás, hogy ha bírálat, akkor az konkrét bírálat legyen, ne féljünk megdicsérni a Csemadokot vagy az egyes rendezvényeit és teljesen normális kapcsolat és viszony volt közöttünk. (...)

– *Már csak egyetlen egy kérdésem volna, mégpedig az, hogy 92-ben választások voltak Szlovákiában. Két tömbben indult a szlovákiai magyarság politikai képviselete. Valamelyik párt megkeresett-e téged, hogy indulj a listáján, vagy nemked volt-e ilyen szándékod, hogy a politikai pályára lépj?*

– Nem voltak ilyen szándékaim. Nem igaz, hogy nem keresett meg 92-ben senki sem, mert megkerestek. Az Együttélés keresett meg, és ajánlotta fel, egyébként nem hivatalosan, az Együttélés parlamenti képviselői és vezetői nem formális beszélgetésen vetették ezt fel. Azt én nem tudom, hogy ez megbízatás volt-e vagy puhatolódzás? Amikor fölvetették, mondtam, hogy nem, nincsenek ilyen szándékaim, nem akartam politikai pályára lépni, nem is akarok politikai pályára lépni, úgyhogy odáig nem jutott el, hogy bármilyen konkrét tárgyalásra került vagy kerülhetett volna sor.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

ÖLLÖS LÁSZLÓ

1957. július 14., Pozsony. Politológus, filozófus. A dunaszardahelyi magyar gimnáziumban érettségizett, a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán magyar-történelem szakos tanári oklevelet (1983), a budapesti Közép-európai Egyetemen politológusi oklevelet szerzett (1995). A rendszerváltás idején a Független Magyar Kezdeményezés egyik alapítója és vezetőségi tagja. 1996-tól a Fórum Kisebbségkutató Intézet elnöke, 1999-től a Fórum Társadalomtudományi Szemle első főszerkesztője, majd a szerkesztőbizottság elnöke. A nyitrai Konstantin Egyetem politológia és európai tanulmányok tanszékének oktatója, a komáromi Sellye János Egyetem vendégtanára. Alapításától tagja a kommunista titkoszolgálat adatait nyilvánosságra hozó Nemzeti Emlékezet Intézete elnökségének.

– Kezdjük azzal, hogy mikor születettél, honnan vagy, hol jártál iskolába.

– 1957. július 14-én születtem Pozsonyban, alapiskolába Apácaszakállason kezdtem járni, az első Apácaszakállás és Ekecs közös iskolájában, ekkor a nagyszüleimnél laktam. Az első osztályt követően Dunaszardahelyre költöztek a szüleim, így aztán én is, az akkori Lenin utcának nevezett alapiskolába jártam, majd a dunaszardahelyi magyar gimnáziumban tanultam. Az érettségit követően nem vettem fel az egyetemre, régészetre jelentkeztem, gyakorlatilag nem volt semmi esélyem. A következő évben is ilyen meggondolatlanul választottam, mert akkor művészettörténetre jelentkeztem, szintén csak néhány embert vettek fel, oda se kerültem be, és a harmadik nekifutásra valamilyen plebejus szakkal próbálkoztam, és magyar-történelem szakra vettek fel, és aztán az egyetemen tanultam öt évig Pozsonyban. Az az igazság, hogy akkor én már szívem szerint filozófiát tanultam volna, de azt külföldön nem igazán lehetett, Pozsonyban úgymond marxista-leninista filozófia volt. Csak hogy érzékeltessem a viszonyokat, Szlovákia Kommunista Pártjának minden alapszervezetének sorszáma, Szlovákiában a Komenský Egyetem filozófiai tanszékének pártalapszervezete viselte az egyes sorszámat, úgyhogy ide nem is jelentkeztem.

– Szüleid?

– Édesapám Öllös Árpád, a család Apácaszakállasról származik már a 16. század felé ott vannak adatok róluk, édesanyám szülei Morvaországból származnak, nagyapám Zlín városából, nagyanyám pedig Sziléziából származik, valami német ága is van a családnak. Az első köztársaság idején költöztek telepesként Szlovákiába. Az édesanyám már itt született a testvéreivel együtt. Édesapámmal Pozsonyban ismerkedtek meg, amikor édesapám oda járt egyetemre, biológiát és földrajzot tanult, édesanyám meg valahol ott dolgozott. Édesanyám hivatalosan szlovák volt. Sokat mesélt arról, hogy a szlovák állam idején nekik tilos volt csehül beszélni, pedig hát emlékszem, otthon a nagyszüleim csehül beszéltek. Édesanyám tökéletesen megtanult magyarul, otthon mi magyarul beszélünk végig. Olyannyira megtanult magyarul, hogy a Dunaszerdahelyi Magyar Tanynelvé Mezőgazdasági Középiskolában dolgozott hivatalvezetőként. (...)

– *Milyen volt a két családnak a vagyoni helyzete?*

– Hát olyan átlagos. A kommunizmus idején apai nagyszüleim, a nagyapám a helyi JRD-ben dolgozott, anyai oldalról úgyszintén, nem volt igazán különbség, parasztcsaládok voltak mind a két oldalon. Jóllehet az anyai oldalon az én nagyapám nem parasztcsaládból származott, hanem munkáscsaládból. Ők gyárban dolgoztak, nagyapám meg is őrizte ezt a vonzódását, volt egy hatalmas nagy mű-

Öllös László, Fehér Ferenc és Heller Ágnes (Fotó: Prikler László)

helye mindenféle szerszámokkal, mindig fúrt-faragott. Ő igazából nem érezte jól magát a mezőgazdaságban. A földjeiket elvették, nem volt sok, bekollektivizálták őket, ahogy falun élni volt szokás, volt baromfi, volt disznó, meg hát volt egy jó nagy kert, amiben mindenfélét termesztettek, ez mind a két oldalon így volt. Illetve apai nagyszüleimnél volt egy picikét más a helyzet, ott ugyanis nagyapám aránylag hamar meghalt, nagyanyám egyedül maradt, nagybátyám még 68 előtt emigrált, kiszökött, Kanadában kötött ki. Emiatt nagy gondok voltak a családban, mert ez ritkaság volt, és a titkosrendőrök örökké húzták-vonták az édesapámat. Én akkor ezt még nem értettem, csak azt láttam, hogy jönnek ilyen idegen emberek, és édesapám nagyon ideges, és úgy döntött, hogy ezt a hatalmas nagy kertet – 27 ár volt – beülteti haszonnövényekkel, és akkor ültetett 500 tőke szőlőt, 150 gyümölcsfát javarészt almát, és ezzel a természettel próbált aztán kereskedni, ezt árulta borformában közvetlenül és a gyümölcsöt mindenféle formában. Rengeteg munka volt vele, azóta nem szeretem a kertet. Egyetemista éveim során megnősültem, a feleségem közgazdász, szintén diák volt, amikor megismerkedtünk. Az egyetem végeztével elhelyezkedtünk, dolgozni kezdtünk, van két lányunk. Meglehetősen nagy különbség van köztük, ugyanis, és ez nem vicc, közbe jött a forradalom, és hát a forradalom alatt nem lehetett gyereket vállalni, tehát kitolódott a gyerekvállalás a forradalom utánra. Tehát az egyik előtte született a másik meg utána. (...)

– Szerdahelyen az édesapád tanár volt.

– Tanár volt a gimnáziumban, az édesanyám pedig az idő tájt a mezőgazdasági szakközépiskola elődjénél helyezkedett el, az még akkor nem volt szakközépiskola, hanem mindig valamilyen „institútnak” nevezték, ott dolgozott a bérszámfejtő osztályon, vagy ilyen irodai munkát végzett. Ő ilyesmit tanult. Van egy testvérem, Erika húgom, három évvel fiatalabb nálam, együtt nőttünk fel, van egy másik, kisebb húgom, Évinek hívják, ő 18 évvel fiatalabb, mint én. Ő ilyen maradék gyerek, ugyanis a szüleim elváltak, és nem sokkal azelőtt született meg, hogy elváltak, és aztán van két féltestvérem az édesapám második feleségétől, szintén két lány.

– Akkor ez egy nagy család.

– Ilyen értelemben igen, csak hát elváltak. Édesapám rendkívül művelt ember volt, a maga közegeiben egészen kiemelkedően művelt, hatalmas nagy könyvtárral, lehetett neki vagy 2000 könyve. Folyamatosan bújt a könyveket, vásárolta, önszorgalomból nyelveket tanult, minden irányba művelődött, elsősorban human irányba, jóllehet biológia szakosnak tekintette magát. Szépirodalmat olvasott, történelmet, emellett persze a szakján belül is képezte magát folyamatosan. A kert szeretete, a természet szeretete az valószínűleg ide köthető. Kertészkedni is mindig úgy kertészkedett, hogy szakkönyveket bújt először, és alaposan átgondolta, hogy mit is akar csinálni.

– És mit kaptál tőle?

– Ezt a széles látókört. A hatalmas nagy könyvtárát, én hajóztam abban a könyvtárban. Ő igazából nem írta nekem elő, hogy mit olvassak, mindig csak ajánlott vala-

mit, amit én vagy megfogadtam, vagy nem. Ha az ember ilyen közegben nő fel, akkor csak leakasztja a könyveket a polcra már a címeik alapján is, és hát belelapoz, az érdekesebbeket elkezd olvasni. És nyelveket tanultam az ő segítségével. Németül aránylag fiatalon elkezdett tanítani, aztán később angolul, de abból sok minden nem lett, angolul később tanultam meg. Mindig antikommunista volt. Emlékszem, hogy 1989-ben vagy 90 elején mondta nekem, hogy az ő életének egyik legnagyobb öröme az, hogy megélhette a kommunista rendszer bukását, nem gondolta, hogy az ő életében ez a rendszer meg fog bukni, és őt ez teljes elégedettséggel töltötte el. Rábeszélték, hogy induljon polgármesterjelöltként Dunaszerdahelyen. A szerdahelyi FMK-sok, úgymond, rádumálták, nekem semmi szerepem nem volt ebben a dologban, én is csak utólag hallottam. És hát elindult, és megnyerte. Népszerű ember volt a városban, mert nagyon jó tanár volt. Nagyon szigorú tanár volt, következetes és alapos, tehát aki nála tanult, az általában a felvételiét letette. És nagyon szerették, mert korrekt volt. Én persze másként néztem rá, mert a fia voltam, de mindenki istenítette őt. Látták, hogy művelt, milyen sok mindenhez ért, nemcsak a szakjához, hanem azon felül még minden máshoz. Nyelveket tanított például magántanárként. Abban az időben nyugati nyelveket alig tudott valaki.

– *Otthon tanított?*

– Igen, otthon tanított. Alig tudott valaki nyelveket. Tilos volt a kommunizmus idején, hogy magánalapon nyelveket tanítson valaki, de neki elnézték, mert néhány járási kommunista hatalmasság gyerekeit is tanította. Senki nem mert belekötni.

– *És te...*

– Úgy érzem a nagy fordulat nálam nem a gimnázium idején történt, hanem rögtön azt követően. Volt egy sima érettségi. A társadalomtudományok iránti érdeklődésem az nagyon erős volt. Elsősorban a történelem fogott meg, mert azt értettem. Az első filozófiai munkák, abból nem volt sok otthon, ilyen véletlenszerűen akadtak a kezembe, és érdeklődően forgattam. Volt egy Kant kötetünk, de nem igazán értettem. Volt egy barátom, Dallos Tamás, aki ilyen dolgok iránt érdeklődött, tőle kaptam néhány szempontot, de az igazság az, hogy a filozófia iránt igazán az érettség után kezdtem csak érdeklődni. Nem vettem fel az egyetemre, és akkor kezdtem átgondolni az életemet, hogy mi a fene is legyen, mi érdekel és mi nem, és akkor kezdtem kézbe venni filozófiai műveket. Beszereztem magamnak Marx Tőke című művét, ami három tekintélyes kötet, és elkezdtem olvasni, nem értettem belőle semmit, ami meghökkentett, mert még nem volt ilyen élményem, hogy ne érttem volna meg, amit olvastam, és hát azt a kérdést tettem fel magamnak, hogy most vagy én vagyok buta és tehetségtelen, vagy ez a könyv nem ér semmit. Azt mondtam, addig fogom olvasni, amíg meg nem értem. Az első kötetet olvastam két vagy három hónapon keresztül, ismét, ismét és ismét, és jegyzeteltem, s kezdett összeállni a rend a fejemben, és aztán a másik két kötet már gyerekjáték volt. Ott már világosan érttem, hogy mit állít a szerző lényegében, és ez egy olyan fontos néhány hónapos időszak volt, amikor függetlenül a tartalomtól, megtanultam rendszerszerűen gondolkodni, úgy könyvet olvasni és úgy átgondolni, ahogy azt az igényes könyvek megkövetelik az embertől, ha valóban meg akarja érteni őket.

– *Hol dolgoztál?*

– Akkor én a járási pionírházban dolgoztam. Ott szereztek nekem állást a szüleim.

– *Mit csináltál?*

– Semmit, ott nem kellett csinálni semmit. Olvasni lehetett. Bement az ember, kapott valamilyen alacsony fizetést, és érdemben nem volt munkája. Időnként kapott valamit, berakosgatni ezt-azt ide-oda, amoda, és kész. Aztán dolgoztam több más helyen is. Dolgoztam Somorján rövid ideig a pincér-szakács internátusban nevelőként. Ez is olyan állás volt, hogy rengeteget lehetett olvasni, mert igazából nem volt munkája az embernek, csak éjszaka kellett felügyelni, valamiféle rendet kellett tartani. Elegem lett az ilyen-olyan állásokból, Szerdahelyről sokan dolgoztak a Slovnaftban, és gondoltam megpróbálom. Egyetlenegy szempont volt, hogy ott is legyen elég szabadidőm. Megnyugtattak, mert hogy néhány gombot kellett csak nyomogatni, meg számokat leírni képernyőkről.

– *Marxon kívül mit olvastál még?*

– Hát nagyon sok mindent, akkor olvastam Webert, Kantot, akkor került először a kezembe mondjuk Szekfű Gyula, Jászi Oszkár. Hegel, természetesen, no és ami nagyon-nagyon fontos családi tradíció volt, hallgattam a Szabad Európát rendszeresen. Ez idő tájt már szerveződött Kelet-Európában az ellenzékiesség, és innét szerzett tudomást az ember, hogy van valamiféle magyar ellenzék, meg van valamiféle Charta, meg más ilyen dolgok. Az édesapám egyszer szerzett egy könyvet, Daniel Cohn-Bendit, az egyik 68-as diákvezér könyvét. És aztán a Szabad Európából is jött csöstül, hogy van szamizdat-irodalom. Visszatérve a filozófiára – tehát sok mindent olvastam, akkor már úgy kezdett kinyílni a világ mindenféle más irányzatok felé. Az egzisztencialistákat rögtön az elejétől olvastam, Albert Camus-t aránylag hamar, Simone de Beauvoirtól el voltam ragadtatva, emlékszem a női egyenjogúság nagyon izgalmas kérdés volt, Jack Kerouacot, de az nem tetszett nagyon, még úgy 19-20 évesen.

– *Egyetemi éveid? Bekerültél az egyetemre.*

– Én történelmet akartam tanulni, úgy tűnt, hogy történelem szakra sokkal többet vesznek fel, mint holmi exkluzív szakokra, meg hát esély volt rá, hogy megcsinálom a felvételit, na és történelem abban az évben, amikor jelentkeztem, akkor két szakkal nyílt párosítva, szlovákkal és magyarral. Így aztán a kérdés el is dőlt, mert hát szlovák szakra semmiképpen nem akartam járni, tehát maradt a magyar. Az igazság az, hogy a magyart ilyen kellemetlen rosszként vettem fel, mert én nem akartam soha magyar nyelv és irodalmat tanulni. Így lettem aztán történelem–magyar szakos diák. A magyar igazából nem érdekelt, az irodalmat szerettem, a nyelvtant utáltam. Bekerültem a diáktársaim közé, akiknél azt hiszem, szerencsém volt, mert volt néhány hozzám hasonló keményfejű ember, akiknek meg voltak a saját mindenféle rögeszméi, görcsei meg egyebek, és hát ez az időszak nagyon termékeny időszakká vált.

– *Miért?*

– Mert hát rögtön kisütöttük, hogy valamit csinálni kellene, nem lehet csak úgy lóbálni a lábat a levegőben, valami módon meg kéne váltani a társadalmat. Ez még a késő kamaszkor, amikor lobog a tűz az emberben, a világmegváltó tűz. Aztán belefogtunk mindenféle próbálkozásokba.

– *Mi volt az?*

– Hát például belesodródtam egy irodalmi színpadba, az ún. Vág Irodalmi Színpad tevékenységébe, jöllehet nekem az égvilágon semmiféle színészi tehetségem nem volt, szavalni tudtam, nem is szavalni, hanem prózát mondani, mert nyertem is versenyeket még alapiskolás koromban, de itt véget ért nagyjából a dolog. Soha nem irodalmi színpadoztam, utoljára kisgyerekkoromban játszottam valami mesejátékokban, soha utána, de hát az a közeg volt, ahol mindenféle jó dolgok, kritikus dolgok fogalmazódnak meg. Így aztán az ember már érdeklődőként is elment a komáromi Jókai Napokra, részt vett mindenféle nyári táborokon, ahol Magyarországról is jöttek mindenféle emberek. A Kádár-rendszerben szabadabban lehetett lélegezni, a magyarországi előadók mindenfélét elmondtak, mindenféléről informálták az embert. A Jókai Napokon is volt jó néhány olyan darab, amely valamilyen módon társadalomkritikai éllel került színpadra, ezt is meg lehetett beszélni természetesen. Egy darabban játszottam, ami szintén ilyen volt, azt hiszem, egyszer a televízióban is leadhattuk volna, ha hajlandóak lettek volna azt úgy feljátszani, ahogy szerettük volna, de a rendező figyelmeztetett bennünket, hogy ez így nem fog menni.

– *A pozsonyi évek?*

– Az ismerőseimet megpróbáltam olyan irányba ösztönözni, amiben én voltam valamivel otthonosabb, ez néhány dolog volt, az egyik az a pozsonyi mozi világ. Azt én már ismertem, Pozsonyban volt egy kicsike mozi, úgy hívták, hogy Mladost'. És hát ebbe elkezdünk járni, ebbe a moziba találkozhatott az ember a nagy olasz rendezőkkel Fellinivel stb., itt találkozhatott az ember lengyel rendezőkkel, magyarországi filmekkel is, amelyek ez idő tájt már nagyon jók lettek, tehát ez volt az egyik dolog. A másik a mély társadalomismeret, az igazság az, hogy még az egyetem előtt eldöntöttem magamban, hogy ha az ember tényleg meg akarja ismerni az emberi társadalomról alkotott elképzeléseket, akkor egyszerűen nincs más lehetőség, el kell olvasni mindent. S én akkor nekirontottam annak, hogy elolvassak úgymond mindent, és hát az egyetemi éveim alatt kezdtem el, nekiálltam elolvasni minden fontos művet a görögöktől napjainkig. A harmadik dolog az nem is Pozsony volt, hanem Budapest. Tehát hogy át kell menni Pestre, és Pesten is moziba kell járni, meg jó magyarországi folyóiratokat kell olvasni, akkor ott már voltak hivatalosan engedélyezett nagyon jó minőségű irodalmi, társadalomelméleti folyóiratok, azokat kell olvasni és végül meg kell próbálni felvenni valamiféle kapcsolatokat ellenzékiekkel. Molnár Imre szobatársam mondta azt, hogy van itt egy ilyen ember, úgy hívják, hogy Duray Miklós, és hát el kell utána menni, kell vele beszélni. Aztán az ő ajánlására mentünk Budapestre, és ott belecsöppentünk az ellenzéki életbe többedmagammal. Itt ne-

kem megint csak szerencsém volt, mert egy évig úgy jártunk át, hogy részt vettünk a repülőgépvetés rendszeres előadássorozatán, sok-sok beszélgetésen, amelyek nagyon hasznosak voltak, és ha jól emlékszem, egy év vagy másfél év után úgy döntöttek a magyarországiak, hogy no ennek a pozsonyi csapatnak az óvodás kora véget ért, tessék már szisztematikusan csinálni valamit. Beosztottak bennünket konkrét személyekhez, akik aztán feladatokat adtak, és azzal kellett úgymond behatóbban foglalkozni, amit az illető adott, és hát nekem szerencsém volt, mert én Kis Jánost kaptam, aki nem sokat teketóriázott, hanem mindig számon kérte tőlem, hogy milyen könyveket olvastam el, egyáltalán miket vettem, mi az, amit még meg kell venni, és el kell olvasni. Ő követelte tőlem, hogy tökéletesítsem a nyelvtudásomat, meg hát jókat beszélgettünk órákon keresztül az akkori ellenzékiekkel Szabó Miklóssal, Törzsök Erikával. Bence György tartott bennünket szervezésileg kézben, utána Törzsök Erika, Haraszti, Magyar Bálint, Kószeg sorolhatnám még.

– *A népi-nemzeti vonal?*

– Nem nagyon, azokkal én nem voltam kapcsolatban. Ugyanakkor Csoóiról tudott az ember, olvasta is. Az igazság az, hogy a művelődési táborokban, ahol megjelent az ember, és mindenféle magyarországiak is megjelentek, ott találkoztam először azzal, hogy Magyarországon van olyasmi, hogy teszem azt zsidógyűlölet, ilyet én soha nem tapasztaltam. Egyszerűen nem is ismertem ezt a dolgot. Voltak a környezetemben zsidók, kevesen, de azokról senki nem beszélt úgy, hogy zsidók. Abban a világban, amiben én éltem, ez fel se vetődött. Néha mondták, hogy a Schick Karcsi, a mezőgazdasági szakközépiskola igazgatóhelyettese volt, ravasz zsidó ember, ez teljesen normális volt, semmiféle negatív felhangja ennek a dolognak nem volt. Nyugodtan elmondták róla, hogy hogyan berúgott múltkor, meg miket művelt stb. Ott találkoztam először ezzel a jelenséggel, hogy ilyen van, és nem igazán értettem, mert akikkel én kapcsolatba kerültem, az nem volt mind zsidó származású, de voltak köztük zsidók többen is, azok egészen kiváló emberek voltak. Nagyszerű emberi egyéniségeket ismertem meg, és hát az embernek visszataszítónak tűnt az, hogy hogyan lehet gyűlölni ilyen embereket. Amúgy az, ami a népnemzeti vonalból egyébként jött, a népi kultúra, a néptánc stb. felfedezése, mindaz, amit a kommunizmus Magyarországon lenyomott, az nagyon szimpatikus volt számomra, nagyon szívesen jártam ilyen helyekre, és hallgattam a néptáncgyűteseket, meg énekeltem népdalokat, amennyire az én hangom ezt lehetővé teszi.

– *Még Pozsonyhoz visszatérve, folytassuk a JAIK-kal.*

– A JAIK akkor működött igazán, ha volt egy, vagy egy-két ember, aki rendszeresen szervezte. Abban az időben a JAIK szíve-lelke Molnár Imre volt, akinek abból állt az élete, hogy a JAIK dolgai körül futkározott. Az ilyesminek persze aztán meg szokott lenni a következménye is, ami a tanulmányait illette, nála is meg voltak ennek a következményei, mert hát sokkal kevesebb ideje maradt tanulni.

A következő alapvető élményem az egy magyarországi ösztöndíj volt, ugyanis egy olyan lehetőség nyílt meg előttünk, amiről korábban nem is álmodtunk, nevezetesen, hogy egy szemesztert Szegeden tanulhattunk, az ottani tanárkép-

ző főiskola diákjai voltunk, de a szegedi egyetemet is látogathattuk. Én az első körbe nem kerültem be, de két szobatársam rögtön az első körbe bekerültek, és kimentetek Szegedre. A következő évben én is kimehettem.(...)

– *Kik voltak a tanárok?*

– Demeter Anna egy közgazdász, egy nagyon szimpatikus fiatal tanárnő volt, és egy történész, kiváló könyvet írt Romániáról Raffay Ernő. Elsősorban ők.

– *Mit jelentettek ezek a kapcsolatok?*

– Tulajdonképpen, hogy mi jövőnk-megyünk, viszünk-hozunk dolgokat, tehát a Jogvédő Bizottságnak átküldött küldeményeket, sokszor mi hoztunk valamit, illetve mi vittük Budapestre attól függően, hogy közülünk ki utazott éppen, és a megfelelő helyen ezt átadtuk, leadtuk. Még egy dolgot mondanék, volt egy nagyon tanulságos utazásunk, azon is részt vettünk többen, de nem egyszerre. A Szolidaritás akkor indult Lengyelországban, és kisütöttük, hogy meglátogatjuk őket, utazni lehetett. Az ember elment Varsóba, és sorba járta az ottani helyeket. Emlékszem hogy voltam a Masowsen, az országos központ Gdanskban volt, Varsóban a Masowsen volt a megyei Szolidaritás-központ. Aztán elmentünk a Paraszt Szolidaritáshoz, volt egy harmadik szakszervezeti szövetség az ún. Ágazati Szakszervezetek. Ez volt a legkisebb, mondta is ott az elnök, hogy nekünk csak 1 millió tagunk van, kisebbek vagyunk, mint ezek, ők tömörítették azokat a szakmákat, amelyek kicsi szakmák voltak és szétszórtak, kéményseprők, orvosok stb. Voltunk az ottani diákszervezetnél, az volt a legpezsgőbb hely, nyomda működött, mindenfélét nyomtattak stb. Ezek nagyon fontos élmények voltak ebben az időszakban.

– *Durayval milyen volt a kapcsolatot?*

– Nekem jó. Én rendszeresen látogattam őt otthon is és a munkahelyén is. Egyfajta mesterének tekintette őt az ember, elmentem hozzá és elbeszélgettünk, félórányit, egyórányit. Elmondta mindig a véleményét a dolgokról, meg lehetett vele beszélni a Szabad Európában elhangzott kérdéseket. Egy mai ember számára ez magától értetődő dolog, akkor ez távolról sem volt magától értetődő. Ez valami olyan érzés volt, mint amikor az emberről lehull valamiféle ketrec, ami mögül beszél bárki mással, ha politikai dolgokról beszél, míg ezekben a helyzetekben nem kellett ketrec mögül beszélni, megmondhatta az ember azt, amit gondol. Budapesten ugyanez volt azzal a különbséggel, hogy Budapesten még képzetebb emberekkel is beszélt az ember, olyanokkal, akik valóban a maguk szakmáján belüli a legjobbak voltak. Duray részletekbe menően nagyon alaposan ismerte a szlovákiai magyar valóságot, nagyon pontos képe volt arról, ami itt folyik, ami például nekem nem volt. Én inkább a könyvekben éltem, és nagyon jó volt számomra, nagyon sokat megtudtam arról, hogy itt mi történik, hogy történik, hogyan, merre, a kormányzatnak milyenek a stratégiái. A Husák-rendszer hogyan működik magyar vonatkozásban elsősorban, hogy gondolkodik. Nagyon intenzív volt ez a kapcsolat.

– *Hol találkoztatok?*

– Felmentem a lakására, és akkor kiültünk persze a kertbe, mert az feltételezhető volt, hogy bent lehallgatnak. A munkahelyén ezt nem lehetett csinálni, mert a kommunizmus idején az embernek ott kellett ülnie az íróasztalánál, leültem az íróasztalához, és beszélgettünk. Az egy olyan iroda volt, ahol mások is voltak, de egymást különösebben nem zavarták, de mondta is, hogy ezt róla tudják, ne törődjek vele. Többen szimpatizálnak is vele.

– *Milyen feladatokról volt szó?*

– Akkor még csak kisinasféle volt az ember, ilyen diákocskas. A Jogvédő Bizottsággal kapcsolatban kisinas volt az ember, nem tudok mást hozzáfűzni. Amit mondtak, azt meg kellett csinálni, azt az ember megcsinálta, ha tudta. Aztán az egyetem után volt, de az már egy másik világ volt, akkor az ember már belebeszél néhány dokumentumba is, amit a Jogvédő Bizottság kiadott, de az már egy másik történet, nem az egyetemi. (...)

– *Az egyetemet sikerült elvégezni. Hova kerültél az egyetem után?*

– Egyetem után a dunaszerdahelyi múzeumban dolgoztam, nem akartam tanítani. Megint valami olyan helyet kerestem magamnak, ahol olvashatok. Volt egy történészi állás Dunaszerdahelyen a múzeumban, elmentem oda dolgozni, nem egész egy évig voltam ott, egy idő után úgy éreztem, hogy izolált az ember. Somorján laktam, szereztünk lakást, úgyhogy oda beutazgatott az ember, ezzel viszont úgy el is zárta magát valamilyen értelemben véve a külvilágtól. Két olyan ember volt ott, akire nagyon jó szívvel emlékezek vissza, az egyik az ottani néprajzos Marcell Béla volt, aki ismerte az egész Csallóközt, elsősorban a Dunaszerdahelyi járást, aki szinte személyesen ismert mindenkit. A másik pedig a biológus, Pomichal Richárd, hasonlóan rendszerező ember volt, együtt nagyon jókat beszélgettünk. (...) Egy év után ismét elmentem dolgozni a Slovnaftba. Ezt követően nagyon sok állásom volt, dolgoztam a Szabad Földművesnél, gondoltam, utazhatok újságíróként, de nem így volt, bevágtak nyelvi szerkesztőnek, engem! Ez pár hónapig tartott csak. Ezt követően kerültem a Csemadokba. A Csemadokba már úgy mentem, ugyanazzal a szándékkal, hogy utazzak, meg azzal a szándékkal is, hogy felmerült, hogy a Csemadok nagy-nagy levéltárát felszámolják, és beolvasztják az Országos Levéltárába, és ekkor úgymond Jogvédő Bizottságos alapon kisütöttük azt, hogy hát ennek a levéltárnak a lehető legnagyobb részét meg kell menteni. Valamilyen módon át kellene juttatni Magyarországra. A levéltáros Szőke József ebben partner volt, és miközben én ott dolgoztam, rendszeresen délben lejártam hozzá, és átválogattuk a Csemadok levéltárát, szinte mindenből volt legalább 2 példány, vagy több is, és minden olyan anyagról, amiről feltételeztük, hogy fontos, abból kivettünk egy példányt, és azt én kicsempésztem onnét. Aztán filozófiát meg történelmet tanítottam a Duna utcai gimnáziumban. Aztán elvittek katonának, és amikor visszajöttem, tanítottam tovább.

– *Ez tartott aztán 1989-ig.*

– Ebben az időszakban az ember már valamivel intenzívebben bekapcsolódott a Jogvédő Bizottságba, tulajdonképpen diplomás ember voltam, Duray ezért már

ebbe-abba bele is vont, tehát az ekkori dokumentumokat én már kézhez kaptam, félkész formában, belebeszélhetett az ember, sőt mi több, emlékszem, hogy a bős-nagymarosi helyzetről kiadott Jogvédő Bizottsági dokumentumot én kezdeményeztem. Ott voltam több beszélgetésen, egyszer Čarnogurskýval beszélgetett Duray a házában, azon ott voltam. Ekkor már tudomást szerzett az ember arról, hogy mondjuk egy Püspöki Péter benne van a dologban, mondjuk László Béla készíti vagy alapozza meg azokat az anyagokat, amik a nyitrai magyar tanárképzés helyzetével foglalkoznak, a Szőke Jóskáról már tudott az ember. Nyilvánvalóan belekerült az ember ebbe az informális hálóba. Tehát már tudtunk egymásról, hogy ezek olyan emberek, akikkel lehet beszélgetni. Később kiderült, hogy nem mindenki olyan, amilyennek látszik, amikor az StB-listák nyilvánosságra kerültek, kiderült, hogy közülük is néhányan rajta vannak. Emlékszem egy alapélményre, még visszatérnék az egyetemi évekhez, most jutott eszembe, akkor durrant ki a szlovákiai magyarok körében a Duray–Janics ellentét, tehát mindenféle hírek terjedtek, illetve terjesztettek egymásról, elsősorban Janics Durayról, hogy Duray KGB-ügynök. Utána akartunk járni, és azt sütöttük ki, hogy elmegyünk a Janics után, meglátogatjuk. Ez meg is történt, és hát a Janics meglehetősen megszállott arccal előadta ezt az egész történetét, hogy itt igazából egy belügyi provokációról volt szó, amit én az első pillanattól kezdve képtelenségnek tartottam, ismerve Durayt. (...)

– *Hogyan működött a Jogvédő Bizottság?*

– A bizottság igazából úgy működött, hogy a Duray egyetértése nélkül nem született semmiféle döntés, ő volt ennek a központja. Tehát a bizottság az így működött. Duray felé befutottak a szálak, és aztán kiadtunk egy dokumentumot. A bizottságosdit akkor sem szakítottam meg, amikor Dunaszerdahelyen voltam a múzeumban, csak akkor ritkábban jutott az ember Pozsonyba, de mindig vettem magamnak azt a fáradságot, hogy Duray után elmenjek. Ez lutri volt, mert nem volt ajánlatos telefonálni, az ember elment utána, és vagy megtalálta, vagy nem.

– *Durayt 1988-ban kiengedték az USA-ba...*

– Hát hosszú huzavona után kiengedték. Nem is az volt a probléma, hogy hova megy, mert az aránylag gyorsan elintéződött, hanem az, hogy mehet-e? S úgy látszik, hogy akkor a rendszer már úgy vélte, hogy így esetleg megszabadulhat tőle, és kiengedték őt. Mielőtt kiment volna, azelőtt azt mondta, hogy valamilyen módon tovább kell vinni a Jogvédő Bizottságot, összehívna egy tanácskozást, összehívna azokat az embereket, akikről feltételezi, hogy ezt tovább vinnék valamilyen módon. Ez össze is jött, ahol többen megjelentek, és ezen a megbeszélésen Duray azt mondta, hogy ő négy ember kezébe tenné le a bizottságot. Ez a négy ember a Varga Sanyi, Szőke Jóska, Gyurcsik Iván és én voltam. Ő elment, és én két dolgot éreztem, az egyik az volt, hogy a Varga Sándor és a Szőke Jóska ezt nem igazán fogja működtetni. A Gyurcsik Iván nem tudja, én meg szintén nem tudom. Én más típusú ember vagyok, mint aki képes sok-sok pókhálószerű kapcsolatot kézben tartani, én igazából az elméleti síkhoz vonzódok, nem pedig a szervezéshez, ahhoz nincs érzékem, nem is szeretem csinálni, csak akkor csinálom, ha nagyon muszáj. Megszólítottam még két embert,

konkrétan Tóth Károlyt és a Gyurgyík Lászlót, hogy valamilyen módon praktikus formája is legyen ennek a dolognak. Azt hiszem, hogy az életem kevés jó döntéseinek az egyike volt. Molnár Imre akkor már nem volt itthon, természetesen őt is fölön fogta volna az ember, de az Imre Magyarországon maradt. Utána mi találkoztunk rendszeresen, tehát akkor már nem négyen, hanem hatan, persze ezt egyeztettem a Szókével és Vargával is. Ki isadtunk néhány dokumentumot ebben az időben. Nem volt ez annyira intenzív munka, mint amit a Duray végzett, de mindenképpen volt.

– *A Szlovákiai Magyarok Memoranduma 1988 c. dokumentum?*

– Hát én ezt most már nem tudom. Meg kellene nézni. Az már későbbi dokumentum, a memorandum az későbbi dokumentum. Most a Jogvédő Bizottságos jelentéseire gondolok, amelyek valamilyen konkrét ügygel foglalkoztak.

– *Ez egy átfogó jelentés volt.*

– Persze nyilván, tehát az egy dolog, most én arra reagálok, hogy a Jogvédő Bizottság jelentéseinek többsége nem ilyen természetű volt, az nem egy politikai manifesztum volt, hanem valamilyen konkrét ügyről kiadott konkrét jelentés. Tehát a tankönyvek, a tanárképzés, Csemadok stb. A memorandum az egy másik dolog. S ilyenből azért aránylag keveset produkáltunk, pontos információk kellettek. Kritikusan még megfogalmaznám azt, ami nagyon fontos, hogy ennek az időszaknak a tapasztalata szóval egyetemista korom alatt, amikor kézbe kaptam valamiféle jelentést a Duraytól, azt én elolvastam, és többé-kevésbé szentírásnak vettem. Miután az ember belekapcsolódott a jelentés megfogalmazásába is, bármilyen kicsi is legyen ebben az embernek a szerepe, elkezdtem látni, hogyan készülnek ezek a dolgok. Kezdttem belefolyni ennek a folyamatába, a megfogalmazásba, és akkor láttam, hogy a Duray szempontjából nem is mindig az igazság volt a fontos, hanem az elérhető politikai hatás. Például az előbb említett bőszi dokumentumnál volt egy olyan kósza hír, miszerint ezt az erőművet adott esetben katonai célokra is használnák. Ez egy kósza hír volt. A hír semmilyen ténnyel nem volt alátámasztva, részeg tábornokok kottyantották el állítólag valamilyen ivászat közben, lehet, hogy így volt, lehet, hogy nem. Kósza hír volt, beszéltek róla. Elmentem Duray után, hogy hallotta-e, ő azt mondta, hogy nem hallotta, hát akkor most hallod tőlem, hogy ilyenekről beszélnek az emberek. Fogalmam nincs honnét jött ez hozzám. Ez egy lélektani állapot, amikor ilyen hírek generálódnak, persze az sem zárható ki, hogy valamilyen katonatiszt, tábornok tényleg mondott valakinek, valahol ilyesmit. A jelentésben azonban ennek már nyoma volt. Tehát ezt az információt a Duray már figyelembe vette, amikor mondtam neki, hogy ez veszélyes lehet Budapest számára, ez a hír nincs megerősítve, azt mondta, nem érdekes, fontos a politikai hatás. Ennek akkor még olyan nagy jelentőséget nem tulajdonítottam, aztán később is előjött ez a magatartás nála. Ekkor még nem volt ennek nagy jelentősége, hiszen ellenzéki mozgalom volt, ahol ez a szempont is nyilvánvalóan jogos szempont volt. (...)

– *Akkor 89 előzményei. Szerinted 89-nek voltak valami előzményei, ami hozzákapcsolható november 17–18-hoz?*

– Az én életemben tulajdonképpen 89 ősze, itt nem is novemberéről beszélnék, az engem meglepetésszerűen ért, még tavasszal sem gondoltam volna, hogy a rendszer itt össze fog omlani. Azért, mert elkezdett összeomlani a rendszer, maga az a dolog, hogy megindulhattak a kelet-német menekültek Magyarország határain keresztül, az hogy a prágai nyugat-német követséget is eláraszthatták, és végül a csehszlovák kormány is úgy dönt, pontosabban a pártvezetés, hogy kiengedi őket, ez meglepett. Beindult a mozgás Magyarországon is, létrejött az ellenzéki kerekasztal, Lengyelország, lehetett látni, hogy itt már valami fog történni, Moszkva pedig nem avatkozott be.

– *És mi az, ami látható volt idehaza nálunk?*

– Hát itt megmozdult a világ, az igazság az, hogy szeptemberben engemet elvittek katonának, 89 szeptemberében behívtak gyakorlatra, és eltűntem öt hétre. Mind a mai napig azt gyanítom, hogy nem véletlenül hívtak be, de persze erre semmi bizonyítékom nincsen. Trencsénben bevágtak egy háttérzászlóaljba, és ott ragasztgattam különféle papírdarabkákat különféle könyvekbe. És egy tiszt ül ott, és felügyelte, amit csinálunk. Amikor hazajöttem, akkor már október volt.

– *Az mit jelentett?*

– Hát azt jelentette, hogy mikor hazajöttem, akkor találkoztam veled, és te már kezdtél beszélni arról, hogy össze kéne hozni valami találkozót, hogy valamit kellene alapítani, én ezzel egyetértettem. Itt már cselekedni kell valamit, mert lazul ez a rendszer. Amibe én akkor gondolkodtam, az az volt, így nagyjából reálisan, hogy ki lehet talán alakítani egy olyan helyzetet, ami a 80-as évek elején Lengyelországban volt, tehát megszervezni valamiféle társadalmi mozgalmat, szervezetet, szervezeteket, amelyekkel a pártállam kénytelen lesz tárgyalni, valamiféle partneri viszonyba tudunk vele kerülni. Akkor még nem gondoltam, hogy a rendszer össze fog omlani. Még egyik sem dőlt össze Kelet-Európában ez idő tájt.

– *Mi lett volna az a szervezet?*

– Hát ez akkor alakult, tehát akkor ennek igazából csak a csírái jelentek meg, de hát emlékezzünk csak vissza, amikor megalakítjuk a Független Magyar Kezdeményezést, akkor a nevet is úgy választottuk meg, még nem neveztük pártnak...

– *Hazajöttél a katonaságból, és akkor mik voltak azok a jelek, hogy itt valamilyen szerveződés kell.*

– Hát, az igazság az, hogy kevésre emlékszem. Átment az ember egyből Magyarországra, ott a barátaink mondták, hogy mozog a világ, most már valamit lehet kezdeni a párttal. Gorbacsov szélesebb teret enged, a legitimitásuk omlik össze ezeknek a rendszereknek, senki sem hisz már nekik igazából, következőképpen meg lehet próbálkozni ezzel-azzal.

– *Mit jelent az, hogy Magyarországra átmentél, kihez?*

– Kis Jánost szoktam általában megkeresni, Törzsök Erikát, de leginkább Kis Jánost. Hát orientálódott az ember egy-két hosszas beszélgetés révén.

– *Te a Beszélőben, ez egy szamizdat folyóirat volt, ha jól tudom, publikáltál is.*

– Publikáltam, de korábban, akkor még mások voltak a viszonyok, egy-két évvel korábban volt még. Amikor én abba publikáltam, akkor még úgy gondoltam, hogy az életem a régi rendszerben fog eltelni. Gyorsan ért engem a rendszerváltás.

– *Mondanék néhány nevet: Doležal, Mandl. Mennyire voltál ezekkel kapcsolatban?*

– Teljes mértékben. A Doležal-féle találkozón ott voltam Csehországban, de még ezek is csak arra irányultak, hogy valamiféle közvetlen kapcsolatot vegyünk fel a Chartások valamelyik csoportjával.

– *Hogy valósult meg ez a találkozó?*

– Elkapott a Grendel Lajos, és azt mondta, kapott egy megkeresést prágai Chartások részéről, és együttműködnének itteni magyarokkal, értelmiségiekkel, és hogy el kellene menni, meg is beszéltek egy találkozót Prágában. És akkor összeszedelődzködtünk, elmentünk.

– *Kik mentek el?*

– Grendel Lajos, Balla Kálmán, én, egy magánlakáson találkoztunk, nagyot beszélgettünk, általában a kialakult helyzetről, majd megállapodtunk abban, hogy ezek a találkozók rendszeresek lesznek. Ekkor már az volt a véleményünk, hogy talán még a Husák-rendszer is elkezd gyengülni, van valamilyen esélye. Elhagytuk a házat, megálltunk pacallevest enni egy kocsmában, aztán megállt egy rendőrautó, kiszálltak belőle a rendőrök, berontottak a kocsmába és csak bennünket igazoltattak, tehát nyilvánvalóan tudtak mindenről, vagy lehallgatták az egészet.

– *Ez mikor volt, tudsz mondani hónapot?*

– Nem, talán 89 őszén, nem, ez sokkal korábban volt. Ezeknek nincs közvetlen közük a forradalomhoz. Áttételesen mindennek van, az egész ellenzéki dolognak, amiről eddig beszéltünk, persze hogy van köze, de közvetlenül nincs köze.

– *Valamiféleképpen célirányos volt?*

– Természetesen, de azt a végkövetkeztetést, hogy ettől a rendszer össze fog dőlni, vagy ilyen hasonlótól, ezt nem vontam le, hiszen az ilyen kapcsolatok léteztek ezelőtt is. Ellenzék gyakorlatilag a 70-es évektől volt, Magyarországon is és Lengyelországban is. Igazából azokban az intenciókban gondolkodott az ember, hogy miként lehet bizonyos ügyekben valamiféle ellensúlyt képezni a rendszerrel szemben. Bizonyos dolgokat esetleg megakadályozni, más dolgokat kezdeményezni, bizonyos gondolkodásmódokat, struktúrákat éltetni, ehhez kapcsolódott például az én személyes szándékom, hogy a magyarországi szabadegye-

temi mozgalmat legalább töredékesen ide is áthozzuk, az internátuson szervezett az ember mindenféle önművelődési köröket, aztán már, amikor befejeztem az egyetemet mindig föl jártam akkori diákoknak előadni ellenzéki ségről stb. Ekkor jelent meg Berényi Jóska, meg mások, tehát a fiatalabbak. Ez az emberben mindig benne volt, hogy ezt valahogy tovább kell vinni.

– *Persze, itt nem is az a kérdés, hogy rendszerváltásra törekedett-e valaki, hanem az, hogy mire törekedett?*

– Én arra törekedtem, hogy a nyugati demokrácia szellemisége ide valahogy belopakodjon, és éljen, ennek azon túl is jelentősége volt, hogy a rendszer nem dől meg, azért még a gondolatok, eszmék stb. hathatnak a mindennapi életben, más típusú emberközi kapcsolatokat hozhatnak létre, manapság ezt nagyon nehéz érteni, de ez a magatartás egyfajta szabadságérzetet is adott az embernek, úgy beszélhetett olyan dolgokról, ahogy és amilyenekről akart. Ez akkor nem volt természetes és mindennapos, sőt...

– *Voltak találkozók a szlovák ellenzékkel, illetve a csehekkel itt Szlovákiában is, ezeken részt vettél?*

– A Doležalékon részt vettem, a másikon nem.

– *Akkor beszéljünk november 17–18-ról.*

– Amikor megjöttem a katonaságtól, orientálódtam egy kicsikét, akkor már felvetted, hogy kellene itt valamit szervezni, valami olyan szervezet, ami túlnőné az eddigi Jogvédő Bizottság kereteit, ami tulajdonképpen csak egy tiltakozó intézmény volt, tehát kellene egy nagyobb informális szervezetet szervezni, és én ezzel melegen egyetértettem. És hát akkor elindult a spekuláció, hogy hogyan legyen ez megszervezve. Nem tudom igazán elválasztani, melyik ötlet kitől jött, összemosisdik az ember fejében az egész. Általában együtt ültünk és együtt spekuláltunk, mi hogyan legyen, és aztán abból valami kiforrta magát. Abban mindenki egyetértett, az eddigi tapasztalatokból kiindulva, hogy ha ezt az ember bármilyen eltitkoltan is szervezni kezdi, akkor a belügy meg fogja tudni, tehát nem fogjuk tudni eltitkolni a belügy elől. Következésképpen, valami trükkal, valami csellel úgy kellene megcsinálni, hogy a megszervezés pillanatát ne vegyék észre, erre a magyarországiak tanítottak bennünket, hogy a dolgokat egyszerűen a belügy elől nem lehet eltitkolni, de azt el lehet érni, hogy késve tudják meg. Ez volt igazából a stratégia, hogy idő előtt ne tudják meg. És így jött Tóth Lajos születésnapja, amire rá lehetne szervezni egy nagy konferenciát, ami magára vonná a titkosrendőrség figyelmét. És miközben a titkosrendőrség minden kapacitásával ezt a renegát konferenciát figyelné, amelyen természetesen mi felszólalnánk, eközben szép csendesen eltűnnénk, és megalakítanánk ezt a szervezetet, és létrehoznánk az első szlovákiai magyar politikai mozgalmat, megfogalmaznánk a dokumentumait stb.

– *Azt mondtad, hogy a Jogvédő Bizottságot négy emberre bízta Duray, amikor ki ment Amerikába, abban az időben, amiről beszélünk, Duray Miklós Amerikában*

volt. A Jogvédő Bizottságban volt valami egyeztetés erről a születésnapról, illetve a háttérben szervezett akcióról?

– Nem volt. Én magánemberként voltam jelen, erről a Jogvédő Bizottság nem tárgyalt (...)

– Akkor a Tóth Lajos születésnapjáról. Te részt vettél a konferencián, a születésnap rendezvényen. Mire emlékszel?

– Hát arra, hogy sokan voltak, ami nagyon kellemes érzés volt, hogy mennyien voltak, most már nem tudom megbecsülni. Tudom, hogy jó nagy terem volt, sokan voltak, lehetnek vagy százan, tele volt a terem, az biztos. Ami nagyon kellemes érzés volt, hogy ezen a konferencián kemény dolgok tudtak elhangzani, ez szándékosan nem is volt titkolva, és szemmel láthatólag az emberek vagy a szlovákiai magyar értelmiség közéleti személyiségei ezt már várták, sokan eljöttek, ha ezt egy-két évvel azelőtt szervezik, kevesebben lettek volna, ebben biztos vagyok.

– Tóth Lajos személye játszott ebben szerepet?

– Részben igen. Részben maga a levegő, maga már annak a hónapnak a levegője. Hát Tóth Lajos személye is, abszolút elismertségnek, köztisztletnek örvendő személy volt, de ezt azért mindenki tudta, hogy ez végső soron egy ürügy

Tom Lantos, Gyurkovits Róza, Hunčík Péter, Pogány Erzsébet és Öllös Árpád (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

arra, hogy számba vegyük viselt dolgainkat, elmondjuk azt, hogy a szlovákiai magyarság milyen állapotban leledzik, s nagyjából mit lehetne csinálni. Az előadások úgy is erre irányultak.

– *Milyen előadásokra emlékszel?*

– Hát a Sándor Nóráéra, a tiédre, Szabó Rezsőnek volt előadása, ha jól emlékszem, meg hát nekem is volt egy meglehetősen hosszú hozzászólásom.

– *Molnár Imrére emlékszel?*

– Csak töredékesen. Részletekre már nem nagyon emlékszem.

– *Hogyan kerültél hozzánk a lakásra?*

– Úgy, hogy azt előre megbeszéltük.

– *Mikor?*

– Amikor a konferencia már előre haladt, és mi elmondtuk a magunkét a konferencián, tehát nyilvánosan megjelentünk, mindenki láthatta, hallhatta, hogy ott vagyunk, és mit mondunk, és elkezdődtek a hozzászólások, többen mindenfélét mondtak, aztán egy jelle mi szépen csendesen elmentünk hozzátok a lakásokra.

– *És ott mi történt?*

– Hát leültünk a földre, mert ott bútor igazából nem volt. Volt ott némi kis rendetlenség, mert megjelentek olyan emberek is, akiknek csak abban a pillanatban lett szólván ott a konferencián, tehát korábban nem volt velük egyeztetve.

– *Például?*

– A Bába Iván, ha jól emlékszem, akinek csak ott szóltunk.

– *Hányan voltak?*

– Pontos számra nem emlékszem.

– *Kikre emlékszel?*

– Ott voltál te, Nóra, a Molnár Imre, a Gyurcsik Iván, a Gyurgyík Lackó, Juhász Jóska, ott volt a feleségem meg én, hát a szerdahelyiekre, látod, nem emlékszem, pedig azok aztán a későbbiekben, úgy tudom, hogy ott voltak.

– *Arra emlékszel, hogy miről folyt a vita?*

– Természetesen. Neked volt egy felvezető, azzal indítottál, hogy miért vagyunk itt. Elmondtad, hogy véget ért egy korszak, és úgy néz ki, hogy kezdődik egy új

korszak, ergo, itt meg kellene alapítani egy politikai szervezetet, amely a szlovákiai magyarságot mozgósítaná, bekapcsolódna abba a nyitási folyamatba, ami várhatóan megindul. Az Imre nem bírta ki, hogy hozzászóljon, én se bírtam ki, természetesen, próbáltam ott elmélkedni, hogy mi készül itt, hogyan, mi várható, a Bába Iván hosszasan beszélt Magyarországról, hogy nagyon jó lenne, ha itt is lenne valami, hogy magát elhivatva érzi arra, hogy tartsa a kapcsolatot az itt alakuló szervezettel és a magyarországi mozgalmakkal...

– *Mi volt az alapkérdés?*

– Az alapkérdés a megalakulás volt. Ez egy nagyon csendes alapkérdés maradt, mert mindenki egyetértett vele. Tehát erről nem folyt vita.

– *Milyen irányultságok jelentek meg?*

– Ekkor eszmeáramlatilag nem határoztuk meg. Egy ellenzéki alakulat akart lenni, amely alapvetően a Jogvédő Bizottság hagyományaira épít, a szlovákiai magyarság jogaival, pozícióival akart foglalkozni – így néznek ki az első dokumentumai is –, így kötődött a chartásokhoz, a magyarországi ellenzékhez. Az emberi szabadság és egyenlőség alapján próbált kialakítani magának valamiféle nyomásgyakorlási teret a rendszerrel szemben és kommunikációs teret a szlovákiai magyarság körében, és hát rendszerváltást akart, mondhatjuk azt, hogy liberális demokráciát akartunk, de ez egy általános fogalom volt

– *Ezek a fogalmak megjelentek?*

– Megjelentek, hogyne jelentek volna meg, azt is tudom, hogy honnét jelentek meg, ekkor már megszületett a Társadalmi Szerződés nevű magyarországi alapvető fontosságú rendszerváltó tanulmány, a Társadalmi Szerződés egy nagyon fontos dolog volt ilyen szempontból.

– *Most ezt én azért kérdezem, mert ugye a rendszerváltás még messze van, az égvilágon senki nem tudta, hogy rendszerváltás lesz. Szlovákiában akkor voltak mindenféle reformkommunista elképzelések, Gorbacsov, peresztrojka, ez az összejövétel mennyiben különbözött ezektől?*

– Annyiban különbözött, egy alapvető fontosságú dologban különbözött, hogy míg a magyar hát nevezzük őket reformkommunistáknak, konkrétan Dobos, Szabó Rezső, inkább 68-asoknak nevezném őket. A 68-asok alapvető elvárása a Gorbacsovi időszaktól az volt, hogy ők ismét visszakerüljenek a pártállam berkeibe, nyilvánvalóan egy nyitottabb pártállam berkeibe, hogy ott úgymond a Husák-rendszer nacionalizmusát próbálják meg lebontani úgy, hogy a magyaroknak pozíciókat teremtenek, tehát vissza akartak térni a 68-as modellhez. Ezt ismerték, ezzel próbálkoztak. Ez a szervezet ezt nem akarta, hanem pluralizmust akart. Ez a szervezet azt akarta, hogy a kommunizmustól egy esetlegesen megreformált kommunista pártot, vagy esetlegesen glasznosztosított vagy peresztrojkásított kommunista párttal szemben is ellensúlyt képezzen, azt is társadal-

mi vitára kényszerítse, és megpróbálja a szlovákiai magyar társadalmat megszervezni. Ez egy alapvetően eltérő stratégia volt.

– *Éjszaka mi történt? Megalakult a szervezet, és aztán mindenki hazament?*

– Hát jó sokáig ott voltunk. Aztán mindenki hazament. Megválasztottunk két szövivőt, az te voltál meg a Nagy Laci, kiadtunk egy nyilatkozatot..

– *A prágai eseményekről lehetett tudni?*

– Az elején nem. Aztán jött a hír.

– *Ki hozta a hírt?*

– Erre nem emlékszem. Egyszer csak megjelent, hogy Prágában tüntetések vannak, és halott is van. A rendőrök megtámadták a tüntetőket.

– *Ez milyen hatást váltott ki?*

– Hát nagyon kedvező hatást, már számunkra, belekesedtünk, azt mondtuk, no hát, megmozdult a dolog, és abban a pillanatban elkezdtünk radikalizálódni, ha tüntetés van a fővárosban, akkor elképzelhető, hogy ebből többet is ki lehet hozni, mint egy általában véve társadalmi önszerveződést, valamiféle nyomást megcélzó szervezetet. Ez aztán nyomot is hagyott az első dokumentumainkban.

– *21-én volt egy találkozó Pozsonyban, az Új Színházban.*

– Akkor oda valakinek el kellett menni, mivel éppen nekem volt időm, én mentem el, vagy ketten mentünk el. És akkor tulajdonképpen ott volt alakulófélben az ún. Koordinációs Központ (KC), már létező szerveződések léptek ebbe be. Ami látható volt, hogy egy ember viszi a szót, Budaj, nagyon erőteljesen. Ott voltak a környezetvédők, a pozsonyiak, ott voltak a diákok, azok már szerveződtek az egyetemen, ott volt Fedor Gál, nem tudom, milyen minőségben, a Zajac az írók nevében beszélt, ott voltunk mi, az ekkor már megalakult Független Magyar Kezdeményezés, mint szervezet nevében beszéltünk, Kusý ott volt. Ennél jóval többen voltak, mint amit felsoroltam.

– *Mi volt a fő téma?*

– Hogy meg kellene szervezni a tüntetést Pozsonyban, amit ezek a szervezetek közösen szerveznének, valamint meg kellene alakítani a KC-t, tehát egy szervet, amely a továbbiakban ezen szervezetek munkáját koordinálná, abban az értelemben, hogy megmozdítsuk az országot. Arra is emlékszem, hogy akkor feltették a kérdést, hogy kit delegálunk mi, és én akkor azt mondtam, meg is beszéltük, hogy mi Duray Miklóst delegáljuk a Koordinációs Bizottságba. Azt mondták, teljesen rendben van, csak mondtuk, hogy nincs itthon, de rövid időn belül bizonyára hazajön, mert hát, azt hiszem, ő már akkor Pesten volt. Csak hát nem jött haza, így aztán nekünk össze kellett ülnünk, és másvalakit kellett oda küldenünk, és aztán

Szigeti Lászlót és Grendel Lajost delegáltuk. Még visszatérnék ehhez az üléshez, ugyanis ott bejelentette, ha jól emlékszem a Gál, tehát bejelentettük, hogy megszervezzük az első tömeggyűlést. Gál bejelentette, hogy az államrendőrségnek erről tudomása van, mondta, hogy máris fenyegetőznek, azt az üzenetet juttatták el, hogyha tüntetést merünk szervezni – a Szlovák Nemzeti Felkelés terén akartuk természetesen –, akkor a tér egyik végébe is és a másikba is beállítanak valamiféle páncélosokat, és aki közé megy ezeknek a páncélosoknak, annak annyi. De az igazság az, hogy ezt akkor már nem vettük komolyan. A veszély nyilvánvalóan fennállt, hogy esetleg durván beavatkoznak, de az volt ott az uralkodó hangulat, hogy fenyegetőzés nem fenyegetőzés, itt most már nincs visszaút.

– *Voltak tartalmi egyeztetések is?*

– Gállal volt egy hosszú beszélgetésem, ahol szóba került az, hogy hát végül is ennek a szervezetnek milyen irányt kellene vennie, és próbáltam magyarázni azt, hogy mi is a liberális demokrácia, és nagyon meglepett, hogy ő mennyire – noha ő szociológus volt – nem értette ezeket a dolgokat. Zajaccal szintén, akit amúgy a KC-ban a legfelkészültebb embernek tartottak a többiek, és az egészen megrázó volt, a budapesti mércéhez viszonyítva, hogy az alapfogalmakkal nincsenek igazán tisztában, amit látnak, az az, hogy mi történik Prágában, és a prágai dokumentumokból mit lehet végül áttemelni a pozsonyiakba. Nagyjából itt ért véget a dolog. Utána volt még egy forrásuk, minden dicsekvés nélkül állíthatom, azok voltunk mi. Elég sajnálatos volt, hogy a VPN első dokumentumaiba, azon túl, hogy bevittük oda a kisebbségi jogokat, és minden további nélkül el is fogadták ezt, nagyon fontos leszögezni, mennyire pontatlan szöveg volt, nagyon általános szövegek voltak ezek. Az első választási programdokumentum megfogalmazása is úgy zajlott, hogy a Milan Šimečka, Zajac, még néhányan, ha jól emlékszem, elvonultak és megírták. Amikor megkérdeztem őket, hogy mi az hogy választási program, azt mondták, hogy hát egy olyan programszerűség, ami a nyilvánossághoz szól, ami olyan egyszerűen van megcsinálva. De hol a rendes program, a részletes, olyan nem volt. Már ezeken a beszélgetéseken megjelenik a dezorientáltság, nem igazán volt fogalmuk arról, hogy annak a rendszernek, ami felváltaná a kommunizmust, annak hogyan kellene kinéznie. Mi sem tudtunk olyan sokat erről, de sokszorta többet a magyarországi ellenzéki szabadegyetemek, meg személyes képzések után, mint ők. Nagyon nagy volt a tudatlanság.

– *Milyen összejövedeleken vettél még részt?*

– A Magyar Diákszövetség alakulásán részt vettem, mert ezek voltak részben azok a kölkök, akikhez én még feljártam a kollégiumba, mindenféle mini szabadegyetemeket csinálni, ellenzékiiségről beszélni, társadalomról beszélni, demokráciáról stb. Ezek elkaptak engemet, és meghívtak.

– *Kik voltak ők?*

– Hát a Somogyi Szilárd, Berényi Jóska.

– *Magyar vonalon történt valami?*

– Egyszer elkapott Grendel Lajos, és azt mondta, menjek el vele a Madáchba, mert hogy a Dobosékkal kellene beszélni. Akkor elmentünk a Madáchba, és Dobos László kezdte mondani, hogy itt létre kellene hozni egy egységes magyar szervezetet, amely fellépne az egész magyarság nevében, és állást foglalna mindenféle kérdésekben. Részben abból indítva, amiről már szó volt, az ember fejében ott mozgott az, hogy, mi lesz ennek a célja? Hogy maga mögé szervezet akar teremteni, ez világos volt, beleépüljön ez a szervezet a pártállamba, vagy pedig ne, az idő ezen már túllépett akkor, de a lehetősége még mindig megvolt. Én azt mondtam ott, s itt jelent meg az első egyik komoly repedés, azt mondtam, hogy hát persze biztosan elképzelhető volna, de akkor mi ennek a szervezetnek az élére Duray Miklóst javasoljuk. S mikor ezt elmondtam, akkor Dobos nagyon megütközött, és kezdte ezt fújni, hogy nem lenne jó, nincs is ott-hon, meg egyáltalán nem olyan ember, itt vannak régebbi próbált harcosok, és Grendel is az én oldalamon állt. Feltettük a kérdést, kinek voltak itt legkomolyabb érdemei az elmúlt időszakban, ha nem Duraynak. Tehát ennek az élére Duray kellene. Dobos ebbe semmi módon nem volt hajlandó belemenni. Jelen volt még valami Varga, szerkesztő volt a Madáchban, nem emlékszem a másik nevére. Azt mondta Dobos, hogy jó, akkor ezt tegyük félre, ezt majd még megbeszéljük. És ezután jött a csemadokos nagy találkozó...

– *Mi volt az a csemadokos nagy találkozó? Miért csemadokos találkozó?*

– Azért, mert a Csemadok nagytermében volt, de ezt nem a Csemadok szervezte. Már ott Dobosnál, amiről az előbb beszéltem, szóba került az, hogy akkor össze kellene hívni a szlovákiai magyarságot. Ugye tudvalevő, Tóth Lajos születésnapját nem ők szervezték, Dobos el se jött. De ekkor már szervezni akart valamit, ami hozzá kötődött volna. Össze kellene hívni a szlovákiai magyarság legkülönbözőbb szervezeteit, csoportjait stb., és meg kellene beszélni a közös ügyeinket. Nekünk ezzel kapcsolatban semmiféle kifogásunk nem volt, sőt ekkor az utcákon már állt a bál, ekkor már minden nap tüntetések voltak, ezeken a tüntetéseken már a Független Magyar Kezdeményezés is megjelent, Grendel Lajos felszólalt, és hatalmas ovációval fogadták. Mi már léteztünk, már megjelentettünk a dokumentumokat, nekünk már meglehetősen nagy volt az autoritásunk. Rajtunk kívül ez idő tájt már különféle más kezdeményezések is születtek, tőlünk függetlenül, például a komáromi színészek, a Diákszövetség...

– *Ki hívott meg és kit?*

– Erre sem emlékszem. Sajnos nem emlékszem, hogyan folyt a szervezése. Azt tudom, hogy mi is szerveztük.

– *S miről volt szó?*

– Hát tulajdonképpen ugyanarról, amiről az előbb beszéltem, tehát hogy alakuljon-e valamilyen egységes magyar szervezet? Mi ekkor már tagjai voltunk a KC-nak. A kérdés úgy merült fel számunkra, hogy ezzel szemben alakuljon-e valami egységes magyar mozgalom, ami a 68-as tradíciókra, tehát a pártállamra épül, persze reform irányultsággal, ezt akkor már nem lehetett tudni, hogy micsoda, és főleg Dobos

László vezetésével. Mi azon az állásponton voltunk, hogy alakuljon egy magyar koordinatív szerv, amely keretében folyamatosan megbeszéljük a közös dolgainkat, de ezt ne vezessék a 68-asok. Tehát ne legyen nekik fő hatalmuk mi fölöttünk is, hanem alakuljon valami koordinatív szerv, amelyben mindenki egy szervezatként vesz részt, rendszeresen találkozunk, és rendszeresen megbeszéljük dolgainkat. Na, ez nem tetszett. Emlékszem, hogy volt egy felszólalásom. Ez a felszólalás arról szólt, hogy a szlovákiai magyarság egy nagy nemzeti kisebbség, és vannak benne természetes rétegződések. Ezek a rétegződések két irányúak, egyrészt szakmai rétegződések, tehát más-más dolgokkal foglalkoznak a szlovákiai magyar értelmiség egyes csoportjai, más természetű dolgokkal foglalkoznak, másrészt pedig van politikai rétegződés: a Husák-rendszer kiszolgálói, egy másik részét 68 kapcsán távolították el a pártállam elitjéből. Egy harmadik rész pedig tulajdonképpen mi vagyunk, akiknek ehhez tulajdonképpen semmi közünk nincs, mi az ellenzéki mozgalmakból növegettünk ki, és hát ez inkább az Iródiához, a Jogvédő Bizottsághoz, mindenféle ilyen dolgokhoz kapcsolódik. Ezek volnánk mi, ezért nem lenne normális és egészséges, hogy ezen csoportosulások közül mind szakmai, mind politikai természetű egyetlenegy venné a kezébe a fő hatalmat az összes többi fölött. Viszont valóban vannak közös magyar ügyeink, ezért aztán próbáljunk valamilyen módon, egyeztetni és koordinálni. Ennyit mondtam ott nagyjából.

– *És mi lett az egészből?*

– Semmi. Abban az értelemben véve semmi, hogy elhatározódik ez az egész, tehát kialakul egy közös álláspont, csak hát ez aztán nem működött. Mindenki elindul a saját útján.

– *Az, mit jelent?*

– Megalakult egy szervezet, a Szlovákiai Magyarok Fóruma, még ott. Ehhez akartam kapcsolódni egy háttér-információval, nevezetesen, hogy tudomásom szerint, valamikor akkor, de mondom, hogy ezek nagyon közvetett információk, tehát sem az időpontról, sem a helyről nem tudok semmi pontosat, csak valamikor így november végén, december elején, valamikor ebben az időszakban ájtott ide Csoóri Sándor, és személyesen beszélgetett Dobosékkal. És a következőt mondta nekik: alakuljon egy egységes szlovákiai magyar szervezet, és az kötődjön a Magyar Demokrata Fórumhoz. Nem véletlen, hogy a Szlovákiai Magyarok Fórumának nevezték el magukat. (...) Emlékszem, amikor a gyűlés zajlott, akkor ott már aláírási ívek voltak, amit alá lehetett írni, és az már erre irányult. Tehát itt szervezetet alapítottak.

– *Csoóri csak egy hónappal később járt itt.*

– Lehet, de más kapcsolat is lehetett közöttük, nem tudom. Ezután a 68-asok ismét átveszik a hatalmat a Csemadokban. Ha jól emlékszem, még december elején megtörténik. Tehát leváltják a régi garnitúrát, Lukács Tibor elvtárs volt a főtitkár, leváltják, és ők ülnek be a Csemadok legfelsőbb pozícióiba. Visszatérnek a Csemadok élére, kezükbe kerül egy hatalmas működőképes szervezet – alkalmazottakkal, pénzzel, autókkal, telefonokkal. Ez akkor sokat jelentett.

– Kezdjük a KC-val. Az egyes szervezetek valamilyen módon integrálódnak a KC-ba, a későbbi VPN részévé kezdenek válni –, a VPN a tüntetéssorozat idején lassan, lépésről lépésre elkezdi egységes szervezetté válni. Felhívása nyomán létrejönnek mindenhol a helyi csoportjai, leváltják a helyi kommunista vezetést, döntő többsége szépen beleolvad ebbe a szervezetbe, mi pedig nem. Hát ez egy nagyon fontos különbség. Mi a KC-nak vagyunk a része, de az közben VPN-né alakul. A VPN megszerzett székházában van irodánk, részt veszünk a KC VPN-ben, de függetlenül döntünk saját ügyeinkről, saját szerveink, szervezeteink vannak, amelyek döntést hoznak, és a továbbiakban is csak képviseltetjük magunkat a KC-ban. Ebből többször volt probléma, tehát ez aztán komoly vita tárgyát képezte, hogy ez jól van-e így, nincs jól, de valamilyen módon elfogadták. Meglehetősen tisztázatlan és zavaros idők voltak ezek. Gondot okozott Szigeti László személye, aki állandó képviselőnké vált a KC-ban, de valamilyen módon önállósította magát, és nem lehetett tudni, hogy bennünket képvisel-e, vagy magát képviseli, vagy kit képvisel? Egyszer aztán választás elé is állítottuk őt, mondván, hogy döntse el, hogy a mi döntéseinket fogja-e ott képviselni, vagy visszahívjuk, és delegálunk oda mást. Áttekinthetetlené vált, hogy ott ő mit és főleg kit képvisel. És akkor vált számára világossá, hogy az ő pozíciója a mi szervezetünk létezésének a függvénye. Közben az FMK elkezdi szerveződni. Az első napokban, ha jól tudom, a te telefonod csörgött lépten-nyomon, és kérdezték az emberek, akik próbáltak helyileg valamit szervezni, mit kell csinálni, hogyan kell cselekedni. Minekünk lényegében véve az egyetlen valamiféle nyilvános fórumunk a *Szabad Kapacitás* című lapocskánk volt, de hát az inkább egy szamizdat lapnak volt tekinthető, semmint igazán olyan eszköznek, amely tömegtájékoztatási igényeknek megfelelt volna. Persze hír jött rólunk, Szabad Európa, az *Új Szó* valamit hozott, az *Új Ifjúság*ot viszont a diákok átvették, a diákoknak valamilyen értelemben véve ott befolyása volt, az első alapidokumentumainkat az *Új Ifjúság* hozta le. Szépen elkezdték ezek a szervezetek alakulgatni, javarészt inkább városokban, nagyfalvakban, olyan nagyon sok nem volt belőlük. Nem is lehetett összehasonlítani őket a létező struktúrákkal, a kommunista párttal, a Csemadokkal. Nagyságrendileg más dimenziókról volt szó. Nekünk sem időnk, sem eszközünk nem volt arra, hogy végigjárjuk Dél-Szlovákiát, és tudatosan szervezzük a szervezetet, ez idő tájt nem nagyon volt. Azzal voltunk elfoglalva igazából, hogy szervezzük az országos politikát, tüntetéseket, miegymást, reagáljunk mindenre. Ez a helyzet picikét változik a *Nappal*. A kommunista pártsajtó még működött, elértük azt, hogy a VPN kiad hasson egy újságot, napilapot, és ezen belül mi kipróbáljuk azt, hogy akkor legyen egy magyar lap is. Arra elég pénzt, hogy napilapot indítsunk, nem kaptunk, de arra hogy hetente kétszer megjelenjünk, arra kaptunk. Azzal a perspektívával, hogy ebből napilap lesz. Ezért aztán meglehetősen hibás módon, rögtön az első számnál rá van írva a lapra, hogy napilap, közben nem napilap volt, hanem hetente kétszer megjelenő lap, ami az olvasót bizonyos értelemben dezorientálhatta, mert nem volt napilap, és nem is lett napilappá. A másik probléma az volt, hogy arra se kaptunk elég pénzt, hogy egy akkora szerkesztőséget építsünk fel, amekkorára egy napilapnak szüksége van. Tehát olyan aktuális hírekkel ellátott újságot alapítsunk, ami igazából felvehette volna a versenyt az *Új Szó*val. A *Nap* nem volt olyan friss, az egyetlen előnye az volt, hogy olyan információkhoz jutott, amihez esetleg az *Új Szó* nem juthatott hozzá.

– *Hogyan alakult meg a lap?*

– A főszerkesztője Hunčík Péter lett, és hát olyan emberek jelentkeztek, akiknek volt valamiféle újságírói tapasztalatuk. Barak, Vajkai Miklós. És hát a lap a mi hírcsővünk volt, és mi magunk szerkesztettük.

– *A nagypolitikában hogyan vettetek részt?*

– A nagypolitikában sokféle irányban vettünk részt. A tüntetéseken mi valamilyen módon rendszeresen megjelenünk, például elintézzük azt, hogy magyarországiak szólhassanak fel a tüntetésen, így jelenik meg Konrád György, Németh Zolt. Az FMK részéről rendszeresen Grendel Lajos szólalt fel. Ő közismert ember volt, ő volt ezzel megbízva.

– *Ki szervezte ezeket a tüntetéseket?*

– Hát a KC, mint koordinációs tanács. De ennek akkor már nem volt jelentősége, abban az értelemben, hogy a közhangulat az már annyira egyértelműen rendszerváltóvá vált, hogy nem kellett ezeket a tüntetéseket már szervezni, hogy személyesen szólították meg embereket, hanem elég volt kiadni egy nyilatkozatot, amit aztán kiakasztottak, már a sajtó egy része is lehozta, és az emberek összejöttek. Az egyetemeken még szervezték a diákok, mindennap tüntetés volt egy jó darabig. Aztán egyszer, tudom, hogy volt egy szünet, amikor néhány napig nem volt tüntetés, abban a pillanatban levegőhöz jutottak a kommunisták, abban a pillanatban bekeményítettek a tárgyalások során, és ismét kellett szervezni egy nagy tüntetést, hogy lássák, miről van itt szó.

– *Ezekbe milyen módon kapcsolódott be az FMK?*

– Hát mi mindig megbeszéltük ezeket az ügyeket. Arra emlékszem, hogy az első pillanattól kezdve mi világosan nyomtuk a rendszerváltás alapelveit a VPN-en belül, nevezetesen, hogy legyenek szabad választások az országban, ez kulcskérdés volt, fogadják el a szólásszabadságot, fogadják el a sajtószabadságot, fogadják el a gyülekezési szabadságot, tehát szervezetek alakulhassanak még a szabad választások előtt, az ún. első generációs emberi jogokat keményen nyomtuk ezeken a tárgyalásokon. Az első nyilatkozatainkban ez már benne van. Több nagy vita volt a VPN-en belül, emlékszem egy nagy vitára, amelyiken én is részt vettem. Ez a vita arról szólt, hogy a VPN bent maradjon-e a gyárakban, vállalatokban? Mi az első pillanattól vigyáztunk arra, hogy mi munkahelyeken belül ne szerveződjünk. Mi nem kommunista párt vagyunk, hogy vállalati alapszervezeteink vannak, mi egy politikai szervezet vagyunk, amely a liberális demokrácia alapján polgárokat tömörít, nem pedig alkalmazottakat tömörít. Ekkor mi magyaráztuk nekik azt, hogy ez hibás stratégia, hogy vállalatokon belül szervezik magukat, mert abban a pillanatban felelősséget kell vállalni a vállalat egészéért, amit nem tehetnek meg, ők nem egy gazdasági szervezet végül is, piacgazdaságot akarunk, tehát ezt az egészet el akarjuk választani az államtól, aztán meg is értették, így ezeket a szervezeteket meg is szüntették. De addig nagyon sok kárt okoztak ezek ott. Ez a VPN tekintélyének sokat ártott.

– *De közben megszervezték az általános sztrájkot.*

– Természetesen. Nyilvánvaló ez megvolt, ez rendben van, de ennek akkor is véget kellett vetni. Rögtön az első időszakban. Aztán később volt egy másik ilyen vita, amikor a kooptálások voltak, megjelennek a szakszervezetek, hogy ők is akarnak képviselőket, hasonlóan a korábbi Nemzeti Fronthoz. Azt is mi magyarázzuk meg nekik, hogy a szakszervezeteknek nincs semmi keresnivalójuk egy alkotmányos demokrácia parlamentjében, a politikában nyomást gyakorló érdekérvényesítő szervezetként igen, de a parlamentben őnekik semmi módon nem lehet bérelt helyük, nem oda valók. Ezt is el kellett magyarázni. Visszautalnék arra a megjegyzésemre, hogy nagyon nagy volt a sötétség e tekintetben, vagy inkább tudatlanság, hogy hogyan is kell kinéznie egy alkotmányos demokráciának.

– *Nyilván nem az FMK miatt dőlt el így a kérdés.*

– Nem csak, de nekünk is volt benne szerepünk. Valakinek meg kellett fogalmaznia és képviselnie kellett ezt.

– *A párt vezető szerepének a törlése.*

– Igen. Ezt szintén követeltük az első pillanattól kezdve, hogy a kommunista párt vezető szerepe szűnjék meg. Ez egy alapvető alkotmányos kérdés volt. Ez volt a rendszerváltás lényege, és szabad választások döntsének arról, hogy milyen politikai pártnak, mekkora a súlya van ebben az országban.

– *Ez mikor történt?*

– 1989. december elején.

– *Köztársasági elnök, kormányalakítás, új kormány – mire emlékezel ezekből?*

– A VPN-ben megjelenik egy meglehetősen felemás hibás stratégia. A Polgári Fórum egyből nekimegy a kormánynak, tehát a kormány mondjon le, új kormány alakuljon, átmeneti kormány, amely aztán átvezeti az országot, elviszi az első szabad választásokig. A VPN-ben viszont eluralkodott olyan nézet, emlékszem Budajra, hogy ne akarjuk megbuktatni a kormányt, mi a kormány ellensúlyaként tevékenykedjünk, a nagygyűlések révén kommunikáljunk a kormánnyal, és akkor a kormány kénytelen a mi követeléseinknek eleget tenni. A demokrácia számára az volt, hogy az emberek találkoznak a nagy tereken, és megfogalmazzák, amit akarnak. Nem azért jelenik meg ez, mert Budaj nem tudta volna, hogy mi az a népképviselő, a demokrácia, azért fogalmazódik meg, mert nem tudta, hogy milyen a másik fél. A tüntetések hatására, melyeket ő vezetett, ez az élmény élt benne, az emberek leteszik a garast, megjegyzem persze, nem ott az utcán fogalmazzák meg az akaratukat a tömegek, az már ott elő van készítve, egy szűkebb csoport által elsősorban, amit szintén ő vezetett. Ez a vélemény és magatartás megjelent, és a KC számos tagja sokáig nem is látta ennek a veszélyeit, később kezdett ez beérni. Így aztán Szlovákiában másként alakultak picikét a dolgok, mint Csehországban, s nagyon sokáig tart azt is elérni, hogy a parlament egy részét lecseréljék kooptált képviselők-

re. Akkor jelenik meg az a megoldás, amikor eldől, hogy Budajt át kell lőni a parlamentbe, mert túlságosan domináns egyéniség, túlságosan maga próbál dirigálni, úgy, hogy igazából nem is tudja, mit kellene tenni. Budaj a környezetvédelmi mozgalomból jött elő, igazából nem értett a társadalomtudományok egyikéhez sem. Nem volt úgymond magasabb szintű ismeretanyaga arról, hogy egy modern társadalom és politika hogyan működik, viszont rendkívül erős, erőszakos egyéniség volt, és ezzel komoly gondok voltak, és közben nagyon népszerű is volt. A tömeggyűléseken általában ő volt a domináns figura, vagy legalábbis az egyik. Arról nem is beszélve, hogy az első napokban tehát a forradalom kirobbanásának rögtön az elején, a kommunista párt stratégiát vált oly módon, hogy már nem az a célja, hogy leállítsa az egész folyamatot, mert látja, erre nincs ereje, az a célja hogy belefolyjon az egészbe, és minél több pozíciót szerezzen meg. Bizonyára ezt az utasítást kapta a titkosrendőrség is a párttól, megpróbálja elterelni, kibillenteni az egészet, és a saját érdekeinek megfelelően alakítani. Ezzel nagyon komoly gondok voltak aztán.

– *Hogyan csinálta?*

– Később derült ki, hogy kit vezetett együttműködőként, ügynökként az ŠtB, jóval később, akkor ezt még nem lehetett tudni. A pártfunkcionáriusok elkezdtek úgy viselkedni, hogy az a forradalom légkörének megfelelően. Mivel ők voltak az ismert emberek, egy csomó pozíciót sikerült elfoglalniuk. A VPN-nek egyik legfőbb gyengéje az volt, hogy nem erős megszervezett ellenzéki mozgalomból vagy mozgalmakból nőtt ki, ahol számos ember ismert lett volna, tudták volna, hogy ki mihez ért, kinek mihez van vonzalma. Egy *ad hoc* szervezet volt, amely a forradalom pillanatában állt össze, és folyamatos káderhiánnyal küszködött. Nem volt elég ismert, elfogadott embere, hogy teszem azt, a minisztériumokat elfoglalja, embereket kellett keresnie a legmagasabb pozíciókba, és hát itt tág tere nyílt meg a kommunistáknak.

– *Kire gondolsz?*

– Hát például Čičre, később Mečiarra, Schusterre természetesen. Amikor a parlamentbe küldik Budajt, a parlament elnöki posztját kellett megkapnia, és végül Schuster lett az elnök, a szlovák parlament elnöke. Nem neki kellett volna a parlament elnökének lennie. A szlovák parlamentnek így lett kommunista elnöke, két hónappal a rendszerváltás után. Bizonyára alacsonyabb szinteken is zajlott ez a nyomulás.

– *Itt a szövetségi szint volt az érdekes.*

– Nem csak, az alacsonyabb szintek ugyanennyire érdekesek voltak. Az egyszerű embereknek inkább az alacsonyabb szintekkel van valamiféle kapcsolatuk.

– *Alkotmányt kellett módosítani. Köztársasági elnököt kellett választani.*

– Az első nagy nyilvános dobás a köztársasági elnök személye körül volt. Szóba kerül Havel köztársasági elnökként, és ellenében felmutatták Dubčeket, megjelennek szépen a nacionalizmust hirdető. Mert Dubček szlovák, és miért legyen

cseh a köztársasági elnök, miért nem lehet Dubček, aki köztiszteletnek örvend. Dubček ezt a szerepet egy darabig el is fogadta.

– *Hogyan?*

– Úgy, hogy nem mondta azt, hogy nem. Azt kellett volna neki az első pillanattól mondania, hogy mivel Havel tette itt a legtöbbet, én ezt a jelölést nem vállalom, Havel oldalán hajlandó vagyok dolgozni.

– *Mi a kettő között a különbség, Havel és Dubček között?*

– Dubček egy bezárt világban élt, abban a fogalomrendszerben gondolkozott, amit 68 megalkotott, és fogalma sem volt arról, hogy a világ 1989-ben hol állt. Nem kapcsolódott bele az itteni ellenzéki mozgalmakba, nem írta alá a Chartát, nem tartozott a forradalom szervezői közé, sőt több napot várt, pedig hívták, hogy vegyen részt a nagygyűléseken, de nem akart részt venni jó darabig. Nagy nehezen tudták aztán őt elcipelni, hogy részt vegyen a gyűléseken. S ez egy alapvetően hibás helyzetértékelés volt a részéről.

– *Lehetséges, hogy a magatartások, felfogások hasonlóak voltak a Csemadokban megtartott összejeövetelhez?*

– Minden lehetséges, mindenesetre ez a jelölés a korábbi egységet alaposan megtépázta a nyilvánosság előtt. Havel ezután elkövetett egy óriási hibát, ezt aztán nem is tudta jóvátenni, amikor elnökké választották, akkor az első útja nem Szlovákiába vezetett, hanem, ha jól emlékszem, Németországba. Nem az volt az első dolga, hogy eljöjjön Pozsonyba, részt vegyen egy nagygyűlésen, és elfogadtassa magát a szlovák közvélemény előtt.

A magyar szervezetek tanácskozása a Csemadokban (1989. november 25.). Középen Dobos László (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

– *De volt korábban?*

– De nem az elnökké választása után, azonnal. Aztán persze később eljött, de az már késő volt, addigra ez már lecsengett a közvélekedésben, sajtóban. A szimbolikus lépéseknek a politikában nagyon nagy jelentőségük van. Ez akkor elmaradt.

– *Dubčeket a szövetségi parlament elnökévé választják, ennek nincs szimbolikája?*

– Havel ezután azt a stratégiát választja, hogy ő nem mond le az elnökjelölésről, de Dubčeket a saját oldalán akarja látni, a másik legmagasabb közjogi poszt, a Szövetségi Gyűlés elnökeként. Ebben a pillanatban Szlovákiává és Csehországgá válik az ország. Ezzel várni kellett volna, nem kellett volna elkapkodni.

– *Ez a Dubček–Havel viszony nemcsak ilyen utólagos belemagyarázása a dolgoknak?*

– Hát nem igen, azért mert itt igazából a Dubček–Havel viszony csak szimbolizált valamit. Nevezetesen azt, hogy a kommunisták, elsősorban a szlovákiaiak azok használni tudták a Dubček kártyát úgy, hogy a Dubček ezt vagy nem ismerte fel, vagy ha felismerte, akkor nem határolódott el a dologtól. Nem akadályozta ezt meg. Mint már mondtam, ő ezt a játszadozást tűrte. Nem jelentette ki, hogy ebben a helyzetben nem ő a megfelelő köztársasági elnökjelölt. Nem jelentette ki ezt azonnal. Hanem tűrte és hallgatott ebben a kérdésben. Tehát hagyta, hogy ezt pörgessék.

– *Már hogy a Havel?*

– Nem, Dubček. Már jeleztem, hogy Dubčeknek ezt nem kellett volna elvállalnia, le kellett volna szögeznie, hogy nem, most nem 68 van, most 89 van, ő a forradalomban nem játszott vezető szerepet, a demokratikus ellenzékben sem játszott vezető szerepet, mert hát izoláltan élt. Most úgy gondolja, hogy Havel egy megfelelő ember, és az ő nevével itt holmi sötét erők ne játszadozzanak. És abban a pillanatban tiszta vizet öntött volna a pohárba, de ezt nem tette meg.

– *Gondolod hogy a Dubček ezt föl tudta fogni akkor?*

– Nem tudta felfogni, korábban is jeleztem, abból a hosszú interjúból, amiről beszélgettünk, a hosszú olaszországi interjúból már világosan kitűnt az, hogy nem érti igazán azt, hogy a kommunista világ utolsó éveiben mi történik. Ő még mindig csak a 68-as fogalomtárban tudott gondolkodni, ez részben bizonyára az elzártságának köszönhető. És hát azt is tudjuk, hogy nagyon-nagyon sokáig tartott, míg rábírták őt arra, hogy a pozsonyi nagygyűlésen megjeljen.

– *Jó, de voltak tanácsadói.*

– Hát, nem hiszem. Az elzártsága idején nemigen lehettek komoly tanácsadói. De ez csak részemről feltételezés, mert ennek a részleteit nem ismerem.

– Akkor a kooptálások. Volt a parlamenti képviselők kooptálása, ami ugye arról szólt, hogy a kommunista képviselők lemondanak, és a helyükbe odakerülnek mindenféle forradalmi erőknél a képviselői, és többségben lesznek, és meg lehet teljesen törvényesen alkotmányosan alkotni azokat az alapszabályokat, alkotmánymódosítást is, amelyek szükségesek a rendszerváltás elindításához.

– Nem így fogalmaznék, hogy a rendszerváltás elindításához, mert az elindult, hanem az állami intézményrendszer átalakításához. Ez a rendszerváltásnak egy szelete. Nyilvánvalóan nagyon fontos, talán a legfontosabb szelete. Számomra, hadd beszéljek magamról, egy dolog vált világossá január legelején, akkor hoztam meg a döntésemet, hogy nem akarok politikus lenni. Pártpolitikus igen, rendben van, de nem akarok sem parlamenti képviselő, sem kormánytag lenni. A továbbiakban is szeretnék értelmiségi lenni, éppen ezért mindenféle noszogató ellenére én nem fogadtam el semmiféle jelölést egyik parlamentbe se, se Prágába, se Pozsonyba, ezt rögtön leszögeztem, nem akarok menni sem egyikbe, sem másikba. Ami a kooptálásokat illeti, ekkor még nincsenek magyar pártok rajtunk kívül, és ha emlékeim nem csalnak, akkor leültünk átgondolni, hogy kit is delegáljunk. Még azelőtt volt egy alkufolyamat, hogy hány helyünk is volna Prágában és Pozsonyban. S ezt nekünk a VPN-en belül kellett kialkudnunk, abból a kvótából kellett lekanyarítani, amit úgymond a szlovákiaiak kaptak, tehát a VPN kapott. De ez ment, én ezeken nem vettem részt, de úgy emlékszem, ekörül igazán nagy feszültségek nem voltak. Másként gondolkodtunk Prágával kapcsolatban, és másként gondolkodtunk kicsikét Pozsonnyal kapcsolatban. Prágával kapcsolatban úgy gondolkodtunk, hogy Prágába mindenképpen delegálnunk kell Duray Miklóst, mert neki erkölcsi joga odakerülni, továbbá úgy gondoltuk, hogy nagyon-nagyon jó lenne, ha odajutna valaki, aki nagyon részletesen és nagyon alaposan ismeri az első Szlovák Köztársaság pártviszonyait és az akkori parlamenti manővereket, és nem volt részese az előző rendszernek. Ilyen ember egy volt, Popély Gyula történész. Jóllehet Gyula semmiféle szerepet a forradalomban nem játszott. Ezenfelül úgy gondoltuk, hogy oda kellene küldeni egy közgazdászt, ebből csak egy volt Németh Zsuzsa, valamint oda kellene küldeni Sándor Nórát különféle emberi tulajdonsága és határozottsága miatt meg hát az egész folyamatban való részvétele miatt is, és egy jogászt, ez lett Világi Oszkár. Továbbá egy magyar diákot. Tehát ez volt úgy emlékszem a prágai stratégiánk. A pozsonyi stratégiánk az mindenekelőtt abból indult ki, hogy saját embe-reinket kell odaküldeni és nem a Csemadokosokat. Jóllehet ők nagyon számítottak rá, hogy mi udvariasan félreállunk, és átengedjük a Dobos-vonalnak a pozsonyi parlamentet, és miután ez nem történt meg, nagyon fel voltak háborodva, hogy holmi taknyosok kerülnek oda. Jóllehet oda sem taknyosok kerültek, oda is megválogattuk azokat az embereket, akiket odaküldtünk (Grendel, Nagy Laci, Kovács Laci és mások). (...)

– A szlovák parlamentben miért volt fontos a részvétel.

– Azért, mert az alkotmány értelmében egy csomó hatáskör erre a részparlamentre volt leosztva, tehát nekünk ott meg kellett jelennünk. Ezért volt fontos a szlovákiai részvétel.. Egy csomó dolog az nem szövetségi hatáskör volt.

– *Megvan a két parlament. Melyek voltak azok a fontosabb pontok, amikre összpontosított az FMK a kormánnyal kapcsolatban.*

– Megfogalmazódott még Budaj részéről egy olyan meglehetősen téves elképzelés, hogy nekik, tehát a VPN-nek nem kellene megbuktatniuk a kormányt, hanem úgymond kívülről, az utca nyomása révén kellene rákényszeríteni mindazon intézkedések meghozatalára, amelyeket mi fontosnak tartunk. Ezzel helyezkedtünk mi szembe, nevezetesen, hogy ez egy helytelen elképzelés, a parlamenti demokráciát már nem az utcán csinálják, a forradalom idején persze, de utána nem, azt az állam intézményeiben kell működtetni elsősorban, nem kizárólag, de elsősorban, következésképpen a kormányt meg kell buktatni, és nekünk kell kormányt állítani. És ennek kapcsán fontosnak tartottuk azt is, hogy mi ebben a kormányban részt vegyünk. Tehát az akkori elképzelés értelmében mindenképp az olyan pozíciókra tartottunk volna igényt, mely pozíciók a kisebbségi problémákhoz egészen szorosan kötődtek. Ilyen lett volna az oktatásügyi minisztérium, a kulturális minisztérium, a mezőgazdasági minisztérium. Nekem akkor az volt az elképzelésem, ebből aztán jó kis zűrzavar keletkezett a tavasz folyamán, hogy ezt egyben egy rendszerváltozással egybe kellene kapcsolni, aminek az volt a lényege, hogy olyan, akkor még miniszterhelyettesnek hívták, olyan miniszterhelyettesi posztokat kellene létrehozni a számunkra fontos minisztériumoknál, meg a kormány egészen belül is, egy kormányelnök-helyettes személyében, amelyek egyfajta önálló döntéshozatali hatáskörrel bírnának kisebbségi kérdésekben. Most ez nem egy autonomista rendszer lett volna, hanem egy ún. konszociációs rendszer, úgy működött volna, hogy a szlovákiai magyarság által megválasztott testület döntött volna az illető személyéről, viszont a kormánynak, illetve az illetékes miniszternek egyetértési joga lett volna, tehát mondhatta volna az illető személyre, hogy nem, de maga nem dönthetett volna az illető személyről. Azóta is sajnálom, hogy ezt akkor nem értették meg. Az nagyon sok dolgot megoldott volna. Az oktatásügyi miniszter Ladislav Kováč kelt ki ez ellen nagyon. Az tény és való, hogy ezt nem egyeztetjük a KC-val. Ezzel én előkészítetlenül rukkoltam elő, de ha egyeztetünk volna is, akkor sem biztos, hogy átment volna. Ebből aztán elég sok kellemetlenség lett.

– *Az mit jelent?*

– A VPN egyes, nemzeti orientáltságú tagjai nagyon bizalmatlanul viszonyultak hozzánk, és a későbbiekben minden lehetőséget kihasználva állandóan áskálódtak ellenünk. Az Együttélés pedig az egész tavasz folyamán használta a választási kampányban, hogy lám, nem lehet a szlovákokkal megegyezni. És Kováč hagyta is magát sokáig kiprovokálni, aztán egy idő után megtiltották neki a VPN-ben, hogy nyilatkozzon ebben a kérdésben.

– *Mi volt akkor a fő konfliktus?*

– Hát a fő konfliktus az volt, hogy voltunk egy tárgyaláson a Kováčnál és miniszterelnök helyettesi posztot szerettünk volna, Nagy Lacit szerettük volna beültetni ebbe a posztba konkrétan, és a Kováč azt mondta, hogy ezt ő nem hajlandó megcsinálni.

– *Kováčnak ehhez nem volt kompetenciája.*

– Valóban kérdéses, hogy neki egyedül volt-e ilyen hatásköre, addig ugyanis a miniszterhelyettesek azok az oktatásügy egyes területeiért feleltek. Ám előálltam a Kováč előtt azzal, hogy volna itt egy intézményes megoldás, amely a kisebbségi iskolaügy alapproblémáját nagyjából megoldaná, és vázoltam ezt a dolgot, egy egyetértéses mechanizmussal. Nem azzal a szándékkal mondtam ezt, hogy nyomban alakítsa át a minisztériumát, hanem azzal, hogy ha ő egy nyitott ember a magyar ügyek iránt, és ezt megérti, akkor elindul egy tárgyalási folyamat. Számunkra presztízs kérdés volt, hogy miniszterelnök helyettesünk irányítsa a kisebbségi oktatásügyet, s ne csak holmi osztályvezető, ami egy sokkal jelentéktelenebb dolog lett volna. Oda komoly embert a vezetésből nem delegálhattunk, Nagy Lacit semmiképpen. Kováč ezt aztán kirobbantotta. A sajtóhoz fordult, kiabálni kezdett, szóval másképp viselkedik, mint a korábbi írásai sejtették. És hát a VPN vezetése sem áll ki mellettünk, hanem megijedtek. Nagyon megijedtek, és aztán sokáig tartott, hogy miniszterhelyettesi posztokat szerezzünk a kormányban. Aztán a következőkben már sikerült. Nem így persze, nem ebben az értelemben. A reszort valamelyik részét kapta meg a miniszterhelyettes, nem kifejezetten kisebbségi ügyeket, és csak azon keresztül tudott aztán kisebbségi ügyeket intézni.

– *Ez már a választások után volt.*

– Igen, ez már a választások után, a következő kormányban. Magát a tervezetet papírra vettem annak idején, átmentem Budapestre Kis János után, hogy mit szól hozzá, azt mondta neki tetszik, de hát ő nem alkotmányjogász, elküldött Tölgyessy Péterhez. Akkor elmentem a Tölgyessy Péterhez, átnézte, és azt mondta, hogy ez teljesen működő rendszer, amennyiben van mögötte megfelelő egyetértés. Akkor ez egy működtethető rendszer, ez rendszerileg nem idegen, mondta. Nyugat-Európában a legkülönbélebb szociális modellek vannak, melyek mindenféle ilyen betársulásos intézményeket hoznak létre, amelyhez ha megvan az egyetértés és a jogszabályi háttér, akkor minden további nélkül működik.

– *És ez elbukott a Kováçon.*

– Nem Kováçon bukott el, nem hiszem, hogy csak a Kováçon bukott el. Ez azon bukott el, hogy a közös nyilatkozatunk, ami ekkor megjelenik, amiről eddig még nem is beszéltünk, a VPN–FMK közös nyilatkozata, az elkezdett a tavasz folyamán fokozatosan gyengülni. Később a VPN-eseket azt mondták, hogy naiv módon aláírtak valamit, amit nem értettek. Én azt hiszem, ők inkább egyfajta hangulatot írtak ott alá, nem annak a valós fogalmi tartalmát, ami abban a szövegben volt. A későbbi történészek, kutatók figyelmét felhívnám egy nagyon fontos összefüggésre, ami bizonyos értelemben alátámasztja azt, amit mondok. A nyilatkozat megjelent mind a *Verejnost'* nevezetű VPN-es lapban, mind pedig a *Napban*. Mindkét újságban oly módon jelent meg a szöveg, hogy a szerkesztők, noha az eredeti szöveg teljesen egyszerűen volt írva, semmi nem volt kiemelve, a megjelentetett két szövegben azonban kövérrel vagy félkövérrel bizonyos mondatokat kiemeltek. Más-más van kiemelve a megjelentetett szlovák szövegben és más a magyar szövegben. Ezek a különbségek árulkodnak arról, hogy mennyire mást tartottak fon-

tosnak a felek. A szlovák szövegben az egyetértéses részek vannak kiemelve, a magyar szövegben pedig a kollektív jogok. Érdekes apróság, ez nekem feltűnt akkor, csak még nem tulajdonítottam olyan nagy jelentőséget neki, mint ma.

– *De a kormányalakításra nem volt különösebb hatással?*

– Nem volt különösebb hatással, de ez olyan dokumentum, amelyet aztán ha tovább vittünk volna, aprópénzre lehetett volna váltani, ha valóban meg lett volna mögötte az értékrendi mögöttes, ami nem volt meg, nem utolsó sorban azért, mert még az ellenzéki létben sem volt átbeszélve az egész magyar kérdés Szlovákiában. Tényleg nem nagyon értették, mit írtak ők alá. De ez csak egy feltételezés részemről. És miután ezzel szembesültek, hogy itt konkrét intézményes következmények vannak, akkor megijedtek. Megijedtek, hogy ők ezt nem látják át, és nem tudják, hogy mi lesz belőle, és elkezdtek ettől visszakozni.

– *Amit főlvázoltál Kováč tárcája kapcsán, az lényegében a 68-as modell. 68-ban ugyanez volt az elképzelés, egy nemzetiségi minisztérium, illetve miniszterhelyettesi posztok. Valahogy az államigazgatás részeként beépíteni a kisebbségi ügyet, az autonómia más formájának a kérdése miért nem merült föl?*

– Ez nem a 68-as modell. A 68-as modellben a kisebbségi parlament az a parlament nemzetiségi bizottsága lett volna. Az akkori elképzelés szerint, ebben a kommunista párt magyar tagjai ültek volna, illetve a különféle kommunista kontroll alatt levő társadalmi szervezetek delegált tagjai, elsősorban a Csemadok. Az én elképzelésemben azonban demokratikus választás útján történt volna meg annak a testületnek a kialakítása, amely ezekben a kérdésekben döntött volna. Tehát alapvető különbség van a 68-as modell meg eközött. A döntési folyamat nálam a népakaratból eredt volna, nem holmi reformkommunista struktúrából, mint ahogy a 68-as elképzelés volt. A konszociális eleme ott lett volna, hogy egyetértéses alapon történt volna a funkció betöltése, azon túl pedig természetesen egyetértéses alapon lehetett volna csak meghozni azokat az alapvető jogszabályokat, amelyek hatásköröket juttatnak ezeknek a funkcióknak. És ezek a hatáskörök az állami intézményrendszeren belül működtek volna, tehát az egyes minisztériumokon belül. (...) Amit elmondtam, abból kitűnhetett, hogy nem tiszta autonomista megoldásról volt szó, mert úgy láttuk, hogy ez az egyeztetéses rendszer ez működhet, s nem kéne megbontani ezt a működő rendszert, mert a rendszerváltás nem fejeződött be, éppen hogy csak elkezdődött. Talán említettem azt, hogy amikor az első tüntetések megkezdődtek, akkor megjelent egy hír a *Pravdában*, álhír volt, mint kiderült, mi nyomoztuk le, hogy valahol összecsapások voltak szlovákok és magyarok között, tehát megpróbálták átfordítani a tüntetéseket. Teljesen világos volt, hogy ilyen kísérletek lesznek, hogy megpróbálják eltolni nacionalista irányba a dolgokat, gyakorlatilag megállítani a rendszerváltást. 90 januárjában már megjelennek az első szlovák radikális nacionalista szervezetek, az első feliratok, amelyek érdekes módon először nem magyarellenese, hanem cigányellenese, és csehellenese voltak. És csak aztán februártól kezdenek magyarellenese lenni.

– *Milyen szervezetek?*

– Nem emlékszem, ez még nem az SNS, annak az elődszervezetei. Ezzel foglalkozik is a VPN, foglalkozunk mi is. Nem utolsósorban ez volt az egyik ösztönzője a VPN-FMK közös nyilatkozatnak, hogy ezt a kérdést kezelni kell. Ezt a kérdést gyorsan pacifikálni kell, ezt a kérdést ki kell nyitni, az asztalra kell tenni, hogy mi itt megegyezést akarunk, és nem ilyen üvöltözést.

– *Van egy olyan vélekedés, hogy egy ilyen átalakulási időszakban nem a régi rendszerhez kell idomulni, hanem olyan új struktúrákat kell létrehozni, amelyek szolgálják a jövőt, nem a múlthoz kötődnek, de azért a jogi kontinuitást mindenképpen meg kell oldani.*

– Én csak a magam nevében tudok beszélni. Úgy gondoltam, hogy ez működtethető. Egyetértéses alapon működtethető. Nem bontjuk meg azt az alapot, ami itt kialakult, az vihető tovább, a választásokig vagy tovább is. Ekkor januárban bennünk még mindig az a felfogás él, hogy a jövőendő pártstruktúrának úgy kellene kinéznie magyar szempontból, hogy nem egy pártnak kellene alakulni, hanem eszmei irányultságukat tekintve a legfontosabb országos pártokhoz kapcsolódva magyar pártoknak kellene kialakulniuk, tehát ez a svájci modellhez közelít. Úgymond, függetlenül attól, hogy ki van kormányon, mindig legyenek a kormányban magyarok is, mindenkor ellenzékben is legyenek magyarok, ezeknek nemzetiiségi kérdésekben együtt kellene működniük egymással. Függetlenül attól, hogy országos kérdésekben egymás versenytársai lehetnek. Akkor abban a helyzetben úgy gondoltuk, hogy két igazán jelentős párt lesz az országban, az egyik a VPN valamilyen utódpártja, a másik a KDH. Nem utolsósorban ezért is jut az eszünkbe, hogy valami módon a magyar keresztényeket is meg kell szólítani, azokat is lábra kell állítani.

– *Tehát egy konzervatív párt?*

– Igen, egy konzervatív párt. Sőt még egy szociáldemokrata is felvetődött, az is jó lett volna, ha perspektivikusan lett volna valamilyen szociáldemokrata párt. Ez egy tiszta szociáldemokrata párt lett volna. Úgy gondoltuk, hogy a kommunista párt el fog tűnni.

– *És az elképzelés mennyire volt reális?*

– Utólag, mint kiderült, nem volt reális. Nem azért, mert mi nem tudtunk volna a VPN-el együttműködni. Az elképzelés ott bukott meg, és ez egy történelmi hiba volt, hogy a megalakuló MKDM minden próbálkozása ellenére sem talált kedvező fogadtatásra a KDH-ban. Kint hagyják őket ülni a folyosón, nem is tárgyalnak velük.

– *Nyitrán a közgyűlésen.*

– Ők már korábban megpróbáltak velük tárgyalni, egyszerűen nem voltak hajlandók érdemben tárgyalni velük. Olyan üzeneteket küldenek nekik, hogy egyéni-ként beléphetnek a KDH-ba, ha akarnak, de szervezetként nem hajlandók velük tárgyalni. Mi azt tanácsoltuk, hogy próbáljanak, törekedjenek valami olyan közös nyilatkozatra a szlovák kereszténydemokratákkal, mint mi a VPN-el, ám a KDH-

sok annak egy sokkal enyhébb változatáról sem voltak hajlandók tárgyalni. Az MKDM alapítói megfogalmaznak egy olyan programnyilatkozatot, amibe a kisebbségi kérdés alig van megemlítve, ez a leggyengébb a magyar pártok programnyilatkozatai közül kisebbségi szempontból, de ez sem volt tárgyalási alap a KDH számára. Egyszerűen itt fejre állt ez a rendszer. Az MKDM-nek nem maradt más választása, mint az, hogy az Együttéléssel menjenek koalícióba. Egyszerűen nem volt más. És így ketten együtt már túlsúlyosak lettek velünk szemben.

– *És az Együttélés, az milyen színezetű párt volt?*

– Az Együttélés az egy nagyon érdekes párt volt. Az Együttélés az több mindenkit tömörített. Tömörítette a 68-asokat, akikről már beszéltünk, kommunista efszelnököket, meg ilyen helyi funkcionáriusokat, mezőgazdasági vezetőket különféle szinten, járási, helyi szinten, kommunista polgármestereket, egyéb funkcionáriusokat. Tömörített a nyári táborozók, klubosok kemény magyar nemzeti érzelmű embereit, s az élén ott volt Duray Miklós, aki ezt az egészet lefedte. Ő legitimálta őket, Duray ellenzéki múltja fényében egy abszolút helyi kommunistára sem lehetett azt mondani, hogy ez egy kommunista, ő már nemzeti lett. Eleinte őket támogatja a tőlünk tartó *Új Szó*, tehát még az újságíró-társadalom régi párthoz húzódó részét is tömöríti, és tömöríti, gondolom, mindazokat, akik bennünk valamifajta forradalmárokat, éretlen fiatalokat láttak, mert mi akkor tényleg fiatalok voltunk. Ők meg negyvenesek, ötvenesek, hatvanasok, a tapasztaltak, az ismertek, a felnőttek, ők azok, akiket – szemben velünk – ismer a szlovákiai magyar társadalom. No és a Csemadok, mely számára kiderült, hogy közvetlenül nem alakulhat párttá, mert ha párttá alakul, akkor kulturális szervezethez kell szűnnie, és ekkor elesik az állami támogatástól. Akkor hoznak egy informális döntést, hogy oroszlánrészt vállalnak egy olyan párt megalapításában, amely a Csemadokból nő ki, és ez az Együttélés. Olyannyira így van ez, hogy az Együttélés a Csemadok infrastruktúráján alakul meg. Tehát központja a Csemadok székházában van, telefonokkal, autókkal mindennel, amivel a Csemadok rendelkezik, kapcsolatrendszerrel, tagsággal, információk hálójával mindennel, amivel a Csemadok rendelkezik. Ilyen hálójá az MKDM-nek is volt, ha nem is ennyire hatékonyan, de mégiscsak működőképesen, ez a katolikus egyház volt, nekünk meg nem volt. És a református egyház nagy része is vagy számos vezető tisztségviselője az Együttéléshez csatlakozik, beleértve az akkori püspököt is, akiről aztán később szintén kiderül, hogy a régi rendszer embere volt.

– *Miért volt ez? Az egyház, amely hosszú éveken keresztül félre volt állítva, alig tudta kifejteti a tényleges tevékenységét, az miért nem csatlakozik azonnal a rendszerváltás erőihez, és miért nem lesz annak az egyik mozgató ereje?*

– Nemcsak a magyarok nem csatlakoznak, ha megnézed a szlovák közeget, akkor látni, hogy a békepapi mozgalom ott is megtette a magáét. Tehát a KDH sem az egyházi legfelsőbb vezetésre épít elsősorban, hanem az illegális egyházból nő ki. A hivatalos egyházak legfelsőbb vezetésében nagyon sok ŠtB-ügynök volt, meg egyáltalán az állampárttal együttműködő egyházi személyiség. Most már elég ránézni az ŠtB-s listára, és elég világos kép alakul ki arról, hogy az egyházak mennyire bele voltak mártva úgymond a rendszerbe. Ez nemcsak nálunk volt így. De voltak nekünk szimpatizánsaink is, sok pap ve-

lünk szimpatizált. Amikor megindítjuk ugye a kereszténydemokrata szerveződések a magyarok körében, akkor mi is az ismerős papokra építünk, Zsidó Jancsira stb., akik sokat segítenek. Azt az első találkozót, amit a VPN székházban tartottunk, azt az ő segítségükkel hívtuk össze. Tudtuk hogy a Janicsot oda kell hívni, ez világos volt. Azt kértük, ők mondják, hogy még kit kell odahívni. Kik azok, akik nem voltak elkötelezettjei a régi rendszernek, semmi módon nem működtek együtt és kedvük is volna. Gondolom, előbb körbetelefonálták őket és beszélgettek velük.

– *Engem az izgat, hogy ezeket a struktúrákat, amiket az Együttélés mögött fel-sorakoztattál, ezeket miért nem sikerült megszólítani.*

– Megszólítani sikerült, a Mikót megszólítottuk, etetett is bennünket jó darabig. Aztán mégis az Együttélés képviselője lett. Ő róla is kiderült hogy ki volt mi volt.

– *Nem volt valamifajta vaskalaposság az FMK-ban ezen a területen?*

– Inkább tapasztalatlan. A szándék meg volt bennünk, hogy aztán nem igazán tudtuk, hogy mi van ezekben a struktúrákban, az egy másik kérdés. Ők, gondolom, nagyon jól tudták. Annyiban igaza volt a közvéleménynek, hogy valóban fiatalok voltunk, tapasztalatlanok, idealisták. Még visszatérnék egy dologhoz, ami most jutott az eszembe. Ha megnézed az Együttélés első programnyilatkozatát, ami hát egyszerű pontokból tevődik csak össze, akkor az a mi első nagyobb programunk leegyszerűsített kiírt változata. Tehát intézményi különbségek aközött meg a mienk között igazán nincsenek. Tudomásom szerint, de ezek megerősítetlen hírek, az történt, hogy fogta a Duray a mi programunkat, és azt mondta, no ezt nem érti senki, mert ez túl bonyolult, egyszerűsítsük le. És fogta és kiszedett belőle néhány kulcsdolgát, teljesen leszimplifikálta, egyszerű jelszavakká változtatta, és ez lett az ő első programja. És azt terjesztették aztán, kiragasztották még iskolai faliújságokra is, mindenhova. Mi meg ezt nem tettük.

– *Még egyszer visszatérnék az Együttélésre. Azt mondják, hogy az egy nemzeti-ségi párt volt, tisztán ideológiamentes, mindenféle politikai irányvonaltól mentes párt volt. Mennyire igaz ez? Volt egy programja, volt egy támogatottsága, voltak elképzelései. El lehet-e egyáltalán helyezni ezt a pártot valahová?*

– Hát természetesen be lehet helyezni. Az Együttélés egy olyan szándékból állt, amely abból indított, hogy erővel kell kivívni a jogainkat, az autonómiát, az MDF-hez, tehát a jobboldali magyar kormányzathoz kapcsolódóan, erővel kell kikényszeríteni az autonómiát, eközben lebegtetni kell egy csomó kényes kérdést. Duray kijelentései többértelműek ebben az időben, bárki bármit sejt-hetett mögötte, ami az erőképzetét keltette. No most a régi kommunisták, akik nagyon pontosan tudták, hogy mi a különbség ideológia és a valóság kö-zött, azok jól tudták, hogy ez elérhetetlen, de pontosan tudták azt is, hogy ez alkalmas arra, hogy politikailag túléljék ezt az időszakot. Ők pontosan tudták azt, hogy mi a leninizmus lényege. Nem az, hogy hű maradok az eredeti mar-xista eszményekhez, azt nem is ismerték, hanem az hogy maximálisan hasz-

nálom őket a hatalom megszerzéséhez és megtartásához. És hát ezek tömegesen áramoltak oda, tapasztaltak voltak, helyi kapcsolatokkal rendelkeztek, igazgatási tapasztalataik voltak. Az első önkormányzati választásokat elsőpróránban nyerik ők. Mert hát voltak kádereik.

– *Az Együttélés igazából az MDF-hez kötődött. A MDF az egy jobbközép konzervatív pártként határozta meg magát. A magyarországi politikai palettán ők voltak a konzervatív párt.*

– Ők nevezték magukat konzervatív pártnak. Mindig felemás dolgok vannak. Annak nevezték magukat, ez igaz. De nemcsak ők nevezték egyébként, mert hát a Kereszténydemokrata Néppárt is annak nevezte magát meg a Kiszgazda Párt is annak nevezte magát. De ők voltak ezek közül a legerősebbek. Még egyszer megismétlem azt, amit mondtam, ott voltak a Csurka-féle nacionalista csoportosulások, ott voltak a Bíró-féle meg Csoóri-féle harmadikutas elképzeléseik, nagyon távol álltak a nyugati demokráciától, ott volt az Antall-féle pragmatizmus, ami hát ezek között próbált valami módon egyensúlyozgatni, és hát egy darabig lehetett is, aztán szétesett az egész. Emellett az MDF volt az a párt az SZDSZ-el szemben, hogy picit átkössek ide is, amelyek az elejétől fogva maximális mértékben akadályozta azt, hogy Magyarországon valamiféle átvilágítási törvény megszülessen, a titkosszolgálattal való nyilvános szembenézés megtörténjen. Ez egy ilyen párt volt.

– *Közép-Európában nem ritka, hogy egy párt önmagát konzervatívnak mondja, és közben szocialista.*

– Persze. Nem szocialista, hanem kommunista gyökerekkel rendelkező. Ez különbség. Lehet, csak le kell írni ezeket az alkotóelemeket is, ezek együttese aztán az a párt. Az itteni hagyományokra épít, és ebbe beleértendő a kommunista hagyományvilág egy része is.

– *Miért lehetett bevenni az MKDM-et a közös koalícióba?*

– Nem így lehetett belevinni, hanem úgy, hogy nem volt más választásuk. Ezzel nézzünk szembe. Ahhoz gyengének érezték magukat, hogy az Együttéléssel szemben megüssék az 5 százalékot, pláne még mi is ott voltunk. Ez matematikailag aligha jött volna össze. Ez nagyon kockázatos játék lett volna, és akkor megsemmisülnek rögtön az első parlamenti választás után. Aztán volt az FMK. Ha akkor mi belemegyünk egy ilyen koalícióba, valószínűleg együtt tárgyaltunk volna az Együttéléssel, mi ketten, de nem mentünk bele. Így aztán nekik egyedül kellett valahogy megegyezni az Együttéléssel, és ki is hozták a maximumot a helyzetből, 60-40 százalékot tudnak elérni. Övék a 60. Duray ekkor bajban érezte magát. Duray akkor tévedett. Még a következő választáskor is 50-50 a képviselő arány. Jóllehet az önkormányzati választások után világossá válnak azért a valós erőviszonyok. Duray egyetlen egy dologra játszik ettől a pillanattól kezdve, sőt már korábban is, hogy ezt a pártot maga alá gyűrje.

– *Első választások. Szabad választások. Hogyan látod azt, hogy a legtöbb magyar képviselő akkor került be a parlamentbe. Bekerülnek kommunisták,, bekerülnek az FMK-sok, az Együttélés-MKDM több mint 7 százalékkal. Ezt te mennyire látod sikernek?*

– Inkább véletlennek látom, mint sikernek, mert ez nem tudatosan alakult ki, így jött össze a dolog. Tehát mi meglehetősen kikapunk, ezen az első választáson. Világossá válik többek között az is számunkra, hogy helyileg nem vagyunk elég jók, a választási eredményekből kiderül, hogy ahol volt helyi szervezet, ott mindig jobb eredményt értünk el, mint ahol nem volt. Nekik meg mindenhol volt, gyakorlatilag minden magyar településen. (...) Több kommunista képviselő is bejut. Becslésem szerint, a kommunisták a magyar szavazatok 10 százalékát megkaphatták, lehet hogy picikét többet is, országos méretekben 1 százalék fölött valamivel, ami semmiképpen nem volt annyi képviselő, mint amennyi magyar bejutott az ő listájukról. Ők is többre számítottak, ezért aztán több magyar képviselőt indítottak. Sőt KDH-s magyar képviselő is volt, oda pedig magyarok nagyon elvették szavaztak csak. Így aztán elég sok magyar volt a parlamentben. Sajnos ezt a tőkét, amely közel állt ahhoz a mi elképzelésünkhöz, hogy minden szlovák pártban legyenek magyarok, aztán a továbbiakban nem sikerül kamatoztatni, mert nem sikerül működésképes együttműködési struktúrát kialakítani közöttük. Tovább durvult a harc már a közelgő önkormányzati választások előtt, nem volt párbeszéd, koordináció, ilyesmi. Nemcsak magunkra gondolok és az Együttélésre, hanem a kommunistákra is.

– *A KDH-ban és a kommunistáknál hogyan merül fel a kisebbségi kérdés?*

– A kommunistáknál volt feszültség. Ott megindul a vita, hogy mi legyen a magyar üggyel egyáltalán, és a vita első szakaszát a magyarok nyerik. Olyannyira a magyarok nyerik, hogy meg tudják győzni a párttagság nagy részét arról, hogy nem azért nem kaptak elég magyar szavazatot, mert a többiek voltak jobbak, hanem azért nem kaptak elég magyar szavazatot, mert a később SDL-lé váló kommunista pártnak nincs a nemzetiségi programja. Elfogadtatnak egy nemzetiségi programot, ami egy nagyon jó nemzetiségi program volt. Egyetlen szlovák párt sem fogadott el ilyet. Minimális szavazataránnyal ugyan, de átment. Ha jól tudom, erre most nem vennék mérget, akkor személyesen Weiss állt ki mellette, átmegy a közgyűlésen ez egy jó nemzetiségi program, tényleg színvonalas volt, csak hát ez sem volt később elég, és visszatáncolnak ők is. (...)

– *A VPN-ben a feszültség abból adódott, hogy volt egy eléggé komoly lista, az FMK képviselők rangos helyet kaptak, ott volt egy saccozt szavazatmennység, és ez az utólagos számítások szerint nem teljesen fedte a valóságot.*

– Az egyértelmű volt, hogy nem volt nekünk annyi szavazatunk, amennyit vártunk. De hamarosan világossá válik, hogy a mi parlamenti részvételünk nem gyengíti a VPN-t, hanem pont fordítva, erősíti. A mi képviselőink jó minőségű képviselők voltak, színvonalas képviselők voltak, az országos ügyek nagy többségében kezdeményező, kreatív szerepet játszottak, nem utolsó sorban azért, mert meglehetősen szorosan együttműködtünk. Tehát a mi kicsi képviselői csoportunk meg a pártvezetés, meg a mindenféle mögötte álló emberek között fo-

lyamatos volt az egyeztetés, együttműködés, szakmai munka is. Így aztán nagy többségük a megbecsült képviselők közé tartozott. A VPN-esek igen szerették őket, és mindenféle feladatokat kaptak, meg mindenféle helyekre be is kerültek. A választások utáni feszültség aztán gyorsan megszűnik, ők is szereznek olyan tapasztalatot, hogy a magyarokkal jó dolog együttműködni, előnyös.

– *Akkor a kampány.*

– Volt egy naiv elképzelésünk, persze lecsapták mint a földöt. Ez a naiv elképzelés az volt, demokratikus elképzelés volt, hogy próbálkozzunk meg azzal, hogy az Együttélés és az MKDM képviselőkkel közös kampánygyűlésen vegyünk részt, azért hogy a választók tényleg össze tudják hasonlítani a programjainkat. Biztosak voltunk abban, hogy ebből előnyösen fogunk kikerülni, mert a tanultabbak, felkészültebbek nálunk vannak. Ezt azonban ők is tudták. Frászkarikát akartak velünk közös kampánygyűlésen részt venni. Aztán a kampány a maga rendje-módja szerint megindult. Duray nagyobb tömegeket tudott mozgósítani, mert őt látni akarta a nép, ő volt az, akiről a Szabad Európa beszélt. Úgyhogy ez a kampány Duray-kampány volt. Csekély mértékben volt Dobos-kampány is, melynek során világossá vált, hogy milyenek a tényleges erőviszonyok Durayék és Dobosék között. Ez a rivalizálás egyébként az Együttélésben elég sokáig megmaradt. Duray volt az igazi mozgósító, a 68-asok sokkal kevésbé. Dobosnak volt azonban egy territórium, amit elég jól a kezében tartott, ez volt az ország keleti része. Mi egy klasszikus kampányt indítottunk, plakátoztunk, a *Napot* (sajnos) kampánylappá tettük, és ezzel meglehetősen tönkre is tettük, ez hiba volt. Az *Új Szó* nem igazán volt mellettünk, és ami a kegyelemdőfést megadta, az Magyarország volt. Ennek több összetevője volt. Az egyiknek részben magunk voltunk az okai, megjelent egy cikk a *Napban* Mátyás a zűrs vagy valami ilyesmi címmel, Hunčík Péter írta, amelyben Szűrös Mátyás egy Csehszlovákiával kapcsolatos nyilatkozata kapcsán foglalt állást. Teljesen mindegy, hogy igaza volt, vagy nem sem, egyébként igaza volt, de ez most teljesen mellékes. A lényeg az, hogy az akkor még hatalomban lévő MSZP-t löki el tőlünk, akiknek még nagyon jelentős pozícióik voltak a televízióban, rádióban. Az MDF egyértelműen Együttélés-párti volt ugye. Az SZDSZ és a Fidesz mindkettejük számára legyőzendő ellenségként jelenik meg. Bennünket meg hozzájuk soroltak, úgy is néztünk ki, még a jelünk is madár volt, mint nekik. Aztán nekünk esnek a tévében, méghozzá nagyon ügyesen, pont azokban a műsorokban, amelyek a legnagyobb nézettségnek örvendtek még a kommunizmus idején a szlovákiai magyarság körében, elsősorban a Panoráma volt ez a műsor. Tehát Chrudinák Alajos és Sugár András nagyon professzionális módon készít ki bennünket. Néhány hibát mi is elkövettünk eközben, de ha nem követtük volna el, akkor se tudtunk volna ennek igazából ellenállni, mindenképpen kinyírtak volna bennünket. És hát ezeket a műsorokat nagyon sok magyar nézte, ahol bennünket hebegő, lejártható, zűrzavaros embereknek állítottak be. Az Együttélést meg tiszta egyértelmű társaságnak állították be. Az MKDM-el nem foglalkoztak. Valószínű a magyar kormány is azt nyomta, hogy az MKDM-et be kell darálni. A dolog részletei meglehetősen jól megjelentek az ekkor már hetilappá váló *Beszélő*ben aztán, mármint az egész választási lejárata.

– Ez a fajta ellentét az FMK és az Együttélés között nem lehet egyfajta törésvonal a rendszerváltó párt, illetve ahogy a későbbiekben ők következetesen nevezték ezt a folyamatot, a rendszerváltoztató párt között.

– Dehogynem. Hát ezt pontosabban kellett megfogalmazni. Ez már elméleti kérdés, s az ember később aztán olvasta a rendszerváltás kérdéskörének szakértőinél. Hadd indítsam ezt egy kicsit távolabbról. 1990-ben megnyílik a világ. Az ember elkezdett mindenféle konferenciákra járni, és a szó szoros értelmében a lélegzete is elakadt egyik-másik előadás hallatán és az elolvasott szövegek kapcsán. Ezekből kiderült, hogy az illető előadó, jóllehet nálunk az életben nem járt, többet tud és ért abból, ami nálunk zajlik, mint mi magunk. A rendszerváltásnak ugyanis megvan a maga tudománya, a tranzitológia. Számtalan rendszerváltás volt Dél-Amerikában, a harmadik világban, és megvoltak a maga felismerhető törvényszerűségei. Amiben mi újak voltunk, az az volt, hogy kommunista közegben sikeres rendszerváltás még nem volt előttünk, csak sikertelen, tehát amit levertek. Mi voltunk az elsők, akik ezt valami módon mégiscsak végig tudtuk vinni. Tehát voltak nekünk egyedi sajátosságaink, de egy csomó összefüggés ránk is vonatkozott. A lényegre térve, a rendszerváltás megindulását követően már nem az a kérdés, hogy lesz-e új rendszer, vagy megmarad-e a régi rendszer, hanem az, hogy mennyi marad meg a régi rendszerből. S ebben a helyzetben vannak radikális rendszerváltók, akik azt mondják, hogy minél inkább többet vegyünk át a nyugati modellből. Ide sorolom magunkat, vagy legalábbis a pártunk jelentős részét, bár nem mindenkit, és vannak azok, akik azt mondják, hogy a legkülönbébb elemeket őrizzük meg a régi rendszerből. Ebből a szempontból pontosabban értelmezhető a szlovákiai magyar pártstruktúra, de persze az országos is és a magyarországi is meg a többi posztkommunista országé. A kérdésnek megvan az általános szakirodalma, de persze a sajátosságainkat mi ismerjük.

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

PÜSPÖKI NAGY PÉTER

21

PÜSPÖKI NAGY PÉTER

1944. április 19., Pozsonypüspöki. Történész, heraldikus. Pozsonyban érettségizett (1962), teológiai tanulmányokat folytatott (1962–1966), a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán történész-levéltárosi oklevelet szerzett (1971), ezt követően szabadfoglalkozású történetíróként dolgozott. A Nagy-Moráviával kapcsolatban megfogalmazott elmélete a szlovák történeszek körében heves elutasítást váltott ki. 1990–1991-ben a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom főtanácsosa volt. 1987-ben a budapesti ELTE, 1993-ban egyben a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója lett.

– 1944. április 19-én születtem Pozsonypüspökön. Szüleim vállalkozók voltak. Régi polgári családból származom. Családom atyai vonala ősi magyar család, a családom többi ága valójában német, egy nagyon kevés ága horvát. Atyai családom régi tősgyökeres pozsonypüspöki család. Őseim a mezőváros városigazgatásában tevékenykedtek több évszázadon keresztül, ahol mezővárosi bírák voltak, a mezővárosi tanács tagjai és természetesen a hivatalban különböző tevékenységet folytattak. (...) A gyermekkorom tipikusan olyan emlékekkel van tele – tehát ugye 44-ben születtem, a háború utolsó esztendejében. A telepítések-nél kezdődnek az első emlékeim. Ezek természetesen nagyon töredékesek, ahogy egy kisgyermeknek az életében fontosabb pillanatképekről van szó, szinte azt lehetne mondani, minthogyha egy-egy filmszalagsor föllevenedne. A marhavagonok körül a családok sírása, szállítása az embereknek, egyfajta kétségbeesés; ezek azok a pillanatok, amikkel indulnak. Magam a családban megtapasztaltam a szocializmus „áldásait”. Apámat, aki 45-ben az egyik legerősebb helyi vállalkozó volt, elvitték egy átnevelő táborba, ami azt jelentette, hogy egy kőbányában kellett eltöltenie két évet mindenfajta bírói eljárás nélkül, s a mai napig megvan egy fénykép a hazajöveteléről. Körülbelül úgy nézett ki, mint a koncentrációs tábor áldozatai, mikor hazaérkeztek. Édesanyámnak ezekben a nehéz viszonyokban kellett helyt állnia, s ennek ellenére mégis sikerült érettsé-

A kassai Thália Színház 1989 decemberében (Fotó: Köteles László)

PÜSPÖKI NAGY PÉTER

giznem, utána némi kalandozással egyetemre kerülöm. (...) 1962-ben vettek föl teológiára. (...) 1966 nyarán eltávolítottak. (...) Volt kész latin nyelvű képesítésem, úgyhogy meghívtak latin tanárnak. Tehát egy-két hónapos szünet után elkezdtem latint tanítani a Duna utcai magyar gimnáziumban és innen adtam be jelentkezésemet a történettudományi képzésre, ahonnan két évvel illetve öt évvel korábban eltanácsoltak a polgári-klerikális származásom okán. Itt is az utóbb hallottam, a fölvételi után egy-két hónappal már el volt készítve az elbocsátó levelem. Végül valakik mégis megmásították a véleményt, és így újból kezdve az egyetemet kellett tanulnom, de meg kell vallanom, hogy a Komenský Egyetem akkori vezetésében azért voltak jelentős személyiségek. Hát, mondjuk, a tanszékvezető professzorom Rómában tanult. Ő Hatala professzor, akire nagy tisztelettel és szeretettel tudok emlékezni sok évtized múltán is. (...) Sikerral fejeztem be a tanulmányimat a Komenský Egyetem Bölcsészkarán, ahol történész és levéltáros lettem. Én ebben az időben már fölfigyeltem arra, hogy a törvényhozásban megfeleltek egy régi polgári intézményről, ami tévedésből bent maradt a kulturális törvényekben, ami lehetővé tette, hogy valaki szabályos tudományos kutatóként, de függetlenül tevékenykedjen. Ez azt jelentette, hogy a tudományos kutatók szakszervezetének az országos elnöksége és az akadémia elnökségének együttesen kellett kineveznie, tehát engem beírtak a tudományos kutatóintézet jegyzékébe, de magamnak kellett vállalkoznom. Tehát ez egy na-

gyon érdekes lehetőség volt. Szlovákiában én éltem ezzel a lehetőséggel egyedül, aztán később még valaki Csehországban is, úgyhogy ebben a ritka kutatói státuszban töltöttem el 17 esztendőt. Annak ellenére, hogy nagyon sok furcsaságot tapasztaltam, s olykor a megélhetéssel is gondom volt. (...) Eléggé produktív voltam, mert mondjuk minden akadályoztatás ellenére azért végül is 15 könyvet írtam és egy halom tudományos munkát. Úgyhogy a helyzet az volt, hogy bizonyos értelemben bizonyos társadalmi presztízsrre és szeretetre jutottam, ami abban nyilvánult meg, hogy egyre több helyre hívtak meg a magyar kisebbség különböző társaságai. Ezek zömmel a Csemadok égisze alatt futott előadások voltak a történeti szakma területéről, általános történeti, regionális történeti kérdésekről és bizony ezt, mivel ugye ez adóköteles volt, elég pontosan tudom, hogy mennyit tartottam. A 17 év alatt több mint ezer előadást tartottam meg a szlovákiai és erdélyi magyar vidékeken. (...) Még az előző rezsim utolsó éveiben, 1987-ben kaptam meghívást az Eötvös Loránd Tudományegyetemtől. Hát először vendégtanárként voltam ott, 1991-ben neveztek ki egyetemi docenssé. Rögtön, ahogy idejöttem, akkor megszereztem a kandidátusi fokozatot. (...)

– *Valóban, ez egy nagyon gazdag élet. Most egy kicsit más oldalról, a közéleti szempontból menjünk kicsit újra vissza. Tehát a kérdésem konkrétan az lenne, hogy a családban a politika mennyire volt jelen, illetve hogy ki az, aki esetleg abba az irányba vezette önt, hogy aztán későbbi közéleti tevékenysége nagyon jelentős volt, illetve hogy egyáltalán mennyire volt ez determinálva mind az iskolai, mind a családi élet kapcsán?*

– Nagyon stabil, szolid polgári viszonyok között éltünk, és ezt nem kellett úgy külön tanítani, ez úgy beleivódik az emberbe. (...) Én egy aktív szemléletet örökölttem. (...) Ugyanakkor a tudományos kutatói szerepet én közszereplésnek tartom, és akkor ez az értéke szerint az is volt, mert hát a vezető személyiségek nem nagyon mertek járkálni, s írói esteket is csak úgy mértékletességgel tartottak. Én a magyar kisebbség oktatói katedrájának tartottam ezt a kiterjedt munkát, és volt is ennek közéleti jelentősége, mert én tényleg Pozsonytól Kassáig jártam az országot hetente, és hát egy sajátos pálya volt. (...) Ilyen értelemben énnekem volt egy eléggé széles közéleti szereplésem, de semmiképpen nem lehet ezt politikai szereplésnek nyilvánítani. Bár ennek ellenére én belekerültem a politikai élet sodrásába. Én akkor már harmadik éve tanítottam Budapesten, amikor a rendszerváltás megindult. Nos, az magától értetődő volt, hogy az akkor induló rendszerváltó politikai mozgalmak mindenkit mozgósítottak, akinek a neve ismert volt és így engem is fölkértek, hogy vegyek részt ebben.

– *Elnézést, hogy közbevágak, tehát a 80-as években az ellenzékkel volt valamilyen viszonya?*

– Hát minden ellenzéki megfordult a házamban, ami azt jelenti, hogy a házam nyitott volt, Erdélytől kezdve Amerikáig átjáróház volt. Hogy számot mondjak, hát a 80-as években, amikor Csehszlovákiában voltam, mert volt egy idő, amikor nem voltam Csehszlovákiában, hát akkor úgy a nyári időszakban negyven, ötven vendégünk volt. (...) Nyilván ez is adta az okát annak, hogy amikor beállt a rend-

szerváltás – na hát ez egy érdekes helyzet, mert ugye a magyar rendszerváltás a szlovákiai magyar kisebbségben valójában Nagy Laci, Tóth Karcsi köréhez kapcsolódik, tehát a Magyar Polgári Párt kezdeteihez, de hát ezt nem mindig szokták mondani, de ez a tényleges helyzet. Most én ezzel nem akarom érinteni a rendszerváltás előtti különböző tevékenységeket, Duray Miklósnak és másoknak a munkásságát, én a rendszerváltás pillanataira gondolok. Hát ez egy érdekes dolog volt, hogy a Polgári Párt alakulásában még a VPN-t is egy-két órával megelőzte. Ez formálisan Vágsellyén történt, ahol egy konferencia volt és annak a nappali szakaszán, délutánig én elnököltem, úgy hogy azt lehet mondani, hogy ott voltam a bölcsőjénél is. Megint kutatóként, tudósként, mert ez tudományos konferencia volt.

– *Ennek a szervezése, tehát hogy került az elnöki ...*

– Azt hiszem, hogy Tóth Lajos kért föl rá, a rendező.

– *Hogyan emlékszik vissza erre a vágsellyei konferenciára? Tehát azoknak a konkrét napoknak vagy heteknek az eseményeire, ami akkor, 1989 novemberében volt?*

– Ez egy olyan fokozatos, lassú kicsúcsosodás volt. Tehát nem lehet azt mondani, hogy ezen a napon történt valami. A dolgokat így utólag értékelve, azt lehet mondani, hogy az ellenzéki gondolkodású emberek széles körben egymásra találtak. Én is megismertem az akkori szlovák ellenzék vezetőit. A kisebbségieket természetesen már ismertem. Határon túli ellenzékiekkel találkoztam, a nyugati gondolkodókkal is. Mondhatom azt is, hogy Duray Miklóst is én indítottam el az útján, mert nem volt semmilyen kapcsolata. Az összes indító kapcsolata tőlem kapta. Nyilván ő erről nem tesz említést, de ez az ő dolga, hogy akar-e rá emlékezni, vagy nem, ez így volt, ő is tudja. Hát ennek azért voltak több fajta mozgatói, eseményei. Az első ilyen lépés a Jogvédő Bizottság volt. Nagy László, Duray, Janics és én voltam ott abban az induló napban. Ez nem volt semmiféle összeesküvés vagy valami ilyen, inkább különböző beszélgetések, elképzelések sorozata. Én nem lelkesültem bizonyos dolgokért, és ezt annak idején eléggé ki is fejtettem Duraynak, éppen ezen az első formális kisebbségi ellenzéki találkozón, mert tudtuk, hogy tenni kell valamit. Én akkor kifejtettem neki és mind a három embernek, aki ott volt, hogy én csak egy esetben vagyok hajlandó elkötelezetten segíteni. Nyilvánvaló, hogy a rendszer megbosszulja magát egyes embereken és bajba kerülhetnek, hogy akkor el kell követni mindent azért, hogy kihozzuk a börtönből, és a családját anyagilag támogatni kell. Hát ez volt az alapállás, ami nélkül én nem voltam hajlandó igazán segíteni. Miklós barátunk erre nemet mondott, és azóta kis különbség van a véleményünkben. Innen kezdődik az a bizonyos véleménykülönbség. Én akkor nagyon tartózkodó lettem az ilyenfajta viszonyulásoktól, mert ha belesodorként valakit a bajba, akkor azt végül segítsük is ki belőle, vagy ha nem is tudjuk kisegíteni, akkor legalább enyhítsük a problémáit. Nem szabad a politikai játék érdekében belesodorni az embereket valamiféle kellemetlen helyzetekbe, ami azóta is megtörtént sokszor. Például, amikor a bizonyítvány-kérdések voltak most a közelmúltban ugye, akkor az Együttélés egyik-másik vezetője belesodort egy csomó pedagógust fő-

lősleges nyilatkozatokba, és utána azok az állásukat veszítették. A politikai vezér félrehúzódt, azok a kitűnő tanárok pedig mind a mai napig még részben sem kapták vissza a munkahelyüket. Ez a politikai felelőtlenség, ez volt az, amivel nem értettem egyet. Én ilyeneket nem voltam hajlandó támogatni sem akkor, sem máskor. Ezek a kezdetek, most függetlenül ettől, ezek valójában egy ilyen kritikus eszmei tömeggé alakultak át. Ahogy mondják, hogy az atom kritikus tömegként robban, a társadalmi átalakulásnál is ez volt. Találkozott a cseh, a szlovák, a magyar kisebbségi, a határon túli ellenzéki gondolkodás ilyen fajta önerősítő folyamatokban, ezért nem is lehet azt mondani, hogy csak személyek játszottak, mert a személyeket is sodorták az események. Az eseményeket viszont befolyásolták az egyes személyek, és ez néha bonyolult és áttételes volt. Vannak dolgok ezen belül, amiket nem is fogok elmondani, de magam is észrevettem nem egyszer. Én valójában több párt alapításában részt vettem, azért mondom, hogy részt vettem benne, mert segítettem az embereket abba az irányba. Nekem az a meggyőződése, hogy a magyar kisebbség Szlovákiában akkor tud igazán hatékony lenni, hogyha nem egy hadoszlopba sorakozik föl. Ez most nem divatos nézet, de a szlovákiai magyar kisebbségpolitika elismertségének, európai elismertségének az okozója mindenkor is az volt, hogy nem nemzeti pártként vonult be az átalakulásba, hanem három eltérő szemléletű politikai pártként. Tehát egy érett társadalom tükrét képezte, és ez – hogy volt egy polgári gondolkodás, volt egy keresztény gondolkodás és volt egy ilyen pontosan nem definiálható nemzetgondolkodású, a Duray-párt – nagyon pozitív benyomást keltett Európa-szerte és komolyan vették a magyar kisebbség politikusait. Ma egy párt van és hogy ez jó vagy nem jó, énnekem továbbra is az a véleményem, hogy az a jó, amikor egy társadalomban a pártok a valódi politikai kérdések megoldására, mikéntjeire reagálnak és csoportosulnak, és nem egy nemzeti lobogó alatt egyesülve mennek. Ugyanis ez időnként hozhat helyzeti sikereket, mint most is hozott, de hosszabb távon ez nem lehet sikeres, hanem hosszabb távon csak konfliktust hoz. Tehát én azért is támogattam a többarcú pártgondolkodást a magyar kisebbség körében, mert az a meggyőződése, a mai napig is, hogy a polgári gondolkodásban is mindig az volt, hogy ne egy síkon közelítsék meg a problémákat. Van, akinek a véleménye más, mert a kormányok és az uralkodó pártok időről időre változnak, egyszer ilyen kormányzati irány van, egyszer olyan, és itt most nem a konkrét kormányzatról van szó. (...) Visszatérve az alapkérdéshez, tehát most nem konkrét kormányzatot és konkrét politikát értve alatta, a legjobb kormányzat fölött is eljár az idő. Az a történeti tapasztalat, hogy a választópolgár 10 év alatt még a legjobb politikust is megunja. (...) Ezt minden politikusnak tudomásul kell vennie, hogy a politika akkor is megváltozik, ha sikeres. Más sikerekre vágyik a polgár. Most, ha ezt lefordítjuk a kisebbség gondolkodás távlati stratégiájának a nyelvére, akkor ehhez igazodni kell. Ha egy párt van, az bukik azzal, akivel szövetséges volt, ha három párt van, akkor mindig lehet az egyiket szeretni. Mindegy, hogy melyiket szeretik. Ha az a három párt egymáshoz normálisan viszonyul, tehát ha nem kicsinálás, gyűlölködés van. (...) Tehát én most elmondtam azt a krédót, ami az én személyes meggyőződése. Most abban a szerencsés állapotban vagyok, amihez én ragaszkodtam is, tehát visszatérve az alapinduláshoz, a rendszerváltás momentumához, amikor ide, ebbe a szobába eljöttek és megkértek arra, hogy segítsen a kereszténydemokraták mozgásterét.

– Ez mikor volt és kik voltak azok, akik felkérték?

– Hát több alkalommal és többen kerestek föl. Az összes szereplője az akkori kereszténydemokráciának valamilyen formában megkeresett. Tehát mindenki, aki ott az elnökség légkörében fordult. Én akkor nem egy, hanem több alkalommal – mert csak itt indult a beszélgetés, de a pozsonyi házamban folytatódott – közöltem azt, hogy én nem kívánok politikai életet élni. Viszont érzek annyi elkötelezettséget, hogy a beindításhoz igenis besegítek, mert én akkor azt a beindítást egy részben gondoltam, aztán kettő lett belőle, de én eleve közöltem, hogy én nem kívánok politizálni. Ezért nem vállaltam parlamenti képviselőiséget, ezért nem vállaltam pártelnökséget, hanem a kereszténydemokrácia főtanácsosa voltam, de gyakorlatilag én gyakoroltam a pártban a vezetői hatalmat is. Egy triumvirátus volt a párt élén abban az időben, a triumvirátus minden hátrányával meg előnyével is.

– Egy kicsit még kanyarodjunk vissza. Tehát a 89. november–decemberi időszaktól ön Budapesten élte?

– Én Budapesten éltem egészen addig, amíg aktívan bele nem kapcsolódtam a kereszténydemokráciába. Egyetemi docensként működtem, és tudományos munkát végeztem. Tehát én nem politizáltam.

– Végül is mennyi látszott az akkori szlovákiai, illetve csehszlovákiai eseményekből?

– Hát nézze, azért az alapvető, lényeges momentumok látszottak. Most azért mondom, hogy lényeges, mert tulajdonképpen mindig jó a rálátás, ha az ember nincs benne a napi küzdelmekben. Tehát az, ami ott reggeltől estig foglalkoztatta a politikusokat, az itt nem látszott, hála istennek, s így nem zavarta a rálátást. A sajtó akkor közölte a fontosabb dolgokat, hát azért a tv-ben is lehetett látni, persze sokféle megközelítésben, de mindenképpen a lényeges momentumokról értesülni mindig lehetett. Mondjuk, én akkor viszonylag ritkán jártam Csehszlovákiába, mert hát a tanítást, a napi feladatokat el kellett látni. Akkor volt, hogy 2-3 hónapig nem jártam Pozsonyba, aztán viszont hetente jártam, amikor bekapcsolódtam. Akkor 2-3 nap alatt letanítottam a dolgaimat és a másik három nap alatt intéztem a kereszténydemokrácia ügyeit. Akkor Prágától Kassáig és Budapestig szinte napi közlekedésben voltam.

– Hát az előző krédóból kiindulva, akkor végül is egészen természetes volt önnek, hogy tudva, hogy már létezik egy ilyen polgári csoportosulás, a kereszténydemokrácia irányába is indítunk egy pártot?

– Nézze, ezek elég spontán alakulások voltak. Tulajdonképpen pontosan ezért jöttem besegíteni, mert egyfajta politikailag motivált alakulás, az a polgári párt elnökségében volt. Ott volt egy kis mag, amelynek volt már politikai motivációja. A kereszténydemokrácia, az inkább tömeget képviselt, mintsem politikai motivációt. Olyan értelemben a politikai motiváció, hogy nem voltak olyan személyiségek, akik egyáltalán képviseltek volna valamiféle gyakorlót, nem tudom én,

párt szerepet. Viszont egy dolgot azért látni kellett, s azt előre látni lehetett, hogy a szlovákiai viszonyok gyökeresen eltérnek a magyar viszonyoktól. Ezt Magyarországon hosszú ideig nem értették, hogy a szlovákiai polgárnál a vallási szempontú politikai háttér még ma is jelentős szerepet játszik. Nem abban az aktív keresztényi értelemben, tehát nem a templomba járás és a gyakorló vallássosság szintjén, hanem mint társadalmi motiváció. És ez a magyar kisebbségnél is egy erősen ható tényező volt. A kereszténydemokrácia tulajdonképpen a magyar kisebbség tömegpártja, eltérően a Magyarországon levőtől. (...) Pozsonyban néhányan összeültek, ahova aztán meghívták Janicsot. Aztán, egy pillanat, most hadd gondolkozzam a nevén, Zilizi Tihamér nevezetű mérnök és még többen így szerveződtek. Čarnogurskýék kezdték szervezni a szlovák kereszténydemokráciát, tehát ez egy objektív lökést adott a magyar kereszténydemokrácia szervezésének is, mert ők azért elég nagy vehemenciával tudták csinálni. Hát akkor alig volt Szlovákiában hely, ahol ne lett volna egyfajta szlovák kereszténydemokrata szerveződmény. Nagyobb, kisebb, valamilyen akadt mindig. Tehát ez hozta létre a magyar kereszténydemokrácia mozgását. Az első igazi politikai szerveződmény a magyar kisebbségnél a polgári párt volt. A második volt a kereszténydemokrácia és a harmadik volt az Együttélés, mikor Duray kivált a polgári elemekből. Ő azt nem tudta elviselni, hogy ő első az egyenlők között, ezt az elvet ő nem tudta elfogadni. Ő vezér szellemiségű volt, és ezért kiszakadt, és létrehozta a harmadik pártot. A polgári pártnak volt egy óriási előnye és egy óriási hátránya az én meglátásom szerint. Az óriási előnye volt, hogy azt a kis evidenciát, ami a magyar kisebbségben létezett, azt tényleg ez a párt csoportosította magába, tehát volt egy gondolkodó rétege, volt egy alkalmas vezető rétege. Viszont a politikai választók felkészültsége nem volt olyan, tehát a magyar kisebbségben hiányzott az az önálló vállalkozói réteg, amelyik természetes partnere lett volna. Pontosabban volt, de nem nagy számban. Azt hiszem, hogy ma már vagy 5-8 év múlva egész más arányok alakulnának ki, mert létrejön, folyamatosan jön létre az a réteg, amelyik egy ilyen polgári pártot tekint a maga pártjának. Eleve innen is lehetett látni, hogy a szlovákiai viszonyok között a kereszténydemokrácia lehet a nagy párt, mert az egy adott réteg volt, és az egy adott tömeg volt. Ezt nem lehet elvitatni. Ezt megpróbálta az Együttélés elkendőzni, azt mondta, hogy ő a nagy párt, de soha nem mert taglistát csinálni meg szervezeteket kimutatni az arányok szerint. Tudom, hogy akkor keresztülvittem, hogy tagdíjat fizessenek a tagok. Ez át is ment a kereszténydemokrata országos gyűlésen, de ezt nagyon ellenezték az Együttélés részéről, és hát ezer csatornán keresztül tiltakoztak ellene. Még Bugárt is rávették, hogy ezt úgy nem formálisan, tehát *de facto* vonja vissza. Na most ennek mi volt a rációja? Annak idején, amikor én ezt végigszerveztem, nagyon vigyáztam arra, hogy ezek a helyi szervezetek formálisan is megalakuljanak. Tehát támasztottam olyan követeléseket is, hogy aki helyben ismertté vált, jelentkezzen be a polgármesternél. Ő adjon nekik egy igazolást, hogy meghívja őket a helyi gyűlésekre, rendezvényekre, tehát ne azt, hogy van valami, aztán nem beszélnek egymással. Tehát az alatt az időszak alatt én 237 szervezetet hoztam létre. Valós szervezetet, ami dokumentálva volt, elnöke volt, valamiféle szervezeti létesítménye, címe, ez egy fajta bázis volt. A számításaim szerint, ha akkor mondjuk 100 koronát mindenki befizetett volna, alapul véve azt, hogy a 600 ezer magyarból kb. 200 ezer a kereső magyar, mert a többi gyerek vagy nyugdíjas, és ha ezt úgy elosztjuk reá-

lisan, hogy a szavazó polgároknak akkor kb. 60%-át befolyásolta a kereszténydemokrácia, tehát mondjuk, hogy 120 ezer szavazó ad 100 koronát, az egy egész szép bevétele lett volna a pártnak. Nem tudták megérteni, hogy a keresztény mozgalom mit jelent. Ennek ugyanis erkölcsi bázisa van. Az, aki egy pártnak a költségeihez hozzájárul, az aktívan vállalja a tagságot. Aki csak úgy beszél, az egy passzív támogató. Emellett, ha egy párt költségeihez hozzájárulok, akkor van visszahatás. Az ugyanis öntudatoságot is ad, mert egy olyan ember, aki a pénzével támogat, az számon is kéri a dolgokat, hogy azt csinálják-e, amit akar. Ezzel elindul egy kommunikáció. Tehát nem az, hogy mondjuk az állami költségvetésből lehasítunk ennyit vagy annyit, az elég vagy nem elég, sok vagy kevés, akkor úgy lébecolunk, hanem akkor kialakul ez a két pólus, a vezetés és a tagság harmóniája, időnként diszharmóniája. Na, de ez a tagdíjdolog ellenzésbe akadt vagy torkolt, mert ezt a másik nagy párt nem tudta volna produkálni. Illetve tudott volna bizonyos háttérrel produkálni, csak kiderült volna, hogy kevesebb a támogatója. Viszont nekik az volt az előnyös, ha nincs ilyen mérhető teljesítménye, amit ki lehet mutatni, hogy hányszor 100 korona jött be. Hát ezek voltak azok az érdekes koncepciók, amik egy ilyen csoportosulás öntudatának a mozgását meghatározták. Egészen másként kell egy polgári pártot mozgósítani, ahol az öntudat gyökerei máshol vannak, és egészen máshogy egy ilyen típusú kereszténydemokrata pártot, ami más elképzelések talaján és más elvárások szintjén mozog. Viszonylag azért gyorsan kialakultak ezek a csomópontok, mert ha úgy szigorúan vesszük, hát egy fél év leforgása alatt három párt kialakult, de én merem állítani, hogy ez a három párt nem alakult volna meg, hogyha párhuzamosan a szlovák társadalomban nincs egy ilyen mozgás. Tehát tulajdonképpen a szlovák közélet politikai mozgása volt egy ilyen hajtómotor, nem a közvetlen hajtómotor, hanem példamutató motor. Ha ők csinálják, akkor mi is csináljuk alapon. Én legalábbis így éreztem ezt az egész históriát. Na most, itt azonban előjöttek a nagy dilemmák. Nézze, én az előző kapcsolataim révén ismertem azokat az embereket, akik a szlovák társadalompolitikai közgondolkodást készítették elő, nyugaton élő szlovák személyiségeket, és például volt egy kitűnő gondolat a szlovákiai magyar kisebbségi kérdés rendezésére szlovák vonalon. A rendszerváltás pillanataiban volt aktuális egy olyan magas szintű ajánlatcsomag, amit sem akkor, sem ma a magyar kisebbség a legrémesebb álmaiban elképzelni sem tudott. Svájcban és Spanyolországban élő szlovák jogász dolgozta ki, többé-kevésbé német és angol politikai gondolkodók mintájára, aminek volt visszhangja akkor a rendszerváltó szlovák pártokban, aminek persze lett volna egy bizonyos ára. A szlovákok, amikor elkezdtek kiválni a cseh szövetség alól – most nem a szlovák állam megalapítására gondolok, hanem az öntudatos föderációra és a majdani kiválasztásnak az előkészítésére, mert a rendszerváltás pillanatában ez már úgy benne volt a levegőben – azért ők úgy gondolták, hogy a szlovák társadalomnak nagyon nagy hasznára lett volna, hogyha a szlovákiai magyarság és a magyarság mellettük áll. Ők nagyobb ellenállásra számítottak cseh részről a kiválasztásnál, mint amilyen ténylegesen volt. Sokszor még azt a gondolatot is meg merem kockáztatni, hogy a csehek boldogok voltak a szétválástól. Na de ezt magyar részről nem ismerték föl. Szóval, itt még az utolsó pillanatokban is azt gondolták, hogy majd a cseh vonalról kell a dolgokat megoldani. Hát hogy ez azért mennyire így volt, azt azon lehet látni, hogy Duray a prágai parlamentbe

jelöltette magát. Minden vonalon ellenezte Csehszlovákia szétválását, holott ha megértette volna a cseh közgondolkodást, akkor látnia kellett volna, hogy a csehek hagyták a dolgokat menni, nem volt ellenükre. Mondjuk e mögött egy egyszerű gazdasági számítás húzódott meg. Aki megnézi a föderális állam létrehozásától a költségvetést, amikor külön kimutatták, hogy mennyibe kerül az állami költségvetésnek a Szlovák és a Cseh Köztársaság, és ugye a nemzeti jövedelmet, akkor mindig egy érezhető százaléknnyival nagyobb volt a szövetségi költségvetés ráfordítása Szlovákiára, mint amennyi Szlovákiából bejövő pénz volt. Ez egy magától értetődő tudatosodás volt, vagy ez nem is kimondott tudatosodás, hogy Szlovákia ráfizetéses a cseheknek. A szlovákság sem hitte el, vagy a szlovák politikai vezetés sem hitte el, hogy könnyű lesz kiválni Csehszlovákiából, a csehek meg nem mondták, hogy hagyják, de hagyták. Itt tehát volt egy olyan rendszerváltó időszak helyzet, ami szlovák-magyar pozitív tartalmú, és évszázadra előre pozitív tartalmú barátságot alapozhatott volna meg. Ez volt a dolognak a meg nem értése. Mondjuk, ez nem került volna semmibe, mert a csehek úgyis hagyták kiválni a szlovákokat. Itt tulajdonképpen inkább csak egy szóbeli szolidaritási állomás lett volna az egész kérdés, mintsem egyéb, és ha erre ráébred a magyar kisebbség és a magyar társadalom egésze, akkor talán sok kérdés máshogy alakult volna. Én annak idején ezt a szlovák ajánlati csomagot közöltem is, a *Kapuban* és az *Új Szóban* is. Na most, az *Új Szó* ezt úgy eldugta, hogy három részre vágta, a *Vasárnapi Új Szó* egy lehetetlen alsó oldalra tette, hangsúlytalanul, mert mint ahogy akkor ezt ugye egyesek aposztrofálták, hogy ez annyira jó, hogy ezt biztos a KGB akarta. Úgyhogy itt volt rögtön kezdetben egy politikai éretlenség. Azért azt is meg kell vallani, így utólag visszatekintve dolgokra, hogy most már 8-9 év eltelt azóta, tehát nem lehet azt mondani, hogy most csak az első vehemenciák vannak, változik a világ és gyereünk. A gondolkodásnak itt volt egyfajta fölkészületlensége, igazán senki sem hitte el, hogy lesz rendszerváltás. Itt lett rendszerváltás, de mindenki számára korlátba ütközött. Én annak idején megpróbáltam a kereszténydemokrata vezetéssel meggyőzni arról, hogy fiatalokat kell küldeni külföldi egyetemekre, és nem régészetet tanulni – holott én történész vagyok, és a régészet közel áll hozzám –, hanem szociológiát, politikát, közigazgatást, nemzetközi jogot. Szóval olyasmit, amiből lehetne alkalmas politikus, és főleg azért, hogy tanuljon meg angolul, franciául, németül. (...) Én nem szeretem azt az álnok ifjúságpolitikát, amit a régi kommunista pártok – ifjúsági párttitkárt, ifjúsági szervezet csináltak, mert az egy képmutatás volt. De arra mindig is kell törekedni, hogy egy politikai erő tudatosan építse az utánpótlását, de nem úgy, hogy ha majd én nyugdíjba megyek, hanem folyamatosan, és tapasztalatokat tudjon szerezni. (...) A rendszerváltás 8 esztendeje alatt is csak kis mértékben és nem a kíváncsú formában döbbsentek rá a kisebbségi pártjaink arra, hogy a pártpolitika eredményességéhez hozzátartozik a szakértő gárda megléte. Nem annak a kijelentése, hogy mi készek vagyunk a kormányzásra, mert ez talán csak annyit jelent, hogy készek vagyunk a miniszteri tisztség gyönyörű székeire, de a fáradságaira nem. (...)

– *Hát ez annyiban érdekes, ha jól értem, akkor végül is ez a gondolat, amit ön most mond, ez végül is eredetileg az FMK gondolata volt, ha pártvonalon nézzük. Akkor most, szóval egy ilyen megvilágításban érdemes lenne elemezni,*

hogy végül is ki tudja, mi miatt, de megbukott ez a gondolat akkor, amikor végül is tevékenyen részt vett benne.

– Én megmondtam magának, hogy miért bukik meg. Én az FMK-t mindig is nagyon támogattam, nyíltan is és nem nyíltan is. Ezt azért tudják az akkori barátaim, mert amikor a kereszténydemokrácia győzött, még akkor este beszélgettem az Öllös Lacival és másokkal is, mert az én számomra ez csak egy megnyilvánulási forma volt, egyfajta tartalommal természetesen. Ugyanakkor tudtam azt is, hogy a másoknak is nagyon fontos és hatékony szerepe van. Sőt, több tekintetben az én gondolataim sokkal közelebb álltak az FMK-hoz, mint a kereszténydemokrata valósághoz. Én azt gondolom, azt tapasztaltam a kereszténydemokráciában és tapasztaltam másutt is, hogy a kisebbségi társadalom éretlen volt ezekben a kérdésekben, szóval egysíkú gondolkodása volt. Tehát én nyerhetek egy ügyben anélkül, hogy beszélnék róla. Sőt többet nyerhetek. Nézze, én meg merem kockáztatni azt, hogy a nyelvtörvény a magyar kisebbség baklövése volt. Most minden negatív, disszonáns gondolat nélkül, én nagyon emlékszem azokra a helyzetekre – most ne kérjen dátumot, mert vissza kellene keresgélni –, amikor Mečiar belügyminiszter volt és lement Komáromba a magyarokkal tárgyalni. Nevek nélkül mondom, bizonyos magyar vezérek, akkori vezérek, egy bizonyos magyar pártból ugye nyelvtörvényjavaslatot nyújtottak be a magyar kisebbség számára. Addig Szlovákiában senki nem gondolt arra, hogy nyelvtörvényt is lehet alkotni. Aztán röviddel utána alkottak egy nyelvtörvényt, persze nem olyat, ami volt, hanem pont a fordítottját. Magyar vétek miatt. Tehát, ha nem adok nyelvtörvényjavaslatot, akkor az senkinek nem jut az eszébe, és akkor mindent lehet csinálni. Amit a törvény nem tilt, azt lehet csinálni, de ha én szabályozom, hisz az az én boldogságom, hogy szabályom van, akkor a másik is szabályoz. Na most, itt volt az az óriási baklövés. Ez egy politikai öngól volt. Most persze ezzel egyik sem dicsekszik, erről mélységesen hallgatnak, mert ezt a kormány levéltárában végig lehetne nyomozni napra, órára, hogy ki adta be, mikor, hol, hogy jött a következő, az igazi szlovák vélemény erről. A politikai erőviszonyok egyértelműek voltak, hogy a 10% nem tudja a 90%-ot legyőzni. Tehát a balgaság ott volt, hogy egyáltalán ezt a gondolatot kitalálták. Na most aztán, mikor nem sikerült, akkor az atya mesterei nem dicsekedtek vele, hogy ők adták ezt be, hanem hogy milyen rossz az a másik. Tehát ezért mondom, hogy az FMK-nak a gondolatvilága jó volt, most is jó, de az adott körülmények között az a polgári réteg hiányzott. Most ki merem mondani, hogy ha az FMK-s gondolatok tovább fönmaradnak, hogy egy bizonyos idő elteltével, mondjuk két választási periódus után már egészen más pozíciót jelentettek volna. Közben kialakul a magyar vállalkozói réteg, a szlovákiai magyar vállalkozói réteg, és azok az emberek, ha csak úgy kicsit pártatlanul néznek a dologra, ismerek egy csomó vállalkozót, azok már nem úgy ítélik meg a pártokat, hogy milyen bugyogó van rajta, hanem, hogy mit tesz. S aztán nem lehet meggyőzni nagy hangokkal, meg szavakkal. Őt érdekli az ÁFA, érdekli az, hogy a regionális fejlesztésben mennyi pénz van, hogy tud hozzájutni, ha magyar, megkapja-e, de nem azért, mert magyar, hanem azért, mert jó az, amit csinál, és jobb, mint amit a másik csinál. Tehát ez az a réteg, amely egy polgári gondolkodású párt jövőjét alapozza meg. Tudni kell, hogy a közgondolkodást nem lehet megváltoztatni gyorsan, ahhoz sok idő kell. Tehát, amikor valaki előre fut az eszméivel, s pont itt volt, az volt

az egyetlen csoport, akinek volt akkoriban egy érettebb koncepciója, hogy az a koncepció jobb volt, mint amennyire azt a koncepciót megértették. Na most, itt ez konfliktusokhoz vezetett, mert egy párt abból él, hogy vannak támogatói, és sajnos, a politikában a százalékokat mérik, nem a gondolat sikerét. Az a tudományban van, hogy a gondolat minősége a döntő és nem a százalékok a döntők, de hát ott nem egészen így van. Az a meglátásom volt, hogy az FMK-nak nagyon komoly problémái lesznek és voltak is, de az a probléma elsődlegesen a társadalom felkészületlenségéből fakadt. A másik, hogy ugye a pénzbeli támogatást, azt viszont a társadalomtámogatásnak ilyen-olyan fals vagy nem fals arányából számítják ki. Tehát én ismerője voltam, amikor az első koalíciós szerződés indult a kereszténydemokraták és az Együttélés között, hát én nem voltam ott a háttérmegbeszéléseken, mert tanítanom kellett. Meg volt mondva, hogy este fél tízkor kell aláírni, és hozzák oda a szerződést: kilencven százalék az Együttélésé, tíz százalék a kereszténydemokratáké. Hát mondtam, ilyen nem írok alá, és mondtam, akkor nem lesz semmi. Hát a végén hatvan százalék lett a kereszténydemokratáké, negyven százalék az Együttélésé, hát persze rettenő nemtetszéssel, mert ez az én erőm volt. Mondtam, hogy nagyon egyszerű, hát akkor menjünk külön, akkor majd kiderül, hogy kinek mennyi szavazata van. Akkor az az erő, amelyik ezt mindenképpen akarta, nagyon jól tudta, hogy még a negyven sincs meg neki. Tehát amikor én hatvan-negyven arányt ajánlottam, fogcsikorgatva és villámokat szórva, de aláírták a papírost. Nos, attól fogva nem szerettek, és végül is ez egy fájó pont volt. Hosszú időn keresztül – mert azt tudták, hogy ha én nem vagyok ott, akkor bármit aláírnak a kereszténydemokraták. Nagyon jól választották ki a partnert, mert ha nem is ismerték el, tudták, hogy a szavazópolgár ebből a körből jön. Mondjuk, egy olyan koalíció, hogy polgári és kereszténydemokrata elég eszményi lehetett volna, mert lett volna egy politikai gondolkodó réteg és egy szavazó réteg némi kis alkukkal, nem nagy alkukkal, szóval működő lehetőség lett volna, hát nem ilyen volt a lehetőség. Aztán, keresztbe játszottak az emberi kapcsolatok is. Szóval, én úgy foglalnám mindezt össze, mert lényegtelenek ezek az apróságok, ez egy történeti helyzet volt. Olyan volt, amilyen volt, visszacsinálni nem lehet. Viszont ennek csak egyetlen esetben van értelme és semmi más esetben nincs értelme – ezt említem, hogy a jövőben lehessen következtetéseket levonni. (...) Akkor a kereszténydemokrácia olyan és amolyan szerepet játszott és váltott, ez nyilvánvalóan összefüggött azzal a nehéz kérdéssel, hogy a kereszténydemokráciát támogató komoly értelmiségiek – mert azért volt nem egy és van nem egy, aki nagyon komoly értelmiségi – nem föltétlenül törekedtek arra, hogy ők politikai pályára lépjenek. Nem is lehet elvárni, hogy éppen azért, mert értelmiségi, akkor ő politizáljon, de mondjuk, a kereszténydemokráciának nagyon jól jött egy koalíciós partner. Én ezt szinte úgy messziről néztem, mert 95-ben leváltam. Ez az én döntésem volt, mellel úgy, hogy a galántai közgyűlésen megválasztottak a további 4 évre is. Miután megválasztottak, bejelentettem a visszavonulásomat. Arra vigyáztam, hogy ne hogy azt mondják, hogy megbuktam. Nem is mondták, bár mondtak mindenfélét. Azért, mondjuk, a kereszténydemokrata mozgalomnak a kezdeteinél ott voltam én, a feleségem, meg a pozsonyi házam – hát másfél évig volt az a pártiroda, másfél évig az én telefonom volt az ő telefonjuk, másfél évig nálam ettek a képviselők, amikor jöttek a parlamentből. Egyesek azt híresztelték, hogy én a Gellérthegyén villát vettem a párt pénzéből. A valóság az, hogy azt én fizet-

tem, és nem kaptam érte semmit. Úgyhogy fizetés nélkül dolgoztam nekik és a nejem is ugye pénz nélkül látta el a titkárnői feladatokat, de hát ezek a szokásos históriák. Egyesek abban kritikát láttak, hogy én nem maradtam ott. Csak-hogy nem mondták meg, hogy én eleve sem vállaltam, hogy ott maradok. Eleve azt mondtam, hogy én történész vagyok, én történész kívánok maradni, de abból az elkötelezettségből, ami hát az adott viszonyok között rám hárult, ezt vállaltam, hogy ezt a feladatkört, ezt ideig-óráig, amíg látom, hogy talpra állnak, addig elvállalom. Én azt el is vállaltam. Hát mondom, hogy biztos, hogy más is adott volna nekik helyet, biztos, hogy máshol is szívesen látták volna ezeket az embereket, de a helyzet olyan volt, hogy mégiscsak az én házam szolgált ennek az alapjául hosszú ideig. Aztán, nagy nehezen sikerült irodát szerezni. Ez is érdekes, mert itt is voltak olyan koncepcióbeli különbségek. Én annak idején azt szorgalmaztam, hogy a Zichy palotának az egyik emeletén voltak ilyen megszerezhető irodák, hogy költözzön oda a párt. Ugyanis nagyon nem mindegy, hogy a párt milyen házban van. Ezt nem értették, és rettentően jól érezték magukat abban a szörnyű házban, másfél szobában, holott mehettünk volna a Zichy palotába is. Esetleg még a fogadást is meg lehetett volna ott rendezni a díszhelyiségben, hiszen az is benne lett volna az alkuban, hogy mivel házon belüliek vagyunk, előnyösebben kapjuk meg a büfét, a dísztermet és a többit bármikor, amikor kívánjuk. Hát ezek koncepciókulcsok. Például a Fidesz ezt kezdetűl fogva értette. Tudja, hol a Fidesz székháza: a Hősök terénél. Tehát ők értették azt, hogy a polgári gondolkodáshoz hozzátartozik a külső megjelenés csínje is. Na hát, ezek azok az alapgondok és alapproblémák, amikhez föl kell nőni. Én láttam egyes egyházi vezetőknél, akik ugye egyszerű helyekről jöttek és nem tudtak a püspöki palotába behelyezkedni, mert azok mégiscsak barokk főúri paloták voltak, és egy palota élete más, mint egy ház élete. Én annak idején Bugár Bélát támogattam, és valójában – ezt bátran mondhatom – azért is lett elnök, mivel különben nem is ismerték volna. Szóval, úgy esett rá a választás, hogy ő rögtön az első közgyűlésen megjelent mint somorjai képviselő. Össze kellett hozni az országos elnökséget, és még hiányzott egy ember, s én ott elnököltem, s voltak ott 120-an. Nem tudtam, hogy ő kicsoda, senki sem tudta, de a 120 emberből viszonylag a legjobban szereplő, legjobban föllépő személyiség volt. Hát azt mondtam, hogy azt a fiatalembert hozzuk be, onnan a hatodik sorból, a jobb oldalról, mert róla azt lehet mondani, hogy a jelenlévők közül az egyik jól szereplő volt. Nos, ettől fogva aztán én vittem Janics helyébe. Én vittem be az ügyvezető elnöki székbe, mert tudja, hogy Janics leválasztása az én akaratom volt, mert nem örültem annak, hogy zavaros kijelentések hangzottak el az elnöki poszton. Főleg az Együttélés és a kereszténydemokrácia kapcsolatai színterén nagyon zavaros dolgok hangzottak el, és hát akkor változtatnunk kellett. Akkor csináltam Bugárból, hasonló meggondolások miatt, ügyvezető elnököt.

– Ezek a cserék a vezetésben hogyan zajlottak? Említette a triumvirátust is.

– Hát a triumvirátus, amíg ott voltam, az addig létezett. Tehát az jogilag is létezett, mert a pártszervezet úgy is volt megalapítva, hogy a párt vezetője az elnök, a főtitkár és a főtanácsos, és nem volt elhatárolva a jogkör tudatosan. Tehát ez a három ember volt tulajdonképpen a párt első vezetője.

– Az első elnöke Janics volt, aztán Bugár volt az elnök. Tehát Bugárnak volt egy ilyen szakasza, hogy ügyvezető elnök, mivel ugye az elnököt csak a közgyűlés választhatja meg. Amikor Janics Kálmánnak visszatetsző megnyilvánulásai voltak, akkor én egy galántai közgyűlésen kifejtettem a véleményem, hogy jobb lesz, hogyha lemond a tisztségéről, mert többé ez így nem megy. Az elnökség is úgy látta, hogy ez eléggé kényelmetlen, így gyakorlatilag megmaradt díszelnöknek. Az Attilával beszélgettem, hogy ki legyen, hát mondom, legyen a Bugár. Mondom, ő fiatal és az ott levők közül is jó. Hát egyesek gondolták, hogy legyek én, de mondtam, hogy én nem vállalom, mert nem maradok. Ezt ugyan sokan nem akarták elhinni, és azt gondolták, nem tudom, mit akarok. Ilyen politikai lehetőségeket... de én eleve nem ebben az irányban utaztam. Így Bugár Bélát tartottam akkor alkalmasnak, és az volt az elgondolásom, hogy párt egzisztenciája szempontjából ez a helyes lépés. Benne föl lehetett ismerni, hogy ő tényleg akar is elnök lenni, s benne volt a lehetőség, hogy ellensúlyozni tudja a partnerpártunk elnökét is. Ez be is jött, mert hát végül még mindig ő az elnök. Úgyhogy ennek örülök, hogy ez ilyen formán lezajlott. Szóval, ez volna ez a sokféle mozzanata a helyzetnek. Hát én csak mozzanatokat mondtam el magának, nem is kronológiai rendben, de azért ezekből a mozzanatokból sok mindent össze le-

Bős-Nagymaros ellen menetelnek (Fotó: Fogas Ferenc)

het rakni. Még a megalakulásról szóló visszaemlékezéshez szeretnék néhány konkrét adattal hozzájárulni. Maga a mozgalom első mozdulatai, tehát az első szerveződések már visszanyúlnak 1989-re. Én azokon nem vettem részt. Különböző helyekről, főleg Pozsonyból indultak ki, de más helyeken is párhuzamosan folytak, ami bizonyos fókig követhető a korabeli sajtóból, az *Új Szó* és a helyi újságok híradásaiból. Az igazán komoly rendeződések tulajdonképpen márciusban voltak. Február vége, március, 1990-ben. Ez az első pozsonyi közgyűléssel indult meg, ahol az emlékezetem szerint – mivel a jegyzőkönyvek a jelen pillanatban nem állnak rendelkezésemre –, 100–120 helyi alakuló, tehát még nem igazán megalakult szervezet képviselőivel jött össze. Ez az első közgyűlés tulajdonképpen egy alakuló közgyűlés volt, amely megteremtette a mozgalom alapjait. Jogilag tehát már akkor teljesen hivatalosan bejegyezték, 1990. április első napján. Tehát ez mutatja azt, hogy az előző két hónap a szerveződés igen aktív időszaka volt. Viszont, hogyha a helyi szervezetek alapító okleveleit tekintjük, az ott fekvő dátumokat, ugyancsak azt mondhatjuk, hogy az MKDM, ebben a formában, február első napjaitól folyamatosan szerveződött Szlovákia-szerte. Ez nyilvánvalóan szorosan összefüggött az 1990. évi választásokkal. Ezek a választások voltak valójában az első próbái a szervezetnek. Ezek júniusban zajlottak, ha jól emlékszem. Ehhez a kereszténydemokrata mozgalom eléggé sok propagandaanyaggal tűnt föl. Tehát, volt ilyen kicsi szórólap, amit elég komoly, több tízezer példányban juttattunk el a választókhoz. Ennek tartalma még nagyon híven tükrözte azt a kettős gondolkodást, ami a kereszténydemokráciában akkor volt, a szocializmusból kiszabaduló polgárság vallásszabadság iránti vágyát és természetesen a polgári társadalomban való szerepkeresését. Így az első helyre a vallási kérdések kerültek, utána a nemzet, a politika, az ifjúság jövője, a nők megbecsülése, a családok védelme, az idősek gondjának az enyhítése és a vállalkozók és a gazdálkodók kérdései (...). Van egy érdekes pontja a szórólapnak, ami feledésbe merült, hogy a nemzeti kisebbségek által lakott területeken garantálni kell a nemzetiségi arányok megtartását. Tehát a helyi arányokat. Egyébként ez európai nemzetközi norma, az arányok stabilitásának a kérdése, de ez mintha elfelejtődött volna az egészből. A többi, azt gondolom, olyan, amit bármelyik párt fölállalhatott volna. Végző fokon ezekben mindenki, aki polgári módon gondolkodott, egyetértett. Nyilvánvaló, hogy az első választások – ezt a statisztikából elég pontosan lehet ismerni –, meglehetősen jó eredményekkel jártak. Tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy mindegyik magyar politikai alakulat nyert. Különböző módon és szinten. Azt hiszem, hogy így, hosszabb idő távlatából az FMK volt a legsikeresebb politikai értelemben, mert kormányzó párt lett belőle, és egy ügyes szövetségkötéssel rögtön a kezdetben bekerült a kormányzatba. Végző fokon én azt mondom, hogy minden pártnak ez a célja, hogy az elképzeléseit, terveit mint a kormányzó hatalomnak a részese tudja megvalósítani. A másik két párt, tehát a koalícióba lépett kereszténydemokrata mozgalom és az Együttélés, maga ez a koalíció nem volt túl szerencsés dolog. Viszont, olyan értelemben nagyon eredményes volt, hogy a parlamentbe jelentős számú képviselőt tudott bejuttatni, 8,33% volt a szavazati arány, amit megkapott. Na most, a probléma nem is ezzel volt, mert így azt lehet mondani, hogy jelentős parlamenti képviselő lett a magyarságnak. Összességében megközelítette a 17 parlamenti képviselőt, és természetesen még a kommunista párt és más szlovák pártok is vittek be

magyar képviselőket. Tehát az első szabad parlamenti választásoknál azt lehet mondani, hogy egyfajta túlteljesítése is volt a magyar képviseletnek. Ugyanakkor a koalíciós szerződés az akkori törvények szerint nem az egész parlamenti ciklusra vonatkozott, hanem csupán a választásokra. Tehát csak a választások idejére, és éppen ezért a választások hivatalos lezárásával a hivatalos koalíció véget is ért. A koalíciós szerződésnek az a tétele, amely a 60-40%-os megosztásról szólt, egyfajta konfliktusforrás volt. Az Együttélés próbálta ezt megfordítani a maga javára, és a konfliktusok ezekből kerekedtek ki. Első szinten ez rögtön a választások után, az első szabad választások után, tehát 1990 nyarának az elején a Janics és Duray között folyó konfliktusban került felszínre. Közismert dolog: Janics nézete Durayval kapcsolatban, majd azután ezeknek a teljes megfordítása. Ez hozta magával szükségszerűen az elnökváltást. Ez, tekintettel arra, hogy nem az országos közgyűlés választotta az elnököt, hanem az első elnökválasztás elnökségi választás volt, így az elnökség kebelében lehetett ezt módosítani. Az alapgondolata ennek az volt, hogy 1990 júliusában egy Janics-Duray-féle kontrapozíció volt a sajtóban, amivel kapcsolatban, sajnálatos módon, Janics Kálmán egy teljesen kétes magatartással nyilvánult meg. Addig ugyanis Durayt vádolta – a leghatározottabban – KGB-ügynökséggel és én nem tudom milyen hasonló titkosszolgálati múlttal. Most ezt megváltoztatta, hogy nem jól ítélte meg a dolgokat, és nagy baráti gesztussal összeölelkeztek. Hát egy mozgalom elnöki posztján nem ülhet olyan ember, aki bevallja, hogy a politikai látóképessége nem jó.

– *Bocsánat, hogy közbevágok, ennek mégis mi volt az oka?*

– Ennek pontosan az volt az oka, hogy Janics Kálmán önmagáról kinyilatkoztatta, hogy nem tudta jól fölmérni a dolgokat. Hát egy olyan ember nem állhat egy mozgalom élén, aki nem tudja jól fölmérni a dolgokat, és erre őt senki sem kényszerítette, ez ő maga volt. Tehát nem az volt a probléma, hogy ő Durayval kibékült és kezét fogtak, hanem a probléma az volt, hogy abszolút képtelennek nyilvánította magát a dolgok legalább részleges meglátására. Itt történt, ezen a nyár eleji, szenci elnökségi ülésen. Én voltam egyébként ennek az ügynek az előterjesztője, hogy Bugár Béla legyen az ügyvezető elnök, Janics Kálmán nem elnök többé és meg kell várni az első, következő igazi országos közgyűlést, ahol egyszerűen választások is lesznek.

– *De akkor ön már ebben a főtanácsosi tisztségben volt folyamatosan?*

– Én kezdettől fogva a főtanácsosi tisztelet láttam el. (...) A 90-es évben, tehát a választásokra létre kellett hozni egy nagyon stabil szerkezetet, aminek alapján meg lehetett állapítani, hogy tulajdonképpen milyen a kereszténydemokrata mozgalomnak a súlya és milyen ennek az ereje egyáltalán. Ezt annak idején nagyon pontosan, tehát napra készen, erre a harmadik országos közgyűlésre, amelyik Dunaszerdahelyen volt, még pedig a pontos dátumát is meg tudom mondani, 1991. február 16-án volt Dunaszerdahelyen, hát ez a következő ábrát mutatta: összesen volt 185 rendezett alapítású szervezete az MKDM-nek és 9 rendezés alatt álló, tehát 194 alapszervezete. Meg volt mindegyiknek a helyi községi képviselője, ennek az összes száma 221 volt abban az esztendőben.

(...) Nagyon érdekes volt a járási megoszlása a pártoknak. Tehát az MKDM a Dunaszerdahelyi járásban volt a legerősebb, ahol 29 községben volt alapszervezete, utána Galántán 24, Tőketerebesen 23, Léván 22, Érsekújvár 19, Nyitra 16, Komárom 16, Nagykürtös 15, Pozsony-vidék – az kicsi volt, mert erősen szlovák volt –, ott 7, érdekes: Rozsnyón 1, Kassa-vidék 3, Losonc 3, Pozsony főváros 2, Rimaszombat 1, Kassa város 0. Tehát, ha a magyar községek százalékaránya szerint nézzük meg, akkor ezek az abszolút számok, ezek többé kevésbé fedték a magyarlakta területek százalékarányait is. Eltekintve mondjuk egy-egy helytől, mint mondjuk, Losonc, Rozsnyó, Kassa-vidék, ahol az MKDM, általában a kelet-szlovákiai részekén gyengébben szerepelt. Ennek különböző okai lehettek, úgy igazán nem lehet föltárni a valódi okokat, azt lehetett érzékelni, hogy Kassa-vidéknél problematikusabb volt az MKDM iránti viszonyulás. Nagy energiát fektettem be abba, hogy legalábbis az Ipolyság és Kassa közötti térséggel gyarapodjon az alapszervezetek száma. Tulajdonképpen, abban az esztendőben sikerült közel 30 alapszervezetet létrehozni. Ez egy nagyon tudatos, eléggé sok ráfordítást, helyi látogatást igénylő munka volt, de végül is meg volt az eredménye. Viszonylag ott egy nagyon vékony magyar lakosság lakik, illetve hát lakott akkor és ma is. Hát ott mondjuk az összlakosságnak a 20%-a alatt volt a magyar lakosság. Míg én ezt nagyon fontosnak tartottam, mert az én időszakomban ezt nem nagyon lehetett elérni, ez pontosan a keleti végeknek az elérése volt. Hát erről is elmondható, azért nem volt eredménytelen, mert például a Tőketerebesi járásban volt azért egy évvel később 24 alapszervezet, úgyhogy akkor, mondjuk, a Rozsnyóiban 4 alapszervezet, a Kassa-vidékiben 5, a Kassa városiban is létrejött 1, a Nagykürtösiben 10, tehát tulajdonképpen ez a szervezőmunka eredményesnek volt mondható. Nyilvánvaló, hogy ennek a nehézségei részben az adottságokban voltak, hogy kellett volna olyan ember, aki szervez, mert hát mindent nem csinálhat az elnökség, meg az tulajdonképpen úgy történt, hogy jómagam, a főtitkár és az elnök. Az elnök ritkán, Bugár Béla, a főtitkár többnyire sofőrözött és én mozgattam a társulatot. Hát azért mindent egyetlen ember nem csinálhat. Mindenesetre, amikor én átadtam az egész ügyiratot és szervezetet az elnökségnek és távoztam a politikai életből, akkor 200 szervezetet adtam át. A 200-ból 170-et én hoztam létre jogilag, formálisan, tehát úgy, ahogy mutattam az előbb, nagyon konkrét dokumentáció van. Talán nem volna tárgyaltalan itt is rögzíteni, hogy milyen volt ez az alapító dokumentáció. Ahogy én elmondtam előbb szóban, most megismétlem a mikrofonba; én formális alapítóleveleket követeltem meg, amit 1990 nyarán a közgyűléshez indítottunk el. Volt egy indító lapja, ahol az alapnyilatkozatot tették meg a dátummal és az alapító tagok számával, legalább néhány alapító tagnak alá kellett írni, kis szervezetekben háromnak, többinél hétnek. Hétnél többet nem kértünk, megelégedtünk a tagok számának a bevalásával. A személyi adatoknál ugye az elnök és alelnök, majd pedig a gazdasági ügyek intézője, első, második szóvivőnél a személyi adatok mellett a munkahelye, beosztása, foglalkozása, címe, telefonon való elérhetősége, ugyanis, hogy tudjuk, kikkel állunk kapcsolatban, másrészt hogy rugalmas kapcsolatfelvételt tudjunk elérni bármikor. Az alapítólevél második részében voltak a testületi és egyéb adatok: az alapítás időpontja, ami nem mindig esett egybe az alapítólevél kitöltésével, akkor a tagság száma az alapítás idején, az alapítólevél kitöltése idején, az aktív, tehát a munkaviszonyban állók és a nyugdíjas szemé-

lyek számának a feltüntetése, helyi lakosság nemzetiségi adatai, felekezeti adatai, a felekezeti vezetőknek a nevei, meg a politikai erőviszonyok, elsősorban a magyar politikai pártokra való tekintettel, hogy tájékozottak legyünk arról, hogy az adott településen körülbelül milyenek a megoszlások. Én azt hiszem, hogy erre az adott időpontra nézve a többi pártok számára is van egyfajta történeti statisztikai referenciája. Valószínűsíthető, hogy ezek az adatok főleg a kis helyeken elég konkrétak lehetnek és megbízhatók. Végül ehhez társult egy, az elnökség által kibocsátott bejegyzési bizonylat, amit általában azért rendszeresen hárman írtunk alá (elnök, főtitkár és főtanácsos), mert ez is mutatja az egész alapításban vitt szerepemet. Na és hát egy érdekesség, hogy általában akkor még az én pozsonyi házamban volt a hivatal, s a nejem volt az ingyenes hivatalvezető, aki bizony két évig grátisz végezte ezt a munkát. Amit aztán úgy jutalmaztak – ezt most zárójelben mondom –, hogy ország-világ előtt azt terjesztették, hogy villát vettem a Gellérthegyben a megszerzett pénzekből. Hát a mai napig is bérlakásban élek, de hát ezek ilyesmik szoktak lenni. És volt még a bizonylatnak egy érdekes záradéka, amihez abból a megfontolásból ragaszkodtam, hogy minden alapszervezetnek jeleznie kellett a helyi önkormányzat felé, hogy megalakult és bizonyítania, hogy jelentkezett. Ennek a célja az volt, hogy abban a kezdődő polgári politikálási időszakban legyen egyfajta bizonyítható kapcsolatfelvétel, ami részben azért kellett, hogy az alapszervezeteink és az önkormányzat közötti kapcsolatáról nekünk reális képünk legyen. Másrészt azért, hogy ha bármilyen kérdés, politikai kérdés fölmerül, mi bizonyíthatjuk ezzel, hogy ők tudtak róla és akkor miért hagyják ki őket a helyi politikálásból, ha ez előjött volna. Hát ez volt az alapítás dokumentációja, tehát a pártszervezet, a pártstruktúra dokumentációja, aminek elvben tovább kellene élni és statisztikáját évente kellett volna felújítani, frissíteni. Hát ennek a további sorsáról már nem tudok.

– Közben kérdezhetek? Ami érdekelne, hogy milyen elvárásokkal alapították az alapszervezetet ott a helyi csoportok, illetve hogy az önök szervezőmunkája ebben mi volt, tehát mennyire világosították föl vagy egyáltalán mit mondtak az embereknek? A párt céljairól itt már beszéltünk, már a 90-es választásról kijött röpirat, de ezt még megelőzte több alapszervezet is, tehát hogy mennyire látták, hogy ez a párt milyen irányba fog menni, vagy hogy hogyan képviseli őket?

– Igen. Ez a röpirat azért volt fontos, mert most már kézbe adható célokat mutatott. Ez a júniusi választásokra jelent meg, ha jól emlékszem, májusban látott napvilágot. Viszont az alapítások, ahogy jeleztem, februárban indultak meg. Kezdetben írott program nem volt, csupán spontánul elhangzott felszólalások, beszélgetések. Csupán csak jegyzőkönyv van az első országos gyűlésről és annak az eredményeiről. Itt még nagyon erősen hatott a vidéki magyar választóknak a szabad vallásgyakorlás körüli meggyőződése. Tehát ezt nem lehet eltagadni, hogy a kereszténydemokrata mozgalom erősen vallásos háttérgondolatokból indult, tehát tulajdonképpen nem is volt igazán a kezdetben politikai párt, hanem inkább csak félig volt politikai párt. Folyamatosan alakult át politikai párttá, függetlenül attól, hogy a nevében ma is mozgalom van. Tehát azt lehet mondani, hogy a vallást tiltó korábbi korszak, a vallásgyakorlat szabadságát korlátozó korábbi politikai rezsimből kiszabadult társadalomnak az ilyen irányú megnyilvánu-

lása volt az a keret, amelyben az MKDM-et valójában létrehozták. Nos, hogy mégis szervezni kellett, az azért volt, mert ezek az emberek nem szokták meg, hogy csak úgy maguktól szerveződjenek, de azért megvolt ez a készség, ez a szándék és alapvetően, hogy ezek a célok benn voltak a programban. Ez elfogadható volt a számunkra, és különösen az tette elfogadhatóvá, hogy mondjuk a többi magyar párt érthetően más célokat fogalmazott meg, és voltak is többen, akiknek mérlegelniük is kellett, hogy a rendelkezésre álló hármaskínálattól melyik az, amelyiknek előnyt adjanak. Tulajdonképpen, az igazat megvallva, sok olyan terület volt, ahol nem csak személyes barátságban voltam az FMK képviselőivel, hanem gondolati közelségben is. Most ez nem azt jelenti, hogy az MKDM mint kereszténydemokrata mozgalom csupán csak a kereszténység talaján állt, hanem ez volt az egyik bázisa. Na most, ez jó bázisnak bizonyult és a meggyőződése az, hogy ez egy jó bázis még ma is. (...)

– Az MKDM mint olyan nem tudott olyanfajta kereszténydemokráciát létrehozni, mint például akár vegyük a német példát, ahol annak már valóban egy komoly politikai kerete van, hanem inkább valamiféle keresztény vallási alapon tömeget megmozgató mozgalom volt.

Dagmar Burešová és A. Nagy László (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

– Az nyilvánvaló, hogy ez volt kezdetben, de azt azért nem szabad elfelejtenünk, hogy folyamatosan haladt a politikai pártarculat felé. Ezt még az első regionális ülések vagy pedig a helyi közgyűlések hangulata és arculata is mutatta, hogy a vallási motiváció volt az erősebb, a politikai motiváció volt a gyengébb. Ennek ellenére én ezt nagyon pozitív dolognak tartom, mert tömegeket mozgatót. (...)

– *Még egy kérdés. Hogyha már itt elhangzott a szlovák kereszténydemokrácia, az alapítás éveiben, tehát ezekben a 1990–91-es években mennyire volt érezhető a konkurencia ebből az irányból?*

– Ez egy nagyon érdekes dolog. Én sosem zárkoztam el attól, hogy a szellemileg rokon párttal tárgyalásokat folytassunk. Inkább a koalíciós társ volt annak a híve, hogy ez ne legyen, ugyanis hát itt egyfajta koalíciós féltékenység is volt. Tehát ha a magyar kereszténydemokrácia igencsak szoros kapcsolatban van a szlovákkal, akkor ugye más irányú, akkor kicsit FMK-s jellegű helyzet adódott volna. Na most, ez ellen nagyon sokat tettek a koalíciós partnerek. Már jeleztem, az első koalíciós szerződésben rögzítettük a belső arányt az Együttéléssel, akkor még becsült arány volt ez, később már statisztikailag is hitelesített arány, noha ezt a koalíciós partner sohasem akarta elismerni. 1991-ben a *Magyar Nemzet*-ben egy interjúban az Együttélés elnöke még mindig úgy nyilatkozott, hogy az Együttélés az MKDM-mel kötött koalícióért már eddig is nagy árat fizetett, s a valóságos erőviszonyokat figyelembe véve megálázó megállapodás megkötésére kényszerültek a parlamenti választások sikere érdekében. Hát, ez egy érdekes dolog, mert itt most kiléphetünk a történelemből, a legújabb választási eredmények ugyanazt a képletet igazolták, hogy az Együttélés nem volt a legerősebb párt, mert különben akkor ő lett volna a vezérpártja a koalíciónak és nem fordítva. Azt lehet mondani, hogy a politikai sikerélmény körüli küzdelem eléggé befolyásolta az Együttélés és az MKDM belső küzdelmeit. Elég sok ilyen belső küzdelem volt. Ez különböző formákban nyilvánult meg, puccskísérletekben is és egyebekben. Ez annyira jelentéktelen most már tíz év távlatából, hogy kár szinte időt pazarolni rá, csak azt jelzi, így sommásan nézve az egész kérdést, hogy a szűk pártérdekek, legalábbis az Együttélés szintjén fölébe kerekedtek a kisebbség pártérdekeinek vagy politikai érdekeinek. Na, de hát a történelem olyan, amilyen, úgyhogy ez is olyan, amilyen. Ma már ez az egész egy poros aktacsomó, amit fél napig tartott kikeresgetni. Én magam észrevehetem, hogy lezárt fejezetről van szó; hát mégis csak ezt hozta.

De talán rátérnék egy másik fejezetére. A kereszténydemokrata mozgalomnak a kezdettől fogva volt egy konkrét politikai célkitűzése, ami nem valósult meg. Ez a Komáromi Magyar Püspökségnek a létrehozása volt. Ennek az egyházi kánonjogi feltételei adottak voltak. Ez a pápa 1990-es látogatásával függött össze Szlovákiában, méghozzá annak tavaszán, ahol egy kérelmet nyújtott be sikerrel a politikai mozgalom, hát nem titok, a kérelmet én fogalmaztam meg, annak árnyalatait én fektettem le, de ez, mondjuk, adottság is, mert én tanultam kánonjogot és más nem tanult. Megkértük akkor a Szentatyát, II. János Pál pápát, egy nagyon korrekt levélben, ahol a kérelmen túl és annak a jogi indoklásán túl egyfajta igazgatási, szervezeti vázlata is volt ennek a leendő egyházi kerületnek. Ennek mi volt a küldetése és alapvető célja? Ez pontosan

benne van abban a levélben. Ennek a levélnek a szövegét a *Kapu* is közölte, az *Új Szó* is közölte annak idején, tehát nem titokzatos levelekről van szó, de a hivatalos példánya azért elég tisztes példány volt, esetleg majd meg is tudom mutatni. Egybekötve, mellékelve a dobozban 37 ezer valamennyi száz aláírással. Az alapgondolata az, hogy a magyarság létszámban nagyobb, mint a katolikus magyaroknak a száma. Azóta volt már felekezeti census is, de akkor még nem volt, de a felekezeti censzustól függetlenül is lehetett látni, hogy a 600 ezerre becsült magyarság számának azért több mint a kétharmada a katolikus valláshoz tartozik. Így, hogy ha a katolikus egyház, aki közben rendezte már a szlovákiai egyháztartományt, a szlovák püspökségek kérdését, lerendezte a görögkatolikus püspökség kérdését, ami tulajdonképpen az ukrán-ruszinoknak a püspöksége, egyetlen egy kérdés volt rendezetlen, a magyar kisebbség kérdése. Ugyanis ez alkotott az egyházigazgatás szempontjából egy olyan lehetséges területi tömörültséget, ami egy egyházszerkezeti egység létrehozását is lehetővé tette. Ez az egyházszerkezeti létrehozás – az egyház hierarchikus intézmény, ez egy bevált történeti intézményrend, azt jelenti tehát, hogy egy területen csak egy főnök van, a megyéspüspök. Hogy az most püspök vagy érsek, az egy más kérdés, de a megyéspüspök a kizárólagos igazgató, a hatalom teljes jogú gyakorlója. Püspökséget létrehozni a kánoni jog értelmében csak a római pápának van joga, a római egyházon belül. Ezért ennek a címzettje nem a nagyszombati érsek, nem a szlovák püspöki kar, mert ezek nem hozhatnak létre püspökséget, hanem a római egyház feje, adott esetben II. János Pál. Tehát így készült el a beadvány, aminek a lényege az volt, hogy egy zárt területi tömböt lehet kialakítani. Ennek a fizikai központja, valóban fizikai központja Komárom. Katolikus szempontból talán nem is a legfontosabb központja, de hát mivel a kommunikáció, úthálózat, stb. szempontjait is figyelembe kell venni egy ilyen terület kihasználásánál – tehát ez magába ölelte volna az egész nyugat-szlovákiai magyarságot. Az eszmei központ, a hálózat, az úthálózat, a megközelítés szempontjából Komárom lett volna ideális, és ez megoldható is lett volna. A másik ilyen megoldásra váró kérdés, hogy mi legyen a többi területtel. A rozsnói püspökség, ami már tulajdonképpen csak a maradéka a rozsnói püspökségnek, miután ugye Trianon után az egyes területei elkerültek Magyarországhoz, tehát ez egy vékony, hosszú sáv. Azt már jogilag keresztkben elvágni, elosztani nem lehet, mert egy működésképtelen halmaz keletkezne belőle. Tehát ott az volt a javaslatunk – az én ötletemből fakadó javaslat –, hogy ott rotációra kell beállítani a püspököt, tehát hogy legyen előírás az, mert nagyjából fele volt a szlovák, fele volt a magyar, hogy a szlovák püspök után magyar következik, a magyar püspök után szlovák következik. Mondjuk, azt az Isten szabja meg, hogy ki hány évig püspök, de akkor van egyfajta rotáció, és egy idő után a toleranciának és az egymás respektálásának egy olyan mechanizmusa jön létre, amelyik ott elrendezi a kérdéseket, és ott nem kellett volna mást csinálni. S hát maradt a legnehezebb probléma: a keleti rész, ugyanis ott a magyar katolikusság és a magyarság tömege sem olyan nagy, ez közismert statisztikai tény. Az Európai Unióval más megoldásokat is el lehetett volna képzelni, mondjuk egy országhatár fölé nyúló, akár egy ungvári püspökség formájában is, de mondjuk ez illúzió, ilyenekkel kár foglalkozni. Ott az egyetlen racionális megoldásnak az bizonyult volna, hogy a szilárd tömböt alkotó magyarlakta községek, túlnyomórészt magyarlakta községek főesperességet alakíta-

nak, egy főesperessel, ez meg valójában püspöki vikárius lett volna, akit a Komáromi Magyar Püspökségnek rendelnek alá, tehát egy ilyen sziget lett volna. Ugyanezt kellett volna a fővárosban is megcsinálni, bár ott, mondjuk, a 25 ezer magyarból 18 ezer a katolikus, ami szintén egy ilyen sziget. Így lett volna egy fizikai magyar püspökség komáromi és két területen kívüli főesperességgel. Ez a koncepció Rómában tetszett. Főleg azért, hogy ennek volt egy jogi előzménye – Róma történetében sok száz év nem számít –, hogy a 800-as években itt még az avar tartományban létrehoztak egy püspökséget és ez területileg többé-kevésbé ült, és ezt Rómában általában szeretik, hogy ha nem egészen új, hanem már van alap, amire lehet hivatkozni. Ez kellemes volt, mert a főtitkár délután adta át a pápának, pontosabban a pápai kíséretnek a kérvényt, de Rómában már tudták, hogy fog jönni a kérvény. A repülő a pápával még ment Rómába, amikor már jött a telefonon a kérdés, hogy hogyan néz ki, mert hogy a pápai hivatal azt ki akarja emelni a sok ajándékból, hogy ne tűnjön el. Körülbelül tíz nappal az út után, amikor elkészült a római hivatalos nyilatkozat a csehszlovákiai útról, akkor mintegy lehetséges és támogatandó kérvénnyé nyilvánította Róma ezt a folyamodványt, ami egy pozitív, nagy sikernek minősült. Utána egy évvel nevezték ki az első pápai legátust Prágába. Arról csak nyúl farknyi hírek jelentek meg, a bemutatkozó látogatásáról a csehszlovák kormánynál, de ott már szerepelt a szlovákiai magyar püspökség kérdése, ahol az első prágai nuncius, a háború utáni nuncius, kijelentette, hogy igenis a magyarságnak joga van egy bizonyos fajta egyházi autonómiára ezen a területen. Ami azért volt rendkívül fontos üzenetértékű, mert nem csupán egy ünnepi deklarációban, hanem már a diplomáciai kapcsolatfelvétel első napján is napirendre került a kérdés. Sajnálatos dolog, hogy ugyanakkor a belső magyar kisebbségi pártélet ezt nagyon politizálta egymás között. Tehát itt elsősorban azt lehet mondani, hogy ebben az Együttélés egy politikai veszedelmet látott a saját jövője szempontjából azért, mert ha lesz magyar püspökség, akkor az MKDM a nyertes párt, ha nem lesz, akkor ő a jobb párt, mert majd ők megalapítják a komáromi egyetemet. Ezzel elkerült egy ilyen rettenetesen rossz tévútra az egész kérdés, tehát hogy a magyar kisebbség belső politikai képviselője szinte gyűlölte ezt az ügyet. Ez sok mindenben nyilvánult meg, de nem érdemes ennyi idő után ilyen apróságokkal foglalkozni, úgy hiszem. Érdekes háttérmozgás, meg hát érthető, hogy a szlovák egyház nem szerette ezt az ügyet. Oly mértékben, hogy engem még ki is akart közönsíteni az egyházból. Csak hát ez nem megy. Úgyhogy én akkor megtettem a szükséges lépéseket. A kánoni jogszabályok szerint kézbesítettem neki az úgynevezett hierarchikus föllebbezést, ami azt jelentette, hogy vagy eláll a szándékától, vagy három napon belül Rómába kell kézbesítenie a laikusok ügyeivel foglalkozó bíboros kongregációnak. Nem választotta ezt az utat, nyilván elfeledkezett az egész ügyről. Most ez volt egy kísérlet, hát ez kútba fúlt, így nem lehetett a komáromi ügyeket megfűzni. Hát aztán jött egy olyan dolog, hogy a kereszténydemokrata mozgalomban is találtak embereket, akik igyekeztek küszködni ellenem. Ez odáig fajult, hogy... Róma régi diplomáciai intézmény, tehát ha van egy határozott kívánsága, azért azt igyekszik vizsgálni, ha nem is sietnek. Rómában semmivel sem sietnek, 2000 éves egyháznak öt év ide vagy oda nem nagyon számít. Tehát egy ilyen egyházmegyei szervezésnek van egy eljárási formája. Semmi problémát nem jelentett volna Rómában, hogy a szlovákiaiaknak ez nem tetszik, hiszen világos, hogy nagyrészt az ő egy-

házmegyéjükből vált volna ki. Ez anyagi veszteség, nemzeti presztízs meg mit tudom én micsoda, de hát ennek lett volna a legkisebb súlya, hogy ez negatív befolyást gyakoroljon. De bizonyos erők, nyilván ebből a körből meggyőzték az MKDM egyes vezetőit, hogy jó lesz ezt elfelejteni és úgy alakult aztán az a későbbiekben – meg tudom nézni a főljegyzésekben, hogy mikor –, már az eltávozásom után egy-két évvel, hogy egy újabb kérelmet adott be az MKDM, amelyben már nem püspökséget kért, hanem csak magyarul tudó püspököt. Hát ez egy értelmetlen kérelem volt. Azért volt értelmetlen kérelem, mert magyar nyelvű püspöke már van a szlovákiai magyarságnak, nem is egy. A Nagyszombati Egyházmegyében a három segédpüspök közül kettő perfekt beszél magyarul, és az érsek is tud magyarul. A rozsnyói püspök kitűnően tud magyarul. Úgyhogy ez egy teljesen értelmetlen kérés volt, de ez egy nagyon ügyes diplomáciai trükk volt azok részéről, akik ezt a háttérben megfogalmazták és akik ezeket az embereket erre a lépésre rávették. És ezzel gyakorlatilag visszavonták a püspökség iránti kérelmet. Ez már az események utáni története a dolgoknak, de ennek volt egy folyamata és ez tulajdonképpen már 92-ben, 91-ben már eléggé világos volt, hogy az MKDM-en belül bizonyos embereket rávettek erre, hogy ne legyen. És jelen pillanatban ez a Komáromi Imavasárnap már nem az eredeti küldetésének megfelelő intézmény, hanem a hívek egyfajta imádsága a papi hivatásokért. Tehát semmi köze az alapgondolathoz. Jogi értelemben pedig ezt a második kérvény hozta, ez magyarul visszahívó, leszállító kérvény volt, mert megszüntette az első kérvényt és helyébe egy olyat tett, amit Róma már régen teljesített. Tehát tulajdonképpen ez magyarul azt jelentette, hogy nem kérünk semmit. Tehát ez ennek a jogi foglalatára, jogi üzenetére és aztán ezért nem is történik semmi, mert ugyanaz a kérő szerv most már nem kér semmit, mert hiába fogalmazták meg a magyar laikusok, ez már teljesítve volt még 90-ben. Tóth Domonkos Esztergomban tanult papnak, hát csak tud magyarul, Filo püspök a nyitrai magyar szórványokon volt mindvégig káptalan, tehát kitűnően tud magyarul. Úgyhogy ez egy érthetetlen koncepció, de hát van. Mindenesetre ez is egy érdekes fejlemény, tehát azért is jeleztem, hogy a kereszténydemokrata mozgalom önmagában kezdett megszűnni kereszténynek lenni.

– *Tehát akkor a kereszténydemokrata mozgalom ebben a törekvésben elég nagy súllyal jelen volt?*

– A kezdeti törekvéseinek ez oly mértékű súlya volt, hogy amikor Janics Kálmán elbocsátására sor került az elnökségből, utána megindult egy lobbipárt a képviselői testületben Prágában, a parlamenti képviselőletben, a Szövetségi Gyűlésben, és részben ugye ez arra irányult, hogy az Együttélés befolyását növeljék. Ez egy kulcskérdés volt. Ez olyan élessé formálódott, hogy egyszerűen már ott Szócs képviselő, azután Magyar Ferenc képviselő ki is mondták, hogy nem kell kereszténydemokrata magyar párt. Ez vezetett ahhoz, hogy a galántai közgyűlésen, a negyedik országos közgyűlésen megfosztották a kereszténydemokrata mozgalom tagságától őket. Pontosan ezért. A közgyűlés fölhaborodott, kiutasította őket, azonnal helyben megfosztotta őket az MKDM-tagságtól. (...)

– Csak, hogy tisztázzuk, hogy akkor kikről volt szó?

– Szócs Ferenc volt az egyik, aki nem bírta elviselni ezt a kérdést, és ez mutatta azt a küzdelmet, amire az előbb utaltam, hogy itt lényegében nem is másról volt szó, mint a belső pártküzdelmekről, pontosabban a koalíciós partnerek közötti pártküzdelemről. Hát ez volt az a korszak. (...) Fenntartottam azonban – és ez az én korabeli nyilatkozatomban is megvan –, hogy igenis, a komáromi püspökség ügyét tovább akarom vinni egy keresztény titkárság formájában. Na de a távozásom után ennek a kereteit – ennek egyébként már megvolt az írott formája – el kellett volna fogadnia a pártnak, de ezt már nem akarták elfogadni, mert eleve a helyezkedésekben úgy látták, hogy ez a kérdés jobb, ha nincs. Tehát így – lényegében a távozásom után – ez a kérdés folyamatosan kezdett leépelni, egészen a kereszténydemokrata elnevezés megszűnéséig. Én ezt meg is tudom mondani, 1991. április 13-án volt, ha jól emlékszem, ez a közgyűlés, akkor mondtam le. Tehát hivatalosan én másfél esztendő töltem el ennek a pártnak a szolgálatában, de mivel a következő Komáromi Imanapot még én rendeztem, valójában megközelítette a két évet. Június-július körül fejeztem be ténylegesen az MKDM-beli pályafutásomat. Hát ennyit tudok röviden erről mondani.

– Szóba kerültek előbb a kivált tagok vagy a kizárt tagok, akik a Popély-féle pártot szervezték, na most, ennek a Popély-féle pártnak hogy látja az akkori működését, illetve szerepét?

– Én azt hiszem, hogy ez a Popély-féle párt – ez az én személyes benyomásom, nincsenek információim, tehát olyan belső információim, amiből tudnám ez, csupán a külsőségekből gondolom –, hogy Duray Miklós elképzelése akkor az volt, hogy az ő pártja hármass pártkoalíciót fog létrehozni. Az FMK lett volna a harmadik, ez akkor nem jött össze, hát kellett egy harmadik. Én ezt úgy fogalmazom meg, hogy legyen meg a három, mindegy, hogy miből van. Tehát ez kezdetől fogva papírpárt volt. Az a másik, az ugye köztudomású, hogy pártalapításoknak akkor van esélye, hogyha a társadalmi helyzet kiváltja, tehát nem kell rendszerváltásnak lenni. Vannak helyzetek, amikor lehet pártot alapítani és vannak helyzetek, amikor nem lehet. Hát ez pont olyan helyzet volt, amikor nem lehetett pártot alapítani. Tehát itt volt egyfajta ilyen teljesítési igény és volt egy adottság, hogy az MKDM akkor kizárt két vagy három parlamenti képviselőt azért, mert összeférhetetlen politikai tevékenységet folytatott a pártjának a programjával, tehát ez volt az egyik. Nem vagyok vele tisztában, de úgy tudom, hogy Popély és Duray között szintén voltak valamiféle konfliktusok, bár nem igaziak, mert ezt a Popély-féle pártot azért a Duray-féle párt finanszírozta és tartotta fenn. Tehát én tulajdonképpen egy ilyen ígéretteljesítési formációnak tartom, aminek a funkciója azzal meg is szűnt, hogy megszületett. Most jogilag nem tudom, hogy létezik-e ez a párt vagy nem létezik, ezért nem tudok rá válaszolni. Funkcionalitásában nem volt igazi szerepe, mert az a három terület, ami mozgathatta a magyar választókat, le volt kötve, és lényegében le is van kötve. Tehát a polgári vállalkozói területet az FMK kötötte le, a keresztényeket az MKDM és a nemzeti vonalat lekötötte Duray. A magyar választók még mindig nemzeti alapon szavaznak. Tehát nemzeti alapon hajlandók voltak szavazni a politikára, de odáig még nem jutottunk el, hogy első legyen a polgári megfontolás és a má-

sodik legyen a nemzeti megfontolás. Tehát tulajdonképpen a magyar koalíció a jelen pillanatban egy olyan párt, amelyiknek semmilyen tevékenységet nem kell kifejtetni ahhoz, hogy a következő menetben megválasszák. Ez nagy hátrány. S ezért vallom, hogy a három párt külön-külön egy nagyon szerencsés és nagyon jó dolog lenne. Igaz, hogy akkor váltakoznának a preferenciák. (...)

– *Még két kérdésem van, ha megengedi. Az egyik, visszatérve egy kicsit még az MKDM idejére, tehát amikor ön még aktívan ott volt, mennyire volt párbeszéd az MKDM vezetése és az MKDM parlamenti képvisellete között, vagy pedig működött ott valami más törvényszerűség?*

– Igen, ez egy nagyon jó kérdés, erre nekem is ki kellett volna térnem. A kezdettől fogva szorgalmaztam azt, hogy a parlamenti képviselők és az MKDM-vezetés, tehát a közgyűlés működjének együtt. Tehát ezt az első ülésen – azt hiszem, a vágsellyei vagy a zsigárdi ülés volt, ezt nem tudom most így pontosan –, akkor ezt napirendre tűztem, és érdekes módon pontosan ugyanazok a személyek, akiket kizárt később a párt a soraiból, azok voltak egyáltalán el-lene, hogy ők mint parlamenti képviselők szóba álljanak az országos közgyűléssel. Ez egy nagyon érdekes mentalitás volt, mert nem tudatosítottak egyet, hogy a parlamenti képviselők végül is a pártjuk érdekeit képviselik. Ez a világon mindenhol úgy van, sőt esetenként olyannyira úgy van, hogy még el is veszítik a megbízásukat, hogy ha a pártjukkal szakítanak. Például Franciaországban. Úgyhogy ez egy érdekes mechanizmus volt. Utána érezhetően úr támadt, egyre nagyobb úr támadt a prágai parlamenti frakcióképviselők és a párt vezetése és a közgyűlés között. Egyszerűen nem kívántak kommunikálni. Ez a „nem kívánunk kommunikálni”, ez gondolom, a parlamenti klub eseménytörténetével függ össze. Annait kell ehhez a kérdéshez tudni, hogy az első koalíciós megállapodás szerint, mindkét parlamentben a parlamenti klub elnökének MKDM-esnek kellett volna lenni. Tehát Prágában is és Pozsonyban is. Pozsonyban az is lett, de Prágában nem. Ott Duray vette magához az elnökséget. Ez valójában a koalíciós szerződés megszegése volt. Tehát tulajdonképpen a prágai képviselőknek ez az idegenkedése az MKDM vezetésétől, a közgyűléstől a prágai parlamenti klub történetéhez tartozó fejezet, és a gyökerei oda nyúlnak vissza. Az eredménye az is lett, hogy azokat az embereket a következő választási fordulóban már nem is jelölte a párt. Úgyhogy tulajdonképpen kiiktatódott egy egész társulat.

– *Ha jól emlékszem Bugár Béla is a prágában volt?!*

– Igen, de Bugár Béla mint elnök kettős szerepben volt. Úgy, mint most is, hogy a nyelvtörvényél elutazott szabadságra.

– *Tehát akkor ez azt jelenti, hogy a pozsonyi képviselőkkel inkább működött a párbeszéd?*

– A pozsonyi képviselőkkel sokkalta inkább működött. Szóval ott egészségsőbb volt a légkör. Véleményem szerint ugyanis a parlamenti taktikát meg kellett volna beszélni a párton belül. A helyzet sajnos az volt – és ezt nem egyszer

tapasztaltam –, hogy a prágai parlament eseményeit én a más pártok képviselőitől tudtam meg, mert ezek képtelenek voltak elmondani. Úgyhogy ennek többféle összetevője volt. Tehát gondok voltak a prágai klub belső viszonyai körül, akkor úgy emlékszem, hogy ezt annak idején Rajczy László kifogásolta, hogy nem tartották be ezeket a prágai klubban, ezért ő nem is járt oda. Aztán meg is indult Laci ellen a hadjárat. Ezért mondom, hogy ez nagyon szorosan összefüggött a prágai klub dolgaival. Azért volt ez meglehetősen furcsa dolog, mert hogyan működjön sikerrel egy parlamenti képviselő, ha nem kapja folyamatosan a háttértámogatást és az információkat. Ezek voltak a politikai járatlanság kezdetei. Olyan gyerekcipő-problémák. De, mondjuk, én ennek örültem, hogy gyorsan lezártam a határt, tehát hogy ezek az emberek kicsöppentek, meg hogy ezeket az embereket részben kizárták, részben nem választották meg újra. Az ez irányú megnyilvánulásokat a következő parlamenti generációban már helyre tették, tehát utána már rendbe jött, később nem voltak ilyen problémák.

– Erre irányul az utolsó kérdésem, hogy miután ön 1991-ben, tehát a főtanácsosi tisztségéből távozott, mennyire maradt kapcsolata a párttal, milyen volt a befolyása vagy egyáltalán hosszan tartott ez a folyamat vagy röviden?

Politikusokra várva (Fotó: Berta András)

– Nem. Ez gyakorlatilag azon a napon megszűnt. Ugyanis én fölajánlottam, hogy ugyanúgy, ahogy eddig is, ha valami probléma, gond, kérdés van, véleményre van szükség, mindig készséggel állok rendelkezésre, de kikötöttem, hogy én nem fogom azt keresni. Ha megkeresnek és kérdeznek, szívesen, ha nem keresnek meg, akkor én nem fogok kezdeményezni. Hát nem kerestek meg. Úgyhogy én megmenekültem a társadalmi munkától.

– *Ennek vajon mi lehetett az oka? Hiszen ön említette korábban, hogy Bugár Bélával jó volt a kapcsolata, végül is ön kezdeményezte, hogy ő kerüljön az elnöki székbe.*

– Igen, én kezdeményeztem, én vittem be Bugár Bélát a pártba az első közgyűlésen. Nagyon egyszerű volt az ábra, nem tudom mondtam-e. Mondtam?

– *Igen. És utána, ettől függetlenül mégsem működött ez a párbeszéd? Vagy nem csak az ő személyén múlt?*

– Hát nagyon érdekes dolog volt. Mondjuk, annyi tény, hogy én az Együttélés szemében elég nagy szálla voltam, úgyhogy ezt végső fokon ők úgy is értelmezték, hogy milyen jó. Tréfásan az egyik diplomata szólt is nekem Prágából, hogy betették a diplomáciai jelentésbe is, hogy Duray örömeiben leitta magát. Szóval ezt ők úgy kezelték, hogy megszabadultak tőlem. Én meg teljesítettem azt, amit mondtam, hogy mihelyst a párt talpra áll, én már ott sem vagyok. Úgyhogy ez volt. Azóta nem kérdeztek, sőt mintha sose lettem volna a tagja, úgyhogy ezek már csak történeti tények.

(A beszélgetés 2000-ben készült.)

SÁNDOR ELEONÓRA

1959. október 4., Aranyosmarót. Néprajzkutató, politikus, újságíró, köztisztviselő. A pozsonyi magyar gimnáziumban érettségizett (1978), a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán néprajz szakos diplomát szerzett (1986), majd 1990-ig muzeológus-ethnográfusként dolgozott. A rendszerváltás idején a Független Magyar Kezdeményezés egyik alapítója, 1990–1992 között a prágai Szövetségi Gyűlés parlamenti képviselője. Ezt követően újságíró, 1999-től az SZK Nemzeti Tanácsa emberjogi és nemzetiségi bizottságának a titkára.

– Mutatkozzál be.

– Nyilván nem a születésemtől kell.

– Nem. Tudom, hogy Kolonból származol, de elég az egyetemtől.

– Az egyetem és 1989 között olyan sok idő nem volt, mert én a 80-as évek elején kezdtem az egyetemet, néprajz szakon. Ezek elég csúnya idők voltak, akkor zajlottak a lengyelországi események 1980–1981-ben, nagyon rossz volt a hangulat, nehezen viseltem akkoriban ezeket az ideológiai tantárgyakat. A második évben átléptem távútra. Emiatt elhúzódtak a tanulmányaim, közben még születtem is, úgyhogy 1986-ban fejeztem be az egyetemet, akkor államvizsgáztam. Utána néprajzoscént Dunaszerdahelyen dolgoztam a múzeumban egészen 89 elejéig, majd átmentem a galántai múzeumba. És jött november, fizetetlen szabadságon voltam vagy nem jártam be, az ilyen rövid átmeneti időszak volt. Úgyhogy én az egyetem befejezése és 1990 eleje között, amikor is parlamenti képviselő lettem, csak belekóstoltam a szakmámba.

– *Megállhatunk a képviselőségnél? Ha jól emlékszem, akkor a választások után, a Szövetségi Gyűlésben voltál képviselő 1990-ben.*

– Az nem a választások után volt, hanem a kooptálások idején 1990 januárjában. Kihasználva az akkori törvényi szabályozást, hogy vissza lehetett hívni a képviselőket, ezzel a módszerrel szüntették meg a kommunista többséget a parlamentben, én akkor kerültem kooptálással a Szövetségi Gyűlésbe. A választások után az már egy következő időszak volt 1992-ig.

– *1989 előtt volt-e valamilyen politikai tevékenységed, milyen hatások értek?*

– A politikai tevékenység az egy igen furcsa fogalom volt abban az időszakban. Nagyon tág értelemben politizálni nagyjából akkor kezdtem, amikor megismerkedtem a férjemmel, illetve az ő baráti körével. Én késtem egy évet az egyetem kezdetével, tehát ők akkor már egy éve Pozsonyban voltak, és már megvoltak a kapcsolataik Duray Miklóssal és részben azokkal a személyiségekkel, akiket kvázi ellenzékinek tartottak. Ma már nagyon nehéz bárkinek is megmagyarázni, hogy mit jelentett akkoriban a JAIK, vagy mit jelentett, mit tudom én, hogy eljött Pozsonyba a Balczó vagy valamilyen amatőr színház... Akkoriban olyasmik is politikai tevékenységnek minősült, amit ma senki nem sorolna ebbe a kategóriába. De később azért már voltak olyan kapcsolataink is, amelyek kifejezetten politikainak minősíthetők, akár az itteni Jogvédő Bizottsággal, akár a magyarországi ellenzékkel, és ami pedig már, hogy is mondjam, konkrét tevékenység volt, az már a 80-as évek vége felé, ezek a nagy aláírási akciók: az erdélyi falurombolás, memorandumok, a Néhány mondat, Bős ügye, hát ezekben már részt vettünk.

– *Milyen szerepe volt akkoriban a kluboknak, mely klubok voltak a legnagyobbak, legfontosabbak Pozsonyban?*

– Pozsonyban egy klub volt, a JAIK. Félreértés ne essék, én sose voltam, de a társaság sem mozgalmi ember. Mi akkoriban ugyan jártunk a klubba, segítünk elszállásolni előadókat a kollégiumban, de mi nem voltunk mozgalmi emberek. Már csak azért sem, mert mi akkor már tényleg sokkal inkább a politika iránt érdeklődtünk, és a mi kapcsolataink, azok már kicsit más irányúak voltak, ezt a fajta mozgalmasdit, akár a klubban, meg a nyári táborokban, meg a Cse-madokban, meg hasonlóknak, ezt mi akkoriban inkább pótcselekvésnek éreztük. Nem abban gondolkodtunk, hogy föltétlenül és mindenáron a hatalom szabta keretek között kell mozogni. Ezek a színterek, akár a táborok, akár a klubok, ezek végül is belül maradtak ezeken a kereteken, még ha úgy óvatosan próbálták is tágítani azokat, de nem jelentettek egyértelmű kihívást azokkal a keretekkel szemben, amiket akkor a hatalom megszabott. Tehát mi, a mi társaságunk inkább ilyen ezoterikus kis társaság volt, amely az ellenzék felé kereste a kapcsolatokat és más megoldási módzatokban gondolkodott, mint az ilyen mozgalmi keretekben.

– *Milyen kapcsolataid voltak a szlovák ellenzékkel, honnan eredtek ezek a kapcsolatok?*

– Természetes dolog volt, hogy sokkal korábban és könnyebben teremtettünk kapcsolatokat a magyarországi ellenzékkel. A magyarországi ellenzéknek viszont akkor már nagyon jó prágai kapcsolatai voltak, és valahogy, valamilyen magyarországi közvetítőn keresztül, jutottunk el Prágába. Prágából a Bohumil Doležalék kerestek meg minket, mert már hallottak rólunk Magyarországon. Azt hiszem, hogy ez volt az első közvetlen kapcsolatunk a chartásokkal 87–88-ban. Bohumil Doležalékon keresztül, akkor már közvetlenül hozzá tudtunk jutni olyan felhívásokhoz, aláírási akciókhoz, amelyek Prágában kezdődtek és Prágában fogalmazódtak meg. Ehhez még hozzá kell talán tenni, hogy még egyetemista koromban volt két lány, magyar szakosok, akik 81–82-ben, úgy döntöttek, hogy fölmennek a prágai egyetemre tanulni, és megpróbálnak a chartásokkal is kapcsolatot teremteni. Prágában kiderült számukra, hogy nagyon erős a rendőri ellenőrzés, és ez a szándékuk kudarcba fulladt. Nem mintha nem lehetett volna találkozni emberekkel vagy kapcsolatokat teremteni, de az az iszonyatos rendőri nyomás, amivel akkor ott szembe találták magukat, az többé-kevésbé depresszióba kergette őket, és ez egy kudarcba fulladt vállalkozás lett.

– *Kik voltak azok a lányok?*

– Oravec Aranka és Császár Gyöngyi. Gyöngyi egyébként most is Somorján lakik és nyelviskolája van. Az Aranka, amióta elvesztettük vagy megszakadt vele a kapcsolat, azóta ő teljesen eltűnt a látókörömből. 1989 elején, amikor már Magyarországon sokkal oldottabb volt a légkör, akkor egy újságíró barátom, aki akkor a *Reformnál* dolgozott, megbízást kapott egy prágai riport elkészítésére, s megkért engem, hogy kísérem el őt Prágába, akkor ennek a riportnak a kapcsán találkoztam a Doležalékon kívül a chartások magjával Sáša Vondrával, Šabatával és másokkal. Ezt össze is kapcsoltuk akkor egy tüntetéssel, de várj csak, minek a kapcsán is volt a tüntetés Prágában. A nagy tüntetések azok ugye mindig az augusztusi bevonulás évfordulóján voltak, de ez nem az volt, hanem egy korábbi nagy tüntetés volt.

– *89-ben volt ez?*

– Igen, de még 89 elején. Ez egy igen nagy élmény volt számomra. Tényleg egy óriási tüntetés volt, úgy zajlott, ahogy az összes akkori hasonló tüntetés zajlani szokott, vízágyúkkal meg rohamrendőrökkel meg mindennel, de ez már egy olyan tüntetés volt, amelyik már több ezres volt, ez akkor már nagyon komoly jelzés volt. Aztán ugye akkor 89 nyara volt, amikor a Néhány mondatos aláírásgyűjtés zajlott. Az meg azért volt érdekes, hogy mennyire könnyű volt már akkor aláírásokat gyűjteni, tehát hogy milyen sokan vállalták.

– *Te akkoriban gyűjtötted az aláírásokat?*

– Igen, igen, de olyan értelemben is, hogy megkértem Barak Lacit, aki akkoriban a járasi népművelési központban dolgozott, benne megbíztam, megkértem, hogy ő ismeri jobban Szerdahelyt, segítsen ebben, és tényleg megdöbbenő volt, hogy akkoriban már hányan vállalták.

– *Honnan kaptátok meg a Néhány mondatot?*

– Nem tudom. Talán Prágából, vagy a Kusýéktól. Velük akkor már kapcsolatban voltunk. Volt egy találkozónk is, az is egy olyan dolog volt, hogy azt nem is szerveztük, ők kerestek meg, és nagyon egyszerű apropója volt a dolognak. A *Literálny týždenníkb*en akkoriban már szót kapott a reformértelmiségnek az a része, amelyik erőteljes nemzeti-nacionalista beütésű volt. Tehát ezeknek akkor már teret engedtek a sajtóban. A későbbi „nagy maticás”, Ján Bobák írt egy cikket a magyarországi szlovákok helyzetéről, és akkor a férjemmel írtunk egy válasz-cikket, amiben úgy vázlatosan kifejtettük a saját kisebbségpolitikai elképzeléseinket, azt hiszem, hogy ez igen nagy szó, talán túlzás is így jelölni, mindenesetre ez cikk az akkor már erőteljesen szerveződő pozsonyi ellenzék néhány tagjának felkeltette a figyelmét, és tulajdonképpen, akkor jelentkeztek a Kusýék. Azal kerestek meg, hogy el kellene kezdeni együtt gondolkodni egy közös szlovák–magyar programról arra az esetre, hogy ha valamilyen változás történne.

– *Hol volt ez a találkozó?*

– Hát nálunk Vágsellyén, a lakásunkban. Mi meghívtuk oda a barátainkat, és végül egy ilyen nagy közös találkozó lett belőle Kusý, Čarnogurský, Langoš, Šimečkáék stb., meg Öllös Laci, Gyurovsky Laca, Juhász Jóska és talán a Gren-del Lajos...

– *Jobbak voltak a kapcsolatok a magyarországi ellenzékkel, mint a hazaiakkal?*

– Így van, mondjuk így, Budapest közelebb volt, mint Pozsony vagy Prága. Még most is így van.

– *És a magyarországi ellenzékkel hogyan alakultak ki a kapcsolatok?*

– Ha jól tudom, annak volt köszönhető, hogy abban az időben 1980 körül a pozsonyi magyar tanszék és a szegedi főiskola között volt egy csereprogram, lehet, nem is csereprogram volt az, mert onnan ide nem jártak, hanem az itteni magyar szakosok jártak egy fél évre a szegedi egyetemre.

– *Részképzés.*

– Igen, részképzésre, ma így hívják. Akkor ez a társaság, az Öllös Laci, a Kovács Tibor, Molnár Imre, a férjem volt ott, szóval ez a társaság, amellyel én korábban kapcsolatba kerültem, ezek egy fél évet Szegeden töltöttek. Szeged akkoriban, legalábbis az egyetem, nagyon mozgalmas hely volt.

– *Melyik év volt ez?*

– Azt hiszem 1981 és 1982, így valahogy. Akkor ott elég nagy mozgás volt. Magyarországon már megkezdődött ez a szakkollégiumi vagy speciális kollégiumi rendszer, amelyik elég nagy szabadságot adott a diákoknak, tudtak előadokat hívni. Ezek a kapcsolatok annak köszönhetően alakultak ki, hogy akkoriban az

ellenzéki személyiségek amolyan értelmiségiként oda jártak előadni. Ők a nagy hivatalos egyetemi életben nem jelenhettek meg, de a kollégiumokban igen. Bence György, Kis János, Tamás Gáspár Miklós filozófus és hasonló emberek, akikről köztudott volt, hogy a demokratikus ellenzék tagjai. Az ilyen fórumokon szót kaphattak, és ez a szegedi félév segített hozzá ezekhez a kapcsolatokhoz. De nekem ebben semmilyen szerepem nem volt, én készen kaptam ezeket.

– *És hát ezután jártak ide?*

– Ők egy itteni klubban nem jelenhettek meg, még a határt se léphették át. De akkor Pesten már elkezdődött lengyel mintára az úgy nevezett repülő egyetem, amelyen nekünk külön is szerveztek programokat. Volt egy olyan elképzelés, hogy megszervezni egyfajta értelmiségi elitképzést. Világos volt, hogy a csehszlovákiai egyetemeken nem lehet sokat megtanulni, ebben szerettek volna segíteni. Úgyhogy szerveztek számunkra előadásokat 56-ról, Csehszlovákiáról, Lengyelországról, a Szovjetunió valós történetéről. Csak néztem, hogy Pető Iván, aki egyébként eredeti foglalkozását tekintve gazdaságtörténész, előadásán – szégyenszemre – hallottam először például az 53-as csehországi tüntetésekről és sok egyébéről is. Ez folyt rendszeresen. De ezen túlmenően egy olyan képzést is megpróbáltak megszervezni számunkra, hogy szakágak szerint is tanuljunk, tehát a mi szakágaink szerint próbáltak nekünk Pesten tanárokat találni. Ez a kezdeményezés, a mi hibánkból, nem volt igazán sikeres, mert közülünk nagyon kevesen jelentek meg, az Öllös Laci kivételével, akire jó hatással volt Kis János. Ő aztán tovább vitte, ő tovább tanult, és tényleg hivatásos filozófus lett belőle. Mi a többiek ebben nem vettünk részt annyira, mert nem igazán voltak adottak a körülmények. Kovács Tibi például, aki nagyon szerette Szabó Miklóst, vidékre került, visszament Rimaszombatba, ahol nyilvánvaló, hogy a tudományos kutatásnak nem igen voltak meg a feltételei. Tehát mi, a többiek pályaelhagyók lettünk, úgyhogy erről ennyit, de mindenesetre ez volt Pesten az elképzelés. De a repülő egyetemeken is nagyon sokat tanultunk.

– *Milyen gyakran voltak ezek a találkozások? Vonattal elmentetek Pestre, és ott hallgattátok az előadásokat?*

– Igen, hát akkoriban még olcsó volt a vonatjegy, meg volt valamilyen korlátozás is, hogy csak évente négyszer lehetett utazni, de mit tudom én, akkoriban mindenki ismerte azokat a kiskapukat, hogy ezt hogyan lehet kijátszani, meg tényleg közel volt Pest, és gyakran utaztunk.

– *Ki volt a lelke, tehát a fő szervezője ennek...*

– Hát a lelke? Nem tudom, aki nekünk a legtöbbet segített, az Kis János volt, Bence Gyurka, Pető Iván. Meg Szabó Miklós, ő nem annyira szervező volt, ő egy csodálatos előadó volt, meg az is maradt, az 56-os előadásaira emlékszem, de hogy úgy igazában, ki volt a szervező, talán Kis János. Nem tudom, de az az igazság, hogy minden körülmény annyira más volt azokban az években, most hogy az elmúlt nyolc évben megtanultunk normális kategóriákban gondolkodni, nekem még azokat a kifejezéseket is nehezemre esik felidézni, amiket akkori-

Tóth Károly és Sándor Eleonóra az első szabad választásokon (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

ban használtunk, az egy annyira más világ volt, annyira nagy volt ez a váltás, hogy emiatt nehéz a visszaemlékezés.

– *Milyen volt ennek a társaságnak, ennek a baráti körnek a helyzete a szlovákiai magyarság körében? Mennyire illeszkedett ebbe?*

– Nem. Nem is nagyon akartunk.

– *Voltak-e még ezenkívül ellenzékiek a szlovákiai magyarok körében, milyen kapcsolatokat voltak ezekkel?*

– Ilyen éles határok nem voltak. Akiről mindenki tudta, hogy ő ellenzéki, végül is Duray Miklós volt egy személyben, aki következményeivel együtt nyíltan vállalta ezt a szerepet. Rajta kívül más szlovákiai magyar nem volt, ami nem jelenti azt, mint utólag kiderült, 89 után magam is megismerkedtem egy csomó emberrel, akiről kiderült, hogy a magyarországi ellenzéknek esetleg egy más irányzatával ugyanúgy kapcsolatot tartott, mint mi a demokratikus ellenzékkel. Mondom, mint kiderült, sok embernek volt ilyen kapcsolata, de nem tudtunk egymásról. A Charta 77-et is aláírták más szlovákiai magyarok is. Akiket mi ismerünk, vagy akiről tudtunk, nagyjából azok voltak, akik besegítettek a Jogvédő

Bizottság munkájába. Én nem tudom, de végül is valamennyire ők is ennek a baráti körnek a részei voltak, a Gyurgyík Laci, aki ma szociológus, vagy megbíztak olyan emberekben, mint utólag kiderült, talán nem helyesen, mit tudom én, mint a Püspöki Nagy Péter, akire az egyetemista diákok felnéztek. Csak feledékenységéből nem említettem eddig a Molnár Imre nevét, aki sok szempontból a mi társaságunknak a lelke volt. Ő aztán ott maradt Szegeden, de előtte Pozsonyban volt. Ő volt a lelke volt a társaságnak olyan szempontból, hogy nem az ideológiát próbálta ebbe belevinni, nagyon helyesen, hanem a szervezést, aki lőtött-futott, aki a Duray Miklóst megkereste, és elhozta közénk. Rőla semmiképpen sem szabad megfeledkezni. De mondom, hogy azt az időszakot nem lehet úgy elképzelni, hogy voltak pontos határvonalak, és be lehetett osztani az embereket ide vagy oda. Hiszen, ha őszinték akarunk lenni, vagy őszinte akarok lenni magammal szemben, akkor végül is mi sem vállaltuk fel az ellenzékiiséget úgy, hogy például aláírtam volna a Chartát, és ha bementem az egyetemre, vagy találkoztam emberekkel, akkor nem arról beszéltem nekik, hogy kerestek-e a rendőrök, ezek nem azok az idők voltak. Engem csak egyszer hallgattak ki, Duray második letartóztatása után, a férjemet többször is. De nem mondhatnám, hogy az olyan nagyon súlyos represszió lett volna.

– *Milyen volt a kapcsolatot a Jogvédő Bizottsággal?*

– A Miklóssal, nem is tudom, a Molnár Imrének köszönhetően vele elég korán megismerkedtünk. Még valahogy a 80-as évek legelején Pozsonyban egyetemistaként. Már akkor segítettünk a Miklósnak olyan ügyekben, hogy felhívások postázása, meg hasonló, ezeket a munkákat a konspiráció kedvéért – tényleg, milyen érdekes, hogy konspirálni kellett ilyen ügyekben – elosztottuk egymás között. Aztán, amikor otthon voltam Vágsellyén, akkor már megvolt a gyerek, 83 decemberében született a fiam, gépeltem az anyagait. Akkor még nem ismertük a fénymásolást, meg hasonló technikai vívmányokat, akkoriban ezek ismeretlenek voltak, úgyhogy legfeljebb indigóval írtunk, írógéppel sokszorosítottunk még. Mielőtt elment Amerikába, akkor végiglátogatott mindenkit, aki korábban segített neki. Ő csak 1989 decemberében jött haza, 88-ban utazott el, és akkor nélküle zajlott minden, a magyar iskolákat védő bizottság, vagy hogy hívták. Mindig ez volt a legfőbb gond, mindig az iskolákért kellett küzdeni. Akkoriban csak a technikai munkákba segítettem, és inkább a férjem kapcsolódott be erőteljesebben a bizottság munkájába, tehát már a dokumentumok megfogalmazásába is. Na mindegy, ebből is kiderül, hogy én se központi alakja nem voltam semmiféle ellenzéknek, sem az ideológiájával nem nagyon törődtem. Amennyire vissza tudok emlékezni a Miklós elemzéseinek nagyon sok részével nem értettem egyet, de ez akkoriban nem volt kérdés, hogy én egy dokumentum tartalmával egyetértek-e vagy se. Amikor rendőrállam van, akkor az embert az ilyen tartalmi nüanszok nem érdeklik, és ez teljesen érvényes volt rám is.

– *Eljutottunk 1989-ig. Talán rátérhetnénk 1989. november 18-ára. Ekkor alakul meg a Független Magyar Kezdeményezés.*

– A Független Magyar Kezdeményezés a szlovák–cseh–magyar találkozókhoz kapcsolódott. Nagyjából ebben az időszakban jutottunk arra az elhatározásra,

hogy nyíltan fel kell vállalni az ellenzékiiséget, hogyha partnerei akarunk lenni a szlovák ellenzéknek, vagy a chartásoknak, vagy bárkinek.

– *Ez nem a prágai eseményekkel függött össze?*

– Nem, ez egy eltervezett dolog volt. Most nem tudom, annak a társaságnak, akiket mi akkor meghívtunk magunkhoz, minden tagja tisztában volt-e azzal, hogy mit tervezünk, vagy ott hallott-e róla, de abban biztos vagyok, hogy nem egy spontán ötlet volt. Mi ezt terveztük, csak azt nem tudom, hogy mindenki előre értesült-e róla. Mindenesetre, aki aznap nálunk volt, egyetértett vele. Meg aztán mindenféle hírek is jöttek Prágából. De tudom, hogy ezektől függetlenül is egyetértettek vele. Csak hogy érzékeltessem mennyire komolyan gondoltuk ezt a nyílt kiállást. Tóth Lajos barátunknak volt egy ilyen 50 éves születésnap bulija, és neki mindig voltak ilyen messianisztikus hajlamai, és akkor a születésnap buli helyett egy konferenciát szervezett, és mindenféle embereket meghívott előadni. Én ott tartottam egy kis előadást, amelyben Szlovákiában magyarul először mondta el valaki, hogy többpártrendszer kell. Másfajta reform már nem elegendő ebben helyzetben. Nem is szabad másban gondolkodni, csak és kizárólag a többpártrendszerben. Ezt csak azért mondom, hogy akkorra már függetlenül attól, hogy jött volna november, jött volna a diáktüntetés, vagy nem jött volna, akkor már eljutottunk oda, hogy most már nem lehet virágnyelven, szimbólumokban beszélnünk, meg kell fogalmaznunk egy politikai programot, és ezt nyíltan, névvel, ha lehet, szervezeten fel is kell vállalnunk. Ez még szombat délelőtt történt, a szállodában, tehát nyilvános helyen, ott rengeteg ember volt, lehattunk vagy százan.

– *És úgy volt ez a dolog, hogy valószínűleg itt most meg fog alakulni a Független Magyar Kezdeményezés?*

– Nem a Tóth Lajos konferenciáján, a hotelban, az FMK megalakulása nálunk a lakásunkon volt tervezve. (Lajos nem is tudott róla, ez is a konspiráció része volt.) Ezzel a szándékkal hívtuk oda az embereket. Hozzánk a lakásba a barátainkat hívtuk meg, akikben olyan mértékben megbíztunk, hogy ha nem is fogadják el azt, amit javasolunk, de nem fognak a rendőrségre rohanni.

– *Tehát az előadás után a lakásokba vonultatok át?*

– Igen.

– *Miért alakítottatok szervezetet?*

– Nem tudom, akkor már ez megérett bennünk. Mit tudom én, ha még öt évig tartott volna a kommunizmus, akkor lehet, hogy utólag bátor tettek minősülne, nem tudom. Ezt tényleg csak azért mondtam el, hogy érzékeltessem, a forradalomtól függetlenül akkorra bennünk már kialakult az elhatározás. Ja, igen, és amikor kiderült a hírekből, hogy mi történik Prágában, akkor meg is fogalmaztuk az első nyilatkozatot. Ez valami olyan volt, hogy támogatjuk a Polgári Fórumot, meg mit tudom én... Annak a tavaszi prágai utamnak köszönhetően, amiről em-

lítést tettem, ahol ezzel az újságíró barátommal jártam, már voltak prágai telefonszámaim, úgyhogy akkor rögtön fel is hívtuk Saša Vondrát. Szóval, hála istennek, akkor már tudtam, hogy kit kell Prágában felhívni, és kinek kell elmondani azt, hogy létezünk, és hogy itt van ez a nyilatkozat. Ahogy föl hívtam Prágát, akkor rögtön ki is derült, hogy ott már mindenki együtt van, hogy jó felé haladunk, mert Prágában is valami hasonlóan gondolkodnak.

– *Itt még van egy dolog, amit szeretnék megkérdezni. A Szabad Kapacitás, annak az előkészületeivel kapcsolatban történt valami? Tehát az, hogy a Szabad Kapacitás még a szamizdat kiadványok között jelent meg, ahhoz volt valami köztök nektek is?*

– Hát hogyne, hát azt mi csináltuk, a *Szabad Kapacitást*. Persze. Úgy képzeltük, hogy ez egy szlovákiai magyar szamizdat lap lesz. (...)

– *Van valami fontos dolog, amit erről még el kellene mondani?*

– A *Szabad Kapacitás* aztán átalakult belső pártkiadvánnyá.

– *Akkor is ilyen néven futott, hogy Szabad Kapacitás?*

– Igen. Több évig, talán egész 96-ig vagy 97-ig létezett ilyen belső kiadványként. Nem emlékszem, de talán voltak olyan megfontolások is, hogy ebből lehetne lapot csinálni, de aztán indult a *Verejnosť* meg a *Nap* és ezzel már senki különösebben nem foglalkozott.

– *Az érdekelne még, hogy miért kezdte el a Napban és ezekben a lapokban publikálni, mi volt a gond az Új Szóval, miért nem lehetett ott publikálni, tehát miért kellett elindítani egy külön független lapot?*

– Az *Új Szó* akkoriban nem az az *Új Szó* volt, amit most ismerünk, a mi számunkra az *Új Szó* azt jelentette, amit a szlovák olvasóközönség számára a *Pravda* meg a régi pártlapok, és az is volt. Nyolc év távlatából persze az ember sokkal megbocsátóbban közelíti meg ezt a kérdést, de akkoriban az *Új Szó* egyszerűen a kommunista pártnak a magyar szöcsöve volt, és egészen természetesnek tűnt, hogy emellett létre kell hozni egy független és szabad lapot. Az más kérdés, hogy közben kiderült, ez a piac nem bír el egy másik lapot, és hát végül is ugyanúgy, ahogy a *Pravda* kiépített előfizetői hálózatával túl tudott élni minden egyéb lapot, ugyanúgy az *Új Szó* is. De ez a kérdés akkoriban másképpen vetődött fel, az *Új Szó* a kommunista pártnak a szöcsöve volt. Időközben persze kiderült, hogy azok a szerkesztők, azok a munkatársak, akik 89 előtt is ott dolgoztak, képesek voltak váltani, hogy korábban csak kényszerből írták azt, amit írtak. De akkor ez nem így merült fel, ezt az ember akkor nem fontolgathatta, az egy helyzet volt, és egyszerűen természetesnek tűnt, hogy emellett kell egy új, szabad lapot indítani.

– *Részt vettél valamilyen formában a Napnak az előkészítésében?*

– Nem, nem vettem ebben részt semmilyen formában, mert nekem akkor nem is volt ilyen gyakorlatom, nem voltak tapasztalataim a lapkészítéssel. Ha jól emlékszem, Balla Kálmán, Barak Laci, Hunčík Péter voltak azok, akik megcsinálták, akiknek voltak valamiféle kiadói, szerkesztői tapasztalataik a korábbi idők-ből. Nekem ilyenek nem voltak.

– *Mikor kezdte írni a Napba?*

– A kezdettől fogva, ez nekem egy óriási élmény volt akkor. Mindig is volt ilyen késztetésem, hogy publikáljak, de korábban fel sem merült bennem komolyan, hogy a párt által ellenőrzött lapokba bármiről is írjak, kivéve azt a bizonyos írást, amiről a beszélgettünk, a *Literálly tyždenníkben*, de hát az egy más ügy volt. Tényleg, föl sem merült bennem, hogy írjak, vagy hogy tudnék olyat írni, ami meg is jelenhetne. Szóval, ha a *Nap* nem alakult volna meg, akkor nyilván máshova írtam volna már ebben az időben. Aztán volt egy másik probléma is, hogy akkoriban nagyon kemény támadások értek az *Új Szóban*, tehát eleve nem volt igazán kedvem ott publikálni. Amikor kooptált képviselő lettem, megjelentek olyan írások, amelyek arról szóltak, hogy a képviselőségem ilyen családi, haveri kapcsolatoknak köszönhető, aztán a parlamenti munkám kapcsán is élesen támadtak, ezért sem volt kedvem ott publikálni.

– *Milyen oldalról jöttek ezek a támadások? Hogyan dolgoztad fel ezeket magadban?*

– Függetlenül attól, hogy akkor ezek engem hogyan érintettek, ha 89-ben egy normális, higgadt politikai helyzet lett volna, akkor például azt, hogy mind a ketten, tehát hogy a férjem is politizálni kezdett és én is, ezt egy elfogadható indokként fogtam volna fel arra, hogy valamelyikünk távol maradjon ilyenfajta funkciótól. De azok, akik ezeket a cikkeket írták – hát azóta egészen más véleményen vannak –, nem igazán ismerték vagy fogták fel a helyzetet. Azt hiszem, a legélesebb bírálatokat éppen a Tóth Miska írta, meg a Dusza, ők csak azt a tényt látták, hogy ott van a Tóth Károly is és ott van a Sándor Nóra, és akkor nyilvánvaló, hogy a férj a feleségét bejuttatta a parlamentbe, vagy valami hasonló marhaság. Bennünk ez így sose vetődött fel, azért, mert a megelőző években is együtt dolgoztunk, amikor ennek kockázata volt, és amikor senki nem kifogásolta, hogy házastársak vagyunk. Ezt ők nem vették figyelembe. A másik dolog pedig a helyzet különlegességéből adódott, amikor arról volt szó, hogy kik kerüljenek be kooptált képviselőként a parlamentbe, akkor bizonyos szempontból tényleg számítottak a baráti kapcsolatok, de olyan szempontból, hogy a VPN vagy az FMK vezetése tényleg olyan embereket keresett, akikben megbízott. Így került oda Duray is, meg a Popély is. Tehát abban a helyzetben nem lehetett, mit tudom én, felhívást közzétenni az *Új Szóban*, hogy emberek, ki akar parlamenti képviselő lenni? Akkor mi egy nagyon is konkrét és meghatározott feladattal mentünk oda, aminek egyetlen célja volt, hogy a kommunista többség megszűnjön a parlamentben, és senki nem kockáztathatta, hogy olyan emberek kerüljenek be a kooptálással, akiknek senki nem ismerte az előéletét, senki nem ismerte a gondolkodását, és ott munka várta őket, az egész rendszerváltás jogi hátterét kellett megteremteni. Szóval ez tényleg bizalmi kérdés volt, és nem

voltak még akkor kialakult pártstruktúrák, nem volt mód az emberekről referenciákat kérni. Tehát tényleg csak a közelebbi, vagy távolabbi ismeretségi kör került bizonyos értelemben szóba, mert ez bizalmi kérdés volt akkor. Még így is becsúsztak hibák. Úgyhogy azt mondom, formális szempontból az akkor engem támadóknak igazuk lehetett, és normális politikai helyzetben ilyen nem következhetett volna be, de akkor az nem egy olyan helyzet volt, akkor nem lehetett olyan mechanizmusokban gondolkodni, mint ahogy ma gondolkodnak a pártok vagy a választók.

– *Ha már a kooptálásokról tartunk, akkor azt kérdezném meg, hogy végül is ki volt az, aki döntött, tehát ki mondta azt, hogy ki megy a parlamentbe és melyik parlamentbe?*

– Nem tudom, ez akkor közös döntés volt az FMK és a VPN között. Én arra emlékszem, hogy engem teljesen váratlanul telefonon késő éjszaka a Jano Langoš hívott fel azzal, hogy mit tudom én, négy nap múlva repülőgépre kell ülnöm, és el kell mennem Prágába. És amennyire én emlékszem, nem is sokat gondolkodtam azon, hogy vállalom-e, de hogy pontosan ki hozta ezt a döntést, azt nem tudom. Nyilván a két mozgalomnak a közös döntése volt, de hogy személyesen kik álltak mögötte, azt nem tudom.

– *Próbáld meg visszaemlékezni arra az időszakra, ami november 18-tól egészen január 30-ig terjedt, amikor is felültél arra a repülőgépre és elmentél Prágába. Mit csináltál ezalatt az idő alatt az FMK-ban? Milyen funkciód volt, mivel foglalkoztál?*

– Nem is olyan könnyű erre válaszolni, mert akkor még Galántán dolgoztam, tehát a legtöbbször munkaidő után jártam fel Pozsonyba a tüntetésekre. Ami úgy megragadt az emlékezetemben, az FMK elvi nyilatkozatának a megfogalmazása. Ez, ha jól emlékszem, Dunaszerdahelyen készült a Szigeti Laciéknak a lakásán.

– *November 24-én.*

– *24-én, akkor jelent meg. Akkor tettük közzé.*

– *Csak ez a dátum van itt.*

– Azt akkor írtuk a Szigeti Laciéknál Dunaszerdahelyen. Amit ennek az időszaknak a kapcsán talán még megemlítenék, hogy az első nagyobb tüntetéseket, akkor még a Hviezdoslav téren indultak, már próbálták valamennyire szervezni. Tehát amikor megkérték az FMK-t is, hogy legyen ott valamilyen szónok, valaki azt mondta, hogy legyen a Grendel Lajos, mert neki mégis ismertebb a neve a szlovákok körében is. Ilyen döntéseknek az alapján kerültek ki azok az emberek, akik később döntéshozók is lettek, és megállták a helyüket. Tehát azzal, hogy mit tudom én, az első nagyobb tüntetésen a Grendel Lajos szónokolt, mindenki az ő neve maradt meg, és máskor is, sok-sok napon keresztül tartottak ezek a tüntetések, és akkor is ő került a tribünre, Az egyik tárgyalásra Szigeti

Laci ült be, vagy a Nagy Laci ült be, és akkor valahogy kialakult az a rend, hogy ők lettek a különböző tárgyalódelegációknak a tagjai. Ezek ilyen spontán módon alakultak ki. És mivel én akkor távol voltam Pozsonytól, nem tudtam folyamatosan ott lenni ebben a legfelsőbb szintű egyeztetésekben, még a tüntetéseken sem tudtam mindig ott lenni. Ezekben a napokban Galántán volt az egyetlen egy olyan nyilvános megmozdulás, ahol én megszólaltam. Emlékszem, ez az nap volt, amikor az országos általános sztrájk volt.

– *December 11-e.*

– Igen, a galántai múzeumból a kollégákkal elmentünk oda. Szolid módon zajlott az általános sztrájk az egész országban, mert végül is ebédszünetben volt. Jellemző az akkori hangulatra, hogy Galántán is a főtéren mindenféle emberek a különböző üzemekből fölmentek szónokolni, és arról beszéltek, hogy hát persze szocializmus lehet, de nem olyan, mint amilyen eddig volt, hanem demokratikus szocializmus, meg mit tudom én, ilyen zagyva szövegek mentek folyvást. És akkor én elveszítettem a türelmemet, és szót kértem, és akkor mondtam, hogy lehet, hogy itt vannak olyanok, akik komolyan hisznek abban, hogy demokratikus szocializmus kell, de nagyon sokan vannak olyanok, akik egyáltalán nem ezt gondolják. Aki azt gondolja, hogy demokratikus szocializmus kellene, azok majd a politikai többpártrendszernek egy részét képezik majd, és majd megmérettethetik magukat, remélem, hogy a kisebbik részét fogják majd alkotni a lakosságnak. Ezt az epizódot csak azért mondom el, hogy érzékeltessem, majdnem egy hónappal a november 17-e után is az emberek még ilyen kategóriákban gondolkodtak, hogy ilyen megreformált szocializmus kell és lesz majd.

– *Volt még egy nagygyűlés Bőssön. Azon voltál? Ennek 16-án kellett lennie.*

– Bőssön sok tüntetés volt, és voltam is jó néhányszor, de a decemberire nem emlékszem, de hát főleg tavasszal voltak a nagy tüntetések. Azok maradtak meg az emlékezetemben.

– *Aztán volt az FMK első országos gyűlése Dunaszerdahelyen.*

– Igen, hát ez az első országos gyűlés volt, amikor még mindenki úgymond FMK-s volt. Többé-kevésbé spontán összejövetel volt, mert nemcsak az FMK-ban, de sehol máshol sem volt még tisztázott mozgalmi tagság, alapszervezetek, hasonló. Ez akkoriban úgy zajlott, hogy mindenki aláírt egy belépési nyilatkozatot vagy petíciós ívet, hogy támogatja a programnyilatkozatot. Mivel akkor még nem volt más magyar mozgalom hát mindenki FMK-s volt. Azt hiszem, így utólag vizsgálva, ennek igazán korszakalkotó jelentősége nem is volt, mert csak ez után indult meg a differenciálódás. Csak később derült ki, hogy mi az az FMK, ez még a kezdeti lelkesedésnek egy megnyilvánulása volt, de a továbblépés szempontjából nem volt különösebb jelentősége.

– *Volt olyan kérdéskör, amivel te kiemelten foglalkoztál akkoriban, vagy egyszerűen teljesen spontán volt, amit csináltál az FMK-ban?*

– Ezekben az első kaotikus időkben, amíg nem mentem be a parlamentbe, nem emlékszem, hogy lett volna egyáltalán valamifajta munkamegosztás, mindenki csinált mindent, amit kellett. Az előbb említettem, hogy kialakult az a szűkebb kör, amelyik a VPN vezetésnek a tárgyalópartnere volt. Ezen túl szakmai jellegű munkamegosztás nem volt. Akkor azok voltak a fő kérdések, hogy ki menjen egyik vagy másik faluba nagygyűlésre, nem emlékszem, hogy lett volna bármiféle munkamegosztás.

– *Tehát gyakorlatilag egészen a parlamenti képviselőségedig úgy zajlott az életed, hogy délelőtt múzeum, délután politika?*

– Ameddig lehetett, addig kivettem a szabadságomat, akkor még voltak ilyenek, aztán fizetetlen szabadságon voltam, vagy valami ilyen, mert már nem igazán érdekelt ez a munka. A gyűjteményt kellett költöztetni, úgyhogy az nem tartott igazán izgalomban. Akkor írtam meg az utolsó szakmai munkámat, akkor a parasztgazdaságok és a nagybirtok kapcsolatával foglalkoztam, ezzel zártam le a pályafutásomat a múzeumban. Aztán abbahagytam a szakmai munkát. Amiben még részt vettem a múzeumban, az a szakszervezet átalakulása volt, ahol a múzeumi dolgozók szakszervezete alakult meg.

– *Hol voltak az FMK-s irodák?*

– Nem tudom, lehet-e ezt egyáltalán irodának nevezni, nem iroda volt, inkább egy olyan hely, ahol meg lehetett találni embereket. Azt hiszem, hogy a Madách Kiadót lehet ilyen helynek tekinteni, ahol a Grendel Lajos, Balla Kálmán és a férjem dolgozott, tehát az volt egy olyan pont, ahol ha az ember tájékozódni akart, meg akart valamit beszélni, mindig talált valakit. Később, talán januártól, már a Mozart-házban volt irodája az FMK-nak és a NAP-nak.

– *Akkor most térjünk rá a parlamenti korszakodra. Említetted a kooptálás körülményeit. Te elmentél Prágába. Hogyan zajlott a parlamenti élet, hogyan értékelnéd ma? Mik voltak a legfőbb benyomásaid a parlamentről?*

– A parlament nem volt arra felkészülve, hogy ott normális munka folyjék. De számomra egy nagyon szép korszak volt ez.

– *Felolvasom a kooptáltak listását: Németh Zsuzsa, Sándor Eleonóra, Világi Oszkár, Somogyi Szilárd, Duray Miklós, Popély Gyula. Ezekből jogász csak a Világi Oszkár volt.*

– Ez akkor nem elsősorban jogi végzettség kérdése volt, minden jogász szocialista jogot tanult, hanem annak a munkamechanizmusnak a megértése, ami a demokratikus parlamentet jellemzi. Ha felolvastad ezt a névsort, akkor ugye hozzá kell tenni, hogy ott maradt még két magyar képviselő az előző időszakból, Sidó Zoltán és Vitéz Erika, akiket még a kommunista időszakban kerültek a parlamentbe. Na most annak az időszaknak a legfontosabb teendője az alkotmány-módosításról szólt, a sarkalatos törvényekről, hogy csak párat említsek, az új választójogi törvény, a gyülekezési jogról szóló törvény, társulási törvény, a saj-

tőtörvény és az alapvető szabadságjogokról szóló törvények, ezeket már ebben az időszakban meghoztuk, tehát még az első szabad választások előtt. Az emlékezetemben, azon túl, hogy nagy élmény volt részt venni ezeknek a sarkalatos törvények megalkotásában, leginkább a választási törvény ragadt meg, főleg azért, mert ezek közül a sarkalatos törvények közül ez volt az, amely kapcsán már az új parlamenti képviseleten belül is kialakult egy komoly vita. Az én második hatalmas konfliktusom az *Új Szóval*, meg Popély Gyulával, Duray Miklóssal, Vitéz Erikával, Sidóval éppen e körül volt. A csehországi képviselők között felmerültek olyan vélemények, hogy meg kellene próbálkozni a többségi képviseleti rendszer bevezetésével, szemben az arányos képviseleti rendszerrel, amit én is képviseltem, és amit aztán végül is elfogadtak. Popély Gyulaék, akik ezt ellenezték, nekik formálisan részben igazuk volt abban, hogy akkor még nem veszítette hatályát az 1969-es 144-es alkotmánytörvény, amelyik arról szól, hogy a kisebbségeknek számarányos képviseletet kell biztosítani a parlamentben, de nyilvánvaló volt, hogy ezt a demokratikus viszonyok között a régi módon képtenség biztosítani. Popély Gyula volt az, aki a többségi képviseletű, tehát az egymandátumos körzetek mellett szólalt fel, Duray Miklós felszólalásának pedig az volt a lényege, hogy a választójogi törvény adjon lehetőséget a társadalmi szervezeteknek is a választásokon való indulásra, illetve aztán voltak olyan javaslatok is, hogy mit tudom én, a kisebbségi pártokra ne vonatkozzék az 5%-os parlamenti küszöb, meg hasonlók. Én ezeket a véleményeket abszolút marhaságoknak tartottam. Ennek ellenére egy nagyon visszafogott fölszólalásomban azt mondtam, hogy igen, a kisebbségi képviselet az egy komoly politikai kérdés, amit majd biztosan meg kell oldani. De akkor már nagyon rövid idő volt hátra a választások elképzelt időpontjáig, és azt mondtam, hogy az arányos képviseleti rendszer az mégiscsak olyan, ami esélyt ad a kisebbségi képviselet megszerzéséhez is, ezért az FMK támogatja a törvénytervezetet. Na ekkor aztán kaptam az *Új Szótól*. Duszának volt egy nagy cikke, amiben elmondta, hogy soha egyetlen magyar se, soha erre az emberre, akit úgy hívnak, hogy Sándor Eleonóra, soha, soha, soha ne szavazzon. Aztán két évvel később, négy évvel később meg pláne már minden magyar párt foggal-körömmel harcolt azért, hogy maradjon meg ez az arányos képviseleti rendszer. Azért emlékszem erre annyira, mert akkor iszonyú dühös voltam. Emlékszem, hogy amikor a Moravčík-kormány idején készült egy kisebb módosítása a választójogi törvénynek, akkor a baloldal vetette fel, hogy kerüljön bele egy olyan paragrafus, hogy a kisebbségi pártokra ne vonatkozzék a parlamenti küszöb. Az Együttélés Duray Miklóssal az élen volt az, aki azt mondta, hogy isten ments, hát nem lehet meghatározni, hogy mi az, hogy kisebbségi párt, és akkor így minden párt elindítana egy kisebbségi pártot, és azok küszöb nélkül bejutnának a parlamentbe. Én ezt már 90-ben mondtam, de akkor még ezt nem hitték el. Úgyhogy ez egy hatalmas elégtétel volt nekem, hogy az összes magyar politikus foggal-körömmel harcolt azért, hogy maradjon meg az arányos képviseleti rendszer úgy, nagyjából olyan formában, ahogy az 90-ben belekerült a választójogi törvénybe. Ez a konfliktus a választójogi törvény körül ki is jelölte a különbségeket az FMK és az éppen alakuló Együttélés politikai felfogása között, hogy ezeket az országos politikai kérdéseket hogyan közelítettük meg. Aztán voltak persze még nagyon szép pillanatok az egyes törvények körül, amit most már nem tudom, hogy még ebben az időszakban, vagy már az első választások után születtek-e meg, mint a bíróságon, tehát a peren

kívüli rehabilitációkról szóló törvény, meg hasonló, amelyeken – tényleg csodálatosak voltak –, az ember lemérhette, hogy mit jelentett ez az egész változás. A másik dolog pedig az, hogy akkor tényleg olyan emberek kerültek a parlamentbe, akikkel megismerkedni, együtt dolgozni hatalmas élmény volt. Nem csak az, hogy ott volt az összes jelentős ellenzéki, a chartások, de olyan emberek is, mint a Milan Šutovec, és mások, akik tényleg csodálatos, fölkészült, művelt, okos emberek voltak, akiktől én rengeteget tanultam.

– *Hogy laktál Prágában? Mennyi időt töltöttél ott?*

– Jaj, az rettenetes dolog volt akkoriban, és még a rendes választási időszakban is. A korábbi időszakban nyilván elviselhető volt, hogy minden parlamenti ülés alkalmával más és más szállodát foglalt le a parlament a képviselőinek, mert ilyen akkor évente kétszer volt. Ezekben a szállodákban egyszerűen nem volt mód nemcsak a parlamenti anyagokat lerakni, hanem a ruháidat se tudtad eltenni, szóval ilyen szempontból rettenetes volt. Rettenetes volt, mert akkor nagyon sokat ülésezett a parlament, és költöztünk egyik szállodából a másikba, és nem lehetett rendesen felkészülni az ülésekre, és hát állandóan ilyen több tíz kilós csomagokkal, papírokkal utaztunk Prágába meg vissza, meg az egyik

Szlovákiai képviselők találkozója Habsburg Ottóval Strasbourgban – Ernest Valko, Gémesi Károly, Habsburg Ottó, Sándor Eleonóra és A. Nagy László (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

szállodából a másikba. Ilyen szempontból rettenetes volt, és még a rendes választási időszakban is sokáig. Utána bérelt a parlament egy nem kevésbé rettenetes munkásszállót, de ott legalább volt az embernek egy ágya meg egy íróasztala, tudta, hogy ha hazamegy, akkor még oda vissza tud menni, és ott tudja hagyni a papírjait. Ilyen szempontból szörnyű volt. De ezt még a régi parlamentre méretezték, amikor nyilván a képviselőknek különösebben sok papírmunkájuk nem volt, meg nem is tartózkodtak különösebben sokat Prágában. Úgyhogy igen rettenetes és kimerítő volt. És hát akkor kezdődött a választási kampány, amikor az ember a hétvégéit és minden idejét nagygyűléseken töltötte. Azt hiszem, ha egyszer megjavul a memóriám, és visszaemlékezéseket kezdek írni, akkor az nagyon sok oldalt fog kitölteni, hogy a szegény anyósom hányszor aludt nálunk a gyerekekkel és mennyit segített.

– 1990. február 23–24-én volt az FMK első közgyűlése, és ott elfogadtatok egy programot és egy alapszabályt.

– Ez már a komáromi?

– Igen, ez már az. Ez egy újabb lépés volt afelé, hogy az FMK valamiképpen elhatárolódjon más áramlatoktól. Ennek a részletei érdekelnének. Főleg az, hogy ti ott voltatok Prágában Duray Miklóssal és Popély Gyulával. Biztos volt alkalmatok arra, hogy beszélgetsetek, tisztázzatok kérdéseket, mégis ennek ellenére megindult ez a folyamat. Ezt hogyan élted meg?

– Amennyire vissza tudok emlékezni, ez nem ejtett különösebben kétségbe. Az előbb úgy fogalmaztál, hogy megtörtént az FMK elhatárolódása. Ez nem így van! Az FMK azt tette, amit elkezdett. Egyszerűen jöttek a hírek, visszajelzések vidékről, az ország különböző pontjairól, hogy hát itt vannak azok az emberek, akik mit tudom én, decemberben, amikor még minden változóban volt és tisztázatlan volt, akkor aláírták a mi programnyilatkozatunkat, ami szép volt, meg hát benne volt a demokrácia, többpártrendszer, meg ilyenek, amit miért ne írt volna alá bárki is, és ezek az emberek állnak át az Együttéléshez. Nem történt nagy dolog, megkezdődött a gyakorlati politizálás, és akkor sokan, egyre többen, úgy gondolták, hogy ők nem így képzelik. Akkor ezek az emberek leváltak, és keresték a maguk helyét. Ez nem volt egy olyan dolog, amit bármelyikünk is tragédiaként fogott volna fel. Azt hiszem, hogy azzal már a kezdetektől tisztában voltunk, hogy ez így fog alakulni, és hát nagyjából így kellett alakulnia. Az egy más kérdés, hogy az akkori feszült légkörben ezek a hangulati feszültségek rávetődtek a személyes kapcsolatokra is. Akkoriban senki nem volt képes már higgadtan tárgyalni, elképzelhetetlen volt egy olyan helyzet, mostani példával éljek, hogy Čarnogurský leül és higgadtan tárgyal valamilyen vitás kérdésről például a Migašsal. Az a feszült légkör rányomta a bélyegét a személyi kapcsolatokra is. Mindenki tudta, hogy közelednek a választások. Választások előtt egyébként sem alkalmas a légkör arra, hogy politikai ellenfelek higgadtan vitatkozzanak. Ráadásul mindenkinben, bennem is, volt egyfajta bántottság amiatt, hogy ellenséggként kezelnek bennünket, miközben korábban éveken keresztül együtt dolgoztunk, sok mindent kockáztattunk, hitem szerint, ugyanazon célokért. Úgy éreztük, hogy indokolatlanul találkozunk ilyen ellenszennvel. Ami azokat az em-

bereket illeti, akiket néven nevezte, a Popély Gyulával viszonylag korrekt kapcsolat volt, de meg kell, hogy valljam Duray Miklóssal hosszú időn keresztül nem voltam beszélő viszonyban, mert iszonyúan dühített és bántott, hogy számtalan kérdésben nincs igaza. Számos esetben az idő nekem adott igazat, hogy helyesen értékeltem akkor a dolgokat. A másik dolog, ami engem nagyon bántott, ami aztán nyilvánosan is megfogalmazódott, hogy olyan iszonyúan nagyfokú bizalmatlanság élt bennük a szlovák politikusokkal szemben. Az az alapállás, hogy ezek bármit mondanak, nem szabad hinni nekik, és nem szabad bennük bízni, és nekünk mindig is szembe kell állni mindenfajta szlovák reprezentációval, az valami lesújtó volt. Amennyire emlékszem, talán még az Együttélésnek a választási anyagaiban is megfogalmazódott az, hogy ebben az országban egy magyar csak és kizárólag ellenzékben politizálhat. Most megint nem akarok itt érzelmekről beszélni, de végül is ez a tétel ma, amikor már nem beszélhetünk Együttélésről, mert az Együttélés már nem létezik, de mielőtt beolvadt volna a Magyar Koalícióba, ezt a tételt ők is föladták. Én akkor azon aggódtam, hogy ha eleve ilyen nagyfokú bizalmatlansággal közelítünk a szlovák politikához és politikusokhoz, akkor ez vissza fog ütni, és azt hiszem, hogy bizonyos mértékig tényleg vissza is ütött. Hivatkozhatunk ma is a saját véleményünk alátámasztására, hogy hát voltak azok a nagy nacionalista tüntetések 90–91-ben a nyelvtörvény idején, de ugyanakkor azt a kérdést is fel kell tenni, hogy ha a magyar politikai reprezentációnak a nagy része, s akkoriban az Együttélés tényleg nagyon erős volt, nem közelít eleve bizalmatlansággal mondjuk a VPN-hez vagy a KDH-hoz, akkor ezek a szlovák pártok nem tudtak volna-e hatékonyabban fellépni a nacionalistákkal szemben? Mert tagadhatatlan tény, hogy amennyire tudtak, megpróbálták visszaverni ezeket a támadásokat, de defenzívában voltak. Miközben a szlovák nacionalistákkal szemben kellett védekezniük, ezekkel kellett megküzdeniük úgy, hogy emellett a szlovák társadalmat se sértsék, itt voltak velük szemben a magyarok is, ami komoly argumentációt adott a nacionalisták kezébe. Tehát egy kettős nyomás alá kerültek, és azt hiszem, hogy ezt a helyzetet egy higgadtabb és visszafogottabb politizálással el lehetett volna kerülni, és ezzel meg lehetett volna erősíteni az első szlovák kormányt a saját, a szlovák nacionalistáival szemben. De hát ezek ma már csak utólagos értékelések.

– *Mennyire vettél te részt a választási kampányban 1990-ben?*

– Hát meglehetősen intenzíven, miután képviselőjelölt voltam. De még talán annyit, ha érdemes említést tenni arról, hogy részt vettem néhány megbeszélésen, ahol összeállt a VPN–FMK képviselőjelöltjeinek a listája. Azt el kell mondom, hogy a VPN rendkívül korrekt volt a lista összeállításakor, nem emlékszem olyan harcokra a képviselőhelyekért, amilyenek manapság zajlanak a pártokon belül. Tehát azok a helyek, amiket mi a listán kaptunk, amennyire emlékszem, maximálisan korrekt megegyezés eredménye volt, és mind a két fél elégedett volt ezzel. Én elég előkelő helyen szerepeltem a listán, most már nem tudom pontosan, ötödikként vagy hányadikként, de biztos befutó helyem volt. De azzal mi tisztában voltunk, hogy ha azt akarjuk, hogy az FMK-nak súlya legyen, akkor ezek mögé a jelöltek mögé szavazatok is kellenek. Nem egy ajándéknak tekintendő a dolog. Én is rengeteg kampánygyűlésen voltam, de az én emlékezetemben ezek teljesen összefolynak a téli nagygyűlésekkel. Még ma is előfordul,

hogy valami más ügyben valamelyik faluban járok, és az emberek emlékeznek rám, de ők sem tudják, hogy ez választási gyűlés volt-e vagy még a forradalmi időszak nagygyűléseinek az egyike, és én magam sem emlékszem már erre. Hát nem volt ez egy könnyű helyzet, választási stratégiát fölállítani, mert a versenytárs akkor már az MKDM–Együttélés koalíció volt. Amennyire emlékszem, ők azal a stratégiával csinálták a saját kampányukat, hogy az FMK-ra fölösleges a szavazatokat vesztegetni, mert az FMK úgyis bekerül a parlamentbe. Tehát azokra nem kell szavazni. Bennünk pedig az a stratégiai elképzelés élt, hogy ha lesznek képviselőink a parlamentben, nem mindegy, hogy az új kormányalakításkor mekkora lesz a súlyunk, és ez a súly a szavazatoktól függött. Az MKDM–Együttélés stratégiája ilyen szempontból hatékony volt, tényleg meggyőzték az embereket arról, hogy rájuk kell szavazni. Biztosan sokan fognak ezekben a visszaemlékezésekben arról beszélni, mert ez így volt, hogy hát ezek a meggyőzési módszerek akkoriban nem voltak igazán korrektek, meg olyan szempontból is más volt a helyzet 90-ben és még 92-ben is talán, később már nem, hogy akkoriban sokkal nagyobb súlya volt a magyar tömegtájékoztatásnak a kampányban, mint manapság.

– *Most a budapestire gondolsz?*

– Igen, a magyarországi tévének, rádiónak, azon keresztül zajlott Dél-Szlovákiában a médiakampány. Hát a mostani választásokhoz képest, amikor azt hiszem, hogy a dél-szlovákiai magyarok döntő többsége is arra figyelt, hogy mit mond a Markíza, akkoriban ez egy teljesen más helyzet volt. Nemcsak azért, mert nem volt Markíza, hanem mert a 80-as évek közepétől mindenki tudta, hogy a magyar televíziót érdemes nézni, mert van mit nézni, és ezt a rendszerváltás után is így gondolták. Akkor az MKDM–Együttélés választási kampánya elsősorban a magyar televízióban és a rádióban zajlott, és nagyon hatékonyan.

– *Ezt akartam kérdezni, május 30-án állásfoglalást adtatok ki azzal kapcsolatban, hogy a magyar televízióban, sajtóban támadások érik az FMK-t, voltak álhírek, hogy az FMK egyesült az Együttéléssel.*

– Igen, ez a Fuksz Sanyi-féle ügy.

– *Azután pedig közvetlenül a választások előtt elhangzott a magyar televízióban és rádióban olyan állítás, hogy az FMK helyi csoportja az Együttélést támogatja. Mit tudsz ezeknek a háttéréről?*

– Hát ez viszonylag gyorsan kiderült. Ez annak a káosznak a következménye volt, ami abból adódott, hogy nem voltak még egészen letisztázott pártstruktúrák. Tehát, hogy mit tudom én, Kelet-Szlovákiában ez a Fuksz Sándor nevű ember, valamikor decemberben szintén aláírta az FMK elvi nyilatkozatát, mint többezer más ember, és közben együttéléses lett, amit szintén többezer más ember is megtett, csak ő ezt azzal kapcsolta össze, hogy a magyar rádió itteni tudósítójával közölte, hogy ők mint az FMK helyi csoportja az Együttéléshez csatlakoznak és az Együttélést támogatják. Hát, mit mondjak, nem volt egy korrekt eljárás.

– *Ebből aztán következett ...*

– Akkor a Forró Evelyn volt a rádió tudósítója Prágában, és hát az Evelyn, lehet, hogy már megváltozott azóta, de valamilyen okból nem szeretett minket, de nem is az a lényeg, hogy ki szeretett minket, vagy ki nem, ez egy mellékes dolog. Ami nem mellékes, az az, hogy a magyarországi politika vagy közvélemény az egyáltalán nem értette az itteni helyzetet, nem értette, hogy a kisebbségi magyarok között lehetnek véleménykülönbségek, nem tudta feldolgozni ezt a helyzetet. A másik pedig, hogy a magyarországi tömegtájékoztatás akkoriban innen Szlovákiából egyetlen egy ember nevét ismerte, és ez a Duray Miklós volt, és ő volt az egyetlen, akinek volt erkölcsi hitele. Most ez nem kérdés, hogy ezt megérdemelte-e vagy nem, nem erről van szó, hanem arról, hogy a tömegtájékoztatásban működtek ilyen mechanizmusok. Arról rengeteget lehet beszélni, hogyan terjednek a hírek az újságírók belső köreiből, de ez kész tény volt, hogy nem értették ezt a helyzetet, és nem ismertek és nem is akartak mást ismerni, csak a Duray Miklóst. Úgyhogy ehhez igazodott az egész magyarországi tömegtájékoztatás, és ebből adódtak ezek az elszomorító helyzetek, meg hát ott volt a magyar televízió, rádió és hát tele voltak ezekkel a sötét figurákkal, mint a Sugár András, meg hasonló emberek, akik azon dolgoztak, hogy a kommunizmusból átmentésük magukat az új rendszerbe. Ahogy nálunk, úgy ott is erre a legmegfelelőbb eszköz a nemzeti retorika volt. Szóval, sok ilyen tényező közrejátszott abban, hogy miért gyűlölt minket a magyarországi tömegtájékoztatás.

– *Ennek ellenére a választások lezajlottak, és meg is nyertétek őket.*

– Hát enyhe túlzás azt állítani, hogy megnyertük, mindenképpen hatalmas csalódás volt. A VPN-nek is csalódás volt a közös lista szempontjából, és hát nekünk is. Akkor ugye már a VPN-t is megrázták olyan belső konfliktusok, mint a Budaj-ügy, az átvilágítás és hasonló. Már a választások előtt közvetlenül is nagyon rossz hangulat volt. Nem is bízott igazán senki abban, hogy egy nagy átütő győzelem lesz, és általában hiányzott ez a belső meggyőződés, a belső hit abban, hogy az ember győzni tud. Hát persze, első lett, kormányt alakíthatott, meg minden..., de elég nagy volt a csalódás.

– *Milyen volt az új parlament?*

– Arra is szívesen emlékszem vissza, már csak azért is, mert akkor nagyon jóleső érzés volt Prágában lenni. Szlovákia egyre szörnyűbb helyé vált, és a szlovák parlament is egyre szörnyűsebbé vált. Hát akkor a szlovák parlamentben már ott ült a Szlovák Nemzeti Párt. A választási időszaknak a fele sem telt le, amikor megkezdődött a VPN-nek a felbomlása, és megkezdődtek a nagy nacionalista tömegtüntetések, éhségsztrájkok, meg minden, amik mondjuk az én számomra Prágából nézve elképesztők voltak. Ráadásul a Polgári Fórum felbomlása is megkezdődött, de az a szellemi szint, amelyik a Szövetségi Gyűlésben volt, az egyszerűen összehasonlíthatatlan volt azzal, ami itt a szlovák parlamentben zajlott. Mondom, annak ellenére, hogy ott is akkor zajlott az ODS megalakulása, ott is mindenfajta zűrök voltak, de ott olyan emberek ültek a parlamentben, akik külön-külön is személyiségek voltak, műveltek voltak, értelme-

sek, tudták mi az, hogy parlament, tudták mi az, hogy parlamenti felszólalás. Itt a szlovák parlamentben a viták azok egyre alacsonyabb és alacsonyabb színvonalra süllyedtek, az elnökválasztási időszakban elérték azt a legalsó szintet, ahova egy parlament még süllyedhet. A Szövetségi Gyűlésben akkor is ott ültek ilyenek, mint a Slota, Šesták meg hasonló figurák, akiknek nem volt esélyük arra, hogy ott képviselőként nevet szerezzenek, mert köznevetség tárgyai voltak, akikkel az ember nem is állt le vitatkozni, mert méltatlanok voltak arra, szóval, nem ütötték meg azt a színvonalat, ami ott akkor abban a parlamentben volt. Olyan parlament volt, amelyik megérdemelte azt a nevet. Már nagyon sok gond volt a Havel kezdeményezéseivel, tehát az ország szétválásával, a népszavazás körüli cirkusszal, sok egyébvel, de ennek ellenére nincsenek kellemetlen emlékeim erről, azért, mert nagyon színvonalas viták zajlottak.

– Júliusban, tehát kb. egy hónappal a választások után volt az FMK-nak a negyedik közgyűlése, és itt foglalkoztatok a választások eredményeivel. Ez a csalódás, amiről beszéltél és a lusztrációkkal kapcsolatos botrányok, hogyan csapódtak le az FMK belső életében?

Tüntetés a Palach-évforduló alkalmából a prágai Vencel téren
1989 januárjában (Fotó: Gyökeres György)

– Hol volt ez a negyedik? Pozsonyban?

– Pozsonyban.

– Be kell, hogy valljam, nem igazán emlékszem. Ahogy az idő múlt, mi, akik akkor Prágában voltunk, Gémesi Karcsi, Oszkár, Szöllösi Ica, később a Mészáros Lajos, mert ő már később jött, mi természetesen részt vettünk a belső pártéletben, olyan értelemben, hogy ott voltunk az elnökségi üléseken, közgyűléseken mi egyébként, de annyira keveset voltunk itthon és annyira az ottani belső parlamenti munka foglalkoztatott, a törvényjavaslatok, a viták, hogy nem tudom, a többiek hogyan, de én nem emlékszem a részletekre. Akkor már a Nagy Laci volt az FMK elnöke, és ő itt volt Pozsonyban, azzal volt elfoglalva, ami a pozsonyi parlamentben történik, és azok a mi számunkra piszlicsáré ügyeknek tűntek, kivéve az olyan nagy horderejű dolgokat, mint a nyelvtörvény. Az igazi fontos kérdések akkor még mindig Prágában dőltek el, azok is, amik mondjuk engem igazán érdekeltek, tehát a külpolitika, a védelmi politika, ezek voltak a fontos dolgok. A pozsonyi politikai élet az olyan dolgokról szólt, amik számunkra Prágából nézve érdektelennek tűntek. Mint utóbb kiderült, ez egy nagyon igazságtalan megközelítés volt, mert nagyon is nagy jelentősége volt mindannak, ami a pozsonyi parlamentben történt, de akkor mi annyira más világban éltünk ott Prágában, hogy nem érzékeltük igazán a pozsonyi politikai életnek a jelentőségét. A párt életére is egy kicsit úgy kívülről néztem.

– 1991 áprilisában téged az Európa Parlament csehszlovákiai küldöttségébe választottak.

– Ez formális is volt, meg nem is, mert akkoriban még csak a kapcsolatfelvétel történt meg az Európa Parlamenttel. Én egy útra emlékszem, amikor a küldöttséggel Strasbourgban voltam, ha jól emlékszem, ez nagyjából csak abból állt, hogy bemutatkoztunk a frakcióknak. De nagyon hasznos volt számomra, mert akkor találkoztam azzal, hogy milyen is a koordináció európai szinten, hogyan kell koordinálni a külpolitikát, az ilyen jellegű parlamenti küldöttség útja előtt a tárgyalási témákat és a megfelelő háttéranyagokat hogyan készíti elő a külügy. Korábban fogalmam nem volt, hogy hogyan is kell a gyakorlatban a külpolitikát csinálni, hogy készülnek ezek a háttéranyagok, de ez mondom, hogy csak ilyen bemutató jellegű látogatás volt Strasbourgban. A bizottsági munkákban akkor még nem vettünk részt.

– Apropó, te melyik bizottságban dolgoztál a csehszlovák parlamentben?

– A védelmi és biztonsági bizottságban.

– Még egy dolog nagyon érdekel, ami 1991. szeptember 13-án történt.

– Mi történt akkor?

– A Csemadok székházban itt Pozsonyban találkoztak a magyar politikai képviselők, az Együttélés hívta össze. Azzal a céllal, hogy kialakítsanak valamiféle

csúcscszzervet, ami koordinálná a magyar képviselők munkáját a törvényhozában. A kiadott nyilatkozatban az áll, hogy „Az FMK határozottan kiállt a szövetségi állam mellett.”

– Ja, igen, hogyan, emlékszem.

– Két sorral lejjebb: „Az Együttélés képviselői első ízben adtak nyilvánosan hangot annak, hogy támogatni fogják az önálló szlovák államot.”

– Igen.

– Az Együttélés elnöke ezt nem említi, hogy ilyen történt volna, a sajtótájékoztató pedig abszolút semmitmondó. Mi történt ezen a találkozón?

– Igen, már emlékszem. Akkor már nagyban zajlottak a viták a föderáció létéről, és az akkori sajtóforrásokból nem lehetett tájékozódni, mert ez ilyen belső megbeszélés volt, aminek a részletei, most már nem tudom, hogy kinek a kérésére, de nem kaptak nyilvánosságot, nyilván azért sem, mert ott nem született megegyezés. Én is úgy emlékszem, hogy az Együttélés akkor, Dobos volt ott, Dobos László, Duray Miklós, nem tudom, erre a két emberre emlékszem, de főleg a Dobosra, mert ő volt ott akkor az egyik hangadó. Ők akkor tényleg megfogalmazták vagy próbálták megfogalmazni, hogy milyen legyen a magyar kisebbség viszonya a szövetségi államhoz. Most ez egy olyan vita volt, ahol megint a maga tisztaságában mutatkozott meg az az eltérő politikai megközelítési mód, amiről ennek a beszélgetésnek a során már szót ejtettünk. Nem tudok visszaemlékezni konkrét megfogalmazásokra, de a vitának a lényege az volt, hogy az FMK úgy fogta fel ezt az egész vitát, hogy mi is a csehszlovákiai politikai életnek a részei vagyunk, és ahogy egyéb politikai kérdéseket, úgy a szövetségi állam fönnállásának a kérdését se közelíthetjük meg kizárólag kisebbségi szemszögből. Ha nem tévedek, az volt az Együttélés alapállása, hogy ha a magyar kisebbség reprezentációja támogatja a szlovák önállóságot, akkor ennek bekövetkeztekor egy jobb tárgyalási pozícióba kerül, illetve ott volt még az a gondolat is, hogy Szlovákiában a magyaroknak a számarányukból következően sokkal nagyobb lenne a súlyuk, mint amekkora Csehszlovákiában volt. Tehát egy 5 milliós Szlovákiában sokkal nagyobb lenne a súlya a magyarságnak, mint a 15 milliós Csehszlovákiában. Ez a fajta megközelítés a mi számunkra teljesen idegen volt, mert abszolút hiányzott belőle annak a mérlegelése, hogy az önálló Szlovákia mellett akkor teljesen egyértelműen olyan erők álltak ki, amelyekkel mi nem akartunk semmiféle közösséget vállalni, és amelyek semmiféle garanciát nem nyújtottak arra, hogy ha ez az önállósulás bekövetkezik, akkor ez egy demokratikus ország lesz. Az a megfontolás is idegen volt számunkra, hogy kisebbségként, és ne politikai pártként kezeljük a kérdést. Nem tudtuk azt elképzelni, hogy a föderáció körül zajló vitából kivonuljunk, és azt mondjuk, hogy mi vagyunk a magyar kisebbség, ez a szlovákok és a csehek ügye, döntsék el ők, és mi majd a kialakult helyzetben próbáljuk megtalálni a helyünket, és erősíteni a pozícióinkat. Tehát mi végig abban gondolkodtunk, egyenrangú részei akarunk lenni és vagyunk a politikai életnek, ezért nem vagyunk hajlandók Csehszlovákia kérdését sem úgy kezelni, mint a csehek és a szlovákok ügyét. Azt hiszem,

Duray Miklós is megfogalmazta azt, hogy ez a két nemzetnek az ügye, amibe nekünk nem kellene beleszólni. Mi akkor úgy gondoltuk, ahogy most a Magyar Kolláció vezetése egyébként, hogy ami a szlovákiai politikát illeti, abban nem lehet olyan ügy, amire azt mondhatjuk, hogy az csak a szlovákok ügye, és ezért semmi közünk hozzá. Azt mondtuk, hogy nekünk igenis van véleményünk erről a kérdésről, és bele akarunk szólni ennek a kérdésnek a megoldásába, és a választók is, tehát az egész kisebbség is akkor viselkedik igazán egyenrangúan, hogyha nem vonja ki magát ezekből a vitákból, mert igenis minket is érint, és a mi ügyünk is, mert kihatással lesz ránk is. Miután mi arra az elhatározásra jutottunk, hogy federációról szóló nem akarjuk kivonni magunkat, ellenkezőleg bele akarunk szólni ennek a kérdésnek az eldöntésébe, már egyértelműen következett az, hogy nem állhatunk azon politikai erők mellé, amelyek az önálló Szlovákiát kívánják. Ezek a politikai erők olyanok voltak, mint a Matica slovenská meg a Szlovák Nemzeti Párt, meg ennél is nacionalistább kis mozgalmak és pártok. Hát nem tudom, hogy mennyire érthető, amit elmondtam, de mondom, a másik oldalon az Együttélés, vagy legalábbis az Együttélésnek egy része azt mondta, hogy ezt a cseheknek és a szlovákoknak maguk között kell eldönteniük, a magyar politikai reprezentációnak az a dolga, hogy akár így, akár úgy dől el a kérdés, neki csak a saját pozíciójával kell törődnie, illetve nem is lenne baj az, hogyha a szlovák önállósulás bekövetkezne, mert akkor a magyar kisebbségnek nagyobb súlya lenne egy ilyen helyzetben. Ez akkor nem szlovákiai specialitás volt, mert amikor megkezdődött Jugoszlávia felbomlása, ugyanezek a gondolatok megfogalmazódtak a Vajdaságban és Horvátországban is. Volt e mögött egy olyan remény, hogy ebben a zavaros helyzetben újra lehet tárgyalni a kisebbségnek a helyzetét, de hát ma már kimondhatjuk, hogy ez egy illúzió volt. Mert mondjuk Kanadában meg lehetett tenni, hogy a quebeci önállósulás többek között azért nem következhetett be, mert ott belátta az ország vezetése, hogy akkor újra kellene tárgyalni a quebeci indiánok jogait is, akik nem voltak az önállósulás hívei. Itt Közép-Európában ez egy illúzió volt, hogy akkor, amikor a szlovák politikai reprezentáció Szlovákia önállósodásának eufóriáját éli azon pártok részvételével, amelyekkel zajlott az, a szlovákiai magyar kisebbség politikai reprezentációjával leülnek majd tárgyalni a magyar kisebb jobb pozíciójáról. Ma már világos, hogy ennek is az ellenkezője történt.

– 1992. január 21-én volt Dunaszerdahelyen a nyolcadik közgyűlés, ahol az FMK átalakult Magyar Polgári Párttá. Mit jelentett ez számodra?

– Nekem fixa ideám volt már nagyon régóta, hogy párttá kell alakulni, úgyhogy én ezt nagyon is szorgalmaztam, több vitaanyagot is írtam akkoriban erről. Már 1989. november 18-adika előtt megszállottja voltam annak a gondolatnak, hogy rendezni kell itt a politikai életet, és ennek része az is, hogy ha többpártrendszer lesz rendes politikai pártok jöjjenek létre.

– Ott Vágsellyén...

– Igen. Már említettem, hogy akkor november 18-án tartottam egy kis előadást arról, hogy politikai többpártrendszer kell, és én végig, egészen addig, míg az FMK párttá nem alakult – annak ellenére, hogy beláttam a Polgári Fórum, a VPN

meg hasonló nagy mozgalmaknak az akkori szükségességét –, a belső vitákban mindig is azt az álláspontot képviseltem, hogy párttá kell alakulni. Csak párton belül lehet kialakítani egy normális döntéshozó mechanizmust, ahol tisztázott a felelősség, ahol nem *ad hoc* vezetések vannak, *ad hoc* tagok, hanem mindenki számára világos, hogyan tudja befolyásolni a döntéseket, hogyan tud előbbre lépni ebben a struktúrában. Úgyhogy a párttá alakulás számomra egy szuper élmény volt. Úgy éreztem, sikerült elérnem azt, amit akartam, és aztán ki is voltam a politikából.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

Kiállítás Érsekújvárott a régi rendszer relikviáiból 1990-ben (Fotó: Berta András)

23

SIDÓ ZOLTÁN

SIDÓ ZOLTÁN

1939. április 11., Komárom. Tanár, politikus, kultúra-szervező. Az érsekújvári magyar gimnáziumban érettségizett (1957), a nyitrai Pedagógiai Intézetben magyar-szlovák-képzőművészeti nevelés szakon tanári oklevelet szerzett (1963), majd Udvardon és az érsekújvári közgazdasági középiskolában tanított. 1981–1991 között a Csemadok KB (OV) elnöke, 1991–1993-ban főtktára, 1994–2007 között a komáromi Városi Egyetem igazgatója volt. 1982–1990 között prágai parlamenti képviselő volt.

– Honnan származol, hol születtél, milyen családban?

– Apám, Sidó József, pozsonyi származású, Hanza alkalmazott volt, és amikor a Hanza megvásárolta Komáromban a Spitzer-nyomdát, ő lett ennek a nyomdának az igazgatója. Anyám, Kvasznovszky Mária, Szentistvánpusztán született Kürt mellett. A pozsonyi orsolyáknál tanítói oklevelet szerzett, s mint tanítónő ismerkedett meg apámmal Kürtön, aki előadásokat tartott az akkori szövetkezeti mozgalmakról. Ez 1937-ben, 38-ban volt. 38-ban összeházasodtak, úgyhogy aztán én is és húgom, Ági itt születtünk Komáromban.

– Az édesanyád milyen családból származott?

– Anyám apja, Kvasznovszky Károly, uradalmi gépész volt. Tíz gyereke született, s ebből anyám volt a legidősebb, öccse Prágában érettségizett a kereskedelmi akadémián.

– Nem ment rosszul a családnak...

– Nem. Hiszen, ha jól tudom, de nem vagyok benne biztos, mint uradalmi gépésmester, vagy főgépész, a tíz gyerek mellett, akik mind szakmát kaptak, 36

hektárnyi termőföldet vásárolt Kürtön, kaszálót, erdőrészt, szőlőt telepített, dupla háztelket vett, háromszobás, kétkonyhás, istálló, műhelyes csodaházat épített a faluban, ahová talán olyan 50 éves korában eljött gazdálkodni. Szentistvánpuszta Kürtől egy kőhajításnyira van, olyan öt kilométernyire.

– *Akkor menjünk, lépünk egyet a gyerekkorodig, vagy a gyerekkorodhoz. Hol telt, és hogyan?*

– Hát itt vissza kellene kanyarodnom kicsit apámhoz, mert a család ettől függött. Apám, ahogy mondtam, 38-ban a Hanza Nyomda, Unió Nyomda igazgatója lett, és mi itt születtünk. Itt éltünk Komáromban. A Hanza nagyon jól fizetett, mert anyám, ahogy férjhez ment, abbahagyta a tanítást, és két alkalmazottja volt a családnak. Velünk Czafik Lenke, 17-18 éves leányzó foglalkozott, vele sétáltunk itt az Anglia parkban, a Duna-parton, s ezen kívül még ott élt velünk Teri néni, egy kürti özvegyasszony, ő főzött. Ma furcsa, hogy anyám nem is tanított, gyerekekkel se sétált, nem is főzött, lehet, hogy nem is vásárolt be, nem tudom. Mindenesre jól és szépen éltünk. (...) A háború után változott a helyzet. Egy délután nem jött haza az apám. S aztán estefelé megjelent három nyomdász, az egyiket Riszdorfernek hívták, és csak annyit mondtak, hogy a Sidó urat elvitték a járásbírószágra.

– *Mikor volt ez?*

– 1945 őszén talán. Elvitték, és vizsgálati fogságba került. Az eredeti vád olyan volt, hogy ha azt rábizonyítják, akkor talán életfogytiglant, vagy talán halálbüntetést kap. Két vád volt ellene. Az egyik, hogy valahol Břeclav környékén fölrobantott egy alagutat. Szabotázsakció az első köztársaság idején. Apám életében nem járt ott. A másik vád, ez közel járt az igazsághoz, de így nem igaz, ahogy vádolták. Tudni kell, hogy háború esetén a nyomdákat hadiüzemmé nyilvánították. Ennek az alkalmazottak számára az az előnye volt, hogy nem vitték be őket katonának. A hátránya később az volt, hogy állami megrendelésre nyomtak többek között röpiratokat is, ahogy a megrendelés szólt. Persze a vádban valahogy úgy állították be, hogy apám kezdeményezésének eredményeként jelentek meg ezek a magyar nyelvű röpiratok. Nem hinném. Mindenesre hazatérését vádjával vizsgálati fogságba került. No most, ismét Riszdorfer úr és a komáromi nyomdászok segítettek rajta, ugyanis, ezt apám elbeszéléséből tudom, eljöttek a tárgyalásra a nyomdászok, munkaidőben. És jegyzőkönyvezték az ő vallomásukat is. S ebből egy egész más dolog tudódott ki, hogy apám a zsidóüldözés idején az egyik nyomdászt, zsidó embert, a raktárban bűjtatott, és még egy személyt, akit nem tudom, mi miatt üldöztek. S ami meglepő, több mint fél évig ő hordta le nekik az élelmet, és ami ott fölöslegessé vált, azt ő hordta ki... No most, lehet, hogy ez is segített abban, hogy ejtették a vádat. De ha már valaki több mint fél évet vizsgálati fogságban eltölt, az mégiscsak sáros, így került az apám 46-ban munkatáborba. 48 őszén kiengedték, s ő akkor a Hitelszövetkezet akkori cégénél, a NUPOD cégnél, Eperjesen kapott a könyvelésben alkalmazást, úgyhogy havonta járt haza. Ezért mondom, ha a gyerekkoromról kérdezel, ezt el kell mondani, hogy egy darabig nem volt apám. (...) 1949-ben, amikor a szlovák iskolák magyar tagozatait engedélyezte a csehszlovák kormány,

mi Kürtön laktunk, de Kürtön 49 szeptemberében még nem jött létre a tagozat. Ha ismered ezt a történetet, hogy a törvény kimondta, hogy csak a nem teljes szervezettségű, értsd alatta kis település szlovák iskoláin engedélyezték a magyar tagozatot, ha 30 szülő írásban adja a csendőrség előtt, hogy a gyereke oda járhat. Az akkori Érsekújvári járásban egyedül Andódon alakult iskola, nagy településeken nem alakulhatott. Így csak 1950-ben alakult magyar iskola Kürtön.

– *Addig szlovákba jártál?*

– Mint mindenki más. Két lehetőség volt. Ignorálni a szlovák iskolát, nagyon sokan nem jártak elsőbe, másodikba. Aztán egyből jöttek harmadikba, ha kaptak engedélyt. (...)

– *Térjünk át a középiskolához, a gimnáziumi éveidhez. Milyen volt akkoriban Érsekújvár? Milyen város volt?*

– Szétbombázott... Újvár parasztváros volt, de a szőnyegbombázás ezt nem vette figyelembe. A város több mint egyharmadát a földdel tette egyenlővé, így aztán, mert kérdésesre azt mondtam, hogy lebombázott város, bombatölcsérek szanaszerte a városban, a vasútállomás provizóriumban működött, az utakat megrongálták. A másik dolog: nagyon sok embert kitelepítettek Magyarországra, Tótkomlós és Békéscsaba környékére, nagyon sokat elvittek Csehszországba, a Szudéta-vidékre, s helyébe nagyon sokan jöttek azután az első iparosítás idején, az 50-es évek elején. Hát a hivatalnokok Nyitráról jöttek, Nyitra akkor kerületi székhely volt. Nyitráról, Nagysurányból, Komjátról, Tótmegyeről jöttek a hivatalnokok családotul. (...) A háború után tehát egy tönkrebombázott porfészek volt Újvár, megcsappant magyar lakossággal. Egy iskolája megmaradt.

– *Általános iskolája is lett?*

– Persze, rögtön. 1950-ben. Sebestyén József, majd Pecho Lajos, majd Bánó Ernő irányításával magyar iskolája lett, magyar gimnáziuma, a közgazdasági középiskolának magyar tagozata volt Újvárban. Diákváros volt azelőtt is, amellet, hogy parasztváros, és a háború utáni években is diákváros maradt. (...)

– *Mai szemmel nézve, hogyha visszatekintesz, milyen tudást kaptatok? Például ez a tudás elég volt-e neked az egyetemi felvételihez?*

– Az akkori követelményrendszernek megfelelt. Az újvári gimnázium semmivel sem volt rosszabb, sőt, (...) a kemény, jó gimnáziumok közé tartozott. Sokan végeztek. Mondjuk osztálytársaim közül, ha most hirtelen csak mondom, Vas Ottó magyar-orsz szakot végzett, Jalec Ede magyar-testnevelés szakot, Valkó Béla azóta már, hacsak nem ment most nyugdíjba, mert az orvosi kar elvégzése után még Budapesten baleseti sebészetet végzett, és a galántai kórházban volt főorvos, most nem tudom, Polák Pista jogi karon végzett. Akkor elég sokan végeztek pedagógusként, vagy az úgynevezett felsőbb pedagógiai iskolán, ez a Duna utcán volt, négy-szemeszteres. Szegi Vilma, Csanda Erzs, Szendi Vilma, és még páran. Elég sokan végeztünk ilyen-olyan-amolyan karon. Rögtön az érettségi után, vagy nem rö-

tön az érettségi után. Volt, akinek különböző kitérői voltak. Vagy úgy, hogy nem vették fel, mint mondjuk Hegedűs Lacit, rögtön nem vették őt fel matematika-fizika szakra az egyetemen. Aztán egy év múlva már fölvezték, el is végezte. Vagy a Karasz gyerekek aztán műszaki egyetemen végeztek. Elég sokan. (...)

– *Álljunk meg egy pillanatra 56-nál. Ti akkor gimnazisták voltatok,*

– Igen, érettségiző osztály.

– *Hogyan éltétek meg? Hogyan jutott el ide az 56-os magyarországi forradalom híre?*

– Ó, istenem, hát a Kossuth Rádiót hallgatta mindenki. És a szülők hallgatták a Szabad Európa adásait. És a Zsarnokság című vers, vagy a nevek, Nagy Imre, Maléter Pál, már ott bevésődtek. Tehát a rádióadások, Kossuth Rádió, s az egy olyan esemény volt, hogy erről beszéltünk. (...)

– *A pozsonyi gimnáziumban, vagy éppen a pedagógiai gimnáziumban, ha nem tévedek, valamilyenfajta összejöveleteket is tartottak ebben az időben. Tehát tiltakozásképpen aztán az oroszok bevonulása ellen fekete zászlót vagy fekete masnit tűztek a zakójukra.*

– Igen. A PG-sek.

– *Igen. Én erre gondolok, hogy valamilyen ilyenfajta részvétnyilvánítás, szolidaritás nem jelent-e meg nálatok?*

– Nem. És jó, hogy mondod, az osztályfőnökök figyelmeztették, szép szóval, de figyelmeztették a tanulókat, és azt mondták, hogy megszűnhetne az iskola, ha hasonló dolgot csinálnánk, mint, és elmondták pontosan, hogy mit tettek Pozsonyban. Hogy honnan tudtak arról? Mert a sajtó erről nem írt. Tehát kértek, ne tegyünk fekete szalagot, ezt ne tegyük, azt ne tegyük. Tehát tudtuk, hogy Pozsonyban ez volt.

– *Nyilván a pedagógusok, vagy a felnőttek attól tartottak, hogy ha valamilyenfajta szolidaritás-megnyilvánulás lesz, akkor az egy magyarellenességbe fordulhat Csehszlovákiában?*

– Igen. Sőt, ők attól tartottak, föltételezem, hogy a diákokat kicsapják az iskolából, egy-két tanárt is kicsapnak, megszűnik az iskola és hozzácsapják a szlovák gimnáziumhoz, ami aztán később, 1960-ban meg is történt. Akkor veszítette el önállóságát az érsekújvári magyar gimnázium. Így különösebb dokumentálható, látványosabb akcióra nem került sor. (...)

– *Igen, és te 1957-ben leérettségiztél, ugye? És indultál az egyetemre. Hová?*

– Még érettségi előtt indultam. Ugyanis gimnáziumunkba látogatott három katonatiszt, és összehívták az érettségiző fiúkat. Ez valahogy 57 januárjában volt,

a félévi bizonyítvány után. S elmondták, hogy milyen lehetőségek vannak katonai felsőoktatási intézményekben. És még azt is mondták, ez egyfajta próba, hiszen a fölvételi vizsgákra április első hetében kerül sor. Akinek nem sikerül, ő nyugodtan leérettségizhet, és majd beadja a kérvényét civil egyetemre. Én nem is tudom, hogy mi vitt arra engem, most nem tudnám hirtelen megmondani, fene tudja, mi. Otthon is megdöbbenek. Jelentkeztem a katonaeorvosi akadémia-ra, Hradec Královéba. Képzeld el, fölvettek. Én voltam az első magyar, aki fölvételt nyert, így aztán az első magyar is, akit aztán másfél hónap múlva kizártak. A papíron álló szöveget a mai napig tudom: „Mezičasem byly zjištění okolnosti, které jte neuvedl v dotazníku, proto ruším své rozhodnutí o Vašem přijetí. Dr. generál Krčál, náčelník vojenské lékařské akademie Jána evangelisty Purkyně, v Hradci Králové.”

– *S mik voltak ezek a körülmények?*

– Az életrajzomba nem írtam bele, hogy az apám vizsgálati fogságban volt, és munkatáborban. (...) Hát persze, hogy nem írtam bele. Apám föllebbezett, írt a köztársasági elnöknek, akkor Antonín Zápotocký volt a köztársasági elnök. Nem volt fogantatja. S én elmentem, bejelentettem az osztályfőnökömnek, Barát Józsefnek, hogy ez van. Alighogy leérettségiztünk, jött a válasz, hogy kívül tágasabb, s akkor mondta, hogy semmi gond, hisz magyar-orosz szakon lesz pótfelvételi augusztusban. Fölvettek. (...)

– *Pozsonyba?*

– Persze. Orbán Gábor finnugor összehasonlító nyelvtant tanított. Tóth, Mayer, Sas Andor, Turczel Lajos. Csanda Sándor akkor tanársegéd volt, még nem volt adjunktus. Tanársegéd volt akkor a tanszéken. És Turczel Lajos. De aztán engem innen is eltanácsoltak, az indexet leadtam, kész, vége. Megszűnt. Apám megint megföllebbezte, makacs ember volt. Robbanékony és makacs. Nem járt sikerrel. (...) Miután engem két felsőoktatási intézményből eltessékeltek, „káderjavító” intézetre vagy intézményre volt szükségem. Tudsz jobbat, mint Osztrava? (...) Nem töltöttem ki az évet, mert közben ismét fölvettek a főiskolára, s 1963-ban végeztem magyar-szlovák-rajz szakon. (...) Megkaptam a tanári oklevelemet, de augusztus elsején berukkoltam huszonnégy hónapra, úgyhogy a tényleges katonaidőmet töltöttem. (...) Miután 1965-ben leszereltem, Udvardon tanítottam 1968. január végéig. Akkor az történt, hogy az érsekújvári közgazdasági középiskolán nyílt egy új szak, szolgáltatások közgazdaságtana. Magyar osztály és szlovák is. Az általános közgazdaság Surányban volt. 60-ban elvitték oda. Ott volt a szlovák és a magyar tagozat is. S nálunk szolgáltatások gazdaságtana címen nyílt ilyesmi, és ott reklámot is kellett tanítani. Nem volt rajzszakos, aki a magyar és a szlovák tagozaton is oktathatott volna.

– *Neked volt kitalálva.*

– Igen. (...) No így aztán én odakerültem. (...) 65-től a Csemadok érsekújvári alapszervezeti titkára voltam. Majd 69-től elnöke, egészen 1981-ig, amikor Pozsonyban megválasztottak az országos választmány elnökévé.

– Álljunk meg 1968-nál egy pillanatra, amikor fontos politikai események történtek Csehszlovákiában.

– A feleségemmel éppen augusztus 20-án mentünk át Magyarországra.

– Nyaralni?

– Nem. Ő akart valamit venni. Cipőt, lélegzetet, fene tudja. A leányok mindig vesznek valamit. Úgy, hogy egyik nap megyünk, ott alszunk, s másnap jövünk haza. S a Čedokon, tehát az utazási irodán keresztül biztosítottunk egy ilyen vendégszobát, vagy mi a csuda volt ez, ilyen IBUSZ-szobát, ugye. No most, a feleségem döntött ebben, hogy mikor akar menni, mikor nem. Ő úgy döntött, hogy augusztus 20-án megyünk. S augusztus 21-én vissza. Én ragaszkodtam ehhez, mert augusztus 23-án nálunk pótfölvételik lettek volna, pontosabban a szakosító tagozaton, mert olyasmi is volt nálunk a közgazdaságin, gimnáziumi érettségi után két év, s fölvételi vizsgák lettek volna, s nekem ott jelenésem lett volna. 20-án elmentünk, és 21-én nem engedtek haza. Mi vendégszobában voltunk, kinek a rádióját hallgassam? Nem tudtam semmit. Csak kijöttünk reggel és ott körben álltak az emberek és egy kétségbeesett ember cseh nyelven kiabált: „Kdo tady ví česky?” S gondoltam, hogy eltévedt vagy valami baja van, s mondom, hogy „pane, když vám mohu pomoci, mile rád. Toto vyslyšte.” Ezt hallgassa! És a magyar rádió Prágát nem foghatja azon a kis vacakon, Sokol rádión vagy milyen volt. S akkor ordít, hogy miért nem fordít. Most hallom először, hogy mi történt az éjjel, ugye. Hát aztán fordítottam.

– S hol voltatok?

– Budapesten. És mit lehet tenni, a vasútállomáson mondták, a Nyugati pályaudvaron, hogy Csehszlovákiába nem megy vonat. Hát aztán elmentünk a Marival, otthagytam a cseheket, egy IBUSZ-irodába. Hát mi lesz velünk? Ugye a Mari megvette, amit meg akart venni, egy huncut garasunk nem volt. És hát mondom, az első IBUSZ-irodába elmegyek, s megérdeklődöm, hogy hol lehet részletletagadásra lakni, vagy hát nem tudom, mi lesz velünk. És hát aztán kikötöttünk valahol, de az nem iroda volt, hanem az IBUSZ vezérigazgatósága. S ott engem körbefogtak, kérdeztek, röpgyűlést hívott össze a nagyfőnök, s akadt egy alkalmazott, aki azt mondta, hogy én benneteket elviszlek haza. Anyám a Balatonnál van, öcsém államvizsgára készül Pécsen, jogász lett a fiúból. Mint aztán kisült, az ELTE-n, magyar-francia szakon végzett, és az IBUSZ dolgozott. Úgyhogy aztán ott laktunk három napig. Miért három napig? Elvitt magához, a Szent István körúton laktak, föl vitt, s odaadta a kulcsot. Vadidegen embereknek. Hálából vacsorával vártam, azt én főztem neki. Megkérdeztem, hogy egyetlen egy telefonhívást enged-e, és föl hívtam a csehszlovák nagykövetséget. És azt mondták, hogy jöjjen be személyesen. Hát elmentem, rengeteg ember volt. Ott találkoztam Takács Andrással, még egypár emberrel. S ott kijelentették, hogy innen nem mehetünk haza, viszont a magyar külügyminisztérium tájékoztatta a csehszlovák nagykövetséget, hogy a csehszlovák állampolgároknak napi kilencven forint támogatást adnak. Akkor az pénz volt. Így aztán feleségemmel együtt megjelentünk a Vörösmarty téri IBUSZ irodában, beütötték az IBUSZ pecsétet, s beírták, hogy háromszor

kilencven forint, kétszázhetven. Mari is, én is, majd három nap után tényleg hazamehettünk, talán 25-én vagy hogyan, akkor már ment egy vonat. Se útlevélvizsgálat, se vámvizsgálat. Ahányan felültünk, mehettünk. Megállt Párkányban, megállt Újvárbán, ott aztán kiszálltunk, nem tudom, meddig ment az a csodavonat. (...) No most, amikor visszajöttünk, nagy volt a fölfordulás. A Varsói Szerződés parancsnoksága úgy intézte, hogy a magyarok által lakott falvakba, városokba a magyar néphadsereg jöjjön. Jött is. A lakosság ellenszenvvel fogadta, ennek ellenére. Kivéve a Bajcsi Állami Gazdaság igazgatóját, azt tudom, hogy befogatott a fiákerba, földobott egy hordó bort, s kiment közéjük, és azt mondta: „Ha már letapostátok a kukoricámat, ezt igyátok meg!” És otthagya. Matyasovszkynak hívták. Újvárbán viszont majdnem tettlegességre került sor, és aztán leadtak egy sorozatot a nagytemplom irányába. A tetőzetet, tornyot meg is rongálták. Valaki a polgárok közül kitepett tövestül valami virágot – a városháza előtt ilyen dísznövények voltak – és odavágta a dzsipre. De nem az emberek közé lövettek, előbb föl. No most, hát olyat mondok el, amit azelőtt sose, mert akkor engem eltávolítottak volna az iskolából meg az oktatásügyből, azóta meg minek mondjam? De ezt úgyse olvassa senki – vagy hallgatja – elmondom. A város rettentő állapotban, a rendőrség lefegyverezve, csak egyenruhában, de önvédelmi fegyver nélkül,

Tüntetés a nyelvtörvény tárgyalása idején (Fotó: Gyökeres György)

de mindenki a főtéren volt. Csoportokban beszélgettek az emberek, rengeteg plakát jelent meg akkor, falakra föliratok, utakra föliratok kerültek, és odajött hozzám Borka Gyula. Ő akkor a járási nemzeti bizottság kulturális osztályának az előadója volt. Szlovákul úgy mondták, inšpektor kultúry. Jelenleg az újvári magyar iskolában tanít, matematika-fizika szakos. S mondja, hogy készíthetnénk valamilyen plakátokat, ő szerzett két fémlapot. Kettőt készítettem. Az egyiket, hogy értsék, Zachvatcsiki damoj fölirattal, Betolakodók haza. Hát egy orosz katonát, aki berepül, mert egy láb, amire azbukával ČSSR volt írva, a láb ülepen rúgta, ő repült, és a kezén ugye több óra, ahogy ezt ismertük, ábrázata nem éppen bizalomgerjesztő. Ebből több száz készült, majd Dubček védelmében lerajzoltam Dubčeket magyarul és szlovákul, odaírtam így fölfelé, a mi Dubčekünk – náš Dubček. Ebből is több száz készült, s Borka Gyula a járási nemzeti bizottság autójával hordta ezt a járásban és ragasztgatta. Újvárbán is nagyon sok helyen ki ragasztották. Ez megtörtént, meg egyéb dolgok is. Majd az történt, ami történt, ugye az úgynevezett konszolidáció. Tudni kell Borka Gyuláról, hogy ő szímőí származású. Az első köztársaságban két faluról tudom, hogy Kis Moszkvának nevezték. Az egyik Muzsla, a másik pedig Szímő, ahol már 1921-ben, vagy 22-ben megalakult a kommunista párt. A szímőiek közül többen a járási pártbizottságon dolgoztak, ilyen-olyan-amolyan kisebb beosztásban. Szlovákul nem tudtak, viszont múltjuk volt, ezt honorálta az új hatalom. És Gyula oda is vitt ezekből a plakátokból, tehát a falujába. Hát ott fölismerték, persze. Rögtön, ahogy beindult a konszolidáció, őt behívták és menesztették. S akkor azt mondták, hogy esetleg, ha nem is oktathat, de valami internátusban, diákotthonban nevelői állást kaphat, ha megmondja, hogy ki rajzolta ezeket a plakátokat. Ezt a két plakátot, egyik kék, másik piros színű volt. Gyula, itt köszönöm meg neked, mert nem nagyon köszöntem meg. Nem is igényli. De azért itt is megköszönöm neked. Nem szólt, nem mondta. Így aztán Gyulát menesztették nemcsak a járási nemzeti bizottságról, hanem eltanácsolták az oktatásügyből is. (...)

– *A Csemadokban ebben az időszakban, 68-ban, 69-ben komoly dolgok történtek...*

– Országos viszonylatban elsősorban, helyi szinten már kevésbé. Én mikor ezt az Ötven év szolgálat című könyvet összeállítottam, kerestem a 68-as jegyzőkönyveket. No most a Csemadokban, mint másutt is, a jegyzőkönyvek nem pro domo készültek a járási, illetve az országos vezetés számára. Ami ott zajlott, az nem minden esetben került lejegyzésre, és a jegyzőkönyvekből jóformán semmi nem köszön vissza ebből az időből. Helyi szervezeti szinten így nem követhető nyomon az, ami történt. Viszont tudjuk, hogy a Csemadok akkori vezetése, itt gondolok a Lőrincz Gyula leváltása utáni időszakra, ugyan Dobos László akkor már tárca nélküli miniszter volt, ő kevésbé, de Szabó Rezső, mikor később ő lett a reformparlament alelnöke, akkor már ő sem, de addig nagyobb szervezetekbe rendszeresen eljár. Az érsekújvári volt az ország legnagyobb szervezete, így eljött. Szerdahelyre, Komáromba, Galántára, Érsekújvárba és egész keletig. Előadásokat tartott, beszélt velük. A járási titkárságok, azok különbözőképpen foglaltak állást. Legtöbb esetben úgy, hogy nem foglaltak állást. Végezték a napi teendőket, nem tudták mi lesz, mi nem lesz. Csak az érsekújvári szervezetről tudok beszélni. A szervezet 68-ban, 69-ben, 70-ben, mert ezek azok az évek, tehát a szervezet tevékenységében

továbbra is folytatta azt, amit azelőtt végzett: társastánc, néptánc, színjátszó-csoport, képzőművészetet kedvelők klubjának rendszeres kiállításai. Ebben tulajdonképpen nem volt különbség, az aktivitás maradt. Esetleg mondjuk az, hogy az eszt-rádműsornak kicsit furcsa címe volt 1970-ben, Ezt is túléljük, s inkább a konferanszié szövegben lehetett valamit jelzés szintjén adni. A közönség vette a lapot, telt ház előtt többször előadtuk, taps volt, de azért csináltunk mást is. 68-ban, ebben az időben nemcsak nálunk, hanem Losoncon és Rimaszombatban is, sőt, Gál Sándor jóvoltából már Szencen is, a város meghatározó személyisége nevéről elnevezett kulturális és irodalmi napok indultak. Érsekújvárott a Czuczor Gergely Napok. Akkor még nem, akkor emlékünnepélyt tartottunk. Kitűnő előadások hangzottak el a honismereti körben. A helyiek közül dr. Szirmák Imre előadásait említeném, aki a nemzetiségi jogokról – ő ügyvéd volt – nemzetiségi jogokról tartott előadást, kisebbségi helyzetéről. Őt aztán 70-ben eltanácsolták, sőt, az ügyvédi munkaközösségben is egy darabig pauzát kellett tartania. A honismereti kör előadása in tehát aktuálpolitikai előadások és beszélgetések zajlottak. (...)

– *Kaptatok-e ti, mint helyi szervezet, utasításokat a Csemadok központból?*

– Nem.

– *Mit kell csinálni, hogyan kell csinálni, kiket kell meghívni előadónak?*

– Nem. Az érsekújvári alapszervezet az ország legnagyobb alapszervezete volt. Hozzánk a járás sem továbbított semmi ilyesmit. Valahogy állam voltunk az ál-lamban. Saját székházunk volt, a mai napig nincs több Csemadok székház. Amit a tagság épített fel a lebombázott házak tégláiból, vasárnaponként, mert 68 után vezették be kéthetente, majd minden szombatonként a szabadnapot. Vasárnaponként, vagy szombat este a munkából jövet húzták magukkal a malterkeverőgépet az emberek és emelték a falat. Saját székházunk volt, sok tagunk, és sok mindent csináltunk. Utasítás nem jött hozzánk. Utasítani a központ a többi alapszervezetet se utasította, hiszen a központi bizottság munkatársai a járási titkárok voltak és a járási instruktorok. Oda ment munkaterv és javaslat, sőt, egy lista is, egyfajta igény, amit sok helyütt úgy oldottak meg, hogy megtartottuk a Majakovszkijról ajánlott előadást 120 hallgatóval, gyorsan aláírták, lepecsételték, elküldték, nem tartották itt. A helyi szervezetek az alapszabály értelmében nem is, de ahol akarták, és ahol ezt tudták végezni, önállóak voltak. Mellesleg egy fillért nem kaptunk a központtól sem, se a járástól. Nekünk kellett a ház rezsiköltségeit biztosítani, és biztosítottuk. Sőt, alkalmazottunk is volt egy időben. Most már a Szlovákiai Magyar Író Társadalom elnöke, Hodossy Gyula volt ott a háznagy, mert Szerdahelyről eltanácsolták. Nálunk alapította meg az Iródiát. Hát ott indult a Rökkó által szervezett Stúdió érté is. (...)

– *Még egy dolgot kérdezek meg tőled, mert itt a magánéletet, a te esetedben is, átszötte a politika, mert ez volt az iskolában, ez volt a Csemadokban, és te ekkor már párttag is voltál, ugye? (...)*

– Igen. És valahogy a hatodik szemeszterben történhetett ez, vagy a hetedikben. 62-ben, a hetedik szemeszterben. Onódi János, ő a magyar tagozatot vezette,

ő volt a dékánhelyettes. Behívatott az irodájába, s azt mondta, hogy Sidó, gondolkodott azon, hogy belép a kommunista pártba? S mondtam, nem. „Akkor jó lenne, ha elgondolkodna ezen. De mielőtt még kimondaná, hogy igen vagy nem, elmondom, én maguk közül két-három embert kiszemeltem és szeretném, ha egy-két év után valamelyik magyar iskolának maguk lennének az igazgatói. Nálunk iskolaigazgató nem lehet az, aki nem tagja a kommunista pártnak. Meg aztán magánál van valami más is. Beszélje meg otthon!” Úgy látszik, ő erről tudott. Mármint hogy én hogy kerültem oda, és mi volt. Erről nem szólt semmit, csak ennyit, hogy van más is. Hát aztán hazajöttem, és otthon mondtam anyámnak, apámnak, hogy mi van. No most azzal a családi háttérrel, amiről már beszéltünk, hát nem ide vezetett volna az út. És hát anyám egyértelműen: nem. Apám azt mondta, hogy nem mondom, hogy lépjen be, de ha belépsz, többet a káderosztályra nem hívnak. Akkor te ezt el is végzed. Arra nincs példa, hogy egy párttagot osztályidegenként vagy fene tudja miért eltanácsoljanak. Hát ez egy hosszú beszélgetés volt otthon. Végül is én Onódinak aláírtam a belépési nyilatkozatot, és ő volt az ajánlóm. Akkor ahhoz ajánló is kellett. És akkor több mint egy éves úgynevezett kandidátusi időszak volt, és így lettem én a kommunista párt tagja. 62 októberében-novemberében, így valahogy.

– *Milyen volt a középiskolában, ez egy közös igazgatású iskola volt, ugye?*

– Persze.

– *Milyen volt itt a légkör?*

– Nagyon jó légkör volt az iskolában. Igazgatóm, ő szlovák nemzetiségűnek vallotta magát. Ha új tanerőt vett volna fel – mert nem a kerület vette fel a tanerőt, hanem az iskola igazgatója –, akkor mint helyettesét behívott és közösen beszélgettünk a leendő kollégáival. És én mindegyiktől megkérdeztem, ért-e magyarul. Ha azt mondta, nem, akkor mondtam, hogy nem lesz jó helyzete, mert a tanári kar 60%-a magyar és 40%-a szlovák, mert a szlovák tagozaton is tanítottak magyar nemzetiségűek. Úgyhogy általában a kollégák értettek magyarul is. (...)

– *Meddig maradt meg az iskolában, vagy meddig maradt fenn ez a jó légkör? Vagy inkább így kérdezem, hogy mikor szűnt meg?*

– Tudtommal akkor, amikor 1984-ben Surányhoz csatolták az iskolát. Merthogy egy járásban nem lehet két azonos típusú szakközépiskola. Amikor se a Dunaszerdahelyi járásban, se a Galántai járásban nem volt, nálunk meg kettő.

– *Miért nem fordítva csinálták vajon? Hogy Surányt csapták volna Újvárhoz. Hiszen Újvár volt a járási székhely.*

– Igen. Nemzetiségi okokból. Ha Surányba viszik a magyar tagozatot, akkor nem biztos, hogy március 15-én a középiskolások megkoszorúzzák a Riadó költőjének szobrát, nem biztos, hogy a komáromi Magyar Területi Színház előadásaira az a 60–80 középiskolás eljön, és egyéb dolgok. Tanulóink beléptek a Csemadokba, hát Surányból már nehezebben jöttek volna. (...)

– *Te mikor hagytad ott az iskolát?*

– Engem 1981. december 2-án megválasztottak a Csemadok országos elnökévé. Előtte való nap én még az iskola alkalmazottja voltam. Tehát 1981. december 1-jéig.

– *Nem sajnáltad?*

– De, sajnáltam. Ez egy nagyon jó iskola volt s én szerettem, sőt, most is szeretek tanítani. Nagyon sajnáltam. (...)

– *A megválasztásod?*

– Egyáltalán az, hogy az én nevem fölmerülhet, én nem tudtam, hogy ez honnan jön. Ugyanis Lőrincz Gyula 1980 decemberében elhunyt.

– *Addig ő volt még...*

– ...az országos elnök, függetlenített elnök, hogyne.

– *S aktív elnök is volt?*

– Ő volt az elnök. Hát, hogy aktív? Erről sok mindent lehetne, nyilván Szabó Rezső is tudna erről beszélni, Dobos László is tudna beszélni, meg én is. Hát, ha ez mondjuk érdekelne, erről is tudnék sokat beszélni. De maradjunk még ennél a témánál, hogy fölhívott Varga Béla. Varga Béla valamikor a Csemadok főtitkára volt. 81-ben ő az országos, akkori nevén mondom, a Csemadok Központi Bizottság elnökségének a tagja volt. Rácz Olivér akkor vonult nyugállományba, ő Miroslav Válek kulturális miniszter helyettese volt. Tehát miniszterhelyettesként ment nyugdíjba. Ő volt az országos választmány alelnöke, tehát Lőrincz Gyula halála után átvette ezt a szolgálatot azzal a föltétellel, hogy fél évig, hiszen az Írószövetség magyar szekciójának is ő volt a vezetője. Az se tetszett neki. Ő írni akart, és írt is, és fordítani, fordított is. Őt nem izgatta ez a szolgálat. Ő úgy szerepet vállalt, ha valamilyen ünnepi alkalom volt, fel kellett állni, és mondani valami szépet és jót, választékosan, megfelelő retorikai kellékekkel, ő azt megtette. Lelkesíteni tudott, de ő íróember, ő ezt nem akarta. No most 81 valahogy szeptembere. Befut a titkárnő és mondja nekem, hogy a miniszter titkársága hív. Engem? Én azt hittem, hogy az oktatásügyi miniszter. Engem? Igen, téged. S veszem a kagylót, s akkor bemutatkozik, hogy a kulturális miniszter titkárságának vezetője, és hogy tudatja velem, hogy másnap negyed nyolckor jelenjek meg a miniszter elvtársnál. Mondtam, hogy ott leszek. S az igazgatóm, Lévai Róbert kérdezi, hogy mi van. Hát Robikám, még szerencse, hogy holnap nincs óráim. El kell mennem Pozsonyba, Miroslav Váleknál van jelenésem negyed nyolckor. „És mit akar?” „Nem tudom.” Hát ezen nem sokat filozofálgattunk, ő se meg én se. Hát majd elvállik a vállaltásnál. Megjelentem másnap (...) és mondja, hogy: „Mit szólna hozzá, ha most arra kérném, nyilatkozzon, rövid időn belül előterjesztem önt a Csemadok országos elnökének tisztjére. Vagy tudja mit? Ne válaszoljon, két napot adok.” S mondom, hogy elvállalom. Van föltéte-

lem. „Lakás?” „Nem.” „Fizetés?” „Nem.” Személyi dolog, hiszen a Csemadoknak 82-ben országos közgyűlése lesz. Én arra kérem a miniszter elvtársat, egyezzen bele, hogy Petrik József ne legyen az országos titkárság titkára. Miért? S mondom, mert a belügyminisztériumnak dolgozik, fizetett alkalmazottja. „Biztos ebben?” S mondom, hogy igen. Tudom. S erre gondold el, Miroslav Válek, a párt központi bizottság elnökségének tagja, talán tudod, hogy a miniszterek közül egyedül ő, meg Colotka miniszterelnök volt az elnökség tagja, azt válaszolja nekem, akkor ragaszkodjon hozzá. Vadidegen embernek, akit először látott életében. „Ragaszkodjon hozzá. Mert nálam is volt itt egy, s én tudtam, hogy ki az. S most elvezényelték, s most találgathatom, hogy ki az ügyeletes besúgó.” Így. Atyaúristen. „Van még kérése?” „Van. Én kérem, hogy ezt értékelje át, én nem fogok tudni vele együtt dolgozni. S hasonlóképpen a mostani főtitkárral sem, dr. György Istvánnal.” „Ő is besúgó?” S mondom, nem. Legalábbis nem tudom. „S mi a baj?” „Ordít a munkatársaival. És ez nem hivatal, ez egyfajta szolgálat. Ott nem szabad kiabálni. És egyébként is, más ember kell.” „És kit szeretne?” „Azt most nem tudom megmondani.” „Mégis, így, kapásból.” „Én el tudnám képzelni Szilvássy Józsefet.” „Ki az a Szilvássy?” S mondom, az *Új Szó* kulturális rovatának a vezetője. „S van más tippje is?” „Esetleg Presinszky Lajos.” „No, az odébb van. Jó, akkor majd értesítem, s ne lepődjön meg, ha esetleg olyanok is meglátogatják és kérdezik, akik eddig nem kérdezték.” De ez már így szokott lenni, hiszen az országos elnöki tisztség az ebbe a nomenklatúrába tartozik. S valóban, körülöttem akkor beindult a... Én otthon elmondtam az igazgatónak, ez van. „Mit választál?” „Én elvállaltam.” „Itt hagyod az iskolát?” Mondom, megpróbálom, mire megyünk. De, mondom, engem nem választhatnak meg. Ha megnézzük anyai vagy apai ágon, hát ez nem passzol. És amúgy is. Tudod nagyon jól, hogy abban az időben, akár Lőrincz Gyula, ő akkor parlamenti képviselő, sőt a kommunista párt elnökségének is a tagja volt egy időben, vagy az őt követő Dobos László, miniszter volt, az őt rövid időre követő Fábry István, a szlovák parlament alelnöke, spanyolos őrnagy, Madridnál védte Prágát. Hát hogy jövök én ebbe a sorba? Vagy esetleg Rác Olivér megbízott elnök, miniszterhelyettes. Otthon mondjuk, persze, hogy ismertek, a járásban. De hát nem létezik, ez valami tévedés. És hogy nem az volt, Varga Béla valamikor tanított engem Kőbölkúton. Elnökségi tag. Főlhívott, s mondja, hogy több mint valószínű, elmész Pozsonyba, ha elvállalod. S mondom, engem már Miroslav Válek behívott. „S mit mondtál?” „Vállalod.” „Gyerek, vállald, mert más akar lenni az elnök!” „Ki?” S mondja, Fábry István. Pista bátyánkat te ismerted. Na ettől mentsen meg az isten! Mármint a Csemadokot. Ő osztályharcot vívott talán még önmagával is. Semmi rosszat nem tudok róla mondani, de hát azért egy kulturális szövetség elnökeként nem tudtam volna elképzelni. (...)

– *Ki súghatta meg mondjuk Váleknek?*

– Ezt nem tudtam még. Aztán valamiből rájöttem. Megmondom neked, hogy ki súgott, vagy ki ajánlott. Akkor kezdem ezzel. Ezt később tudtam meg, és én megkérdeztem Válektól akkor, amikor a Csemadokot ismét fölvelték a Nemzeti Frontba, 87-ben. No, most már mondja meg, hogy kerültem én a szórásba. S azt mondta, hogy az állami szanatóriumban meglátogatták Lőrincz Gyulát, azt hiszem, egy hét múlva meg is halt. Meglátogatták őt Peter Colotkával, a minisz-

terelnökkel, és elbeszélgettek. Ők ismerték a diagnózist, ők tudták, hogy mi van, és megkérdezték tőle, hogy ha rövidebb időre is, de míg felépül, kit lehetne. S ő erre azt mondta, hogy ott van az újbábi szervezet elnöke, a Sidó. Ez nagyon meglepett, mert olyan nagyon jó viszonyban mi nem voltunk. (...)

– *Lehet, hogy az egyike volt Lőrincz Gyula megmagyarázhatatlan döntéseinek vagy lépéseinek.*

– Nem ez volt az első. Sőt, ha megnézed, Lacza Tihamérnak van ebben a Tóth László és Szarka által szerkesztett háromkötetes művelődéstörténeti könyvben a sajtóról írt tanulmánya, s ő azt írja, hogy Lőrincz Gyulára nemzetiségi machiavellizmus volt jellemző. Ha már nagyon muszáj volt, lépett, de addig körülötte egypáran elhullottak. S ha lépése netán nem jó politikai következménnyel járt, ő megtalálta a bűnöst, és az bűnhődött.(...)

– *Átvenni Lőrincz után nem volt könnyű.*

– Én eleve azt az utat nem folytathattam, hiszen én máshonnan jöttem, más volt a viszonyom a Csemadokhoz, és engem azért, akik otthon ismertek, hát azok tudták, hogy ez valami más lesz, ha lesz egyáltalán. Bár nem jósltak sok időt nekem. Rövid időn belül, hogy menesztenek. No, most akkor még elmondok valamit. A választásom előtti érdekességet. Engem decemberben választott meg az országos választmány, nem egyhangúlag. Fábry István föllépett ezen az ülésen, lehet, hogy hallottad, jegyzőkönyvben nincs, de járj utána és azt hiszem, nagyon pontosan tudom idézni. Megjelent ezen az ülésen maga Miroslav Válek. Hát ez szuper. A párt központi bizottságból egy Rudolf Jurík nevű főosztályvezető. És bejelentették, a mai rendkívüli ülésnek egyetlen napirendi pontja lesz, meg fogjuk választani a Csemadok Központi Bizottságának elnökét. Ja, és Mravík miniszterhelyettes volt még ott, Válek egyik helyettese. S akkor ránézett Mravíkra, Mravík föllállt, és azt mondta, hogy a minisztérium nevében javasolom, hogy Sidó Zoltán érsekújvári lakos legyen a Csemadok országos elnöke. Egypáran már sejtették ott. Szilvássy Jóska tudta, ővele már beszéltem, Csicsay Alajos tudta, ővele is beszéltem, Máté Laci Kassáról, gyerekek, ez van. S akkor Fábry István szót kért. Előbb már jeleztem, hogy mintha ő is aspirált volna erre a beosztásra. S akkor azt mondta, hogy ő ellenzi és ellen fog szavazni, és meg is indokolja. Olyat mondott, ami nem igaz. Azt mondta, hogy földbirtokos családból származom. Ez így nem igaz. Továbbá, hogy azt terjesztem róla – én nem terjesztettem semmit. Én őt nem ismertem személyesen. Azt terjesztem róla – ami viszont igaz volt –, hogy sem magyarul, sem szlovákul nem tud, és mivel a gyerekei szlovák iskolába járnak, őt még a Csemadok elnökségébe se lenne szabad beválasztani. Hogy ezt honnan tudta meg – mert ez viszont igaz, de ez érvényes volt Lőrincz Gyulára is és másra is. És most ugorjunk vissza a megválasztásom előtti dologra. Ja, ő ezt elmondta, aztán még valakik vitáztak, így-úgy, és szavazás, és szótöbbséggel azért, 80%-kal megválasztottak. Persze Petrik ellenem szavazott meg más is. Mindegy. Válek titkársága fölhívott november közepén – engem december 2-án választottak meg –, hogy fél nyolcra jelenjek meg a miniszternél. Megjelentem, s akkor annyit mondott, hogy ma elmegyünk Jozef Lénárthoz, ahol önt bemutatom. Végig magázott engem és én is őt.

Ott nem volt tegezés, Váleknál. Mert a Csemadok országos elnöke nem fog megmaradni ennél a pozíciónál. Tudod, aztán 82. február 1-jétől én a Szövetségi Gyűlés, a prágai parlament képviselője lettem, Pozsony–Ružinovot képviselve. És Pozsonypüspököt. Ugyanis Mandli Imre meghalt. És abban az időben úgy volt, most egy kicsit durva, de ha nő halt meg, nőt, ha férfi halt meg, férfit kellett megválasztani. Ha magyar volt, akkor helyette magyar mehetett, s ha 42-es cipője volt, 42-es cipővel. S ha nem munkás, hanem értelmiségi, akkor értelmiségit, mert az arányokat azért be kellett tartani. (...) Bementünk, és csak ennyit mondott, hogy bemutatom, ha megválasztják, akkor a Csemadok leendő elnökét, Sidó Zoltánt. S erre Jozef Lénárt, erre nagyon emlékszem, mert hát azelőtt én hol láttam őt? Televízióban esetleg. Azt mondja, hogy egy csomó káderanyaga érkezett, én azt nem olvasom. „Kérdezek és feleljen, és így. Tudja mit, mondjon magáról valamit!” S mondom, hogy az érsekújvári közgazdasági középiskola igazgatóhelyettese vagyok, nappali tagozaton, magyar-szlovák-rajz szakon. „No, még egy festő!” Utalt itt, ugye Lőrincz Gyulára. „A Komenský Egyetemen pedig pedagógiát végeztem.” Azt mondja, ez nem érdekel. „Nő?” Mondom, nő vagyok, három gyerekem van. „Felesége milyen nemzetiségű?” „Magyar.” „Gyerkei milyen iskolába járnak?” S azt mondtam, természetesen magyarba. „Miért természetes?” S mondom, mert magyar iskolába szlovák nem fogja beírtni a gyerekét. Hát nekünk kell ez az iskola. Ez természetes, hiszen a feleségem is magyar pedagógus, és én is. „Otthon hogyan beszélnek?” Mondom, magyarul. S erre gondold el, Jozef Lénárt a következőket mondja, mondom, magyarul: „No, végre egyszer olyan elnöke lehet a Csemadoknak, akinek a gyerekei magyar iskolába járnak! Mondhatnám, hogy hála istennek”, így. „By som povedal, chvála bohu”, így. S akkor azt mondja, hogy mióta tagja a Csemadok országos vezetésének? S mondom neki, 1975-től. „Ismeri az apparátust?” „Igen.” „Ütőképes?” S mondom, nem. S megint fölhoztam Petrik Józsefet. Petrik József a belügyminisztérium szociális alapjából rendszeres juttatást kapott. Írógépét elzárta, ezt később, mikor már ott dolgoztam, mert azon az Olivetti gépen írta a jelentését. Bilfaknak, Pezlárnak és Mravíknak. Mravík, aztán mikor én már ott dolgoztam tovább, akkor egyszer odaadta ezeket a leveleket, hogy ezt ki írhatja. Mindegy. Ez egy rövid beszélgetés volt, s azt mondta, ha megválasztanak, akkor majd találkozunk, addig is jó munkát! Ez egy olyan húszperces találkozó volt. (...) Csemadok-elökként legfontosabb feladatomnak azt tartottam, hogy ütőképes vezetőség kerüljön a szövetség élére, s járási választmányaink olyan személyeket delegáljanak az országos választmányba, akikkel megpróbálhatnánk valamit tenni. Fő gondom az volt, hogy főtitkárt találjak. Belépésemkor én közöltem dr. György Istvánnal, hogy az országos közgyűlést követően én nem számítok az együttműködésre, viszont megteszek mindent, hogy ő visszakerüljön a Szlovák Köztársaság kormányhivatalába, Sziegl Ferenchez. Beszéltem is Sziegellel, ő visszavetete, én pedig elbúcsúztam György Istvántól 82 áprilisában. De nem volt főtitkárom. Nem nekem, a szövetségnek. Abban az időben főtitkárt, illetve titkárt csak úgy lehetett pozícióba juttatni – mert maga a választás az már többé-kevésbé egy formális dolog volt –, hogy azt a minisztérium jóváhagyja, aztán ő bonyolította le az egyéb körülszaglászásokat, s vagy igen, vagy nem volt a válasz. Elbeszélgettem Szilvássy Józseffel, ő a Csemadok elnökségének régebbi tagja volt, abban az időben az *Új Szó* kulturális rovatát vezette. Nem fog sikerülni, mondta. Én nem hittem, hogy az *Új Szó*, a Kommunista Párt Központi Bizottságának

napilapja, egy rovatvezető, hogy ne jöhessen át a Csemadokba főtítkárként. Nem jöhetett.

– *Nem egyezett bele a minisztérium?*

– Nem a minisztérium. Válek azt mondta, hogy ő nem ismeri Szilvássyt, de hogy egy pillanat, s akkor külön telefonon, a K, akkor Z volt szlovákul, tehát ez a zvláštny kant, külön vonal, hívott valahova. Kérdezte tőlem a teljes nevét, hol lakik. S mondtam, hogy Somorján. Mi a végzettsége? Tudtommal, magyar-szlovák szakos tanárként végzett a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Amíg mi ott erről beszélgettünk, csengett a telefon, és azt mondta, hogy keresek mást. Én megkérdeztem, hogy mi a gond, s erre olyasmit mondott, hogy túl szoros kapcsolatot tart – mármint Szilvássy József – túl szoros kapcsolatot tart a magyarországi ellenzékkel. S mondom, ki az a magyarországi ellenzék? Hát hogy elsősorban bizonyos írókkal, költőkkel, újságírókkal, így. Tehát Szilvássy József nem jöhetett számításba. Én Válektól távozóban, nem haza a Csemadokba, hanem az *Új Szó*ba mentem, és egy pohár vörösbort a Luxorban szürcsöltük el, az a régi *Új Szó*val szemben volt, s ő mondta, hogy ő ezt sejtette. Mert hogy emiatt ő már kétszer is kapott behívót a Február utcára. A Február utcán székelt a belügyminisztérium elhárító főcsoportja, vagy minek nevezzem, nem tudom.

– *Ma úgy hívnánk, hogy titkosrendőrség?*

– Államrendőrség? Hát akkor az is volt a neve: ŠtB, Štátna tajná bezpečnosť. És hogy hát őt már kétszer kérdezték, mondta, hogy nem sikerül. No, most hát akkor döntsük el, Józsi, hát adj tanácsot. Próbáljam meg Presinszky Lajossal, akivel talán ilyen gond nem lesz, hiszen ő amúgy bősz Csemadok tag, és azon kívül a kommunista párt Dunaszerdahelyi járási titkárságának az alkalmazottja. Én akkor elmentem a főtítkárhoz. Abban az időben Dudás Kálmán volt a főtítkárr, azt hiszem, Dudás, és azt mondta, hogy ki van zárva. Az apja 1968-ban összetépte a pártigazolványát, mármint Presinszky Lajos apja, továbbá Presinszky Lajosnak ilyen-olyan, amolyan kijelentése volt, nem! Tehát ő nem fogja ajánlani, az ő alkalmazottja. Hát teljesen tanácstalan voltam. Kitől kérjek tanácsot? Elmentem Varga Bélához. Ő valamikor a Csemadok főtítkára volt. Kőbölküti iskolaigazgatóként működött akkor. Elbeszélgettünk, nem jutottunk dűlőre. Akkor elmentem Fónod Zoltánhoz. Fónod Zoltán abban az időben a Madách Könyv- és Lapkiadó Vállalat főszerkesztője volt. Sárkány Árpád volt az igazgató. Elbeszélgettünk Fónod Zolival és azt mondta, próbáljam meg Végh Lászlót. Végh László abban az időben a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala Nemzetiségi Főosztályán dolgozott. Én őt ismertem az országos választmányból – ő szociológus –, s abban az időben mondhatom, hogy egy nagyon használható, jó szociológiai fölmérést és egy jó tanulmányt írt. Vagy, azt mondja, próbáld meg az oktatási minisztériumban Lukács Tibort. Hát én Lukács Tibort nem ismertem anyyira. Tudtam, hogy főtanfelügyelő Mózsi Ferenc keze alatt, tudtam azt, hogy több magyar nyelvtankönyv társszerzője és hogy a Csemadok Anyanyelvi Bizottságának a vezetője. Ezt tudtam. Csemadok tag, rendben van. Kezdttem Végh Lászlóval. Laci azzal fogadott, hogy szívesen eljönne, de nem fog sikerülni, ne próbáljam meg. Mi a gond? S elmondta, hogy a feleségének mindkét öccse el-

hagyta az országot, már az is csoda, hogy őt meghagyják a kormányhivatalban. Ne is próbálkozzam ezzel, mert nem fog sikerülni, mindketten Amerikában telepedtek le. Ilyen dolog miatt még Dalibor Hanest is menesztették, ő pedig a parlament Nemzetek Kamarájának az elnöke volt. (...) Én akkor föl hívtam a miniszteriumot, s Lukács Tibort kerestem. Lukács Tibor Kassán van, ma érkezik a mit tudom én, ötös géppel. Én kimentem a röptérre, megvártam, s mondtam neki, hogy áprilisban országos közgyűlés, és szeretném, ha... Elvállalta. Így lett dr. Lukács Tibor a Csemadok főtitkára. A Csemadokosok, főleg a keletiek – ő keletről származik – a keletiek ismerték, hiszen ott tanított gimnáziumban, akkor a nyelvi bizottság tagjai ismerték, Jakab István, Turczel Lajos. Lajos bácsitól is megkérdeztem, megfelelne-e, azt mondta, hogy igen. Végül is abban az időben más választás nem volt, és az országos választmány, pontosabban az országos közgyűlés Lukács Tibort megválasztotta. (...) A Nőben fölfigyeltem egy új névre is, Neszméri Sándorra. Érdekes cikksorozatai voltak és érdekes riportjai. (...) Neszméri Sándort én nem ismertem, csak az írásait. Megválasztásom után három nappal eljött és riportot készített velem a *Nő* című hetilapnak. Alig jegyzetelt valamit, magnója nem volt. Beszélgettünk, azt gondoltam, ez valami bemelegítő futam, de nem. Elment, és utána föl hívtam, hogy el akarom-e olvasni. Mondtam, hogy nem, majd ha megjelenik. Aláírod? Alá. Akkor írd meg. Abban az időben más volt a módi, autorizáltatták a díszpintyekkel készült riportokat. Sándor tulajdonképpen megírta mindazt, amit elmondtam, s amit hozzátettem, az nem volt idegen attól, amit én elmondtam. S én akkor föl hívtam a főszerkesztőjét, Haraszi Erzsébetet, elmentem a szerkesztőségbe és megkérdeztem, hogy ha ilyen leánykérési szándékkal jövök, akkor kiteszik-e a szűrőmet. Végül is nem tették ki, Sándor akkor főszerkesztő-helyettes volt. Aztán vele is beszéltem, örömmel elvállalta, eljött.

– *Milyen tisztségbe hívtad Neszméri Sándort?*

– Amikor beszélgettünk először, akkor még Lukács Tiborral nem egyeztem meg. Mondtam, hogy titkára gondolok elsősorban, de lehet, hogy főtitkár. Végül is Lukács Tiborral beszéltem és Tibor igent mondott. Azért döntöttem Tibor mellett, mert Lukács Tibor a miniszteriumban eltöltött tizenöt év alatt elsajátította a hivatali dolgokat, és a főtitkári teendő elsősorban az apparátus irányítása, az apparátus munkájának értékelése, és azért nem ártott gatyába rázni az abban időben kicsit szétzilált apparátust. Tibor ezt el is végezte, néha még többet is tett, jó szándékból, nem mindig a szövetség javára. Ő egy hivatalnok típusú férfi volt, viszont nagyon sok dologban azonos volt a véleményünk, egy-két dologban nem, de az nem baj. Tibor megbízható munkatárs volt. Tudott dolgozni, akart is dolgozni. Sándor titkár lett, és hozzá tartozott aztán titkári szinten a Jó-kai Napok, a Duna Menti Tavasz, a Csengő Énekszó, a zselízi Népművészeti Fesztivál, a gombaszögi Országos Kulturális Ünnepegy. (...)

– *Mit tapasztaltál? Miért tartották az emberek fontosnak azt, hogy Csemadok-tagok legyenek? Mit vártak el a Csemadoktól? Mi volt a szerepe és a küldetése ebben az időben, tehát a 80-as években ennek a tömegszervezetnek? Volt politikai küldetése is, vagy elsősorban társadalmi volt, vagy elsősorban kulturális?*

– (...) 1949 márciusától, amikor a Csemadok megalakult, más nem lévén, a Csemadokba tömörültek azok is, akik további nagyon kemény osztályharcot vívtak, és egyfajta pártfeladatot láttak a Csemadok tevékenységében, és azok, akik ezzel az állásponttal szemben álltak és inkább a nemzeti megmaradást szerették volna szolgálni. Más nem lévén, ők a Csemadokba tömörültek. (...) A 80-as években – már 77-től tulajdonképpen – rendszeresen megszervezték a nyári művelődési táborokat. Itt, Őrsújfalun, vagy a somodi fürdőben a kassaiak. No most, ezekben a nyári művelődési táborokban a meghirdetett programokon kívül óhatatlanul egy egész sor egyéb előadás, beszélgetés is elhangzott, ezzel kiváltva az ifjúság érdeklődését, továbbá az elhárítás érdeklődését is. Rendszeresen látogatták, többek között Danás őrnagy. Rendszeres látogatója volt az Őrsújfalusi, a somodi, a kurinci táboroknak és egyéb művelődési táboroknak. (...) 80-ra, vagyis a 80-as évek elejére azért már a máshogyan gondolkodók, sőt, a másként gondolkodók másként gondolkodói is bejutottak – főleg helyi szinten – a Csemadok vezetőségébe, járási szinten is. Országos szinten kevésbé, ott nagy rostán kellett átmenni, hogy valakit jóváhagyjon a szerv, hogy aztán abból még valaki bejusson. De az akkori fiatalok, a 80-as években, istenem, hát fiatalok voltunk akkor, már említettem a neveket, Máté László, Szilvássy József, Csicsay Alajos, jómagam, Varga László és még egypáran, számunkra mindaz idegenül csengett, amit akkor elmondtak vagy amit leírtak. (...)

– *Tehát akkor tulajdonképpen egy természetes fejlődés vagy átalakulás indult be a Csemadokban azáltal, hogy nagyon sok helyütt a fiatalok, de most nem a huszonéves fiatalok, hanem inkább a harminc éves fiatalok kerültek be a Csemadok vezető tisztségeibe.*

– Igen.

– *És egy ilyen, hát most nem akarom azt a nagy szót használni, hogy ellenállás, de egy ilyen spontán, hát mégiscsak talán ellenállás alakult ki a hatalommal szemben?*

– Így van. No most hadd mondjak erre egy konkrét példát, és most akkor ugorjunk 1984-re. 77-ben a hatalomnak nem sikerült miniszteri rendelettel megszüntetni a teljes anyanyelvű oktatást. Ugyan azt elérték, hogy a nyitrai karon a minimumra csökkentették a leendő magyar pedagógusok létszámát, sőt, felső tagozatosoknál már alig-alig akadt aprobáció, tehát tantárgypárosítás, amit magyar nyelven lehetett tanulni. (...) 1984-ben új közoktatási törvényt hagyott jóvá a prágai parlament. Én 82-től tagja voltam a Nemzetek Kamarája Alkotmánybizottságának és a Mentelmi Bizottságnak. Itt egyetlen egy paragrafusban sem találtam olyasmit, ami ellen fel kellett volna lépnem. Csakhogy szövetségi szinten nem léteztek oktatási minisztériumok. Létezett a cseh, illetve a szlovák kormány oktatási minisztériuma. Szövetségi szinten ez a minisztérium nem létezett. Ez egy kerettörvény volt és ezt kellett volna aprópénzre váltania a cseh, illetve a szlovák parlamentnek. 84 tavaszán céklavörös fejjel berontott hozzám Vajányi László, a Csemadok Központi Bizottságának a tagja. Laci bátyám abban az időben a Buzitai Földműves Szövetkezet elnöke volt. Egy nagyon jó fejű parasztember. Ő a szlovák parlament képviselője volt. S berontott, nem bejött, be-

rontott hozzám a gutaütés határán. Nem élt az eufemizmus lehetőségével. „Az isten b... meg, elnököm! Elveszik az iskoláinkat, ide nézz!” És az asztalomra csapott egy iratcsomagot. „Laci bácsi, ülj le, mi ez? Olvasd!” Hát miniszteri rendelettel nem sikerült megszüntetni a magyar iskolákat. A párt központi bizottsága a minisztériummal úgy döntött, hogy ezt a rontó szándékot törvényerőre emelik. S akkor ez ellen nincs apellátum. Hiszen minden törvényjavaslatot elsősorban a legiszlatív lefutás után, egyeztetés után, a Kommunista Párt Központi Bizottságának elnöksége hagyta jóvá vagy nem hagyta jóvá. Tehát ez világos volt mindenki számára, hogy honnan jött ez a törvény. Formálisan abban az időben betartották a parlamentarizmus játékszabályait. Nemcsak az első olvasat, a második olvasat, a szakértők bevonása, hanem legalább tíz nappal a bizottsági ülések előtt kézbesítették az anyagot. Most az egyszer nem így történt. Vajányi László bejött: „Behívót kaptam, anyagot nem, ezt ott nyomták a kezembe, erről fogunk tárgyalni. Én onnan meglógtam, tegyél valamit, én ezt a moslékot itt hagyom, megyek vissza.” S elrobogott. S átolvasva a paragrafusokat, bújtatva, de azért egyértelműen ki lehetett olvasni: meg fognak szűnni a magyar iskolák. Rögtön föl hívtam akkor Ján Gregort, ő volt a szlovák kormány miniszterelnök-helyettese, s egyben a kormány Nemzetiségi Tanácsának elnöke. Én mint Csemadok elnök tagja voltam a kormány Nemzetiségi Tanácsának. Kértem, azonnal fogadjon, és erre mint parlamenti képviselő kérem, mert a nemzetiségi alkotmánytörvény megszegése tapasztalható egy törvényjavaslatban. Azonnal fogadott. Közel voltunk, a Május 1. tértől a kormánypalotáig. Megkérdezte, mi az, én átadtam neki az anyagot s mondtam, ezt osztották ki most a szlovák parlament bizottsági gyűlésén. Akkor még fénymásolók nem léteztek nálunk, én az eredetit adtam neki. Elolvasta s megkérdezte, hogy ez mit jelentsen. Ő közigazdász volt. S mondtam, hogy ez a magyar iskolák megszüntetését jelenti. Behívatta a kormányhivatal legiszlatív főosztályának a vezetőjét, dr. Czafikot. Ő aztán később belügyminiszter-helyettes lett s a közigazgatás tartozott hozzá. De mint miniszterhelyettesnél is, mert meglátogattam őt, majd ez később jön, a Magyar Törvénytár, Révai Nagy Lexikona, egyéb magyar könyvek egy külön polcon. Ő magyar ember volt. Gregor behívatta őt, s mondja neki, itt a Csemadok elnöke átadott egy anyagot, egy törvénytervezetet, s azt állítja, ha ezt a szlovák parlament jóváhagyja, akkor megszűnnek a magyar iskolák. Lehetséges ez? És Czafik József, erre a gesztusra pontosan emlékszem, nem mondott semmit, bólintott. Vagy tudta, hogy bekapcsolt valami herkentyű. Abban az időben ilyesmi előfordult. Bólintott. „Még egyszer kérdzem, ez megszüntetné a magyar iskolákat?” S ismét bólintott. „Köszönöm.” S föl hívta rögtön Buša minisztert s ott előttem beszélt vele. „A Csemadok elnöke behozott egy törvénytervezetet, ez a minisztérium előterjesztésében kerül a parlament elé. Itt Sidó Zoltán elnök azt állítja, hogy ez a magyar iskolák megszüntetését jelenti.” S erre azt mondta, a telefonból hallottam, hogy ebben az ügyben ajánlatos lenne L'udovít Pezlárt föl hívni. L'udovít Pezlár abban az időben a Kommunista Párt Központi Bizottságának ideológiai titkára volt. Egy jellegzetes, érdekes személy. Azt megelőzően a Komen-ský Egyetem Bölcsészettudományi Karának volt a dékánhelyettese. Kitűnő szónok, magabiztos, nyelveket beszélő személy, abban az időben ritkaság volt, hogy egy KB-titkár beszéljen angolul, németül, oroszul és értsen magyarul is. Ugyanis L'udovít Pezlár felesége kassai magyar nő volt, és az anyósa is ott lakott velük Pozsonyban, és az anyós nem volt hajlandó mást nézni, csak a buda-

pesti tévét, Pezlár Ludovít nagy dühére. Hogy hívja Pezlárt. A miniszterelnök-helyettes kétszer is meggondolta, hogy most Pezlárt fölhívja-e vagy sem. Végül is hívta a pártközpontot, de nem Pezlárt, hanem Juríkot. Az körülbelül az ő szintjének felelt meg. Ő főosztályvezető volt, az agitprop osztály főosztályvezetője. Pezlár az Isten után következett. Jurík csupán annyit mondott, a törvénytervezetet jóváhagyta az elnökség. S akkor Ján Gregor közölte velem, hogy ezzel nem lehet csinálni semmit. Ez így lesz. Mit fogok lépni? Mondom, nem tudom. Viszszatérve a Csemadokba, rögtön fölhívtam dr. Dalibor Hanest, ő volt a prágai parlament Nemzetek Kamarájának az elnöke. Mielőtt odakerült volna, a Komenský Egyetem Jogtudományi Karának volt a dékánja. Egyetemi tanár. Több nyelven beszélt, egy intelligens férfi volt. Fölhívtam őt, és közöltem vele, hogy Ján Gregortól jövök, s nem tudott kielégítő magyarázatot adni a törvényre. Viszont ha ezt a törvényt jóváhagyja a szlovák parlament, megszűnnek az iskolák. Én arra kértem őt, hogy fogadjon. S erre mint az Alkotmányjogi Bizottság tagja kérem. Ugyanis abban az időben alkotmánybírószág nem létezett. Ha voltak ilyen ügyek, ezt a két kamara Alkotmányjogi Bizottsága Prágában tárgyalta és fogadott el valamilyen ajánlást vagy határozatot. S azt mondta, hogy ma nem tudja megtenni, merthogy nyolckor a reptérre kell menni, mit tudom én honnan, Afrikából jön valami parlamenti delegáció. S mondta, hogy megkérhetem őt, hogy jöjjön be hétre a parlamentbe. Azt mondta, ott lesz. Én fölültem az esti gyorsra, reggel hat óra után már Prágában voltam, hét előtt megérkeztem a parlamentbe, Dalibor Hanes már várt. Megmutattam neki a dokumentumot, s ő vette a telefont és azonnal hívta Peter Colotka miniszterelnököt, a szlovák kormány elnökét. Ott előtttem beszéltek. Utána fölhívták Jozef Lénártot, Lénárt a Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának a főtitkára volt.

– *Rangban erősebb volt, mint Pezlár?*

– Hogyne. Említettem már, hogy amikor engem először bemutatnak neki, azt mondta, hogy hála istennek, egy olyan elnöke lesz a Csemadoknak, akinek a gyerekei magyar iskolába járnak. Egy érdekes ember volt, nem volt olyan vad, mint Pezlár. Ő volt Pezlár főnöke, viszont Pezlár keményebb fiúnak számított abban az időben. De ő a nagyfőnököt hívta. Végül is azt mondta, Dalibor Hanes azt válaszolta nekem, hogy ezt már a kommunista párt elnöksége jóváhagyta, ezen semmiféle módosítás nem hajtható végre, és ez a parlament elé kerül. Mit fogsz tenni? Nem tudom. Pont ott mondom el, hogy mit fogok tenni? Nem tudom. De egy biztos, mondtam: hogy mikor Szenc környékén fölépült az iskola – a magyar szülők építették –, és amikor szlovák iskolát akartak oda telepíteni, akkor beindult a buldózer s le akarták rombolni. S végül is a magyar iskola került oda. Tudjuk. Ha egyszer a magyar paraszt földhöz vágja az ekét és nem szánt, nem vet, nem arat, akkor itt gondok lesznek. Ezt persze így elmondani tudom, megszervezni nem. S ha tudnám, megszervezném-e? S mondtam, igen, én magyar ember vagyok és én úgy veszem ezt, mint az ellenünk elkövetett legnagyobb vétket, amihez csak a hontalanság évei hasonlíthatók, illetve a Szlovák Nemzeti Tanács 1945-ös határozata, amikor egyszerre megszüntették a magyar iskolákat, sőt, a magyar nemzetiségű állami alkalmazottakat végkielégítés nélkül, nyugdíj nélkül elbocsátották. Ez ugyanaz. Mert ez nemzeti megszűnésünket célozza. S erre azt mondja, nemzetiség. Mert én mondtam, hogy ved' je to

Varga Sándor, Fónod Zoltán és Sidó Zoltán (Fotó: Gyökeres György)

o zániku našej národnej podstaty. S azt mondta, národnostnej. S mondom, a mondat többi része marad. Elbúcsúztunk. (...) Másnap a koraival mentem Pozsonyba. Fél nyolckor csöng a telefon, s Miroslav Válek megkérdezte, ebédelhetnének-e együtt. Ha igen, fél tizenkettőkor jelenjek meg a Dévény Szálloda előtt. Nem tudtam mire vélni a dolgokat, elmentem. Kiszállt az autóból, bevonult. Emlékszem rá, hogy töltött paprikát rendelt. Megkérdezte a főpincértől, hogy mit evett ma a „personál”, a személyzet. Töltött paprikát. Akkor kérek én is, kenyeret, kanalat. Én túrós csuszát ettem, de nem ez az érdekes. Megkérdezte, mire jutottam Prágában. Ő ezt tudhatta, mert Colotkát, a miniszterelnököt föl hívta Dalibor Hanes, sejtette, tudta, miről van szó. Ő nem értette az egészet. Egy költő volt, és fene tudja. Elmondtam, s megmutattam, ja, én azt a papírt elhoztam Prágából, ez nálam volt. Megmutattam neki. Hogy ő már megszerezte, de ő ebből nem ért semmit. És elmagyaráztam, hogy miről van szó. Itt a legveszélyesebb paragrafus a következő volt. Az iskolát fenntartó szerv, adott esetben vagy a járási, vagy a kerületi nemzeti bizottság oktatási osztálya, attól függ, hogy első vagy második ciklusú iskolákról van szó, a szülők kérésére bizonyos tantárgyakban megváltoztathatja az iskola tanítási nyelvét. De hogy hány szülő, azt nem tartalmazta, melyik tantárgyat, mi marad magyarul, mert ha még azt is kéri, hogy a magyar nyelvet szlovákul, netán azt is, szóval ez egy nagyon veszélyes paragrafus volt.

– *Úgynevezett gumiparagrafus volt.*

– Igen. Elmondtam, s képzeld el, Miroslav Válek – ez hétfőn volt, hogy találkozunk – megkérdezte, hogy péntekre nem telefonon, nem levélben, össze tudom-e hívni a Csemadok Központi Bizottság pártcsoportját. „Nem telefonon, mert ugye tudja, hogy lehallgatják?” „Tudom.” Ezt mondja nekem az elnökség tagja! A pártközpont elnökségéé. S mondtam, hogy igen. „Akkor tegye meg, s kilenc órákor legyenek a Mély úton, a Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának a székházában.”

– *A pártelnökségnek voltak magyar tagjai is?*

– Abban az időben még nem, majd később Dudás Kálmán tagja lett. Visszatértem a Csemadokba. Egyedül Lukács Tibort tájékoztattam erről, s mondtam, hogy szeretném, ha elosztanánk az országot és végigjárjuk személyesen a központi bizottság pártcsoportjának a tagjait azzal, hogy az új oktatási törvény megszüntetné a magyar iskolákat. Hogy ez ne történhessen meg, jelenjen meg pénteken kilenc órákor a párt központi bizottsága épülete előtt. Megegyeztünk Lukács Tiborral abban is, hogy egypár személyt nem arra kérünk, hogy kilencre, hanem hogy jöjjön be fél nyolcra a Csemadokba rövid megbeszélésre. Kiírtuk a szolgálati utakat. Ugye ezeket el kell rakni, az útiparancsot, tehát a belső szervezeti élet ellenőrzése stb. Elosztottuk az embereket és még aznap este elindultunk. Ez volt hétfőn este. Egész Királyhalmecig el kellett mennünk. Mindenkinél a címére. Megmondtuk, miről van szó és tovább. Tiborral ezt végigjártuk. Három személy nem jelent meg. Ez nagy szó, mert egy rendes gyűlésen mindig hiányzott legalább hét-nyolc ember, s most csak három ember nem jött el. (...) Bevonultunk és a megbeszélt forgatókönyv szerint jártunk el. Tudtuk, hogy az oktatási miniszter valami nagy szöveggel fogad, és mivel péntek volt, jó hosszúval, hogy idegesek legyünk, ki hogyan jut haza Losoncra, Kassára és így tovább. Az összejövetelen megjelent Miroslav Válek miniszter és Jozef Mravík miniszterhelyettes a kulturális tárca részéről, Buša oktatási miniszter és Vlačihová miniszterhelyettes, a pártközpontból a már többször is említett Rudolf Jurík főosztályvezető és Karolina Halgašová, a főosztály egyik munkatársa, aki azelőtt a rádióban dolgozott és beszélt magyarul is. Ez nem lepett meg, hogy kik ülnek fönt az asztal túlsó végén, hanem egyszer csak megjelent Nagy Kázmér is. Nagy Kázmér nem volt a Csemadok Országos Választmányának a tagja. Nagy Kázmér abban az időben a Szlovák Köztársaság népjóléti és munkaügyi minisztere volt. S megjelent, és leült úgy oldalra. Még őneki szerepe lesz, Peter Colotka megbízásából. No most, Buša egy hosszú beszédet tartott, utána szünet következett – ez valami másfél órás szöveg volt – s úgy beszéltük meg, hogy elsőként kérdések következnek, ahogy általában ilyen összejöveteleken. Itt Lukács Tibor lesz az első kérdésfeltevő. A többit rábízzuk a többiekre, aki akar, kérdezzen. De Lukács Tibor legyen az első. S amikor majd felszólalásokra kerül sor, ott én leszek az első, én szólok föl elsőnek, a többiek majd utánam. Ebben megegyeztünk még a székházban. Tibor fölvetette a kérdést, hiszen abból az időből, mikor még az oktatási minisztériumban dolgozott, tudta, mit kell kérdezni: mikor végzett utoljára felmérést az oktatási minisztérium a magyar tanítási nyelvű iskolák színvonaláról és az a felmérés milyen ajánlásokkal zárult. Hát erre nem tudtak

választ adni, mert fölmérés akkor már hat éve nem készült. Ezt Lukács Tibor nagyon jól tudta, hisz ő ott dolgozott. S ebben a záradékban, ami akkor készült, nem volt az, hogy szlovák nyelven kell oktatni. Tehát az, amit a miniszter állított, hogy ez a minisztérium adataiból következik,

– *Ki lett löve.*

– Így. No most akkor gyorsan egymás után föltették a kérdést. Érdekes volt, hogy sokan jelentkeztek. Szilvássy Jóskára emlékszem, Csicsay Alajosra emlékszem. A föltett kérdésekre a miniszter válaszolt, szünet, s utána jött a hozzászólás. Hozzászóltam, Fónod Zoltán hozzászólt, Végh László felszólalt. Nagyon érdekes volt Fábry István fölszólalása. Különben én erről az összejövetelről följegyzéseket készítettem, a mai napig megvan. Úgy, autentikusan szlovák nyelven, ahogy ez ott elhangzott. Azt hiszem, rajtam kívül egyedül Végh László végzett följegyzéseket. Pontosakat. Ő már akkor dokumentált mindent. Hála istennek. Fábry István. Hát tudjuk, hogy ő eredeti foglalkozását tekintve bányász, Rozsnyóról, a kommunista párt tagja 21-től. Több akkori baloldali megmozdulás aktív résztvevője, majd a spanyol polgárháborúban katona, majd a II. világháborúban átszökött a szovjet hadseregbe. Bátyja, József a Petőfi Partizánbrigád parancsnoka, majd később Magyarországon a hadügyminisztériumban ezredesi rangban dolgozott, majd valami miatt félreállították. Ez az ötvenes évek, Magyarország, de maradjunk Csehszlovákiában. Fábry István aztán később a kerületi, Kassa kerületi pártbizottságon osztályvezető lett, és utána fölkerült Pozsonyba, az apparátusban dolgozott, a kommunista párt apparátusában, majd a szlovák parlament alelnöke lett. No most, ha ő kirakta a kitüntetéseit, akkor nem hiszem, hogy Svoboda generálison kívül volt még valakinek annyi. Spanyol, szovjet, magyar, csehszlovák és lengyel kitüntetések. S most úgy jelent meg, hogy nem tűzött föl egyetlenegy kitüntetést sem. Pedig ő úgy szokott eljönni még az országos közgyűlésekre is. Most nem. S csak annyit mondott, szlovákul kezdte, majd magyarul folytatta: „Az embereket nem szabad becsapni.” Ezt még szlovákul mondta. „Majd, és én ezt nem tudom szlovákul, majd valaki lefordítja.” S mondja magyarul, így, ezt a szót használta: „Akit a kígyó megcsípott, így, megcsípott, a siklótól is fél.” És minket már megmart a kígyó, s akkor folytatta szlovákul. Ő gömörhorkai fiú volt. „Az én falumban hogy szűnt meg a magyar oktatás, holott az egy magyar falu. Akkor Rozsnyó járásban hol, és...” És sorolta a falvakat. Meglepett. Nemcsak engem. Mert ő vonalas fölszólaló volt. S most nem. S elmondta a kételyeit, s azt mondta, hogy egyértelmű választ kérek, ha a törvény hatályos lesz, megszűnik-e vagy nem szűnik meg a teljes anyanyelvű képzés? Különben a gyerekei szlovák iskolába jártak. A felesége magyar volt. Krocsány Dezső, aki ezt megelőzően munkaügyi miniszter volt, a szlovák kormány munkaügyi minisztere. 84-ben a nyugdíjba vonuló Fábry Istvánt követte a szlovák parlament alelnöki székében. Ő hasonló hangnemben szólalt föl, és szintén kérte a minisztert, hogy egyértelmű választ adjon. S ekkor szót kért Nagy Kázmér. Ő komáromi férfi, a 70-es években a Komáromi Járási Nemzeti Bizottság elnöke volt, magyar gimnáziumban érettségizett, a felesége szlovák nemzetiségű volt. S akkor munkaügyi miniszter. S ő is szót kért, kapott, ő nem volt a Csemadok választmány tagja. Eljött, s egy érdekes bevezetőt tartott arról, hogy őket Csehszlovágba deportálták, mit kellett ott átélni, majd jött 48 februárja, ha-

zajöhettek, és ő mennyit tanulhatott, és így tovább, és így tovább, hogy tanulhatott, és ő neki az a véleménye, hogy a magyar ember akkor érvényesül, ha a felsőfokú ismereteit szlovák nyelven szerzi meg. De ahhoz, hogy ezt megtehesse, milyen jó az, hogy a középiskolában nemcsak a szakterminológiát oktatják szlovák nyelven, hanem bizonyos tantárgyakat is, mint például a matematika, fizika, kémia. Mert ugye kémiában a terminológia ilyen meg olyan. A több fölszólalás után szünetet rendeltek el, senki nem ment oda Nagy Kázmérhoz. Nagy Kázmér odajött hozzám, és azt mondta, hogy ti most nagyon elítélték engem. Így van, Kázmér. Hogyhogy nem törött el a kezed? Miért kellett neked eljönnöd? Föltételezem, Peter Colotka adta feladatul. Ilyenkor jobb érzésű ember kifecamítja a bokáját, s orvosi igazolást küld. „Én ezt nem tettem meg.” Ennyit mondott. Érezte, hogy nagyon melléfogott. Késő este ért véget a tárgyalás. S most jön egy érdekes dolog. Késő este hazamentünk, hétfőn reggel hívnak a különleges vonalon, s fölhívott a Magyar Népköztársaság prágai nagykövete, Kovács Béla. S mondta, hogy fél tizenegy tájban érkezik a Csemadokba, és át akarja adni – ez 84-ben volt, a Csemadok 49-ben alakult –, az évforduló alkalmából át akarja adni a Magyar Népköztársaság jókívánságait. Én lementem a ház elé várni a nagykövetet. Jött nagy autóval, piros, fehér, zölddel, fölkísértem őt és Lukács Tiborral fogadtuk. S hangosan mondta, mintha mikrofonba mondaná: „Tisztelt elvtársak! A Magyar Népköztársaság nevében, s a magam nevében is sok sikert kívánok a Csemadoknak.” S akkor intett nekem, és én nem értettem, és muto-gat a rádióra. Később megtudtam, mit akar. Bekapcsoltam. Ez az akkori lehallgató készüléket zavarta, mert nem zenét kért, szöveget. Magyar szöveget. S akkor leültünk. Hogy ne ide, oda ülünk le. S akkor a következőt mondta: ő most megy haza Pestre, mert holnap Lubomír Štrougal miniszterelnök...

– *Csehszlovákia miniszterelnöke...*

– Igen, Budapestre érkezik, s fogadja őt Kádár János is. A programtól eltérően az oktatási törvény lesz a téma, és ismerve a Csemadok pártcsoportjának állásfoglalását, ez egy különleges összejevetel lesz. S valóban így történt. Nem azt mondom, hogy csak ennek köszönhetően, biztos, hogy nem. Mint ahogy nem is biztos, hogy csak a budapesti találkozóknak köszönhetően. Nem tudom, mi minden játszott közre. Egy hét múlva a szlovák parlament új törvénytervezetet küldött ki a bizottság tagjainak, s az inkriminált paragrafusok már nem szerepeltek benne, ellenben ez a megállapítás: „A nemzetiségi iskolák oktatási nyelve azonos az illető nemzetiség anyanyelvével.” No, ekkor növekedett – mert abból indultunk ki – a Csemadok-tagok létszáma. (...) Ekkor lépett be nagyon sok ember a Csemadokba. Mert ha visszaemlékszem, az volt a kérdésed, hogy volt-e politikai szerepe? Nemzetmentő vonatkozásban, nemcsak a hagyományápolással, hanem ezzel a lépéssel is volt, és tulajdonképpen nagyon sokan fölhívtak abban az időben, és addig, amíg a lehallgató készülék be nem indult, csak annyit mondtak, hogy köszönjük, ezt vártuk tőletek. Dobos Lacival külön beszéltem ebben az időben, Szabó Rezső meglátogatott. Érdekes dolgok voltak ezek. (...)

– *Korábban említetted, hogy Lukács Tibor és Neszméri Sándor közvetlen munkatársaddá vált, célotok pedig a fiatalítás volt és a tagság növelése. Milyen po-*

litikai légkörben dolgoztatok? Mennyire nehezedett rátok a politika? A közvetlen utasítások a párttól, ezek nyilván jöttek a Nemzeti Fronttól.

– A Nemzeti Frontból nem. A Csemadokot kizárták a Nemzeti Frontból.

– *És nem vették vissza?*

– Dehogynem, majd 87. január 1-én.

– *Tehát ebben az időszakban, 81-ben, 82-ben még nem volt a Csemadok a Nemzeti Frontban?*

– Nem, sőt.

– *És a politika mennyire telepedett rátok?*

– A minisztériumban, a minisztérium egyik főosztályán egy külön személy – Klimits Lajosról van szó – foglalkozott a Csemadok ügyeivel. És talán Klimits Lajos túlbuzgóságának köszönhetően ez a nyomás nem érvényesült. Ugyanis ő azt szerette volna, ha az országos elnökség, illetve az országos választmány üléseinek az anyagát vele konzultáltam volna és csak azután küldtük volna ki a vezetői tagoknak. Én ezt elmondtam Váleknek. Persze, ezt valahogy meg kellett ideologizálni is. Hát ez a következő volt. Klimits Lajos mint a minisztérium előadója a számárlétrán alacsonyabb fokon állt, mint az elnökség egy-két tagja, hiszen abban az időben Krocšányi Dezső, a szlovák kormány munkaügyi és népjóléti minisztere elnökségi tag volt, Fábry István, a szlovák parlament alelnöke elnökségi tag volt, Rácz Olivér, nyugalmazott miniszterhelyettes. Hát ez azért egy más kategória, mint a minisztérium előadója. Úgyhogy ezt a túlbuzgóságát azután a miniszter leállította. A Kommunista Párt Központi Bizottságának apparátusában szintén egy személy kapott konkrét megbízatást a Csemadokkal való törődéssel kapcsolatban, Halgaš Karolina. Halgaš Karolina azelőtt a pozsonyi Rádió Magyar Adásában dolgozott. (...) Úgy el-elmondta, hogy hát mi lenne az elképzelés, és ha ellenvetésem volt, logikusan, ő azt mondta, hogy igen, igen, de, de hát nincs de, nem. Ez így nem érvényesült. Ezen kívül – ez nem politikai nyomás, hanem más –, hát az egy érdekes eset volt. Már vagy egy hónapja ott dolgoztam a Csemadokban és akkor kopognak az ajtón, belép egy férfi. Jó napot! Jó napot! Foglaljon helyet. S mondom, melyik alapszervezetünkől van? Alapszervezetből? Hát mindegy. Őrnagyi rangban az elhárítás tisztje, megmondom a nevét is: Danáš Štefan. S ő azon majdhogy nem föl nem háborodott, hogy én nem tudom, hogy ő ki. És mondom, mit akar?

– *Magyarul beszélt?*

– Magyarul. S mondom, mi a gond? Mert azt nem mondta, hogy ő a belügyminisztériumból van. Külön nem mondta, hogy az elhárítás tisztje. S erre azt mondta, hogy semmi gond nincs, de hogy az ő munkakörébe tartozik, hogy úgy havonta, negyedévenként, hogy teszi tiszteletét az *Új Szóban*, a Madách Kiadóban, a Rádióban, az Ifjú Szívekben. Fölsorolta a magyar intézményeket, illetve azoknak

a vezetését. És mondom, és most miről van szó? Mit akar? Hát semmit nem akart. Csak jött.

– Akarta, hogy tudjál róla.

– Aztán láttam, hogy ott van. Jó, kész. Aztán jó sokáig nem jött. Úgyhogy a politika azért mégis csak érvényesült. (...) Furcsa dolgok voltak. No most, volt egy előnyöm: az, hogy parlamenti képviselő voltam.

– Milyen volt a munka a Szövetségi Gyűlésben?

– Nagyon formális volt. Amikor készült a 84–85-ös iskolatörvény, én úgy képzeltem, hogy ehhez én fölkészülök és föl fogok szólalni. Hát az nem úgy zajlott. A parlament elnöksége meghatározta, hogy melyik bizottságból hangzik el felszólalás. A bizottság elnöke a mi elnökünk, Češka akadémikus volt, a Károly Egyetem rektora. S mondom neki, hogy én fölszólalok. Azt mondja, hogy várj, még nem kaptuk meg a leosztást. S most képzeld el, hogy megjött, hogy honnan...

– A pártból?

– Nem. Hogy aztán honnan kapta a parlament elnöksége, azt nem tudhatom, de ő a parlament elnökségének a tagja volt, Alkotmányjogi Bizottság következő ülésén elmondta, hogy egy fölszólalás lesz. Még föl sem tette úgy a kérdést, hogy ki az, aki

– Hozzá akar szólni.

– Igen. De én már előtte beszéltem vele, és akkor azt mondta, hogy Sidó Zoltán. Hát ez a föllépésem nem sikerült jól.

– Miért?

– Mert én nem tudtam azt, hogy a parlament, például az Alkotmányjogi Bizottság titkársága majd kidolgoz nekem egy fölszólalást, pontosan tizenöt percnyit, s azt kellene ott elénekelnem. Ahogy megtudtam, hogy az Alkotmányjogi Bizottság tagjaként felszólalok vagy felszólalhatok – gondold el –, hát én hozzáfogtam és áttanulmányoztam az eddigi oktatási törvényt. Ja, véletlenül bekerültem az új oktatási törvény előkészítői csoportjába. Különben azt komolyan vették. Szakembereket hívtak. A két minisztérium, ugye tudni kell, szövetségi szinten nem létezett oktatási minisztérium, a nemzeti kormányokban volt, tehát a cseh és a szlovák. Onnan jöttek, véleményt mondtak. Én ezt áttanulmányoztam, és hát kialakítottam egy véleményt. Hogy életízűbb legyen, én meglátogattam egy-két nagyobb iskolát Pozsonyban, Érsekújvárbán és Nyitrán. Gimnáziumot, szakközépiskolát, szakmunkásképzőt. S én ott az igazgatóval elbeszélgettem és kérdeztem, hogy ennek a törvénytervezetnek a tükrében hogy látja ezt, azt, am azt. Főleg akkor: a drog, az alkoholizmus akkor kezdett beáramlani az iskolákba, az idősebb korosztály, a harmadikosok, negyedikesek az elsősökkel végezték azt, amit a katonaságon az öreg katonák a kopaszokkal. Azért én általánosítottam, és hát persze a nemzetiségi vo-

natkozású dolgokat óhatatlanul kivettem onnan, ahonnan lehetett. Azt tudni kell, hogy abban az időben beindult a szakmunkásképzőkben is a három- illetve a négy-éves, tehát az érettségivel végződő tagozat. Még véletlenül sem volt paritásban, hogy a közös igazgatású szakmunkásképzőben, ha két szakmában a szlovákok érettségizhettek, a magyarok is. Nem. A progresszív és a menő szakmákból nem nyitottak magyar osztályt. Hát én elkészítettem a szövegemet, és azt hiszem, volt még tíz nap a jelölésig, amikor hív engem a Nemzetek Kamarájának az alelnöke, s mondja, hogy hát elvtárs, nem jelezte az igényeit. De úgy látszik, nincs elég tapasztalata. Mi már kidolgoztattuk itt a felszólalását, és postázom is. Mondom, nagyon szépen köszönöm, nekem megvan. „Hogyhogy megvan? Mikor küldi be?” Mondom, nem küldöm. Hát ez volt. Hát mert kérdezted, hogy formális. Én nem küldtem be. A probléma abból adódott, hogy ő azt mondta, hogy be kell küldenem. Nem adtam föl, nem küldtem föl postán. Az ülés előtt – már bizottsági ülések voltak –, berendelték a Nemzetek Kamarája elnöksége elé, s velem együtt a Károly Egyetem rektorát, a bizottságunk elnökét és ott, rosszalóan: hogyhogy idáig még nem adtam oda. S mondtam, hogy semmilyen belső szabályzat ezt nem írja elő, se a házrend, se egyéb, és hát ott én szólok föl, és nem ez a vezetőség. Megkaptam a magamét. De mondtam, hogy ha érdekli őket, én tájékoztathatom, hogy miről szól, úgy szépen, szóban. Nem, írásban kérték. Mondtam, hogy nincs, nem írtam le, én csak az adatokat szabadon mondom el. Jöttünk ki a bizottságról, s akkor Češka rektor úr azt mondja, hogy no, most már törhetik a fejüket, hát ilyen még nem fordult elő, de azért olyat ne mondj, amiből neked is bajod lesz meg nekem is. Gondold el, hát ez így volt.

– *Elmondta a beszédedet?*

– El, el. Az akkori szövetségi kormány miniszterelnök-helyettese, segíts. Ő valamikor Pozsonyban oktatási megbízott volt... Sőt, 68 után oktatási miniszter is, ilyen tömzsi, szlovák férfi. Hozzá tartozott a kormányban az oktatásügy és a kultúra. Hát szívta a fogát, és azután válaszolt is nekem, reagált a felszólalásomra, és hát kioktatott. Nem jut az eszembe a neve. Hogy mennyire formális volt ott minden! Volt olyan képviselő, aki, szerencsétlen, magyar nemzetiségű volt, megkapta a szöveget, s nem tudta elolvasni. Lehet, hogy előtte el se olvasta. Most, hogy segítsen magán, két konyakot leküldött. Hát ez nem segített se a kifejtésén és hát a mondatokat sem sikerült mindig befejezni, mert túl hosszúra sikeredtek. Meg azután annyira egy ilyen közgazdasági terminológiával telispékelt szöveg volt, pedig ő, amúgy azt mondják, nagyon jó munkás volt. Nem tudta előadni. Utána még két napig részeg volt. Botrány. Formális volt minden, viszont, ez egy érdekes dolog, nagyon szigorúan betartották és adtak arra, hogy a szabályoknak megfelelő legyen. Tehát olyan nem létezett, hogy a törvénytervezetet már paragrafált változatban kaptuk volna meg. Pedig hát valahol ez már biztos elkészült. Előbb a törvény alapelvei anyagot kaptuk meg. Azt megvitattuk a gesztori bizottságokban. Általában az Alkotmányjogi Bizottságon át ment mind. Aztán szakértőket hívtak, az ő észrevételeiket beépítették. Aztán megkaptuk az első olvasatra a paragrafált változatot, majd a második olvasat következett. Egy törvény, hát nem egy egyszerű, mondjuk egy közügyi törvény, de valami komolyabb törvény úgy egy évig, másfél évig készült. Erre ügyeltek, kifelé, hogy az precíz, pontos legyen. (...)

– A Csemadoknak tehát szerencséje volt, hogy te országgyűlési képviselő lettél. Valószínű, sokkal nagyobb nyomás nehezedett volna a Csemadokra.

– Nehezedett így is, a 80-as évek közepén, főleg Pozsonyban, Léván, Újvárbán, Kassán.

– Hogyan nyilvánult ez meg? Akadályozták a rendezvényeket?

– A rendezvényeket ellenőrizték, akadályozták, kifogásokat találtak. Ugyanis abban az időben, a 80-as évek elején érkeztek a levelek a Jogvédő Bizottságtól. No most, kik kapták? Magyar iskolák igazgatói, Csemadok-elnökök. Hát nagy hajtóvadászat volt akkor, és a köztársaság felforgatói elleni nagy buzgalomban ugye a Csemadoknak is kijutott. Nem minden járásban, de a felsorolt járásokban nagyon keményen. Személyi összetételekben nem engedtek változást, művelődési rendezvényeinket nem engedélyezték vagy próbálták fékezni. No most, mondok egy-két dolgot. Például, a 80-as években már a közművelődés a Csemadok égíszé alatt elterjedt. És tudod, hogy Érsekújvárbán, elsősorban a Czuczor Gergely Irodalmi és Kulturális Napok keretében, mondjuk például 82-ben, márciusban volt a találkozás a *Hét* és a *Nő* szerkesztőivel, Czuczor Gergely szobrának megkoszorúzása március 15-én, fellépett az Ifjú Szívek magyar dal- és táncegyüttes, akkor találkozás írókkal, költőkkel, Gál Sándor járt akkor ott nálunk, képkiallításokat szerveztünk, anyanyelvi vetélkedőket „Helyesen magyarul” címen. No most, a párkányiak is megpróbálták a Balassi Bálint Kulturális Napokon ugyanezt. Himmler György fölhívott, hogy nem kaptak engedélyt. S mondtam, hogy találjatok ki számomra egy előadást, nagyon szívesen, melyre én befizetek, hogy nem adhatok elő. 86-ban a Csemadok küldetése címen előadást tartottam, s akkor már a többi rendezvény is megvalósult. Például magyarországi előadók Balassi Bálint emlékestet, Szabó András, Kobzos Kis Tamás, Kecskés András, Szabó István szereplésével, Turczel Lajosnak volt egy előadása. Vagy később Käfer István, Koncsol László szlovák–magyar irodalmi kapcsolatokról tartott előadást. Budai Ilona, Birinyi József, Bige József, a Kalamajka, a Rajcsúros paraszzenekarok. Hát voltak itt problémák is. És hát Katona Tamás.

– Mai ésszel hallva ezt, az ember azt mondaná, hiszen abban nincs semmi kivetnivaló, hogy például meghívtátok az egyik rendezvényre mondjuk az *Új Szó* vagy a *Nő* szerkesztőségét, irodalmárokat, szlovákiai magyar irodalmárokat.

– No jó, de Czine Mihályt nem engedték át. Volt egy időszak, a 80-as évek közepétől, amikor Czine Mihály nem tarthatott előadást.

– Miért? Mivel utasították el?

– Czine Mihály nagyon sokat tett értünk. A 80-as évek elejétől rendszeresen járt Csehszlovákiába és előadásokat tartott a határon túli magyar irodalomról. S mi tőle, vagy általa ismerhettük meg az erdélyi, a vajdasági, a kárpátaljai magyar irodalmat. Ez az előadás. Előadás után pedig egy kötetlen beszélgetés volt. Most, utólag nehéz kideríteni, hogy onnan ki súgott, mert hát ott azért elhangzott sok minden, s nem mindig olyan, amivel a hatalom egyetértett volna. (...)

– A Jogvédő Bizottságot említetted. Szóljunk róla egypár szót, mert nem biztos, hogy a jelen vagy a jövő tudni fogja, hogy mi volt ez.

– Mindenképpen a közvetlen tagokkal kellene akkor beszélgetni, hiszen megjelent már azóta kötetben is, sőt, mondjuk a Magyarságkutató Intézet a Medvetánc című füzetben részletesen beszámol róla. Most nevet is lehetne sorolni. Egyfajta pontos adatokra építő levelekkel tájékoztatták a magyar közvéleményt.

– A szlovákiai magyar közvéleményt.

– Igen. No most, ezek az adatok – itt is csak tippelni lehet – a kormányhivatalból vagy a legfelsőbb vezetéstől származhattak, például a magyar iskolák leépítése, a 60-as körzetesítés, majd a magyar és a szlovák iskolák összevonása, ezek precíz, pontos adatok voltak. Akkor még nem így nevezték, az „alternatív” oktatási mód bevezetésének a szándéka, tehát, hogy megszűnjön a teljes anyanyelvi képzés. S itt pontos rendeletre hivatkoztak, az adatok, a nevek pontosak voltak, azt nem lehetett kiforgatni.

– Igen. Tehát tulajdonképpen ezekben a levelekben a Jogvédő Bizottság ügynevezett titkos anyagokat hozott nyilvánosságra és olyan adatokat, amelyek meglehetősen riasztóak voltak.

Ülésezik a Csemadok KB Pozsonyban, 1990 decemberében (Fotó: Gyökeres György)

– És idegesítő a hatalom számára.

– *És riasztóak a szlovákiai magyarság számára, mert azt mutatták meg, hogyan akarja a hatalom leépíteni a szlovákiai magyarságot gazdaságilag, kulturálisan, iskoláit, tehát az oktatásügyét, a művelődésügyét.*

– No most, a hatalom megriadt, mert emlékszem egy ilyen körlevélre – és itt figyelmeztették az iskolák vezetőit, hogy aki ilyen levelet kap vagy az iskolában bárki más, akkor azt azonnal be kell szolgáltatni a Kommunista Párt Ideológiai Osztályára. akadt olyan személy, aki elvitte a levelet, biztos. Bizonyítani nem tudom, de akadt. Ludovít Pezlár, Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának ideológiai titkára különböző összejöveteleken szinte fejből idézte, hogy mivel mételyezik a lakosságot, és milyen felforgató tevékenységet fejtenek ki. Ő ugyan meg is nevezte Duray Miklóst, más nevet nem mondott, és ez egy jó alkalom volt arra is, hogy egyúttal fölhívja a figyelmet a Csemadokra s fölhívja a figyelmet a magyar társadalmi mozgolódásra is, és egyfajta negatív előjelű hangulatot sugalmazott. (...)

– *Lassan eljutunk 1989-ig.*

– Előtte azonban én mondanék valamit 88-ról.

– *Igen. Ezt akartam éppen kérdezni, hogy a 89-es eseményeket megelőző egy-két évben mi mindent éltél át és mit éltél meg képviselőként, Csemadok-elnöként, magánemberként?*

– 88-ban meglátogattott Czine Mihály és megkérdezte, részt vennék-e a Magyarok Világszövetsége munkájában? S mondtam, hogy a Magyarok Világszövetsége, ha jól ismerem az alapszabályt, a statútumot, akkor a nyugati magyarsággal tartja a kapcsolatot. Én szívesen részt vennék ebben, de nem hivatalosan. Én azt nem jelentem be sehol. Ha így engem elfogadnak, én megtalálom a módját, hogy eljussak, anélkül, hogy jelenteném itt-ott, hogy nem leszek Csehszlovákiában. Ezt az utat úgy tettem meg – és nem egyszer –, hogy Boros Jenő, a Magyar Népköztársaság pozsonyi főkonzulátusának konzulja beült az autóba, én mellé, megérkeztünk a határra, és kiszólt az ablakon: „Nem kérünk pecsétet.” Őt ismerték. Ha konzul a sofőr, mekkora nagykutya ülhet mellette”. Átvitt, kitett Győrben. Egy nap múlva, két nap múlva, amikor megbeszéltük, pontos időben megjelent ott autóval és hazahozott. Ismét nem kérünk pecsétet. Tehát az útlevelet se kellett elővenni.

– *Ennek a jelentősége az volt, hogy...*

– Nem evidáltak, hogy elhagyom az országot és külföldön vagyok. No most 88-ban a Magyarok Világszövetsége vezetőségének a tagja lettem. Ebben az időben Bognár akadémikus volt a szövetség elnöke, Komlós Attila volt a főtárgya és hát Czine Mihály régi ismerősom. Egy-két nagyon érdekes emberrel ismerkedtem meg. A környező államokból senki nem volt még akkor ott. Csehszlovákiából is egyedül voltam. Ott volt Juhász akadémikus, a Magyarországtutató Inté-

zet főigazgatója, Pungor Ernő akadémikus vagy Pallavicini őrgróf Bécsből, bankár, Pátkai Róbert református püspök Londonból, Rónai András, a Habina Nemzeti Színház színművésze Tel Avivból, Csörgics József Horvátországból. Aztán később Göncz László és Tomka Miklós Szlovéniából, Rátkai Ferenc miniszterhelyettes, Bihari Szabolcs, a svédországi Magyarok Szövetségének az elnöke. Aztán 90-ben már jöttek Erdélyből is, Dupka György, Balla D. Károly Kárpátaljáról, Péntek János Kolozsvárról. Ez egy érdekes időszak volt, de lépünk. (...)

– *És akkor jött a 89-es esztendő.*

– Jött a 89-es esztendő. Rögtön 89 januárjában Palach-évforduló volt, de én pénteken, szombaton, vasárnap a rimaszombati járás kis falvainak az évfárá taggyűléseit látogattam. Nem néztem tévét, nem olvastam újságot, nem hallgattam rádiót. Egyik faluból a másikba jártam, és vasárnap késő este ért véget az évfárá. Egyenesen Pozsonyba mentem és a reggeli géppel akartam indulni Prágába, mert másnap, kedden, már parlamenti gyűlésünk lett volna. A gép nem ment, rossz volt az időjárás, így fölültem a gyorsvonatra és megérkeztem Prágába. Holešovicén szálltam le. Metróval bejöttünk a múzeumig, ez a Vencel tér fölső megállója, s én ott amúgy is kiszálltam volna, mert a szállást a Vencel téren a Tatra Szállodában rendeltem meg. Megáll a metró, és akkor a hangosbemondó közli, hogy műszaki okok miatt a metró nem megy tovább, mindenki hagyja el az aluljárót. Én azt hittem, tűz ütött ki. Késő délután volt. Kimegyek a Szent Vencel szobor mögött s az aluljáró följárójánál rendőrok, plexipajzs, hosszú, nagy, szokatlanul hosszú, nagy gumibot és védősisak. Nem tudtam, hogy Palach-évforduló van és nem tudtam, hogy mi zajlik a Vencel téren... Hát onnan kiléptem és láttam, hogy tömeg a Vencel szobor körül. Egy gyűrűben körbefogják a felfegyverzett rendőrok, s az utcákról szembenéz velem a nagy karhatalmi erő. Én átverekedtem magam ezen, mondom, elszállásolom magam, aztán majd kijövök, megnézem mi ez, hát bőrdönddel nem fogok ott közlekedni. S a Vencel tér közepe táján egy aluljárón kellett volna az útkereszteződés alatt átmennem, hogy kiérjek a szállodához. S egy kislány sír, olyan 8–10 éves kisleány, s kérdezem, hogy mi baja. Egy ember se volt az aluljáróban. S mondja, hogy nem tud hazamenni, merthogy a rendőrok nem engedik be. Hogy most jött zeneóráról, zongoraóráról vagy miről. S mondom neki, még arra is gondoltam, nehogy megriadjon az a leányka, hogy idegen nyelven szölok, nem is szlovákul, csehül beszéltem. „Holka, já pűdu s tebou.” Megfogtam a kezét, szipogott, sírt, s abba az utcába mutat, ahol óriási tömeg és rendőrok. Plexipajzs, vassisak. S valahol az út közepén járok és akkor ilyen hangos valami vacakkal: „Polgár, forduljon vissza!” „Občane, obraťte se” – gondoltam arra, parlament, itt az igazolványom, már csak beengednek a kislánnyal. Harminc–negyven méterre megközelítettem őket, akkor már nagyon határozottan figyelmeztettek, hogy forduljak vissza. S elővettem az igazolványom – az ilyen nagy, címeres dolog volt – és fölemeltem. Mondom, meglátják, hogy mi az. Hogy ne tellegessek. Abban a pillanatban egy óriási fájdalom itt ágyékban. Belém engedtek egy könnygázgránátot, itt. A kislány itt volt. Ha egy harminc centivel arrébb van, a leányt fejbe találják, az ott esik össze. Ez egy ekkora, ilyen alumínium bevonatú, nehéz, olyan 25 dekás valami, és ha ütés éri, akkor sárga füst jön ki belőle. Hát én, engem eltalált, működésbe hozta magát, átéget-

te a kabátomat, lyukas lett, égett, füstölt. Én azt odébb rúgtam, és hát visszavittem a leánykát az aluljáróba, és mondtam, hogy nem tudok rajta segíteni. S megyek a szállodába. Bezárták az ajtót, tehát nem lehetett bemenni. Zörögtem, felmutattam az igazolványom. Beengedtek, hogy nézek ki? Hát akkor néztem meg a tükörben, tiszta sárga volt az arcom attól a füsttől, vérvörösek a szemeim. Fölmentem a szobába, megmosakodtam és visszafordultam, megyek a parlamentbe, és ezt bejelentem. Átverekedtem magam a tömegben, volt, ahol leállítottak, mutattam az igazolványom, átengedtek. Bementem a parlament épületébe és bekopogtam Alois Indra parlamenti elnök irodájába, titkárságára. Bent már, az épületben, a karomon tartottam a kabátot. Néztek, mi van, hogy nézek ki, s mondtam, hogy az elnököt keresem. Az elnök nincs bent, üléseznek, nagy ház van. S mondtam, hogy akkor panaszt teszek, és írásban. Kértem írógépet, papírt, adtak. Leírtam mikor, melyik nap, milyen órában, hol, mi történt velem, leírtam az esetet. A belügyminiszternek címeztem, hogy a parlament juttassa el a belügyminiszterhez. És kértem az ügy kivizsgálását, a felelősök megrovását és háromezer korona kártérítést, mert a kabátom hasznavehetetlenné vált. Meg is mutattam. Különben a pénzt három héten belül megkaptam. A mai napig őrzöm a postaszelvényt. Háromezer korona és egy kísérlével. A lényege az, hogy a karhatalom parancsot teljesített és a kivizsgálás elmarad. (...)

– *A Szövetségi Gyűlésben érződött valami? Tehát, mondjuk a képviselők vagy a parlament elnöksége. Nem lehetett azt érezni, nem jelezték azt, hogy valami várható?*

– Nem. De egyet észrevettünk. Hogy több a civil ruhás alkalmazott. Mert ott voltak egyenruhás, hivatalos őrző-védő személyek a kapuban, őrség. De megnövekedett a civilruhásoknak a létszáma, és nem tudtuk hova tenni őket. Aztán később megtudtam, az elhárítás munkatársai. (...)

– *És akkor eljutottunk 89 őszéhez... (...)*

– 1989. november 17-én ugye megtörtént a dolog, 18-ra összehívták a Nemzeti Front Központi Bizottsága elnökségét. Gyorspostán hozták a meghívót, alá kellett írni. S késő délután összejöttünk.

– *A Nemzeti Frontban?*

– Igen, mint a Csemadok elnöke, tagja lettem a Nemzeti Front országos elnökségének 88-tól, mert 87-ben még nem, de 88-ban már tagja voltam az elnökségnek.

– *Még egy pillanatra. Tehát 87-ben vették vissza a Csemadokot a Nemzeti Frontba.*

– Igen, januárban.

– *Mivel indokolták a visszavételt? Semmivel?*

– Hát úgy, ahogy nem indokolták a kizárást, a visszavételt sem. Hogy mint egyike a legnagyobb tömegszervezeteknek, tehát ott a helye. Azelőtt is nagy szervezet volt, s nem volt ott a helye.

– *Te pedig az elnökség tagja lettél, mert megkaptátok gyorspostával a ...*

– Meghívót, összejöttünk, és akkor már nem Jozef Lénárt volt a Szlovákiai Kommunista Párt Központi Bizottságának vezető titkára, hanem Ignác Janák. Félelmetes egy ember volt. Azt megelőzően ő a nyugat-szlovákiai kerületi pártbizottság vezető titkára volt. Félték tőle a munkatársai is, mint a tűztől. És mivel ő volt a pártközpont főnöke, egyúttal a Nemzeti Front elnöke is. Hát egy anakronisztikus szöveget vágott le, tehát a novemberi prágai események, államellenes tevékenység, felforgató tevékenység, a nyugati propaganda, és így tovább, szóval elmondta. És három napon belül minden tagszervezet hívja össze az elnökséget és fogadjon el egy állásfoglalást ezzel kapcsolatban.

– *Amelyben elítélik a történeteket, nem?*

– Igen, dehogynem, persze... No most én onnan hazajöttem és akkor összeültünk Lukács Tiborral. Telefonon már a szervezési osztály intézte, hogy ekkor és ekkor összejövünk, és egy állásfoglalás-tervezetet írtunk Tiborral. Töredelmesen bevallom, ez egy olyan szöveg volt, hogy a királynőt meggyilkolni nem kell félneitek. Jó lesz, ha mind beleegyeztek, én nem ellenzem. A vesszőket oda rakod, ahova akarod. Tulajdonképpen nem volt az eseményeket elítélő dolog, inkább a valós okok, a kiváltó okok feltárására kérjük fel az azt megillető szervezetet és stb., hát szóval írtunk egy ilyen szöveget. Összejött az elnökség és én tájékoztattam őket arról az összejövetelről, amelyet Ignác Janák tartott, és elmondtam, hogy ott mi hangzott el, és hát...

– *Hogy mit várnak el a Csemadoktól, ugye?*

– Hogy mit kérnének, igen, a Csemadoktól. Abban az időben az elnökség a következő összetételű volt: Bödők Erika, Boda Pál, Bödők Erika egy közigazgatási Komáromból, Boda Pál Kassáról. Ő valamikor a gépipari középiskola igazgatója, majd ebben az időben a népi ellenőrző bizottság kerületi elnöke volt. Duba Gyula író, Fábry István, tudjuk ki az, Gyimesi György, tudjuk, Gyurcsík József, Dunaszerdahely akkori polgármestere, Fónod Zoltán, Habán Ottó, Jégh Izabella, Krocsány Dezső – ő akkor már a szlovák parlament alelnöke volt –, Kurucz Lujza innen Komáromból egy tanítónő, Lukács Tibor, Merva Lóránt – ő a szakszervezetek központi tanácsának volt a titkára, Nagy Kázmér, munkaügyi miniszter innen Komáromból, hát Sidó, Szilvássy. Elhangzott ez a javaslat, s akkor Fábry István kért szót, és (...) hasonló hangnemben, mint Ignác Janák, kemény és eléggé kortévesztő beszédet mondott. Szegény Pista bátyánk, hát ő aztán az utóbbi időben teljesen eltájolódott. (...) Őnála tulajdonképpen megállt az idő a spanyol polgárháborúval. Ha jól tudom, őrnagyi rangban szerelt le.

– *Hogyhogy 89 őszén, 77 évesen még mindig tagja volt a Csemadok vezetőségének?*

– Ki merte volna nem jelölni Fábry Istvánt? S a pozsonyi konferencia jelölte őt. S ki merte volna nem megszavazni Fábry Istvánt? Egyetlen egyszer volt a Csemadoknak haszna belőle, 84-ben, amikor tiltakoztunk az iskoláink elrablásánál, mert bevonultunk a párt központi bizottság épületébe, és ő a központi bizottság tagja volt, és erre beengedtek mindenkit. (...)

– *Senkinek nem fordult meg a fejében ekkor, hogy valami komoly változásra fog sor kerülni? Tehát, hogy rendszerváltás lesz?*

– Ők nem hittek ebben.

– *És te?*

– (...) Ez egy olyan dolog, bevallom, én azt hittem, hogy Magyarországot és Lengyelországot ez érinti, ott ez módosul. Egyszerűen nem hittem volna, hogy a szovjet hatalom nem lép ugyanolyan keményen, mint 68-ban. De talán Magyarországon és Lengyelországban ez sikerül. Ne felejtjük el, hogy Bifak még mindig a fő-főideológus volt. Husák köztársasági elnök. A pártot az a szerencsétlen, primitív Jakeš vezette, aki hát... Valami fantasztikus gyenge vezetése volt akkor az országnak. Már a progresszió szempontjából.

– *Tehát ti arra gondoltatok, hogy, mondjuk, marad a kommunista rendszer egy enyhébb formában akár Magyarországon, akár Lengyelországban, ugye? Szlovákiában pedig nem lesz semmi.*

– Itt, hogy nem lesz semmi. Én visszaemlékszem arra, amikor a Gorbacsov-féle peresztrojka vagy a glasznosztj – vagy nevezzük, aminek akarjuk –, beindult, és vártuk, hogy akkor itt mi lesz. S emlékszem rá, hogy a civil szervezeteket, Vöröskereszt, Szovjetbarátok Szövetsége, Antifasiszta Harcosok Szövetsége, Ifjúsági Szövetség, Nőszövetség, Csemadok, Ukránok Szövetsége, a filatelisták meg ami belefért, összehívtak minket egy ilyen összejövételre. S Pezlár azzal kezdte a beszédét, hogy „ebben az országban a glasznosztj én vagyok. Majd én megmondom, hogy Szlovákiában mit jelent a peresztrojka.”

– *Tehát nem hitte senki a Csemadokban vagy nem fordult meg a fejében az, hogy...*

– Hogy akkora változás történik. Félő volt, hogy Prágában izolálódik a helyzet, Prágát pedig a karhatalom letöri. Én láttam ezt a januári demonstrációt ott, ahol eltaláltak, s láttam azt a hatalmas erőt, mit jelent az, mikor fecskendőkkal és több ezres rendőrséggel megfélemlítik az embereket. Viszont azt már láttuk, hogy Magyarország megnyitotta a határt a németek számára, Ausztria felé. Azért remény volt, csak szabad-e hinni? Én 68-ban hittem, hogy megváltozik minden. S nemcsak a Kétezer szó, hanem a többi, az egész folyamat. Annak hittem, és most valahogy szkeptikus voltam elejével.

– *Aztán Szlovákiában is, elsősorban Pozsonyban, naponta történtek az események. A diákok kezdték, naponta fölvonultak, naponta tüntettek.*

– Hogyne, hát hiszen este ezekre a kulcscsörgető tüntetésekre elmentem a Szlovák Nemzeti Felkelés terére. Én visszaemlékszem, ahogy Budaj meg Kňažko beszélt, de ez már azt hiszem, 19-e, 20–21-e volt. (...) A Csemadokban aztán gyorsan zajlottak az események, és meg kell mondani, hogy december 6-ra a Csemadok rendkívüli országos választmányi ülését sikerült összehívniuk. Dobos Laci, Görföl Jenő, Neszméri Sanyi, Varga Sándor, Szabó Rezső, Takács András megszervezték. Én Prágából hazajöttem, és akkor közölték velem, hogy másnap ez lezajlik. Meg is történt. Az összejövetelen leváltották az elnökséget, és az elnökségből az előbb felsorolt elnökségi tagok közül maradt Merva Lóránt, Szilvássy József, Gyimesi György és – Sidó Zoltán. A többi elnökségi tagot leváltották. S akkor helyére került Dobos László, Szabó Rezső, Takács András, Szőke Jóska. Akkor rögtön egy javaslat volt, hogy a magyaroknak ott kell lenni a vezetésben, javasoljunk egy miniszterelnök-helyettest – így. S akkor a választás Varga Sándorra esett. Akkor ott az ülést Gál Sanyi vezette. Az elnökséget jóváhagyták, és az elnökség ismét engem választott meg a Csemadok országos elnökévé. A megbízatás szól áprilisig – 90 áprilisáig –, amikor is rendkívüli országos közgyűlést kell összehívni. S akkor megbízatást kapott az elnök, tehát Sidó, Dobos, Szabó Rezső, hogy menjünk el a megbízott miniszterelnökhöz, Pavol Hrivnákhhoz és találkozzunk, hogy... Mondom, rendben van, de oda valamit kellene vinni, valami írásos anyagot. Akkor én a Varga Sanyival kimentem egy irodába: mikor születél, hol születél, hol dolgoztál, mi vagy, hogy vagy stb. Úgy-ahogy egy mechanikus gépen leírtuk és elvittük Hrivnákhhoz. Hrivnák azonnal fogadott minket és azt mondta, hogy igen, de hogy ez a szlovák parlament megbízott elnökéhez tartozik. Az pedig nem volt más, mint Rudolf Schuster. Visszatértünk a Csemadokba, a többiek addig üléseztek, dolgoztak. Bejelentettem, hogy ez van. Hogy akkor azonnal hívjam föl Rudolf Schustert. S föl hívtam. A Csemadok elnökének az irodájában különleges vonal is volt, ez a Z telefon. Ez közvetlen vonal volt mindenhova, ahova hívtál. S föl hívtam a parlament elnökének titkárságát, bemutatkoztam és mondtam, hogy kérem, hogy fogadjon minket az elnök és a két társelnök. Azt mondta, hogy egy pillanat, s tényleg egy pillanaton belül azt mondta, hogy hat órákor várnak minket. Gondold el! (...) Megjelentünk, alig vártunk pár másodpercet, megjelent és azt mondta: „Szeretettel köszöntelek benneteket. Látjátok, szókincs jó, kiejtés nagyon rossz. Másik baj: nincs cseresznyepálinka, csak borovicska.” S erre megszólalt szlovákul, hogy a továbbiakban beszélhetünk szlovákul? Mindenki tud? Hát tudunk. S ott előterjesztettük ezt az anyagot, átadtuk. Végül is persze a politikai képvisellel is egyeztettek, hiszen akkor aztán a későbbiek során ugye az FMK a VPN részeként kormánytényező volt, és úgy látszik, ellenvetés nem volt, mert Varga Sanyi miniszterelnök-helyettes lett. (...) Az események nagyon gyorsan haladtak előre. Tulajdonképpen december 8-tól behívtak a parlamentbe és függetlenített parlamenti képviselőkké váltunk, azok, akiket nem küldtek haza. Kétharmadát leváltották, s helyükbe kooptálással kerültek a cseh Občanské fórum vagy a szlovák VPN – és így tovább – által delegált tagok. A magyarok közül ketten maradtunk Vitéz Erikával. Ő Szepsiből volt, pedagógus, a többieknek a mandátuma azonnali hatállyal megszűnt. (...)

– Történtek nagyon fontos dolgok ekkor a parlamentekben, tehát a prágaiban és a pozsonyiban is. Az első legfontosabb döntés az volt, ugye, hogy megszűntették a pártnak a vezető szerepét?

– Igen.

– *A párttagok ezt hogyan élték meg? El tudták fogadni?*

– Ez egy érdekes dolog. Ugye én a kommunista párt tagja voltam 1989. november 20-ig. 21-én kiléptem és még egy páran a Csemadokból. Tudom, hogy nem mindenki, Balázs Béla, Petrik József és én. A többiek talán átmentek máshova. No most, azt el kell mondani, mi a Csemadokban már novemberben úgy döntöttünk, hogy előkészítjük a Jókai Mór Egyetem létrehozására kidolgozott törvényt. Dobos Lacival, Szabó Rezsővel, Bauer Győzővel és ...

– *Ez mióta foglalkoztatott benneteket? A Jókai Mór Egyetem.*

– Hát maga az egyetem beszédtema volt már korábban is, de ezt hagyjuk, mert ennek írásos nyoma nincs, nem tudom dokumentálni. Majd rögtön, ahogy a változás megtörtént, november végén, már fölmerült az elnökségben, hogy jó lenne.

– *Egyik első feladatként?*

– Igen, beindítani, és a december 6-i rendkívüli plénum után pedig feladatul kapta a vezetőség, hogy tárgyaljon a tudományos élet és az egyház képviselőivel. Úgyhogy ezt megcsináltuk, és egy elég gyors ütemben – hát már amennyire ez egy gyors ütem – megírtuk az elképzeléseinket, és akkor fölkerítettük Varga Sándor miniszterelnök-helyettest, hogy a kormány nemzetiségi osztályán – Végh László dolgozott ott, Mihály Géza, még be-bedolgozott Gyöngyör József – vállalják el ennek a törvénytervezetnek az egyeztetését és a lezajlását. Fölvállalták. December végén már tudtam Prágában, hogy ha március végéig nem adjuk le Prágában, a Szövetségi Gyűlésben a törvénytervezetet, áprilistól ez a kérdés átszáll a nemzeti parlamentekre, tehát a Szlovák Nemzeti Tanácsra illetve a Cseh Nemzeti Tanácsra. S mi akkor úgy gondoltuk, hogy Prágában ennek nagyobb esélye van, mint Pozsonyban, a szlovák parlamentben. Mi tárgyaltunk akkor mint Csemadokosok a magyar politikai mozgalmakkal, pártokkal. Ne felejtjük el, hogy 89 decemberét írjuk. Akkor egyedül a Független Magyar Kezdeményezés volt már bejegyzett, mert a többi alakulóban volt, úgy a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, mint pedig az Együttélés Politikai Mozgalom. Tudni kell, hogy a Független Magyar Kezdeményezéssel, elsősorban Tóth Károllyal, A. Nagy Lacival, Gyurovszkyval, Hunčík Péterrel, Öllös Lacival tárgyaltunk erről. Csakhogy a Független Magyar Kezdeményezés a Nyilvánosság az Erőszak Ellen szlovák politikai tömörülés részeként lett a kormány tagja, és tudjuk azt, hogy már maga ez a tény, hogy egy magyar politikai tömörülés tagja a szlovák rendszerváltó tömörülésnek, ez akkor már egyfajta problémát jelentett, és volt egy belső feszültség. Ez egy belső feszültséget váltott ki a VPN keretén belül. Tehát, hogy szebben hangozzék, azt mondom, hogy a rendszerváltó szlovák politikai tömörülés nem tudta megemésztetni, hogy egy magyar politikai tömörülés is szerves része az ő mozgalmuknak. Ez személyekre volt inkább lebontható. Az FMK vezérkara, az volt az érzésem, nem akarta egy önálló magyar egyetem igénylésével tovább feszíteni ezt a húrt. Nem mintha ők nem egyeztek volna ebbe bele, vagy nem tartották volna jónak, de, na. Mindenesetre Varga Sándor, Mihály Géza, Végh

László kidolgozott egy anyagot. Akkor tárgyaltunk Komáromban – hiszen Komáromban lett volna ez az egyetem – Pásztor Istvánnal, Csintalan Miklóssal, tehát a polgármesterrel és a hivatalvezetővel, meg Keszegh Istvánnal, a Selye Gimnázium, a komáromi magyar gimnázium akkori igazgatójával. (...) Ezeken az összejöveteleken részt vett Nyitráról László Béla, Perhács János Pozsonyból, Takács Zoltán egyetemi docens a Műszaki Egyetemről, az FMK-t Sándor Eleonóra képviselte. A kidolgozott anyagot Varga Sándor óvatosság miatt nem akarta a rendelkezésemre bocsátani, hogy én ezt konzultáció céljából elvigyem Prágába. Ennyit mondok, Végh László nem minden kockázatvállalás nélkül átadta nekem ezt az anyagot. Különben az anyag trezorban volt. Egyszer, késő éjjel bementünk a kormányhivatalba, Laci ott dolgozott. Én ezt elvittem Prágába és ott egy-két tanácsot adtak, mit jelent a cseheknek, hogy Univerzita Móra Jókaiho, ki az a Jókai Mór? Meg kellett indokolni, hogy ki az, mi az, stb. Az előkészületek során történt egy olyan feladatunk, hogy az egyetem céljának megnyerni magyarországi és szlovákiai közéleti személyiségeket. Magyarországon elsősorban Glatz Ferenc akkori miniszter jött számításba, majd Milan Čič, aki aztán a kormány elnöke lett, és aztán kidolgoztunk egy anyagot, sürgősen. És én akkor arra kértem a Pozsonyban tartózkodó magyar képviselőket, országgyűlési képviselőket, jöjjenek el a Csemadok-irodába hozzám. Elejével, hogy nem érdekel, ez van, az van. Jó, akkor este kilenckor, akkor már ráértek. Összejöttünk. Nehéz lenne megmondani, ki mindenki volt ott. A Nagy Laci, Tóth Karcsi, Popély Gyula, Németh Zsuzsa (Öllös Laci felesége) meg Sándor Eleonóra, és még voltak ott páran. Mindenkit szeretettel köszöntöttem és mondtam, hogy itt a tervezet, és kérem, aki ezzel egyetért, írja alá, s akkor én ezt holnap viszem Prágába, mert a holnapi nap az utolsó, hogy Dubček irodájában ezt le lehet adni. S akkor Popély Gyula fölállt és azt kérdezte, ugye tájékoztattuk a mai ülésről Ján Budaj urat? Budaj volt akkor a szlovák parlament alelnöke volt és a VPN-nek az elnöke. És hogy Budaj azt mondta, hogy aki ezt a törvénytervezetet aláírja, azt kizárja a parlamentből. Megtehetette, mert akkor kooptálással kerültek be a személyek, tehát visszahívhatta a politikai mozgalom. S erre mondtam, hogy jó, hát ha senki nem írja alá, tulajdonképpen egy aláírás is elegendő ahhoz, hogy egy képviselői javaslat elhangozzék a parlamenti bizottságban, és aláírtam a törvénytervezetet. Popély Gyula ismét fölugrott. „Zárjon ki Ján Budaj úr a parlamentből, én akkor is aláírom!” És aláírta. A többiek nem. S akkor valaki megkérdezte: és hol van Duray Miklós? Mondom, Füleken van. Véget ért az összejövetel, kiengedtem őket a Csemadokból. Visszatérve föl hívtam Duray Miklós édesanyját – tizenegy óra lehetett – s Miklóssal beszéltem, mondtam, hogy volt ez az összejövetel és ketten írtuk alá a beadványt, holnap viszem Prágába. Azt mondja, hánykor indulsz? Mondom, kilenckor. Addigra ott vagyok és én is aláírom. „Miklós, de én pontosan indulok.” Tudniillik, Duray Miklós talán akkor nem késett életében először. Képzeld el, kilenc óra előtt megérkezett Fülekről, aláírta, elvittem Prágába, leadtam. Az akkori szabályok értelmében a prágai parlament bizottságain kívül a pozsonyi parlament két bizottságában is, az alkotmányjogiiban, és az oktatási, kulturális bizottságban is meg kellett ezt tárgyalni. Eredeti elképzelésem az volt, hogy majd a Duray vagy a Popély Pozsonyban, én pedig Prágában előterjesztem. Hát aztán azt mondták, hogy én jobban beszélem a nyelvet, csináljam meg mind a kettőt.

– És te prágai képviselőként Pozsonyban is előterjeszthetted?

– Igen, mert én voltam a betervező Popéllal és Durayval. Ez érdekes volt, Prágában három, Pozsonyban pedig két bizottság előtt indokoltam meg előterjesztőként a Jókai Mór Egyetem megalapítására kidolgozott törvénytervezetet. Csak az érdekesség kedvéért mondom, és ez pontos, ez följegyzés. A prágai Alkotmányjogi Bizottság tagjai közül négy cseh, egy szlovák és egy magyar képviselő szavazta meg ezt a törvénytervezetet. Ez kevés volt. A többi két bizottságban senki. A pozsonyi bizottsági üléseken egyetlen egy, idősebb Milan Šimečka szavazta meg. A többiek nem, sőt, előtte fölszólalt Ladislav Kováč oktatási miniszter mint szakértő, meg a Matica slovenská elnöke...

– Markuš?

– Nem, akkor még nem Markuš volt, Markuš később lett elnök. Vladimír Mináč. Matica elnök. Na, hát ez eléggé vehemens két felszólalás volt. Kováčban csatlódtam, de most már mindegy, és hát végül is a parlamenti bizottságok még csak szótöbbséggel sem szavazták meg ezt a törvénytervezetet. De végül is ugye 1918 és 20 között a hatalom megszüntette a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet, a selmecbányai Bányászati és Faipari Főiskolát, a kassai és az eperjesi jogakadémiát és a magyar nyelvű teológiai karokat. Ha 20-at veszem, 1920-at, s most 1990-et, hetven év múlt el úgy, hogy hivatalosan addig nem történt hivatalos javaslat Szlovákiában egy önálló magyar felsőoktatási intézmény létrehozására. Tudtuk mi azt, hogy ez nem jár sikerrel, de a mai napig úgy érzem, hogy ezt abban a pillanatban, akkor meg kellett valakinek tenni. És ha más nem vállalta, hát akkor az természetes, hogy ezt én föl vállaltam, az eleve kudarcra ítélt dolgot. Nem sikerült.

– Miáltal a bizottságok nem szavazták meg...

– Nem került a plénum elé és ezzel tulajdonképpen lekerült napirendről. Még valamit azért el kell mondani 90-ről. Január vagy 3-án vagy 4-én egy nagy nyilvános vita zajlott a szlovák televízióban a nemzetiiségi kérdésről. Ekkor még a szlovák parlament alelnöke Nagy Kázmér volt, ő megjelent. No most, tudom, hogy a Matica slovenská – meg akkor volt egypár ilyen furcsa kör meg csoportosulás, a nemzetiek ebből alakultak ki –, a Szlovák Nemzeti Párt – akkor volt egy csomó ilyen csoport –, s rajtam kívül még Hunčík Péter volt ott. Nem is olyan rég visszaneéztem ezt az adást. Most már durvának ítélem az akkori fölszólalásomat, de az történt, hogy amíg a Matica és a többi nem durvult, addig a templomi rendtartásnak megfelelően olyan mederben zajlott a beszélgetés, hogy az ellen kifogás nem lehet. S azután nagyon durva kirohanások hangzottak el, majdnemhogy „Maďari za Dunaj” szinten. S tudtam, hogy meddig megy az egyenes adás, és kilenc-tíz perccel a vége előtt szót kértem, és belógatták a mikrofont, és tudtam, hogy most már én ezt senkinek át nem adom. És mondtam, mondtam. Akkor akartak megverni először. Véget ért a műsor, s a rendezőhöz beryant valaki, szólt neki, az odajött, hogy ne menjek ki, mert hogy több taxi érkezett és itt várnak. S itt jut szerephez Nagy Kázmér, mert ő testőrrel érkezett. Úgyhogy ő vitt haza a Zerge-hegyről a parlament autójával a Csemadok elé, mert

ott töltöttem az éjszakát. Ez volt az első ilyen dolog. Az akkori politikai pártok, a magyar pártok még nem álltak össze és ha nemzetiségi témára valamilyen vitaműsort készítettek, akkor általában a Csemadok elnökét kérték. Több ilyen vita volt. (...) Egy másik alkalommal megtaszigáltak meg leköpködtek. S ott volt dr. Zajac. És zajlott, ment, jó volt, érdekes volt. Ez a Szlovák Nemzeti Felkelés terén a stúdióban volt, nem a Zerge-hegyen. Véget ért a műsor, s akkor megint csak figyelmeztettek, hogy ne hagyjam el a termet, mert ott tolonganak lent a portán, többen vannak. S Peter Zajac kérdezte, hogy hova megyek. S mondtam, hogy a Csemadokban alszom, hol aludnék? Hogy ő elvisz engem, mert ő az orsolyáknál parkolt le, az alatta van, s kérjünk kulcsot, hogy menjünk ki valamire másfelé. S mondtam, hogy nem, nekünk végig kell ott menni, mert ha most én elmenekülök, holnap ki se merek menni az utcára. Végigmentem a kordonon, megrugdostak, leköpködtek, de gyalog, a saját lábamon elértem a Csemadokot. Fölmentem az emeletre, bezártam az ajtót, s csöng a telefon. „Jó estét, itt Zajac. Rendben van?” „Rendben, doktor úr. Jó éjszakát.” „Jó éjszakát.” Ennél furcsább már csak a 91-es dolog volt, amikor Pozsonyból az éjjeli gyorsal jöttem haza. Akkor ki akartak dobni az ablakon, ezt talán tudod, a robogó gyorsvonatból. Miklósi Péter persze megírta az *Új Szóban*, igaz a hír, Sidót ki akarták dobni az ablakon. A szerencsének köszönhetem, hogy megmaradtam, mint a mellékelt ábra mutatja. Pozsonyból az éjjeli gyorsal utaztam volna haza. Elnökségi ülésünk volt és az országos közgyűlést készítettük elő 91-ben, a rendes közgyűlést. Dunaszerdahely játszott Pozsonyban a Slovannal. S ott, valamilyen szurkolók alaposan betaszajtvá, jöttek vagy nyolcan, egyik a vezérürü, Maďari, s erre a kar, do Dunaja. S én egy szlovák lapot olvastam és az ablaknál ültem, mert amíg nem indul el a gyorsvonat, addig nincs fény, legalábbis akkor nem volt, és valaki észrevett. Hogy ott ül a Sidó. S a másik mondja, az nem a Sidó, az a Duray. No, akkor egyforma. S fölugráltak, s a vonat elindult. És betódultak a kupéba és hogy kidobnak, így döntöttek. S lehúzták az ablakot, de ahogy elengedték, az ablak fölugrott. Úgyhogy egy ott tartotta, s így aztán, hatalmas termetű, olyan negyven év körüli férfi megkapott, hogy visz. (...) Annyit mondtam neki, ha hazamegy, mondja meg a leányának, hogy ma embert ölt. S elengedett. Később dr. Erdélyi Ervin pozsonyi ügyésztől, aki megtudta ezt az *Új Szóból* és utánajárt, megtudtam, kik ezek a személyek. Bánkesziről származó vasutasok voltak, és azért engedett el az a férfi, mert hét vagy nyolc év házasság után akkor született kislánya. Talán kéthetes volt. Az egy rettentő dolog volt. Aztán kerestek, mert visszajöttek. Én addigra elbújtam a vonatban, hagyjuk, megmenekültem. Szóval eléggé durva.

– *Halálfélelmed volt?*

– Igen. Tudtam, hogy meghalok, ha kidobnak az ablakon! S ahogy ő kilépett a kupéból, a többi ment utána. Kimentem, ők mentek a mozdony felé, én pedig hátra, és üres az egész szerelvény. Egy vagonon átmegyek – teljesen üres. És egy helyen két kiskatona ült az ablaknál. Bementem, leültem az ajtóhoz, és így behúztam a függönyt. De nyitva hagytam az ajtót, hogy ha jönnek – mert sejtettem, hogy jönni fogna – a két kiskatonát hadd lássák, hogy ott ülnek. Jöttek is, kerestek, nagy dobogás, a vécéket nyitogatták. Nem találtak meg, mert én elbújtam így a függöny mögé a kis ablaknál. A két baka ott ült, beszélgettek, men-

tek haza szabadságra. Újvárban pedig leszálltam és nem az aluljárón mentem keresztül, hanem hátul, a raktáraknál. Aztán ott következtek. Őnekik ugyan meg kellett kerülni a Komáromba induló személyvonatot, úgyhogy nyertem olyan 60–70 métert. Kiszaladtam az útra, jött egy autó, eléálltam, beültem, elvitt olyan 200–300 métert, mondom, most már kitehet, hazamegyek. (...)

– *Ha szabad, egy kicsit térjünk még vissza Prágához, illetve a törvénytervezet-hez. 89 előtt is élt a szlovákiai magyarokban egy olyan remény, 89 után meg aztán pláne, hogy talán Prágában könnyebben sikerül elintézni a dolgainkat, mint Pozsonyban. Tehát, hogy esetleg nagyobb támogatást kapunk ott, nagyobb megértést, illetve, ahogy te is említetted, a prágai döntések kötelező érvényűek Szlovákiában. Vajon érvényes volt-e ez 89 végén, 90-ben, vagy pedig akkor már a csehek kezdtek foglalkozni a saját ügyeikkel és gondolták, vagy talán tudták, hogy majd a szlovákok is a saját gondjukkal-bajukkal lesznek elfoglalva? És nem kell Szlovákiával törődni.*

– Ilyen értelemben én személy szerint nagyon csalódtam a csehekben. Egész jó kapcsolataim voltak a Néppárt vagy a Szocialista Párt képviselőivel, és a törvénytervezetünket négyen meg is szavazták. De egyáltalán nem bántotta őket az, hogy ez nem sikerült. Nem érdekelte őket. Ők nem hogy nem sokat, jóformán semmit sem tudtak rólunk, szlovákiai magyarokról. Ők ugye a maguk cseh lapjait, a *Rudé právo*t olvasták vagy a fene tudja mit, ugye, akkor a *Mladá frontát*, akkor még nem *Dnes*, csak úgy, *Mladá fronta* volt, azok nem írtak erről. A cseh tévé, az egyes csatorna nem közvetített semmit. Hisz tudjuk jól, hogy a gombaszögi vagy a Jókai Napok, vagy a többi rendezvényünkről a kettes, tehát csak a szlovák csatorna adott hírt. Nem tudtak semmit az iskoláinkról se, nem is érdekelte őket.

– *Akkor ezek a remények megalapozatlanok voltak?*

– Igen. Valamikor egyfajta demokráciát ők már megéltek, nem ők, az elődeik, szüleik, nagyszüleik, de mondom, egyfajta demokráciát. Mert azért milyen demokrácia volt az a masaryki időben, hogy egy parlamenti mandátumhoz náluk 16000, nálunk meg 32000 szavazat kellett. Hát azért... És sorolhatnám. Tehát ők egy kicsit úgy lekezelték a szlovákokat. Mi egy nemzetiség nemzetisége voltunk. A csehekhez viszonyítva a szlovák az egy nemzeti kisebbség. No most mi ennek a kisebbségnek vagyunk a kisebbségei. Hát őket aztán ez nem nagyon érdekelte. Én hívtam őket rendezvényünkre, erre, arra, nem voltak vevők. Nem. Ez egy nimbusz, ez egy elképzelés volt, de valós alapja nem volt.

– *Jó, akkor térjünk vissza Szlovákiára, a 90-es évek elejére. Azt mondod, hogy azokban a hónapokban te főleg Prágában voltál, a Csemadokban hogyan alakult a helyzet? Illetve ettől függetlenül tájékozódta-e az itteni helyzetről...*

– Naponta reggel föl hívtam a Csemadokot Prágából, minden nap, hogy mi zajlik, mi van, tehát én hétfőtől péntekig ott voltam. Volt egy-két adat vagy dolog, amit nekem kellett aláírni. S ahogy mondtam, a szombatot otthon töltöttem, vasárnap már mentem Pozsonyba. Délelőtt, amit kikészítettek az asztalomra, átnéz-

tem, volt, amit aláírtam, volt, amit nem és aztán délután már repültem vagy vovattal indultam vissza Prágába.

– *Nem érezted úgy, hogy itt kellene lenned? Tehát, hogy inkább Pozsonyban kellene lenned?*

– Én még akkor mindig azt hittem, hogy akkor le kellett volna mondani a mandátumomról. És az egyetem miatt én akkor erről – és ez már március – nem mondhattam le, akkor nem lett volna, aki azt előterjessze. Meg azért ott volt egy-két dolog. Abban az időben azért nagyobb súlya volt a prágai parlamentnek. Emlékszem, a választási törvény, a pártokról szóló törvény elfogadása, fontos dolgok zajlottak ott.

– *Akkor úgy érezted, hogy fontos ott lenned?*

– Igen. Azt hittem.

– *Közben Pozsonyban megalakult az Együttélés Politikai Mozgalom és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom. Megszólítottak-e téged, az egyik vagy a másik politikai erő, hogy csatlakozzál hozzájuk?*

– Nem. És nem is akartam. Én tudtam, hogy az én időm lejárt. A politikában, a napi politikában nem is szerettem volna részt venni, s eléggé lekötött az, hogy ezt megakadályozzam, már amennyire én ezt tehetem, hiszen szombatonként és vasárnaponként néha azért nem otthon voltam, hanem jártam a járási konferenciákat meg a különböző fórumokat. Ugyanis volt egy elképzelés, hogy a Csemadok mint a legszervezettebb magyar egyesület váljon politikai mozgalommá. Éreztem, hogy ez a Csemadok halálát jelentené. Ez az egyik dolog. A másik: gondoljunk bele a Hunčík Péter által jegyzett *Nap* akkori számaiba. „Mi lesz a Csemadokkal?” címen eléggé célirányos kérdésekre eléggé furcsa válaszokat adtak, még Turczel Lajos is, Szabó Rezső is, nem beszélve a többiekről. Durayval indult az egész, és akkor Duray, mi lesz a Csemadokkal? Az első válasza az volt, hogy ezt a sztálinista csökevényt meg kell szüntetni, s helyébe egy új magyar civil szervezetet kell létrehozni. Én teljesen más véleménnyel voltam, hiszen én ismertem a tagságot, szervezeteinket, az embereket, Pozsonytól egész Ágcsernyőig, és én tudtam, hogy ha túléli a Csemadok ezt a magyar-magyar pártviszályt ... – különben itt azért meg kell jegyezni, hogy a Csemadok két táborra szakadt, még alapszervezeti szinten is. Egy kisebb, de annál eredményesebb és képességeiket tekintve ütőképesebb csoportra, az FMK-sokra és a nagyobb, Együttélés csoportra. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom távol maradt ettől a torzsalkodástól. Mással voltak elfoglalva. Gondoljunk itt a Rajczy-féle intézkedésekre vagy Püspöki Nagy Péterre, az ő kezdeményezéseire, aztán a Janics Kálmán kontra Duray párharcra... No most, egyet még tudni kellene. Ez egy konkrét példa. Ellenzékiként a Csemadok keretén belül a 80-as évek közepétől a lévai alapszervezetben három meghatározó személyiség dolgozott, és érdekes a további útjuk is. Zoller Misi, Csáky Pali, Dolník Erzs. Komolyan együtt dolgoztak és a Csemadokban egy akkori belső ellenzékét képviseltek. 89 novembere után, pontosabban 90 elejétől – milyen érdekes – ez a három ember egyszerre

Václav Havel Komáromban (Fotó: Berta András)

politikai ellenféllé vált. Dolník Erzszi az Együttélés Politikai Mozgalom országos vezetőségének lett a tagja, Zoller Mihály – azt hiszem – alelnöke volt az FMK-nak, Csáky Pál pedig az MKDM elnökségi tagja lett. Az egykori kötődések és egy erős kapcsolat így szakadt darabokra. No most, képzeljük el, hogy a Csemadokban, ott aztán volt még több is, mert maradt az FMK kontra Együttélés vagy fordítva, akkor bár nagyon kevesen, de egypáran ezt nem tudták megemésztetni, az idősebb korosztály elsősorban. Még akkor is, ha ez nem kimondottan a kommunista eszméktől vezérelve történt, úgyhogy most azokat nem is sorolom, a Sziegl Feriket, a Balázs Bélákat meg a többieket.

– *Kemény baloldal.*

– És nemcsak hogy baloldal, kommunista baloldal, mert nem szocdem irányzat volt ez. Ezek is ott voltak, s aztán volt egy réteg, amelyik egyszerűen nem akart hallani se a politikáról, mert ez a torzsalkodás meg ez a veszekedés valahogy távol állt tőlük, mert olyasmi azelőtt a Csemadok keretén belül nem fordult elő. Volt egyfajta nemzedéki kötődésű meg jó kemény osztályharcos, meg hát egy más nivójú társaság, de azt úgy finoman el tudták intézni, nyílt összetűzésekre alig került sor. Itt viszont nagyon kemény harc folyt, még alapszervezeti szinten is. Volt egy elképzelés, hogy a Csemadok válik politikai mozgalommá. Itt nyíltan,

mint országos elnök – én 91-ig voltam a Csemadok országos elnöke, 91-től 93 áprilisáig az országos választmány főtitkára voltam – én ellene voltam az ilyen átalakulásnak. A politika legyen a politikai pártoké, és a civil szférának igenis lesz létjogosultsága – gondoltam akkor és vallom most is. Csemadok-elnökként én jóban voltam mind a három társasággal. Sőt, ha meghívtak, én elmentem a közgyűlésekre is vagy a rendezvényeikre. Az FMK-ban volt egy érdekes magatartás. Egy, hogy fiatalok voltak és sokuk számára minden, ami az előző évekhez kötődött így vagy úgy, az eleve rossz volt. (...) A szabadelvűséget valahogy úgy magyarázták, hogy a régítől való elrugaszkodás után létjogosultsága van a szabadelvűségnek. De ezt a szabadelvűséget egyfajta elrugaszkodás előzi meg. Én visszaemlékszem, a mai napig előttem van néha. Egyszer valami összejövetele volt Galántán az FMK-nak. És nem tudtak hogyan eljutni oda. Rövid időn belül kellett menni, én meg tudtam. Fölhívtam a Žabot utcát, hogy én Lévára megyek a Csemadok-autóval. Én ki tudom őket tenni Galántán, aztán még este jövök vissza onnan, visszafelé föl is tudom őket venni. Hallgatás volt. De aztán végül, hogy igen, eljönnek az Új Színpad elé és ott, a parkolóban fölveszem őket. S nem nagyon akartak beszállni... Vagy visszagondolok arra, hogy Kassáról jöttünk haza 90-ben a Fábry Napokról és zuhogott az eső. Én autóval voltam s jöttem volna vissza Újvárba, mert másnap aztán készültem Prágába vagy hova kellett mennem. És Sándor Eleonóra a zuhogó esőben akart elmenni a vasútállomásra. S mondom neki, hogy kolléganő – ő is parlamenti képviselő volt –, Selylyére megy? „Igen.” „Üljön be, elviszem.” S vacillált. Zuhogott az eső. Nem nagyon akart. Végül is beült. Én kiszálltam Újvárban, mondtam a sofőrnek, hogy vigye őt tovább haza, egészen a lépcsőig. Megdöbbsentett engem még Hunčík Péter esete. Én Hunčík Pétert még egyetemista korából ismerem. Fiatal srác volt és akkor udvarolt a feleségének. A felesége nálunk tanított a közgazdaságin angolt. És hát többször összejöttünk, beszélgettünk, jókat vitatkoztunk. S Péterrel nem lehetett szót érteni 89 novemberétől egészen addig, míg ő volt a *Nap* főszerkesztője. Mert úgy kérdezted, hogy kaptam-e fölkérést. Nem kaptam, máshonnan kaptam, de hát az szóba se jöhetett volna, sehol, soha. Kaptam. De nem a magyar pártoktól.

– *Csemadok-elnökként, az előbb már mondtad, hogy láttad vagy érezted, hány részre szakadt szét a Csemadok potenciálisan és valójában is. Mit éreztél? Azt, hogy meg lehet ezt még valahogy állítani?*

– Igen, én úgy éreztem, hogy igen, mert eleve egy őrületnek tartottam, hogy most egymás torkának essünk. Volt egy olyan elképzelésem, hogy a VPN és az FMK felosztotta egyik feladatát. A VPN majd nekimegy a Maticának, az FMK nekimegy a Csemadoknak. Bár a két szervezet nem hasonlítható össze, mind a kettő nem hasonlítható, teljesen más. A Matica aztán ráadásul külön utakon járt, főleg amikor már Markuš vette át a kolompot. Addig az FMK a Csemadokról nagyon sokáig úgy nyilatkozott mint sóhivatalról vagy mint együgyű, öregedő személyek gyülekezetéről. Elég végigolvasni a *Napot*, nekem különben megvan az összes száma. És voltak, akikkel nem is lehetett beszélni. Gyurovsky Laci-val például. Vagy akár Barakkal, akitől megkérdeztem, hogy ugyan már mi bajod van? Hát hiszen az apád Csemadok alapító tag Párkányban. És te tudhatod ott-honról, hogy mi volt a Csemadok. Meg aztán te Szerdahelyen dolgoztál a műve-

lődési központban. Onnét is tudod, mi volt a Csemadok. Úgyhogy ez egy kortévesztő megközelítés volt. Szóval, nem.

– *Az egyik érvük nekik az volt, hogy a Csemadok elkötelezte magát a párt mellett teljes mértékben és hogy ezt időben és kellő erősséggel nem tudta levetkőzni. Lehetett-e vajon egy ilyen lépést tenni?*

– No most mondom valamit, csakhogy ezt akkor nem nagyon hallgatták meg. 1949-ben még ahhoz is pártengedély kellett, hogy a vasárnapot hétfő kövesse. Vagy a tavaszt nyár, a nyarat az ősz. Nem még hogy egy magyar szervezet! Persze, igen, az kellett. A kommunista párt engedélye. A másik dolog: minden kézi irányítású volt. Az önálló kezdeményezés fogalma teljesen ismeretlen. Értendő, hogy országos szinten ők mondták meg, hogy Lőrincz Gyula, Fábry István és sorolhatnám, kik lesznek a vezetők. Járasi szinten ez már nem érvényesült úgy, helyi szinten pedig egyáltalán. Ezt sokan nem tudták. A másik dolog, hogy a kapcsolat is, hát, nézd, az FMK-sok közül nagyon soknak azért nem volt hite – most így mondom – mert azt se tudták, ki fia-borja. Jön egy fiatalember és mondja. De hol voltál, drága barátom, amikor a menny dörgött? Hol voltál a 84-es, 85-ös időben, amikor el akarták venni az iskoláinkat? Hol voltál 86-ban, 87-ben, amikor nagyon megszorították a Csemadokot? Sehol. Azt se tudtuk, hogy élsz vagy halsz. Vagy hogy egyáltalán létezel. Az FMK-sok közül egyedül A. Nagy Lacival, Grendel Lajossal lehetett beszélni. A többiekkel néha még beszélni sem lehetett, mert nagyon magas lovon ültek és ilyen kinyilatkoztatásszerű szövegekkel lehet, hogy önmagukat el tudták fogadni, de ők, magukon kívül nem fogadtak el senki mást. Itt volt az, amiről előbb beszéltem, hogy a Dolník, Zoller és a Csáky, hogy beindult egy magyar-magyar viszály. Ráadásul – és ez egy érdekes dolog – az egyik kormánypárt lett, a másik kettő ellenzéki. De a két ellenzéki magyar párt – tehát az Együttélés és az MKDM – a magyarországi kormánypárttal, a Magyar Demokrata Fórummal tartotta a kapcsolatot, az itteni magyar kormánypárt viszont a magyarországi ellenzéki SZDSZ-szel. Ez mondható generációs kapcsolatrendszernek is, de egyéb dolognak is. De ez egy afféle anomália.

– *Hát annak idején ők azt mondták, hogy az elvek miatt van így, mert az SZDSZ liberális párt, mint az FMK, az MDF pedig a népi, konzervatív, mint az Együttélés, úgyhogy az igazi ok ez volt.*

– Ez igaz. De azért mégis, ha belegondolunk már ennyi év után, mennyi energiát pazaroltunk el béka-egér harcra, és végül is bejött az, amit az ember várt, hogy sutba vágjuk ezeket a vacak fegyvereket és egymás ellen nem fogunk küzdeni. Itt most egyiknek se akarok külön igazat adni, mert valamiben mind a háromnak igaza volt. S ez, főleg egy diktatúra után, elemi erővel tör föl és akkor nagyon szilaj minden megnyilvánulás. Hát ez így zajlott 93-ig. 93-ban már nem jelöltettem magamat a Csemadokban. Valahova haza akartam jönni, elég volt a cigányéletből. Gondold el, 81-től 93-ig én reggel négykor keltem és este tízkor vagy fél tizenegykor értem haza. Naponta bejártam Újvárból. Aztán még ezután jött egy olyan év, amikor Prágában voltam éjjel-nappal.

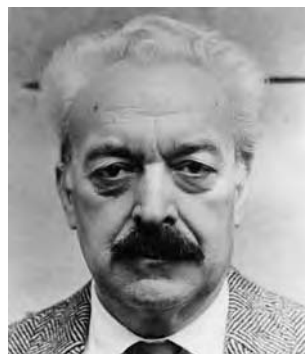
– *A családotnak nem sok jutott belőled...*

– Hát nem. És ott volt három gyerek, azért az nem kevés. Januárban meglátogattam Pásztor István és mondta, hogy egy városi intézmény, Városi Egyetem alakult. Én arról tudtam, de hogy megpályáznám-e az igazgatói tiszte? Ott pályázni kell. S én megpályáztam. Tizenketten jelentkezünk erre, akkor a létszám leszűkült kettőre, a kulturális bizottság kettőnket indított a plénum elé, Oláh György matematikatanárt a gépipariból meg engem.

– *Tudtad, hogy mit vállalsz?*

– Sejtettem. Hát anélkül nem merne az ember hozzáfogni. Előtte már volt több javaslat. Dobos László többször fölkerít a *Szabad Újság* szerkesztői beosztására. És mondtam, hogy én hazamegyek, nekem már elég volt Pozsonyból. Mi nem akarunk itt dolgozni, mi nem fogunk Pozsonyban letelepedni, nem, én azt úgy nem vállalom. Más dolgok is voltak. Én itt születtem Komáromban. Én mindig szerettem ezt a várost. S a másik dolog, hogy azért az oktatásügy... hát jó pár évet eltöltöttem katedrán és úgy éreztem, akkori ismereteim meg kapcsolataim talán használhatnak ennek az intézménynek. (...) No de én se maradtam ki azért a dolgokból, mert 93-ban, ahogy én a főtitkári szolgálatomat átadtam, 93-ban ismét megválasztottak Érsekújvárott a Csemadok járási bizottsága elnökévé. Ezt csináltam egészen 98-ig, ezenkívül 93 novemberében a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége kassai rendkívüli országos közgyűlésén ugyancsak megválasztottak a Pedagógusszövetség elnökévé. S ezt is egészen 98 decemberéig vittem. (...)

(A beszélgetés 2003-ban készült.)

SZABÓ REZSŐ

1929. május 10., Kolozsnéma. Jogász, politikus. A dél-komáromi gimnáziumban érettségizett (1948), majd a pozsonyi Komenský Egyetem Jogtudományi Karán szerzett oklevelet (1952). 1955–1957-ben a Csemadok KB szervezőtitkára, 1957–1959-ben másodtitkára, 1960–1969 között főtitkára, közben 1959–1961-ben a Hét főszerkesztője volt. 1968–1971 között a Szlovák Nemzeti Tanács képviselője, 1970-ig egyben alelnöke, 1968-ban egyike a szlovákiai magyarság követeléseit megfogalmazó értelmiségieknek. A rendszerváltás után a Csemadok társelnöke (1989–1991), majd alelnöke (1998-ig), az Együttélés pozsonyi parlamenti képviselője (1990–1992), a komáromi Városi Egyetem alapító igazgatója (1992–1993) volt.

– Mi történt a Csemadokban a novemberi események hatására?

– Közben telt az idő, és december 6-ra, a sztrájkbizottság javaslatára, Sidó Zoli, ő volt az elnök, összehívta a Csemadok elnökségének az ülését. A Csemadok elnökségi üléséről, december 6-ról a Végh Laciéknál egészen biztosan megvan a jegyzőkönyv. Az elnökség azzal foglalkozott, hogy a munkabizottságok jóváhagyása és kooptálása, mert utána kezdődik a központi bizottság ülése, akcióprogram-javaslat, vita, jelölés, javaslobizottság jelentése, zárszó. Ez volt az elnökségi ülésen is. Nagyon gyorsan lefolyt az elnökségi ülés, hisz már a központi bizottság is erre a napra volt összehívva. Az elnökségen én nem voltam ott, de úgy tudom, hogy Bárdos Gabi volt az, aki felvetette, hogy a központi bizottság ülésére meg kellene hívni a Dobos Lacit és a Szabó Rezsőt. Efelől némi vita volt, mondván, hogy no jó, de ők még nem Csemadok tagok. Őket a központi bizottság kell, hogy rehabilitálja, majd pedig kooptálja, és akkor lehet meghívni, szóval ez most még korai. Úgy tudom, hogy Gyurcsík Iván mondta, hogy kellene nekik szólni telefonon, legyenek készen arra, hogy ha a központi bizottság kooptálta őket, akkor jöjjenek el a központi bizottság ülésére. A Dobos Laci el is érték a Madáchban, engem nem értek el, csak később jöttem, és akkor már elérték, amikor a központi bizottság már kooptált. Akkor értek el, és akkor

mentem én a központi bizottság ülésére. A Dobos Laci felkészült volt, tehát amint hívták, átment, és már részt is vett. Én akkor érkeztem, amikor már a vita folyt az ülésen. Leültem, Dobos Laci fent ült már az emelvényen, mert munkabizottságot választottak, s a Dobost is a munkabizottságba beválasztották. Ez valahogy már, amikor én megérkeztem, ez így a déli órákban történt, 12 körül. Leültem, nem tudom, kinek volt akkor a felszólalása, s azonnal jelentkeztem a vitára. A Sidó Zoli mondta, hogy besorolnak, én mondtam, hogy nem, azonnal fel akarok szólalni, okom van rá, hogy azonnal felszólaljak. Hogy jó, ebéd után én leszek az első. Nem, én most akarok beszélni. Ugyanis a Tóth Géza, akivel én kapcsolatban álltam, mondta, hogy a Hrivnák, a kormány akkori elnöke, délután Prágába megy. Tehát tudtam, hogy a Hrivnák megy. S amit én el akartam mondani, azt azonnal el kellett mondanom, tehát ragaszkodtam hozzá. Nem vagyok teljesen biztos benne, azt hiszem, hogy egészen odáig ment a dolog, hogy én azt mondtam, hogy szavazzák meg, hogy az ebéd előtt én beszélhessek. S hogy szavaztak, vagy nem szavaztak róla, a Zoli azt mondta, jó, akkor gyere. Kimentem. Amit én hallottam még a központi bizottság üléséből, az előttem lévő felszólaló nem tudom pontosan ki volt, meg ottan suttogva mondták nekem, kérdeztem, hogy miről van szó. Hát, hogy a múltban mi volt a jó, mi volt a rossz. Hát én elindultam a nagyteremből, a terem hátuljából a széksorok között az elnökség felé, a pulpitus felé. És a pulpitus fölött ott a nagyteremben ilyen oszlopszerű van, ott lógott Husáknak a képe, mint minden teremben, és én úgy szembenézve vele mentem. Odamentem, a kép elég magasan volt. Volt ott egy szabad szék az elnökségi asztalnál, fogtam a széket, odatettem, felálltam a székre, leakasztottam a Husák-képet, és betettem a pulpitus alá. Döb-bent néma csend. Ezt megint csak nem tudom, ki mondta nekem, hogy a kezeimet is leporoltam, majd odaléptem a pulpitushoz, és azzal kezdtem, hogy ennyit a múlttól. Beszéljünk a jövőről. Az alkotmánytörvény a 144-es előírja, hogy képviselve legyünk a választott szervekben, a kormányban, a végrehajtó szervekben és így tovább, és én azt javasoltam, hogy válasszunk egy bizottságot, javaslatot is teszek a bizottságra, Gaál Sándor, ő az SZLKP KB tagja volt, Nagymegyeren volt akkor az efsz igazgatója, Sidó Zoltán, ő volt az elnök, Dobos László, keletről Vajányi László és én. Tettem magamra is javaslatot. Azonnal menjünk el a kormányelnökségre, és a kormányelnökkel tárgyaljunk arról, hogy nemzetiségi minisztert akarunk. Menjünk el a parlament elnökéhez Schusterhoz, és tárgyaljunk arról, hogy egy általunk kiválasztott alelnököt akarunk a parlamentbe. Ez a két hely ezelőtt is megvolt, most is megillet bennünket. Én erre kérem, hogy szavazzunk. Az ülést a Fónod Zoli vezette. A Fónod Zoli ezt megszavaztatta, és mi öten máris megyünk a kormányelnökségbe. Itt egy pillanatra megszakítanám a történetet, csak az érdekesség kedvéért. Ez pedig az, hogy itt vita mindenből, mindenről, eléggé tömören, de mondom, ez megvan, és erről a jegyzőkönyvben a következő van: Szabó Rezső: „A Csemadok jövője az, hogy felválalja a kisebbségi érdekvédelmet, összefogja a magyarokat pártállásra való tekintet nélkül. Javasoltam, hogy a Csemadok elnöke, és Gaál Sándor KB tag azonnal hívja fel telefonon az SZNT elnökét, illetve a kormány elnökét, és kérje a Csemadok képviselőinek fogadását az új kormány alakítására való tekintettel, hivatkozva a Csemadok közel százezres tagságára, és a csaknem háromnegyed milliónyi magyar nemzetiségi kisebbségre.” Biztos tudom, hogy nem azt mondtam, hogy telefonon hívjuk fel, hanem azt, hogy menjünk oda azonnal. Most még

szintén ilyen érdekességnek, ami jellemző arra az időszakra még. Az pedig a következő. Másnap az *Új Szóban* a Csemadok Központi Bizottságának ez a vitathatatlanul fontos üléséről egyfleknyi anyag jelent meg, amely egyetlen, Lukács Tibor, vezető titkár által előterjesztett akcióprogram-javaslat stb. A Csemadok most érvényes alapszabályzatát érvényteleníteni kell, mondja Takács András, majd pedig, szóról-szóra idézem, a vita közben elhangzott egy indítvány, hogy „a Csemadok Központi Bizottságának küldöttsége Sidó Zoltán elnök vezetésével tanácskozzon Pavol Hrivnákkal, az SZSZK kormányának elnökével, és tegyen javaslatot a most alakulóban lévő kormány magyar nemzetiségű tagjának a személyére.” Mindenki megvan nevezve, hogy ki mit mondott, de akkor még az *Új Szó* úgy vélte, Szabó Rezsőnek a nevét azért jobb lesz nem kiírni az újságban. Volt egy ilyen tilalom. Ez a bizottság azután mondván, hogy nem az ebéd most az érdekes, elindult Hrivnák miniszterelnökhöz. Én közben Gaál Sándornak mondtam, hogy Sándor, ha odaérünk a bejárathoz, ahol csendőrök vannak, te előhúzod a központi bizottsági tagsági igazolványodat, bemutatod nekik, ezek szalutálnak, s te azt mondd nekik, hogy „súduhovia idú so mnou”. És megyünk. Tudtam, hogy hol van az elnöki iroda, hisz 68-ból tudtam, hogy semmi nem változott meg, a Gézákék ezt nekem elmondták, úgyhogy egyenesen mentünk fel az első emeletre, ma is ott van a miniszterelnöknek az irodája, mentünk végig a folyosón, be az előszobába. Közben, úgy látszik, hogy lentről már mondták, hogy mennek fel valakik, mert ott olyan meglepetten fogadtak bennünket, és ha jól tudom, én voltam az, aki azt mondtam, hogy azonnal tárgyalni akarunk a miniszterelnök úrral. Igen? Kik, mik, hogyan? Mondom jelentsék be, hogy itt van egy küldöttség, ülésezik a Csemadok Központi Bizottsága, 300 falunak a küldöttei vannak ott, a központi bizottságnak akkor 100 tagja volt, akik ma délután hazautaznak, és a Csemadok-gyűléseken elmondják a történeteket, és erről fogunk mi tárgyalni a miniszterelnökkel. De hogy a miniszterelnök utazik el. Jelentsék be, és a miniszterelnök döntse el, hogy fogad-e bennünket. Hát ezek mondták, hogy nagygyűlés, 300 ember, falukról, egész Szlovákiából. A miniszterelnök azonnal azt mondta, hogy engedjék be őket. Bementünk. A Gaál Sanyi volt, aki ugyanezt, amiket én mondtam, elmondta újra, ismerték egymást, és mondta, hogy a központi bizottság ülésezik, és úgy döntöttünk, hogy úgy, mint 68-ban, miniszter kell és alelnök kell, akit a Csemadok javasol, úgy, mint 68-ban. A Hrivnák mondta, hogy ő Prágába megy, őszerinte nem nemzetiségi miniszter, mert ahhoz egy újabb törvény kell, amellyel minisztériumot is létesít, hanem a járhatóbb út az, hogy a kormány alelnöke, mert ehhez nem kell, nincs tarcáról se szó stb., szóval ez a járhatóbb út. Mondtuk, hogy oké, adjuk meg a javaslatot telefonon Prágába, megadta a telefonszámot, kit javasol a Csemadok a kormány alelnökének. Köszönjük, mentünk a Schusterhez. Úgy látszik, innen már értesítették Schustert, a Hrivnákéktól, mert a titkárságon már úgy vártak bennünket, hogy igen, az elnök elvtárs vár bennünket. Tudom, hogy hogyan működik ez, hogy becsengetnek, ő pedig elindul. Elvezettek bennünket a fogadóterembe, mi ott megálltunk, a másik oldalon jött Schuster azzal, hogy így: „Szerezzel üdvözlöm az elvtársakat! Köszönöm, hogy eljöttek hozzám. Mecenzéfre Stósz felől fújt a szél, és Zoli bácsi, Fábry Zoli bácsi biztatott engem arra, hogy írjak.” Nem ezzel a magyarsággal mondta, jóval törtebb magyarsággal, de ez volt a lényege. Foglaljanak helyet. Majd pedig: „prepáčte, že ďalej už budem rozprávať po slovensky, ugyanis jobban kifejezem magamat, önök valamennyien bizto-

san értenek szlovákul, nekem könnyebb. Érték mindent magyarul, ha akarnak, önök beszélhetnek, mondhatják a magukét magyarul, de én inkább szlovákul válaszolnék rá.” Elmondtuk neki, hogy miről van szó, természetes, igen. Van ott ugyan egy magyar alelnökünk. Akkor alelnök volt, parlament alelnöke volt Nagy Kázmér, aki miniszter korában a pártközpontban a Csemadok ülésein nyilatkozott. Megértem, hogy változásra van szükség, készítsék elő a javaslatot, a tervet, és lesz plénümülésünk, jövő hétre ezt terjesszék elő. Tíz nap múlva ezt terjesszék elő. Ez volt a fogadás eredménye, és mentünk. Erre a momentumra majd visszatérek, de most pillanatnyilag, az alelnöki funkcióra vonatkozólag folytatnám, hogy a központi bizottság ülésén, megvan az anyag, úgyhogy nem fogom elmondani az egészet. De még érdekességnek talán azt, hogy Takács Bandi kérte, hogy mondjon le az egész elnökség, és válasszon új elnökséget. Az elnökség lemondott, új elnökséget választottak. Közben Lukács Tibor elmondta a maga beszédét, hogy a Csemadok vezetői, ugyanúgy, mint a „harminchármak”, különböző dokumentumokkal fordultak a pártközponthoz. Takács András vádló szavaival kapcsolatban kifejtette, hogy nem érzi, hogy ő terrorizálta volna a munkatársait, szóval ilyen beszédet tartott. Ezután Sidó Zoltán méltatta a vezető titkár munkáját, kijelentette, hogy becsületsértés nem történt, sőt, indokolta az elnökség álláspontját, és így tovább, és így tovább. Majd pedig megtárgyalásra ke-

Szabó Rezső a Bős-nagymarosi vízlépcső elleni tüntetésen (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

rült a Csemadok előkészített programja, programnyilatkozata, amelyet elvetett a központi bizottság több felszólaló javaslatára, mert, szóval egy ilyen magát mentegető nyilatkozat volt ez, amivel nem voltunk megelégedve. Hát ilyenek voltak benne, hogy a pártközpontban kérni kell a központi bizottság pártcsoportjának a megszüntetését. Elképzeléseinket és tevékenységüket továbbra is a Nemzeti Front egyenrangú tagszervezeteként akarjuk megvalósítani.

– *Ahhoz képest, hogy ez már legalább két-három héttel az első események után történt, azért ez egy elég gyáva megnyilatkozás volt.*

– Kérjük az SZSZK kormányát, hogy a Szlovák Tervhivatalnak adja feladatul, hogy biztosítsa az anyagiakat, és így tovább. Hát ezt a központi bizottság letörölte az asztalról, és ott mindjárt, mondom, meg lehet találni a Végh Laciéknál, kidolgozta a maga programnyilatkozatát, amelyben hát már nem ilyen hang van, hanem a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak alkotmányos biztosítása. Az alkotmányos jogok alapján létrehozni az önrendelkezés megfelelő népképviselői szerveit és végrehajtó szerveit. Szóval az eredeti, még a „harminchármas” követelése, párbeszéd a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására a helsinki záróokmány és a bécsi utótálálkozó dokumentumainak szellemében. A társadalomban végbement demokratizálódási folyamatot követve és a Csemadok megújulását szem előtt tartva elzárkózunk a sztálinista és neosztálinista struktúráktól, ezért a belső szervezeti életben szakítunk a demokratikus centralizmus elvével, ennek az érdekében, és így tovább, szóval egy a kor szellemének és követelményeinek már megfelelő dokumentumot fogadtunk el.

– *Milyen arányban? Ezzel mindenki egyetértett? Vagy volt az úgynevezett kemény mag, amely elutasította ezt?*

– Senki nem mert már így felszólalni ellene. Közben úgy emlékszem, hogy a programnyilatkozat előtt már lezajlott az elnökség, az új elnökségnek a megválasztása, amely elég egyértelműen adta tudtára azoknak is, akiknek talán valami kétségeik voltak még, hogy itt újra valami egészen más kezdődik el. Csak az érdekesség kedvéért, az elnökségbe kik lettek beválasztva. Kolár Péter, a jelölőbizottság elnöke ismertette a Csemadok új elnökségének összetételét, és a csúcsvezetőket. A nyolcvan érvényes szavazat alapján Bárdos Gábor 72 szavazat. Ő volt az, aki titkárként – mint elmondtam – úgy nyomta a dolgokat. Bauer Győző 69, Boda Ferenc, ő a szepti járási titkár, 49 szavazat, Böszörményi István 48 szavazat, Dobos László 80 szavazat, 80-ból 80, Duray Miklós 66 szavazat, nem ismerték őt, húsz év telt el. Fónod Zoltán 72 szavazat, Gál Sándor 78 szavazat, Görföl Jenő 52 szavazat, Gyimesi György 72, Kolár Péter 68, Kvarda József 68, Merva Lóránt 67, Mézes Rudolf 58, Neszméri Sándor 72, Presinszky Lajos 50, Sidó Zoltán 78, Szabó Rezső 75, Szilvássy József 66, Varga Sándor 70, Lacza Tihamér 56, lettek a KB elnökségének új tagjai. Fónod Zoltán javasolta, hogy a vezető funkciókba többes jelölés legyen. A KB a javaslat ismertetése után ezt elvetette. A többes javaslatot. Elnöknek, tiszteletbeli elnöknek megválasztották Dobos Lászlót, elnöknek Sidó Zoltánt, vezető titkárnak Neszméri Sándort, titkárnak Bárdos Gábort és Gyurcsík Ivánt, a KB társelnökének Szabó Rezsőt. A KB tagjai ezt szavazással, nyilvános szavazással jóváhagyták. Az ülés

Gál Sándor zárszavával ért véget. Ez volt, és mondom, itt érdekesek a programnyilatkozatok, hogy mi lett elfogadva, mi nem lett elfogadva. Különben az új programnyilatkozat megjelent az *Új Szóban* is, méghozzá az *Új Szó*, nincs ráírva, feltételezhetően 7-i számában, teljes egészében. Szóval itt már mindent lehoztak.

– *Az ön által felsorolt névsorból az derült ki, hogy az úgynevezett dogmatikusok teljesen háttérbe szorultak. Kikerültek az új elnökségből, vezetésből.*

– Igen. Legalábbis mindazok, akikről akkor már tudhattuk, hogy dogmatikusak. Azok kikerültek. Ez egy kicsit összefüggött azzal is, hogy a 68-as tapasztalatunk is az volt, hogy nem lehet félmunkát végezni. Hanem ha, akkor tényleg alaposabb tisztogatást. A helyzetnek megfelelő, és elbírható módon. Ezt nem véletlenül mondom. Mert később kiderült, hogy Sidó Zoltán, aki teljes mértékben alkalmazkodott ettől kezdve az új dologhoz, sokak szemében szálla volt, és sok tiltakozást kaptunk arra, hogy ha a Csemadok át akar alakulni, akkor nem lehet megtartani a régi csúcsvezetőket. Leveleket kaptunk stb., stb., de ez még egy későbbi időpont, majd arról még szó lesz.

– *Még egy kérdés erejéig csak visszatérnék Schusterhoz és Hrivnákhhoz, hisz ők voltak akkor a két legfőbb közjogi méltóság Szlovákiában. És ha mind a ketten, hát ahogy említette, hogy Schuster örömmel és sok szeretettel, örömmel fogadta önöket.*

– Ezt mondta legalábbis.

– *Igen, és Hrivnák is fogadta a küldöttséget.*

– Hrivnák nem mert nem fogadni bennünket.

– *Ez nagy dolog volt azért akkor.*

– De ekkor olyan volt a helyzet.

– *Épp ezt akarom kérdezni. Tehát ez a politikai helyzet következménye?*

– Váltották le sorban az embereket, gyárigazgatókat, és így tovább, szóval senki egy pillanatig sem érezhette magát biztonságban. És ezt Hrivnák nagyon jól tudta. És azt, hogy 300 faluba holnap viszik a hírt. Őneki fontos volt, hogy olyan hírt vigyenek, hogy Hrivnák fogadta, beleegyezett, igent mondott mindenre. Nem akarom se Hrivnákot, se Schustert megbántani, de a 68-as tapasztalataik nekik is megvoltak, tehát abban a tudatban ígértek meg mindent, hogy jó.

– *Jól jön az még.*

– Majd aztán. Ha mégse úgy lesz, kisöprünk benneteket. Úgy, mint 68-ban, hogy hát rendben. Nincs veszténivalónk, mert vagy jól jön egyszer még, hogy mi ilyen strammok voltunk, vagy pedig kényszer hatására csináltuk, és majd jön újra az,

hogy egészséges mag, s mindazoknak, akik így léptek fel, úgymajd menni kell, ha visszaáll a régi rend. Tehát ők úgy voltak vele, hogy nincs vesztenivalójuk.

– *Tehát ez a játszma még mindig kétesélyes volt.*

– Nagyon is kétesélyes volt. Nagyon-nagyon kétesélyes volt. A kétesélyességre egy érdekes momentumot. Én később a kormány épületébe kerültem tanácsadóként. Čič-csel, a későbbi miniszterelnökkel, az átmeneti időszak miniszterelnökével Kolodejből ismertük egymást az alkotmány kapcsán, amit felelevenítettünk. Čič titkárságának, a kormányelnökség titkárságának vezetője Králik Gyuri volt, egy jogász, kassai származású, magyarul, németül jól beszélő, egy ilyen bohém lelkületű ember. Külügyi szolgálatba ment, nagykövet volt stb. 68-ban őt is menesztették, s jól ismertük egymást. A Lúčnicának az egyik megalapítója volt Košťa Lacival együtt. Jóban voltunk. Hát ő volt a kormányhivatal főnöke. Néhányszor, nem tudom hányszor, megtörtént, hogy hármasban ebédeltünk, Čič, Králik Gyuri és én. A szakácsnő magyarul perfekt beszélt, és nagyon aranyos aszszony volt. Hát itt olyan beszélgetések voltak, hogy nem az ország meg ez, meg az, hanem a pillanatnyi helyzetről. S a Králik Gyuri mondta Čičnek, hogy add vissza a párttagkönyvedet. Ne tartsd már tovább. December 12-én alakult meg az új kormány, hát ez január második felében, február elején győzködté őt, meg én is a Gyuri mellé állva mondtam, hogy bizony itt az ideje. A felelet az volt, hogy hát ti tudjátok legjobban, meg én is, hogy a párt mindenkinek mindent megbo csát. De a tagjainak, hogy hátba támadták, soha. Nem lehet tudni. Még akkor is kétesélyesnek ítélte meg ő a helyzetet. És ő informált ember kellett, hogy legyen, mert kormányelnök. Tehát még január vége vagy február eleje ez, ekkor is még sokan kétesélyesnek látták. Nemcsak Hrivnák decemberben, hanem január vége, február elején még Čič is. Úgyhogy ez a kétesélyesség ez sokáig fenn állt. Megint előrefutottunk az időben, úgyhogy térjünk csak vissza oda, hogy befejeződött a központi bizottság ülése. Két jelölt volt a kormány magyar tagjaira, amiben azonnal kellett döntenie a központi bizottságnak, Merva Lóránt és Varga Sándor. Mi Varga Sándort támogattuk.

– *Miniszterelnök-helyettesi tisztségre.*

– A miniszterelnök-helyettesi tisztségre. Abszolút többséget kapott Varga Sándor, amit jelentettünk is. Jóváhagytuk a határozatot, a programot, az új elnökséget, társelnöki funkciót, ami azt jelentette, hogy én is elnök vagyok, és ketten kell, hogy megbeszéljük a dolgokat. Illetve tiszteletbeli elnök a Dobos Laci, tehát egy átmeneti időre kvázi egy ilyen triumvirátus került a Csemadok élére, és Neszméri Sándor mint új főtitkár. Lukács Tibort, az ottani védekezése, meg az előterjesztett programjavaslatok stb. alapján leváltotta a központi bizottság, és Neszméri Sándort választották meg. Dobos Laci elmondta, hogy össze akarja hívni a „harminchármból”, aki könnyen és gyorsan elérhető, meg az FMK-sokat egy közös megbeszélésre. Méghozzá azt képzelem, hogy így megegyezhetünk valami közös ügyben, és meg kellene alakítani a Csehszlovákiai Magyarok Fórumát. És hogy ő 24-re stb. telefonon a titkársággal ezt összehozatja, a nagyterem, ott találkozunk. Hát így is lett, hogy összehívták. No most pontosan a névsort, valószínűleg a Laciéknál meglesz, nem tudom a pontos névsort, de so-

kan voltunk ott. Előtte a járási titkársági szobában, szemben a nagyteremmel volt, most ott a magyar könyvesbolt van, ott találkoztunk. Az FMK-ból Nagy Laci, Tóth Karcsi, nem tudom pontosan, hogy kik, talán az Öllös Laci is, akik oda a kisterembe bementünk, és hogy tulajdonképpen miről lesz szó. A többiek, többen voltak az FMK-sok, tízen–tizenketten, azok a nagyterembe mentek már, meg a „harminchármas”, meg a Csemadokosok, szóval a nagyterembe. Ilyen U alakban előkészített asztal volt, szóval nem egy nagy asztal. Nem tudom, ki szervezte így, hogy ilyen U alakban legyen, de a leülés az úgy volt, hogy ezen az oldalon a fiatalok, emez oldalon pedig a „harminchármas”. S itt a kisteremben volt egy olyan javaslat, s nem tudom, hogy ezt a Laci javasolta-e, azt hiszem, a Laci, hogy az ülést vezesse a Szabó Rezső. Szóval én ültem egyedül az U betűnek azon a szemben lévő szárán, itt a fiatalok, ott pedig a kevésbé fiatalok. A Dobos Laci adta elő az elképzeléseit, hogy szükség lenne ebben az új helyzetben egy Csehszlovákiai Magyar Fórumra, amely mint politikai szerv lenne az, hogy az átalakulás során stb. Nem pártot mondott. Egy ilyen politikai képződményt, amelyet itt most Csehszlovákiai Magyar Fórum néven megszerkeszthetnénk, vagy jóváhagyhatnánk, és ennek egy programnyilatkozatát, amit kiosztottak. A programnyilatkozatot a „harminchármas” somorjai főnöke, Zalabai Zsiga készítette el. Ez ott kiosztásra került, milyen dátumot mondtam?

– November 24.

– Nem, nem. Bocsánat, vissza az egész, december 9.

– Tehát a központi bizottsági ülés után. A Csemadok Központi Bizottsági ülése után.

– A központi bizottsági ülés után, persze, hisz a központi bizottsági ülés is 6-án volt. Vissza az egész, tehát nem november, hanem december 9-én, ide is van írva, került ez az egész megvitatásra. A Csehszlovákiai Magyar Fórum programnyilatkozatát Zalabai Zsiga dolgozta ki, és készítette elő. Ez kiosztásra került, mindenki elolvasta, és ebben nagyon egységes, nem fogom ismertetni, mert megvan, ebben nagyon egységes volt. Na most, ahogy én onnan nézem a két asztalsort, akkor a jobb oldalon ültek az öregek, és a bal oldalon ültek a fiatalok, de nagyon egységes volt, hogy ezzel a programnyilatkozattal senki sem értett egyet. Akkor se, amikor én egy betoldást ismertettem, amit kézzel írtam bele. Ez a betoldás úgy szólt, hogy ahogy az a Nyilvánosság az Erőszak Ellen, és a Polgári Fórum programnyilatkozatában megtalálható.

– Miért nem értettek egyet ezzel a nyilatkozattal?

– Én több ilyen beszűrást is csináltam kézzel ide a vita alapján. A „harminchármasnak” ez kevés volt, a fiataloknak ez túl sok volt. A „harmichármas” kevésnek tartották azt a jogkört, amit a programnyilatkozat alapján a Csehszlovákiai Magyar Fórum elfoglalt volna, a fiatalok pedig túl soknak tartották egy ilyen egységes politikai fórum létrejöttét, szóval elvetették egyértelműen, és hogy úgy mondjam, nagyon határozottan. A vitát, az nem is egymás lehurrogása volt, ha itt mondott valaki valamit, azt azok lehurrogták, ha ott mondott valaki, ezek le-

hurrogták. Rövidesen kisült, hogy itt semmiféle közös dologra sor nem kerülhet. Abbahagytam a betoldásokat, hogy kompromisszum jöjjön létre, láttam, hogy semmi ilyenre sor nem kerül, ezért gyorsan elkészítettem egy hatsoros nyilatkozatot. Ugyanis tudtam, már ekkor volt kapcsolatom lefelé is, a Csemadok járási titkáraival stb., akik pontosan tudták, hogy lent mi a közhangulat. És lent a közhangulat az volt, hogy mondjatok már valamit, nyugtassatok már meg bennünket, hogy ott fönt rend van, hogy ott fönt nem marjátok egymást stb. Ez valamikor 92–93-ban volt, hogy egy új polgármester azt mondta nekem, hogy: „Idehallgass Rezső! Hát csináljátok már ott fent rendet. Hát én lassan már több mint egy éve polgármester vagyok. Engem még senki nem hívott, és nem mondta meg, hogy mit csináljak. Énnekem nincs hova mennem, hogy mondják meg, hogy hogy döntsek, hát ez így nem megy. Hát ezelőtt ha én bementem a Ferencei elvtárshoz, pontosan tudtam, hogy mit igen, mit nem, meg kijöttek hozzánk a járásról, és pontosan megmondták, hogy mit kell most a jövő hónapban csinálni. Hát énhozzám senki se jön, senki se mondja meg.” Szóval hihetetlen nagy volt az átalakulás, és még a múltnak a hagyománya, a múltnak a módszerei az emberekben még mélyen éltek, sőt, még élnek is. És nem tudták, hogy azért van a képviselőtestület, meg a faluban a nagygyűlés, hogy döntsétek el, hogy mit kell csinálni. Ezt senki többet nem mondja meg. Megkapjátok a törvényeket, és a többi a ti dolgotok.

– *A beidegződés.*

– A beidegződés az nagyon nehéz. Tudva, hogy kint mi a helyzet, én hatsoros, most már nem programot, hanem a sajtó számára egy nyilatkozatot készítettem el, amely így hangzik: A Független Magyar Kezdeményezés, a Magyar Diákszövetség, a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma, a „harminchármas”, és a megújuló Csemadok ezennel kinyilvánítja, hogy – őrizve szellemiségének a sajátosságait – a jövőben minden alapvető kisebbségvédelmi kérdésben (alkotmányügy, iskolaügy, a kulturális élet intézményrendszere, képviselői ügyek) közmegegyezés alapján közös platformot képvisel. Tehát próbáltam azt a legnagyobb közös nevezőt, amelyet mindenki, szellemiségének sajátosságát megőrizve, elfogadhat. Mert azért a vitából az kisült, hogy ami a magyar ügyet illeti, tehát ennek kvázi a védelmét, azt valamennyien, a Diákszövetség, az FMK, a „harmichármas”, tehát a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma, és a megújult Csemadok, ezekben azonosak tudunk lenni. Tehát ezt terjesztettem elő, amit hát nem megszavaztunk, de amivel mondtam, hogy ha valakinek valami betoldása, kihagynivalója van, de én fontosnak látom, hogy egy nyilatkozatot adjunk ki.

– *Egységes nyilatkozatot.*

– Egy egységes nyilatkozatot, amit nem vitattak, hogy ez fontos, de végül is senki nem írta alá. Szóval elfogadták a nyilatkozatot, de aláírásra nem került sor. Úgyhogy ez a kezdeményezés, a magyarok, a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma, Dobos Laci kezdeményezése, vagy ha úgy tetszik, a Csemadok, Dobos Laci kezdeményezése, így nem talált meghallgatásra, nem talált megértésre. Amit én sajnálatosnak tartok, de amit bizonyos szempontból meg is értek. Mert itt például az van, hogy alkotmányügy, iskolaügy, kulturális élet intézményrendszere,

s az utolsó, képviseleti ügyek. Közös megegyezés alapján közös platformot képviselnek. Nem tudom, hogy ekkor már megvolt vagy nem volt meg, és ha megvolt, az FMK ott lévő emberei tudtak-e róla vagy nem tudtak, hogy később a prágai parlamentben jóváhagyott alkotmánymódosítás, amely szerint választások kiírása nélkül a lemondott képviselők helyére új képviselőket kooptálnak, méghozzá a Polgári Fórum, illetve a VPN javaslata alapján. Tehát nincsenek választások. S arról, hogy kit javasolnak képviselőnek, két helyen döntenek: Prágában a Polgári Fórum, Pozsonyban a Nyilvánosság az Erőszak Ellen. Amellyel, nem talállok hirtelen jobb kifejezést, szimbiózisban élt az FMK. Tehát nem fogadhatott el valami mást. Ha tudtak róla, tudtak róla, ha nem tudtak róla, akkor is érezték, voltak annyira fejlettek, hogy ők nem fogadhatnak el valamit, hogy nem a VPN, az FMK-n keresztül a Csemadok, meg a Polgári Fórum, meg a diákok, meg kiscsibék, meg a tyúkok, meg a stb. Szóval ma már ezt tudom. Akkor nyilván nem tudhattam, mert akkor még azt se tudtam, hogy a képviselőházat így töltik majd fel, és így tovább. Tehát ez a kezdeményezés, ezt ma is mondom, hogy sajnálatosan így végződött. Végződhetett volna egy normális vita keretében, s nem egy lehurrogások légkörében, úgy is, hogy igen, lesz egy közös nyilatkozat, ami arra vonatkozik csak, hogy, de erre már nem. De ilyen normális beszélgetésre sajnos nem került sor, hanem inkább ez. Ha eddig azt mondhatnám, hogy ennek a fórumnak az összehívása előtt egymástól független csoportosulások léteztek, akkor ennek a fórumnak az eredményeként, negatív eredményeként, azt mondhatnám, hogy ettől kezdve egymással szembekerült, és szemben álló csoportosulások léteztek. Úgyhogy ez a fórum nem hozott megoldást, hanem meszszebb vitte egymástól az embereket, mind a „harminchármas”, mind a Csehszlovákiai Magyar Fórum képviselőit, meg a Csemadok társelnökét. Itt a mundér becsülete azt követelné, hogy egyértelműen mondjam ki, hogy a fiatalok elutasító, vagy mit tudom én milyen magatartása következtében. Ha ezt a beszélgetést akkor este csináljuk, vagy másnap reggel, akkor biztos, hogy ezt a záradékot hozzátettem volna. Ma, tapasztalataim alapján, meg amire rájöttem, ezt a záradékot nem teszem hozzá, de akkor biztos, hogy hozzátettem volna, mert úgy láttam, úgy éreztem, és úgy mentem ki akkor abból a teremből.

– *Én még két szempontot vetnék itt föl. Az egyik az, ahogy ön is említette, hogy valóban ez egy generációs ellentét is, hiszen az úgynevezett fiatalok akkor 40 évesek voltak, az asztal másik szárnyán ülők pedig, hát, inkább 60. Tehát ez lehetett az egyik, mert hát az FMK-sok között voltak egészen fiatalok, a Tóth Karsci és mások, akik épphogy csak befejezték az egyetemét. Tehát ők még negyven, sőt, ők közelebb voltak a harminchoz, mint a negyvenhez. Tehát lehetett itt egy nemzedéki ellentét is. És lehetett egy másik szempont, hogy a fiatalok túlnyomó többsége nem volt soha, nem volt párttag. Tehát lehet, hogy ők úgy is gondolkodtak, hogy mi, akik „tisztán jövőnk”, állunk szemben azzal a nemzedékkel, akik azért valamikor, ki hosszabb, ki rövidebb ideig a kommunista párt tagja volt, azt az ideológiát vallotta. Tehát lehetett itt az elutasításban vagy az ellentétben valami ilyesféle is, nem?*

– Ildikó, mutatom, jegyzeteket készítek a beszélgetésre. Azért mutatom, hogy mivel folytattam volna, tessék csak elolvasni, hogy mit írok itt.

– „Generációváltás, ami a funkcióban lévő...”

– Igen. Tehát ezen a nyomon mennek az én gondolataim is. Most már, vagy kévéssel azután, hogy így, ahogy leültünk, hisz nem véletlenül. Nem azt mondtam, hogy az egyik oldalon az FMK-sok, hanem a fiatalok. Beleértve a Diákszövetséget és így tovább. Hát igen, itt egy generációváltásról is szó volt, mint ahogy 68-ban is generációváltásról is szó volt. A Lőrinczék, Fábryék stb. helyére az akkor még fiatalok, Dobosék, Szabó Rezsőék, Duray Miklósék, Varga Sándorék, sorolhatnám. Persze, a generációváltás is benne van ebben. Még valami más is benne van. A jobb oldalon ülők, tehát az idősebb generáció, és a fiatal generáció. De emitt még azt is hozzátenném, hogy a még funkcióban lévő. Sidó Zoliék, és így tovább, parlamenti képviselők. Sidó Zoli és mások, a még funkcióban lévő, meg a múlttal nagyon összefonódtak. Mi, Dobos Laci és ez a csapat, ez azokból állt egyrészt, akiket 1970-ben kizártak a pártból, mindenből, elnémítottak, egzisztenciális veszélybe sodortak, az élet peremére toltak, de voltak ott olyanok is, akik nem voltak az élet peremére szorítva. Akik tovább is, most is funkcióban maradtak, képviselő volt, *Új Szó*-szerkesztő volt, és így tovább. Akik minimum a véltenségüket akarták bizonyítani, azzal, hogy odaálltunk újra az első között az új irányzathoz, legalább megmaradni akartak, hogy ne kerüljenek az utcára. Ez is ott ült azon az oldalon. Ezt éreztem én ott a vitából, hogy emezek, a másik oldalon ülők pedig tiszták, koruknál fogva is. Bár olyan hangokat ütnek meg, és olyan indulatokat hoznak felszínre, amelyek egy kicsit ijesztőek is. Majd később egy pontnál Tóth Karcsival kapcsolatban mondom el, hogy megijedtem, de ez egy későbbi időpont, amikor tárgyaltunk. Ők az FMK, én pedig a Csomadok nevében, és ijedten hallgattam, hogy te jó isten, ha ez az ember húsz évvel ezelőtt részt vett volna az egészséges magban, és mondjuk ideológiai párttitkár lett volna, akkor a jó isten mentsen meg tőle.

– A túlzott radikalizmusától, ugye?

– A túlzott radikalizmusától. Szóval ezen az oldalon meg éreztem ezt a túlzott radikalizmust, ami másban is megnyilvánult, hisz a VPN választási bukásához nagy mértékben az járult hozzá, hogy valakinek akkor el kellett végezni a „piszkos munkát”. Ki kellett cserélni a szövetkezeti elnököt, az állami birtoki igazgatót, a gyárigazgatót, a járási nemzeti bizottsági elnököt, szóval mindenkit, aki hatalmi pozícióban volt. Viszont aki ezt elvégezte, azt azután a bosszúállás nem engedte vissza még egyszer a funkcióba, de ez már egy későbbi dolog, de ennek a kapcsán ezt talán itt helyes volt elmondani. Amire nemcsak akkor döbentem rá, azóta is érett ez bennem, hogy a rendszerváltást végrehajtani azt nem lehetett teljesen, valamiféle játékszabályok betartásával, és a kommunista párt szerepét egy rövid átmeneti időszakban nem vehetik át pártok sokan, akik egymással máris harcba kerülnek a következő választások miatt. Ilyenkor egy párt, tehát Prágában egy, és itt egy kellett, hogy azt mondja, hogy képviselő ez lesz, ez lesz, és ez lesz. Egyszerűen a politikatudomány sem enged meg mást. Szóval ezt azután tudatosítottam, mint ezekkel a kérdésekkel foglalkozó ember, hogy 68-ban is, ha egy radikális fordulat lehetett volna, akkor annak kellett volna lenni, de a nemzetközi helyzet sem engedett meg akkor egy radikális fordulatot. És az a bizonyos többpártrendszer, amit a demokrácia feltételez, az

csak egy átmeneti időszak után következhetik be. Churchillnek, akit én nagyon tisztetek mint politikust, közszájon forog az a mondása, hogy a demokrácia az egy nagyon rossz rendszer, de jobb nála nincs. Kevésbé ismert egy másik, még szarkasztikusabb megfogalmazása, ahol azt mondja, hogy a demokráciának van egy nagy hibája. Bevezetni csak diktatúrával lehet. És ebben nagyon sok az igazság. Egy átmeneti időszakban szükségszerű, hogy ez bekövetkezzen, viszont a francia forradalom az, amely figyelmezteti a forradalmárokat, hogy követni fogsz a vérpadon. Ha nem is szóról-szóra, de a következő választásokon ez visszaüt. Magyarországon egy kicsit más volt a helyzet, ott az a kerekasztal az nem két párt között folyt, hanem sok párt között. Szóval az ott egy kicsit más a helyzet, de azért ott is ez visszaütött, lásd a második választásoknak az eredményét.

– Igen, itt a VPN bukása, úgymond bukása vagy hanyatlása után ezt úgy is jellemezték, hogy a forradalom felfalta a saját gyermekeit.

– Igen. Mert a francia forradalomtól jön ez a kifejezés, hogy megette a saját gyermekeit. Nos, közben az idő telik, december 12-én megalakult az új kormány, december 14-én a Csemadok, amely eddig még úgy érzi, hogy nincs más magyar „hatalom”, megküldi a kormány elnökének, már Čičnek a javaslatát. Čičcsel én tárgyaltam, már mint kormányelnökkel: Na základe nášho rozhovoru a v zmysle ústavného zákona 144/68, a Csemadok elnöksége a december 13-i ülésén olyan döntést hozott, hogy miniszterhelyettesi...

– Miniszterhelyettesi?

– Miniszterhelyettesi. Megalakult a kormány. Megvannak a miniszterek. És mi, úgy, mint 68-ban, azt akartuk, hogy a minisztériumokban helyettesi funkciókban magyarok legyenek. A következő szakembereket javasoljuk. Tehát nem a következő magyarokat, a következő szakembereket. És itt jön a felsorolás, hogy kiket javasolunk. Pénzügyminisztérium: Papp József, a kommunális üzemek járási igazgatója, én ezeket az embereket ismertem, akik a kommunális üzemekben stb. voltak. Szóval itt is látszik ez, hogy honnan az ismeretségi kör. A kultuszminisztériumba zaslúžilý umelec Lajos Grendel, Vydavateľstvo Madách, Bratislava. Az erdő- és vízgazdálkodási minisztériumba Szolgai János kandidátust, a Vízgazdasági Kutatóintézet szakdolgozóját, a kereskedelmi minisztériumba Merva Lórántot, a Slovenská odborová rada illetékes dolgozóját. Mindig ott van, hogy KSČ, szóval párttag vagy párton kívüli. Ministerstvo vnútra a životného prostredia, oblasť národných výborov: Jozef Kvarda, Úrad vlády, KSČ tag. A životné prostredie részre dr. Richard Pomichal, redakcia Új Szó ekkor, bez politickej príslušnosti, és így tovább.

– Hány személyt javasoltak?

– Minden minisztériumba. Ministerstvo poľnohospodárstva, inžinier Ladislav Nagy, predseda JRD Zlatná na Ostrove. Nagy Laci, őneki volt a legjobb szövetkezete. És még ide még egyet. Mária Virágová, Zväz pracovníkov poľnohospodárstva a potravinárskeho priemyslu, bez politickej príslušnosti. Ipari miniszternek Ing. Ladislav Szakál, Strojmont Košice, bez politickej príslušnosti.

Duray Miklós a vízlépcső ellen tüntet (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

Ministerstvo spravodlivosti: dr. Štefan Mede, predseda senátu Krajského súdu, Košice, bez politickej príslušnosti, Ministerstvo školstva a mládeže: PhDr. Ladislav Nagy, Ústav informácie a prognózy školstva, SSR, bez politickej príslušnosti. Itt még nincs a neve előtt az A. betű, tehát még nem A. Nagy László. Ministerstvo výstavby: Vavrínek Perlický OSP Galanta, vagy inžinier Levente Varga, Výbor ľudovej kontroly, ing. Štefan Harna CSc., VŠE, Bratislava, bez politickej príslušnosti. Ministerstvo zdravotníctva: dr. František Bauer, Nové Zámky, a kórházból. Ez, aki fel akart szólalni a fórumon, akiről már szó volt. Komisia pre plánovanie: ing. Koloman Vince, predseda ZSL KNV, Bratislava. Ő volt a KNV-nek az az alelnöke, akihez a KORT tartozott. V týchto návrhoch sme vychádzali z toho, že, és így tovább, megvan a Végh Lacinál. Azért érdekes ez a dokumentum, hogy már lezajlott az az összetűzés, amit mondtam. A Csemadok úgy érezte, hogy lépni kell. És lépett. Tehát előterjesztette a maga anyagait. Ez volt december 14-én javaslat a miniszterhelyettesekre. Majd pedig december 18-án, lehet látni, hogy nem aludt a Csemadok, szinte állandó permanenciában volt, újabb elnökségi ülésre került sor december 18-án, amit inkább azért választottam ki, hogy azt mutassa, hogy a Csemadok, beleértve engemet is, még mindig úgy érezte, hogy lépni kell, mozgatni kell a dolgokat. Annak ellenére, hogy ekkor már a pártalakulatok nem is csak embrionális formában, legalábbis az OF és a VPN már létezett, és tárgyalásokat folytatnak. Mi úgy éreztük, hogy tovább kell

lépni, szóval nem lehet állni és várni, mert amikor a társadalom mozgásban van, bizonyította 68, akkor lehet lépni. Ha egyszer megmerevednek a struktúrák, vége. Nem tudjuk tovább érvényesíteni azt, amit fontosnak tartunk. Mivel foglalkozott a december 18-i elnökségi ülés? Megbízta a KB-titkárságot, hogy a Fábry Napok vitájában részt vevők által benyújtott igények figyelembe vételével a megfelelő fórumokon kezdeményezze a csehszlovákiai magyar tudományos intézményes megteremtését. Ennek érdekében munkacsoportot kér fel egy elvi jelentőségű dokumentum kidolgozásához, a tudományos élet, a magyar tudományos élet megteremtésére. Javasolja, hogy a megváltozott körülmények között a KB titkársága hozza létre a jogászok fórumát, amely kidolgozza a konkrét tevékenységi formákat, beleértve a jogi dokumentumok magyar nyelvű kiadását is. Letettem az asztalra, amit a KORT-ban kiadtam a KNV számára, a községek számára, és azt mondtam, hogy ez a jogi csoport dolgozza fel, és fordítsa le magyar nyelvre mindazokat a jogszabályokat, amit minden magyarnak ismernie kellene. És adjuk ki ezt magyar nyelven. Dolgozza ki a jogi nevelés és a propaganda új koncepcióját. De olyan is belekerült ebbe a határozatba, amit külön ki akarok emelni. A Csemadok, mint olyan, javasolja, az *Új Szó* fejlécében a lap újszerű meghatározását. Hát kinek lenne ez dolga, ha nem a Csemadoknak, hogy meghatározza, hogy az *Új Szónak* a fejlécében mi legyen, ahelyett, hogy a Kommunista Párt napilapja. Ki határozza ezt meg? Talán bizony a szerkesztő? No nem. Azért valahol van mindennek határa. Ez a Csemadoknak a dolga. Az elnökség tudomásul veszi a pedagógusfórum összehívását 1989. december végére. Hát talán bízzuk a pedagógusokra az ilyen komoly dolgot, hogy mi legyen velük? Hát nyilván, hogy ez a Csemadoknak a dolga. Az elnökség csatlakozik azokhoz a véleményekhez, amelyek a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer munkálatainak felfüggesztését követelik. Nyilvánvaló. Megbízta az elnökség a KB titkárságát, hogy levélben foglaljon állást a Thália önállósulása mellett, és küldje azt meg az SZK kulturális miniszterének. Szóval, hogy úgy mondjam, nem aludt a Csemadok elnöksége.

– Minden aktuális kérdésben állást foglaltak.

– Minden kérdésben. Sőt mi több, még a Csemadok kérdésében is. Igaz, hogy az utolsó határozati pont, de ott van, hogy kommunikét kiadni, és a kommuniké térjen ki újra az alapszervezetek önállósulásának hangsúlyozására, és az újonnan alakuló szerveződésekre az egyenlőség, a kölcsönös tiszteleten alapuló viszonyulás fontosságára. Az utolsó pont: „Jóváhagyja az 1990. éves költségvetési terv értékelését, és megbízta a következő stb., és meghatározza a vezető titkár fizetését 5 500 koronás összegben, és a titkárok fizetését 4 500 koronás összegben.” Vagyis, igaz, hogy a végén, de azért foglalkozik azzal is, ami a dolga. Hát ez volt akkor a helyzet. És úgy láttuk, és attól féltünk, hogy nehogy valamiről, most nem a Csemadok, hanem a szlovákiai magyarság érdekeit érintő fontos kérdésekről, nehogy valamiről lekéssünk. Míg az előbbieket nagyon ironikusan mondtam, ezt most nagyon komolyan gondolom, hogy ez élt bennünk, bennem, sokunkban, hogy mondjuk énnálam, aki bejáratos voltam, és a szerkesztőségekbe, a *Nap* szerkesztőségével is kapcsolatban voltam, Hunčík Péter engem kért meg arra, hogy az induló napilapban, a *Napba*, az első számba írjam meg a vezércikket. Az unokahúgom, a Babi /Németh Ilona/, ekkor a

szerkesztőségben a műszaki szerkesztő volt. S akkor a műszaki szerkesztő, meg a főszerkesztő, meg mindenki egy szobában ülve főzték a dolgokat, és én oda bejáratos voltam. Ennek ellenére nem mondtam akkor itt a Csemadok társelnökeként, hogy gyerekek, hát ne vicceljünk. Hát a Csemadok az már valami egészen más. Nem 68-ban vagyunk, hogy a pártközpontban, mi, mint a Nemzeti Front tagjai küldhetjük a javaslatainkat. Itt valami átalakulóban van. Én is félttem, hogy valamiről le ne késsünk, és úgy mondtam és intéztem a dolgokat. Odáig menően, hogy december 27-én még a miniszterelnöknek írt a Csemadok mint olyan egy levelet, amelyben az van, hogy figyelemmel olvastuk az új szövetségi kormány programnyilatkozatát, amely jelentős lépés a demokratikus jogállam létrehozására, az emberi jogok biztosítására, és a hatékony gazdaság kiépítése irányába. Támogatjuk a szövetségi kormány fenti cél elérését szolgáló intézkedéseit, és ennek támogatására szólítjuk fel szövetségünk tagságát. Hálózatunk volt. Tehát tényleg, ha mi valamit így eldöntöttünk, akkor az napokon belül ötszáz, négyszáz faluban taggyűléseken, vezetőségi gyűléseken nyilvánosságra került. Tekintettel arra, hogy a programnyilatkozat vitája kapcsán tagságunk körében felmerültek kérdések, javaslatok, észrevételek, ezek lényegét kötelességünknek tartjuk ezúton önhöz továbbítani. (...) 1989. végén tartunk, és 1989. december 13-án ülésezett a Csemadok elnöksége, ahol én beszámoltam arról, hogy, olvasom a jegyzőkönyvet: „A KB társelnöke tájékoztatta az elnökséget annak a látogatásnak a kimeneteléről, amelyet Rudolf Schusterről, az SZNT elnökénél tett a Csemadok KB vezetősége. Ennek eredményeképpen az SZNT elnöke támogatja az SZNT mellett egy a nemzeti kisebbségek ügyeivel foglalkozó szakemberekből álló bizottság létrehozását.” Másnap az *Új Szóban* erről egy hír jelent meg. A címe: A Csemadok a közmegegyezést keresi Rudolf Schusterrel, az SZNT elnökével tárgyalt. A hír így hangzik: „A Csemadok Központi Bizottsága levélben fordult a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalomhoz, amelyben az országos koordinációs bizottságok tájékoztatták a Rendkívüli Központi Bizottság ülésén született határozatról. A levelet dr. Szabó Rezső, a Csemadok KB társelnöke adta át Ján Budajnak, és a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom ügyvivőjét tájékoztatta a Szlovák Nemzeti Tanács elnökségével folytatott tárgyalásokról. Az információt meghallgatva Ján Budaj a polgári mozgalom nevében támogatásáról biztosította a legfelsőbb szlovákiai törvényhozó testülettel folytatott tárgyalásait. Megbízta Szigeti Lászlót, hogy a Nyilvánosság az Erőszak Ellen képviselőjeként dr. Szabó Rezsővel és Bárdos Gáborral, a Csemadok KB titkárával együtt tárgyaljanak az SZNT elnökével a csehszlovákiai magyarságot érintő kérdésekről. Rudolf Schuster, az SZNT elnöke örömmel fogadta a nemzeti kisebbségeket érintő közös platform kialakítását, amelyet az SZNT elnöksége messzemenően respektálni fog saját intézkedései során.” Itt, úgy emlékszem, és azt hiszem, az emlékezetem nem csal, hogy a Schusterral való tárgyalás során egy érdekes momentumra került sor. Szigeti László bejelentette, hogy a mozgalom, mármint a Nyilvánosság az Erőszak Ellen megtárgyalta azt a kérdést, hogy ki legyen a Szlovák Nemzeti Tanács magyar alelnöke, és döntést hozott ebben. És a parlament alelnökének Kovács Lászlót, a somorjai gimnázium tanárát javasolják. Schuster ezt tudomásul vette. Mi is tudomásul vettük, tudatosítva, hogy hát nem a Csemadok elnöksége tesz javaslatot a személyre, mint ahogy történt ez mondjuk a kormány alelnökének az esetében, tehát tudomásul vettük. Egy későbbi hír szerint, nekem valaki azt mondta, hogy nem volt semmi

olyan döntés, hogy Kovács László legyen, illetve ez pillanatnyilag született döntés volt, anélkül, hogy Kovács Lászlóval erről eleve tárgyaltak volna. Ezután látogatták meg az FMK részéről Kovács Lászlót, és ajánlották fel neki, hogy legyen a parlament alelnöke. Amit Kovács László elutasított, mondván, hogy ő erre képtelen, és nem vállalja el, semmi ilyen tapasztalata nincs, és szerintem oda egy jogász kellene. Mindjárt javaslatot is tett a jogász személyére, mert tárgyaltak, hogy akkor ki legyen az. S azt mondta, hogy van egy jogász, aki pillanatnyilag munkanélküli, mert egy szövetkezetnek volt a jogásza, de már nincsen ott, és pillanatnyilag munkanélküli, s úgy hívják, hogy Zászlós Gábor. Ekkor mentek el Zászlós Gábor után, akivel, a hírek szerint, amit én kaptam, már előzőleg tárgyalásokat folytattak, hogy legyen a Dunaszerdahelyi járás főnöke, amit ő elutasított. S akkor újra felkeresték őt, hogy legyen a parlament alelnöke. S némi vita és gondolkodás után ő ebbe belement. Hangsúlyozom, ezt az információt, vagy ezt a hírt jóval később kaptam, de megbízható emberek mondták ezt nekem. Így volt, nem így volt, nem tudom elbírálni, de tény, hogy Zászlós Gáborból lett azután a parlament alelnöke, én pedig ekkor lettem a parlament elnökségének a tagja. Ennyit erről a hírről mint érdekességről, és mint arra a korra, vagy azokra a napokra jellemző dologról.

– *Ezeket a parlamenti tisztségeket betöltő személyeket titulálták úgy, hogy kooptálták őket? Tehát nem megválasztották, hanem bevették őket azok helyébe, akik lemondtak a képviselői mandátumukról?*

– Igen, ők voltak ezek a bizonyos kooptáltak. Én nem ekkor lettem az elnökség tagja. Én már a választások után lettem a parlament elnökségének a tagja, ahol az Együttélés színeiben indultam mint képviselőjelölt. És annak ellenére, hogy a jelölőlista elején voltam, tehát ha már az Együttélés bejut, akkor biztos befutóként, nagy meglepetésemre az akkori választásokon egész Szlovákiában én kaptam a legtöbb kört a nevem előtt. Hasonlóképpen, mint ahogy most Duka Zólyomi Árpád szintén szlovákiai méretben kapta a legtöbb kört.

– *Annyit még talán hozzá kellene tenni, hogy ez az állapot, ha nem tévedek, 90 júniusáig, tehát az első választásig tartott, ugye? Tehát a kooptált képviselők, akik ültek a szlovák parlamentben, és ez az egyesek távozása és mások érkezése, ez a mozgás, ez körülbelül az első választásokig tartott, az első demokratikus választásokig tartott.*

– Igen. Ez az első választásokig tartott. December végén vagy január elején, inkább december végén, amikor az alkotmányváltozásról szó volt, és törölték a párt vezető szerepét, és átalakították azt a paragrafust, azt a cikkelyt, ha jól emlékszem, a 6. cikkelyt, amely addig a Nemzeti Frontról szólt, és a nem ott lévő tömegszervezetekről, itt került bele az alkotmányba, hogy a Nemzeti Frontban pártok és tömegszervezetek vannak. Tehát többes számban. Tehát itt jutott kifejezésre az alkotmányban az, amit utána, ha jól emlékszem, januárban egy újabb törvény szabályozott, a pártok alakításáról. Itt három dologról volt szó, ami nagyon fontos volt abban az időben. Az egyik volt a gyűlekezési szabadság, hisz a diákokat Prágában azért verhették, mert gyűlekezési szabadság törvény szerint nem létezett, csak a párt által megszervezett manifesztációk léteztek. A

második volt a társulási szabadság, ezen belül a pártok alapításának a lehetősége. Ez az alkotmány 6. cikkelyére támaszkodva kerülhetett a parlament elé. Abban az időben egyeseket a képviselők közül felkértek, hogy mondjanak le a képviselői mandátumukról, másokat megijesztettek, hogy mondjanak le. És az így megüresedett helyekre kerültek megint csak a törvény értelmében azok az emberek, akiket vagy a Nyilvánosság az Erőszak Ellen, vagy pedig Prágában a Polgári Fórum javasolt képviselőnek. Ez elengedhetetlenül szükséges volt, csak így lehetett ez a forradalom, ahogy akkor mondtuk, bársonyos, hogy törvényesen, bár, mondjuk egy kis erőszakkal került erre sor. Azt hiszem, erről már beszéltünk is, hogy ennek a természetes következménye lett azután, hogy Szlovákiában a Nyilvánosság az Erőszak Ellen a két és fél éves választási időszak után nagyon-nagyon kevés szavazatot kapott. De ebben az időben, mondom, ha bárszonyossá akarták tenni a forradalmat, csak törvényes úton lehetett, a törvényes úthoz pedig szükség volt egy bizonyos erőszakra is. Erre a témára még majd visszatérünk egy más kérdés kapcsán. A következő a sorrendben a Csemadok Központi Bizottsága elnökségének a levele a miniszterelnökhöz. A szlovák miniszterelnökhöz. Ez a levél íródott, illetve jóváhagyta az elnökség 1989. december 27-én. Miért írtuk ezt a levelet? December 27-re már több nyilatkozat megjelent, megalakult a csehszlovák kormány, megjelent a kormánynyilatkozat. Duray Miklós, bár abba a kormányba meg volt hívva beszélgetésre, illetve majdnem úgy, hogy kormánytag lesz, nem került be a kormányba. És több ilyen nyugtalanító hír is volt a nemzetiiségi kérdéssel kapcsolatban, amely arra készítetett bennünket, hogy levelet kell írunk.

– *Miért érezték azt, hogy nyugtalanító? Attól féltek esetleg, hogy mondjuk, elindul egy szlovák nacionalista hullám, és teljesen háttérbe szorítja a magyarokat? Tehát, hogy nem sikerül ugyanolyan jogokat a változás után elérniük a magyarok számára, mint amit pont a változásnak köszönhetően elérnek a szlovákok számára?*

– Nem ez volt az indítóok. Bár láttuk, hogy kezdődnek bizonyos szélsőséges, 68-hoz hasonló, magyarellenes megnyilvánulások. De itt mi kimondottan a kormányprogramban, a kormányprogramból indultunk ki. Akkor úgy éreztük, hogy a kormányprogram nem nyújt biztosítékot azoknak a jogoknak a gyakorlati valóra váltására, amelyek már 1968-ban a 144-es számú alkotmánytörvénybe bekerültek. Erről szól elsősorban a levél. Így hangzik: „Tisztelt Miniszterelnök Úr! Figyelemmel olvastuk az új szövetségi kormány programnyilatkozatát, amely jelentős lépés a demokratikus jogállam létrehozására, az emberi jogok biztosítása, és a hatékony gazdaság kiépítése irányába. Tehát ezt pozitívan vesszük. Támogatjuk a szövetségi kormány fenti célok elérését szolgáló intézkedéseit, és ennek támogatására szólítjuk fel szövetségünk tagságát is. Tekintettel arra, hogy a programnyilatkozat vitája kapcsán tagságunk körében felmerültek kérdések, javaslatok, észrevételek, ezek lényegét köteleességünknek tartjuk ezúton Önhöz továbbítani. Javasoljuk a szövetségi kormánynak: 1. Kezdeményezze egy szakemberekből álló csehszlovák–magyar vegyes bizottság létrehozását a csehszlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok II. világháborút közvetlenül követő történelmének (1945–1949) tudományos vizsgálatára. 2. Javasoljuk a vizsgálat eredményét ismeretterjesztő formában, azonos szöveggel és azonos időben te-

gye közzé mindkét állam annak érdekében, hogy a közösen átélt történelem torzulások nélkül kerüljön mindkét ország népének köztudatába.” Ez az azonos szöveggel és azonos időben azért került ebbe a megfogalmazásba, mert valamikor megjelent Zvara történésznek egy könyve a magyar nemzetiségek kérdéséről, de csak magyarul. Ebben a kitelepítést, a reszlovakizációt, a deportálást is nyilvánosságra hozta a Zvara, mondhatnám, hogy szinte elítélőleg. De csak magyarul jelent meg a könyv. Mi szorgalmaztuk, hogy jelenjen meg ez szlovákul is, hogy a vegyes lakosságú területeken élő szlovákok is ismerkedjenek meg a történelem ezzel a részével. Másfél évet késett a könyv megjelentetése, de nem azonos a két könyv. A szlovákban ezek a részek majdnem, hogy kimaradtak, és fölerősítették azokat a részeket, amelyek a magyarság „bűnösségét” tárgyalják. Mintegy bevezetőként ahhoz, hogy természetes, hogy ezek után Szlovákia, illetve Csehszlovákia ilyen és ilyen lépésekhez folyamodott. Ezért hangsúlyozzuk, hogy azonos időben és azonos szöveggel. A 3. pont így hangzik: „A bizottság munkájának eredményei alapján javasoljuk a nemzeti kisebbségeket hátrányosan megkülönböztető jogszabályok hatályon kívül helyezését, a kassai kormányprogram 8. pontjának kollektív bűnösség elvét tartalmazó részének erkölcsi elítélését.” Nem mondjuk ki ebben a pontban sem Trianont, sem a beneši dekrétumokat, de a hátrányosan megkülönböztető jogszabályok hatályon kívül helyezése mögött ez van. De ebben az időben még sem nálunk, sem Magyarországon ez a fogalom, hogy Trianon, és ez a fogalom, hogy beneši dekrétumok, nem forogtak közkézen és közszájon, tehát nem neveztük nevén a gyereket, bár a lényegét érintően a kérdést felvetettük. 4. pont: „A vegyes bizottság javaslata alapján módosítsák a közös történelem oktatását, dolgozzák át a történelem tankönyveket úgy, hogy a nemzetek közti bizalom, és kölcsönös közeledést szolgálják. A javasolt intézkedések megtétele véleményünk szerint nagymértékben hozzájárulna a történelem folyamán kialakult tudati ferdülések, előítéletek fokozatos felszámolásához. Annak érdekében, hogy ne ismétlődhesse meg mindazok a hibák, bűnök, amelyek eddigi közös történelmünkbe előfordultak, szükségesnek tartjuk, hogy a rólunk-nélkülünk elvet egyszer és mindenkorra kiiktassuk Csehszlovákia nemzetei és nemzeti kisebbségei közötti kapcsolatból. Tagságunk körében visszatetszést keltett, hogy a Polgári Fórum 1989. december 6-án elhangzott, a szövetségi kormány összetételére tett javaslata ellenére, amelyben a nemzeti kisebbségek kérdésével foglalkozó szövetségi minisztérium létrehozása is szerepelt, a szövetségi kormányban ez a szerv nem jött létre. Véleményünk szerint a szövetségi kormány programnyilatkozata a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban hiányos, nem ad megfelelő biztosítékot a jogok szabályozására és érvényesítésére. Ezért javasoljuk, hogy vizsgálják felül a programnyilatkozatban a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban közzétett álláspontjukat a nemzeti kisebbségek igényeinek figyelembe vételével. Véleményünk szerint e kérdés megfelelő kezelésének a Polgári Fórum eredeti javaslatával összhangban elengedhetetlen feltétele egy felelős, a nemzeti kisebbségekkel és etnikai csoportok helyzetével foglalkozó szövetségi minisztérium létrehozása.” A Csemadok KB elnöksége nevében tisztelettel, írtam alá ezt a levelet, amely, bár bizonyos naivitásról tanúskodik. Ugyanis mindezek, amiket ott felvetünk, például a történelem, közös történelmi könyv és így tovább, naivság volt akkor úgy képzelni, hogy ezt egy kormánynyilatkozattal hetek vagy hónapok alatt meg lehet oldani. Viszont tartalmában én mindmáig a megfogalmazott célokat ma is támogatnám, és ma is helyesnek tartom.

– *Miért a szövetségi kormánynak írták ezt a levelet? Hiszen volt szlovák kormány is, ugye?*

– Volt szlovák kormány is, de még ebben az időben is a szövetségi kormány, hisz az alkotmánytörvény, amelyet 1968-ban a parlament elfogadott, maximális jogokat biztosított Szlovákiának, de mégis a szövetségi kormány volt az, amely a hatalmat a valóságban Szlovákiában is gyakorolta. Egyrészt. Másrészt, az egész megújulási folyamat Prágából indult el, itt csak csatlakoztunk hozzá. És úgy voltunk vele, hogy itt, Pozsonyban ekkor már megvolt a biztos helye a miniszterelnök-helyettesnek, Varga Sándor személyében. Tudtuk már, hogy a parlamentben lesz egy alelnök Zászlós Gábor személyében. Tehát, hogy úgy mondjam, itt, Szlovákiában, a hatalmon belül éreztük magunkat, s úgy voltunk vele, hogy itt természetesen sor kerül majd mindezekre, amelyeket a prágai kormány felé kérešként, javaslatként, követelésként felvázoltunk. S úgy gondoltuk, ha ott ez pozitív visszhangra talál, jobban megkönnyíti itt Szlovákiában ennek a folyamatnak a szlovákiai elindítását. Ez volt az oka, de egy későbbi időpontban a szlovák kormány elnökének is írtunk levelet, hisz majd eljutunk oda.

– *A Csemadok elnöksége 1990. január 5–6-án Szencen ülésezett, ahol azt a kérdést vitatták meg, hogy a Csemadok maradjon-e meg társadalmi civil szervezetnek vagy váljon-e párttá.*

– Azt hiszem, hogy érdekes a jelenléti ív. Jelen voltak: Bárdos Gábor, Bauer Győző, Dobos László, Duray Miklós, Görföl Jenő, Gyimesi György, Kolár Péter, Kvarda József, Lacza Tihamér, Merva Lóránt, Mézes Rudolf, Neszméri Sándor, Presinszky Lajos, Sidó Zoltán, Szabó Rezső, Szilvássy József, Varga Sándor, Várady Ágota, ő volt a titkárság vezetője, és ő vezette a jegyzőkönyvet. Igazoltan távol: Boda Pál, Fónod Zoltán, Gál Sándor. Meghívtak: Gyurcsík Iván, Dunajszky Géza, Gyurcsis Imre, Hornyák István. Az ülést Sidó Zoltán, a KB elnöke nyitotta meg, és vezette. Bevezetőjében javasolja, hogy az ülés a következő napirendi pontok szerint valósuljon meg: 1. A határozatok teljesítésének ellenőrzése, 2. A járási konferenciák és az országos közgyűlés lebonyolításának szervezési javaslata, 3. A Csemadok jövője, 4. Egyéb. Mivel a szenci ülésen készült, összesen négy oldalas jegyzőkönyv harmadik oldalán 6 sor „foglaja össze” azt a késő éjjeli órákig tartó, majd másnap is folytatódó vitát, ami a Csemadok sorsáról szólt: „A Csemadok jövőbeni feladataival kapcsolatban a vitában Gyurcsík Iván, Varga Sándor, Szilvássy József, Bárdos Gábor, Duray Miklós, Bauer Győző, Kvarda József, Görföl Jenő, Dobos László, Sidó Zoltán, Gyimesi György, Szabó Rezső, Neszméri Sándor fejtették ki a véleményüket. Az elnökség döntő többsége amellett foglalt állást, hogy a Csemadok érdekvédelmi, kulturális, társadalmi szervezet legyen a jövőben is.”

– *Más okmány nincs a szenci ülésről?*

– Nincs. Ennyit tartalmaz a jegyzőkönyv a Csemadok elnökségének arról az üléséről, amelyen szervezet az 1949-es évi megalakulása óta az elnökség először dönthetett szabadon arról, hogy a Csemadoknak hol a helye, mi a szerepe és mik a feladatai, mivel és hogyan szolgálhatja a legjobban a szlovákiai magyar-ság érdekeit, megmaradását. Eddig a szervezet, csak a kommunista párt által

lerakott síneken mozoghatott. A Csemadok 1968. márciusi beadványában is csak a párt akcióprogramjára hivatkozva fogalmazhatta meg javaslatait, szüntelenül azt hangsúlyozva, hogy a nemzetiségek jogainak az alkotmányba foglalása elősegíti a párt megújulását.

– *A jegyzőkönyv szerint a vitában szinte mindnyájan felszólaltak, akik jelen voltak.*

– Igen. Ehhez még hozzá kell tennem, hogy akik itt felszólaltak, azok nem csak egyszer szólaltak fel. Egy nagyon élénk, igazi vita alakult ki, amelynek keretében szinte mindenki először úgy összefoglalva elmondta a véleményét, és azután vitába szállt a többiekkel. És a vita csak úgy sorjázott. Én úgy emlékszem, hogy a vita a Csemadok jövőjéről az első nap délutánján kezdődött. A Csemadoknak Szencen van, vagy legalábbis akkor volt egy üdülőháza, ahol hálósobák is voltak, konyha is volt, ott étkezhattunk is és aludhattunk is. Tehát adva voltak a feltételek a kérdés alapos elemzésére. Volt időnk bőven, senki sem siettetet bennünket. A jegyzőkönyvbe foglalt egyetlen mondat megszületését, mi szerint „az elnökség döntő többsége amellelt foglalt állást, hogy a Csemadok érdekvédelmi, kulturális, társadalmi szervezet legyen a jövőben is”, több mint tíz órás vita előzte meg. Persze tisztában voltunk azzal, hogy az ilyen nagy horderejű kérdésben „döntésünk” csak javaslat, csak az első lépcső, mert ez a javaslat akkor válik döntéssé, ha a Csemadok Központi Bizottsága is egyetért vele, majd pedig a Csemadok legfelsőbb szerve, a küldöttgyűlés a rendkívüli ülésén jóváhagyja. De ez volt az a döntő két nap, amelyen a Csemadok jövőjének, létének a kérdésében az elnökség végül is túlnyomó többséggel állást foglalt, letette a garast. Fontos volt ez a döntés, mert ekkor még eléggé élt az emberekben az a beidegzettség, mely szerint, ha egyszer a központban valamiről döntöttek, azt már nem nagyon illik kétségbe vonni. A legtöbb emberben élt ez a tudat. És – tudat alatt – talán egy kicsit a felelősségtől való mentesülés – ők döntötték el, ők tudják, úgy jó ahogy ők akarják, tehát ezzel már alig fordul valaki szembe. Ilyen szempontból akkor az első döntés meghatározó volt.

– *Milyen volt valójában a vita?*

– Hogy milyen volt valójában ez a hosszú vita, azt 13 év után nem tudom pontosan felidézni. Nem is voltam bent állandóan, meg mint mondtam, a jegyzeteimnek csak egy részét találtam meg. Abban is biztos vagyok, hogy a vita minden résztvevője másként emlékszik az ott elhangzottakra. Ezért ismét visszatérnék ahhoz a módszerhez, hogy ne a 2003-as Szabó Rezső mondja el most azt, hogy mit mondott és mit gondolt ő 1990-ben, hanem lehetőleg az 1990-es Szabó Rezsőt szólaltassam meg ennek a beszélgetésnek a során is. Tehát ismét azt a módszert követem, amit eddig is követtem, hogy az adott korból származó írásbeli dokumentumokkal elevenítem fel, az akkori gondolataimat. Itt van a kezemen a Nő című hetilap 1990. január 3-i száma. Ebből szeretném felolvasni azt az interjút, amelyet Gyurkovics Róza készített velem 1989. december 11-én.

– *Bocsánat, még mielőtt idézné ezt az írást. Kiben merült föl, vagy hogyan merült fel az a gondolat, hogy esetleg politikai párttá váljon a Csemadok? Vagy többen is felhozták ezt? Vagy ez csak egy volt a lehetőségek közül?*

– Nem. Ez nem egy felmerült gondolat volt, hanem a társadalomban november 17-e után beállt alapvető változásra kellett reagálni. Az elnökségnek javaslatot kellett kidolgoznia a Csemadok jövőjére vonatkozólag. Ehhez az kellett, hogy először is egymás között tisztázzuk, hogyan tovább. A Szövetségi Nemzetgyűlés 1989. decemberében törölte az alkotmány 4. cikkelyét, amely törvénybe iktatta a kommunista párt vezető szerepét a társadalomban. Törölte az alkotmány 6. cikkelyét is, amely meghatározta, hogy a pártok és az ún. önkéntes szervezetek csak a Nemzeti Front keretében fejthetik ki tevékenységüket és a Nemzeti Front vezető ereje a Csehszlovákia Kommunista Pártja. A parlamenti bizottságok ezzel egy időben megkezdték azoknak a törvényjavaslatoknak a vitáját, amelyek a gyülekezési és a társulási törvényekről szóltak. Az utóbbi törvény a polgári társulások alapítását, s azok működését szabályozta. Az eddig a Nemzeti Frontba tömörült társadalmi szervezeteknek, el kellett döntenükhöz, hogy megszüntetik a tevékenységüket, vagy polgári társulásként folytatják-e azt, a polgári társulásoknak a törvényben pontosan meghatározott alapelvei szerint, vagy esetleg politikai párttá kívánnak-e alakulni. A politikai párt és a polgári társulás más-más kategória, két különböző, egymástól céljaiban, felépítésében, finanszírozásában stb. nagyon eltérő szervezet. A polgári társulásokat az állam, hasonlóan mint a múltban a Nemzeti Frontban tömörült ún. önkéntes szervezeteket, szubvencióval támogatja. Ezt a szubvenciót csak a polgári társulás alapszabályában meghatározott célokra lehet felhasználni. A párt az párt. Gazdálkodásáról, anyagi támogatásáról további törvény intézkedik. A polgári társulás a maga anyagi eszközeiből nem támogathat semmilyen pártot. A polgári társulásnak tagdíjat fizető tagjai vannak stb. A párt egészen más típusú szervezet, külön kategória. Szóval nem lehet összemosni a kettőt. Vagyis a törvényjavaslatok ismeretében tudtuk, hogy nincs harmadik út. a tájékozottabbak – ezek ismeretében – a vita első percétől tudták, hogy abban a kérdésben, hogy a Csemadok polgári társulásként folytassa-e a munkáját, vagy alakuljon-e át párttá, az elnökségnek itt Szencen és most azonnal, határozottan és egyértelműen állást kell foglalnia. Ezt követően ennek az állásfoglalásnak az alapján kell kidolgozni majd vagy a polgári társulás új alapszabályt, vagy ha párttá akar válni, akkor a párt alapszabályzatát. Akár az egyiket, akár a másikat a belügyminisztériumba kell benyújtani bejegyzésre. Visszatérve a kérdésre: nem arra kell feleletet találnunk, hogy kiben merült fel az a gondolat, hogy a Csemadok párttá váljon vagy polgári társasággá. A megváltoztatott alkotmány alapján beállt társadalmi változások követelték meg azt, hogy felmérjük, mi a tagságunk és a szlovákiai magyarság szempontjából a legcélravezetőbb. Csak zárójelben jegyezném meg, hogy a „hatvannyolcasok” már megint az összmagyarság fogalomkörében kezdtek gondolkodni, mintha nem tudták volna, hogy változóban van a világ, s holnaptól az egy párt helyére pártok lépnek, s veszik át a hatalmat. De tudtuk, hogy holnapig nem várhatunk. A Csemadoknak a jövőjéről ma kell döntést hoznunk. Ma már egyértelmű, hogy helyesen döntöttünk, hogy a Csemadokot, célját és munkaformáit megőrizve, polgári társulásként jegyeztettük be. De ott és akkor, tapasztalatok hiányában, a polgári társadalom játékszabályainak a hiányos ismeretében nem volt könnyű felmérni a várható változásokra adandó helyes választ. Akik a párttá válás mellett érveltek, azok egy 80 ezres tömegpárt vízióját, a parlamentbe jutási küszöb biztos átlépését látták maguk előtt. Mind a két nézet vallóit egyetlen szándék vezette, optimális feltételeket biztosítani ahhoz, hogy a szülőföldünkön megma-

radhassunk embernek, megmaradhassunk magyarnak. Az alkotmány módosítás lehetővé tette a pártok szervezését, a gyülekezési és a polgári társulásokról szóló törvény biztosította a lehetőségeket a demokratikus rendszer kibontakozásához.

– *Ezek nagyon fontos törvények voltak, hiszen éppen azt a zavaros helyzetet szüntették meg, amelyet a kommunista párt és a Nemzeti Front összemosódása idézett elő. Ugye?*

– Az alkotmánymódosítás, Václav Havel köztársasági elnökké választása, és ez a két törvény akadályozta meg a visszarendeződés lehetőségét. Akkor, gyakorlatilag még hat hónapig, a választásokig, minden nagyon labilis volt. De ezek a törvények már lehetetlenné tették azt, hogy valakit felelősségre vonjanak azért, hogy kulcsokat csörgetett. Ez a két törvény gyakorlatilag már lehetetlenné tette az egypártrendszer visszaállítását. Egy további törvény kimondta, hogy a parlamentekben és a nemzeti bizottságokban megüresedett helyekre képviselőket csak a Polgári Fórum és a Nyilvánosság az Erőszak Ellen politikai mozgalmak javasolhatnak. Ezekből a döntő fontosságú változásokból indult ki a Csemadok, ez tette szükségessé a szenci gyűlés összehívását. (...) A bevezetőmben arról beszéltem, hogy szerintem rövid időn belül nagyon sok párt fogja bejegyeztetni magát. Ha mi nemzeti alapon kezdenénk pártot szervezni, akkor fennállhat az irredentizmus vádja. Ha meg rétegalapon, akkor számolnunk kell, azzal hogy a parasztság, az iparosok a munkáltatók, a munkavállalók stb. érdekei mások. Ha ideológiák mentén, akkor megint számolnunk kell az egyházakkal, a különböző ideológiákkal. A rétegalapon a legfontosabbnak a parasztságot tartom. A jegyzeteim alapján elsőként Varga Sándor szolt, akit a Csemadok KB kormánytagnak javasolt, s ekkor már talán miniszterelnök helyettes volt. Nem vagyok a nemzeti alap mellett. Kisebbségi egységpárt kell, de nem nacionalista alapon. Azt hiszem, ez is a Varga Sándor még. Szőke: Kemény vertikális struktúrákra van szükség úgy, hogy nem ad helyet köztes szervezeteknek. A köztes struktúrák és korporációk csak arra valók, hogy a tagságukat a pártok mellé sorakoztassák a választásokon. Neszméri: Szlovákiában kereszténydemokrata, agrár, liberális és kommunista párttal lehet számolni. Kolár: racionális, és nem a nemzeti alapon szerveződő párt mellett vagyok. A regionális átrendeződés, a vegyes családok stb. miatt. Dobos: Név és program. A név legyen vonzó és egyértelmű. A programban szerintem a gazdasági és a szociális célok megfogalmazása az elsődleges. Irányzatok: ökumenikus vonal keresztény alapon, polgári demokrata vonal, FMK, a falusi és a városi lakóosság, a parasztság és a munkások eltérő igényei. A kultúra, a könyv- és lapkiadás, az iskolahálózat. Létezhet-e olyan párt, amelyik mindezt fel tudja vállalni? Pótolhatja-e párt a Csemadokot? Elképzelhető-e az új rendszerben egy nyolcvan ezres tömegpárt? Bauer Győző: A Csemadok maradjon meg és tőle függetlenül legyen egy kisebbségi, magyar–német–ukrán–cigány–lengyel párt. Tehát a Csemadok eddigi célját és munkaformáit megtartva alakuljon át polgári társulássá. Kvarda: A Csemadok alakuljon át párttá. Hatalmas tagságával biztos győztes. Görföl: csatlakozik az előtte szólóhoz. Dobos: A Csemadok maradjon meg Csemadoknak, kidomborítva társadalmi szerepvállalását. Ezt fogalmazzuk meg a Csemadok programjaként. Gyimesi: Ha nem leszünk párt, lecsökkenik a Csemadok szerepe, és tagjai nagy

része ott hagyja. Elfogadhatatlannak tartom, hogy más pártok keretében létrehozott magyar szekcióban gondolkodjunk, mint ahogy azt a Nőben Szabó Rezső felvetette. Én amellet vagyok, hogy a magyar nemzetiség pártja legyen a Csemadok. Bauer Győző: Vitába száll vele. Neszméri: Ne szekciós, és ne kisebbségi alapon, hanem egy cseh párthoz csatlakozva, vagy pedig esetleg egy semleges magyar pártot kellene létrehozni, olyat, amelyhez azután csatlakozhatnának a lengyelek, németek stb., de fontosnak tartom, hogy legyen saját gazdasági programja is. Még itt a harmadik lap alján egy megjegyzés: Elvi síkon nincs kompromisszum. Tudom, hogy töredékes az, amit elmondtam, de tudatosan nem kommentáltam, hanem azt olvastam fel, amit akkor Szencen lejegyeztem. Ezek a jegyzetek akkor arra készültek, hogy az elhangzottakra tudjak reagálni. Saját hozzászólásaimat nem jegyeztem, de úgy emlékszem, hogy többször is elmondtam a véleményemet a felmerült kérdésekben. A jegyzeteimből csak ennyit táltam meg. Szencen mindenki kifejtette a véleményét. Lehet, hogy egyesek hozzászólását az élénk és hosszú vita során rosszul értettem. Az eszembe se jutott, hogy nem készül egy részletes jegyzőkönyv. Arra törekedtem, hogy felidézzem a két nap lényegét és hangulatát. A lényeg az volt, hogy a Csemadok ne legyen párt. Emlékezetem szerint a párttá válás mellett szóltak: Gyimesi, Kvarda, Presinszky, talán még Sidó (aki nagyon keveset beszélt), Mács. A Csemadok párttá alakítása ellen, nagyon határozottan állt ki Bauer Győző és Dobos László, Lacza Tihamér, Mézes Rudolf. Abban is egyetértett mindenki, hogy a Csemadok programjában fontos helyet kapjon az érdekvédelem akkor is, ha nem alakul át párttá. Én is hasonlóképpen érveltem, ehhez a csoporthoz tartoztam. Akit nem említettem név szerint, a vita során hol ide, hol oda hajlottak szóval nem volt egyértelmű a vitában az álláspontjuk. Azt hiszem, hogy éppen ezek, akik se ide, se oda, hanem olyan kivárá állásponton voltak, nem értették meg, hogy miről van szó, vagy nem voltak kellőképpen tájékozottak, vagy nem láttak annyira se a jövőbe, mint mi. Mi se láttuk persze a jövőt tisztán. Szóval ők olyan köztes dolgokat mondtak. Külön fejezetet képez Duray Miklós szerepe ebben a vitában, aki szintén ellene volt annak, hogy a Csemadokból párt legyen, de egészen más megfontolásból. Ő nem is felszólalt, hanem előadást tartott. Elmondta, hogy végigjárta Dél-Szlovákiát. Azért jött elkésve az ülésre, mert tegnap még, Losoncon, Füleken, Rimaszombatban sok emberrel találkozott. Ezeken gyűléseken, ahogy mondta, ő inkább kérdezett, mint beszélt és szondázta, hogy milyen az emberek között a hangulat, mi az emberek vélemény. Beszéde alapján úgy tűnt, hogy az egyéves amerikai tanulmányútja után ő lát közülünk a legtisztábban, ő tudja a legjobban, hogy egy demokratikus társadalomban hogyan alakulnak ki és hogyan működnek a politikai és a polgári struktúrák. Szerinte Dél-Szlovákiában egyetértés van abban, hogy az FMK-val közösen kell indítani a választásokra egy olyan pártot, egy olyan politikai mozgalmat, amely sikeres lehet a választásokon, amely biztosan bekerül a parlamentbe. Erre vonatkozóan tárgyalásokat akar folytatni az illetékesekkel. Szerinte elsősorban nem is az FMK-val, hanem a Budajékkal kell erre vonatkozólag megegyezni. És ennek a megbeszélésnek az alapján lehet majd megszervezni egy olyan magyar pártot, amelybe be kell vonni a többi nemzetiséget, elsősorban is az ukránokat, a ruszinokat, a lengyeleket, meg a németeket. Vagyis egy ilyen közös pártot, kell alapítani, amelyet Együttélésnek lehetne nevezni. Ami jelenti egyrészt azt az együttélést, hogy a nemzetiségek mint olyanok élnek együtt, de együttélést jelent a nemzetekkel

is. Tehát ez a név fejezné ki a legjobban azt a pártot, amelynek esélye van a parlamentbe való bekerülésre. Ami Csemadokot illeti, semmi esetre se akarjuk a párttá alakítani, mert a Csemadok egy olyan sztálinista struktúra, amelyet a lehető leggyorsabban fel kell számolni. A Csemadoknak nincs helye a jövő társadalmában. Bombaként robbant Duray véleménye. Mindenki tiltakozott ellene. A továbbiakban, talán Duray vad kijelentésének a hatására is a vita egyértelműen arra irányult, hogy a Csemadoknak, mint polgári társulásnak, milyen alapokon kell majd működnie. Hatodikán délután egy óra körül került sor a szavazásra. Mint a jegyzőkönyvben is olvasható a jelenlevők többsége arra szavazott, hogy az elnökség javasolja a Központi Bizottságnak, s a KB jóváhagyása alapján a rendkívüli küldöttgyűlésnek, hogy a Csemadokot polgári társulatként jegyezze be a belügyminisztérium. Ez volt Szenc máig érő hozadéka. De még egy fontos dolgot szeretnék ehhez hozzátenni: egy jó hangulatban elfogyasztott ebéd után valamennyien, a párttá alakulást ellenzők és az azt igénylők, a jól végzett munka tudatában búcsúztunk egymástól, s a központi bizottság ülésén az elnökség egyetlen tagja sem szólalt fel a Csemadok polgári társulássá válása ellen.

(A beszélgetés 2003-ban készült.)

1989. november 18., Vágsellye – Szabó Rezső (Fotó: Köteles László)

25

SZIGETI LÁSZLÓ

SZIGETI LÁSZLÓ

1949. május 26., Dunaszerdahely. Író, szerkesztő, könyvkiadó. Pozsonyban vendéglátóipari szakiskolát végzett (1967), a komáromi magyar gimnáziumban levelező tagozaton érettségizett (1972). Az 1970-es években a Csallóköz és az Új Szó munkatársa, 1983-tól a Nő szerkesztője. A rendszerváltás idején a Független Magyar Kezdeményezés egyik alapítója és alelnöke, valamint a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom Koordinációs Bizottságának a tagja. 1992-ben megalapította és igazgatóként azóta is vezeti a pozsonyi Kalligram Könyvkiadót.

– *Laci, légy szíves, mondjál valamit magadról, hol, mikor születtél, mennyire játszott a családi háttér abban szerepet, hogy oda jutottál ahová?*

– 1949-ben születtem Dunaszerdahelyen. Az idén voltam 60 éves. A család nyilván nagy szerepet játszott a gondolkodásomban, hiszen szétszerelte őket a második világháború. Anyám és apám részéről a család fele Magyarországra, másik fele Csehországba lett kitelepítve. Anyai ágon, a Sándorék révén a családfa azt mutatja, hogy közel 300 éve dunaszerdahelyi lakosok vagyunk. Apám a 30-as években került Dunaszerdahelyre, a DAC szerződtette, nagyon kemény hátvéd volt és jött ide profi focistának. Itt került szerelembe anyámmal és ebből születtem. A kilenc gyerek közül én vagyok a nyolcadik. Az, hogy bizonyos történelmi események milyen mértékig voltak tabutémák a családon vagy a rokonságon belül, csak utólag derülnek ki. Az biztos, hogy a Beneš-dekrétumok hatása a családra nyilvánvaló, hiszen anyámnak három nővére is Magyarországra került. S emlékszem egy találkozóra – valamikor a 60-as évek elején lehetett, 56 után –, még gyerek voltam, amikor Dorogról pár napra hazajött Eti néni, anyám nővére és rengeteget sírtak, azt tudom.

– *Ha jól tudom, te nem szabályos vonalú értelmiségi pályát futottál be. Vendéglátóipari szakiskolába jártál, s az érettségit levelező tagozaton tetted le. Hogyan kerültél mégis olyan közel a kultúrához? Mi adta ehhez az indíttatást?*

– Egyrészt azért volt egy kiskönyvtárunk otthon, másrészt anyám színjátszó volt, a két háború között a dunaszerdahelyi katolikus legényegylet primadonnája, aztán pedig, a Csemadok megalakulásakor azonnal a dunaszerdahelyi színjátszó kör tagja lett. Az első Jókai Napokon is részt vett, és tulajdonképpen a haláláig, végig, amíg csak talpon állt, szinte állandóan ment a Jókai Napokra, vagy szereplőként, vagy nézőként. Ez eléggé meghatározta az érdeklődésemet a kultúra, az irodalom meg a színház iránt. Családunknak anyám rendszeresen, minden évben bérletet váltott a MATESZ előadásaira, vitt minket színházba. És én is szerettem olvasni. Az, hogy apám ellenezte, hogy én továbbtanuljak, tehát hogy gimnáziumba menjek, annak egyszerűen az volt az oka, hogy nem bírta eltartani a családot és azt mondta, itt mindenkinek dolgoznia kell, mert abból a pár fillérből nem lehet megélni, amit ő keresett anyámmal. És én ezért vendéglátóiparit végeztem. Elvitt a kedvenc kocsmájába és azt mondta Marci Pista nevű barátjának, a főpincérnek, hogy vedd a gondozásodba a fiamat és csinálj belőle valamit. Eleinte nem nagyon szerettem pincérkedni, de aztán rájöttem, hogy ezt is érdemes csinálni, mivel nagyon sok embert megismertem. Ha pincér vagy, lehetőséged nyílik megfigyelni az embereket, a törzsvendégeket. Megismered a nép nyelvét, azt, hogy milyen egyszerűen és milyen találóan gondolkodnak. De ez csak pár évig tartott. 69-ben bevonultam katonának, két év után leszereltem – vagyis 26 hónap után, mivel rá kellett még szolgálnom két hónapot, mert akkor kezdődött a normalizáció időszaka. És ahogy hazajöttem, pár hónapig pincérkedtem, aztán bekerültem a Csallóköz szerkesztőségébe, ahol annak idején a Mészáros Karcsi – Tóth Laci – Bereck Jóska-trió dolgozott, rajtuk keresztül jutottam be, majd pár év után Szilvássy Jóska jött utánam, hogy olvasta az írásaimat s megkért, mennék-e az *Új Szó* kulturális rovatába. Így kerültem az *Új Szó* kulturális rovatába. Onnan a Thália Színházba, ott voltam dramaturg. Onnan kiebrudaltak. De mindegyik korszakról külön lehetne beszélni, a Tháliáról, az *Új Szóról*, a Csallóközről, hogy mi történt a hetvenes években, milyenek voltak a 70-es, a 80-as évek. A 80-as években, miután kiebrudaltak a Tháliából, néhány hónapig nem volt munkám, aztán felvettek a *Nő* szerkesztőségébe, a kulturális rovatba, de belsősnek, tehát eleinte nem publikálhattam a saját nevem alatt. És aztán jött 89.

– *Mint közéleti ember, újságíró mennyire kerültél szembe a rendszerrel, ha lehet, mondjál egy-két esetet, még ha azok nem is voltak nagyok.*

– Dehogy voltak nagyok. Ami most hirtelen eszembe jut, hogy mindig volt természetes az emberben egy ellenállás az erőszak ellen. Ez nem is ideológiai ellenállás volt, azt hiszem, hanem az emberi méltányosság iránti igény meg valami szabadságszeretet tiltakozott bennem azok ellen az erőszakos módszerek ellen, ahogy akkor az állam vagy a kommunista párt működött. A 70-es években, emlékszem, itt, Szerdahelyen akkor nagyon aktív élet volt és sok szlovákiai magyart ide csalogattunk. Nagyon sok mindent kitaláltunk. Az egyik ilyen például, hogy megrendeztük a 60-as évek után újból az első Fábry Zoltán Napokat. Tóth

Laciékkel el akartunk indítani egy irodalmi folyóiratot. Arra emlékszem, hogy tulajdonképpen névadója, keresztapja vagyok a Duna Menti Tavasznak. Ez mind egyfajta törekvés volt arra, hogy valamiképpen kulturáltabbá, humanizáltabbá tegyük azt a közeget, amiben éltünk. Aztán persze voltak apró ellenállások néha, akkor fontosnak tartott gesztusok. Amikor már az *Új Szóban* voltam, névtelen leveleket adtunk fel a magyar iskolák bezárása ellen, terjesztettük a különféle állásfoglalásokat. Emlékszem, Új Szósként én Újvárra mentem, hogy ott adjam fel a KB tagjainak ezt a tiltakozó iratot. De ezek névtelen ellenállások voltak. Mi arra törekedtünk inkább, hogy egy minőségibb hangnemben szóljunk és amennyire csak lehet, ne virágnyelven mondjuk el a véleményünket. Érdekes lenne számomra visszaolvasni az akkori írásaimat, hogy azok mennyire voltak érthetőek, mennyire voltak igazságkeresők. Én azt hiszem, senki se várta vagy nagyon kevesen várták a diktatúra megbukását. Itt Közép-Európában, Magyarországon, Lengyelországban volt egyfajta belső ellenállás, de még a Chartások is a rendszer keretein belül keresték a lehetőségeket. Múltányosabb bánásmódot azoknak, akiknek esetleg más a véleményük, akik módosítani, jobbitani akarnának valamit.

– *Egy diktatórikus rendszerrel szembeni ellenállásban fordulópontot jelent az, mikor valaki kilép ebből a fajta titkos konspirációból és először nyíltan aláír valamit, vállalja a nevét, hogy én most szemben állok a rendszerrel. Ez nálad mikor jött el?*

– Az már nagyon későn volt. Engem nem nagyon szerettek. Az *Új Szóban* nem szeretett Szarka István főszerkesztő-helyettes. Elég sok gondjuk volt velem. Ezt visszaigazolja Szilvássy vagy Bodnár Gyula is. Ha valakivel gondjuk volt az *Új Szóban*, akkor velem elég gyakran, az írásaim miatt. Ugyanez történt a kassai Thália Színházban is. Tulajdonképpen azért kellett elmennem, mert akkor a kassai kerületi pártbizottságon Rudolf Schuster volt az ideológiai titkár. És Gágyor Péterrel együtt csináltunk néhány darabot, amelyeket ideológiailag mind megbélyegeztek, hogy rendszerellenesek. Akkor én amatőr rendező is voltam. Miután el kellett jönnöm a Tháliából, Dunaszerdahelyen kezdtem amatőr színészekkel dolgozni. Először, ha jól tudom, a gimnazisták szóltak nekem, Németh Ilona, Hrapka Tibi, Világi Oszti, Csala Lajos, hogy gimnazistaként valamilyen darabot mutatnak be és hogy megnézném-e őket, tanácsolnék-e nekik valamit. Velük akkor ismerkedtem meg, csináltunk egy ilyen szabálytalan szalont vagy klubot, könyveket adtam nekik, hogy olvassák el és azokról a könyvekről beszélgettünk. Mint amatőr színházi rendező, azt hiszem, a Jókai Napokon kétszer nyertem rendezői díjat. Az egyiket tulajdonképpen Bodnár Gyuszinak kellett átvennie. Akkor a megyerieket rendeztem, Majakovszkij Poloskájából csináltam Gyuszival együtt egy darabot, egy csomó ötletet vittem bele és a cseh groteszk és ironia felé vittük el a rendezést. Erről a darabról kapta később a Poloska Színház a nevét. És ez a darab nagydíjat kapott a Jókai Napokon, de akkor a Csemadok országos vezetése egyszerűen nem nekem adta át, nem engem szólított ki a színpadra az ünnepségen, hanem Bodnár Gyuszi, de Gyuszi volt olyan korrekt, hogy bejelentette, ez a díj az enyém. Azután egy Örkény darabban nyertem fődíjat, a Kulcskeresőkkel. Ezeket akkor mi úgy éltük meg, hogy ezek az ellenállás apró szilánkjai. Nagyon sok ilyesmit lehetne felsorolni. Azt hiszem, hogy élt bennem a job-

bító szándék, a rendszer maga pedig nagyon irritált. Hiszen mégiscsak olyan családból jöttem, ahol újságírók voltak, ügyvédek, a mi családuk a háború utáni ötvenes évek nagyon lerobbantották. Más szociális polcra tett minket, mint ahol ez a család életszínvonalban, intellektusban korábban tartott. A kommunizmus mindenkit összerosott és mindenkit ugyanarra a polcra helyezett, és mindenkit ugyanabba a szegénységbe taszított le. Otthonról mindenképpen kaptam egy nagy-nagy szabadságvágyat. Mindig szó volt róla, hogy ez az ember hol van, az az ember hol van, ez egyszer ide utazott, egyszer Bécsben volt, egyszer Rómában. És nagyon nehéz volt elfogadni, hogy nehezen utazhatsz, nem tudsz kimenni. Ami a legirritálóbb volt abban a rendszerben, az a vasfüggöny volt. De nemcsak nyugati irányban volt vasfüggöny, hanem még magyar–csehszlovák viszonylatban is működött, ami elképesztő volt. Elképesztőek voltak azok a harcok, hogyan nem lehetett Csehszlovákiában magyar könyvet venni. Mi tudtuk, milyen tárgyalások folynak arról a kvótáról, hogy amennyi itt kinyomtatott magyar nyelvű könyvet átvesz tőlünk Magyarország, annyi magyarországi könyvet hozhat be a Madách Könyvkiadó. Amikor aztán 89 után kezdtem belelátni a könyvszakmába, döbbenettel láttam Budapest mellett azt az óriási raktárt, ahol azokat a könyveket tárolták, amelyeket a határon túli magyar kiadóktól vásárolt meg Magyarország annak fejében, hogy könyveket vihessen ki a nemzetközi csere keretében. És ott több ezer példányban álltak a szlovákiai könyvek. Ez valami félelmetes látvány volt számomra. Ez a sok könyv a rendszerváltás után nyilván ment a zúzdába, miközben itt a szlovák írók azt gondolták, hogy ők eladhatóak Magyarországon. Tehát ilyen álságos és hamis megoldások közepette éltünk. És ezt mindnyájan tudtuk, mindenki tudta. Emlékszem, mennyi szorongással szoktam hazajönni a könyvhétről, nehogy az ott vásárolt könyveket elvegyék a határon, mert túlléptem azt a normát, ami megengedett volt. Nagyon sok agresszív, arrogáns tünetről, az állami diktatúra arroganciáinak a tüneteiről lehetne beszélni. De most, ennyi év után észreveszed, hogy az állam ugyanúgy viselkedik egy csomó dologban. Az állami arrogancia ma is nagyon erős. Az állami arrogancia feltehetően erős volt akkor is, nem a diktatúrának az arroganciája, az más dimenziókban jelent meg. Meg az, hogy egyetlen ideológiának voltál kiszolgáltatva. Tehát egyetleneg világnézetnek és ideológiának voltál kiszolgáltatva, ami ugyancsak borzalmas volt.

– *Volt kapcsolatod a Jogvédő Bizottsággal vagy utána a Tóth Karcsiék-féle szerveződéssel 89 novembere előtt?*

– Mi csak sejtettük, kik lehetnek a Jogvédő Bizottság tagjai. Azt tudtam, hogy Duray Miklós az. Duraynál egyszer vagy kétszer voltam, de nem úgy, mint a Jogvédő Bizottság egyik emberénél, hanem ott tárolta a képeit Dúdor Pista és ők jó barátok voltak, egyszer vagy kétszer mentem föl a Káptalan utcai házába vagy lakásába. És hát csak suttogások voltak, hogy ki lehet ennek a bizottságnak a tagja. Nekem meggyőződésesem volt, hogy Grendel a tagja. Kiderült, hogy nem volt. Tóth Karcsi a maga zárkózott jellemével nagyon jól titkolta, hogy ő tagja lenne ennek a bizottságnak. Öllöst még nem is ismertem, ha jól emlékszem. Nem nagyon emlékszem Öllösre a 89 előtti időkből. Ámbár lehet, hogy a nyári táborokban találkoztunk. Hiszen voltak ezek a nyári táborozások, szinte mindegyikre eljártam. Jó pár ilyenben beszéltem is. Lehet, hogy ott volt Öllös. Én a nyári tá-

borokban inkább a magyarországi kapcsolataimat bővítettem. Ilyen táborban ismerkedtem meg Szegedy-Maszák Mihállyal, Kósa Lacival, Kiss Gy. Csabával, sorolhatnám a neveket.

– *Ezek a nyári táborok fontos szerepet töltek be annak a nemzedéknek a szocializációjában, amely aztán 89 után színre lépett. Ám oda elsősorban a magyarországi népnemzeti irányzat képviselői jöttek. A másik felével ennek a világnak hol lehetett találkozni 89 előtt?*

– Pesten lehetett találkozni. Jőmagam találkoztam is. Arra emlékszem, hogy Grendellel megfordultunk néha Szegedy-Maszákék villájában, előadásokon. Én kapcsolatban voltam Simonffy Andrásékkal, Keszeli Ferivel mentem hozzájuk néha, képzőművészekkel voltam kapcsolatban, akikről utóbb derült ki, hogy ki mit csinál és hogyan áll ellent, de én nem jártam oda tanfolyamokra, mint Karcsiék s mint utóbb kiderült, Öllös, Nóra, tehát ők hárman. Ez majdnem családi vállalkozásba ment, ez a dolog. Szerdahelyen volt egy erős csoport, ami vonzotta az embereket, egy csomó író idejött. A *Csallóköz* című hetilapban beindítottunk egy kulturális rovatot, hetente volt teljes kulturális oldal és nagyon sok mindent közöltünk. Tehát a Bereck – Tóth – Mészáros – Szigeti négyesfogat nemcsak az újságon belül, de nagyon sok ilyen társadalmi rendezvényen részt vett. És be is indítottunk ilyen rendezvényeket. Szimpóziumokat szerveztünk itt Dunaszerdahelyen, ahová, ha nagyon nehezen is, de át tudtunk hívni magyar vendégeket. Valójában azonban nekem intenzívebb kapcsolataim voltak a prágai szellemi élettel, ahová én nagyon sokat jártam, Hrabal után és mások után is. A magyarországi kapcsolataim igazából 89 után erősödtek föl.

– *1989. november 18-án volt a vágsellyei találkozó, s amit eddig elmondtál, abból kikövetkeztethető, hogy meghívnak téged arra a nagyobb, szélesebb körű születésnapra, amit Tóth Lajos rendezett. De téged meghívtak arra a szűkebb körű megbeszélésre is, amely Tóth Karcsi lakásán zajlott s ahol megalakítottátok a Független Magyar Kezdeményezést. Valamiféle kapcsolatot tehát biztos volt ezzel a fajta ellenzékiiséggel.*

– Persze kapcsolatban álltam velük. Én eléggé vitális alkat voltam. Sokak vagy néhányak szerint meg, Szilvássy szokta mondani, hogy a szókimondásom néha túlmege az elfogadható normán. De ő a főnököm volt a kulturális rovatban. Az, hogy arra a szűkebb körű találkozóra meghívást kaptam, valószínűleg azért történhetett, mert én kulturális rovatokban dolgoztam. A nyelv az rendkívüli jelentős kommunikációs tényező. És a kulturális rovatok, amelyekben dolgoztam, tulajdonképpen az ellenállásom mezei voltak. És ott, nem túlzás, ha azt mondom, egy bizonyos rangra tettem szert, meg elismerésre. És én ott voltam a korábbi vágsellyei találkozókra is. Nem ez volt az első sellyei találkozó, a vágsellyei klubba eljártunk és ott mindenki mondta a véleményét. Emlékszem ott volt Nagy László, más előadások is voltak korábban. Persze, hogy erre is meghívtak. S azon a találkozón nem tudom, ki szólt nekem, én úgy emlékszem, hogy a Grendel, gyere, megyünk a Karcsiék lakására. Nyilván megbeszélték, ők mint Madáchosok, hogy kiknek szólnak. És arra emlékszem – mivel van egy sajátos, egyedi számmisztikám –, mikor a tárgyalások közepette egyszer csak körbenéz-

tem és megszámláltam, hányan vagyunk ott, a mai napig élesen él bennem, hogy 22-en voltunk. Mert a 22 nekem negatív számot jelent. Mondtam magamban, hogy ez nem végződhet jól... És végső soron mégis jól végződött, mert ugye most lesz a 20-ik évfordulója annak, hogy az FMK megalakult. (...)

– *Azért számodra egy szempontból mégsem végződött jól a találkozó, mert elcserélték a cipődet.*

– Ugyanis az történt, hogy rá egyhetire, 24-én gyűltünk össze itt a lakásomon, hogy megfogalmazzuk az FMK szándéknyilatkozatát. Azt a jelentős dokumentumot, amely tartalmával és szellemével segített nekünk integrálódni és sikeressé válni az akkor már erős szlovák rendszerváltó mozgalom szemében. Azt a szöveget ebben a szobában fogalmaztuk meg, és arra emlékszem, hogy Grendel Lajos akkor hozta magával a cipőmet. Mikor Sellyéről elindultunk, én Grendel cipőjét vettem fel. Neki ugyanolyan cipője volt, még lyukas is, megnéztem a cipőt, lyukas volt, így nyugodtan fölvettem. Hunčík hozott haza, s a cipő egész úton nyomta a lábamat, veszettül kicsi ez a cipő, mi történt, azt hittem, megdagadt a bokám. Aztán kiderült, hogy a Lajossal elcseréltük a cipőnket. Ő meg lötyögő cipőben ment haza. És cipőt cseréltünk 24-én. Még arra is emlékszem, hogy ott Sellyén meglehetősen sokan voltunk Dunaszerdahelyről. Elég széles csapat volt ott, nem az ideológiai értékrend határozta meg a jelenlévőket, hanem valamiféle jobbító szándék és ellenállás. Akkor már evidens volt a diktatúrával szembeni ellenállás. Onnan, akik ott voltak, igazából két pártba kerültek, az Együttélésbe és főleg az FMK-ba. Amíg el nem jöttem, ott se a Bárdos Gyuszi, se a Bugár Béla, se a Csáky, senki más a későbbi MKDM-esekből nem volt. De ez tulajdonképpen a lényegtelen. Ami természetes is, mert azért az ellenállás, ha úgy tetszik, egy liberális egy balos liberális, bal-liberális közegben bonyolódott, ahol a keresztény gondolkodásnak nem nagyon volt tere 89-ig. Ezek az emberek nem nagyon jelentkeztek be a csoportokba, s ennek megvan a logikája, hogy miért nem. Ha megnézem a magyarországi vagy akár a csehországi ellenállókat, azt hiszem, Václav Malý meg Václav Benda kivételével alig emlékszem arcra, névre, aki a keresztény világból jött volna. A másik dolog, hogy ennek a 89-es dolognak volt egy ilyen urbánus jellege, mondhatnám azt, hogy nem volt ennek vidéki arca. A városokban zajlottak az események és nem a népi mozgalom jelentkezett, ez mutatta az arcát az FMK-ban sem.

– *De azért, akik ott voltak, nem voltak egyformák ideológiailag sem, hiszen egy része a résztvevőknek párttag volt. De nem 68-asok, azt tegyük hozzá, az egy másik generáció.*

– Azt hiszem, legalább több mint 60 százaléka párttag volt. Ott nagyon sok párttag volt, ami megint csak abból adódik... Én emlékszem egy beszélgetésre Szegedy-Maszák Mihályéknál, ahol nekünk azt bizonygatták – és én el is fogadtam azt a koncepciót –, hogy ha valamit el akarunk érni, akkor be kell sorakozni, integrálódni kell valamilyen formában a pártba, mert akkor jutsz valamilyen döntéshozó pozícióba, ahol tudsz valami pénzt szerezni, valami jogkört szerezni, hogy a kisközösségeknek el tudj intézni valamit. És nemcsak a közösségednek, hanem magadnak is, hogy státuszokhoz jutsz. Annak, hogy a számrólétron

minél feljebb kerülj, egyik alapfeltétele a párttagság volt, tisztelet a kivételnek, hiszen milliók olvadtak bele ebbe a rendszerbe. Ilyen értelemben ez a csapat valóban kettős volt, de nem megosztott. Mert azok, akik nem voltak párttagok, azok megértéssel fordultak ezen emberek felé és értették a helyzetüket, ahogy Tóth Karcsi nyilván értette, hogy Grendel miért lépett be a pártba. A fiatalok viszont, Németh Babi meg Ravasz Marián, ők már nem voltak párttagok. Viszont nekik egy másfajta tapasztalatuk van. Pl. Németh Ilona édesapja a CSKP vagy SZLKP KB tagja volt és húsz éven keresztül ő volt a Szlovák Szocialista Köztársaság mezőgazdasági miniszterhelyettese, akinek köszönhető, hogy olyan erős volt Dél-Szlovákiában a mezőgazdaság.

– *Annak, hogy sok volt ott a párttag, volt szerepe abban, hogy Tóth Karcsi szinte egyedül maradt azzal, hogy pártot akart csinálni, mivel a többségnek ez nem tetszett.*

– Ez mélylélektan. Azért mélylélektan – és talán azt is mondom, hogy ez elevenbe vágó kérdés lehetett akkor –, hiszen elképzelhetetlen volt az, s jogilag is megoldhatatlan, hogy hirtelen két párt tagja vagy. S merőben etikátlan is. Ma is etikátlannak tartják, hogy két párt tagja légy. És akkor még nem nagyon lehetett előre látni, ki láthatta akkor előre, hogy néhány nappal később az ember meglépi azt, amit én is megléptem meg Grendel. Amikor egyrészt vagy húsz értelmiségi kilépett a pártból tiltakozásként meg hogy valamiféle modellt mutasson, hogy hogyan kell ezt csinálni. Amikor Pozsonyban a téren felolvasták a neveinket Soňa Szomolányi, Lubomír Feldek és egy csomó ismert névvel együtt és az első húszba betettük magunkat, hogy letesszük a pártigazolványunkat. Ez november 20–22-én lehetett. Ott volt vagy százezer ember és minden név után kiabáltak, hogy éljen. De 17-én vagy 18-án badarság lenne meg hazugság azt állítani, hogy mi ezt a lehetőséget láttuk. Persze, csak a magam nevében tudok beszélni. Ez egy rendkívül nehéz helyzet. Én arra sem emlékszem, hogy Tóth Karcsi pártot akart volna, de ha a többség így mondja, akkor nyilván így van, hogy a Karcsi pártot akart.

– *Azt magyarázd meg nekem, hogy van itt egy dunaszerdahelyi magyar értelmiségi, aki színházat csinál meg irodalommal foglalkozik, nem nagyon foglalkozik ellenzékiességgel, s november 17-e után ott ül az akkor frissen megalakult VPN koordinációs központjában, az egyik megfogalmazója a szlovák rendszerváltozás 12 pontjának. Hogyan lehetséges az, hogy ez alatt a két nap alatt nagyot fordult veled a világ. Hogyan kerültél oda ehhez az asztalhoz? Minek tulajdonítod te ezt?*

– Dehogyan fordult. Szombaton voltunk Vágsellyén. Azt hiszem, aznap jött a hír vagy vasárnap délelőtt, hogy Prágában lelőttek egy diákot. A rádióból lehetett tudni meg telefonokból, hogy az emberek Pozsonyban is kimennek az utcára. És én fölmentem Pozsonyba vasárnap. Érdekelt, hogy mi van. Én ott találkoztam Milan Šimečkával, akit már ismertem. A kis Šimečkával, nem az apjával. Azt mondta, hogy gyere, megyünk az Umelecká besedába, ott lesz egy találkozó. Az Umelecká besedában már elég sok ember volt, voltak ott magyarok is, néhány ismerős és egy csomó szlovák, akik közül néhányat már ismertem, hiszen

én azért Pozsonyban dolgoztam, lejártam az Írószövetség Klubjába. Én figyeltem a szlovák képzőművészetet, mert elég sok képzőművészeti kritikát és színikritikát is írtam, ismertem a szlovák színészeket. Egyszer csak ott volt egy csomó ember, vissza lehet nézni, hogy kik szólaltak fel az Umelecká besedában és utána volt egy összejövétel, lementünk az Umelecká beseda pincéjébe vagy valamilyen szobába, ott volt Jano Budaj is. De még nem volt meg a VPN, s jött a hír, hogy megalakult a Polgári Fórum. Mentem a Milannel és egyszer csak azt vettem észre, hogy már csak húszan vagyunk vagy mennyien, és hogy másnap találkozunk, azt hiszem ugyanott. És én másnap mentem megint és ott voltam közöttük. Aztán én már csak arra emlékszem, hogy mindennap följártam, mi magyarok találkoztunk valahol, nem tudom hogy hol, mindenesetre született egy olyan döntés, azt nem tudom, hogy itt-e az én lakásomban vagy már korábban egy nappal vagy két nappal. Mivel tudták, hogy én oda bejárok a szlovákok közé és ott fel is szólaltam, mondtam a véleményemet. Ha jól emlékszem, kettőnket delegáltak a KC VPN-be, Grendelt meg engem. Én így kerültem a KC VPN-be. Lajos nem járt oda gyakran. Lajos inkább szónok lett, mivel akkor már megjelent szlovákul három regénye egy kötetben, elismert, rangos író volt, vele büszkélkedhettünk. Olyan szlovákiai magyart kellett kiállítani a pódiumra, akire büszkéek lehetünk és akit a szlovákok is ismernek és felnéznek rá. És Lajos volt az a figura, aki ezeknek a kritériumoknak megfelelt. És én mindennap ott voltam, ott voltam a KC VPN-ben és csináltuk a dolgunkat. Az akkori munkának három medre volt. Az egyik az, hogy mindennap kint voltunk a téren és minden napra összehívtuk és mindennap jött 80–100 ezer ember. Annak a műsornak a dramaturgiáját meg kellett csinálni.

– *Amiben neked viszont szereped volt mint színházi embernek.*

– Persze, hogy mi legyen a tartalma. A tartalmát mindig meghatározták a történések. Hogy mikor mit mondjunk a kormány ellen, mikor mit követelünk. Ez az egyik. Kik szólaljanak fel, mert egyszer csak azt vettük észre, hogy nagyon sokan akarnak felszólalni. Nagyon sokan, volt érdemes művészek, talpnyalók és sorolhatnám. Egyszer csak mind felismerte, hogy jó lenne ott felszólalni, érezték, hogy valami váltás van. A másik az, hogy programot kellett csinálni. Meg a belpolitikai eseményeket meg történéseket figyelni. A harmadik a prágai vonal. Ebbe részemről valahol beletartozik, a középső részbe, a belpolitikába, hogy állandó kapcsolatban kellett lennem a Független Magyar Kezdeményezéssel. Aból a pozícióból beszélek, hogy bent vagyok a KC VPN-ben. És ez annyira kitöltötte a napjaimat, észre sem vettem, mikor ébredtem és mikor mentem aludni. Ahogy Ági szokta mondani, hogy „neked már a gyerekeid is csak akkor köszönnek, ha a képernyőn látnak, mert nem vagy soha itthon”.

– *Ma, amit akkor tettetek, olyan természetesnek tűnik, de akkor az emberek tele voltak félelemmel, hiszen néhány napig még nem lehetett tudni, hogyan reagál a hatalom, bevetik vagy nem vetik be a hadsereget. Volt egyáltalán időtök félni?*

– Nekem nem nagyon volt időm félni. Arra emlékszem, hogy valamikor 25-e környékén, 25-én még azt a hírt kaptuk Prágából, hogy a kommunista vezetés, Miloš Jakešék azon gondolkodnak, hogy bevetik a hadsereget. No, akkor meg-

rémültünk, hogy mit tegyünk. Elkezdtünk erről beszélni, de én emlékszem Martin Bútorának a kemény arcára, amikor ez a hír megjött, az enyém is ilyen lehetett, meg valószínűleg Jano Budajé is, ez talán 25-én volt. Én nem jöttem haza minden nap, ha ott maradtam, vagy a Jano Langošnál aludtam, vagy Budajnál. (...) Tehát én náluk szoktam aludni meg másoknál is, amikor nem jöttem haza. És egyszer, azt hiszem 25-én, jöttem haza az éjjelivel és gyalog jöttem ebbe a lakásba, ez jó másfél kilométer. És végig kísért engem olyan 10–15 méter távolságból – elég közelről – két férfi. Egészen idáig elkísértek, tudatosan. Ez kétszer történt meg. Attól kezdve viszont, amikor a Szövetségi Parlamentben törölték CSKP KB vezető szerepéről szóló passzust, már többet nem történt ilyen. Akkor én nagyon megnyugodtam, az nekem fordulóponthoz volt. Úgy éreztem a VPN-en belül is, hogy sokan nem értik, mi ez. Voltak, akik nem értették. Micso-da fordulat ez, hiszen most már mondhatod, amit akarsz. Már nem lehetett bevetni a hadsereget, hogyha a CSKP KB-t szidod. Addig elvileg lehetett volna, mert az alkotmány abszolút státuszt, totális státuszt garantált a CSKP-nak. Emlékszem, hogy ez nekem nagyon nagy megnyugvást jelentett. Amikor jött Havel és nekem is mennem kellett volna a Nemzeti Színházba, hogy üljünk fel Havel mellé, emlékszem, iszonyú nyugalom töltött el. A pozsonyiaknak könnyű volt, mert mindig otthon aludtak. De nekem olyan kis gyerekeim voltak, 6 és 3 évesek, akikkel úgy szerettem együtt lenni – és én azt mondtam, no jön Havel, de nekem mindegy, én hazamegyek. És emlékszem, még úgy vettem az utat, hogy kijöttem a Leninkgrádkáról s láttam, hogy a Nemzeti Színház tömve volt, előtte emberek. Azt nem bírtam ki, hogy elégtételt ne vegyek, ne menjek el a színház mellett. Baktattam a buszra, korai buszra, a 8 órára. Soha nem értem haza olyan korán. No, ezek már tudják, hogy mit csinálnak, gondoltam és jöttem haza. Az volt az első eset, hogy hazafelé menet az a két pasi nem követett. Ez volt az a nap, amikor ez a megfigyelés megszűnt. (...)

– *Most 2009-ben vagyunk, elég feszült most a magyar-szlovák viszony, volt akkor ennek a forradalomnak ilyen vonatkozása belülről? Ott bent a VPN-ben milyen nemzeti dimenziója volt? Volt ott vita, miért lép fel egy magyar a színpadra, miért fog beszélni? Előjött ott ez abban az eufóriában, vagy az egy kivételes állapot volt?*

– A zért voltak erről viták. Nagyon sok arca volt a láthatatlan, belső VPN-vezetésnek. Volt egy arca, amit kívülről láttatott, de a napi munkában nagyon sokszor felfedezhető volt egy gesztus, egy félmondat, amely megkérdőjelezte azt, hogy miért is van itt ez a pasas. Mit akar ez a magyar. Igazából, nekem volt egy olyan érzésem, hogy Kňazko nem örül, hogy olyan gyakran vannak ott magyarok. Bútor, Fedor Gál – ők ezt végig mindannyian támogatták, természetesnek tartották a jelenlétünket. Azt tudom, hogy ki kellett harcolnod egy pozíciót, hogy hiteled legyen és azáltal elhited az, hogy jogosan vagy ott és amit mondasz, az igaz. Akkor, amikor azt mondtad, hogy itt fel kell lépni a magyaroknak, mert 10 százaléknál van magyar van, s ezt el is fogadták, e mögött munka van. Meg kellett győzni őket. Emlékszem, szinte minden nap szurkoltam, hogy ez sikerüljön. Hogy Dél-Szlovákiából is legyenek ott vállalatok, vállalati képviselők. Sikerült aztán Konrád Gyurit áthozni. Figyelni kellett arra, hogy a tüntetéseken olvassunk be magyar vonatkozású szövegeket is – mert kaptunk táviratokat, amelyek a ko-

máromi hajógyárból vagy egy magyar szövetkezetből jöttek. Utólag az apró kis összetűzéseinkről, amik voltak, nem szívesen beszélek. Annyit mondok, hogy voltak helyzetek, amikor ellenállásba ütköztem, de hozzá kell tenni, hogy mindig akadtak és voltak, akik következetesen védték a kialakult közös álláspontot. Ez nem nemzeti forradalom volt, hanem az orosz diktatúra és a kommunista diktatúra elleni mozgalom, amiben minden szabadságért küzdő állampolgárnak jogsultsága volt részt venni, a magyar ajkúnak és magyar nemzetiségűnek is. Persze voltak apró nézetkülönbségek és kínos esetek is, de nem sok. Például az egyik este megjelent a VPN tanácskozásán egy fiatalember egy paksamétával a hóna alatt, hogy fontos ügyben akar beszélni velünk. Azt javasolta, hogy a tüntetésünkre foglaljuk el a főteret és legálisan szerepeljünk ott. Elmondta, hogy ő összegyűjtötte az ehhez szükséges engedélyeket, amelyeket a kommunista párt városi alapszervezete, a városháza, a Nemzeti Front stb. adott meg. Nagyon érdekes helyzet volt, mert az volt a szándéka, hogy mi kérjünk engedélyt ezeknél a szerveknél, hogy mi, már mint a VPN-esek felléphetünk a főtéren és ott megvárhatjuk a tüntetést, nagygyűlést. Nagyon-nagyon zavarban volt ez a fiatalember, nagyon izzadt, hogy elfogadjuk-e ezt. Mi természetesen fölöslegesnek tartottuk. Elküldtük ezt a fiatalembert. Miből gondolja, hogy nekünk erre szükségünk van, másrészt ezzel ezeknek a szerveknek a legítimitását igazoltuk volna. Ez a fiatalember Neszméri Sándor volt, nem tudom, Csemadok funkcionárius volt-e még, de én teljesen megdöbbsentem, hogy ez a fiatalember ott megjelent, nem tudom, ki küldte, nem tudom miért jött és nem tudom, hogyan sikerült neki beszerezni azt a 15-18 pecsétet. S amikor elment, elküldtem, kicsit furcsa helyzetbe is kerültem, olyan gyanúsán néztek rám az ott jelenlévő munkatársaim, hogy te ezt az embert ismered, ez elő volt készítve, hogy ez az ember ide bejött. És nekem még magyarázkodnom is kellett, hogy nem, ez nem volt előkészítve, engem is nagyon meglep, hogy Neszméri Sándor itt megjelent és ezeket az engedélyező pecsétet hozta. Ez azért mondom el, mert a szlovákiai magyarok történelmébe beletartozik az ő személye is, és azt hiszem, hogy ez így tisztességes, hogy ezt megemlítem. Miközben én nem értékelni akarok, csak azt akarom mondani, hogy ez a jelenség ott volt és néha egy aprócska kételyt ébresztett irányomban a szlovákok részéről. Visszatérve az FMK szándéknyilatkozatára. Már mondtam, hogy 24-én itt, a lakásomon találkoztunk. Milyen szerepe, súlya volt a nyilatkozatunknak? Akkor váltunk igazából teljesen legálisan a Polgári Fórum és a VPN partnereivé, ezzel a nyilatkozattal. Megnőtt a rangunk. De számomra a jelentős nap igazán november 29-e volt. November 29-én a Szövetségi Parlament törölte az alkotmányból a CSKP KB vezető szerepét, s még valami érdekeset, azt, hogy az állami ideológia az a marxista-leninista ideológia. Ez nagyon fontos volt. (...) Másnap, 30-án én délelőtt felugrottam Prágába és az OF-ben kormányalakításról volt szó. Pithart arról győzködte az OF-et, hogy Adamecéknek a kormányalakítási törekvései hiteltelenek lesznek. Az csak egy álca. Be is jelentette Adamec, ha jól tudom december 3-án vagy 5-én volt, a kormányátalakítást, de úgy, hogy a húsz tagú kormányba betettek 5 embert, három pártion kívülit, egy embert, ha jól tudom, a Cseh Szociáldemokrata Pártból és egyet a Lidová stranából. Azonban 15 kommunista maradt a kormányban és másnap az OF és a VPN közös nyilatkozatot tett közzé, hogy ez szégyenteljes kormányátalakítás volt, meghazudtolása a valós helyzetnek, hiszen az alkotmányban töröltük a CSKP egyeduralmát, s hogy Adamec rekonstrukciója az egy

álca. Pithartnak igaza volt, hogy ezt fogják csinálni, és amikor ez megtörtént, aznap már követeltük Husáknak a lemondását is. Ez 5-én vagy 6-án volt. Én közben ingáztam Pozsony és Prága között, nem tudom, melyik nap, mikor, hol, néha ilyen félálomban töltött utak voltak, valaki mindig vezetett, nekem nem volt jogosítványom, én még aludni is tudtam fölfelé vagy lefelé, hazafele jövet. A lényeg az, hogy ez a kormányrekonstrukció ez szégyenteljes volt, ott szerintem Adamecék hibát követtek el. Mert hogyha ők kilencen maradnak és tizenegy civil megy be a kormányba, akkor lehet, hogy másként alakul a helyzet. Ez 3-án vagy 5-én volt. És a Csehszlovák Köztársaságnak 10-én már új kormánya volt, amelynek Čalfa került az élére. (...) Eközben Pozsonyban én részt vettem a kormány épületében, azt hiszem, a Zöld Szalonban, azon a tárgyaláson, ahol ultimátum elé állítottuk az akkori szlovák kormányt. A VPN és az FMK is új kormány alakítását követelte, ami meg is történt. Ám mivel a szövetségi kormány élére kommunista került, úgy gondoltuk, mi is akceptálhatjuk azt, hogy a volt kommunista igazságügyminiszter, Milan Čič kerüljön a szlovák kormány élére. Ez később visszaüött. Ez a kormány végighúzta az első szabad választásokig, miközben a cseh nemzeti kormányba, nem a szövetségibe, szinte bevonult az egész Polgári Fórum. Tehát itt kialakult egyfajta aránytalanság. Ennek az volt az oka, hogy a szlovákok mindig Prágához hasonlították magukat, de nem a cseh nemzeti kormányhoz, hanem a szövetségi kormány volt számukra a minta. Semmi ilyesmi, hogy ki volt felkészültebb és felkészületlenebb, hanem egyszerűen ők Prágát kopírozták, ez egy 80 éves történet lényegében. Tehát a szövetségi kormányban Jiří Dienstbier lett a külügyminiszter, Václav Klaus a pénzügyminiszter, a Polgári Fórum részéről, azt hiszem, még Josef Vavroušek vagy Petr Miller ment be. Szlovákiából három embert ajánlottunk: Jano Čarnogurskýt a kormány alelnökének, Miro Kusýt szintén a kormány alelnökének olyan minisztériumba, amely tulajdonképpen az ország ideológiai struktúráját volt garantált biztosítani, és emlékszem arra a pillanatra, amikor bennem felöltött az, hogy legyen egy nemzetiségi minisztérium a szövetségi kormányban. December 1-én vagy 2-án, nem emlékszem rá pontosan, szerdán volt. Ezek a szerdai napok érdekesek, két szerdán volt Adamec-beszéd, az egyik, azt hiszem, 1-jén, amikor Adamec tartott egy beszédet és ott bejelentette azt, hogy igen, meg kell reformálni kormányt, a kommunisták megígérték azt, hogy kormányátalakítás lesz, mert november 29-én kikerült az alkotmányból a CSKP vezető státusza, egyeduralkodó. Ez volt az egyik szerdai beszéd, ami csődöt vallott, mivel csődöt vallott Adamec, nem a beszéddel, hanem azzal, amit csináltak. A következő szerdán is tartott egy beszédet, 6-án. Ez a 6-i Adamec-beszéd, ez egy bődületes beszéd volt. Evidens volt, hogy Adamec nem fogta fel, hogy milyen szintű kormányátalakítást kértünk tőle. Ő azt hitte, közölte is Havellel az egyik találkozón, hogy ő középre tud valahogy kerülni ebben az egészben. Tételezen úgy, hogy rekonstruálja a kormányt, átadja valakinek, aki a három forradalmi mozgalom számára hitelesebb és ő pedig becsúszik Husák helyére köztársasági elnöknek. Ezt a javaslatot tette Adamec. Magyarán ő visszalép, a kormánnyal csináljanak szinte amit akarnak, de ő legyen a köztársasági elnök. Hasonló javaslatokat kaptunk a szlovák kommunista kormánnyal folytatott tárgyalásokon, felajánlkoztak, hogy ők szívesen dolgoznának velünk, s maradhatnának miniszterek, hiszen ők jó fiúk lényegében. De Adamecnek ugye nem jött be ez a számítása, hogy ő valahol ebből jól jöjjön ki köztársasági elnökként. Mert a másik szerdán elhangzott beszé-

de az evidensen leleplezte, hogy nem érzékeli azt, ami ebben az országban van. Emlékszem, hogy melyik helyiségben néztük a beszédét és valamikor éjszaka Jano Budajjal felhívtuk a Polgári Fórumot. Éppen Petr Pithart volt szolgálatban, mert mindkét intézményben éjszakai szolgálatok is voltak, és én azt hiszem, hogy Jano Budajjal voltam bent a VPN-ben, hogy felháborító ez az Adamec beszéd, követeljük Adamec lemondását és mielőbbi új kormányt. Én arra emlékszem, hogy Budaj „vláda národnej záchrany-nak” nevezte ezt a kormányt, ami teljesen szerencsétlen elnevezés volt, nem is lett belőle semmi természetesen. 10-én pedig már volt egy új kormány.

– *Beszéljünk akkor az általad már említett nemzetiségi miniszteri posztról, illetve Duray Miklósról, aki meglehetősen megkésve jött haza Amerikából illetve Budapestről.*

– A Független Magyar Kezdeményezésbe vártuk Durayt, hogy hazaérkezzen. Én egyszer vagy kétszer kerültem vele telefonos kapcsolatba, Budapestre hívtam, de a miniszteri tárcára igazából nem ő volt a jelölt, az első jelölt. Az történt ugyanis, hogy december elején, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az Adamec-kormány csődöt mondott, akkor (...) elkezdődtek az OF és a VPN meg a CSKP vezetése között a tárgyalások arról, hogy rekonstruálni kell a kormányt, de már más feltételek között. Az első ilyen találkozón én nem vettem részt, a VPN részéről, ha jól tudom, egy ötös kocsí ment. Öten értek be a kocsiba, Vlado Ondruš, Milan Kňažko, Budaj, Čarnogurský, Kusý. Cseh részről Pithart, Havel, Miller, talán Kučera. Mikor hazaérkeztek, akkor éjszaka ülésezünk az ötös szobában, a VPN ülésezett, hogy kik legyenek azok az emberek, akik ebbe az átmeneti kormányba a nemzeti megegyezés, a nemzeti egyetértés kormányába bekerülnek. És akkor szóba jött Kusý és Čarnogurský, mindkettőjüket behívtuk a VPN-be, mármint a szűkebb vezetés, mert ők nem voltak vezetőségi tagok.

– *Čarnogurský akkor már szabadon volt?*

– Akkor már szabad volt, kint volt. Pár napja volt kint a börtönből. És éjszaka jöttek be úgy 11 óra körül, és ott elég hosszasan beszélgettünk, vitatkoztunk, hogy ki menjen és milyen státuszba. És ott előtte nem beszéltük meg az FMK-val, hogy ebben az egészben hol legyen a szlovákiai magyarok, az országban élő kisebbségek helye. S ott felajánlottam azt, hogy legyen egy nemzetiségi miniszter, elmondtam azt a történetet Beneš és Esterházy között, hogy meglehetősen későn, de Beneš is rájött arra, hogy kellene egy ilyen minisztérium. Én azt hiszem, hogy ennek rendkívül nagy szerepe lenne a Nyugat irányába is, rendkívül nagy szerepe lenne a kommunisták irányába is, mert úgy érzékelem, hogy ez az egész közép-európai fordulat és forradalom ez nemzeti alapon játszódik le. Miközben polgári demokráciát emlegetünk, az egésznek a háttérében egy nemzeti felszabadulási törekvés áll. Ez dukál a kisebbségeknek is. Akkor Čarnogurský, Kusý és az egész VPN elfogadta a javaslatomat, emlékszem hogy másnap én felugrottam Prágába ezt megbeszélni Pitharttal, másfélórás beszélgetés után igent mondtak ők is. Pithart azért volt fontos, mert Havel mellett a legerősebb embere volt a cseh ellenzéknek. Havel köztársasági elnökké választása után egyenesen ő lett az elnöke a Polgári Fórumnak. Kifejtettem a nézetemet, és be

kell vallanom, nem került sok energiámba, hogy Pithart és az a néhány ember, aki körülötte volt a vezetésben megértse, hogy miért lenne szükség egy ilyen nemzetiségi minisztériumra Csehszlovákiában. A csehek előtt ott volt a németkérdés valamiféle tisztázása, szlovákok előtt a magyarkérdés tisztázása. És itt ráadásul él több mint félmillió magyar, és azok 10 százalékát alkotják az országnak. Mikor jöttem haza, azt ajánlottam, mivel nem volt itthon Duray, és Duray mindig halasztotta a hazajövetelét, én Popély Gyulát javasoltam a miniszteri posztra. Miért Popély Gyulát? Ő volt az, aki történészként kisebbségi kérdésekkel foglalkozott, feltételeztem azt, hogy neki ez akár mehet is. Felállítani egy minisztériumot. Én ennek a minisztériumnak a struktúráját nagyjából felvázoltam Prágában Pithartéknak, nem lett volna ez nagy minisztérium, maximum 40 emberrel és a feladatköre is nagyjából meghatározható. Hazaértem és leültem az FMK vezetőivel, Nagy Lacival, Tóth Karcsival, nem tudom, még kivel beszéltem erről. Hogy ez megment, hogy ezt elfogadták, annak mindenki nagyon örült. És én mondtam, és az már közös döntés volt, hogy Popély Gyulát javasolom jelöltnek. Rendben van, mondták és én felhívtam Popély Gyulát. Abarán volt, ott értem utol telefonon. Nagyon meglepődött, a telefonbeszélgetésünkéből ez számomra nyilvánvaló volt. Elmondtam, hogy milyen tárgyalások folytak eddig, nagyjából mi az elképzelésem a minisztériumról, természetesen neki és a csapatnak kellene ezt kitalálnia. A VPN-ben ezek az emberek támogatják, és a Polgári Fórum is. A többi minisztériummal sem foglalkoztunk többet a kormányátalakítási tárgyalásoknál, mint ezzel a minisztériummal. Tehát azt nem merném állítani, hogy ez nem volt jól előkészítve a Polgári Fórumnál és a VPN-nél. Ahol nem volt jól előkészítve, azok a kommunisták voltak. No, most a Popély. Popély időt kért, hogy gondolkozzon ezen. Mondhatnám azt is, hogy picit húzta az időt, nem volt magában biztos. 24 vagy 36 óra telt el, és sürgetett az idő. Popély el volt fogadva. Ez a név ment, ez a név futott, azt hiszem, hogy 48 órán túl már tovább nem lehetett várni, és Gyula visszamondta. Akkor összeültünk az FMK-ban, hogy hát valakit be kell tenni helyette. És akkor megegyeztünk abban, hogy felhívom Durayt. Budapesten értem utol Durayt, Törzsök Erika lakásán. Elmondtam Miklósnak, hogy nagyon kevés az idő, elmondtam, hogy mi van előkészítve, ha jól emlékszem ez 8-án volt. A lényeg az, hogy 8-án jelent meg itt ebben a lakásban Duray Miklós, mert találkozni akart velem, megegyeztünk, hogy ide jön Pestről. Elmondtam neki, hogy másnap Prágába kell menni, Kusý és Čarnogurský lesz még kormánytag, és arra is emlékszem, megint egy emberi dimenzió, hogy nem is volt öltönye. Ha jól tudom, ott vett Prágában magának öltönyt. Miklós elfogadta a jelölést és én hívtam Pithartot. Ő ezt akceptálta, mert hitelünk volt nála, tehát hogyha Popélyt, Durayt vagy mondunk egy Kovács Pistit, azt is elfogadták volna. A kormány kinevezésekor Duray is ott volt öltönyben, ez tény. Pithart megerősített engem abban, hogy Duray neve is szerepel az előterjesztettek között. Szó sem volt arról, mint általában megjelenik a tanulmányokban, legutóbb Duray Miklós könyvében, ebben a vastag zöld könyvben, hogy az ő személye lett volna az akadály. Itt strukturális gond volt. Čalfa utasította vissza, amit jóval később tudtam meg, mert természetesen beszéltem Pitharttal telefonon. Pithart annyit mondott, hogy az első válasza az volt Čalfának, hogy miért épp egy magyar, hogy ez kényes lehet, ez puszkaporos hordó, ha egy minisztérium élén magyar lenne. Valójában Čalfa és a kommunisták fejébe nem fért be, hogy egyáltalán a nemzetiségi kérdés ilyen magas szintre legyen emelve. Szövetségi szint-

re. Nem Miklós személyével volt tehát a gond, hanem az elvvel. Persze Miklós ezen megsértődött.

– *Volt a kommunistáknak olyan tárgyalási potenciájuk, hogy ők egyedül, maguk meg tudták akadályozni egy minisztérium létrejöttét?*

– Ott – lehet, hogy bizzar, amit mondok kisebbségiként – nagyon nagy volt a tét. Nagyon nagy volt a tét abban a vonatkozásban, hogy sikerül-e leváltani az Adamec-kormányt, ezt a csökött, fafejű kommunista kormányt, vagy nem sikerül. Ha ők elkezdenek ott vitatkozni arról, hogy emiatt a tárca miatt halasztódik el a kormány kinevezése, miközben megvolt az egyezség, hogy 10-én vasárnap – ez, azt hiszem, szombaton játszódtott le – nevezte ki Husák az új kormányt, miközben 9-én megtartotta nyilvános, tévés búcsúbeszédét Gustáv Husák arról, hogy lemond, miután kinevezi az új kormányt. Most képzelj el azt a helyzetet, azt a forradalmi folyamatot, hogy ki vállalta volna föl a csehek vagy a szlovákok közül azt, hogy miközben szombaton már Husák megtartotta a búcsúbeszédét azzal, hogy lemond – ezt adták a tévében –, és miután vasárnap kinevezi az új kormányt, megszűnik a státusza. És Čalfa az utolsó pillanatban mondta meg, hogy nem kell neki ez a minisztérium. Felborult volna az egész rend. Napokra ki volt számítva, hogy ha most kormány van, mikor lehet köztár-

A. Nagy László, Szigeti László és Václav Havel az elnöki dolgozószobájában (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

sasági elnököt választani, és ha most a kooptációt megcsináljuk, akkor nyár előtt úgy fér bele, hogy júniusban lehetnek a választások. Ez egy nagyon szoros menetrend volt. No, most persze bele lehetett volna menni a meccsbe, akkor újra kellett volna kezdeni a tárgyalásokat, de akkor ez az egész menetrend borul, amit senki sem akart felvállalni. Persze Miklós ezt meglehetősen személyes ügyként élte át, noha a politikában nem szabad személyesen venni semmit. Ez viszont nagy szerepet játszott abban, szerintem, hogy ő az Együttélést megcsinálta, noha már előkerültek olyan dokumentumok, amelyek azt igazolják, hogy ő kezdettől fogva önálló pártot akart csinálni és tulajdonképpen azért nem jött olyan gyorsan haza, mert az FMK alakításánál nem vett részt, nem lett elnök sem alelnök. Holott fel lett neki kínálva egy csomó státusz. De én ezt értem, ő mindig vezéralkat volt, és én ezt respektálom. Ám nem emlékszem arra, hogy valakiben fölmerült volna az FMK vezetéséből, hogy a Duray pártot fog csinálni. Továbbra se járt be hozzánk intenzíven a Jirások utcai Független Magyar Kezdeményezés irodájába. Érzékelttem, hogy valamiféle baj van, de én tudtam, hogy nem abban, hogy nem lett miniszter, nem az ő személyéről volt szó. A mai napig szent meggyőződése, mert ismerem a tényeket, azoknak a véleményét, akik ott voltak. A mai napig úgy van beállítva, hogy Duray Miklóst nem akarták. Nem igaz.

– *Érdekes, hogy amikor kommunisták hatalmáról volt szó, olyan kérdésben macacsolták meg magukat, ami nem az ő hatalmukról szólt. Nem az van-e inkább mögötte, hogy Čalfa is szlovák volt?*

– A kommunisták ugyanúgy nemzetállamban gondolkoztak, mint a mai demokraták. A cseh és a szlovák kommunisták vagy akár személy szerint Marián Čalfa ugyanúgy azt hitte, s a mai napig meggyőződése, hogy a többség meghatározhatja azt, hogy mi jó a kisebbségnek. Amint legitimizálsz egy intézményt és szövetségi – a legfelsőbb – szintre emeled, akkor ezt a problémát előrehozod. Ez a probléma és ez a minisztérium munkaköri feladatot kap. Vajon mi lenne egy ilyen minisztériumnak a munkaköri feladata, ha nem a kisebbségek státuszának a meghatározása és felügyelete? Ez nem kellett Čalfának. Ezt elfogadta Petr Pithart, Havel, jó páran, itt elfogadta Čalfa, Čarnogurský, Kusý, Jano Budaj, Bútora, Zajac, de mára mind kint van a politikából. Mind, kivétel nélkül azok, akik ezt elfogadták. Vagy tolerálták. S ez a probléma a mai napig nincs megoldva. Merem állítani, teljesen másként festene ma a szlovák–magyar viszony, még a szétválás ellenére is, ha ez a minisztérium létrejön. De ezek hipotetikus vélemények. Én azt hiszem, ott az FMK megtette, amit meg kellett tennie. Ezt a minisztériumot megneveztük, ezt a minisztériumot javasoltuk, hogy ezt meg kell teremteni, és az események miatt, amelyeket említettem – és nemcsak az események miatt –, ez a minisztérium nem ment át a kommunistáknál. Hangsúlyozom, az Občanské fórumnál és a VPN-nél átment. A VPN azon szellemiségének, miszerint együtt kell működni a magyarokkal, egy 5–10 százalékos potenciálja volt ebben az országban, ami a mai napig fennáll. Az az 5–10 százalék a mai Szlovákiában azoknak a szlovákoknak és magyaroknak az aránya együttvéve, akik tisztában vannak azzal, hogy a kisebbségek státuszát Szlovákiában rendezni kell. Ők a mai napig ezt az értékrendet képviselik. Akkor hatalmon voltak, ma mélyen a hatalom alatt vannak vagy benyomva egy sarok-

ba. Így alakult. Én egyáltalán nem bánom, hogy ezt a minisztériumot így terítékre hoztuk, nagy probléma, de csak a mi számunkra. Sem a szlovák, sem a cseh társadalom számára nem volt olyan nagy probléma, hogy ez a minisztérium nem jött létre.

– *Én találkoztam egy véleménynel, hogy magán az FMK-n belül sem volt világos, hogy te ezeken a tárgyalásokon önmagadat képviselted vagy az FMK-t. Inkább úgy kérdzem, hogy mivel olyan gyorsan történtek az események, tudtál egyáltalán egyeztetni, volt idő ilyen dolgokat egyeztetni?*

– Nagyon kevésszer egyeztetünk, nem volt ezekről a dolgokról egyeztetés. Volt, amikor utólag tájékoztattam az FMK vezetését, például arról is, hogy ezt a minisztériumot én fölvettem mint lehetőséget. De ezt az FMK másnap jóváhagyta, az a néhány ember, aki akkor ott volt. Én ezt személyes dologként kezelem, hogy úgy mondjam, engem abszolút nem tud zavarni, hogy azok az emberek, akik közvetlenül nem voltak tagjai annak a 20–30 fős csoportnak, akik akkor az országot irányították meg tárgyaltak a kommunistákkal ma azt mondják, hogy nem volt mandátumom. Mandátumom azáltal lett, hogy engem az FMK oda delegált, a Grendellel együtt. Grendel egy más szerepet vállalt magára, én meg ezt vállaltam magamra. Nem hiszem, hogy bizonyos helyzetekben megtehettem volna, illetve biztos vagyok benne, hogy nem tehettem volna meg ezeken a tárgyalásokon, hogy megálljon miattunk a tárgyalássorozat, csehországi kerekasztal vagy elmaradjon egy pozsonyi döntés amiatt, hogy „uraim, nekem ezt meg kell tárgyalni az MNI vezetésével”. Holnap tudom megtárgyalni! Miközben „holnap” már teljesen más dolgok történtek. Így nem lehettünk volna jelen. Nem tudom, világos-e, amit mondok.

– *Nekem teljesen világos, számomra világos volt, hogy az irány, amit képviseltél az FMK iránya volt, s hogy az időhiány miatt nem volt lehetőséged az egyeztetésre.*

– Nézd, nagyon sokszor történt az, hogy olyan gyorsan játszódtak az események, hogy lehetetlen volt. Ha mi egyeztetést kértünk volna, vagy személy szerint én egyeztetést kértem volna, volt olyan is, akkor azt mondták, hogy nem kell a döntésünk. Mert az események olyan gyorsak voltak. Ugyanez volt az OF-ben. Tehát az OF-ben fölpörgetett élet volt. Ott 3-4 ember volt az, aki végső soron döntött. Például, felróják Havelnek az egyezségét Čalfával. Ez egy külön történet, erre kitérhetünk. Jano Budaj a mai napig azt állítja, hogy összeesküvés történt annak érdekében, hogy Havel legyen a köztársasági elnök és ezt jogilag, tisztán alkotmányjogilag hogy lehet lerendezni december 29-éig. Közben Adamec is köztársasági elnök akart lenni Husák helyett, és Dubček is. Nagyon sok frontvonalon folyt a harc. Nekem evidens volt, hogy a mi jelöltünk Havel, nekem sok minden evidens volt, ott egy irányvonalat, egy értékrendbeli irányvonalat tudtál követni ezeken a tárgyalásokon és ennyi.

– *Mint volt újságíró, hogyan láttad a szabad sajtó megszületését, illetve mi volt ebben a te szereped?*

– A sajtó kérdése egy éjszakai beszélgetésen jött elő a VPN-ben annak kapcsán, hogy nem tudjuk elérni az embereket. Nem tudjuk megszólítani őket. Mert eleinte a tévé nem is akarta közvetíteni a nagygyűléseket, nagyon sok vitánk volt a tévé vezetésével, ami egy külön téma. És ott megszületett az ötlet, hogy csináljunk egy napilapot, ez volt a *Verejnost'*. De hogyan. Ragaszkodtunk ahhoz, hogy jogilag ez tiszta legyen. Ki vállalja, ki vezényelje le ezt az egészet. A koordinációs központ úgy döntött, hogy vegyem ezt a kezembe, így mint volt újságíró tárgyalásokat folytattam a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának akkori vezetésével, akinek erre mandátuma volt. Hogy abból a szlovákiai papírkészletből, ami rendelkezésére áll az országnak, és ez mind a *Pravda*é volt, senki másnak nem volt papírja, hogy ebből a papírkészletből mennyit tudunk kihasítani. Mi nem voltunk francia konvent, hogy bementünk egy ilyen üzembe és lefoglaltuk. Mindenről tárgyalásokat folytattunk. Erről is. Kemény tárgyalásokat folytattam és rendszeres tárgyalásokat. Peter Weiss volt az egyik partnerem, és végül is megegyeztünk és meglehetősen nagy papírmennyiséget tudtunk megszerezni a *Pravda*tól. Azt nem is kell mondanom, hogy mint volt Újszószt, engem kerestek a *Pravda*sok is, az Újszósok is, nehogy sok papírt elvegyek tőlük, mert ők továbbra is meg akarnak jelenni. Átállunk mi hozzátok, nem leszünk tovább kommunista napilap – mondták. Csak hagyjátok meg a papírt. Amikor szóba jött, hogy kell egy napilap, a *Verejnost'*, én természetesen azonnal felhoztam Bútoráéknak, Budajnak, Gálnak stb., ha ti lapot indítotok, mi is lapot indítunk. Ez nekem teljesen normális volt. Ezt elfogadták. Azt mondták, jó, ha úgy gondold, ezt az egészet vezényeld le. Mi történt? Mondtam, jó rendben. Másnap nem akartam egyedül menni a Kulturális Minisztériumba a miniszterhez, és Milos Žiakkal mentünk oda. Kértem Milošt, aki KC VPN tag volt, hogy gyere velem a minisztériumba. Ne indítsunk úgy lapot, hogy nincs engedélyünk. Megtehettük volna. De mi azt mondtuk, jogállamot akarunk, jogilag mindennek tisztának kell lennie és ennek a két lapnak is, mert akkor megvolt a beleegyezés, hogy lapot indítunk, magyart is, amiről én tájékoztattam az FMK-t. Néhányan azt akarták, hogy én legyek a főszerkesztő, mondtam, hogy nem, és ha jól emlékszem, Hunčíkot javasoltam főszerkesztőnek. Van, aki Hodossy Gyulát javasolta, végül is Hunčík mellett döntött a csapat. És bementem az államtitkárhoz a Žiakkal, aki teljesen kétségbe volt esve, és mondom, hogy szeretnénk regisztráltatni két folyóiratot. Hogy azt nem lehet. A KB-nak jóvá kell hagynia, levelet írni, kérvényt. Elmondtam neki, hogy ez demokrácia, hogy kell csinálni. Nem, engedélyezni kell a megjelenést, uram. Ő fenyegetett, hogy ebből nagy bajunk lehet, ez törvénytelenes. Mondom, éppen most teremtünk törvényt. Mivel? Vegyen egy füzetet – vett ilyen kis szótárt –, írja be, hogy Registrácia denníku a časopisov, maga államtitkár, önnek erre mandátuma van, és adjon egy számot és írja be, mert nem engedélyezés kell, hanem regisztráció kell. Mi ott regisztráltattunk két lapot: a *Verejnost'*t és a *Napot*. Meg is van valahol a fénymásolatom erről, hogy ő ezt aláírta. S jöttünk ezzel a két dokumentummal, külön a *Verejnost'*nak, külön a *Nap*nak. Megvolt a regisztrációs számunk. És így indult be ez a két lap. Ez a – hogy úgy mondjam – mozgalmi héttére a lapnak. A *Nap*nak megvan a külön története, meg a *Verejnost'*nak is. De ezt meg kellett teremteni. És ezt végigvittem. És nemcsak azt vittem végig, hogy ez így rendeződjék, hanem papírt is kellett szerezni. S akkor kezdődtek a tárgyalások Peter Weissékkal, és bizonyos mennyiségű papírt sikerült biztosítani. De úgy kellett papírt biztosítani, hogy közben

meg tudjam őrizni az *Új Szót* is meg a *Vasárnapot* is, hogy annak is maradjon papírja. Mert azt mindig belekeverték, ha te elveszel a *Pravdától* ennyit, napilaptól, hetilapoktól, mindegy, akkor vegyél el az *Új Szótól* is. De ha azt az arányt követem, akkor az *Új Szó* szinte megszűnik.

– *Ha jól tudom, december 15-én jelent meg a Nap. Nem állok messze az igazságtól, ha azt mondom, hogy az FMK-ban voltak olyan nézetek, hogy nem lesz szükség az Új Szóra, hiszen a Nap napilappá válik és nincs szükség egy kommunista napilapra. Ha jól tudom, te az Új Szó mellé álltál, megvédted az Új Szót. Hogy voltak ezek a dolgok?*

– Nézd, megint csak azt tudom mondani, hogy az emlékezetem nem a történelmi igazság, mi most rekonstruálunk. Az számomra evidens volt, hogy az akkori szlovák sajtóipar úgy-ahogy át fog alakulni és nagyon sok szlovák napilap megmarad. Mi a *Verejnostót* azért csináljuk, hogy amit mondunk a főtéren, azt tudjuk terjeszteni. Meg amit ezzel az országgal akarunk, meg amit ez a mozgalom akar. Hiszen nagy dilemmák voltak a VPN-en belül, az FMK-n belül, a Polgári Fórumon belül is, hogy mivé legyünk. De erre külön kitérhetünk, ha megjegyzed, erről szívesen beszéllek. Tehát, hogy mi legyen a Polgári Fórumból és a VPN-ből. Folyamatos, szinte éjszakába nyúló vitáink voltak arról, hogy mivé fejlődjünk. *Új Szó* – nekem nyilvánvaló volt, hogy ha ők indítanak lapot, akkor nekünk is kell egy lap. Beleegyeztek. Nekem evidens, volt hogy két lapnak kell lennie. Mert szlovák vonalon sem szűnt meg a többi lap. Az már egy másik kérdés, hogy az egyik vagy a másik oldalon állók itt féltek: az *Új Szó* oldalán attól, hogy mi lesz velük, ezen az oldalon meg jött a forradalmi hevület, hogy meg kell szüntetni őket. Ezt egyensúlyban kellett valahogy tartani. Én úgy tartottam egyensúlyban a háttérből, hogy a papírelosztásnál eldőlt a két lap fennmaradási lehetősége. Mert ha akkor olyan döntés születik, hogy elveszünk és beleegyezett volna a kommunista vezetés, akikkel tárgyaltam a papírkészletről... Magyarán, nem nagyon érdekelte őket, hogy mi mit csinálunk önmagunkkal. S ha akkor az a döntés született volna, hogy ennyi papírt ide áthelyezünk a *Naphoz* és hagyjuk kimúlni az *Új Szót*, akkor az lett volna. De ez nagy számárság lett volna. A politika nem úgy történik, ahogy azt sokan hiszik, hogy megszületik egy döntés az erőviszonyok alapján, amiről nem is írnak az újságok, a következménye viszont kint van a téren, kint van a standokon. És azt már az az illető, aki e döntésben részt vett, nem tudja szabályozni, azt, hogy ki mit írjon, a két csoport hogyan kibáljon egymásra, hogyan fenyegetse egymást. Nagyon nehezen tudtál belekölni, viszont konstruktívan kellett gondolkodni. Látnod kellett a szlovák viszonyokat, hogy ott is minden megmarad, majd átalakul, és nekem ezért evidens volt, hogy az *Új Szó* is át fog alakulni. Hiszen bejelentették, hiszen voltak olyan törekvések. Akkor még nem voltam én kapcsolatban senkivel ott, nem is volt időm velük foglalkozni. Nekem szinte nem volt időm foglalkozni a szlovákiai magyar intézményekkel, mert más dolgokat intéztem. Azt viszont láttam, hogy az *Új Szó* ilyen és ilyen alcímet adott magának, hogy ilyen és ilyen lapnak nevezte el magát, aztán megint másnak. Tehát ott távolodott el az előző státuszától. A *Vasárnapot* – azt is meg kellett őrizni. Azért is külön csata folyt. S amikor az *Új Szó*-ban történt a főszerkesztő-kinevezés, akkor szerintem az FMK oldaláról is és az Együttélés oldaláról is, az MKDM oldaláról – ez valamikor tavasszal történt –

nem volt törekvés, mert számukra evidens volt, hogy egy volt kommunista lapot nem vehetnek át és nem rehabilitálhatják. Tehát az MKDM-esek részéről nem volt törekvés arra, hogy átvegyék és irányítsák a lapot. De mind az FMK részéről, mind az Együttélés részéről történt. Nem tudom, az FMK-sok, Nagy Laciék, kit akartak oda betenni, de a Flórián László névre határozottan emlékszem: Duray nagyon akarta, hogy ő legyen a főszerkesztő. Én annak a bizottságnak az elnöke voltam, amely a főszerkesztői posztról döntött. És evidens volt számomra, hogy politikai törekvések vannak, valamelyik párt meg akarja szerezni a lapot. És akkor nekem evidenssé vált, hogy oda egy olyan embert kell tenni, aki sem az FMK-hoz, sem az Együttéléshez nem húz. És tudja mi az újságírás. Így esett a választás Szilvássyra. De voltak törekvések, és igazából a részletekbe én nem akarok belemenni.

– *Beszéltünk itt a Nap indításáról, ennek kapcsán felmerülhet Soros György. Úgy tudom, hogy te voltál az, aki a Napnak először támogatást hoztál tőle.*

– Ha jól emlékszem, Sorossal legeslegelőször Vásárhelyi Miklós hozott össze. A dolog oda vezethető vissza, hogy egyszer a Kossuth Klubba, valamikor decemberben, meghívást kapott a VPN meg az FMK, hogy menjünk át beszámolni, hogy mi a helyzet itt. Ezek a forradalmi napokban voltak. Ez december elején lehetett, 1989-ben. Arra emlékszem, hogy tömve volt a klub. Miloš Žiakkal egy hölgy vitt minket VPN-es autóval. Nem volt autónk. Emberek adták oda az autójukat és vittek minket, ahova akartuk. Utóbb tudtuk meg, hogy ezek között nagyon sok ŠtB-s autó volt. Ez a hölgy, aki minket ide-oda-amoda utaztatott, szintén ŠtB-s volt. Ezt is utóbb tudtuk meg. Mert ugye meghirdettük, hogy nincs pénzünk, nincs közlekedésünk, és jöttek taxisok, de jöttek ilyen emberkék is. Emlékszem erre a hölgyre, ő vitt le minket Pestre. Akkor is már két vagy három napja nem voltam itthon és nem aludtam. Konrád Gyuri mellett ültem, elmondtam, hogy mit éltünk át a VPN-ben és utána beszéltek-beszéltek, folyt a vita és egyszer csak a Gyuri felébreszt engem, hogy megint neked van kérdésed. Én ott 200 ember előtt elaludtam. És ott volt a Vásárhelyi Miklós is, és azt hiszem, hogy ezután oda jött hozzám és azt mondta, hogy ha legközelebb jössz Pestre, akkor mindenképpen ülünk le. Megadta a telefonszámát, és így is volt. És mikor jöttem legközelebb, ott volt a Soros Gyuri, és ott mutatott be neki. És akkor elkezdtünk tárgyalni, hogy mi kellene a VPN-nek. Hogyan tudja ezt az egészet segíteni pénzbeli támogatással. Tudni kell, hogy Soros már korábban Svédországon keresztül támogatta a Chartát. Egy František Janouch nevű emberen keresztül és alapítványon keresztül. Többször volt Prágában, még Husák alatt is. Előtte is találkozott Havellel. Szlovákiában nem voltak találkozói. És akkor beindult egy kapcsolat Sorossal, és ott tudtam meg, hogy pályázni szokás vagy mit kell csinálni. De én azt hiszem, ezeket átpasszoltam. Én nagy csomagokról tárgyaltam Gyurival, és azt hiszem, a *Nap*nak sikerült is támogatást szerezni. Ezt meg kellene kérdezni, mert nem emlékszem. Mert nemcsak a *Nap* volt a tét, hanem nagyon sok minden más tét is volt. Igazából nem nagyon emlékszem, hogy kiknek sikerült támogatást szerezni. (...) Két fontos tárgyalásra emlékszem Sorossal. Az egyik az, amikor kirobbant a nyelvtörvényről a vita, nagyon magyarellenes hangulatot szítottak akkor már az SNS-ek és a nacionalisták a régi parlament előtti téren. Mikloško volt a parlament elnöke, Soros Pozsonyban volt és

hallottuk, hogy tömve van ott az a kis tér. És Gyuri azt mondja nekem, hogy én kimennék oda. Mondom, normális vagy, hát agyonvernek. Azt mondta, nem, én kimegyek. És kimentünk ketten és még fotózták is őt. Kimentünk ketten a tömeg közé, ahol azt skandálták, hogy na Slovensku po slovensky meg mindenfélét. És akkor nagyon értékeltem, hogy ő egy világpolgár, hogy ilyesmivel, sokkal súlyosabb esetekkel a Föld egy csomó pontján találkozok. Nagyon érdekes, ahogy figyeltem a viselkedését, magatartását, rendkívül nyitott volt arra, hogy mi folyik ott. Értette a helyzetet. Akkor tárgyaltunk, aznap, hogy meg kell csinálni egy szlovák alapítványt, mert evidens, hogy itt nagy ellentétek lesznek. És a demokrácia felépítése nem lesz könnyű. Először a Chartán keresztül támogatta ezt az egész mozgalmat, mert a Chartának adott pénzt és a Charta főnöke Zuzka Szatmáryová lett, így azon keresztül csordogáltak a pénzek. Soros azt mondta, hogy meg kell csinálni egy külön szlovák struktúrát, mert látja, hogy ez más mint Prága. Ilyen értelemben rendkívül hasznos volt, hogy a Gyuri úgy döntött, hogy kimegyünk a térre. Nekem, azt hiszem, sokkal inkább szorult a fenekem, mint Gyurinak. A másik pedig, az egy jelentősebb találkozó volt. Velem nem közölte előre. Annyit kért, mielőtt megérkezett volna Pozsonyba, hogy hozzak neki össze találkozókat a miniszterelnökkel meg a parlament elnökével. Köztársasági elnökünk még nem volt. Fel is kerestem Čičet és Schustert is, mind a kettőt külön-külön, hogy jön egy amerikai milliárdos, Sorosnak hívják, és szeretne veletek találkozni. Mind a két embert tegeztem. És akkor azt mondták, természetesen Laci, és megszerveztünk egy ebédet a Búdkova utcai Kolibában. A Búdkova ilyen hosszú utca, ahogy a pozsonyi vártól jössz le a levéltárig. És ott volt ez a Koliba. Ők választottak éttermet, le volt zárva az egész, az az épület üres volt. Tipikus diktatórikus eljárás. Kísérteties volt. Meg volt terítve a nagy asztal. Négyen voltunk és én fordítottam. Kérdeztem Gyurit, hogy angolul akar-e beszélni, kérdezte, hogy a miniszterelnök tud-e angolul, mondom biztos nem, aztán kiderült, hogy nem. Annál az asztalnál bejelentette, hogy ő Szlovákiának felajánlott 25 millió dollárt, amiből itt létre szeretné hozni a Közép-Európai Egyetemet. De ebben az ügyben nagyon sok előzetes beszélgetésem volt Gyurival. Hogy miért fontos az, hogy Pozsonyban csinálja meg a Közép-Európai Egyetemet. Meg kellett őt győzőm. Volt egy verseny. Arról is elmondhatok történeteket. Tehát felajánlott 25 milliót, felajánlja az országnak, hogy itt alapít egyetemet, amit 25 millióval indít. Egyetlen ellentételezést kér, mert tudja, hogy itt rendkívül sok olyan épület van, ami az államé, hogy épületet ő nem állít fel. Pénze lenne rá, de kell egy gesztus, a befogadás gesztusát jelentené az, ha az állam biztosítana épületet. Ezt mindketten megígérték – Čič és Schuster is. Van ennek egy előjátéka és egy utójátéka. Az előjáték annyi, hogy több ilyen találkozóra hívott engem a Gyuri. Emlékszem, hogy voltam vele Dubrovnikban, Prágában. Több város pályázott arra, hogy közép-európai egyetemet akar csinálni. Elhitte Mészöly Miklósnak és Vásárhelyi Miklósnak azt a filozófiáját, hogy ez külön térség Európában, ezt a szellemiséget alá kell támasztani egy egyetemmel, amelynek a tudáson kívül az alapfilozófiája, hogy itt, ezen a kis területen, amely kisebb mint Texas, annyi nyelv létezik, olyan ütközőpont és olyan veszélyzóna, hogy ezt a problémakört, ezt a konfliktuszónát ezzel a közép-európai egyetemmel oldani lehet. Azért folyt tehát a harc, hogy hol legyen az egyetem. Mécs Imre pl. lehívott Kecskemétre és mutatta ott az oroszok után kiürült kaszárnját, hogy legyen itt az egyetem. Győzködött, mert érzékelték, hogy Gyuri ott tart ma-

ga mellett engem ezeken a találkozókon. Hanák Péter Grazért küzdött. Petr Pithart Prágáért küzdött. Bronisław Geremek és Aleksander Smolar arról írt nekem levelet, hogy azért Krakkó lenne a legjobb. Én meg mindig mondtam, Gyuri, itt van Bécs, itt van Pest és itt van egy nemzet. Ezek, akik bejelentkeztek, ezek mind erős szuverén nemzetek. Mind erősek. Meg vannak az egyetemiek. Szlovákiát meg kell erősíteni, mert komplexusai vannak a csehekkel szemben. A magyarokkal szemben duplán. Tehát valami jelet kell adni, valahogy be kell hozni nekik a világot. Mert csak úgy tudnak velünk megbékélni, hogy itt vagyunk. Gyuri ezt elfogadta, ő nagyon gyorsan döntött. Amit most elmondtam, ez két-három hónapos küzdelem volt. Felteheted a kérdést, hogy ezt mint VPN-es csináltam, vagy mint FMK-s, vagy ki az Úristen voltam akkor. A helyzet adódott, és Gyuri nem kérdezte, talán azt se tudta, hogy én VPN-es vagy FMK-s vagyok, valószínűleg tudta. Végül is ott tartunk, hogy ülünk négyen az asztalnál és ez a két pali, az ország miniszterelnöke és az ország parlamentjének elnöke meghökkennek az összesen, akkor az nagyon nagy összeg volt számukra. És azt ígérték, természetesen örülnek és elfogadják, hogy Pozsonyban legyen az egyetem. Ez megjelent a sajtóban, meg lehet nézni, hogy Soros leült ezzel a két emberrel és bejelentette, hogy ide ad 25 milliót. Az volt a feladatom, magamra vállaltam, hogy kapcsolatot tartok a Gyuri számára a szlovák kormánnyal. A szlovák kormány egy Jozef Markuš nevű embernek – aki a kormány alelnöke volt – adta feladatul, hogy épületet biztosítson. Mondanom sem kell, hogy nem lett épület. Én vettem a fáradságot, bementem a minisztériumba, hogy mégis hol vannak az államnak ilyen épületei. Én három épületet ajánlottam, amit találtam, valami szakszervezeti házat valahol a Február utcán, három ilyen épületet, sőt akkor épült a szlovák parlament. Oda is elvittem a Gyurit, kinyitották nekünk, mert föl hívtam Schustert, azt mondta, persze, építkezés folyt, mentünk be, még minden szanaszét volt. Mert vita volt arról, nyilvános vita a sajtóban, hogy a szabad demokratikus szlovák parlament mehet-e egy olyan épületbe, ami ilyen gigantikus és a kommunisták kezdték el építeni. (...) De az az igazság, hogy amikor bejártuk azt az épületet, mi magunk mondtuk Gyurival, hogy ez nem lesz jó. Nemcsak Jozef Markuštól függött, hogy nincs ma Szlovákiában Közép-Európai Egyetem, hanem attól a garnitúrától, amelyet Čič meg Schuster képvisel és az utána következő kormányzattól, amelynek Čarnogurský volt a vezetője. Az az igazság, hogy én otthagytam a politikát és nem tudom, hogy ki volt aztán a Sorosnak itt a kapcsolata, valószínűleg senki. És átállt a másik barátomra a Petr Pithatra, akinek ezt az egyetemet sikerült aztán Prágába vinni, és mint kormányfő Olšanyban gyönyörű épületet ajánlott fel Gyurinak, aki ezt el is fogadta. És a Közép-Európai Egyetem úgy került el Prágából, hogy Klaus nem bírta elviselni, hogy ott van ez az egyetem. És miután Pithart kikerült a kormányfői székből, Klaus szép lassan kiutálta a Közép-Európai Egyetemet Prágából. Az pedig végleg meghonosodott Budapesten.

– *A parlament feltöltése, a kooptálások. Beszéljünk erről is.*

– Először, még a kooptálás előtt, jött két dolog. Miklósnak a sértődése és hogy köztársasági elnököt kell választani. Közben jött még sok egyéb, a szlovák kormány, amelybe mi kooptáltuk Varga Sándort, azt hiszem elsőnek Varga Sándort. Aztán lett egy másik variáns.

– *Beszéljünk akkor a köztársasági elnök megválasztásáról. Én úgy tudom, hogy a VPN sem támogatta Dubček törekvését, hogy elnök legyen. Erről nem nagyon lehetett vita közöttetek.*

– De volt. Kňažko és Budaj nagyon szlovák köztársasági elnököket akartak. Kňažko még azt is el tudta képzelni magáról, hogy ő lehetne köztársasági elnök. Ezt Jano Budaj föl is vetette nekem. Azt hiszem, nemcsak nekem vetette föl. Sőt fölmerült az is, hogy valamiféle szlovák köztársasági elnök is legyen.

– *Ezt eleve azzal nem lehetett megtorpedózni, hogy Čalfa lett a miniszterelnök. Tehát nem volt a csehekben tudatosság, hogy szlovákokat engedtek a miniszterelnöki pozícióba.*

– Nem tudom, hogy a VPN milyen mértékig tartotta Čalfát szlováknak. A szlovákiai magyarok között is van egyfajta reflex, hogy aki huzamosabb ideig együtt dolgozik a szlovákokkal, az már nem igazán magyar, a szlovákokban pedig, hogy aki együtt dolgozik Prágában huzamosabb ideig a csehekkel, az már nem igazán szlovák. Ezek a törzsi képletek a mai napig működnek. S ott is működött. Volt egy időszak, egy rövid időszak, amikor a levegőben lógott az, hogy Kňažko lehetne köztársasági elnök. Aztán volt egy találkozásnk Dubčekkel, többen voltunk ott, ahol közölni kellett vele, hogy nem lesz a jelöltünk, amire ő elsírta magát.

– *Ő egyébként fel tudta fogni, hogy mi történik, megértette azt, hogy itt nem 68 restaurálásáról van szó?*

– Ő meglehetősen gyáva ember volt. Emlékszem november 23-ára, amikor a VPN-ből néhányan úgy döntöttünk, hogy kimegyünk az Igazságügyi Palota elé, hogy Čarnogurskýt kihozzuk a börtönből. Aznap valamilyen pere lett volna, vagy másnap, nem tudom. Én nem voltam kint sokáig, kb. fél órát, de arra határozottan emlékszem, hogy ott volt Dubček, járt az emberek között, és azt mondta, menjetek haza. Gyáva volt és óvatos. Még november 23-án is. Engem ez megdöbbentett. De nem ügynökként volt jelen, ez érezhető volt. Teljesen pőre magánemberként, egy gyáva és óvatos magánemberként a népét kívánta óvni, nehogy baja történjen annak a száz embernek, aki kiment tüntetni, hogy Čarnogurskýt kiengedjék. November 23-át írunk. Én mást vártam volna el Dubčeketől. Azt vártam volna el Dubčeketől, hogy kiáll oda a lépcsőre és azt mondja, engedjétek ki Ján Čarnogurskýt. Ennyi. Persze akkor még a levegőben lógott az is, hogy a CSKP beveti a hadsereget. Dubčekből nem lett köztársasági elnök. Viszont a mai napig él egy elmélet, amit Jano Budaj és néhány ember terjeszt, azt, hogy ott egy összeesküvés született Havel és Čalfa között. Történt ugyanis valamikor 10-ike után, amikor Čalfa miniszterelnök lett, hogy Havelhez egy embert küldött és kért tőle egy négyszemközti találkozót egy olyan helyen, ahol nincs lehallgatókészülék. Havel azonnal Petr Pitharchoz ment, és megbeszélték, hogy mi legyen. Tudni kell, hogy minden találkozó, amit az OF rendezett – maguk között is meg a kommunistákkal való találkozást is meg a többi kis párttal folytatott tárgyalásokat –, mindent fölvettek magnóra. Ez megjelent ilyen vaskos kötetben. Minden beszélgetést fölvettek. És most hirtelen jön egy üzenet a mi-

Szigeti, László és Hunčík Péter Bohumil Hrabalnál a nyolcvanas évek második felében (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

niszterelnöktől, találkozni szeretne a Polgári Fórum elnökével, vezetőjével négy-szemközt, zárt helyen. Havel nem akart elmenni, de Pithart meggyőzte, hogy menjen el, s legalább hallgassa meg, mit akar. Tulajdonképpen Pithartnak is köszönhető, hogy Havel erre a találkozóra elment. Ezt a találkozót mondja össze-esküvésnek Jano Budaj, a VPN vezetője. Azon a találkozón Čalfa főlvázolta, hogy ez a CSKP-s banda ez reménytelen, megújulásra képtelen és lemondta az övé-it. Čalfa látta, hogy mi játszódik le Közép-Európában, Európában. És elmondta azt a forgatókönyvet, mert mind az OF, mind a VPN meglehetősen járatlan volt abban – és merem állítani hogy az FMK is –, hogy hogyan lehet jogilag tisztán, alkotmányosan lebonyolítani azt, hogy két héten belül Havel köztársasági elnök legyen, úgy, hogy a kommunisták válasszák meg. Én az elnökválasztáson ott voltam 29-én, az Ulásló teremben. Szégyelltem is magam, valami belső szé-gyenérzet öntött el, amikor láttam, hogy egyhangúlag megszavazták Havelt köz-társasági elnöknek. Azt mondtam, hogy demokráciában ilyen nincs, ez még nem demokrácia. Čalfa el tudta intézni az embereinél, hogy megszavazzák. Még ott Prágában, valamikor karácsony előtt Sidó Zoltánnal összefutottam. Valamilyen kerekasztal-tárgyalás volt a várbán és azt mondta nekem, hogy inkább levágom a kezem, mint hogy Havelt megválasszam köztársasági elnöknek. Mert ez direk-tíva. Sidó Zoltánnak igaza volt. Direktíva volt, a forradalom direktívája. Jogilag tiszta volt, mert Čalfa kitalálta, hogyan lehet ezt megoldani. Senki más nem tud-

ta volna kitalálni ezt a forgatókönyvet. Ekkor Čalfa megszerezte Havel bizalmát. Petr Pithart szerint, mikor erről a találkozóról visszajött Havel és elmondta neki ezt a történetet, mindjárt utána egy-két nappal – de lehet hogy ez csak Petr személyes érzete – Havel elkezdett másként tárgyalni. Magabiztosabb lett, nem autoriter, de az OF-en belül is megváltozott a retorikája. Ő emberileg megérezte azt, hogy egy más helyzet, más távlat nyílik előtte, mert addig nem lehetett tudni, mi lesz.

– *Érdekes volt, amit mondtál, hogy te egy kicsit szégyellted magad, mert én visszaemlékszem, hogy amikor láttam, hogy Havel a rövid szárú nadrágjában kísértél és köztársasági elnöknek megválasztják, akkor éreztem, hogy ezt már megnyertük. A külső szemlélő számára nagyon fontos pillanat volt ez a december 29-e, mert akkor érezte azt, hogy ha ez az ember köztársasági elnök lehet, akkor bármi megtörténhet.*

– Igen. Sokan érezték így, szerencsére. Még a köztársasági elnökválasztás napján az Ulásló teremben történt, én a szememmel nagyon kerestem Sidó Zolit, mert nagyon tiszteltem, ma is tisztellem ezért a fanatizmusáért, sok munkát végzett. És azért, hogy kijött belőle nagyon őszintén, hogy ez egy diktatúra, amit mi csinálunk. A forradalom diktatúrája, ha úgy tetszik. Két hosszú sor volt, én Langoš mellett ültem, és mögém került, közvetlenül mögém a volt miniszterelnök Adamec és Miroslav Štěpán prágai párttitkár. Adamec megjegyzéseket tett rám és Jano Langošra. Ilyeneket mondott, hogy nézd ezeket, ezek fognak kormányozni, nézd meg – Jano Langošnak hosszú haja volt – ez a hippi csőcselék fog itt uralkodni. És én ránéztem és így intettem neki – Adamecnek –, hogy hagyja már abba. Magában dült-fült, borzasztó ideges volt. És én nem vele törődtem, mert az egész ceremónia érdekes volt és azt figyeltem, vártam, hogy a Sidó Zoli nem emeli fel a karját. És mikor mondták, hogy Havelt egyhangúlag megválasztották, valószínűleg miatta is szégyelltem magam. Nem tudom, valahogy nagyon bonyolult érzés a szégyenérzet. Olyan jó lett volna, ha megtörténik, ha van benne kurázszi és azt mondja, hogy igen: én nem. Mert ez jelzett volna valamit. Egyrészt, az ő integritása olyan maradt volna, amilyen, másrészt jeleztük volna, hogy nem kell egy köztársasági elnököt egyhangúlag megválasztani, elég hozzá 51 százalék vagy mit tudom én mennyi, a törvény szerint. Mondtam, hogy Úristen, mi lesz ebből az országból. Néhány embert meghívott, persze szövetségi vendégként ott volt a két parlament: az egész Szlovák Nemzeti Tanács, a Cseh Nemzeti Tanács, a szlovák és cseh kormány, meg a szövetségi kormány. S Havel néhányunkat meghívott az első elnöki ebédjére, először a Katedrálisba – mert óriási tömeg volt lent a téren, emlékszem, a tömegben keresztül vágtunk át és mentünk föl a Katedrálishoz a várba –, aztán az ebédnél Dubček ült vele szemben, Szlovákiából négyen vagy öten ültünk az asztalnál, olyan 20–25 ember lehetett ott, Kňažko, Budaj, Čalfa, Dubček, jómagam. Mellettem Alexander Vondra ült és mondtam neki Havelről, hogy ez egy bátor ember és idéztem ezzel kapcsolatban valamit, mert ott már teljesen felszabadult volt, tehát ő tényleg a bőrért vitte a vásárra. Ami még arról a napról érdekes számomra, hogy ezután az ebéd után úgymond ez a csapat elfoglalta a várat. Nekem döbbenetes volt, ahogy ott felsorakozott 120 ember, akik Husákokat szolgálták és majdnem mind reszketett. S átadták a várat

Havelnek, az új köztársasági elnöknek. Félelmetes látvány volt, nem tudták, mi lesz velük. Aztán mentünk a folyosón és bementünk Husáknak a dolgozószobájába. Ott már kevesen voltunk, emlékszem Havel odaugrott a kisablakhoz, volt ilyen kis ablak a szobán, ez az amerikai nagykövetségre nézett, és azt mondta Husákra célozva: szegény ember, ezt kellett látnia nap mint nap. Ez volt az egyik. A másik, amit nagyon megjegyeztem, hogy Husák íróasztala tők üres volt, kivéve, azt hiszem, volt rajta egy írógép és ilyen ronda zöld filc volt az írógép alatt és az asztal sarkán egy hegesztett fekete rózsza. A gyetvai gépgyárnak az ajándéka. Mondtam Václavnak, na látod, ez ennek a diktatúrának a szimbóluma, ez a vasrózsza. És ezt soha nem fogom elfelejteni, ezt az ablakot, olyan ironikusan megjegyezte, sajnálattal, hogy szegény Husák, milyen kilátása volt. Borzalmasan volt berendezve az irodája. Utána repültünk haza. És még egy aspektus, amit megjegyeztem, hogy én ott az Ulászló terem előcsarnokában találkoztam, Szabó Rezsővel. El nem tudtam volna képzelni, hogy került oda. Ki hívta meg? Nem tudtam elképzelni, kinek a képviselője van ott. Aztán rájöttem, hogy valószínűleg a Csemadok átalakult és visszakerült a Csemadokba, ez nekem beugrott, de én ezeket nem nagyon figyeltem. Tehát Szabó Rezső ott mondta nekem először, hogy ha alkotmánybíróság lesz Szlovákiában, akkor arra kér, járjak el, hogy ő alkotmánybíró legyen. És én bevallom, számomra érthetetlen volt a kérése. Én nagyon tisztetem és szeretem Rezső bácsit, aki azzal jön a köztársasági elnökválasztás napján, hogy ő alkotmánybíró akar lenni. S valami olyasmit mondtam, hogy erre biztos nem lesz hatásköröm és megvan ennek a maga módozata. Ő azzal a kedves mosolyával tudomásul vette ezt, s valami olyasmit mondott, hogy azért ezekben a dolgokban nem sok minden fog változni.

– *A következő hónapokban, amikor közeledik az első szabad választás, amikor beindul a rendszerváltás, te valószínűleg sok fontos tárgyaláson vettél részt Havelnél vagy máshol. Ezekből mit tartasz nagyon fontosnak, amiről érdemes lenne beszélni?*

– Mind fontos. A sok történet összefonódik mint egy copf. Nagyon sok szál fut összefonódva. Januárban három ilyen fontos történet volt számomra. Az egyik Duray kiválása és az Együttélés startja a Csemadok szenci kétnapos összejövetelén. Ez teljesen világossá tette azt, hogy a Független Magyar Kezdeményezésnek, ha nem is a legitimitása, de a státusza gyengül. Legitimnek legitim volt. A státusza viszont gyengült, mert beindultak más szerveződések, először az Együttélésé, majd az MKDM-é. Én emlékszem arra, hogy az FMK-ban lévő hívó gyerekeket biztatni kezdtük, hogy csinálják meg a keresztény magyarok pártját. Én két embert hoztam össze, Čarnogurskýt és Janics Kálmánt, hogy próbáljanak meggyezni. Akár úgy, ahogy a VPN és a Független Magyar Kezdeményezés meggyezett, hogy együtt induljanak. Nem jött ki a lépés.

– *Nem lehet, hogy ti úgy képzeltétek el az FMK-ban, hogy egy olyan szituáció alakul majd ki, hogy lesz három nagy politikai irányzat, a liberális erő, a konzervatív meg egy szocdem és a mind a háromnak lesz egy úgymond magyar tagozata és akkor bárki van hatalmon, a magyarok mindig a tűz közelében vannak?*

– Lehet, én többes számban nem tudok válaszolni, mert a kérdést többes számban tetted fel. Én nem gondolkoztam így. Azt láttam és azt tudtuk, mert ez, hogy úgy mondjam, az értékrendünkhöz tartozott, hogy ha valamit el akarunk érni, azt csak a többségi nemzettel együttműködve tudjuk elérni. Tehát nem lehet háborúval, külső intervencióval, ez volt az egyik alapfilozófiánk. Ezt az alapfilozófiát a médián, a lapokon keresztül sikerült is a járásokra levinni, akkor a magyarok, szlovákok összeborultak Szerdahelyen, Komáromban, Ipolyságon, mindenütt. Természetesen, mert miért is ne illesztettük volna bele ebbe a filozófiába azt a törekvésünket, hogy a különféle értékrendű csoportosulások, a majdani pártok valahogy ezt a filozófiát magukévá tudják tenni. De ilyen konkrét formában, ahogy te megnevezted, én nem éltem át. Én azt szerettem volna, hogy létrejőjenek ezek a láthatatlan szálak s valamiféle státuszt, valamiféle pozíciót a szlovákiai magyarok el tudjanak érni. Ahhoz nagyon nagy összefogás kell ebben az országban. Az már egy más történet, hogy ez a mai napig nem sikerült és hogy ez kivételes helyzet volt, forradalmi helyzet kellett ahhoz, hogy ez a szlovák–magyar együttműködés egy ideig működjön. Valóban egy ilyen különleges helyzet kellett volna, mert a szlovák mélytudatban és a politikai elitben teljesen más reflexek és indítatások működnek, mint működtek, működnek normál időszakban, és más egy forradalmi időszakban. Nem hiszem, hogy én így gondoltam volna, inkább ezt a filozófiát képviseltem. És én nem csináltam belőle nagy ügyet, hogy Čarnogurský és Janics Kálmán nem egyeztek meg, hiszen létrejött a három magyar párt és meglehetősen erős képviselőhez jutottak a parlamentben. Az egyik koalíciós tag volt, a másik ellenzéki, s ez meghozta a szikrázást. De odáig nem jutott el ez a társadalom, szerencsére, mint juthatott volna, ahogy eljutott akár a Balkánon vagy bárhol, hogy mondjuk nemzetárulónak kiáltsa ki az Együttélés Tóth Karcsit vagy Nagy Lacit vagy engem. Ez a vád nem vált a politikai platform és a politikai retorika mindennapi tárgyává.

– *No, azért voltak hangok.*

– Voltak hangok, de nem volt általános. Tehát nem vált a politikai retorika mindennapi tárgyává ez a vád.

– *Melyek voltak a további fontos események januárban?*

– Januárban ez volt az egyik, az Együttélés létrejötte. A második, ami nekünk fontos elem volt, azok a kooptálások, amelyeket a VPN vezetése lényegében rám hagyott, és rám bízott a szövetségi parlamentben is és a Szlovák Nemzeti Tanácsban is. Nagyon sok szlovák jelölttel találkoztam, pl. Hrušovskýval. Nagyon kevés arcot őrzök azok közül a szlovákok közül, magyarokkal nem is beszéltem, azt az FMK-sokra hagytam. Azt mondtam, ennyi és ennyi ember kell és ők szállították.

– *Azt tudod, hogy mi alapján választották ki az embereket?*

– Persze, arról mi beszélgettünk. Akkor került be a Világi Oszti a parlamentbe.

– *Hogyan történt Zászlós Gábor kiválasztása a szlovák parlament alelnöki posztjára?*

– Akkor már Schuster volt a parlament elnöke, kért egy találkozót és azt mondta, jó, itt vannak a nevek, akiket kooptálni akartok a VPN részéről a Nemzeti Tanácsba, mondd meg, beszéljétek meg, hogy ki legyen az alelnök, nekem jó lenne, ha jogász lenne. Én mentem az FMK-ba, és mondom, hogy kellene találunk egy alelnököt, és akkor – ma borzasztó mulatságos – de akkor ilyen helyzet volt: volt rá 48 óra vagy mondjuk 72, és még az illető nem tudta, hogy ő lesz a parlament alelnöke, még azt se tudta, hogy képviselő lesz, de már megszületett a javaslat.

– *Úgy tudom előtte Kovács Laci is szóba került, majd miután ő ezt nem vállalta, akkor jött a képbe Zászlós.*

– Kovács Laci, de ő nem vállalta, és azt hiszem, telefonon hívtam fel Barakot vagy valakit, hogy segítsenek embert találni, és ha találtok, akkor én beülök egy kocsiba, levisznek a VPN-esek és elbeszélgetek vele. S így kerültem egyik este Barak Laci meg Világi Oszti társaságában Zászlósék Észak lakótelepi háromszobás lakásába. Csak a legvégén közöltem, hogy még alelnök is lesz, először azt akartam, hogy mondja el az életét, mit csinált eddig. Abszolút nem ismertem Zászlóst. Ez bizalmi alapon működött, a szlovákok is így működtek. Tehát például valaki a KDH-sok közül, mondjuk Fero Mikloško beajánlotta mondjuk a Hrušovskýt, hogy beszélgessek el vele. Nekem adott volt, hogy 10 százalék magyart oda be kell juttatnom. És ezt mindjárt az első tárgyalásokon ki is követeltem magunknak, hogy ez így legyen. Tehát nemcsak a parlamentekből kikerült magyarok helyébe ültettünk be magyarokat, hanem még pluszt is. A korábbi állapothoz képest plusz képviselőt is elértünk. Mivel Schuster keresett egy alelnököt, aki jogász, így esett Zászlós Gabira a választás, aki aztán befutott egy politikai pályát, mert választások után miniszterelnök-helyettes lett.

– *Akkor, amikor Mečiar nem akarta Nagy Lacit miniszterelnök-helyettesnek, hanem Zászlóst akarta?*

– Igen, de ezekben én már nem vettem részt. A kooptálás a legantidemokratikusabb modell. Abszolút forradalmi diktatúra, de végig kellett csinálni. A választások. No, itt jön ez a dolog, januárban több olyan tárgyaláson vettem részt Prágában, ahol eldőlt az, hogy milyen választási rendszer legyen és hány évre szóljon. Hogy két év vagy négy év, hogy arányos vagy többségi modell legyen-e? Hát erről nagy vita folyt. Nagyon nehéz meghatározni, hogy hol dőlt el. Több cseh értelmező szerint azon a bizonyos találkozón, amely Havel lakásán volt, a régi lakásán, az első emeleten és nem a földszinten. Onnan emlékszem, hogy az első emeleten volt, hogy felettünk volt egy emelettel a Havel felesége, testőrök álltak mindenütt – akkor már elnök volt –, a választási rendszerről beszélgettünk. Ki volt ott? Havel, Pithart, Rychetský, Jičínský, Vavroušek, Jomagam, Jan Langoš és később befutott Bécsből Čalfa. Havel épp Gorbacsovtól kapott táviratot, abba a szobába hozták be. Gorbacsov egy találkozót ajánlott Havelnek, aki mindjárt ott visszaválaszolt egy frappáns telegramban, hogy nem fogadja el ezt az időpontot és egy másik időpontot javasol. Egyszer csak kialudt a villany a lakásban. Megdermedtünk, Havel az ablakhoz ugrott, ami a várra nézett, és azt mondta, minden rendben, a várban világos van – fellélegeztünk. De

A változások eufóriája (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

SZIGETI LÁSZLÓ

utána jött egy ilyen dolog, amely rávilágított, hogy milyen kezdeti stádiumban volt minden. Főnt volt a második emeleten a felesége, aki egyszer csak ott megjelent, mert kialudt a villany és kíváncsi volt, mi történt, mindenki ideges ilyenkor. Bejött és az első dolga az volt, hogy iszonyatosan nekiment Václavnak, hogy milyen embereid vannak, engem beengedtek az első kopogtatásra, azt se mondtam, ki vagyok. Kopogtam, s ezek kinyitották az ajtót. Hogy létezik ez? S teljesen igaza volt. Mert féltette az urát. No most, ez mind azt mutatja, hogy minden olyan kezdeti stádiumban volt. Azon a találkozón nagy vita kerekedett. Ott Pepik Vavroušek terjesztett elő egy olyan választási rendszert és egy olyan alkotmánytervezetet, hogy a két nemzeti tanács és a szövetségi parlament bizonyos helyzetekre közös delegátusi csoportot hozzanak létre, a legváltáságosabb kérdések kezelésére. Én ezt kifejtettem a VPN-ben, de Jano Budaj kapásból elvetette (...) A javaslat lényege az volt, hogy ez a három intézmény addig vétőzhatta volna egymást, amíg egyezsége nem jutnak. Ha kell, fél évig, ha kell, két évig. Ezt a VPN nagyon-nagyon visszalőtte, mikor beszámoltam erről, és nem is volt értelme annak, hogy az FMK-ban erről tárgyaljunk, mert nekünk nagyon gyenge pozíciónk volt az ilyen jellegű kérdésekben. És akkor minden gyors volt. Ott dőlt el, hogy kétéves választási időszak lesz és arányos képviselő. Jičínský győzte meg Havelt, én elleneztem, Petr Pithart visszaemlékezései szerint is.

Jičinský azzal jött, hogy azért kell két év, mert volt ilyen 1945 után, a második világháború után, hogy kétéves időszakra választottak, és Václav ez neked is jó lesz, mert akkor Václav még nem nagyon akart sokáig elnök lenni. Azt mondta, míg rendeződik az ország, elnök lesz. (...) Lényeg az, hogy Jičinský volt az, aki rávette őt erre a kétéves választási időszakra. Havel azt mondta, nagyon jó ez a két év, mert legalább megmutatjuk, hogy mi igazi demokraták vagyunk, jöjjenek létre a pártok, két évre mi irányítjuk az országot, s utána, mikor konszolidálódnak és megerősödnek, akkor írjuk ki a választásokat és győzzön a legjobb. És mondtam, hogy Václav, miért kell lehetőséget adni azoknak, akiket most kiűzünk a hatalomból. Miért engedjük vissza őket két év múlva? Mért nem adsz időt, hogy négy év alatt megerősödjének a mostani struktúrák. Mert ők úgyis összeszedik magukat. Vavroušek, Pithart meg jómagam – Jano Langoš nem nagyon szolt bele –, hogy úgy mondjam, egyedül maradtunk ezzel a nézettel. Jičinský két évet ajánlott és Havel elfogadta, és amikor Čalfa megérkezett aznap Bécsből, a végén beszállt ebbe a vitába, de akkor már lehetett érzékelni, hogy Havelnek megtetszett ez a koncepció és Čalfa mellé állt. Azt hiszem, ott lélektani dolgok játszottak szerepet, hogy ő igazán nem mondhatta azt abban a helyzetben, hogy én négy évig akarok miniszterelnök lenni.

– *Egyébként Havel miután köztársasági elnök lett, ő mennyire tudott és akart beleszólni a napi politikába, illetve nekem talán úgy tűnik, hogy polgárjogi szempontból felkészült volt, de a nemzeti kérdés lényegét nem értette. Te ezt hogyan láttad?*

– Hát erről történeteim vannak, hogy mennyit beszélgettem én Václavval a szlovákiai magyarokról, ez egy külön negyedóra. De először a kérdésed első részére: milyen mértékig akart vagy kívánt beleszólni Havel az ország irányításába köztársasági elnökként. Volt egy nagyon érdekes történet. Ezek mind, hangsúlyozom, személyes érzékelések. Nem tudom, hogyan függenek össze a történelmi események folyásával. De ezeket így érzékelttem. Egy történetet hadd mondjak el. Elsején meghallgattuk Havel első újévi elnöki beszédét, amit előzőleg én olvastam. 29-én megmutatta és néhány korrekciót is végeztem rajta, pl. átírtam a nemzetiségi kisebbséget nemzeti kisebbségekre, ami így is hangzott el a tévében egyébként. Aztán ezt visszaírták vele később, de pl. az elnök első újévi beszédében az a fogalom hangzott el, hogy nemzeti kisebbségek. Köztársasági elnökként Havel mindjárt közvetlenül az új év utáni első napokban, nem tudom hányadikán, összehívta a nem tudom milyen nevű borozóban a Szent Vitus Székesegyház tövében, fönt a várban az OF és a VPN-vezetést. A téma az lett volna, hogy megbeszéljük az ország katonai és belügyi helyzetét. Mivel ilyen komoly témáról lett volna szó és mivel Pithart tudta, hogy azt a borozót lehallgatják – mert volt egy csomó borozó, amelyben ott voltak az ŠtB-s lehallgatók –, azt akarta ajánlani, hogy máshol tartsuk meg a megbeszélést. És elő is készített egy másik helyet, a Sárkát, hogy oda majd átmegyünk. Hogy amikor megérkezik erre a találkozóra az elnök, azt fogja neki mondani, menjünk át máshova, mert itt nem biztonságos. Ez azért érdekes, akkor már a hatalom látszólag a kezünkben volt, Havel köztársasági elnök volt. Igaz ugyan, hogy Pithart még nem volt miniszterelnök, igaz ugyan, hogy Čalfa volt a miniszterelnök, de ebben a kormányban még voltak kommunisták, s igaz az is, hogy a szlovák kormányban

szintén kommunisták ültek. Tehát Pithartnak a kételyeit és óvatosságát én elfogadtam. Akkor már jó barátok lettünk. Megérkezett Havel, és Pithart mondta neki, és összekaptak. Életünkben először meg utoljára. S ami a megdöbbenő volt, hogy erre a találkozóra Havel hozta magával Miroslav Vacek hadügyminisztert és Čalfát. Mi, forradalmárok ehhez nem voltunk hozzászokva. Mi az istent csinálnak ezek itt. Nagyon buta hozzáállás volt természetesen, de reális, mert még a rendszerváltás nem zajlott le, választás még nem volt, tehát a félelem ott volt, ugyanaz a félelem, amikor Havel a lakásában felpattant és az ablakhoz ment, mikor elsötétült a terem. A találkozón én Pithart mellett ültem, morogtunk eleget, mert engem beavatott ebbe a dologba, a többieket nem, nekik nem mondta, hogy innen elmegyünk, nekem igen. S nem mentünk el. De tényleg nem nagyon volt értelme, és ott szertefoszlott valami. A Havel kapcsolata az OF-fel meg a VPN-nel átrendeződött. Havel jött egy ilyen memorandum-féle szöveggel, felolvasta, s negyedórán belül kiderült, hogy ő ezt egy vagy két nappal előtte már átküldte a Čalfának meg a honvédelmi miniszternek. Egyszer csak leesett a tantusz, hogy ez az ember már a politikában van benne és azt a forradalmi mozgalmat, ahonnan jött, valahol otthagya. Ő hirtelen köztársasági elnökként viselkedett. A kérdéses az volt, hogy milyen volt a viszonya vagy hogyan avatkozik be a mindennapi dolgokba. No most, ez egy érdekes történet. Mert tulajdonképpen, miután Havel elment az OF székházából s Pithart lett az OF elnöke, ami addig a mozgalom volt, az áttolódott a prágai várba. Én pl. aztán sokkal többet voltam a prágai várban, mint az OF-ben. Ha mentem Prágába – és gyakran mentem –, mind a kettőt fölkerestem, de a lényeges beszélgetések meg ilyenek inkább a prágai várban vagy valamilyen kocsmában zajlottak és nem az OF székházában.

– *Nekem Havel első elnöki periódusával kapcsolatban nagyon fontos viszonyítási pontnak tűnik Masaryk elnök tevékenysége és az első Csehszlovák Köztársaság, nem véletlenül Masaryk után választotta az elnöki jelszavát is. Az első Csehszlovák Köztársaságban nem volt erős jogkörű az elnök, ám Masaryknak volt egy olyan személyes autoritása, amely által ő nagyon tudta befolyásolni a politikát. Havel is ilyen elnök volt?*

– Ez egészen az első választásokig biztosan így volt. Annál is inkább, mert az OF-ből fokozatosan elvitte magával a legfontosabb embereket. Petr Pithart többször panaszkodott nekem, mikor találkoztunk, beszélgettünk, hogy most ezt az embert vitte el Havel, most azt az embert vitte el Havel. Honnan vett volna embereket, ha nem az OF-ből. Az OF gyengült. Ugyanez történt a VPN-nel. Azok, akik 89 novemberében az eseményeket irányították, bementek a parlamentekbe és a kormányokba. A VPN-ből hárman vagy négyen nem mentünk be, Bútora, Zajac, Gál meg jómagam. Tőlem is mindenki azt várta, hogy képviselő legyek. Ezért végül jelképesen a száznegyvenkilencedik helyen hagytam magam jelöltetni a VPN-FMK listán, de nekem, mint szlovákiai magyarnak a Havel egyedül írt valamilyen ajánló szöveget, valamilyen plakátra, ami lehet, hogy megvan valahol, nem nagyon őrzöm a dokumentumaimat. A lényeg az, hogy az OF kiürült, miközben folytak a viták arról, hogy mi legyen az OF-fel. Akkor melyik legyen az a párt, amelyik megnyeri ezeket a választásokat vagy a következő választásokat. Februárra, amikor február 6-án Petr Pithart cseh miniszterelnökké vált és a cseh kormány-

ból szinte minden kommunista kikerült, miközben a szlovák kormány meg félig volt kommunistákkal, akkor a Polgári Fórumban, azt hiszem, a Honza Urban meg a Kučera lettek a vezetők, meg Ivan Havel vitt egy pozíciót, de februárban már evidenssé vált, hogy az OF-et indítani kell a választásokon, mert se Havel, se Pithart, senki nem tudott összehozni egy másik pártot. Nem volt egy vízió, ami mögé beálltak volna, mert a víziót november 17-e adta. És ezt nem lehetett megváltoztatni. Tulajdonképpen ez a VPN története is. Innen került ki nagyon sok párt, de nem lehetett az alatt az idő alatt megcsinálni, mondjuk, egy polgári pártot. És ebben a folyamatban Havel arra játszott, hogy támogassa köztársasági elnökként és Pithart is cseh miniszterelnökként az OF jelöltjeit a választásokon. Az OF azután természetesen megszűnt. Jön egy olyan kétéves időszak – Klaus, Mečiar csatározása –, amely ezt az országot fölőrölte és kettéválasztotta.

– *Havel nemzeti dimenziójáról mit tudnál mondani?*

– Ez is egy érdekes történettel kezdődik. Egyszer mentem föl hozzá az irodájába, már be volt rendezve az új irodája, az az iroda ahol Husák ült, s először volt egy nagy helyiség, majd egy átmeneti kis váróhelyiség és végül az ő irodája. És a kis váróhelyiségben, mikor egyszer mentem föl, kint volt két fekete mellszobor. Az etika és politika című konferenciának az ajánlatával mentem épp Havelhez. Ennek a konferenciának az ötletét jómagam találtam ki, április elején volt és nagyon sok vendéget hívtunk Európából. Noha Visegrád még nem volt, de meghívtuk Jaruzelskit, Szűrös Mátyást és a konferencia Havel védnöksége alatt folyt. Szerke Európából idehívtunk kb. 140–150 jelentős értelmiségit, föl a pozsonyi várba. S összeköttöttük ezt Jaruzelski- meg Szűrös Mátyás-találkozóval. Ez is egy külön történet. Mert Václav betett a delegációjába, és én magyarul tárgyaltam Szűrös Mátyással, amiért Kňažko nagyon odamondott nekem. Hogy mersz te Havel jelenlétében..., de ez is egy külön történet, majd elmondom. Tehát ott vagyok abban az előszobában, az irodájának az előszobájában, és ott van a két mellszobor. Masaryknak és Benešnek volt ott a fekete mellszobor. Mentem be, és olyan humorosan mondtam neki, hogy te Václav, ha legközelebb jövök, azért megtisztelnél vele, ha akkor az egyik szobor már nem lenne itt. Hogy miért, mi bajod, melyik az az egyik? Én mondom, hogy Beneš szobor. S akkor beszélünk először a dekrétumokról, meg arról, hogy Beneš hogy viselkedett Esterházyékkal, a magyar pártokkal. Német vonalon, német vonatkozásban meglehetősen mély információi voltak Havelnak arról, hogy mi történt nemcsak a prágai németekkel, hanem a csehországi németekkel is, de a magyarkérdésről csak marginális információkkal rendelkezett. Két-három beszélgetésünk volt erről, elmondtam történeteket, hogy a szlovákiai magyarok általában ezt hogy látják, noha én ilyenkor mindig hozzáteszem, hogy a szlovákiai magyarok – az egy kitalált kategória és nem tudom, ki hogy gondolkodik külön-külön. De van itt egy általános ellenszenv a beneši dekrétumokkal szemben. A kassai kormányprogramot is átvettük. És valóban, mikor másodszor mentem, sokat beszélgetünk erről. És amikor legközelebb mentem hozzá, akkor nekem nagyon jólesett, hogy már nem volt ott Benešnek a mellszobor. Levetette. Még kérdezte is, hogy észrevettem-e. Mondom igen. Havel egyértelműen a Masaryk-vonalat képviselte, bár ez nem áll távol a Beneš-vonaltól. Még egy ilyen magyar történet. Egyik szép napon felhívtam Püspöki Nagy Pétert, hogy írjon nekem egyflekkes össze-

foglalót a Masaryk Akadémiáról és annak a pozsonyi székházáról a Káptalan utcában. Ezt Péter kidolgozta és én mentem ezzel Havelhez, hogy valami hasonlót te is csinálhatnál. Elolvasta, beszélgettünk, mit csinált Masaryk, a lényeg az, hogy azt mondta, igen, ő benne van, s valahonnan előkerítünk valahány millió koronát, hiszen Masaryk is adott egymillió koronát. Én azt kértem tőle, hogy mint köztársasági elnök tegyen lépéseket abban a vonatkozásban, hogy azt az épületet, ami a Masaryk Akadémia épülete volt a Káptalan utcában, hogy azt a szlovákiai magyarok kapják vissza, mert az az övék. Azt mondja, rendben van. Egy dokumentumot is kaptam tőle, hogy én ezt intézzem. Hazajöttem és mentem a szlovák kormányfőhöz, aki azt mondta, hogy hát ezt az ügyet adjuk a miniszterelnök-helyettesnek. Akkor még Zászlós nem volt a kormányban, ez a választások előtt volt, Jožo Markuš volt a kormány alelnöke, akivel erről tárgyaltam. És Čič volt a miniszterelnök. Ők nagyot néztek, hogy mit akarok. És hiába akarta Prága, ha a szlovák elit nem akarta. Lehetetlenné tették, azt mondták, hogy azt az épületet azért nem lehet visszaszerezni, mert a háború után a szovjetek szerezték meg, aztán most az Akadémiáé, és egy csomó kifogás volt. Én pedig csak azt akartam elérni, hogy a szlovákiai magyar társadalomtudományra mint diszciplínára felhívjam az ország figyelmét, Havel gesztusa révén. Azt mondta, hogy ő ezt megteszi. De nem tehette meg, mert ezt a szlovákok nem tudták, nem akarták rendbe tenni.

– *A Václav Havel köztársasági elnökkel való kapcsolatodról már volt szó, de köztudomású, hogy te jó kapcsolatokat áptál és áptalsz Göncz Árpáddal is.*

– Igen, korábbról ismertem őt, mert ő az Írországi Szövetségben dolgozott, még mielőtt a politikai pályára adta volna a fejét. Beszéltünk róla, hogy mindenkinek volt valamilyen kapcsolata Budapesten. Nekem Göncz Árpai volt az egyik, akit korábbról ismertem. A fene se gondolta, hogy Árpiból köztársasági elnök lesz. És amikor megválasztották köztársasági elnöknek, akkor, azt hiszem, úgy volt, hogy Havel kérdezte, hogy ismerem-e, hogy ki ez. S mivel Árpai a megválasztása és a beiktatása közötti időszakban egy korábbi meghívásnak eleget téve ment ki az Egyesült Államokba, Havel, aki megtudta ezt, megkért, hogy menjek el Árpádhoz s egyeztetsek vele néhány dolgot. Ezek katonapolitikai kérdések voltak a NATO-val, a Varsói Szerződéssel összefüggő kérdések, amit jobb volt személyesen intézni, nem pedig írásban. Havel tulajdonképpen azt akarta, hogy ha Göncz beszél amerikai tényezőkkel – s akkor már evidens volt, hogy Bush elnök is fogadja őt –, akkor valamiféle egységes közép-európai álláspontot képviseljen az említett kérdésekben. Ez volt az első olyan feladatom, mely a két elnököt valamilyen formában összekötötte, és tényleg egy ilyen összekötőként szerepeltem köztük. De volt olyan is például, hogy én a választások előtt, azt hiszem, június 4-én megkértem az Árpádot, hogy fogadja az FMK meg a VPN küldöttségét, és ezt betették az *Új Szóba* és a *Smebe*. Emlékszem, Tóth Karcsi meg én voltam az FMK-tól a magyar köztársasági elnöknel és Peter Zajac meg Jano Langoš a VPN vezetésétől. Fogadott minket az elnök. Ami azért fontos, mert a Határon Túli Magyarok Hivatala meg az egész magyar politika eléggé beállt az Együttélés mögé ...

– A magyarországi sajtó mindenképpen, mert nem nagyon tudtak mit kezdeni ezzel a szlovák–magyar együttműködéssel. Egyrészt. Másrészt volt itt egy Forró Evelyn nevű nő, aki tudatosan félretudósított. Azt hiszem, az MTI-nek vagy a Kossuth Rádiónak volt a tudósítója és teljesen manipulatív módon, a kommunista titkosszolgálat szellemében félretudósított. Amúgy engem ezek a dolgok különösebben nem zavartak. Én akkor már nagyon érzékeltem, hogy a politika meglehetősen aljas dolog. Az egyik oka, hogy nem mentem bele a politikába az, hogy fél év alatt meglehetősen kiismertem. És hát a kultúrából jövő ember vagyok és nem központi bizottságból. Amúgy az Árpáddal való kapcsolatom végig tartott, amíg elnök volt. Pithartal többször voltam például Árpádnál, Árpád is többször volt ebben a lakásban elnökként is és még utána is. Ez annak köszönhető, hogy mi 89 előtről ismertük egymást. És elég sok cseh meg szlovák politikust vittem a magánlakására is, a rezidenciájára is, ha úgy tetszik, magánbeszélgetésekre. Az, hogy összebarátkozott Fero Mikloškoval, amit én fontosnak tartottam, mert ő a szlovák parlament elnöke volt, vagy összebarátkozott – miután váltás volt – mondjuk Migašsal és Hrušovskýval, ezeket fontosnak tartottam, hogy ezek a kapcsolatok kialakuljanak és úgy is működjenek, hogy a politika fölött, nem a politika alatt. Ezek mind intellektuális és, hogy úgy mondjam, értelmiségi beszélgetések voltak egy kávénál vagy egy vacsoránál. És egy emberi közelséget, áramkört igyekeztem teremteni. Ez hozzátartozik az én diplomáciámhoz, úgy érzem, kulturális diplomáciát csinálók az utóbbi 20 évben, és 89 előtt is valami hasonlót csináltam. Az én vitalitásom és aktivitásom arról szól, hogy összehozni azokat az embereket, akik békében képesek együtt dolgozni – én mindenképpen békepárti vagyok. Én nem a háború embere vagyok. Alkatilag ilyen vagyok, külsőleg lehet, hogy zordnak látszom, de a belső berendezkedésem – az mindenképpen békepárti. Ez az Árpádhoz fűződő kapcsolat nagyon gazdag, a mai napig tartó kapcsolat. Miután Árpád kikerült az elnöki székből, megalapította a Kék Szalonját, amelynek én tagja vagyok a mai napig, rendszeresen összejövünk és rendkívül jó beszélgetések folynak a Göncz Árpád-féle Kék Szalonban Budapesten. És hogy úgy mondjam, ez a barátság tart az Ági meg a Zsuzsa között is, ha megy Pestre, megiszna egy kávé. Tehát amikor megkapta a Langoš-díjat, akkor nem véletlenül kértem meg a barátaim, hogy laudáljam és köszöntsem és mondjam el a véleményemet a Gönczről. Még egy fontos gesztus. A múltkor olvastam egy mondatot valakitől, szlovák politikustól arról, hogy a szlovák politikai elit szemében 1990 óta egyetlen igazán hiteles magyar politikus létezik, akiben bíztak, akinek élvezték a bizalmát a szlovákok és fordítva – Göncz Árpád. Az, hogy ebben – félre ne értsd – mekkora a szerepem, azt nem tudom meghatározni, de tudom, hogy van benne szerepem. Mert a politika nemcsak úgy működik, ahogy sokan gondolják. Amikor Bajnai és Fico kezdet ráz, az lenne az ideális, ha emberi kapcsolat is létrejönne közöttük, hogy el tudnának menni és meginni egy üveg villányit valahol, ahogy Nyugat-Európában csinálják ezek a politikusok. Nagy-Britanniában a jobboldal és baloldal politikusai vitatkoznak a parlamentben és utána elmennek együtt sörözni. Ez itt nincs, ez a kultúra, ez a fajta gondolkodás hiányzik Közép-Európában. Árpád kivétel volt ilyen értelemben. És én ilyen értelemben még szerencsés embernek is érezhetem magam, hogy élveztem a bizalmát és hogy összekötő voltam a két köztársasági elnök között.

– *Laci, te közvetlenül az első szabad választások után elmentél három hónapra amerikai tanulmányútra és utána a nagypolitikába gyakorlatilag már nem tértél vissza olyan szinten, mint azelőtt, hanem elindultál más irányba. Mi ennek az oka?*

– Hirtelen három okot is meg tudnék nevezni, az egyik mindenképpen morális jellegű. Az első félévben, november 17-től június 11-ig, amikor a választás volt, ha Pozsonyban maradtam, általában két helyen töltöttem az éjszakát: vagy Langošnál, vagy Juraj Špitzenél és néhányszor Jano Budajnál. Nem tudtam hazajönni, mert hajnalig dolgoztunk. Egyszer Juraj Špitzenél hajnalig beszélgettünk, mondtuk a családi történeteinket, ő is mondta a történetét. Juraj Špitzer egy nagyon fontos figurája a szlovák történelemnek, az egész ellentmondásos szlovák identitás végighúzódik az élettörténetében: partizán volt 45-ben, utána parancsnok lett, katona, részt vett a 45-48-as történésekben, abszolút támogatta a Beneš-dekrétumokat, a magyarok kitelepítését. 1964-ben reformkommunista volt, ő volt a *Kultúrný život* főszerkesztője, ahol Husák is publikált. 68-ban ellenzte a szovjetek bevonulását, 70-ben kikerült a hatalomból és elhallgattatták. Munkás volt, s 89-ben néha megjelent a VPN-ben, s néhányszor leültünk kávéz-

Szigeti László, Karel Schwarzenberg, Tóth Károly, Milan Šimečka (Fotó: Berta András)

ni. Sokat beszélgettünk. S az említett éjszakán az ő lakásán vörösboroztunk és elmondtam neki a családtörténetemet, hogy az én családomat szét tépte a csehszlovák történelem, Csehszlovágban, Magyarországon, Nyugat-Európában szét vagyunk szóródva, és hogy egy olyan erős nemzetállami koncepció érvényesül 80 éve Csehszlovákiában, amely szinte azonos szinten tartja a magyarok lélekszámát Csehszlovákiában, fél millió körül, miközben ti, szlovákok 1925-ben egymillió 900 ezren voltatok, most több mint négymillióan, és mindig többen vagytok, tehát ez egy abszolút átgondolt nemzetpolitikának a része, és hogy nektek nem sikerült az, ami a cseheknek: a németeket kiűzték, de ti minket nem tudtatok kiűzni, nem volt rá időtök. És én érintett vagyok. És nagyon sok szlovákiai magyar érintett. És Špitzer Gyuri azon az éjszakán elsírta magát. Elmondta, hogy milyen szörnyű dolgot csinált 45–48-ban. Egészen odáig jutott, hogy elmondta: ez a ház, ez a lakás, amelyben én most vagyok és aludni fogok, egy németé volt. Ez a lakás egy német tulajdona, ő meg itt él. És ma már teljesen másként gondolkodik. És sokan akarták, hogy térjen vissza a politikába, és ő azt mondta, hogy nem. Még egy történet ehhez: amikor a *Kultúrny život* újraindult a nulladik számmal – éppen az általam kitalált „Etika és politika” nemzetközi szimpózium kapcsán indult újra –, itt készített velem egy hosszú interjút. Akkor még nem tudtam, hogy a szlovákok szemében nagy megtiszteltetés, ha Špitzer valakivel interjút készít. Amikor újraindítottuk a *Kultúrny životot* – mert kicsit ebben is benne voltam és még egy csomó dologban –, akkor szó volt arról, hogy Juraj Špitzer legyen a főszerkesztő, mert ő volt 68-ig a lap főszerkesztője és ez így elegáns lenne, meg hogy Dubček is visszajött, hát jöjjön vissza ő is. Aztán Ivan Štrpka lett a főszerkesztő, egyszerűen azért, mert Juraj azt mondta: „Én benne voltam a kommunista pártban, látom, hogy miféle szervezet volt, még ha most támogatom is ezt az egészet (ő aktív volt a VPN-ben is, nagyon sok tanácsot adott), egyszerűen tisztességtelen lenne, hogy ha én lennék az, aki megmondja, milyen legyen az „obroda”, az újjáépülés és a megújulás. No, nagyon erős és kegyetlen tapasztalataim vannak. Tehát nálam is ez volt az indok. Én a kommunista párt tagja voltam, úgy, ahogy nagyon sok szlovák értelmiségi. Ez volt az egyik indok. Én nem tartottam volna szerencsésnek, ha én valamilyen formában ott vagyok, miközben persze nagyon sok kommunista volt az Együttélésben, a VPN-ben, az FMK-ban is néhány, de főleg az Együttélésben. Az MKDM-ben nem... Ez az egyik ok. Bennem volt egy olyan naiv elképzelés, hogy a parlamentbe meg a politikába művelt, felkészült, egyetemet végzett, alapos áttekintéssel rendelkező emberek kerüljenek. És én nem tartottam magam annak. A harmadik ok az volt, hogy én 7 vagy 8 hónap alatt a politikai szerkezetnek a kívülről láthatatlan belső világát jártam be, amely napról napra megdőbentett. Hogyan működik a politika és hogyan működik a hatalom. A hatalom ugyanis a hatalom ellenőrzéséről szól. A hatalom arról szól, hogy ha nem korlátozza magát, önkényes döntéseket hozhat. A politikai hatalom a demokráciában az őrülteknek is terepet biztosít. Itt van Mečiar esete. És azt is láttam, hogy nagyon nehéz bármit is elérni, akár kisebbségi vonalon is. Ez három olyan ok, amely azt mondatta velem, hogy evezek más vizekre. Amikor elmentem az Egyesült Államokba, akkor nagyon sok irigym támadt az FMK-ban. Valóban én találtam ki, hogy a Soros Alapítvány 8–10 embert vigyen ki megtanulni angolul. Megbeszéltem Sorossal, és ő azt mondta, hogy jó, gyertek, és én annyit mondtam neki, hogy „Úristen, a gyerekeimet megint otthon hagyom, a képernyőről in-

tegetnek nekem, mert már csak ilyen kapcsolatom van a gyerekeimmel. Soha nem vagyok otthon, az asszonyt nem látom.” És erre Gyuri azt mondta, hát hozd az asszonyt is. Mondom, jól van. És akkor – mert már járt nála az irodájában –, őt is felírta a listára, mivel már korábban meghatározta a keretet, hogy hányan utazzanak ki, és itt már ezen felül tárgyaltunk. Én még szoltam, hogy felíratnám még egy barátomat, a Hrapka Tibit (most volt Amerikában Tőkessel, mert Romániában is részt vett dolgokban), Soros erre azt mondta, persze, akkor beírjuk ezt a két személyt. Ezt nagyon-nagyon nehezen emésztette meg az FMK szűk táborra. S amikor elmentem, ezt még nem tudtam, de azt tudtam, hogy lesz kongresszus, s mikor elmentem, mondtam Karcsinak „Karcsi, én lemondok az alelnöki posztról, mert nem akarom csinálni. Már más helyzet állt fenn, volt kormány stb. Mondtam, semmit nem akarok csinálni. Le is zajlott a kongresszus, megalakult az MPP, és amikor jöttem haza augusztusban, azt észleltem, hogy a volt FMK-sok automatikusan MPP tagok lettek, én meg nem vagyok MPP tag. Azt én akartam, hogy ne legyek alelnök, de azt nem, hogy a pártból kimaradjak. És ez eléggé zavart. Akkor átmentem megint a szlovák vonalra és Ľubo Feldekkel csináltam egy kiadót. Egy-két hónapig a Danubiusban voltam, de Keszeli Feri meg Barak Laci nagyon ellenségesen, iszonyatos ellenszenvvel viseltetett irántam. Fél éven belül el is jöttem onnét, és megcsináltam az első kiadómat: Feldekkel a Columbust. Feldek viszont betette oda a fiát és mindenféle olyan kiadványokat akart kiadni, amiket én nem tartottam nagyra, és aztán 1991-ben Grendellel és a többiekkel megalapítottuk a Kalligram Kiadót, de ez már egy másik történet. És az összes jelentős politikai kapcsolataim átminősültek baráti kapcsolattá. Magyarországon is, Szlovákiában is, meg másutt is.

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

SZILVÁSSY JÓZSEF

26

1946. július 25., Somorja. Újságíró, lapszerkesztő. A somorjai magyar gimnáziumban érettségizett (1964), a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán történelem–szlovák szakos tanári oklevelet szerzett (1968). Ezt követően az Új Szó munkatársa, 1974-től kulturális rovatának vezetője, 1990–1998 és 2001–2004 között az Új Szó, 1998–1999-ben a Katedra főszerkesztője. 2001-től a Csallóköz főmunkatársa, majd főszerkesztője, 1998 óta a budapesti Népszabadság szlovákiai tudósítója.

– Bevezetőként mondj el magadról alapvető dolgokat: mikor és hol születtél, ki vagy, mi vagy, hol tanultál, hogyan kerültél abba a pozícióba, amelyben 1989 őszén voltál!

– Kezdjük a száraz tényekkel! 1946. július 25-én születtem Somorján, és egészen a mai napig ez a felső-csallóközi kisváros az állandó lakhelyem. Itt érettségiztem a magyar tannyelvű gimnáziumban. Innen kerültem 1963-ban Pozsonyba a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karára – történelem-szlovák szakos voltam. Tanári okleveletem 1968 júniusában szereztem meg. Innen kerültem az Új Szó kulturális rovatába, majd 1974-ben a kulturális rovat vezetőjévé neveztek ki. 1988 februárjától főszerkesztő-helyettes lettem, 1990 áprilisától pedig főszerkesztőnek választottak. 1998. január 7-én váltottak le erről a posztóról. Ezután a Katedra című pedagógiai folyóirat főszerkesztője és a Csallóköz című hetilap főmunkatársa lettem, majd 1999 márciusától december végéig a Pravda szlovák napilaphoz szerződtem regionális tudósítóként és kommentátorként. Jelenleg a Népszabadság szlovákiai tudósítója és az immár négy járásban és három mutációban megjelenő Csallóköz lapigazgatója vagyok. (...)

SZILVÁSSY JÓZSEF

– A rendszerváltás idején játszott szereped felgöngyölítését talán onnan kezdenénk, amikor 1986-ban új főszerkesztő került az Új Szó élére. Halljunk most erről!

– Ez furcsa, ellentmondásos történet. Abban az időben már fontos párttisztiségekbe csak abszolút megbízható elvtársak, tehát eléggé korlátolt emberek kerültek. Pezlárt például Gejza Šlapka váltotta fel az ideológiai titkári beosztásban, aki előszeretettel hangoztatta, hogy neki francia műveltsége van, mert inas korában a mestere franciakulccsal verte a fejét. Kiss József, az Új Szó új főszerkesztője ilyen vonatkozásban kivétel volt. Igaz, megbízható elvtársnak számított, hiszen a Párttörténeti Intézet munkatársa volt, ám művelt személynek és becsületes magyar embernek tartottam és tartom ma is. Ő egyértelműen reformkommunista, a hazai magyar értelmiséget is megszólító, ideológiai sóderoktól mentes napilapot kívánt kiadni, s ebben is egyetértettem vele. Azonnal feloldotta E. Fehér Pál bejárás tilalmát, felújította a kapcsolatot az újvidéki Magyar Szóval. Fontos volt, hogy ki tudta védeni Szarkaék feljelentéseit, mert tökéletesen beszélt szlovákul, értett a pártközpontban dolgozó káderek nyelvén, soknak közülük a jó ismerőse, ivócimborája volt. Kiss Jóskaival egyetemista korom óta jó barátságban voltam. Még kinevezése előtt mondogatta, hogy ha ő lesz a főszerkesztő, engem megpróbál fő szerkesztő-helyettesnek megtenni, habár főleg a Csemadok 1986-os országos közgyűlésén elhangzott felszólalásom óta magyar nacionalistának és megbízhatatlan kádernek tartanak, de ő igyekszik ezt a képet korrigálni. Hosszú, majdnem másfél éves csata után sikerült Szarka elvtársat „taccsra” tennie, vagyis nyugdíjaztatnia. Így lettem én azután 1988 februárjában főszerkesztő-helyettes. Utólag visszatekintve: a lehető legrosszabbkor. Ezek már tulajdonképpen a létező szocializmus végnapjai voltak, csak hát akkor a legtöbb emberhez hasonlóan mi sem vettük észre... Főleg három dolgot reszellek mind a mai napig. Az egyik szomorú történet akkor kezdődött, amikor a Dubček-interjú sugározták a Magyar Televízió Panoráma című, akkortájt nálunk legnézettebb műsorában. Ez 1989 kora tavaszán lehetett. Kiss Jóskaival éppen a Bodrogházba indultunk, hogy az ottani vezérekkel beszélgetessünk az Új Szóról. Pozsonyból délután keltünk útra, ezért este Kassán megszálltunk, s ott a szállodai szobában néztük végig Sugár András beszélgetését Dubčekkel, aki akkor csaknem két évtizedes elnémitása után először szólalt meg a médiában. Akkor vissza kellett volna fordulni, s talán minden másként alakul, mi azonban ott nem is sejtettük, hogy a csehszlovák pártvezetés mennyire feldühödik ezen az interjún. Másnap délre megérkeztünk Tőketerebesre, s ott már várt bennünket Csető János főszerkesztő-helyettes kollégám üzenete, hogy azonnal hívjuk vissza őt. Azonnal tárcsáztunk. Ő remegő hangon közölte, hogy reggel beparancsolták a párt központba, s ukázba adták, hogy másnap a Pravdával együtt indítsuk el a Dolgozók tiltakoznak című, az ötvenes évekből ismert hírhedt hecckampányt; a Pravda rövidesen produkált néhány förmedvényt, munkásokra rákényszerített tiltakozó leveleket, amelyeket nekünk is közölni kellett. Magyar ember talán kettő akadt, aki kötélnek állt és nevét adta a Dubček-interjú elítéléséhez. Ellenben jóval többen pontos névvel, laccímmel ellátott levélben fejezték ki felháborodásukat a tiltakozó levelek közlése miatt. Az egyik Borbély József volt, aki a Dunaszerdahelyi járásbeli Nagylégen tanított, s akit emiatt a kerületi ideológiai titkárból járási vezető titkárrá és a pozsonyi pártelnökség tagjává avanszált

Dudás Kálmán akkor elmozdított az állásából. Ez az egyik szégyenfolt az életemben. A további az, hogy ebben az időszakban több ellenzéki beadvány íródott, a legismertebb a Harminchármas tiltakozása volt, amelyben tételesen felsorolták és tényekkel igazolták a szlovákiai magyarságot ért politikai és nemzeti sérelmeket. A dokumentumot először én is aláírtam, ám aztán részben Kiss József kérésére, részben pedig félve a következményektől, visszavontam az aláírást, ami gyávaság volt részemről. A harmadik dicstelen epizód az volt, amikor a *Magyar Nemzet*tel teljesen fölösleges pengéváltást folytattunk Dubček ügyében. A magyarországi napilapban keményen megbírálták az *Új Szót*, s hallgatás helyett – amit Dusza István javasolt – én írtam meg a választ, amelyben azt próbáltam bizonygatni, hogy miért volt helytelen nyilvánosságra hozni az interjút. Nagy baromságokat hordtam össze, de a *Magyar Nemzet* tisztességesen és hatalmas önmérsékletet tanúsítva minden húzás nélkül közölte. Utólag Lőcsei Gabriella és Sugár András a Magyar Televízióból 1990 tavaszán eljött Pozsonyba, és én elmondtam kerek pereg úgy, ahogy megtörtént az egész. Kicsit talán könnyítettem a lelkiismeretemen. Ezek a gyászos történetek a már említett Csető Jánost is bánthatták, mert rövidesen kérte a nyugdíjaztatását, ahogy Szarka és Gál is. Így zúdult ránk 1989 novembere. Hetekig eléggé zavaros volt a helyzet, s lassanként jómagam is rádöbbentem, hogy a rendszer, úgy, ahogy van, összeomlott Csehszlovákiában is. Ekkor tulajdonképpen a kulturális rovat munkatársaival és még néhány kollégával, Fekete Mariannal, Görföl Zsuzsával, Haraszi Erzsébettel és Mészáros Jánossal közösen szerkesztettük a lapot. Mi voltunk az első olyan napilap Szlovákiában, amely már december elején közölte a szerkesztőség állásfoglalását, amelyben kinyilvánítottuk, hogy nem akarunk a pártközpont lapja lenni. Bodnár Gyula írta a szöveg első verzióját, amelyben egyértelműen az szerepelt, hogy független napilap kívánunk lenni. Ez akkor nagyon bátor mondat volt, Kiss Jóska javaslatára ezen úgy módosítottunk, hogy a két világháború közötti szlovákiai magyar hagyományokra, Fábry Zoltán szellemiségére építő modern baloldali lapként határozzuk meg magunkat. A pártközpont végül januárban lemondott az *Új Szó* tulajdonjogáról, hogy miért ilyen gyorsan és könnyen, arról egy kicsit később.

– *Térjünk még vissza 89 végéhez! Konkrétan milyen utasításokat kaptatok akkor, amikor megkezdődtek a tüntetések?*

– Az első napokban olyan utasítást kaptunk, hogy ez ellenforradalom, külföldi kémközpontok által szervezett ellenforradalmi banda szervezi az egészet, éberen őrt kell állni és így tovább, ömlött a szokásos ideológiai sóder. Az *Új Szó* egyik akkori munkatársát fel kellett szabadítanunk a munka alól, mert akkor tudtuk meg, hogy ő milicista, s ezután néhány napon át irulva-pirulva teljesített őrszolgálatot a Presscentrum bejáratánál. Kiss Jóska állandóan a pártközpontban dekkolt, jómagam és Pákozdi Gertrúd – aki a hetvenes években az *Új Szó* gazdasági rovatának a vezetője volt, aztán főszerkesztőként a nehéz időkben is megtartotta a *Nő* című hetilap kiváló színvonalát, majd Csető János főszerkesztő-helyettesi tisztségét vette át az *Új Szó*ban – akkor sokat rohagáltunk utána, más pozsonyi tanácskozássra és Prágába is, ahol a főmuftik magabiztosnak akartak látszani, ám egyre zavartabbak és idegesebbek lettek. Amikor leváltották Jakešt, akkor Kiss Jóskaival koccintottunk, és mindketten úgy véltük, hogy

„A színészek politizálnak, a CSKP KB színjátékot játszik” (Fotó: Berta András)

még van némi esélye a reformkommunizmusnak, ám az események keményen ránk cáfoltak. Akkor már nem volt ellenőrzés a lapoknál, mindenki az tett, azt írt, amit akart.

– Mit közölhettetek arról, ami történik?

– Kezdetben csak a hírügynökségi anyagokat – az akkori ČTK, azonkívül a moszkvai TASZSZ volt az engedélyezett hírforrás. Azon kívül semmi mást nem lehetett közölni, csak ezeket az anyagokat és pártközpont sajtóelosztályán jóváhagyott egyéb közleményeket. Decembertől azonban már egyre szókimondóbb tudósítások jelentek meg a szlovákiai, különösen a dél-szlovákiai történetekről.

– Milyen volt a hangulat a szerkesztőségben?

– Egyre lelkesebb. Mind jobban éreztük, hogy történelmi események részesei vagyunk, s leírhatatlan érzés volt megtapasztalni, milyen az, amikor szabadon írhatunk, csak a lelkiismeretünknek tartozunk felelősséggel. Ezekben a napokban Mészáros Jancsi és Haraszi Erzsébet, teljesen felborítva az Új Szó merev konstrukcióját és koncepcióját, valósággal becsempészték egy Reflexió oldalt, kemény cikkeikkel. Kiss Jóska nagyon letolt engem, hogy miként engedtem be

ilyen anyagokat a lapba, s nem akarta elhinni, hogy engem is átverték. Őszintén szólva akkor, amikor megláttam a becsempészett újságot, és végigolvastam, én is megijedtem. De amikor láttam, hogy ennek sincs semmi visszhangja, és másnap már még keményebb írások jelentek meg, akkor láttam, hogy nincs mit tenni. Csak arra ügyeltem, hogy a stilisztikai és a helyesírási hibákat korrigáljam, egyébként december végétől már mindenki írhatott mindent, mindenféle belső ellenőrzés nélkül.

– *Mi lett annak az állásfoglalásnak a sorsa, amely szerint az Új Szó nem kíván többé a pártközpont lapja lenni?*

– A kommunista párt központi bizottsága ennek a hatására, és nyilván a VPN és az FMK nyomására úgy döntött, hogy lemond az *Új Szóról*. Kiss Jóska akkor mindenképpen egy baloldali, szociáldemokrata hetilapot akart indítani, s azt mondta, hogy ő erre szerez papírt, pénzt a pártközpontban. Az ő ötlete alapján született meg aztán valamikor 1990 késő tavaszán az *Új Út* című hetilap, amely azonban tiszavirág-életű volt. 1989. december közepén egyébként megjelent a magát függetlennek kikiáltó *Nap*, amely egyértelműen az FMK és a VPN lapja volt. Néhány munkatársunkat próbálták elcsábítani, többek között azt a kollégát is, aki napokon belül milicistából „vépéenes” újságíró lett. Egyébként máig kitűnő publicista. Csak ő a megmondhatója, mi késztette ekkora vargabetűkre. Akkortájt már két síkon futnak a szálak. Az egyik az aktuális történések nyomán követése a szerkesztés és a napilap megmaradása szempontjából, a másik a közelmúlt politikai bűneinek enyhítése azáltal, hogy a szerkesztőségi gyűlés döntése alapján meghívtuk a jogtalanul elbocsátott volt kollégáinkat. Eljött valamennyi újságíró: Szabó Géza, Ozorai Katalin, Miklósi Péter, Szűcs Béla, Zsilka László, Tóth Mihály. Megkövettük őket, habár az akkori szerkesztői gárda többsége nem értette, miről is van szó valójában, hiszen ők jóval 1972 után léptek be az *Új Szó* szerkesztőségébe, az egykori normalizátorok vagy meghaltak, vagy már nyugdíjba vonultak. Egyébként ezen a nyomasztó hangulatú találkozón minimális rehabilitációként felajánlottuk azt, hogy valamennyien visszatérhetnek abba a pozícióba, ahonnan elmentek. S ez a javaslat jórészt valóra vált. Ozorai Katalin riporter lett; Miklósi Péter egy ideig szintén riporter, utána főszerkesztő-helyettes és a *Vasárnap* vezető szerkesztője, Zsilka László főszerkesztő-helyettesként, Szűcs Béla a *Vasárnap* vezető szerkesztőjeként tért vissza. Tóth Mihály főmunkatársi státust kapott, de szerintem ő éveken át főszerkesztő, egy ideig pedig az FMK parlamenti képviselője szeretett volna lenni. Ezen a találkozón hangzott el először Szabó Géza szájából, hogy november óta semmilyen lényeges dolog nem történt az *Új Szó*-ban. Hangnemében valamiképp megváltozott a lap, átfestették a cégtáblát, de ez nem elég. Mészáros János volt az, aki kerek perec kimondta, hogy Kiss Józsefet le kell váltani. Nem a személye miatt, hiszen a legtöbben szerettük, tiszteltük őt, hanem addig betöltött pártfunkciója okán, mert ha ezt nem tesszük meg, akkor az *Új Szó* létét veszélyeztetjük. Január végén, egy vasárnapi napon szerkesztőségi gyűlést tartottunk, és úgy döntöttünk, hogy valóban most már dűlőre visszük a dolgot. Döntés született arról is, hogy elfogadják Malinák István és Mészáros János javaslatát, és egy hónapra engem bíznak meg a főszerkesztői poszt ellátásával, s kiírnak egy pályázatot – a felhívás aztán meg is jelent az *Új Szó*-ban. A pályázati feltételeket Bodnár

Gyuszi, Malinák István, Görföl Zsuzsa, Fekete Marian és Mészáros János fogalmazta meg. A pályázat határideje február vége volt, és március 15-vel vagy április 1-jével akarták kinevezni az új főszerkesztőt. Azon a vasárnapon hosszú órákon át arról folyt a vita, hogy milyen szöveg jelenjen meg Kiss József leváltásáról. A szerkesztőség ahhoz a ténymondathoz ragaszkodott, hogy leváltották (nem pedig lemondott). Érdemei elismerése meg mindaz, amit akkor Kiss Jóska öhajtott (emberileg én ezt értettem is), az bekerült, de ez a ténymondat megmaradt a szövegben. Akkor már kemény csata dúlt az *Új Szó* megmaradásáért, mert a VPN napilapot indított *Verejnost'* címmel, az FMK lapja, mint már említettem, a *Nap* volt. Azokban a hónapokban elég kevés volt az újságy nyomó papír. A kormányhivatalban alakult egy bizottság, amelynek az volt a feladata, hogy elossa az újságy nyomó papírt. S most térek vissza a pártközpont fentebb említett döntéséhez. Szerintem azért mondtak le gyorsan és könnyen az *Új Szó* tulajdonjogáról, mert ők minél több újságy nyomó papírt szerettek volna megszerezni a *Pravdának*, ugyanis az akkori politikai harcban ezt az újságot tartották kulcsfontosságúnak. Az *Új Szó* sorsa, szerepe nem érdekelte őket. Az *Új Szó* ekkor a klinikai halál állapotába került, főleg miután a *Nap* megjelent.

– Csökkent a lap példányszáma?

– Számottevően nem. A minimális csökkenés azzal magyarázható, hogy akkorra már megszűnt nagyon sok pártalapszervezet, amely addig kötelezően előfizette az *Új Szót*. A lapban egyébként őszinte, olykor szubjektív és kemény írások jelentek meg. Mészáros János és Haraszi Erzsébet naponta, a mi tájainkon teljesen újszerű belpolitikai oldalt szerkesztett, amelyben olvasók leveleit, reagálásait és különböző glosszákat, jegyzeteket, más újságírói reflexiókat közöltünk. Nagyon dinamikus oldal volt, felrúgta az *Új Szó* merev kereteit. Valóságos oázisként hatott a korábbi unalmas belpolitikai írásokhoz képest Tóth Mihály szellemes, szókimondó publicisztikája. Ez is közrejátszott abban, hogy végül is sikerült az *Új Szót* felélesztetni a klinikai halál állapotából. Ebben az időszakban a lap megmaradásában kulcsszerepet játszott Szigeti László. Megbízott főszerkesztőként részt vettem több, a lap szempontjából sorsdöntő találkozáson, ahol Szigeti határozottan védte az *Új Szót* Ján Budajjal és más VPN-vezetőkkel szemben, akik a napilapot meg akarták szüntetni, s legfeljebb azt támogatták, hogy hetilappá alakuljon át. Szó volt arról is, hogy a *Vasárnapból* önálló társadalmi hetilap legyen, amolyan Élet és Irodalom-szerű és a *Hét* néhai mellékletének, a Fórumnak a hagyományait ötvöző értelmiségi sajtótermék. Akkor már Varga Sándor volt a miniszterelnök-helyettes, akinek ugyancsak érdemei voltak abban, hogy megmaradt az *Új Szó*. Közben gyűrűztek az események a főszerkesztői pályázat körül. Jómagam nem gondoltam arra, hogy pályázzak, azt az elgondolást támogattam, hogy megpróbáljuk meggyőzni valamelyik „hatvannyolcast”, legyen ő a főszerkesztő. Két emberrel beszélünk, Zsilkával és Fónoddal. Zsilka megmondta kerek perec, hogy ő már 60 éves lesz, ezt egyszerűen nem tudja vállalni. Helyettesként segít, és mindent megtesz, amire újságíróként képes, de főszerkesztő nem akart lenni. Az volt a véleménye, hogy fiatalembert keressünk főszerkesztőnek. Fónod Zoltán vállalta volna a tisztséget, pályázni is hajlandó volt, őt azonban több hatvannyolcas nem akarta. Főleg Szűcs Béla és Zsilka László berzenkedett, amikor megemlékeztem nekik Fónod nevét. Egyébként meg-

lepő módon jó részt csak dilettáns emberek jelentkeztek. Nagymegyerről egy fiatal, ambiciózus villamosmérnök pályázott, őt Bodnár Gyula találta meg és biztatta. Jómagam a pályázatok számát és színvonalát látva az utolsó nap adtam be pályázati dolgozatomat. A bizottságban Zsilka László képviselte a szerkesztőséget. Az *Új Szó* akkor az állami Apollopresshez (később Slovakopress) tartozott, onnan Gabriela Salomonovát jelölték a bizottságba, amelynek tagja volt még miniszterelnök-helyettesként Varga Sándor, továbbá Szigeti László és Koller Gyula, aki éppen akkor alakította meg a Gloria Társaságot, amely a *Remény* című lapot adja ki a mai napig. Komolyan csupán két pályázatot mérlegeltek. Az egyik a már említett nagymegyeri mérnök dolgozata volt. Ő azonban soha nem dolgozott szerkesztőségben és soha nem is publikált. Ezért olyan döntést hoztak, hogy engem javasolnak a főszerkesztői posztra, de előtte kipuhatolják, hogy kommunista múltam miatt a VPN beleegyezik-e a kinevezésembe. Zsilka, Szigeti és Varga Sándor vállalta ezt a feladatot. Szigeti László néhány nap múlva azzal jött vissza a szerkesztőségbe, hogy meggyőzte a VPN vezetését, s nem ellenzik a kinevezésemet. Ezt követően a bizottság hivatalosan is úgy döntött, hogy három évre kineveznek főszerkesztőnek. Így lettem én 1990. április 1-jétől az *Új Szó* főszerkesztője. A tervezett három helyett csaknem nyolc esztendeig. Egyetlen feltétellel vállaltam el a funkciót, ez pedig az volt, hogy Kiss József maradhasson a szerkesztőségben, mert műveltsége, történelmi áttekintése valóságos szellemi kincsesbánya az *Új Szó* számára, amit ő számos írásával később igazolt is. Évek múlva saját kérésére ment el tőlünk a Politikatudományi Intézetbe.

– *Térjünk még vissza azokra a hetekre! 1990 januárjában világossá válik, hogy az országban rövidesen parlamenti választások lesznek. A lapok, így a szlovákiai magyar lapok is elkezdnek foglalkozni azokkal a szubjektumokkal, amelyek esetleg részt vehetnek a választásokon, és minden lap (legalábbis, ahogy én végiglapoztam) egyértelműen támogatott valamilyen új politikai tömörülést. Az akkori Új Szót átlapozva az volt a benyomásom, hogy a lap akkor egy mezőgazdasági pártot támogatott. Így volt-e, s ha igen, akkor mi volt ennek az oka?*

– Az volt, hogy nagyon kevés információnk volt. Legalábbis nekem az FMK-ról. Én nem jártam be a VPN-központba hírekért, instrukciókért. Aztán azt sem felejtettem el, hogy amikor 1989 decemberében megszületett a *Nap*, aznap este lementem a nyomdába a rotációs gépekhez. Én gratulálni akartam, hiszen mégiscsak új magyar lap indult, ráadásul az első szabad magyar lap nyolcvankilenc után. Nem tudtam, miként fogadnak, ha lemegyek, és hát tartottam a konkurenciától is. Odamentem Hunčík Péterhez, az új lap főszerkesztőjéhez, nyújtottam a kezem, gratulálok, rebegtem, mire vigyorogva azt válaszolta, hogy ő meg majd eljön az *Új Szó* temetésére. Minden bizonnyal viccnek szánta, hiszen korábban is, azóta is jó barátságban vagyunk, de ott és akkor számomra bizony vészjóslóan hangzott ez a mondat. Egy szóval akkor keveset tudtunk az FMK-ról, és hát tartottunk is tőlük, mert éreztük, hogy akkor nem nagyon szimpatizálnak velünk, ami teljesen érthető volt, hiszen ők a *Napot* támogatták minden erejükkel, befolyásukkal. Az agonizáló kommunista párttal minden kapcsolatot megszüntettünk, így aztán ösztönösen olyan politikai tömörülések felé fordultunk, amelyek a mezőgazdaságban dolgozókat igyekeztek maguknak megnyerni. Úgy gondol-

tuk, hogy rájuk talán támaszkodhatunk, hiszen az *Új Szó* olvasóinak jelentős része közvetlenül vagy közvetve kötődik a mezőgazdasághoz. Néhány közleményüket közöltük, ennyi volt a kapcsolatunk, s nem több.

– *Aztán az idők folyamán mindenféle platform és párt alakult. Megkezdődött a nyolcvankilences események utáni első választási kampány. Erre már főszerkesztőként hogyan emlékszel?*

– A politikai esélylatolgatás, a szlovákiai magyarság politikai és társadalmi érdekképviselője elsősorban a Csemadok pozsonyi székházában és akkori központi bizottságában formálódott. Itt alakult meg a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma Dobos László vezetésével, aki egyértelműen egyfajta hazai magyar gyűjtőpártot kívánt szervezni, ám a dolgok másként alakultak. A Csemadok elnökségi tagjaként január elején Szencen találkoztunk, ahol megjelent Duray Miklós is, aki a Független Magyar Kezdeményezésre építve egységes magyar pártot kívánt létrehozni. Az FMK azonban akkor elítélte a nemzeti alapon végbemenő pártalapítási modellt, mert ez a magyar lépés szerintük ellenreakciót vált ki a szlovák nacionalisták részéről, s ez a feltevésük rövidesen be is igazolódott. Az FMK politikai és nem nemzeti értékrend alapján a VPN-hez közeli tömörülésként tevékenykedett, Duray Miklós pedig megalakította az Együttélés Politikai Mozgalmát, amelynek az volt az ambíciója, hogy megszerezze a szlovákiai magyarokén kívül más hazai nemzetiségű polgárok szimpátiáját is. A további történetet ismerjük, annyit azonban hadd jegyezsek meg, hogy a két magyar tömörülés közötti feszültségek sok dilemmát, bonyodalmat, konfliktust okoztak az *Új Szó* szerkesztésében is.

– *Térjünk vissza még kissé részletesebben a Csemadok vezetőségének januári szenci találkozájához, amely kétnapos volt! Mikor érkezett meg Duray Miklós?*

– Csak a második napon.

– *Ki volt ott, fel tudnád sorolni?*

– Elég sokan. Dobos László, Szabó Rezső, Bauer Győző, Bauer Edit, Sidó Zoltán, Mag Gyula, Presinszky Lajos, Bárdos Gábor, Neszméri Sándor, Varga Sándor, Szőke József, Gyimesi György, Gyurcsík József Dunaszerdahelyről, ha jól emlékszem, Lukács Tibor is ott volt; elég sokan, legalább harmincan lehettünk. Tulajdonképpen ekkor vettem részt Csemadok vezetőségi tagként ilyen tanácskozáson, mert a következő közgyűlésen már nem választottak be a szervezet országos választmányába, a továbbiakban pedig a főszerkesztői poszt kötötte le minden energiámat. Szencen kezdetben arról folyt a vita, hogy a Csemadok átalakuljon-e párttá, vagy pedig megmaradjon kulturális szervezetnek. Mács József, aki szintén eljött Szentre, vehemensen kardoskodott amellett, hogy a Csemadok egységes, erős magyar párt legyen. Dobos is ezen a véleményen volt. Szabó Rezső óvatosabban fogalmazott. Ő a Csemadok későbbi taktikáját vázolta fel, amelynek az volt a lényege, hogy nem az a fontos, hogy hány párt van és mennyi tagja van, hanem az, hogy a választásokon majd kit támogat a tömeg, s ebben a Csemadok szerint döntő szerepet játszhat. Bauer Győző ugyancsak

egyetlen magyar pártot akart. Ő azt javasolta, hogy a Csemadok ne kulturális szervezet, hanem ennél jóval nagyobb hatáskörű társadalmi szervezet legyen. A vita nem ért véget aznap, mindenki azt várta, mikor érkezik meg Duray Miklós, aki másnap aztán betoppant. Azzal kezdte, hogy végigjárta a magyarok lakta területeket, és szerinte egyértelmű az óhaj, alakítsanak egy új pártot, illetve mozgalmat, és már eldöntötte, hogy ennek Együttélés lesz a neve. Duraynak az volt az elképzelése, hogy ebbe bevonja az FMK-t is, tehát egy egységes szlovákiai magyar mozgalom lesz, amely nemcsak a szlovákiai magyarságot, hanem a többi, Szlovákiában élő nemzetiséget is képviseli. Közölte azt is, hogy azért nem mutatkozott november óta, mert előtte hónapokon át Amerikában tartózkodott, ezért legelőször is igyekezett meggyőződni arról, hogy milyen a helyzet és az elvárás a magyarok lakta vidékeken. Végül kijelentette: addig nem mondja ki a végső szót, ameddig nem jut egyezsége az FMK vezetésével, amely közül a legtöbb személy – ma már tudjuk – Durayval együtt a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságában tevékenykedett. Rövidesen kiderült, hogy a politikai alku akkor, s éveken át, nem jött létre. Duray Szencen mondta ki először azt, hogy a Csemadok sztálinista struktúra, amelyet szét kell rombolni, s más felvidéki magyar kulturális szervezetet kell megalakítani a két világháború közti hagyományokra építve. Nem sokkal később azonban más lett a helyzet, ugyanis a Csemadok tisztségviselői és járási irodái oroszlánrészt vállaltak az Együttélés megszervezésében. Ezt a tényt, szerintem, senki sem vitathatja.

– *Kikkel szimpatizáltak az Új Szó szerkesztői?*

– Az *Új Szó* gárdája mindig heterogén volt, korábban főleg műveltségi, azokban az években pedig már politikai szempontból is. Mészáros János, P. Vonyik Erzsébet és néhány idősebb kolléga egyértelműen az Együttéléssel szimpatizált. Akadt, aki családi vállalkozása érdekében építgette kapcsolatait az Együttéléssel, később a Magyar Koalícióval. A fiatalabb nemzedék inkább az FMK-hoz kötődött, Tóth Mihály a radikális FMK-vonalat képviselte akkor, s akadtak olvasók, akiknek ez nem tetszett, le is mondták a lap előfizetését. Nagyon kevesen őrizték meg újságírói függetlenségüket. Csak Bodnár Gyula, Dusza István és még hárman-négyen. Én is inkább az FMK-hoz kötődtem, mert meggyőződésem volt, hogy valós szlovák–magyar megbékélés nélkül nem lesz társadalmi béke Szlovákiában, s ezt a tételt akkor legmeggyőzőbben a liberálisok képviselték

– *MKDM-es nem volt a szerkesztőségben?*

– Érdekes módon nem. Később jómagam próbáltam nyitni a lapszerkesztésben az MKDM felé azért, mert egyre nyilvánvalóbb volt, hogy olvasóink jelentős része velük szimpatizál.

– *SDL-esek nem akadtak?*

– A nyíltan SDL-pártiak „átigazoltak” az induló *Új Út*hoz, amikor az megszűnt, akkor Mázsár Lászlót vettük vissza az *Új Szó*ba. A már ugyancsak említett mezőgazdasági párttal Kádek Gábor tartotta a kapcsolatot, de ő aztán otthagyt bennünket, s megindította a *Jó Gazdát*, amely máig kiváló mezőgazdasági havilap.

– *Főszerkesztőként mikor és milyen politikai nyomásnak voltál kitéve?*

– Semmi rendkívülinek. Mint már említettem, kezdetben amiatt akadtak konfliktusok és dilemmák, hogy két magyar politikai székértábor alakult ki. Az első választási kampány idején akadt egy provokáció, amikor a Magyar Televízióban bemondták, hogy az FMK megszűnt, és ezért felhívják az FMK-sokat, hogy az Együttélésre szavazzanak. Órákon belül kiderült, hogy az FMK nagykaposi helyi szervezete szüntette meg önmagát, nyilván nem véletlenül. S habár kampánycsend volt, a tisztesség úgy kívánta, hogy a választások napján közleményben tudassuk a Magyar Televízió véletlen vagy tudatos félretájékoztatását. Senki nem róttta ezt fel nekünk. Aztán lezajlottak a választások, és szerintem egy jó időszak kezdődött az *Új Szóban*. A. Nagy László a parlament alelnöke, Zászlós Gábor az új szlovák kormány alelnöke lett, mindkettőjünkkel gyakori kapcsolatban voltam. Klauszal is találkoztam, amikor a szövetségi kormány pénzügyminisztereként itt volt Pozsonyban.

– *A Marián Čalfa vezette kormány ideje alatt támogatták a szlovákiai magyar sajtót is. Hogyan emlékszel erre?*

– A legelső élményem ezzel kapcsolatban az volt, amikor Václav Havel már köztársasági elnökként meghívta a cseh és szlovákiai napilapok főszerkesztőit a híres prágai Vikárkaba sörözésre, és ott említette először, hogy szó lehet a sajtó állami támogatásáról, közénk fog tartozni a pozsonyi magyar napilap is, válaszolta Havel az én felszólalásomra, és gondolkodik majd a kinevezett kormány azon, hogy ezt miként lehet megvalósítani. További prágai utam során A. Nagy László, Zászlós Gábor és Hunčík Péter segítségével – aki akkor már Havel tanácsadója volt – bejutottam Jozef Mikloško szövetségi miniszterelnök-helyetteshez, aki elmondta, hogy évente körülbelül négymillió koronát tudnak adni, majd részletesen érdeklődött az átalakuló szlovákiai magyar sajtóstruktúráról. Amikor aztán Václav Klaus Pozsonyba jött, akkor Juraj Verešt, a *Národna obroda*, Peter Sitányit, a *Pravda* akkori főszerkesztőjét és engem fogadott a mintegy tizenöt-húsz ott várakozó szlovákiai főszerkesztő közül. Ezt L. Gály Olgának köszönhettem, aki akkor a Kormányhivatalban dolgozott. Klaus akkor is kemény és szókimondó volt. Kijelentette, hogy a napilapok nem kapnak támogatást, s az a napilap, amely az eladásból és a reklámokból nem tud megélni, az szűnjön meg. Aztán a jegyzeteibe nézett, és hozzátette: természetesen az *Új Szót* kivéve, amely nemzetiségi napilap, habár talán az a lap is meg tudna élni önállóan. Bizonyos folyóiratoknak, főleg a kulturális sajtónak adnak pénzt, aztán amiatt dohogott, hogy miért kell itt Madách Kiadó meg nemzetiségi gyermeklap, hozzanak be magyar könyveket, kulturális lapokat Magyarországról, mi a fenének itt külön kis kiadókat, lapokat pénzelni, amelyek feltételezése szerint sem szellemi, sem anyagi értelemben nem érik el a vezető magyarországi kiadók szintjét. Igyekeztem érvelni Klausnak, miért fontosak és miért színesítik kiadványaikkal a magyar és a csehszlovákiai kultúrát a szlovákiai magyar kiadók, ha valóban színvonalasan működnek. Klaus figyelt, és nem válaszolt semmit. Ezekben a hónapokban úgy-ahogy talpra állítottuk az *Új Szót* minden szempontból, még anyagiakban is. Később aztán kiderült, hogy a két esztendőn át az Apollopressenek folyósított, az *Új Szó* gazdasági megsegítésére szánt állami pénzek nem kis részét

Haraszi Ildikó és Duray Miklós a Nap első számát olvassa a nyomdában (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

az akkori vezetők a veszteséges szlovák kiadványaikra fordították. Ekkor döntöttünk úgy, hogy megpróbáljuk az *Új Szót* privatizálni.

– Már ekkor, 1990-ben?

– Igen, már 90 nyarán. Abban az időben drasztikus mértékben, egy koronáról 2,80-ra emeltük a napilap és ugyanilyen arányban a *Vasárnap* árát. A napilap példány száma ugyan jelentősen csökkent, de 60 ezer fölött állapodott meg, vasárnapi kiadásunk csaknem százezer példányban kelt el. Ezek az adatok reményt adtak arra, hogy a vállalkozás nem lesz ráfizeteses. Politikai értelemben is cselekedni kellett, hiszen állami kiadóban, netán kormánylapként látszólag kényelmes az élet, ám ha változik a kormány és a politikai irányvonal, akkor nekünk is irányt kellene váltanunk, s már elégünk volt a politikai talpnyalásból. Függetlenek akartunk lenni. S aztán Mečiar országlása idején bizony gyakran felsóhajtottunk, milyen jó, hogy függetlenek vagyunk! Már a piacon volt a *Nový čas*, amely osztrák tőkeérdekeltségű és viszonylag hiteles bulvárlapként máig szédületes sikertörténet, hiszen a szlovákság több mint 30 százaléka és a szlovákiai magyarság nem kis része naponta ezt vásárolja. Napvilágot látott a Jerguš Ferko szerkesztette magyarellenes, idegengyűlölő *Koridor*, amely ugyan nem sokáig mérgezte a levegőt, ám ezt a mocskolódó hangnemet később a *Slovenská republika* című napilap vette át. Ke-

mény csata kezdődött az *Új Szó* magánosítása körül. Hazai magyar tőke nem volt, szlovák és magyarországi anyagi körökhöz nem akartuk kötni a lapot, ezért külföldi befektető után néztünk. Ekkor neveztem ki Pákozdi Gertrúd helyett egyik helyettesemnek Slezákné Kovács Editet, aki anyanyelvi szinten beszélt szlovákul és németül, jó magam angolul pötyögök, így hát olykor tolmács nélkül is szót értettünk partnereinkkel. Jelentkezett az Axel-Springer és a Bertelsmann, mindkét német cégnek már komoly érdekeltsége volt Magyarországon. Aztán Bodnár Gyula bemutatott egy francia befektetőt Montpellier-ből, aki Szegeden a *Dél-Magyarország* című napilap többségi tulajdonosa volt, és éppen Temesvárott kívánta megvenni az ottani román és magyar lapokat. Nem sokkal ezután jelentkezett a párizsi Hearsant Csoport, amely Prágában a *Mladá fronta* dnest és a pozsonyi *Národná obroda*t is megvásárolta, illetve több kerületi napilapot Csehországban és több tucat megyei újságot Lengyelországban. Ők kaparintották meg Antall József segítségével, inkább protekciójával a *Magyar Nemzetet* is, amelyet egy ismert svéd kiadó már majdnem megszerezett. Az *Új Szó* munkatársai ez idő tájt alakították meg a Vox Nova Részvénytársaságot, amelyben aztán a Hearsant 51 százalékos tőkerészesedést szerzett. A befektető megválasztásának a felelőssége reám hárult, s én főleg azért döntöttem a párizsiak mellett, mert ők lettek a tulajdonosai a már említett pozsonyi és prágai napilapnak. Úgy gondoltam, ezzel nagyon jó társaságba kerülünk, ráadásul Juraj Verešsel nagyon jó kollegiális kapcsolatban voltam. Aztán nemsokára kiderült, hogy rossz lóra tettünk, mert hónapokon belül kiderült: a franciák tulajdonképpen nem óhajtottak beruházni és huzamosabb ideig itt maradni Közép-Európában, hanem csak nyereszkedni.

– *Erre még visszatérünk, de előbb beszélj a magánosításról!*

– Sokáig tartott, valamivel több mint két esztendeig. Főleg az FMK segített, ám végül kiderült, hogy sokáig azért, mert maguknak akarták megkaparintani a lapot. Erről A. Nagy László és Gyurovszky László tudna bővebben beszámolni, mert a franciák tudta nélkül párhuzamosan tárgyaltak a Slovakopress akkori vezérigazgatójával, kft-t is alakítottak, amelynek át akarták játszani az *Új Szót*. Amikor aztán a végjáték során mindegyre fény derült, akkor úri módon visszavonultak, mert belátták, hogy nekik sem lehet érdekük, hogy újra pártlap legyen az *Új Szó*. Végül Ivan Mjartan akkori kulturális államtitkár, aki a kiadókat és a sajtót felügyelte, beleegyezett az *Új Szó* magánosításába. S a napilap 1992 szeptemberétől a Vox Nova Rt. tulajdonába került.

– *És akkor térjünk vissza a franciákhoz! Mi volt hát a valós szándékuk?*

– Párizsban is tárgyaltunk, idehaza is többször. Számos részletre már akkor fel kellett volna figyelnem. Például arra, hogy mi időben megérkeztünk a francia fővárosba, és minden ottani tárgyalásra, ők ott is mindenholonnan késtek. Amit meg ígértek, például a szükséges okmányok előkészítését, azt sem Párizsban, sem később Pozsonyban sosem teljesítették időre. Gondoltam, francia lezszerűség ez, s nem más. Ám aztán az újdonsült többségi tulajdonosok egyre több keserű percet szereztek nekünk. Több mint egy évet késett például a szerkesztőség felszerelése a számítógépes rendszerrel, s akkor is már – nyugati szemmel nézve – eléggé elavult, valószínűleg valamelyik francia nagyraktárban elfek-

vő számítógépeket kaptunk, a *Národná obroda* meg Párizsban kiselejtezett fahozatokat. Nos, ekkor érkeztek a hírek arról, hogy az Hearsant Csoport Párizsban csődbe jutott, Budapesten sok százmillió forint veszteséget halmozott fel, s valóban azért vásárolták fel a cseh, a szlovákiai és a lengyel lapokat, hogy mielőbb nagy nyereséggel túladjanak rajtuk, s ezzel is csökkentseék hazai adósságaikat. 1996-ban ez be is következett. Egy nap Gruber László – aki ötvenhatos menekültként Franciaországban élt, majd a Hearsant alkalmazottjaként a *Magyar Nemzetet* és az *Új Szót* felügyelte, nálunk inkább jó szándékú tanácsadóként, semmint valamiféle diktátorként – bejelentette, hogy az *Új Szó* többségi tulajdonát egy düsseldorfi német befektetőnek adták el. Következett egy díszbéd a pozsonyi Arkádia étteremben, ahova eljött Henry Morny, a franciák külföldi érdekeltségeinek az igazgatója, és a rossz emlékű francia kalandunk véget ért. Néhány nap múlva felhívott Juro Vereš, és közölte, hogy menjek a Duna utcai Prešporská kúria vendéglőbe, mert ott találkozunk az új német tulajdonosokkal.

– *Térjünk vissza újra a szerkesztőséghez! Volt valamiféle hatalmi harc ezekben az években?*

– Semmi különös. Néhányan ugyan riogattak, hogy Miklósi Péter tör a helyemre, de ez nem izgatott, mert egyrészt ő talpig úriember, s ha valamit óhajtott vagy valamivel nem értett egyet, azt mindig nyíltan megmondta, másrészt ő jó publicista és szervező, tehát a lap mindenképpen megfelelő kézbe került volna, de ilyesfajta törekvést én nem észleltem. Tóth Mihály szerintem mindenáron főszerkesztő akart lenni, néha jól megkavarta a dolgokat, még pamfletet is írt ellenem azzal a felhívással, hogy rúgjanak ki. Főleg azóta nehezelt rám, amióta a feleségét, Pákozdi Gertrúdot leváltottam, akivel máig, miként Miskával is, jó barátságban vagyok. Gertrúd talán azonnal megértette, hogy a kialakult helyzet világnyelvet is beszélő kollégát kívánt a gazdasági főszerkesztő-helyettes posztjára. Slezákné Kovács Edit akkor valóban nagy munkát végzett, beindította a Vox Nova Részvénytársaságot, végig bírta a tárgyalások feszített tempóját, s gazdasági szempontból új sínre tette az *Új Szót*. Akkori szerepe mindenképpen pozitív volt, a későbbi pedig már egy teljesen más történet.

– *Még mielőtt a német tulajdonosokról beszélnének, hadd említsem meg, hogy azokban a hónapokban az a hír járta, hogy Duray elég gyakran meglátogat, és nyomást gyakorol rád. Mi ebből az igazság?*

– Ez azért túlzás. 1990-ben a főszerkesztői pályázat idején felhívott, s azt mondta, ne vegyek részt a pályázaton, legyen Popély Gyula a főszerkesztő, s helyetteseként én szerkesztem a lapot. Én akkor azt válaszoltam Miklósnak, hogy bárki beadhatja a pályázatát. Máig nem tudom, Popély végül miért nem jelentkezett. Amikor az *Új Szó* politikai vonalvezetése FMK-párti volt – habár az Együttélés vezetői is kellő teret kaptak, Bauer Edit, Duka-Zólyomi Árpád, Dolník Erzsébet és mások is rendszeresen publikáltak, Miklóssal pedig sok interjút készítettünk –, Duray többször kifejezte rosszallását, például amikor 1994-ben azt szorgalmaztuk, hogy az FMK is kerüljön be a hármas koalícióba, vagy amikor 1996-ban elleneztük a hazai magyar pártok egyesülését,

ugyanis nem volt világos, hogy milyen politikai értékrend alapján alakuljon meg és tevékenykedjék az egységes hazai magyar politikai tömörülés. Duray akkor még nem övön aluli ütésekkel tiltakozott, hanem szóban, levélben, vagyis tisztességesen. Kivéve azt, amikor mindenáron meg akarta akadályozni, hogy más határon túli magyar kisebbségi napilaphoz hasonlóan az *Új Szó* is megkapja az MTI ingyenes műholdas hírszolgáltatását. Csaknem két éven át sikerült is neki. Egyébként néhányszor eljött az *Új Szóba*, fogadta őt Gruber László is, neki tett célzásokat arra, hogy más főszerkesztő kellene az *Új Szóba*. De Gruber úr magyar volt, olvasta naponta, hogy mit írok, mit ír az *Új Szó*, s nem kifogásolta a véleményünket, vonalvezetésünket. Később, amikor Magyarországon MSZP–SZDSZ koalíciós kormány alakult, és Miklós idehaza létre akarta hozni az egységes magyar pártot, feszültebbé vált a viszonyunk. Vitáinkról hosszasan kellene beszélni, de igyekszem tömören elmondani a lényegét. Duray Miklóssal még 1968-ban ismerkedtem meg, amikor a MISZ-ben, vagyis a Magyar Ifjúsági Szövetségben találkoztam vele, ahol ő már akkor meghatározó egyéniség volt. 1994-ben írtam le, hogy a kommunista rezsimben összehasonlíthatatlanul jellemesebben politizált, mint sokan mások, köztük jómagam, ezért és kimagasló történelmi, politológiai műveltségéért tisztelem, nagyra becsülöm őt. Ugyanakkor úgy véltem és máig úgy vélem, hogy Közép-Európában a nacionalizmusra nem nemzeti radikalizmussal kell válaszolni. Újságíróként bejártam csaknem az egész Európát, s döbbentem tapasztaltam, hogy nemzetiségi sérelmek szinte mindenhol lappanganak. Hollandiában a frízek, Belgiumban a vallonok, olykor a flamandok elégedetlenkednek, s folytathatnám sokáig, de talán a spanyolországi baszkokat kivéve nem határmódosításokra törekszenek, hanem autonómiára és a határok elválasztó szerepének a megszüntetésére. Dél-Tirolban az ottani parlament elnöke a következő szavakkal fogadta a szlovákiai magyarok küldöttségét: „Sem önök, sem mi nem szólhattunk bele, hogy hol legyen a hazánk, hol húzzák meg a határokat. Bennünket sem kérdeztek meg, de mi azért fölemeltük a szavunkat, hogy szülőföldünkön ne semmizzenek ki bennünket, ne legyünk másodrangú polgárok. Négy évtized alatt fegyverrel és politikai eszközökkel ki-harcoltuk széles körű, az önkormányzatiság és az önrendelkezés elveire épülő autonómiánkat, s megőriztük osztrák–német identitásunkat.” Meg győződéssem, hogy ez a járható út a mi tájainkon is. Konszenzusra jutni a szlovákokkal, románokkal, szerbekkel, horvátokkal – ami nyilván nem néhány hónapos, ha nem valószínűleg akár több évtizedes erőfeszítéseket igényel – a kisebbségek autonómiájának az ügyében. A kardcsörtetés, valamiféle felsőbbrendűség hangsúlyozása, az urambátyám világ visszaerőszakolása nem vezethet eredményre, csak a kölcsönös empátián alapuló őszinte párbeszéd. Nem egyszerű ez, hiszen a szlovákok például a huszadik század során valahányszor autonómiát követeltek, valójában elszakadásra, szuverén állam létrehozására gondoltak, s ezért a legtöbben közülük most is arra gyanakszanak, hogy ha a szlovákiai magyarok autonómiát követelnek, akkor tulajdonképpen az anyaországhoz való visszacsatolásuk útját egyengetik. Több magyar politikus megnyilvánulása sajnos máig erősíti ezt a gyanújukat. Főleg ezek a kétségek és aggodalmak fogalmazódtak meg cikkeimben, legutóbb néhány, a *Pravdában* megjelent kommentáromban. Duray Miklós ekkor már azzal vágott vissza, hogy számtalan esetben nyilvánosan, például a magyarországi médiában be-

súgónak bélyegzett meg, aki valamilyen utasításokat hajt végre. Felelősségem teljes tudatában kijelenthetem, hogy főszerkesztői tisztségemben soha senkitől, semmilyen szervezettől nem kaptam utasításokat. Az sem igaz, amit Dobos László állított, aki a legutóbbi választások után a Fidesz kegyeibe próbált férkőzni, ezért az *Új Szót* és személy szerint engem azzal vádolt meg egyik írásában, hogy kiszolgáltuk az MSZP-t, ami teljes képtelenség, hiszen ők erre egyáltalán nincsenek rászorulva. Az *Új Szó* szerepe Magyarországon a nullával egyenlő, az MSZP befolyása Szlovákiában ugyancsak minimális, tehát Dobos állítása nonszensz. Mellesleg az ő kiadója az MSZP-hez közeli József Attila Alapítványtól összehasonlíthatatlanul több pénzt gombolt le, mint a Vox Nova. Annyit még hadd tegyek hozzá, hogy amióta nem vagyok az *Új Szó* főszerkesztője, korrekt a kapcsolatom Duray Miklóssal, aki készségesen nyilatkozik, ha a *Népszabadság* szlovákiai tudósítójaként megkérem őt erre.

– *Akkor hát valóban semmiféle nyomás, ármánykodás nem nehezedett rád?*

– Tulajdonképpen nem. Az FMK említett manőverei után mindenki beletörődött abba, hogy az *Új Szó* külföldi tulajdonba került. Valamikor 1996 táján indult egy Együttéléses kampány, amelyet tudtommal Mihályi Molnár László, Pogány Erzsébet és más személy szervezett. Körlevélben szólították föl a mozgalom szimpatizánsait, hogy mondják le az *Új Szót*, mert manipulálja az olvasókat, tisztességtelen a vezetőség. Felhívásuknak nem volt különösebb fogatja, habár az *Új Szó-ellenes* kampányba bekapcsolódott Dobos László, aki több bíráló cikkünk miatt orrolt ránk, és Szabó Rezső is. Ő simán csak „Fűj Szó”-nak titulált bennünket, főleg falugyűléseken és természetesen Magyarországon, a Határon Túli Magyarok Hivatalában és a Rákóczi Szövetségben. Jóval később, 1998 elején jelentkezett Gyimesi György, aki szerint a Rezeš vezette kassai Kelet-szlovákiai Vasmű érdeklődik az *Új Szó* iránt. Gyimesivel mindketten a hetvenes évek derekától a Csemadok KB Elnökségének tagjai voltunk, gyakran találkoztunk. Ekkor, 1998-ban és később is beszélgettünk több alkalommal. Ennek ellenére a hosszú nevű magyar párt közleményeit csak politikai hirdetésként közzeltük végig, ami válasz azoknak, akik szerint az *Új Szó*, pontosabban jómagam egy ideig Gyimesiék felé kacsintgatott. Olyannyira nem, hogy 1996-ban hárommillió koronára Pro Slovakia [Pro Slovakia Állami Kulturális Alap – a szerk.] támogatástól estünk el azért, mert nem voltam hajlandó közölni az egyik akkori szlovák külügyminisztériumi főosztályvezető propagandacikkét arról, hogy milyen jól élnek Szlovákiában a magyarok. Egyébként már Lovász Attila volt a főszerkesztő, amikor újra felröppent a hír, hogy a Kelet-szlovákiai Vasmű megvenné az *Új Szót*, erről Gyimesi újra tájékoztattott, ám aztán szinte pillanatok alatt kiderült, hogy az egész merő kitaláció vagy egyesek teljesen megalapozatlan álma. A vasmű és személy szerint Mjartan, Szlovákia akkori csehországi nagykövete – aki már készült haza, s állítólag közvetítőként lépett fel a vasmű és a német tulajdonosok között – egyértelműen megcáfolta ezeket a híreszteléseket. Ha már a politikai nyomásokról kérdeztél, egyszer a megghiúsult referendum idején kaptam főszerkesztőként a belügyminisztérium szóvivőjétől faxon egy figyelmeztetést, hogy az *Új Szó* a személyiségi jogokat sértve bírálja Mečiar és Krajčí akkori belügyminisztert, melynek esetleg súlyos következményei lehetnek. Ezt azonnal ugyan csak faxon visszautasítottam, mindkét szöveget az *Új Szóval* együtt a *Sme* is kö-

zölte, este beolvasták a Szabad Európa szlovák adásában, s azután már semmi sem történt. Természetesen Dušan Slobodník és Jerguš Ferko szinte megszámlálhatatlanul sok főmédvényt írt az *Új Szó*t és személy szerint engem támadva, de ez inkább kitüntetésnek számított, mint valamiféle veszélynek, habár Slobodník egyszer perrel fenyegetett meg, amikor azt írtam róla, hogy bértollnok. De aztán Mészáros Lajos – ma már alkotmánybíró, akkor dunaszerdahelyi ügyvéd volt – a védelmemben olyan frappáns választ írt neki, hogy a képviselő úr jobbnak látta a visszavonulást.

– *Akkor térjünk vissza a német tulajdonosokhoz! Mindössze két évig tartottak meg főszerkesztőként. Miért?*

– Bonyolult és mégis egyszerű történet. A németekkel én nem tudtam közvetlenül kommunikálni, nekik pedig nem volt emberük, aki legalább a lapot olvasta és szakmai szempontból elemezte volna. Mindenben Slezákné Kovács Edit-re, aki időközben a Vox Nova Rt. ügyvezető igazgatója lett és Tóth Jánosra, a Vox Nova Igazgatótanácsának elnökére hallgattak, akit a németek ültettek ebbe a tisztségbe, engem pedig pillanatok alatt kitűrtak az igazgatótanács tagjai közül. Lehetséges, hogy Németországban és máshol is ez a gyakorlat, vagyis a főszerkesztő nem tagja ennek a döntéshozó testületnek, de Szlovákiában a legjobb napilapoknál (*Sme*, *Pravda*) a főszerkesztő igenis teljes jogú tag, közte és az ügyvezető igazgató között partneri a kapcsolat, inkább mellérendelő, mint alárendelő a viszony. Sőt a *Népszabadság*ban Eötvös Pál főszerkesztő is, egyúttal pedig az igazgatótanács tagja is. Ezt egyáltalán nem sértődöttségből mondom, hanem azért, mert az újság nem csupán áru, hanem szellemi termék is, s profiljának, tartalmának meghatározásában talán mégsem lehet mellőzni a főszerkesztők véleményét, elgondolásait. Aztán a németek előálltak az *Új Szó* és a *Vasárnap* grafikai arculatának és tartalmi átalakításának a tervével, ami egyértelműen német és nem közép-európai ízlést, értékrendet sugallt. Mindig először Slezáknéhoz mentek, és miután ő mindenre rábólintott, beállítottak hozzám. Kezdetben én is bólogattam, s rosszul tettem. Miklósi Péter bátrabb volt, mert amikor meglátta a tervet, saját tervezettel állt elő, amelynek az volt a lényege, hogy a *Vasárnap* a mai *Plus 7 dní*, a Moment és részben a 168 óra mintájára színes, mélynyomású magazinná alakuljon át. Amikor ezt a németek nem támogatták – az igazsághoz tartozik, hogy én sem, mert a *Vasárnap*ból inkább értelmiségi lapot szerettem volna létrehozni, a tévé mellékletből pedig szórakoztató magazint –, akkor Péter barátom vette a kalapját, és a szabadúszó státust választotta. A németek által átalakított *Új Szó* és *Vasárnap* grafikai elrendezésében látszólag színesebb, vizuálisan vonzóbb volt és mindenképpen tömörebb, ami jót tett a lapnak, ám kivesztek belőle a hagyományos magyar publicisztikai műfajok, a tárca, a kisesszé, a hosszabb lélegzetű riportok. Az *Új Szó* egysíkú hír-lap lett A *Vasárnap* pedig szerintem máig nem találja arculatát, fuldoklik a ráerőszakolt grafikai kalodában. Én emiatt egyre több konfliktusba keveredtem Matthias Roscherrel, a németek képviselőjével, s ez nagyon jól jött a Slezákné-Tóth párosnak, akik – ezt igazolni tudom – hónapokon keresztül rendíthetetlenül keresték az utódomat, mert csak engem tettek felelőssé azért, hogy állandóan csökkent a két lap példányszáma. Nyilvánvalóan sokféle hibát követtem el, ma már eze-

ket még világosabban látom, például azt, hogy lágy szívű, esetenként pedig következetlen voltam néhány kollégámmal szemben. Ám azért bizakodom abban, hogy „es kommt der Tag”, vagyis talán eljön az a nap, amikor az említett hölgyet és urat, esetleg a németeket, megkérdezhetem: elmozdításom után megállt-e a lap példányszámcsökkenése, javult-e a két lap színvonala? Aztán még egy tisztázatlan ügy lebeg máig előttem. Amikor a németek kaparintották meg a lapot, 51 százalékos részesedésük volt, ma csaknem százszázalékos. Máig nem találok magyarázatot arra, miként lehetséges az, hogy amint ők átvették a lapot, hirtelen nagy lett a veszteségünk, amely hónapról hónapra nőtt. Az újdonsült tulajdonosok különösebben nem zavartatták magukat, küldték a pénzt. Közben megtették Pavol Lančaričot – aki kiváló közgazdász és talpig becsületes úriember, ma a Globtel mobiltelefonos szolgáltatóvállalat szlovákiai vezérigazgatója – cseh és szlovákiai vállalkozásai igazgatójának. S akkor a veszteség hirtelen csökkenni kezdett. Csak két magyarázat lehetséges: vagy ő sokkal jobb közgazdász és menedzser, mint Slezákné, és néhány hónap alatt rendbe rakta a Vox Nova szénáját, vagy a németek beintettek, hogy már nem kell további veszteséget kimutatni papíron. Máig nem tudom, mi az igazság, erre csak Tóth János, Slezákné és Pavol Lančarič tudna válaszolni, ha valóban akarna. Tény viszont, hogy egy szép napon a németek bejelentették: az általuk nyújtott több millió korona kölcsönt a kamatokkal együtt nem kéri vissza, hanem ennyivel megemelik a Vox Nova törzstőkéjét. Ezzel kisemmiszték a kisértő szerkesztőket, akik szerény fizetésükből természetesen képtelenek voltak lépést tartani a németekkel. Slezákné és Tóth János pedig elérkezettnek látta az időt az én menesztésemre. Végre találtak igent mondó jelöltet is, Lovász Attilát.

– *Hogyan történt a leváltásod?*

– Német precizitással és lelketlenséggel. Nem a tényt fájlalom, hiszen néhány hónap híján nyolc évig álltam a lap élén, s ez igen hosszú idő, természetes tehát, ha a korlátlan hatalomhoz jutó tulajdonos új főszerkesztőt akart. Hanem a mód... 1998. január 7-én behívtak az Igazgatótanács ülésére, amelyen az „Egyebek” napirendi pontban odavetette Tóth János, hogy úgy döntöttek, hogy leváltanak. Kétféle ajánlatot tett. Ha önként lemondok, tisztességes havi honoráriumért az *Új Szó* főmunkatársa lehetek, ha nem, akkor a Dunaszerdahelyi járás regionális tudósító állását kínálják fel nekem. Azonnali választ kértek tőlem, aztán Slezákné javaslatára mégiscsak kegyeskedtek egy nap gondolkodási időt adni. Valamiképpen megtudakolta a hírt Martin Lengyel, aki telefonon interjút készített velem a Twist Rádióban. Percek múlva hívott Pavol Minárik, aki a *Pravdába* hívott és Karol Ježík – drága barátom már meghalt, méghozzá ugyancsak rejtélyes körülmények között –, ő pedig a *Smebe* invitált. Még aznap este Barak László jött el Somorjára, s azt javasolta, legyek a *Katedra* főszerkesztője és a *Csallóköz* főmunkatársa. Az ő segítsége és szlovák kollégáim gondoskodása leírhatatlan erkölcsi támogatást jelentett számomra azokban a nem könnyű órákban. Végül aztán nem fogadtam el Tóth Jánosék egyik ajánlatát sem, mire pillanatok alatt felmondtak nekem. Én pedig 1998 januárja óta újságírói pályafutásom számomra legizgalmasabb napjait élem, hiszen a *Népszabadságban*, a *Pravdában* és a *Csallóközben* is kiváló publicisták társaságában kell helyt áll-

nom. A korábban ugyancsak tartalmas *Katedrából* pedig talán sikerült szakmai és grafikai szempontból is még vonzóbb folyóiratot formálnunk. Ezek a lapok azóta szinte minden nap újabb és újabb kihívást jelentenek számomra, úgy hogy bizvást elmondhatom: 54 évesen is mozgalmas és semmiképpen sem céltalan az életem.

(A beszélgetés 1997–1998-ban készült.)

Rózsa Ernő és Duray Miklós (Fotó: Prikler László)

TAKÁCS JÁNOS

27

1939. július 7., Fülek–2009. április 15., Fülek. Iskoláit Füleken végezte. 1955-ben villanyszerelőként kapott segédlevelet, és a Kovosmalt Nemzeti Vállalatnál kezdett el dolgozni. 1962-ben kötött házasságot Máté Annával. János fiúk villamosmérnök. 1967-ben elvégezte a gimnázium esti tagozatát. 1970-ben a Mier Bútorgyár alkalmazásába lépett. 1989 után a Független Magyar Kezdeményezés helyi, illetve járási elnöke. 1990–1994 között a város alpolgármestere. 1994 után önkormányzati képviselő és vállalkozó.

– Eredeti foglalkozásom villanyszerelő, ezt a szakmát tanultam ki 1953-tól 55-ig, 56-ban jelentkeztem esti iskolába. Apám, Takács János, bádogos volt, szintén Füleken, egyébként ő Serkén született. Nagypám a serkei szőlőben vincellér volt, majd itt Füleken vásároltak egy kisebb szőlőcskét, béreltek valami földet, mezőgazdaságból éltek. Anyám, Júlia, családja valahonnan Kassa mellől származott, de ő már Fülekpüspökiben született. Az egész családnak itt élt Füleken. Egy nővérem és egy húgom van még. Én 1962-ben nősültem, feleségem Máté Anna. Az ő szülei szintén mezőgazdasági meg ipari munkából élő emberek voltak. Füleki mértékkel mérve kétféle emberek voltak, gyárban is dolgoztak, itt is dolgoztak, ott is dolgoztak, ahol lehetett, próbálkoztak. Tehát 62-ben meg nősültem, az évben született a fiam, János; ő az egyetlen fiam. (...) Amikor 17 éves lettem, bejelentkeztem az úgynevezett esti ipariba, ez 1956-ban történt. Attól kezdve már jöttek a magyarországi forradalmi események. Onnan gyorsan el kellett jönnöm, mert egy véletlen folytán úgy alakult a sorsom, hogy az osztályfőnököm, Telek Ernő bácsi megkérdezte az osztályban, novemberben, hogy no Jancsi, mit gondolsz, mi van most Budapesten, forradalom vagy ellenforradalom? Hát én meg azt találtam mondani, tanító elvtárs, én szerintem szabadságharc. Aztán a következő alkalommal mentünk iskolába, és azt mondja nekem a jóval idősebb osztálytársam, hogy hát Jancsi, jól rátettél. Hát mondom,

TAKÁCS JÁNOS

miért, mi van? Hát a múltkori véleményed a magyarországi dolgokról. Jobban teszed, ha magad kilépsz, mert úgyis kidobnak. Nem sok választanivalóm volt, úgyhogy ez a dolog így elment, elszaladt. Nem lett belőlem iparista. Aztán bevontam katonának. Közben a Csemadokban tevékenykedtem, már a katonaság előtt 58-ig próbálgattam táncolni, és amikor hazajöttem, Tata Ida verbuvált be engem egy koreográfusképző gyorstalpalóba. Ott nagyon jól éreztem magam, felfedeztem, hogy tudok táncolni. És hát így kezdődött nekem a palócos időszakom, amikor megalakítottuk Reimann Karcsival Füleken a Palóc Néptáncegyüttest, ez a fülekpüspökinek az elődje volt, én legalábbis a kontinuitást úgy számolom, mert ők átvették a mi ruhatárunkat. Úgyhogy ezt csináltam 1968-ig. Amikor ötéves volt az együttesünk, 68-ban megint belekerültem a szakszervezeti mozgalomba a Kovosmaltban. Feketelistára kerültünk. Én csak villanyszerelő voltam, engem valahogy nem tudtak elkaszálni. Viszont a feleségem, aki tisztviselő volt, őt kitették dolgozni, hogy éreztessék velem ezt a dolgot. Én aztán úgy döntöttem, hogy otthagynom ezt a gyárat, és elmentem a bútorgyárba dolgozni. Felvettek. Akkor indult a bútorgyárban az új részleg, jó szakember voltam. Ott nagyon gyorsan felismerték, hogy a tehetségemet hasznosítani tudják, úgyhogy én hálás vagyok Simon igazgató úrnak, hogy ott dolgozhattam, mert biztos vagyok benne, hogy ha a Kovosmaltban maradtam volna, abban a közegben és azokkal a pártvezetőkkel, akik ott voltak, nagyon nehéz lett volna a sorsom. Itt viszont eléggé jó fizetést is kaptam, úgy döntöttem, hogy ha már nem mentem el – mert forgattuk a feleségemmel a fejünkben, hogy itt hagyjuk ezt az országot 68 után –, akkor megpróbálkozunk valami hasznosat tenni, és így fogtam bele az építkezésbe. Ebből a dachból született ez a ház. Közben egy másfél évig vagy háromnegyed évig, nem tudom, a fülekpüspöki Palócnál voltam oktató. Akkoriban Székely Pista eléggé rossz állapotban volt, és Fölényi Tibi bácsi megkért, hogy menjek el oktatni. Aztán annyit elértem velük, hogy egy egész estét betöltő bemutatót csináltunk, és Besztercén a kategóriás felmérésen megkaptuk a B kategóriát. (...) 1968 után én mindenféle kapcsolatot megszakítottam a Csemadokkal, mindenkivel. A Csemadokból csak azért nem léptem ki, mert az apám alapító tagja volt. Amikor a Csemadokot alárendelték a kulturális minisztériumnak, én akkor azt mondtam, hogy ennél nagyobb szégyen egy társadalmi szervezetet nem érhet. És amikor 89-ben bekapcsolódtam újra a Csemadok munkájába, az első kérdésem az volt Lendvai Tibi felé, hogy a Csemadokkal mi lesz, mert hogyha a régiek is jönnek, ez a banda, akik ott voltak, Kómár Tibi bácsi meg ezek Füleken vagy máshol fent, országos szinten is, akkor mondom, rám ne számítsatok. Bízott, hogy ne félj, ezekhez semmi közünk. (...) Én már nem hittem azt, hogy itt még lesz az én életemben pozitív változás. És 89-ben, elég hosszú idő telt el olyan értelemben, hogy ugye november 17-én kezdődtek el Prágában az események, és én úgy december 10-e vagy 16-a körül, nem tudom pontosan, mikor volt az első gyertyás tüntetés Temesvár kapcsán, akkor kapcsolódtam be újra a dolgokba. Azt Évák szervezték: Nagy Éva, Lendvai Tibi, Gyetvai Zoli, Varga Attila, s nem tudom, még kik. Én akkor csak mint érdeklődő odamentem, és Nagy Éva azt mondta, hogy hát Jancsi bácsi, jöj-jön már velünk. Így hát elmentem egy ilyen aktívára, egy ilyen gyűlésre, és megkérdezték, hogy nem akarok-e belépni az FMK-ba, akkor már itt Füleken meg volt alakulva. Mondom, nagyon szívesen, ha a Csemadokkal nem lesz semmiféle kapcsolatunk. (...) Ennyi volt, én ezt nem is szégyellem, én nem vertem soha

sem fél téglával a mellemet, hogy én milyen nagy ellenálló voltam, vagy milyen antikommunista. Én most is azt mondom, hogy engemet a liberális eszmék felé pontosan a baloldali nyitottságom indított el, mert vártam azt, hogy az a baloldali, szélsőbalos kommunizmus zsákutca. Viszont nem voltak hozzám olyan közel a konzervatív eszmék, hogy azt valahogy abszolválni tudtam volna. Viszont a liberalizmus automatikusan adódott, mert esélyegyenlőséget hirdetett, mert lehetőséget, az ideológiájában egyenlő esélyeket biztosított mindenkinek. Én egész életemben ösztönösen erre vágytam. Annál nagyobb volt a csalódásom, amikor 89 után, a választások után, aztán a Mečiar-kormányzat alatt bebizonyosodtak, hogy tulajdonképpen nagyon keservesen haladunk ilyen demokratikusabb világ felé.

– *Említette, hogy 68 döntő élmény volt az ön számára. Ön akkoriban tagja volt-e a pártnak?*

– Nem voltam sohasem tagja a kommunista pártnak.

– *Mi történt 68-ban Füleken?*

– Füleken akkoriban a zománcozóban voltam villanyszerelő, és addig még ezek a dolgok úgy mentek, olyan szinten, hogy augusztus 21-ig nem is tudom, hogy tagja voltam-e valamilyen vezető szervnek vagy csak szakszervezeti tag voltam-e. Csak szimpatizáltunk, újságot olvastunk, örültünk, lelkesedtünk. Augusztus 21-e után úgy adódott, hogy aztán ott, ahol voltam, bekapcsolódtam a szakszervezeti ellenállásba. Sztrájkot hirdettünk. Ez még, azt hiszem, az áprilisi plénum előtt volt. Anderkó Zoli is ennek részese volt. Ő aztán ott maradt, nem tudom, hogy túrték meg, hogy mi volt ennek az ára. Reimann Karcsival voltunk a zománcozói mozgalomnak az élén, és ott volt még Simon Tibor is. Ő valahol valamilyen katonatiszt volt, és onnan került ki. Elégké kicsapongó élete volt, úgyhogy ezért nem is vették őt komolyan, elégké kiélezett és fennhéjázó véleménye volt. Nekem viszont ebben az volt az érdekes dolog, hogy nem azért haragudtak rám Beňóék meg a többiek, hogy én még a legnagyobb kommunistával is, Koronci Bözsi nénivel is aláírtam azt a petíciót, amit tiltakozásként küldtünk Prágába Dubček meg a Smrkovský meg mások szabadon bocsátásáért, hanem az volt a legnagyobb bűnöm, hogy a lemezosztálynak a régi présházában összehívtak egy nagygyűlést. Ez egy héttel a megszállás után történt. És akkor mit nem lát az ember: Koncz Bélát, a járási elnököt hozták le főszónoknak mint a kommunista párt aktivistáját, akit addig semminek sem tartottak mint Csemadok járási elnököt. És akkor a szerencsétlen elkezdett beszélni arról, hogy hát értsük meg, hogy az oroszok csak internacionalista segítségnyújtásból jöttek be ide, csak azért, mert a szovjet elvtársak segítséget akarnak nyújtani. Tartott erre egy kis hatásszünetet, és én ebben a hatásszünetben megszólaltam, úgy ösztönösen kiszakadt belőlem, hogy baráti segítséget nyújtani, tankokkal? Ez az egy szó volt. Csend lett. Olyan volt, mintha egy bomba csapódott volna be. Akkor már igen keményen tudtuk azt, hogy baj van, és hát, azt hiszem, ez volt életemnek az a második pontja, ahol az én sorsom megpecsételődött. De örülök neki, hogy így történt, mert ha nem így történik, akkor lehet, hogy szerencsétlen lettem volna, de ez talán egy életre tartást biztosított bennem. Még egy utolsó ilyen re-

ménykedés 1988 nyarán volt, amikor suttogták meg beszéltek, hogy talán Prágában elkezdődik valami, a huszadik évforduló 68–88. Ez engem teljesen váratlanul ért. Van egy érdekes epizód 89-ből, akkor már a Mierben dolgoztam. Volt egy mesterem, aki milicista volt, de hát olyan nagyon jószívű, kis emberke volt szegény, alkalmazkodott, mert hát nem volt jó szakember, de mester lett belőle, mert voltak haverjai. Én nem haragudtam ezekre a kis emberekre, akik a családjukért kis opportunisták megalkuvásokkal tették jobbá az életüket. Lelkük rajta, így volt nekik jó. Egy éjszakai szolgálat alkalmával bejött hozzám, akkor már milicista volt, és ezt mondta nekem: „Hát, Janikám tudod-e? Jól ki... – így mondta magyarul –, jól kibaszintottam én magammal. Azt hittem, hogyha belépek a milíciába, hogy majd jobb lesz a nyugdíjam, most meg úgy néz ki, barátom, hogy még seggbe is rúgnak.” Ekkor nagyon elnevettem magamat, és nagyon megkönnyebbültem. Mondom: „Hát, Sanyikám, előfordul az ilyen dolog!” – és valóban utána leszerelték, aztán a milícia fegyvereit elvitték. Amikor az első általános sztrájk volt, abban részt vettem. Volt ott egy-két olyan hangadó, például Sulek Ági, aztán én már nem is tudom, akik VPN-eseknek mondták magukat, de hát mindig vannak izgága emberek. Ismertem az erkölcsi profiljukat, és nem nagyon akartam valahogy én akkor elhinni, hogy azok igazán komolyan gondolnak dolgokat, meg egyáltalán a VPN-ben is erősen kételkedtem. Füleken ilyen érdekes dolog volt, hogy volt az OF is, az Občanské fórum is, mert Füle a szövetségi minisztérium hatáskörébe tartozott, a Kovosmalt, ahol Gáspár mérnök az OF-et alakította meg, viszont városi szinten meg a VPN-t; megmondom őszintén, hogy egy kicsit az én unszolásomra. Már akkor az FMK Füleken működött, decemberben. Nem tudom, hányadikán, valahol meg van a jegyzetekben, illetve a jegyzőkönyvekben, hogy mikor alakult meg Füleken. Megvan az alapító okmány, és ők, a VPN-esek csak valahogy januárban kezdtek el mozgolódni. Az én unszolásomra jött össze egy nagyobb grémium is, ahova elmentünk FMK-sokként. Akkor Béla ügyesen megkaparintotta a dolgokat, és ennek az eredménye az lett, hogy bekerültek Füleken olyanok a VPN-be, mint Gladiš doktor, Ambrúšová és Márton Béla, aki mozgatta az egészséget. Róla annak idején az volt az általános megállapítás, hogy ŠtB-s, mert ő volt Füleken a segédrendőröknek a parancsnoka, illetve valamilyen fejese. Így rá egyből rányomták a stigmát. Tehát ilyen összevissza társaság jött össze a Vigadóban. A mostani gimnáziumigazgató volt ott, valami birkózó fiatalember, a fiatalabbak közül Mokoš Karcsi, aki mindenhol ott volt, Marton Béla, Klein tanár úr, és aztán így kezdődtek a dolgok. A következő dolog a temesvári gyertyás tüntetés volt, akkor hívtak meg engem.

– Volt ebben szerepe?

– Akkor nagyon-nagyon gyorsan megszervezték Éváék, Gyetvai Zoli, Lendvai Tibi. Ekkor jelent meg a *Nap*, aminek volt egy tablója kirakva nekünk a Szolgáltatások Házában. Éváék nagyon jól csinálták, de aztán megunták, vagy nem tudom, mi lett, de rám maradt az egész. Ők örültek neki, hogy én elvállaltam, és tovább vittem, és éveken keresztül tulajdonképpen csináltam; csináltuk, akik ott megmaradtunk. Amikor az Együttélés megalakult Füleken, Simon Jancsi, aki szintén a tagunk volt (120 tag volt regisztrálva az FMK-ban), és még sokan kiléptek az FMK-ból. Megvan nekem az összes kilépési nyilatkozat, azt mind a Si-

mon Jancsi csinálta. És akkor az nagyon nagy fájdalom volt nekünk, mert az Együttélés Füleken tulajdonképpen mindent felrúgott. Nemcsak Füleken, de a járásban is megalakult szervezeteink közül: Püspökiben, Ragyolcon, Síden. Így ennek a tagsága az Együttélés megalakulásával néhány emberre minimalizálódott. Ebből a helyzetből kellett nekünk felkapaszkodnunk a 90-es önkormányzati választásokon. A következő négy évben egy ugrásszerű minőségi és mennyiségi javulás is történt ezen a téren, de hát ez egy másik fejezet.

– *Ott a füleki bútorgyárban meg a Kovosmaltban történt valami?*

– Én a bútorgyárban voltam, nem tudom, hogy a Kovosmaltban hogyan, mennyire mentek a dolgok. Onnan is jöttek ki visszhangok, hogy ott már szervezkedik az Občanské fórum. Nálunk is először az Občanské fórumot Sulek Ági hozta be, de aztán valahonnan bekerült a VPN is, de nem volt, aki foglalkozzon vele, a gyárban nem is volt hatása. Amikor az egyórás sztrájk volt, abba már bekapcsolódott mind a két üzem. Akkor jelentek meg először a csehszlovák kokárdák, tehát nem a fehér-kék-piros, hanem a másik sorrendben, azokkal jártunk bent a gyárban, azokat hordták a fiatalemberek. Akkor én még nem voltam kapcsolatban senkivel. (...) Még mielőtt tovább mennék, volt a nagy gyűjtés karácsony előtt. Összegyűlt Füleken két nagy teherautó élelmiszer, ruházat. Már akkor élesben ment minden, Romániában folyt a vér, már akkor nagyon nagy harcok voltak. Akkor Füleken egy nagy Škoda teherautót utánfutóval megpakoltunk, és vitték. (...) Elkísértem őket a határra, mondtam, Romániába viszik, engedjék át őket. Először a csehszlovák fináncaink mondták, hogy rendben van, ha a magyarok átengedik. Átengedik? Át. Elbúcsúztam Mokošéktól, mondom, vigyétek. El is vitték. Mi nem voltunk olyan ravaszok, mint a bénaiak, mert azok belerakták a címeteket az ajándékcsomagokba, és jöttek nekik a visszajelzések, hogy megkapták. A Mokošekat pedig megvádolták később, hogy nem is vitték el a szállítmányt, ami persze nem volt igaz, de hát mi nem tettünk címeteket a szállítmányba. (...) Ez volt az első nagy akciónk.

– *A nagypolitikát hogyan érzékelték?*

– Füleken úgy kezdődött a dolog, hogy abban az időben már kooptálták a parlamentbe az embereket, és Durayt is természetesen mint a Jogvédő Bizottság egyik tagját. Öllösék meg Tóth Karcsiék oda bevitték, de nem ő volt az első számú ember, ő valahogy ezt viszolyogva fogadta. Egy körutat tett Szlovákiában, melyet az FMK segítségével a Csemadok szervezett. Mi szerveztük meg neki a gyűlést, és utána volt a Simon Jancsi-féle felhívás. Akkor 120 emberből negyvenen maradtunk. Aztán megszerveztük március 15-ét, az első március 15-ét. Lendvay Tibi volt az ünnepi szónok. Nagyon mély hatással volt az emberekre, rám is. Akkor először jelentek meg a magyar nemzeti színek Petőfi arcképe mellett. A himnuszt még nem, de a Szózatot elénekeltük az énekkarral. És azt hiszem, Mečiar akkor már meg volt bízva a belügyminisztérium vezetésével. Az ő vezényletével történtek a felkészülések a májusi választásokra, és a parlamenti választások előtt egy héttel a füleki eseményeket jöttek kivizsgálni Pozsonyból. Többek között március 15-ét, de még volt közben valami. Akkoriban volt az az időszak, hogy az önkormányzatokat át kellett strukturálni. Vagyis akik nem

voltak megfelelőek, azokat ki kellett onnan szűzni, és újakkal kellett feltölteni. Erre volt törvény adta lehetőség, de már nem tudom, melyik dátum volt az, csak azt tudom, hogy aztán Márton Bélaékkal összehoztunk egy nagygyűlést a városban. Béla meg én moderáltunk, szlovákul és magyarul. Ott hangzott el, hogy Füleken is szükség van az úgynevezett MsNV átalakítására, valamiféle konszenzussal. Akkor került be Hámori az önkormányzatba. Meg még páran, de nem sokan kerültek be. A legnagyobb pechje az egésznek az volt, hogy a három fő gőré közül, Kasza, Pál és Hudák közül, ki maradjon. Na most törvényes időn belül mi ezt megtettük, és úgy vélekedtünk a dologról, hogy nem sok vizet zavarnak ott azok az emberek, amúgy sem nagyon jártak. És akkor került be, Agócs József meg Ambrúsné is az önkormányzatba. A legnagyobb kérdés aztán az volt, hogy ki legyen az előljáró, és itt Kasza Tibinek nagyon nagy érdeme van, hogy akkoriban bekerült oda az Agócs József Hudák helyére, és nem került be előljárónak Ambrúsné. Annak a vizsgálatnak a tárgya többek között ez is volt. Az volt az egyik vádpont ellenünk, hogy Ambrúsnét nem választották meg előljárónak. Ezt próbálták egy héttel a parlamenti választások előtt kivizsgálni. Jött két úr a belügyminisztériumból. Ennyi, azt hiszem. Én amikor erről értesültem (mert minket felszólítottak, hogy ellenünk is vannak vádpontok), akkor szóltam Tóth Karsinak. Ő volt akkor az FMK elnöke, és jött Csekés Erikaival. Ennek az egésznek a legnagyobb csattanója az volt, amikor bejelentették, hogy Ludmila, a mostani előljáró asszony is részt vett azon a gyűlésen, ahol döntöttek arról, hogy ki legyen a titkára a Füleki Városi Nemzeti Bizottságnak. S akkor Ludmila megdöbbenően azt mondta, hogy „Én? Hát mutassátok már meg, hogy hol írtam én alá?” Nézi a papírt: „Hát ez meg a Maticának a gyűléséről van, ez az aláírás! Semmi köze sincs az egész dologhoz!” Úgyhogy leégtek mind az összes vádponttal, és aztán ad acta került ez a dolog. A március 15-ével kapcsolatban az volt a vád, hogy ez nem volt engedélyezve. Az iskolában, tehát zárt területen volt ez az egész dolog, nem kellett hozzá engedély. Ezt is elfogadták. Maga a vizsgálóbizottság nem volt rosszindulatú, de rossz szájíze volt az egész dolognak, mert úgy éreztük, hogy akkor suhintott meg bennünket először a VPN ellenszenve.

– *Akkor ebből az tűnik ki, hogy Füleken akkoriban voltak ellentétek szlovákok és magyarok között. Tehát ez az eufória így ért véget, ilyen nemzeti dologgal?*

– Igen. A gimnázium volt az első hadszíntere ennek a dolognak. Fehér Lacit teljesen kiütötte ez, valamint Ambrúsnénak a provokálása. Elmondok egy sztorit Ambrúsnével kapcsolatban. Ambrúsnénak az ura (nem tudom, honnan került ide ez az asszony, én úgy értesültem annak idején Borian Mikitől, hogy tiszta szlovák) hozott ide valami ŠtB-ckát Kassáról. Azzal dicsekedett, hogy ő az ŠtB-ben írnok volt. (...)

– *Kanyarodjunk vissza talán ahhoz a 89 teléhez, vagyis hát decemberéhez! Az érdekelne még, hogy hogyan történt a tagok beszerzése az FMK-ba? Mondta, hogy decembertől már...*

– Nem, ott teljes tagság volt, amikor már én odamentem. Az iskolában volt az első gyűlés. Ezt Bolla Karsci és Varga Attila szemtanúként bizonyíthatja, ők ott voltak, ők ott léptek be; a zöme ott lépett be. Nem kellett ezt itt szervezni. (...)

„Tőkés Lászlóért” (Fotó: Berta András)

Ezeknek mindig meg kellett lennie a központban, de hát mit mondjak. Amikor még intézményileg sem volt az FMK bebiztosítva, azon sem lehetett csodálkozni, hogy nem maradtak meg dokumentumok, de amikor már működött, amikor már pénz is volt, akkor sem mentek a dolgok rendesen. Az első törés talán a parlamenti választásokon következett be, amikor az Együttélés meg az FMK két különböző helyen volt. Nem sok magyar választó szavazott annak idején az ötös listára. Inkább az Együttélésre szavaztak. Duray volt a karizmatikusabb egyéniség. Voltunk egypáran, akiket ez a dolog nagyon mélyen érintett, mert nem tudtuk megérteni. A legérdekesebb az, hogy amit mi akkor vallottunk politikai krédóként – hogy igenis a magyarság ügyét csak belülről, csak egy számunkra is elfogadható kormányon belül lehet jobban képviselni –, ezt most a Magyar Koalíció meg tudta valósítani, illetve próbálja megvalósítani. És ez nekem igazolása a dolgoknak, ebben hittem akkor is, hogy ezt mi jól csináltuk. Viszont a 92-es választáson, amikor külön indultunk, az borzasztó nagy trauma volt nekem. Amikor láttam azt a nagy ellenségeskedést, amivel bennünket az Együttélés meg az MKDM megpróbált kikészíteni. Nekünk ebből a helyzetből kellett kiemelkednünk, és kihoznunk a pártot, hogy fogadjanak el bennünket. (...) Az Együttélésnek mindig megmondták, mit kell csinálniuk. Nekünk nem. Pontosan azért, mert teljesen autonóm módon gondolkodtunk, és teljesen autonóm módon csináltuk a dolgainkat. Ezt tanúsíthatják X-en, így volt Rimaszombatban, így volt ná-

lunk meg még néhány helyen, ahol teljesen szuverén módon tudtuk csinálni a dolgokat. De lehet, hogy a gyöngénk is ez volt. (...) Így érkezünk el az önkormányzati választásokhoz. Felvetődött a kérdés, hogy honnan legyen pénz az önkormányzati választásokra? Akkor már plakátok kellettek, fényképek, de nem volt pénz. Én, mint gyakorló kofa, nem szégyeltem, fíliáztam, kigondoltam valamit. Voltak kapcsolataim a Komáromi és Dunaszerdahelyi járásban termelőkkel, szövetkezetekkel, ahonnan a palántákat vásároltam, és mondtam: „Nézzétek, fiúk, én adok nektek kölcsön nem is tudom két vagy három ezer koronát, vegyünk ezen zöldséget, nevezetesen paprikát, és a nyereségből, ami lesz rajta, fogjuk tudni finanszírozni az önkormányzati kampányt.” Egy Aviát megpakoltunk paprikával, a Juhász fiú elhozta (most már Juhász Trans), ő volt velünk. Valahonnan Marcelházáról hoztuk, és azt Lendvay Tibivel, Bolla Karcsival meg a feleségek segítségével a füleki és a losonci piacon eladtuk, és abból lett finanszírozva a kampány. Két vagy három ezer korona. Kilenc embert jelöltünk Füleken, abból négyen bekerültünk: Reimann Karcsi, Mács Kati, Reszutyík Pista és én. Később, amikor kiesett a harmadik körzetből valaki, nem tudom, ki, akkor még Czíkó Sanyi is bekerült. Az első önkormányzati ciklust öt FMK-s képviselővel vittük végig 18 együttéléses képviselővel szemben. (...)

– *Ha megengedi, visszatérek még a 90-es évek elejére, hogyan realizálódott ez helyi szinten? Hogyan jött létre az új két magyar párt, tehát az Együttélés, az MKDM?*

– Az MKDM-et hagyjuk ki, mert az MKDM Füleken 1994 nyarán alakult meg. Januárban, februárban elkezdődött az Együttélésnek a zászlóbontása azután, hogy itt volt Duray. Annak idején Somogyiek voltak az Együttélés fő gesztorai, és Durayt meghívták hozzájuk. FMK-szervezőként engem is meghívtak oda, és ott arról nem volt szó, hogy egy új pártot alakítana. Ott inkább csak személyes dologról volt szó. Engemet soha senki nem kért fel arra, hogy az Együttélésben próbáljak, menjek át, vagy ne menjek át. Erről én nem is tudtam, hogy ilyesmi készülődik. Én már csak akkor szembesültem ezzel, amikor megkaptam a kilépési nyilatkozatokat. (...)

– *Ennek az évnek a másik gócpontja vagy problémapontja a Csemadokhoz való viszonyulás volt. Hogy zajlott le Füleken? Volt-e vezetőváltás a Csemadokon belül?*

– A Csemadok füleki szinten is az Együttélésnek a kiszolgáló-szervize volt. (...) Kómár Tibi bácsi meg az a társaság nagyon nagy kárt okozott a Csemadoknak, és nagyon rossz hírneve volt. Utána ez folytatódott még Farkas Lacival, a volt katonatiszttel. Én javasoltam, hogy projektek alapján legyen a kultúra támogatva, és ne hivatalból adjunk valakinek valamennyi pénzt. Ez a mai napig a régi módon megy. Mi azt javasoltuk annak idején, hogy vagy a Csemadok, vagy a Matica, vagy bárki, pályázzon. Mi az esélyegyenlőséget tartottuk szem előtt, hogy mindenki számára hozzáférhető legyen a támogatás. De ettől még ma is olyan messze vagyunk, mint Makó Jeruzsálemtől. Mert miért kell a Maticának annyit adni, mint a Csemadoknak? Milyen alapon? De ez fordítva is igaz. Nézzük meg, mit csinálnak, és annak alapján támogassuk őket, ehhez pedig projektumok kellene. (...)

– *Próbáljuk meg akkor konkretizálni a két, illetve végül is három választást, egyrészt a 90-est, aztán az önkormányzatit, és 92-re milyen kihatással voltak ezek a dolgok? Hogyan lett MPP-vé az FMK? Mennyire győzött a liberalizmus?*

– Hogy győztek-e a liberális eszmék, azt nem lehet ilyen egyértelműen megmondani. A 90-es választásokon én voltam a polgármester-jelölt, nem is számoltam azzal, hogy megnyerem, mert hiszen az Együttélésnek is volt komoly jelöltje, a VPN-nek Kasza volt a jelöltje, vagy független jelölt, már nem is tudom, de Kasza megnyerte a választásokat. A választások után négyen kerültünk be, 18 Együttéléses. És akkor eljött utánam Pál meg még pár ember, hogy nem vállalnám-e el az alpolgármesterséget. Mi soha nem is gondolkoztunk alpolgármesterben az FMK-ban. Én ezt megmondtam nekik őszintén, de ha ők hajlandók lennének engem támogatni, akkor két dolgot szeretnének: azt, hogy ne Ludmila legyen a város előljárója, hanem a Dubovský mérnöknő, hogy Kasza Józsi Agócs Józsefet jelölje, de őt ne támogassam. Azzal mentek el innen, hogy mondtam nekik: „Nézzétek, én nem akarom Dubovskýt, mert rossz híre van, én ebben nem tudom támogatni. Ami a szavazást illeti, az titkos lesz. Nem tudok erre mit mondani, meglátjuk. Majd holnap vagy holnapután megmondjátok nekem pontosan, hogyan is van, hogy ti akkor erre mit választotok.” Én mondtam egyértelműen, hogy én Dubovskýt nem vállalom. Akkor én vártam a választ, de nem jött. Kasza beterjesztette a jelölését, természetesen a 18 emberből. Én már nem tudom pontosan a szavazások eredményét, hogy mennyi volt, de nem fogadta el az önkormányzat Agócs Józsit alpolgármesternek. Aztán javaslatot tettek Pál Lajosra, de ő visszalépett. Ez alatt az idő alatt egy szóval sem mondta nekem senki azt, hogy te hülye, mi javasoltunk téged alpolgármesternek, harmadiknak, mint kompromisszumot. Aztán javasoltak harmadiknak, és úgy lettem alpolgármester. Hát most erre én mit tegyek? Mondjam, hogy nem? Azért azt tudtam, hogy ha ott leszek, akkor már tudok segíteni a pártnak, tudok valamit csinálni a városnak. (...) Aztán nehéz volt, mert az Együttéléssel szemben nem volt semmi esélyem, állandóan támadtak, állandóan megkontráztak. Példát mondok: annak idején bejött hozzám a Dubovský, és azt mondta, hogy neki van egy ismeretségi szála, Makovecz Imre, és van ilyen lehetőség, hogy eljönne városfelújítás ügyben. Akkor próbálta itt az irodáját, a Makonát kiterjeszteni szlovák területre is, és én nagyon megörültem ennek a dolognak. Ennek az eredménye az volt, hogy Makoveczet lehoztam ide, és lehoztam az egyik asszisztensét. Az Együttélés nem támogatott ebben a törekvésemben, mert én azt akartam, hogy Fülek város magjának rekonstrukcióját és revitalizációs tervét Makovecz csinálja meg. Nem hagyták jóvá, az Együttélés leszavazta. De ennek ellenére én megcsináltattam velük a tervet. (...) Amikor letelt a négy év, én száz nappal a lejárt előtt húzogattam a strigulákat, mint a katonák. Csak eddig leszek itt, és egy nappal se tovább. Ezt be is tartottam. Mert aztán úgy adódott a helyzet, hogy a következő alkalommal mi lettünk a győztesek, de akkor már senki sem akart alpolgármester lenni, tőlünk nem volt rá semmiféle reflexió, hogy valaki akarja. (...)

– *Talán még az lenne érdekes, hogyan csapódott le ez az egész változás 89-től 92-ig terjedő időszakban. Fejlődött-e Füleken a kisebbségi kultúra, hogy a Csemadoknak egyféle átszerveződése tényleg végbement-e?*

– Nem ment végbe. Én szerintem semmi sem ment végbe.

– *Maguk hol táncoltak? Milyen intézmény mellett volt a tánccsoportja, ahol táncolt?*

– A püspöki.

– *És miért nem Füleken?*

– Annak idején 68-ig létezett egy palóc népművészeti együttes. Nemcsak tánc, hanem egy énekcsoportunk, meg egy zenekarunk is volt. Sőt, Vali még azt is nagyon jól tudja, hogy volt egy irodalmi betétrész is ebben az együttesben annak idején. Az első bemutatót Valival és Reimann Karcsival együtt csináltuk *Csillagok, csillagok* címmel. Ő biztosan emlékszik azokra a dolgokra. A Csemadokban nem változott meg semmi. Kómár után jött ez a katona, Farkas Laci. Most kiderült, hogy ő a KDH oldalvizében próbál evickélni. Most már Anikó van ott, és Anikó meg, nem tudom, mit fog tudni majd kezdeni mindezzel. Füleken úgy áll a dolog, hogy aki nem füleki, az itt nem tud megmozdítani semmit. Ez ilyen vidéki szokás mifelénk, hogy meg is szakadhat egy idegenből jött ember, nem tud érvényesülni, főleg nem a kultúra területén, hiába fog akármit is csinálni. A Csemadok az egy stabil szervezet, működteti az Együttélés, ha kell, akkor összehívja őket. Ott van az énekkar, amit a város tartott fenn. A támogatását nem az Együttélés szavaztatta meg. Én ott voltam, megpróbáltuk az énekkart életben tartani. Mi jártunk Salgótarjánba Fehér Miklós után, hogy csinálja ezt az énekkart. Ha Pista nem csinálná, amit csinál a Vigadóban, semmi sem lenne. De az nem a Csemadok, hanem a Városi Művelődési Központ. A Csemadok oda áll melléje, mert a városnak a költségvetéséből megy ez a dolog. Mit csinál a Csemadok Füleken? Csodálkozok a Durayn, aki már 1964 vagy 65-ben kiásta a csatabárdot Lőrinczcel szemben a Csemadokban, hogy ők ezt nem ismerik fel. Járási szinten nem lehetett kinevezni járási titkárt, ha az nem volt a járási pártbizottsággal egyeztetve. Egy titkári pozíció nomenklatúra-funkció volt. Én a Csemadokot egy olyan szervezetnek tartom, amelyiknek már nincsen a tömegekre hatása, mert azt, amit meg tud csinálni, azt jobban meg tudja csinálni egy városi alapítvány vagy polgári társulás, mint központi irányítással bárki más. (...)

(A beszélgetés 1999-ben készült.)

TÓTH KÁROLY

1959. február 27., Vágsellye. Irodalomkritikus, szerkesztő, intézményszervező. A galántai magyar gimnáziumban érettségizett (1978), a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán magyar-történelem szakos oklevelet szerzet (1983). Ezt követően segédmunkásként dolgozott, majd 1987–1990-ben a Madách Könyv- és Lapkiadó szakszerkesztője lett. A rendszerváltás idején a Független Magyar Kezdeményezés (később Magyar Polgári Párt) egyik alapítója, 1990–1991-ben elnöke, 1991–1992-ben főtitkára, majd 1998-ig alelnöke volt. 1996 óta a Fórum Kisebbségkutató Intézet igazgatója.

– Mit tartasz fontosnak elmondani önmagadról?

– Vágsellyén születtem, de Vághosszúfaluról származom, itt éltem le a gyermekkoromat. Ketten vagyunk testvérek, van egy húgom, Ottília. Itt jártam ki az alapiskola első négy évfolyamát, majd a kilencedik osztályig Vágsellyén folytattam az iskolát. Jelenleg Vágsellyén élek a feleségemmel, Sándor Eleonórával és a fiammal, Sándor Ádámmal. Középparaszti családból származom. Az anyám, Tóthné Mészáros Mária, az apám, id. Tóth Károly. A nagyapáim komoly gazdák voltak. Megjárták a világháborút. Apai ágról a nagyapám az utolsók között lépett be a szövetkezetbe 1953-ban, majd az elsőik között lépett ki 1954-ben. A gazdaságot az édesapám vette át, és nagyon sikeres kertészkedést folytatott egészen 1959-ig, amikor már a fizikai erőszak nyomására újra visszaléptek a szövetkezetbe. A hatvanas években apám traktoristaként, majd a hetvenes években újra kertészként dolgozott. Végül pincemesterként ment nyugdíjba. 1989 után az elsőik közt hagyta ott a szövetkezetet, és most a húgom és a sógorom gazdálkodik a földeken. Anyai nagyapám négy évet töltött orosz fogságban Asztrakhánban, és ez teljesen meghatározta a magatartását. Mindig oroszellenes volt, és ezt soha nem titkolta. Betegen jött haza, de a szervezete legyőzte a betegséget. A szó szoros értelmében „hétszilvafás” gazdaként a meglehetősen

nagy kertjében „gazdálkodott”. Öreg, megtört emberként a hangosan szóló Szabad Európa Rádiót hallgatva csak egy kívánsága volt, hogy túlélje Brezsnyevet. Nem sikerült neki – egy hónappal korábban halt meg, mint Brezsnyev. Mindezek komoly hatással voltak rám. Nagyon meghatározó volt számomra az egész falu sorsa. Már az alapiskola utolsó éveiben a Budapesten katolikus papként szolgáló apai nagybátyám hatására foglalkozni kezdtem a falu történetével. Majd ez az érdeklődésem kiegészült a faluban élő „nagy öregek” életútjának rögzítésével. Magnetofonnal gyűjteni kezdtem az emberi sorsokat, főleg a háborús éveket. Ezek közül nagyapám élményei sem hiányoztak. Megrázó élményanyagot sikerült összegyűjtenem a falu öregjeitől. Máig megőriztem ezeket a szalagokat. Amolyan Oral History volt ez is, melynek során nagyon karakteres és nagyon bölcs embereket ismerhettem meg. Vágsellyén komoly hatással volt rám a Vörösmarty Klub, amelyet az alapiskolai történelemtanárom, Tóth Lajos vezetett még akkor. Szinte minden összejövetelen ott voltam. A klub jelentette a világot, hiszen akkoriban minden neves szlovákiai magyar és magyarországi személyiség megfordult a klubban Csoóri Sándortól Nagy Lászlóig. A Vörösmarty Klub mintájára klubot szerveztünk Kerék Endre barátommal Vághosszúfaluban is, József Attila Klub néven. Azt hiszem, az intézményes szereveződésekhez fűződő csökönyös vonzalmam ekkoriban alakult ki. A későbbiekben arra törekedtem, hogy mindenfajta aktivitásomnak valamilyen intézményes keretet adjak. Ez a kezdetekkor a klub volt, majd jöttek az irodalmi színpadok, később az irodalmi csoportosulások, 89-ben a Független Magyar Kezdeményezés, illetve a Magyar Polgári Párt, és manapság sok-sok alapítvány, polgári társulás. Ebben az időben rajzoltam, főleg szénrajzokat készítettem, ezt a készségemet az apámtól örököltem. Valamikor a hatodik osztályban felfedezték, hogy szavalni is tudok. Sose nyertem komoly versenyeket, de az alapiskolában, Vágsellyén, amolyan hivatalos szavaló lettem, minden rendezvényre engem küldtek szavalni. Fogalmam sem volt, hogy mit és hol szavalok, és nagyon megviselt lelkileg, hogy egyik napról a másikra olyan verseket kellett megtanulnom, amelyek csupa kínrímekből álltak, és nagyon nehéz volt megjegyezni. Trémás lettem, sőt kinná vált a szavalás. Mindeközben anyai és apai részről nagyon vallásos családi háttérrel rendelkeztem. Mindkét család római katolikus volt, egyébként az egész falu az volt. Több pap és apáca került ki a családkunkból, akikkel elég intenzív volt a kapcsolatunk a hetvenes években is. Példás templomba járónak, ministránsnak neveltek, és az is voltam addig, amíg nem kerültem a gimnáziumba. Nagyon nagy hatással volt rám egy Silvester nevezetű fiatal szlovák pap. A hetvenes évek derekán helyezték büntetésből Vághosszúfalura. Pár szót tudott csak magyarul, de pár hónap alatt tökéletesen megtanult. Könyvekből tanult, ezért választékosabban beszélt, mint a falusiak. Megtanult cigányul is, mert Vecsére is járt misézni, ahol sok volt a roma. Nem telt el fél év, és a világias, energikus magatartása szinte mindenkit a templomba parancsolt. A fiataloktól kezdve az öregekig. Ha valaki elmulasztotta a vasárnapi misét, addig járt utána, hogy a következő héten biztosan ott volt. Én felolvasó voltam, ami azt jelentette, hogy én olvastam fel minden misén az olvasmányt, a Bibliát. Két évig maradt csak, büntetésből helyezték tovább. Nagyon nagy hatással volt a falu és az egész közösség életére, még a hithű kommunistákat is beszoktatta a templomba. Nem kis dolog volt akkoriban, hogy gyalog, mármint autóstoppal ment Rómába. Akkor kerültem Galántára a gimnáziumba, amikor elhelyezték őt. A Galántai Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium jó nevű gimnáziumnak számított akkor is. Humán tagozatra jártam.

Már az első évfolyam végén bekapcsolódtam a Mórocz Károly vezette irodalmi színpad munkájába. A Bori Notesz című összeállítással eljutottunk a Jókai Napokra. A színpad egy új világot jelentett számomra. Azt hiszem, a kis közösség, az állandó viták, beszélgetések legalább olyan értéket jelentettek, mint az alkotás, amit színpadra vittünk. Pár év múlva Pék László vezetésével, immár a gimnázium falain kívül megalapítottuk a Vág Színpadot, amely azután meghatározó lett az egész sorsom alakulására. A Kis Kolos és Nagy Kolos című darabbal utcaszínházat játszottunk, nagyon sok helyen felléptünk, eljutottunk újra a Jókai Napokra, de Magyarországra is. A színpad fokozatosan önképzőkörre alakult át, és máig ható az a tudásanyag, amit akkor ebben a közösségben megszerezhettem. A színpad munkájába a későbbiek során a pozsonyi egyetemista diáktársaim is bekapcsolódtak, és amolyan szellemi műhellyé alakult át. A végén már titkos előadásokat is tartottunk a barátainknak olyan darabokból, amelyek akkoriban feketelistán voltak Csehszlovákiában: Dürrenmatt, Albee és mások. (...)

– *Te a Független Magyar Kezdeményezésnek A. Nagy Lászlóval együtt az első szóvivője voltál, majd a politikai mozgalom első elnöke abban az időszakban, amikor az FMK kormánypárt lett Szlovákiában. Szólnál azokról az előzményekről, amelyek az FMK megalapításához vezettek?*

– Nehéz megmondani, még így utólag is, hogy mi vezetett a Független Magyar Kezdeményezés megalakulásához. Voltak történések, események, aktivitások, amelyek talán (!) előzménynek tekinthetők, de ebben sem vagyok biztos, sok-sok véletlen esemény is közrejátszott, hangulatok, miegymás, nehéz pontos képet alkotni az előzményekről. (...) 1978-ban felvettek az egyetemre magyar nyelv és történelem szakra. Ritka szaknak számított ez akkor. Már ősszel az egyetemistákból egy kisebb csoportosulás jött létre. 8-10 emberből állt ez a csoport, akik részben eszmeileg, részben pedig sorsilag összekötődtek, és megpróbáltunk tájékozódni az akkori viszonyok között: Sándor Eleonóra, Németh Zsuzsanna, Molnár Imre, Öllös László, Kovács Tibor, Császár Gyöngyi, Oravec Aranka, Csanaky Eleonóra, Bodnár Marika nevét kell megemlítenem, majd később Gyurgyík László, Gyurcsík Iván, Szarka Katalin, Gyurovszky László lett tagja a csoportnak és még mások is. Szinte mindannyian aktív részesei lettek a 80-as években azoknak a kezdeményezéseknek, amelyek végül is az FMK-nak a megalakulásához vezettek. Ez a csoportosulás nagyon szorosan kötődött a Jogvédő Bizottsághoz, néhány tagja később a Bizottságban irányító funkciót is vállalt. (...)

– *Hogyan kerültél kapcsolatba a Jogvédő Bizottsággal?*

– Az egyetemre úgy kerültem, hogy Tóth Lajostól kaptam egy címet, Duray Miklós pozsonyi címét, azzal, hogy feltétlenül keressem meg ezt az embert. Molnár Imre, aki Ipolyságról került éppen akkor az egyetemre, szintén magával hozta a címet, fél év sem telt el, és már a Duna-parton beszélgettünk Durayval, és ő fokozatosan vont be bennünket a Bizottság tiltakozó akcióiba. Ez elsősorban gépelést jelentett, a magyarországi demokratikus ellenzékkel való kapcsolattartást (Bence György, Kis János), a tiltakozó levelek, dokumentumok postázását, ami akkoriban komoly problémát jelentett. Majd fokozatosan kialakítottuk a magunk tevékenységi körét is. Szamizdatokat csempésztünk át rendszeresen a ha-

táron Magyarországról, tiltott irodalmat fotóztunk, máig megőriztem ezeket a filmeket. Gyurgyík László, aki röntgenesként dolgozott akkoriban az egyik pozsonyi kórházban, röntgenlaboratóriumában méterszámmra készültek az ún. „doku”-filmek, Kundera, Škvorecký könyveiből, és más szamizdatos anyagokból.

– *Tagja voltál tehát a Jogvédő Bizottságnak.*

– Nem tudom. Ez a kérdés így sose merült fel. Duray Miklós rendszeresen találkozott velünk, hosszú estéket töltöttünk el együtt, vitatkoztunk, beszélgettünk. 1980-tól a Bizottság minden fontos akciójába bekapcsolódtunk, a legnagyobb tiltakozó akciónak a postázását, ami kb. 700 levél szétküldését jelentette, tiltakozva a magyar iskolák elszlovákosítása ellen, teljes mértékben mi szerveztük: Brűnnben, Nagyszombatban, Pozsonyban (és nem emlékszem, hol még) adtuk postára a leveleket. Komoly munka volt ez, és többünknek akkoriban az volt az érzése, hogy Duray ezekben az ügyekben csak ránk számíthat. A 700 levél önmagában hatalmas súlyt jelentett. Kovács Tibor barátomnak például Nagyszombatban, amikor az állomás mellett a táskájából berakta az egyik postaládába a leveleket, a postaládának kiszakadt az alja, egy nénikével vitte az egész napi postát, beleértve a Bizottság leveleit is, a postára. Egyébként csak sejteni lehetett, hogy kik a Bizottság tagjai, erről sose beszélünk. Talán azok voltak, akik-

1989. november 18., Vágsellye – Tóth Károly (Fotó: Köteles László)

kel az évek során találkoztunk különböző lakásokon. Bennünket soha senki sem vett fel a Bizottságba, de több fontos megbeszélésen jelen voltunk, és mint említettem, Duray USA-ba utazása után (1988. augusztus eleje), többünk irányító funkciót is vállalt a Bizottság munkájában. (...)

– *Duray 1982-ben letartóztatták, mit jelentett ez számotokra?*

– Akkor már figyelt bennünket a rendőrség. Engem, ha jól emlékszem, négyszer hallgattak ki, Galántán és Pozsonyban. Duray letartóztatására hosszú hónapokon át készültek, senkit sem ért váratlanul. A lakásán volt az ún. „szítás” nyomda, ez egy amatőr, rámás megoldású stencilnyomda volt, amit még Gyurgyík Lackóék csempészték be Lengyelországból. Ezt elkobozták. A letartóztatása új helyzetet teremtett. A vizsgálati fogságban mindent magára vállalt, egyedül vállalta fel a Bizottságot, így enyhébb paragrafust tudtak ráronni, mintha többedmagával végzett volna csoportos felforgató tevékenységet. Ha jól emlékszem, „csak” a 100-as paragrafus vonatkozott rá a 98-as helyett, ami alapján Haveléket elítélték. Az új helyzet abból állt, hogy mivel magára vállalta a Jogvédő Bizottságot, a Bizottság több dokumentumot nem jelentethetett meg, hiszen ez cáfolata lett volna a vallomásának. A magyar iskolák elszlovákosítására tett kísérletek viszont folytatódtak, erről pedig tájékoztatni kellett a közvéleményt. Ekkor alakítottuk meg a Csehszlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportját, vagy csak „Szlovákiai” volt a neve, már nem emlékszem. Ennek az volt a feladata, hogy folytassa a Bizottság munkáját, és felmutassa: Duray letartóztatásával semmi sem oldódott meg, mások léptek a helyébe. Ezeket a dokumentumokat Sándor Eleonórával, Öllös Lászlóval és Molnár Imrével együtt készítettük. Az egy év alatt 2-3 dokumentumot adtunk ki, és postáztunk a szokásos címekre. Volt egy másik vonatkozása is a változásnak: Duray mellett ki kellett állni, hiszen csak ez menthette meg a börtöntől. Mi akkor egyetemisták voltunk. Gyakorlatilag az utolsó év előtt álltunk. Tudtuk, hogy figyel a rendőrség, és tudtuk azt is, hogy komoly következményei lehetnek a lépésünknek. De amikor láttuk, hogy szinte az egész értelmiség köréből senki sem meri vállalni vele a kapcsolatot, úgy döntöttünk, mi megteesszük ezt. Ne gondold, hogy könnyű volt ez a döntés, ma is összeszorul a gyomrom, ha azokra a napokra gondolok. A kiállítás annyit jelentett, hogy folyamatosan kapcsolatban álltunk Zsuzsával, a feleségével, vittük a híreket Magyarországra, részt vettünk a magyarországi delegáció útjának megszervezésében a perre, és végül mi magunk is megjelentünk a peren. Magyarországon akkoriban Törzsök Erikával, Benda Gyulával és már nem emlékszem, kivel, Jeszenszky Géza is köztük volt, tartottuk a kapcsolatot, akik megalkotották a „Duray Bizottságot”. Törzsök Erikának már bevonták az útlevelét, így élettársa, Emil járt Pozsonyba. Maga a per hosszú évekre meghatározta a magatartásunkat. Nem csak az, ami a „Justičný palác” (a pozsonyi bíróság épülete) falain belül zajlott, hanem ami kívül. Senki sem tudta, hogy mikor lesz a per, amikor aztán az utolsó pillanatban kiderült, egy nap alatt minden fontos szlovákiai magyar személyiséget, irodalmárt, történészt felkerestünk, hogy vegyen részt a peren. Nos, ez volt az az élmény, amit sose feledek el. A szlovákiai magyarság prominens képviselői, akiket mi nagyon tiszteltünk, akikre felnézünk, és akik 89 után komoly politikai szerepet is vállaltak, mind visszautasítottak bennünket, a fontos munkájukra, a kiadás előtt álló korszakalkotó művük-

re, családjukra hivatkozva utasították vissza a részvételt. Ez vérlázító volt számunkra. Végül a peren Turczel Lajoson és Dodek Ilonka nénin kívül csak mi jelentünk meg (elnézést kérek mindazoktól, akiket nem ismertem, de ott voltak a peren, nem lehettek sokan, mert nem voltunk sokan a folyosón). Dodek Ilonka néni, a bíróság épületében fennhangon szidta a rendszert, hogy ilyen jóra való embert elítél. A hivatalos szervek bolondnak nézték, hagyták, mármint az ŠtB folyosón ácsorgó emberei, kiabáljon csak... Számomra az Ilonka nénik azóta jelentenek egyfajta erkölcsi mértéket, a „bolond” szó, amit ott és akkor és utána is többször hallottam, mértékletességre és megfontoltságra intenek, és odafigyelésre, hogy valami nagyon nagy baj van, ha valaki ezeket a hangokat nem hallja meg. Hányan feledkeztek meg, vagy egyenesen szembehelyezkedtek az „Ilonka nénikkel” az elmúlt időszakban. A terembe betódult vagy 20-25 ún. „joghallgató”, elfoglalták szinte az összes széket. A családtagoknak 2-3 széket hagytak. Ezeken a székeken váltottuk egymást, a családtagok, a magyarországi vendégek (Csurka István, Mészöly Miklós és Csoóri Sándor) és mi. A bíróság aijtájában találkoztam az akkor már Magyarországon élő Szarka Lászlóval, aki szintén értetlenkedett, hogy a bíróság előtti téren miért nem tűntetnek a magyarok. Mi szisztematikusan váltottuk egymást a teremben. Mindent feljegyeztünk, és megpróbáltuk a Charta 77 mintájára írásban rekonstruálni a bírósági anyagot. Csak úgy juthattunk a terembe, ha a családtagok átengedtek egy helyet számunkra. Sose köszöntük meg ezt nekik, nem is várták, és a jelen levő családtagok (Zsuzsa, a felesége, valamint Miklós apósa, továbbá Éva, a nővére) talán máig se tudják, hogy milyen fontos szolgálatot tettek nekünk. Minden folyosó tele volt spiclivel. (...) És ekkor valami különös dolog történt. Azt, amit hosszú hónapokon keresztül minden rendőrségi kihallgatáson tagadtunk, hogy bármi közünk lenne Durayhoz meg a Bizottsághoz, a napnál világosabban ott volt a bíróság épületében. Gyakorlatilag feladtuk magunkat. A furcsa az volt, hogy ezután már nem hallgattak ki bennünket, biztosan figyeltek, de világos volt számukra, hogy ezek után mindenre képesek vagyunk, ezért békén hagytak. Egyszer azt nyilatkoztam erről, hogy egyfajta „összekacsintás” volt ez, „tudták, hogy tudjuk, hogy tudják”. És többé nem vittek be bennünket rutinkihallgatásokra, kávéházi baráti beszélgetésekre. Feltehetőleg komolyabb ellenségnek tartottak, semhogy az ilyen értelmiség irányába ható megfélemlítő eszközöket bevessenek ellenünk. Paradox módon az mentett meg bennünket, hogy nyíltan vállalni mertük a mivoltunkat. És ez teljes mértékben igazolta lépésünket a többiek magatartásával szemben is. Könnyű ma mindezt elmondani, és szerintem, csak az értheti ezt, akinek naponta összeszorult a gyomra minden kopogásra a folyosón, aki a kávéházakban a szomszéd asztalnál egyszerre felismerte a kihallgatóját, aki hetente úgy lépte át a magyar–szlovák határt, hogy bármikor elcsíphetik a táskájában levő szamizdatokért. Aztán ezt is meg lehetett szokni, csak egy pillanat kellett, amikor az ember azt mondta, végül is mindegy, mit tehetnek velem, ők csak a munkájukat végzik, én pedig azt, amit akarok... Persze, az igazsághoz hozzátartozik, hogy később már nem kihallgatottakként kerültek néhányan a rendőrségre, hanem vádlottként. Ez volt az ún. „Nő-per”. Ezt én nevezem így. 1985-ben a legtöbbünket az egyetem után elvittek katonának (Öllös Laci, Kovács Tibi és másokat, engem is), csak a feleségeink és a hölgyek maradtak otthon. Ekkor történt meg, hogy az egyik pozsonyi lakásban a rendőrség rajtaütésszerűen letartóztatta azokat, akikkel Duray abban a lakásban találkozott (Németh Zsuzsanna, Szarka Katalin, Bodnár Marika, Zsüli). Nos ezek mind hölgyek voltak. Huszonnégy órán

keresztül tartották őket fogva, vádat is emeltek ellenük csoportos felforgató tevékenység címen. A feleségemet, aki anyasági szabadságon volt Ádámmal, otthon keresték meg. Egy nőpert akartak konstruálni Duray ellen, ferde hajlamok, miegymás, de a korábbi pert követően túl naiv volt ez a konstrukció. Aztán ejtették a vádat, mert valahogy nem illeszkedett a képbe. A hölgyek egyike (...), aki mélységesen vallásos volt, és nem tudott hazudni, minden kérdésre válaszolt, és mindent elmondott. Azt is, amit az ŠtB nem akart hallani. Az ŠtB-nek világos volt, hogy a bírósági tárgyaláson is elmond mindent. Érdekes, hogy a rendőrség nem a tényleges történéseket kutatta, hanem csak azokra az információkra volt szüksége, amelyek az előre megtervezett vádemelést alátámasztották, minden más zavaró hatással volt rájuk. Paradox, hogy ezeket a lányokat az mentette meg, hogy az egyikük mindent elmondott. A kommunista rendszer egy újabb önellentmondása volt ez. Amit az illető „kifecsegett”, akár húszévesi börtönre is elegendő lett volna, de nem ez volt a cél, csak a megfélemlítés, valamilyen példastatuálás. A rendszer nem az elkövetett bűntettet büntette, hanem megfélemlíteni akart. Egyébként is már a gorbacsovi érárt éltük, mindenki helyezkedett. Nos, valamikor 1985. szeptember elején ejtették a vádat, mintha mi se történt volna. Számomra az egész ügyből az is érdekes, hogy Duray eddig semmilyen nyilatkozatában nem tett említést erről az esetről, feltehetőleg zavaró lett volna számára, hogy nem csak ő volt üldözött a régi rendszerben.

– *Nem voltak közöttetek besúgók?*

– Nem. A leghatározottabban tudom ezt állítani. A mi csoportunkból senkit sem sikerült beszervezni, annak ellenére, hogy mindenkinek kijutott a meghurcoltatságból, és egzisztenciális szempontból bárki sebezhető volt. Molnár Imre 1980 után Magyarországon maradt, megnősült, hosszú időn keresztül nem kapta meg az állampolgárságot, mert állandóan elkapták a határon mindenfajta szamizdat és vallási irodalom csempészéséért, a román és a szlovák határon egyaránt. Sándor Eleonóra 1981-ben politikai-ideológiai okok miatt otthagyta az egyetemet, takarítónőként dolgozott, és levelező tagozaton fejezte be a néprajz szakot. Oravecz Aranka és Császár Gyöngyi 1980-ban, otthagyva a pozsonyi egyetemet, Prágába mentek, és a takarítás mellett művészettörténetet és nyelveket tanultak a Károly Egyetemen, amíg a cseh ellenzékkel való kapcsolattartásuk miatt el nem lehetetlenítették az ott-tartózkodásukat. Budapesten fejezték be a tanulmányaikat. Mi, a többiek, főleg a katonaság végett (akkor az egyetemistákat csak egyéves sorkatonai szolgálatra kötelezték a kétéves szolgálat helyett), elvégeztük az egyetemet. Aztán ideológiai okoknál fogva, no meg azért, hogy ne tudjanak megfélemlíteni, zsarolni bennünket, a kommunista hierarchia legalsóbb fokán, takarítóként, betanított munkásként kezdtünk el dolgozni a diplománkkal. Ki milyen munkát talált. Sándor Nóra egy kisegítő iskolában, Németh Zsuzsa a Dunaj Áruházban dolgozott takarítónőként. Én a DUSLO vegyiművekben dolgoztam három évet betanított munkásként egy szennyvízelvezető állomáson. Életem legszebb időszaka volt ez. Ott voltak a legfontosabb könyveim, az írógépem, a műszakok alatt annyit dolgozhattam, amennyit csak akartam. A munkatársaim elfogadták ezt, kissé zokon vették, hogy a sakk- és kártyapartikba nem kapcsolodom be, de aztán megszokták és tolerálták. Egy kissé csodabogárnak számítottunk, szektásoknak, vallási csoportosulásnak, mindennek neveztek bennünket.

Meg kell mondjam, a közeli ismerőseink is zokon vették, hogy titkolózunk előttük, hogy ők nem kerülhetnek be a „belső körbe”, de ezen akkor nem lehetett segíteni, fel kellett vállalni ezt. Az apám csak 1990 márciusában mert rákérdezni, hogy a 80-as évek elején ezért járt-e a rendőrség a nemzeti bizottságon (őt is beidézték oda), és hogy ezért rejtegettem-e azt a sok filmet meg papírokat a kamrában meg a padlásán, amit persze, feltehetőleg, megnézett. Egyébként volt közöttünk egy megállapodás: ha valakit kihallgatott a rendőrség, azonnal beszámolt róla, ez a belső nyilvánosság jelentette a védelmet. Sokszor le is írtuk, hogy mit mondtunk a rendőrségen, hogy a másik alkalommal is ugyanazt mondjuk, hiszen bent a rendőrségen mindent magnóra rögzítettek.

– *Meg se próbáltak beszervezni?*

– De igen, minden alkalommal megpróbálták. A legkomolyabb kísérletük Pozsonyban volt, amikor az egyik alkalommal, közvetlenül Duray letartóztatása előtt, több mint négy órát voltam benn a „Februárkán” (a Győzelmes Február utcában található rendőrségi épület). Danás őrnagy és a társa hallgatott ki. Elém tettek egy papírt, hogy azt írjam alá. Elolvastam, és megkérdeztem, hogy ha aláírom, akkor én az ő kollégájuk leszek-e. Azt mondták, hogy nem egészen, de valami olyasmi. Megkérdeztem, hogy kapok-e fizetést, mondták, hogy elképzelhető. Mondom, akkor ezt meg kell beszélnem a feleségemmel, merthogy vele én mindent megbeszélék. Az őrnagy kiabálni kezdett, hogy én ne merjek megbeszélni semmit senkivel, már eddig is sok van a rovásomon, egyáltalán, arról sem szabad szólnom, hogy találkoztunk, hogy ott voltam a „Februárkán”. Aztán később még visszatért ehhez, mindenféle ügyes kis herkentyűket mutogatott, tenyérnyi kismagnót, poloskamikrofonokat, de amikor látta, hogy ez sincs hatással rám, abbahagyta. Szerintem ő sem gondolta komolyan, de valamilyen belső előírásuk szerint, rutinból, mindenkivel meg kellett kísérelniük ezt. (...) De azért még párszor meghívott engem különböző kávéházakba egy kávéra, és ezekre a találkozókra el is kellett mennem, hacsak nem akartam igazolni az ellenkezőjét annak, amit mondtam. De soha nem írtam alá semmiféle együttműködési nyilatkozatot. Egyébként meglehetősen komplexus emberek voltak ezek, meg voltak győződve arról, hogy valamiképpen a szlovákiai magyarság ügyét szolgálják ők is, a maguk eszközeivel. De ezt a „rendkívüli” erőfeszítésüket soha nem tudták prezentálni a nyilvánosság előtt, hiszen „titkosok” voltak. A Tóth Lajos tudna erről sokat beszélni, akinek sokszor azok az emberek sírtak el magukat valamilyen vágsselyei kocsmában, akik épp őt követték. Igaz magyarnak hitték magukat. És erről meg voltak győződve. Talán ezért tudtak váltani olyan gyorsan 1989 után. Szinte sajnáltatták magukat, hogy ha nem lennének ilyen mindenfajta felforgató elemek, akkor sokkal többet lehetne elérni. A sors és a történelem paradoxona szintén, hogy a rendszerváltás után nem másutt, mint Pozsonyban, a Csemadok épületében ugyanez a Danás őrnagy a kommunista párt színeiben a választási bizottság tagjaként jelent meg. Sokan Pozsonyból, azok is, akikhez éveken át bejárt a Csemadokba, hogy úgy mondjam, az ő „színe előtt” szavaztak az első szabad választásokon. Arculcsapása volt ez mindannak, ami történt azokban a hónapokban? Vagy egyszerűen csak jelzés volt az elkövetkező hónapok értékvesztésére? Ma sem tudom eldönteni.

– *Ha jól tudom, Janics Kálmánnal is kapcsolatban voltatok.*

– Igen, elég hamar kapcsolatba kerültünk vele. Először Duraytól hallottuk, hogy valami probléma van vele, hogy őt Janics KGB- meg ŠtB-ügynöknek nevezte. Mi, akkor még nagyon fiatalok voltunk, úgy döntöttünk, hogy utánajárunk az egésznek, és se Duraynak, se Janicsnak nem hiszünk, hanem meghallgatva mindkét felet, kialakítjuk a mi nézetünket az egésről. Egy kicsit az is motivált bennünket, hogy ha igaz Janics állítása, hogy Duray besúgó, ez nem kis dolog, hiszen mi szinte napi kapcsolatban voltunk vele. Úgy jött létre a találkozó Janiccsal, hogy Duray nem tudott róla. Felkerestük hát Janicsot, azt hiszem, Tóth Lajos közvetített, aki, mint később megtudtam, A hontalanság évei című könyvének a kéziratát csempészte Magyarországra. Az indok A hontalanság évei című könyv volt, amely 1978-ban jelent meg Svájcban, és amiből persze volt egy példányunk. Janics egyébként két kilométerre Vágsellyétől, Vágkirályfán lakott. Naiv egyetemistákként kerestük meg őt, mint akik semmit sem tudnak semmiről, és a könyvről faggattuk. Pár szót mondott is erről, aztán egy nagy lélegzetet véve, azt mondta: no, de ez semmi, ez a múlt, azóta, mármint a könyve megjelenése óta, egészen más, talán ennél is fontosabb dolgok foglalkoztatják, ez pedig az, hogy a köreinkben besúgók és KGB-ügynökök vannak. Aztán az egész beszélgetés Duray KGB-s tevékenységéről szólt. Elmondta a maga harmincvalahány pontját, amit megküldött prominens magyar értelmiségieknek, amelyek Duray KGB-ügynöki mivoltát bizonyították. Újságokat szedett elő, töviről hegyire elmondott mindent, mintha például Csoóri Sándort kellett volna meggyőznie minderről. Felűnt már akkor, hogy miért mondja ezt el nekünk, akiket nem is ismer, aztán hazafelé menet gyalog a töltésen elemeztük szinte minden szavát, és arra a meggyőződésre jutottunk, hogy Janicsnak a premisszáiban van a hiba, az egész konstrukciója, a harmincvalahány pontja akár igaz is lehetne, belülről nézve az egész elmélete logikailag a legapróbb részletig kidolgozott és helyes, csak a kiindulópontjai hibásak. Például az, hogy Moszkvától Prágáig az egész KGB és ŠtB csak az ő leleplezésével foglalkozik, és Duray révén azért hozták létre a Jogvédő Bizottságot, hogy őt lépre csalják. 1980. augusztus végén volt mindez, akkor kezdődtek Gdanskban a sztrájkok, hazafelé menet hallgattuk a „tranzisztort”, az erről szóló tudósítást. Egyértelműen az lett a véleményünk, hogy Janics üldözési mániában szenved, és a maga tökéletes történészi észjárása, pontos logikai gondolkodása olyan csapdába juttatta, amilyeneket több éven keresztül kutatott. Minden rendben volt nála, amíg az ember a maga paraszti eszével nem kezdett el gondolkodni a kiindulási pontjairól. Tudni kell mindehhez, hogy a Jogvédő Bizottságot Duray Miklós, A. Nagy László és Püspöki Nagy Péter alapították, és Janics a kezdetektől tagja volt. Azt is tudni kell, hogy Janics könyvéhez Illyés Gyula írt előszót, Duray Kutyaszorítójához pedig Csoóri Sándor. Janics is, Duray is nagyon nagy tiszteletnek örvendett Magyarországon a népi és az urbanus ellenzék körében egyaránt. Janics állítása és az a tény, hogy mindezt írásban felvállalta és megküldte több mint 100 magyarországi értelmiséginek, nagyon nagy zavart okozott. Senki se tudta, hogy most mi van. Magyarországról pedig sem Janics, sem pedig Duray állításait nem lehetett ellenőrizni. Emlékszem, hogy például Bence Gyurkával, aki nagyon prominens képviselője volt akkor a demokratikus ellenzéknek, több héten keresztül beszélgettünk erről a témáról. Aztán ő is elmondta, hogy megvizsgáltatták Janics levelét egy pszichiáterrel, és ő is hasonló következtetésre jutott, mint mi. Én akkor úgy láttam, hogy komoly szerepünk volt abban, hogy a magyarországi ellenzék újra elfogadta

Durayt. Utána többen jártak Janicsnál, és ugyanarról győződtek meg, mint mi. Egy koherens elmélet volt a Janicsé, csak a premisszái voltak hibásak. E felismerés nélkül, akár igaznak is hitték, mint ahogy hitték is sokan. Később, amikor a 90-es évek elején szembekerültünk Durayval, és sokan akarták kihasználni a Duray-Janics ellentétet a politikai csatározásokban, emellett a régi felismerésünk mellett következetesen kiálltam, minden nyilvános fórumon és magánbeszélgetésekben egyaránt. Ez a felismerés határozta meg a kapcsolatunkat Durayval a nyolcvanas évek alatt. Ellenkező döntés esetén egészen más irányba mentek volna a dolgok idehaza és talán Magyarországon is. (...)

– *Milyen kapcsolatban voltatok az ún. népnemzeti vonallal?*

– Ez nem volt kérdés, mármint a népi és urbánus ellentét. Mindenkivel jó kapcsolatokat akartunk kiépíteni, és ez a magyarországi belső feszültség nem volt hatással a kapcsolatrendszerünk alakítására. A Bibó Emlékkönyvet diapozitív filmen mi hoztuk át a határon, Duraynak is volt benne írása, neki küldték. Kisebbségi közegben a népi-urbánus ellentét nem merült fel komoly kérdésként. De emlékszem, és talán ez is az előzményekhez tartozik, valamikor 1977-ben Tóth Lajos szervezett egy utat Illyés Gyulához. Egy amolyan „hivatalos” szlovákiai magyar delegáció volt ez az íróhoz. Ha jól emlékszem, Fóton jött létre ez a titkos találkozó egy orvos lakásán. Én akkor még gimnazista voltam. Vagy húszan mentünk együtt. Ezen a találkozón jelen volt Illyés Gyulán kívül Csoóri Sándor, Czine Mihály, Görömbei András és mások is. Nagyon nagy élmény volt ez számomra. A háromnapos program keretében találkoztunk egy fafaragóval, fiatal magyar történészekkel és hát Illyés Gyulával. Én nagyon tiszteltem Illyés Gyulát, Csoóri Sándort, Czine Mihályt, minden könyvük megvolt otthon, mindent elolvastam tőlük. Viszont volt egy pillanat, amit sose feledek el, és aminek az utólagos értelmezése szintén hatással volt rám. Amikor elkezdődött a találkozó Fóton, Illyésék felálltak, és egy Szenczi Molnár Albert-zsoltárt kezdtek el énekelni. Akkor ez semmit nem jelentett számomra. Később az egyik barátnőmtől, (...), aki egyetemistaként több évet élt Budapesten, és aki szintén ott volt a találkozón, tudtam meg, hogy lényegében ez a mozzanat a közönség tesztelésére szolgált. Abból, hogy ki éneklie a zsoltárt, fel lehetett mérni, ki a katolikus és ki a protestáns. Tőle szereztem tudomást arról is, hogy komoly feszültség van a katolikusok és a protestánsok, no és persze a zsidók között Budapesten, ami lényegében a népi-urbánus ellentét alapja. Nehezen értettem ezt meg. De később többször kénytelen voltam tapasztalni, hogy az ilyen jellegű viszonyulásnak van alapja. Heteken vagy talán hónapokon keresztül foglalkoztatott bennünket ez a kérdés, érthetetlen volt, hogy ez a csöppnyi magyar nemzet és ellenzék miért szakad maga, minden külső kényszer nélkül két- vagy háromfelé. A kilencvenes években aztán talán erre is választ kaptam, Magyarországról szinte mindenki azt kérte számon tőlünk, hogy legyünk egységesek, mármint mi, szlovákiai magyarok. Mi magyaráztuk, hogy egy 600 000-es magyarság teljes politikai spektrum kialakítására képes, és ez jó is. De mindenkiiben ellenszenvet váltott ki, ha megkérdeztük, vajon Magyarországon miért nincs egységes ellenzék, ők sincsenek többen, mint mi. Az, hogy ott volt egy MDF, SZDSZ, Fidesz, az természetes volt, mint ahogy természetes is, de azt, hogy nálunk is lehet bizonyos politikai tagozódás, ezt senki sem volt hajlandó megérteni. Pontosabban csak akkor, ha

a kapcsolatainkat kivetítettük a magyarországi viszonyokra, például hogy Szlovákiában az FMK az SZDSZ és a Fidesz, az Együttélés pedig az MDF. A főtí élményem, azt hiszem, hosszú távon megszabta, hogy a későbbiekben ne figyeljek oda a vallási, világnézeti, nemzeti vagy különböző nemzetértelmezési ellentétekre. Aztán persze 89 után, talán az akaratommal is ellentétben, a politikai játékszabályok és realitások hatására az FMK elnökeként magam is az ilyen ellentétek középpontjába kerültem. Nem igazán tudtam, hogyan lehet egy ilyen helyzetben viselkedni és ártatlan maradni. Ez talán nem is lehetséges. Erről tanúskodik az is, hogy Magyarországon is sokan kerültek szembe egymással a politikai színtéren, olyanok is, akik korábban szakmailag szinte azonos nézőponton voltak. (...) Mindezek tragikus utójátékának tekinthető, hogy később Tóth Lajost, aki közvetítésével Csoóri Sándor, Czine Mihály és mások is a hetvenes években Szlovákiában többször is megfordultak, aki egyébként katolikus, a főtí találkozó megszervezéséért a rendőrségen fizikailag is bántalmazták. Hát így megy ez. (...)

– *Az ösztönös ellenzéki magatartás mellett milyen ideológiai alapon álltatok akkoriban?*

– 1978-1982 között egyértelműen újbalos irányvonalat képviseltünk. Ez egyébként az ortodox hithű Csehszlovákiában komoly vétséget jelentett. Magyarországi irodalomra alapoztuk a tanulmányainkat, és a már említett önképzőkori művelődésünk is ebbe az irányba hatott. A kedvenc könyvünk, lehet, hogy most csalódní fogsz, a Dialektikus materializmus volt (az egyik magyarországi kiadás), ez akkor gyakorlatilag filozófiatörténetet jelentett, de elolvastuk és hosszan elemeztük Hegel, Marx és Engels műveit is. Azt hiszem, mi voltunk az utolsók, diákként talán az elsők is, akik elolvasták Marx A tőke című művét. Mindennek természetesen az iskolához semmi köze nem volt, iskolába nem is nagyon jártunk, csak arra, ami kötelező volt. Csak hogy érzékeltessem a helyzetet. A dialektikus materializmus szemináriumot, amelyen kötelező volt megjeleni, egy bájos fiatal tanársegédnő vezette. Egyszer Hegelről volt szó, Hegel Logikájáról. A hölgy valamit állított, erre Öllös Laci jelentkezett, és bejelentette, hogy Hegelnél ez egészen másképp van. A nő zavarba jött, levegő után kapkodott, és megkérdezte, hogy honnan veszi ezt. Öllös csak annyit mondott, hogy hát Hegeltől, és beidézte az inkriminált mondatot Hegel Logikájából. A nő vörös lett, és csak annyit tudott kérdezni, hol olvasta, mármint az Öllös, Hegelt? Az Öllös azt mondta, hogy otthon. Aztán Öllös még valami értekezésbe kezdett, hogy a német szöveget hogyan lehet még értelmezni, és hogy a magyar kiadásban ezt hogyan oldották meg stb. stb. A nő már sikított, amiből kiderült, hogy ő nem is látott még eredetiben Hegelt, vagyis soha életében nem olvasott Hegelt, következőképpen mást sem. De ő oktatta Hegelt az egyetemen Pozsonyban. Többet nem kellett járnunk a szemináriumára, és a vizsgát valamennyiünk egy kérdés nélkül kitűnőre tettük le. Nem tartott fél percnél tovább. De a történelemoktatás is kétségbeesítő volt akkoriban Szlovákiában, olyanok oktattak bennünket, mint Kučera, Novák, Butvin stb. (...) Még az újbalos irányzathoz elmondanék valamit, hogy érzékeltessem az akkori kisebbségi állapotokat és közgondolkodást. A Bizottság leveleinek küldözgetése közben egyszer elhatároztuk, hogy egy saját gyártmányú szamizdatot készítünk Marx- és Engels-idézetekből, amelyek a

totalitarizmus ellen szóltak, még Lenin-idézetek is voltak köztük. Elkészítettük az anyagot, és a meglevő címlistára elküldtük azt. Mi akkor mindennek fel akaruk mérni a hatását, a verseinknek, cselekedeteinknek egyaránt. Elmentem hát az egyik tanáromhoz a volt gimnáziumomba, aki (...) -t tanított, (...) a neve, és akit én nagyon tiszteltem, és elmondhatom, hogy az egyik kedvenc tanítványa voltam. Azt mondtam neki, hogy nagyon bizalmasan szeretnék vele beszélni. Behívott az irodájába. Mondom neki, hogy kaptam valami leveleket, az egyik egy valamilyen Bizottságtól jött, a másik meg Marx- és egyéb idézeteket tartalmaz. Én tudtam, hogy ő is megkapta ezeket, mi küldtük neki. Akkor a válasza teljesen ledöbbsentett. Azt mondta, hogy a Bizottsági levelek rendben vannak, de az a másik, attól nagyon óvakodjak, mert az nagyon veszélyes valami. Nos, ez utóbbi a rendszerről szólt, a Bizottság a szlovákiai magyar oktatásügyről a létező rendszeren belül. Az is érdekes volt, hogy a volt tanárom, aki marxista történelmet oktatott éveken vagy évtizedeken keresztül, belopva mindebbe a maga nézeteit is természetesen, Marxtól, Engelstől és Lenintől óvott engem. Hát ilyen volt ez a marxista-leninista rendszer Csehszlovákiában. Aztán a 80-as évek kezdetétől más szellemi hatások is értek bennünket. Molnár Imrével, Oravecz Arankával, Császár Gyöngyivel meg másokkal valamilyen egyetemi csereakció keretében Szegeden tanultunk fél évet. Hatalmas volt a különbség a két a város és a két egyetem között. Nekünk az a privilégium is kijutott, hogy bár a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán tanultunk magyar nyelvet, a JATE-ra is bejárhattunk előadásokra. Életem legszebb időszaka volt ez, szinte mámorosan habzsoltuk a tudást, éjszakákat töltöttünk el a diák- és filmklubokban. Akkor és ott értettük meg, hogy mi is az az egyetem. Pozsonyban az egyetem egy más keretek között működő középiskola volt csupán. Mármint a külső jegyeit tekintve. Szegeden találkoztunk Raffay Ernő speciális kollégiumán Bence Gyurka filozófussal és Szabó Miklós történésszel, akik révén kapcsolatba kerültünk a magyarországi demokratikus ellenzékkel, és ez meghatározta a további szellemi fejlődésünket. De visszatérve az előző kérdésre, Lakiteleken többször felkerestük Lezsák Sándort is, aki ott tanított, és sok Magyar Füzete volt Párizsból. Most így utólag azt mondhatom, szerencsések voltunk, hogy ezekkel az emberekkel összehozott a sors, no persze, mi is kerestük őket. A legtöbb diákársunk Szegedből csak az üzleteket látta. Olyan nagy hatással volt ránk Szeged, hogy Molnár Imre barátom haza se jött onnét, megtehetette, mert ő már akkor volt katona. Pár hónap múlva megnősült, formális házasságot kötött az egyik tanárnővel. Oravecz Aranka és Császár Gyöngyi többet nem jött be az egyetemre Pozsonyba, még a hivatalos kilépést is postán intézték, azt mondták, az ő életük többet ér ennél, és elmentek Prágába, ahol takarítottak és levelező hallgatóként beiratkoztak az egyetemre. Mi meg Pozsonyban a második évfolyam végén nagy nehezen megcsináltuk a Jakab-vizsgát (magyar grammatika), ami azt jelentette, hogy be fogjuk fejezni az egyetemet. A demokratikus ellenzék később Budapesten rendszeres szabadegyetemet szervezett számunkra, ahol Tamás Gáspár Miklós (Miklósnak akkoriban jelent meg a Szem és kéz című anarchista könyve), Szabó Miklós, Vajda György, Kis János, Kenedi János, Solt Ottília előadásait hallgattuk szinte minden hétvégén. Heller Ágnesékat olvastuk, a Lukács-iskolát. Ezek az előadások nagyon nagy hatással voltak ránk. Fokozatosan magunkévá tettük az akkori polgári-liberális értékrendet, és újbalsóból, a magyarországi fejlődéshez képest talán egy évtizedet megkésve polgárivá vedlettünk. A leg-

több előadást feljátszottuk magnetofonra, hogy tovább tudjuk adni, vagy újra meg tudjuk hallgatni. A legnagyobb hatással Szabó Miklós előadásai voltak ránk, aki a Szovjetunióról és a magyar kommunisták történetéről adott elő (mondanom sem kell, hogy nem a hivatalos verziót) valami külvárosi lakásban, aztán több mint fél évet 1956-ról. De például Öllös Lacival még 1986-ban is hosszú vitákat folytattunk a tudat és az érzelmek ellentétéről, ő a maga dogmáihoz ragaszkodva, én pedig a friss Hamvas-olvasmányaimra támaszkodva. Nagyon nagy hatással volt ránk Bibó István szemlélete és munkája, amellyel még 1980-ban Szegeden Ilia Mihály lakásán találkoztam. Ezekben az években minden fontos magyarországi ellenzékivel kapcsolatba kerültünk, az 1985-ös csopaki találkozót (ez volt a demokratikus ellenzék első egyhetes nyári tábora a Balaton mellett) követően szinte napi kapcsolatban álltunk a legfontosabb ellenzékiekkel Magyarországon. Erdőkertesen baráti kapcsolat fűzött Illés Zoltánéhoz, aki Orosz Pistával a Dunakanyarban nyomta a *Beszélőt*, ennek minden számát megkaptuk, szinte naprakészen. Fiatalokként pedig minden ellenzékinek számító szellemi irányzat lelkes befogadói voltunk a *Mozgó Világtól* a *Valóságon*, a *Gyorsuló Idő* kiadványain át a *Világosságig*. Kapcsolatban álltunk a magyarországi diákmozgalmakkal Szegeden és Budapesten egyaránt. Innét datálódik a kapcsolat Szent-Iványi Istvánnal és Mohay Tamással. (...)

– *Visszatérve az eredeti kérdéshez, folytassuk 1989 előzményeit!*

– A másik fontos előzményként Lengyelországot kell megemlítenem. 1981 februárjában Sándor Eleonórával és Molnár Imrével felkerekedtünk, és elmentünk Lengyelországba. Biztosan nem mi voltunk az elsők, de biztosan az elsők között voltunk. A vonatok akkoriban teljesen üresen jártak. Lengyelországba, már az is komoly politikai vétségnek számított, ha valaki, akár turistaként is, kiutazott oda. Varsóban és Lódzban voltunk. Felkerestük a varsói Szolidaritás központot, jelen voltunk a Paraszt Szolidaritás megalakulásánál, majd Lódzban a négy hete tartó okkupációs diáksztrájk főépületében töltöttünk el két napot. Meghatározó élmény volt ez. Több táskányi szamizdatot és lengyel kiadványt gyűjtöttünk össze. A vonaton hazafelé az egész anyagot a mosdók és vécék falába rejtettük el. Éjszaka felfedezték a vámosok. A titkosrendőrség megszállta az egész vonatot. Azt figyelték, hogy ki megy vécére, ki keresi a szamizdatokat. Szétverték, felszaggatták a mosdók falait. A több táskányi anyagból csak kevés maradt meg. Egy vécében a tükör mögött nem találták meg az egyik csomagot, Molnár Imre pedig kajánul egy táskát magánál felejtett vagy hagyott a fölkében, meg a sálja tele volt Szolidaritás-jelvényel, abba rejtette el azokat. Hát ezek maradtak meg. Trencsénben, vagy hol, ahol kiszálltunk a vonatból, a sok-sok izgalom meg a nem evés miatt, hányinger fogott el, a gyomoridegeim felmondták a szolgálatot. Viszont lefotóztunk mindent, és ez megmaradt. A lengyelországi események más módon is hatottak ránk. Reggeltől estig hallgattuk a Szabad Európát, és a csehszlovák sajtóban megjelent írásokat mind összegyűjtöttük, és elemeztük azokat. Amolyan „szövegelemzést” készítettünk, hogy a valóságból mi és mi módon szüremlik át a sajtóba. Nagyon tanulságos volt ez a munka, gyakorlatilag kielemeztük a kommunista rendszer propagandáját. Emlékszem, hogy ehhez elméleti háttérrel Antal László: A tartalomelemzés alapjai című, a Gyorsuló idő sorozatban megjelent tanulmánya szolgált. Ilyen elemzéseket azután többször

is készítettünk, és szisztematikusan figyeltük a pártsajtót. A megszerzett információkat feldolgozva különböző lakásokban előadásokat tartottunk a lengyelországi eseményekről, az előzményekről, egészen 1945-ig visszamenőleg. Nagyon izgalmas időszak volt ez. Hasonló előadássorozatot szerveztünk 1956-ról is, ehhez Bibó István és Szabó Miklós szolgáltatta az ismertanyagot. (...) A magam szempontjából, nagyon fontos további állomásnak az Iródia megalakulását tekintem. 1983-ban első ízben jött létre egy gyakorlatilag félhivatalos autonóm kezdeményezés a szlovákiai magyar irodalmon belül, amely minden hivatalos intézményi formától független intézményként működött még akkor is, ha formálisan az érsekújvári Csemadok mellett fejtette is ki a tevékenységét. De az Iródia társasága, az a 20-25 ember Hodossy Gyula vezetésével tudatosan törekedett arra, hogy egy autonóm, intézményes formát hozzon létre a szlovákiai magyar irodalmon belül. Ennek a törekvésnek 3-4 ember volt a letéteményese, a munkát is ezek végezték, a többiek írókként, költőkként, tudósokként vagy írói akadémikusként vettek részt az egészben. Azzal a háttérrel, amit már elmondtam, következetesen az autonóm szervezeti forma kialakítását szorgalmaztam kezdetektől fogva. Meg kell mondjam, nem mindenben talált kedvező visszhangra az elképzelésem. Az írókat akkor is a megjelenés, a publikáció lehetősége izgatta leginkább, és hosszú, sok vitát követelő beszélgetésben alakult ki az a koncepció, és ebben legfőbb érdeme Hodossy Gyulának volt, aki szervezésileg összetartotta a társaságot, amit végül is, máig is az Iródia jelent. Egyébként Pozsonyban is, a baráti körömben, magában a Jogvédő Bizottságban is rossz szemmel néztek a kezdeményezésre, és csak megtűrték, hogy én ilyen dolgokkal is foglalkozom. Az Iródián belül én egy fiatal kritikusnak számítottam, később, amikor megkíséreltem értékelni az Iródia tevékenységét, az iródiások körében rossz kritikusnak, a hivatalos irodalmon belül pedig fejlődőképes kritikusnak számítottam. Mondanom sem kell, egyik vélemény sem nyugtatott meg. Az Iródia irodalmi teljesítményének két fontos személyiség volt a garanciája: Grendel Lajos és Balla Kálmán. Nélkülük ma aligha lehetne az Iródiáról beszélni. És bár sokan csatlakoztak a későbbiek során az Iródia méltatáshoz (például Zalabai Zsigmond), amolyan megtűrt irodalom maradt a maga rendkívül jelentős publikációs tevékenységével egyetemben. A magam részéről az egyik legmerészebb félhivatalos próbálkozásnak tartom az Iródiát a 80-as években. Ami utána következett, az már a hivatalos szférába tartozott. A *Próbaút* című antológiával és a *Főnix Füzetekkel* sikerült integrálni az irodalomba a legfontosabb irodalmi teljesítményeket az Iródiából, de ez nem von le semmit az Iródia értékéből. Külön említést érdemel az is, hogy az Iródia nem csak az irodalom irányába mozdult el. Fontos szerepet játszott a zene, a képzőművészet, sőt az egyes tudományágak, mint például a néprajz is megjelentek a köreiben és a füzetekben. A betiltására is akkor került sor, amikor Komárom mellett, Csicsón egy képzőművészeti tábort akart szervezni. Az FMK szóvivőjeként megjelent nevek egy része az Iródiából származnak, Juhász R. József, Németh Ilona, Mészáros Ottó. Az FMK megalakulásakor az iródiásokból sokan jelen voltak. Az iródiások komoly teljesítménye volt, hogy később megkreáltuk Tsúszó Sándor személyét. Maga a Tsúszó megnevezés, az akkori irodalmi légkör kifejezője volt. A szlovákiai magyar irodalmi nagyságokat ledöbbsentette ez a legnagyobb szlovákiai magyar író. Egyrészt mert mindenki önmagát hitte a legnagyobbnak, másrészt mert rombolt minden autoritást és irodalmi kultuszt az irodalmon belül, még a Fábry-kultuszt

is. Ez is az írói szabadság kifejezője volt, elegáns ötlettel, az irodalmi eszköztár kifinomult eszközeivel. Hodossy a kilencvenes években kiadta az egész anyagot egy kötetben, mint ahogy az Iródiáról is csinált egy reprezentatív kiadványt. (...) A harmadik előzményként az aláírásgyűjtési mozgalmakat kell megemlíteni, amely 87–88-ban jött létre, és a romániai falurombolás elleni tiltakozással kezdődött. Ez volt az első olyan aláírásgyűjtési akció, több vonalon, amelyik azt jelezte, hogy valaminek a fölvállalása elkötelezettséget és a jövőre nézve is egyfajta kiállást jelent. Ha valaki aláírta a dokumentumot, valami mellett elkötelezte magát, és azt a továbbiakban is föl kellett vállalnia. A falurombolás elleni tiltakozó szöveg a Madách Könyvkiadó falain belül született. Akkor már Magyarországon széles körű tiltakozó akció bontakozott ki a falurombolás ellen, sőt kisebbségi körökben is megfogalmazódtak hasonló dokumentumok. Szlovákiában valahogy csönd honolt. Dobos Lászlót valamilyen körök sürgették Magyarországról, hogy kellene valamit tenni. Ő akkor a Madáchban dolgozott a műszaki-technikai osztály vezetőjeként. Írt egy szöveget, de a maga irodalmi, áttételes megfogalmazásai nem igazán tették egyértelművé a tiltakozást. Magam is írtam egy szöveget, ami egyértelműen kimondta a tiltakozás tényét. Ezt a két szöveget csúsztattuk egymásba, így született meg a tiltakozó dokumentum. Aztán gyorsan aláírtuk. A mintegy 120 íven 4000 aláírás volt található.

– *Szemléletbeli különbségek is megjelentek ebben a dokumentumban?*

– Nem emlékszem, de azt hiszem, nem volt erről szó még akkoriban, különben is gyorsan kellett cselekedni, pár nap alatt kellett elkészíteni.

– *Te a Madách Könyvkiadóban mivel foglalkoztál, egyáltalán hogyan kerültél oda?*

– Azt hiszem, már említettem, hogy az egyetem befejezése után három évet a DUSLO vegyiművekben dolgoztam „betanított munkásként”. Csodálatos kifejezés volt ez akkoriban: a „betanított munkás” azt jelentette, hogy olyan ember, akinek még „munkás” végzettsége sincs. Talán nem érdektelen, ha elmondom, hogy amikor valamilyen protekcióval felvettek „betanított munkásnak”, a személyzeti osztályon nem akarták elismerni az egyetemi diplomámat (ez csak valamilyen ledolgozott évek miatt volt egyébként fontos akkoriban). Részben mert el se tudták képzelni, hogy valaki diplomával éppen a DUSLO-ban munkásnak jelentkezik, részben mert a sok mérnöki diploma mellett, ami egy kis füzetszerű valami volt, sose láttak bölcsészdiplomát, ami ilyen széttekerhető, lepedőszerű papiros volt. Hiába volt ott több pecsét meg aláírás, azt mondta az ottani tudálékos hölgy, hogy szerintem, ez nem „diplom”. Az mentett meg, hogy a másik irodában egy másik titkárnőnek a keresztfia szintén a bölcsészkaron végzett, és ő már látott hasonlót. Ekkor azt mondták, hogy rendben van. Érdekes volt, ahogy a személyzeti osztály, amely az egyik legfontosabb osztály volt az üzemben, így működött. Innét mentem el egy évre katonának, majd amikor hazatértem, az Iródia és más egyebek kapcsán Grendelék csalogattak, hogy menjek fel Pozsonyba, ott mégis jobb lesz nekem. Aztán elszántam magam. 1997 januárjában a Csemadok KB apparátusába vettem fel, a szervezési osztályra, Gyenge Jánoshoz. Itt alig töltöttem pár napot, akkor voltak azok a nagy hidegek,

egy héten keresztül nem jártak a vonatok, két hetet pedig beteg voltam. Majd Grendel azt mondta, hogy van egy hely a Madáchban az eredeti magyar irodalom szerkesztőségében, menjek oda dolgozni. Februártól már ott voltam. Zalabai volt a főnököm, Grendel Lajos, Balla Kálmán, Fazekas Jóska, Karsay Kati és Szőke Edit dolgozott ott akkor. Nagyon jó társaság volt. A főszerkesztő Duba Gyula volt. Gyakorlatilag az irodalmi élet középpontjába kerültem. Az egyéb kapcsolataimról senki nem tudott, Jogvédő Bizottság meg egyebek. Szerkesztettem szinte mindent, ami egy friss munkaerőnek kijut ilyenkor, aztán fokozatosan a tudományos irodalom szerkesztése lett a fő profilom. Komoly szerepem volt szerkesztőként az Új Mindenés Gyűjtemény átalakításában és az Új Mindenés Gyűjtemény Könyvtára sorozat megalapításában. Szerkesztőbizottságot szerveztem a Gyűjtemény mellé, amolyan féllegálisat, amelyik azután komolyan kezdett foglalkozni a tudományszervezés kérdéseivel. Olyanok vettek részt a munkájában, mint A. Nagy László, Püspöki Nagy Péter, Popély Gyula, Vadkerty Katalin, Balla Kálmán, Mácza Mihály, Zalabai Zsigmond, Végh László, Liszka József, Kovács László, Méry Margit, Mészáros András, Trugly Sándor. Meghirdettem egy ankétot a szlovákiai magyar tudományos élet helyzetéről és lehetséges intézményi formáiról. A kérdőívre, amelyet prominens személyiségeknek küldtem el, mintegy 50 válasz érkezett. Ezeket értékelve a szerkesztőbizottság 1989 tavaszán-nyarán kidolgozott egy átfogó javaslatot a szlovákiai magyar tudományos élet intézményes formájára. Szerepelt ebben egy Társadalomtudományi Intézet, ösztöndíjalap, egy Magyar Múzeum és egy tudományos lap, amelynek azt a nevet adtuk, hogy REGIO, és természetesen a tudományos képzés is központi témája volt a javaslatnak. Úgy gondolom, hogy máig ez a legkomplexebb anyag, amit valaha is kidolgoztak a magyar tudományos intézményrendszerrel Szlovákiában. Egy bizottság alakult, amelynek az volt a feladata, hogy a hivatalos szervek felé, akkor ebbe még a Csemadok KB is beletartozott, képviselje a tervezetet. A felsoroltakon kívül ennek tagja volt Bauer Edit, Szeberényi Zoltán és Turczel Lajos is. Egyébként az egész munkában Balla Kálmán, Popély Gyula, Püspöki Nagy Péter és A. Nagy László vállalta a fő szerepet, több héten keresztül konzultáltunk egymással, és ennek lett a végeredménye ez a tervezet. Az egész anyag megjelent az Új Mindenés Gyűjtemény 9. kötetében, az ankétra adott válaszok pedig a Bibliotheca Hungaricában olvashatók, a kötetben csak válogatás jelent meg. A tervezettel megismerkedett az írószövetség magyar tagozata, a Csemadok KB, s az akkori Fábry Napok központi témája lett a kérdés. Viszont hamarosan világossá vált, hogy mindebből nem lesz semmi. Ezért döntöttünk úgy 1989 őszén, hogy Budapesten létrehozzuk a REGIO című szlovákiai magyar tudományos folyóiratot, ebben Tóth László, Molnár Imre és Szarka László nagyon fontos szerepet vállaltak. A ma is létező *REGIO* tehát a mi elképzelésünk megvalósításának az egyik első lépése volt. A publikációs lehetőséget jelentette. Én csak pár hónapig voltam tagja a szerkesztőbizottságnak, mert az FMK megalakulása és a szlovákiai események gyors folyása lehetetlenné tették, hogy komolyan részt vegyek a szerkesztőbizottság munkájában, valamikor 1990 februárjában lemondtam. Tagja lettem fiatal kritikusként az írószövetség magyar tagozatának, napi kapcsolatban álltam az *Irodalmi Szemle* szerkesztőségével. Egyszóval „szlovákiai magyar értelmiségi” lettem, ami elsősorban azt jelentette, hogy a lenti, „Mihály” nevezetű kávéházban-kocsmában ücsörögtünk, vitatkoztunk, beszélgettünk, ide járt szinte mindenki, aki számított valamit az irodalomban. (...) A Ma-

Tanácskozik az FMK vezérkara (Fotó: Berta András)

dáchban ért 1989 novembere is, az FMK első irodája, értsd telefon, hasonlók itt, ebben a szerkesztőségben volt, hiszen mindannyian itt dolgoztunk. Decembertől azután alig jártam be a szerkesztőségbe, még szavaztam valamikor 1990. január elején, amikor Dobos Lászlót választottuk meg igazgatónak a Madách Könyvkiadó élére (ő később a kiadót le is privatizálta Madách-Posonium néven), gyakorlatilag megszakadt minden kapcsolatom a kiadóval. Február végén azután fel is bontottuk a szerződésemet, és elmentem a Madáchból.

– *Maradjunk még az előzményeknél, az aláírásgyűjtéseknél tartottunk!*

– Az aláírásokra kötődött a „memorandumok korszaka” (1988–89). A Jogvédő Bizottság kezdeményezte 1988-ban, hogy fogalmazzunk meg egy olyan dokumentumot, amely mögé fel tud sorakozni az illegális, a féllegális (irodalmi) és a legális (vezető posztokban levő) értelmiség. A dokumentum meg is született, és az akkori időszakhoz mérten tömeges aláírásgyűjtés lett az eredménye. Több mint 290-en írták alá. Ez volt a Memorandum 1988 című dokumentum, amely október 20-i datálással ment el az állami szervekhez (!), de valójában karácsony után, a két ünnep között lett véglegesítve, illetve postázva. A dokumentum a Csehszlovák Köztársaság megalakulásának 70. és az 1968-as nemzetiségi alkotmánytörvény 20. évfordulója kapcsán született, és elsőként fogalmazta meg az integrálódó nyugat-európai struktúrákba való betagozódás és a rendszervál-

tás szükségességét Csehszlovákiában (ezeket a részeket Öllös László fogalmazta meg akkor). A dokumentum vázlatának a szerzője Duray Miklós volt, az USA-ba való indulása előtt 1988 júliusában hagyta ránk a vázlatos szöveget, majd a végleges formáját Öllös László, Sándor Eleonóra, Varga Sándor, Gyurcsík Iván és én alakítottuk ki. Végül is a félhivatalosnak és hivatalosnak számító értelmiségi szféra (kimondottan tartalmi okokból) nem csatlakozott hozzá, de a dokumentum elérte hatását, főleg vidéken megmozgatta az egész értelmiséget, és alkalmat adott az egyértelmű állásfoglalásra. A Dobos László képviselte félhivatalos szféra megfogalmazott egy másik dokumentumot, melyet 1989 márciusában az ellentétek enyhítése vagy elfedése végett mi is aláírtunk, és az a Harminchármas Levele néven került be a köztudatba. Ez a dokumentum, jellemző módon, a kommunista pártszervekhez lett elküldve. (...)

– *Ezt nem teljesen értem...*

– Nehéz is megmagyarázni. Akkor a kommunista párt volt minden. Ha valaki akart valamit, elsősorban a párton belül kellett támogatókat szereznie, utána minden rendben volt, függetlenül attól, hogy pártszervről, állami szervről vagy önkormányzati (?) szervről volt szó. Ezt az állapotot ma már csak azok tudják megérteni, akik átéltek azt. Erre mondták, hogy: pártállam. Mi viszont, a magunk értékrendjét követve, azt mondtuk, hogy állampolgárként nem a világnézetű alapon szerveződő kommunista párt érdekel bennünket, hanem az állam, a köztársasági elnök, a kormány stb. Függetlenül attól, hogy ezek a szervek teljes mértékben a kommunista párt befolyása alatt állnak. A Fidesz fogalmazta meg ezt akkor a legtalálébban: úgy kell viselkednünk, mintha jogállamban élnénk, annak ellenére is, hogy nincs jogállam. Mi is minden lépésünket ehhez igazítottuk. Ennek a jelszónak az volt a lényege, hogy a jogállamiság értékrendjét állította szembe a nyilvánosság előtt is a pártállami értékrenddel. Mi is csak ezt tettük. Persze Magyarországon akkor más volt a helyzet, de például a Charta 77 is ugyanezt vallotta. Soha nem Jakešhez címezte a beadványait, hanem Štrougalhoz mint kormányfőhöz, vagy Husákhhoz mint köztársasági elnökhöz. Mi ugyanis nem elvtársak voltunk, hanem állampolgárok, akik élni kívántak a törvényes jogokkal. A két dokumentum esetében ez egy nagyon jelentős nézet- és szemléletbeli különbség volt. Mi az állami szervekhez küldtük el a petíciónkat (Memorandum 1988), a Harminchármas Levele pedig a kommunista pártszervekhez ment el. Ez pedig a két dokumentum tartalmára is hatással volt, a Memorandum 1988 például úgy fogalmazott, hogy mi, Csehszlovákia állampolgárai az alkotmányra stb. hivatkozva, a másik dokumentum pedig a kommunista párt érdemeit méltatva tért rá a vélt „hiányosságok” felsorolására, végig abszolút pártlojalitást sugallva. És ez megmutatkozott a követelésekben is. Én most már nem emlékszem a részletekre, de bárki elolvashatja a két dokumentumot, és ha ebből a szempontból is nézi, nagyon komoly különbségeket fog találni. Ha még meredekebben akarok fogalmazni, akkor ez a kétfajta magatartás kétfajta kibontakozási folyamatról is szól. A Memorandum egy rendszerváltást, európai integrációt feltételezett (ez meg is fogalmazódott benne), tehát egy gyökeresen új demokratizálódási folyamatot, jogállamot. A Harminchármas Levele pedig a kommunista pártkeretek, tehát a pártállam megreformálását, a peresztrojka szellemében, egy modernizált szovjet blokkon belül. Hogy ez mennyire így volt,

azt a következő hónapok eseményei mutatták meg. Már régen megtörtént a rendszerváltás, a kommunista párt vezető szerepét már kivették az alkotmányból, de sokan még akkor sem értették, hogy miről is van szó valójában. Hogy nem a 68-as események rehabilitációja zajlik, hanem az a bizonyos „átkos kapitalizmus”, a jogállam kiépítése. A legpregnansabb kifejezője ennek Dubček volt, aki például nem értette meg több órás győzködés és magyarázás után sem 1990 márciusában, ott voltam ennél, hogy ahhoz, hogy a Szövetségi Gyűlés elnöke legyen, indulnia kell a választáson a VPN (Nyilvánosság az Erőszak Ellen) színeiben. Ő úgy gondolta: ha őt rehabilitálják, akkor a kommunista párt színeiben automatikusan elnöke lesz a parlamentnek. Csak hát akkor már a kommunista párt kiszorítása volt a cél egy többszereplős politikai rendszerben. Sajnos, a „mi” szlovákiai magyarjainknál sem volt ez másképp. (...)

– *Azt hiszem, megint előre szaladtunk az időben.*

– Igen, csak azért azt még elmondanám a pontosság kedvéért, hogy több hónapos egyeztetés zajlott a szövegről, mármint a Memorandum 1988 szövegéről. Ezeket a megbeszéléseket Varga Sándor folytatta a Bizottság részéről. A másik oldalon Szőke József és Dobos László voltak. Minden megbeszélésüket konzultáltuk, és megszabtuk, hogy mi az, ami elfogadható számunkra, és mi az, ami nem. A Központi Archívum olvasóterme, vagy hogyan hívták ezt akkor, ahol Varga Sanyi dolgozott, több Bizottsági dokumentum kidolgozásának a színhelye volt. Amikor 1988. október végén kiderült, hogy nem tudunk megegyezni, és féltő, hogy kicsúszunk az időből, elkezdtek gyűjteni az aláírásokat.

– *Hogyan zajlott ez akkor?*

– Egyszerű volt az egész. Néhány emberhez elvittük a szöveget, és megkértük, hogy a baráti körében mutassa meg másoknak is. Viszont nagyon vigyáztunk arra, hogy az aláírások eredetiek és hitelesek legyenek. Aztán megbeszéltük azt is, hogy kiken keresztül kell eljuttatni Pozsonyba az aláírásokat. És persze a dokumentumot elvittük személyesen a prominens magyar értelmiségiekhez. Ennek tudható be, hogy ezekben az ismeretségi körökben szinte minden családtag el látta kézjegyével azt. De ez akkor nagyon nagy merészségnek számított. Számomra külön élmény volt, hogy olyan emberekkel ismerkedhettem meg, akiket csak az addigi Bizottsági címlistáról ismertem, vagy csak az irodalmi közéletben kerültem velük kapcsolatba. Barak László, Hunčík Péter, Bödők Zsigmond nevét kell megemlítenem. A dokumentum az aláírók nevével együtt megjelent a Ket-tős elnyomásban című kötetben, amelyet a New York-i Püski Könyvkiadó jelentetett meg a Magyar Emberjogi Alapítvány közreműködésével, és amit Duray szerkesztett Amerikában. Az utolsó pillanatban sikerült kijuttatnunk a dokumentumot. Az aláírók között Duray Miklós neve is szerepel, aki még Amerikába utazása előtt bízott meg bennünket, hogy a nevében aláírjuk a dokumentumot.

– *Hány példányban készült a dokumentum?*

– Négy vagy öt, nem emlékszem pontosan. Megküldtük a Szövetségi Nemzetgyűlésnek, a csehszlovák kormánynak, a ČTK-nak (Csehszlovák Sajtóiroda), az

MTI prágai tudósítójának és valamilyen magyarországi félellenzéki lapnak. Tudtuk, hogy a ČTK és az MTI nem fogja közölni. Érdekes, hogy az MTI, amelyet akkor Pió Márta képviselt, valamilyen formában reagált, és őrzök egy levelet, amelyet Sándor Eleonórával neki címeztünk, bizonyítva, hogy az aláírások hitelesek, és nyugodtan adja közre azt. De ennek a részleteire már nem emlékszem.

– *De ti is megőriztetek legalább egy példányt belőle...*

– Természetesen, egy példány máig a birtokomban van, sőt az elküldés után még érkeztek utólag is aláírások, tehát nem 266-an írták azt alá, ahogy a hivatalos szerveknek elküldtük, és ahogyan a Kettős elnyomásban megjelent, hanem a hozzánk eljutott ívek alapján 26-tal többen, tehát 292-en írták alá a dokumentumot.

– *Dobosék hogyan reagáltak minderre?*

– A tárgyalások közben folytatódtak, de nagyon szorított bennünket az idő, már így is lekéstük az október 28-i időpontot. Közvetlenül karácsony előtt aztán felkerestem Dobos Lászlót a lakásán Pozsonypüspökiben. Nagyon meglepődött, hogy a Bizottság képviselőjeként megjelentem. Akkor már közel két éve dolgoztunk együtt a Madáchban. Nagyon konstruktív volt a megbeszélésünk. Én közöltem vele, hogy mi október elejétől gyűjtjük az aláírásokat a dokumentumunkhoz, és annak a kétszázvalamennyi aláírónak, akik csatlakoztak a dokumentumhoz, nem akarunk csalódást okozni, ezért az elkövetkező napokban elküldjük a dokumentumot Husáknak. Arra kértem, hogy írja alá a dokumentumot. Ő azt mondta, hogy a megbeszélések még nem zárultak le, ezért felelőtlenség lenne a részéről az aláírás.

– *Nem volt olyan érzésed, hogy a tárgyalásokkal el akarják húzni a megbeszéléseket, hogy lehetetlenné tegyék a dokumentum elküldését?*

– Nagyon sokféle érzésem volt akkor, erre nem emlékszem. De folytatom. Én akkor a következő javaslatot tettem neki: Nem lenne jó, ha két dokumentum születne, mert ez a megosztottságunkról árulkodna. Ha ő nem tudja aláírni a dokumentumot, a másik dokumentum, amely megszületik, ne legyen valamilyen ellendokumentum. Ezért megígértem, hogy ha elkészül, én is és mások is aláírják majd, és legyen annak a neve: Memorandum 1989. Ez valami kontinuitást feltételezne, és akár minden évben kiadhatnánk egy ilyen dokumentumot. Ebben egyeztünk meg. Tehát a 68-as generáció nem csatlakozott a dokumentumhoz, de mi a következő évben, a Grendel is, Balla Kálmán is aláírtuk a Harminchármas Levelét is, annak ellenére, hogy nem Memorandum 1989 volt már a címe. Egyébként a harminchármas Levele címet egy év után kapta, 1990-ben, amikor megjelent hivatalosan is már a szabad sajtóban, és érdekes módon, kimaradtak belőle a ČKP utalások. Mondanom sem kell, hogy nem 1989 januárjában – ahogy ezt akkor Dobos mondta – készült el a dokumentum, hanem valamikor márciusban. A szövegről akkor már nem folytak egyeztetések, mi egyszerűen aláírtuk azt. Viszont nagyon érdekes volt az aláírás módja. Nem csatlakozhatott bárki a dokumentumhoz, valakik nagyon megválogatták az aláírókat.

Mi akkor egy „értelmiségi arisztokratikus” megoldásnak tekintettük az egészet. Nem 292 aláírás volt a dokumentum alatt, hanem csak a kiválasztottaké, pedig akkor már ezt a dokumentumot még többen is aláírták volna, mint a Memorandum 1988-at. És ami számomra még megrázóbb volt, hogy ezt a dokumentumot, mintha egyeztetve lett volna a pártszervekkel, a pártszervek komolyan is vették. Valamilyen referensi szinten megbeszélések kezdődtek az egészről. Persze ide az aláírók közül csak a kommunista párttagokat hívták (...). Ők nagyon fontos embernek érezték magukat akkor, szerintem fel sem merült bennük, hogy csak szemfényvesztés az egész, nem is lett a megbeszéléseknek semmilyen eredménye. (...) De ez egy fontos tanulság volt. Nem is nekem, hiszen ezekkel a viszonyokkal én eléggé tisztában voltam, hanem azok számára, akik jóhiszeműen, szlovákiai magyar értelmiségiként aláírták a Memorandum 1988 című dokumentumot, a másikhoz pedig közel se tudtak kerülni. (...) Ezt követte a Magyar PEN Klubnak a megalakulása 1989 júniusában, amely már ténylegesen autonóm formáció volt az írói társadalmon belül. Azért volt teljesen autonóm, független minden intézményes formától, mert hivatalosan alakult meg a nemzetközi PEN Klubnak a szabályai szerint, a prágai és a budapesti központ beleegyezésével. Közel 30 szlovákiai magyar író vett ebben részt, Balla Kálmán volt az egész mozgatója. Első dokumentumai a cseh ellenzékiek bebörtönzésével kapcsolatos tiltakozások voltak, illetve állásfoglalások a szlovákiai magyar irodalommal és közélettel kapcsolatban. Az első közgyűlésén megjelent Martin M. Šimečka és Miloš Žiak is. A PEN Klubnak nem volt igazán kifutása, ekkorra már teljesen átpolitizálódott a közélet. Gyakorlatilag elhalt 89 után. Október végén, november elején volt még egy közgyűlése, amelyen Kusýék bebörtönzése ellen tiltakoztunk, de aztán én szem elől vesztettem. Talán 91-ben beolvadt a szlovákiai PEN Klubba. (...) Mármint 1989. november 18-ának a közvetlen előzménye az egyik cseh ellenzéki csoportosulás, a Mandler-Doležal-féle Csehszlovák Demokratikus Kezdeményezésnek (Československá Demokratická Iniciatíva) a közeledése, kapcsolatteremtése volt, amely 88–89-ben zajlott, és ez a szárny képviselte Csehországban azt az ellenzékiiséget, amely a Charta 77-hez közel állt ugyan, de attól független kezdeményezésként jött létre, és a Masaryk-féle tradíciókra alapozta működését. A Mandler-Doležal vezette kezdeményezés volt az a formáció is, amely gyakorlatilag az akkori jogi viszonyok közepette létrejöhett, intézményesült formában. Ez az „iniciatíva”, „kezdeményezés” volt az a megfoghatatlan jogi norma, melynek alapján társadalmi szervezet jöhetett létre anélkül, hogy be kellett volna jegyeztetni. Lényegében polgári kezdeményezés volt. Tehát néhány ember létrehozott egy kezdeményezést, nem volt párt, nem volt intézmény, nem volt társadalmi szervezet, de végül is egy csoportosulás volt, amit jogilag nem lehetett megfogni, de nem lehetett megtámadni, büntetni sem. A Doležalékkal kialakított kapcsolatra kötődve jött létre az a társaság Szlovákiában, amelyik eldöntötte, hogy hasonló formációt hoz létre a szlovákiai magyar kisebbség körében. 1989. november 18-án gyakorlatilag ez alakult meg Vágsellyén. Magát a megnevezést (Független Magyar Kezdeményezés) is a Csehszlovák Demokratikus Kezdeményezésből vette, tehát ugyanannak a „jogi” formának az átvétele volt, és ezt az utat akarta járni ez a társaság. A különbség annyi volt, hogy a belső struktúráját november 18-án a Charta 77 struktúrájának mintájára alakította ki, két szóvivőt „választottunk”. Volt még két fontos ösztönző erő. Az egyik, hogy a magyar demokratikus ellenzékkel 79 óta gyakorlatilag kapcsolatban

voltunk, és ez egy nagyon élő kapcsolatot jelentett, a másik, hogy a 80-as évek másik felében már a cseh ellenzékkel is, tehát nemcsak a Doležal-Mandler-féle szárnnyal, hanem a Charta 77-tel is kapcsolatban álltunk. Az utolsó lökést az FMK megalakításának a Néhány mondat című politikai pamflet adta, amely gyakorlatilag egy utólagos Charta 77 aláírást jelentett sokak számára, számunkra is, és nagyon sok, több ezer aláírást sikerült összegyűjtenünk. Ez már teljesen nyílt politikai állásfoglalás volt 1989 szeptemberében-októberében. (...)

– *Ha már ezt hozzáfűzted, úgy tudom, hogy 1989 nyarán volt egy megbeszélés Miroslav Kusýval, mondanál erről valamit.*

– (...) Hát ez az ellenzéki aktivitások körébe tartozik. Amikor Duray Miklós 1988. augusztus elején elment Amerikába, a szlovák ellenzékiekkel szinte teljesen megszakadt a kapcsolat. A szlovák ellenzékiek alatt azokat a chartásokat kell érteni, akik Szlovákiából aláírták a Charta 77-et. Kusý, Čarnogurský, Ponická és mások, nem voltak sokan. Mi nem ismertük teljes részleteiben Duraynak ezeket a kapcsolatait. Arról tudtunk, hogy készítenek egy közös nyilatkozatot a Charta 77-en belül a szlovákiai magyar kérdésről, a szövegvázatokat is láttuk, de ebben nem voltunk benne. (...) Azt is tudtuk, hogy mielőtt Duray elment Amerikába, ezek a megbeszélések nem vezettek eredményre. Mármost valamikor 1989 nyarán megjelent egy cikk a *Literárny týždenník*ben egy Gregor Papuček nevezetű magyarországi szlováktól, valami „jajkiáltás”, melyre Ján Bobák „elvtárs” reagált, és meglehetősen nacionalista hangvételt ütött meg az egyébként népszerű, ellenzékinek számító szlovák hetilapban. Sándor Eleonórával megfogalmaztunk egy válaszírást, és elküldtük a szerkesztőségbe. Csodák csodájára nagyon gyorsan megjelent ez az írásunk, melyre Bobák elvtárs még ugyanabban a számban válaszolt is. Újabb írásunk követte ezt arról, hogy mit is jelent a nemzethez tartozás, hogy ki számít magyarnak és ki szlováknak, hogy nem lehet félmillió szlovákságról beszélni Magyarországon, ha ott csak 8 ezren vallják magukat szlováknak stb., stb. Pár héten belül világossá vált, hogy az írásunk közlése csak alkalom volt arra, hogy a lap megjelentesse a legvadabb nacionalista írásokat ebben a kérdésben, amolyan reakcióként a mi írásainkra.

Azért hangsúlyozom, hogy Bobák „elvtárs”, mert mi az írásunkban következetesen Bobák „úr”-nak tituláltuk őt. Ez szentségtörés volt akkoriban. Az „úr” kifejezés valami burzsoá csökevénynek számított, Bobák elvtárs ki is kérte magának, aztán pejoratívan bennünket is „leurazott”, pontosabban csak a nevünket használta és elhagyta az „elvtárs” kifejezést. Ma már mindennek szinte semmilyen jelentősége sincs, akkor ez a polgári magatartásunk egy fontos kifejezője volt. Nos, ez volt az az ok, hogy Sándor Eleonórát és engem megkeresett a szlovákiai ellenzék néhány tagja. Miroslav Kusý, Milan Šimečka, Martin M. Šimečka, Ivan Čarnogurský, Ján Jablonický. (...) Pozsonypüspökiben jött létre az első találkozó, pontosan nem emlékszem az időpontra, de valamikor augusztus elején. Itt arról volt szó, hogy nekik már elég intenzív a politikai tevékenységük, partnereket kerestek magyar vonalon, akiket be lehetne kapcsolni ebbe a politikai artikulációba. Nagyon sok kérdésben meg is egyeztünk. Megegyeztünk, hogy nem a történelemmel fogunk foglalkozni, hanem a mai társadalomban egy demokratizálódási folyamatot kell beindítani, tehát ne foglalkozunk a múlttal, hanem próbáljunk meg olyan közös pontokat találni, amelyiken el lehet indulni

egy demokratikusabb Csehszlovákia irányába. Politikai lépésekről ezen a megbeszélésen nem volt szó. Szó volt viszont a másik megbeszélésen, amely október 10-e körül jött létre. (...) Vágsellyén jött létre a találkozó a lakásunkban, közvetlenül Kusýék szabadulása után. 1989. augusztus 20-án, amikor letartóztatták őket, több mint egy hónapig voltak vizsgálati fogságban, és hát a tüntetések, a külső nyomás hatására, szabadon engedték őket. Ez a találkozó úgy október 10-e körül jött létre. Pontosan a dátumra nem emlékszem. Azt viszont tudom, hogy Kusý akkor két napja volt szabadlábon. Tehát ez azt jelenti, hogy közvetlenül utána, gyakorlatilag a börtönből jött ide Sellyére. Ezen a találkozón gyakorlatilag a későbbi politikai reprezentáció minden fontos személyisége megjelent, ez is mutatta a dolog fontosságát. Ján Čarnogurský a személyi titkárát küldte el, úgy hívták, hogy Ján Bicko. Ő volt jelen ezen a megbeszélésen. Itt volt Miroslav Kusý, Milan Šimečka, Martin M. Šimečka, Ján Langoš, ő akkor a földalatti keresztényi vonalat képviselte, Miloš Žiak, Oleg Pastier, aki az írói vonalat képviselte, a többiekre nem emlékszem. Már nyíltan politikai kérdésekről volt szó, mégpedig arról, hogy hogyan képzeljük el a szlovák demokratizálódási folyamatot. Kusýék abban az időben egyértelműen Dubčekben gondolkodtak, egy demokratikus szocialista vízióban. Dubček személyéről ezen a megbeszélésen úgy esett szó, mint lehetséges megoldásról, mint az 1968-as emberarcú szocializmusnak a rehabilitációjáról. De nem igazán látták komoly esélyét azokban a napokban annak, hogy Dubček szerepet vállalhat az egész folyamatban. A megegyezés abban állt, hogy mi létrehozunk egy olyan szervezetet, amely párbeszédképes lesz velük. Na most ez a velük egy elég megfoghatatlan dolog volt. A Charta 77 szlovákiai szárnya, részben az ellenzéki írói társulás, tehát a Martin M. Šimečka és a Žiak körül kialakult fiatalok csoportja és Ján Langoš képviselte keresztényegyházi vonal. Így lehetne definiálni az egészet.

– *Zöldek még nem voltak ott?*

– Se diákok, se zöldek. Ilyen politikai formáció akkor még nem volt. Ami konkrét témaként merült föl az előző megbeszéléseken is, és ezen is, az az, hogy akkor készült Csehszlovákiának az új alkotmánya. Október 28-ára akarták Jakešék elkészíteni az új alkotmányt. Már 1988-ban szerették volna elfogadni, de ez elhúzódott 1989-re. Kusýék nyáron elkezdtek dolgozni egy alternatív alkotmányon, és ennek az alkotmánynak a kidolgozásába kívántak bevonni bennünket, és ehhez kérték azt, hogy valamilyen intézményes formában kapcsolódjunk be az alkotmány kidolgozásába. Ez azért volt fontos, mert nem szerettek volna egyéni nézeteket képviselni az alkotmány kapcsán, hanem egy hivatalos kisebbségi álláspontot szerettek volna prezentálni, valamilyen dialógust folytatni, és ehhez kellett nekik egy olyan intézményi forma, amelyik ezt lehetővé tette volna. Így jött össze ez a két dolog. A Doležal-féle „kezdeményezés”, hogy velük szemben is intézményes formában lépünk fel, hogy velük vagy az ő intézményüknek egy szlovákiai magyar intézményét alakítsuk ki, s ugyanez az intézmény jelentette volna azt a keretet, amelyik párbeszédbe kezdetetett volna Kusýekkel. És azért alakult meg csak november 18-án a Független Magyar Kezdeményezés, mivel korábban nem lehetett összehozni a társaságot. Több próbálkozás volt erre, de igazából az, hogy 20-25 vagy 30 ember egyszerre valahol találkozzék, ezt egyszerűen nem lehetett megvalósítani úgy, hogy a rendőrség meg egyebek ezt ne tudják követni. (...)

– *Térjünk vissza a november 18-i találkozó előzményeihez! Tulajdonképpen, ha jól tudom, akkor lényegében véve te döntötted el azt, hogy kik lesznek meghíva a szűk körű találkozóra. Így van ez?*

– Nem teljesen, mert a Mandlerékkal a kapcsolatot több ember tartotta. Itt több személyről kell beszélni párhuzamosan, mivel eléggé leosztódtak a föladatak az egyes kapcsolatok alakításában. A Charta 77 képviselőivel elsősorban Sándor Eleonóra tartotta a kapcsolatot, ő volt az, aki vagy tolmácsként, vagy valamilyen formában Prágába szokott járni a tüntetésekre, nem hagyott ki egy tüntetést sem Prágában. Részben tüntetni ment, részben, ha már ott volt, akkor általában a magyar ellenzékieknek tolmácsolt a Šabatáék meg mások irányába. A Mandlerékkal, Doležalékkal Grendel Lajos volt a fő kapocs, Grendel Lajos, mert a Doležaléknak jó kapcsolataik voltak Budapesten. Grendel úgy kapcsolódott az egészhez, hogy Doležalék eredetileg őt keresték meg azért, mert Budapesten kapták meg a nevét. (...) Aztán Grendel adta tovább Balla Kálmánnak meg nekem, a szerkesztőségben, a Madáchban. A PEN Klub az egyértelműen a Balla Kálmánnak volt az ügye, ő volt az, aki vitte a vonalat Budapest és Prága irányába. A politikai képződmény kialakításában volt némi szerepem nekem is, tehát a Független Magyar Kezdeményezés kialakításában, de azért el kell mondani, hogy részben Sándor Eleonórával, Balla Kálmánnal és másokkal konzultálva folyt az egész. De aki véglegesítette a névsort, hogy kit meghívni, az a Kálmán meg én voltam. De ennek nem volt ekkora jelentősége, a névsor adott volt, a kérdés úgy merült fel, hogy hányan férünk be a kétszobás lakásunkba. Ez a társaság elsősorban a PEN Klubra és a korábbi csoportosulásokra alapozódott. Ezért vettek részt olyan emberek is, akik a későbbiek során már abszolút nem politizáltak, sőt már itt is végigunatkozták az egész éjszakát. Nem érdekelte őket a téma, ezek íróemberek voltak, költők, például a Bettes Pista az egész Független Magyar Kezdeményezés megalakulását végigaludta, mert annyira nem érdekelte őt a dolog. (...) Mindezeket azért mondom el, hogy érzékeltessem a hangulatot. Viszont mindenki tudta, hogy hova jön, és teljes mértékben tudatában volt annak is, hogy most nagyon komolyan csoportos politikai szerveződés kialakításában vesz részt, amiért akár 5-8 évre is bebörtönözhetik. És ez arra is vonatkozott, akit nem érdekelt az egész, vagy végigaludta azt. Ezt azért tudni kell hozzá.

– *Végül is hány ember volt jelen ezen az összejövetelen?*

– Emlékezetem szerint úgy 22-23 ember volt jelen. Soha nem jelentettük meg a későbbiekben az alapítók névsorát. Pár héten belül, amikor már ezek csatlakoztak a mozgalomhoz, nem lett volna etikus. Ez egyfajta megkülönböztetése lett volna a tagságnak: alapítók és csatlakozók. Hát ezért nem jelentettük meg a listát. (...)

– *Most azért már a történelmi tényyszerűség kedvéért elmondhatnád.*

– Nem biztos, hogy mindenkit fel tudok sorolni. Állítólag valaki leírta, legalábbis utólag, a névsort, és meg is kell lennie az FMK archívumában, nekem nincs meg ez. Tehát csak a nagyon rossz arcmemóriámra tudok támaszkodni, amikor neveket mondok. Biztos vagyok benne, hogy nem lesz teljes a névsor: Sándor Ele-

onóra, Németh Zsuzsanna, A. Nagy László, Öllös László, Hodossy Gyula, Barak László, Szigeti László, Kulcsár Ferenc, Grendel Lajos, Balla Kálmán, Németh Ilo-
na és Ravasz Marián, Juhász R. József, Hunčík Péter, Bettess István, Molnár Im-
re, Szőke Edit, Karsay Kati, Gyurovszky László, Gyurcsík Iván, Tóth László, Bá-
ba Iván, Csanaky Eleonóra, Filep Tamás Gusztáv, éjszaka vagy talán már a reg-
geli órákban megjelent Molnár Imre is Csáky Palival... De egyébként mindegy,
hogy ki volt ott, mert a korábbi aláírásgyűjtések kapcsán létezett már egy több
száz, sőt, mint utólag kiderült, több ezer embert elérő kapcsolati háló, amelyik
ekkor már elérhető és mozgósítható volt rajtuk keresztül. Talán ennek volt kö-
szönhető, hogy mai szóval élve, mindenfajta média- és marketingpolitika nélkül,
amihez nem is értettünk, pár nap alatt ezeket sikerült megszólítanunk.

– *Említetted, hogy ennyi embert nehéz volt összehívni úgy, hogy a rendőrség ne
tudjon róla. Mégis hogyan sikerült?*

– Amikor terveztük az egészet, világos volt, hogy valami házibuliszerűséget kel-
lene szerveznünk, amelyre meghívjuk ezeket az embereket. Ilyenek elég gyakran
voltak. Felmerült a névnapom, ez november 4-én van, de akkorra nem sikerült
megszervezni. Aztán Tóth Lajos barátom keresett meg, hogy az 50. születésnap-
ját a volt Vörösmarty Klub egykori termében a vágsellyei Centrál Szálló kávéhá-
zában szeretné megünnepelni. Ezt az alkalmat akarja felhasználni arra, hogy a
volt klub szellemi örökségét felelevenítve egy értelmiségi konferenciát szervez-
zen a kisebbségi lét legégetőbb kérdéseiről. Miközben a program kialakításán
gondolkodtunk, arra is megkért, hogy javasoljak neki neveket, akiket meghívhat-
na erre. Nos, ekkor mondtam neki, hogy adok majd 20-30 nevet, akiket feltét-
lenül hívjon meg, és én garantálom, hogy meg is fognak jelenni. Arra gondoltam,
hogy a születésnap jó alkalom lesz a tervezett összejövetelre. A barátaimmal
megbeszéltük az egészet, ekkor véglegesítettük a névsort is. A születésnap és
a konferencia jó alkalomnak tűnt. Csak arra kellett vigyázni, hogy másutt alakul-
jon meg a szervezet, ne a Centrál Szállóban, mert ezzel sokakat veszélyes hely-
zetbe hozhattunk. Úgy döntöttünk, hogy a Szállóból átmegyünk a lakásomra, és
ott fogjuk megalapítani a Független Magyar Kezdeményezést, megvitatni a poli-
tikai arculatát, belső szerkezetét meg mindent. Tóth Lajos „A csehszlovákiai
magyar értelmiségi lét” című konferenciára vagy 120 embert hívott meg. Lénye-
gében mindenkit, aki számított akkoriban. El is jöttek szép számban. Én a La-
josnak egy szót sem szóltam arról, hogy valami más is készül. A Tóth Lajos, an-
nak ellenére, hogy ott lett volna a helye nálunk, hétfőig nem is tudott arról, hogy
megalakult az FMK. (...) Ma is úgy gondolom, hogy ha a politikai történések nem
vesznek más irányt akkoriban, a Tóth Lajos által szervezett konferenciának a
megrendezése az egyik legnagyobb politikai tett lett volna a későbbiekben.
Egyébként az is volt. Királyhelmetől egészen Pozsonyig, vagy akkor még Prágá-
ig minden fontos személyisége megjelent a konferencián a szlovákiai magyar ér-
telmiségnek, utána se volt ilyen átfogó és jól megszervezett tanácskozása a ma-
gyar értelmiségnek. Pedig nagyon nagy szükség lett volna rá. Püspöki Nagy Pé-
ter, Varga Sándor, Popély Gyula, Turczel Lajos, Zalabai Zsigmond, Molnár Imre,
Szarka László, Szabó Rezső, Balla Kálmán, Sándor Eleonóra, remélem nem
hagytam ki senkit, és én adtam elő. Nagyon izgalmas előadások voltak, amelye-
ket ott helyben magnószalagra is rögzítettek. (...)

– *Hogyan emlékszel, milyen hangulat, milyen nézetek alakultak ki akkor, Tóth Lajos születésnapján?*

– A konferencia előrevetítette az összes politikai irányzatát a szlovákiai magyarságnak. Azért tudta előrevetíteni, mert az egész konferenciát a Lajos úgy alakította ki, hogy csokorba fogja a már meglévő különböző nézeteket. Nagyon élesen megjelent ezen a konferencián, vagy szemináriumon, vagy mit tudom én, minek lehet nevezni, az 1968-as generáció és a mi generációnk közötti ellentét. Éles viták alakultak ki, fogalmak és politikai elképzelések között. (...) Az egyik előadás az enyém volt, amelyik arról szólt, hogy nem „nemzetiségként”, hanem „nemzeti kisebbségként” kell értelmezni az itt élő szlovákiai magyarságot. A korabeli felfogás, amit egyébként a szlovák kommunista párt egyik fő ideológusa, Plevza is vallott, következetesen nemzetiségként (národnost) határozta meg a szlovákiai magyarságot, egy külön identitásként, melynek semmi köze sincs a magyar nemzethez. Valami hasonlót fogalmaztak meg Szabó Rezsőék 1968-ban, indokolandó a 68-as alkotmánytörvényt. Az előadásom ezekkel a nézetekkel szemben „nemzeti kisebbségként” definiálta a szlovákiai magyarságot, tehát olyan nemzetrészként, amelyik Csehszlovákiában kisebbségi helyzetben van. Ez egyben azt is jelentette, hogy a szlovákiai magyarság a magyar nemzet integráns része. Az előadásom teljes szövege megjelent a *REGIO*-ban Magyarországon 1990 elején. Ez egy nagyon jelentős szemléletbeli különbséget jelentett akkoriban. Később, amikor a fordulat után, mindenki, volt kommunisták, reformkommunisták, sőt még titkos ügynökök is amellett kardoskodtak, hogy a szlovákiai magyarság a magyar nemzet integráns része, és hogy ők világegyetükben ezt vallották, csak mosolyogtam magamban. A másik fontos előadása Sándor Eleonórának volt, aki azt fogalmazta meg, hogy nem kell a hatalommal törődni, hanem a hatalmi struktúrák mellett kell olyan szervezeteket, intézményeket kialakítani, amelyekben a szlovákiai magyarság sajátos érdekeit képviselhetik. Ez egy rövid előadás volt, akkor, amikor a peresztrojkás időszakban mindenki a hivatalos, a remélt reformpolitika sáncaiba kíváncszott vissza, nem is nagyon volt visszhangja, szóval nem nagyon érzékelték ennek a súlyát. De ott néhányan tudtuk, hogy ez egy nagyon komoly programadó beszéd, amihez hasonló nem hangzott el korábban kisebbségi körben nyilvánosan. És hát, mi tudtuk, hogy ilyen intézmény a Bizottság, és ilyen lesz pár órán belül az FMK is. Amikor azt mondtam, hogy a történések más irányt vettek november 18-a után, és ez a konferencia gyakorlatilag visszhang nélkül maradt, annak legjobb bizonyítéka az, hogy a konferencia anyaga soha nem jelent meg. Érdekes lenne valamilyenkor megjelentetni ezt. Fontos kordokumentum lenne. Azóta mi leírtuk az anyagot, és a Bibliotheca Hungaricában letétbe helyeztük.

– *Mi történt még a konferencián?*

– Nem emlékszem pontosan a vita részleteire. Arra emlékszem, hogy Öllös László és Szabó Rezső között elég éles felfogásbeli különbség alakult ki jogi kérdésekben, valamilyen jogértelmezés kérdésében. És emlékszem arra is, hogy Molnár Imre, teljesen váratlanul, elővette Esterházy János fényképét, kifüggesztette a mikrofon mellé a falra, és felszólított mindenkit, hogy most emlékezzünk meg a legnagyobb szlovákiai magyarról, aki mártírhálált halt. A megemlékezés, amely derült égből villámcsapásként érte a jelenlévőket, hogy itt Esterházy Já-

nosnak a neve egyáltalán fölmerült, és az Imre a képét kitette a pódiumra, nagyon sok emberben rettenetes nagy riadalmat keltett. Hogy itt őket csőbe húzták, olyan témába rángatták bele, mellyel nem kívántak foglalkozni. Pedig tényleg ez volt az első hivatalos megemlékezés nyilvános fórumon Esterházy Jánosról Szlovákiában 1948 vagy 1945 óta. Utána, valamikor 1990 nyarán és őszén, több, úgymond „első” megemlékezés zajlott a politikai harc és a politikai kampány részeként Dél-Szlovákiában, de igazából ez volt az első megemlékezés, vagy rehabilitálás. (...) Nos ehhez azért hozzá kell tenni, hogy a későbbiek során nem igazából volt mindenki számára világos, hogy mi is történt valójában. Sokan voltak olyanok, akik azt hitték, hogy a Centrál Szállóban alakult meg a Független Magyar Kezdeményezés, de ez nagyon tudatosan két esemény volt. Sokan pedig megsértődtek, hogy nem lettek meghívva a lakásomra, eltérő politikai pályák is kialakultak emiatt. Nem lehetett mindenkit meghívni. Ha tudtuk volna, hogy mi lesz vasárnap, hétfőn meg az elkövetkező hetekben, akkor akár a Centrál Szállóban is meg lehetett volna alakítani az FMK-t. Lehet, akkor még az események is más irányt vettek volna. (...)

– *És hogyan is alakult meg az FMK?*

– Este 8 és 9 óra között, jelzésszerűen az emberek szépen, csöndben eltűntek a szállodából, és megjelentek nálunk a lakásban. Aki még nem volt tájékoztatva, hogy miről van szó, azt tájékoztattuk, és kezdtük kimunkálni, hogy milyen politikai képződményként kívánjuk létrehozni az FMK-t. Két alternatíva volt, hogy szociáldemokrata irányultságú vagy pedig liberális irányultságú politikai szervezetként alakuljon-e meg a Független Magyar Kezdeményezés. És hát végül is a második lett az, amit elfogadtunk.

– *Vissza tudsz emlékezni arra, hogy miért?*

– Az akkori vita részleteire nem emlékszem pontosan. Igazából csak ez a két lehetőség merült fel. Érdekes, hogy akkor már szocialista irányzatról, legyen az ember- vagy akármilyen arcú, nem esett szó. Pedig megtörténhetett volna, hiszen, mint már említettem, egy hónappal korábban Kusýék valami ilyesemben gondolkodtak. Több tényező is közrejátszott a döntésben. Először is a negatív megközelítés: mi az, ami nem lehet. A szociáldemokrata alternatíva is ilyen módon lett elvetve, túlságosan emlékeztetett a szocialista jelzőre, és úgy gondoltuk, hogy ez negatív érzelmeket keltene. A másik viszont pozitív megközelítés volt. Akkor mi már tényleg egy polgári értékrendet képviseltünk, és ehhez legközelebb a szabadelvű politikai értékrend társult. Emlékszem, hogy a liberális politikai irányvonal mellett Grendel érvelt leginkább, meggyőződésem, hogy neki viszont az irodalom szemszögéből az individualizmus volt a motivációja. Meg kell jegyezni, hogy az akkori felfogásban a szabadelvűség nem csupán politikai irányultságként merült fel, hanem olyan politikai értékrendként, amely a legalapvetőbb emberi és szabadságjogok legfőbb letéteményese és kifejezője volt. Maga az FMK is sokat küszködött a fogalom értelmezésével. Sokáig a liberalizmus azoknak az értékeknek a társadalmon és államéleten belüli rögzítését jelentette, amely lehetővé tette egy pluralista társadalom működését. Tehát az alkotmány megváltoztatását, egy sor törvény megalkotását, azoknak az alapvető jo-

goknak a rögzítését – sajtószabadság, választójog, gyülekezési szabadság, társulási szabadság, a piac szabadsága stb. –, amelyek nélkül elképzelhetetlen többpártrendszer és plurális rendszer. Ha konkrétan akarok lenni, azt kell mondanom, hogy mindazon alapkérdések tisztázását, amelyek nagy részét Magyarországon például az ellenzéki kerekasztalon belül sikerült megoldani, ilyen Szlovákiában nem volt, sem kerekasztal, sem maga a folyamat, sem pedig a volt hatalommal való párbeszéd vagy kiegyezés. Ennek viszont az volt a következménye, hogy a közvélemény nem tudta feldolgozni, sok esetben felfogni sem, az új, hirtelen megjelent értékrend minden részletét, a buktatókról és dilemmákról nem is beszélve. Ez a mai napig végigkíséri a társadalom fejlődését, sok esetben a demokrácián belüli diktatórikus kísérleteknek kell ráeszméltetni a társadalmat egy médiatörvény, egy alkotmánybíróság fontosságára. Akkoriban mi a liberalizmust a demokratikus keretek kialakításaként, a játékszabályok kimunkálásaként értelmeztük, nem pedig egy sokszereplős politikai harc egyik szubjektumaként. A régi rendszer átalakítása, a „rendszerváltás” volt az a fő dolog, amiben gondolkodtunk, és azután az elkövetkező hónapokban munkálkodtunk is. A későbbiek során teljesen természetesnek tűnt számunkra, hogy más pártok is létrejönnek, gondolkodtunk magyar kiscsoporthoz, magyar szocdem párt létrehozásán. (A magyar kereszténydemokrata mozgalmat gyakorlatilag mi indítottuk útjára. ...) De az már nagyon zavart bennünket, hogy ezek a pártok nem a játékszabályok, a szabadságélmények kiteljesedésével törődnek, hanem azzal, hogy teljesen kiszorítsanak bennünket a politikai színterről, semmi mással nem, csak azzal, hogy ezt megtegyék, miközben a rendszerváltás kezdetén álltunk csupán. Az pedig egyenesen felháborított bennünket, hogy néhányan a mi sorainkban kezdenek olyan nemzeti vagy más alapon működő pártegyesülésekbe, amelyek ellentétben álltak az egész folyamattal. Mindezzel csak arra szeretnék rámutatni, hogy akkoriban a szabadelvűség a szabadságjogok törvényi rögzítését jelentette számunkra, a tényleges rendszerváltást. És ezzel nem csak mi voltunk így. A Polgári Fórum, a VPN, de azt hiszem a magyarországi rendszerváltó pártok is ezzel a dilemmával küszködtek. Erre mondták később, még komoly szakértők is, hogy hát igen, a forradalom felfalja a gyermekeit. Pedig a fordítottja volt igaz, a „gyermekek”, az értékrend és játékszabályok folytán kialakult politikai szereplők falták fel a „forradalmat”, a még nem tisztázott, nem rögzült játékszabályokat. Szlovákiában ennek tragikus következményei voltak. Csehországban a Klaus-féle párt, Szlovákiában a mečiari párt volt ennek a legfőbb kifejezője. Nem véletlen, hogy éppen ők osztották fel később a köztársaságot. (...) Ha ez nem így lett volna, akkor mi teljesen pártpolitikai alapon gondolkodtunk volna, és nem szakértőkben. Az első parlamenti képviselőnk esetén, a kooptálásokkor, nem javasoltuk volna például Popély Gyulát, vagy akár Duray Miklóst is említhetném, vagy nem javasoltuk volna ugyanezen személyeket az 1989. december elején még reálisnak vélt szövetségi nemzeti kisebbségi miniszteri posztra. Durayt akkor úgy javasoltuk, hogy még otthon sem volt, Budapestről egyenesen Prágába utazott. Tehát az értékrend volt fontos számunkra november 18-án.

– *Nem játszottak ebben szerepet a magyarországi politikai pártok?*

– Ez akkor fel sem merült. Akkoriban számunkra az MDF, vagy az SZDSZ (ők akkor talán még valami Hálózat voltak), vagy a Fidesz mind egyformán volt érde-

kes és értékes. Hogy megint valami konkrét példát mondjak: mi mellettünk, akik meglehetősen a polgári ellenzékhez álltunk közelebb, A. Nagy László kifejezetten MDF-esnek számított, ilyen minőségében állt például díszőrséget Nagy Imre koporsójánál, egyetlen szlovákiai magyarként 1989. június 16-án az úratemetésen. De például Bába Iván, aki később MDF-es lett, akkoriban még a Hálózat lelkes híve volt, sőt később valamilyen liberális pártot is alapított. Hát ennyire bonyolult volt ez akkor. Pártpolitikai szempontok igazából akkor kezdtek szerepet játszani, amikor megalakult 1990. február elején az Együttélés, és kiderült, hogy az MDF teljes mellszélességgel őket támogatja. (...) Mi november 18-án egy illegális szervezetet alapítottunk, amelyik a még akkor is kifejezetten ortodox kommunista elveket vallókon kívül mindenkit megszólítani és összefogni kívánt. Ezt a célkitűzését az elkövetkező hónapokban az elvárásainkat és az akkori elképzeléseinket is messzemenőleg meghaladva sikerült is elérnie. (...)

– *Volt egy újságotok, a Szabad Kapacitás. Azt is ekkor alapítottátok meg?*

– A *Szabad Kapacitás* egy külön történet. Juhász R. József és Németh Ilona, ők is az Iródiából jöttek, vetették fel már jóval korábban, hogy egy amolyan művészeti, közéleti illegális lapot kellene alapítani. Gondolkodtunk is sokat róla. Egy-szer, közülünk akkor csak a Rökkó (Juhász R. József) értett a számítógéphez, kinyomtatott két szót, valahogy a számítógéppel megnyújtva a betűket, mondván, ez meg is felelne címnek. Ez volt a *Szabad Kapacitás*, tehát a kihasználatlan, a felszínre nem hozott szellemi értékek. Tetszett a cím, így elkezdtünk dolgozni a lap első számán. Sok anyag össze is jött. Aztán, amikor megalakult az FMK, ez lett a belső információs lapja. Akkor már nem gondolkodtunk abban, hogy ez egy komoly lap lesz, hiszen a lehetőségek nagyobbak lettek, de mégis egy fontos lapnak számított az első hetekben. Stencil-nyomtatásban jelent meg, valahol Dunaszerdahelyen nyomták a lapot, pár ezer példányban. De ennél sokkal nagyobb volt a példányszáma, mert megengedtük, hogy bárki utánnyomja, és nem szabadott megtartani, hanem az elolvasása után azonnal tovább kellett adni az ismerősöknek. A *Szabad Kapacitás* azután az FMK hivatalos tájékoztatója lett. Már csak azért is, mert közben a kommunista pártorgánumnak számító *Új Szó* mellett megalapítottunk egy napilapot is, *Nap* néven, amelynek az első száma rohammunkában, december 15-én jelent meg, és Huncík Péter volt az első főszerkesztője. Mindkét lapot szinte a térdünkön szerkesztettük, semmilyen felszerelésünk nem volt hozzá, még az írógépet is kölcsönkaptuk. (...)

– *Mit jelentett az illegális szervezet?*

– Két szóvivőt választott a társaság. A szóvivőknek az volt a feladatuk, hogy nevüket adják a nyilvánosság előtt az egészhez, gyakorlatilag rajtuk keresztül jelentet meg az FMK. Ők képviselték volna a szervezetet mindennemű tárgyaláson, kézjegyükkel ellátták volna a kiadott dokumentumokat, és ők vállalták volna fel a büntetőjogi eljárásokat is. A Charta 77 mintájára alakítottuk ki az egészet. Ha a szóvivőket letartóztatták volna, akkor újabb szóvivők léptek volna a helyükbe. (...) A. Nagy László és én vállaltam az első szóvivőséget a Független Magyar Kezdeményezésben. Azért mondom, hogy vállaltuk, mert ez vállalás kérdése volt akkoriban, nem választás kérdése. A vállalás azt jelentette, hogy

minden következményével együtt vállaltuk fel a szövivőséget. Természetesen a többiek egyetértettek ezzel, e nélkül nem ment a dolog, de például választással senkit sem lehetett ilyen feladatra kényszeríteni. (...) Még üléseztünk, amikor éjszaka vagy kora reggel Molnár Imre megjelent, és hozta a hírt, hogy Prágában szétverték a diáktüntetést, és hogy valaki meghalt. A Centrál Szállóban valaki hallgatta a rádiót, mi ezzel akkor nem törődtünk. Ott helyben a társaság, aki még ott volt, mert többen elmentek, megfogalmazta az első dokumentumát, amely követelte a felelősségre vonást a tüntetés szétveréséért, és hát demokráciát, demokratikus viszonyok kialakítását követelte az első dokumentumában. És ezt adtam le másnap a Szabad Európának (Varga György tudósítónak), közölve vele egyben aényt is, hogy megalakult a Független Magyar Kezdeményezés.

– *Varga Györggyel ismertétek egymást?*

– Futólag igen, valamilyen konferencián találkoztunk már, meg hát a Szabad Európából és a fordításait ismertük. Mint később kiderült, a feleségével, Zsuzsával kapcsolatban voltam a kiadótól, ő akkor az Európa Kiadónál dolgozott. Az első telefonbeszélgetésünk meglehetősen hivatalos volt. Én szövivőként kerestem meg őt, ő pedig azonnal arra kért, hogy olvassam be a dokumentumunkat, mert hogy úgy hitelesebb. Hirtelen nem tudtam, mit tegyek, meg is ijedtem, váratlanul ért az egész, így erre nem került sor. Ő olvasta be a lediktált szöveget. Ezek után felhívtuk a prágai Polgári Fórumot, és velük is tudattuk aényt, aztán még az *Informační servis* című ellenzéki információs bulletint értesítettük Prágában a megalakulás tényéről, és hogy felvettük a kapcsolatot a Polgári Fórummal. Ez meg is jelent az első számaikban, akkoriban az *Informační servis* naponta többször is megjelent, a beérkezett hírektől függően. Mi voltunk az első szervezet, amelyik Szlovákiából felvette a kapcsolatot a Polgári Fórummal, a véletlen folytán pedig az első politikai szervezet, amely november 17-e után alakult meg Szlovákiában. (...)

– *Mit jelentett a szövivőség?*

– Hát nem volt mindegy. Azt tudtam, hogy a szövivőség elvállalásával azt a kockázatot is felvállalom, hogy kihallgatnak majd szinte naponta, esetleg letartóztatnak, és vádat emelnek ellenem. Ez akkor, hogy úgy mondjam, benne volt a pakliban. Legalábbis akkor, amikor elvállaltam ezt. De ez már mindegy volt, a szerteágazó kapcsolatrendszerünk, a kiterjedt baráti kör biztonságot adott, akkoriban a szolidaritás tényleg a szó legigazibb értelmében érvényes volt még. A „szolidaritás” nem véletlenül került bele az első elvi nyilatkozatunkba az egyik legfontosabb értékként. De azt az álmaimban sem gondoltam volna, hogy pár napon belül egy több ezer fős politikai szervezet vezetője leszek. Másnap viszont egy egészen új helyzet állt elő. Tudtam, hogy egy másfajta folyamat indult el, mint amit feltételeztünk, amire készültünk. Ez komoly kihívást jelentett, másfajta feladatokat stb. Hogy csak egy példát említsek, A. Nagy László, aki a másik szövivő volt Vágsellyéről Budapestre utazott valamilyen családi ügyben, se telefon, se semmi, azt se tudtam, hol van, rendkívül kellemetlen helyzet volt ez, egymagamnak kellett minden kijelentésért és cselekedetért vállalni a felelősséget. Ő aztán természetesen hamarosan hazajött, de soha nem felejttem azt a pár napot, amikor távol volt.

Csak azért bocsátottam meg neki ezeket a napokat, mert később minden fontos tárgyalást magára vállalt, és szinte hónapokon keresztül éjjel-nappal bírta szuszszal, függetlenül attól, hogy otthon három gyermeke volt. Később komoly szerepe volt abban, hogy a VPN kerekasztalánál a fontos politikai döntéseknél a súlyunknak megfelelően lehattunk jelen, sőt talán még ennél is többet tudtunk elérni. Így sikerült elérnünk már az első hetekben, hogy az FMK döntő pozícióba jutott a tüntetések szervezésénél, hogy Grendel Lajost és Szigeti Lászlót állandó tagként tudtuk javasolni a kerekasztalba. A legtöbb megbeszélés informális volt, amelyeket Nagy Laci vezetett. Az első napokban több nyilatkozatot kellett kiadni, megfogalmazni. Ezeket általában otthon fogalmaztuk meg, majd felhívtuk azokat, akik elérhetőek voltak telefonon, és utána kiadtuk azt. Így ment ez akkor, de nem is lehetett másképp. Az alapítók nagy része ezekben a napokban helyi szinten vettek részt az FMK megalapításában, a tüntetések szervezésében. Abszolút bizalomra volt szükség, és akkor ebből nem volt hiány. Ilyen nyilatkozat volt az is, amelyik első ízben foglalta össze az FMK célkitűzéseit, és amely nyílt csatlakozást jelentett az ellenzéki kerekasztalhoz. Ez hétfőn vált aktuálissá, amikor a Kis Színpad előcsarnokában első ízben találkoztak az akkori szervezett ellenzéki körök. Ekkor alakult meg a Koordinációs Központ (KC).

– *Kik voltak ott?*

– Hát elsősorban mi, az FMK, Öllös Lacival voltam jelen. Magát a kerekasztalt az előző nap este megalakult Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN), a Charta 77 képviselői, a diákok, a zöldek és a színészek alkották. Minden mozgásban volt. Nyugati tévékamerák előtt zajlott az ülés, amely kimondta, hogy a jelenlevőkből megalakul az ellenzéki kerekasztal. Az egész terem egyébként teljesen ismeretlen emberekkel volt tele, máig nem tudom, kik voltak ott. Kusýra, Milan Šimečkára viszont határozottan emlékszem. Öllös Laci ékes magyarsággal és szlováksággal felolvasta a csatlakozó nyilatkozatunkat az egyik tévékamera előtt, és ezzel lezártunk tekintettük a napot. Mint ahogy az is volt. Az akkori forgatagban viszont ez nem jelentett szinte semmit. Ekkor még semmi sem dőlt el. Csak annyi történt, hogy az ellenzéki érdekeltek találkoztak egymással. Utólag elemezve ez egy nagyon fontos találkozó volt, nemcsak azért, mert az volt jelen, aki nagyon aktívan vett részt az első napok történéseiben, hanem azért is, mert ez megszabta a későbbi politikai mozgások kereteit. A Koordinációs Központ, amely később a VPN keretében működött egészen 1990 januárjáig, az egész szlovákiai rendszerváltás, a tüntetések szervezése, a politikai egyeztetések legfontosabb szerve volt, gyakorlatilag abban az összetételben, ahogy ott és akkor megjelentünk. Nagyon fontosnak tartom, hogy akkor és ott mi egy szervezett erőként, egy önálló intézményként szerepeltünk. Ez a későbbi történésekre szintén meghatározó volt. Az első hét előrevetítette a politikai erők összetételét. Ha az FMK nem lett volna jelen, akkor az egész folyamat a magyarok részvétele nélkül ment volna végbe. Ezzel viszont az történt, hogy nemcsak a magyarok kapcsolódtak be az egész folyamatba, hanem a tüntetéseken is kellő súllyal tudtunk megjelenni, sőt komoly szerepünk volt abban, hogy a Fidesz emberei és más szónokok is, például Konrád György, megjelenhettek a tüntetéseken.

– *Hogyan telt el ez a hét?*

– Nehéz elmondani, mert szinte torlódtak az események. Sok irányból kezdtek szerveződni az emberek. A Duna-parton az öreg hídnál volt valami művészklub, ott jelentek meg az első szónokok. Egyre többen jelentek meg az emberek. Olyan volt ez, mint egy nyitott fórum, mindenki mondta a magáét, sok ember találkozott, baráti beszélgetések folytak éjszakákon át. És kristályosodni kezdett a kép. A Hviezdoslav téren tüntetések kezdődtek, aztán kicsinek bizonyult a tér. A Gottwald téren folytatódott és a SZNF terén tetőzött az egész. (...) De az első napok legfőbb kérdése az volt, hogy ki, milyen szinten, milyen erővel tud részt venni a folyamatban. Emlékszem arra, hogy kedden éjszaka megkerestük Budajt valamilyen pozsonyi földszinti lakásban, ahol a *Bratislavské listy*t készítették. Magyaráztuk neki, hogy itt most a tüntetéseket kell megszervezni, hogy mi Magyarországról minden kapcsolatunkat mozgósítani tudjuk. Semmit sem értett az egészből, az újsága következő számáról tanakodtak, ő akkor a zöldeknek volt az egyik vezéralakja, de idegenkedett attól is, hogy valami magyarok ebbe bekapcsolódjanak. Több napnak kellett eltelnie ahhoz, amíg megértette, hogy egy több tízezer fős tüntetés minden részletét át kell gondolni, nem lehet mindenkit a mikrofonhoz engedni, hogy ha valaki felvállal egy tüntetést, annak minden következményét vállalnia kell. Mi akkor a budapesti Bős-Nagymaros elleni tüntetéseken részt vettünk, ott voltunk a március 15-i ellenzéki tüntetéseken, és persze Nagy Imre újrateremtésén is. Szigeti Lacinak sikerült a kerekasztalon meggyőznie az embereket, hogy minden tüntetésnek megvan a maga dramaturgiája, tudni kell, hogy mit akarunk, és ehhez kire, mire van szükségünk. Szigeti későbbi presztízse ezekben a napokban alakult ki, a tüntetések „dramaturgia” volt. A legszebb az volt, hogy miután a kerekasztalnál megbeszéltük az egyes tüntetések, pontosabban felszólalások menetét, azok, akiknek szerepük volt, a tribünre mentek, akiknek pedig nem jutott szerep, ott tüntettek a téren kezükben a kulcsokkal. Nagyon sok magyar volt akkor ott. Naponta találkoztunk azokkal, akikkel a Néhány mondat és más egyéb akciók kapcsán ismerkedtünk meg. Nappal jártuk a vidéket, megpróbáltunk megjelenni mindenütt, délután négy körül pedig már a VPN-ben voltunk, egy óra múlva pedig a téren. (...)

– *Milyen fontos megbeszélésekre emlékszel ezekből a napokból?*

– Volt egy nagyon meghatározó megbeszélés Ján Langoš lakásán, csütörtökön, azt hiszem, november 23-án az éjszakai órákban. Csak páran voltunk ott. Engem Kusý hívott oda. Arról folyt a beszélgetés, hogy hogyan tovább. Minden fontos ember ott volt: Budaj, Kusý, Fedor Gál, Milan Šimečka és még páran. Egy Boris Zala vezetésű szakállas ember pár oldalas papírt húzott elő, mondván, hogy ő már megfogalmazta a programot, és azt vitassuk meg. Nem volt rossz szöveg, csak végig valami nemzeti forradalomról beszélt. Szlovák forradalomról, miegymás. Ha magyarul olvastam volna az egészet, és ha azt olvastam volna, ami akkor Budapesten teljesen természetes volt, hogy „magyar forradalom”, talán fel sem tűnt volna, de a szlovák nemzeti forradalom nagyon bántotta a fületem, hiszen akkor mi már mindenütt ott voltunk, és mi (állam)polgári forradalmat képzeltünk el. Tehát szlovákiait és nem szlovákokot. Szóvá tettem ezt. Nem sokan értették, hogy miről beszélek. Sokáig kellett magyaráznom. Mindenkinek természetes volt az egész. Aztán Kusý mellém állt, és az ő tekintélye lehengette a társaságot. Ott és akkor dőlt el, hogy Szlovákiáról, és nem szlovákokról

szólt a későbbiekben a forradalom. A VPN későbbi dokumentumaiban már következetesen ez a fogalomhasználat jelent meg. Zala hosszan érvelt a maga igazsága mellett, melynek az lett a következménye, hogy az egész programjavaslatát elvetették. Fedor Gállal akkor találkoztam először, ő azonnal ráérezett a különbségre. Nem tudom, emlékszik-e bárki is erre a találkozóra a résztvevők közül, ehhez hasonló több is zajlott akkoriban, számomra nagyon tanulságos volt. Még akkor éjjel jött a hír, ott a lakásban, amikor még együtt voltunk, hogy katonákat és harckocsikat vezényel a tüntetők ellen, az akkori hadügyminiszter nyilatkozata ment a tévében. Ekkor nagyon komolyra fordult a dolog. Egy új helyzet teremődött, melyben senki sem tudta, hogy mit lehet tenni. Én magam sem. A kérdés az volt, hogy folytatjuk-e, vagy sem. A folytatás mellett döntöttünk. Nem ez a döntés határozta meg a dolgokat, hanem a prágai, ahol szintén hasonlóképpen döntöttek. De ez is nagyon fontos volt, hiszen ellenkező döntés esetén, már akkor és ott a szlovákok kijátszhatók lettek volna a csehekkel szemben, mint például 1968-ban. (...) Rá egy napra, 1989. november 24-én Dunaszerdahelyen Szigeti Laci lakásában újra találkozott szinte az egész alapító társaság. Ott fogalmaztuk meg az FMK Elvi Nyilatkozatát. Mint minden meghatározó dokumentum, ez is pár óra alatt készült el, szinte egymásnak diktáltuk az egyes pontjait. Ez a dokumentum alkotta azután az FMK sarkkövét. A később született Belépési Nyilatkozatnak, az FMK-hoz való csatlakozásnak az alapját ez a dokumentum alkotta. A belépési nyilatkozat valahogy úgy szólt: „Egyetértünk az FMK Elvi Nyilatkozatával és csatlakozom a Független Magyar Kezdeményezéshez.” (...) Egy kollektív munka eredménye volt ez a dokumentum. Soha többé nem sikerült kollektíven megfogalmazni egy ilyen meghatározó dokumentumot az FMK-ban. 15-20 ember nem tud közösen fogalmazni, akkor és ott ez sikerült. Talán ennek is volt köszönhető, hogy ennek a dokumentumnak, amikor megjelent a sajtóban, olyan elemi hatása volt. December elejére mintegy 6000-en írásban csatlakoztak az FMK-hoz, felvállalva ezt a nyilatkozatot. A Nyilatkozaton keresztül a szlovákiai magyarság csatlakozott, és a későbbiekben aktívan vett részt az átalakulás folyamatában. Nem történt valami eget rengető dolog, csak annyi, hogy nem maradtunk ki belőle. De ez, szerintem, máig hatóan fontos mozzanat volt. Bármilyen történet azután, ezt a tényt nem lehetett meg nem történné tenni. Pedig alakulhatott volna máképp is. A sok-sok helyi és járási tüntetés, amelyekben az FMK kulcsszerepet vállalt ezekben a hetekben, a későbbi politikai folyamatokra meghatározó erővel hatott. Egy közösség politikai érettségét és politikai súlyát mutatta. Ami persze, akkor is, mint mindig, néhány elszánt emberen múlt, de a közösség aktív hozzáállása nélkül ezek az emberek semmit sem tudtak volna tenni. Azt hiszem, aznap éjszaka történt, hogy mentünk haza Vágsellyére. A Gyurovszky Laca az ötvenes évekbeli Octáviáján, én a Nórával a Skodánkkal. Sellye előtt a Laca hirtelen lefékezett, majdnem behajtottunk, kiugrott az autóból, és rohant felénk, és kiabálta az éjszakába, hogy „Megvan! Megvan! Rendszerváltás lesz!” Kiderült, hogy hallgatja a rádiót, neki volt rádiója az autójában, és akkor olvasták be a Polgári Fórum programnyilatkozatát, amely egyértelműen a rendszerváltásról szólt, többpártrendszer, piacgazdaság stb. Így visszatekintve, megdöbbenő, hogy bizonyos történelmi helyzetekben ugyanazt, máshol, más emberek, ugyanúgy tudják megfogalmazni. Amikor a Madáchban egész napokon, sőt éjeleken keresztül csörgött a telefon, és azonnali válaszokat kellett adni arra, hogy mit és hogyan kell tenni. Miközben azt se

tudtam, kik hívnak, arról pedig fogalmam se volt, hogy az egyik-másik község hol is van, nos hát akkor éreztem először, hogy rendkívül nagy felelősséget vállaltunk magunkra, hogy százak, sőt ezrek sorsáról döntünk, hogy a szűk kis, kedélyes értelmiségi körünk egy komoly politikai erővé változott. (...)

– *Mint már említetted, az FMK képviseltette magát a koordinációs tanácsban, ugyanakkor megpróbálta bekapcsolni a forradalomba Dél-Szlovákiát. Hogy emlékszel erre?*

– Ha így utólag visszatekintek az egész FMK-ra, akkor az első héten teljesen elválnak egymástól a különböző aktivitások, és egyszerűen ilyen program nélküli aktivitásoknak tűnnek. Az egyik, amit említettem már, ez a KC, tehát a koordinációs centrum. Az FMK szempontjából ez döntő volt, a rendszerváltásban való részvétel, ami annyit jelentett, hogy a Grendel meg a Szigeti Laci képviselték akkor az FMK-t a koordinációs központban, aztán a...

– *Miért ők?*

– Hát mert ők voltak a szimbólumai, az első napok szimbólumai. A Szigeti Laci a tüntetések megszervezésében vállalt nagyon aktív szerepet Budajnak az oldalán, és ezzel elég komoly presztízst tett szert a VPN-ben, a Grendel meg fő szó-nokként, meg íróként, meg egyebek, ugye kiterjedt széleskörű szlovák kapcsolatai voltak, ő volt az az elfogadott személyiség, aki...

– *S emlékszel arra, hogy volt egy olyan határozat, hogy perspektivikusan Duray fogja képviselni az FMK-t?*

– Akkor a Duray még nem volt otthon. De világos volt, hogy ha Duray hazajön, az FMK-nak a legfontosabb szóvivője, esetleg elnöke lesz, és ilyen minőségében neki van ott helye, mint Charta 77-es, a koordinációs centrumban. Na most a Grendelt nagyon gyorsan a Nagy Laci váltotta föl a későbbiek során.

– *Miért?*

– Azért, mert a Lajos végül is író volt, és ő aztán lassan kezdett kiszállni a napi egyeztetésekből, nem teljesen, de abban másfajta pozíciót vállalt föl, nem ezt az egyezkedő, tárgyalásos, estétől reggelig, reggeltől estig tartó taposómunkát. Neki a mentalitása más volt, mint az ottani ritmus. Tehát ez volt a fő vonulat, itt a CSKP vezető szerepének a megszüntetése, új kormány összeállítása stb., stb., ezek szerepeltek, december közepétől a kooptálások, és más egyéb fontos kérdések, ez volt a fő vonulata az FMK-nak. A másik vonulata az volt, ez is programszerűen, hogy ott volt egy kisebbségi társadalom, amelyik reagált, több szinten és több irányból reagált a változásokra, és rendkívül pozitívan és rendkívül intenzíven reagált a változásokra. A legelső mozzanat, az a vidék volt. Nagyon gyorsan, tíz napon belül kiderült, hogy szűk értelmiségi társaság, ami létrehozta az FMK-t, az mozgalomként kell működtetnie az egészet, és azt hiszem a második, igen a második *Szabad Kapacitás*ban már, december elején jelent meg a belépési nyilatkozat, ami kikerült egész Dél-Szlovákiába, hogy mindenki beléphet az FMK-ba, és po-

litikai mozgalomként, intézményként kezdett működni az FMK. Január elején 6000 ezer tagja lett, regisztrált tagja. Egyetlen politikai mozgalom Szlovákiában, de még a Polgári Fórum sem regisztrálta a tagságát. Senki sem gondolt abban az időszakban arra, hogy egy politikai szervezetnek regisztrált tagsággal kell rendelkeznie. Gyakorlatilag politikai pártként kezdett el működni az FMK abban az időben. Mi tudtuk ezt, de mi se mertük nyíltan kimondani, mert ugye mindenki többpártrendszert akart, de a párt fogalma akkoriban azonosítódott a kommunista párt fogalmával. Ez a mozgalmosdi ebből adódott.

– *Álljunk meg egy pillanatra ennél a problémánál, ugyanis éppen ennek kapcsán volt egy belső vita a VPN-en belül, ahol éppen az FMK-sok próbálták ezt a modellt átültetni, ennek két eleme volt, a, z hogy hogyan szerveződjön egy politikai szervezet belső struktúrájában, a másik a politikai szervezet viszonya a vállalatokon belül, a munkahelyeken alakult csoportokkal kapcsolatban. Hogy emlékszel te vissza erre a vitára?*

– Hát amikor a VPN számára kiderült, hogy párttá vagy politikai mozgalommá kell alakulni...

– *Ez mikor történt?*

– Ez január elején történt, elég későn, akkor merült föl először a tagság kérdése, de mivel a VPN inkább intézményeket mozgatót, nem merték felvállalni ezt az egyéni tagságot, a mozgalmon belül hosszú ideig húzódott ez a kérdés. Nem merték föl-vállalni a tagságot. A későbbiekben nagyon sok mozgalom nem merete föl-vállalni, máig tartóan nem meri föl-vállalni az egyéni tagságot, mert akkor ugye radikálisan csökken a mozgalom közvetlen támogatóinak a köre. A vállalatokon belüli politizálás kérdését nem igazából értették az emberek, a legfelsőbb vezetés se, hogy a politikai pártoknak, politikai mozgalmaknak semmi keresnivalójuk az üzemekben. A CSKP az teljes mértékben a gazdaságra építette a maga tömegbázisát, tehát a foglalkoztatottságon keresztül a vállalati szférára. Ott voltak az alapszervezetek, bent voltak az üzemekben, irányítószerepet töltöttek be az üzemek, vállalatok életében. Mi azt képviseltük, hogy normális demokráciában a politizálást el kell választani a gazdasági szférától, a kulturális meg oktatási szférától, mindentől, tehát a politika egy önálló szférája a társadalomnak, ennél fogva a pártokat ki kell vinni a vállalatokból. Ez aztán érvényesült is, ezt a VPN-ben elfogadták, a későbbiek során meg is szűntek a VPN csoportok, vagy helyi szerveződések a vállalatokon belül. Elég hosszú ideig tartott, az első választásokig, de ez egy általános értékként fogalmazódott meg. És aztán, nem tudom hol, azt hiszem, a párttörvényben volt rögzítve, hogy nem lehet alapítani a vállalatokon belül pártszervezeteket, ott szakszervezeteket kell alapítani, független szakszervezeteket kell létrehozni.

– *A koordinációs tanácson belül, véleményed szerint eléggé jól, eléggé hatékonyan képviseltette magát a Független Magyar Kezdeményezés?*

– Szerintem igen. Sőt voltak időszakok, amikor meghatározó volt a Független Magyar Kezdeményezés képviselőinek a szerepe. Ilyen meghatározó volt december folyamán, november és december folyamán egyértelműen lehet mondani, a

Barak László, Tóth Károly, Vajkai Miklós, Lipcsey Gyula és Fazekas József (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

tüntetések, az országos méretű politizálás kialakításakor, illetve a kooptálások időszakáiban. Fontos szerepet játszott az FMK a lusztrációs törvény, a lusztrálások kérdésében.

– *Milyen fontos szerepet, ha ezt pontosítanád?*

– Nekünk eléggé nagy ismeretanyagunk volt a magyarországi átalakulásról. Részben ott voltak a bősi tüntetések, meg egyebek, amiben számtalanszor részt vettünk, tudtuk, hogy hogyan voltak szervezve, tehát a tüntetések megszervezése, forgatókönyv szerint ment, nem spontán volt, nem szabad bőre engedni a fölszólalóknak a számát, mert akkor szétesik az egész, meg egyebek. Ezeket mind mi vittük be a KC-ba, és olyan tapasztalatként került oda, hogy tényleg attraktív módon tudott a Kňažko, Budaj, hogy is mondjam, az egész dramaturgiáját megcsinálni a tüntetésnek. De ugyanilyen volt például a sarkalatos törvények körüli vita Magyarországon, ugye közel két éve folytak erről a viták a magyarországi televízióban, az ellenzékben, meg mindenütt, hogy melyek azok a posztok, melyeket meg kell fogni ahhoz, hogy az egész rendszerváltás megvalósulhasson. S itt a törvényalkotás szempontjából a mi képviselőinknek, mondjuk annak a tíz képviselőnek Prágában és Pozsonyban, eléggé komoly szerepe volt. Az egyes törvények megfogalmazásában vagy a módosításában is. Nemcsak politikai jellegű törvényekre gondolok, hanem a gazdasági rendszerváltás törvényeire, ugye itt a földtörvény, meg más egyebek. És perszonális kérdésekben is egyébként döntő szavunk volt, a fő

káderes, a közvetlen káderes az a Budaj és a Szigeti Laci volt abban az időszakban, január folyamán. Szigeti Laci mögött azért testületi döntések voltak, tehát ő bement a KC-ba a Nagy Lacival, és visszajöttek, hogy ilyen és ilyen javaslatok vannak, le kellett ellenőrizni ezeket az embereket, valamilyen álláspontot kialakítani velük kapcsolatban. Ilyen volt például a Schusternak a személye. A parlament elnökének a személye, amit el kellett fogadnunk, ahhoz, hogy a Schuster a parlament elnökévé váljék. Ebből adódóan a tényleges politikai súlyunk messze nagyobb volt, mint amit kisebbségi szervezetként képviselhettünk volna. Benne voltam abban az ötös lusztrációs bizottságban, amelyik a VPN listát lusztrálta még az első választások előtt. Ján Langoš volt ennek a vezetője, ez a lusztrációs bizottság állapította meg például a Budajnak a titkosrendőrségi szerepét, meg a másokét is, és egyéb dolgokat. Kiderült, hogy a VPN-es listának az egyharmada kilusztrálódott. Meglehetősen magunkra maradtunk Ján Langošsal a bizottságban, hogy ezt következetesen végig kell vinni, mert ebből komoly gondok lehetnek hosszú távon. Tehát, hogy le kell venni a listáról azokat az embereket, le is vették, Budajt leszámítva, azt még többször ellenőrizték, aztán a választások után vették le őt, de a VPN-es listának az egyharmadát kicserélték még a választások előtt. Szerintem ez belügyi szempontból a legfontosabb bizottság volt, és az, hogy mi szerepet kaptunk ebben, mások meg nem kaptam szerepet, tehát Čarnogurskýék, mások nem voltak benne, az a súlyukat jelentette. Igaz, hogy akkoriban még Langoš jelentette a keresztényi vonalat, és nem Čarnogurský. Ugyanilyen fontos szerepet kaptunk az egész törvényalkotás folyamatában, tehát amikor kooptált képviselőink lettek a parlamentben...

– *Még a KC-nál maradvá, a KC-nak volt egy nagyon érdekes döntéshozatali mechanizmusa. Ez az ún. konszenzusos döntéshozatali mechanizmus, amelyet annyit vitattak annak idején. Mondanál erről valamit, részleteznéd ezt a problémát?*

– Nem tudom, mire gondolsz pontosan.

– *Arra, hogy nem szavazással döntöttek.*

– A KC-ban, mivel intézmények közötti egyeztető testület volt, intézmények közötti döntéshozatali mechanizmus alakult ki, a kezdetektől az az elv érvényesült, hogy nincsen szavazás, tehát nem lehet senkit leszavazni, a kisebbségi vélemény is nagyon fontos (hiszen korábban erről szolt az egész ellenzékiesség), és annak valamilyen formában be kell épülnie a közös döntésbe. Látszólag ez egy nagyon nehézkes mechanizmus, szemben az ún. „többségi” vagy egyéni akarattal, de intézmények együttműködésében ez megkerülhetetlen. A konszenzusos döntéshozatalnak van egy nagyon nagy előnye, hogy mindenkit bent tart, mindenkivel számol. Ez akkor és ott még működött. A későbbi időszak, amikor a KC már nem létezett, bizonyította, hogy mennyire kirekesztő is tud lenni egy többségi döntéshozó rendszer, főleg ha a hatalom egy vezér kezébe kerül, és az mindenféle intrikákkal, zsarolásokkal tartja kezében a többséget. A KC-nak ez döntéshozatali mechanizmusa a VPN-ben sokáig megmaradt, épp a legfontosabb időszakban, azzal, hogy a végső döntés az elnökhöz került. Elmondok egy konkrét esetet. Mondjuk a kultúra vagy a szakszervezetek kérdése. Volt egy politikai vitafóruma a VPN-nek, amelyik első menetben meghallgatta a véleményeket, ezt mag-

nóra játszották és leírták, azonnal leírták, nagy apparátussal működött a VPN. Ennek a testületnek a fő gesztora Milan Šimečka volt. A politikai testületbe vagy politikai klubba – azt hiszem politikai klubnak hívták – meghívtak szakembereket, intézményvezetőket, regionális szakértőket, 10-15 embert, és akkor mindenki elmondta, akármilyen bőre eresztve is a véleményét, javaslatait, nem számított az idő. Összegezték ezt, ez került a KC-ba, és ott már vitaanyagként vitatták meg a felelős politikusok, az akkori VPN-vezetés. Amikor ezt megbeszélték, és körvonalazódott valami közös megállapodás, akkor az elnök összegezte a vita eredményét, de sose születtek döntések ennek a mechanizmusnak a kihagyásával.

– *Volt ott egy belső konfliktus, és ott az FMK-nak is volt szerepe, és ez az első időszak volt, amikor Ján Budaj uralta a VPN-nek ezt a testületét, volt egy próbálkozás, hogy átkerüljön a parlament elnökének a pozíciójába, gyakorlatilag eltávolítsák a KC éléről.*

– Én nem így emlékszem rá, de azt hiszem erre Nagy Laci tudna igazából választ adni. Én úgy emlékszem erre, nem Budaj eltávolításaként zajlott, ő volt az első számú jelölt a parlament elnöki székébe. Tehát az nem az eltávolítását célozta, legalábbis én nem így emlékszem, egyenesen következett abból, hogy ő a KC elnökeként alkalmasnak tűnt erre a pozícióra. Más kérdés az, hogy Budaj személyisége az nem igazán illett bele ebbe a konszenzusos döntéshozatalba. Budaj sok esetben, arra hivatkozva, hogy gyorsan kellett cselekedni, önkényesen döntött, anélkül, hogy a KC-nak a véleményét megkérdezte volna. Ez nagyon sokakat zavart. Lehet, hogy jól jött volna, ha a parlament elnökeként már nem vesz részt olyan intenzíven a KC munkájában, de ilyen eltávolítási szándékról én nem tudok. Ez annál is inkább igaz, hogy mikor megbukott a szavazáskor, a kommunisták gyakorlatilag kiszavazták őt, Budajnak a szerepe a továbbiakban is a KC-ban érvényesült, egészen a lusztrációig. Budaj a lusztráció után esett ki, amikor a parlamentben veszített, utána visszatért, és a Szlovákiai Tanács elnöke lett a VPN-ben, gyakorlatilag a VPN közgyűlésének az elnöke. Akkor még ez egy formálid testület volt, ezen keresztül informálták a járások vezetőit. De amikor Budaj ténylegesen kiszorult a VPN-ből, tehát a lusztráció folytán, a választások után kiszorult a hatalomból, utána próbálta magát visszaküzdeni a Szlovákiai Tanácsra keresztül úgy, hogy értelmet adott a Szlovákiai Tanács működésének, azt mondta, hogy ez a VPN legfelsőbb döntéshozó szerve, a KC-t alá kell rendelni a Szlovákiai Tanács döntéseinek. És akkor a legfontosabb kérdés a, a miniszterelnök-jelölt személyének a kérdése a Tanács hatáskörébe tartozott. Ez az első kormányalakítás időszaka volt, 1990 júniusa, az első konfliktusok ekkor jelentek meg a VPN-ben, és ebből került ki aztán győztesen Mečiar miniszterelnökként.

– *Álljunk meg egy nagyon fontos döntésénél a Nyilvánosság az Erőszak Ellenek, ez pedig az FMK–VPN közös nyilatkozata a nemzetiiségi kérdésről. Annak te voltál az egyik megfogalmazója annak idején. Mondanál valamit ennek a közös nyilatkozatnak az előzményeiről? Hogy jött ez létre?*

– A VPN-nek a legfontosabb dokumentuma az a 13 pont volt, amit azt hiszem, hogy november 25-én fogalmaztak meg. Ez a 13 pont eredetileg 12 pont volt. S csak azért, hogy van már egy 12 pont, s ne legyen egy szlovák 12 pont is, hozzáfűztek

még egy tizenharmadikot. Nem tudom melyik volt az egyébként, a kisebbségi pont volt a tizenharmadik. Ezzel lett első ízben megfogalmazva az, hogy a nemzeti kisebbségek jogállása az egyenlőség és az egyenrangúság elvén kell nyugodjon. Ehhez törvényes kereteket kell biztosítani. Ez egy egymondatos megfogalmazás volt, ez november 25-én került a nyilvánosság elé, és gyakorlatilag erre alapozódott a mi együttműködésünk kisebbségi kérdésekben. December végére, amikor a parlamenti átalakítások zajlottak, kooptálások meg egyebek, illetve január elején, amikor megtörténtek ezek, világossá vált, hogy ezen az egymondatos szinten nem maradhat ez a célkitűzés, ezért egy komolyabb dokumentumot kell megfogalmazni, ami részben a szlovák közvélemény előtt világossá teszi azt, hogy kisebbségi jogok tekintetében milyen közös álláspont alakítható ki a szlovák–magyar politikai reprezentáció között, részben pedig a magyar kisebbség irányába világossá teszi, hogy a szlovák politikai reprezentáció komoly szándékkal viseltetik a mi dolgaink iránt. Ez volt az indítókoka ennek a közös dokumentum kiadásának. Január 3-án vagy 4-én került sor az első megbeszélésre, meghívtuk az FMK irodájába a Budajékat, és körvonalaztuk nekik, hogy kellene egy ilyen közös dokumentumot kidolgoznunk. Ők először ódzkodtak, de aztán sikerül őket meggyőzni arról, hogy számukra is fontos, a külföld és egyéb megítélés szempontjából, úgyhogy belementek. Kialakult egy közös bizottság, benne volt a Grendel Lajos, a Nóra, Nagy Laci, nem emlékszem pontosan az összetételére. A szövegjavaslattal mi álltunk elő, az a lényeg, hogy ezt el is fogadtuk, és meg is jelent. Na most ez a dokumentum, ennek a fontossága több szempontból érdekes. Az egyik az, hogy született a szlovák–magyar reprezentáció között egy írásban foglalt és aláírt, gyakorlatilag majdhogynem szerződésben rögzített szándék a kisebbségi jogok biztosítására. Abban az időszakban nem volt mindig és nem volt akármilyen dokumentum, hiszen már ebben az időszakban a VPN központi vezetése komoly nacionalista nyomásnak volt kitéve. A másik fontossága abban volt, hogy eléggé pontosan fogalmazta meg azt, hogy a társadalmon belül a kisebbségi jogokat intézményesen és jogi normákban kell biztosítani, s önmagában egy demokratikus berendezkedés nem biztosítja a kisebbségi jogokat.

– *Volt ebben a dokumentumban egy érdekes mondat: „A nemzethez való tartozás alapvető emberi jog, a nemzeteket, a nemzeti kisebbségeket és etnikumokat kollektív jogok illetik meg. Ezekből a kollektív jogokból következnek az individuális jogok valamennyi egyén számára.” Hogy került ez bele?*

– Alapvetően cél volt az, hogy a kollektív jogokat meg kell jeleníteni a dokumentumban. Az FMK-nak az első elvi nyilatkozatában a kollektív jogokat az individuális jogokból vezeti le, ami rendkívül komoly kérdés volt egy demokratikus modell esetében. Ez a korábbi megfogalmazáshoz képest lőrelépés volt, hiszen ki mondta, hogy a kollektív jogok minden egyént megilletnek, aki ezzel élni kíván

– *Mennyi idő alatt véglegesítődött ez a dokumentum?*

– A kidolgozása pár napig tartott, a véglegesítése alig tíz percet, szóval fél óra sem volt, a közös bizottság leült és végigment a szövegen, és bekerült a sajtóba, és egyszerre jelent meg ugyanazon a reggelen a *Verejnost*-ban, a VPN napilapjában és a *Napban*. Ugyanazon a napon jelentettük meg mind a két orgánumban a dokumentumot, tehát eléggé gyorsan kellett véglegesíteni a szöveget. De,

mondom, hogy itt a jelentősége annak volt, hogy a kollektív jogok, mint olyan, megfogalmazódott a dokumentumban.

– *Most függetlenül ettől a passzustól, hisz viszonylag hosszú dokumentumról van szó, érzésed szerint, milyen volt ennek a fogadtatása szlovák részről és magyar részről?*

– Szlovák részről nem volt különösebben rossz fogadtatása, legalábbis abban az időszakban. De egypár nacionalista kör rettenetesen kifakadt, a VPN-en belül is voltak ilyenek, ilyen egyének, akiknek nagyon nem tetszett ez a dokumentum. Például a Húskának, arra emlékszem konkrétan, Augustín Marián Húska, aki a későbbiek során, alig egy hónap múlva már a Koreňek-ben tűnt fel, ami az első nacionalista szerveződés volt Pozsonyban.

– *Magyarul Gyökerek.*

– Gyökerek. De senki nem mert szólni ellene, mivel az FMK meg a VPN vezetésének is ezek olyan kis jelentéktelen rikoltásoknak tűntek, senki nem figyelt oda ezekre a hangokra. A magyar fogadtatása eléggé hűvös volt, nem volt nagyon lelkes fogadtatása, elismerő hangok megjelentek, Sidó, emez, amaz. Nem mertek szembehelyezkedni a dokumentummal, de igazából az értékét se azon a szinten táltatták, ami megillette volna. Ha a későbbiek során erre a dokumentumra egy komoly politikai stratégia épülhetett volna, biztosan más végkimenet lett volna a kisebbségi jogalkotásnak Szlovákiában. Ez nem történt meg, nem következett be. Ez a dokumentum gyakorlatilag elfelejtődött pár hónapon belül, abban a nagy forgatagban, és ez komoly politikai hiba volt.

– *Tulajdonképpen 1990 elejére világossá vált, hogy választások lesznek Szlovákiában. Stabil volt-e ebben a légkörben a Nyilvánosság az Erőszak Ellen belső és külső helyzete az országban?*

– Látszólag nagyon stabil volt, tehát nagy támogatottságnak örvendett, eléggé komoly nemzetközi híre volt, és a Prágához való kötődése teljesen egyértelművé tette, hogy politikai legitimitása van Csehszlovákián belül. Ugyanakkor nagyon komoly jelek mutattak arra, hogy ez nem teljesen így van. Az első ilyen jel Budaj megbuktatása volt a parlamentben, ami a VPN-nek az első komoly, nagy kudarcát jelentette, hiszen az átalakított parlament, amely addig mindent elfogadott, minden követelésbe belement, Budaj személyét, aki a legelső embere volt a VPN-nek, megbuktatta, 60 százalékos VPN többség mellett.

– *Látszólagos konszenzus...*

– Megtörtént a megegyezés, hogy Budaj lesz a parlament elnöke. Titkos szavazás volt, és ezen keresztül a képviselők gyakorlatilag ellenszegült a megegyezésnek. Nyilván a kommunisták voltak, de kellett hozzá mások is. A másik, hogy eléggé erőteljesen jelentkeztek a nacionalista körök elsősorban Pozsonyban, de vidéken is. Ezeknek a köröknek két intézményes formája alakult ki ebben az időszakban, ez a Koreňe, amit már említettünk, ami értelmiségi társa-

ság volt, nem egészen individuumok társasága, hanem bizonyos intézmények képviselőinek a társasága, ez teljesen háttérben működött, lakásokban, nagyon keveset lehetett tudni róla, még a VPN-en belül sem, nem is tartották valami lényegesnek. Mint utólag kiderül, az ebben részt vevő személyek rendkívül komoly befolyással rendelkeztek a televízióban, a VPN-ben, Čarnogurskýéknál, más egyéb politikai csoportosulásokban, szakszervezeti vezetők vettek részt ezeken az üléseken. A Gyökerek így próbálta a befolyását, amolyan szabadkőműves páholyként érvényesíteni, a háttérből, komoly politikai kérdéseket befolyásolva. A másik a Štúr Társaság volt, ami egyértelműen a volt kommunista garnitúrából került ki, Štúr Társaságok alakultak Pozsony különböző részein, a régi garnitúrából, gyakorlatilag a régi kommunista garnitúra, középkáderek meg ilyen magasabb szintű káderek vállalták föl a nacionalista ideológiát, hogy a saját befolyásukat és tömegbázisukat megőrizték. Ezeknek a befolyása a KC-ra, tehát a VPN központjára nagyon kicsi volt. Annak ellenére, hogy ültek bent közvetlenül is emberek a vezetésben, nem kaptak hangot, nem volt súlyuk...

– *Augustín Marián Húskán kívül tudsz még valakiről?*

– Hát ugye a Roman Zelenay, volt egy csomó ember, mind a két szerveződés igen szorosan kötődött a titkosszolgálatához. Erre nekem nincsenek bizonyítékaim, talán a Hunčík Péter tudna többet mondani, a prágai várba sokkal több információ érkezett ezekről a dolgokról. Na most az igazán komoly kezdeményezés, márciusban volt Budaj megbuktatásakor Ebben az időben, szinte forgatókönyvszerűen, a Matica slovenská újjáalakult vezetése megkereste a parlament elnökét, Schustert, és kérte, hogy a Matica slovenská a megújuló közgyűlését a parlament épületében tarthassa meg. És Schuster, minden gondolkodás nélkül, ezt engedélyezte is a Matica slovenskának. Nem is lett volna semmi probléma, ugye hát egy ilyen nemzeti mozgalom megújul, szélesíti a tevékenységi körét, új formát ölt a régihez képest, és hát megfelelő, méltó helyen, a parlament épületében akarja ezt megtenni. Probléma csak az volt, hogy a Maticát akkor már nagyon nagy befolyása alá vonta a Štúr Társaság, és a nacionalista, kommunista, ŠtB-s köröknek egy ilyen gyűjtő intézményévé vált. A közgyűlés előtti este, olyan 11 órakor véget ért a KC-ban a munka, és Nagy Laci és a Gyurovszky Laca mentek haza, és látták, hogy a televíziónak a stábja ott van a parlament épületénél, ott van a műsoradó teherautó, és szerelik be a televíziót a parlament épületébe. Visszamentek a KC-ba, és kérdezték, hogy hát mi ez a nagy készülődés. A KC-ban senki se tudott arról, hogy a közgyűlést a televízió közvetíteni akarja, ez az adó-vevő kocsi azt jelentette egyértelműen, hogy egyenes adásban közvetítik a parlamentben történeteket. Felhívták Schustert, ő nagy nehezen beismerte, hogy ő adott engedélyt a televízióra is. Mindenki számára az jött le, hogy ha a Matica slovenská a nemzeti érdekeknek a legfőbb megfogalmazójaként a parlament épületében alakul újjá, az egész szlovákiai közvélemény előtt, a televízión keresztül – akkor és ott bármit megtehet, konstituálhat olyan intézményt Szlovákiában, ami össznemzeti intézményként jelenik meg, és ellenhatalmi pólsként működik a kiforratlan politikai életben. Ezért éjszaka a KC leállította a parlamenti szereplést, hogy a parlamentben legyen a gyűlés, és leállította a televíziós közvetítést is. Volt még egy mozzanat, ami indokolta ezt, mégpedig az, hogy az egyes járásokból éppen aznap éjszaka érkeztek be jelzé-

sek, hogy mindenhol hatalmas nagy propagációba kezdett a Matica, és valamilyen népakarat kifejezéseként nagy tömegdemonstrációt szervez a parlament épülete körül. Utólag aztán ezek a feltételezések igazolódtak, komoly szándékok voltak erre. Éjszaka a VPN elkezdte mozgatni a saját embereit, akik bent voltak a Matica slovenskában, minél több információt próbáltak tőlük szerezni, hogy másnap mi készülődik. A kicsi dolgok, melyek azelőtt senkinek sem tűntek föl, komoly kontextusba kerültek, komoly problémákká váltak.

– *Meg lehetett szerezni, hozzá lehetett jutni ezekhez az előkészített anyagokhoz?*

– A fölhívásokhoz igen, ami a járásokhoz érkezett, ahhoz igen, arra emlékszem, hogy az még aznap éjszaka bekerült néhány. Másnap a tüntetést letiltották a parlament épülete előtt, és valahova a várba helyezték át. Kis tömegtüntetés lett, nemzeti jelszavakkal. Nem, fordítva, a várba helyezték föl a Matica közgyűlést, és a tüntetés pedig lent maradt a parlament épülete előtt, így nem tudott a kettő összekapcsolódni, mert földrajzilag máshol volt, a várat pedig körbevette a rendőrség, és a Matica közgyűlésén megjelent az egész VPN-vezetés. Következésképpen a Matica slovenská csak egy normális közgyűlést tudott tartani. Tényleg, Nagy László és Gyurovszky László érdeme volt az, hogy egy éjszaka leszerelték az egészet. A VPN-ben, a belügyminisztériumban, az égvilágon sehol sem figyeltek oda ezekre a mozgásokra.

– *Akkor még egy, ezzel lehet, hogy valahol összefüggő jelenségre kérdeznék rá, a Pravdában egyszer megjelent egy kis hír, nem is olyan kis hír, mely azt adta hírül, hogy Dél-Szlovákiában a magyarok autonómia kikiáltását tervezik. S erre annak idején az FMK nagyon gyorsan reagált. Ismered ezt a történetet?*

– Igen. Ez az első hétnek volt a története, amikor világosság vált, hogy eléggé komoly a súlya a magyar politikai reprezentációnak az egész szlovákiai átalakulásban. Erre volt ez reakció, hogy a szlovák közvéleményt valamiképpen fölrázák, magyarelles hangulatot keltsenek, s ezzel az ott jelenlévő politikai vezetést, tehát az átalakulásban jelen lévő politikai vezetésnek olyan szándékot tulajdonítsanak, amittől elretten a szlovák társadalom. Tehát ez ilyen célzatos, nagyon tervszerű, kigondolt kis léggömb volt, ami arról szólt, hogy a magyarok autonómiát akarnak kikiáltani Dél-Szlovákiában, és erre mindenképpen reagálni kellett mindenkinek. Azóta is ez zajlik. És reagáltunk mi is. Egyrészt kimondtuk azt, hogy nekünk ebben az átalakulási folyamatban nincs ilyen szándékunk, másrészt pedig, hogy elhatároljuk magunkat, amennyiben lenne ilyen szándék, mert egyébként voltak ilyen hangok a szlovákiai magyarok körében is. Ugyanezt tette a diákszövetség is, s tudomásom szerint néhány járás is hasonlóképpen viselkedett, vagy a járások is hasonlóképpen viselkedtek. De érdekes jelzés volt, mert a közvéleményt viszont elég sokáig foglalkoztatta a téma, tehát nem elégedett meg ezzel az egyetlen nyilatkozattal. Gyakorlatilag máig se hiszi el. (...)

(A beszélgetés 1996–1997-ben készült.)

VARGA SÁNDOR

29

1942. november 6., Hetény. Levéltáros, történész. A komáromi magyar gimnáziumban érettségizett (1959), majd a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán történelem–levéltáros szakos oklevelet szerzett (1966). 1968–1970-ben a Csemadok KB titkára, majd szakelőadója, 1968–1969-ben a Magyar Ifjúsági Szövetség elnöke. Ezt követően 1989-ig a pozsonyi Állami Központi Levéltárban dolgozott. 1989 decemberétől 1990 júniusáig a szlovák kormány miniszterelnök-helyettese, 1990–1991-ben a Független Magyar Kezdeményezés pozsonyi parlamenti képviselője. 1991-ben létrehozta a Nemzetiségi Dokumentációs Centrumot, 1995-2005 között az Illyés Közalapítvány Kuratóriumának szlovákiai titkára volt.

– Kezdjük a családi háttérrel, iskolákkal.

– Az anyakönyvi bejegyzés szerint 1942-ben születtem Komáromban, az ottani kórházban. Szüleim azonban a Komárom melletti Hetény községben éltek. Édesapám egy tősgyökeres komáromi református családból származott. (...) Kereskedelmi tanonciskolát végzett, majd mint kereskedősegéd Komáromban állt munkába. 1932-ben önállósult. Szülői segítséggel vásárolt egy házat Hetényen, és ott nyitott egy vegyeskereskedést. (...) 1935-ben nősült meg. Édesanyám, szintén református, jómódú földműves családból származott, Érsekkéty községből. Édesanyám egészségügyi problémái miatt, a házasságkötésük után csak hét évvel később születtem, testvérem nem volt.

– A régi üzletről nincsen emléked, hogy az miképpen működött fénykorában?

– Közvetlen emlékeim nincsenek. Csak a szüleim későbbi elmondásaiból tudom, hogy az üzlet elég jól jövedelmezett. Élelmiszerektől kezdve az ipari cikkig mindent árusítottak, amire egy faluban szükség volt a napi élethez. Például petróleumot is árusítottak a világításhoz, mivel a villanyt Hetényen csak fokozatosan vezették be a harmincas évek kezdetétől. Sőt apám még benzint is árult.

VARGA SÁNDOR

A Shell céggel szerződve, az üzlet előtt, a főút mentén, a harmincas és negyvenes években, működtetett egy benzinkutat is. Akkor ez még nagy ritkaságnak számított. Hetényen akkor még nem volt egyetlenegy gépkocsi sem. Máig megőriztem a benzinkút állványának tetején lévő világító üvegburát, amely a kút felszámolása után a csodával határos módon megmaradt. Az üzlet dohánytermékek árusítására is rendelkezett engedéllyel.

– *Hogyan vészeltétek át a háborús éveket?*

– Apámat a háború alatt többször is behívták katonának. Amikor nem volt otthon, akkor anyám vitte az üzletet. A háború vége felé, már a nyilas éra alatt, apám ismét kapott egy katonai behívót, ún. SAS-behívót, ami akkor azonnali bevonulási kötelezettséget jelentett. A front ekkor már nem volt messze Heténytől. Óriási kockázatot vállalva, apám nem vonult be, hanem befalaztatta magát a ház alatt lévő pince egyik keskeny szárnyába. Anyám egy trükkös nyíláson keresztül, titokban adta be neki az élelmet. Közben a házban egy magyar katonai csapatparancsnokság működött, és a tábori csendőrök többször is keresték. Ez az állapot két hétig tartott. A front 1945 januárjában érte el Hetényt. Az oroszok bevonulása után apám ugyan kijöhetett a pincéből, de az oroszok kilakoltattak bennünket a házból, és tábori pékséget rendeztek ott be. Az udvaron lévő régi pincében tudtuk magunkat meghúzni.

– *Mi történt a háború után ?*

– A front elvonulása után, amikor visszaköltözhattünk a házba, apám konszolidálta az üzletet, és a lehetőségekhez képest próbálta a komáromi nagyraktárakból beszerezni a szükséges árut. Lassan beindult az élet, de már ismét Csehszlovákiához tartozva. Az üzlet a lakóházunkban volt. (...) 1946 tavaszán apám üzletét a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. június 5-én kelt 50. számú törvényerejű rendelete alapján, mint „államilag megbízhatatlan magyar nemzetiségű személy” tulajdonát képező vagyont, állami kezelés alá vonták (ez volt a hírhedt „národná správa”).

– *Amikor 1946-ban államosították ezt az üzletet, nem merült fel a deportálás, a kitelepítés?*

– De igen, ez volt egy másik nagy sokk a családuknak számára. Valamikor 1948 első hónapjaiban megkaptuk a Magyarországra való áttelepítési utasítást. Együttal odarendeltek egy csehszlovák katonát, akinek kosztot, kvártélyt kellett biztosítani a lakásunkban. Elkezdődött a csomagolás, apám készített két nagy faládát, ezek meg is maradtak egészen a nem régi időkig. Ezekbe csomagoltunk volna a magunkkal vihető dolgokat. A csomagolás közepette azonban, egy kézzel írt cédulán értesítettek bennünket, hogy az áttelepítésünk elmarad. Tehát az utolsó pillanatban mégis itthon maradtunk.

– *Hetényről hány családot telepítettek ki?*

– Hetényről kb. 40 módosabb családot telepítettek át Móra, az onnan kitelepített németajkú lakosok házaiba.

– Mi következett ezután ?

– Alighogy megúsztuk a kitelepítést, jött a harmadik sokk. 1948 augusztusában apám kapott egy hivatalos végzést, élénk narancssárga papíron, amelyben az állt, hogy a 108/1945. sz. köztársasági elnöki dekrétum alapján, térítés nélkül konfiskálják a családi házunkat az üzlethelyiségekkel együtt. Ezt valószínűleg csak azért tették meg ilyen későn, mert úgy volt, hogy kitelepítenek bennünket. Mivel ez nem történt meg, a vagyontól kellett megfosztani a magyarokat. A 108-as dekrétum kifejezetten erre készült. Apám ekkor nem esett pánikba, hanem kissé szokatlan magatartást tanúsított. Azt mondta, tegyük úgy, mintha ez a papír meg sem érkezett volna. Nem tiltakozott a hivataloknál, és privátim sem beszélt róla senkinek. Később kiderült, hogy ez bölcs hozzáállásnak bizonyult. Nem tudni, miért, de szinte a csodával határos módon, soha senki sem akarta később a gyakorlatban is realizálni a konfiskálást. A telekkönyvben ugyan be volt jegyezve, tehát a házat eladni nem lehetett volna. Nem volt azonban egy kellemes érzés, hogy a ház amelyben lakunk, és amelyet apám annak idején rendszeren megvásárolt, most már jogilag nem az ő tulajdona, és bármikor kitessekelhetik onnan. Apám ebben a tudatban is halt meg, 1967-ben, 59 éves korában, szívinfarktusban. Szerintem az átélt üldöztetések és a hosszan tartó eg-

Az FMK kampánynyitó gyűlése Zselizen 1990-ben (Fotó: Berta András)

zisztenciális gondok, nagyban hozzájárultak aránylag korai halálához. A házat apám halála után nem örökölhettük meg, mivel a telekkönyvben ott volt a konfiskálási bejegyzés. Végül az 1980-as évek első felében, némi baráti és jogászai segítséggel, sikerült a konfiskálást töröltetni, és anyám nevére íratni a házat.

– *Mesélj valamit az iskolai éveidről!*

– Hetényben kezdtem iskolába járni, 1948-ban. Ez még szlovák tannyelvű intézmény volt, magyar iskola akkor még nem volt. Nyomasztó élmény volt számomra az egész, mert egy árva kukkot sem tudtam szlovákul. Ebből eredően nem tudtam megtanulni olvasni. Szüleim teljesen szerencsétlenek voltak emiatt. Fél év után apám kezdett velem esténként foglalkozni, és mivel ő értett csehül, lassan rávezetett az olvasandó szöveg jelentésére, és így kezdtem előre haladni az olvasásban. Anyám szlovákul nem tudott. Nem is tanult meg élete végéig. A következő iskolaévben szerencsére Hetényen is megnyílt a magyar iskola. Így a második osztálytól már nem volt gondom a tanulással, jeles tanuló voltam egészen az alapiskola befejezéséig. A magyar tanerők kezdetben többnyire nem rendelkeztek képesítéssel, de a hivatástudat sem tengett túl bennük. Fokozatosan azonban javult a helyzet. Ötödik osztálytól már többnyire a tanítás iránt elhivatott és pedagógiai érzékkel megáldott tanítók oktattak a hetényi iskolában. Meg kell említenem osztályfőnökömet, Bordán Katalint, aki több évtizeden át oktattott itt. Ma már nincs az élők között. De nemcsak ő, hanem már az ő szülei is itt tanítoskodtak. Édesapja kántortanító volt Hetényen, három testvére szintén pedagógus volt, de ők máshol tevékenykedtek. Szólnom kell még Herdics János igazgató úrról, akit valószínűleg valamilyen politikai jellegű büntetésből, Szencről helyeztek át az eldugottnak vélt faluba. Komoly tekintélynek örvendett a községben. Csakúgy mint Szénássy Zoltán tanár úr Komáromból, akit szintén politikai büntetésként helyeztek ki igazgatónak a hetényi alapiskolába.

– *Az alapiskola után gimnáziumban folytattad iskoláidat?*

– Igen, de akkor az elnevezése Tizenegyéves Középiskola volt. Az egykori bencés gimnázium utódjaként működő intézménybe, Komáromban, 1956 szeptemberétől kezdtem járni. Az első osztályban, amelyet akkor kilencedik osztálynak neveztek, az osztályfőnököm Gáspár Tibor volt. Ő hamarosan kivívta diákjai őszinte elismerését és megbecsülését. Felkészültségével és emberi magatartásával vált példaképpé a szemünkben.

– *A gimnázium, gondolom, már nagyobb hatással volt rád.*

– Ez az intézmény a maga több évszázados hagyományával már egy kiforrottabb értékrendet képviselt. Nyilvánosan ugyan nem lehetett hangoztatni, de a diákok között köztudott volt, hogy milyen patinás magyar intézmény örökösei vagyunk. A folyosón néztük a végzett diákok kifüggesztett tablóit, és ismert neveket fedeztünk fel. Megtaláltam például Turczel Lajos nevét és fényképét, akiről előtte már hallottam. Egyszóval az épületben uralkodó szellem már eleve büszkeséggel töltötte el az oda járókat, akiknek egyúttal tartást is adott. Ez a szellem még az ötvenes évek második felének legsötétebb diktatúrájában is élt és hatott. Itt

tanultuk meg, hogy mit jelent a magyarsághoz tartozni, szeretni hagyományainkat, és büszkének lenni történelmünkre. Ezt főleg Gáspár Tibor tanár úr magyar irodalmi óráin keresztül szívhattuk magunkba. Ehhez a időszakhoz kapcsolódik egy másik meghatározó élményem, amelyet az 1956-os októberi forradalom idején éltünk át. Még két hónap sem telt el azóta, hogy Komáromban megkezdődött a tanulmányainkat, amikor október 23-án Budapesten kitört a felkelés és forradalom. Másnap reggel az első tanóra helyett az intézmény összes diákját felrendelték a második emeleti aulába. Röviden ismertették velünk, hogy Magyarországon ellenforradalmi események zajlanak, és meg akarják dönteni a szocialista rendszert. Ezután felolvastak egy, az intézmény diákjai és tanárai nevében megfogalmazott, igen durva hangú, az ellenforradalmat elítélő nyilatkozatot, és kérték hogy szavazzuk meg. Megkezdődött a szavazási procedúra. Mi akkori, még kissé zöldfülű kilencedikesek, a felsőbb osztályosokat figyeltük, hogy ők miképpen reagálnak. A kérdésre, hogy ki van a felolvasott nyilatkozat elfogadása mellett, senki sem tette fel a kezét. Kínos csönd támadt. Az elnökségi asztalnál ülő igazgató és a járási pártbizottságról kiküldött elvtárs egy pár pillanatra tanácstalan lett, majd az igazgató fenyegető szavakkal illetett bennünket, diákokat. Végül úgy döntöttek, hogy az osztályokban fogjunk megvitatni az eseményeket, és ott szavazzuk meg a nyilatkozatot. Úgy emlékszem azonban, hogy az osztályban már nem került sor szavazásra. Ezt a történetet, annak háttérrel együtt, Gáspár Tibor már többször elmondta és írásban is rögzítette. Én most csak az akkori kilencedikes személyes élményeit vázoltam. A párt azonban nem hagyta megtorlás nélkül ezt az engedetlenséget. Legnagyobb sajnálatunkra osztályfőnökünk, Gáspár Tibor kapott büntetést. Azzal vádolták, hogy ő bízatta a diákokat, hogy ne szavazzák meg a nyilatkozatot. Büntetése az lett, hogy néhány évig nem taníthatott a gimnáziumi osztályokban, csak az alapiskolában. Hadd ejtsek néhány szót az osztálytársaimról is! (...) Osztálytársam volt többek között Nagy Kázmér, aki a 80-as években a járási nemzeti bizottság elnöke volt Komáromban, később kereskedelmi miniszter a szlovák kormányban, a rendszerváltás után pedig a Szlovák Nemzeti Tanács alelnöke lett. Ugyancsak osztálytársam volt, Vavreczky, alias Galán Géza, aki a színművészi és rendezői pályán vált ismertté, nemcsak Szlovákiában, de Magyarországon, sőt szakmai körökben, Csehországban is. Szólnom kell még Boros Kálmánról, aki egy évtizeddel az érettségi után Svédországban találta meg az érvényesülés útját, de megmaradt a ragaszkodása nemzetéhez és szűkebb hazájához, így az egyik ottani magyar közösség szervezője lett. Nem kerülhetem meg Stirber Lajos nevét sem, aki kiváló zenepedagógus és zenész Komáromban. Publikációs tevékenységet is folytat, zenei oktatási módszertani anyagok összeállítása fűződik a nevéhez.

– *Abban az időben Komáromban már működött a Magyar Területi Színház (Matesz), ott volt a múzeum, milyen élményeid vannak ezekkel kapcsolatban? Jártál színházba, vagy bókásztál a múzeumban?*

– A Matesz előadásait megnéztük. Így hirtelen a Néma leventére emlékszem mint emlékezetes produkcióra. A Matesz színészei akkor Komáromban sztároknak számítottak. Pletykák terjengtek róluk, és ha valaki az utcán látott egy színészt, azt élményként mesélte ismerőseinek. Gyakran jártunk moziba is. A komáromi múzeum abban az időben azonban igen elhanyagolt állapotban volt. Ott egyszerűen nem volt

társadalmi és kulturális élet. Az állandó kiállítások főleg a régészeti anyagot mutatták be, de évekig nem kerültek felújításra. A pártbürokráciának nem volt érdeke a múzeum fejlesztése. A szlovák igazgatók nem tudtak mit kezdeni a múzeum szinte színtiszta magyar emléktárgyaival, kivéve persze a régészeti anyagot. A lerobbant épület felújítása, és a kiállítások újraszervezése csak 1968-ban indult el.

– *Hogyan alakult a sorsod az érettségi után?*

– A három középiskolás év gyorsan eltelt. 1959-ben érettségiztem. Az egyetemi továbbtanulás mellett döntöttem. A pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar nyelv és irodalom szakára jelentkeztem, de helyhiányra való hivatkozással nem vettek fel. Mint szüleim megtudták, valójában a róluk, illetve apámról adott kádervélemény volt a mérvadó ebben a tekintetben. (...) Második lehetőségként, szükségből választottam az akkor megnyíló Pedagógiai Intézetet Nyitrán, ahová fel is vettek. Ide akkor nem volt elég jelentkező, ezért a „munkáshatalom” számára nem számított a „burzsoá” ivadék sem. Tudni kell, hogy ez az intézmény szlovák oktatási nyelvű volt. A magyar Pedagógiai Intézet ugyanabban az évben Pozsonyban nyílt meg. De mivel ezek az intézmények kerületenként nyíltak meg, minket Komáromban érettségizetteket, a nyitrai intézetbe tereltek, mivel akkor a Komáromi járás a Nyitrai kerülethez tartozott. (...) A félévi vizsgákat letéve kérvényeztem az átlépésemet a pozsonyi magyar tannyelvű Pedagógiai Intézetbe azzal, hogy magyarul szeretném a tanulmányaimat tovább folytatni. Minden további nélkül engedélyezték az átlépést. A második félévet 1960 februárjában tehát már Pozsonyban kezdtem, és júniusban sikeresen le is vizsgáztam. A vizsgaidőszak alatt jött a hír, hogy az intézetet áthelyezik Nyitrára, ahol a hasonló szlovák intézettel egy igazgatóság alá kerül. Ekkor, rövid töprengés után elhatároztam, hogy Nyitrára, ahol amúgy sem éreztem jól magam, vissza nem megyek. Kértem a tanulmányaim megszakítását. Úgy gondoltam, hogy elmegyek fizikai munkásnak, és már mint „munkáskáder” újra jelentkezek az egyetemre, talán felvételt nyerhetek. Pozsonyban találtam is munkát egy öntött és zománcozott fürdőkádadat gyártó cégnél, úgy hívták, hogy Kovosmalt. Itt a nyolc órában kemény fizikai megterheléssel járó munkát kellett végezni. Kezdetben izomlással küszködtem, és minden műszak után halálosan fáradt voltam. A másnapi munkakezdésig alig mozogtam, nem is hagytam el az albérleti szobámat. Egy hónapig tartott amíg a szervezetem hozzászokott a nehéz fizikai munkához. Munkatársaim között sok bejáró csallóközi és mátyusföldi magyar is volt. Amikor úgy éreztem, hogy nem bírom tovább és feladom, ők tartották bennem a lelket, bíztattak és segítettek. Nekik sokat köszönhetek.

– *Munkásként felvételiztél újra?*

– A jelentkezést az egyetemre 1960 tavaszán kellett benyújtani. Az üzemből megkaptam a remélt pozitív kádervéleményt. A felvételi június elején volt.

– *És honnan jött az ötlet, hogy most hova jelentkezéssel?*

– Az élet mindig produkál véletleneket. Volt alapiskolai osztályfőnököm, Bordán Katalin, akiről már beszéltem, egyik fiatalabb leánytestvére az akkori pozsonyi

Állami Levéltár igazgatójának a felesége volt. Hétvégéken gyakran hazalátogattak a Bordán család szülői házába Hetényre. Itt találkoztam a levéltár igazgatójával, akit Jozef Watzkának hívtak. Sajnos már nincs az élők sorában. Kérdezte, hogy a fizikai munkával eltöltött idő után hol szeretném folytatni a tanulmányaimat. Elmondtam, hogy engem a történelem mindig érdekelt, és több ilyen jellegű könyvet olvastam, de pontosan nem tudom, hová kellene benyújtani a jelentkezésemet. Ekkor ő javasolta, hogy adjam be a jelentkezésemet a Komenský Egyetemen levéltárosi szakára, ahol a történelmet úgy oktatják, mint a történelem szakos hallgatóknak. S mellette, pluszként, a történelmi források kezelésére is megtanítanak. Megfogadva a tanácsát tehát ide adtam be a jelentkezésemet.

(...)

– *Az alatt a közel egy év alatt amíg munkásként dolgoztál, tudatosan készültél a tanulmányaid folytatására? Jártál-e könyvtárba, készültél-e felvételire, olvas-tál-e újságokat?*

– Helyén való a kérdés. Kezdem a végével. Újságot olvastam. Most már nem csak a sportrovatot, hanem a politikát is. Készültem a felvételire, és mivel akkor köztudott volt, hogy a szóbeli felvételi vizsgának része egy olyan kérdés is, amely a jelentkező „politikai tájékozottságát” volt hivatott felmérni, igyekeztem elsajátítani az akkori vonalas szöveget. Valójában azt akarták tudni, hogy az illető az akkori rezsimnek megfelelő nézeteket vall-e. A felvételizők ebből akkor nem csináltak lelkiismereti problémát. Mindenki igyekezett megfelelni az elvárásoknak, és elmondta a kötelező sablonszöveget, amelyet a párt napilapjaiban, a *Pravdában*, vagy magyarul az *Új Szóban* lehetett olvasni. Pozsonyi tartózkodásom alatt, sok más magyarral egyetemben, én is rendszeresen eljártam a Lőrincskapu utcai (akkori neve Leningradská) Orbis néven ismert üzletbe, ahol idegen nyelvű, köztük magyar, újságokat és folyóiratokat lehetett vásárolni. Itt az *Élet és Irodalom*, az *Új Írás* és a *Kortárs* c. kiadványokat szoktam többé-kevésbé rendszeresen megvásárolni. De természetesen a Népsport és a *Képes Sport* sem maradhatott el. Könyveket pedig a Mihálykapu utcai Magyar Könyvesboltban vásároltam. De gyakran rendeltem könyvet a Prágai Magyar Kultúra nevű intézménytől is. Ez az intézmény akkor nagyon népszerű volt Dél-Szlovákiában. (...) A felvételi vizsgára készülőben, elkezdtem újra németül tanulni. Magánórákat vettem egy régi pozsonyi lakostól, aki természetes módon három nyelven, magyarul, szlovákul és németül is anyanyelvi szinten beszélt. Előzőleg már a gimnázium utolsó két évében éltem azzal a lehetőséggel, hogy nem kötelező tantárgyként lehetett német oktatásra járni. Tudtam, hogy a levéltárosi szakmában a német nyelvtudás nálunk igen fontos, és az egyetemen is vizsgázni kell belőle.

(...)

– *Tehát fölvettek, internátusban laktál, gondolom?*

– Internátust kaptam az ún. svéd házakban, ahol már egy szemeszteren keresztül laktam, amikor átléptem Nyitráról a pozsonyi Pedagógiai Intézetbe. Hiányzott itt ugyan mindenféle komfort, de tavasszal és nyáron igen kellemes zöld környe-

zet vette körül a földszintes faházakat. A Duna medre kb. 50 m távolságra volt a házaktól. A füves parton lehetett napozni, a folyóban fürödni, és akinek akaródzott, tanulhatott is a természetben. Mindenesetre én mindkét alkalommal jól éreztem ott magam. Az egyetem további négy évfolyama alatt már a hegyiligeti (Horský park) internátusban kaptam szállást. Mivel itt négyágyas szobák voltak, meg lehetett szervezni a lakók összetételét. Sikerült minden évben úgy irányítani a dolgokat, hogy páran magyarok, egy szobába kerüljünk. Így négy évig szobatársam volt többek között Kiss József történész, Tomi Vince, az *Új Szó* sportrovatának évtizedeken át munkatársa és vezetője, és egy iskolaéven át Popély Gyula, ma már egyetemi tanár, történész is. Meg kell még említenem, hogy 1963 szeptemberében itt találkoztam először Duray Miklóssal, aki akkor kezdte tanulmányait a Komenský Egyetem Természettudományi Karán, és aki szintén itt lakott az internátusban. Természetesen több magyar diák is lakott itt. Tudtunk egymásról, kerestük egymás társaságát, beszélgettünk irodalomról, politikáról, de főleg a hazai magyar kisebbségi ügyekről. Együtt sörözgettünk az internátustól 5 percnnyire található „Funus” néven ismert kiskocsmá kerthelyiségében, amely az itteni diákok kedvenc találkozóhelye volt.

(...)

– *Hogy nézett ki akkor a levéltáros tanszék az egyetemen? Milyenek voltak a tanárok? Hogy éreztet ott magadat?*

– Abban az időben a levéltáros tanszék nem volt önálló. A történelem tanszékéhez tartozott, annak mintegy fióktanszéke volt. Szlovákul úgy nevezték, hogy „subkatedra archívničtva”. Ez a státusz többé-kevésbé névleges volt. Csak azért hozták létre, hogy az egyik, még az első Csehszlovák Köztársaságban tudományos érdemeket szerzett Alexander Húščava professzornak biztosítsanak valamiféle státuszt. Egyébként a történelem tanszék vezetője Miloš Gosiorovský professzor volt, aki politikai téren volt tevékeny. Jó pozíciói voltak a pártban, de nagyon emberséges volt. A tanszéken nagy tekintélynek örvendett. Annak idején, 1963–65-ben, szakmai téren ő volt a kidolgozója annak a javaslatnak, amely Csehszlovákia föderációs állami-közigazgatási modelljéről szólt. Ezért konfliktusba került a legfelsőbb pártvezetéssel, főleg a CSKP első titkárával, Antonín Novotnýval, aki köztársasági elnök is volt. Ezekről a dolgokról abban az időben suttyogva, folyosói beszélgetések során csak részben értesültünk. Egyébként az akkori történelem–levéltáros tanszék, az egyetem főépületének 4. emeletén székelt. Az akkori rezsim légköréhez igazodva ugyan, de aránylag jó hangulatú, kissé családias légkörű hely volt. Központi helye a könyvtár és az olvasóterem volt, amelyet úgy hívtak, hogy „Historický seminár”. Ez a diákoknak és a fiatalabb tanársegédeknek amolyan nem formális találkozóhelye volt, ahol hosszú, spontán beszélgetések zajlottak. Ezek az idő előrehaladtával, közeledve 1968-hoz, egyre kritikusabb hangnemet öltöttek. Ami a magyar történetíráshoz való viszonyulást illeti, kirívóan elfogult magyarellenességet nem tapasztaltam. Az 1918 előtti történetekre vonatkozóan, a magyarországi történetírás eredményeit, ha ugyan több vonatkozásban vitatták is, általában azonban tiszteletben tartották. Én magam sem tapasztaltam különösebb ellenszenvet személyem mint magyar iránt, pedig mindig egy az egyben vállaltam a magyarságomat. Ismétlem azonban,

hogyan az én tapasztalataim az 1961–1966 közötti diákéveimre vonatkoznak. Később a helyzet ezen a téren is bizonyára változott.
(...)

– *Előtted volt levéltáros végzős magyar?*

– Az előttem lévő évfolyamban végzett Lakatos Vera, aki a végzés után a komáromi Járási Levéltárba került. Két évvel előttem járt Kocsis László, aki a pozsonyi levéltári szak mellett Prágában a turkológia szakot is végezte. Ő a végzés után diplomáciai szolgálatba lépett, és mint egyes keleti nyelvek ismerője, több közel-keleti ország csehszlovákiai nagykövetségén teljesített szolgálatot. A rendszerváltás után pedig a csehországi magyarok szervezetének egyik vezetője lett, tudtommal még ma is az. Utánam egy évvel később végzett Kiss Józsa, aki velem egy időben magyar–oroszlakon kezdte tanulmányait. Az első évfolyam után lépett át a levéltáros szakra, vállalva az érvessztést, az első évfolyamtól végezte ezt a szakot. A többi, utánam végzett magyar levéltárossal nincs pontos áttekintésem. De tudom, hogy köztük volt Püspöki Nagy Péter is.
(...)

– *Mikor elvégezted az egyetemet, hol kaptál állást? A szakmai karriered hogyan alakult?*

– Az egyetemen 1966-ban diplomáztam. (...) A Levéltári Igazgatóság főnöke, Jozef Chreňo, többször beszélgetett velem, és kikérdezte a viszonyaimat. Közölte velem, hogy engem a végzés után szívesen látna Komáromban, az ottani Járási Levéltárban, mivel bírom a magyar nyelvet, és a régebbi korok iratainak a feldolgozása is közel áll hozzám. Már hosszú ideje úgyszincs ott szaklevéltáros. Előttem egy évvel végzett Lakatos Vera, akiről már szöltam. Őt is Komáromba irányították. Tehát amikor én 1966 júliusában oda kerültem, ő már egy évet ott ledolgozott. Engem maga a főnök vitt le a szolgálati Tatra 603-as kocsiával Komáromba. Ez a szokatlan eljárás természetesen mindjárt bizonyos ellenszenvet is kiváltott a helyi vezetőkben. Úgy tekintettek rám mint a főnök protezsáltjára, holott nem én kapaszkodtam ez után az állás után. Az igazság az, hogy én szerettem volna Pozsonyban maradni. Ugyanis megnősültem, és a feleségem pozsonyi lakos volt. Júliusban tehát munkába álltam. Hetényről jártam be napon-ta busszal. Ez nem tartott sokáig mert szeptember 1-jén be kellett vonulnom egy évre kötelező katonai szolgálatra. (...) 1967 augusztus végén szereltem le, és beléptem újra dolgozni a Járási Levéltárba. Nemsokára ezután beköszönlött 1968.

– *Volt olyan közeg Komáromban ahol a 68-as mozgalmakba bekapcsolódhattál?*

– Igen, ilyen volt a Petőfi Ifjúsági Klub (PIK), amely még 1965-ben megalakult, és az események hatására a tevékenysége felélénkült. Akkori vezetője Kiss Mihály volt, aki egyben a járasi Csemadok-iroda instruktoraként működött. Többször részt vettem a PIK összejöveleiben, ahol kifejtettem a véleményemet a zajló eseményekről. A klub képviselőtében részt vettem a szlovákiai magyar ifjúság 1968. április 6-i pozsonyi országos értekezletén, ahol beválasztottak a Magyar

Ifjúság Központi Tanácsának (MIKT) Szervező Bizottságába. Ettől kezdve gyakran jártam fel Pozsonyba a szervező bizottság összejöveteleire. A PIK rendszeres heti összejövetelein, amelyeken már 100-150 fiatal vett részt, rendszeres beszámolót tartottam az aktuális eseményekről. Egyik szervezője voltam a keszegfalui IV. Nyári Ifjúsági Találkozóknak, és intéztem a megalakítandó Magyar Ifjúsági Szövetség (MISZ) igazolványainak a nyomtatását a komáromi nyomdában.

– *Mikor kerültél fel Pozsonyba a Csemadok KB titkári tisztségébe?*

– Az ifjúsági mozgalom vezetőit meghívták a Csemadok Központi Bizottságának rendkívüli dunaszerdahelyi ülésére, amely június elején zajlott le. Ez volt az az ülés, ahol Lőrincz Gyula lemondott az elnöki tisztségről, és helyébe Dobos Lászlót választották meg. A reformtörekvéseket támogatandó, itt én is felszólaltam. A felszólalásom szövegének egy része az *Új Ifjúságban* is megjelent. Valószínűleg már itt felfigyelhetek rám. Majd a keszegfalui NYIT egyik rendezvénye után Dobos László megszólított, és elmondta, hogy egy második titkárral szeretnék bővíteni a központi apparátust, és ezt nekem ajánlja fel. Nem rejtette azt sem véka alá, hogy ezzel ellensúlyozni szeretné az ortodox kommunisták befolyását az apparátusban. Ez július 15-e körül volt. Azzal váltunk el, hogy ha sikerül bizonyos formalitásokat elintézni, akkor elvileg szeptember 1-jén munkaviszonyba léphetek a központi irodában. Nos, annak ellenére, hogy közben a szovjetek augusztus 21-én megszállták az országot, mindent sikerült elintézni, és szeptember 1-jén beléphettem a Csemadok KB központi irodájába mint titkár. Előzőleg meghívottként részt vettem a KB augusztus 3-i ülésén, ahol jóváhagyták a felvételemet. A levéltárból annak rendje és módja szerint, közös megegyezéssel léptem ki. Megtettem azt is, hogy elmentem a levéltárak főigazgatójához, és elmondtam neki a döntésemet. Ő próbált lebeszélni arról, hogy politizálni kezdjek, de számomra akkor már nem volt visszaút. Túlságosan elköteleztem magam a 68-as reformfolyamat mellett, amelyről naivul azt hittem, hogy bizonyos megszorításokkal ugyan, de folytatódhat a megszállás után is.

(...)

– *A Csemadokban meddig voltál titkár?*

– A Csemadok rendkívüli közgyűlésén 1969 márciusában még újraválasztottak titkárnak. Akkor még a reformerők többségben voltak, és még merték vállalni a meggyőződésüket. Az országos politikában azonban egyre jobban kiszorultak a hatalomból a 68-as reformok iránt elkötelezett személyek. Alexander Dubčeket 1969 áprilisában leváltották a CSKP KB első titkári tisztségéről, és megkezdődött a leszámolás előkészítése. Az ún. átigazolási folyamat elsősorban a pártágok 68-as tevékenységének átvilágításával járt, de az egyes munkahelyeken a nem párttagok tevékenységét is felülvizsgálták. Engem a 68-as szereplésemért folyamatosan támadtak mind a sajtóban, mind a szervezeten belüli gyűléseken. Egy idő után ezért teherterheltem azokat számára is, akik ebbe a tisztségbe meghívtak. Az ő javaslatukra mondtam le 1970 márciusában a titkári tisztségről. Egyelőre azonban maradhattam az apparátusban mint szakelőadó a közművelődési osztályon. De az elvárás velem szemben az volt, hogy találjak minél

előbb magamnak más munkahelyet. No ez az, ami akkor a magamfajta jobboldali elhajlással megbélyegzettnek nem volt könnyű, sőt sokszor teljesíthetetlen feladatot jelentett. Felhasználva régebbi kapcsolataimat, megpróbáltam elhelyezkedni aspiránsként a Történettudományi Intézetben. Meglátogattam az akkori igazgatót, Július Mészároost, akinél diákkoromban tudományos segédként dolgoztam több hónapon keresztül. Nem ígért ugyan semmit, de javasolta, hogy adjam be a jelentkezésemet a pályázatra, és majd meglátja, mit tehet az érdekében. Nem kételkedtem a jóindulatában. A beszélgetés során azonban nagyon finoman jelezte, hogy a döntés nem kizárólag az ő kezében van. Mivel ő nem volt párttag, ez nagyon reálisnak tűnt. Nem is vettem fel. Mint később megtudtam, az elutasításomban nagy szerepet játszott az a kádervélemény, amelyet a Csemadok akkori pártszervezete adott rólam, amelyben szovjetellenesnek és nacionalistának tüntettek fel. Ez, azzal együtt, hogy egy magyarról volt szó, a pályázat elbírálásánál túl nagy hátrányt jelentett számomra. Kiderült ugyanis, hogy felvettek egy olyan fiatal, szlovák nemzetiségű történészt, aki szintén elkötelezettje volt a 68-as reformoknak, és szintén eltanácsolták az előző munkahelyéről. Csak valószínűleg nem olyan vad, bosszútól átítatott kádervéleményt kapott, mint én a Csemadokbeli elvtársaktól. Második nekifutásként jelentkeztem a rádió központi levéltárosi tisztségére kiírt pályázatra. Ide sem vettem fel. Ebben a szorult helyzetben, sűrű bocsánatkérések közepette látogattam meg a levéltári főigazgatót, aki ugyanaz a személy volt, mint aki 1966-ban engem beiktatott a komáromi járási levéltárosi posztra. Ő régi párttag volt, és 1968-ban nem kötelezte el magát túlságosan a reformok mellett, így 1970-ben már politikailag erős embernek számított. Nem hánytorgatta fel, hogy 1968-ban otthagytam a komáromi levéltárat. Nagyvonalúan kezelte a 68-as politikai szereplésemet is, mondván, fiatal, tapasztalatlan emberről van szó, esélyt kell neki adni, hogy visszataláljon tanult szakmájához, és felejtse el a politikát. Az ő utasítására vettem fel a Szlovák Állami Központi Levéltárba. Itt a kutató konzultánsi és kiszolgálói feladataival bíztak meg. Megjegyzem, ez egy olyan poszt volt, amelyet senki sem akart vállalni a kollégák közül. Állandó jelenlétet és széles körű ismereteket követelt meg a levéltár iratairól és fondjairól. Azzal az érveléssel helyeztek ide, hogy tudok magyarul és németül, ami szintén fontos ezen a helyen, mert gyakran megfordulnak itt külföldi, főleg magyar kutatók is. Elvállaltam, és örültem, hogy van munkahelyem, igaz, a lehető legalacsonyabb fizetést kaptam. Ez a politikailag motivált fizetésbeli diszkrimináció azután végigkísérte a közel húszéves levéltári pályafutásomat.

– *Tehát 1971. január 1-jétől ott üldögtél a levéltár kutatójában. A napi munkán kívül foglalkoztál valamilyen kutatással is?*

– A kutatói konzultánsi munkának az állandó leköötöttség és egyéb hátrányai mellett volt számomra pozitív hozadéka is. Ahogy teltek az évek, egyre több hazai és magyarországi történésszel ismerkedtem meg. Ezek a kapcsolatok sok tekintetben tájékozottságot jelentettek a számomra, amelyet a szakmában tudtam hasznosítani. A kezdetektől fogva ugyanis teljes erőbedobással belevetettem magam a kutatómunkába. Először a pozsonyi Jogakadémia 1850–1914 közötti történetét dolgoztam fel. (...) Ezt követően került a kezembe a levéltárban egy olyan iratanyag, amelyet forrásként jól fel lehetett használni a távíró, tele-

A somorjai Bibliotheca Hungarica megnyitása (Fotó: Gyökeres György)

fon és a posta történetéhez. Minden szabad időmben, esténként és a hétvégeken ezen dolgoztam. Megírtam több mint tíz hosszabb tanulmányt, amelyek részben az SZTA gondozásában megjelent tanulmánykötetekben, részben pedig a prágai Postamúzeum évkönyvében jelentek meg. (...) Amikor 1984-ben már egy önálló kötetre való tanulmányom jelent meg, és a posta, távíró, telefon történetének Szlovákiában egyedüli tudományos szintű szakértőjének számítottam, dr. Tibenský – aki ekkor már a tudományok doktora volt – javasolta, hogy jelentkezsek aspirantúrára. Ő mint a tudományos minősítő bizottság elnöke hivatalos ajánlást adott számomra, amelyben megindokolta, hogy tudományos szempontból megfelelek az aspirantúrára való felvétel feltételeinek. Az aspirantúrára való felvétel ebben az időben azonban politikai kérdésnek számított, és a tudomány által támasztott feltételek mellett az illetőnek politikailag is meg kellett felelnie. Ez azt jelentette, hogy az illetékes járási pártbizottság jóváhagyása nélkül nem lehetett valakit felvenni aspiránsnak. Az én felvételemet azonban 1984-ben az illetékes pártbizottság elutasította. Ez nagy csalódás volt a számomra. Azért is szerettem volna megszerezni az aspirantúrát, mert ez a fokozat automatikusan havi 300 korona fizetés-kiegészítéssel járt. Ezzel kissé megközelíthettem volna a szakmailag hozzám mérve korántsem olyan eredményes kollégáim fizetését. Dr. Tibenský is csalódott volt, de segíteni nem tudott, mivel ő nem volt párttag. A postatörténeti kutatásokat azonban tovább folytattam de már nem olyan intenzitással, mint addig. Egyre jobban kezdtem figyelni a politikát, főleg az illegálisnak minősített mozgalmakat.

– Az 1968-at követő tiszogatás során történt megbélyegeztetésemet követően elhatároztam, hogy távol fogom tartani magamat a politikától és a közéleti szerepléstől. Ez utóbbit nem volt nehéz betartani, mert a hozzám hasonló személyeknek hivatalos rendezvényeken való megjelenése nem volt kívánatos. A politikával pedig, a tudományos kutató munka mellett, csak az informálódás szintjén kerültem kapcsolatba. Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja hallgatása mellett eljutott hozzám elvéve egy-egy szamizdat is. A 80-as évek elejétől rendszeresen időközönként találkoztam Duray Miklóssal is, aki a Jogvédő Bizottság dokumentumait saját aláírásával jegyezte. Eleinte csak beszélgettünk, illetve megvitattuk az aktuális kérdéseket, elsősorban a kisebbségi viszonyokat, főleg az ismétlődő hatalmi törekvéseket az ún. alternatív oktatás bevezetésére a magyar iskolákban. Álnéven írtam egy elemzést a magyar kisebbség helyzetéről egy Nyugaton megjelent kötetbe. Rendszeresebben Duray Miklós vizsgálati fogságból való kiszabadulása után 1985 második félévétől folytattam rendszeres illegális tevékenységet. Azt, hogy a Jogvédő Bizottság tagjának tekint, Duray Miklós csak valamikor ekkor közölte velem. Másokról nem tudtam, de a letartóztatások és kihallgatások hírei alapján sejteni lehetett hogy ezek a személyek is ebbe a körbe tartoznak. Erről azonban nem beszéltünk. Miklós elmondta, hogy mindenkivel személyesen tartja a kapcsolatot, az egyes tagok így, a saját érdekükben, egymásról nem tudtak. Az 1988 augusztusáig eltelt három év alatt részt vettem néhány dokumentum kidolgozásában, illetve lektorálásában, valamint Miklóssal együtt szlovák ellenzékiekkel folytatott két egyeztető tárgyaláson is részt vettem. Amikor Duray Miklós elfogadta az amerikai ösztöndíjat, és világossá vált, hogy az országból kiengedik, első ízben összehívta a Jogvédő Bizottság tagjait. Ezen az összejövetelen beszéltük meg, hogy miképpen folytatódjon a Jogvédő Bizottság további tevékenysége. A megállapodás szerint a bizottság továbbra is kifejti majd véleményét a magyar kisebbséget érintő aktuális kérdésekről, és Duray Miklós a nevével fogja ezeket továbbra is jegyezni abban az esetben is, ha nem látta előzőleg a dokumentumot. A kapcsolattartással és a tevékenység koordinálásával, tiltakozásom ellenére, Miklós engem bízott meg. Gondoskodott az anyagi fedezetről is. Kaptam egy budapesti címet, ahol egy bizonyos személytől, akivel kölcsönösen ismertük egymást, átvehettem 20 ezer forintot. Ezzel az összeggel egy keresztény ellenzéki csoportosulás támogatta a felvidéki magyarok jogvédő küzdelmeit. Az összeget, dologi kiadásokra, papírra és postaköltségre, illetve utazási kiadásokra használtuk fel. Az összeg elköltéséről és csekély maradékáról Miklósnak számoltam el az USA-ból való hazatérése után. Duray Miklós távolléte alatt a Jogvédő Bizottság hét dokumentumot adott ki. Ebből egyet sokszorosítva postán is szétküldtünk a magyar iskoláknak, valamint a szülők és iskolabarátok szervezeteinek. Szerveztük továbbá az aláírásgyűjtést a Csehszlovákiai Magyarok Memorandumához. Ebből már a bizottság tagjain kívül mások is bekapcsolódtak, így összegyűlt több mint 250 aláírás. Az eredeti aláírásokat tartalmazó ívek, mint a kapcsolattartásért felelős személyhez, végül hozzám kerültek. Rövid időn belül, még 1989 októberében, sikerült őket kijuttatnom Duray Miklóshoz az USA-ba. Így a dokumentum az aláírásokkal együtt napvilágot látott még ugyanabban az évben a Püski Kiadónál New Yorkban megjelenő, Kettős elnyomásban c. kötetben. Ez a kötet

tartalmazta a Jogvédő Bizottság összes addigi dokumentumát. A kötetet Duray Miklós az USA-ban saját maga állította össze és szerkesztette. A Szabad Európa Rádió azonban már előbb, még 1989 novembere előtt beszámolt a Memorandumról.

– Az 1989-es évben a Jogvédő Bizottságon kívül is voltak ellenzéki mozgolódások a szlovákiai magyarok között. Például tudtál az 1989. február 6-án elfogadott Harminchármas által aláírt nevezetes memorandumról, vagy a szlovákiai magyar tudományos kutatás intézményesítését szorgalmazó elaborátumról, amely az Új Mindenes Gyűjteményben később meg is jelent?

– Ebben az időben természetesen intenzíven figyeltem az ellenzéki tevékenységet. A levéltárban, mint már előbb szóltam róla, igen kötött volt a munkaidőm. Nagyon nehezen tudtam csak elszabadulni. A nehézség abban volt, hogy kellett mindig találnom helyettesítőt is a kutatóba, mivel ott állandó jelenlétet volt szükséges. Nagyon nehezen viseltem ezt a kötöttséget. Ezért a Harminchármas mozgalmából kimaradtam. Érzékeltem azonban, hogy 1989-ben már az embereknek nagyon elégük volt a pártiktatúrából. Egyre bátrabban mertek megnyilatkozni. Ez volt tapasztalható a Csemadok legális szerveiben és a tagsága körében is. Ugyanez mondható el a Harminchármas mozgalmáról is. Ez a légkör tette azt is lehetővé, hogy viszonylag nagy számú aláírás gyűljön össze a Csehszlovákiai Magyarok Memorandumához. Az egyes mozgalmak között voltak apróbb-nagyobb különbségek, de a kisebbségi jogok védelme mindegyikben jelen volt. A csehszlovákiai magyar tudományos élet intézményesítését szorgalmazó munkaanyag kidolgozása nekem régi vesszőparipám volt, amely még 1968-ból származott, amikor a Csemadokban próbáltunk valami hasonlót megvalósítani. Így természetesen részt vettem a kidolgozásában. Az elképzelt intézet könyvtárának és levéltárának koncepcióját vetettem papírra. Később, 1991-ben, ezen koncepció alapján kezdett működni a Bibliotheca Hungarica Somorján.

– A novemberi és az azt követő idők eseményeit hogy élted meg?

– Valamikor 1989 augusztusában engem személyesen megkeresett Tóth Lajos azzal, hogy 50 éves születésnapjára évfordulójának apropójából, 1989. november 18-án szeretne rendezni Vágsellyén egy baráti találkozót, ahová meghívna a szlovákiai magyar klubok egykori és mostani képviselőit. Formáját tekintve konferencia lenne, ahol beszámolók és előadások hangoznának el, amelyeket vita követne. Mindnyájan tudtuk, valójában ez egy ellenzéki találkozáson készül. Lajos felkért, hogy tartsak egy előadást. A témát rám bízta. Én a szlovákiai magyar ifjúsági klubmozgalom 1964–1969 közötti történetét választottam. Egyúttal felkért, hogy vezessem a konferencia délelőtti szakaszát. Készültem az előadásra, és elhatároztam, hogy arra a napra, mivel hétfőre esett, szabadságot veszek ki. Az élet, pontosabban a halál azonban kissé módosította a szereplésemet a konferencián. Az történt ugyanis, hogy Érsekkétyen meghalt egy igen közeli rokonom, akinek éppen november 18-án kora délután volt a temetése. Ezen mindenképpen részt kívántam venni. Megérkezve Vágsellyére, megkértem Lajost, hogy az előadásomat a délutáni programból hozza előbbre, és tekintsen el attól, hogy én vezessem a délelőtti részt. Így is történt. A konferencia a meghirde-

tettnél jóval későbbi időpontban, majdnem délben, kezdődött. Már azon izgultam, hogy nem érem el a temetés kezdetét. Végül elsőként tarthattam meg az előadásomat. (...) Az előadást követően eltávoztam a konferencia színhelyéről. Így a további eseményekből kimaradtam. Csak utólag értesültem az FMK megalakulásáról. Másnap természetesen újra munkába kellett állnom, és csak távolról figyeltem az eseményeket. Őszintén megvallva, még akkor sem hittem, hogy pár napon belül Csehszlovákiában összeomlik a hatalmi gépezet. Hosszabb idejű agóniájára számítottam. Azon a héten még pár napot Budapesten töltöttem. Hivatalosan részt vettem mint postatörténész egy kocsitörténeti konferencián a Közlekedési Múzeumban. Hazajövet láttam, a „helyzet fokozódik”, hogy ezzel az ismert fordulattal fejezzem ki magam. Munkából hazafelé menet meg-meg álltam a Szlovák Nemzeti Felkelés terén, ahol naponta zajlottak a rendszerváltoztató tömeggyűlések. A tér tömve volt, még a mellékutcákban is álltak az emberek. A levegőben érezni lehetett a feszültséget, de az emberek elszántságát is. Egyfajta furcsa bizonytalanság is ott lebegett a fejük felett, vajon eredményes lesz-e ez az engedetlenségi hullám? Mivel Budapesten tartózkodtam, nem vehettem részt a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma címen 1989. november 24-én megtartott összejövetelen sem. Ezen kezdeményezték ugyanis a Csemadokon belüli változtatásokat. Erről Budapestről hazaérkezve értesültem. Tudtam arról is, hogy előkészítés alatt van a Csemadok KB rendkívüli ülése, amelynek napirendjére kellene tűzni az 1968 után kizárt tagok és pozícióikból eltávolított személyek rehabilitálását is. Akkor úgy értesültem, hogy ez még teljesen bizonytalan, mert többen ellenzik a rehabilitálást.

– *De végül a december 6-i Csemadok KB ülésén ott voltál.*

– Igen, ott voltam. Meghívót nem kaptam, csak egy nem hivatalos telefonértesítés jött az ülés előtti órában, hogy mégis napirendre kerül a rehabilitálás, tehát részt vehetek az ülésen, a többi majd kiderül. A levéltárban már előre ki egyeztem a helyettesítést, hogy elszabadulhassak. Bizonytalan érzésekkel indultam el a Csemadok-székházba. Ezzel szemben, meglepetésemre, magának az ülésnek a lefolyása sima ügynek volt tekinthető. Ellenhangok a rehabilitációval szemben nem hangzottak el. Sőt az egyik KB-tag a könnyekig meghatódva kért bocsánatot a tisztogatások idején félreállított Dobos Lászlótól és Szabó Rezsőtől. A KB ezután formálisan is határozott a politikai okokból félreállított és kizárt Csemadok-tagok rehabilitálásáról. Még tartottak a felszólalások, amikor a kormányhivataltól jött egy értesítés, hogy új kormány alakul, és a Csemadok jelölhet egy miniszterelnök helyettest, és esetleg két miniszteri posztra is esélye lehet. Ekkor megkezdődött a jelöltek kiválasztása. Nevek röpködtek a levegőben. Dobos és Szabó kijelentették, hogy ők nem vállalják a jelölést. Ekkor valaki az én nevemet is megemlítette. Megkérdezték, vállalom-e a jelölést. Igent mondtam. Őt jelölt volt. Egyáltalán nem számítottam arra, hogy én a nyertesek között lehetek. A szavazás több körön keresztül folyt. Bekerültem az utolsó körbe is, és ott öttel több szavazatot kaptam, mint Merva Lóránt. Így engem javasoltak a miniszterelnök-helyettesi tisztségbe. A javaslatot írásba foglalva azonnal futár vitte a közeli kormányhivatalba. Az ülés után, mintha mi sem történt volna, visszamentem a levéltárba dolgozni. Senkinek nem szóltam a történetekről, gondolván, úgysem lesz a dologból semmi. A Csemadok KB ülése szerdai

napon volt, én csütörtökön és pénteken is tovább dolgoztam a levéltárban. Azt hiszem, pénteken kaptam egy telefont a kormányhivatalból, hogy jelenjek meg egy meghallgatáson az új kormány összeállításával megbízott Milan Čič miniszterelnök-jelölnél. A levéltárban nem szóltam arról, hogy hová megyek. Más ürüggyel kértem rövid eltávozási lehetőséget. A meghallgatás teljesen formális volt, öt percig sem tartott. Éppen csak a bemutatkozást szolgálta. Elkérték a címet, hogy hová fordulhatnak a káderanyagomért. Ekkor még ugyanis tovább működött a kommunista rendszerbeli gyakorlat. (...) Miután a kormányhivatal szándékozta kikérni a dossziémat a levéltártól, kénytelen voltam a személyem körüli fejleményekről szólni az igazgatónak. Ez pénteken volt. A hét végén azonban már értesítettek, hogy a kormány eskütétele kedden, december 12-én lesz a várban. Hétfőn még bementem dolgozni, hogy a dolgaimat összerendezzem, íróasztalomat kiürítsem. Másnap tehát megtörtént az új kormány eskütétele. Nehezen leírható érzések kavargtak bennem. Egy-két héttel ezelőtt még húsz éven keresztül a társadalom periferiájára ktaszított, megtúrt személy voltam. Most pedig egyenesen az ország vezetői között találtam magamat anélkül, hogy erre törekedtem volna, egyszerűen csak hagytam, hogy a dolgok körülöttem megtörténjenek.

– *Tehát nem egészen egy hét alatt megtörtént a kinevezésed. Előtte senki sem beszélt Veled magyar részről a várható feladatokról?*

– Senki az égvilágon. E tekintetben teljesen magamra voltam hagyatva. Elsősorban azonban gondoskodnom kellett az alelnöki iroda működésének beindításáról. Röviddel azelőtt felvettem a kapcsolatot Tóth Gézával, aki a kormányhivatalban dolgozott már húsz éven keresztül, tehát jól ismerte a belső viszonyokat. Kineveztem őt irodavezetőnek. Az ő tapasztalatára és ismereteire támaszkodva építettük ki a három személyből álló miniszterelnök-helyettesi irodát. Ez az irodavezetőt, a titkárnőt és a gépkocsivezetőt jelentette. Szóval minimális munkatársi kör. A kormányhivatal egyes osztályai közül hozzám tartozott a Nemzetiségi Titkárság, amelynek akkor nem volt osztályvezetője, és mindössze két személyből állt. Rövid időn belül a kereskedelmi minisztériumból átvettük Mihály Gézát, aki a Szlovák Nemzeti Tanács alelnöki posztjára közben kinevezett Nagy Kázmér titkárságának volt a vezetője. Az elképzelés az volt, hogy a kormány kinevezi osztályvezetőnek a Nemzetiségi Titkárság élére. Mivel előzőleg több éven keresztül dolgozott már a kormányhivatalban, jól ismerte az ottani viszonyokat. Ezt elő is terjesztettem, de a hivatal emberei ezt többszörösen megfúrták. Nem tudtam kideríteni az igazi okot. De a fél év alatt, amit a pozíciómban eltöltöttem, többször tapasztaltam, hogy a hivatal emberei, ahol lehetett, igyekeztek a tevékenységemet akadályozni. Például a gépkocsivezetőm a fél év alatt, banális diagnózisokkal, több héten keresztül betegállományban volt. Kénytelen voltam a rendelkezésemre bocsátott Zsigulival sofőr nélkül közlekedni, ha valahová menni akartam, intézni kellett egy másik sofőrt a kormányhivatalban, ami mindig komplikációval járt. Ami az érdemi munkát illeti, a kormánytól két állandó feladatot kaptam. Az egyik: a kelet-szlovákiai görög katolikus és a pravoszláv egyház közötti, többnyire vagyoni vitában, kellett közvetítőként fellépnem. A másik: az akkor fellépő átmeneti papírhíánnyal összefüggésben koordinálnom kellett az újságpapír elosztását az egyes kiadók illetve, újságok között. Mit mondjak, egyik

feladat sem volt az ínyemre való. A nemzetiségi kérdésben, ami eleve a feladatom volt, próbáltam valamit tenni, de teljesen magamra voltam hagyatva. Összehívtam egyszer néhány szlovákiai magyar értelmiségi személyt egy beszélgetésre, hogy mondják el, mit tartanának fontosnak a kormány szintjén intézni. Nem kaptam azonban használható ötleteket. Külső tanácsadónak felkértem Szabó Rezsőt, aki az 1968-as 144. sz. nemzetiségi alkotmánytörvényből kiindulva javasolta, hogy az ott rögzített lehetőséget megragadva, a meg nem valósított rész-törvényeket kellene elfogadtatni a nemzetiségi kérdés rendezésére. Elsőnek a nyelvtörvényt javasolta. Ez törvényes és járható útnak látszott. Összeállított egy szakértői munkacsoportot, amely dolgozott a törvény előkészítésén. A nemzetiségi kérdés ügyét előmozdítandó elindítottam a kormány Nemzetiségi Tanácsának új összetételű megalakulását. Ez meg is valósult, de mivel a kormány ragaszkodott hozzá, hogy a Matica slovenská is részt vehessen a Tanácsban, a nemzetiségi képviselők végül kisebbségbe kerültek. Ez az összetételű testület tárgyalta meg a közben elkészült nyelvtörvény javaslatát is, és természetesen nem hagyta jóvá. Emlékezetes marad a miniszterelnök és egyes miniszterek részvételével megtartott 1990. március végi komáromi értekezlet. Ezt a miniszterelnök tanácsadói javaslatára kezdeményezte. Az volt a célja, hogy tompítsa a feszültséget, amely a szlovák–magyar viszonyban az országban kialakult. Ez egy teljesen félresikerült akció volt. A szlovák politikusok nem mérték fel, hogy a kialakult helyzetben nem a szlovákiai magyarok az agresszívak és összeférhetetlenek, hanem bizonyos szlovák csoportosulások, amelyeket a szlovák lakosság többsége is támogat. Tehát elsősorban őket kellett volna a kormánynak valamilyen módon megszólítani. Egyébként az egész találkozóra rányomta negatív bélyegét az akkori belügyminiszter, Vladimír Mečiar bárdolatlan, részben üvöltve elmondott beszéde, amelyben a magyarság egyik prágai parlamenti képviselőjét, egyben a Csemadok elnökét, Sidó Zoltánt, teljesen indoktalanul megtámadta. Közben alakultak az egyes magyar pártok, amelyek elsősorban az alakulás gondjaival, valamint az egymás elleni küzdelmekkel voltak elfoglalva. A júniusi választások közeledtével már különösebben őket sem érdekelte a kormánybeli pozíció, amelynek a napjai meg voltak számlálva. Most így két évtized távlatából visszatekintve úgy látom, nagy merészség volt mindenféle kormányzati tapasztalat nélkül elvállalni egy ilyen pozíciót. Éreztem is, hogy több mindent menet közben kell elsajátítanom. De azt hiszem, azokban az időkben nem egyedül jártam hasonló cipőben. Valahol pedig mégis bíztam benne, hogy tudok tenni valamit a kisebbségi ügyekben. Sajnos az általános magyarellenes légkör inkább csak védekezésre kényszerített. Különben is maga a kormány, amelynek tagja voltam, eleve átmenetinek számított. Tulajdonképpen nem várták el tőle, hogy hosszabb távú intézkedéseket foganatosítson. Az elmúlt években pedig láthattuk, hogy milyen sok tényező összejátszására van szükség ahhoz, hogy egy ellenséges légkörben javítani lehessen a kisebbség jogállásán. A rendszerváltozás idején és az azt követő fél évben ezeknek a töredéke sem volt adott.

– *Jöttek a parlamenti választások, 1990 júniusára már kialakultak a pártstruktúrák, ekkor merre tájékozódta?*

– Összintén megvallva kicsit annak örültem, hogy a választások után megszabadulok a kormányzati pozícióval járó felelősségtől, mert az utolsó két hónap már

csak vergődés volt. Nem foglalkoztam azzal, hogy pozícionáljam magam valame-lyik pártban. Elsőnek az FMK keresett meg, hogy vegyek részt a VPN-nel kialakít-ott közös listájukon. Mivel engem a VPN a saját kormánytagjának tekintett, és annak idején, 1989 decemberében ők hagytak jóvá a kormányzati funkcióra, nem mondhattam nekik, hogy más pártot választottam. Így tartottam korrektnek a dolgot. Az Együttélés pár nappal később jelentkezett. Velük közöltem, hogy sajnós már másfelé köteleztem el magamat. A VPN listáján végül bekerültem a parlamentbe. Rövid, alig fél éves parlamenti szereplés után 1991 januárjában lemondtam a képviselői mandátumomról, mert a nevemet az elmúlt rezsím tit-kosszolgálati szervezeteivel hozták kapcsolatba. Ezután visszamentem a levél-tárba. A munkaviszonyom ugyanis ott nem szűnt meg, csak szünetelt a kor-mányzati és parlamenti tisztségek betöltése alatt. Közben, az új helyzetben, itt is megváltoztak a viszonyok. Az igazgató, aki előzőleg kemény párttag volt, most elkezdett nacionalista húrokon játszani. Konfliktusba kerültem vele. Ezért az el-ső adandó alkalommal megváltam a levéltártól. Ez 1993 szeptemberében tör-tént. A Csemadok könyvtárában helyezkedtem el, ahol előzőleg Végh László dol-gozott, akit közben megválasztottak a Csemadok főtítkárává. Ez azonban nem tartott sokáig, mert a Mečiar-kormány megszüntette a Csemadok támogatását. Így 1995 elején fizetés nélkül maradtam. Rövid időre felvettek az Együttélés köz-ponti irodájába azzal, hogy később pártigazgatói posztra kerülök. Ez azonban a párt szerveiben nem ment át. Ekkor történt, hogy az Illyés Közalapítvány alku-ratóriumi titkárságát ellátó Bárdos Gábor, aki Végh Lászlót helyettesítette, 1995 novemberében eltávozott a Csemadokból, és így az alkuratóriumi titkár-ság is megürült. Mivel én tagja voltam az IKA 1994-ben megalakult alkuratóri-umának, elvállaltam a tisztséget, de az alkuratóriumi tagságról le kellett mon-danom. Ezt követően tíz éven keresztül, a nyugdíjba vonulásomig, töltöttem be a titkári tisztséget.

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

VILÁGI OSZKÁR

30

1963. április 17., Dunaszerdahely. Jogász, politikus, vállalkozó. A dunaszerdahelyi magyar gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Komenský Egyetem Jogtudományi Karán szerzett oklevelet (1985). Ezt követően 1989-ig közjegyzőként dolgozott. A rendszerváltás idején a Független Magyar Kezdeményezés (Magyar Polgári Párt) alapító tagja, 1990-1992 között prágai parlamenti képviselője, 1992-től a párt egyik alelnöke volt. 1998–2002 között a Magyar Koalíció Pártja Országos Tanácsának a tagja. 1992-ben ügyvédi irodát nyitott, 1993 óta vállalkozik, különböző gazdasági és pénzügyi intézmények igazgatótanácsának a tagja, illetve elnöke. 2003-tól 2006-ig a Szlovák Államvasutak Igazgatótanácsának az elnöke, 2006-tól a pozsonyi Slovnaft kőolaj-finomító vezérigazgatója.

– Kezdjük azzal, hogy honnan származol, milyen volt a családi háttér?

– Itt születtem Dunaszerdahelyen, de végül is a gyerekkoromat Békén töltöttem, egy kicsi faluban Szerdahelytől 20 km-re. Ott élt a dédanyám, aki tehetős földbirtokos családból származott. 60 hektáron gazdálkodtak, ami elég nagy gazdaságnak számított. 48 után szövetkezetesítettek, dédanyám utána már nem dolgozott. Az egyik lánya, Irénke – mivel nagyanyám édesanyám születése után meghalt – volt a tiszteletbeli nagyanyám. Ő a szövetkezet kertészetében dolgozott. A békei asszonyok nagy része is a kertészetben dolgozott, s én ott nőttem fel közöttük. Abban az időben számomra az volt a legfontosabb, hogy minél többet biciklizhessek, és játszhassek. A lovakat is nagyon szerettem. A falu az idő tájt még benne élt a múltban. Ebből kifolyólag szkizofrén helyzetek adódtak. Volt a szocializmus, a szövetkezet meg miegyebek – de falu értékrendje még a régihez igazodott, a templomhoz meg a paraszti élet rendjéhez. Ez formálta az én világlátásomat is. Az emberek templomba jártak, mint régen, nagyanyámat mindenki megsüvegelte és keresztmamának szólította, mert a gyerekek nagy részének ő volt a keresztanyja. A kettősség sokáig fennmaradt.

– Iskolába már Dunaszerdahelyen jártál?

VILÁGI OSZKÁR

– 14 éves koromban már városon éltem. A gimnáziumban pedig elkezdtem élni a városi fiatalok életét. Ebben volt á is meg bé is: voltak jó és rossz dolgok is. Olyan könyveket olvastunk, amelyek nem voltak kötelező olvasmányok, önképző kört alakítottunk – főleg az irodalomra összpontosítottunk, de filozófiával is foglalkoztunk. A negyedik évben aztán kiszakadtam, mert elmentem Selmechánnyára. Úgy döntöttem, hogy tengerész leszek. Mivel Lengyelországba készültem, szlovák osztályban érettségiztem. Akik Magyarországra készültek, azok más osztályba jártak. Én egyfajta hídszerepet töltöttem be a szlovákok és magyarok között. Másfajta világ volt ez, mint az én addigi monolit világom: összetartó, mégis kirekesztő, tele jó intellektusú kamaszokkal. A szlováksággal való találkozásom két fronton zajlott: az iskolában és magában a városban. Selmechánnya túlfűtötten szlovák érzelmű városnak számított. Ott találkoztam először élő, létező nacionalizmussal és magyarutálattal. Ha valaki magyarul beszélt, az maga volt a vörös posztó – a hétköznapi eszmecserék még úgy-ahogy rendben voltak, de élt az ottaniakban egy ferde, torz kép a magyarról mint ősellenségről.

– *A végén mégse álltál be tengerésznek.*

– Gdanskba nem mehettem, mert a Szolidaritás sztrájkjai miatt a szocialista Csehszlovákia nem küldött ki többé diákokat. Oroszországba meg én nem akartam menni. Itthon maradtam – és felvételiztem a jogi egyetemre.

– *Miért éppen jogra?*

– Ötödikes korom óta mindenki azt mondta, hogy belőlem jogász lesz. Fejlett volt az igazságérzetem, és minden körülmények között meg tudtam küzdeni azért, amit fontosnak tartottam. Igazság szerint az egyetemi éveim nem voltak meghatározóak. A vége felé találkoztam Öllös Laciékkel, akik görög mitológiai kört indítottak, s akik tartották a kapcsolatot a magyar ellenzékkel. Leginkább a békei gyerekkorom alakította a jellememet – meg a katonaéveim. A katonaságnál agresszív közegbe kerültem, ahol az erő diktált. Szembe kellett néznem azzal, hogy a világ alapjában véve kegyetlen és könyörtelen. Utána négy éven keresztül a jegyzőségen dolgoztam, mert ügyvédnek nem sikerült bekerülnöm. Ez a négy év is jó volt valamire: rendszerességet tanultam, ami mindig a gyenge pontom volt. Egy életre belém vésődött, hogy a nemszeretem munkákat is precízen el kell végezni. Naponta ugyanabban az időben keltem, elvittem a kislányomat az óvodába, utána visszabicikliztem a munkába. Egyazon minta szerint telt a napom, a hagyatéki tárgyalásnál a kérdőívnek mindig negyven pontja volt, és azokat ki kellett pipálni naponta minimum húszszor. Az egyik pontban mindig rákérdeztünk: Volt-e a halottnak készpénze? Mindenki azt mondta: nem volt. Az örökösök mindent letagadtak, amiért adót kellett fizetni. Jó iskola volt, mert sok furcsaságot megtanultam az emberi viselkedésről és relációkról. Rájöttem, hogy az ember jellemzésénél az igei megközelítés a jó, és nem a jelzői. Nem az a kérdés, hogy ki milyen, hanem hogy mit csinál. Az embert nem kell minősíteni. Később kilencvenkettőben képviselőként én voltam a közjegyzőség magánosításáról szóló törvény előadója a szövetségi parlamentben... S hogy ne érjen az összeférhetetlenségi vádja, bementem a bíróságra, és beadtam a fölmondásomat.

– *Hogyan kerültél a politikába?*

– Környezetemben mindenki tudta, hogy nem vagyok a rendszer híve, a Néhány mondatot is aláírtam. Azt mondják, minden embernek magának kell megcsinálnia az ideáját. Azzá lesz, amit csinál magából. Kellő időben dönt és választ, mert aki nem választ és nem vállalja fel a döntést, az csak sodródik. Maga a döntés aktusa megtartja az embert. S én mindig ehhez tartottam magam, nem félek dönteni, és sokszor lépek járatlan utakra. Ilyen a habitusom. Az FMK megalakulása napján én nem Sellyére mentem Tóth Lajos születésnapjára, hanem egy másik születésnapra. Ezért csak másnap léptem be az FMK-ba. Az első találkozón azonban, mikor a Nyilatkozat megfogalmazásáról beszéltünk Szigeti Laci lakásán, már jelen voltam. Utána már vitt magával a forradalom árja és heve. Nehéz hetek, hónapok voltak, gyakran elgondolkodtam rajta: hol fogunk megállni? Eszembe jutottak a történelmi párhuzamok, a nagy francia forradalom vérengzései, mikor forradalom a végén a saját gyermekeit falta fel. Láttam, hogyan esik darabjaira a múlt. A gazdaság a feje tetejére állt, az emberek elvesztették az állásukat, nőtt a társadalmi feszültség. S bizony kevés embernek volt fogalma arról, hol fogjuk bevégezni, milyen lesz „ez a szép új világ”. Naponta megindító sorsokkal találkoztam, de sok kapaszkodó nem volt, mert forradalom volt, s a forradalom nem arról ismerszik meg, hogy mankókat ad. Mikor este lefeküdtem aludni, nemigen tudtam, mire kelek fel. Dunaszerdahelyen a VPN és az FMK egy épületben működött, szimbiózisban éltünk – az ütemet az FMK adta, a VPN hozzánk igazodott. Hetente két napra mindig feljártunk Pozsonyba, hogy megtudjuk, mi történik a nagypolitikában. Mi tárgyaltunk a kommunista párt helyi szervezetével, a járási szervezettel: egyszóval leveleznyeltük a hatalomátadást.

– *Ez miképp zajlott?*

– Sokkörös aktus volt. Az első körben egyezkedtünk a hatalommal, a tárgyalások a kultúrházban zajlottak. Általánossággal próbálkoztak, hogyan tudnánk együttműködni, ők is úgy érzik, változtatni kell, etcetera. Mire mondtuk, hogy tüstént távolítsák el a szimbólumaikat. Magyarul: vegyék le a vörös csillagjaikat, mert Szerdahelyen irtó sok csillag volt. Hát, válaszolták, azt már nem, az kizárt dolog. És ment a huzavona, mígnem hívott Paulicky Péter (ő volt a járási pártelnök), hogy a pártszékházról már ledobták a csillagot. S hogy akkor inkább ők lefűrészelik, mert nagy károkat okozunk a rombolással. Ez volt a forma forradalma – utána következett a tartalom forradalma. Spontán módon megalakultak az üzemi tanácsok (az egyik VPN volt, a másik FMK, ki minek nevezte magát), és készültek a hatalomátvételre. Bennünket mindig meghívtak az üzemi találkozókra, hogy adjunk megerősítést – és az aktushoz forgatókönyvet. Ha az igazgató elvtárs nem mondott le, akkor lemondatták. Mindig volt önkéntes jelentkező, akiből másnapra igazgató lett. S ez így zajlott mindenütt, ahol úgy érezték az emberek, hogy azok, akik fölöttük vannak, nem elég igazságosak vagy nem elég jók. Igazán a nép irányított. Bennünket falnak használtak, a forrongásban vesztes csoport mindig minket szidott. Kezdődött a vesszőfutás: az ember olyan dolgokért felelt, amihez semmi köze nem volt.

– *Személyi kérdésekben is döntöttetek?*

– Sok mindenben döntöttünk. Végül is mindehhez kellett valamilyen jóváhagyás, és azt tőlünk várták, ha csak formálisan is. Ez a „komisszárosdi” 89 novemberétől vagy másfél évig tartott. Hetente nagygyűlést tartottunk a kultúrház előtt, amin több ezer ember vett részt. A párt rákényszerült, hogy helyi szinten átadja a hatalmat. A kisember kijött a térre, s mikor másnap bement a munkahelyére, már tudta: a párt egyeduralmának végek. Tisztulunk! Dunaszerdahelyen párt-ember komoly funkcióban nem maradt.

– *Hogyan lettél képviselő?*

– 1990 elején történt. Fölhívott Barak Laci délután fél ötkor, hogy képviselőket ko-optálnak a szövetségi parlamentbe. Már van négy vagy öt nevük, de még egy hiányzik. Nem vállalnám-e? Egy jó tízperces beszélgetés után döntöttem: Rendben! Nem sokat teketóriáztak, így ment ez akkoriban. Felveszed a kesztyűt vagy se?! Elindultunk éjjel, reggelre beértünk Prágába: Nóra, Gémesi Karcsi, Somogyi Szilárd és én. Bementünk az egyik hotelba, mert még korán volt. Utána átmentünk a parlamentbe. A listán kikeresték a nevemet, majd megmutatták, hogy hol lesz a helyem. Oda-mentem, s ott már ült egy ember. Mondtam neki, hogy ez az én helyem, mire ő kijelentette, hogy ez az övé. Ő ül itt már évek óta! Elfelejtették vele közölni, hogy ő már nem képviselő. Sajnálom, feleltem. Erre az ember fölállt, és elment. Komáromi magyar ember volt. Este még találkoztam vele, ott ült az étteremben kicsit kápatosan. Utána következett Somogyi Szilárd esete, aki letette az esküt, de kiderült róla, hogy még nincs 21 éves. Én 27 voltam. Aztán elkezdődött a munka, egymás után születtek az új törvények és módosítások. Az alkotmánybizottság folyamatosan ülésezett. Hétfőn odarepültünk 11 órára, és attól kezdve péntekig minden reggel kilenctől este tízig, tizenkettőig, fél egyig dolgoztunk. A csehszlovák parlament tárgyalási rendje alapján minden törvényjavaslat, minden módosító indítvány bekerült az alkotmánybizottságba. Az alkotmánybizottság megtárgyalta a törvényt és az összes módosító indítványt, amelyeket a bizottságok javasoltak. Ami az alkotmánybizottságban többségi szavazás útján támogatást kapott, bekerült később a parlamentbe, a közös bizottsági álláspontba. Egy idő után nyilvánvaló vált, hogy a parlamentben a legfontosabb bizottság az alkotmányjogi bizottság. Tehát mindenki „megerősítette” a jelenlétét, a pártok a legjobb embereiket hozták ide. Hosszadalmas, több órás eszmei-ideológiai csatákat vívtunk. Volt olyan paragrafus, amin órákig vitakoztunk. Mindenki kifejtette a véleményét, érvek és ellenérvek csaptak össze. 140-150 törvényt fogadtunk el évente, amelyekhez módosító indítványok járultak: rettentően idő- és türelemigényes munka volt. Minden szavazáson ott kellett lenni, soha utána nem ültem ennyit egy helyben. Hosszú évekbe telt, míg Mattonit tudtam inni, annyira besokalltam, mert csak azt kaptunk.

– *Honnan lehetett tudni, hogy melyik a fontos törvény?*

– Az már a politikai egyeztetések során kiderült. Mi a VPN klubban voltunk, ott indult a politikai egyeztetés, aztán a klubok is egyeztettek, meg az ember maga is tudta, hogy a gyülekezői törvény, a szólásszabadság törvénye, vagyis azok a törvények, amelyek a demokratikus rendet próbálták megfogalmazni: fontos törvények. Később következett a földtörvény és a kárpótlási törvény, a transzformációs törvény – ezek voltak az építőkövek, ezekből raktuk össze az új világot.

– *A munka során milyen szakmai háttérre támaszkodhattál?*

– Semmilyenre. A régi világ tanácsadói nem segítettek az újakat, minnek is segítettek volna?! Közjegyzőként kezdő jogász voltam, ebből kellett felállnom, és elmondani a véleményemet. Segített, hogy ismertem az életet, benn jártam a sűrűjében – félárva voltam, az apám hamar meghalt, s nekem mindenért keményen meg kellett küzdenem. S itt se másért, hanem a talpon maradásért folyt az élet-halál harc. Nem volt még alapos elméleti tudásom, de például zöldséget termeltem, tudtam azt, hogyan tudok leadni egy láda paradicsomot. Költői hasonlattal élve: az elmélet mögött láttam a gyakorlat zöld fáját! Az volt a szerencsénk, hogy az OF részéről kitűnő jogászok jöttek be, akik azt is tudták, hogy mi az a váltó, amit mi többiek nem tudtunk. Persze a kommunistáknak is nagyon jó jogászaik voltak, és az ember a szakmai vitákból rengeteget tanult. Az alapvetést a szakmából itt szereztem meg. Sok törvényt átment a kezemen, majd száz törvényt kívülről fújtam, még ma is tudom, hol találhatóak a legfontosabb rendelkezések.

– *A képviselők között milyen volt a kapcsolat?*

– Nekünk, FMK-soknak jó volt a megítélésünk. Hamar bekerültünk a VPN klubba, mert jóban voltunk a VPN-vezetésével. Az informáltságunk is erősebb volt, mint a képviselők többségének. Én azt gondolom, amikor 92-ben eljöttünk a parlamentből, szakmai szempontból jó nevünk volt, és eléggé ismertek voltunk. Szerintem jól szerepeltünk.

Világi Oszkár és Jiří Dienstbier (Fotó: Prikler László)

– Ezek a szakmai kapcsolatok tovább éltek?

– Nem. Szétesett az ország. Bennem is traumát váltott ki, évekig nem mentem Csehországba. Akik a szövetségi parlamentből jöttek, azokból a szlovákokból nem lett sikeres politikus. A szövetségi csoport a nagy szlovák eufóriában mindig gyanús volt.

– *A te neveddel kapcsolatban két dolgot szoktak emlegetni: az egyik az, hogy a földtörvény elfogadásánál nagyon aktív voltál, előterjesztője is voltál a törvénynek, a másik pedig, hogy a Népek Kamarájának alelnöke lettél.*

– A földtörvény első fejezete az első kárpótlási törvénnyel kezdődött. Ez a 108-as dekrétum alapján elkobzott tulajdont, városi ingatlanokat, bérházakat, kisüzemeket érintette. A vita arról szólt, hogy visszaadni vagy sem? Ha az épület még áll, azt vissza kell adni, ha az üzem még megvan, azt is vissza kell adni, és nem kárpótlást fizetni érte. Végül a kárpótlás „filozófiájának” ez lett az alapja. Fontos kérdés volt még, hogy mikortól kárpótolni? A mai középérték jórészt azokból formálódott, akik ekkor visszakapták a vagyonukat. Mielőtt ezt a törvényt elfogadták volna, senkinek sem volt semmije. Voltak, akik azt mondták, hogy nem kell visszaadni semmit, mert szétesnek az üzemek, a dolgozók elvesztik a munkájukat, a bérlakásokból a lakókat nem lehet kidobni. Az OF-en belül volt egy erős réteg (ők alakították később a kereszténydemokrata pártot), akik azon voltak: nem mindent visszaadni. A radikálisok, a „héják” nem akartak kompromisszumot kötni, sem a kommunistákkal, sem az engedékenyebb kormánnyal. És ez így ment hónapokon keresztül. Négy napon keresztül vitatta a törvényt a parlament, éjjelig folyt a vita, másnap folytatódott, mire eljött a szavazás pillanata. A mi nagy problémánk az volt, hogy a javaslat a magyar kérdést nem tárgyalta, és hogy az időhatárt 1948-ban húzták meg. A magyarok vagyont korábban vették el, így nem voltak kárpótolhatóak. Emiatt mi úgy döntöttünk: nem fogjuk megszavazni a törvényt. Nem is ment át, a Nemzetek Kamarájából hiányzott három szavazat, s nekünk ott négy képviselőnk ült. Mindenki nekünk esett, hogy miattunk nem ment át. Visszamentünk a szállásra, és tovább folytatódott a vita. Másnap a szlovákok kijelentették, hogy a Szlovák Nemzeti Párttal, Moricékkal tárgyalnak – de nem jutottak egyezsége. S akkor üzent Čalfa, hogy szeretne velem találkozni. Mi legyen a megoldás? – kérdezte. Bele kell venni a magyarokat! Mire ő: a 1948-as időhatár politikai döntés eredménye, ezen nem változtatnak. Kijelentettem, el tudom képzelni, hogy a törvényt esetleg megszavaznánk, de csak ha garanciát kapunk arra, hogy a földtörvénnyel a magyarok visszakapják a vagyonukat, amit 48 előtt vettek el. Összehívtak egy rendkívüli kormányülést, s bevették az egyezséget. Majd azt mondták, rendben. Mi erre megszavaztuk a törvényt. A földtörvény során azonban erről nagyon meg akartak feledkezni. Szerencsére a parasztpártnak is fontos volt a törvény, s az akkori elnök, Josef Lux volt a törvény előadója a Nemzetek Kamarája részéről, én meg a Népek Kamarája részéről (hogy rendezhessük a magyar dolgokat). Hathónapos kemény munka állt mögöttünk. Hasonló törvény a régióban nem igen született. Lengyelországban azért nem, mert nem vették el a földeket, a parasztnak megmaradt a tulajdona, Magyarországon kárpótlási jegyeket adtak, csak Romániában volt hasonló, de ott is csak három évvel később. Mindenfelé próbálkoztunk. Közben bejött a képbe a német kérdés, cseh oldalon kijelentették: mi hajlunk 48 alá menni, de a németek ne kapjanak vissza

semmit. (Ugyanazon dekrétumokkal vették el a magyaroktól és a németektől is a tulajdonukat.) Kiderült, hogy létezett 1949-ben egy kormányrendelet, mely kimondta: azok a magyarok visszakaphatják állampolgárságukat, akik itt éltek Csehszlovákiában, és nem voltak a náci párt tagjai. A földtörvény ominózus bekezdése végül kimondta: azok a magyarok, akik a fenti rendelkezés alapján visszakapták állampolgárságukat, jogosultak arra, hogy kárpótlásban részesüljenek. A kitételt elfogadták a csehek és a kormány is – kivéve a szlovákokat. Mečiarék rendkívüli kormányülést hívtak össze, Mečiar kijelentette: aki ezt megszavazza, az elárulja Szlovákiát. Akkor még VPN-es volt. A csehek hümmögtek, de mikor az egyezségekre emlékeztettük őket, Čal fáék összehívták a rendkívüli kormányülést, és még egyszer megerősítették, hogy a kormány egyetért. És a parlament megszavazta a földtörvényt! Ettől kezdve a magyarok is visszakaphatták a földjeiket. Több százezer hektári földterület volt, ami magyar kézbe jutott Dél-Szlovákiában. Margóra legyen mondva: amíg idáig eljutottunk, rengeteg támadás ért bennünket otthonról is. A feleségem, aki újságíró, a sok rossz miatt, amit rólunk írtak, utána még évekig nem tudta kezébe venni az Új Szót. Mikor a földtörvényt elfogadtuk, mi bizony ünnepeltünk. Nagy harc volt, és győztes csata! Az alkalmazását persze különféle adminisztratív akadályokkal próbálták fékezni, ezt később ügyvédként magam is tapasztaltam. A földtörvény után következett a transzformációs törvény, amely arról szólt, hogy a szövetkezetek hogyan alakulnak át tulajdonosi szövetkezetté. Később a parlament alelnöki székébe a VPN-klub javasolt, és Milan Čič-el mérkőztem (akkor már megalakult a HZDS).

– *És még milyen fontos törvényre emlékszel, ami érdekes volt egész Szlovákia számára.*

– A szövetségi hatáskörökről szóló törvény. Én voltam az előadója a Népek Kamarája részéről. Mikor végre eljutottunk a kompromisszumig, az SDL visszakozott. Ezzel kezdődött Csehszlovákia szétesése! Klausék kijelentették: amennyiben Mečiar nyeri a választásokat, nem fognak vele kormányozni. Profánul szólva: a csehek Csehszlovákiát addig a szövetségi kormányon keresztül irányították, de a szlovákok több beleszólást akartak, és nem született egyezés. A csehek tudták, hogy Mečiarral kormányozni problémát jelenthet hosszútávon, és feladták.

– *A szlovák parlamenti képviselő és a cseh parlamenti képviselő között volt valamilyen kapcsolat? Milyen mechanizmusok alakultak ki? Fontos volt egyáltalán?*

– Minden pénteken voltak FMK elnökségi ülések. Akkoriban én sokat utaztam, a földtörvényről ismertető előadásokkal jártam a falvakat. Körülbelül 350 gyűlést abszolváltunk évi szinten, mert a felvilágosítást fontosnak tartottam.

– *Aztán hazajöttél a parlamentből.*

– Vége lett a parlamentnek, mindenki új lapot kezdett. Én úgy döntöttem, nem maradok a politikában. Megnyitottam az ügyvédi irodámat Csekes Erikával. Semmink nem volt. Vettünk egy-két íróasztalt meg egy írógépet. És vettem 100 százalékos kölcsönre autót. És elkezdtem vállalkozni is, mert csábított a kihívás: kipróbálni magam máshol is.

– Aztán menő ügyvéd lettél, az irodátok sikeres lett.

– Igen. Azért a politikában továbbra is jelen voltam. Az FMK elnökségi tagja voltam, és utána még egy választást is abszolváltunk.

– Még egy személyes kérdés: a családot hogyan viselte mindezt?

– A feleségem és a lányom is mellettem álltak. Aztán amikor a fiam született 97-ben, akkor már többet voltam otthon. Bálint erősen ragaszkodott ahhoz, hogy együtt legyünk. Ugyanakkor még most is sokat vagyok távol. Ami a politikából megmaradt: mindig is erős elkötelezettséget éreztem a magyarság iránt. Szerintem a kisebbségnek a legfontosabb az erős belső tartás – de ugyanakkor gazdasági erővel is rendelkeznie kell. Homokból nem lehet várat építeni. Nem lehet csak arra várni, hogy majd valamikor valaki ad valamit. Építkezni kell. Az a jó, ha az ember képes maga kitermelni a javakat, így szert tehet olyan erőre, hogy eldöntheti saját életkörülményeinek a milyenségét. A mai politikánk arra épül, hogy mindig valakihez igazodik. Az az igazi politikai erő, amikor az ember független tud maradni mindenféle külső befolyástól, amely nem az ő érdekeit szolgálja. A szlovákiai magyarságnak ki kell építenie az intézményeit, és képesnek kell lennie arra, hogy ezeket részben önerőből is fenn tudja tartani. 94-ben azt mondta nekem egy zsidó ember: Világi úr, bárhogyan van, a kapitalizmus pénz nélkül nem működik! Egy közösség, amelynek hiányzik a gazdasági háttere, nem tudja magát fenntartani, az elveszett. Ezért fontosak azok a kisebbségi magyarok, akiknek módjukban áll anyagiilag támogatni ügyeket és programokat. Sajnos, azt tapasztalom, kevesen hajlandóak a sajátjukból a közörsre áldozni. Pedig csak így fog menni!

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

Az FMK sajtótájékoztatója 1990-ben - Világi Oszkár, Sándor Eleonóra, Hunčík Péter, Öllös László és A. Nagy László (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

ZÁSZLÓS GÁBOR

31

1951. április 7., Pozsony. Jogász, vállalkozó. A pozsonyi magyar gimnáziumban érettségizett (1972), a Prágai Károly Egyetem Jogtudományi Karán szerzett oklevelet (1978), majd 1990-ig vállalati jogászként dolgozott. 1990 januárjától a Független Magyar Kezdeményezés jelöltjeként a szlovák parlament képviselője, 1990 februárja–júniusa között egyben alelnöke, 1990 júniusától 1992-ig a szlovák kormány miniszterelnök-helyettese volt. Jelenleg a budapesti TriGránit Rt. szlovákiai elnök-vezérigazgatója, valamint a pozsonyi Polus Investment Kft. igazgatója.

– Kezembe került egy galántai iskolai kiadvány a gimnáziumból 1978 március–áprilisából, amelyben egy Zászlós Gábor nevezetű egyetemista szétküldött Prágából az Ady Endre Diákkörből egy körlevelet, hogy a dél-szlovákiai magyar diákok jelentkezzenek jogra. Negyedikes gimnazistaként én voltam akkor a főszerkesztő-helyettese az Alkotó Ifjúságnak, és én tettem közzé ezt a felhívást. Te akkor végeztél 1978-ban. Kezdjük talán innét! Honnan származol, mit tanultál, hogyan kerültél Prágába, és mi motivált, hogy az Ady Endre Diákkörben dolgozz?

– Pozsonyban születtem, de Vásárúton nőttem fel. Anyám tébécés volt, kórházi kezelése alatt Pozsonyban születtem. Az alapiskola első négy osztályát Vásárúton magyar iskolában, a felső tagozatot szlovák iskolában Nádszegen végeztem. Ezek a vidéki szlovák iskolák olyanok voltak, hogy egymás között a gyerekek magyarul kommunikáltak, a tanítóval szlovákul. Ennek egy érdekes története volt. Bindicsné tanító néni győzte meg anyámat, hogy szlovák iskolába járjak. Ez volt az az időszak, amikor azt mondták, a gyerek majd jobban érvényesül. Ezután egy erdészeti tanonciskolába mentem Modra-Harmóniába tanulni. 1968 augusztusában léptem be a nádszegi főerdészethez a pozsonyeperjesi részlegre dolgozni. Ez azért érdekes, mert épp, hogy beléptem dolgozni, augusztus 21-én bejöttek az oroszok Mi, az erdei munkások aznap is nekiálltunk dolgozni,

ZÁSZLÓS GÁBOR

Dunaszerdahelyről kijött a teherautó fáért, és közölték, hogy bejöttek az oroszok. Szerdahelyen már tudták, mi meg még nem tudtuk. Hitetlenkedtünk, tanakodtunk egy ideig, aztán elindultam haza. Később egy orosz dzsip jött, láttunk helikoptert, amikor mentem hazafelé Eperjesről, akkor olyan képekkel szembesültem, mint a háborús filmhíradókban, páncélozott járműoszlopok jöttek az úton velem szemben. Vámosfaluban kint az utcán álltak az asszonyok, akkor még kötényt hordtak, s a kötényükkel törölgették a szemüket. Ott álltak az utcaajtóban, és sírtak. Teljesen olyan kép volt, hogy itt háború van. Vásárúton a falun keresztül folyik az Erzsébet-patak, mi csak Dunának hívtuk, hát ott tanyáztak egy ideig a katonák, magyar, bolgár katonák voltak ott, és mi ott sündörögtünk körülöttük. Azután volt még egy élményem, a szintén vásárúti Balogh Géza, aki később oktatásügyi államtitkár volt, jött Pozsonyból – akkor a Szocialista Ifjúsági Szövetség központjában dolgozott, és hozta a rendkívüli kiadványokat. Megállt egy nagy fekete autó a falu központjában, és Gézáék osztották a lapokat, hősök voltak, hihetetlen hangulat volt akkor.

– *Miért mentél el erdésznek?*

– A faluban volt egy fiú, aki vasárnap délután erdész egyenruhában sétált a lányokkal, Vörös Józsi. Nekem gyerekként nagyon tetszett az egyenruha, és mindig szerettem a természetet. Valóban a természet iránti vonzalmam volt a mérvadó. Másrészt Nádszegen volt egy erdészlak, amit én az autóbusból mindig láttam, legendák keringtek a vadászokról, az erdész úr már „valaki” volt. Azt a gúrcölést, amit a mi családunk csinált, kaszáltuk a szénát, gyűjtöttük, ehhez képest az erdészek már mások voltak. Teljesen nyilvánvaló volt, hogy ha valaki közülünk a családból erdész lesz, az már jobb módon, jobb sorban élhet tovább.

– *Szüleid mivel foglalkoztak?*

– Apám útkarbantartó volt, anyám meg háztartásbeli, négy gyerek volt. A mi családunk egy tipikus csallóközi munkáscsalád volt. Anyám nagyon jó tanuló volt. Tanította őt Blaskovics József, a későbbi prágai turkológus. Nagyon szívesen emlékezett rá anyám, és emlegette – a tanító úr dicsérte anyámat, milyen jó fejű gyerek, és sajnálta, hogy anyám olyan körülmények között élt, hogy nem tudott továbbtanulni. Mikor felkerültem 1973-ban Prágába, és találkoztam a „Józsi bácsival”, anyámról beszélgettünk – anyámat büszkeség töltötte el, hogy a Józsi bácsival találkozott a fia.

– *A vagyoni helyzete milyen volt a családnak?*

– Szegények voltunk. Ma is mosolyogva idézzük, ha összejön a család, hogy apánk azt szokta mondani, tejben-vajban fürdünk. Ez azt jelentette, hogy volt tehenünk, tehát volt tényleg tej, anyám készített túrót, tejfölt, és volt túrós rétes, túrós lepény, túrós csusza, túrós csikmák, mindenféle túrós tészták, de egyébként rendkívüli szegénység volt a ruha terén is, nem volt semmi. Ennek ellenére az anyám mindig eljárt kapálni, vállaltunk földet és bekapáltuk, és azért mindig volt egy disznónk, meg hát apró jószág az udvarban. Mikor nagyobbak voltunk, suhancok, akkor már virtusból, hogy mi tudtunk kézzel kaszálni, segített-

tünk apánknak. És később, ez tartott egész 75-ig vagy 76-ig, még egyetemista koromban is tartottunk tehenet, és én ugye jártam kaszálni.

– *Mit olvastál?*

– Rendkívül sok magyar történelmi vonatkozású könyvet olvastam annak ellenére, hogy szlovák iskolába jártam. Ha emlékszel rá, voltak ezek az Olcsó Könyvtár könyvek, azokat mind elolvastam.

– *És a további sorsod hogyan alakult?*

– 1968-ban, mint utaltam rá, elkezdtem dolgozni az eperjesi erdészetben. Apám abban az időben 1200 koronát keresett, anyám ebből tartotta el a négy gyereket. Az erdészetnél a kezdő fizetésem 900-1000 korona volt. (...) Valójában innen eredeztetem, hogy a későbbiekben jogot tanultam. Ugyanis eljártam dolgozni az erdészethez, mivel kevés fiatal volt, valójában idős emberekkel, majdnem nyugdíjasokkal dolgoztam. Kerítést készítettünk, gödröt ástunk, kerítésoszlopot raktunk le stb., faragtunk cellulózt, fát héjaztunk. Tudatában voltam annak, hogy nekem 4 hét szabadság jár, és az erdésznél ezt ki is akartam harcolni. Mikor nem találtam meghallgatásra, elbicikliztem Dunaszerdahelyre, és vettem egy munkatörvénykönyvet. Hát képzelted, hogy az erdész úr nem csípett engemet, hogy egyszer csak a kis favágó kinyitja neki a munkatörvénykönyvet, és megmutattam neki azt a paragrafust, ami szerint 18 éves korig négy hét szabadság jár, nem két hét. Nem lettem a kedvence. (...) Bátyám, aki Galántán végzett gépjávitóként, akkor járt esti tagozatra a Duna utcai középiskolába. Járt az Ifjú Szivekbe énekelni. Többször piszkált engem otthon, hogy te „favágó”, veled mi lesz. Áthelyeztettem magam Pozsonypüspökibe dolgozni. Innét kezdtem járni 1969-ben a Duna utcai középiskola esti tagozatára, természetesen munka mellett. (...) Egy év után váltottam, segédmunkásokat keresett a pozsonyi Magasépítő Vállalat. Itt kezdtem én az építőiparban a segédmunkási karrieremet, ami 1973-ig tartott, közben leérettségiztem. Jelentkeztem a bölcsészkar felnőttképzés szakára. Ez akkor teljesen új szakma volt. El is mentem felvételire, de nem vettek fel. A következő évben megint elmentem a felvételire, és mikor a szóbelire bementem, akkor megkérdezte az elvtárs, hogy maga magyar, ugye? Megkaptam az elutasító értesítést. Megfellebbeztem, de közben a prágai Károly Egyetemre is jelentkeztem. Felültem az éjszakai vonatra, reggel bementem az egyetemre egy szál szvetterben, az egyetemen mindenki öltönyben volt, én meg ott virítottam egy szál pulóverben. Mikor megkaptam Prágából az értesítést, hogy fölvettek, Pozsonyból is megjött a fellebbezésemre a pozitív válasz. Választhattam. Prágát választottam. Emlékszem apámnak egy akkori mondatára: minek akarsz tanulni, erdész már lehetnél. Abban az időben, ha a faluból elment valaki főiskolára vagy egyetemre, azt az egész falu tudta. Kinek a gyereke, hova megy. Működött az irigység is, nem mindenki hitte, hogy képes vagyok elvégezni az egyetemet. Ez akkora nyomásként ült rajtam, tudtam, hogy legalábbis a harmadik évfolyamig engem nem dobhatnak ki, nagy szégyen lett volna a faluban. (...) Eltökéltem, hogy az egyetemet mindenáron időre befejezem – ami sikerült is. Nagyon alaposan, szorgalmasan, rendszeresen kezdtem tanulni 1973-ban őszén. Kezdetben egy nagy tanteremben voltunk elszállásolva. Egy helyen

laktam a későbbi cseh igazságügyi miniszter Burešsel, volt egy 3 tagú Česká Lípa-i társaság, ők teljes mértékben élvezték az egyetemi életet. Cigi, csajok, sörözés. (...) Rajtam olyan súly volt, olyan nyomás volt, hogy nekem tanulni kell, hogy jó lett volna, ha csönd lett volna. Kinyitottam a jegyzeteimet, egy csomó dolgot nem értettem belőle, egyrészt a cseh nyelv, másrészt a szakkifejezések. Ez a fajta vidám élet, amit a fiúk ott folytattak, egy idő után nekem kezdett az idegeimre menni, és nem tudom, mi üthetett belém, de éppen szalonnáztam egy törkessel, amikor megfordultam, és mondtam, hogy beszéljünk meg valami rendet, de a kés a kezembe maradt. És mondtam nekik, hogy én szeretném, ha tíz óra után nem lenne zajongás, cigizés. Teljesen elnémult akkor a társaság, és vad magyarként könyveltek el. (...) A tanulmányaim kezdetén megfogadtam, hogy nem fogadok el anyagi segítséget a családomtól. A testvéreim, akik már dolgoztak, azzal kommentálták ezt, hogy örülsz majd, ha küldünk egy százast. Akkor a száz korona jó pénz volt. Botrány lett abból a családban, amikor nővéremnek visszaküldtem a száz koronáját. Ugyanakkor az is megtörtént, hogy korán reggel, úszásból jövet, nem tudtam megvenni a Vencel téren egy korona negyven vagy hatvan fillérért árusított epres turmixot, mert nem volt rá pénzem.

– *És a magyar diákok?*

– Prágában minden pénteken a magyar diákok összejöttek az Arco nevű kávéházban. Ott kérdeztem meg egy asztaltársaságban, ahol emlékszem Gyurkovics Róza is ott volt, hogy mennyiből lehet diákként megélni. Én 450 korona szociális ösztöndíjat kaptam. Arra mondta Róza, hogy meg kell számoznom a tízfilléresek is. El kellett mennem dolgozni, pénzt kellett keresni. Már nem tudom, hogyan, de ráakadtam egy tolmácsszolgáltató, illetve információs irodára. Kiderült, hogy magyar tolmácsra is szükségük lenne, aki rendelkezik vizsgával. Utánajártam, levizsgáztam és nagyon sok érdekes emberrel hozott össze ezáltal a sors. Például volt szerencsém a vígszínházosokat tolmácsolni, a nagyokat: Várkonyi Zoltánt, Bulla Elmát, de akkor még Vitray Tamás sem tudott az angoljával igazán mit kezdeni Prágában, őt is tolmácsoltam. Több ízben tolmácsoltam politikusokat, KISZ-eseket, szakszervezeteseket stb. Akkor a Somogyi Mátyás volt az *Új Szó* tudósítója, meg egy Kardos Márta nevű hölgy. Mikor elvégeztem az egyetemet, Matyi kérdezte, nem akarnék-e Prágából tudósítani. Nemet mondtam. A tolmácsolásnak köszönhetően diákként repülhettem, ami akkoriban luxus volt. Nagyon jól kezdtem keresni, és hát ez egy rendkívül jó kiegészítője volt a bevételemnek.

– *Elvégezted az egyetemet...*

– Az egyetem befejezése után feleségemmel Dunaszerdahelyre költöztünk. Feleségemet, aki Prágában az orvosi egyetemre járt, harmadéves koromban ismertem meg egy Ady Endre Diákkörös rendezvényen. Az Ady Endre Diákkörnek egy rövid ideig alelnöke is voltam, de rövid úton el is távolítottak. Nézeteltérem a vezetőséggel abban volt, hogy én a tanulást nagyon komolyan vettem. A jogászoknál egyfajta fegyelem volt, sok tanulnivaló volt, amit be kellett magolni. Én akkor azt a nézetet vallottam, hogy annak érdekében, hogy a magyar diákok sikeresek legyenek, vizsgaidőszakban ne legyenek rendezvények. Ezt sokan nem

Tőkés László, Zászlós Gábor, Milan Šimečka és Martin M. Šimečka (Fotó: Berta András)

fogadták el – talán másként kellett tanulni a műszaki főiskolán, nem beszélve a művészekről, költőkről. Befejeztük tehát az egyetemet, Zsuzsával hazajöttünk, és Dunaszerdahelyen kezdtünk el dolgozni. Én a fogyasztási szövetkezettel kötöttem szerződést még diákkoromban, tőlük kaptam ösztöndíjat, tehát megvolt a helyem. Egy háromszobás panelházba költöztünk, és megkezdtük az önálló életünket. Annak ellenére, hogy a kezdő fizetéseink viszonylag jónak számítottak, rövid időn belül elhatároztuk, hogy mellékkeresetre kell szert tennünk, mert családi házban szeretnénk élni. Az ún. északi lakótelepen sok fiatal házaspár lakott, többükkel a mai napig ápoljuk a barátságot. Akkoriban nekünk járt az *Élet és Irodalom* folyóirat és a *Magyarország*, nekik a *HVG* gazdasági hetilap. Kezdtünk összejárni, cseréltünk újságot, kölcsönösen olvastuk, és egy-egy pohár bor mellett váltottuk meg a világot. Hasonló problémáink voltak, hasonló korú gyerekeket neveltünk. Mint sokan közülük, én is kezdtem kertészkedni a munka mellett. Ez volt akkoriban a mellékkereset lehetősége. Bérelt kert, kertészkedés, termékkel való piacozás. Rövid időn belül a fogyasztási szövetkezet-től a légi szövetkezet elnöke, Andrassy Sándor hívott magához dolgozni. Akkoriban kuriózumnak számított, hogy a légi szövetkezetben 23 főiskolát végzett ember dolgozott. Kinézett engem magának, a Károly Egyetemen végzett jogászt akart alkalmazni, megjegyzem, nagyon jó fizetéssel. Akkoriban a mezőgazdasági területen ritkán lehetett jogászt találni. A Csallóközben hárman voltunk: Pol-

lák Laci, Fehér Tibi és én. (...) Ekkoriban találkoztam a jegyzőségen Világi Oszkárrel, Mórocz Ancsival, a mostani járásbíróság elnökével. A főnökük, Kovács főjegyző úr egy nyitott ember volt. Mi itt rengeteget vitáztunk mindenféle változási lehetőségekről, beszéltünk irodalomról, színházról. Sokan emlékeznek arra, hogy akkoriban korlátozták évi 2 látogatásban a magyarországi utakat, korlátlanul csak csoportosan lehetett Magyarországra menni. Dunaszerdahelyen Baculák doktornő kezdte szervezni ezeket a csoportos utakat, sokat jártunk Győrbe színházba. Nagy élmény volt Markó Iván.

– *Kik voltak még ebben a körben?*

– Én Világi Oszkárt mint szakmabelit ismertem meg. A jegyzőségre jártam intézkedni, írt az ember egy-egy adásvételi szerződést, amit ők jegyeztek be. Abban az időben sem Szigeti Lacit, sem Hunčíkot, sem Barakot nem ismertem. Az én baráti köröm teljesen más baráti kör volt. Maradtak a volt pozsonyi útítársak, akikkel szerdánként összejártunk. Egy másik társaság a szomszédokból alakult. Időközben munkahelyet váltottam. A Dunaszerdahely melletti hodosi szövetkezetbe mentem át dolgozni. Akkor Píver Dezső bácsi volt az elnök, aki már az idősebb korosztályhoz tartozott, nyugodtabb légkörben dolgozhattam. Volt az irodám ajtaján belül Somos Pétertől egy versidézet, akkor én még nem tudtam, hogy ő a Hunčík Péter. Itt ért engem végül is 1989.

– *Ez hogyan ért téged?*

– Úgy ért, hogy egyszer csak meglátogattott otthon egy este Világi Oszti Szigeti Lacival. Természetesen figyeltük az eseményeket a televízióban, az ember meghallgatta az összes hírt a rádióban.

– *Melyik este volt ez?*

– Ez még nagyon friss volt, novemberben volt valamikor. Kérdezték, lennék-e képviselő? Én természetesen a városi testületre gondoltam Dunaszerdahelyen. Mondtam, hogy jó. De hogy nem oda. Ültünk, ültünk, aztán mindig hozzátettek valamit, fokozatosan adagolták. Végre kibökték, hogy nem a városba, hanem a parlamentbe. Ezt az ember el sem tudta volna képzelni. Mi az, hogy a parlamentbe? És az i-re az tette fel a pontot, hogy azt gondolták, hogy majd én leszek az alelnök. Közölték, hogy ők most jöttek Pozsonyból, és embereket kell javasolniuk. Az én reakcióm erre az volt, hogy majd megbeszélem a Zsuzsával. Nyilván, nem mondhattam azt, hogy igen, vagy nem. Hát mondanom se kell, hogy nem sokat aludtunk aznap éjjel. Végül is igent mondtam.

– *És képviselő lettél...*

– Képviselő lettem a Szlovák Nemzeti Tanácsban, és emlékszem rá, hogy Ivan Čarnogurský mellett ültem. Életemben először vettem részt az ülésen, hát mit mondjak, csak kapkodtam a fejemet, hogy ki, mit beszél, borzasztó volt. A parlament egyik alelnöke, akit én követtem a funkcióban, Nagy Kázmér volt, ő előtte kereskedelmi miniszter volt, gyakorlatias ember. Schuster volt akkor a parla-

ment elnöke, engem a második ülésen a parlament alelnökévé választottak. Emlékszem rá, hogy kékkockás tweed zakó volt rajtam, szürke nadrággal, és felszólítottak, menjek föl a pulpitusra Schuster elnök mellé. Nagyon későig tartott az ülés, és én azon gondolkodtam, mivel megyek haza, mert elment az utolsó autóbuszom. Mikor kirajzott az ülésről a sok képviselő, én ott tájékoztam a folyosón, hozzám lépett egy hölgy, és közölte, hogy ő a titkárnőm, és hogy a sofőröm kint vár az autóban. Azt sem tudtam, miről van szó. És akkor a sofőr késő este hazahozott, még megkérdezte, másnap hány órákor jön értem? Így kezdődött...

– *Helyi szinten mi zajlott?*

– Akkoriban mindenhol a VPN és az FMK volt, és hát golyózták ki a volt fejeseiket, próbálták átvenni az irányítást. Ezek kisebb-nagyobb helyi sűrűlódásokkal, csetepatékkal, ugyanakkor simlisségekkel, igazodásokkal jártak, ami az ilyen folyamatok kísérője.

– *Téged jogászként kerestek meg.*

– Valószínűsítem, Világi Oszti javaslatára. Ha szakembert kerestek, akkor csak abból a tartományból halászhattak, akiket ismertek. Senkinek nem volt közülünk államigazgatási gyakorlata.

– *Tehát a parlament alelnöke lettél.*

– Igen, a parlament alelnöke lettem, ott ültem szemben a plénummal. Másnap már jöttek a gyakorlati dolgok, sejtelmem se volt, hogy hogyan működik az egész. Nagyon ügyes titkárnőt osztottak mellém. Egy csokor virággal érkeztem reggel, ami őt nagyon meglepte. Ő már korábban is ott dolgozott titkárnőként, tehát ismerte a munkamenetet. Minden működött, és rendkívül sokat tudott nekem segíteni. Az én parlamenti szobám az öreg parlamentben olyan helyen volt, amerre az elnökségi tagok útja vezetett. Nagyon sokan megálltak nálam, valószínű, hogy ez nem csak a személyemnek szólt, nyilván szokás volt ott megállni. Én, ha lehet, kerülöm a konfliktust, talán ennek köszönhetően is sok emberrel kerültem nagyon jó kapcsolatba, beszélő viszonyba. Nem szigeteltem el magam. És ugyanez vonatkozott a sajtóra is. Ezek a csajok, valamikor a *Smenában* dolgoztak, az én titkárnőm is meg Alica Bieliková is, később Pospíšilová, meg ezek a tudósítók. Ez nem azt jelentette végül is, hogy én akkor a sajtó kegyeit különösebben élveztem volna, mert egy parlament alelnöke különösebben nem volt érdekes a sajtónak, a jogköre olyan volt, amilyen. De ezzel együtt azt kell mondjam, hogy nem is bántott a sajtó. Ami az én sajtómat illeti, ha az ember visszanéz, az azért nektek köszönhetően működött. Később, mikor már a hatalom technológusai gyakorolták a hatalmat, rendkívül rosszállóan néztem, hogy a párt nem menedzselte jó értelemben Miklós Lacit, amikor az ENSZ egyik albizottságának az elnöke volt. A magyar sajtó sem foglalkozott vele. A Ventúrska utcában volt az FMK és a VPN székhelye is. Vannak kedves emlékeim, hogy mindig éjszakába nyúló ülésezések voltak, tárgyalások. Végül is az ideológiát ti vitétek, te, Öllös, Hunčík. Szigeti Laci mindig ott volt a szobában Gál Fedoréknál.

Két sztorira emlékezem. Nagy Lacival bent ültünk a belső szobában, Fedor, Bútor, Zajac, és valamilyen nyilatkozat készült másnapra a sajtóba, amit a két Čarnogurskýval is egyeztetek, Ivannal is meg Jánnal is. Emlékszem erre a típusú műhelymunkára, hogy szavakon lovagoltak, és mi még valamit a Lacival meg akartunk változtatni. Ezt az esetet csak azért mondom, hogy mennyire morális volt a Fedor, Zajac, ez a társaság a tekintetben, hogy mikor elhagyták a helyiséget Čarnogurskýék – a dokumentumon akkor már nem lehetett változtatni –, Fedor jelezte, hogy ha mi változtatni szeretnénk, menjünk utánuk. Akkor is, abban a kaotikus időben, a rengeteg egyeztetés, nyilatkozatok tömkelegében ez a hozzáállás nekem akkor azt jelezte, hogy nem vizet prédikálunk, és bort iszunk. Nagy tanulsággal járt, hogy ott lehettem, volt szerencsém rendkívül művelt, szakmailag elismert emberekkel dolgozni a parlamenti bizottságban, az én bizottságomban.

– *Melyik bizottság volt az?*

– A nemzeti kisebbségek bizottsága volt. Volt szerencsém olyan emberekkel dolgozni, és olyan embereket hallgatni, mint az idősebb Šimečka, Kusý professzor, Palo Holländer, Vlado Krivý, a mai szociológiai intézet vezetője az akadémián, és sokan mások, akikről sokat tanulhatott az ember. A dolog egyik oldala a bi-

Alexander Dubček a nevezetes Dubcsek-kíflivel a kezében Dunaszerdahelyen 1990-ben (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

zottsági munka adminisztratív oldala, a másik oldalát, az ideológiáját ti csináltátok. Emlékszem arra is, hogy amikor a Žabotová utcán ültek a pártok, és oda jártunk péntek esténként megbeszélésekre, megjött Sándor Nóra és Világi Oszti a prágai parlamentből, hogy akkor milyen hosszú egyeztetések folytak. Nekem az volt a dolgom, hogy vagy a parlamentben vagy a kormányban az FMK irányvonalát képviseljem, és ha szavazatokról volt szó, vagy szavazatra kellett vinni egy-egy ügyet, jelezzük az álláspontunkat. Mikor olyan helyzet alakult ki, hogy szint kellett vallani, tényként mondom, az FMK mindig úgy vallott szint, ahogyan a morál diktálta. Az FMK soha nem volt opportunist. Nagyon sokat ütötték-verték az FMK-t, mert együttműködő pártként mutatkozott. Ti szorgalmaztátok azt, hogy pártként kell működni, mert a különböző egyesüléseknek más az eszköztára, más a lehetősége, mint a pártoknak. Engem meglepett az a fajta ideológiai előrelátás, pártok közötti kapcsolatépítés, amit műveltetek. Ti akkor olyan előrelátóak voltatok, hogy tudátok, váltógazdaság lesz a pártoknál is, tehát mindenki-vel kell ápolni a kapcsolatot. Rendkívüli helyzetek voltak, rendkívüli idők voltak, és hát, aki ott szerephez jutott, annak állnia kellett a sarat. Én azt gondolom, hogy az FMK képviselői nem játszották rosszul a szerepüket. Később, amit én már csak kívülállóként éreztem, mert már akkor Magyarországon dolgoztam, hogy mennyire féltékeny volt az Együttélés és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom az FMK-sokra. Az FMK-sok produkálták zömmel azokat az embereket, akik készek voltak és főleg tudtak együttműködni a szlovák adminisztrációval, akár a kormányban, akár a parlamentben. Azzal szemben ugye még az Együttélés képviselői vagy a MKDM képviselői a sündisznóálláson kívül nem tudtak mást nyújtani. Nem volt alternatíva. Nem volt megoldási kínálat az ő részükről. És hát az FMK ezt az előnyt az egyesítés folyamán, gondolom, hátrányként élte meg. Féltékenyek voltak az Együttélés képviselői e tekintetben. Máig azt gondolom, hogy nincs más alternatíva, mint az együttműködés alternatívája. És itt ma már teljesen világos, hogy váltógazdaság van. Aki-ekkel én voltam kormányban – például Ivan Šimko, Ivan Miklóš – ők már többször voltak kormányban különböző posztokon. Számtalan ponton meg lehet találni a szlovákokkal az együttműködési platformot, és együtt is kell működni. Én mindig azt mondom, hogy a kooperáció híve legyek az ember, mert abból mindannyiunk számára származhat majd valami jó. Ha a konfrontációt képviseljük, abból nem származik semmi jó. Ez érvényes a gazdasági életre is. Aki együttműködési készséget és tisztességet mutat egy üzleti kapcsolatban, eredményes lehet. Arról győződtem meg most már hosszú évek során, hogy a gazdasági életben, ha tisztességes partner vagy, akkor nem kérdés a nemzetiség. Szerintem, például a MÁÉRT-értekezlet nem volt szerencsésen szervezve, mert kevés gazdasági embert vittek oda. Ezt az ideológiát fel kellett volna hígítani gazdasági emberekkel, mert azok jobban, hatékonyabban tudták volna kezelni ezt a kölcsönösséget.

– *Bekerültél a parlamentbe, milyen ügyekkel találtad magad szembe?*

– Ha azt mondjuk ma, hogy rendszerváltás, akkor nagy általánosságban a politológiai vagy politikailag kevésbé képzett emberek annyit tudnak, hogy megvolt az egyik rezsim, és jött egy másik rezsim. A megdől és az új között rendkívüli nehéz jogi szabályozás volt. Kemény munka volt. Szerencsés módon, azt kell mondom, hogy az FMK ebben aktívan részt vett. Tehát ott kezdődött, hogy

az alkotmányból eltávolították azt az ominózus négyes cikkelyt, amely az egy-pártrendszernek az alappilléret biztosította. Mi a parlamentben, a sok káosz meg feszültség ellenére is, ennek az aprómunkának voltunk a napszámosai. Lépésről lépésre haladtunk. Két részre kell osztani ezt a parlamenti munkát. Egyrészt a jogalkotásnak van egy technikai része, a törvény előkészítési technológia, ennek megvannak az adminisztratív sajátosságai. Ahogy a társadalom megérett a változásra, ezt szabályokba foglalni – a régi szabályozást úgymond le kellett rombolni, és egy új szabályozást kellett megalkotni.

– *Milyen térvényekről volt szó?*

– Rendkívül sok, egy nagyon nagy átfogó törvény-előkészítési folyamattal találunk magunkat szemben, nagyon leegyszerűsítve, törvénybe kellett foglalni a politikai változások eredményeit. Azért mondtam, hogy volt ennek egy technikai része, ami működött, mert hát az apparátus megírta a törvényt, de míg az apparátus megírhatja a törvényt, azt megelőzi a lényegi munka. Folytak a háttértárgyalások és egyeztetések, a politikai erőviszonyoknak megfelelően születtek meg a döntések, melyeket jogi formába kellett önteni, ez lett a törvény. Nem volt egy átfogó komplex alkotmánymódosítás, de lépésről lépésre, folyamatosan az alkotmány módosításának megfelelően születtek azután az alacsonyabb rendű jogi szabályozások. Nyilvánvaló volt, hogy elsősorban a házszabályt, saját tárgyalási rendjét kellett megváltoztatnia a parlamentnek. Ezek után, ahogy történtek a gazdasági változások, annak megfelelően kellett alakítani a többi jogi szabályozást is. Rendkívül érzékenyen, de gyorsan és dinamikusan reagált a törvényhozás a politikai változásokra. A képviselőtestület rendre fogadta el az új törvényeket, és hát mi ennek aktív részesei voltunk. Tehát az alkotmánnyal, a házszabállyal kezdődött, azután több más olyan jogi szabályozás következett, ami már a gazdaságot is érintette. Érintette a nagy ellátó rendszereket, a nyugdíjbiztosítást, szociális biztosítást, oktatási reformot. Ahhoz, hogy egy plurális társadalomnak lerakják az alapját, ehhez a politikai döntésen kívül arra is szükség volt, hogy teljesen világos, követhető és érthető jogi szabályozást alkosson meg a parlament. Ahhoz viszont, hogy egy államapparátus, közigazgatás működni tudjon, ehhez világos szabályokat kellett alkotni. Ennek voltunk mi akkor aktív részesei.

– *Milyen volt a Szlovák Nemzeti Tanács és a Szövetségi Gyűlés viszonya?*

– A kezdetekkor ezt mi még különösebben nem érzékeltük, de nagyon rövid időn belül kibukott a szög a zsákból. Ezt a vonalat Ivan Čarnogurský kezdte képviselni, firtatni, de Jano Čarnogurský híres mondatára sokan emlékeznek: a kis csillagunk Európában, majd ha valamikor Európa része leszünk, akkor Szlovákiának is legyen ott egy külön kis csillaga. Akkor Petr Pithart volt a Cseh Nemzeti Tanács elnöke. Csehország és Szlovákia abban az időben szövetségi állam volt. A köztársaságok sokkal kevésbé tudták a saját életüket jogilag szervezni, mert a Szövetségi Gyűlés volt az, amely az i-re rátette a pontot. A parlament alelnökeként sokat jártam egyeztetésre a Szövetségi Gyűlésbe, de ugyanakkor a Cseh Nemzeti Tanácsba is, hogy szinkronban legyen a törvényhozás. Olyan időket élünk, hogy nem volt alapos műhelymunka, nem volt erre idő, és valljuk be, egy-

szerűen nem volt szakembergárda sem. Nem voltak hatástanulmányok. A legiszlatívának, a törvény előkészítésnek is megvan a fontos technológiája, és egy működő fejlett plurális társadalomban teljesen nyilvánvaló, hogy nagyon meggondoltan nyúlnak egy-egy szabályozás megválasztásához, és akadémiai, vagy kutatóintézetek véleményét gyűjtik össze a törvény előkészítése folyamán. Rendkívül sok törvényt hoztunk, és hiányoztak a hatástanulmányok. Ezért volt olyan sok módosítás. Minden nagy változásnak az a kísérőjelensége, hogy a változásokat folyamatosan építi be a jogi szabályozásába.

– *Kik voltak a legközvetlenebb kollégáid?*

– Elsősorban mindig az elnökkel egyeztetettünk. Több alelnöke volt akkor a Szlovák Nemzeti Tanácsnak, ezek már akkor a pártok delegáltjaiként működtek, és az első egyeztetéseket a pártok testületei meghozták. Ez a parlamentben az elnök és alelnökök szintjén rögzült. Nagyon fontos volt azután a bizottságokban a bizottsági titkárok szerepe, ők készítették elő az üléseket. Az én bizottságomban volt például Kusý, Milan Šimečka, Vlado Krivý, egy nagyon aktív VPN-es képviselő, dr. Košícký Kassáról. Jano Budaj is alelnöke volt a parlamentnek. Budaj amolyan ideológiai alelnök volt. Én jogászként a törvények előkészítésében vettem részt. Abban az időben jellemző volt, hogy nem volt megkérdőjelezhető a jobbító szándék. Ezt úgy tudnám illusztrálni, hogy akkor például a sajtó képviselője és egy politikus között, akár egy interjúban is, ha valaki azt mondta, hogy közérdek, akkor eleve nem kérdőjelezték ezt meg. És tényleg úgy is gondolták ezt azok, aki változtatást akart, nekik nem voltak magánérdekeik. E tekintetben nagyon jó volt a helyzet.

– *Azért voltak szakszervezetek, érdekvédelmi szervezetek...*

– Nagyon marginalizálódtak. Akkor annyira tipikusan ki volt éhezve a társadalom a váltásra, hogy az elsőprő erejű volt. Ha megszületett egy politikai döntés, különösebb kérdőjelek nem voltak. Azt a politikai döntést aprópénzre kellett váltani. Voltak hosszú-hosszú egyeztetések, de ezek a parlamenti munkában követték a politikai döntést. És az összes nyűgével, bajával, hiányosságaival együtt, én azt gondolom, hogy működött, és rendkívül nagy munkát végzett az a politikai társaság, amely akkor bekerült a hatalomba. Ez annak is volt köszönhető, hogy a volt hatalom képviselői akkor még megszeppenve álltak. Ezt a hatalomgyakorlási vákuumot tudta kihasználni az akkori új politikai elit, hogy ezeket a változásokat, végül is, akár a törvényekben is realizálja és megjelenítse. Nagyon rövid időn belül aztán revitalizálódtak a különböző politikai struktúrák, és megjelentek a csoportos érdekek. A későbbiekben nagyon jól körvonalazhatóak lettek a párt és egyéb, akár magánérdekek is.

– *Milyen volt a kapcsolatok parlamenti alelnökként a magyar képviselőkkel a parlamentben?*

– Akkor már formálódott és teljesen világosan körvonalazódott, hogy néhány képviselő más irányba próbál elmozdulni, mint az FMK. Az FMK koordinált egyeztető álláspontot képviselt rendre a VPN-nel. Nekem nem volt konfliktusom a ma-

gyar képviselőkkel. Voltak elvi dolgok, amelyekben én egy más politikai irányvonalat képviseltem. Akkoriban rendkívüli feszültséget szülő probléma volt a komáromi egyetem felvetése. Sidóék akkor még a Szövetségi Gyűlés képviselőiként ilyen követeléssel álltak elő, Szabó Rezsővel egyetemben. Mi az FMK képviselői más álláspontot képviseltünk. Ha jól emlékezem, akkor azzal indokoltuk, hogy időszerűtlennek tartjuk. Tudtuk, hogy egyrészt nem volt szakember, de egyéb elemi feltételei sem voltak meg az egyetem alapításának. A politikai egyeztetéseket én az egyetem körül nem abszolváltam. Ha jól emlékszem, az FMK részéről akkor a képviselői kapcsolattartás Nagy Laci dolga volt. Ma már azt gondolom, hogy ez inkább egy színjáték volt a részükről, hogy hát mi is foglalkozunk meg az igényeinket, követeléseinket, e mögött nem volt reális elképzelés. Ott volt a kompetencia kérdése. Prágában azért vetették el, mert márciusban úgy volt, hogy lekerül nemzeti szintre az egyetem alapításnak joga. Akkor ők azt az egy mondatot beterjesztették azzal a szándékkal, hogy szövetségi szinten ezt hamarabb el lehet fogadtatni. Ez már akkor sem volt igaz. (...)

(A beszélgetés 2009-ben készült.)

Zászlós Gábor, Dusza Judit, Kovács László és Tóth Lajos (Fotó: Berta András)

- 1989. január 19.:** A Csemadok küldöttsége a magyar kisebbség oktatási, kulturális és tudományos életének fejlesztésére, valamint a kétnyelvűség biztosítására vonatkozó javaslatokat ad át Ivan Knotek szlovák miniszterelnöknek.
- 1989. február 6.:** Harminchárom szlovákiai magyar értelmiségi közös beadvánnyal fordul a legfelsőbb szlovák pártvezetéshez, amelyben a magyar kisebbség helyzetének javítása céljából a politikai, a jogi és a tudományos élet, az oktatásügy, valamint a nyelvhasználat terén végrehajtandó javaslatokat terjesztenek elő.
- 1989. február 9.:** A Szlovák Írók Szövetségének Magyar Szekciója a társadalmi-politikai átalakítás, a demokratizálás, valamint a nemzetiségi politika, kultúra és oktatásügy legégetőbb kérdéseinek a megoldását célzó javaslatokat fogad el és terjeszt a legfelsőbb politikai vezetés elé.
- 1989. március 20.:** Budapesten megalakul a Csehszlovákiából elszármazott magyarokat és leszármazottaikat összefogó Rákóczi Szövetség. Elnöke Dobossy László.
- 1989. április 17.:** A Magyar Televízió Panoráma című műsora beszélgetést közöl Alexander Dubčekkel az 1968–69-es csehszlovákiai eseményekről.
- 1989. április 20.:** Az Új Szó hasábjain az Alexander Dubčekkel készített interjú miatt felülről irányított sajtókampány indul a Panoráma című műsor ellen.
- 1989. május 13.:** A magyar kormány két hónapra felfüggeszti a dunai vízlépcsőrendszer nagymarosi részlegének építését.
- 1989. május 24.:** A Szlovák Írók Szövetsége Magyar Szekciójának pozsonyi ülése olyan új statútumot fogad el, amely a szekciót a szövetség autonóm szervezetévé nyilvánítja.
- 1989. június 2.:** A magyar Országgyűlés jóváhagyja a kormány május 13-i határozatát a nagymarosi építkezés felfüggesztéséről.
- 1989. június 22.:** Az SZNT Elnöksége Pavel Hrivnákot nevezi ki Szlovákia új miniszterelnökévé.
- 1989. június 29.:** A Szabad Európa Rádió és más nyugati médiák közlik a cseh ellenzékiek Néhány mondat című felhívását, amely felszólítja a csehszlovák pártvezetést a szabad párbeszéd megkezdésére, követeli a politikai foglyok szabadon bocsátását, a gyülekezési és a vallásszabadság tiszteletben tartását, valamint a független kezdeményezések üldözésének megszüntetését. A felhívást 1989 nyarán több csehszlovákiai magyar értelmiségi is aláírja.

- 1989. június 30.:** A csehszlovákiai pártsajtóban, köztük az Új Szóban is sajtókampány indul a Néhány mondat ellen. Pozsonyban Balla Kálmán vezetésével megalakul a Magyar PEN Club Pozsony, amelynek munkájában közel 30 csehszlovákiai magyar író vesz részt.
- 1989. július 11-12.:** A Magyarok Világszövetségének budapesti közgyűlése – miután olyan új alapszabályzatot fogad el, amely az MVSZ vezető szerveiben helyet biztosít a határon túli magyar nemzeti kisebbségek képviselőinek is – társelnökké választja Dobos Lászlót.
- 1989. augusztus 6.:** Urbán Aladár kezdeményezésére megalakul Szklabonyán a Nógrád és Hont magyar művelődéstörténeti emlékeinek, hagyományainak ápolását felvállaló Palóc Társaság.
- 1989. augusztus 21.:** Prágában az 1968-as események 21. évfordulóján tüntetesen tiltakoznak az ország szovjet megszállása ellen.
- 1989. szeptember 28.:** A magyar Országgyűlés elítéli Magyarország részvételét Csehszlovákia 1968. évi katonai megszállásában.
- 1989. szeptember 29-30.:** A Csemadok KB pozsonyi ülésén heves vita bontakozik ki a szervezet társadalmi szerepvállalásának növeléséről, a hiányzó nemzetiségi intézmények létrehozásának, illetve visszaállításának szükségességéről, valamint a készülő új alkotmányról.
- 1989. október 21-22.:** A Csemadok KB megrendezi Kassán a XVIII. Fábry Zoltán Irodalmi és Kulturális Napokat. A rendezvény központi témája az Új Mindenes Gyűjtemény című társadalomtudományi évkönyv szerkesztőbizottsága által a csehszlovákiai magyar tudományos élet intézményi kereteinek megteremtése céljából kidolgozott tervezet megvitatása.
- 1989. október 28.:** Csehszlovákia megalakulásának 71. évfordulóján Prágában ismét több ezer fős tüntetesen követelik a politikai reformokat.
- 1989. október 31.:** A magyar Országgyűlés határozatot hoz a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer magyarországi munkálatainak végleges leállításáról, s felhatalmazza a kormányt, hogy kezdjen tárgyalásokat a Csehszlovákiával kötött 1977. évi szerződés módosításáról.
- 1989. november 1.:** A szlovák kormány határozatot hoz többek között a Népművelési Intézet megszüntetett nemzetiségi osztályának visszaállításáról, a komáromi Duna Menti Múzeum kisebbségi magyar néprajzi múzeummá való átalakításáról, a nemzetiségi óvodahálózat, a pedagógusképzés, valamint a televízió magyar nyelvű adásának bővítéséről, számos további előterjesztett javaslatot ugyanakkor elvet, illetve elnapol. Jakál Istvánt Protič János váltja fel a Csehszlovák Rádió magyar adásának főszerkesztői tisztségében.
- 1989. november 17.:** A nemzetközi diáknap alkalmából hivatalosan engedélyezett prágai diáktüntetés a kommunista rendszer elleni, politikai reformokat követelő megmozdulássá alakul át. A tüntetőkkel szembeni brutális rendőri fellépés országos méretű tiltakozási hullámot vált ki.
- 1989. november 18.:** A szlovákiai magyar értelmiségi lét címmel Vágsellyén Tóth Lajos 50. születésnapján értelmiségi konferencia megrendezésére kerül sor több mint száz résztvevővel a Centrál Szállóban. Ellenzéki gondolkodású szlovákiai magyar értelmiségiek Vágsellyén egy magánlakásban megalakítják a Független Magyar Kezdeményezést

(FMK). Az FMK az A. Nagy László és Tóth Károly szövivők által aláírt nyilatkozatában tiltakozik a prágai rendőri beavatkozás ellen.

1989. november 19.: Cseh ellenzékiek megalakítják Prágában a rendszerellenes megmozdulásokat irányító Polgári Fórumot (PF). Az FMK támogatásáról biztosítja a PF célkitűzéseit.

A PF „testvérszervezeteként” megalakul Pozsonyban a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) polgári kezdeményezés.

1989. november 20.: Prága lakossága tüntetésen tiltakozik a november 17-i diákfelvonulással szembeni rendőri erőszak ellen, s politikai reformokat, többek között szabad választások kiírását követeli. Ezzel párhuzamosan diákmegmozdulások kezdődnek az ország több nagyvárosában.

A szövetségi, a cseh és a szlovák kormány közös nyilatkozatban ítéli el a november 17-i és az azt követő megmozdulásokat.

1989. november 22.: Pozsonyban az első engedélyezett tüntetésen az FMK nevében felszólal Grendel Lajos író.

Megalakul a VPN Koordinációs Bizottsága, amelynek munkájába az FMK képviselőjében bekapcsolódik Szigeti László és Grendel Lajos.

Pozsonyi magyar egyetemi és főiskolai hallgatók létrehozják a Magyar Diákszövetséget (MDSZ), amely támogatásáról biztosítja a sztrájkoló szlovák és cseh diákokat.

1989. november 23.: Az FMK támogatásáról biztosítja a diákok és a PF által november 27-re meghirdetett általános sztrájkot, követeli a hitelüket vesztett politikusok és közeleti tisztségviselők távozását hivatalukból, a sajtószabadságot és a cenzúra eltörlését.

A Csemadok KB Elnöksége elégedetlenségét fejezi ki „az átalakítás és a nyilvánosság politikájának lassú és következtelen” végrehajtása miatt, s az erőszakot és a szélsőséges megnyilvánulásokat elutasítva az érdemi párbeszéd mellett száll síkra.

1989. november 24.: A CSKP KB rendkívüli ülésén a tüntetések hatására lemond tisztségéről Miloš Jakeš főtitkár, valamint a KB egész Elnöksége és Titkársága. A párt új főtitkárává Karel Urbánekot választják.

Elkészül az FMK elvi nyilatkozata, amely leszögezi, hogy az FMK a hatalmi szervektől független, alulról építkező polgári kezdeményezés, s elődjének a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságát tekinti.

Nagyrészt az ún. Harminchármas dokumentuma aláíróinak részvételével megalakul Pozsonyban a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma (CSMF).

1989. november 25.: Az FMK, az MDSZ, a CSMF és a komáromi Magyar Területi Színház sztrájkbizottságának képviselői megbeszélést tartanak a Csemadok pozsonyi székházában. A CSMF felveti egy egységes magyar politikai erő létrehozásának a lehetőségét, amit azonban az FMK és az MDSZ a magyarság elszigetelődésének elkerülése érdekében visszautasít.

1989. november 26.: Prágában megkezdődnek a kommunista vezetés és az ellenzék közötti kerekasztal-tárgyalások.

1989. november 27.: Csehszlovákia lakossága kétórás általános sztrájkon támogatásáról biztosítja a PF, a VPN és a diákok követeléseit.

Az SZLKP rendkívüli ülése az általános sztrájk hatására a pártvezetésen belüli személyi változásokról határoz.

1989. november 28.: Az Új Szó címoldalon közli szerkesztőségének a politikai eseményekkel, valamint saját múltbeli tevékenységével kapcsolatos állásfoglalását.

A Szlovák Írók Szövetsége Magyar Szekciójának vezetősége állásfoglalásában sürgeti az elmúlt két évtized újraértékelését és a csehszlovákiai magyar közélet demokratizálását.

Megjelenik az FMK Szabad Kapacitás című tájékoztatójának első száma.

1989. november 29.: A Szövetségi Gyűlés törli az alkotmányból a kommunista párt vezető szerepére vonatkozó kitételeket.

1989. november 30.: Pozsonyban szlovákiai szinten is megkezdődnek a kommunista vezetés és az ellenzék közötti kerekasztal-tárgyalások. A tanácskozáson a VPN küldöttségében az FMK képviselőjében részt vesz Szigeti László.

A lemondott Viliam Šalgovič helyett Rudolf Schustert választják meg az SZNT új elnökévé.

1989. december 3.: Gustáv Husák köztársasági elnök Ladislav Adamec miniszterelnökkel az élen kinevezi az új szövetségi kormányt, amelynek 21 tagja közül 15 továbbra is kommunista. A PF, a VPN és az FMK nyilatkozatokban tiltakozik az új szövetségi kormány összetétele ellen. Követelik ellenzékiek bevonását a kormányba, ellenkező esetben december 11-re újabb általános sztrájkot hirdetnek.

1989. december 4.: A Varsói Szerződés moszkvai csúcsertekezletén a Szovjetunió, Bulgária, Lengyelország, Magyarország és az NDK legfelsőbb vezetői közös nyilatkozatban ítélik el Csehszlovákia 1968-as megszállását.

1989. december 6.: Rendkívüli ülést tart Pozsonyban a Csemadok KB, amely rehabilitálja a szervezetből az 1968–69-es események miatt kizárt személyeket. Módosítja a szövetség programnyilatkozatát és alapszabályát, majd miután lemond az egész vezetőség, a rehabilitáltakkal, valamint 23 újonnan megválasztott taggal kibővített KB 21 fős új Elnökséget választ. Elnökké ismét Sidó Zoltánt, tiszteletbeli elnökké Dobos Lászlót, társelnökké Szabó Rezsőt, vezető titkárrá Neszméri Sándort, titkárokká Bárados Gábort és Gyurcsík Ivánt választják.

Az SZLKP KB rendkívüli ülésén lemond tisztségéről az egész pártvezetés, köztük Ignác Janák első titkár.

Átalakul az SZNT Elnöksége, a testület egyik alelnökévé Nagy Kázmért (SZLKP) választják.

1989. december 7.: Benyújtja lemondását Ladislav Adamec szövetségi miniszterelnök. Gustáv Husák köztársasági elnök Marián Čalfa első miniszterelnök-helyettest bízta meg az új kormány összeállításával.

1989. december 8.: Az SZNT Elnöksége felmenti tisztségéből Pavel Hrivnák szlovák miniszterelnököt, s Milan Čič korábbi igazságügyi minisztert bízta meg az új szlovák kormány összeállításával. Az Elnökség ülésén Rudolf Schuster és a Csemadok KB közötti előzetes megegyezés alapján Nagy Kázmér alelnök javaslatot terjeszt elő a Nemzetiségi Bizottság újjáalakítására.

A szövetségi kormány és az ellenzék közötti kerekasztal-tárgyalásokon felvetődik egy, a kisebbségi ügyekért felelős tárca nélküli miniszter kinevezésének a lehetősége. A tisztségbe az ellenzék képviselői előbb Popély Gyulát, majd az Amerikai Egyesült Államokból hazatérő Duray Miklóst ja-

vasolják, Marián Čalfa megbízott miniszterelnök azonban másnap elutasítja mind Popély, mind Duray kinevezését.

1989. december 9.: A Csemadok keretein belül újjáalakul a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. Megbízott elnöke Liszka József, megbízott titkára Kocsis Aranka.

Az FMK felszólítja az SZNT magyar nemzetiségű képviselőit a lemondásra, és időközi választások kiírását követeli.

1989. december 10.: Marián Čalfa vezetésével megalakul a „nemzeti egyetértés kormányának” elnevezett új szövetségi kormány. Tagja többek között Ján Čarnogurský, Jiří Dienstbier és Václav Klaus.

1989. december 12.: Milan Čič miniszterelnökkel az élen újjáalakul a szlovák kormány is, amelynek Varga Sándor személyében első ízben van magyar nemzetiségű alelnöke.

Az FMK nyilatkozatot ad ki a szövetségi kormány összetételéről, amelyben sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy nem került sor a kisebbségi ügyekben illetékes miniszteri tárca létrehozására.

1989. december 13.: A Szövetségi Gyűlés Csehszlovákia 1968. évi megszállását a nemzetközi jog és a szuverén államok közti kapcsolatok alapelvei megsértésének nyilvánítja.

A Csemadok Elnöksége Lacza Tihamért nevezi ki a Hét című hetilap új főszerkesztőjévé, s 1990. március 9-10-re összehívja a szövetség rendkívüli országos közgyűlését.

A nyitrai Pedagógiai Kar magyar diákjai nagygyűlésen követelik a kar teljes jogú magyar tagozatának visszaállítását.

1989. december 15.: A VPN Koordinációs Bizottsága kiadásában Hunčík Péter főszerkesztésében megjelenik Pozsonyban a Nap című független napilap első száma.

1989. december 16.: A VPN, az FMK, valamint a Természet- és Tájvédők Szlovákiai Szövetségének Dunaszerdahelyi járási szervezete tüntetést szervez Bősön a dunai vízlépcső megépítése ellen, amelyen több mint kétezeren vesznek részt.

1989. december 17.: Rendkívüli kongresszust tart Pozsonyban Szlovákia Kommunista Pártja, amely síkra száll a párt megújulásáért, felfüggeszti több egykori pártvezető párttagságát, s javasolja a pártból igazságtalanul kizártak rehabilitálását.

Országos taggyűlést tart Dunaszerdahelyen az FMK szóvivői testülete, amely elfogadja a mozgalom ideiglenes működési szabályzatát, s kinyilvánítja, hogy az FMK a VPN független csoportjaként kíván tevékenykedni.

1989. december 18.: Az Új Szó rehabilitálja az 1968–69-es tevékenységük miatt a lap szerkesztőségéből elbocsátott munkatársait.

1989. december 19.: A Szövetségi Gyűlés jóváhagyja a Čalfa-, az SZNT pedig a Čič-kormány programnyilatkozatát.

Az SZNT Elnöksége az előzetes megállapodás ellenére elutasítja a Nemzetiségi Bizottság visszaállítását, helyette csupán egy, az Elnökség melletti állandó munkacsoport létrehozását hagyja jóvá, vezetője Nagy Kázmér, az SZNT alelnöke.

A Szlovák Írók Szövetsége Magyar Szekciójának pozsonyi rendkívüli közgyűlése elhatározza a szekció önállósulását és Csehszlovákiai Magyar

Írók Társasága néven egy független szervezet létrehozását. A CSMÍT élén álló 9 tagú Akcióbizottság vezetője Fónod Zoltán.

Pozsonyban megalakul a Csehszlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága, előkészítő bizottságának ügyvivője Kubička-Kucsera Klára.

Az Új Szó Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága helyett Szlovákia Kommunista Pártja napilapjaként határozza meg magát, fejlécéről pedig eltűnnek az állami kitüntetések.

1989. december 20.: A pozsonyi Madách Könyv- és Lapkiadó munkaközösségének gyűlésén a kiadó új igazgatójává Dobos Lászlót, főszerkesztőjévé Fazekas Józsefet választják.

1989. december 20-21.: Prágában tartja rendkívüli kongresszusát Csehszlovákia Kommunista Pártja, amelyen felfüggesztik 32 korábbi magas beosztású pártvezető párttagságát, s a párt új elnökévé Ladislav Adamecet, első titkárává Vasil Mohoritát választják.

1989. december 23.: A Csemadok KB-nak a romániai forradalom hatására életre hívott ún. Romániai Válságstábjára felhívással fordul a szövetség tagságához, hogy rendezzen gyűjtést Románia lakosságának megsegítésére. Ezzel párhuzamosan a csehszlovákiai magyarság körében gyűjtés indul az erdélyi rászorulóknak megsegítésére.

1989. december 27.: Az FMK küldöttsége látogatást tesz Ladislav Kováč szlovák oktatási, ifjúsági és testnevelési miniszternél. Megbeszélésükön megállapodás születik arról, hogy a magyar pedagógusok hiányának kiküszöbölése érdekében évente mintegy 200 magyar pedagógusjelölt kezdheti meg tanulmányait a nyitrai Pedagógiai Karon.

A Csemadok KB Elnöksége levéllel fordul Marián Čalfa szövetségi miniszterelnökhöz, amelyben egy szakértői bizottság felállítását javasolja a kollektív bűnösség elvéből kiinduló valamennyi intézkedés és rendelet felülvizsgálására.

1989. december 28.: Alexander Dubčeket a Szövetségi Gyűlés elnökévé választják.

A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága nyilatkozatban jelenti be, hogy a megváltozott politikai helyzetre való tekintettel felfüggeszti tevékenységét.

1989. december 29.: A Szövetségi Gyűlés egyhangúlag Václav Havelt, a Charta 77 és a PF vezető személyiségét választja meg Csehszlovákia új köztársasági elnökévé.

1989. december 30.: Csehszlovákia magyar ajkú keresztény lakosságához intézett felhívás jelenik meg az Új Szóban, hogy – a szlovák kereszténydemokrata klubokhoz hasonlóan – alakítsanak magyar kereszténydemokrata klubokat.

1990. január 2.: Az Új Szó fejlécén ismét megváltozik a felirat: a lap csehszlovákiai magyar baloldali napilapként határozza meg magát.

1990. január 5-6.: A Csemadok KB Elnökségének szenci ülésén felmerül a szövetség párttá alakulásának lehetősége is. Az Elnökség végül amellel foglal állást, hogy a Csemadok a jövőben is kulturális és társadalmi szervezet maradjon, egyetért ugyanakkor azzal, hogy a megváltozott politikai helyzetben szükség lesz a nemzeti kisebbségek érdekvédelmét felvállaló párt létrehozására is.

- 1990. január 11.:** Az SZNT Elnöksége Vladimír Mečiar nevez ki a szlovák kormány belügy- és környezetvédelmi miniszterévé.
- 1990. január 12.:** Az SZNT ülésén a lemondott képviselők helyére 19 új képviselőt kooptálnak. A VPN képviselőjében parlamenti mandátumhoz jut az FMK által jelölt Zászlós Gábor.
- 1990. január 13.:** Nyitrán a magyar pedagógusok országos fórumának résztvevői megalakítják a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségét.
- 1990. január 17.:** A Szocialista Ifjúsági Szövetség KB korábban Új Ifjúság címen megjelent hetilapja felveszi az Ifi címet.
- 1990. január 18.:** A VPN és a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom (KDM) kezdeményezésére, az FMK szervezésében megalakul Pozsonyban a Magyar Kereszténydemokrata Klubok mozgalmának szervezőbizottsága; elnöke Janics Kálmán.
- 1990. január 19.:** Pozsonyban megalakul a Csehszlovákiai Magyar Újságírók Társulása.
- 1990. január 20.:** Az SZLKP KB pozsonyi ülése Peter Weisszt választja a párt Végrehajtó Bizottságának elnökévé.
- 1990. január 21.:** A VPN és az FMK közös nyilatkozatot ad ki a nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok együttéléséről Szlovákiában. A nyilatkozat síkraszáll a kollektív kisebbségi jogokért, a kisebbségi öngazgatásért, valamint az emberi jogok betartását ellenőrző államok fölötti rendszer megvalósításáért.
- 1990. január 25-26.:** Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök meghívására Magyarországra látogat Václav Havel köztársasági elnök. Megbeszélésük fő témája a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer, valamint a két országban élő nemzeti kisebbségek problémája.
- 1990. január 26.:** A Csehszlovákiai Magyar Írók Társasága Pozsonyban ülésező I. közgyűlése Grendel Lajost nevezi ki az Irodalmi Szemle főszerkesztőjévé.
- 1990. január 27.:** Pozsonyban tartja I. közgyűlését a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. Elnökévé Liszka Józsefet, tiszteletbeli elnökévé Ág Tibort, alelnökévé Fehérváry Magdát, titkárává Kocsis Arankát választják.
- 1990. január 30.:** A Szövetségi Gyűlés ülésén 120 új képviselőt kooptálnak a mandátumukról lemondott képviselők, köztük nyolc magyar képviselő helyére. A VPN színeiben az FMK jelöltjeként a Népi Kamara képviselőjévé választják Sándor Eleonórát, Világi Oszkárt és Somogyi Szilárdot, a Nemzetek Kamarája képviselőjévé Németh Zsuzsát, Duray Miklóst és Popély Gyulát. Somogyi megválasztását azonban még aznap érvénytelenítik, mivel nem töltötte be a képviselővé választásához szükséges 21. életévét.
- 1990 januárjában:** Kassán Keleti Napló címmel független társadalmi és kulturális havilap jelenik meg. Szerkesztőbizottságának elnöke Máté László.
- 1990. február 1.:** A református egyház kassai országos lelkészkonferenciáján a jelenlévő lelkészek a nem demokratikusan megválasztott egyházi tisztviselők visszahívását és általános tisztújítás megtartását sürgetik.
- 1990. február 3.:** Az FMK és a VPN szervezésében a Hainburg és a Visegrád közötti Duna-szakaszon élőláncot alkotva tízezrek tiltakoznak a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer megépítése ellen. Az élőlánc szervezői megalakítják az Eurolánc polgári kezdeményezést.

Pozsonyban újjáalakul az 1948-ban felszámolt Szlovákiai Szociáldemokrata Párt.

1990. február 7.: Megjelenik az Új Szóban Együttélés politikai mozgalom Duray Miklós által vezetett előkészítő bizottságának programnyilatkozata.

1990. február 9.: Az SZNT ülésén folytatódik a testület átalakítása: a lemondott vagy visszahívott képviselők, köztük 7 magyar képviselő helyére 42 új képviselőt kooptálnak. A VPN, illetve az FMK képviselőjében Grendel Lajos, A. Nagy László, Csekes Erika, Kovács László és Pirovits László, az SZLKP képviselőjében Bauer Győző, a szlovák KDM képviselőjében Hamerlik Rudolf, a Szabadságpárt képviselőjében Csáky József jut parlamenti mandátumhoz. Zászlós Gábort megválasztják az SZNT alelnökévé, egyben a Nemzeti Bizottság és Nemzetiségi Bizottság elnökévé. Duray Miklós, Popély Gyula és Sidó Zoltán parlamenti képviselők a Szövetségi Gyűlés elnökének, Alexander Dubčeknek egy Jókai Mór Egyetem néven Komáromban létrehozandó magyar tannyelvű felsőoktatási intézmény alapítására nyújtanak be törvényjavaslatot.

A Csemadok KB Elnöksége állásfoglalásban üdvözlí az Együttélés politikai mozgalom szervezését, s támogatásáról biztosítja célkitűzéseit.

1990. február 15.: A Csemadok vezető tisztségviselői Český Těšínben a Lengyel Kulturális Szövetség képviselőjével tárgyalnak, akik kifejezik kapcsolatfelvételi szándékukat az Együttélés politikai mozgalom alapítóival.

1990. február 18.: Nyitrán tartja alakuló kongresszusát a Kereszténydemokrata Mozgalom. Elnökévé Ján Čarnogurskýt választják.

1990. február 19.: A szlovák Belügy- és Környezetvédelmi Minisztérium a január 23-án elfogadott párttörvény alapján politikai mozgalomként bejegyzí az FMK-t.

1990. február 20.: Szencen megalakul a Szlovákiai Magyar Katolikus Papok Társulata, a Glória Társulat. Elnöke Harsányi Gyula szenci prelátus, titkára Koller Gyula boldogfai esperes-plébános.

1990. február 21.: A Csemadok KB Elnöksége, illetve az Együttélés politikai mozgalom állásfoglalást tesz közzé az Új Szóban a választójogi törvény tervezetével kapcsolatban. Mindkét állásfoglalás szorgalmazza, hogy a választókeretek kialakításánál tartsák szem előtt a nemzeti kisebbségek érdekeit, s ne vezessék be a tervezett 5%-os választási küszöböt, mivel az hátrányos helyzetbe hozná a kisebbségeket.

1990. február 24.: Prágában megalakul a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége. Elnökévé Csémy Tamást, tiszteletbeli elnökévé Rákos Pétert választják.

1990. február 24-25.: Komáromban az FMK I. országos közgyűlése elfogadja a mozgalom programját és alapszabályzatát, s megválasztja 30-fős Ügyvivői Testületét. Elnökké Tóth Károlyt, alelnökké A. Nagy Lászlót, Szigeti Lászlót, Gémesi Károlyt, Kónya Zoltánt és Szöllösi Ilonát választják.

1990. február 27.: A Szövetségi Gyűlésben a lemondott képviselők helyére újabb 12 képviselőt kooptálnak, köztük 2 magyar nemzetiségűt: Gémesi Károlyt a VPN, illetve az FMK, valamint Takács Imrét, az SZLKP jelöltjét. A Szövetségi Gyűlés elfogadja a választási alkotmánytörvényt, amely – az 5%-os küszöb bevezetése mellett – megteremti az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választás feltételeit. A törvény vitája során Sidó Zol-

tán, Vitéz Erika, Popély Gyula és Duray Miklós javasolja az 5%-os küszöb eltörlését, módosító javaslatukat elutasítják.

A cseh Belügyminisztérium bejegyzi az Együttélés politikai mozgalmat.

1990. február 28.: Az Új Szó fejlécén csehszlovákiai magyar baloldali napilap helyett csehszlovákiai magyar napilapként határozza meg magát. Kiss József főszerkesztőt megbízott főszerkesztőként Szilvássy József váltja fel a lap élén.

1990. március 1.: Az SZNT megváltoztatja az ország hivatalos megnevezését és állami szimbólumait: a Szlovák Szocialista Köztársaság megnevezés Szlovák Köztársaságra változik.

A szlovák Belügy- és Környezetvédelmi Minisztérium bejegyzi az Együttélés politikai mozgalmat.

1990. március 3.: Nagysurányban a dél-szlovákiai szlovákok Matica slovenská által szervezett nagygyűlésének mintegy 600 résztvevője memorandumot intéz a szlovák kormányhoz és parlamenthez, amelyben a dél-szlovákiai szlovákok diszkriminálására és az állítólagos magyar autonómia-törekvésekre figyelmeztet.

1990. március 5.: A szlovák kormány – megalakulása óta első ízben – kihelyezett ülést tart Komáromban. A nemzetiségi kérdésnek szentelt kormány-ülésen részt vesznek többek között a Csemadok, az FMK, az Együttélés, a Matica slovenská, a ruszin kisebbség, s 10 dél-szlovákiai járás képviselői.

1990. március 7.: Vítázoslav Moriccal az élen megalakul a Szlovák Nemzeti Párt (SZNP).

1990. március 9-10.: Pozsonyban tartja XV. rendkívüli közgyűlését a Csemadok, amely a szervezet nevét, a mozaikszó megtartásával, Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetségére változtatja, s új szervezeti szabályzatot fogad el. Elnökké ismét Sidó Zoltánt, társelnökké Dobos Lászlót és Szabó Rezsőt, főtítkárrá Neszméri Sándort, titkárrá Bárdos Gábort választja.

1990. március 11.: Dunaszerdahelyen Hodossy Gyula kezdeményezésére és vezetésével megalakul a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség.

1990. március 16.: Az SZNT szintén új választási törvényt fogad el, amely szerint a választásokon induló pártoknak a parlamentbe jutáshoz 3%-os szavazatküszöböt kell elérniük.

Takáts Emődöt Beke Sándor váltja fel a komáromi Magyar Területi Színház igazgatói posztján.

1990. március 17.: Első országos közgyűlését tartja Pozsonyban a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM). A jelenlévők az önálló mozgalom má válás mellett döntenek, jóváhagyják az MKDM alapszabályát, s megválasztják vezetését: elnök Janics Kálmán, alelnök Szőcs Ferenc, főtítkár Rajczy László, főtanácsadó Püspöki Nagy Péter lesz.

1990. március 19.: A szlovák Belügy- és Környezetvédelmi Minisztérium politikai mozgalomként bejegyzi az MKDM-et.

1990. március 22-24.: Kassán megrendezik a XXI. Kazinczy Nyelvművelő Napokat. A rendezvény első napján a Csemadok Központi Nyelvi Szakbizottságának jogutódaként megalakul a Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága.

- 1990. március 29.:** A Szövetségi Gyűlés az ország nevét Csehszlovák Szocialista Köztársaságról Csehszlovák Szövetségi Köztársaságra, illetve Csehszlovák Szövetségi Köztársaságra változtatja.
Szilvássy Józsefet az Új Szó új főszerkesztőjévé választják.
- 1990. március 30.:** Az Együttélés választási koalíciós szerződést köt az MKDM-mel. A szerződés értelmében a jelölőlistákon szereplő képviselőjelöltek 60%-át az MKDM, 40%-át az EPM állítja.
- 1990. március 31.:** Pozsonyban tartja alakuló kongresszusát az Együttélés politikai mozgalom. A kongresszus jóváhagyja a mozgalom véglegesített alapszabályzatát és programnyilatkozatát, s 24 fős Központi Ügyvivői Testületét; elnökké Duray Miklóst, alelnökké a lengyel Stanislaw Gawlikot és Gyimesi Györgyöt, főtítkárrá Gyurcsík Ivánt választja
- 1990. március 31-április 2.:** Az FMK Tornalján zajló II. országos közgyűlése úgy határoz, hogy a parlamenti választásokon az FMK jelöltjei a VPN listáján indulnak.
- 1990. április 6.:** A VPN választási szerződést köt az FMK-val, amely értelmében az FMK jelöltjei a VPN listáján indulnak, s azon – a magyarság szlovákiai számarányának megfelelően – 12%-os arányban részesednek.
- 1990. április 8.:** A Csemadok rozsnyói irodalomnépszerűsítő központi szemináriumának résztvevői megalakítják a Csehszlovákiai Magyar Irodalom- és Könyvbarátok Társaságát.
A Glória Társulat kiadásában megjelenik Pozsonyban a Remény című katolikus hetilap első száma. Főszerkesztője Koller Gyula.
- 1990. április 18.:** A szlovák kormány kinevezi a kormány új Nemzetiségi Tanácsát. Elnöke Milan Čič miniszterelnök, alelnöke Varga Sándor miniszterelnök-helyettes lesz.
- 1990. április 20.:** A Szövetségi Gyűlés ismét módosítja az ország hivatalos megnevezését, s a március 29-én jóváhagyott elnevezést Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaságra változtatja.
- 1990. április 21.:** Kétnapos látogatásra Csehszlovákiába érkezik II. János Pál pápa. Pozsonyi tartózkodása során az MKDM képviselői átadják a katolikus egyházfő kíséretének azt a 35 ezer aláírást tartalmazó petíciót, amelyben a szlovákiai magyar katolikusok Komárom székhellyel egy önálló magyar katolikus püspökség létrehozását kérik a Vatikántól.
- 1990. április 27.:** Az SZNT határozatot hoz a Nemzeti Bizottsági és Nemzetiségi Bizottság kettéválasztásáról, s az 1971-ben megszüntetett Nemzetiségi Bizottság újjáalakításáról.
- 1990. április 28.:** A Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társaságának elnökévé Jakab Istvánt, alelnökeivé Szabó Mihály Gizellát és Vörös Ottót, tudományos titkárává Lanstyák Istvánt választják.
- 1990. május 2.:** Az Új Szó fejlécén ismét új felirat jelenik meg, amely szerint a lap független napilap.
- 1990. május 5.:** Zselizen tartja III. országos közgyűlését, egyben kampánynyitó nagygyűlését az FMK.
- 1990. május 12.:** Komáromban tartja I. országos közgyűlését a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége (SZMPSZ), amely elfogadja a szövetség alapszabályzatát és programját, s megválasztja tisztségviselőit. Elnök: Pukkai László, alelnökök: Kovács László, Ádám Zita és Máthé József

- 1990. május 17.:** Rimasimonyiban az Együttélés választási gyűlésén útjára indul a csehszlovákiai magyar felsőoktatási intézmény anyagi alapjainak megteremtéséért indított kezdeményezés, amelyet a későbbiekben Simonyi Alapítvány néven jegyeznek be.
- 1990. május 20.:** A Szlovák Nemzeti Párt, a Štúr Társaság és a Matica slovenská által szervezett több ezer fő pozsonyi tüntetés résztvevői a szlovák nyelv államnyelvvé nyilvánítását követelik
- 1990. május 21.:** Prágában Václav Havel köztársasági elnök fogadja az FMK és az MDSZ küldöttségét.
- 1990. június 1.:** A Magyar Területi Színház felveszi a Jókai Színház nevet. Göncz Árpád magyar köztársasági elnök Budapesten fogadja a VPN és az FMK küldöttségét.
- 1990. június 3.:** Az MKDM az önálló magyar katolikus püspökség létrehozásának támogatása céljából több mint tízezer hívő részvételével imnapot rendez Komáromban.
- 1990. június 4.:** Václav Havel köztársasági elnök nyugat-szlovákiai körútja során ellátogat Komáromba, ahol részt vesz az FMK és a VPN választási nagygyűlésén.
- 1990. június 7.:** Az FMK Ügyvivői Testülete tiltakozik a Magyar Televízió és a Magyar Rádió közlése ellen, amely szerint az FMK egyes helyi csoportjai az Együttélés-MKDM koalíció támogatására szólítják fel a választókat.
- 1990. június 8-9.:** A rendszerváltás utáni első szabad parlamenti választásokat tartják Csehszlovákiában. A választópolgárok 96-97%-os részvétele mellett zajló választásokon mindkét ország részben a rendszerváltó politikai mozgalmak, Csehországban a PF, Szlovákiában a VPN szerzi meg a szavazatok többségét. A prágai Szövetségi Gyűlésben összesen 15 magyar nemzetiségű képviselő szerez mandátumot: a Népi Kamarába az MKDM-EPM koalíció listájáról az MKDM jelöltjeként bejut Szőcs Ferenc, Magyar Ferenc és Varga Olivér, az EPM jelöltjeként Gyimesi György; a VPN listájáról az FMK jelöltjeként Világi Oszkár; a Nemzetek Kamarájában az MKDM-EPM listájáról az MKDM jelöltjeként mandátumhoz jut Rajcz László, Bugár Béla, Novitzky Béla és Szurov Ferenc, az EPM jelöltjeként Duray Miklós, Nyitray László és Baculák Veronika; a VPN listájáról az FMK jelöltjeként pedig Sándor Eleonóra, Gémesi Károly és Szöllösi Ilona. A pozsonyi Szlovák Nemzeti Tanácsba összesen 23 magyar nemzetiségű képviselő jut be: az MKDM-EPM listájáról az MKDM jelöltjeként Csáky Pál, Tirinda Péter, Agárdy Gábor, Ásványi László, Bartakovics István, Janics Kálmán és Göröcs Mihály, az EPM jelöltjeként Bauer Edit, Harna István, Rózsa Ernő, Szabó Rezső, Mikó Jenő és Dobos László, a VPN listájáról az FMK jelöltjeként Varga Sándor, Zászlós Gábor, A. Nagy László, Markotán Péter és Pirovits László, az SZLKP listáján Paulicky Péter, Varjú János, Zselenák József és Kardos Ferenc, a KDM listáján Hamerlik Rudolf. Az EPM jelöltjeként mandátumhoz jut a ruszin Mikuláš Hirjak.
- 1990. június 12.:** Pozsonyban Új Út címmel magyar nyelvű baloldali hetilap indul útjára. Kiadója az Apollopress Kiadóvállalat, főszerkesztője Mázsár László.
- 1990. június 14.:** Az FMK Ügyvivői Testülete a választásokat értékelve 80 ezerre becsüli a mozgalom szavazatainak számát. Az ÚT Gyurovszky Lászlót,

Zászlós Gábort, Hunčík Pétert, Világi Oszkárt és A. Nagy Lászlót bízza meg a kormányalakítási tárgyalásokon való részvétellel.

1990. június 23.: A Csemadok OV pozsonyi ülésén Sidó Zoltán felajánlja lemondását elnöki tisztségéről, az OV azonban a Csemadok következő közgyűléséig megerősíti őt tisztségében.

1990. június 26.: Az SZNT alakuló ülésén a testület elnökévé František Mikloškot (VPN), egyik alelnökévé A. Nagy Lászlót választják.

A Szlovák Nemzeti Párt nyelvtörvényjavaslatot terjeszt az SZNT Elnöksége elé, amely egyedüli államnyelvként a szlovák nyelvet határozza meg. Mivel a tervezetet a Matica slovenská is támogatja, a törvénytervezet „maticás” néven válik ismertté.

1990. június 27.: Vladimír Mečiar (VPN) vezetésével megalakul az új szlovák kormány. A VPN, a KDM és a Demokrata Párt koalíciós kormányában az egyik alelnöki posztot Zászlós Gábor tölti be.

A Szövetségi Gyűlés két kamarájának alakuló ülésén ismét Alexander Dubčeket (VPN) választják a testület elnökévé; Elnökségébe bekerül többek között Szócs Ferenc és Duray Miklós.

Václav Havel köztársasági elnök Marián Čalfával (VPN) az élen kinevezi az új szövetségi kormányt.

1990. június 29.: Az SZNT-ben Berényi József személyében az FMK újabb képviselője jut mandátumhoz.

1990. június 30.: Az Együttélés Losoncon ülésező II. kongresszusa módosítja a mozgalom alapszabályát, értékeli a parlamenti választások eredményeit, s megválasztja az EPM 74 fős Központi Ügyvivői Testületét, valamint szűkebb körű Intéző Bizottságát. Elnök továbbra is Duray Miklós, alelnökök: Gyimesi György, Szabó Rezső és Stanislaw Gawlik, vezető titkár: Gyurcsík Iván.

1990. július 1.: Önállósul a komáromi Jókai Színház kassai Thália Színpada, s Thália Színház néven működik tovább. Igazgatója Kolár Péter.

Hunčík Pétert Balla Kálmán váltja fel a Nap című lap főszerkesztői posztján.

1990. július 3.: A Szövetségi Gyűlésben az EPM és az MKDM képviselői közös parlamenti klubot alakítanak. Elnöke Duray Miklós, titkára Szurovó Ferenc.

1990. július 5.: A Szövetségi Gyűlés újraválasztja Václav Havel köztársasági elnököt.

A Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség Cserkész címmel havilapot indít. Főszerkesztője Hodossy Gyula.

1990. július 12.: Václav Havel meghívására Csehszlovákiába látogat Göncz Árpád magyar köztársasági elnök.

1990. július 14.: Az FMK Pozsonyban ülésező IV. országos közgyűlése az alelnöki tisztségéről lemondott Szigeti László helyett Kovács Lászlót választja alelnökké, a választások eredményét értékelve megállapítja, hogy a mozgalom megszerezte a magyar szavazatok 20%-át, s elfogadja a VPN és az FMK parlamenti együttműködését szabályozó szerződést.

1990. július 17.: Megalakul a szlovák kormány elnöksége, amelyben helyet kap Zászlós Gábor miniszterelnök-helyettes is. Zászlóst egyben kinevezik a kormány Legiszlatív Tanácsának elnökévé.

- 1990. július 18.:** A Szövetségi Gyűlés Nemzetek Kamarájában Batta István (EPM) foglalja el a képviselői mandátumáról lemondott Nyitray László helyét.
- 1990. július 28.:** Az FMK Ügyvivői Testülete ideiglenes jelleggel nyolcfős Politikai Bizottságot hoz létre, amelyben helyet kap Tóth Károly, A. Nagy László, Hunčík Péter, Grendel Lajos, Kovács László, Gyurovszky László, Angyal Béla és Öllös László.
- 1990. augusztus 6.:** Az FMK létrehozza a Márai Sándor Alapítványt. Kuratóriumának elnöke Grendel Lajos.
- 1990. augusztus 11.:** Komáromban tartja I. országos közgyűlését a Magyar Ifjúsági Szövetség, amelynek elnökévé Mlinkovics Róbertet választják. A küldöttek egy része augusztus 17-én Magyar Ifjúság Érdekeit Védő Szövetség néven új szervezetet jegyeztet be.
- 1990. augusztus 21.:** A VPN és az FMK vezetősége megegyezik abban, hogy a Szlovák Nemzeti Párt által benyújtott törvénytervezettel szemben, a többi koalíciós párttal együtt kidolgoznak egy, az alkotmánynak és a nemzetközi normáknak is megfelelő nyelvtörvény-tervezetet.
- 1990. augusztus 25.:** A Csemadok OV Vezetősége állásfoglalást fogalmaz meg a belpolitikai helyzettel kapcsolatban, amelyben elítéli a faji, vallási és nemzetiségi gyűlölködést sugalmazó felhívásokat, elsősorban az „alkotmányellenes” nyelvtörvényjavaslatot.
- 1990. augusztus 27-28.:** Jiří Dienstbier csehszlovák külügyminiszter meghívására Csehszlovákiába látogat Jeszenszky Géza magyar külügyminiszter. Tárgyalásaik eredményeképpen megegyezés születik arról, hogy a két ország közötti vitás kérdések rendezése céljából létrehoznak egy csehszlovák–magyar szakértői vegyesbizottságot.
- 1990. szeptember 1.:** Érsekújvárott tartja V. országos közgyűlését az FMK, amely jóváhagyja az FMK jelentkezési szándékát a Liberális Internacionáléba, a Politikai Bizottság, valamint a mozgalom 13 szakbizottságának létrehozását.
A CSKP KB ülésén lemond pártelnöki tisztségéről Ladislav Adamec. A párt vezetésével ideiglenesen Vasil Mohoritát bízzák meg.
Hidaskürtön Cservenka János kezdeményezésére megnyílik az ország első magyar tanítási nyelvű közép fokú magán-szaktanintézete.
- 1990. szeptember 3.:** Marián Čalfa szövetségi miniszterelnök Prágában fogadja az Együttélés küldöttségét.
- 1990. szeptember 8.:** Az MKDM Elnökségének szenci ülésén lemond elnöki tisztségéről Janics Kálmán. A mozgalom ügyvezető elnökévé Bugár Bélát nevezik ki, Janicsot tiszteletbeli elnökké választják.
- 1990. szeptember 15.:** Az Együttélés Központi Ügyvivői Testületének losonci ülésén elfogadják a Simonyi Alapítvány statútumát, s a tisztségéről lemondó Gyurcsík Iván helyett Fuksz Sándort választják a mozgalom vezető titkárává; Gyurcsík az EPM külügyi titkára lesz.
Az MKDM Pozsonyban ülésező II. közgyűlése tudomásul veszi Bugár Béla ügyvezető elnökké választását.
- 1990. szeptember 26.:** Prágában a Magyar Kulturális Központban kerekasztal-beszélgetésen vesznek részt az FMK, az MKDM és az Együttélés képviselői, akik ismertetik mozgalmuk programját és a nyelvtörvénytervezet-

tel kapcsolatos véleményüket. Duray Miklós a beszélgetés során kijelenti, hogy Mečiar miniszterelnököt nem tartja legitimnek.

1990. szeptember 29.: Losoncon megalakul a Csehszlovákiai Magyar Amatőr Színjátszók Egyesülete, Pozsonyban a Csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság.

1990. október 1.: Visszakapja korábbi szlovák megnevezését több olyan magyarlakta település, köztük Tornalja és Nagymegyer, amelyek magyar eredetű vagy magyar hangzású szlovák nevét 1948-ban cserélték fel mesterséges szlovák névvel.

1990. október 2.: A Szövetségi Gyűlés elfogadja az ún. restitúciós törvényt, amely csupán az 1948. február 25-e után államosított vagy kisajátított vagyon visszaigénylését teszi lehetővé, nem engedélyezi ugyanakkor a magyaroktól és németektől 1945–48 között nemzetiségi hovatartozásuk miatt elvett vagyon visszaadását.

1990. október 5.: Az MKDM és az Együttélés pozsonyi parlamenti klubja állásfoglalást tesz közzé a nyelvtörvénytervezettel kapcsolatban, amelyben elutasítja, hogy a szlovák nyelvet egyedüli államnyelvként törvényesítsék.

1990. október 8.: Az MKDM és az Együttélés képviselői, valamint Paulicky Péter nyelvtörvényjavaslatot terjesztenek az SZNT Elnöksége elé. A tervezet értelmében a 10%-ot elérő nemzetiségi lakossal rendelkező térségekben a nemzetiségek a hivatalos érintkezés során szóban és írásban egyaránt használhatnák anyanyelvüket, csakúgy mint az önkormányzatok, valamint a társadalmi és kulturális szervezetek.

Első ülését tartja a szlovák kormány újonnan kinevezett Nemzetiségi Tanácsa. Elnöke Ján Čarnogurský miniszterelnök-helyettes, magyar alelnöke Szőcs Ferenc, másik két alelnöke ukrán, illetve roma nemzetiségű.

Az FMK parlamenti képviselői és Ügyvivői Testülete állásfoglalást adnak ki a nyelvtörvény kapcsán kialakult helyzetről, amelyben elítélik a Matica slovenská által szervezett október 5-i nacionalista tüntetést.

1990. október 9.: A szlovák kormány ülésén egyrészt a Szlovák Nemzeti Párt, másrészt a VPN egyes képviselői által benyújtott nyelvtörvényjavaslatot foglalkoznak. A kormány mindkét tervezet megvitatását visszautasítja.

1990. október 15.: A szlovák kormánykoalíció egy képviselőcsoportja – a koalíció korábbi javaslatát visszavonva – új nyelvtörvénytervezetet terjeszt az SZNT Elnöksége elé.

1990. október 16.: A szlovák kormány a maticás nyelvtörvénytervezetet elutasítva az új koalíciós tervezet elfogadását javasolja az SZNT számára.

1990. október 20-21.: Az SZLKP eperjesi kongresszusán ismét Peter Weisst választják elnökké, a párt nevét pedig Szlovákia Kommunista Pártja – Demokratikus Baloldal Pártjára változtatják. A 21-fős Központi Végrehajtó Bizottságába bekerül Zselenák József és Varjú János.

1990. október 23.: A Szövetségi Gyűlésben leteszi a képviselői esküt a mandátumhoz jutó Vincze Dániel (MKDM).

1990. október 25.: Az SZNT a három előterjesztett nyelvtörvényjavaslat közül a koalíciósat fogadja el, azonban azt is több helyen lényegesen módosítva. A szlovákot az egyetlen hivatalos nyelvvé tévő nyelvtörvény a nemzetiségek nyelvének a hivatalos érintkezésben való használatának lehetőségét 10%

helyett 20%-os részarányuktól teszi függővé, s azt is leszögezi, hogy az állami szervek és önkormányzati szervek dolgozói nem kötelesek ismerni és használni a nemzetiségi kisebbség nyelvét. Nem tartalmazza azt a rendelkezést sem, hogy a 20% fölötti nemzetiségi lakossággal rendelkező helységekben a helységnevek, utcanévek, földrajzi nevek és intézménynevek feliratozása többnyelvű lehessen. A magyar képviselők közül 18 megszavazza a törvényjavaslatot, 4 ellene szavaz, 2-en tartózkodnak.

1990. október 31.: A szlovákiai körúton tartózkodó Václav Havel Pozsonyban fogadja az Együttélés és az MKDM, majd az FMK küldöttségét, s meghallgatja tájékoztatásukat a nyelvtörvény elfogadása kapcsán kialakult helyzetről.

1990. november 3-4.: A CSKP XVIII. kongresszusa olyan új szervezeti szabályzatot fogad el, amely a pártot Cseh- és Morvaország Kommunista Pártja, illetve Szlovákia Kommunista Pártja szövetségévé alakítja át.

1990. november 5.: Az Együttélés Intéző Bizottsága diszkriminatívnak és jogsértőnek minősíti a nyelvtörvényt.

1990. november 7.: Zalabai Zsigmond irodalomkritikus, egyetemi oktató és Presinszky Lajos helytörténész felhívást tesz közzé az Új Szóban egy Bibliotheca Hungarica néven alapítandó magyar nemzetiségi központi könyvgyűjtemény létrehozására.

1990. november 8.: Az FMK Politikai Testülete állásfoglalást ad ki a nyelvtörvény elfogadása után kialakult helyzetről, amelyben a koalíciós változat elfogadását a nacionalista erők vereségeként értékeli.

1990. november 12.: Az SZNT Nemzetiségi, Etnikai és Emberjogi Bizottsága a kétnyelvű feliratok használatával kapcsolatban a magyar képviselők ellenkező álláspontja ellenére arra a megállapításra jut, hogy a nyelvtörvény értelmében mindenütt el kell távolítani a kétnyelvű utca- és helységnevtáblákat.

1990. november 18.: Megalakulásának első évfordulója alkalmából Dunaszerdahelyen tartja VI. ünnepi közgyűlését az FMK.

1990. november 22.: A magyar mezőgazdasági sajtó, szakkönyvek és ismeretterjesztő kiadványok gondozása céljából megalakul Pozsonyban a Gazda Magyar Mezőgazdasági Lap- és Könyvkiadó Kft. Elnöke Klamarcsik Mária, főszerkesztő-igazgatója Haraszi-Mészáros Erzsébet.

1990. november 23-24.: A rendszerváltás utáni első helyhatósági választásokon a cseh országrészekben a PF, Szlovákiában a KDM végez az élen a VPN és az SZLKP előtt. A magyar mozgalmak közül az Együttélés 2416 képviselői és 102 polgármesteri, az MKDM 1153 képviselői és 35 polgármesteri, az FMK 482 képviselői és 27 polgármesteri helyet szerez.

1990. december 1.: Hunčík Péter a prágai Köztársasági Elnöki Iroda munkatársa, a köztársasági elnök nemzetiségügyi tanácsadója lesz.

1990. december 9.: Pozsonyban megtartja alakuló közgyűlését a Csehszlovákiai Magyar Zenebarátok Társasága.

1990. december 10.: Az SZNT Elnöksége 22-fős bizottságot hoz létre azzal a feladattal, hogy felügyeletet gyakoroljon a nyelvtörvény alkalmazása és betartása fölött. A bizottság elnöke Ivan Brndiar (Demokrata Párt).

1990. december 12.: A Szövetségi Gyűlés elfogadja az ún. illetékességi alkotmánytörvényt. A törvény értelmében a nemzeti kisebbségeket és az etni-

kai csoportokat érintő alapvető jogalkotás a szövetségi törvényhozás hatáskörében marad.

- 1990. december 15.:** Az Együttélés Losoncon ülésező Központi Ügyvivői Testülete megerősíti az Intéző Bizottság november 5-i állásfoglalását, amely a nyelvtörvényt hibásnak és diszkriminatívnak minősítette, egyben helyteleníti a mozgalom azon képviselőinek magatartását, akik a törvény elfogadása mellett szavaztak.
- 1990. december 15-16.:** A Liberális Internacionálé Elnökségének budapesti ülésén az FMK megfigyelői tagként felvételét kéri a Liberális Internacionáléba.
- 1990. december 19.:** A Szövetségi Gyűlés Nemzetek Kamarájában leteszi a képviselői esküt a mandátumhoz jutó Miklós István (EPM).
- 1990. december 20.:** Az SZNT és a szlovák kormány közös nyilatkozatban fejezi ki sajnálatát a szlovákiai zsidóság második világháború alatti deportálása miatt.
- 1990. december 28.:** Miután az SZLKP–DBP anyagilag nem biztosítja tovább a kiadását, utolsó alkalommal jelenik meg az Új Út című magyar nyelvű baloldali hetilap.
- 1991. január 1.:** A Csemadok OV Hont Kiadója veszi át A Hét című hetilap és a Tábornút c. gyermeklap kiadását.
- 1991. január 8.:** A Szlovák Televízióban 45-ről 15 percre csökken a hetente egyszer jelentkező magyar nyelvű Hírmagazin műsorideje.
- 1991. január 9.:** A Szövetségi Gyűlés alkotmánylevélként elfogadja az Alapvető jogok és szabadságjogok chartáját.
Az Ifi utódlapjaként megjelenik Pozsonyban a Heti Ifi című ifjúsági hetilap első száma. Kiadója a MISZ és az MDSZ, főszerkesztője D. Kovács József.
- 1991. január 17.:** A szlovák kormány elhatározza, hogy a bősi vízerőművet a magyar fél részvétele nélkül, az ún. C-változat alapján a Duna szlovák területen történő elterelésével is megépítik.
- 1991. január 25.:** Az SZNT Elnöksége jóváhagyólag tudomásul veszi Varga Sándor lemondását képviselői mandátumáról.
- 1991. január 26.:** Az SZLKP–DBP Központi Bizottsága törli a párt nevének első részét, a szlovák kommunista párt neve így DBP-re változik.
- 1991. január 28.:** Az FMK állásfoglalásában elhibázottnak minősíti a szlovák kormány döntését, miszerint a magyar fél részvétele nélkül is megépíti a bősi vízlépcsőt.
- 1991. január:** Varga Sándor irányításával – a Bibliotheca Hungarica létrehozására indult kezdeményezést is felvállalva – megalakul Pozsonyban a Nemzetiségi Dokumentációs Centrum.
- 1991. február 3.:** Prágában a köztársasági elnök, a három parlament elnökének, a három miniszterelnök, valamint a pártvezetők részvételével kezdetüket veszik az ország államjogi elrendezéséről, az új alkotmányról és a hatáskörök felosztásáról szóló tárgyalások.
- 1991. február 8-9.:** František Mikloško és Vladimír Mečiar vezetésével szlovák küldöttség tárgyal Budapesten a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszerről és a nemzetiségi kérdésről.
- 1991. február 12.:** Az SZNT nyilatkozatot fogad el a szlovákiai németek II. világháború utáni kitelepítéséről, amelyben bocsánatot kér a kitelepítettektől és utódaiktól.

- 1991. február 14.:** Az SZNT ülésén Csáky Pál az MKDM és az Együttélés parlamenti klubja nevében reményét fejezi ki, hogy a szlovák törvényhozás a közeljövőben a zsidó deportáltaktól és a német kitelepítettektől való bocsánatkéréshez hasonló nyilatkozatot fogad el a magyar kisebbséggel kapcsolatban is, s elítéli a kollektív bűnösség elvének alkalmazását.
- 1991. február 16.:** Az MKDM Dunaszerdahelyen ülésező III. országos közgyűlése leváltja tisztségéből Rajczy László főtítkárt, a mozgalom elnökévé Bugár Bélát, tiszteletbeli elnökévé Janics Kálmánt, alelnökévé Farkas Pált választja.
Trinecben az Együttélés csehországi konferenciáján Stanislaw Gawlik vezetésével megalakul a mozgalom csehországi regionális tanácsa.
- 1991. február 18.:** Az 1990 decemberében megszűnt Szabad Földműves című hetilap utódlapjaként megjelenik Pozsonyban a Szabad Földműves Újság című napilap első száma. Kiadója a Gazda Magyar Mezőgazdasági Lap- és Könyvkiadó, főszerkesztője Mészáros János.
- 1991. február 19.:** Miután a Dunaszerdahelyi járásban megkezdték a kétnyelvű feliratok eltávolítását, Bauer Edit és Paulicky Péter képviselők az SZNT ülésén interpellációval fordulnak Ladislav Pittner belügyminiszterhez az ügyben.
- 1991. február 20.:** A Csallóközi Városok és Falvak Társulása petícióban követeli a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer építésének azonnali leállítást és a csehszlovák-magyar államközi egyezmény érvénytelenítését.
Az FMK koalíciós egyezményt ír alá a VPN-nel, a KDM-mel és a Demokrata Párttal, amely értelmében önálló politikai szubjektumként csatlakozik a kormánykoalícióhoz.
- 1991. február 21.:** A Szövetségi Gyűlés – miután hosszas vitát követően megállapodás születik arról, hogy a kisebbségektől 1948 februárja előtt elkobzott vagyon rendezésével a majdan elfogadandó földtörvény fog foglalkozni – a magyar képviselők támogatásával jóváhagyja az ún. kárpótlási törvényt.
- 1991. február 23.:** Losoncon megalakul a Szlovákiai Magyar Folklórszövetség. Elnökévé Takács Andrást, alelnökévé Lovász Attilát választják.
- 1991. február 23-24.:** Kassán az Együttélés III. országos közgyűlése új alapszabályt fogad el, megválasztja a mozgalom 88-tagú Országos Tanácsát, megerősíti elnöki tisztségében Duray Miklóst, általános alelnökké Duka-Zólyomi Árpádot, regionális alelnökké Mihályi Molnár Lászlót, csehországi regionális alelnökké Stanislaw Gawlikot választja.
- 1991. március 2.:** Galántán tartja VII. országos közgyűlését az FMK. A közgyűlés határozata értelmében az FMK továbbra is mozgalom marad, ugyanakkor olyan új alapszabályt fogadnak el, amely biztosítja pártszerűbb működését. A mozgalom élére 39 tagú Országos Választmányt és 11 fős Politikai Testületet választanak; az FMK új elnöke A. Nagy László lesz, Tóth Károlyt főtítkárrá választják.
- 1991. március 3.** Népszámlálást tartanak Csehszlovákiában. Szlovákia 5 274 335 lakosa közül 567 296 fő, az összlakosság 10,8%-a vallja magát magyar nemzetiségűnek, s 608 221 fő, az összlakosság 11,5%-a magyar anyanyelvűnek. A cseh országrészekben élő magyar nemzetiségűek száma 19 932, a magyar anyanyelvűeké 20 206.

- 1991. március 4.:** A szlovák Belügyminisztérium osztályvezetője körlevelet intéz a polgármesterekhez, amelyben a nyelvtörvényre és a közigazgatási törvényre hivatkozva a kétnyelvű feliratok eltávolítására utasítja őket.
- 1991. március 5-6.:** A VPN Szlovákiai Tanácsának rendkívüli ülésén Vladimír Mečiar vezetésével Demokratikus Szlovákiáért néven önálló platform jön létre.
- 1991. március 7.:** Ladislav Pittner belügyminiszter Bauer Edit és Paulicky Péter interpellációjára válaszolva jogosnak minősíti a kétnyelvű feliratok eltávolítását.
- 1991. március 8-10.:** Az Esterházy János Közművelődési Klub a névadó születésének 90. évfordulója alkalmából Esterházy János Napokat rendez Pozsonyban. A Szt. Márton-dómban megtartott emlékmisén részt vesz és felszólal többek között František Mikloško, az SZNT elnöke, és Esterházy Malfatti Alice, Esterházy János lánya is.
- 1991. március 9.:** Az Együttélés Országos Tanácsának pozsonyi alakuló ülésén megválasztják a 13-fős új Intéző Bizottságot és a mozgalom titkárait: a vezető titkári tisztségéről lemondott Fuksz Sándor helyett ideiglenesen Duka-Zólyomi Árpád általános alelnököt bízzák meg a teendők ellátásával, politikai titkárrá Popély Gyulát választják.
- 1991. március 11.:** A Matica slovenská rendezésében mintegy 15-20 ezer fős tüntetés zajlik Pozsonyban a független szlovák államiség megteremtéséért.
- 1991. március 14.:** Pozsonyban a szlovák állam kikiáltásának 52. évfordulójáról megemlékező tüntetés résztvevői rátámadnak a város főterén áthaladó Václav Havelra és kíséretére
- 1991. március 17-18.:** A szlovák kormánykoalíció pártjainak egyeztető tárgyalásain a VPN javasolja Vladimír Mečiar visszahívását miniszterelnöki tisztségéből. Az FMK támogatásáról biztosítja a javaslatot.
- 1991. március 26.:** A szlovák kormány úgy határoz, hogy a készülő földtörvényből ki kell hagyni a 21. §-t, amely lehetővé tenné a magyaroktól és németektől nemzetiségük miatt elkobzott földvagyon visszaszolgáltatását.
- 1991. március 28.:** Vladimír Dlouhý szövetségi gazdasági miniszter a Szövetségi Gyűlés elé terjeszti a földtörvény tervezetét, amelyben a vitatott 21. §-t a 4a §-sal helyettesítik. Az új paragrafus a magyar nemzetiségű volt földtulajdonosok számára legfeljebb 50 hektár földterület visszaigénylését tenné lehetővé.
- 1991 márciusában:** Az 1990 decemberében megszűnt Kis Építő utódlapjaként megjelenik Pozsonyban a Tücsök című havilap első száma. Kiadója a Madách Könyv- és Lapkiadó, főszerkesztője Batta György.
- 1991. április 5.:** A Szövetségi Gyűlésben három napon át tartó vitát követően sem születik döntés a földtörvényről. A Népi Kamara megszavazza a törvényjavaslatot, a Nemzetek Kamarájának cseh és szlovák részében azonban egyaránt nem kapja meg a szükséges szavazatot.
- 1991. április 6.:** A Magyar Diákszövetség egyesül a Felvidéki Diáktanácscsal, s felveszi a Diákhálózat (DH) nevet.
A Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség Dunaszerdahelyen zajló II. országos közgyűlése új alapszabályt fogad el, s a szövetség elnökévé Ajpek Gabriellát választja.

- 1991. április 13.:** Galántán tartja IV. országos közgyűlését az MKDM, amelyen új alapszabályt fogadnak el, elnökké ismét Bugár Bélát választják, s a mozgalom vezetését és politikai irányvonalát bíráló és az Együttéléssel való szorosabb együttműködést szorgalmazó Magyar Ferenc, Novitzky Béla, Szócs Ferenc és Varga Olivér prágai parlamenti képviselőket kizárják az MKDM-ből.
- 1991. április 15.:** A Csemadok hét szakmai társaságának egyeztető bizottsága állásfoglalást fogalmaz meg, amely szerint a Csemadok megújulásának alapfeltétele, hogy a kommunista állampárt által kinevezett vezetők, illetve a politikai mozgalmak vezető személyiségei a szövetség új vezetéseben ne vegyenek részt.
- 1991. április 20.:** Megjelenik Komáromban az Új Komáromi Lapok – Komárňanské listy című kétnyelvű regionális közéleti hetilap első száma.
- 1991. április 22.:** Vladimír Mečiar szlovák miniszterelnök Budapesten Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel tárgyal a Bős–Nagymarosi Vízlépcső jövőjéről. Megegyezős ezúttal sem születik.
- 1991. április 23.:** Az SZNT Elnöksége felmenti tisztségéből Vladimír Mečiar miniszterelnököt, valamint a kormány további hét tagját. Miniszterelnökké Ján Čarnogurskýt nevezi ki.
- 1991. április 26-27.:** A VPN kassai országos közgyűlésén kiválik a mozgalomból a Vladimír Mečiar vezette Demokratikus Szlovákiáért szárny.
- 1991. április 27-28.:** Galántán tartja XVI. országos közgyűlését a Cemadok, amelyen új alapszabályt és programot fogadnak el, a várt tisztújításra azonban csupán részben kerül sor. Elnökké Bauer Győzőt, alelnökké Szabó Rezsőt és Gál Sándort, főtítkárrá Sidó Zoltán korábbi elnököt, a nyugati régió titkárává Bárdos Gábort választják.
- 1991. áprilisában:** Pozsonyban megalakul a Kalligram Könyvkiadó Kft. Ügyvezető igazgatója Szigeti László.
- 1991. május 5.:** Komáromban ünnepélyes keretek között felavatják Klapka György tábornoknak a városháza előtti térre visszahelyezett szobrát.
- 1991. május 11.:** Az Európai Népcsoportok Föderális Uniójának budapesti kongresszusán az Együttélést társult tagként felveszik a szervezet soraiba.
- 1991. május 12.:** Komáromban megrendezik a II. Imanapot.
- 1991. május 13.:** A Csemadok OV a rendszeresítés szándékával találkozót kezdeményez a három magyar politikai mozgalom képviselőivel, amelyen az alkotmánytervezetek és a nemzetiségi oktatásügy kérdéseiről tárgyalnak.
- 1991. május 14.:** A Szövetségi Gyűlés Népi Kamarájában a képviselői mandátumáról lemondott Gyimesi György helyét Mihályi Molnár László (EPM), a Nemzetek Kamarájában Miklós István helyét Boros Zoltán (EPM) foglalja el.
- 1991. május 15.:** A Szövetségi Gyűlés új házszabálya értelmében újjáalakulnak a képviselői klubok. Az Együttélés képviselői Coexistentia néven alakítanak klubot, amelynek elnökévé Duray Miklóst, alelnökévé Mihályi Molnár Lászlót választják.
- 1991. május 18.:** Magyar Ferenc, Novitzky Béla, Szócs Ferenc és Varga Olivér parlamenti képviselők belépnek a Coexistentia parlamenti klubba, amely ezt követően felveszi az MKDM-Együttélés nevet. Bugár Béla és Vincze Dániel elutasítja a klubhoz való csatlakozást.

- 1991. május 21.:** A Szövetségi Gyűlés elfogadja az ún. földtörvényt, amely az 1948. február 25-e és 1990. január 1-je között elkobzott mezőgazdasági vagyon kárpótlását szabályozza. 6. §-a szerint a kárpótlás nem vonatkozik a magyaroktól elkobzott és a földreform során másoknak juttatott vagyona.
- 1991. május 25.:** A Rákóczi Szövetség által létrehozott Esterházy János Emlék-bizottság első ízben ítéli oda az Esterházy János Emlékplakettet. Kitüntetettjei Esterházy Malfatti Alice és Hites Kristóf.
- 1991. május 30.:** A Szövetségi Gyűlésben megalakul az Emberjogi és Kisebbségi Bizottság. Elnökévé Gémesi Károlyt választják.
- 1991. június 1.:** Az MKDM Országos Választmánya egy háromoldalú kerekasztal-beszélgetés összehívását szorgalmazza azzal a feladattal, hogy azon a magyar mozgalmak egységes álláspontot alakítsanak ki az alkotmánytervezettel kapcsolatban.
- 1991. június 8.:** Az Együttélés Országos Tanácsának komáromi ülésén határozatban mondják ki, hogy a mozgalom a szövetségi államformát támogatja, elveti az államszerződés gondolatát, s a nemzeti kisebbségek jogainak a szövetségi alkotmányban való rögzítését szorgalmazza.
- 1991. június 20.:** Az FMK által jelölt Podstránsky Vladimírt kinevezik a szlovák mezőgazdasági miniszter gazdasági helyettesévé.
- 1991. június 21.:** Az SZNT lusztrációs bizottságot hoz létre, amelyben a magyar mozgalmakat Markotán Péter, Ásványi László és Rózsa Ernő képviseli.
- 1991. június 26.:** Besztercebányán tartja I. közgyűlését a Demokratikus Szlovákiaért Mozgalom. Elnökévé Vladimír Mečiar választják.
- 1991. június 28-30.:** Gombaszögön megrendezik a XXXVI. Országos Kulturális Ünnepelet.
- 1991 júniusában:** Megjelenik Érsekújvárott a Castrum Novum című kétnyelvű havilap első száma. Felelős szerkesztője Cseri Zita.
- 1991. július 1.:** Ideiglenesen megszűnik a Szlovák Televízió magyar nyelvű adása. Genfben az európai nemzeti kisebbségekkel és etnikumokkal foglalkozó nemzetközi konferencia kezdődik. A kormány szintű küldöttségek tárgyalásain a csehszlovák küldöttség tagjaként részt vesz Hunčík Péter és Gémesi Károly, a nem kormány szintű szervezetek ezzel párhuzamosan zajló értekezletén pedig Gyurcsík Iván és Csáky Pál.
- 1991. július 3.:** Az Eurolánc polgári kezdeményezés aktivistái blokád alá veszik a körtvélyesi tározó szivattyúállomását, hogy ezzel gátolják a felvízcsatorna vízzel való feltöltését.
- 1991. július 8.:** A Szabad Földműves Újság felveszi a Szabad Földműves címet.
- 1991. július 11.:** Popély Gyula a Szabad Újságban közzétett felhívásában bejelenti egy politikai párt megalapítására irányuló szándékát, amely szerint a Magyar Néppárt megszervezését az teszi szükségessé, hogy a politikai mozgalmak nem képesek kellő hatékonysággal felvállalni a magyar kisebbség érdekvédelmét.
- 1991. július 15.:** Ján Čarnogurský szlovák miniszterelnök és Mádl Ferenc kormánybiztos újabb eredménytelen tárgyalásokat folytat Pozsonyban a bősi vízlépcső jövőjéről.
- 1991. július 16.:** Az FMK állásfoglalást tesz közzé az Új Szóban a bősi erőművel kapcsolatban, amelyben hangsúlyozza, hogy az erőmű eredeti tervek szerinti megépítése ellen foglal állást, s a legutóbbi koalíciós tárgyaláso-

kon határozott fellépésével sikerült megakadályoznia a környezetvédők elleni rendőri fellépést.

1991. július 17.: Az SZNT Elnöksége a rádióról és a televízióról szóló törvény alapján kinevezi a két intézmény tanácsát, amelyekbe valamennyi parlamenti párt 1-1 tagot delegálhatott. A rádió tanácsába a magyar mozgalmak Ozogány Ernőt (EPM), Lapos Józsefet (MKDM) és Balla Kálmánt (FMK), a televízióba Lacza Tihamért (EPM), Protič Máriát (MKDM) és Barak Lászlót (FMK) delegálták.

1991. július 17-18.: Csölösztő mellett rendőrkülönítmény számolja fel a körtvélyesi víztározó területén két hete tartó tiltakozó akciót.

1991. július 19.: A Szövetségi Gyűlés Nemzetek Kamarájában Bajnok István (EPM) foglalja el a mandátumáról lemondott Rajczy László megüresedett képviselői helyét.

1991. július 22.: A környezetvédők – több parlamenti képviselő részvételével – újabb nagyszabású tiltakozó megmozdulást szerveznek Körtvélyesen a bősi vízlépcső megépítése ellen.

1991. július 23.: Milan Zemko, az SZNT alelnöke fogadja az Eurolánc, a Szlovákiai Természet- és Tájvédők Szövetségének, valamint a csallóközi régió polgármestereinek képviselőit, akik kérik, hogy a kormány a vízlépcső sorsáról független szakemberek és a térség lakói véleményének figyelembevételével döntsön.

A szlovák kormány ülésén ezzel egyidőben döntés születik a bősi vízerőmű szlovák területen történő üzembe helyezését lehetővé tévő ún. C-változat építési munkálatainak megkezdéséről.

1991. július 24.: Az FMK Politikai Testülete nyilatkozatban közli, hogy nem ért egyet a szlovák kormánynak a bősi vízerőmű megépítéséről hozott döntésével.

1991. július 25.: Keresztény Híradó címmel megjelenik Pozsonyban az MKDM időszakos kiadványának első száma.

1991. augusztus 1.: Ján Čarnogurský fogadja a bősi vízlépcső ellen tiltakozó környezetvédő szervezetek küldöttségét, akik a szlovák miniszterelnöknek átadják tiltakozó petíciójukat.

1991. augusztus 3.: Csölösztő mellett kommandósokat vetnek be a körtvélyesi szivattyúállomást megszállva tartó tüntetők ellen.

1991. augusztus 7.: A szlovákiai koalíciós pártok tanácskozásán az FMK kezdeményezésére megegyezés születik arról, hogy a bősi erőművel kapcsolatos lépéseket ezentúl koalíciós egyeztetések fogják megelőzni.

1991. augusztus 24.: Az FMK Országos Választmányának lévai ülésén Gémesi Károly vezetésével létrehozzák az FMK Nemzeti Kisebbségi Tanácsát. Az OV határozatban mondja ki egy komplex nemzeti kisebbségi törvény elfogadásának szükségességét, s leszögezi, hogy az FMK a föderális államforma híve.

1991. augusztus 28.: Csehszlovákia Kommunista Pártja Szövetségi Tanácsa a párt nevét Cseh- és Morvaország Kommunista Pártja és a Demokratikus Baloldal Pártja Szövetségére változtatja.

1991. augusztus 29.: Több szlovák parlamenti képviselő, többek között Marián Andel, Jozef Prokeš és Peter Brňák Szlovákia szuverenitásáról és önrendelkezéséről szóló alkotmánytörvény-tervezetet terjeszt az SZNT Elnöksége elé.

- 1991. szeptember 2.:** Galántán megnyílik Szlovákia első – magyar tannyelvű – magángimnáziuma, Nagymegyeren pedig újraindul az 1982-ben megszüntetett magyar gimnázium.
- 1991. szeptember 3.:** A Szlovák Televízió ismét megkezdí a júliusban megszüntetett nemzetiségi műsorok sugárzását. A hetente egy alkalommal jelentkező Nemzetiségi magazint ezentúl kötelezően szlovák nyelvű feliratokkal látják el.
- 1991. szeptember 4.:** Ján Čarnogurský fogadja az Együttélés vezetőit, akik kifejtik, hogy a mozgalom a föderatív államjogi elrendezés fenntartását és az önrendelkezési elv tiszteletben tartását támogatja.
- 1991. szeptember 5.:** A. Nagy László, az FMK elnöke a mozgalom sajtótájékoztatóján bejelenti, hogy amennyiben nem születik megegyezés az államszövetség jövőjéről, az FMK népszavazás kiírását fogja kezdeményezni.
- 1991. szeptember 6.:** Václav Havel köztársasági elnök Pozsonyban fogadja a szlovákiai politikai pártok és mozgalmak, köztük az FMK, az MKDM és az Együttélés küldöttségét. A magyar mozgalmak képviselői elsősorban a szövetségi állam jövőjével, a bősi vízlépcsővel és a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos nézeteiket tolmácsolják az államfőnek.
- Az FMK irodájában első ízben találkozik a három magyar politikai mozgalom küldöttsége. A megbeszélésen a jövőbeli államjogi elrendezésről, valamint együttműködésük lehetőségéről tanácskoznak, s megegyezés születik találkozoik rendszeresítéséről.
- 1991. szeptember 11.:** A DSZM és az SZNP több vezető politikusának részvételével megalakul a Szuverén Szlovákiáért kezdeményezés.
- 1991. szeptember 13.:** A Csemadok pozsonyi székházában első ízben találkoznak a prágai és pozsonyi parlament magyar képviselői. A tanácskozás résztvevői elsősorban a szövetségi államformáról, a nemzetek önrendelkezéséről, a kisebbségek jogi helyzetéről, öngazgatásuk kérdéséről és az önrendelkezés alkotmányos úton történő eléréséről cserélnek véleményt.
- 1991. szeptember 14.:** Reakcióként a Szuverén Szlovákiáért kezdeményezés létrejöttére megalakul a Közös Államért polgári kezdeményezés.
- 1991. szeptember 17.:** Az SZNT Elnöksége elutasítja, hogy a szlovák parlament legközelebbi ülésén napirendre kerüljön a Szlovákia szuverenitásáról és önrendelkezéséről szóló alkotmánytervezet megvitatása.
- 1991. szeptember 19.:** A szövetségi állam megőrzéséért rendezett pozsonyi nagygyűlésen felszólal többek között A. Nagy László, az FMK, és Bartakovics István, az MKDM parlamenti képviselője is. Az önálló Szlovákiát szorgalmazó mozgalmak ezzel egyidőben tüntetesen követelik Szlovákia szuverenitásának kinyilvánítását.
- 1991. szeptember 20.:** Az Együttélés, az FMK és az MKDM vezetői újabb megbeszélést tartanak Pozsonyban. Elhatározzák két közös bizottság létrehozását: az egyik a kisebbségi jogok kidolgozásakor figyelembe veendő alapelvek egyeztetésével, a másik a területi átszervezéssel kapcsolatos elképzelések összehangolásával fog foglalkozni.
- Prágában Marián Čalfa fogadja az FMK küldöttségét, amely arról tájékoztatja a szövetségi kormányfőt, hogy a Szövetségi Gyűlésben kezdeményezni fogja egy nemzetiségi törvény megalkotását.

- 1991. szeptember 22.:** A VPN mintegy 15-20 ezer résztvevővel újabb tömeggyűlést rendez Pozsonyban a szövetségi állam megőrzése mellett. A rendezvényen részt vesz többek között A. Nagy László, Tóth Károly, Zászlós Gábor és Bugár Béla.
- 1991. szeptember 23.:** Az SZNT kis szavazattöbbséggel elveti a Szlovákia szuverenitásáról beterjesztett alkotmánytörvény-javaslat megvitatását.
- 1991. szeptember 28.:** A Csemadok OV Iosonci ülése jóváhagyja a Csemadok oktatási alapelveit, a keleti régió titkárává megválasztja Máté Lászlót, s állásfoglalásban szorgalmazza a népszavazást az államszövetség jövőjéről.
- 1991. szeptember 29.:** Az Együttélés Intéző Bizottsága határozatban mondja ki, hogy elítéli a Szlovák Köztársaság szuverenitásának egyoldalú kinyilatkoztatását célzó törvényjavaslatot.
- 1991. október 1.:** Komáromban Liszka József vezetésével megalakul a Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztálya.
- 1991. október 3.:** A Bibliotheca Hungarica létrehozását indítványozó felhívásra összegyűlt könyv- és dokumentumadományokból a Nemzetiségi Dokumentációs Centrum égisze alatt megnyílik Somorján a Csehszlovákiai Magyar Központi Könyvtár és Levéltár.
Az Együttélés és az MKDM képviselői átadják František Mikloškonak, az SZNT elnökének a szlovák alkotmány nemzeti és etnikai kisebbségek jogait tartalmazó részére kidolgozott javaslatukat.
- 1991. október 5.:** Az Együttélés Érsekkétyen ülésező Országos Tanácsa „Merre tart Szlovákia?” címmel memorandumot fogad el a nemzeti kisebbségekről, elfogadja Gyurcsík Iván lemondását külügyi titkári, illetve Varga Béla lemondását szervező titkári funkciójáról; Duka-Zólyomi Árpád általános alelnököt ügyvezető alelnökké választja, s megbízza a főtítkári teendők végzésével.
A Matica slovenská ún. szlovák nemzeti találkozót rendez Komáromban, amelynek résztvevői kiáltvánnyal fordulnak az SZNT-hez. Ebben felhívják a figyelmet a szlovák nyelv veszélyeztetettségére, s egyedüli állam- és hivatalos nyelvként való bevezetésének szükségességére, követelik Szlovákia szuverenitásának és önrendelkezésének kihirdetését, s az országot nemzetközi jogi szubjektummá avató szlovák alkotmány elfogadását. A DBP KB ülésén felmerül egy önálló magyar baloldali párt létrehozásának a lehetősége, amelynek feladata a jobboldali elkötelezettségű magyar politikai mozgalmak ellensúlyozása lenne.
- 1991. október 8.:** A szlovák kormány alkotmányellenesnek minősíti és elutasítja a Szlovákia szuverenitásáról és önrendelkezéséről szóló alkotmánytörvény-javaslatot.
- 1991. október 11.:** Deákiban a Csemadok és az SZMPSZ együttműködési szerződést ír alá, amely megerősíti a két szervezet közötti kapcsolatokat. Az SZMPSZ egyben támogatásáról biztosítja a Csemadok oktatási alapelveit.
- 1991. október 14:** Az Együttélés központi irodájában újabb találkozót tartanak a három magyar mozgalom képviselői. A találkozóról kiadott közlemény szerint a felek ismét megerősítették, hogy a közös államért szállnak síkra és az alkotmányos utat támogatják.

- 1991. október 17.:** Esztergomban és Párkány vezetése megállapodik, hogy a Mária Valéria-híd újjáépítése érdekében közös Híd-bizottságot hoz létre.
- 1991. október 19-20.:** Poprádon a VPN országos közgyűlésén határozat születik a mozgalom párttá alakulásáról. Új neve: Polgári Demokrata Unió – VPN, elnöke: Martin Porubjak.
- 1991. október 22.:** Ján Bencúr szlovák belügyminiszter-helyettes körlevélben fordul a járási hivatalok előljáróihoz, amelyben a nyelvtörvényre és a közigazgatási törvényre hivatkozva felszólítja őket a nem szlovák nyelvű feliratok eltávolítására.
- A szlovák Belügyminisztérium terminológiai bizottsága nem ajánlja Gúta 1948 előtti nevének visszaállítását. Ugyancsak elutasítja Deáki névváltoztatási kérelmét, egyben a névváltoztatások leállítását javasolja a Belügyminisztérium számára.
- 1991. október 26.:** Az MKDM Nagycsalomján üléselő Országos Választmánya a működőképes föderáció fenntartása mellett foglal állást, ugyanakkor leszögezi, hogy az államszövetségnek többet kell törődnie a nemzetiségekkel.
- 1991. október 28.:** Prágában Václav Havel köztársasági elnök első ízben osztja ki a Masaryk Érdemrendet. A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tiltakozását követően Esterházy Jánost az utolsó pillanatban törlik a kitüntetettek listájáról.
- Tíz hónapos kényszerszünetet követően a DH-Press Kiadó gondozásában ismét megjelenik a Nő. A kétheti lap felelős szerkesztője Kocsis Aranka.
- 1991. november 1.:** Az MKDM és az Együttélés prágai parlamenti képviselői klubja javaslatot terjeszt be a Szövetségi Gyűlésben, amelyben népszavazás kiírását indítványozza a cseh-szlovák államszövetség megőrzésével kapcsolatban.
- Balogh Gézát az FMK által jelölt Tóth János váltja fel a szlovák oktatásügyi miniszter gazdasági ügyekért felelős helyettesének tisztségében.
- 1991. november 4.:** Az SZNT szoros szavazati aránnyal úgy dönt, hogy leveszi a napirendről a Szlovákia szuverenitásáról, a népszavazásról, valamint az állami szimbólumokról szóló alkotmánytörvények megvitatását.
- 1991. november 6.:** Ján Bencúr belügyminiszter-helyettes – október 22-i körlevelét módosítva – a járási előljárókra bízta a nyelvtörvény és a közigazgatási törvény értelmezését, illetve a kétnyelvű helységnévtáblák használatának engedélyezését.
- A Szövetségi Gyűlés Népi Kamarájának ülésén Világi Oszkárt beválasztják a Szövetségi Gyűlés Elnökségébe.
- 1991. november 15.:** A Szlovákiai Magyar Református Lelkészek Egyesülete szépsi alakuló ülésén a református egyház zsinatához intézett kérelmében sürgeti az egyházon belüli általános tisztújítás megvalósítását, valamint a történelmi egyházkerületek: a Dunamelléki és a Tiszáninneni Egyházkerület visszaállítását.
- 1991. november 20-21.:** Alkotmányozó zsinati ülést tart Komáromban a Szlovákiai Református Keresztény Egyház. A zsinat több, az egyház megújulását elősegítő javaslatot is elfogad, elmarad ugyanakkor a gyülekezetek zöme által igényelt általános tisztújítás, valamint a két történelmi egyházkerület visszaállítása.

- 1991. november 24.:** Grendel Lajos a kassai XX. Fábry Zoltán Irodalmi és Kulturális Napok záróvitájában felszólítja az FMK-t, hogy lépjen ki a szlovák kormánykoalícióból.
- 1991. november 30.:** Csőlősztonn tartja alakuló ülését a Közép-európai Népcsoportok Fórumának vezetősége. Egyik alelnökévé Duray Miklóst, az Együttélés elnökét választják.
- 1991. december 2.:** Az SZNT ülésén leteszi a képviselői esküt a mandátumáról lemondott Mikuláš Hirjak helyére lépő Hornyák János (MKDM). Ján Čarnogurský szlovák miniszterelnök Budapesten Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel tárgyal a bősi vízmű további sorsáról. A két fél egy közös, az Európai Közösség szakértőivel kiegészítendő bizottság felállításában állapodik meg.
- 1991. december 7-8.:** Az FMK Léván ülésező Országos Választmánya úgy dönt, hogy az ország stabilitása érdekében továbbra is tagja marad a szlovák kormánykoalíciónak, valamint hogy javasolni fogja az országos közgyűlésnek a mozgalom politikai párttá alakulását.
- 1991. december 9.:** A szlovák Belügyminisztérium bejegyzi a Magyar Néppártot.
- 1991. december 14-15.:** Trenčénben tartja I. kongresszusát a Demokratikus Baloldali Pártja, amely határozatot hoz a Cseh- és Morvaország Kommunista Pártjával alkotott szövetségből való kilépésről és a párt önállósodásáról. A párt elnökévé ismét Peter Weisst, egyik alelnökévé Borza Erzsébetet választják.
- 1991. december 22.:** Duray Miklós lemond a szövetségi parlament MKDM-EPM klubjának elnöki tisztségéről. A frakció vezetését Mihályi Molnár László veszi át.
- 1991 decemberében:** Megjelenik Párkányban a városi önkormányzat Štúrovo a okolie – Párkány és Vidéke c. kétnyelvű havilapjának első száma. Főszerkesztője Himmler György.
- 1992. január 1.:** A Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség létrehozza Dunaszerdahelyen a kiadói, nyomdai és kereskedelmi részleggel is rendelkező Liliium Aurum Kft.-t. Igazgatója Hodossy Gyula.
- 1992. január 7.:** Első ülését tartja a beneši dekrétumok felülvizsgálása céljából Václav Havel kezdeményezésére létrejött bizottság. A testületben helyet kapnak a magyar politikai mozgalmak képviselői is.
- 1992. január 8.:** A korábban MKDM-EPM néven szereplő prágai parlamenti klub felveszi a Coexistentia nevet. Elnöke Mihályi Molnár László, alelnöke Bajnok István.
- 1992. január 16.:** A Dél-Szlovákiába látogató Václav Havel Gútán találkozik több dél-szlovákiai város, Ógyallán az MKDM, Érsekújvárott a Csemadok és a Matica slovenská képviselőivel.
- 1992. január 18.:** A Magyar Néppárt Komáromban zajló I. országos közgyűlése a párt elnökévé Popély Gyulát, alelnökévé Szócs Ferencet választja. Az Együttélés Pozsonyban ülésező Intéző Bizottsága támogatásáról biztosítja a történelmi községszervek visszaállítására irányuló törekvéseket, a választási koalíció kötéséről tárgyalva pedig leszögezi, hogy „természetes szövetségesének” az MKDM-et tartja.

- 1992. január 20.:** Pozsonyban tárgyalásokat folytatnak az Együttélés Intéző Bizottságának és az MKDM Elnökségének képviselői, amelyen kinyilvánítják a két mozgalom választási koalíciójának szándékát.
- 1992. január 22.:** Marián Čalfa szövetségi miniszterelnök Prágában fogadja az MKDM háromfős küldöttségét. Megbeszélésük témája a magyar oktatásügy helyzete, valamint az államjogi elrendezés kérdése.
- 1992. január 23.:** A három magyar mozgalom képviselői a nemzetiségi adás kibővítésére vonatkozó javaslatokat nyújtanak át a Szlovák Televízió tanácsának. Javasolják többek között egy önálló szerkesztőség létrehozását, napi 10-15 perces magyar nyelvű hírközlés és heti 30-40 perces magyar nyelvű magazin sugárzását.
- 1992. január 25.:** Dunaszerdahelyen tartja VIII. országos közgyűlését az FMK, amelyen új alapszabályt fogadnak el, s határoznak a mozgalom párttá alakulásáról Magyar Polgári Párt (MPP) néven. Elnökévé A. Nagy Lászlót választják, első alelnöke Tóth Károly, alelnökei: Világi Oszkár, Tóth János és Gémesi Károly, politikai szóvivője Gyurovszky László. A választásokkal kapcsolatban úgy döntenek, hogy koalíció kialakítása során elsőbbséget élvez a magyar mozgalmakkal kötendő szövetség.
- A Csemadok OV vezetősége Václav Havel dél-szlovákiai útja kapcsán levélben fordul a köztársasági elnökhöz, amelyben síkra száll a beneši dekrétumok eltörléséért.
- Az MKDM Országos Választmányának nagykaposi ülésén elfogadott határozat szerint az MKDM szorgalmazza a második világháború után a szlovákiai magyarságot alapvető emberi jogaiban sértő kollektív bűnösség elvének eltörlését, s elengedhetetlennek tartja a magyar kisebbség rehabilitálását.
- 1992. január 27.:** Az SZNT ülésén leteszi a képviselői esküt a mandátumáról lemondott Göröcsös Mihály helyére lépő Tarnóczy István (MKDM).
- 1992. január 29.:** A Szövetségi Gyűlés új választási törvényt fogad el. A törvény értelmében a választásokon induló pártoknak vagy mozgalmaknak a parlamentbe jutáshoz továbbra is el kell érniük az 5%-os küszöböt, 2 vagy 3 párt koalíciója esetén azonban a küszöb 7%, 4 vagy több párt koalíciója esetén 10%.
- 1992. január 30.:** Az Együttélés és az MKDM képviselői a František Mikloško-hoz intézett levelükben a nyelvtörvény végrehajtását ellenőrző bizottság felosztatását kérik az SZNT elnökétől.
- 1992. január 30-31.:** A Szövetségi Gyűlés a földtörvény módosítására benyújtott javaslatokról tárgyal. A Nemzetek Kamarájának szlovák része elutasítja azt a javaslatot, hogy a törvény orvosolja azok vagyoni jogi sérelmeit is, akik vagyonát az elnöki dekrétumok, illetve SZNT-rendeletek alapján kobozták el.
- 1992. január 31.:** Az SZNT ülésén az MKDM és az Együttélés képviselői egy nyilatkozat-tervezetet terjesztenek elő, amelyben indítványozzák, hogy a parlament a zsidók és a németek megkövetése után fogadjon el hasonló nyilatkozatot a magyarokkal szemben foganatosított kollektív bűnösség elvével kapcsolatban is.
- 1992. február 1.:** Az Együttélés Országos Tanácsa nagycétényi ülésén felhatalmazza a mozgalom vezetését, hogy kezdjen koalíciós tárgyalásokat az MKDM-

mel. Nem zárkózik el a hármas koalíciótól sem, nyitva hagyja viszont a kérdést, hogy a koalíció harmadik tagja az MPP vagy az MNP legyen.

1992. február 10.: Az Együttélés és az MKDM tárgyalóküldöttsége megegyezik abban, hogy a két mozgalom koalícióban indul a parlamenti választásokon.

A Polgári Demokratikus Unió – VPN és az MPP tárgyalásokat folytat az választási koalícióról.

1992. február 12.: Az SZNT Elnöksége elutasítja az államjogi elrendezésről február 8-án Milovyban megfogalmazott szerződéstervezetet, miután a tervezet mellett a szükséges 11 helyett csak 10-en szavaznak.

1992. február 17.: A Szövetségi Gyűlés ülésén leteszik az esküt az alkotmánybírákká kinevezett képviselők helyébe lépő új képviselők, köztük Mészáros András (MPP), a Nemzetek Kamarájának tagja. Világi Oszkárt beválasztják a Népi Kamara Elnökségébe, egyben megválasztják a kamara al-elnökévé.

A koalíciós együttműködésről és a koalíció esetleges további bővítéséről tárgyal az Együttélés és az MKDM küldöttsége. Megegyezésük szerint új partnerrel a másik fél beleegyezése nélkül nem kötnek szerződést.

1992. február 18.: A Szövetségi Gyűlés módosítja a földtörvényt. A törvény 6. §-ából kikerül az a kitétel, hogy a kárpótlás nem vonatkozik az elkobzott és a földreform során másoknak adományozott vagyona.

1992. február 21. Podstránsky Vladimilt az ugyancsak az MPP által jelölt Matiaško László váltja fel a szlovák mezőgazdasági és élelmiszeripari miniszter gazdasági helyettesének tisztségében.

Az Együttélés és az MNP küldöttsége tárgyalásokat folytat a választásokon való esetleges közös fellépésről.

1992. február 24.: Az MKDM és az MPP közötti tárgyalásokon a két fél kinyilvánítja, hogy szükségesnek tartaná egy MKDM – EPM – MPP hármaskoalíció létrehozását.

1992. február 26.: Az SZNT szintén új, a Szövetségi Gyűlés törvényéhez hasonló választási törvényt fogad el.

1992. február 27.: Az SZNT törvényt hoz a nyitrai Mezőgazdasági Főiskola és a Pedagógiai Kar egyesítéséről Nyitrai Egyetem néven. A törvény vitája során elvetik Bauer Editnek az önálló magyar pedagógiai kar létrehozására vonatkozó javaslatát, viszont külön határozatban elfogadják Berényi József indítványát, hogy az SZNT javasolja az egyetem szenátusának a Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségek Karának megalakítását.

Duray Miklós, az Együttélés és Bugár Béla, az MKDM elnöke aláírja a két mozgalom koalíciójának politikai alapelveiről szóló szerződést.

1992. február 29.: Komáromban tartja V. országos közgyűlését az MKDM, amelyen elfogadják a mozgalom választási programját.

1992. március 1.: Podstránsky Vladimilt beiktatják a szövetségi gazdasági minisztérium mezőgazdasági miniszterhelyettesi tisztségébe.

1992. március 5.: Tárgyalások kezdődnek az EPM – MKDM koalíció képviselői és az MPP vezetése között az esetleges hármas koalíció létrehozásáról.

1992. március 7.: Az Esterházy János Klub megrendezi Pozsonyban a II. Esterházy János Napokat. A rendezvény alkalmából az Esterházy János Emlékbizottság Esterházy János-émlékpakkal tünteti ki Janics Kálmánt, vala-

mint az egykori Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség még életben lévő négy vezetőjét: Hajdú Lászlót, Krausz Zoltánt, Lipcsey Gyulát és Mészáros Gyulát.

1992. március 10.: A szlovák kormány az MPP által jelölt Molnár Rozáliát kinevezi az ellenőrzési miniszter helyettesévé.

1992. március 23.: Az MKDM és az Együttélés küldöttsége megbeszélést folytat a Magyar Néppárttal az esetleges választási együttműködés feltételeiről.

1992. március 26.: Eredménytelenül érnek véget az MKDM, az Együttélés és az MPP tárgyalóküldöttségei között a koalíció létrehozását célzó megbeszélések.

1992. március 28.: Az Együttélés Hanván ülésező Országos Tanácsa és az MKDM Nagyölveden ülésező Országos Választmánya egyaránt jóváhagyja a választási koalíciós szerződést, egyúttal nyitva hagyja a Magyar Néppárttal kötendő esetleges koalíció lehetőségét.

Szlovákia Szociáldemokrata Pártjának II. kongresszusán Alexander Dubčeket megválasztják a párt elnökévé.

1992. március 29.: Az MPP Országos Választmánya úgy határoz, hogy az Együttélés és az MKDM elutasító döntését követően nem állít jelölteket a Polgári Demokrata Párt és a Demokrata Párt listáján sem, s egyedül indul a parlamenti választásokon.

1992. március 30.: Az SZNT ülésén Csáky Pál javasolja, hogy a parlament fogadja el nyilatkozatot a magyarokkal szemben 1945 és 1948 között érvényesített kollektív bűnösség elvének elvetéséről, s felolvassa az MKDM – EPM koalíció képviselői által már két hónappal korábban beterjesztett nyilatkozat-tervezetet.

1992. április 1.: A Csehszlovákiai Magyar Írók Társaságának Pozsonyban ülésező III. közgyűlésén lemond elnöki tisztségéről és az Irodalmi Szemle főszerkesztői posztjáról Grendel Lajos. Az Irodalmi Szemle új főszerkesztőjévé Tőzsér Árpádot nevezik ki.

Az SZNT ülésén csak úgy sikerül megakadályozni a Szlovákia szuverenitását deklaráló nyilatkozatjavaslatról való szavazást, hogy a kormánypárti és a magyar képviselők kivonulnak az ülésteremből. Nem születik döntés a Csáky Pál által előterjesztett nyilatkozattervezetről sem, megvizsgálására bizottságot hoznak létre.

1992. április 2.: Az Együttélés és az MKDM megállapodást köt a Magyar Néppárttal a hármas választási koalícióról. A koalíciós szerződés szerint a három tömörülés a szövetségi parlamentbe közös választási listát állít, a szlovák parlamentbe való választásokon pedig az MNP jelöltjei az MKDM – EPM koalíció listáján indulnak.

1992. április 15.: Az SZNT politikai grémiumának ülésén az MKDM, az Együttélés és az MPP képviselőin kívül valamennyi klub elutasítja, hogy a Csáky Pál által előterjesztett nyilatkozattervezetet a parlament elé terjesszék.

1992. április 22.: Az SZNT Elnöksége befejezettnek nyilvánítja a nyelvtörvényt felügyelő bizottság munkáját. A bizottság zárójelentése szerint a törvény alkalmazása és magyarázása nem egyértelmű, ezért javasolja, hogy a parlament a következő választási időszakban térjen vissza a nyelvhasználati jogok szabályozására.

- 1992. április 24.:** Az MKDM „A koalíciós kormány hatalmi bűnözése a magyar nemzeti kisebbség ellen 1945-től 1948-ig” címmel az Új Szó hasábjain nyilvánosságra hozza a magyar kisebbséget ért jogtalanságok jóvátételére kidolgozott javaslatát.
- 1992. április 25.:** A Csallóközi Városok és Falvak Szövetsége, az Együttélés és az Eurolánc polgári kezdeményezés mintegy 120 szlovákiai és magyarországi Duna menti település polgármestere részvételével Duna-konferenciát rendez Dunaszerdahelyen. A konferencia résztvevői a C-variáns munkálatainak azonnali leállítására és a Duna rehabilitációjára szólítják fel a szövetségi kormányt.
- Az MPP az Új Szóban nyilvánosságra hozza az 1945–48 között kiadott elnöki dekrétumokkal kapcsolatos állásfoglalását, amely szerint a jogfosztó dekrétumokat és egyéb jogszabályokat vagy a Szövetségi Gyűlés törvényeivel vagy az Alkotmánybíróság határozatával kellene érvényteleníteni.
- 1992. május 1.:** Protič Jánost Papp Sándor váltja fel a Szlovák Rádió magyar adásának főszerkesztői posztján.
- 1992. május 7.:** Az SZNT ülésén ismét előterjesztik a Szlovákia szuverenitására szóló nyilatkozatot. A szavazáson a jelenlévő 139 képviselő közül 73 szavaz a nyilatkozat elfogadása mellett, így az nem kapja meg a szükséges háromötödös szavazattöbbséget.
- A magyar kormány úgy határoz, hogy felmondja a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszerrel kötött 1977. évi államszerződést.
- 1992. május 10.:** Az MKDM megrendezi Komáromban a III. Imanapot.
- 1992. május 11.:** Václav Havel Prágában fogadja az MPP háromtagú, valamint az MKDM – EPM – MNP koalíció hattagú küldöttségét.
- A szlovák kormány rendkívüli ülésén jogtalannak minősíti s ultimátumszerűnek ítéli a magyar kormánynak a vízlépcsőről szóló szerződés felmondásáról hozott határozatát.
- 1992. május 13-16.:** A Csemadok OV megrendezi Dunaszerdahelyen a XVII. Duna Menti Tavaszt, a színjátszó és bábjátszó gyermekek fesztiválját.
- 1992. május 15.:** Balla Kálmánt megbízott főszerkesztőként Barak László váltja fel a Nap című hetilap élén.
- 1992. május 19.:** A magyar kormány diplomáciai jegyzékben értesíti Csehszlovákiát a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer megépítéséről és üzemeltetéséről 1977-ben megkötött szerződés május 25-i hatállyal történő felmondásáról.
- 1992. május 22.:** A csehszlovák kormány diplomáciai jegyzéket juttat Budapestre, amelyben leszögezi, hogy Magyarországnak nincs jogi indoka a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszerrel szóló szerződés felmondására.
- 1992. május 25.:** A szlovák Belügyminisztérium terminológiai bizottsága Párkány, Kőbölkút és Tardoskéd névváltoztatási kérelmének elutasítását javasolja a minisztérium számára.
- 1992. május 29.:** Ipolyságon megnyílik a helyi önkormányzat kezdeményezésére létrehozott Honti Múzeum és Képtár. Igazgatója Danis Ferenc.
- 1992. május:** Társadalomtudományi kutatásokkal foglalkozó szakemberek, mindenekelőtt történészek, szociológusok és nyelvészek részvételével megalkul Pozsonyban a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport. Tiszteletbeli elnöke Turczel Lajos, titkára Gyurgyík László.

- 1992. június 2.:** A szövetségi és a szlovák kormány jegyzéket nyújt át a prágai és a pozsonyi magyar külképviseletnek, amelyben tiltakozásukat fejezik ki amiatt, hogy a magyar tömegtájékoztatási eszközök aránytalanul nagy teret biztosítanak a hármass magyar koalíciónak, beavatkozva ezzel a csehszlovákiai választási kampányba.
- 1992. június 3.:** A szlovák kormány jóváhagyja azt a javaslatot, hogy a szövetségi kormány mellett alakuljon meg a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Tanácsa, s elfogadja annak működési szabályzatát.
- 1992. június 5-6.:** A rendszerváltás utáni második szabad választásokat tartják Csehszlovákiában, amelyeken a választópolgárok 86%-a vesz részt. Amíg Csehországban a jobboldali Polgári Demokrata Párt és a Kereszténydemokrata Párt koalíciója, addig Szlovákiában a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom a legeredményesebb. A Szövetségi Gyűlésben összesen 11 magyar nemzetiségű képviselő jut mandátumhoz: a Népi Kamarában az EPM jelöltjeként Andrassy Ferenc, Mihályi Molnár László és Pázmány Péter, az MKDM jelöltjeként Bartakovics István; a Nemzetek Kamarájában az Együttélés jelöltjeként Duray Miklós, Bajnok István, Batta István és Boros Zoltán, az MKDM jelöltjeként Bábi Péter, Hornyák János és Sárközy Klára. A Szlovák Nemzeti Tanácsba 16 magyar képviselő jut be: az Együttélés jelöltjeként Bauer Edit, Dobos László, Duka-Zólyomi Árpád, Köteles László, Komlósy Zsolt, Filakovszky János, Fehér Miklós, Harna István és Rózsa Ernő, az MKDM jelöltjeként Bugár Béla, Barta Pál, Csáky Pál, Farkas Pál és Fóthy János, a DBP listájáról Varjú János és Zselenák József szerez mandátumot. Az FMK kiszorul mind a prágai, mind a pozsonyi parlamentből.
- 1992. június 8.:** Brnóban a két győztes pártvezető megbeszélésén Václav Klaus a működőképes föderáció, Vladimír Mečiar a konföderáció és Szlovákia nemzetközi jogi szubjektumként való elismertetése mellett száll síkra.
- 1992. június 9.:** A magyar Országgyűlés hatályon kívül helyezi a Bős–Nagy-marosi Vízlépcsőrendszer megvalósításáról és üzemeltetéséről szóló 1977. évi szerződést.
- 1992. június 16.:** Bugár Béla, az MKDM elnöke a Csehszlovák Sajtóirodának nyilatkozva kijelenti, hogy Szlovákia önállósulása esetében az MKDM a magyar kisebbség jogainak szavatolására területi autonómiát fog követelni.
- 1992. június 23.:** Az SZNT alakuló ülésén Ivan Gašparovičot (DSZM) választják meg a testület elnökévé. A Nemzetiségi Bizottságot ismét megszüntetik, s az Államigazgatási Bizottsággal összevonva létrehozzák az Államigazgatási, Helyi Önkormányzati és Nemzetiségi Bizottságot. Az EPM és az MKDM két külön parlamenti klubot hoz létre. Az Együttélés és az MKDM prágai parlamenti képviselői úgy határoznak, hogy Coexistentia néven közös parlamenti klubot alakítanak. Elnökévé Duray Miklóst, alelnökévé Bartakovics Istvánt választják.
- 1992. június 24.:** Vladimír Mečiarral az élen megalakul az új szlovák kormány, amelyben egy kivételével valamennyi miniszteri tárcát a DSZM kapja.
- 1992. június 25.:** A Szövetségi Gyűlés alakuló ülésén Michal Kováčot (DSZM) választják a testület elnökévé, az Elnökségbe bekerül Duray Miklós és Pázmány Péter.

- 1992. június 26.:** A Nő utódlapjaként a Magyar Asszonyok Ligája kiadásában megjelenik Pozsonyban az Új Nő című kétheti lap első száma.
- 1992 júniusában:** Megjelenik Pozsonyban a Kalligram című irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat első száma. Kiadója a Kalligram Könyvkiadó Kft., főszerkesztője Grendel Lajos.
- 1992. július 2.:** Václav Havel köztársasági elnök Jan Stráskýval az élen kinevezi a 10 tagúra redukált új szövetségi kormányt.
- 1992. július 3.:** A Szövetségi Gyűlés nem választja újra Václav Havel köztársasági elnököt.
- 1992. július 4.:** Az Együttélés Komáromfüssön ülésező Országos Tanácsa sürgeti a magyar politikai szubjektumokkal, köztük az MPP-vel való szorosabb együttműködést, s politikai nyilatkozatot fogad el az ország helyzetéről.
- 1992. július 15.:** Kéthetes szünet után, immár a Madách-Posonium Kft. kiadásában újra megjelenik a Szabad Újság című napilap.
- 1992. július 16.:** Komárom önkormányzata az SZMPSZ kezdeményezésére önkormányzati oktatási intézményként létrehozza a Komáromi Városi Egyetemet.
- 1992. július 17.:** Az SZNT deklarációt fogad el a Szlovák Köztársaság szuverenitásáról. A parlament elveti Csáky Pál javaslatát, hogy a deklaráció mondja ki a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok egyenjogúságának az alkotmányban való rögzítését.
A szuverenitási nyilatkozatra válaszul Václav Havel levélben értesíti a Szövetségi Gyűlést, hogy július 20-i hatállyal lemond köztársasági elnöki tisztségéről.
- 1992. július 21.:** A szlovák kormány leváltja a Nemzetiségi Tanács összes tagját. A testület elnökévé Roman Kováč miniszterelnök-helyettest, alelnökévé Dušan Slobodník kulturális minisztert nevezi ki.
- 1992. július 22-23.:** Pozsonyban Vladimír Mečiar és Václav Klaus megállapodik a cseh-szlovák föderáció törvényes úton való felszámolásáról.
- 1992. július 28.:** A szlovák kormány a történelmi községnevek visszaállítására vonatkozó kérelmekkel foglalkozva jóváhagyja Érsekkéty és Nyitra nagyker kérelmét; Gúta, Köbölkút, Tardoskéd és Párkány kérvényét ugyanakkor elutasítja.
- 1990. augusztus 10.:** Az Együttélés és az MKDM pozsonyi parlamenti képviselői a szlovák alkotmánytervezettel kapcsolatban megfogalmazzák módosító javaslataikat.
- 1992. augusztus 19-21.:** Budapesten a Magyarok III. Világtalálkozóján Dobos Lászlót megválasztják a Magyarok Világszövetsége Kárpát-medencei alelnökévé.
- 1992. augusztus 24.:** Az alkotmánytervezettel kapcsolatos közös álláspont kialakítása céljából a magyar pártok és mozgalmak részvételével négyoldalú tanácskozássra kerül sor a Csemadok pozsonyi székházában.
- 1992. augusztus 26-27.:** Brnóban Václav Klaus és Vladimír Mečiar hatodik találkozásánál megállapodás születik a cseh-szlovák államszövetség 1993. január 1-jei hatállyal történő megszüntetéséről.
- 1992. szeptember 1.:** Az SZNT elfogadja a Szlovák Köztársaság alkotmányát. Az Együttélés és az MKDM képviselői, miután valamennyi módosító ja-

vaslatukat elutasítják, az alkotmány szövege és a szavazás módszere (nyílt névszerinti szavazás) elleni tiltakozásul a szavazás előtt elhagyják az üléstermet.

Alistálon református, Dunaszerdahelyen, Ipolyságon és Paláston római katolikus magyar alapiskola, Gútán római katolikus nyolcéves gimnázium nyílik.

1992. szeptember 3.: A pozsonyi várban Ivan Gašparovič parlamenti elnök és Vladimír Mečiar miniszterelnök ünnepélyes keretek között aláírja a szlovák alkotmányt. Az Együttélés és az MKDM parlamenti frakciói az ünnepi aktuson nem vesznek részt.

1992. szeptember 9.: Vladimír Mečiar Budapesten Antall József magyar miniszterelnökkel tárgyal a bősi vízlépcső jövőjéről és a kisebbségi kérdésről. A két fél megerősíti: igénylik az Európai Közösség bevonásával folyó egyeztető tárgyalásokat, Mečiar ugyanakkor elutasítja a magyar javaslatot, hogy közösen forduljanak a Hágai Nemzetközi Bírósághoz. Megegyezés születik arról, hogy a vízlépcső ügyének és a kisebbségek kérdésének megvizsgálására közös parlamenti bizottságot hoznak létre.

1992. szeptember 25.: A komáromi Jókai Színház nagytermében megtartott ünnepélyes tanévnyitóval megnyílik a Komáromi Városi Egyetem. Megbízott igazgatója Szabó Rezső.

1992. szeptember 26.: A Csemadok Pozsonyban ülésező Országos Választmánya egy szlovákiai magyar értelmiségi találkozó összehívását kezdeményezi.

1992. október 1.: A szlovák parlament megnevezése Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsára változik.

1992. október 4.: Budapesten ünnepélyes keretek között felavatják Esterházy János emléktábláját. Az eseményen részt vesznek többek között a szlovákiai magyar politikai tömörülések elnökei, valamint a Csemadok elnöke.

1992. október 10.: Ipolyságon tartja II. kongresszusát az MPP, amely módosítja a párt alapszabályát, élére 30 tagú Országos Választmányt, elnökévé ismét A. Nagy Lászlót, alelnökeivé Tóth Károlyt, Tóth Jánost és Zoller Mihályt választja. A kongresszuson elfogadott nyilatkozat szükségesnek minősíti a magyar koalícióval való szorosabb együttműködést.

1992. október 16.: A szlovák Közlekedési, Távközlési és Közmunkaügyi Minisztérium arra utasítja Szlovákia útkarbantartó vállalatait, hogy október 31-ig szereljék le a magyar nyelvű vagy a kétnyelvű helységnévtáblákat.

1992. október 19.: Az MPP-t megfigyelői státussal felveszik az Európai Liberális, Demokrata és Reformpártok Szövetségébe.

1992. október 22.: Brüsszelben eredménytelen tárgyalások zajlanak Csehszlovákia, Magyarország és az Európai Közösség képviselői között a Bős–Nagymarosi Vízerőműről.

1992. október 23.: A magyar kormány bejelenti, hogy a Duna tervezett egyoldalú elterelése miatt keresetlevelet nyújt be a Hágai Nemzetközi Bírósághoz.

1992. október 24.: A szlovák fél Dunacsún és Gutor között megkezdi a Duna elterelését a bősi erőműhöz vezető felvázcsatornába.

1992. október 28.: Londonban az Európai Közösség és a visegrádi hármak csúcstalálkozóján Csehszlovákia és Magyarország képviselői megállapodnak, hogy a bősi vitát a Hágai Nemzetközi Bíróság elé terjesztik.

- 1992. november 5.:** Az új szlovák kormány hivatalba lépése óta első ízben ülésezik a kormány Nemzetiségi Tanácsa. November 3-án kinevezett új elnöke Milan Kňažko miniszterelnök-helyettes.
- 1992. november 7.:** Dunaszerdahelyen tartja alakuló országos közgyűlését a Magyar Asszonyok Ligája. Elnöke Laczkóné Erdélyi Margit. Az Együttélés Országos Tanácsának Český Těšín-i ülésén bejelentik, hogy az államszövetség szétesése után a mozgalom is kettészakad, s csehországi része Coexistencia néven működik tovább.
- 1992. november 11.:** Miután a Dunaszerdahelyi járás községeiben, valamint Szepsi környékén megkezdődött a magyar helységnevtáblák erőszakos eltávolítása, az Együttélés és az MKDM közös állásfoglalásban tiltakozik a lépés ellen.
- 1992. november 18.:** Bohuslav Piatko, a Szlovák Televízió hírszerkesztőségének főszerkesztője a magyar adás számára betiltja a szlovákiai helységnevek magyar nyelvű használatát. A szlovák parlament törvényt hoz a még meg sem alakult Nyitrai Egyetem megszűnéséről és két önálló főiskola: a Pedagógiai, illetve a Mezőgazdasági Főiskola létrehozásáról.
- 1992. november 19.:** A szlovák parlament jóváhagyja a Vladimír Mečiar budapesti látogatása során megkötött megállapodás értelmében létrehozandó két magyar-szlovák parlamenti vegyes bizottság összetételét: a bősi kérdéssel foglalkozó 8-tagú bizottságba bekerül Rózsa Ernő, a szlovák-magyar kapcsolatokkal foglalkozó 11 fős bizottságba Csáky Pál és Zselenák József.
- 1992. november 25.:** A Szövetségi Gyűlés jóváhagyja a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság megszűnését kimondó alkotmánytörvényt. A Coexistencia parlamenti klub képviselői tartózkodnak a szavazástól.
- 1992. december 1.:** Pukkai László helyett Lovász Gabriella veszi át az SZMPSZ vezetését.
- 1992. december 5-6.:** Léván „A szlovákiai magyarság jövőképe az önálló Szlovákiában” címmel megrendezik az I. Szlovákiai Magyar Értelmiségi Fórumot, amelynek résztvevői nyilatkozatban szólítják fel a magyar pártokat és mozgalmakat egy egyeztető tanács létrehozására, s javasolják, hogy forduljanak közös dokumentummal az európai és nemzetközi szervezetekhez. A magyar politikai tömörülések elnökei, A. Nagy László, Bugár Béla, Duray Miklós és Popély Gyula az Értelmiségi Fórum alkalmából december 5-én közös nyilatkozatot írnak alá Csehszlovákia megszűnésének körülményeiről, amelyben kijelentik, hogy az önálló Szlovákia antidemokratikus folyamat eredményeként jön létre.
- 1992. december 10.:** Pozsonyban a négy magyar politikai tömörülés megállapodik a politikai egyeztető tanács létrehozásáról.
- 1992. december 11.:** Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlethez intézendő nyilatkozatról tárgyal Pozsonyban a négy magyar politikai erő elnöke. A nyilatkozat azzal a kéréssel fordul az EBEÉ-ben résztvevő országok képviselőihez, hogy Szlovákia felvétele előtt mérlegeljék, mennyire tartja tiszteletben a helsinki elveket.

- 1992. december 16.:** Strasbourgba utazik az MPP küldöttsége, valamint az Együttélés és az MKDM közös küldöttsége. A két küldöttség tájékoztatni kívánja az Európa Parlament és az Európa Tanács vezetőit a szlovák kormány nemzetiségi politikájáról és a magyarság helyzetéről.
- 1992. december 31.:** Duray Miklós a Szabad Újságban a svájci és belga példára hivatkozva felveti a szlovákiai etnikumok közötti ún. társnemzeti viszony megteremtésének lehetőségét.
- Éjfélkor megszűnik a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság, s 1993. január 1-jével megalakul az önálló Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság.

Az FMK iroda munkatársai (Fotó: Fórum Intézet archívuma)

- ANTALOVÁ, INGRID (ED.): *Verejnost' proti násiliu 1989–1991. Svedectvá a dokumenty*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, 1998.
- BÁRDI NÁNDOR: Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989–1998. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, II. évf. (2000) 1. sz. 47–68. p.
- BÁRDI NÁNDOR–ÉGER GYÖRGY (SZERK.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Budapest, Teleki László Alapítvány /A Magyarságkutatás könyvtára, XXIV./, 2000.
- BERÉNYI JÓZSEF: *Nyelvországolás. A szlovákiai nyelvtörvény történelmi és társadalmi okai*. Pozsony, Fórum Alapítvány (Fórum Akadémia Füzetek 1.), 1994.
- BOCK, IVO–HÄNSGEN, SABINE–SCHLOTT, WOLFGANG: Kultúra a cenzúrán túl. In: Rissmann, Erika (szerk.): *Szamizdat. Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956–1989*. Budapest, Stencil Kiadó–Európai Kulturális Alapítvány, 2004.
- BORDÁS SÁNDOR–FRIČ, PAVOL–HAIDOVÁ, KATARÍNA–HUNČÍK PÉTER–MÁTHÉ RÓBERT: *Ellenpróbák. A szlovák-magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában*. Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 1995.
- ČARNOGURSKÝ, JÁN: *Videné od Dunaja*. Bratislava, Kalligram, 1997.
- CSANDA GÁBOR–TÓTH KÁROLY (szerk.): *Kultúra. Magyarok Szlovákiában*. III. kötet. Somorja. Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.
- CSÉFALVAY ESZTER K. (SZERK.): *Közösségünk szolgálatában. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom öt esztendeje 1989–1994*. Pozsony, MKDM, 1995.
- Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről*. New York, Hungarian Human Rights Foundation, 1989.
- Deset pražských dnů. 17.-27. listopad 1989. Dokumentace*. Praha, Academia, 1990.
- DURAY MIKLÓS (SZERK.): *A szlovákiai magyar iskolák védelmében*. Hungarian Human Rights Foundation, 1984.
- DURAY MIKLÓS (SZERK.): *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1989*. New York, Hungarian Human Rights Foundation–Püski, 1989.
- DURAY MIKLÓS: *Kutyaszorító*. New York, Püski, 1982.
- DURAY MIKLÓS: *Kutyaszorító II*. New York, Püski, 1989.
- DURAY MIKLÓS: *Önrendelkezési kísérleteink*. Somorja, Méry Ratio, 1999.
- DURAY MIKLÓS: *Változások küszöbén*. Budapest, Osiris Kiadó /Pro Minoritate Könyvek/, 2000.

- FAZEKAS JÓZSEF – HUNČÍK PÉTER (ED.): *Maďari na Slovensku, Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie (1989–2004)*. Šamorín. Fórum inštitút pre výskum menšín, 2008.
- FAZEKAS JÓZSEF–HUNČÍK PÉTER (SZERK.): *Dokumentumok, kronológia (1989–2004)*. Magyarok Szlovákiában. II. kötet. Somorja–Dunaszerdahely. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2006.
- FAZEKAS JÓZSEF–HUNČÍK PÉTER (SZERK.): *Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig (1989–2004)*. Magyarok Szlovákiában. I. kötet. Somorja–Dunaszerdahely. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.
- FILEP TAMÁS GUSZTÁV–TÓTH LÁSZLÓ (SZERK.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I–IV. köt. Budapest, Ister, 1998–2000.
- GÁL, FEDOR: *Z prvej ruky*. Bratislava, Archa, 1991.
- GYURCSÍK IVÁN: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. *Regio*, 7. évf. (1996) 3. sz. 169–191. p.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ: Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében. Pozsony, Kalligram /Mercurius Könyvek/. 1994.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ: Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében. Pozsony, Kalligram /Mercurius Könyvek/. 1994.
- HAMBERGER JUDIT: *Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997
- HANZEL, VLADIMÍR: *Zrychlený tep dějín. Reálné drama o deseti jednáních*. Praha, OK Centrum, 1991
- HODOSSY GYULA (SZERK.): *Legyél helyettem én. Tsúszó Sándor Emlékkönyv*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum. 1992.
- HODOSSY GYULA–KULCSÁR FERENC (SZERK.): *IRÓDIA 1983-1993*. Dunaszerdahely. Lilium Aurum Könyvkiadó, 1994.
- HORSKÝ, MICHAL (ED.): November 89 v regiónoch Slovenska a dnešok. Martin, Trnavská univerzita, 2000. /Politologický rad, II./
- JARÁBIK BALÁZS–TOKÁR ADRIÁN (SZERK.): *Stav menšinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002. State of Minority Legislation in Slovakia 2001/2002*. Bratislava, Nádcia Kalligram–Kalligram Foundation, 2003.
- KMET', NORBERT–MARUŠIAK, JURAJ (ED.): *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava, Ústav politických vied SAV, é. n.
- KOUDELKA, FRANTIŠEK (ED.): *Vedení KSČ o disentu a opozici. Dokumenty z ledna 1986 – října 1989*. Praha, Československé dokumentační středisko, o. p. s. – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999.
- KRANZ, J. (ed.): *Law and practice of Central European countries in the field of national minorities protection afterWarszawa*. Center for Internal Relations, 1998.
- LANSTYÁK ISTVÁN–SIMON SZABOLCS–SZABÓMIHÁLY GIZELLA (SZERK.): *Tanulmányok a kétnyelvűség-ről*. Pozsony, Kalligram, 2002.
- LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 2002.
- LÁSZLÓ BÉLA–SZABÓ LÁSZLÓ A.–TÓTH KÁROLY (szerk.): *Oktatásügy*. Magyarok Szlovákiában. IV. kötet. Somorja. Fórum Kisebbségkutató Intezet, 2006.
- MARUŠIAK, JURAJ: Rok 1989 na Slovensku. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2002*. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 2002. 149–166. p.

- MÁTRAI JULIANNA: A kisebbségi magyar pártok politikai stratégiái Közép- és Kelet-Európában. I–II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf. (1999) 2. sz. 15–40. p., II. évf. (2000) 1. sz. 29–45. p.
- MIKLOŠKO, FRANTIŠEK: *Čas stretnutí*. Bratislava, Kalligram, 1996.
- PEŠEK, JAN–SZOMOLÁNYI SOŇA (EDS.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku–Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, [2003]
- PETŐCZ KÁLMÁN: *Választások és felosztások*. A demokratikus választási rendszerek alapjai. Közigazgatási felosztások Szlovákia területén. Dunaszerdahely. /Nostra Tempora 1/, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 1998.
- POGÁNY ERZSÉBET (SZERK.): *Az Együttélés öt éve*. Együttélés Központi Iroda, Pozsony, é. n.
- POPÉLY ÁRPÁD: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja. /Nostra Tempora 13/, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.
- PREČAN, VILÉM (RED.): *Charta 77. 1977–1989*. Scheinfeld-Schwarzenberg–Bratislava, 1990.
- PUNTIGÁN JÓZSEF: *Honismereti kerékpártúrák 1975–1994*. Dunaszerdahely. Lilium Aurum Könyvkiadó, 1995.
- RISSMANN ERIKA (SZERK.): *Szamizdat. Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956–1989*. Budapest, Stencil Kiadó–Európai Kulturális Alapítvány, 2004.
- SCHLETT, ISTVÁN: *Kisebbségnézőben*. Beszélgetések és dokumentumok. Budapest, Kosuth Könyvkiadó, 1993.
- Securitas Imperii 5*. Úrad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu P ČR 1999. Elektronikus formában hozzáférhető: http://www.mvcr.cz/policie/udv/securita/securi_5.pdf.
- SIDÓ ZOLTÁN: *Közügy*. Komárom, Schola Comaromiensis, 2002.
- SIMON ATTILA (SZERK.): *A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája (1990–2002)*. Somorja–Dunaszerdahely. Miscellanea Bibliothecae Hungaricae 9. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.
- ŠUTAJ, ŠTEFAN (ED.): *Národ na národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov, Univerzum, 2005.
- ŠUTAJ, ŠTEFAN (ED.): *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov. Spoločenskovedný ústav SAV, Univerzum, 2005.
- TÓTH KÁROLY (SZERK.): *Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt Programja*. Pozsony. Magyar Polgári Párt, 1992.
- TÓTH KÁROLY (SZERK.): *Új Minden Gyűjtemény 9*. Pozsony. Madách Könyv- és Lapkiadó, 1989.
- VARGA SÁNDOR: *Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok*. Bratislava–Pozsony–Pressburg, Nemzetiségi Dokumentációs Központ. /NDC Évkönyv 93/, 1993.
- VICZIÁN JÁNOS (szerk.) *Ki kicsoda Kassától Prágáig?* Szekszárd, Babits., 1993.
- ZALABAI ZSIGMOND (SZERK.): *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1995.
- ŽATKULIAK, JOZEF (ED.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985–1990)*. Bratislava. Nadácia Milana Šimečku–Historický ústav SAV, 1999.

Személynévmutató

- A. Nagy László lásd Nagy László, A.
 Ábel Gábor 154
 Ablonczy László 97
 Ádám Jenő 77
 Adamčiak, Milan 321
 Adamec, Ladislav 648, 649, 650, 654, 662
 Ág Tibor 436
 Ág Zsóka 436, 437
 Agócs József 698, 701
 Ajpek Gabriella 254
 Anderkó Zoltán 695
 András Károly 118
 Andrassy Sándor 775
 Andruska Csilla 169, 170
 Andruskó Imre 175
 Antal László 715
 Antall József 116, 215, 227, 231, 409, 686
 Ara-Kovács Attila 399
 Ásványi László 303
 B. Kovács István lásd. Kovács István, B.
 Bába Iván 17, 328, 403, 416, 418, 422, 423, 424, 445, 498, 499, 727, 731
 Bába Piroska 77, 150, 418, 420
 Bachman László 446
 Baculák Veronika 268, 272, 281
 Badin Ádám 48, 55
 Bajan, Vladimír 195, 196
 Bajnai Gordon 671
 Bajnok István 350, 407
 Baka Gabriella 180
 Bakaj, Ľudovít 156
 Bakos István 422
 Bakšay, Jozef 91
 Balajti Árpád 374, 475
 Balassa Zoltán 84, 92
 Balázs Béla 352, 353, 365, 605
 Balázs Ferenc dr. 252
 Balázs Mária 92
 Balczó András 152
 Balczó Péter 548
 Balla D. Károly 600
 Balla Kálmán 8, 15, 21, 33, 34, 35, 99, 100, 133, 191, 197, 222, 240, 279, 280, 313, 405, 421, 495, 556, 559, 716, 718, 722, 723, 726, 727
 Balogh Géza 772
 Balogh László 401
 Balogh Rózsa 97
 Baluška, Rastislav 18, 445
 Bán Zoltán 338, 348
 Banič, Ľubomír 24, 445
 Bánó Ernő 573
 Bányász Erzsébet 143
 Barak Anna 19
 Barak László 9, 11, 19, 21, 80, 99, 133, 137, 222, 241, 244, 265, 268, 269, 270, 271, 274, 275, 276, 328, 358, 379, 382, 383, 387, 389, 438, 445, 450, 457, 505, 549, 556, 612, 665, 674, 691, 721, 727, 738, 766, 776
 Barát József 575
 Bárdos Gábor 361, 461, 482, 615, 619, 629, 633, 682, 762
 Bárdos Gyula 377, 394, 644
 Bartal Károly Tamás 384
 Baska György 439
 Batta György 475

- Batta István 337, 339, 407
 Bauer Edit 116, 152, 155, 228, 682, 687, 718
 Bauer Ferenc 252, 627
 Bauer Győző 152, 155, 268, 269, 351, 356, 477, 480, 481, 605, 619, 633, 636, 637, 682
 Békés Csaba 401
 Bence György 398, 403, 489, 551, 705, 711, 714
 Benčík, Michal 389
 Benda Gyula 398, 403, 707
 Benda, Václav 644
 Beneš, Eduard 650, 669
 Bereck József 12, 13, 14, 17, 18, 241, 265, 270, 438, 640, 643
 Berényi József 41, 46, 368, 449, 496, 501
 Béres Ferenc 78
 Béres József 78
 Berta András 21, 450
 Bettes István 17, 328, 405, 726, 727
 Bibó István 80, 715, 716
 Bicko, Ján 725
 Bieliková (Pospíšilová), Alica 777
 Bige József 597
 Bihari Szabolcs 600
 Bifak, Vasil 584, 603
 Birinyi József 597
 Bíró Anna (Panni néni) 129, 137
 Bíró József 321
 Bitskei Tibor 102
 Blaskovics József 772
 Bobák, Ján 190, 550, 724
 Bobek, Pavel 284
 Boda Ferenc 81, 619
 Boda Pál 602, 633
 Bodnár Gábor 247, 248
 Bodnár Gyula 181, 182, 183, 438, 473, 641, 677, 679, 681, 683, 686
 Bodnár Mária 394, 705, 708
 Bodó Imre 276
 Bódy Gábor 320
 Bolla Károly 698, 700
 Bombík, Svetoslav 43
 Bor József 267
 Borbély József 676
 Bordán Katalin 747, 750
 Bordás Sándor 272
 Borian Miklós 698
 Borka Gyula 578
 Boros János 70
 Boros Jenő 599
 Boros Kálmán 416, 749
 Boros Zoltán 337, 407
 Bozsaky Katalin 416
 Bödők Erika 602
 Bödők Zsigmond 13, 14, 16, 18, 19, 268, 269, 356, 383, 384, 721
 Böszörményi István 619
 Brády Zoltán 318
 Brandt, Willy 49
 Branstein Glória 394, 395
 Brenka, Gabriel 291
 Brezina, Daniel 136, 338, 343
 Brezsnyev, Leonyid Iljics 704
 Buchlovics Péter 48
 Budai Ilona 597
 Budaj, Ján 35, 133, 141, 190, 195, 196, 199, 209, 210, 232, 233, 277, 278, 280, 320, 321, 325, 358, 431, 450, 457, 500, 506, 507, 511, 604, 606, 629, 646, 647, 650, 653, 654, 655, 660, 661, 662, 666, 672, 680, 734, 736, 738, 739, 740, 742, 743, 781
 Bugár Béla 57, 68, 110, 114, 115, 119, 120, 158, 170, 217, 293, 303, 305, 306, 307, 308, 310, 343, 527, 532, 533, 535, 536, 544, 546, 644
 Bukovský Igor 131, 132, 135, 140
 Bulla Elma 774
 Búra István 102
 Bureš, Jaroslav 774
 Burešová, Dagmar 189, 538
 Buša, Juraj 588, 591
 Buth Mária 258
 Bútor, Daniel 44, 51, 55, 231, 778
 Bútor, Martin 277, 278, 282, 283, 284, 296, 297, 298, 428, 431, 647
 Butvin, Martin 713
 Buzánszky Jenő 152

- Čalfa, Marián 86, 202, 218, 389, 429, 649, 651, 652, 653, 654, 660, 661, 662, 665, 667, 668, 684, 768
- Čarnogurský, Ivan 776, 778, 780
- Čarnogurský, Ján 21, 23, 36, 73, 112, 202, 219, 233, 234, 302, 309, 310, 323, 425, 431, 469, 492, 527, 550, 563, 649, 650, 651, 653, 659, 660, 663, 664, 724, 725, 739, 778, 780
- Češka, Zdeněk 595, 596
- Chamula, Igor 344
- Chászár Ede 291
- Chreňo, Jozef 753
- Chrudinák Alajos 27, 409
- Chudý, Štefan 148
- Čič, Milan 218, 388, 389, 427, 428, 471, 507, 606, 621, 626, 649, 658, 659, 670, 759, 769
- Colotka, Peter 582, 589, 590, 591, 593
- Čverčko, Michal 91
- Czafik József 588
- Czeizel Endre 152
- Czére Gyöngyi 187
- Czibula Csaba 445
- Czikó Sándor 700
- Czine Mihály 436, 481, 597, 599, 712, 713
- Czirók Miklós 143
- Czúth János 29
- Csáky Pál 17, 23, 37, 93, 100, 107, 138, 146, 150, 154, 155, 157, 158, 159, 163, 169, 170, 171, 228, 300, 307, 312, 328, 343, 352, 405, 610, 611, 613, 644, 727
- Csala András 92
- Csala Kornélia 75, 81, 92, 204
- Csala Lajos 641
- Csanaky Eleonóra 365, 382, 705, 727
- Csanda Erzsébet 573
- Csanda Sándor 314, 575
- Csánó Gizella 97
- Császár Gyöngyi 394, 549, 705, 709, 714
- Csekes Erika 25, 32, 121, 138, 231, 329, 698, 769
- Cselényi Béla 314, 316
- Csendes László 267
- Csengey Dénes 147
- Csepécz Szilvia, M. 240
- Cseri Jenő 259
- Csető János 676, 677
- Csiba Csaba 436
- Csicsay Alajos 583, 587, 592
- Csikmák Imre 456
- Csintalan Miklós 606
- Csoóri Sándor 398, 503, 708, 711, 712, 713
- Csörgics József 600
- Csuhay István 402
- Csurka István 215, 398, 708
- Dallos Tamás 486
- Danáš, Štefan 12, 423, 587, 594, 710
- Daněk, Pavel 180
- Debrődy Géza 182
- Demeter Anna 490
- Demszky Gábor 269, 404
- Dienstbier, Jiří 189, 649, 767
- Diósi Albert 62
- Dióssy Gyula 259
- Dlouhy, Vladimír 223
- Dobos László 8, 13, 20, 22, 53, 78, 81, 84, 88, 97, 101, 108, 114, 115, 116, 158, 162, 170, 200, 201, 215, 228, 356, 371, 413, 434, 436, 439, 457, 458, 459, 461, 466, 475, 499, 502, 508, 519, 568, 578, 581, 582, 593, 604, 605, 614, 615, 616, 619, 621, 623, 625, 633, 636, 637, 682, 689, 717, 719, 720, 721, 722, 754, 759
- Dobozyné Erdélyi Zsuzsanna 78
- Dobrovský, Luboš 299
- Dodek Ilona 708
- Doležal, Bohumil 495, 549
- Dolník Erzsébet 97, 98, 105, 113, 143, 352, 610, 611, 613, 687
- Dostál, Ondrej 163
- Dömény Tamás 244
- Duba Gyula 200, 602, 718

- Dubček, Alexander 29, 64, 66, 102, 174, 218, 256, 336, 399, 507, 508, 509, 578, 606, 654, 660, 662, 673, 676, 677, 695, 721, 725, 754, 778
- Dudás Kálmán 24, 67, 585, 591, 677
- Dudás Péter 92
- Dúdor István 12, 14, 266, 267, 335, 440, 441, 642
- Duka Zólyomi Árpád 158, 170, 350, 351, 630, 687
- Dunajszky Géza 633
- Dupka György 600
- Duray (Szabó) Zsuzsa 707, 708
- Duray Miklós 8, 13, 14, 15, 21, 22, 23, 25, 29, 37, 44, 45, 65, 83, 84, 87, 90, 112, 113, 114, 115, 116, 138, 139, 145, 157, 162, 166, 170, 179, 181, 185, 186, 187, 195, 197, 201, 202, 203, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 215, 218, 219, 228, 229, 231, 245, 246, 250, 251, 269, 270, 280, 283, 288, 293, 294, 295, 305, 335, 339, 351, 358, 359, 364, 390, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 403, 404, 407, 408, 409, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 428, 429, 443, 444, 451, 461, 467, 473, 488, 490, 491, 492, 493, 496, 500, 502, 510, 515, 516, 517, 518, 519, 524, 527, 528, 535, 543, 544, 546, 548, 552, 553, 556, 560, 561, 562, 563, 565, 568, 569, 599, 606, 607, 608, 610, 619, 627, 631, 633, 637, 638, 642, 650, 651, 652, 653, 657, 659, 663, 682, 683, 685, 687, 688, 689, 692, 697, 699, 700, 702, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 720, 721, 724, 730, 736, 752, 756, 757
- Đuriš, Juraj 321
- Dusza István 183, 185, 279, 358, 479, 556, 677, 683
- Dusza Judit 782
- Dutkiewicz, Piotr 298
- E. Fehér Pál lásd. Fehér Pál, E.
- Egri Anna 10
- Egri Péter 377
- Engelhart László 258
- Eötvös Pál 690
- Erdélyi Dániel 441
- Erdélyi Ervin 608
- Erdélyi Géza 77
- Erdélyi János 96, 98, 101
- Erdélyi László 98
- Erdélyi Miklós 441
- Ernyei Sándor 439
- Esterházy János 101, 108, 192, 310, 338, 391, 405, 650, 728, 729
- Esze Tamás 77
- Fabó Tibor 240, 314
- Fábry István 460, 582, 583, 592, 594, 602, 603, 613
- Fábry József 592
- Fábry Zoltán 617, 677
- Farkas Ilona 240, 314, 317, 331
- Farkas László 700, 702
- Farkas Pál 117, 119, 120
- Farnbauer Gábor 34, 330, 331
- Fazekas József 34, 261, 272, 279, 280, 281, 448, 718, 738
- Fehér Ferenc 484
- Fehér László 698
- Fehér Miklós 702
- Fehér Pál, E. 262, 676
- Fehér Tibor 776
- Fekete Marian 677, 680
- Feldek, Lubomír 54, 194, 199, 645, 674,
- Ferencz József 135
- Fercei, Štefan 623
- Fico, Robert 671
- Filakovszky Péter 240
- Filep Tamás Gusztáv 15, 16, 445, 727
- Filo, Július 542
- Finta László 29
- Fister Magda 27
- Flórián László 657
- Fodor Géza 324
- Fónod Zoltán 436, 585, 590, 592, 602, 616, 619, 633, 680

- Forró Evelyn 27, 28, 275, 565, 671
 Főthly János 356, 466
 Főllényi Tibor 694
 Friml Gyula 258
 Fuckler, Teodor 279
 Fuksz Sándor 204, 265,
 Fülöp Antal 29, 247
 G. Szabó László lásd. Szabó László,
 G.
 Gaál Sándor 616, 617
 Gágyor Péter 267, 268, 641
 Gál Miklós 376
 Gál Piroska 181
 Gál Sándor 351, 352, 353, 365,
 597, 604, 619, 620, 633
 Gál, Fedor 33, 36, 51, 52, 86, 194,
 195, 196, 205, 277, 278, 431,
 500, 501, 647, 655, 734, 735,
 777, 778
 Galamb György 401
 Galán Géza (Vavreczky) 37, 749
 Galántai György 318, 321, 325
 Gály Olga, L. 331, 684
 Gály Tamara 441
 Gáspár Tibor 748
 Gašparovič, Ivan 140
 Gaulíder, František 141
 Gémesi Károly 207, 239, 240, 289,
 293, 316, 321, 325, 326, 329,
 330, 561, 567, 766
 Geremek, Bronislaw 659
 Gerő János 113
 Gindl, Eugen 277, 278, 280, 437,
 448
 Glatz Ferenc 606
 Glezgo, Štefan 338
 Gorbacsov, Mihail 273, 352, 494,
 499, 665
 Gosiorovský, Miloš 752
 Göncz Árpád 253, 288, 293, 295,
 385, 670, 671
 Göncz László 600
 Göröcsös Mihály 78, 87, 88, 92, 308
 Görföl Jenő 459, 604, 619, 633, 636
 Görföl Zsuzsa 677, 680
 Görömbei András 712
 Gregor, Ján 588, 589
 Grendel Ágota 461, 474, 475
 Grendel Lajos 8, 12, 13, 15, 17, 25,
 32, 53, 54, 98, 99, 100, 132,
 133, 138, 191, 195, 197, 198,
 199, 207, 209, 240, 241, 260,
 261, 262, 266, 267, 274, 275,
 276, 278, 282, 324, 328, 330,
 331, 385, 405, 406, 416, 421,
 425, 432, 495, 501, 502, 505,
 510, 550, 558, 559, 613, 626,
 642, 643, 644, 645, 646, 654,
 716, 718, 722, 726, 727, 729,
 733, 736, 741
 Gruber László 687, 688
 Gruška, Viliam 471
 Gyenge János 181, 182, 717
 Gyetvai Zoltán 694, 696
 Gyimesi György 83, 204, 602, 604,
 619, 633, 636, 637, 682, 689
 Gyökeres György 195
 Gyönyör József 419, 605
 György István 181, 416, 582, 584
 Gyurcsics Imre 633
 Gyurcsík Iván 117, 188, 208, 461,
 492, 498, 615, 619, 633, 682,
 705, 720, 727
 Gyurcsík József 24, 602
 Gyurgyík László 97, 108, 110, 118,
 493, 498, 553, 705, 706, 707
 Gyurkovics Róza 365, 497, 634, 774
 Gyurovsky László 17, 84, 177, 182,
 189, 204, 222, 281, 550, 605,
 612, 686, 705, 727, 735, 743,
 744
 Habán Ottó 602
 Habsburg Ottó 561
 Hajmann György 439
 Hájos Zoltán 52
 Hajtman Béla 48, 54
 Halász György 85
 Halász Péter 102
 Halgašová, Karolina 591, 594
 Hamburger Mihály 403
 Hamerlik Rudolf 73, 74, 110, 302,
 304
 Hanák Péter 659
 Hanes, Dalibor 586, 589, 590
 Haraszti Erzsébet 586, 677, 678, 680
 Haraszti Ildikó 685

- Haraszti Miklós 398, 489
 Harna István 116, 627
 Háromszéki Pál 439
 Hatala professzor 522
 Havel, Ivan 669
 Havel, Václav 66, 86, 89, 90, 102, 109, 141, 142, 211, 218, 230, 231, 266, 269, 271, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 432, 452, 507, 508, 509, 567, 611, 636, 647, 649, 650, 652, 653, 654, 657, 660, 661, 662, 663, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 684
 Hegedűs László 574
 Héger Károly 11
 Heller Ágnes 484
 Heltai Jenő 10
 Herdics János 747
 Hévizi Ottó 401
 Hidegkúti Nándor 152
 Himmler György 145, 152, 256, 597,
 Hizsnyai Tóth Ildikó 241, 449
 Hizsnyai Zoltán 48, 240, 278
 Hizsnyan Géza 337, 338, 339
 Hlavács Róbert 180
 Hodossy Gyula 235, 241, 313, 314, 315, 316, 317, 384, 444, 579, 655, 716, 717, 727
 Hodossy Károly 254
 Holländer, Palo 778
 Hornyák István 633
 Horváth Dénes 204
 Horváth Mihály 96, 151, 152
 Horváth Pál 377
 Hrabal, Bohumil 274, 275, 291, 643, 661
 Hrapka Tibor 436, 437, 641, 674
 Hrivnák, Pavol 604, 616, 617, 620, 621
 Hrudinák Alajos 519
 Hrušovský, Pavol 163, 664, 665, 671
 Hrúz Mária 258
 Huba, Mikuláš 422, 425
 Hulík Viktor 320
 Hunčík Gabriella 12, 263, 266, 267, 270, 281
 Hunčík László 257, 258
 Hunčík Péter 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 32, 33, 36, 46, 80, 200, 222, 230, 231, 241, 244, 257, 261, 279, 288, 294, 379, 386, 409, 431, 432, 438, 445, 448, 467, 468, 497, 505, 519, 556, 605, 607, 610, 612, 628, 644, 655, 661, 681, 684, 721, 727, 731, 743, 770, 776, 777
 Husák, Gustáv 266, 649, 652, 654, 657, 662, 663, 669, 672, 720, 722, 742
 Húščava, Alexander 752
 Hushegyi Gábor 368
 Húska, Augustín Marián 220, 742, 743
 Húsvéth Lajos 61, 62
 Huszár László 462
 Ibos László 339
 Ičo Tibor 83
 Ilia Mihály 396, 715
 Illés Zoltán 397, 715
 Illyés Gyula 77, 96, 398, 711, 712,
 Jablonický, Ján 156, 724
 Jakab István 586
 Jakeš, Miloš 244, 245, 255, 459, 603, 677, 720
 Jalec Ede 573
 Janák, Ignác 602
 Jancsó Adrienne 78
 Janda Iván 41
 Janics Kálmán 37, 73, 114, 118, 119, 158, 169, 188, 301, 303, 312, 420, 492, 524, 527, 532, 533, 535, 542, 610, 663, 664, 710, 711, 712
 Jankó Attila 401
 Janošovský, Juraj 457
 Janouch, František 657
 Jarábik Gabriella 14, 386
 Jarábik Imre 14, 18, 24, 382
 Jaruzelski, Wojciech 126, 669
 Jávorka Tamás 240, 317
 Jégh Izabella 602
 Jerguš Ferko 685, 690
 Jeszenszky Géza 215, 231, 269, 707
 Ježík, Karol 691

Jičínský, Zdeněk 389, 665, 666, 667
 Jóna Alajos 456
 Johanides, Ďuro 450
 Jovánovics György 320
 Józsa Fábián 401
 Juhász István 335
 Juhász R. József 34, 188, 240, 313, 319, 439, 440, 441, 443, 444, 445, 450, 498, 550, 579, 716, 727, 731
 Jurík, Rudolf 583, 589, 591
 Kádár János 593
 Kádek Gábor 683
 Kádek Henrietta 126
 Käfer István 597
 Kajla Júlia (Zsüli) 181, 708
 Kálmán Sarolta 436
 Kalmár Melinda 401
 Kaltenegger Éva 451
 Kanovits György 12
 Kántor István 325
 Kardos Márta 774
 Karsay Katalin 15, 279, 280, 319, 437, 448, 718, 727,
 Kass János 439
 Kassák Lajos 317, 319
 Kasza József 701
 Kasza Tibor 698
 Katona Tamás 597
 Kecskés András 597
 Kelényi Béla 321
 Kendi Mária 239
 Kenedi János 398, 714
 Kerék Endre 704
 Keresztúri Dezső 77
 Kern, Michal 321
 Keszegh István 606
 Keszeli Ferenc 266, 277, 278, 279, 352, 365, 643, 674
 Kirpál Ildikó 376
 Kis János 489, 495, 512, 551, 552, 705, 714
 Kiss Dénes 97, 154
 Kiss Edit 279, 280
 Kiss Gy. Csaba 422, 643
 Kiss József 279, 281, 356, 419, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 752
 Kiss Mihály 462, 753

Kiss Sándor 438
 Kissik János 95
 Klaus, Václav 297, 298, 299, 649, 659, 684
 Klimits Lajos 594
 Kňažko, Milan 36, 52, 104, 196, 199, 209, 231, 233, 328, 604, 647, 650, 660, 662, 669, 738
 Kobzos Kis Tamás 597
 Kocsis Aranka 439, 448
 Kocsis László 753
 Kodály Zoltán 77
 Kohl, Helmut 115
 Kóka Rozália 102, 152, 162
 Kolár Péter 80, 89, 92, 462, 480, 481, 619, 633, 636
 Kolláth Kornélia 377, 381
 Koller Gyula 72, 681
 Koller Kálmán 321
 Kómár Tibor 694, 700, 702
 Komlós Attila 599
 Komlósy Zsolt 337
 Komócsin Zoltán 398
 Koncz Béla 695
 Koncsol László 110, 170, 597
 Konrád György 199, 505, 403, 406, 647, 657, 733
 Kónya Ferenc 343
 Kónya Zoltán 135, 338
 Kopócs Tibor 440
 Korpás Árpád 392
 Korpás Pál 259, 392
 Kósa Csaba 97
 Kósa László 422, 643
 Košťá, Ladislav 226, 431
 Kováč, Ladislav 204, 205, 218, 220, 428, 511, 512, 513, 607
 Kovács Béla 593
 Kovács István 10
 Kovács István, B. 333, 337, 651
 Kovács László 25, 168, 207, 338, 466, 510, 629, 630, 665, 718, 782
 Kovács László dr. 381
 Kovács Pál dr. 381
 Kovács Tibor 81, 350, 394, 550, 551, 705, 706, 708
 Kőrös István 374, 376

- Kőszeg Ferenc 489
 Köteles László 87
 Kövesdi Károly 181, 395
 Krajčí, Gustáv 689
 Králik György (Juraj) 621
 Krausz Tivadar 240, 316, 318, 319
 Kristóf Gyula 401
 Krivý, Vladimír 778, 781
 Křížan, Jan 297
 Krocsány Dezső 460, 592, 594, 602
 Kučerák, Jozef 232
 Kuczi Lajos 350
 Kulcsár Ferenc 17, 241, 249, 261, 265, 266, 275, 438, 727
 Kundera, Milan 706
 Kurucz Lujza 602
 Kurucz Sándor 350, 351
 Kusý, Miroslav 30, 36, 140, 190, 197, 202, 269, 323, 415, 425, 430, 431, 500, 550, 649, 650, 651, 653, 724, 725, 733, 734, 778, 781
 Kuzbert, Tibor 104
 Kvarda József 24, 25, 619, 626, 633, 636, 637
 L. Gály Olga lásd. Gály Olga, L.
 Lacko, Marian 337, 338
 Lacza Tihamér 35, 349, 583, 619, 633, 637
 Lajčák, Miroslav 126
 Lakatos Veronika 753
 Lančarič, Pavol 126, 691
 Láncoš Tamás 392
 Langoš, Ján 162, 190, 196, 205, 218, 277, 323, 427, 550, 647, 662, 665, 666, 672, 725, 734, 739
 Lanstyák István 42
 Lantos, Tom 384, 497
 László Béla 152, 168, 492, 606
 Lebovič, Peter 338, 342
 Légárdi Péter 269, 271
 Lelkes Tibor 247, 248
 Lénárt, Jozef 583, 584, 589, 602
 Lendvay Tibor 694, 696, 697, 700
 Lengyel, Martin 691
 Lévai Róbert 581
 Lexa, Vladimír 210
 Lezsák Sándor 714
 Lipa, Peter 180
 Lipcsey Gyula 738
 Liszka József 240, 317, 422, 471, 472, 718
 Litomericzky Nándor 52, 53
 Lovász Attila 365, 689, 691
 Lőcsei Gabriella 677
 Lőrinc József 118
 Lőrincz Gyula 578, 581, 582, 583, 584, 613, 702, 754
 Lukáč, Imrich 148
 Lukács György 397
 Lukács Tibor 49, 53, 352, 460, 503, 585, 586, 591, 592, 593, 602, 617, 618, 621, 682
 Lux, Josef 768
 M. Csepécz Szilvia lásd. Csepécz Szilvia, M.
 Mácza Mihály 718
 Mács József 365, 413, 637, 682
 Mács Katalin 700
 Macsica Sándor 401
 Madari Ernő 436
 Mádel Gizella 163, 164
 Mádel Lajos 155
 Mag Gyula 437, 682
 Mag Ildikó 437
 Magyar Bálint 489
 Magyar Ferenc 87, 92, 118, 119, 308, 385, 407, 542
 Maitz László 385
 Major Ferenc 239
 Major István 259
 Major Ottó 319
 Makovecz Imre 701
 Malinák István 679, 680
 Malý, Václav 644
 Mandl, Emanuel 191, 495
 Mandli Imre 584
 Marell Béla 491
 Markó Iván 776
 Markuš, Jozef 229, 230, 432, 607, 612, 659, 670
 Markusek Ilona 331
 Márta István 320, 321
 Márton Béla 696, 698
 Masaryk, Tomáš Garrigue 668, 669, 670

- Máté Anna 693
 Máté Béla 135
 Máté László 472, 583, 587
 Matyinko László 343
 Mauer Dóra 320
 Mayer Judit 575
 Mázsár László 376, 381, 683
 Mečiar, Vladimír 35, 36, 37, 89, 90,
 114, 116, 120, 210, 211, 216,
 217, 219, 220, 221, 224, 225,
 226, 227, 229, 230, 232, 233,
 277, 285, 286, 287, 297, 298,
 299, 329, 358, 387, 426, 428,
 430, 431, 432, 476, 507, 530,
 665, 673, 685, 689, 697, 761,
 769
 Mečl, Josef 389
 Mécs Imre 658
 Mede István 627
 Merva Lóránt 602, 604, 619, 621,
 626, 633, 759
 Méry Margit 718
 Mészáros András 718
 Mészáros János 677, 678, 679,
 680, 683
 Mészáros Károly 12, 13, 14, 438,
 640, 643
 Mészáros Lajos 24, 31, 295, 373,
 567, 690
 Mészáros Ottó 240, 320, 440, 441,
 716
 Mészáros, Július 754
 Mészöly Miklós 708
 Mézes Rudolf 462, 619, 633, 637
 Migaš, Jozef 563, 671
 Mihály Géza 605, 759
 Mihályi Molnár László 407, 689
 Miklós László 430, 777
 Miklósi Péter 365, 608, 679, 687,
 690
 Mikloško, František 73, 132, 139,
 218, 230, 232, 277, 309, 329,
 427, 657, 665, 671, 684
 Mikó Jenő 516
 Mikule, Vladimír 389
 Miller, Petr 649, 650
 Mináč, Vladimír 607
 Minárik, Pavol 691
 Mistríková, Zuzana 425
 Mjartan, Ivan 686, 689
 Mogyoróssy László 15, 244
 Mohay Tamás 715
 Mokoš Károly 696
 Molnár Imre 17, 108, 185, 186,
 188, 192, 391, 488, 489, 493,
 498, 499, 550, 553, 705, 707,
 709, 714, 715, 718, 727, 728,
 729, 732
 Molnár Norbert 48, 449
 Molnár Rozália 223
 Móroc Anna 776
 Móroc Károly 705
 Mócsi Ferenc 585
 Mravík, Jozef 583, 584, 591
 Mráz, Jiří 184
 Nagy Adri 438
 Nagy Éva 694, 696
 Nagy Géza 317, 440
 Nagy Imre 731, 734
 Nagy János 152
 Nagy József 383
 Nagy Kázmér 460, 591, 592, 593,
 602, 607, 618, 748, 776
 Nagy Lajos, Zs. 352, 365
 Nagy László 382, 626
 Nagy László, A. 17, 19, 25, 37, 38,
 83, 89, 99, 137, 138, 139, 189,
 197, 205, 207, 211, 220, 221,
 222, 225, 243, 274, 275, 277,
 287, 328, 329, 332, 351, 356,
 393, 411, 427, 445, 467, 473,
 477, 500, 510, 512, 524, 538,
 558, 561, 567, 605, 606, 613,
 622, 627, 643, 651, 652, 664,
 665, 684, 686, 705, 711, 718,
 727, 731, 732, 733, 736, 739,
 740, 741, 743, 744, 770, 777,
 782
 Nagy Ottó 180
 Nagyvendégi Éva 195
 Navrátil, Ľuboš 18, 19, 24, 387, 445
 Németh Ilona 17, 18, 19, 24, 31,
 126, 244, 281, 317, 320, 327,
 328, 329, 330, 331, 332, 383,
 433, 437, 628, 641, 645, 716,
 727, 731

- Németh István 393
 Németh László 77, 180
 Németh Zsolt 239, 505
 Németh Zsuzsa 24, 25, 207, 328, 444, 445, 510, 560, 606, 705, 708, 709, 727
 Neszméri Sándor 453, 473, 586, 593, 604, 619, 621, 633, 636, 637, 648, 682
 Névery Zoltán 8, 165, 223
 Nišpanský, Igor 88, 92
 Novák Veronika 374
 Novitzky Béla 87, 118, 119, 308, 407
 Novotný, Rudolf 377, 378, 379
 Novotný, Antonín 752
 Novotný, Milan 49
 Oberhauser, Viliam 233, 234
 Oláh György 614
 Ondruš, Vladimír 650
 Onódi János 579, 580
 Oravec, Juraj 448
 Oravec Aranka 187, 394, 549, 705, 709, 714
 Orbán Gábor 575
 Ordódy Dénes 447, 448
 Oros Gyula 379, 383, 384
 Orosz István 715
 Osvald, Ján 148, 174
 Osztyényi Leander 351
 Ozogány Ernő 269
 Ozorai Katalin 679
 Ozsvald Árpád 278, 352, 364, 365
 Öllös Árpád 25, 31, 32, 381, 386, 387, 450, 484, 497
 Öllös László 17, 22, 24, 32, 47, 48, 53, 101, 109, 137, 185, 186, 188, 193, 194, 195, 197, 200, 204, 205, 207, 243, 245, 274, 275, 276, 301, 302, 319, 323, 328, 330, 356, 369, 372, 394, 395, 401, 405, 444, 445, 484, 530, 550, 551, 605, 606, 622, 642, 643, 705, 707, 708, 713, 715, 720, 728, 733, 770, 777
 P. Vonyik Erzsébet lásd. Vonyik Erzsébet, P.
 Pákozdi Gertrúd 677, 686, 687
 Pál Lajos 698, 701
 Pál Tibor 52, 53
 Pallag György 180
 Pálovics László 240
 Papp József 626
 Papuček, Gregor 278, 724
 Párkány Antal 374, 377
 Pastera, Boris 278
 Pastier, Oleg 323, 725
 Pásztor István 606, 614
 Pásztory Ditta 78
 Patachich Iván 321
 Pathó Károly 10
 Pátkai Róbert 600
 Patus János 44, 45, 47, 49
 Paulický Péter 24, 765
 Pázmány Péter 32, 434, 435
 Pecho Lajos 573
 Péczely Sarolta 78
 Pék László 705
 Péntek István 381
 Péntek János 600
 Peres Imre 302
 Perhács János 606
 Perlický, Vavrinec 627
 Pesti László 449
 Pető Iván 269, 551
 Petőcz András 314, 318, 323
 Petőcz Kálmán 47
 Petrik József 352, 582, 583, 584, 605
 Pezlár, Lúdvít 584, 588, 589, 599, 676
 Pió Márta 722
 Píri Lajos 392
 Pirovits László 84, 87, 204, 207
 Pisch László 443
 Pithart, Petr 189, 648, 649, 650, 651, 653, 659, 660, 661, 662, 665, 666, 667, 668, 669, 671, 780
 Píver Dezső 776
 Plevza, Viliam 728
 Podstránsky, Vladimil 189, 222, 223, 430
 Pogány Erzsébet 497, 689
 Polák István 52, 573, 776
 Pomichal Richárd 491, 626
 Pomogáts Béla 481
 Ponická, Hana 724

Popély Gyula 25, 29, 39, 117, 119,
158, 170, 201, 207, 208, 212,
422, 467, 510, 543, 556, 560,
562, 563, 606, 607, 651, 687,
718, 727, 730, 752
Popovič, Vladimír 445
Pósa Lajos 223, 377
Posluch, Marian 387
Post, Jerry 298
Presinszky Lajos 70, 582, 585, 619,
633, 637, 682
Příhoda, Petr 291
Prusák, Jozef 134
Pukkai László 168, 481
Pungor Ernő 600
Püspöki Nagy Péter 47, 110, 114,
117, 118, 119, 120, 158, 169,
304, 380, 381, 418, 419, 420,
421, 422, 492, 517, 553, 610,
669, 670, 711, 718, 727, 753
Rácz Olivér 245, 581, 582, 594
Rácz Sándor 402
Raffay Ernő 396, 401, 490, 714
Rajczy László 71, 72, 73, 109, 110,
302, 303, 304, 305, 306, 545
Rajk László 398
Rajzák László 19
Rákos Péter 350
Rašev, Peter 82, 91
Rátkai Ferenc 600
Ravasz Marián 437, 445, 446, 447,
645, 727
Reimann Károly 694, 695, 700, 702
Reiter Géza 90
Reiter Krisztina 90
Reszutyík István 700
Révész Ferenc 258, 259
Révész Mária 258, 259
Rezeš. Alexander 689
Rokkó lásd. Juhász R. József
Roman, Ľubomír 345
Rónai András 600
Rónay Péter 441
Roscher, Matthias 690
Rózsa Ernő 25, 116, 155, 303, 312,
381, 692
Rózsa T. Endre 401
Rudas Dóra 47, 92,

Ruller, Tomáš 320
Rychetský, Pavel 189, 665
Šabata, Jaroslav 549
Sabolová, Mária 88, 91
Sági Tóth Tibor 95
Sahlingerová, Eva 103, 106, 107, 165
Salomonová, Gabriela 681
Samarjay Zoltán 402
Sándor Eleonóra 14, 15, 17, 25, 99,
108, 136, 188, 195, 197, 200,
205, 206, 207, 209, 216, 222,
242, 268, 276, 281, 323, 328,
338, 364, 394, 405, 444, 445,
498, 510, 547, 552, 556, 560,
561, 606, 612, 643, 703, 705,
707, 709, 715, 720, 722, 724,
726, 727, 728, 735, 741, 766,
770, 779
Sára Sándor 350
Sárkány Árpád 585
Sas Andor 575
Schick Károly 489
Schöpflin György 372
Schuster, Rudolf 358, 427, 507,
604, 616, 617, 620, 629, 641,
658, 659, 665, 739, 743, 776,
777
Schwarzenberg, Karel 140, 283,
284, 286, 287, 290, 291, 297,
299, 672
Sebestyén József 573
Ševčík, Vlastimil 389
Sidó Zoltán 22, 29, 30, 207, 208,
209, 210, 352, 454, 461, 467,
473, 476, 477, 480, 481, 482,
560, 571, 588, 590, 595, 602,
604, 608, 615, 616, 617, 618,
619, 620, 625, 633, 637, 661,
662, 682, 761
Sikora, Rudolf 321
Šimečka, Martin M. 15, 197, 205,
723, 724, 725, 775
Šimečka, Milan 190, 202, 205, 269,
272, 283, 501, 550, 607, 645,
672, 724, 725, 733, 734, 740,
775, 778, 781,
Simkó Tibor 110
Šimko, Ivan 779

- Simon Attila 320, 441
 Simon János 696
 Simon Tibor 695
 Šipulová, Dáša 445
 Sitány, Peter 684
 Skriba Pál 70
 Škvorecký, Josef 706
 Slánský, Rudolf 130
 Šlapka, Gejza 676
 Slezákné Kovács Edit 686, 687, 690, 691
 Slobodník, Dušan 344, 345, 690
 Smidtné Eörgögh Zsuzsanna 150
 Smolar, Aleksander 659
 Smrkovský, Josef 695
 Snopko, Ladislav 162, 180, 195, 332
 Sokol, Ján 109
 Solt Otília 714
 Solymos Erzsébet 374
 Solymos József 135
 Somogyi Alfréd 48, 449
 Somogyi Mátyás 774
 Somogyi Szilárd 8, 43, 46, 48, 51, 53, 54, 207, 280, 288, 449, 501, 560, 766
 Somos Péter lásd. Hunčík Péter
 Soóky László 21, 29, 441
 Soros György 32, 34, 386, 657, 658, 659, 673, 674
 Špitzer, Juraj 672, 673
 Šrémer, Pavel 422
 Steiner Gábor 265, 270
 Štěpán, Miroslav 662
 Stirber Lajos 749
 Strasszer György 356, 357, 363
 Štrougal, Ľubomír 593, 720
 Štrpka, Ivan 673
 Strýko, Marcel 82, 88, 91
 Sugár András 27, 102, 218, 519, 565, 676, 677
 Sulek Ági 696, 697
 Susla Béla 401
 Šútovec, Milan 297, 298, 561
 Süli János 85
 Szabó András 597
 Szabó Géza 459, 475, 679
 Szabó Gyula 78, 351, 436
 Szabó István 597
 Szabó László, G. 183
 Szabó Miklós 489, 551, 714, 715, 716
 Szabó Rezső 17, 22, 37, 100, 101, 116, 170, 200, 221, 274, 312, 371, 381, 430, 435, 436, 443, 458, 461, 466, 472, 476, 480, 481, 498, 499, 578, 581, 593, 604, 605, 610, 615, 616, 617, 618, 619, 622, 623, 629, 633, 634, 637, 638, 663, 682, 689, 727, 728, 759, 761, 782
 Szabó Zsuzsa 240
 Szakál Gábor 416
 Szakál László 626
 Szalay Attila 400
 Szamos László 67
 Szántó Tibor 439
 Szarka István 641, 676, 677
 Szarka Katalin 394, 705, 708
 Szarka László 267, 583, 708, 718, 727
 Szászi Zoltán 240
 Szatmáryová, Zuzana 658
 Szeberényi Zoltán 718
 Szegedy-Maszák Mihály 643
 Szegi Vilma 573
 Székely István 694
 Szénássy Zoltán 747
 Szendi Vilma 573
 Szent-Iványi István 715
 Szép Attila 48, 51, 53
 Sziegl Ferenc 419, 584
 Szigeti László 12, 14, 15, 16, 17, 19, 26, 34, 53, 54, 133, 181, 183, 184, 185, 194, 195, 197, 201, 202, 203, 211, 231, 232, 241, 264, 265, 270, 274, 276, 277, 278, 328, 330, 331, 382, 425, 436, 437, 438, 440, 443, 445, 467, 473, 501, 504, 558, 629, 639, 643, 652, 661, 672, 680, 681, 727, 733, 734, 735, 736, 739, 765, 776, 777
 Szikhardt Lajos 44
 Szilvássy József 181, 182, 183, 281, 356, 419, 582, 583, 584, 585, 587, 592, 602, 604, 619, 633, 640, 641, 643, 657, 675

- Szirmák Imre 579
 Szkhárosi Endre 314
 Szkladányi Endre 168
 Szomjas-Schiffert György 414
 Szomolányi, Soňa 645
 Szócs Ferenc 110, 117, 118, 119, 308, 407, 542, 543
 Szőke Edit 319, 448, 718, 727
 Szőke József 8, 416, 458, 491, 492, 493, 604, 636, 682, 721
 Szöllös Ilona 81, 85, 86, 87, 567
 Szőrényi László 396, 437
 Szurdi Éva 97
 Szűcs Béla 679, 680
 Szűrös Mátyás 211, 519, 669
 Takács András 384, 480, 481, 604, 617, 618
 Takács János 693
 Takács József 402
 Takács Zoltán 606
 Talamon Alfonz 48
 Tamás Gáspár Miklós 551, 714
 Tancsák János 85
 Tarr Miklós 446
 Tata Ida 694
 Tatár, Peter 132, 277, 422, 431
 Telek Ernő 693
 Thór Zoltán 48
 Tibenský, Ján 756
 Tilajcsik Árpád 25, 26
 Tirinda Péter 303
 Tolvaj Bertalan 76, 79
 Tomi Vince 752
 Tomka Miklós 600
 Tóth Dezső 10
 Tóth Domonkos 542
 Tóth Elemér 261
 Tóth Gabriella lásd. Hunčík Gabriella
 Tóth Géza 616, 759
 Tóth Ildikó 278
 Tóth János 223, 690, 691
 Tóth Károly 13, 15, 16, 17, 19, 32, 38, 39, 48, 53, 83, 84, 86, 98, 99, 100, 101, 110, 112, 185, 186, 188, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 204, 216, 222, 240, 242, 243, 244, 268, 275, 276, 277, 288, 313, 323, 328, 339, 358, 394, 400, 403, 405, 427, 432, 467, 468, 469, 493, 524, 552, 556, 605, 606, 622, 625, 640, 642, 643, 645, 651, 664, 670, 672, 674, 698, 703, 706, 738
 Tóth Lajos 8, 17, 98, 156, 180, 181, 188, 191, 242, 243, 274, 327, 328, 338, 356, 382, 385, 403, 405, 406, 410, 423, 424, 444, 445, 455, 496, 497, 502, 524, 554, 643, 704, 705, 710, 711, 712, 713, 727, 728, 758, 765, 782
 Tóth László 12, 13, 17, 241, 261, 265, 266, 267, 275, 405, 416, 438, 445, 583, 643, 718, 727
 Tóth Mihály 358, 359, 556, 679, 680, 683, 687
 Tóth, Dezider 320, 321
 Tóthné Mészáros Mária 703
 Tőkés László 15, 163, 253, 674, 775
 Tölgyessy Péter 512
 Török Erzsébet 78
 Török József 252
 Törzsök Erika 398, 420, 422, 449, 489, 495, 651, 707
 Trugly Sándor 718
 Turay Péter 104, 106, 110
 Turczel Lajos 100, 101, 170, 575, 586, 597, 610, 708, 718, 727, 748
 Uhl, Peter 274
 Újváry László 97, 107, 113, 146, 158, 159, 170
 Urban, Honza 669
 Vacek, Miroslav 668
 Vadkerty Katalin 422, 718
 Vágó Ferenc 24
 Vajányi László 388, 587, 588, 616
 Vajda György 714
 Vajkai Miklós 12, 395, 505, 738
 Valacsa Pál 386
 Válek, Miroslav 12, 13, 266, 267, 581, 582, 583, 584, 585, 590, 591, 594
 Valko, Ernest 561

- Valkó Béla 573, 585
 Várady Ágota 633
 Varga Attila 694, 698
 Varga Béla 465, 581, 582
 Varga György 732
 Varga Imre 12, 13, 261, 265, 266, 267, 322, 416, 438
 Varga János 441
 Varga László 376, 587
 Varga Levente 627
 Varga Magda 322
 Varga Sándor 37, 203, 416, 419, 422, 427, 459, 492, 493, 590, 604, 605, 606, 619, 621, 633, 633, 636, 659, 680, 681, 682, 720, 721, 727, 745
 Varga Tibor 92
 Varga Zsuzsa 732
 Varga Olivér 407
 Varjú Olga 377
 Várkonyi Zoltán 774
 Varsányi László 446
 Vas Ottó 259, 262, 392, 573
 Vásárhelyi Judit 423
 Vásárhelyi Miklós 657, 658
 Vavreczky József 169
 Vavroušek, Josef 649, 665, 666, 667
 Végh László 81, 412, 413, 414, 416, 417, 419, 422, 585, 592, 605, 606, 627, 718, 762
 Vereš, Juraj 684, 686, 687
 Vida Zsuzsa 350
 Világi Oszkár 14, 18, 19, 24, 25, 26, 31, 32, 83, 126, 131, 133, 137, 142, 189, 195, 204, 207, 208, 216, 242, 244, 378, 379, 381, 382, 383, 430, 436, 437, 450, 510, 560, 567, 641, 664, 665, 763, 767, 770, 776, 777, 779
 Virág Mária 626
 Vitéz Erika 207, 560, 604
 Vitouš, Alan 184
 Vitray Tamás 774
 Víz Ferenc 401
 Vízváry József 24
 Vlačihová, Marta 268, 591
 Vondra, Alexandr 142, 297, 549, 555, 662,
 Vonyik Erzsébet, P. 683
 Vörös József 772
 Wałęsa, Lech 269
 Watzka, Jozef 750
 Weiss, Peter 518, 655
 Wurster Olívia 254
 Zajac, Peter 15, 220, 275, 277, 285, 427, 428, 431, 500, 501, 608, 653, 670, 778
 Zala, Boris 734, 735
 Zalabai Zsigmond 12, 13, 261, 266, 280, 421, 622, 716, 718, 727
 Žantovský, Michael 286, 290, 297
 Zápotocký, Antonín 575
 Zászlós Gábor 25, 26, 27, 37, 220, 221, 224, 225, 428, 430, 467, 476, 477, 630, 633, 664, 665, 670, 684, 771, 775, 782
 Zászlós Zsuzsa 775, 776
 Zelenay, Roman 104, 109, 344, 743
 Žiak, Milan 15, 140
 Žiak, Miloš 272, 655, 657, 723, 725
 Zigány Edit 439
 Zilizi Tihamér 110, 301, 302, 303, 310, 527
 Zoller Mihály 37, 96, 98, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 109, 110, 113, 114, 146, 150, 154, 157, 159, 162, 168, 170, 352, 610, 611, 613
 Zvara, Juraj 632
 Zs. Nagy Lajos lásd. Nagy Lajos, Zs.
 Zsidó János 18, 301, 516
 Zsilka László 679, 680, 681
 Zsüli lásd. Kajla Júlia

Helynévmutató

- Abara (Oborín) 75, 77
 Ágcsernyő (Čierna) 610
 Alsószeli (Dolné Saliby) 453
 Andód (Andovce) 573
 Apácaszakállas (Opatovský Sokolec) 483, 484
 Aš (Csehország) 123
 Baka (Baka) 268
 Bánkeszi (Bánov) 608
 Baraca (Barca) 333, 334
 Bátorkeszi (Bátorove Kosihy) 121, 123, 180,
 Bátorkeszi 349,
 Bécs (Wien, Ausztria) 16, 66, 253, 291, 384, 388, 451, 600, 642, 659, 665
 Béke (Mierovo) 763
 Békéscsaba (Magyarország) 573
 Bélvata (Vojtechovce) 411, 412
 Berlin (Németország) 63, 388
 Besztercebánya (Banská Bystrica) 262
 Bogyós (Bodiná) 411, 412
 Bős (Gabčíkovo) 18, 48, 548, 558
 Břeclav (Csehország) 572
 Brünn (Brno, Csehország) 48, 154, 291, 299, 321, 439, 547, 706
 Búcs (Búč) 121, 122, 123
 Budapest (Magyarország) 15, 16, 50, 77, 102, 115, 117, 147, 151, 163, 175, 180, 194, 201, 227, 245, 275, 276, 314, 317, 318, 319, 322, 333, 339, 358, 386, 391, 393, 396, 397, 398, 401, 402, 407, 422, 424, 428, 433, 437, 438, 440, 444, 449, 450, 488, 490, 493, 500, 512, 523, 526, 550, 573, 576, 593, 642, 643, 650, 651, 657, 659, 670, 671, 687, 693, 704, 709, 712, 714, 715, 718, 726, 730, 732, 734, 748, 758
 Csicsó (Čičov) 317, 440, 716
 Deáki (Diakovce) 481
 Dercsika (Jurová) 268
 Dunaszerdahely (Dunajská Streda) 11, 18, 19, 23, 24, 26, 31, 32, 41, 67, 118, 131, 142, 171, 197, 203, 231, 235, 237, 238, 244, 247, 253, 257, 265, 268, 270, 277, 279, 280, 283, 316, 320, 375, 377, 379, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 433, 434, 435, 437, 440, 442, 444, 445, 446, 449, 450, 483, 486, 487, 491, 492, 535, 549, 550, 557, 558, 570, 578, 579, 602, 608, 612, 639, 640, 641, 643, 644, 664, 682, 731, 735, 754, 763, 765, 766, 772, 773, 774, 775, 776, 778
 Ekecs (Okoč) 50, 434, 435, 483,
 Eperjes (Prešov) 392, 572, 772
 Érsekkéty (Keť) 177, 745, 758
 Érsekújvár (Nové Zámky) 98, 117, 128, 158, 176, 177, 180, 188, 190, 239, 240, 252, 256, 263, 264, 266, 313, 316, 318, 320, 321, 322, 323, 325, 328, 330, 331, 332, 443, 468, 469, 536, 570, 573, 577, 578, 579, 580, 595, 597, 612, 613, 614, 641

- Esztergom (Magyarország) 178
 Felsőszecse (Horná Seč) 107
 Fót (Magyarország) 712, 713
 Fülek (Filakovo) 178, 606, 637, 693,
 694, 695, 696, 697, 698, 700,
 701, 702
 Fülekpüspöki (Biskupice) 693, 697
 Galánta (Galanta) 117, 119, 141,
 187, 277, 379, 385, 476, 479,
 480, 536, 557, 558, 578, 612,
 704, 707, 773
 Gdańsk (Csehország) 764
 Gombaszög (Gombasek) 77
 Gottwaldov (Csehország) 123
 Graz (Ausztria) 659
 Győr (Magyarország) 599, 776
 Hetény (Chotín) 745, 746, 747, 750,
 753
 Hodos (Vydrany) 10
 Holešovice (Csehország) 600
 Horažďovice (Csehország) 263
 Hradec Králové (Csehország) 575
 Ipolyfödemes (Ipeľské Úľany) 391
 Ipolyhídvég (Ipeľské Predmostie) 108
 Ipolypásztó (Pastovce) 261
 Ipolyság (Šahy) 93, 96, 100, 154,
 257, 259, 261, 262, 350, 391,
 392, 664, 705
 Ipolyszakállas (Ipeľský Sokolec) 180
 Jóna (Jelka) 373, 374, 376
 Kassa (Košice) 75, 77, 78, 80, 81,
 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90,
 92, 119, 137, 204, 308, 333,
 365, 369, 522, 536, 583, 586,
 591, 602, 612, 676, 698, 781
 Kecskemét (Magyarország) 658,
 Kéménd (Kamenín) 313, 351
 Királyhelme (Kráľovský Chlmec) 83,
 84, 203, 591
 Kolon (Kolínany) 547
 Kolozsnéma (Magyarország) 615
 Komárom (Komárno) 30, 70, 109,
 122, 144, 150, 178, 210, 219,
 247, 265, 277, 285, 379, 416,
 530, 536, 540, 571, 572, 578,
 602, 606, 609, 611, 614, 664,
 745, 747, 748, 749, 753, 766,
 782
 Komját (Komjatice) 573
 Köbölkút (Gbelce) 582
 Krakkó (Lengyelország) 659
 Kürt (Strekov) 571, 572, 573
 Lakitelek (Magyarország) 714
 Lány (Csehország) 142
 Lég (Lehnice) 281, 676
 Lekér (Hronovce) 313
 Léva (Levice) 17, 96, 97, 102, 104,
 105, 108, 109, 113, 114, 117,
 143, 144, 148, 150, 151, 152,
 153, 154, 156, 157, 158, 159,
 160, 161, 162, 165, 166, 167,
 168, 171, 172, 174, 177, 223,
 381, 536, 597, 612
 Lipcse (Németország) 75
 Lódz (Lengyelország) 715
 London (Anglia) 106, 600
 Losonc (Lučenec) 94, 304, 392,
 536, 579, 591, 637
 Macháza (Macov) 59
 Magyarbél (Veľký Biel) 412
 Marcelháza (Marcelová) 441, 700
 Mecenzéf (Medzev) 617
 Mór (Magyarország) 746
 Moszkva (Oroszország) 311, 494
 Muzsla (Mužla) 9, 10, 578
 Nádszeg (Trstice) 771, 772
 Nagykapos (Veľké Kapušany) 238
 Nagykürtös (Veľký Krtíš) 536
 Nagymagyar (Zlaté Klasy) 24
 Nagymegyer (Veľký Meder) 265, 271,
 272, 681
 Nagysurány (Šurany) 573, 575, 580
 Nagyszarva (Rohovce) 414
 Nagyszombat (Trnava) 706
 Nemesócsa (Zemianska Olča) 434
 Nyitra (Nitra) 43, 157, 162, 163,
 166, 169, 211, 219, 368, 514,
 536, 573, 595, 606, 749, 751
 Ógyalla (Hurbanovo) 121, 151
 Olšany (Csehország) 659
 Ostrava (Csehország) 391, 575
 Őrsújfalu (Nová Stráž) 335, 587
 Párizs (Franciaország) 686, 687, 714
 Párkány (Štúrovo) 121, 122, 123,
 124, 152, 171, 177, 313, 399,
 577, 612

- Partizánske 123
- Pécs (Magyarország) 576
- Pozsony (Bratislava) 17, 18, 19, 36, 42, 43, 45, 48, 49, 54, 57, 58, 62, 64, 66, 68, 80, 81, 82, 84, 85, 88, 89, 96, 98, 102, 105, 108, 112, 113, 123, 127, 128, 130, 136, 140, 143, 144, 157, 161, 162, 166, 168, 178, 180, 185, 187, 188, 190, 194, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 209, 212, 215, 216, 217, 222, 225, 231, 238, 244, 260, 262, 272, 276, 277, 278, 282, 285, 301, 304, 313, 314, 320, 321, 324, 325, 328, 331, 350, 359, 378, 382, 383, 386, 392, 394, 400, 402, 415, 418, 424, 429, 445, 447, 452, 470, 483, 484, 488, 489, 492, 500, 509, 510, 526, 527, 534, 536, 544, 548, 553, 557, 558, 567, 568, 574, 575, 581, 582, 588, 590, 592, 595, 596, 597, 598, 600, 603, 606, 607, 608, 609, 610, 614, 633, 645, 646, 649, 657, 658, 659, 672, 675, 676, 677, 684, 686, 687, 697, 706, 707, 710, 713, 714, 716, 717, 721, 738, 742, 743, 749, 750, 751, 753, 754, 765, 771, 772, 776
- Pozsonypüspöki (Podunajské Biskupice) 15, 324, 521, 584, 722, 724, 773
- Prága (Csehország) 17, 48, 50, 51, 54, 66, 80, 83, 99, 103, 105, 106, 107, 112, 114, 116, 120, 123, 130, 137, 138, 141, 142, 154, 178, 187, 191, 192, 194, 196, 200, 202, 203, 211, 212, 215, 216, 217, 222, 223, 231, 243, 244, 246, 266, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 283, 285, 286, 295, 299, 306, 308, 321, 336, 349, 350, 351, 352, 356, 382, 383, 406, 424, 445, 454, 495, 500, 501, 510, 541, 542, 544, 546, 549, 550, 554, 555, 557, 559, 562, 565, 566, 571, 576, 589, 590, 600, 603, 604, 605, 606, 609, 610, 612, 613, 616, 617, 625, 630, 631, 633, 645, 646, 648, 649, 650, 651, 657, 658, 659, 660, 665, 677, 686, 694, 695, 696, 709, 714, 726, 730, 732, 738, 742, 753, 755, 766, 771, 772, 773, 774, 782
- Ragyolc (Radzovce) 697
- Rimaszécs (Rimavská Seč) 335, 336, 337, 338, 344
- Rimaszombat (Rimavská Sobota) 333, 335, 337, 338, 339, 340, 342, 343, 344, 346, 350, 536, 551, 579, 637, 699
- Róma (Olaszország) 58, 541, 542, 642, 704
- Rozsnyó (Rožňava) 536, 592
- Sárosfa (Blatná na Ostrove) 70, 72, 412, 413, 414
- Sárospatak (Magyarország) 76
- Selmecbánya (Banská Štiavnica) 121, 125, 126, 128, 764
- Serke (Širkovce) 693
- Síd (Šíd) 697
- Solden (Ausztria) 58
- Somorja (Šamorín) 57, 58, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 171, 188, 253, 276, 277, 320, 381, 414, 487, 491, 549, 585, 675, 691, 756, 757
- Strasbourg (Franciaország) 561, 567, 568
- Szeged (Magyarország) 322, 394, 396, 398, 398, 400, 401, 402, 403, 489, 490, 550, 551, 553, 686, 714, 715
- Szenc (Senec) 307, 377, 579, 589, 633, 634, 637, 638, 682, 683, 747
- Szentistvánpuszta (Magyarország) 571, 572
- Szepsi (Moldava nad Bodvou) 604
- Szímő (Zemné) 578
- Tany (Tõň) 143
- Tel Aviv (Izrael) 600

Temesvár (Timisoara, Románia) 686,
 694
 Tornalja (Tornaľa) 28, 135, 333, 440
 Tótkomlós (Magyarország) 573
 Tótmegyer (Palárikovo) 573
 Tóketerebes (Trebíšov) 536, 676
 Trencsén (Trenčín) 236, 494, 715
 Trencséntepléc (Trenčianske Teplice)
 224, 226
 Udvard (Dvory nad Žitavou) 180, 330,
 571, 575
 Vághosszúfalú (Dlhá nad Váhom)
 703, 704
 Vágkirályfa (Kráľová nad Váhom) 188,
 301, 303, 711
 Vágsellye (Šaľa) 17, 100, 177, 178,
 179, 180, 185, 187, 188, 190,
 191, 241, 243, 275, 277, 323,
 329, 338, 356, 381, 406, 410,
 416, 550, 553, 638, 703, 704,
 706, 723, 725, 727, 732, 735,
 758, 765
 Vámosfalú (Horné Mýto) 772
 Varsó (Lengyelország) 490, 715
 Vásárút (Trhová Hradská) 771, 772
 Zlín (Csehország) 484
 Zseliz (Želiezovce) 37, 747

Rövidítések jegyzéke

CSKP	– Csehszlovákiai Kommunista Pártja
DS	– Demokratická strana [Demokrata Párt]
efsz	– lásd JRD
Fidesz	– Fiatal Demokraták Szövetsége
FMK	– Független Magyar Kezdeményezés
Jogvédő Bizottság	– Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága
JRD	– Jednotné rolnické družstvo [Egységes Földműves Szövetkezet]
KC (VPN)	– Koordinačné centrum [Koordinációs Központ], a VPN egyeztető tanácsa
KDH	– Kresťanskodemokratické hnutie [Kereszténydemokrata Mozgalom]
KISZ	– Kommunista Ifjúsági Szövetség
MÁÉRT	– Magyar Állandó Értekezlet
MDF	– Magyar Demokrata Fórum
MDSZ	– Magyar Diákszövetség
MISZ	– Magyar Ifjúsági Szövetség
MKDM	– Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom
MKP	– Magyar Koalíció Pártja
MNV	– Miestny národný výbor [Helyi Nemzeti Bizottság]
MPP	– Magyar Polgári Párt
MsNV	– Mestský národný výbor [Városi Nemzeti Bizottság]
OF	– Občanské Fórum [Polgári Fórum]
OKVTČM	– Okresný klub vedecko-technickej činnosti mládeže [Járási Ifjúsági Tudományos és Műszaki Klub]
SDL	– Strana demokratickej ľavice [Baloldali Demokrata Párt]
ŠtB	– Štátna bezpečnosť [Állambiztonsági Hivatal]
SZDSZ	– Szabad Demokraták Szövetsége
SZETA	– Szegényeket Támogató Alap
SZGY	– Szövetségi Gyűlés
SZM	– lásd SZISZ
SZISZ	– Szocialista Ifjúsági Szövetség
SZMPSZ	– Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége
SZNT	– Szlovák Nemzeti Tanács
VPN	– Verejnosc' proti Násiliu [Nyilvánosság az Erőszak Ellen politikai mozgalom]
VMSZ	– Vajdasági Magyarok Szövetsége

Agócs Attila: 27
Czilling Endre: 4
Hajtman Béla: 7
Horváth Gabriella: 3, 5, 8, 28
Jarábik Balázs: 1, 9
Molnár Judit: 19
Molnár Norbert: 14, 22
Nagy Ildikó: 23, 24
Öllös László: 26, 28
Sándor Eleonóra: 2, 11
Simon Attila: 13, 25
Tóth Károly: 6, 10, 12, 15, 17, 18, 20, 30, 31
Végh László: 29

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
Parková 4.
931 01 Šamorín
WEB: www.foruminst.sk
E-mail: foruminst@foruminst.sk

Popély Árpád–Simon Attila szerk.
A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok (1989–1992)
Elbeszélte történelem I.
Sorozatszerkesztő: Tóth Károly
Első kiadás

Felelős kiadó: Tóth Károly
Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár
Nyomta: Expresprint, s. r. o., Partizánske
Kiadta: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2009

Árpád Popély – Attila Simon red.
Zmena systému a maďarská menšina v Československu (1989 – 1992)
Oral History I.
Redaktor edície: Károly Tóth

Prvé vydanie
Zodpovedný: Károly Tóth
Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography, s. r. o., Nové Zámky
Tlač: Expresprint, s. r. o., Partizánske
Vydal: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, 2009

ISBN: 978-80-89249-28-2

ISBN: 978-80-89249-28-2

A Fórum Kisebbségkutató Intézet az Elbeszélt történelem (*Oral History*) programja keretében több tucat mélyinterjút készített a rendszerváltás szlovákiai magyar résztvevőivel az elmúlt évtizedben. A most induló könyvsorozatunk első kötete 31 interjút tartalmaz ezekből olyanokkal, akik nemcsak átélői, hanem valamilyen formában alakítói is voltak az 1989-es rendszerváltásnak, illetve az azt megelőző és követő időszaknak. Bár személyes visszaemlékezésekről van szó, ezek a beszélgetések mégis szélesebb közérdeklődésre tarthatnak számot, hiszen a pártállam bukása és a szabad társadalom megszületése közös nagy élményünk volt, amelynek fontosságát a következő nemzedékek fogják majd értékelni.

Akkor és ott, és miért éppen ők voltak a történések résztvevői és formálói? A közösségi és személyes indíttatások egész sora bontakozik ki a kötetben, olyan információkat osztva meg az olvasóval, amit akkor talán még a résztvevők sem tudtak egymásról. A kötet érdekes és tanulságos olvasmány nemcsak a történészek, hanem mindazok számára is, akiket érdekel a közelmúltunk története.